

IDEJU VĒSTURE LATVIJĀ

Jaunā strāva – 20. gs. sākums

I daļa

Antoloģija

Sastādītāja un zinātniskā redaktore
Dr. phil. ELLA BUCENIECE

16049

2006-5
L 47

IDEJU VĒSTURE LATVIJĀ

Jaunā strāva – 20. gs. sākums

I daļa

Antoloģija

Sastādītāja un zinātniskā redaktore

Dr. phil. Ella Buceniece

Raka

0306016831

Grāmata izdota ar
Valsts Kultūrkapitāla fonda finansiālu atbalstu

Redkolēģija: *E. Buceniece* (zinātniskā redaktore), *I. Cera*, *I. Cielēna* (Zviedrija), *P. Laizāns*,
Z. Lapiņa, *A. Priedīte*, *J. Stradiņš*

Fotogrāfijas no Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājuma atlasījusi *Ināra Kleķere*

Galvenā redaktore *Rita Cimdiņa*
Literārā redaktore *Anita Horsta*
Datorgrafīķe *Laila Kreicere*

ISBN 9984-15-765-2

© SIA "Izdevniecība RaKa", 2005

SIA "Izdevniecība RaKa" Zvaigžņu ielā 26, Rīgā, LV-1009, tālr. 7312668
E-pasts: pasts@raka.lv, mājaslapa: <http://www.raka.lv>
Izdevējdarbības reģistrācijas apliecība nr. 2-0471
Realizācijas daļas tālr. 7291875
Iespiests SIA "Izdevniecība RaKa" tipogrāfijā, tālr. 7602049

SATURS

IEVADS. Tas jaunais laiks: modernās sabiedrības un kultūras izpratnes veidošanās Latvijā (E. Buceniece)	I-VII
--	-------

I daļa

I. MODERNITĀTES UN UNIVERSĀLISMA IDEJAS.....	1
--	---

Aspazija	E. Buceniece	2
Rainis	A. Priedīte	43
A. Upīts	Z. Lapiņa.....	94

II. SOCIĀLĀ AKTĪVISMA UN KRITICISMA IDEJAS	133
--	-----

1. Marksistiskās sociālās idejas.....	134
---------------------------------------	-----

P. Stučka	L. Dribins	134
F. Roziņš	V. Zariņš.....	150
K. Kasparsons	I. Cera, P. Laizāns.....	181

2. Sociāli demokrātiskās idejas	189
---------------------------------------	-----

E. Rolavs	A. Lūse.....	189
M. Skujenieks	A. Kalnciema	199
M. Valters	A. Kalnciema, I. Cera.....	207
F. Cielēns	I. Cielēna	230
K. Kalniņa	I. Cielēna	248

3. Kultūrkriticisma idejas.....	260
---------------------------------	-----

J. Jansons-Brauns	Z. Lapiņa.....	260
J. Asars	I. Cera.....	280
V. Dermanis	Z. Lapiņa.....	298

III. INDIVIDUĀLISMA UN SUBJEKTIVITĀTES IDEJAS.....	309
--	-----

1. Filozofiski romantiskais individuālisms	310
--	-----

J. Poruks	E. Mucenieks	310
F. Bārda	E. Mucenieks	341

J. Akuraters	A. Cimdiņa	357
K. Skalbe	E. Buceniece	372
2. Subjektivitātes individuālisms		401
V. Eglītis	R. Briedis	401
Fallijs	A. Priedīte	423
IV. LIBERĀLDEMOKRĀTISKĀS UN KONSERVATĪVĀS IDEJAS		439
A. Stērste	A. Lūse	440
V. Olavs	E. Buceniece	454
A. Niedra	E. Muceniķis	478
F. Veinbergs	J. Prikulis	496

IZDEVNIECĪBĀ SAGATAVOŠANĀ:

II daļa

V. AKADĒMISKĀS (FILOZOFISKĀS, KLASISKI FILOLOĢISKĀS UN TEOLOĢISKĀS) IDEJAS

V. Sanders (*M. Vecvagars*), P. Zālīte (*I. Cera*), K. Balodis (*J. Prikulis*),
E. Kurcs (*M. Vecvagars*), F. Trasuns (*A. Strods*)

VI. FILOZOFISKĀ POZITĪVISMĀ IDEJAS

T. Zeiferts (*E. Buceniece*), P. Dauge (*E. Buceniece*), K. Veinbergs (*I. Cera*)

VII. PRAGMATISMA UN ENERĢĒTISMA DABASZINĀTNISKĀS IDEJAS

V. Ostvalds (*J. Stradiņš, I. Cera*), P. Valdēns (*J. Stradiņš, I. Cera*),
M. Centneršvērs (*J. Stradiņš, I. Cera*)

VIII. MODERNĀS DZĪVES ĒTISKĀS UN RELIĢISKĀS IDEJAS

V. Plūdonis (*A. Lūse*), A. Saulietis (*N. Gills*),
A. Brigadere (*S. Krūmiņa-Koņkova*), J. Jaunsudrabiņš (*D. Lūse*)

IX. KULTŪRVĒSTURISKĀS IDEJAS

A. Degļavs (*P. Laizāns*), A. Birkerts (*Z. Lapiņa*), F. Kempis (*A. Strods*)

X. MODERNISMA IDEJAS MĀKSLĀ

V. Matvejs (*S. Cielava*), T. Ūders (*S. Cielava*), E. Dārziņš (*V. Zariņš*)

IEVADS

TAS JAUNAIS LAIKS: MODERNĀS SABIEDRĪBAS UN KULTŪRAS IZPRATNES VEIDOŠANĀS LATVIJĀ

Nav nejaušība, ka neeksistē idejas kā tādas fenomenoloģija. Ideja nevar parādīties kā persona, tā nevar būt determinēta ar acīmredzamību, jo tā ir tikai acīmredzamības iespēja un paša **redzējuma** atklāšana.

Žaks Deridā

Nācija var pastāvēt tikai tā, ka tā nepārtraukti meklē pati sevi, ka tā pastāvīgi evolucionē, ka tā nenogurstoši salīdzina sevi ar citiem un cenšas atbilst labākajam, kas mīt viņā pašā slēptā veidā, kas ir iemiesots ideālajos tēlos un karstākajās ilgās, kas cenšas iegūt savu veidolu, analizējot simtiem tekstu, ticējumu, pamatojumu un meklē to neapzinātā plašumos, neskaidrās sakritībās, ideoloģijās, mītos, vīzijās.

Fernāns Brodēls

Patiesi, mēģināt analizēt visu, salīdzināt un pretstatīt sevi citiem un, galvenais, censties atbilst labākajam, kas ir iekodēts tautas apzināti neapzinātajā pagātnē un nākotnes vīzijās – tāds ir bijis šīs grāmatas veidotāju mērķis. Veidot idejas kā tādas fenomenoloģiju nav iespējams, bet parādīt latviešu gara fenomenoloģiju kā daudzveidīgu ideju izpausmi – tas arī ir šīs grāmatas mērķis. Agrāk sagatavotā un 1995. gadā publicētā grāmata "Ideju vēsture Latvijā (no pirmsākumiem līdz 19. gs. 90. gadiem). Antoloģija" sniedz sistemātisku ieskatu latviešu gara atmodas ideju fenomenoloģijā, kas veidojās sasaucē ar eiropeskām idejām, kaut arī ar zināmu laika nobīdi. Šo skatījumu veidoja gan pašredzējumi, gan vietējo vācbaltu vīzijas, gan cittautiešu (ak, šīs nejaušās sakritības un to nozīme!), kam iznāca saskare ar Rīgu un latviešu zemi, aktuālo ideju piedāvājumi. Šajā periodā latviešu pašapziņošā gara topogrāfija tika iezīmēta lielākoties "mēs" (tautas) formā, jo nebija izveidota nedz kolektīvā "mēs" substancionālā

forma – valsts un pilsoniskā sabiedrība, nedz individuālā “es” pašapziņas forma. Otrā “Antoloģijas” grāmata pievēršas laika posmam, kad veidojās modernitātes struktūra, ko konstituēja dažādu, arī pretēji virzītu ideju kopums. Pagrieziena formulējumu ceļā uz modernitāti iezīmē Augusts Deglavs kultūrvēsturiskajā romānā “Rīga” jeb, precizāk, šī romāna iecerētajā, bet neuzrakstītajā trešajā daļā, kurai autors gribēja dot apakšvirsrakstu “Pa labi un pa kreisi”, fiksējot to, ka turpmāko attīstību pēc perioda, kas noslēdzas ar “labāko ģimeni” izveidošanos, patiesi noteica diferenciacija, sazarošanās “pa labi un pa kreisi”, bet faktiski tā bija pretrunās skaidrotā izpratne par virzību uz priekšu. Līdzšinējie mēģinājumi saistīt attīstību ar kādu vienu tendenci vai pat atsevišķu personu ir bijusi ideoloģiska primitivizēšana ne tikai attiecībā uz pretējo ievirzi, bet arī pašas apoloģizētās tendences izpratnē (īpaši tas sakāms par marksisma padomisko interpretāciju), tāpēc grāmatā aizsāktā pieeja skar arī marksistiskās ievirzes reinterpretāciju un atsvabināšanos gan no iepriekšpieņemtām klišejām, gan arī no neargumentētiem aizspriedumiem pret ideju kā tādu.

Modernisma teorētiķis Makss Vēbers saprot modernitāti kā mērķracionālas saimnieciskās un pārvaldes darbības institucionalizāciju, kas nes sev līdzi arī ikdienas dzīves kulturālo un sociālo racionalizāciju, atraisoties arī no tradicionālajām, pēc nodarbes diferenciētājām agrīnās modernitātes dzīves formām. Savukārt Jurgens Hābermāss paplašina modernitātes izpratni. Viņaprāt, tā ietver sevī arī refleksīvu attieksmi pret tradīcijām, kas zaudē savu dabiski pirmatnējo noteiksmi; modernitāte ir saistīta ar darbības formu universalizēšanu, vērtību ģeneralizēšanu, komunikatīvo darbību plašākos kontekstos un socializāciju, kas pagēr abstraktākas Es-identitātes veidošanos un visa topošā individuācijas (*individuierung*) paātrināšanos.¹ Modernitātē, atšķirībā no tradicionālisma, atsauci uz dabisko pasauli nomaina kultūras un socialitātes pašreference. Arī Latvijā modernitāte piesaka sevī kā agrāk nebijusi universālisma tendence, kas skata attīstību vismaz “trejos lokos – sevī, tautā, cilvēcē” un ko spilgti un izaicinoši piesaka Aspazija drāmā, dzejā un dzīvē. Bet refleksīva diferenciacija turpinās arī katras no trim struktūrām iekšienē, un Aspazija jo īpaši akcentē individuālā “es” sievietiskās eksistences veidu kā jaunas optikas, pasaules redzējuma un atbildības veidu, kā dzīves formu, kam vēl nav formas.

Aspazijas iezīmēto modernitātes trejpmatni Rainis izvērš un paplašina par monumentālu būvi, pievienojot tai vēl vienu – Visuma, kosmisko dimensiju. Visumu, kosmosu Rainis, protams, nav domājis naturālā nozīmē, un tomēr tā ir savveida atgriešanās arī pie dabiskās, tradicionālās pasaules, tikai dekonstruētā veidā. Rainis izvērza sev pārcilvēcisku uzdevumu – atrast sasaistes veidu starp patību, tautu un cilvēci ar tās pamata šūniņu jeb “pamatšķiru”, lai starp tām veidotos līdzsvars, harmonija. Tikai tādā veidā sabiedrība būtu arī dabiskās pasaules tālākat-tīstība (“Tu izej cilvēci un sauli gūt!”). To it kā nodrošinātu mīla kā individuāls un kosmisks princips, taču tā saduras ar varu un vardarbību, kas ir ne mazāk universāls princips. Tāpēc šī ieišana un “iziešana”, kas noris pirmām kārtām katrā pašā, ir pretrunu un šaubu plosīta, bet Raiņa domas dzižums ir tajā, ka viņš nepiedāvā viennozīmīgus un gatavus risinājuma ceļus kā

¹ Habermas J. Der philosophische Diskurs der Moderne. – Frankfurt am Main, 1988. – S. 10.

tūrisma maršrutus, bet meklē, domā, šaubās un rosina to darīt ikkatram pašam, un, galvenais, tic pozitīvas attīstības nākotnei. Tieši tāpēc Rainis ir salīdzināms ar pasaules un Eiropas lielajiem literatūras klasiķiem, kuru darbu tulkojumus viņš piedāvā latviski, vienlaikus veidojot arī moderno latviešu valodu. Raiņa universālisms, arī politiskās ētikas aspektā, ko domātāja uzskatos S. Lasmane skata kā "attiecības ar opozīcijā esošo varu, ar tautu, politisko brālību, ar sevi pašu", ir aktuāls arī šodien.¹

Mēroga un meistarības ziņā universālisma ievirzei ir pieskaitāms arī A. Upīts (galvenokārt ar "Pasaules rakstniecības vēsturi", bet ne tikai), kaut arī viņa skatījuma trajektorija ir šaurāka un viennozīmīgāka.

Modernitātes tradīcijas veidošanos Latvijā, tāpat kā Eiropā, bez jau minētās universālisma ievirzes rosināja arī vairākas citas intelektuālās strāvas. Pirmkārt, tā ir sociocentriskā Apgaismības strāva, kas pauž atziņu, ka cilvēks veidojas par cilvēku tikai sabiedrībā, kuras izpratne ir saistīta ar racionāliem un zinātnes loģikas principiem egotisma ievirzes pārvarēšanai, kas arī nodrošinātu katra indivīda brīvību un vērtību. Šo liberālo atziņu Eiropā 19. gadsimta otrajā pusē sāk pamatot pozitīvisms (O. Konts, H. Spensers, Dž. S. Mills), izvirzot evolūcijas un cilvēces ideju, kam pamatā ir loģiskās klasifikācijas un audzināšanas principi kā evolūcijas turpinājums. Sabiedrības pamatā ir pozitīvas jūtas, kas veido solidaritāti jeb sabiedrību kā kopību. Latvijā 19. un 20. gadsimta mijā eiropeiskā pozitīvisma ievirze ir plaši pārstāvēta un izpaužas gan sociālajās teorijās (P. Dauge, J. Asars, V. Ostvalds), gan filozofijā (K. Veinbergs), gan literatūrzinātnē (T. Zeiferts, A. Birkerts), bet jo īpaši – atsevišķu konceptu izmantošanā, piemēram, cilvēces koncepts Raiņa jaunradē, cilvēces reliģijas ideja, ko bez atsaucēs uz pozitīvismu izmantoja marksisms u. c. Par pozitīvisma popularitāti šajā laikā liecina arī H. Spensera, E. Hekela darbu tulkojumi,² J. Asara apceres par H. Spenseru, Anglijas liberālismu, T. Zeiferta sarakste ar G. Brandesu u. c. Līdzšinējos pārskatos (kas nav pētījumi) par filozofijas un ideju vēsturi pozitīvisma plašā pārstāvniecība Latvijā netika aprādīta (P. Jurevičs gan min modernā pozitīvisma ievirzi, taču to saista tikai ar K. Veinberga un daļēji E. Arņa vārdu), jo netika saprasta atšķirība no tam tuvā marksisma (sociālajās teorijās) vai naturālisma (literatūrzinātnē). Kaut gan Rietumu filozofijas pārzinātājam atšķirība ir pārāk acīmredzama: galveno nozīmi pozitīvisms piešķir attīstības idejai, evolūcijai, nevis revolūcijai, kas ir modernās sabiedrības izveides pamatā, īpašu nozīmi piešķirot nevis faktiem kā tādiem, bet to klasifikācijai, zinātnes loģikai, uz ko norāda arī pozitīvisma vēlākā attīstība. Tāpat pozitīvismā cilvēces koncepts (*Grand Etre* – O. Konta formulējumā) nav cilvēku dzimts vispārinājums, bet gan savveida absolūts, sabiedrības attīstības un pozitīvās ticības priekšnoteikums un cilvēka nemirstības garants, mīrušo un dzīvo solidaritātes garants. Rainis: "Cilvēcē visi uz mūžu dzīvo."

Otrkārt, modernitātes tapšanu un pašizpratni veidoja arī revolucionārā tradīcija, kas gan nebija vienveidīga un homogēna, bet sadalījās vairākās strāvās ar atšķirīgu ideju uzsvērumu

¹ Lasmane S. Rainis par politikas ētiku. – Grām.: Aspazija un Rainis šodienas skatījumā. – R.: Zinātne, 2004. – 162. lpp.

² Spensers H. un prof. Hackels E. Attīstības mācība / Tulk. Makstis R. – R., 1908.; Spensers H. Tikumiskā audzināšana. – R., 1898. u. c.

un radikalizācijas pakāpi, tomēr kopīgais tām bija brīvības kā vērtības (marksismā, anarhismā, sociāldemokrātijā) un vienlīdzības, egalitārisma ideja, kam pamatā bija doma par dzīves ekonomisku pārkārtošanu bāzes un virsbūves un sociālās šķiras terminos. Revolucionārās tradīcijas veidošanās aizsākas ar Jauno strāvu, ko P. Jurevičs raksturo šādi: "No Krišjāņa Valdemāra un Kronvalda Ata ievadītās tautiskās kustības pagājušā gadsimteņa (19. gs. – E. B.) astoņdesmito gadu otrā pusē un deviņdesmito gadu sākumā atdalījās tā saucamā "jaunā strāva". No nacionālās kustības "jaunās strāvas" vēlāk izveidojās Latvijas sociāldemokrātu partija. Šī virziena pamatā teorētiskās domas loma ir sevišķi liela (izcēlums mans – E. B.)." Nenoliedzami, šī ievirze veica būtisku latviešu sociālās dzīves un arī modernās kultūras izpēti, pētījumos izmantojot gan statistikas datu un rādītāju, gan plašāka vēsturiska salīdzinājuma metodes (F. Roziņa darbs "Latviešu zemnieks", K. Kasparsona pētījumi par pasaulē aktuālām mītu izpratnes teorijām, J. Asara apcere "Kā muižniecība Baltijā cēlusies", K. Baloža ekonomisko projektu vīzijas, P. Stučkas starptautiski atzītie pētījumi valsts tiesību teorijā u. c.). Raksturīga šī perioda iezīme ir beidzot gandrīz sinhrona atsaukšanās un sasaukšanās ar eiropeskajām idejām un strāvām, par ko liecina, piemēram, akcija – marksisma ideju "ievešana Latvijā čemodānā", uz kuras autorību pretendē gan Rainis, gan P. Dauge; gan T. Zeiferta sarakste ar laikabiedru – G. Brandesu; gan latviešu studijas ārzemēs un iepazīšanās ar aktuālajām idejām tiešā veidā (P. Zālīte, K. Balodis, E. Rolavs, J. Poruks u. c.); gan iesaistīšanās starptautiskajos forumos (F. Cielēns, M. Valters, K. Kalniņa u. c.). Savukārt Latviešu sociāldemokrātu savienības grupa vairāk akcentēja nacionālā valstiskuma un kultūras autonomijas ideju.

Trešā, modernitāti konstituējošā ievirze ir saistīta ar romantisma strāvu, kas guva izpausmi galvenokārt literatūrā, mākslā un mūzikā, bet nevis šo jomu striktā norobežošanā, drīzāk gan robežu atcelšanā starp tām un filozofiju. Romantisms nebija sociāli pasīvs, tas papildināja bezpersoniskās sociālās teorijas ar subjektivitātes un relativisma idejām, akcentējot vēsturiski mainīgā un individuālā nozīmi. Historiogrāfija, estētika un filozofiskā antropoloģija ar cilvēka kā radoši imaginatīvas patības izvērsumu ir romantisma piedāvātais modernitātes konceptuālais vokabulārijs. Arī šī ievirze nav viennozīmīgi viendabīga. Tās tematiskā gradācija ietver gan universālā individualizēšanu un tā sasaisti ar mūžību (J. Poruks, F. Bārda, K. Skalbe), gan subjekta apziņas nenoteiktību radīšanas procesā, smeļot "iz sevis pašā", ļaujoties neapzinātā impulsiem, "vedot pie apziņas neapzināto" (Fallijs), "uztaustot visprimitīvākos un tādā arī dziļākos lielās kultūras pamatus kā ceļu uz latvju renesansi" (V. Eglītis). Radīt un kļūt brīvam – radīt jaunu pasauli, jaunu mitoloģiju, jaunus dievnamus – tā arī ir dievišķā brīvība, ko tā saucamie dekadenti atļāvās praktizēt savos, iespējams, apzināti haotiski un eklektiski komponētajos darbos, jo dievišķā brīvība ir tāda tieši tāpēc, ka tai nav parauga, autoritātes, mēra.

Visas trīs iepriekšminētās ievirzes, kas savā pašpamatojumā centās ieņemt dominējošo pozīciju un tādēļ savstarpēji apkarojās, tomēr saskārās aptverošā notikumā – Piektā gada revolūcijā, kas nebija tikai sociāldemokrātijas inspirēta. Piektā gada revolūciju E. Blanks raksturo kā nacionālu atmodu un nesaista to tikai ar sociāldemokrātijas akcentēto šķiru cīņas izpausmi: "Jaunstrāvniecības pēdējās konsekvences tomēr parādījās nevis 1905. gada revolūcijā, kuru gan

sociāldemokrāti vadīja un kuru nenogatavojušos apspieda, bet gan 1917. gada lielniecismā.”¹ Piektā gada revolūcijas pamatnozīme ir saistāma ar mentalitātes maiņu, apziņā apliecinot moderna, brīva un varoša cilvēka spēju un iespēju. Rainis izteic to šādi:

Reizi, šo reizi mēs tomēr
Par cilvēkiem jutušies esam, –
Tagad mēs zinām, kas vīrs!
Tagad mēs jūtam, kas gars!

Uguns mums aprija mājas,
Un lauks mūsu asinis dzēra –
Vai tā par dārgi gan pirkti
Nākotnes brīvības vārds?

Šis dzejolis ir no “Klusās grāmatas”, un tas ir laiks, kad brīvības apziņas sajūsmai ir pievienojusies arī atbildības skaudrā apziņa, skatot muižkungu piļu un arī 300 zemnieku nodedzināto māju drupas, pārdzīvojot neskaitāmo bēgļu šausmas, izkaisīšanos gandrīz uz visām debess pusēm. Un tomēr bija arī ieguvumi – konkrētāka nākotnes apjausma un savas nākotnes iespēja. Revolūcija kā mesiāniska ideja Rainim ir ietverta simboliskos tēlos un tiek pielīdzināta radišanai. Tas sasaucas arī ar mūsdienu interpretācijām, kur radišana tiek saprasta kā pretestība tagadnes spiedienam un tā ir “pievērsta netapušai nākotnes formai, tā piesauc jaunu zemi un vēl neesošu tautu” (Ž. Delēzs, F. Gvatari). “Mesiāniskās kustības un revolūcijas, kā liecina pieredze,” raksta S. Lasmane, “nepanāk to, kas ietverts to romantiski idealizētajās un abstraktajās ētiskajās programmās”, taču, kā ir secinājis Rainis, “bez revolūcijas nebūtu attīstījusies tālākā vēsture. Visa attīstība iet tikai caur revolūciju.”² Šajā laikā (Piektajā gadā) pirmoreiz tiek pacelts arī vēl neesošās Latvijas karogs, kas, tiesa gan, ir bijis ierakstīts sniegā, bet tā nospiedumi ir izrādījušies noturīgāki par akmeni cirsto. Proti, tā ir Piektajā gadā J. Akuratera sarakstītā vārsma “Ar kaujas saucieniem uz lūpām”, kas teju vai kā oficiālais repertuārs tika skandēts arī padomju periodā, kaut gan dziedāts taču tika par sarkanbaltsarkano karogu: “Un asinis, kas nevainīgas, uz baltā sniega kvēloja, tās neizkvēlos gadu gadiem, tās kvēlos mūsu karogā.” Taču “sniegs” ļaužu atmiņās nebija izkūsis, un tā paradoksālā kārtā tika uzturēta Latvijas neatkarības ideja.

Piektā gada aizrautību un skurbumu centās līdzsvarot liberālkonservatīvās ievirzes piekritēji (A. Niedra, V. Olavs, F. Veinbergs), piedāvājot savdabīgus modernu reformu projektus. Vispragmatiskākais, visnacionālākais un visētiskākais ir bijis V. Olavs, kas praktiski īstenoja vairākas ekonomiskas reformas, lai uzlabotu cilvēku dzīves apstākļus un vienlaikus parādītu ekonomisko un sociālo panākumu saikni ar ētikas normu ievērošanu, – gandrīz vai latviešu Bendžamins Franklins. Savdabīgu, viņa paša vārdiem runājot, “stereoskopisku” skatu uz latviešu

¹ Blanks E. Latvju tautiskā kustība. – R.: Zvaigzne, 1994. – 278. lpp.

² Rainis J. Kopoti raksti. 14. sēj. – R., 1891. – 228. lpp.

modernās saimnieciskās un garīgās dzīves attīstību piedāvāja A. Niedra. Mēģinādams saprast un šķetināt neviennozīmīgās vācbaltu un latviešu – gan tautības, gan sociālo slāņu diferencēšanās, saskaršanās un pārklāšanās attiecības, A. Niedra fiksē modernās sabiedrības veidošanās pretrunas: “Tie latvieši, kas apmeklējuši skolas, ir ielēkuši kā ar lēcieni jaunā kārtā. Kā lai viņi nu saprot izturēties pret saviem tautas brāļiem, pie kuriem tie saistīti ar savu pagātņi, bet šķirti no viņiem ar savu tagadni? Un kā izturēties pret tās šķiras locekļiem, ar kuru tos saista vienāds darbs un vienāds stāvoklis, kamēr šķirtā radniecība un nevienādā pagātne rok starp viņiem grūti pārkāpjamu grāvi?”¹ A. Niedra parāda, ka modernitātē tautas likteņi lielā mērā vispirms izšķiras indivīda apziņā. Ar A. Niedru “pirmo reizi latviešu rakstniecībā parādījās inteliģenta tips” (A. Upīts), turklāt tāds, kas pārstāv nevis humanitāro, bet inženiertehnisko kultūru. Patiesi, bez industrijas modernitāte nav iespējama un ne velti jau dzejojumā “Prologs – Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu jubilejas dienai” (1893), Industriju, tāpat kā Ģēniju, Latviju, Mūziku un Zinātņi, Aspazija tēlo kā jaunlaiku subjektus, raksta ar lielo burtu un redz to uzdevumu – “darīt tautas lielas”. Industrijas (no latīņu val. – *industria* – rosība, darbība) un zinātnes attīstību šajā laikā Latvijā veicina Rīgas Politehniskais institūts, kur mācās gan V. Olavs, gan J. Poruks, J. Asars u. c. un kur pasaules slavu Rīgai gādā tā mācībspēki – gan Nobela prēmijas laureāts (1909) V. Ostvalds, gan citi ievērojami dabaszinātnieki – Pauls Valdēns un Mečislavs Centnersvērs, vienlaikus rosinot arī jaunu zinātnes un filozofijas ideju ienākšanu Latvijas intelektuālajā telpā (pragmatisms, enerģētisms). Akadēmiskā humanitārā doma šajā laikā nav dominējošā, jo tās izkopšanai nav institucionālas bāzes. Savus zinātniskos darbus daži Krievijā un ārzemēs studējošie, kas ir ieguvuši akadēmiskos grādus filozofijā, teoloģijā un filoloģijā (P. Zālīte, K. Balodis, V. Sanders, E. Kurcs), ir rakstījuši svešvalodās. Pirmoreiz (gandrīz pēc simts gadiem!) šo autoru darbu (vai to fragmentu) tulkojums ir izlasāms arī latviski.

Šis laika periods ir bijis arī manifestu un petīciju sacerēšanas laiks, kā arī neskaitāmu biedrību un profesionālo apvienību dibināšanas laiks, kas ļāva formulēt un apzināt dažādas intereses un tiesības un to aizstāvību (grāmatā ir ievietots “Dzelmes” grupas manifests “Mūsu mākslas motīvi”). Viss ievadā sacītais un grāmatā izlasāmais nepārprotami liecina, ka aprakstāmajā periodā caur ideju daudzveidību un to savstarpējo kritisko dialogu patiesi ir veidojusies moderna, arī uz individuālismu balstīta sabiedrības, kultūras un nācijas izpratne, kas turpmāk likumsakarīgi noveda pie Latvijas valstiskuma.

Kā vienīgais pirmpublicējums grāmatā ir F. Cielēna romāna “Lielinkvizitors” fragments, taču pirmpublicējuma nozīme ir daudzu autoru darbiem, kas ir bijuši publicēti un izkaisīti daudzskaitlīgajos 20. gadsimta sākuma periodikas izdevumos un līdz šim nav bijuši pieejami plašākam lasītāju lokam (neesmu pamanījusi pārpildītas Misiņa bibliotēkas vai Nacionālās bibliotēkas Letonikas nodaļas lasītavas, kur tos var izlasīt). Redakcija ir respektējusi individuālo materiālu sagatavotāju rakstības stilu, tāpēc sniegtie materiāli nav pilnīgi unificēti, kaut arī vispārīgā forma ir ievērota. Pazīstamajiem autoriem biogrāfija ir dota atšķirīgā šriftā, taču mazpazīstamajiem par nozīmīgu ir atzīta arī biogrāfija, kas bieži ir bijusi ne tik viegli restau-

¹ Niedra A. Lūduma dūmos. – R., 1992. – 128. lpp.

rējama (K. Veinberga u. c. gadījumos). Dažu interpretācijas sagatavotāju stils tomēr nav ļāvis viņiem nodalīt biogrāfiskos datus no ideju analīzes, tāpēc atsevišķos gadījumos ir saglabāts arī šāds stils.

Redakcija, uzmanot, lai apskatāmā persona tiktu analizēta pēc iespējas objektīvi un vispusīgi, izmantojot atšķirīgus vērtējumus izteikumos un pat vairākkārtīgi norādot uz interpretācijas nepilnīgumu, tomēr neuzspieda materiālu sagatavotājiem savu viedokli, ja viņi to negribēja ņemt vērā. Tāpēc atbildību par interpretācijas kvalitāti uzņemas to sagatavotāji. Lai arī lielākoties grāmatas hronoloģija aptver Jaunās strāvas periodu un 20. gadsimta pirmos divus gadu desmitus, tomēr atsevišķos gadījumos ir ietverta arī vēlākā aplūkojamās personas uzskatu evolūcija un materiāli, kas to apliecina.

Vispirms redakcija saka paldies materiālu autoriem, kuri patiesi ir bijuši idejas un kultūras patrioti, sagatavojot materiālus par smieklīgi mazu samaksu (cik nu mēs varējām atlicināt no pašuniecīgā atalgojuma) vai arī vispār bez tās.

Redakcija ir pateicīga profesoram Jānim Vējam par vērtīgajiem precizējumiem ideju klasifikācijas izveidē, kas bija viens no grūtākajiem, bet arī nozīmīgākajiem šīs grāmatas veikumiem.

Paldies arī Ilonai Jākobsonei un Imantam Buceniekam par ieinteresēto un nesavtīgo palīdzību apjomīgās grāmatas tehniskajā sagatavošanā.

Ella Buceniece

*“Ideju vēstures Latvijā” autoru grupa
Letonikas Pirmā kongresa laikā 2005. gada 24. oktobrī.*

*Pirmajā rindā no kreisās: Aija Priedīte, Ella Buceniece, Zaiga Lapiņa, Ināra Cera;
otrajā rindā no kreisās: Juris Prikulis, Vilnis Zariņš, Agita Lūse,
Nikandrs Gills, Raimonds Briedis.*

Foto: Didzis Grots

ASPAZIJA (1865–1943)

Aspazija, līdzās Rainim, ir pati spilgtākā latviešu modernās kultūras aizsācēja un pamatotāja gan daiļradē (dzejā, drāmā un prozā), gan rakstos un runās par literatūru, par dzejnieka un indivīda uzdevumiem, par sieviešu tiesībām un lomu sabiedrībā, par pilsoniskās sabiedrības izveides sociālajiem un ētiskajiem principiem, gan arī dzīvē.

Aspazija (dz. Elza Rozenberga, prec. Pliekšāne) – dzejniece, dramaturģe, prozaiķe, kultūras un sabiedriska darbiniece – dzimusi 1865. gada 16. martā Zaļenieku pagasta Daukšās saimnieka ģimenē. Viņa mācījusies Zaļāsmuižas pagastskolā, Jelgavas Dorotijas meiteņu skolā un Trīsvienības sieviešu ģimnāzijā, no kuras īsi pirms beigšanas izstājusies. 1886. gadā viņa apprecas ar V. Valteru, kurš visai drīz aizbrauc uz Ameriku. Kopā ar vecākiem Aspazija pārceļas uz Jelgavu, kur strādā dažādus gadījuma darbus. Pirmais dzejolis – “Jaunā gadā” – publicēts laikraksta “Dienas Lapa” feļetona pielikumā 1887. gada 24. decembrī ar pseidonīmu Aspazija. 1888. gadā Aspazija iesniedz Rīgas Latviešu biedrības lugu konkursā drāmu “Atriebēja” un iegūst pirmo vietu, bet cenzūra neatļauj lugu izrādīt (luga vēstī par Latvijas dzimtbūšanas laikiem). No 1891. gada līdz 1893. gadam Aspazija strādā par mājskolotāju Jaunsvirlaukas Ķīplokos un Pociema Ķaukuļos un saraksta lugas “Vaidelote”, “Zaudētas tiesības” un poēmu “Saules meita”. 1893. gada oktobrī jaunā literāte sāk strādāt Rīgas Latviešu teātrī. Nākamajā gadā tiek izrādītas Aspazijas lugas “Vaidelote” un “Zaudētas tiesības”, kas izraisa polemiku, veidojot robežšķirtni starp konservatīvajām un radikālajām aprindām, ko pārstāv Jaunā strāva un laikraksts “Dienas Lapa”. Šajā gadā (1894) Aspazija iepazīstas ar “Dienas Lapas” redaktoru Raini (J. Pliekšānu), kas būtiski ietekmē jaunās dzejnieces uzskatu attīstību un arī visu turpmāko dzīvi. 1897. gadā viņa salaulājas ar Raini un pēc viņa apcietinājuma dzīvo trimdā Pleskavā un Slobodskā (1898–1903), kā arī Rīgā, kur strādā “Dienas Lapas” redakcijā. 1897. gadā iznāk Aspazijas pirmais dzejoļu krājums “Sarkanās puķes”, kas pilnībā apliecina dzejnieces tapšanu un iezīmē jaunu aizsākumu latviešu lirikā, jo “pirmo reizi grāmata tiek veidota kā monolīts darbs” (S. Viese). Aspazijas dzeja kā “dvēseles dienasgrāmata” parādās arī nākamajā krājumā “Dvēseles krēsla”, bet luga “Sidraba šķidrants” (1905) apliecina literātes pilnbriedu arī drāmā.

Aspazijas dzīves un darbības sākumposms sakrīt ar pārejas laikmetu no vectautības ideoloģijas (kuras domu izteicēji šajā laikā ir Rīgas Latviešu biedrība, laikraksti – “Baltijas Vēstnesis”, “Pēterburgas Avīzes” un “Balss”) uz Jauno strāvu (kuru pārstāv galvenokārt Jaunā strāva un tās izdevums “Dienas Lapa”), no “lokālās kultūras” pamatojuma, kuras uzdevums ir “uzturēt tautību pretī vācietībai”, uz moderno kultūru un tās uzdevumu – “aizstāvēt tautību pret tautību pašu”, proti, rosināt pašrefleksiju, kas ietver sevī arī sociālo kritiku. Cilvēka individualitātes apliecinājumu Aspazija (tāpat kā Rainis) skata trejos lokos – 1) sevī, 2) tautā, valstī, cilvēcē

un 3) Visuma aprītē. Aspazijas sākotnējā literārā darbība saistās ar Veco strāvu (1891–1894), ar pievēršanos tautas senatnei drāmās “Atriebēja” un “Vaidelote”, bet tas nav mēģinājums atdzīvināt pagātnei vai tiksmīnāties par to: tautas pagātne tiek izmantota jauno laikmetisko ideju izpaudumam. Savdabīgs pieteikums latviešu kultūras vēsturē ir Aspazijas liroepiskais prologs, kas sarakstīts par godu Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu jubilejai (1893. gada 25. novembrī) un kas faktiski ir simbolisks jaunā laika apliecinājums, jo te ditirambiskā pacēlumā sevi piesaka jaunā laika subjekti – Dzeja, Latvija, Ģēnijs, Industrija, Zinātne, Mūzika. Zīmīgi, ka tas nav vienīgais dzejnieces sacerētais prologs: ikreiz, kad ir jāizsaka abstrakta un daudznozīmīga ideja, tiek izmantota šī lirikas simboliskā forma (“Prologs atjaunotajai “Dienas Lapai””, “Prologs Jonatāna biedrības 25 gadu pastāvēšanas svētkiem” u. c.). (Te nāk prātā Jāņa Evaņģēlija “Prologs”, J. V. Gētes “Fausta” “Prologs Debesīs” u. c.)

Robežšķirtne Aspazijas pilnīgai pārejai Jaunās strāvas pozīcijās ir lugas “Zaudētas tiesības” iestudējums (1894) un ar to saistītā polemika (ar R. Blaumani u. c.), kas dzejnieces ideju simbolikai pievieno arī sociālās kritikas elementus.

1905. gadā kopā ar Raini Aspazija dodas trimdā uz Šveici un apmetas Kastanjolā pie Lugāno ezera. Šajā laikā top dzejoļu krājumi “Saulains stūrītis” (1910) un “Ziedu klēpis”, aizsākot lirisko autobiogrāfisko triloģiju. 1920. gadā kopā ar Raini viņa atgriežas Latvijā un aktīvi iekļaujas sociāli politiskajās norisēs (1920. gadā ievēlēta Satversmes sapulcē). Turpinās arī jaunrade, top dzejoļu krājumi “Izplesti spārni” (1920) un “Raganu nakts” (1923; triloģijas trešā daļa) un vēl daudzi citi, līdz pat pēdējam krājumam “Zem vakara zvaigznes” (1942) un izlasei “Mēnessdārzs” (1943).

Neapsīkst arī Aspazijas talants drāmas laukā. Top lugas “Aspazija” (1923), “Boass un Rute” (1925), “Torņa cēlējs” (1927), “Zalkša līgava” (1928), “Jānis Ziemeļis” (1931), “Pūcesspiegēlis” (1932), “Velna nauda” (1933). Aspazija ir sarakstījusi arī dažus prozas darbus – romānu “Rudens lakstīgala” (savdabīgu autobiogrāfiju ar laikabiedru prototipiem), “No atzišanas koka” (1919), “Zila debess” (1924), “Zelta mākoņi” (1928), “Mana dzīve” (ievadi 1931.–1940. gadā izdotajiem Kopotiem rakstiem sešos sējumos).

Aspazijas pasaules uzskata un literārās darbības galvenos pamatelementus veido, viņas pašas vārdiem runājot, – “brīvdomas, liberālisma un brīvības kustības principi”, kā arī “aktīvais nacionālisms”. Arī sieviešu emancipācijas jautājumu Aspazija pieskaita “aktīvajam nacionālismam”, jo “Baltijas Vēstneša” pasīvais un pielāgošanās nacionālisms bija arī pret sievietes emancipāciju, pret sievietes plašākiem centieniem, kas man bija tik tuvi”. Sievietes ir galvenās varones arī visās Aspazijas drāmās, un var vienīgi skumt līdz J. Asaram, ka vīrieši viņas lūgās liekoties tikai ierocis, līdzeklis, kas piemērots dzejnieces idejām.

Aspazija kā “vētras un dziņu” dzejniece un domātāja aizsāk arī individuālistiskā un sociālā romantisma strāvu latviešu kultūrā (pretstatā latviešu tautiskajam romantismam un astoņdesmitajos gados Eiropā dominējošam reālismam). Var piekrist F. Cielēna secinājumam, ka “Aspazijas vadītais romantisms tieši ietekmēja visus mūsu jauno laiku dzejniekus Jāni Poruku, Kārli Skalbi, Andrievu Niedru, Jāni Akurateru un Raini”. Aspazijas romantisma izpratne daudzējādi ir saistīta ar literātes jaunrades un pasaules uzskata avotiem un rosinājumiem. Dzejnieces

formālā izglītība, kā norādīts iepriekš, aprobežojas ar ģimnāziju, taču viņas pašas apgūto zināšanu loks ir visai plašs. Par savu skolotāju un garīgo rosinātāju literāri filozofiskās studijās Aspazija atzīst Tērbatas universitātes maģistru Kārli Emīlu Jansonu, kura vadībā dzejniece apgūst grieķu un latīņu valodu, Platona, Sokrata, I. Kanta, G. V. F. Hēgeļa, A. Šopenhauera un E. Dīringa pasaulievokļus. Aspazija iepazīstas arī ar sociāla rakstura kritiķiem un literatūras filozofiem I. Tēnu, G. Brandesu, Ž. M. Gijo, V. Beļinski, D. Pisarevu, N. Dobroļubovu. Dzejniece lasa un aizraujas ar F. Šilleru, J. V. Gēti, P. Šelliju, Dž. G. Baironu, F. Niči, H. Ibsenu, A. Strindbergu, E. Zolā, F. Dostojevski. Iespaidi tiek gūti arī no darbiem par latviešu tautas vēsturi – G. Merķeļa “Latviešiem”, O. Rūtenberga “Baltijas vēstures” u. c. Taču, kā atzīst Aspazija, galvenais viņas prātniecisko un literāro ieviržu uztvērējs, veidotājs un vienotājs ir viņas pašas “brāzmainā daba”. Dzejniece dzīvi nevis kārtu un sistematizē pēc iepriekš izraudzītiem paraugiem, bet ļauj dzīves plūdumam, pašas dabai un vienlaikus cenšas to izprast: tā viņa atzīst, ka sieviešu kustības ideja nav vis patapināta no A. Bēbeļa, bet tā izrietējusi no pašas pieredzes. Tāpat latviešu valodu dzejniece apgūvusi ne tik daudz no gramatikas grāmatu studijām, bet gan klausoties, uztverot valodas plūsmu un jo īpaši “sakarsētu emociju atmosfērā – baroties, strīdoties, pat lamājoties, kad uzliesmo valodas atjautes dzirksts”. (Šodien to apzīmē kā postmoderno sensibilitāti jeb daudzveidīgu jutīgumu pret dzīvi.) Interesanti, ka savā autobiogrāfijā šādu atziņu Aspazija ir pat pamatojusi: “Ja jau iedomība un iztēlojums rodas tikai caur atmiņu no reiz uzņemtiem iespaidiem, kur tad Gēte un citi lielie gari būtu uzņēmuši šos pirmveidus? Caur cik dzimtu dzimtām būtu jāiet atpakaļ, lai nokļūtu pie pašiem pirmveidu cēloņiem? Miesas cēlonību mēs zinām no attīstības gaitas, bet kur sākas gars?” Gars nesākas ar gatavu, jau izveidotu pirmformu atcerēšanos, ar tagadnīgo izjūtu pakļaušanu tām. Gara sākotne ir patība, kurā saskaras dzīve un forma, dionīsiskie un apolloniskie elementi, mūžīgais un mirklīgais, ideālais un reālais. K. Dziļleja adekvāti ir nosaucis Aspazijas romantismu par “reālistisko ideālismu”. Jo spilgti tēmu par dzīves un mākslas, mūžīgā un pārejošā, vispārīgā un individuālā, atšķirīgā attiecībām un par to, kurā pusē būt cilvēkam, bet jo īpaši – sievietei, risina simboliskā drāma “Sidraba šķidrants” (kur pat darbības laiks ir romantisks!). Drāmas varones Gunas atziņas:

no dieves priekšraksta:

Mūža gaisma tam tik mirdz,
Kam no dzīves šķirta sirds:
Dievu ugunī tam kvēlot,
Dzīvi nedzīvot, bet tēlot;

caur pašas apziņu:

Un tagad pirmoreiz es ilgas jūtu
Tikt ārā no šīs saltās vientulības.
Kaut kur, tur ārpusē, pukst zemes sirds,
Tā kvēlo vidū, pašā dzīvē;

pie atziņas:

Es eju turp, kur vētra nāk un iet, –
Es eju pati sevī piepildīties.

Aspazijas pašradošais gars ir jaušams visā viņas jaunradē, bet jo īpaši – domu dzejnieces liriskajā biogrāfijā “Saulains stūrītis” (1910), “Ziedu klēpis” (1911), “Raganu nakts” (1923). Tā ir biogrāfija, kurā nav datumu, skaitļu, faktu, konkrētas norises vietas, bet ir visa tā radītie iespaidi, impresijas, izjūtas, ilgas, cerības, nojausmas, atziņas, tiecības. Aspazija ir pirmā latviešu rakstniecībā, kas aizsāk biogrāfijas žanru, kurā nav pastorālu pamatmotīvu un ganu gaitu tēlojumu, bet ir dabas un kultūras radīto iespaidu pieraksti. (Līdzīgi savu autobiogrāfisko triloģiju prozā vēlāk ir veidojusi arī Z. Mauriņa. Ir pamats domāt, ka vēl neapzinātā femīnā esamība aizvien meklē savas izteiksmes formas.)

Aspazijas humānisms un sociālie uzskati ir galvenokārt ētiski, estētiski un feministiski pamatoti: viņa akcentē mākslas un gara nepieciešamību sabiedrībā un valsts dzīvē (lūgā “Aspazija” un rakstos), atzīst cilvēkmīlestības, individualitātes, arī sievietiskās un cilvēka cieņas principus (“Mans darbs ir augšām celt, ne nomaitāt”; “Ko vairāk bēdas spiež, tas man vistuvāks”). Kā atminas F. Cielēns, Aspazija “bija tik dziļi pārliecināta individuāliste, ka pretēji Jaunās strāvas visu galveno ideologu uzskatiem nekad nekļuva marksiste, pat ne sociāliste, [...] pat nemaz nejautāja, kas ir viņas lasītāji, bet runāja par cilvēku”. Ar cilvēcības novērtējumu cilvēkā lielā mērā ir izskaidrojama arī Aspazijas “rožu kaisīšana” vadonim K. Ulmanim mūža nogalē, jo individuāli labais mēdz savietoties arī ar autoritārismu, tāpat kā demokrātiskais negarantē absolūti ētisko jeb, izsakoties šodienas terminos, viss ir diskurss, attiecības.

Pēdējos divos Aspazijas dzejoļu krājumos “Kaisītas rozes” un “Zem vakara zvaigznes” ieskanas eksistenciālākas un traģiskākas pasaules izjūtas, vairs netiek runāts par nākamību, ideāliem, sapņiem, patiesības meklējumiem, bet par dzīves otro pusi – ilūzijām, meliem, maldiem, kļūdām.

Vai patiesība tā, ko dzīve dotu?

Vai vairāk nav par viņu ilūziju?

Mainās arī poētiskais stils un izteiksme, piemēram, dzejoli “Ledus karaļa līgava”.

Aspazijai piešķirta Tēvzemes balva (1939). Aspazija ir viena no retajām latviešu literārajām figūrām, kuras vārds ir ierakstīts daudzās ārzemju enciklopēdijās – Lietuvā, Igaunijā, Polijā, Itālijā, Šveicē, Vācijā, ASV.

IZTEIKUMI

Ar Aspaziju jāuzsāk mūsu modernās rakstniecības vēsture. Viņa bija šis rakstniecības pirmais, skaļākais vārds, tās krāšņākais, individuālākais zieds! Ar Aspaziju dvēsele ienāca mūsu rakstniecībā. No viņas darbiem nerunāja tautas dzīve, bet viņa pate, viņas subjektīvais “es” – un arī anormalais, tas ir, ārpus tautas lielā vairuma normas izaugošais “es”. Tas runāja kā jaunlaiku sieviete, kā individuāli attīstīts cilvēks, kas ar drošu apziņu saka par sevi: *homo sum!* [...] Tā ausa latviešu rakstniecības sestā radīšanas diena! Ar Aspaziju.

J. Asars

Ja gribam īsumā raksturot Aspazijas romantisma saturu, tad to var apzīmēt ar Lunačarska terminu "realistiskais idealisms", zem kura saprotama tāda māksla, kas savā būtībā tiecas pēc ideāla, kurš tomēr izaug no reālas zemes.

K. Džilleja

Un vēl ko var teikt par Aspaziju – pasaules drāmas vēsture nezina otru sievieti, kas būtu izcēlusies drāmas mākslā tā, kā to spēja Aspazija. Es ar vislielāko interesi esmu izstudējis ap 700 lappušu biezu jauno laiku drāmas vēsturi (*A History of Modern Drama*, 1946), ko seši ASV profesori sarakstījuši par visu baltās rases tautu (arī latviešu) drāmas attīstību pēdējos 150 gados. Visā šai pusotra simta gadu laikā visā pasaulē ir bijušas tikai dažas rakstnieces, kas sacerējušas drāmas, un neviena no viņām, izņemot Aspaziju, nav savā tautā ieguvusi sevišķu ievēribu. Tikai somiete Marija Kant tuvojas Aspazijas nozīmei.

F. Cielēns

Aspazijas dzīve bija augsti pāri visai apkārtnei pacelts karogs: tas plandījās vējā, lika ļaudīm galvu pacelt no ikdienas darba, rāva prātus sev līdz, vēstīja svētkus un drosmi.

Viņas dzeju raksturo kosmisks patoss. Viņa sarunājas ar meteoriem, vētru, negaisu, viņa jūt mūžības pulsu. [...] Dzejnieks viņai ir priesteris, nākotnes likteņa lēmējs, pagātnes tvana klidinātājs, kas tautas likteni veido savā radītāja domā.

Z. Mauriņa

Aspazija ar savu brāzmainību un spēcīgo tiešo pārdzīvojumu izpausmi stāv lielā mērā vienu, un tikai nedaudz dzejnieku tai tuvojas šai ziņā.

P. Jurevičs

Tāpat kā komēta pēc seniem ticējumiem vēstī liktenīgu pārmaiņu atnākšanu, tā arī Aspazijas dzeja novelk ugunīgu robežu, aiz kuras sākas mūsu liriskas modernie laiki. [...] Viņa, kuras mūžs (1865–1943) no viena gadsimta iesniedzas patālu otrā, ir it kā divējādu laikmetu pretrunu un pretstatu pilna, kas atstājis pēdas arī viņas dzejas stilā. Tas var būt gan patētisks un deklamatorisks, gan klusināts un dziļi intīms, gan ar latvju dainu priekšstatu pasauli, gan vāciskā jūgendstila rekvizītiem: gulbjiem, efejām utt.; gan smagiem vārdu sablīvējumiem, gan atraisoties vijīgos ritmos un caurspīdīgā vieglumā; gan skarbs un tvirts, gan prerafaelitu "sērīgo grāciju".

V. Strēlerte

Jau ar pirmajiem dzejoļiem Aspazija ap savu meiteni, meitentiņu, skuķīti atsedz bagātus kultūras slāņus. Te nav tikai uzskaitīti varoņtēli, kas viņu pašu valdzinājuši bērnībā. Tā ir savdabīga, gaiša, reizēm heroiska, reizēm humoristiska tikšanās ar pasauli, kas bijusi pirms bērna, ir ap bērnu un būs pēc bērna.

S. Viese

Laikam vairāk nekā jebkuram citam latviešu dzejniekam Aspazijas lirikā sastopams lakstīgalas tēls, kas semantiski ļoti ietilpīgs. Lakstīgala – nakts dvēsele, skumju un mīlas izteicēja, mirklīgās laimes simbols. Lakstīgala bieži izsaka sievišķo sākotni; cīrulis, strazds, krauklis vai vanags – vīrišķo.

J. Kursīte

Bet 1936. gadā Aspazija atkal viņam dāvāja rozes: viņa dāvāja "Kaisītas rozes", dzejas kopumu, kura visa pirmā daļa ir veltīta tautas vadonim Dr. Kārlim Ulmanim un to ievada "Ģēnija aicinājums" [..], pirmais dzejolis, kurā viņa dara to, ko nekad agrāk nebija darījusi: viņa saistīja vārdu "ģēnijs" ar politisko lideri, diktatoru. Pirms tam viņas ģēnijs, kas iedvesmoja individuus, bija devis priekšroku karaļiem, valdniekiem un tēviem. Tagad viņa paaugstināja lideri par pusdievu un pamazināja sevi un savu tautu, noliekot to aklu sekotāju pozīcijā.

A. Stanke

DARBI

- Aspasija*. Kopoti raksti. – R., 1904.
Aspasijas raksti / Ar biogrāfiski-literarisku apcerējumu no J. Asara. – R., 1910.
Aspazija. Kopoti raksti. – R., 1920–1922. – 3. izd. – 1.–7., 10. sēj.
Aspazija. Kopoti raksti. – R., 1923–1924. – 4. izd. – 1.–3., 8.–9. sēj.
Aspazija. Mana dzīve un darbi. Autobiogrāfija un kopoti raksti. – R., 1931–1940. – 1.–6. sēj.
 Jānis Rainis un Aspazija. Sarakstīšanās. – R., 1937. – 1.–2. d.
Aspazija. Raksti. – Waverly (Jowā), 1963–1971. – 5 sēj.
Aspazija. Kopoti raksti (sešos sējumos). – R., 1985–1988.
Aspazija. No atzīšanas koka. – R., 1919.
Aspazija. Lirikas izlase / Sakārt. un priekšvārdu sarakst. V. Strēlerte. – Vesterosa, 1963.
Aspazija. Izlase / Sast. un priekšvārdu sarakst. V. Labrence. – R., 1979.

LITERATŪRA

- Aspazija un mūsu kritika. 1.–2. – Liepāja, 1896–1897.
 Pelše R. Kurp trauc Aspazijas varones? – R., 1912.
 Birkerts P. Mīlas filozofija Aspazijas lirikā. – R., 1936.
 Cielēns F. Rainis un Aspazija. – Vesterosa, 1955.
 Cielēns F. Laikmetu maiņa.
 Viese S. Aspazija. – R., 1975.
 Viese S. Gājēji uz Mēnessdārzu. – R., 1990.
 Raiņa un Aspazijas gadagrāmata. – Vesterosa: 1969–1983.

Raiņa gadagrāmata. – R., 1975.–1983.

Raiņa un Aspazijas gadagrāmata. – R., 1990.–1995.

Stahnke A. B. Aspazija: Her life and her drama. – Lanham, New York, London, 1984.

SAPŅU TĀLUMĀ

Sapņu tālumā,
 Staru spožumā,
 Zvaigzne dziestošā
 Mana laimība. –

Rokas izstiepju,
 Gaužos, pielūdzu,
 Atsaukt nespēju
 To, ko zaudēju.
 Tvaikos vītušas,
 Dubļos samītas
 Dvēseles drebošas,
 Baltās lapiņas. –

Smieklī pārkliedza,
 Troksnī izgaisa,
 Nav vairs dzirdama
 Saldā meldiņa. – –

Sapņu tālumā,
 Staru spožumā,
 Nepielūdzama!
 Neatsaucama!

Kopoti raksti. – 1. sēj. – 46. lpp.
 No krājuma "Sarkanās puķes".

RUDOLFAM BLAUMANIM

Atbilde uz vēstuli "Dienas Lapas" Nr. 225, 1895. gadā

Ja dzejas spirdzinošā elpa
Tik ziedu smaršā manāma
Un mājoklis tai debess telpa,
Kur mīt tā neaizsniedzama, –

Ja cits nav viņai mērķis cienīgs,
Kas to ar dzīvi kopā sien,
Tad arī uzdevums tai vienīgs
Ir viņa pati sevim vien.

Un mūžīgi tad sastingušai
Tai palikt savā daiļumā,
Kā teiku pilij nogrimušai,
Kas dzelmē staro kristālā.

Tu dzīves lielo mērķi liedzi,
Kam uzstādi tad mērķišus?
Un, ja ne pašas zāles sniedzi,
Kam maz tad lietot plāksterus?

Ja rādi cilvēcei, kur tverties,
Tās nastas gribi vieglināt,
Kam ļaunam ne pie saknes ķerties
Un to pavisam sadragāt?
"Ja ubags mani uzlūkotu
Un sausi roku izstieptu,"
Tu prasi, "ja tam puķes dotu,
Vai tas gan mani lādētu?"

Kur atrast tādu cietsirdību
Un rūgtāku vēl apsmieklu
Kā izsalkušam līdzēt gribu,
Tam sniedzot puķi smaršīgu!
Nav mūsu uzdevums un bažas
Tiem maizes kurvjus iznēsāt,
Mums rādīt tik, kā savas važas
Tie paši spētu sadragāt. –

Kā rīta saulei tuvu esot,
Kā saucējam mums atskan balss;
Un, jaunu priecās vēsti nesot,
Pauž blāzma, ka nu naktij gals.

Mums pacelt spēkus panīkušos,
Tiem mērķi priekšā nostādīt,
Kā laukos, zālēm aizaugušos,
No jauna dziļas vagas dzīt.

Vai jaunavai nav vairāk ziņas
Kā "tikai rozes matos sprauts"?
Un jauneklīm tik vien ir cīņas
Kā "maigi lilijas slavu pausts"?

Kam "dzimtenei lai ziedus nestu"?
Tai tik daudz dzejas puķīšu,
Ka Pegazs, ja ar vezmiem vestu,
Tās visas pavilkt nespētu.

Jau tiku tikām apdziedāti
Mums senči, krīvi, pilskalni,
Pie jauna darba mums būs stāti
Un pasludināt nākotni.

Tu šaubies, ka jebkad tās telpas
Kā dieva templis atvērsies,
Tu teic, ka ģībīs un bez elpas
Arvienu lielais vairums ies.

Kas vēl nav bijis, kā tu zini,
Ka nespētu tas ierasties?
Vai attīstību pīšļos mini,
Kā tu uzreizi apstāsies?

Vai zinātne mums neved priekšā
Arvienu jaunus brīnumus?
Tā, lauzdamās pat klintīs iekšā,
Mums dara ceļus svabadus!

Ja Prometejs vēl otrreiz nāktu
No debess nonest uguni
Un cīņu vēl ar dievu sāktu,
Tam šoreiz būtu zibeņi!

Jau pavasara straume skrejoj
Ar troksni klinšu krastus grauj
Un viļņus tāli pāri lejoj,
Jo dziļi zemē rievās rauj. –

Un dzimta dzemdē jaunu dzimtu,
Arvienu augšup kāpdama,
Un gadu simts dzen gadu simtu
Uz priekšu vētras straujuma!

Vai Mūza mazāk cēla, skaista,
Kad pušķota ar bruņogu,
Tās acis dusmu starus laista,
Tā paceltu tur zobenu?

Nāc viņai ziedo savu spēku
Un vēlies daļu labāku:
Nevis par mazu pārcilvēku,
Nāc būt par lielu cilvēku. –

Vai gan uz mazo puķu lauku
Tu atpakaļu skatītu,
Kad visu paradīzi jauku
Tu savā priekšā redzētu?

Tu, “tverdamies no zemes mokām,
Mēdz sapņu valstī uzlidot”.
Ņem valsti šo ar stiprām rokām,
To patiesībā pārvēršot.

Kas kokļu skaņas gan vairs klausā,
Kad sadzird milzu bazūni?
Jau saules jaukais rīts mums ausā,
Nāc viņu līdz sludini!

TRĪS MĀCĪBAS

Ir zvaigznei priekš tevis mācība:

“Spīdi, dvēsele, spīdi!

Spīdi kā sardzene agra un vēla

Savas gaismas durvju priekšā,

Nelaid, ak, nelaid tur tumsu iekšā!”

Un galotnei arī ir mācība:

“Slejies, dvēsele, slejies!

Slejies vienmēr lepna un cēla!

Augstāk un augstāk tev vienmēr tiekties;

Lūsti, ja lauž, – tik nebūs tev liekties.”

Un oglei ir trešā mācība:

“Dedzi, dvēsele, dedzi!

Dedzi un paliec vienmēr kvēla –

Kaut arī pelni tevi segtu –

Lai no jauna kā liesma tu degtu.”

Kopoti raksti. – 1. sēj. – 83. lpp.

No krājuma “Dvēseles krēsla”.

AK, JAUNAM BŪT!

Ak, jaunam būt!

Nekas nav grūt’!

Tev, jaunība, nereibst no augstuma,

Tu mierīgi staigā virs dzelmeņa,

Tam pārstiepusi kā tiltiņu

Vienu pašu zelta matiņu.

Ak, jaunam būt!

Cik viegli zaudēt, cik viegli gūt!

Kur neaizej pats, tur vējiņu sūt’

Teve gribēt vien jau ir panākums,

Un zieds, ne auglis šķiet ieguvums.

Ak, jaunam būt!

Sirds pilna pašas salduma

Kā medus pilna šūniņa,
Un asaras, jaunības raudātas,
Tūlīt par varavīksni pārvēršas.

Ak, jaunam būt!
Pat sāpes tev atnes tik labumu,
Kā balasts tās notur līdzsvaru,
Lai lidojot gaisos tu neizzustu,
Lai spārni kā Ikaram neizkustu.

Ak, jaunam būt!
Pat mirt nav grūt!
Tad vecumā neizskan skanošā stīga
Un nespēkā – bet kā bezdelīga
Tu rotādamies pārskrēji
No viena uz otru ziedoni.

Ak, mirt nav grūt!
Tik jaunam, jaunam būt!

Kopoti raksti. – 1. sēj. – 140. lpp.
No krājuma "Saulains stūritis". Liriskā biogrāfija.

II. FORMAS

Moto:

Aug augot pretstatos par pasaulis ēku.

Rainis

Kas augstāka un kas zemāka šķira?
Tas pats, kas kalns un ieleja ir.
Ja būtu dabas nepārtraukums,
Tad būtu viens vienīgs līdzens laukums.
Bet kalns spiež ieleju?
Bet ieleja tiecas uz kalngalu?

Un laime? Ciešanas? – ir tikai formas!
Pats saturs – daiļums pēc savas normas.
Kad sasniegta augstākā pakāpe,

Pie robežas – klusē dvēsele.
 Un dažs, pat to nesniedzis, paliek klusu;
 Ir putniņš neēdis iet uz dusu.

Bet mūžīgā riņķīgriešanās?
 Te kāpšana un te celšanās?
 Bez jēgas, bez prāta tā tādām var būt,
 Kas katrreiz nevar lielāks kļūt.
 Un no tā visa pēciznākums?
 Vai aptvērējs gars nav pats jau sākums?

Kopoti raksti. – 1. sēj. – 206. lpp.
 No krājuma "Ziedu klēpis". Liriskā biogrāfija II.

BALTĀ TAUTA

Dreb sirsniņa
 Man skumju skauta
 Kā balta bārkstiņa
 Pie zīda auta. –

Tauta, mana baltā tauta,
 Nav viena vien bārkstiņa,
 Kas nostu rauta
 No tava auta! –

Ak, kā viņas vijās!
 Kā maigi mijās
 Dzijiņas dzijās:
 Vienā zīda glaudumā,
 Sviedru un asaru žaudumā
 Tiem, kas rauda,
 Kas vienmēr cieš un rauda, –
 Kā vienojās šķiedra ar šķiedru –
 Kā biedrs ar biedru:
 Viena mērķa spraudumā,
 Priecas paudumā
 Lielajā nākotnes kopu audumā!

Tauta, mana baltā tauta!
 Kas ņēma tev zīdautu?
 Kas ārdīja audumu?
 Kas pārrautās dzijas staipa?
 Zīdauts saplosīts!
 Smiltis samīdīts,
 Pilns brūnu asiņu,
 Traips pie traipa – –
 Dreb sirsniņa
 Man skumju skauta.
 Kā balta bārkstiņa,
 Kas nostu rauta
 No tava auta,
 Tauta, mana baltā tauta!

Kopoti raksti. – 2. sēj. – 19.–20. lpp.
 No krājuma "Izplesti spārni".

PĒC MANIS

Kad iešu – negribu aiziet tā,
 Aiziet neziņā,
 Es gribu palikt jums atmiņā.
 Es nācu pie jums ar jaunu veidu,
 Ar jaunu mīlu,
 Ar jaunu naidu;
 Jaunu jūtu vētru es sacēlu,
 Jaunas daiļuma zvaigznes iededzu,
 Es sildīju jūsu auksto telpu
 Ar savas karstās dvēseles elpu
 Un pārrāvu jūsu stingumu
 Ar sajūsmas šalcošo plūdumu.
 Kad iešu, negribu aiziet tā,
 Aiziet neziņā,
 Es gribu palikt jums atmiņā,
 Ak, palikt jūsu milā vēl,

Kā saule purpura krāsās kvēl,
 Kad tā jau sen ir nogājusi,
 Lai dzīve man pakaļ novilņo vēl
 Kā jūra, kad vētra pārgājusi.

Kad iešu – tā negribu projām iet:
 Savu saturu gribu vēl citos liet,
 Mana drausma lai vājākās dvēselēs riet.
 Savu laiku es gribu pie zvaigznēm siet,
 Savu sauli pār visiem kā vēdekli plest
 Un aizejot varavīksnu pakaļ mest,
 Kad miesa dziļi zem velēnām guls,
 Lai zemei cauri vēl pukst mans pulss.

Kopoti raksti. – 2. sēj. – 261.–262. lpp.
 No krājuma "Trejkrāsaina saule".

LEDUS KARAĻA LĪGAVA

Atspīds bez spožuma,
 Atbalss bez saucēja,
 Atzieds bez ziedokņa –
 Kur gan viss palika?

Viļņo vēl rietumā
 Iznikstošs zaigums,
 Sērdzīga grācija,
 Dilonīgs maigums.

Siltajam vējam
 Izkritis vēdeklis,
 Ziedonim salūzis
 Saules sēdeklis. –

Ledus karalis
 Sev par līgavu
 Laupījis, aizvedis
 Saulmeitu – vasaru.

Aizvedis prom
Uz pusnakts pili;
Mūžīgie ledi
Tur zaļi un zili.

Pilni meži
Kristāla palmu,
Kovārņi zaros
Dzied nīcības psalmu.

Bet caur kovārņu
Ķērcošo kliesmu
Saules meita
Dzied ziedoņa dziesmu.

Sniega villainē
Paslēpts tai kociņš:
Zaļojošs bērziņš,
Vijoles lociņš.

Kopoti raksti. – 2. sēj. – 281. lpp.
No krājuma "Asteru laikā".

ZEM PLATONA ZVAIGZNES

Tās nav nebūt tās skaļās stundas,
Kur liktens svāri nosveras,
Kur pēkšņi zibens izšaujas.
Kas tevīm šķiet kā atrasts avots,
Tas sen, jau sen ir sagatavots,
Un tavās asinīs tas verd. –

Tie nav nebūt tie skaistie mirkļi,
Kad laimes kausi pielejas
Vai skūpstu rozas atveras.
Cik ātri viņas nolaižas!
Tad zilais putns garām skrien,
Tik spārni noplivinās vien,
Tu viņu turēt nespējī.

0306016831

Tie arī nav tie pēkšņie brīži,
 Kad spēks uzreizi izlaužas. –
 Pēc vētras jūra gludinās,
 Tik šņāc un dūc no apakšas.
 Vai jūra savu klēpi zina!

Mums atliek jūtu nojauta,
 To netver gara algebra,
 Mēs zinām tikai to, kas bija:
 Viss lielāks ceļas atmiņās,
 Viss mazgājas, viss notīras
 Tik siltās, siltās asarās. –
 Un jauna elpa uzpūš krūšu buras.

Kopoti raksti. – 2. sēj. – 443. lpp.
 No krājuma "Kaisītās rozes".

ILŪZIJA

Kad savas dzīves drupas kopā lasu,
 Visistāko lai beidzot ieraudzītu,
 Lai vienmēr nesadzeltos pret ko asu,
 Lai baigo daimonstundu projām dzītu.

Vai patiesība tā, ko dzīve dotu?
 Vai vairāk nav par viņu ilūziju?
 Vai melnam krustam mani pienaglotu,
 Vai apvītu ar zilu puķu vijū?
 Lai dzīves svāri svērtos ar uz kuru pusi,
 Nav aizverama pretējību plaisma:
 Kad zvaigzne pati sen jau izdzisusi,
 Tik tad uz zemi nonāk viņas gaisma.

Kad draugs pie manis nāk ar saldu viltu,
 Lai tikai acumirkli mīlā sietu?
 No mirkļa mūžībā es mestu tiltu,
 Kā saule rietot jūru dara siltu.

Cik bitei tiek no zila ziedu zvana,
 Kas atlido, lai viņa kausā sērstu?
 No sīka putekliša viņai gana,
 Lai to par smagu zelta medu vērstu.

Ak, meli vien vēl ir, ko es no dzīves prasū,
 Jo zinu, ka viss drupās jūk un irst:
 Es milu, kaisli milu pusnakts rasu,
 Kaut arī zinu, ka tā, saulei mirdzot, mirst.

Kopoti raksti. – 2. sēj. – 461.–462. lpp.
 No krājuma "Kaisītās rozes".

VAKARA ZVAIGZNE

Vakarzvaigzne manam logam
 Gluži tuvu pienākusi –
 Zvaigznīt, tu nekad tik skaisti
 Neesi vēl spīdējusi. –

Minu, minu, ceros, ceros,
 Vēl kā sapnī piemigusi:
 Saki manim – kādu mīklu
 Tu man minēt uzdevusi?

Vakarzvaigzne man pār gultu
 Staru tīklus pārstiepusi –
 Neatceros, kad tik gaiši
 Vēl tu būtu spīdējusi.

Vakarzvaigzne žēli, žēli,
 Ko tu skumja palikusi?
 Ko tu kavējies tik vēli,
 Tu vēl gaidot palikusi?

Vakarzvaigzne, neaizej,
 Negriezies uz citu pusi,
 Neaizeji, pirms ne mani
 Tu sev lidzi paņēmusi.

Kopoti raksti. – 2. sēj. – 512. lpp.
 No krājuma "Zem vakara zvaigznes".

SIDRABA ŠĶIDRAUTS

[..]

G u n a

Jūs, ļaudis, maldāties, es neesmu
 Ne burve, ne ar kāda brīnumdare,
 Es naktīs neēju pa mežu meklēt
 Pēc burvju zālēm jūsu kaites dziedēt.
 Es arī netinos ar pesteļiem
 Un ne ar ļauniem, ne ar labiem gariem.
 Man gars ir tas, kas valda manā būtē,
 Un, ja tas skaidrāk redz un tālāk sniedz,
 Tad zināt: katris cilvēciskis gars,
 Kas spiežas pagātnē un nākotnē,
 Ir it kā teiku dievs ar daudzām acīm.
 Viņš redz, kas ir aiz viņa, kas tam priekšā,
 Un reizē zīlnieks ir un pravietis.
 Kad dzīves maiņā laiki pušu lūst
 Un gadu simteņi kā plaisas šķiras,
 Tad gars kā ērglis skrien pār bezdibeņiem
 un nolaižas uz nākamības kalniem.

Ļ a u d i s

(viņu apbrīnodami, sačukstas).

P i r m a i s

Kāds debess mirdzums staro viņai acīs!

O t r a i s

Kā zvans ap pusnakti skan viņas balss!

G u n a

Ja mana balss jums dziļi sirdī noskan,
 Ja tā jūs modina un satricina,
 Tad viņas spēks ir tikai izteikt to,
 Kas neizteikts ikkatra krūtīs dus.
 Man dievi deva izteikt to, ko jūs jūtat,
 Tie deva man šo sidrabšķidrautu,
 Kas mani ietērpj it kā citā miesā.
 Šīs sikās, smalkās sidrabstīdziņas
 Kā dzidri nervi vada manas jūtas;
 Es visu trīskārt redzu, jūtu, dzirdu –
 Kā katrai lapai līdzī iedrebos,
 Tā līdzī jūtu visas jūsu sāpes.

Es dziedu šūpla dziesmu cilvēcei,
 To grūtsirdīgo ilgu meldiņu,
 Kas ausīs skan kā viļņu šļākšana
 Iz aizmūžības jūras. – Jūra mūs
 Uz dzīves cietām klintīm izmetusi,
 Kur mūsu sapņu rozes nevar plaukt,
 Šī meldiņa mūs visur pavada
 Kā nāves ilgas un kā dzīves slāpes,
 Tā vienmēr ausīs skan un skan, un skan,
 Un sauc mūs turp, no kurienes mēs nācām.

[..]

D z i r k s t ī t e

Guntiņ,

Tu vari raudāt it kā visi citi?

Kas tev var kaitēt? Tev tik jāpaceļas

Ar savu šķidrautu kā sidrabspārniem,

Lai tāļu no mums visiem aizlidotu

Un visam izbēgtu, kas zems un sāpīgs!

G u n a

Par tālu jau no dzīves biju projām.

Kā atlauzts ledus gabals mani nesa

No dzīves krasta projām lieljūrā.

Pār citiem augstāku es sevi jutu,

Uz manas galvas saule dusēja,

Un mani sapņi it kā baltas kaivas

Man skrēja priekšā, spārnus izpletuši.

Šis pārākums man tagad jāizpērk.

Es tiltu nolauzu, kas ved uz dzīvi,

Ak, kā lai tagad tieku atpakaļ?

D z i r k s t ī t e

Ak, kas var dzīve būt pret tavu dzīvi,

Pret tavu pasauli! Ak, kad tik reizi

Tu ļāvi skatīt man caur šķidrautu,

Tik tā caur vienu pašu maliņu:

Ak, kādas pasaules tad manīm ausa,

Ak, kādas zvaigznes manim uzlēca! –

Kāds tur ir daiļums, kāda patiesība!

G u n a

Tik laimes nav! Es tagad redzu,

Cik salta bija mana pasaule.

Tā atņēma pat manim manu darbu,
 Es velti līdz šim esmu dzīvojusi,
 Mans darbs, tas atmests ir un aptraipīts:
 Man nav nekā par citiem pārāka,
 Kādēļ lai vairs no citiem atšķiros?
 Un tagad pirmoreiz es ilgas jūtu
 Tikt ārā no šīs saltās vientulības.
 Kaut kur, tur ārpusē, pukst zemes sirds,
 Tā kvēlo vidū, pašā dzīvē. –

[..]

G u n a

Saki, māte, –
 Kad dieve deva man šo šķidrautu,
 Kāds bij tās nolēmums?

K a r g a

Tā tevi cēla
 Pār citiem zemes bērniem augstāki.

G u n a

Ne to! Bet teic – kāds līdzī dots bij – lāsts?

K a r g a

Kāds lāsts? – Tu to par lāstu sauc? – Tā teica,
 Ka nedrīkst velti valkāt šķidrautu.
 Jo velti valkāts drīz tas aptumšotos
 Un savu brīnumspēju zaudētu.

G u n a

Bet kādi bij tās vārdi? Saki vēlreiz!

K a r g a

Kam tev to tagad vajag?

G u n a

Saki, saki!

K a r g a

“Mūža gaisma tam tik mirdz,
 Kam no dzīves šķirta sirds;
 Dievu ugunī tam kvēlot,
 Dzīvi nedzīvot, bet tēlot.”

G u n a

“Mūža gaisma tam tik mirdz,
 Kam no dzīves šķirta sirds;
 Dievu ugunī tam kvēlot,
 Dzīvi nedzīvot, bet tēlot.”

(Dobji.)

Tad es – es viņu velti valkāju.

[..]

G u n a

To dodu tev! – Ej mani izlīdzini
 Un izved to, ko neizvedu es.
 Gan siks un niecīgs ir šis gabaliņš,
 Bet savu darbu viņš ar izdaris.
 Ne lielie gari tie, kas ved pie mērķa!
 Tie dzīves naktī pēkšņi iezveļas
 Kā meteori, liesmas šķaidīdami,
 Gan visu acis viņi apžilbina,
 Tad paši sevī sakrīt, dziest un pazūd – –
 Bet austrumos aust maza maliņa,
 Tā maza aust, bet droši rītu nes.
 Ej, mīlais bērns, un vēsti rītu tiem,
 Kas dus vēl dziļā miegā.

D z i r k s t ī t e

Mans šis dārgums!
 Ak, kādas jausmas manim sirdi pilda!
 Man ir, it kā uzreiz man spārni augtu;
 Es skriešu it kā jauna bezdelīga
 Ar pavasara vēsti!

G u n a

Ej, mans bērns.
 Un, lai cik dziļā miegā viss vēl dus,
 Un, lai cik dziļa ziema zemi klātu,
 No durvīm ej uz durvīm – ej un klauvē!
 Kaut sastingst pirkstiņi, arvien vēl klauvē;
 Un, ja tie tevi atgrūž, projām raida,
 Ak, neizmisies, tici viņiem, tici:
 Ikkatrā stieejas sīka stīdziņa
 No sidrabšķidrauta! un, kad tās reiz
 Tiks kopā austas lielā šķidrautā,
 Tad tas kā jauna debess visus pārklās.

D z i r k s t ī t e

(viņai līdz aizgrābta).

Ak, Guna, tā tu atkal esi, Guna!

G u n a

Un tagad ej, mans bērns, še, ņem šo skūpstu;
 Ar to es atvados no sevis pašas. –

D z i r k s t ī t e

Bet, Guna, tu? Uz kurieni tu ej?

G u n a

Es eju turp, kur vētra nāk un iet, –

Es eju pati sevī piepildīties.

D z i r k s t ī t e

Es raudāt negribu, nē, nē! Es iešu...

Tavs spēks, tas arī mani stipru dara,

Es tava mantiniece gribu būt,

Kas mazs, tas augot iespēj liels vēl kļūt!

Kopoti raksti. – 3. sēj. – 413.–414., 420.–421.

427.–428., 489.–490. lpp

PROLOGS

**Rīgas Latviešu biedrības 25 gadu jubilejas dienai,
sarakstīts 25. novembrī 1893.**

Ģ ē n i j s

Jau visās malu malās ceļas

Man pulkiem ziedu altāru,

Mans vārds kā jūras bangas veļas,

Tam seko tūkstoš atbalsu –

Un tomēr – es ar dzelžu roku,

Ar šķēpiem karot nenāku,

Es necilāju zibens loku,

Es valstis drupās negāžu.

Ar asinīm, ar postu, karu

Es neceļu sev valdību,

Es nīstu varmācības garu,

Es vergus, vergus negribu!

Jo manas gaitas visspēcība

Ne ķēdes kaļ, bet sarausta,

Un manas balss visvarenība

Par zobenu ir asāka. –

Mans vārds jau laika straumes loka

Un klinšu kalnus zemē grauļ, –

Ar uzvaru iet mana roka

Un visas saites pušu rauļ.

Es nāku atklāt pagājību,
Un nemaldīgs es – tiesnesis,
Es sludinu jums nākamību
Kā pravietis un regonis.
Kā bargs un varens soģis nāku
Un spriežu nāves spriedumu, –
Bet ar kā māte milēt māku
Un sāpes, brūces dziedinu.
Kur tautas pestīšanu gaida,
Mans spēks tām slogus nostu veļ,
No mana viena paša smaida
Iz drupām paradizes zeļ...
Es nāku it kā viegla vēsma,
Kas druvas ziedus kustina,
Kā rīta rasas velgā dzēsma,
Kas zemes krūti spirdzina.
Lai savu liesmu dvašu lietu
Es sirdī pat visaukstākā,
Ikkatram nāku gādāt vietu
Es savā plašā svētnīcā:
Uz viņu noved simtas ejas,
Tā stiepjas pasaules platumā,
Pār mākoņiem tās torņi slejas
Tur – nebeidzamā dzidrumā.
Še gaismas staros, liesmās tērpies
Es sēžu savā godībā,
Viscauri purpurā es vērpies
No dailes rokām izaustā.
Šurp sanākat no malu malām
Jūs, tautas, gaismu meklējot,
Lai mana balss līdz pasauls galam
Skan, visus kopā aicinot:
Iz mežonības bieziem tvaikiem,
Iz vergu laiku tumsības,
Uz jauniem spirgtiem gaismas laikiem
Lai jūsu acis atdarās.
Ar tu no manim aicināta,
Tu, pārkoņmeita diženā,
Kas tu starp citām izredzēta,
Es tevi saucu, Latvija!

Jau sen es mātes mīlestībā
 Uz tevi acis uzmetu
 Un jauku mērķu sacensībā
 Ar citām tautām biedroju.
 Tev celties augšā! – Miegu nīdēt,
 Sāc darbu vingriem locekļiem!
 Un jaunā spožā gaismā spīdēt,
 Liec pīšļos gāzties veidoliem!

Latvija

Kas gan šī nedzirdētā skaņa,
 Kas manas ausis aizskāra
 Un it kā saldu jūtu maņa
 Man prātus, sirdi kustina?
 Un, rau, tur viņa būte cēlā,
 Vai tā ir kāda dievība?
 Kas tērpta it kā uguns kvēlā
 Un atspīd staru spožumā?

Ģēnijs

Nāc šurp pie manām krūtīm glausties,
 Jau ilgi tevi meklēju,
 Beidz pagājības sērās gausties,
 Sāc baudīt jaunu laimību.
 Tu man starp citām izredzēta,
 Tev nebūs pazust vairumā,
 Tu līdzī tiksi ierakstīta
 Man nemirstības grāmatā.

Latvija

Gan tavas svētās liesmas jūtu,
 Kas manim sirdi iededza,
 Bet, lai tev izredzēta būtu,
 Ak, vai gan esmu cienīga?
 Zem grūta vergu sloga liekti
 Šie citkārt staltie kamieši,
 No goda krēsla zemē triekti,
 Guļ pīšļos mani svētumi. –
 Lai gan šē nogurusi tvīkstu
 Zem dienas spaidiem, karstuma,
 Bet acis pacelt neuzdrīkstu
 Uz tava svētā mājokļa!

Ģēnijs

Nāc vien, tu manim mīla esi,
Tu, pārkoņmeita diženā,
Tu dievu nozīmi vēl nesi
Pat dziļākajā zemumā:
Jo daile tevi zeltojusi
Kā pārli savā vaiņagā
Un pati Laima veltojusi
Tev pūru debess krāšņumā:
No laumu rokām darināta
Tev varavīksnas jostiņa,
Kā ieva baltiem ziediem klāta
Tu tikumibas vaiņagā.
Ar savām jūtām, dziļi svētām,
Tu dievu meitām līdzīga,
Nāc līdz ar manām izredzētām
Un sēdies Līgas krēsliņā.

Latvija

Ak, nu es tiešām atkal jūtu,
Ka mani spēki vairojas,
It kā kad spārnu nesta kļūtu,
Mans prāts pār zemi paceļas, –
Ai, teic – vai atkal pumpurīši
No jauna dzīves kokam plauks?
Vai atkal ligos pakalniši
Un gaviļējot smaržos lauks?!
Vai dievi tur no debess mājām
Pie manim atkal zemē nāks?
Vai, samīdami apakš kājām,
Tie manus ienaidniekus māks?

Ģēnijs

Ai, nē, ne dievi ciemodamies
Pie zemes bērniem šurpu nāks,
Ne tie priekš tevis cīnīdamies
Ar tumsoņiem vairs karu sāks.
Bet tomēr, tas man tevīm jāteic,
Tie ceļu turp tev atstāja,
Tik pašai tevīm augšup jāsteidz,
Ka topi viņiem līdzīga.
Jo dievi paši tevīm joza

Ap gurniem prāta zobenu,
Pret ienaidniekiem tevi posa
Ar svētu dusmu bruņogu.
Lai tavi vārdi griež kā šķēpi,
Lai tava mēle dedzina,
Lai aizbēg visi tumsas kvēpi
Priekš tava gaismas vairoga...
Un līdz še manas pavadones,
Kas nākušas uz pasaules,
Ikkatra tevim balvas nones
Iz mantām, tur no aizsaules.
Tās tevi mudinās un vadīs,
Tev palīdzības neaizliegs,
Uz mērķi ceļu tevim rādīs
Un laipni katra roku sniegs.

M ū z i k a

Jau sen caur visām bēdām, briesmām
Es tevi, tauta, vadīju,
Ar savām daiļām tautas dziesmām
Vistuvāk tevim stāvēju.
Es, taviem soļiem sekodama,
Jau līdzī gāju senatnē
Kā tava biedre nešķirama
Tā laimē, kā ar nelaimē.
Ar taviem priekiem, tavām likstām
Es it kā kopā saaugu,
Ar savas kokles skaņām mīkstām
Līdz gaviļēju, sēroju.
Kad tevi vērgu tumsa klāja,
Vēl neapdzisa meldijas,
Un bāru bērni skandināja
Pēc saules manas dziesmiņas.
Bet viņu skaņas it kā māktas
Tik nopūtas vien izdvesa,
Kā dziļi dobajā kapā raktas,
Tās noslāpdamas vaidēja. –
Bet nu, kur tauta atspirdama
Iz mākoņiem kā saule brien
Un brīvestība nevaldāma
Kā pavasara straume skrien.

Tur, visiem liksmā priekā dejoj,
Es savu kokli sagrābju
Un, droši viņas priekšā ejot,
Es lepni paužu uzvaru.
Ko izsacīt nav mutei vara,
Kur jūtas nespēj mēle veikt,
To, paceldamās augstā garā,
Sāk spēji mana kokle teikt,
Iz krūtīm skaņas izliedamās
Kā vīns iz zelta kausa plūst,
Un dvēselei tās piesliedamās
Kā skūpst uz mīļām lūpām kūst...
Un atkal sparā desmitkārti
Tās skan kā dievu valoda,
Ka atdarās jums debess vārti
Un sakrīt zemes paloda –
No pasauls visiem tukšiem niekiem
Tās vaļā raisa dvēseli,
Ka pāri zemes bēdām, priekiem
Tā skrien kā gari spārnoti.
Mans gars tev sāktā gaismas karā
Ies līdzī it kā pavadons
Un pamudinās senču garā
Kā citkārt svētais līgusons.

[..]

Industrija

Es atkal tautas daru lielas,
Tās darbā čakli pamācot,
Tām rādu glītot rupjas vielas
Un dabas spēkus izlietot.
Iz mežonības rupjām ciņām
Es tautas tikai atpestu,
Es mācu mieru mīlot viņām
Un piekopt čaklu strādību.
Tā, staigājot līdz pasauls galam,
Jau tautas visur mācīju,
Tik lielākus par visām malām
Es dabas darbus atzinu:
Es biju, kur starp ledus spraugām
Dzird kaucam nikno ziemeli,

Es tiku redzējs palmas augam
Un saulē ceļam galotni –
Es dabas lielo izšķērdību
Pa rožu lejām skatīju,
Tās maģistātu, varenību
Starp klinšu kalniem pielūdzu.
Es lepmi ligojos virs jūras
Un devos pasaules platumā,
Jo vētra trenca manas buras
Un mani tālu aiznesa.
Te Bangpūtis kā niknās dūsmās
Ar aukumu mani sagrāba
Un putojošu bangu grūsmās
Tā balss man pretim skanēja:
“Gan tava roka balvas raida,
Tā bagātības izšķieda,
Bet, lūk, tur nepuškota gaida
Vēl zeltainīte Baltija.”
No tālienes tad atnākdama
Pie tevis, Latvija, sētiņā,
Nu sāksu strādāt, pildīdama
Tev dižu pūru klētiņā.
Es tevi visur pavadišu,
Tik sētā, kā ar tīrumā,
Es tevīm šķēpus, arkus trišu
Un rakšu celmus lidumā,
Arvien lai vasarā un ziemā
Tā nemitotā pūliņā,
Tik pilsētās, kā arī ciemā
Spīd tautas roku darbība.
Tā, Latvija, es tevi celšu,
Lai būtu citām līdzīga,
Es tevi, dzintarpērle, smelšu
Iz jūras tumšā dzelmeņa.

Z i n ā t n e

Es nenāku ar skaņu daiņu
Un ne ar krāsu spilgtumu,
Man nava piepildītu saiņu
Ar pērlēm, zeltu, greznumu.
Es nevalkāju rotu košu

Un ne no puķēm vaiņagu,
Bet, dažureiz pat biedinošu,
Es nesu tumšu apsegu, –
Kas tiecas kļūt par maniem biedriem,
Tiem ērkšķu ceļi jāstaigā,
Es esmu tik ar karstiem sviedriem,
Bez miega naktīm gūstama.
Es jaukus sapņus laupu dažiem
Un ziediem smaržu nobrauku,
Es, griezdamā ar asiem nažiem,
It visus māņus izpostu,
Es aizspriedumu mūrus šķeļu
Un melu vaļņus sagāžu,
Lai jaunu viņu vietā ceļu
Jums patiesības valstību.
Es, gaismu dodot, savus starus
Arvienu tālāk izplešu
Un lielākus arvienu barus
Ap savu troni pulcēju.
Ar tava nakts lai, Latvija, beidzas,
Tev nebūs ilgāki vairs snaust,
Jau spoža rīta blāzma steidzas
Tev garo vērgu tumsu lauzt!...
Es vientulīgā istabiņā
Pie taviem dēliem nokāpšu
Un viņiem karstā gara cīņā
Ar skūpstiem pieri aizskaršu.
Un, kaut no viņiem dažu māktu
Ar dzīves trūkums, saltums, bads,
Tad tomēr celties, uzdīgt sāktu,
Ko sēja nemirstīgais prāts.
Tam būs kā milzu kokam zarot,
Jo tāli saknes izlaižot,
Un jaunas audzes tālāk barot,
Tām paēnu un augļus dot.

[..]

Ģēnijs

Nu, Latvija, kur mūzas pašas
Tev ceļu priekšā sataisa,
Ej, celies, aunies kājas ašas
Un brāzies iekšā cīniņā.

Latvija

Šurp, manas meitas, mani dēli,
Jūs dievu balsis aicina,
Lai nav vairs pagātnes mums žēli,
Kur nākotnei spīd cerība.
Tad šurpu, visa tauta, stāji,
Ikkatris, kam ir spējība,
Lai jauni, veci, stipri, vāji
Sāk kustēt čaklā rosībā.
Tu, sirmgalvi, kā vecie kauli
Gan tvīkst pēc dusas vakarā,
Ar tev vēl redzēt jauno sauli,
Kas uzlec rīta spožumā.
Kad arī rūgtas slāpes matīt
Tev tuksnesī bij karstumā,
Vēl izredzēto zemi skatīt
Tev visā viņas jaukumā.
Bet, jaunekli, uz taviem pleciem
Es nākamību atbalstu,
Tu esi, kam iz laikiem veciem
Uz jauniem gādāt pāreju.
Kur lauki tēvu liķiem klāti,
Kas guļ uz mērķa kāpenēm,
Tur jums būs viņu vietā stāti,
Jums, tautas jaunām atvasēm!
No viņiem, pagājība, prasi
Tu senču darbus, tikumu,
Ar katru savu asins lāsi
Tiem maksāt svēto parādu!
Ar tava gaita visai liela,
Tu, dižā Latvju jaunava,
Jo tavā glabāšanā viela,
Kas tautas spēkus darina.
Jo Latvju meitas, Latvju dēli
Ir doti tavā raudzībā,
Par viņiem turēt agri, vēli
Tev savas acis nomodā.
Tev it kā saulei, starus raidot,
To krūts jo agri jāsilda,
Tev dvēselē tiem vārdus veidot

Vēl daiļākus kā zīdautā. –
Un tevīm viņu iekšā vienot
Pie stipra spēka – maigumu,
Un, cēlumu ar daili sienot,
Tā radīt jauku saskaņu.
Pār viņiem jūtu bagātību
Kā kuplus ziedus birdini,
Ar ugunīgu varonību
Iz mātes krūts tos dzirdini. –
Tad tu, pēc taviem dēliem prasot,
Uz visiem lepni norādi
Un izsauc ienaidniekiem grasot:
“Lūk, Latvijā aug varoņi!”...
Lai cenšoties ar visu spēku
Tā katris sevīm mērķi sprauž,
Lai ceļam lepno gara ēku,
Ko laika vētra nesalauž.
Lai mūsu darbi vienodamies
Kā simtām straumes kopā rit
Un beidzot strauji iegāzdamies
Tur, nemirstības jūrā, krit!

P r a m š a n s

(*parādās virs klintīm*).
Ko solījies, tautas, es dzirdēju,
Es tavu likteni loku
Un zvērestus tavus es iekalu
Tur klintīs ar savu roku.
Gan gadi mainās un laikmeti skrien,
Un dzīvība nīkst un ceļas,
Un aizmirstība cik steidzīgi vien
Pār visu kā bangas veļas.
Kur gadu simteņi valstības mij,
Ir tautas – putekļu sauja
Un augums augumu kāriģi rij
Tur niknā sadzīves kaujā...
Bet tas, ko cēla nemirstīgs gars,
Kas liesmaini pildīja krūti,
Tam paliksies visā mūžībā svars,
To nenomāks, neapklās trūdi.
Tu, Latvija, garīgas mantas krāj,

Steidz strādāt ar prātu možu,
 Tad nemirstība tev pretim māj
 Un gaida ar vaiņagu košu.
 Kad tautas un cilvēki tiesāti tiks,
 Kad kāvi celsies un karos,
 Un kalni kad sadrups un jūras sīks,
 Tavs vārds tad zvaigznēs tur staros.

Kopotī raksti. – 3. sēj. – 503.–514. lpp

I. LATVIEŠU LIRIKA DAŽĀDOS LAIKMETOS

Uz kuriem kādas tautas kustība dažādos pārejas laikmetos virzās, uz kuriem viņai it kā austrumu spīdekļi, pestīšanas ceļu rādīdama, iet pa priekšu viņas dzeja. Visiem lieliem darbiem un cēliem uzņēmumiem dod pirmo virzienu sajūsminājums, un sajūsminājuma valoda ir dzeja. Aizgrābtības acumirkļos mēle kļūst svabada, valoda plūst kā straume, cilvēks iznāk iz ikdienas šauruma it kā gadiem ilgi ieslodzījies eremīts iz savas alas, un tam ir dūša sacīt: *homo sum!* Es esmu cilvēks, es prasū cilvēka tiesības, lai gan tas vēlāk pats par to varbūt nobīstas, kad apstākļi un parastā konvencione viņu sagrābj atkal savos nagos un iekustinātos jūtu vilņus pārklāj atkal ar stinguma garozu. Visspilgtāk parādās cilvēka iekšējais "es", viskarstāk nomanāmi tautas sirds pukstieni subjektīvā dzejā, un vissubjektīvākā dzeja ir – lirika. Tādēļ arī viskarstākajos cīņās uztraukuma un pārmaiņu laikos lirikai piekrituse vislielākā loma. Senlaiku dzejnieks Tīrtejs ar savām odām grieķus sajūsminājis doties kaujā un iegūt uzvaru. Vācu brīvības karos vislielāko iekustinājumu deva dzejnieki Hervēgs, Freiligrāts, Gotfrīds Kellers, Morics Arnts un citi ar saviem ugunīgajiem kara saucieniem:

*Reisst die Kreuze aus der Erden,
 Alle sollen Schwertern werden!*

Ar tādu pašu sparū attēlo arī tagadējo laiku sabiedriskās kustības savās dziesmās jaunlaiku dzejnieki Leopolds Jakobijs [Jakobi], Ada Negri, Henkers, Zeidels u. c.

Šādu laiku lirikai ir vienāds vispārējs raksturs, tā grupējas ap vienu centru un apzīmē veselu tautas virzienu. Šāds virziens arī pie latviešiem bija pirmajā tautības nodibināšanās laikmetā un viņu sajūsminātie dzejnieki bija Auseklis, Pumpurs, Juris Alunāns, Barons, Brīvzemnieks Varaidošu Zanders u. c. Tautības pamošanās toreiz nenozīmēja vienīgi vecu kapu un dieveklju atrakšanu, bet tā bija cilvēcīgas apziņas, pašlepnuma, pašdarba pamošanās. Par latvieti saukties bija tas pats, kā iestāties par kultūras cilvēku līdzī citām tautām. Visa šī kustība dibinājās uz demokrātiska pamata, un, ko viņas cīnītāji Kronvaldu Atis, Spāģis, Valdemārs, Biezbārdis, Dīriķis un vēlāk Juris Māters aizstāvēja pret ārpusi, bija zemākās šķiras intereses, jo latvieši tad vēl tikai pastāvēja iz šīs zemākās šķiras. Tautības intereses ar reāli saimnieciskajām tad vēl gāja

roku rokā; šā laikmeta priekšstāvjiem un dzejniekiem bija kopīgi lieli ideāli, kopīga saite, viens vienīgs lepnis karogs, ap kuru tie kā sajūsmināti kareivji visi kopā pulcējās. No **mākslas dzejas** šinī laikmetā, protams, nevarēja runāt. Pat toreizējā lielākā dzejnieka Ausekļa Mūzas bērni mums lūkojas pretim ar naivo tautas dziesmu seju, bet šis tautas bērns, uzaudzis tautas sūros sviedros un gaužās asarās, uzstājās it kā bruņotā Orleānas jaunava savas tautas priekšgalā, un ar to pietika, jo galvenākais nebija **māksla**, bet **vadītājs gars**.

[..]

Prettautiskā laikmetā uzklīda vesela dzejnieku epidēmija it kā Ēģiptes siseņu bars. Uznāca visādi Jodabalsi, Varabalsi, Dimdoņi un Censoņi, Pērkoņdēli un Radagaisi, un diezin vēl kādi gaisi un negaisi. Līgusoņi un Tulisoņi, un varbūt arī tumsoņi, un nu tik sākās tautas kokles tramšķināšana un skandināšana par bērīti kumeliņu, par ozoliņu zemzarīti un caunu cepurīti. Juris Alunāns toreiz gan nebija iedomājies, kādu postu tas izdarīja ar savu "kviešu graudu". Katrs nu arī gribēja tādu graudu zemē sēt un būt tautas gara mantu krājējs, katrs vāca kopā vecas pasakas, pogas un vēla rūņu akmeņus, cēla pie gaismas īstus un neistus dievus, bet, kas tas galvenākais, katrs arī gribēja būt dzejnieks. [..]

[..] Bērīši-kumeliņi bija no tautiskajiem dzejniekiem stīvi nojādelēti it kā čigānu zirgi, un caunu cepurītes pavisam nodilušas. Dzeja izskatījās tik tukša, tik sēri raudulīga un garlaicīga it kā dejas zāle pulksten 7 no rīta, kur pa grīdu mētājas izkaisītas novītušas puķes un redz slaištāmies garus, žāvas pāršķiebtus ģimjus. Vajadzētu taču atkal ko kaut cik jaunu, ar ko dūšu uzprišināt, un te atkal iesākās mīlestības gaudu rīmju dzejošana un vispārīgi literatūrā tas virziens, pret kuru vēlāk kritiķis Jansons uzstājās kā pret vienpusīgu pārspilētu "erotismu". Ka tautiskā dzeja jau bija pārdzīvojusēs, varēja redzēt no tam, ka Lautenbaha Jūsmiņa tautas eposs "Niedrīšu Videvuts" atstāja daudz mazāk iespaids, nekā ja tas būtu iznācis kādus gadus agrāk. Visi, kam tikai sirds pukstēja krietni un latviski, tagad mīlēja šķīsti un uzticīgi, laimīgi un nelaimīgi, un, ja jau romānos mīlestība ņēma labu vai nelabu galu, tad dzejoļos tai nemaz nebija gala. Šie mīlestības dzejnieki stāv savā ziņā vēl zemāk nekā tautības dzejnieki; pirmējiem taču bija viena kopīga ideja, tā bija, mazākais, latviešu dzeja un, kaut gan neizdevies kauls, tomēr kauls no mūsu kaula un kļūda no mūsu kļūdām, pēdējie turpretim, cik latviski un pašu austi viņi arī nedomājās būt, viņu dzejoļi bija sameklēti un salasīti pakaļdarinājumi pēc svešiem paraugiem. Cits ņēma dziedāt pakaļ Heinem, cits Lēnavam, cits Geibelim un kādi nu tie pazīstamākie vācu rakstnieki bija. Uz viņiem brangi attiecās Šillera pants: "*Errötend folg er ihren Spuren...*" – tikai ar to starpību, ka dažs labs pakaļdarinātājs nemaz nenosarka un it vienkārši ņēma "svēto oriģinālu" un pārcēla to savā mīļotā latviešu valodā un izdeva to par sava paša gara bērnu. Zvārguļu Edvarta izdotā "Dzejas pūrā" var sastapt daudz tādu tulkojumu, kurus dzejnieki uzdevuši par saviem oriģināliem.

Šis dzejošanas laikmets izplatās mums priekš acīm it kā smiltains klajums, kur reti sastopams kāds zāļains apurītis. Starp visiem šiem dzejniekiem ievērojami ar noteiktāku fizionomiju Vensku Edvarts, Esenbergis, Bērziņu Ludis un Pavasara Jānis. [..]

[..] Gaiss bija piebiezis un pietvanējis ar slāpekli, te vajadzēja nākt reakcijai, un – viņa nāca arī.

Bet viņa nenāca kā ilgi gaidīts maigs lietutiņš, kurš atspirdzina alkstošos stādus, tā nāca kā piepešs krusas un pārkoņa negaiss, kurš postīdams un samīdams iet pār druvām un izrauj iz saknēm vecus, nosūnojušus kokus. Kurš gan neatminēs trokšņaino jauno strāvu, kura ar kritikas slotu no muzejas mēstin izmēza visus vecos dieviņus un rūņu akmeņus. Tā izsita ar dūrēm aizkvēpušās logu rūtis un ielaida svaigo Eiropas gaisu. Tas tiešām bija īsts vētras un dziņu laikmets, kur vārdi kā spārnoti gāja no mutēs uz muti, kur "jaunie", vai diena vai nakts, ar savu grāmatiņu padusē skrēja cits pie cita, lai kopā pārspriestu tās idejas, kas visus iejūsmināja Neviens, kas toreiz viņā pusē stāvējis, nevarēs tos laikus atminēties, bez kā tam sirds nesāktu ātrāk pukstēt.

Cīņa starp abām pretējām pusēm toreiz tika tik asi izkarota, ka nebija iespējams nākt pie lietas objektīvā pārskata, citādi tiem būtu bijis jāatzīst, ka jaunie negribēja nemaz tādā mērī sagāzt tautības pamatus, kā viņi bijās, bet ka tie uzstājās tikai pret smieklīgiem pārspilējumiem. Ja "Dienas Lapa", piemēram, būtu gribējuse galīgi iznīcināt etnogrāfiju, tad jau tā pate nebūtu izdevuse etnogrāfisku pielikumu. Viņa ierobežoja tikai šo jautājumu pienācīgā vietā un gribēja sacīt, ka daudz svarīgāks uzdevums nekā vecus akmeņus vākt ir vērst skatu uz tagadnes parādībām. Mēs atrodamies taisni visstraujākā kultūras cīņā, notiek tirdzniecības un zemkopības krīzes, arī pie mums notikušas pārmaiņas: labības cenas krīt, pantats grūst zem kājām, un tu lai nu mēs tikai līgotu, krātu vecus uzvalkus un uzsauktu laimes goda mielastos, it kā mēs būtu pilnīgi ar nazi atgriezti no lielās pasaules un dzīvotu savā Dievzemītē it kā utopijā. Nopietni laiki taisni aicināt aicina visu mūsu mazo tautiņu uz biedrošanos un vienošanos. [...]

Kopoti raksti. – 1. sēj. – 465.–469. lpp

I. RAKSTI UN RUNAS PAR SIEVIEŠU EMANCIPĀCIJAS JAUTĀJUMU

F. K. kgs un emancipācija

Sieviešu jautājums pēdējā laikā arī pie mums atradis tik dzīvu atbalstu, ka tas pat "Balt[ijas Vēstn[eša]" korespondentam F. K. k. laupījis sirds mieru, tā ka pēdējais garu garās slejās ņemas pārrunāt mūsu jauno paaudzi, lai tā pēc svešas svilpes nelēkājot, un mēģina tai atkal "uzlik slāpētāju" ar vecajām, nodilušajām frāzēm, kā: emancipācija esot izvēršanās no sievietības, kurā mūsu tautai nederot, mīlestība un ģimene esot sievietes vienīgais uzdevums un sievietes attīstība esot karošana pret dabu utt., utt. Šādi aizrādījumi, kuri jau tik daudzkārt izsacīti un tik daudzkārt atspēkoti, mums tikai vēl tad spētu imponēt, kad F. K. kgs tiešām viņus spētu no pamata reiz izskaidrot jeb bīstamajai emancipācijas epidēmijai atrast kādu jaunu glābiņu līdzekli. Bet F. K. kgs savā garajā rakstā jau no paša sākuma ļoti vaļširdīgi atzīst savu nespējību apspriest tādu kultūras parādību, sacīdams, ka bargas aukas gan trakojošas pār visām tautām, bet viņš nezina, no kurienes tās nākot un kurp tās ejot. Ja pret kādu ļaunumu grib karot un to izdeldēt, tad arī jāizpēta šā ļaunuma cēloņi, parādības, viņu attīstīšanās, it kā ārstam organisms. Še nepalīdz F. K. kgs svars un subjektīvā autoritāte vien, lai tas arī vēl Laurai Marholm zert

rokas ķeras, bet vajag lietišķas zināšanas. Kur viena sieviete izsacījusi emancipācijai pretīgas domas, tur simtām atradīsies, kuras atkal viņu atspēko, un beidzot pats F. K. kgs, kurš Lauru Marholm uzstāda par vienīgo kompetento spriedēju, ņemas atkal sava raksta pēdējā daļā viņu sīvi norāt un tās teorijas apgāzt, tā ka galu galā iznāk, ka mums pie F. K. kga vienīgā it kā pie cietas klints šīnī aukū laikā jāturas; savu "klinšu dabu" viņš jau agrāk pietiekoši apliecinājis. Bet te mums vispirms pie šī nemaldīgā soģa duras acīs viņa vēstures nesaprašana, jo tas, ko F. K. kgs sauc par mūžīgu, negrozāmu dabas likumu, kurš arvienu tāds bijis un tāds būs, ir tikai pāri tūkstoš gadu kultūras solis, kurš pat šīnī laika sprīdī piedzīvojis visādas pārgrozības; viņam jāzin, ka sievietes stāvoklis nav vis arvienu tādā kārtā pastāvējis kā tagad, ka sievietei senatnē, "mātes tiesību" laikmetā, bij daudz vairāk brīvības un patstāvības nekā tagad un ka tad, kad mūsu līdzšinējās sabiedrības primitīvā forma iesākās ar privātīpašuma nodibināšanu, līdz ar to arī ieviesās sievietes verdzība. Aprakstīt, kā sievietes laupītas, it kā prece pirktas un pārdotas, šebūtu par plašu, to visu var dabūt zināt vēsturē, un, ja F. K. kgam citas grāmatas nav pie rokas, tad var par to lasīt arī Dēbnera Bībeles stāstos. Ir gan ļoti bēdīgi, bet tomēr patiesi, ka F. K. kga paša pierādības runā viņam pretī! Tur viņš redzēs, ka senāk ir pastāvējusi poligāmija (daudzsie-vība) un ka monogāmija (viensievība), ar kuru stāv sakarā F. K. kga "sievietes vienīgais svētais, mūžam pastāvošais ģimenes uzdevums", savā tagadējā kārtā tika nodibināts 16. gadu simtenī Trientas koncilā. No visa tā F. K. kgs varēs redzēt, ka tas, ko viņš sauc par mūžam nepārgrozāmu dabas likumu, vienmēr ir pārgrozījies un pieņēmis citādu veidu, tāpat kā arī emancipācijas jautājums nav palicis tāds pats kā agrāk un, uz priekšu iedams, savus prasījumus arvien noteiktākus liek cilvēcei priekšā. Ir gluži dabiski, ka tikai apdāvinātākās un inteligentākās sievietes sāka pirmās sajust grūto slogu, kurš gulēja uz visa "vājā dzimuma", un sāka saukt pēc brīvības, bet šie saucieni toreiz attiecās vairāk uz indivīda brīvību, uz viņu pašu jūtu apmierināšanu un sirds tiesībām, kuras nospieda šaurais ģimenes stāvoklis. Ar šādiem prasījumiem uzstājās vispirms Francijā emancipācijas priekštece Aurora Didevan (Žorž Zand), kura cīnījās pret buržuju šaurajiem uzskatiem, un šādā kārtā viņai arī pieslējās Vācijā Ģētes laikmetā Veimāras ģeniālo garu sabiedrība, kurā atradās dāmas, kā Rahele, Betina Armin, Štein kdze un citas. Vispārim mūsu gadu simteņa sākumā visi jautājumi tinās ap indivīda brīvību, toreiz prasīja **priekš ārkārtējām jūtām ārkārtējas tiesības**, lai būtu iespējams visu spēku attīstīt, visu sajust un cauri dzīvot. Šādu ģeniālo, plaismoto un mūžam neapmierināmo cenšanos reprezentē Bairons, kurš it kā modernais Ahasverus klejo apkārt, nekur nespēdams mieru atrast. Tādu pašu cenšanos arī izsaka simonistu laikmetā Francijā Šatobriāns savā "Renē", kurā tas sūdzas, ka viņa sirds iekšā deg un tomēr paliek auksta, un izsaucas: "Es garlaikojos! garlaikojos! garlaikojos!" Šāds laika raksturs arī atspoguļojas Ģētes "Verterā" un ar Fausta vārdiem "*In der Begierde schmachte ich nach Genuß und im Genuß verschmache ich nach Begierde*". Kā redzams, tad viss tikai attiecas uz ārkārtēju, lielu jūtu apmierināšanu, kura bija romantikas laikmeta tendence un viņas kara sauciens. Saprotams, kādēļ dažas dāmas tanī laikā ieģērbās vīriešu drēbēs un meklēja pēc romantiskiem gadījumiem. Gluži kas cits ir ar mūsu laikiem, šebūtu runa par apkārtējiem apstākļiem, par indivīdu tiesībām, bet par vispārējo sabiedrības labumu. Tur bija ņemti izņēmuma gadījumi par pamatu, šebūtu rēgula pati. Emancipācijas jautājums, kurš senāk

attiecās uz sirds un jūtu tiesībām, tagad pamatojas uz saimnieciska stāvokļa, ar kura pārgrozījumu arī pirmējos prasījumus būtu iespējams apmierināt, jo esam nākuši pie pārliecības, ka nevis cilvēki rada apstākļus, bet apstākļi cilvēkus, kā to klasiķiem aprāda jaunlaiku rakstnieki. It kā piliens izgraudz akmeni, tā apstākļu slogs un dienas rūpes nomāc vislielāko spēku, tāpat kā to dara, no otras puses, dzīves pieaugšana un jutekļu pārkairināšana. Arī vislielākais gēnijs nespēj attīstīties, kad viņa laikmets un apkārtnē nav priekš tā izdevīgi. Ja Ģēte nebūtu kā bagāta Frankfurtas patricieša, bet kā nabaga kurpnieka dēls piedzimis, tad viņš arī par tādu būtu palicies un nekad nebūtu tapis par Veimāras lielhercoga ministri. Neviens vairāk kā viņš pats neatzīst, kāds svars ārējiem apstākļiem. Ja diezin cik apdāvinātu bērnu izaudzina starp mežoniem, tad tas arī līdzī taps par mežoni. Arī laika gars nav radījies vienā pašā galvā, it kā Atēna izlēca bruņota no Dzeva [Zeva] galvas, viņš ir vispārējas sabiedriskas dzīves ražojums. Aristoteļam nevarēja būt Darvina idejas, un Darvinam vajadzēja citādi domāt nekā Aristoteļam. Tādēļ arī domas, izsacītas piecdesmit gadu agrāk, paliek bez iespaida, kamēr tās piecdesmit gadu vēlāk spēj iekustināt visu pasauli. Ķeizars Sigismunds drikstēja 1415. gadā likt Husu Konstancē sadedzināt, Kārlim V, kurš bija daudz varenāks karalis, vajadzēja Luteram 1521. itin mierīgi no Vormsas sapulces ļaut iet savu ceļu. Apstākļi arī pie tam vainīgi, ka sievietes nav iespējušas sasniegt to garīgās attīstības pakāpienu kā vīrieši, bet F. K. kgs drošu prātu nosaka, ka viņas mazāk apdāvinātas par vīriešiem. Ikkatrs loceklis, kurš netiek lietots un vingrināts, zaudē savu spēju. Miljoniem sēklas graudiņu iet bojā, kad zeme, uz kuru tie krīt, nav izdevīga. Ja apgalvo, ka sievietēm nav gara spējas, tad arī jāpieņem par patiesību, ka arī starp vīriešiem tikai tie gēniji atrodas, kuri līdz šim par tādiem izrādījušies, bet katrs lauku skolotājs var pastāstīt, cik daudz talantu iet bojā, ja tie nedabū vajadzīgo izglītību. Un tomēr arī zem neizdevīgiem apstākļiem sievietes savu gara spēju parādījušas, kā to pie vīriešiem reti atrod. Par piemēru lai noder, kur tās ar lielāko saprašanu turējušas pat valdības grožus savās rokās, lai pieminam Katrīnu Lielo Krievijā, Elizabeti Anglijā, Mariju Terēziju un citas. Cik dažam labam lielam vēstures vīram būtu stipri jāsaplok, kad izzinātu, cik tas pats sev, cik citiem pateicas. Pētījumi izrādījuši, ka Mirabo visus savus darbus licis no citiem izstrādāt. Kā tālāku nespējības pierādījumu pieņem arī to, ka sievietēm esot mazāk smadzeņu nekā vīrietim. Uz šo teoriju atbalstoties, mežoniem patagoniešiem un polinēziešiem vajadzētu būt visinteligētākajiem cilvēkiem, tādēļ ka tiem daudz lielāks smadzeņu mērs nekā mūsu izglītotajiem eiropiešiem. Patiesībā garīgā spēja neatkarājas vis no smadzeņu daudzuma, bet no viņu iekārtošanas un kādā veidā tās organizētas. Pat pie lopiem pieredzams, ka taisni mazākie kustoņi, kā bites un skudras, pārspēj inteligences ziņā lielos, kā aitas un vērsus. Smadzenes, tāpat kā katru citu orgānu, vajag lietot un vingrināt, kad to grib pilnīgi attīstīt. Miesas ziņā gan sieviete pie mums mēdz būt vājāka par vīrieti, bet pie nekultivētām tautām tas ir nereti otrādi. Cik audzināšana no pašas bērnības iespēj, to pierāda akrobātenes un cirkus dāmas, kuras spēka un izveicības ziņā var sacensties ar katru vīrieti. Amerikā, kur sievietēm atvērts plašāks attīstības lauks, jau pieredzētas visskaistākās parādības. Mičiganas prezidents Vaitis apliecina, ka viņa vislabākie skolnieki matemātikā un citās zinībās esot sievietes. Amerikas lapas 1894. gadā uzskaita vairāk atradumu un mašīnu, kuras izgudrojušas sievietes.

Visur, kur vien atspīd brīvības pirmie rīta stari, tur sievietes pierāda savu gribu un spēju un ņem ar vislielāko dedzību dalību pie lielā kultūras cīņiņa. Ka mūsu mazajā Latvijā vēl maz no tā nomanāms, atkarājas no tam, ka viņas attīstība pati vēl tikko sākusies priekš kādiem gadu desmitiem. [...]

Arī savā tālākā izskaidrojumā F. K. uzskata mīlestību un emancipāciju kā divus jēdzienus, kuri viens otru izslēdz. Ikkatra zinīsi izglītota sieviete ir, pēc viņa domām, paklīdusi avs, kura tikai tad vēl var uz laimi cerēt, kad tai izdodas kādu ganu atrast, un, ja ne, tad tai jāiet bojā; kā piemērus viņš ņem Kovaļevsku un citas ievērojamas sievietes. Saprotama lieta, ka mīlestība ir liels dzenulis visā dabā, bet kur tad ir sacīts, ka emancipācija šo dzenuli grib no sievietes krūts izraut? No šim F. K. kga domām, kā arī no visa viņa raksta var redzēt, ka viņš emancipāciju nemaz nesaprot, jo tad viņš zinātu, ka viņas nolūks nav vis šo dzenuli izskaust, bet taisni uzcelt par savu likumu devēju, ka viņa grib dot nākamībā iespēju vīrietim ar sievieti savienoties nevis aiz spekulācijas, kā tagad lielākā daļa no mūsu laulībām top slēgtas, bet vienīgi tikai aiz šiem dabiskiem dzenuļiem. Mīlestība īsti turpmāk tālā nākotnē darīs to, ka mums "pa zelta trepēm nebūs jākāpj uz debesīm", bet ka visu atradīsim jau šē virs zemes. Turoties pie minētā piemēra, F. K. k. domā, ka Kovaļevska tikai tādēļ esot kļuvusi nelaimīga mīlestībā, ka tā esot bijusi viscaur "smadzeņu sieviete" un pie tam vēl neskaista, bet vai F. K. k. ir pārliecināts, ka viņa būtu kļuvusi laimīgāka, kad tā nemaz nebūtu izglītota? Vai viņa caur to būtu tapusi skaistāka? Vai neskaista sieviete, kad tai nav nekādas garīgas īpašības, nebūtu pavisam ubadze? Vai izglītotas sievietes mīlestība nav daudz daiļāka, augstāka, pilnīgāka un dziļāka? Izglītota sieviete prasa daudz vairāk, daudz augstāku no mīlestības, tādēļ ka viņa pati daudz augstāku dod. Kas daudz prasa, tam grūti atrast meklēto apmierinājumu, t. s. "ideālu", bet, ja viņš to atrod, tad viņa laime neizmērojami augstāka par ikdienišķo laimi. [...]

Kopoti raksti. – 5. sēj. – 455.–459. lpp.

ASPAZIJAS RUNA SATVERSMES SAPULCĒ 1921. GADA 1. FEBRUĀRĪ

[..] Šo 51. pantu, kur ir pieprasījums uz vienpusīgu vēlēšanos pēc laulības šķiršanas, liek priekšā strīpot. Kāpēc taisni šo pantu? Un kas to liek strīpot? Tie ir kungi no labās puses. Es prasīju motīvus, man teica, ja šo pantu nostrīpos, tad būs sievietes tās, kas vairāk cietīs. Man par to liels brīnums, kāpēc tie kungi uzreiz tādi žēlotāji par sievietēm? Gadu simteņiem viņi nav mūs žēlojuši, un nu uzreiz viņi mūs žēlo: mēs cietīšot! Apskatīsimies tagad no abiem stāvokļiem, ko sieviete zaudē un ko vīrietis – materiēli un ētiski. Materiēli sieviete nezaudē tanī ziņā, ka vainīgam būs taču jāmaksā. Kungi saka, ka nevarot piespiest maksāt, bet pēc mūsu jaunā likuma tos, kas nemaksā, var apķīlāt un ir pat tiesība viņus izkratīt. (*Jautrība.*) Teiksim, ja abi ir nabagi, ne vienam ir kas, ne otram, – tad arī abi ir vienādi, tikpat vīrs, kā sieva. Bet sievietei taču ir tikpat daudz tiesības uz darbu kā vīrietim. Līdz šim faktiski bija tā, ka sieviete nevarēja darbu dabūt un tāpēc fiziski un materiēli cieta. Līdz šim sievietes jautājums sastāvēja no sievietes vērtēšanas. No viņas vērtēšanas kā cilvēka, no ētiskās puses, un no viņas darba spējām – vai viņa to pašu

darbu var darīt kā vīrietis? Vai viņai ir tās pašas gara spējas? Ap to grozījās viss pagājušais sievietes jautājums, kuru mēs tagad jau, paldies dievam, esam iztīrījuši, par kuru tagad nešaubāties, jo sieviete strādā tāpat līdzīgi vīriešiem visās iestādēs un resoros un mūsu sievietes tāpat nodod līdztiesīgas balsis pie vēlēšanām, un sievietes līdz ar jums sēd tepat uz deputātu soliēm un ir jums pilnīgi līdztiesīgas. Tāpēc sievietēm arī ir tiesības dabūt darbu tāpat kā vīrietim, un, ja viņas to nedabū, tad pie tam ir vainīgi apstākļi, kuri tad nav normāli. Ja apstākļi nebūtu tiktāl attīstījušies, vai tādēļ mums jābremzē visa ētiskā dzīve? Kungi, ņemsim piemēru, vai zirgam ir jārikojas pēc arkla? Vai zirgam jāvelk uz priekšu, jeb vai arkls velk zirgu atpakaļ? Te ir dzīvais spēks pret nedzīvo spēku, te ir augstāka vērtība pret zemāku vērtību, un, ja pagaidām mums, sievietēm, jācieš, tad tomēr sievietes tiesības ir nodrošināmas. No materiālā stāvokļa te mums nevar būt nekādu kavēkļu. Ņemsim no psihiskā, ētiskā stāvokļa. Te saka: jā, kas tad būšot, ja vīrietis sievieti atstāšot? Kungi! Tas vīrietis, kas aiziet prom no sievietes, kas iet pa bulvāriem, pa kafejnīcām, kas piedzeras, kas ir izvirtulis, sievietei nevar patikt, un viņa tādu vīrieti neturēs. Vai tad jūs domājat, ka vīrs sievietei ir tik dārga manta, ka tai būtu viņš jāzaudē? (*Smieklī.*) Nē, tā tas nav! Var notikt, ka mēs, sievietes, varam sākt pārvērtēt jūsu vērtēšanu un mūsu jūtas var sacelt vergu dumpi pret jums. Paskatīsimies, kā jūs esiet līdz šim vērtējuši sievietes. Jūs esiet iedalījuši viņas divās kategorijās – vienā pusē stāv mājas jeb ģimenes dzīve un otrā – ielas dzīve. Ģimenes sievietēm, mātēm, sievām, piekrit loma, kad jūs pārnāciet mājās ar pagīrām, izgludināt jūsu krokas, piedot, raudāt un atkal piedot, un nest krustu, kā līdz šim nesušas. No otras puses, tās sievietes, kuras jūs redziet uz ielas, tās jūs paši pagājušo reizi raksturojāt. Tur, Reinharda kungs, jūs atcerēsaties ļoti labi, jūs izlietojāt teicienu: “Tādu sievieti es nometu pēc tam kā vecu tupeli.” Tas bija jūsu parlamentāriskais izteiciens pagājušo reizi. (*Troksnis un smieklī pa labi.*) Taisni pēc šiem diviem iedalījumiem jūs esat iekārtojuši arī visu savu sociālo dzīvi. Ja izejam uz ielu, ja noskatāmies daudzajās kafejnīcās, varietē, šantānos, mēs prasām, priekš kam tad tas viss vajadzīgs. Vai priekš sievietēm visas tās celtas? Taču jūsu dēļ! Vai prieka nami mūsu dēļ celti? Nē, jūsu dēļ! Te, redzams, nekādas lielas žēlastības no jūsu puses nav. Bet, ja sieviete atstāj jūs, ko tad jūs zaudējat? No vienas puses, jūs zaudējat pirmām kārtām ģimenes ērtības, kur jūs varējat savu netīro morālisko veļu izmazgāt. Jūs zaudējat visu jūsu kungu morāli, kas jums gadu simteņus pastāvējusi. Sievietes jūs esat uzskatījuši par savas ģimenes un mantas sargiem, par jūsu ģimenes turpinātājiem. Jūs viņas no kungu stāvokļa esat nostādījuši tā, kā teikts arī devītā bauslī: sieva un mājas, bērni un lopī, un cita manta. Tādā rindā jūs esat viņas nostādījuši! No otras puses, jūs zaudējat ielas brīvību, izvirtību, izpriecu! Jūs zaudējat to, tiklīdz nāk jauna morāle. Tie prieku nami, tie šantāni, tie varietē kritīs uz jums pašiem atpakaļ. Tā brīvā sieviete, tas jaunais sievietes tips, kurš nāks, nepadosies jūsu aprēķiniem, tas salauzīs jūsu žogus. Ja jūs arī nepieņemsiet šo likumu, tad sieviete ies pāri pār jūsu baznīcas liktām robežām, un, ja vēl apgaros viņu tas elementārais spēks, tā tirā, brīvā milestība, kas radusies tikai no divu cilvēku patiksmes un sirds sakusuma, tad jūs variet to ar desmit mācītājiem laulāt vai šķirt, tie viens otram piederēs un pārkāps visus jūsu likumus. Tādēļ dodiet ceļu nākošai jaunai sievietei un atkāpjaties pie laika, citādi viņa ies jums pāri! (*Aplausi.*)

SIEVIEŠU IZGLĪTĪBA UN NERVOZITĀTE

[..] Ārzemju laikrakstos bieži lasāms par dažādām reformām, kuras nodomātas attiecoties uz sieviešu audzināšanu; it sevišķi sieviešu veselības stāvoklis, kamēr pēdējās caur jaunlaiku garīgo kustību no bezvārdības vai viegla slihta darba pārgājušas uz nopietnu gara darbību un pat sacenšanās cīņu ar vīriešiem, devis iemeslu pārdomāšanai un nopietnai pārspriešanai.

Bieži vien dzird žēlojamies par sieviešu nervozitāti un ka jauno meiteņu labākie dzīves gadi tiekot sabojāti caur skolas gadu ļaunajām sekām. Ilga sēdēšana un mācīšanās pašos attīstības gados, nodarbošanās ar mācībām, kuras ejot pāri par sievietes saprašanu un pie tam aizlaista jūtu izglītība esot pie šī ļaunuma vainīga.

Patiesībā šīs apsūdzības jūtu izglītība, sentimentalitāte ir dibinātas uz nepareiziem novērojumiem, aizspriedumiem un pārpratumiem. Gan nav noliedzams, ka liela daļa jaunavu atstāj augstākās meiteņu skolas ar vājiem nerviem, bet pie tam nebūt nav vaina meklējama mācību daudzumā. Ārsti, kuri nopietni ņēmušies pētīt jauno meiteņu nervu vājību, nākuši pie gluži citādiem uzskatiem. Šī nervu vājība jau ierodas tanīs gados, kad mācību materiāls vēl nebūt nav tik liels, kur gan daudz no galvas mācas, bet ne ar to nopietnību un smadzeņu piepūlēšanu pārdomāšanas ziņā, kā pēdējos gados un kur vēl no piepūlēšanās izsargā pie bērniem parastā neuzmanība. Tas ir ap septīto un astoto dzīvības gadu. Šinīs gados jau parādās pirmās nervozitātes zīmes: spiediens galvā, nelaba dūša, nemierīgs miegs, bailes pirms aizmigšanas, reibons, trūkstoša ēstgriba un pat pretošanās no rītiem ēst brokastis. Mātei ar varu jāspiež, lai bērns kaut ko ēstu un nereti gadās, ka ieēstais atkal tiek izvemts. Vaina te mazāk meklējama pie skolas pašas, bet gan tanī apstākļi, ka bērniem nav laika bijis pietiekoši izgulēties un ka tiem pārāk agri bijis jāceļas; ir jau pazīstama lieta, ka paši bērni savus uzdevumus tikai no rīta mācās, domādami, ka tad var vieglāk iemācīties. Mazākus bērnus ir grūti piespiest, lai tie nokavēto miegu pa dienu izgulētu, un tā tad organismam vajadzīgā atpūta tiek atrauta.

Otrais nervu vājuma iemeslis meklējams fiziskā augšanā. Caur miesas attīstīšanos tiek meitenēm spēki patērēti, bet arī organismā pašā notiek zīmīgas pārgrozības, kuras stipri aizņem nervu sistēmu.

[..]

Pie tam vēl piepalīdz daži greizi uzskati sabiedriskā ziņā: bērni tiek pārāk agri atrauti no savas jautrās bērnu pasaules un dresēti uz pārāk agru gatavību, kur tiem ar savu izturēšanos jāpiemērojas tā dēvētās smalkās pieklājības un sabiedrisku paražu paraugam, caur ko tiek zaudēts miesas un dvēseles harmoniskais līdzsvars.

Caur šādiem sabiedriskiem audzināšanas prasījumiem bērni tiek vairāk piepūlēti, nekā no skolas uzdevumiem. Ka ārsti tomēr pārpūlēšanās gadījumos vairāk griežas pret skolu, tad tas notiek vairāk tādēļ, ka tiem uz māju audzināšanu nav nekāda iespaids un ka tie skolā mazākais to gribētu izlabot, kas mājā nepareizi darīts vai aizkavēts. Un te piedzīvojumi ir mācījuši, ka nebūt nav jāpamazina uzdevumu skaits, bet tikai jāpārlabo mācību pasniegšanas metode un jāmikstina pati pedagoģija.

Ka mācīšanās pate par sevi sievieti nedara nervozu, mēs varētu novērot pie ikdienišķiem piedzīvojumiem. Mēs tad arī redzētu, ka tas ir vecs aizspriedums, apgalvot, ka tikai augstāku

šķiru dāmām ir, tā sakot, tiesības uz nervozitāti, starp sievietēm tikai ar tautas skolas izglītību sastopami ļoti nopietni nervu slimības gadījumi. Un neviens taču neņemsies apgalvot, ka mūsu tautskolās bērniem par daudz jā mācās. Augstāko un vidus šķiru sieviešu nervozitātes cēlonis ir tas, ka viņas priekš dzīves prasījumiem nav bijušas pietiekoši sagatavotas. [..]

Nervu slimības nu reiz ir tāda rakstura, ka te maz ko var panākt ar medikamentiem, bet tās atkarājas vairāk no cilvēka paša suģestīvās gribas stingrības un vesela prāta kontroles, ar kuru tad, pats visiem apstākļiem piemērodamies, no jauna pats sevi audzina un iz pilnīgā bankrota lēni, soli pa solim rada atkal savu "jauno cilvēku". [..]

Pirmā kārtā jāpiegriež vairāk vērības māju audzināšanai, lai nervu vājību varētu iepriekš aizkavēt vai pašā sākumā iznīcināt. Bieži gan šo vājumu manto jau no dzimuma, bet caur prātīgu dziedināšanu arī tādos gadījumos iespējams tikt pie pilnīgas veselības.

[..]

Beidzot arī vēl ārsti aizrāda uz tagad modē nākušiem veselības nocietināšanas mēģinājumiem, kuri, pārspilētā veidā izdarīti, veselībai drīzāk kaitē, nekā dara labu, pie viena pieder auksta ūdens lietošana.

Dienas Lapa. – 1902. – ceturtdiena, 2. (15.) maijs – 100. nr.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojsi *E. Buceniece*.

RAINIS

(1865–1929)

Rainis – viens no izcilākajiem latviešu 20. gadsimta pirmās puses dzejniekiem, dramaturgiem un tulkotājiem, ievērojams publicists, politiķis un sabiedriska darbinieks. Rainis ir viens no spilgtākajiem un vienlaikus idejiski vispretrunīgāk vērtētajiem latviešu modernās nacionālās literatūras veidotājiem, bet ieskats viņa sabiedriski politisko uzskatu evolūcijā un radošajā biogrāfijā kopumā (radāmās domas, vēstules, ieraksti dienasgrāmatā u. c. privātā arhīva materiāli) ļauj ieraudzīt Raini kā dziļu un vērienīgu domātāju, kurš savā daiļradē ir meklējis un tiecies sniegt atbildes uz latviešu sabiedrībai nozīmīgiem sociāli politiskiem, nacionāliem un filozofiski ētiskiem jautājumiem.

Rainis, īstajā vārdā Jānis Pliekšāns, dzimis Dunavas pagasta Varslavānos, bērniņu pavadījis tēva apsaimniekotajās pusmuižās Tadenavā, Randenē, Berķenelē, Vasiļovā, Jasmuižā. Izglītības gaitas viņš sāk Grīvas vācu skolā (1875–1879), turpina Rīgas pilsētas vācu ģimnāzijā (1880–1884), kur apgūst latīņu un sengrieķu valodas, iepazīst pasaules literatūras klasiku un sāk interesēties par latviešu folkloru. Šajā laikā aizsākas arī Raiņa pirmie literārie mēģinājumi. No 1884. gada līdz 1888. gadam viņš studē Pēterburgas universitātes Juridiskajā fakultātē, interesējas arī par filoloģiju, folkloru un vēsturi, klausās krievu zinātnieku D. Mendeļejeva un V. Behtereva lekcijas. Kopš 1886. gada dzejnieks sāk publicēties laikrakstā “Dienas Lapa”. Aplūkoto tēmu loks aptver etnogrāfiju, kultūru, sociālus jautājumus un politiku. Pēc universitātes beigšanas dažus gadus viņš strādā tiesā, ir arī advokāta A. Stērstes palīgs, bet no 1891. gada līdz 1895. gadam strādā laikrakstā “Dienas Lapa” un ir tās redaktors. 1893. gadā Rainis uzturas Cīrihē, apmeklē II Internacionāles 3. kongresu, kur iepazīstas ar A. Bēbeli. Šajā laikā aizsākas Raiņa interese par marksismu, kura gūst praktisku izpausmi laikraksta “Dienas Lapa” centienos veidot pretstatā latviešu konservatīvismam, ko pārstāv “Baltijas Vēstnesis”, jaunu sabiedriski garīgu kustību (Jaunā strāva), kura apspriestu un/vai risinātu socioloģiskus, dabzinātniskus, literārus un mākslinieciskus, filozofiskus un sociālus, piemēram, sieviešu kustības, jautājumus. 1897. gadā, sākoties jaunstrāvnieku arestiem, tiek apcietināts arī Rainis, apsūdzot viņu par piederību slepenai pretvalstiskai organizācijai un par sociāldemokrātisku ideju propagandu. Apcietinājumam seko trimda ar nometinājuma vietu Pleskavā, tad Slobodskā, Vjatkas guberņā Sibīrijā, no kurienes Rainis dzimtenē atgriežas 1903. gadā. 1897. gads dzejniekam ir nozīmīgs arī privātajā dzīvē – laulības ar ievērojamo latviešu dzejnieci un dramaturģi Aspaziju. Apcietinājuma un izsūtījuma laikā top daudzi pasaules klasiķu – J. V. Gētes, G. E. Lesinga, H. Ibsena, H. Heines, Dž. G. Bairona, V. Šekspīra, A. Puškina u. c. – darbu tulkojumi latviešu valodā, kā arī Raiņa paša pirmie literārie darbi, to skaitā arī literatūras kritiķu augsti novērtētais dzejoļu krājums “Tālas noskaņas zilā vakarā” (1903). Sākoties 1905. gada revolucionāriem notikumiem, dzejnieks aktīvi piedalās Sociāldemokrātiskās partijas rīkotajos masu pasākumos un Latvijas skolotāju un pagastu

pārstāvju kongresos. Šī laika revolucionārās un nacionāli patriotiskās noskaņas paustas dzejoļu krājumā "Vētras sēja" (1905) un drāmā "Uguns un nakts" (1905). 1905. gada decembrī Rainis un Aspazija emigrē uz Šveici, kur trimdā pavada piecpadsmit gadu, ne reizi neapmeklējami Latviju. Emigrācijas periodā sarakstītas lielākā daļa Raiņa lugu ("Zelta zirgs", "Indulis un Ārija", "Pūt vējiņi!", "Spēlēju, dancoju", "Jāzeps un viņa brāļi" u. c.), kas ir neatsverams ieguldījums latviešu dramaturģijas attīstībā, dzejoļu krājumi "Klusā grāmata", "Gals un sākums", poēma "Ave sol!". Literārās darbības ziņā trimdas periods ir ražīgākais laiks Raiņa dzīvē, bet neapsīkst arī Raiņa kā politiķa interese par notikumiem dzimtenē. Tie komentēti Raiņa piezīmēs un vēstulēs, īpašu uzmanību veltījot nacionālajam jautājumam. Šveicē Rainis kļūst par Latviešu komitejas priekšsēdētāju, ar viņa vārdu parakstīts "Protests pret nodomāto Latvijas pievienošanu Vācijai" (sakarā ar Vācijas valsts kanclera paziņojumu, ka Vācija nekad neatdos Krievijai "atbrīvotās" Baltijas tautas), kas 1916. gadā tiek publicēts vairākos šveiciešu, franču un holandiešu laikrakstos. 1920. gada pavasarī Rainis un Aspazija atgriežas Latvijā, un dzejnieks aktīvi iesaistās valsts politiskajā un kultūras dzīvē. Kā sociāldemokrātu pārstāvis Rainis tiek ievēlēts Satversmes sapulcē (1920) un Latvijas Saeimā (1922, 1925, 1926, 1928), ir viens no Dailes teātra dibinātājiem un tā pirmais direktors (1920–1921), Nacionālā teātra direktors (1921–1925), Latvijas izglītības ministrs (1926–1928), LU goda biedrs (kopš 1920. gada). Divdesmitajos gados Rainis publicējis vairākus nozīmīgus dzejoļu krājumus ("Dagdas piecas skiču burtnīcas"), lugas un dzeju bērniem, sarakstījis atmiņu grāmatu "Kastaņola" par dzīvi Šveicē u. c. darbus. Dzejnieks miris 1929. gadā, apbedīts Rīgas Jaunajos kapos, kas vēlāk nosaukti Raiņa vārdā.

Latviešu sabiedrība vēlāko dzejnieku un dramaturgu Raini vispirms iepazīst kā publicistu J. Pliekšānu, kurš vada laikrakstu "Dienas Lapa" un kopā ar P. Stučku, J. Jansonu (Braunu), P. Daugi u. c. 19. gadsimta deviņdesmitajos gados kļūst par vienu no aktīvākajiem Jaunās strāvas darbiniekiem un sociāldemokrātisku uzskatu paudējiem Latvijā. Rainis pats sevi ir uzskatījis par latviešu sociālistiskās kustības izveidotāju, bet viņa sociāldemokrātiskā pārliecība – politiskās brīvības, demokrātijas un sociālā taisnīguma ideāli – daudzkārt vienpusīgi un kļūdaini tikusi vienādota ar dzejniekam piedēvēto marksistisko pasaules uzskatu. Īpaši tas sakāms par padomju perioda rainiānu Latvijā. Protams, nevar noliegt Raiņa interesi par marksistisko un vācu sociāldemokrātisko literatūru, tās nelegālu ievēšanu Latvijā deviņdesmito gadu vidū, tomēr deviņdesmito gadu piezīmes atklāj "citu" Raini – daudzšķautņaināku, sarežģītāku domātāju, kurš saskata un pats sev definē marksistiskās sabiedrības teorijas vājos vai pavisam neizstrādātos jautājumus. Tādi jautājumi grupējas ap trim savstarpēji cieši saistītu problēmu mezgliem: indivīda un sabiedrības attiecību traktējums, morāles teorija, latviešu nacionālā ideja.

"Markss pierādīja dialektiski savu vērtības teoriju, man tas jādara ar manu morāles teoriju," Rainis raksta 1896. gada piezīmēs par filozofisko literatūru, kam dots apkopojošs nosaukums – "egoisma filozofija". Šajās piezīmēs Rainis atklājas kā liberāli orientēts domātājs, kuram, līdzīgi kā Dž. S. Millam, morāles teorijas augstākā vērtība ir indivīds un tā spēju brīva attīstība un izkopšana. Runājot par Raiņa filozofiskajiem uzskatiem, jāatzīmē, ka Rainis nekad nav bijis sistemātisks domātājs un viņa uzskati nedz morāles teorijā, nedz citos jautājumos nekad nav

noformulēti teorētiski izstrādātas doktrīnas veidā. Tomēr tie caurvij ne vien dzejnieka piezīmes, radāmās domas jeb literāro darbu uzmetumus, bet arī gatavos, publicētos literāros tekstus, un tāpēc ir iespējams izsekot Raiņa domu gājumam visā viņa daiļrades kopumā. Morāles teorija saistās ar pārdomām par nākotnes cilvēku un nākotnes sabiedrību. Tās aizsākas 19. gadsimta deviņdesmitajos gados, bet ar pārtraukumiem Rainis pie tām atgriežas gan trimdas gados, gan arī pēc atgriešanās Latvijā. Noteiktu vietu Raiņa morāles teorijā ieņem egoisma un altruisma, labestības (labes) un mīlestības principu iztīrījums (pamatojoties uz šo principu analīzi, A. Ziedonis nosauc Raini par "jaunas reliģijas" dibinātāju un aplūko Raiņa daiļradi tieši reliģiskās filozofijas rakursā), labā un ļaunā attiecību aplūkojums ("Jāzeps un viņa brāļi"), taisnīguma problēma u. c. jautājumi. Raiņa morāles teorija atsevišķu problēmu uzstādījumā pietuvinās politiskās filozofijas uzdevumu intuitīvai apjautai, t. i., morāles principi tiek aplūkoti ne vien kā indivīda uzvedību regulējošas normas, bet arī kā nākotnes sabiedrības sociālo institūciju funkcionalitātes kritērijs. Raiņa nākotnes vīzijā sabiedrība ir brīva no varmācības, melu un naida varas. Tā, guvusi uzvaru pār ļaunumu, īsteno universālas mīlas principu, kas cilvēci ceļ un apvieno jaunā bezrobežu sociālā kopībā. Kā pamatoti norādījis H. Biezais, Rainis savdabīgā veidā turpina Eiropas vizionāro skatījumu tradīciju, un ir pamats runāt par utopisma elementiem dzejnieka uzskatos.

Raiņa pārdomas par nākotnes cilvēku jeb personības (patības) koncepcija sakņojas viņa morāles teorijā, bet tās būtību visprecīzāk, šķiet, izsaka aforisms: "Cilvēks nevar būt liels, ja viņš nav radošs." Raiņa personības koncepcija ir veidojusies, gan atsaucoties uz latviešu modernitātes veidošanās komplikēto kultūrvēsturisko kontekstu, t. i., uz latviešu vecpilsonības idejisko apsīkumu un sadarbību ar patvaldību un vācu muižniecību, gan arī uz 19. gadsimta nogales konservatīvisma tendencēm latviešu sabiedrībā un tam raksturīgo pieķeršanos zemnieciskā dzīves veida vērtību un vecās patriarhālās ētikas principu sludināšanai (J. Māters, Apsīšu Jēkabs u. c.), gan reflektējot Eiropas modernās literatūras un filozofiskās domas attīstības tendences. Īpaši tuva Rainim ir vācu "vētras un dziņu" laika literatūra (J. V. Gēte, F. Šillers u. c.) ar tai raksturīgo interesi par indivīdu/individuālismu, kas iezīmē vienu no jaunās, laikmetīgās mākslas estētiskajiem principiem, ar kuriem tā uzsver savu atšķirību no neoklasicisma estētikas. Raiņa izvēle latviešu valodā tulkot J. V. Gētes "Faustu", jādāmā, nav bijusi nejauša. Kā liecina 19. gadsimta 90. gadu piezīmes, Rainis saista J. V. Gētes dzejnieka talants, dabaszinātnieka erudīcija, bet īpaši aizrauj ar Fausta tēla palīdzību paustās idejas par radošas un neatkarīgas personības gara lielumu. Pie Fausta tēla Rainis savā jaunradē ir atgriezies vairākkārt. Sasaucoties ar dzejnieka pārdomām par nākotnes cilvēku, Fausts ir kalpojies kā atskaites punkts ideju mēroga ziņā un rosinājis veidot jaunu ieskatu par radoša cilvēka būtību un vietu 20. gadsimta kultūrā. J. V. Gētes Fausts ir vienpatnis, lepns olimpietis, kurš tiecas pēc pilnības sevī. Raiņa radošais cilvēks meklē saikni ar sava laikmeta sabiedriskajiem centieniem, kopdarbu ar tautu un sabiedrību. "F[austs] ir stipra pils pret seklumu. [...] Reti lieliska individualitāte, lepns es, un viņš vispārībai reti daudz darījis laba. Es nesaku, ka vajadzīga labdarība, bet viņš modināja garus. Es nesaku, ka ģēniji dara vēsturi, ka tādus retus ģēnījumus vajaga audzēt, kā saka Renāns un Nīče, bet vajag visiem atvērt iespēju tikt par ģēniju, vajga indivīda attīstības, lai varētu vairāk līdzēt

vispārībai. Lielā, jau demokrātiskā ideja tiek tagad bieži nesaprasta un sabotāta, ind[ivīdam] jābūt niecīgam es. 3. šķ[iras] Fausts, jānāk 4. šķiras Faustam, kurš nebūs olimpietis, negribēs viens stāvēt,” Rainis raksta 19. gadsimta 90. gadu piezīmēs. Bet turpat līdzās cita dzejnieka uzskatus būtiski raksturojoša doma: “Vispārība arī nav nekas cits kā daudzi atsevišķi indivīdi, un viņu princips, altruisms, arī nav nekas cits kā atsevišķo principu summa, egoisma summa. [...] Bet no kurienes nāk vispārības intereses un kādam nolūkam tās eksistē? Taču tikai no daudziem indivīdiem un daudzo indivīdu labad; ja nav indivīdu, tad taču nav arī vispārības un indivīdam jāatkāpjas vispārības priekšā, it kā vispārība būtu kaut kas cits nekā indivīds?” Kā redzams, Rainis, domājot par indivīda un sabiedrības attiecību dialektiku, nav pieņēmis marksismam raksturīgo nostādni par ražošanas attiecībām kā sabiedrības attīstību noteicošo faktoru un bezpersonisku vēstures procesu virzošu spēku, kas vada un veido cilvēku likteņus, bet sociālā progresā ideja principā dzejnieka daiļradē nav aplūkota nedz šķiru cīņas, nedz proletariāta diktatūras kontekstā. Tā vietā Rainis nebeidz uzsvērt kultūras, izglītības, zinātnes faktora nozīmi sabiedrības attīstībā, tautas pašapziņas un gribas rosināšanu. Indivīda brīva garīga izaugsme ir visas sabiedrības attīstības garants, savukārt savu mērķu un uzdevumu izpratni indivīds iegūst no sabiedrības. Viņš ir racionāli, “egoistiski” ieinteresēts cilvēces labumā, kas atgriezeniski ietekmē viņa paša dzīves kvalitāti un radošo spēju pielietojumu. Raiņa patības filozofiju noslēdz (vainago) ģēnija un ģenialitātes koncepti, kurus Rainis interpretē indivīda brīvas attīstības un izaugsmes kontekstā: “Spēki pilnā kustībā, plašumā un dziļumā, visu pretrunu kopībā ir ģēnijs.” Šādā nozīmē ģenialitāte ir cilvēka normalitātes un garīgās veselības rādītājs.

Pārdomās par indivīda un sabiedrības attīstības un pilnveides jautājumiem Rainis atklājas kā spilgts Č. Darvina evolūcijas teorijas sekotājs. Viņa radošajās piezīmēs var atrast gan izteikumus par indivīda bioloģiskās evolūcijas aspektiem, gan jo īpaši par lielajiem attīstības lokiem, kam pakļauti indivīds, tauta, cilvēce un Visums un kuri noris saskaņā ar “augstiem, lieliem dabas likumiem”. Universālais attīstības likums paredz būtņu bojāeju, jaunu tapšanu un attīstību. Šajā pārdomu lokā iekļaujas gan jautājumi par patības (personības) nāvi un nemirstības formām, gan tautas un cilvēces attiecību dialektisks skatījums. Tauta ir vēsturiski nepieciešama, organiska, bet arī pārejoša sabiedrības pastāvēšanas forma, kura sevi atceļ cilvēcē. Bet cilvēces attīstības lokam gala nav, domātais gals top jauna attīstības loka sākums. Universālā attīstības likuma poētiskais ekvivalents Raiņa dzejā un dramaturģijā ir **Saule**. Radītāja, turētāja (poēmā “Ave sol!”) Saule ir Visuma radošais un Visumu uzturošais spēks, savukārt cilvēces jaunos attīstības lokus veido patības **radošais** ieguldījums, kura augstākā izpausmes forma ir ģenialitāte. Cilvēces sūtība ir izprast savu gaitu Visumā, atklāt tā noslēpumus un veidot jaunas bioloģiskās un sociālās eksistences formas. Šie Raiņa daiļrades motīvi, kas aizsākti uzmetumos lugai “Īliņš”, tiek turpināti un variēti Kastanjolas perioda darbos, īpaši poēmā “Ave sol!” (1910), dzejoļu krājumā “Gals un sākums” (1912), un simbolisku kulmināciju piedzīvo Jāzepa noslēguma monologā traģēdijā “Jāzeps un viņa brāļi” (1919).

Un tomēr – pastāv jautājums, kas mulsina. Raini zinām kā pamatšķiras dzejnieku. Kas ir pamatšķira dzejnieka uzskatos, kurai veltītas daudzas dzejas rindas, tostarp arī hrestomātiski pazīstamais krājuma “Gals un sākums” ievaddzejolis “Tev, pamatšķira”? Rainiānas marksis-

tiskajā tradīcijā šis jēdziens it kā pašsaprotami tiek iztulkots kā proletariāts un Rainis nodēvēts par latviešu lielāko proletariāta dzejnieku. Dzejnieka paša variācijas par pamatšķiras tēmu ietver plašāku interpretācijas iespējamību. Atmiņās par Raini¹ Klāra Kalniņa raksta, ka Rainis, runājot par jaunstrāvnīeku ideju izplatību 19. gadsimta 90. gados, latviešu inteligenci nav pretstatījis darba tautai, tāpat nav iespējams starp Raiņa tekstiem atrast tādus, kur strādniecība būtu pelnījusi augstāku novērtējumu, salīdzinot ar zemniecību. Raiņa politiskie ideāli ir tautas brīvība un suverenitāte, demokrātija, sociālais taisnīgums, un tie jauno latviešu sociālistisko kustību, kā to vairākkārt jau atzīmējuši F. Cielēns, B. Kalniņš u. c., tiecas saradot ar Rietumu sociāldemokrātijas vērtībām un ideāliem. Kā zināms, pēc Latvijas sociāldemokrātijas sašķelšanās 1913. gadā Rainis pārtrauc sakarus ar lielnieciski noskaņoto partijas vadību, un dzejnieks nekad **nekritiski** nav atbalstījis marksisma filozofisko un politisko doktrīnu.

Latvijas ideju vēsturē Rainis ir iegājis arī kā viens no dziļākajiem latviešu nacionālās domas un valstiskuma idejas paudējiem. Rainis simpatizē jaunlatviešu kustībai, tomēr skaudri piebilstot, ka 19. gadsimta nogalē “[..] vecais tautības laikmets apstājies pusceļā, zaudējis dzīvo augošo saturu; neviens no galvenajiem prasījumiem nepiepildīts”. Savukārt dzejnieka paša studiju gadu interese par latviešu vēsturi, etnogrāfiju un folkloru kā nozīmīgu tautas etniskās identitātes resursu piedzīvo nozīmīgu evolūciju. 20. gadsimta sākumā latviešu nacionālā doma sāk iegūt politiska diskursa aprises, un tā veidošanā aktīvi piedalās dzejnieks un publicists Rainis. Viņš pārstāv to latviešu sociāldemokrātu daļu, kuri uzsver latviešu nacionālā jautājuma nozīmību, un Raiņa nostājas spēks, kā to norāda K. Kalniņa, balstās uz sociālistisko un nacionālo ideju sintēzi.

Raiņa uzskati nacionālajā jautājumā ir guvuši izpausmi gan viņa literārajos darbos, gan publicistikā. Par tiem dzejnieks izsakās arī vēstulēs laikabiedriem, tomēr raugoties no šodienas skatupunkta, gribētos izteikt pieņēmumu, ka Raiņa nacionālā doma spēcīgāko izpausmes formu ir guvusi viņa politiskajās drāmās un dzejā. Brīvas, laimīgas un **mūžīgas** Latvijas ideju pauž Raiņa Spīdola “Ugunī un naktī” – simboliskajā drāmā, kura pirmpublicējumu piedzīvo 1905. gada revolucionāro notikumu laikā. Valstiskuma idejas un varas problēmas savijumu dzejnieks šķetina traģēdijā “Indulis un Ārija” (1912), bet sērdieņu dziesma “Daugava” (1919), kura rakstīta Pirmā pasaules kara laikā, jau nepārprotami aicina domāt par brīvo Latviju ne tikai tēvu zemes, bet jau pašiem savas valsts aprisēs. Savukārt spēlmani Totu lugā “Spēlēju, dancoju” (1915), kas gatavs sevi upurēt cīņā par Leldes – Latvijas – atgūšanu, var uzlūkot gan kā tautas garīgā spēka un varonības simbolisku atainojumu, gan kā dziesminieku, kurā kaut daļēji iedzīvinājies paša autora pravietiskais gars. Tādējādi Raiņa literārie darbi paveic to, uz ko savulaik aicināja vācu romantisma politiskā filozofija, proti, tie kļūst par nozīmīgu latviešu nacionālās idejas izteicēju, nācijas apvienotāju un audzinātāju. Savukārt Pirmā pasaules kara gados politiskajā publicistikā Rainis aizstāv Latvijas autonomijas ideju un aktīvi iesaistās Latviešu nacionālās komitejas vadībā Šveicē. Raiņa politisko orientāciju šajos gados raksturo cerības uz demokrātisku revolūciju Krievijā un, sekojoši, latviešu nacionālpolitisko mērķu

¹ Rainis J. Raksti. – Vāsterās: Ziemeļblāzma, 1965. – 17. sēj. – 196.–209. lpp.

īstenošanos federatīvā valsts iekārtā kopā ar citām nekrievu tautām. Tomēr dzejnieks pieredz brīvas, neatkarīgas, demokrātiskas Latvijas valsts izveidošanos un pēc atgriešanās no politiskās trimdas dzimtenē labprāt iesaistās jaunās valsts politiskās un kultūras izbūves darbā.

Raiņa darbošanās praktiskajā politikā, kā zināms, rada dzejniekā ne mazums sarūgtinājuma un vilšanās sajūtas. Iemesli tam varēja būt vairāki – gan nespēja vienlīdz talantīgi vienā personā apvienot rakstnieku un politisku līderi, par kuru Rainis labprāt būtu vēlējis kļūt, gan 20. gadsimta divdesmito gadu Latvijas politiskās kultūras brieduma trūkums, kas vērojams preses un citu politisko partiju pārstāvju uzbrukumos Rainim un it īpaši Nacionālā kluba aktīvistu darbībā. Diemžēl 1926.–1928. gadā Rainim izveidojas arī konflikts ar toreizējo konservatīvo Latvijas Universitātes vadību, kura vilcinās atbalstīt Raiņa kandidatūras izvirzīšanu Nobela prēmijai un savu iespējamo atbalstu saista ar prasību dzejniekam izstāties no Sociāldemokrātiskās partijas. Nožēlojami, ka Raiņa partijiskā piederība kādai daļai no latviešu pilsoniskajām aprindām traucēja ieraudzīt un novērtēt dzejnieka izcilo vietu pasaules literatūras kopainā.

Raiņa sabiedriskās darbības, daiļrades un uzskatu izpēte un interpretācija (rainiāna) ir bijusi tikpat daudzveidīga un vērtējumos pretrunīga, pat kontraversāla kā Raiņa personība un radošā darbība. Rainiānā vēl nav izveidojušās stabilas interpretācijas tradīcijas un pētnieciskie virzieni. Toties pārpārēm ir bijusi vērojama tendence dzejnieka daiļradi un uzskatus pielāgot politiskai konjunktūrai, pat padarīt tos par padomju politiskā režīma idejisku vizītkarti. Šie apsvērumi būtu jāpatur prātā, gan novērtējot rainiānas līdzšinējo veikumu, gan turpinot veidot jaunu, politiski neangažētu un akadēmiski brīvu skatījumu uz dzejnieka un politiķa Raiņa vietu Latvijas un, cerams, arī Eiropas ideju vēsturē.

DARBI

- Rainis J.* Dzīve un darbi: biogrāfija un kopoti raksti. – R.: A. Gulbis, 1925.–1931. – 11 sēj.
Rainis J. Kopoti raksti. – R.: LVI, 1947.–1951. – 14 sēj.
Rainis J. Raksti. – Vāsterås: Ziemeļblāzma, 1952.–1965. – 17 sēj.
Rainis J. Kopoti raksti 30 sējumos. – R.: Zinātne, 1979.–1986.

LITERATŪRA

- Birkerts A.* Rainis kā mākslinieks. – R., 1925.
Birkerts A. Rainis kā domātājs. – R., 1925.
Mauriņa Z. Vadmotīvi Raiņa mākslā. – R., 1928.
Rudzītis R. Rainis // Grām.: *Rudzītis R.* Atzinēji un cīnītāji. – R., 1935. – 211.–236. lpp.
Bunduls J. Mīlas problēmas ģēnija prizmā. – R., 1935.
Cielēns F. Rainis un Aspazija. Atmiņas un pārdomas. – Vāsterås, 1955.
Raiņa un Aspazijas gadagrāmata. – Vāsterås, 1966.

- Ziedonis A. The Religious Philosophy of Janis Rainis. – Waverly, 1969.
 Raiņa gadagrāmata. – R., 1975.
 Kalniņš J. Rainis. Biogrāfisks romāns. – R.: Liesma, 1977.
 Viese S. Jaunais Rainis. – R., 1982.
 Biezais H. J. Raiņa kosmiskais mesiānisms // Grām.: Biezais H. Smaidošie dievi un cilvēka asara. – Plön, 1991. – 9.–53. lpp.
 Priedītis A. Mans Rainis. – Daugavpils, 1996.
 Dobrovenskis R. Rainis un viņa brāļi. Viena dzejnieka septiņas dzīves // Karogs. – R., 1999.
 Rainis un Gēte: "Fausta" tulkojuma simtgade. – R.: Nordik, 1999.
 Rainis radošo meklējumu spogulī / Literatūrzinātnisku rakstu krājums. – R.: Zinātne, 2001.
 Aspazija un Rainis šodienas skatījumā / Literatūrzinātnisku rakstu krājums. – R.: Zinātne, 2004.

IZTEIKUMI

[..] Rainis ar savu dzeju modina tautas plašākos slāņos cilvēcisko un kulturālo pašapziņu.

A. Birkerts

Raiņa īpatnība vislabāk noskaidrojas, salīdzinot viņa radītos cilvēkus ar Blaumaņa un Poruka cilvēkiem. Blaumanis radīja dzīvus cilvēkus, ar karstām asinīm, siltām sirdīm un ikdienas kļūdām. Arī Porukam ir tādi, kaut gan viņa pasaulē visam pāri jūtam nebijušā elpu. Turpreti visi Raiņa cilvēki ir doti pārdabiskā lielumā, tie ir ideju trauki, un tas Raini galvenām kārtām atšķir no mūsu pārējiem klasiķiem.

Z. Mauriņa

Jaunā strāva dzīvoja Rainī kā kāds augstāks humāns pavirziens, ne doktrināla, galīga nosliešanās uz noteiktu sociālu sistēmu Marksa garā.

M. Valters

Raiņa mūžs un darbs guļ kā zelta sija Latvijas valsts ēkā.

J. Grīns

Raiņa patstāvīgā domāšana un voluntārais spēks jo spilgti parādījās Latvijas nacionālā jautājuma atrisē. Viņš kļuva par latviešu nacionālās domas dziļāko izteicēju un Latvijas valsts idejas ietekmīgāko paudēju.

F. Cielēns

Rainis ir kļuvis par lielāko vērtību latviešu kultūras dzīvē, par tiltu, kas vieno gadsimtiem verdzībā nopiesto, tomēr apbrīnojami vitālo, tiro tautas mākslu ar pasaules kultūru.

S. Viese

Ja var runāt par Raiņa skolu, tad to ieraugām vācu klasicismā un romantismā, bet sava nozīme būs bijusi arī vācu pagājušā gadsimta beigu posma individuālistiem, īpaši Nīčšem. No šī klasicisma, romantisma un individuālisma Rainis ir darinājis sakausējumu, ko tad ieviesis, lokalizējis latviešu literatūrā. Kopējais iedomājamais varonis, kas varētu pārstāvēt Raiņa galvenās drāmas un dzejoļu krājumus, ir rada Gētes faustiskajam cilvēkam, kuru apgarojis Šillera brīvības ideālisma patoss un kurš, par spīti nacionālajiem un sociālajiem centieniem, ir kā tas kalnā kāpējs, kas kļūst vientulīgāks gads pēc gada, bet ap pleciem viņam ničšeāniskā individuālista lepnā toga. Ar šādu Raiņa darbu kopējo varoni, kam tik "jauktas asinis" un tik komplicēta dvēsele, latviešu literatūrā ieradās kaut kas jauns, kaut kas tāds, kas to strauji padziļināja un ļāva tuvoties Eiropas literatūras filozofisko strāvotumu pasaulei.

J. Rudzītis

Rainis, – un es domās nemitīgi pateicos viņam par to, – nav izņēmis no savām piezīmēm nevienu asu, šokējošu detaļu, – bet zināja taču, bija pārliecināts, ka viss tiks izlasīts, izpētīts, novērtēts. Nav jūtama ne mazākā vēlēšanās izskaistināt sevi, pieņemt cienīgu stāju, piesegties, izlikties labākam. Viņš šajās piezīmēs un dienasgrāmatas lappusēs strīdas ar Aspaziju, ar māsu Doru, Stučku, partiju. Arī ar tautu un pašu Dievu. Iebilst Tolstojam un Gētem, norāj Šekspīru un Heini. Viņš ik uz soļa strīdas arī pats ar sevi, ar savu vakardienas spriedumu. Viņš ir pret-runīgs kā Bībele, kaut arī bez gala atmasko citu pretrunas.

R. Dobrovenskis

Rainis ir mūsu vienlīdzības zīme. Starp cilvēces kultūras lielumiem un mums, latviešiem. Viņš ir mūsu vienādojums ar daudziem nezināmiem. Viņš pielīdzina spēka laukus, viņš pārnes lielo jaudu uz mazo cilvēku un ienes lieluma garu mazajā tautā.

I. Ziedonis

[..] Būdams augstākas cilvēces un cilvēces meklētājs, viņš reizē ir bijis viskvēlākais Latvijas neatkarības saucējs. Neviens cits no latviešu rakstniekiem savos darbos nav tik nepārprotami ietvēris nacionālos ideālus kā Rainis.

P. Aigars

PATS

Priekš citiem darbodamies, attīsti
Pats savus spēkus negurstošā karā –
Un mūžīgs darba lauks būs tavā varā
Un mūžam jaunots spēks un ieroči.

Bet sargies būt kā nabadzīgie garā,
Kas, sevi projām sviežot, laimīgi –
Uz tevi spļaus un samīs tevi barā.

Pats cīnies, palīdz, domā, spried un sver,
Pats esi kungs, pats laimei durvis ver.

Kopoti raksti. – R., 1977. – 1. sēj. – 28. lpp.
No krājuma "Tālas noskaņas zilā vakarā" (1903).

TEV, PAMATŠĶIRA

Tev, pamatšķira –
Kas izaugs, jutis, pratis, izvedis,
Līdz ļauns un sāpes ļaužu dvēslē dzīs;

Tev, pamatšķira –
Kas celsies pāri sev, iekš vienības
Tās šķiras veiks, kas ļaudis šķīrušas;

Tev, pamatšķira –
Kur lielāks gods kā tas, tev kareivs būt?
Tu izej cilvēci un sauli gūt.

Kopoti raksti. – R., 1977. – 2. sēj. – 200. lpp.
No krājuma "Gals un sākums" (1912).

NENĪCĪBA

Ne rīta rasa – pusdienā nevar zust;
Ne smaršas krislītis – uzpūšot vējam, nikt;
Ne pāri skrejošs saules stariņš:
Visumā visi uz mūžu dzīvo.

Ne dziļā doma – smadzenēm irstot, irst;
Ne maiga jūta – aplustot sirdij, gaist,
Ne tava karsta mīla izdziest:
Cilvēcē visi uz mūžu dzīvo.

Turpat. – 369. lpp.

BŪTNES BAILES

Katra būtne tik tvīkst – sākumam galu jaust,
 Katru vielu tā spēj – galībā vien tik jēgt,
 Galu nesniegt ir šausmas, –
 Labāk pašai tad galā zust.

Gara nemieram dots – izcelt, ka gala nau,
 Tavs, tu jūti, ir spēks – nebeidzot degošs plūst,
 Drošs pret mūžības šausmām,
 Griezējs – šķirējs to galu veikt.

Galam būtības nau – būtība gaitai vien,
 Nāve dzīvei tik veids – sastrēgu sārņus kliest;
 Būtnei vērsties ir šausmas,
 Plēšot sāpes, sev galu sākt.

Kopoti raksti. – R., 1977. – 2. sēj. – 393. lpp.

No krājuma "Gals un sākums" (1912).

BŪTNES MĒRĶI

Telpas dvēslē vērz, – savas stīgas izstiep,
 Tālēm pāri laid, – visas vielas aptver,
 Pasaules plaisas slēdz, – kad tu starpā meties
 Visumu vienot!

Dvēsle līdzā top – tā kā visums liela,
 Visums līdzis top – tā kā dvēsle zinots,
 Doma gribot aug – savas dvēsles klēpī
 Visumu vēršot.

Turpat. – 391. lpp.

LIELIE LOKI

"Tu viņnos plūstot laidies lielos lokos:
 Tie viņi saules līdz ar zvaigznēm veļ,
 I šikas būtnes viņos plok un zeļ,
 I tava dzīvē loks un viņi spokos.

I gara pasaule tais viņos griežas;
Ik loks, šķiet, atkārtο, bet augstāk ceļ,
I seniem cauri jaunnākošie spriežas,

Bet patņiem brīve dota lokus lauzt,
Sākt jaunu kustību, likt saulēm aust.”

Un jaunie loki nost no veciem riežas.

Kopoti raksti. – R., 1978. – 3. sēj. – 135. lpp.
No krājuma “Čūsku vārdi” (1920).

GARS LAUZĒJS

Gars, vielā dzimis, netaps vairs par vielu,
Bet tālāk laužas kustība no gara,
Un jaunā veidā vērties varbūt lielu,
Varbūt vislielāko no brīniem dara?

Jo zemes virsū paliek gars kā patnis
Ar dzelžu saitēm siets pie mēr' un svara,
Un tomēr zemi pašu veido pratnis.

Vai šaurās važas, kuras garā graužas,
Reiz nevar rist no patņa, kas tā laužas?

Skrej putnis, paliek zeme – kviešu statnis.

Turpat. – 136. lpp.

IR DZĪVE KUSTĪBA...

“Ir dzīve kustība.” – Un nāve? – “Arī –
Tik veids ir cits.
Tu raugi, kā likt lietā viņu vari!”

Turpat. – 137. lpp.

NO VIŅPUS...

No viņpus nāca vēja stipra pūsma,
Pa upi balti viļņus cilādot.
Cik skaisti viļņi plūst kā varoņdrūsma,
Nevienam rītu nebūs pārdzīvot!

Tu liksi: visi mirs, bet – tu tāpat;
Es likšu: dzīva atkal taps tā plūsma
Un līdzī tu, un mūžam ritēsāt,

Jo ļaužu dziesmā viss top dzīvs, kaut dzied,
I es, kam visu meklēt bij un ciest.

Kopoti raksti. – R., 1978. – 3. sēj. – 138. lpp.
No krājuma "Čūsku vārdi" (1920).

NO "UGUNS UN NAKTS" (1905)

[..]

(Lāčplēsis; Laika vecis.)

L a i k a v e c i s

Tev manas meitas mieru vēdināja,
Vēl dusi, mans dēls, vēl dusi.
Tu pārspēji visas ļaunuma varas,
Pašu ļaunuma patvaldnieku;
Tu ziedoji sevi, tu pārspēji sevi,
Tu esi brīvs un dari brīvus. –
Gaismai tu atslēdzi grimušo pili,
Nu viņas gaisma pa visu zemi staros.
Ļauj Latvijā gaišiem tapt visiem prātiem,
Ļauj visām sirdīm laimību just,
Ļauj visām vaimanām klust.
Vai visi vienādā pilnībā staigā:
Lai visiem darbs, lai visiem dusa,
Lai katram vaļa pēc saules sniegties,
Lai dīgli dvēslē un galvā nau jāapspiež,
Lai visi var zelt, tad tauta augs,
Kā puķu dārzs, tāļu smaržojot, plauks.

Es vecais tautas tēvs, es stāvējis
Pie viņas šūpuļa,
Pils brīvības atslēgu es tai kalu,
Tā grima dzelmē, kad tumsai ļāvām mūs mākt.
Ar tumsu mūžam cīņa iet;
Kaut uzcēli gaismu, bet neatlaidies,
Ar tumsu mūžam cīņa iet;
Nesniedz tai roku nekad,
Pats neierobežo gaismu piekāpdamies,
Brīvības atslēgu paturi rokās.
Ja viņa grims, grims pils un tu.

(*Laika vecis nozūd līdz ar gaišumu.*)

[..]

Kopoti raksti. – R., 1980. – 9. sēj. – 220. lpp.

NO TRAGĒDIJAS “INDULIS UN ĀRIJA” (1911)

[..]

(*Iznāk no pūļa Pudiķis.*)

P u d i ķ i s

(*Uz Mintauti.*)

Kungs, es tev senējs piekritējs, – ļauj teikt:
Par labu tevīm lēma visa tauta,
Kam apvaino tu tagad viņas dievus!

M i n t a u t s

Jā, Pudiķi, tu senējs piekritējs,
Vai vēl tu nezini, ka vara man?
Ka piekritējs nau lēmējs valdniekam?

Ļ a u d i s

(*Kurn.*)

M i n t a u t s

Lai klusi klausās kalps, kad runā kungs!

I n d u l i s

Vai dzirdat varmākbalsi? Tas ir kungs!
– Kur, ziedotāji, veco dievu svētums?
– Lūk, tāds ir tas, pret kuru saucu cīņā!

Ļ a u d i s

(*Klusē.*)

M i n t a u t s

(*Uz Induli.*)

Kas esi tu? – Es tevis nepazīstu!

Reiz bija Induls Embotē, nu nau;
Tas leišus milēja.

Indulis

Bet kungus ne.

Minta uts

Ha! ha! tu prātnieks esi pārprātojies.

Es nācu tev to teikt. Tavs lielais viltus:

Ka izrāvi man gūstekni un varu.

Pats pili ņemdams sev – velns! tādu spēku!

Tu viens tik cienīgs sacensties ar mani.

Indulis

Tas spēks, kas gūstekni tev izrāva,

Kas mani dzen, nau viltus. Simtkārt lielāks.

Minta uts

Ko viss tev līdz? Lūk, uzvarēju es!

Es gribu tevi gūt.

Indulis

Un pārdot vāciem!?

Minta uts

Ar labu nenāc tu, nu tad ar viltu.

Ar tevi kopā visas latvju ciltis

Sviest vienā vara kausējamā krāsni

Un vienā vara loku valsti liedēt,

Kas balto jūru tver kā stīpa spaini!

– Es tevi cēlies būtu, bet – tu pats!

Nu godu rādu tev, kad bilstu tevi,

– Mans pavalstnieks!

Indulis

Es brīvs. Par tevi brīvāks:

Tu tapsi karals un zem Romas nāksi.

Minta uts

Tu brīvs? – Tu manā gūstā. – Kūri, sienat!

(Rāda uz Induli; kūri kautrējas Induli aizskart.)

Indulis

Nu, lūk! es brīvs.

Minta uts

(Uz kūriem.)

Tad saistīs jūs!

Indulis

Ha! ha!

M i n t a u t s

Ko smeijies, Indul?

I n d u l i s

Lūk, tu simtus kūrus

Par vergiem labāk ņem, ne tūkstošus

Par savienotiem draugiem! – Ko tev teicu?

Nau tavā spēkā vienot latvjus, leišus.

M i n t a u t s

Kas brīvs, nekad nau draugs; tik vara vieno.

Lūk, dzelžiem kopā kalu Lietuvu!

Pie vārtiem sienu tatārus un gudus;

Nu dzišu kūrus, latvjus, lībus, visus,

Cik mežos kļīst, iekš lielās leišu sētas!

Un tu?

Ko tāļos domu sapņos redzi tu,

To spilgtā patiesībā vēršu es.

I n d u l i s

– Caur asinīm un dubļiem.

M i n t a u t s

Lai! bet ir!

I n d u l i s

Bet nebūs! – Izirs tava asinsvalsts;

No dzelžu sētas izsprauksies, kas iekšā,

Pie vārtiem citi tavus leišus sies.

M i n t a u t s

(Rādīdams uz leišu nometnes pusi, no kurienes palaikam atskan dobjš troksnis.)

Ho! dzi, kā dūc tā vētra! ej to sien!

Ļ a u d i s

(Sakustas.)

M i n t a u t s

Kad leiši klus, tos vairāk dzird, ne kūrus,

Kad viņi klie dz. – Lūk, uzvarēju es

Un uzvarēju vēl. Es, leitis, kungs!

– Un tagad klausat! Kūru kareivji

Ar leišu pulkiem ies un ieņems pili.

Tur paliks leitis, Induls ies uz leišiem. –

I n d u l i s

Tad nebūs kūru pils? – Kur kūri paliks?

Vai liksi apkaut tos, vai kristīsi?

- M i n t a u t s
Lai savās sētās sēd zem leišu soģiem.
- I n d u l i s
Tad kūriem nebūt?
- M i n t a u t s
Ko tev tie tā rūp?
Vai tie man ceļā stāv uz tavu sirdi?
- I n d u l i s
Tavs ceļš ir nepareizs, kad manu sirdi,
Kad latvjus iegūt gribi – nokaudams.
- M i n t a u t s
(Cieš klusu.)
- I n d u l i s
Tad kūriem nebūt? – Bet es saku būs!
Un nebūs kūri, latvi mūžam būs!
Un mūžos mierā izaugs lielā tautā!
- M i n t a u t s
Nau tautas tev, tik sika spītes cilts.
- I n d u l i s
Un to var katris kaut?
- M i n t a u t s
Kam spēks, tam nags.
- I n d u l i s
Bet es tev saku, spēku nebūs kaut!
Kurš saimnieks druvā sētu sēklu min?
- M i n t a u t s
Nau sēkla, sīki jodi, – sper tos Pērkons,
Zem lauku akmeņiem skrej paslēpties.
– Bet man kā krūtis tūkst! – te leišu spēks,
Kā augums aug! – te plešas leišu milzums,
Kā ozols zariem apņems pasauli!
Tu, kūrs, man pakājē tik zemā zāle,
Ko manu ziļu krusa nosītis!
- I n d u l i s
Mēs zemā zāle, Mintaut – tautu minējs: –
Šai zālei sulā deviņvīru spēks;
Viens piliens indeves, tas tevi gāž.
- M i n t a u t s
Lai oga rūgta, lācis ēd bez kaites.
- I n d u l i s
Nu esi lācis tu, tad kūrs ir vanags;

Pret lāci mazs jo mazs, bet valda gaisos,
 Uz kuriem mirkšīnādams skatās tas;
 Lai kāpj cik augstu kokā, nekļūst gaisos,
 Lai skrien cik brīzdams purvos, netiek līdz,
 Kur vanags slaidi laižas smiedamies.
 Lūk, gars tik tautu ceļ.

M i n t a u t s

Un kāds tas gars?

I n d u l i s

Kas neļauj dusēt tautai mūža šūpli,
 Liek celties līdzī citām gudrākām.

M i n t a u t s

Tu reģis liels, – nu pareģošu es:
 Starp diviem dzirņiem tapsat samalti!
 Kā miltu putekļus jūs saslaucīs
 Un abrā jaus, un ceps, un apēdīs!

I n d u l i s

Lād, lād, – bet notiks tas, kam jānotiek,
 Ko liktens lems, ne tu. – Mēs maza cilts,
 – Mēs būsīm liela tik, cik mūsu griba.
 Caur gadu simtiem latvju vanags skries
 Pa tumšu mežu naktīm, dumburu purviem,
 Pār kailiem, kaulu baltiem kaujas laukiem,
 Ar sauli sapņu jūras skaidri sniegs.

M i n t a u t s

Ē, mosties, sapņu vīrs, ir darba laiks!

I n d u l i s

Man nau vairs darba; liktens aizstājies;
 Es maldū aizgāju pa domu dumburu.

M i n t a u t s

Ho! nāc pret vāciem! gūsti pasauli!

I n d u l i s

Vai nedraud vairāk tava tumšā vara?
 (Uz kūriem.)
 Bet ejat jūs, – kas zin, ko liktens grib?
 Mans pēdējs pienākums pret mirušiem.
 Tur mīlais Uģis guļ, man jārok tas.

M i n t a u t s

Tev nebūs milēt to, bet mani, dzīvo! –
 – Sviest prom to mironi!
 (Leiši iet izpildīt pavēli. Ļaudis kurn.)

Indulis

U-u! tu zvērs!

Nekas tev nava svēts, ne pati nāve.

Tad šē!

(Viņš met Mintautim ar šķēpu, bet Mintauts izvairās.)

Mintauts

(Mierīgi.)

Lūk, Indul, nu tu manās rokās!

Tam liktens nāvi lemj, kas šē ceļ šķēpu.

(Ļaudīs piekrišana.)

Nu klaus', ko likšu es – man esi draugs!

Indulis

Kas pārāk mīlējis, tas pārāk nīst.

Mintauts

(Uz saviem pavadoņiem.)

Ē! pasniedzāt jel viņam šķēpu.

(Uz Induli.)

Nāc šurp pie manis!

(Indulis pienāk.)

Nāc pie pašas auss!

Indulis

Es šķēpu metu, – tu man uzticies?

Mintauts

Tik viens ir Mintauts, un tik viens ir Induls.

Indulis

(Piesteidzas un apskauj Mintauti, bet tūdaļ taisās iet prom.)

Mintauts

(Aiztur viņu; lietišķi, čukstot.)

Pag! Roma mani kronēs, valdīšu

Pār visu Baltiju, pār – vāciem arī,

Tie būs man vasali iekš leišu valsts!

Indulis

Tā liela doma, un tu esi liels.

Mintauts

Ko tad tu ej? – Ko neesi mans draugs?

Indulis

Tu esi asiņains, man tevis bail.

Mintauts

Kas liels, tas asiņains.

Indulis

Nē, nē!

Kas liels, tas pats gan mirst, ne citus kauj;
Iz savas dzīves tūkstošus ceļ dzīvē.

M i n t a u t s

Kas liels, tam spēks kā pērkons, – sper, kur tiek.

I n d u l i s

(Domīgi.)

Kas spēks? Kas lielākais?

M i n t a u t s

Es spēks, – es valdu – pasaulsiekarotājs.

I n d u l i s

Kas karu ved? Ne tu, – tie tūkstoši,

Kas lejā dūc, kas kauj un kauti top.

M i n t a u t s

Tie aitu bars.

I n d u l i s

Bet visu dara tie.

Tie sēj un pļauj, un vāc.

M i n t a u t s

Bet lieku es.

I n d u l i s

Vai nepļāva pirms tevis? nepļaus pēc?

Bez kungiem?

M i n t a u t s

Veci laiki.

I n d u l i s

Laimīgi.

M i n t a u t s

Tās pasakas; to tagad nevar.

I n d u l i s

Varēs –

Pēc laika atkal, kad vairs nebūs kungu.

M i n t a u t s

Tad drīzāk nebūs murgotāju.

I n d u l i s

Jā;

Es miršu murgotājs, tu mirsi kungs.

Bet paliks, lūk, aizvien tie tūkstoši,

Lai kas ir viņu kungs, – vai tu, vai vāci;

Lai kas liek viņus kaut, – vai tu, vai vāci.

Tie paliks mūžam, un tie uzvarēs,

Un viņos būs mans gars, kas brīvi augs,
 Kas mani glābs ne dzīvē, bet aiz dzīves,
 Jo vienas dzīves ir priekš tā par maz.
 Lūk, tauta mūžīga kā raibā čūska,
 Kas ruden' ādu met un jauna top.

[..]

Kopoti raksti. – R., 1980. – 10. sēj. – 238.–247. lpp.

NO DRAMATISKĀS POĒMAS “DAUGAVA” (1919)

[..]

Jaunas balsis

(Atskan no tālienes.)

Mēs jaunas balsis tālākā svešumā,
 Tālākā svešumā, dziļākā vārgumā!
 I mēs negribam mirt!
 Kā šķiedras vistautu katlā irt!
 Tomēr mēs negribam mirt!

Mēs gribam savu latvju dvēslī!
 Mēs gribam savu latvju mēli!
 Mēs gribam savu latvju zemi!
 Mēs gribam brīvi!
 Brīvē mēs gribam savu dzīvi!
 Un to mēs gūsim!

(Ienāk vairāki jaunekļi.)

Jaunatnācēji – aicinātāji

Ko jūs guļat? ko jūs guļat?
 Nākat sargāt latvju zemi!
 Sveši nāca zemi ņemt, –
 Latvju zeme – mūsu zeme!

Viens

Daugav' abas malas
 Mūžam nesadalās:
 I Kurzeme, i Vidzeme,
 I Latgale mūsu.

Laime, par mums lemi!
 Dod mums mūsu zemi!

Viena mēle, viena dvēse,
Viena zeme mūsu.

Daudzas balsis

Viena mēle, viena dvēse,
Viena zeme – mūsu.

Cits

Lai mūsu glauda glaudi,
Lai mūs draudē draudi:
Zinām lapsas, zinām vilkus,
Zinām paši sevi.

Zeme sviedrus svīda,
Zemes asins zīda,
Divas čūskas, divas lielas,
Divas lielas, melnas.

Zīdāt asins, čūskas,
Neizbēgsat tūskas,
Pušu sprāgstāt raustoties –
Zeme paliks mūsu.

Visas balsis

Zeme paliks mūsu!

Vēl citi

Zeme, zeme – kas tā zeme,
Ko tā mūsu dziesma prasa?
Zeme tā ir valsts.

Paša zemi, paša valsti,
Dzīvi, paša darinātu,
Paša valsti kungs.

Tur izauga latvju spēki,
Tautu pulkā nemanīti,
Pasauli post.

[..]

Vēl cits

Valdija vara un grēks,
Lēja asinis septiņsimts gadus, –

Tagad nāk brīvības valsts,
Brīvs būs ij pēdējais kalps.

Strādnieki, kalpi, kas tapāt
Par brīvvīriem, sargājat valsti!
Vai! tam, kas raudzīs to zagti!
Atkal jūs verdzībā spiest!

B a s k ā j i e š u k r o d z n i e k s

Vienā tumšā vakarā
Sarkanbalta debess mirdz, –
Sarkanbaltās debesis
Atviz trijas zelta zvaigznes.

Viena zvaigzne Kurzemīte,
Otra zvaigzne Vidzemīte,
Trešā zvaigzne zvaigznājā,
Tā bij miļā Latgalīte.

Sarkanuguns kvēlumā
Dzima mūsu brīvā Latve,
Sarkanbaltais karodziņš
Uz sarkana plivināja.

Septiņsimtas mūžu tumsas
Spieda latvi nospiezdamas, –
Visām cauri izdzirkstēja
Latvju dvēseles dzirkstelīte.

Spīdi, dedzi, dzirkstelīte,
Topi spoža debess zvaigzne,
Topi balta tā kā saule,
Bārus sildot pasaulē!

Mani biedri, mani draugi,
Karodziņa nesējiņi,
Vai mēs zvērus zvērēsim?
Zvēri drūp, zvēri lūst.

Klusi rokas uzliekam
Brīvās Latves karogam;
Topi, audzi, brīvā Latve,
Brīvu tautu kopībā!

Mūža mokās nesām tevi,
Nu jau atnāks mūsu laime:
Tavi bijām, tavi esam,
Tavi būsīm mūžībā.

[..]

Kopoti raksti. – R., 1981. – 12. sēj. – 222., 234.–235. lpp.

NO TRAGĒDIJAS “JĀZEPS UN VIŅA BRĀĻI” (1920)

[..]

Potifers

Lai miers ar tevi, Nofer.

Jāzeps

(Strauji.)

Tu man teici:

Ļauj sevīm pāri darīt, jo tu liels?

Potifers

– Un sevi neaizstāvi, jo tu stiprs.

Aizlaiku sen tā tiklas mācība,

Ko devis Kahemna priekš tūkstots gadiem –

Kad trešā valdībā bij devīts valdnieks,

Un atkal tūkstots tūkstots gadi gāja –

Un piektā valdībā bij valdnieks Assa,

Tad Ptah-hotep, tā gudrais, rakstos lika –

Jāzeps

(Viņu pārtraukdams.)

Es metu atriebi – es gribu vēl

Tik vien kā taisnību. – Tu ar to liedz?

Potifers

Ja gribi pilnīgs būt un sevi liels,

Tad neprasi, lai dod par darbu algu,

Par jūtām baudu un par sāpēm veldzi.

Jāzeps

Es algas neprasu, ne baudas, veldzes,

Jo, ko tie ļauna darijuši man –

Viss paliek neizprasts un neizjusts,

Bez miņas, atmaksas, bez pārmetuma,

– Man dod tik taisnību!

Potifers

Kam taisnības?

Kas dara netaisnību tev, tas mazs;
 Kas lieto zemu ieroci, tas zems,
 Lai reiz bij nezcik cēls un augstiem mērķiem.
 Vai tāds tu gribi tapt?

J ā z e p s

Bet taisnība?
 Bet izlīdzne un saskaņa, un atsvars?
 Jo zem' un debess stāv tik atsvārā,
 Un laiks un dvēse saskaņā tik dusē.

P o t i f e r s

Ik laiks un darbs nes izlīdzni iekš sevis,
 Tik savā tagadnē, ne nākotnē.
 Un tur tiem izlīdzne, ka viņi pāriet.
 Nau vēlāk atmaksas, jo laiks ir cits;
 Gar to, kas bij, tam daļas nau, – viss pāriet!

J ā z e p s

(Rūgti.)
 I labais darbs lai zūd! Viss tikai – pāriet!

P o t i f e r s

Viss pāriet, – viss, – bet nezūd it nekas.
 Un labie darbi atmaksājas – visi,
 – Tik vien ne tev, bet – citiem.

J ā z e p s

Ha, ha, ha!
 Jā, liktens visas balvas nes tik jums!
 Par maniem darbiem alga piekrīt jums!
 Kur cietis es, tur apmierina jūs!
 Vai tā tā taisnība?

P o t i f e r s

Tā – taisnība.
 Mēs saņemam tāpat, kas citu izciests.
 Mēs sevim neesam, mēs cilvēcei.

J ā z e p s

(Nicīgi.)
 Kas man no citiem dots? Jā, slava, manta!

P o t i f e r s

(Arī sāk uztraukties.)
 Tās tevis gūtas, tās tu nicini.
 Vai mēs tev, lepmais, nedevām nekā?
 Kas man visdārgāks: Asnati un mīlu!

J ā z e p s

(Apraudamies un vēl vairāk uztraukdamies.)

Jā – Asnati – ak dievs – ak, Asnate! –

P o t i f e r s

Jo mīla – balva vien, bez nopelniem!

J ā z e p s

Ak! ak! Man vairāk vajga – taisnības!

Man sevis vajga, – divkārt sevis vairāk –

Man visas ļaužu dzimtas – visas debess –

– To nezin Asnate, ne tu, ne kas.

P o t i f e r s

(Apvainots.)

Kad nau tik gudra, kas tev līdz, – es eju.

(Taisās iet projām.)

J ā z e p s

(Neklausīdamies uz viņa ierunu, strauji.)

Vai iespēj mīla ļaunu darbu dzēst?

Tik darītāju līdz ar skārto maitā...

Kad darbs ir nožēlots, tad vien var pacelt.

P o t i f e r s

(Dusmodamies cieš klusu.)

J ā z e p s

Ko neatbildi man?

P o t i f e r s

Pats esi gudris.

J ā z e p s

(Uzbrukdams.)

Vai, ļaunu negainot, nau izdzēsts labs?

Vai ļaunais nemācīts var tapt reiz labs?

Vai, zvēriem ļaujot, nezūd cilvēcība?

Vai, labo ziedojo, nau audzēts ļauns?

P o t i f e r s

(Nemierīgs.)

Labs ziedojo, labu dara sev:

Jo sirdi smalku dara, mieru gūst.

J ā z e p s

(Nirdzoši.)

Jā, mieru nāvē!

P o t i f e r s

(Uztraukts.)

Ko tu nāvi min'?

- Ko rocies lietās, kam tik vieta rakstos?
- Jāzeps
(Smejas.)
Vai dzīvei neder Kahemna?
- Potifers
Kā? dzīvei?
Kas tā grib dzīvot, tas aiz dzīves iet.
- Jāzeps
Bet pilnīgs top.
- Potifers
Bet dienas pienākums?
- Jāzeps
Bet mūža dvēse?
- Potifers
Kas met pienākumu
Pret dzīvi, tas, kaut dzīvs, sev paņem nāvi.
- Jāzeps
Tā vien ir alga, ko man citi dod.
- Potifers
Nau viņa vien! – Tu nāvi spēj ņemt pats,
Bet ir kas augstāks, ko var dot tik cits.
- Jāzeps
Ko cits man spētu dot? Ha?
- Potifers
Dzīvību!
To māte deva tev, – tu viņas izciests!
Ciet citu dēļ!
- Jāzeps
(Satriekts.)
Ak, māte, mīļais tēvs!
- Potifers
Un vēl?
Vai jaunās dienas nau tev iepriekšalga?
Tas zelt' un kristāltrauks ar ziediem piebērts?
- Jāzeps
Ak! ak!
- Potifers
Es tevi brīdināju.
- Jāzeps
Labi.

Potifers

(Aiziet.)

Jāzeps

(Viens.)

Kur nu man taisnība? – Ak, mīļā māte,

Kaut tu man bijusi! – Tu nebiji.

Un tēvs? – man ņemts; un jaunās dienas? – ņemtas.

Un mīla? – ņemta. Kur tā taisnība?

Viss ņemts, – kas palicis?

(Domās.)

Viens palicis:

Mans dārgums, kā es aizmirsu par tevi!

(Viņš atdara vaļā zīda svārkus, – redzas melns kreklis.)

Mans bērna kreklis, – tu man tēva dots

Un Dinas austeris, tu mīļu roku glaudīti,

(Glauda kreklu, tad piepeši.)

Tu brāļu ērkšķiem sprauts, – tie manim tiek –

Tā mana taisnība, – tā stipra vēl.

To auda Dina, – dari mani stipru!

(Aiziet.)

[..]

(Jāzeps, viens pie sienas raudādams. Ienāk Asnate, uztraukta, kā ievainota. Ieraugot Jāzepu raudam, viņa pārsteigta, iežēlodamās.)

Asnate

Tu raud'?

Jāzeps

(Atraidoši pamāj ar roku.)

Asnate

(Atkal vēsi.)

Vai ieskat' – pats nu tapsi ļauns?

Sev prasī taisnību un citiem nedod!

Spied vājos –

Jāzeps

Vājos?

Asnate

Zūd tavs lielums, – raudi.

Jāzeps

Ne tādēļ! Tiek tiem viņu likums.

Asnate

Viņu –

Ne tavs! – Bet augstāks tavs, dēļ tā tu cīnies.

J ā z e p s

Nu, lai es ļauns! Tad mani sapratīs.
Man cita ceļa nau: iet nāves cīņa
Starp divām taisnībām.

A s n a t e

Tu ļauns dēļ Dinas.
Un raud'.

J ā z e p s

Dēļ Dinas ļauns? – Un raudāt? – Nē!
Ēs cīņu pametu, jo lauza žēlums,
Jo sīkais žēlums lika aizmirst lielo.
Šis žēlums briesmīgs ierocis tiem “vājiem”,
Bet nevar palikt puscīņā. – Tu nāc
Kā Amons Ramzim, kad tas briesmās brēca.
Es pagurstu šē viens tai mūža cīņā,
Man dvēse sāp kā pārstaipīta dzīsla.
Uz dzīvi – nāvi liktens mani lauž,
Dod tu man taisnību, nāc, saprot' tu!
Ja nesaproti tu, tad es tik zvērs,
Kas alkst pēc asins.

A s n a t e

Taisnība tev tā:
Tik piedot, apžēlot!

J ā z e p s

Kas piedot ir?
Vai ļaunu teikt par labu? Ļaunam tapt?
Nē, ļaunu vērst par labu, tas ir piedot.
Jo citād' zvēri aprīs cilvēkus
Un cilvēcība noliegs pati sevi
Un samīs dīgļus, kas uz labu tiecas.
Tad zeme plīsīs, izlēks pūķis – ļaunums!

A s n a t e

Ar varu nevar vērst, viss ļauns no varas.
Ne cilvēkus var vērst, tik viņu dzīvi.

J ā z e p s

Tad visu dzīvi vērst!

A s n a t e

Kad tiktu tev
Tā taisnība, tad lūztu pasaulsbalsti.

J ā z e p s

Lai lūzt, kad balstās ļauna pamatos,
Ne taisnībā!

A s n a t e

Tā taisnība ir nāve:
Pirms viņas priekšā iespēj stāvēt dvēse,
Būs kājas slacināt sirdsasinīm,
Būs viņu izmeklēt aiz trijām nāvēm:
To Izis sega sedz, kas atklāj – mirst.

J ā z e p s

Es gribu meklēt.

[..]

Kopoti raksti. – R., 1981. – 11. sēj. – 204.–209., 239.–241. lpp.

VECĀS STRĀVAS PĒDĒJS GADS (1903)**VI. Neatnākusi zinātne**

[..] Gandrīz veselu gadu desmitu par ziniskiem rakstiem netiek nekas minēts Zinību komisijas vasaras sapulcēs, – un tad brīnās, ka cēlusies plaša starp inteliģenci un tautu, ka tauta nēlasa un nesaprot labas grāmatas. Parādība ir visai raksturīga. – Mēs negribam šē izsacīt sevišķus pārmetumus Zinību komisijas vadībai, vainīga ir visa mūsu inteliģence, kura nau sapratusi, kas tai ir jādara, vai nevižojusi to darīt: viņas pirmais uzdevums bija zinātnei izplatīt tautā, tautu attīstīt un izglītēt, neatsvešināties no tautas, bet to pacelt. Patstāvīgi zinātnei virzināt uz priekšu, tas mums vēl gandrīz pilnīgi neiespējams, mums priekš tā par maz spēka; bet zinātnei darīt pieejamāku plašākām aprindām, tas mums iespējams un tas ir nepieciešams darbs. Ja mēs te joprojām būsīm tikpat nolaidīgi un nevižīgi, tad sekas būs visbēdīgākās: nežēlīgā, modernā dzīves cīņā mēs kā tauta drīz vien pagrimsim un tiksīm izdzēsti iz saraksta. Tikai ar nerimstošu garīgu attīstību mēs varam iekļūt un noturēties kultūras tautu starpā; mēs vai nu būsīm augstas kultūras tauta, jeb vai mēs nemaz nebūsīm.

Atpakaļ rāpjoties un noslēdzoties no pārējās pasaules kādā tumšā senlaiku alā, mēs kādu laiciņu mitināsimies, līdz tumsa mūs noslāpēs; uzvarēt cīņā ar kultūras tautu var tikai kultūras līdzekļiem, – spēcīgākais no šiem līdzekļiem ir zinātne. [..]

XII. Latviešu oriģināldrāma

[..]

Pareizāk būtu sacīt, ka mums sabiedriskā dzīve rit pārāk gausi, ka viņas ritums jāpaātrina, tad gan ar viņu līdz mēs gribēsim un spēsim piesavināties arī moderno mākslu, kultūru, zinātnes, kuras nav nekas cits kā sabiedriskās dzīves zieds. Lielākie pūliņi un labākās spējas jāpieliek

sabiedriskās un saimnieciskās dzīves nokārtošanai un ievirzīšanai pareizās sliedēs; jāmodina un jāattīsta tie tautas spēki, kuri līdz šim gulējuši, tās šķiras, uz kurām dibinātos nākotne ar savu darbu; tie jāved uz pašapziņu un jāstiprina cīņā, ko vispirms panāksim ar izglītības jo plašu izplatīšanu, ar izglītību katrā veidā un par katru cenu. Tautas plašo aprindu skološana, apgaismošana, izglītošana – lai sauc to, kā grib, – viņu uz priekšu vešana – tas ir liels mērķis, uz kuru mums jācenšas visiem spēkiem. Mākslas un literatūras veicināšana ir arī līdzeklis uz šo lielo mērķi, bet ne vienīgais un ne tiešākais; māksla ir visaugstākais garīgais radošais darbs, kurš tiek iespējams tikai attīstītā sabiedriskā dzīvē: sabiedriskā dzīve ir pirmprasība. Mūsu spējīgākiem ļaudīm, sevišķi jaunai paaudzei, būtu jāiedzīvojas šinī uzskatā, tad mērķis, kurš taču ir dārgs katram un visiem, katrai partijai un pārliecībai, būtu lētāk sasniedzams; tad arī varētu svētīgi darboties priekš lielā mērķa daudzi spirti spēki, kuri tagad vēl neziņā šaubās, kuri neatrod sev darbu, kur parādīties un attīstīties, kuri tādēļ bieži metas uz dažādiem mākslas un literatūras zariem, izvēršdamies par neauglīgiem diletantiem, kas tikai pakaļ dara parastiem paraugiem un šablonai. Visi šie tagadējie diletanti un pakaļdarītāji katrs savā ziņā izrādīsies par ļoti spējīgiem un oriģināliem vīriem, ja tikai meklēs savām spējām piemērotu ideālu darbu priekš vispārības, ne pēc modes un šablonas aizrādījumiem visšaurākā aplokā, kādā mākslas un literatūras zarā, bet apskatīsies vaļējām acīm pa visu plašo dzīvi. Tur darba ir daudz, ideāla vispārības darba, tik daudz, ka šis darbs gluži nespiež nedaudzos nesavtīgos vispārības strādniekus: šinī darbā var pilnīgi ielikt savu patību, savu individualitāti, viņš to pat prasa vairāk nekā māksla un literatūra. Še var savai oriģinalitātei ļaut vairāk vaļas; še vajaga sparības, spēka un vīra drošsirdības; še vīrs ir vai var tikt pilnīgi neatkarīgs no visiem sabiedriskiem un saviesīgiem ierobežojumiem un aizspriedumiem; tikai še var izdzīvoties brīvi lielā, pāri kūsājošā, jaunā dzīvē. Vairāk nekā literatūrā un mākslā, kuras nekad nedod tādu brīvību. Bet kam tas liekas par daudz, tas arvien atradis darbā priekš vispārības sev piemērotus mazākus uzdevumus, tur arī varēs pats sevi izteikt. Mēs uzsveram arī šinī vietā to, ka tautas plašāko aprindu attīstība ir liels mērķis, kuram jāziedo visi spēki, un ka māksla un literatūra arī ir līdzeklis uz viņa sasniegšanu. Tādēļ, ka vadošais uzskats liekas tagad tam pretējs, mēs esam nākuši no vienas pārmērības otrā: kā reizi māksla tika gluži novārtā likta un kalpināta praktiskiem nolūkiem, tā viņa tagad dažkārt tiek ieskatīta par gluži sakarā nestāvošu ar visu pārējo kultūru; mēs tā atsvešinājāmies no tautas, tiekam par liekēžiem, dekadentiem; šo sakaru ar tautu, ar viņas kultūras visaugstākiem mērķiem nekad nevajaga iz acīm izlaist. Tā mēs visvairāk veicināsim kā pašas tautas attīstīšanos, tā arī īpaši mākslas uzplaukšanu pie mums: viss, kas priekš tautas tiks darīts, nāks par labu arī mākslai, par to nau jāšaubās, – vajaga censties, lai viss, kas veicina mākslu, nāktu arī par labu tautai, tas ir grūtāk sasniedzams. [..]

JAUNĀ STRĀVA (1925)

[..] "Dienas Lapa" no 1887. līdz 1891. g. gatavo kulturelā darbībā pamatu nākošai "jaunai strāvai", kura tad no 1891. g. beigām sāk izlauzties mūsu garīgā dzīvē arvien straujākā ritumā, līdz 1895. gadā sasniedz savu augstāko pakāpi. "Jaunā strāva" jau kopš 1894. g. paspējusi iekustināt dzīvāku strādnieku sociāldemokrātisku kustību kā viņas garīgā cēlēja un vadītāja un saplūst ar šo kustību. Tad pēc "jaunās strāvas" augstākās pakāpes viņa top nospiesta no cariskās valdības, kura ir sapratusi tās kopību ar strādniecības kustību, kas top politiska.

"Jaunā strāva" kā tāda nebija politiska, bet ieplūda tādā. Viņa bija visaptveroša garīga kustība, kura savā sfērā ievilka ij socioloģiju, ij dabas zinātnes, ij literatūru un mākslas, ij sabiedrisku dzīvi, ij sieviešu kustību, t. s. sieviešu emancipāciju, ij filozofiju, ij jaunu pasaules uzskatu meklēšanu. Ij politikā viņa meklēja plašumu. [..]

Līdzī sabiedriskām, dziļām pārmaiņām "jaunās strāvas" laiks lika pamatu visai mūsu modernai dzīvei līdz pat pēdējām dienām un pāri tām. Tā laika gars uztura sakarību mūsu dzīvē, sabiedriskos uzskatos un darbībā. Arī manos sabiedriska rakstura darbos tas pats gars ir visa saturētājs...

Kopotī raksti. – R., 1983. – 18. sēj. – 626. lpp.

PROTESTA REZOLŪCIJA PRET NODOMĀTO LATVIJAS PIEVIENOŠANU VĀCIJAI

Reihstāga sēdē š. g. 5. aprīlī Vācijas valsts kanclers paziņoja, ka neviens gan nevarot patiesi iedomāties, ka Vācija jebkad labprātīgi atkal nodotu reakcionārajai Krievijai Vācijas un tās sabiedroto atbrīvotās tautas starp Baltijas jūru un Volinijas purviem, vienalga, vai tie būtu poļi, lietuvieši, baltieši vai latvieši. Patiesībā Vācija pašlaik militāri okupējusi lielu Latvijas daļu, t. i., gandrīz visu Kurzemi.

Šī ar atbrīvošanas ieganstu pieteiktā Latvijas daļas vai visas Latvijas aneksija ir atklāta nāciju pašnoteikšanās tiesību aizskaršana, un pret to visa latviešu tauta – visas partijas bez izņēmuma – ceļ visnoteiktāko protestu, turklāt ne vien latvieši krievu valstī, bet arī ārzemēs, kur brīvai ieskatu izpausmei nekādi ierobežojumi nav iedomājami. Latvijas sociāldemokrātija jau 1915. g. septembrī protestēja pret aneksijas plāniem, kad tos propagandēja tikai vācu reakcionārā prese un kad tie vēl nebija guvuši sankciju no valsts kanclera mutes.

"Atbrīvošana" no reakcionārās Krievijas ar ne mazāk reakcionārās, tikai mērķtiecīgāk un spēcīgāk organizētās, ar savu (poļu, dāņu, elzaslotringiešu) nāciju apspiešanas politiku pazīstamās Prūsijas palīdzību nevilina mūs, latviešus, jo mēs zinām, ka arī Krievijā reakcija savus veiklākos organizatorus iegūst no vācu-baltu muižniecības.

Mēs paši septiņus gadsimtus esam nesuši šīs reakcionārās muižnieku kliķes jūgu, kura, kaut arī skaitā pavisam niecīga – 1% no visiem iedzīvotājiem, – ar savu organizētību pratusi līdz šim laikam saglabāt īsti viduslaicīgas privilēģijas. Šī vācu-baltu muižniecība un tās vadītā vācu

pilsonība (vācu-baltu zemniecības nav), kopā tikai 150 000 cilvēku jeb 7% no iedzīvotāju kopskaita, ir tie, kas sevi dēvē par baltiešiem un kurus valsts kanclers maldīgi apzīmē par tautu.

Mēs, latvieši, atbrīvošanu prasām ne kā atraušanu no Krievijas, bet gan kā brīvu nacionālu attīstību uz latviešu valodas un īpatnību pamatiem, kāda mums iespējama visas Latvijas (Kurzemes un Vidzemes, un Vitebskas latviešu daļas) politiskas autonomijas ietvaros un krievu valsts savienībā.

Latvijai atraušana no Krievijas nozīmētu atraušanu no ekonomiskās dzīves nosacījumiem. No modernā attīstībā ierautas, kulturāli un saimnieciski augstu stāvošas zemes Latvija tiktu nospiesta līdz agrāram novadam, ko Vācija tikai ekspluatētu un kas turklāt vēl būtu pakļauts varmācīgai vācu kolonizācijai un latviešu zemes atsavināšanai.

Krievijai Latvijas atraušana nozīmētu atgriešanu no jūras, t. i., Krievijas patstāvīgās saimnieciskās dzīves aplāpēšanu.

Eiropai tā nozīmētu ilgstošus kara draudus, jo nākošā, brīvā Krievija neļaus sevi noslāpēt.

Ar visiem demokrātiskajiem elementiem vienoti brālīgā cīņā par šo nākošo, brīvo Krieviju, mēs, latvieši, jau 1905. g. panesām visas vācu-baltu muižnieku vadītās kontrrevolūcijas šausmas; un tagad, kad vācu valdība šīs, kā arī reakcionārās prūšu muižniecības centienus atzinusi par savējiem, mēs šo cīņu turpinām. No šīs cīņas, nevis no vienas vai otras valdības mēs ceram atbrīvošanu – brīvu Latviju brīvā Krievijā.

1916. g. aprīlī.

Kopotī raksti. – R., 1983. – 18. sēj. – 448.–449. lpp.

ATSKATS UZ KĀDU NEIZDEVUŠOS SABIEDRISKU MĒĢINĀJUMU (1917)

[..] Cilvēce ir organizēta organiski tautās, ne mehāniski pūļos. Pār tautu eksistenci nevar tikt pāri, viņas noliedzot. Cilvēces nacionālam attīstības posmam nevar pārlēkt pāri, ielecot beztautu kosmopolitismā. Tā ir tikpat loģiska, t. i., nedialektiska un neevolucioniska, domāšana pretī attīstības likumiem, kāda parādījās savā laikā pie krievu narodņikiem, kas gribēja neiet cauri kapitālisma posmam un taisni ielēkt sociālisma iekārtā, – patiesībā viņi būtu ielēkuši tikai obščinā. Tā arī tagadējie kosmopolīti, atsacīdamies no savas tautas, ielēktu ne nākotnes beztautu valstī, bet tikai citā, apspiedējā tautā. Tagadējais attīstības posms prasa ne tautu pašiznīcināšanos, bet tautu nokārtošanos nacionālās valstīs, lai sasniegtu savu pilnīgu attīstību. Šīs nacionālās valstis vienotos arvienu lielākās federācijās, līdz apņemtu kontinentus un cilvēci, un tur izaugtu varbūt jaunas, lielākas tautas ar jaunām valodām, varbūt ar vienu kopēju un citām individuālām valodām. Bet arī tas nebūtu mehānisks kosmopolitisms, bet organiskas būtnes un būtņu vienības. Tas ceļš ir garš, un viņš viss jāiziet cauri, nevar nolemt, ka šodien jau ir gals sasniegts. Tā nau loģiska domāšana, bet gan garīga kūtrība, kas māna sevi ar fantāzijām. No tā pamatšķirai kā progresīvākai visvairāk jāargājas.

Katrai, arī latviešu tautai ir šis dzīvības instinkts: neiznīkt, attīstīties, tapt par patību un augt uz vīrestību. Tā ir mana pārliecība, un to man pierāda pati pamatšķira un **strādniecības**

un **partijas** lielās cīņas par sabiedriskās dzīves jauniekārtu, ar kurām latviešu tauta jau aug uz vīrestību.

Šo dzīvības dziņu tautā veicināt – materiāli, kulturāli, garīgi – ir augstākā tautas politika. Kurai šķirai piekrīt vadošā loma tautā, tai jāved šī politika. Kura šķira interesējas par tautas lielām lietām un ne par saviem veikaliem vien, tā attīstās. Kura šķira spēj pacelt savu lietu visas tautas augstumā, tā uzvar. Bet kura šķira, būdama vadītājas lomā, atsakās no tautas lielo jautājumu izšķiršanas: uzturēt un attīstīt tautas kultūru, tautas patstāvību, tautas eksistenci, – tā šķira ne vien kaitē sev ar ideālisma trūkumu un zaudē vadītājas lomu, bet tā novelk lejā arī visu tautu. Cita šķira nespēj uzņemties visu viņas vadītājas lomu (jo šī loma taču ir vēsturiski dota); cita šķira uzņemsies vairāk, nekā spēj nest, un galā izlietos šo atrasto priekšrocību tikai savu šaurāko interešu labā. Vai arī tautas lielo jautājumu pārzināšanu piesavināsies gluži sīkas privātpolitiķu kliķes, un tad traģēdijas gals top smieklīgs.

Mūsu tautā un mūsu laikā vadītājas loma pieder pamatšķirai: viņa ir tautas lielākā daļa (3/4), un viņa ir progresīvākā daļa, kurai visvairāk dziņas uz attīstību, t. i., uz kultūru, un tamlīdz uz attīstības šķēršļu novēršanu, uz cīņu, uz dzīves jaunu un brīvu nākotnes iekārtu. Mūsu pamatšķiras priekšgalā stāv strādniecība un viņas organizētāja partija: tām jāved visas tautas politika, jārepresentē un jāaizstāv visa tauta, jā rūpējas par tautas lielām interesēm: patstāvību, kultūru, valsts iekārtu – par latviešu lietu; tām jānāk skaidrībā ne vien par šodienas interesēm, bet jo vairāk par tautas nākotni, par vēlamiem mērķiem un ideāliem, par līdzekļiem, par nākamo tautas organizāciju un viņas dzīves izteiksmes veidu valstī. Šis laikmets saprot dzīves izteiksmes veidu valstī – tik kā autonomiju, tātad būtu vispirms jāprasa autonomija.

Mans uzskats šinī lietā izteikts manā protestā pret Kurzemes aneksiju, un ar brīvu Latviju brīvā Krievijā es domāju demokrātiski organizētu Latviju tādā pat demokrātiski un federatīvi organizētā Krievijā ar nemantojamu valsts vadības reprezentācijas sistēmu. Cīņa to tad var panākt, divdesmit gadus atpakaļ iesāktā, kura sāksies un jāsāk no jauna itin drīz. [..]

Kopotī raksti. – R., 1983. – 18. sēj. – 456.–458. lpp.

SVEIKA, “STUDENTU DZĪVE”! (1924)

[..] Pirmais solis jaunatnē uz garīgu dzīvi ir atziņa, ka karš samaitā ne vien miesas, bet ij garu un šis posts ir lielākais, jo gars top rupjš, tiecas uz varas darbiem, top nespējīgs augstākai un smalkākai gara darbībai; tautas garīgais līmenis pazeminājas. Cēlums ir tikai atbrīvošanas karam, kad apspiesta tauta un šķira nomet apspiedēja jūgu.

Šī atziņa arī saka, ka nepietiek pārvarēt apspiedēju ar rupju varu, vajag viņu pārvarēt garīgi un atbrīvoties no viņa dzīves likumiem. Kas ir kūtis vai nespējīgs to darīt, tas taps atkal apspiedēja vergs arī materiālā ziņā. Te draud jaunām patībām un tautām vislielākās briesmas, un tās jānovērš jaunai paaudzei, kas sevī attīsta sevišķi garīgos spēkus zinātnē.

Vecā sabiedrība netic vairs garīgiem spēkiem, bet tikai vēl rupjai varai; tā ir viņas sabrukuma zīme; jānāk jaunai sabiedrībai. Vēsture rāda, ka visās lielās maiņās izceļas kā paliekoša: jauna

vadoša šķira jaunai sabiedrībai ar augstāk stāvošu cilvēku, – tā grieķos pēc persu kariem, tā lielajā franču revolūcijā. Jo pilnīgāk to apzinās un saprot jaunā uzkāpjošā šķira, jo vieglāka viņas cīņa un jo augstāk ir viņas ceļš uz cilvēces augšanu. Mūsu dienās šī loma piekrīt pamatšķirai.

Bet, kas grib būt vadošā šķira, tai jāgrib aptvert visu garīgo kultūru, tai jābūt varonei bezpatībā un jāceļas pāri pār līdz tam esošo cilvēkvērtības mēru un jārada jauns, augstāks tips. Tāds uzdevums atkal ir likts mūsu dienās; garīgos spēkus rūdītai jaunatnei šāds uzdevums jāatzīst par vissmagāko, bet par savu; uzdevums ir cīņa, garīgā cīņā viņai jāstāv pirmā rindā.

Kopoti raksti. – R., 1983. – 18. sēj. – 465. lpp.

DIENASGRĀMATAS UN PIEZĪMES

1883.

9. okt.

Zeme, cilvēki katrā ziņā attīstās, tāpat, kā mēs to zinām, attīstās Venera, Marss, tātad attīstās visā planētu sistēma, saule, stāzvzvaigznes – visa pasaule. Un, ja tā attīstās, tad tai jābūt iesākumam. Otrkārt, ja tā attīstās, tad tās pamatlikumam jābūt: “Viss attīstās, kļūst labāks.” Atavismam, pilnības un skaistuma likumam seko viss. Cilvēka tieksme un mērķis tātad ir brīvprātīgi, nepiespiesti ar savu spēku piepalīdzēt šai attīstībai. Ja viņš nepiepalīdz – ir nederīgs, *лишний* cilvēks. Ja viņš nespēj pastāvēt šī nežēlīgā, briesmīgi skaistā likuma priekšā, viņam jāaiziet bojā cīņā par eksistenci. Un, ja viņš arī nav baudījis, nav dzīvojis, nav milējis, viņam jāaiziet bojā bez žēlošanās, dažkārt liktenis viņam vēl piešķir jaunu spēku. Nieki vien ar teistu mīlo dievu. Un, ja liktenis jau dzīvē ir tik nežēlīgs, kādēļ gan vajadzētu sevi vēl muļķot ar cerībām uz nemirstību, uz kādreizējo atmaksu par visām ciešanām, vēlāk labākā gadījumā būs ko dāvināt atkal vienīgi nožēlošana.

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 21.–22. lpp.

PĀRDOMAS PAR MORĀLI UN ĒTIKU

1896.

21. V

Labestība ir vājums, jo tā mūžīgi, nebeidzami piedod, bez pārliecības, ka saņēmējs kļūst labāks. Labestība ir spēks un lielums, ja tā arvien vēl dod pēc atkārtotas atpakaļslidēšanas, bet pie kam redz, ka saņēmējs šīs labestības dēļ kļūst stiprāks, arvien retāk, mazākā mērā krīt atpakaļ, ka mācās to saprast, jūt tās lielumu, aug paša acīs, ka viņš arī grib dot. Labestība ir liela, ja tā saņēmēju pārvērs, dara sev līdzīgu, sagatavo sev, lai viņš tai derētu, bet viņa persona ar saņemšanu tiek paplašināta. Labestība ir liela, ja tā ir egoistiska, maza, ja tā dod saņēmēja dēļ, t. i., nekā nedara sevis labā. Labestība ir maza arī vēl tad, ja ieguvums no došanas ir mazs, ja tā gaida tikai mazu pateicību, liela, ja tā visu personu satver un uzņem sevī.

Turpat. – 49. lpp.

2. VIII

Darvina hipotēze atdzīvināja visu evolūcijas teoriju dabas zinātnēs. Bet arī citas zinātnes ņēma attīstību kā pamatu un cēla uz tās jaunu sistēmu, kas ir daudz stiprāka. Bet šīs jaunās sistēmas būve, šī vērtību pārvērtēšana bija tikai ārēja, t. i., atzina, ka laika gaitā likumsakarīgi viena otrai sekojošās pārvērtības noris arī uzskatos par morāli, evolūcijas mācību pielietoja pa lielākai daļai attiecībā uz vēsturi. Bet vai evolūcija neder arī individuālajā attīstībā, individam, ne tikai indivīdu kopībai, ģintij, ciltij, sugai. Marksa vērtības teorija un vēstures teorija var tāpat atdzīvināt citas zinātnes. Marksa un Darvina teorijas saskan, bet tas jādara saprotams. Tad no abām var iegūt pamatbalstus citu zinātņu sistēmām. Morāles, mīlas un ar tām saistītie jautājumi tagad jāizskaidro, izejot no abām lielajām laika idejām. Jeb vai jāizveidojas trešai idejai. Vai abas lielās idejas ir neatkarīgas viena no otras, jeb tās radušās viena no otras?

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 86. lpp.

* * *

[..] Saimnieciskā kārtība ir pamata nosacījums visām pārējām, un no tās izaug pārējās. Bet par morālisko kārtību nav vēl teikts galīgais vārds, kristietība, Tolstojs, Gārborgs, ētiskā kultūra, Niče – viss tikai sporādiski mēģinājumi, filozofiska stostīšanās, jo visi stāv uz vecā pamata, un tas jau ir kļuvis nepareizs. Bet arī vecā morāliskā kārtība ir visiem jau kļuvusi tikpat sāpīga kā vecā saimnieciskā. Ir laiks ievadīt jaunu morālisko kārtību. Tā kā saimnieciskā kārtība ir bāze, tad no tās jāatvasina jaunā morāliskā kārtība. Varētu domāt, ka sociālisms ir visu kopība, indivīda pakārtojums vispārībai, tātad altruisms. Bet vai altruisms nekļūtu par indivīda verdzības reliģiju? Ar altruismu kā reliģijas morāli tiek sankcionēti vispārības spaidi uz atsevišķo. Buržujam būtu taisnība – nākotnes valsts ir liela iestāde. Bet vai tad saimnieciski un politiski atbrīvotais (arī garīgi izglītais, tātad atbrīvotais) indivīds padosies kādai spaidu iestādei? [..] Man tagad loģiski (dialektiski?) jāpierāda, kādēļ altruisms neder kopā ar sociālismu, un ar loģiskiem secinājumiem jāsecina, kāda morāle izriet no jaunās, sociālistiskās saimniecības kārtības. Citā ceļā es esmu atradis, ka šī jaunā morāle nau nekas cits kā egoisms, bet man trūkst galvenā pierādījuma, loģiskā, deduktīvā, dialektiskā. Markss pierādīja dialektiski savu vērtības teoriju, man tas jādara ar manu morāles teoriju. [..] Egoisms kā visas morāles, visu t. s. tikumisko parādību pamatcēlonis, t. i., kā cilvēku kopdzīves likums, nav vēl vispāratzīts, lai gan tā priekšgājējs, ekonomiskais materiālisms, jau sev iekarojis plašu lauku un turpina savu uzvaras skrējieni arvien ātrāk. Egoisms loģiski izriet no ekonomiskā materiālisma, taču pat sociālisti vēl apkaro egoismu. Materiālisms nebaidās pasludināt ideālistiski noskaņoto pilsoņu ausīm, ka visas idejas un ideāli, arī pilsoņu, pamatojas dienišķajā maizē, t. i., ražošanas veidā. Maize ir materiālākais cilvēkam, un vajadzība pēc maizes tiek apmierināta atbilstoši atsevišķo indivīdu prasībām, t. i., atsevišķo indivīdu egoismam. Tas nozīmē – iet tikai soli, varbūt tik pussoli tālāk, lai atzītu, ka egoismam, kurš atrodas ekonomiskā materiālisma pamatā un kuram kalpo ikviens ražošanas veids, ir jābūt arī katras morāles pamatā, jo morāle ir regulu summa satiksmei starp indivīdu un indivīdu.

Baidās atzīt egoisma patiesību, jo tā ir par maz ideāla, šķietami izposta visu garīgo, atraisot visus jaunus instinktus, jā, tos pat legalizē. Egoisti paši ir pārpratuši egoismu. [..] Bet egoisma

jēdziens nekādā ziņā neprasa, lai egoists būtu "ļauns", un tā ne tikai Ničes filozofija ir aplama, bet ideālistiem un morālistiem nav arī nekāda pamata cīnīties pret egoisma mācību ar citiem ieročiem kā vien zinātniskiem. Patiesībā cīņā pret egoismu iziet ne loģika un zinātne, bet attiecīgā laika reliģija un morāle, t. i., baušļi, kuru pareizība pati vēl jāpārbauda. [..]

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 89.–91. lpp.

* * *

Vispārība arī nav nekas cits kā daudzi atsevišķi indivīdi, un viņu princips, altruisms, arī nav nekas cits kā atsevišķo principu summa, egoismu summa. Indivīds un viņa princips – egoisms – ir vienkāršais, bet vispārība un altruisms ir tikai tā daudzkārtojums. Tātad nevar runāt par diviem principiem – egoismu un altruismu, bet tikai par vienu – egoismu. Altruisms ir egoisma pavairojums, diferencējums, egoisma ierobežojums. Bet ierobežojums nenāk no citiem, bet gan no sevis paša, – indivīda piemērošanās sabiedrībai.

Turpat. – 93. lpp.

* * *

Jūs vispārības intereses pretstatāt indivīda interesēm un apgalvojat, ka vispārības intereses ir nozīmīgākas par indivīda interesēm. Bet no kurienes nāk vispārības intereses un kādam nolūkam tās eksistē? Taču tikai no daudziem indivīdiem un daudzo indivīdu labad; ja nav indivīdu, tad taču nav arī vispārības un indivīdam jāatkāpjas vispārības priekšā, it kā vispārība būtu kaut kas cits nekā indivīds?

Turpat. – 93. lpp.

1897.

Ap 21. VII

Ne zināma pilnības pakāpe sagādā prieku, bet gan attīstība, sevis pilnveidošana dod prieku. Attīstībai, arī cilvēka pilnveidošanai nav robežas, visaugstākos pilnības ideālus var sasniegt, tad tie nav vairs ideāli, un attīstība tāpēc neapstājas – robežas tikai tiek nospraustas tālāk. – Bet vai tas patiesi arī derīgs attiecībā uz atsevišķu cilvēku? Pareizi tas ir par sugu: vienmēr atjaunodamās, tā var pārveidoties augstākā, no dzīvnieka cilvēkā. Tā no cilvēka var rasties pusdievs. Bet atsevišķs dzīvnieks nevar tik tālu pārveidoties. Atsevišķs cilvēks paliek tomēr tas, kas viņš ir no dzimšanas vai pirmās audzināšanas. – Zināmā mērā pārveidojas arī atsevišķais. Tolstojs, indiešu grēku nožēlotāji, Kristus, Buda. – Un arī tad suga nevar sasniegt pilnīgu pārveidošanos. Vai starpformas izmirst, vai tās izmira tikai agrāk? Vai cilvēku dzimums var pārveidoties pats, jeb vai tas mirst pret nākotnes cilvēku? Vai var sugu pieņemt par to, kas mūžīgi attīstās? Jā, pasaule attīstās mūžīgi, bet vai suga arī? Varbūt daba sargā nevis sugas, bet gan kaut ko citu, vēl augstāku – paša dzīvību? Jā, bet kas tad tas ir: dzīvība? Tā pasakot, tas ir tukšs vārds. Dzīvība ir visu dzīvo, atsevišķo būtņu, indivīdu masa. Suga arī ir tukšs vārds. Nav noteikts, tverams jēdziens kā indivīds. Bet indivīds taču ir pakļauts sugai un kalpo tās mērķiem dabā, augu un dzīvnieku valstī, pusapzinātajā dabā. Vai to pašu var uzskatīt par likumu, morāli arī pilnīgi apzinātajā cilvēka dabā vai sabiedrībā?

Kalpošana vispārībai, sugai! Ja mēs sevi apzināties, vai mēs nedrīkstam iekārtoties tā, kā mums labāk? Mēs taču vispār tikai apzinīgā stāvoklī esam radījuši likumu un morāli savai vajadzībai un ērtībai. – Šādu vajadzību un ērtību mēs sev esam radījuši jēdzienā, t. i., morālē – taisnīgums. Tā ir morāle – likums mazajiem, kalpojošiem – vara, ierocis viņu rokā. Neapzinātā daba nepazīst šo jēdzienu – taisnības likumu. Tā ir viscaur netaisna un nežēlīga pret vājo. Un vājais mūsu gadījumā ir indivīds. Apzinīgā stāvoklī vājie var turēties pie sava ieroča – morāles. Bet vai viņiem jāatzīst neapzinātās dabas likumi, t. i., vara? Vai viņiem jākalpo sugai? Ja viņi ir pietiekoši stipri – nē. Tad uzvar viņu taisnības ierocis. – Un vēl kas: kas ir suga cilvēku sabiedrībā? Jo ir taču skaidrs, ka ir tikai zināms skaits cilvēku, kas dēvē savas intereses par sugas interesēm. Tad arī indivīdam jābūt savām interesēm.

Un, ja reiz indivīdam arī ir intereses, tad tas nav arī rasei par [svētību?]. Te nu vietā ir cits spriedums. Rase, suga indivīdam netop ne par ko citu, kā vien par apkārtni, apstākļiem, vidi, kurā indivīds dzīvo un zeļ, t. i., viņš dzīvo un attīstās labāk sabiedrības vidē nekā ārpus tās. Un tikai tālab indivīds strādā sugai kā savai ligzdai, kurā viņš jūtas ērti un kura viņam vajadzīga. Bet viņš strādā tikai tik daudz, cik atrod sev par nepieciešamu. Ja šī pārlicība ir iedzīvojusies un iemiesojusies, tad, man šķiet, ir sasniegta jauna kultūra, attīstības pakāpe. Mēs tad esam progresējuši sevis apzināšanā. Tikai tad mēs esam sevi pilnīgi apzinājušies. Agrākie gadu simteņi ir pusapzināta dzīve, tādēļ līdzība dabas likumam: vara, spaidi, kalpība, nežēlība.

Kopotī raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 129.–130. lpp.

Ja sāpes nestu pilnību, attīrību un šķirtu zeltu no sārņiem, kam tad vispār derētu prieks? Jo mūžīgu moku, atteikšanās ir par maz, tam [priekam] ir jāpiepilda. Dzīvot ir prieks, sāpes nav prieks, tas ir prieka tukšums. Prieks ir dzīves spēks.

Dostojevskis taču nevar vēlēties, lai viņa tauta vienmēr cieš šķīstīšanās vārdā. Vismaz pēc šķīstīšanās sāpes kļūst nevajadzīgas, tad arī pēc viņa uzskatiem nāk prieks. Sāpes ir pārejošas, prieks – pastāvošais, stāvoklis. Pēc tā, pēc noteiktu mērķu sasniegšanas, pārņem sāpes.

* * *

[..] Mērķis – prieks. Kas dod augstāko prieku – savs “Es”, sevis jušana, vienmēr lielāka, vienmēr vairāk jušanas, tapšana (interesantākais) un tapšana sevī. Pēc tam vislabāk šo prieku dod doma, darbs arī, bet ne tik ilgstoši, bauda arī, bet tā visgaistošākā. Taču viss tas vajadzīgs dzīvei, t. i., priekam. [..]

Turpat. – 145.–146. lpp.

1898.

[..] Tautības ideja ir parādība, ārējs taustāmības veids, kurā tēlojas cilvēka psihiskais stāvoklis, garīgā, t. i., prāta, jūtu, domāšanas attīstība, jēgumu, ievērojumu un slēgumu summa, kas viss izceļas iz materiālās dzīves kustības. Mēs jūtam, piem., zīmu tuvojamies; top auksts, tumšs, slapjš. Mēs darbojamies, piemērojoties šiem ārējiem apstākļiem, ģērbjamies siltāk,

aizgādājamies, sargājamies, rūpējamies, koncentrējamies. Šī visa darbība savienota ar domāšanu, top ne domām, slēdzieniem, faktu un jūtu kombinējumiem vadīta, ir apzinīga; šīs domas pašas ceļas iz jūtām, t. i., psikiskiem faktiem, par kādiem apziņā pārvēršas ārējie fakti. Ārā auksts, āda, dzisliņas savelkas, vadītāji nervi aiztrīs, iekustina sakarā stāvošos galvas centrāl-nervus, kuri reprezentē apziņu un vaļu. Ceļas jūtas, neapzinīgas, apzinīgas, pārejošas domās (t. i., noteiktas, tiekošas), objektivējošas. Domas attiecas pret jušanu kā idejas pret materiāliem faktiem, viņas ir sekas, bet top pašas par faktiem. Viss šis kopums no pusjūtām, jūtām, pat nervu trīsējumiem, dzimstošām domām, vēlāk domu kombinēšanas un darbības ir tikai attēlojums no materiāliem faktiem, aukstuma, tumsas. Un tomēr mēs to saucam par domu darbību, jūtu poēziju, aizgādību uz priekšu, egoistību... Atņemt tuvojošās ziemas aukstumu nost, nekā no visa tā nebūs. Tāpat ir ar sabiedrisko ārējo apkārtni un sabiedriskajām idejām. Taut. ideja ir attēlojums no zināma laika ekonomiskiem, juridiskiem, izglītības, kulturāliem faktiem. Ekonomiskie fakti ir valdošie, jo līdz ar viņiem, iz viņiem attīstās citi, tāpat kā viņi attīstījušies iz ģeogrāfiskiem faktiem, bet viņi nereti ir jau tāļākie, it kā pirmsākuma netieši cēloņi, kuri no mums jau attālinājušies pietiekami tāli, kuri nedara iespaidu tieši, bet netieši caur citu seku, faktu palīdzību, piem., juridisku, politisku, kulturālu. Dažkārt materiālie pirmcēloņi arī ne-maz neatrodas pie mums, bet tālumā, tā, piem., visi juridiskie un politiskie apstākļi cēlušies iz Krievijas un ne mūsu materiāliem pirmcēloņiem. Mēs maldīsimies, ja še, iz mūsu vidus, raudzīsim jurid. apstākļus izskaidrot iz materiāliem. Mūsu dzīve nav attīstījusies pate iz sevis vien, bet cietuse ārējus iespaidus, un tā lielākā vai mazākā mērā bijis visu zemju dzīvē. Šie seku cēloņi tiek priekš mums pirmcēloņi. Pie seku cēloņiem bez ekonomiskiem faktiem, kuri pastāv blakus seku cēloņiem tāļāk, pārmainās un ceļ jaunus seku cēloņus, kuri pastāvīgi ir no lielāka svara, jo stāv mums vistuvāk, vistiešāk dara iespaidu uz mūsu miesu un nerviem, uz to, kas ir visegoistiskākais, jurid., polit. u. c. materiāliem faktiem, ir skaitāmi arī morāliskie uzskati un tā sauktās laika idejas, kuru kopojums tad ir viena t. s. valdošā ideja jeb kustība. Materiālais un egoistiskais (egoistisko tuvāk paskaidrot): – tie ir abi pirmcēloņi un tiešākie iespāidi un vadītāji. Ja ņem abus jēdzienus dziļāk, viņi saplūst vienā: egoisms ir daļa materiālā. [..]

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 163.–164. lpp.

* * *

Ticība un visas filozofijas nerūpējas sevišķi par indivīda laimi, bet par vispārību, ne par personu, bet par sugu, kā saka darvinisti. Kas lai rūpējas par indivīdu? Pats ierindoja vispārībā, lai sasniegtu savu mērķi. Galvenais svars patībā, jo patība ir nenoliedzama un apzīmējama, bet vispārība ir liedzama, neapzīmējama, mainoša. Patība līdzīga nedalāmam atomam, kurš galīgs, aptverams, ne mūžīgs un nemērojams. Savā uzskatā atoms ir meklētais absolūtais, no tā jāiziet uz neaptveramo, nemērojamo, mūžīgo, bezgalīgo. Tāpat pēc analogijas jāiziet morāliskā, ētiskā ziņā no patības.

Turpat. – 169. lpp.

1880.-1888.

Indivīds nevar grozīt vēstures gājienu, bet dod individuālo krāsu notikumiem, paātrina, pagausina. Apzinīgi virza uz to, kam jānāk. Ja indivīds par agru, ja ražošanas līdzekļu attīstības pakāpiens vēl nau tik tālu, viņš nekā nepaspēj. Sabiedrība satura indivīdu, nosaka viņa darbības lomu. Ar lielāku attīstību augs indivīda darbības aploks. Vieglāka ražošana dos brīvāku kustību.

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 171. lpp.

1906.

[..] Daudz nezināmu mākslu: te arī atbilde uz briesmīgo jautājumu, ko lai dara, kāds augstākais dzīves mērķis ikdienas cilvēkiem: lai attīsta katrs savu darbību par mākslu: t. i., par garīgu radīšanu, nau tikai dzejoš., mūzika un gleznoš., un aktierība vien mākslas, ir citas un vēl lielākas: politika, zinātne, filozofija. Pat kurpnieks var būt mākslinieks, ja reformē savu amatu. [..]

Katram vajga pašam sevi piepildīties.

Turpat. – 218.-219. lpp.

1908.

25. 5. 8.

Kristīgas mīlestības ideāls nau humanitātes jeb cilvēkmīlestības ideāls, kā maldīgi tagad vēl domā visi. Tie abi ideāli izslēdz viens otru: kristīgā mīlestība ir humanitātes lielākā un pēdējā pretiece. Kr. m-a prasa pilnīgu altruismu, padošanos citiem par labu, kas ir pārdabisks; patiesībā šī pārdabas vara ir sabiedriska vara. Viņas gribētais panākums un mērķis ir: *status quo* uzturēšana; viņas līdzekļi: apgādība no augšas, no pārdabiskās varas, kurai zemē ir priekšstāve: valsts vara. Cilvēcības mērķis turpretī ir: kustība, attīstība; līdzekļi: pašdarbība.

Kr. ticībā: egoisma atklāta noliegšana, slepena pieļaušana. Hum.: egoisma piekopšana priekš cilvēces. Altruisms caur egoismu.

Hum.: egoisma un altruisma jēdzienu noskaidrošanās un **abu atcelšana**. Tie patiesībā bija: pašdarbība un verga darbība; viņu vietā: personas attīstīšana, pievilkšana pie darbības, personas apzinīga (preti pavēlētai verdzībai) darbība ar mērķi ārpus sevis: cilvēci.

Turpat. – 286.-287. lpp.

13. 9. 8.

Jo vairāk indivīds attīstās un jo lielāks top, jo vientulīgāks jūtas, jo vairāk ilgas viņu velk atpakaļ uz masu, uz visumu, uz tautu, uz proletariātu. Indivīda laime ir tikai kopībā. Vientulībā **Mēnessdārzā** viņš [uz?] salas, noskaidro savus spēkus, atpūšas, bet viņa laime ir tik **saules dārzā**, tikai kopībā, kur viņš izplūst.

Laipe vispār nau individā, bet ārpus viņa, kā arī augstākie mērķi.

Arī saskaņa, Gētes harmonija, nokārtotie un valdītie spēki nedod vēl pilnīgu laimi, bet tik spēka apziņu, kas arī patikama. Tad vēl trūkst spēku pielikšanas, vingrināš., trūkst mērķa priekš kā? Tikai priekš citiem, priekš cilvēces.

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 296.–297. lpp.

1910.

6. 10. 10.

Kopums ir vairāk nekā viņa daļu summa. Šis vecās patiesības apgāzums tādēļ iespējams, ka kopuma vairākums nau materiāls kā daļas, bet garīgs. Viņš ir sakopojuma kārtībā un daļu saskaņā. Viņš ir tas, kas ģēnijs masā, kas poēzija ikdienā, kas prāts sabiedrībā.

Turpat. – 364. lpp.

1912.

13. 4. 12.

Manu "Induli" aizstāv pret Duburu Herm[anis]. Sevišķais rakstā tas, ka H. pataisa mani par reliģijas dibinātāju, jaunas filozofijas un reliģijas dzejnieku, bet arī tādu, kas tās izkopj. Kad nelieto vārdu reliģija, kurš man pretīgs, tad H. taisnība. Tas manas dzejas un darbības senais pamats un nolūks. III dz. kr-am tas pats pamattonis, pats personiskākais krājums un pats filozofiskākais, arī priekš tautas; reizē subjektīvākais un objektīvākais. Mana personiskā vēsture, "Indulis" tāpat, tikai dots ārēji skatams. Un reliģija. Kad atņem dogmatisko un svētulīgo, un liek kā pamatu visai psihikai varonību, tad lai sauc arī par reliģiju. Bet vajga cita vārda, un man tā vēl nau. Filozofija man neder, jo jāizteic arī estētiskais elements. Reliģijas dibinātājs – jēdziens man nau svešs, jo bērībā bij mans sapnis tapt par tādu: liela dieva ticēšana pēc vienas piepildīšanās, tad liela baušļu, nemelošanas ieturēšana. Lūzums īsti tikai ap 15 gadu. Tam jēdzienam ir sava vēsture iekš manis. Manas reliģijas kvintesence vienā vārdā: darīt pozitīvu labo. Tolstojam – nedarīt, nepretoties ļaunam. Sociālisms: pretoties ļaunam. Kristn.: nedarīt ļaunu un milēt. Mana prasība līdz ar sociālismu aktīva prasība, tiem pasīva, bet soc. grib aktīvu naidu, es gribu aktīvu milu.

Turpat. – 407.–408. lpp.

23. 4. 12.

Humanitāte nau jūtu lieta, bet ir prāta lieta. Žēlība, cilvēcība, augstsirdība, cēlums, izpaļdzība – visas tās ir pirmā kārtā prāta lietas. Jo visas tās dibinājas pirmā kārtā uz ārpasaulas, citu cilvēku objektīvu saprašānu. Šī saprašāna aptver ne vien otra cilvēka labumu un materiālās intereses, bet arī viņa jūtas. Humānais cita stāvokļa sapratējs varēs skaidri zināt, kā tas svešais zināmos gadījumos rīkosies, jo zinās viņa materiālās intereses un viņa jūtas. Tātad humānais

varēs viņu rīkot, darīt uz viņu iespaidu, izlietot saviem mērķiem. To visu var tikai tad, kad otru pazīst. Varētu pazīt otru ar vienīgu novērošanu, bet kad pats novērotājs ir bezjūtīgs pret otru, viņš nesaprātīs otra jūtas, un viņa novērojumi būs vienpusīgi un tātad greizi: iespaidu uz otru darīt nevarēs. Domas, ka ar prātu vien pietiek, ir valdošās, bet taisni tādēļ maldošās. Domas, ka naidis ir pareizā jūtu attieksme, tāpat maldošas, jo naidis padara ļoti aklu un garīgi trulu, novērošana top sašaurināta. Mežonis ir vienmēr naidīgs, un arī tikai tagadējais mežonis, kurš samaitāts no kultūras, agrākie mežoni bij labsirdīgi un arī gudri. Humanitāte bieži kaitē labsirdīgiem, vājiem cilvēkiem. Bet te kaitē īsti ne labsirdība, otra cilvēka saprašana, bet rakstura vājība. Labs un vājš nau viens un tas pats.

Humanitātei arī augstāks attaisnojums un dziļāks pamats politikā, jo lielāka ir politika. Pati lielākā atzīst par visas darbības prātu – cilvēces labumu. No tā arī atsevišķam indivīdam nāks vislielākais labums. Uz kopinterešu dibināšanu iziet arī sociālisms, tik viņš vēl nau diezgan liels.

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 415.–416. lpp.

5. 5. 12.

Es gribu kopdzīvi, simbiozi, vēl vairāk pilncilvēku, kurš sastāv no diviem abu dzimumu indivīdiem. Jo cilvēks tik tad var sasniegt augstāko, kad liek lietā visus cilvēces spēkus, un ir arī sievietība – spēks. Šiem vienotiem spēkiem tad arī vajga darboties pie viena darba, tas tad būtu visaugstākais. [..]

Turpat. – 418.–419. lpp.

9. 7. 12.

Mīla brīvībā bez padošanās ticībai, bez noklišanas murgos, bez padevības ārējam nolūkam, mīla uz cilvēci, saskaņā ar prātu un zinātņi, bez neprātībām un bez cilvēka dabas laušanas ar askētismu, bez novēršanās no pasaules, bez fanātisma un nežēlības savu nolūku sasniegšanā, – mīla bez visām svešām piedevām, tā ir jaunā reliģija, kura vairs nau reliģija. No visām ticībām izlobīt šo veselīgo kodolu, kurš vēsturisku un ekonomisku iemeslu dēļ tika apslēpts un samaitāts. Izvest to domu skaidri cauri, pamatot viņu vēsturiski, aplūkot reformatorus – Eshilu, Danti, Luteri, kurš gluži veikalisks vien, bez kāda entuziasma, Ruso, Tolstoju, – un tad vilkt iznākumus. Te ir vēl saskaņa ar solidaritāti un manu varonības jēdzienu. Te ir jaunā atziņa morālei, kura arī savienojas ar praktiku, teoriju un praktiku vien; ideāls sasniedzams, ideāls domās reizē ir praktiskais rīcības līdzeklis. Savienots altruisms ar egoismu. Labs ir spēks, kā kurš katrs pozitīvs spēks, kā elektrība, kā miesas spēks, kā naidis, uz kuru bija dibināta reāla reliģija, kamēr ideālā, liekuļotā, nesasniedzamā bij dibināta uz padevību un milu, bet bez apziņas, ka tā ir spēks. Darīt šo darbu aši, tā jauna morāles atziņa, tā līdzteku spēks tehniskai attīstībai, tā humanitārām zinātnēm attaisnojums. Te glābiņš.

Turpat. – 472. lpp.

1915.

21. 10. 15.

[..] Cilvēkam jātop varonim, grib jaunā ticība, bet ne kūtram un pasīvam, bet ne rupjam un ļaunam, bet ne liekulim un kompromisniekam. Jaunais varonis var atdot savu dzīvi tikai ne ļaunam un ne nāvei, bet cilvēces dzīvei un progresam. Jaun. varonis cīnās, bet gars ierocis un brīva griba.

Mērķis jaunai ticībai: progress cilvēcei, garam, dzīvei. Tagad jālauž pirms ceļš: jāieved uz prāta un jūtām dibināta sadzīves kārtība: nākotnes valsts. Kad cilvēces spēki būs tā atraisīti, tad būs iespēja nākt īstai kultūrai, dzīvai, ne tehniskai, ne autoritārai, bet brīvai. Tad daba jāpēta un jāturpina progress cilvēcei.

Kopotī raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 668. lpp.

1921.

4. 1. 21.

[..] Tā vienmēr bijis. Bijis gan, bet nau jābūt. Bijis ne liktenis, bet sliktenis. Mēs pārtaisīsim citādi to likumu – lai pasaulē tik daudzi par velti neizšķiestu spēkus.

Vēsturē arī visas zemes nosaimnieko savus mežus: kad tukšs – sāk dēstīt par jaunu. Ar dvēselēm dzīvo kā ar kokiem. Mēs taisīsim jaunu likumu, kurš taupīs spēkus. Vajaga tik pārgrozīt sociālos apstākļus, tad būs vispirms nost lielākais ciešanu avots – rūpes par barību. Gan tad iekārtosim aši, ka patības varēs izkopties un tapt katra par veselu, garīgu pasauli. Tagad tik retos gadījumos izdodas tapt par pasauli. Tos sauc par ģēņiem. Katram tādām jābūt.

Ģēņijs nau ārkārtīgs cilvēks, bet normālais, un tādām jātop katram.

Nepareizs uzskats līdz šim, ka ģēņijs ārprātīgs, nedabisks izvirtulis. Retais tik saprot, ka ģēņialitāte ne slimības, bet veselības zīme. Spēki pilnā kustībā, plašumā un dziļumā, visu pret-runu kopībā ir ģēņijs.

Kopotī raksti. – R., 1986. – 25. sēj. – 42. lpp.

PĀRDOMAS PAR LITERATŪRU UN MĀKSLU

1896.

22. V

Nepietiek kādu domu, jēdzienu pasniegt prātam; cilvēks ātrāk to pilnīgi nesaprot, iekams iedarbojas uz viņa jūtām, iekams viņš domu aptver ar jūtām. Visi salīdzinājumi un skaisti tēli, visi piemēri ir tikai jūtām, prātam tie tiešām it nemaz nebūtu vajadzīgi, un tomēr bez tiem nav iespējams iztikt. Ar citiem vārdiem: vajag ikkatru domu, lai to īsti aptvertu, padarīt uzskatāmu. [..] Vajag visu cilvēku ievilkt līdzieinteresētībā, tai jāpāriet viņa miesā un asinīs, viņam vajag

just un domāt daudz ko līdzīgu un ar to saistītu, iedzīvoties jaunajās domās. Tas izskaidro, kādēļ jaunas domas tik grūti lauž sev ceļu, iznirst jau agri, bet atkal pazūd neizmantotas un neapveramas. [...] Poēzija un visa māksla vispār nav arī nekas cits kā salīdzinājumi, ainas, t. i., jūtu izskaidrošana, domas popularizēšana. [...]

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 54. lpp.

31. V

Dzeja ir novecojusi, visi salīdzinājumi nāk no kristīgās ticības, bruņinieku laikiem, senās filozofijas, teikām un pasakām. Jaunākā zinātne, kuras gaita ir tik majestātiska un tik ļoti vēršas lielumā un plašumā, nav dzejai devusi nekā, ne salīdzinājumus, ne tematus. Dzeja ir ļoti tālu atpalikusi savā uzdevumā: sava laika lielās domas ne izdomāt, bet vienīgi popularizēt, darīt tās pieejamas jūtuniecīgai saprašanai un līdz ar to veidot cēlākus cilvēkus. Visiedarbīgākie salīdzinājumi un tēli – un tie pieder pie dzejas kā lancete un mikroskops pie dabaszinātnes – arvien vēl ir Bībelē, vēdās un citās senajās “svētajās grāmatās”, kuru poēzija tiešām stāvēja sava laika kalngalos, pat pārvaldīja savu laiku, jo šī poēzija bieži bija arī vienīgā, taču vienmēr – lielākā daļā visas laikmeta zinātnes kvintesence, filozofija. Jaunlaiku dzejai jāpaceļas līdz filozofijai, un tā kļūs nozīmīga un būs spēks dzīvē. [...]

Turpat. – 69. lpp.

1908.

27. 3. 8.

Poēzija īsākais izteiksmes veids. Caur ritumu, pantu īsumu vai garumu, atskaņām, aliterāciju, cezurām utt., caur gluži mehāniskiem līdzekļiem, kuriem par domām un jūtām nav nekādas daļas, izteic domu un jūtu saturu, t. i., caur mehāniku izteic psihiku. Nau tik vien izteikts, cik vārdos lasāms, bet nesamērojami vairāk, jo lielāko daļu no priekšmeta izteic bez vārdiem tehniskā forma. Ja visas domas, jūtas, krāsas gribētu izteikt bez šīs sevišķās formas vienīgi vārdos, kā to dara proza, tad apraksts iznāktu neiespējami garš. Jo vairāk izkopta, samalcināta, sašķirota forma, jo vairāk viņa uzņemas izteikt. Tādēļ forma visvairāk izteic lirikā, bet ir arī jau epikā manāms viņas lielais iespaids. [...]

Turpat. – 283. lpp.

28. 6. 8.

Par ko loga atspulgojumā dabas aina izliekas skaistāka nekā pašā dabā? Aina, ko sen jau biju apnicis, atkal ļoti iemīlēju, redzēdams logā atspoguļotu. Mūsu prāts prasa visur aptveršanu, uz to vienmēr iziet, tas arī viņam patīk, kas ir aptverams; kas tam mazāk apdodams, sacel neapmierinātības jūtas. Logs dod noslēgtu, tātad ātrāk aptveramu ainu nekā daba, tādēļ pirmā vairāk patīk. Arī katra ainava, caur logu aplūkota, liekas skaistāka nekā no brīva, neaprobežota stāvokļa skatīta, jo pēdējā garu izklaidē priekšmetu un skatu daudzums, un neaptveramība. Vai šis pats lētas aptveramības mēra un robežu princips nau arī vispār princips katrai mākslai, kura vienmēr prasa pēc mēra?

Māksla tad būtu īpašs garadarbības veids, kurš palīdz aptvert pasauli parādības, saņemdamas tās robežās, kā arī zinātne ir garadarbība. Še kopējais, izšķirība meklējama citur: māksla dod organismu.

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 294. lpp.

11. 7. 8.

Reālisms līdzinās speczinātņu faktu krāšanai, novērošanai; empīrika, induktīva metode. Romantisms – hipotēzēm. Symbolisms – dedukcijai, sintēzei.

Buržuāziskā sabiedrība pārāk aprakstīta, novērota; vairākkārt bijis reālisms un symbolisms. Proletar. sabiedrība prasa to pašu. Jaunas attīstības stadijas prasa atkal jaunu reālismu, bet katras stadijas rezultāti jāsaņem symbolismā. Vai reāliem tēliem jātop par symboliem?

Turpat. – 294. lpp.

1910.

20. 10. 10.

[..] Mākslai ir savi likumi iekš sevis pašas, bet viņai [nav] sava mērķa iekš sevis, – tas ir ārpus viņas. Pārprot, ka likums un mērķis ir viens un tas pats, un izteikts ar *L'art pour l'art*.

Mērķim jābūt ārpus mākslas, kā ārpus katras lietas, arī ārpus cilvēka. Tā tikai māksla un cilvēks saistās kopā ar pasauli un pastāv. Kam mērķis iekš sevis, tas drīz nīkst; viņu tura zināmu laiku, arī bez viņa gribas un apziņas, pasaule, kura tomēr no viņiem sūc sev mazu labumu. Visas lietas ir ar mērķi, tikai visai cilvēcei, un visai ārpus zemes pasaulei mēs nezinām mērķi, tādēļ priekš mums visu mērķis ir cilvēce. [..]

Turpat. – 366. lpp.

1912.

28. 6. 12.

Forma un kompozīcija arī manas galvenās īpašības, arī es meklēju vairāk vienību nekā draudzību, gribu aptvert cilvēku gara visumu vienā darbā, ņemu kā galveno raksturu, meklēju viņu saknes, meklēju raksturos ideju, esmu ētiķis, filozofs, cilvēces mācītājs. Varbūt es visu pasauli neaptveru tikai estētiski, bet ja Homērs arī ir ētiķis un mācītājs, tad arī viņš nau estētisks vien. Varbūt pretība tur, ka es ētiķis jau pie paša rakstura uztveršanas un attēlošanas. Bet man liekas, nē. Tikai lirikā es didaktisks arī. To var vērst. Un tad man tāds ceļš priekšā kā Homēram. Apņemt visu pasauli epā, varbūt vecumu "Odisejā", "Iliades" vietā – drāmas.

Turpat. – 468. lpp.

10. 7. 12.

Traģēdijai tikai viens uzdevums no daudziem, kas ir mākslai – tikai izšķirt ciņu starp indivīdu un masu. Uzdevums tikai viens, bet arī augstākais par visiem, kādi ir cilvēkam. Nevienai

mākslai nau tik augstu uzdevumu, visām jākalpo traģēdijai. Viņa reizē visaugstākā māksla un reizē mākslas negēšana, pāreja uz ētiku un filozofiju pat savā būtībā, jo risina zinātnes jautājumus, kuri agrāk bija reliģijai un kura izrādījās par vāju. [..]

Kopoti raksti. – R., 1986. – 24. sēj. – 472. lpp.

VĒSTULES

No vēstules N. Helmanim 22. 2. 1908.

Te nau aina un atspoguļojums vien, bet ir dzīvas gribas darbs, kas pats dzīvs un dara dzīvu. Tas arī ir augstākais dzejas mērķis. Vecā estētika māca, ka dzejai jābūt tikai atspoguļojumos, tikai tēlam, kam gar apkārtējo dzīvi nevar būt daļas; katru attiecību uz dzīvi sauc par tendenci un pretekli mākslai. Tā mākslu dara par nedzīvu: paceļ to debesīs, bet atrauj no darbības cilvēkos, kur vien tai vieta. Kad nāks jauna estētika, tā prasīs, lai dzejas un mākslas darbi būtu ne tēli, bet dzīvi organismi.

Kopoti raksti. – R., 1985. – 21. sēj. – 83. lpp.

No vēstules J. Jankavam 23. 4. 1908.

[..] Jā, kā visās zinātnēs cilvēks ir pēdējā mēraukla, tā mākslās cilvēks ir pēdējais attēloš. priekšmets (un līdzeklis): visur mākslās tikai rekonstruē, rada no jauna cilvēku. Simbols paskaidro cilvēku attiecības, un tomēr pats simbols atkal tikai caur cilvēku attēlojams. Simbols ir organisms un dzīvs, alegorija ir mehānisms un nedzīvs. Zinātne – analītiska, dzeja – sintētiska, pat vairāk: organisms radošs; abstrakta radīs., reizē intuitīva un patvaļīga, palīdz arī saprast pasauli visumā un atsevišķ. laikmetos. – Jūs māksleniekam nedarat pāri, bet pareizi prasat tik tendenci; kas grib vairāk dot, ir publicists. – Es ar L[āč]pl[ēsi] biju domājis pilsonības spēku, bet cīņa atkārtojas ne lokā, bet spirālē, un jūs Lpl. varat zīmēt arī uz inteliģenci. Tendence ir viss. –

Vēl ko: es idejas gribēju arī tēlot viņu augšanā, attīstībā, dialektiski (tā sakrīt vēl vairāk kopā ar cilvēku kā simbola nesēju), kā Markss pirmais tēloja un lūkoja saprast sabiedrību dialektiski; uz šo es lieku sevišķu svaru, to es atradu neapzinīgi pašā darbā.

Kopoti raksti. – R., 1985. – 21. sēj. – 97.–98. lpp.

No vēstules J. Jankavam 10.–12. 8. 1908.

[..] Cīņas, varonības, gribas sajūta man ir viss, no šenes jāsaprot mani, dzejai tik tas jā-dod, ne zinātniski paskaidrojumi un pamatojumi, kuri paliek tik bezvērtīgi sikumi bez varo-nīgas gribas, tāpat kā visi saimn. apstākļi negrozītos bez šīs gribas. Psiholoģiski šī griba nau

bez atslābšanas, man tā arī bij jātēlo Lāčplēsis. Gribas moments, man liekas, arī priekš Jums no izšķiroša svāra, es biju domājis, ka mēs te satiksimies.

Ceru vairāk no gribas un dzīviem cilvēkiem nekā no apstākļiem bez tās. Pie manis ar šo domu viss saskaņā; arī dzejā mani interesē dzīvi cilvēki visvairāk, tie man visam mērs un simbols; realisms (apstākļu tēlošana) dzejā ir materiāla krāšana, simbolisms – sintēze. Griba ir visam saturs, un gribas augstākā pakāpe ir masā, tautā jeb proletariātā. Nāk[otnes] dzejai jābūt vienai no šīs gribas parādībām, ar to dzeja būs pacēlusies augstākā pakāpē, un tā būs lielāks sabiedriska dzīves spēks. Tā es vērtēju c. garu, arī psihol. atslābstošo. Bet šī atslāb. pieder klāt, es nevaru to netēlot, un, ja atsev. personas vai partijas grib to neievērot un nekā necer no c. gara, kas reiz atslābis, tad tie, man liekas, neizteic masas psiholoģiju. [..]

[..] ka cīņas gars, faktiski uzliesmojis, atslābst, tas nenozīmē, ka tas būtu beigts, tūkstoškārt tas atkal uzliesmos un ir aizvien audzis, arī atslābdams – to māca vēsture, un vēsturiskais materiālisms tam nerunā pretī. Arī nākotnē es no viņa vairāk ceru nekā no saimnieciskiem apstākļiem; jo viņš jau tos izlieto. [..]

[..] katra šķiras kustība iet no apspiestības caur cīņu uz uzvaru, t. i., mieru un tad valdību, t. i., citu apspieš. Šķira seko viena otrai tādos attīstības lokos, bet katrs loks nau vienlīdzīgs agrākam, bet plašāks, līdz beigās šķiras pašas sevi iznīcina, kad galīgā cīņā atsvabinājās pēdējā zemākā, kura vairs neaspiež citas, jo zemāka vairs nau. Tad loki izbeidzas.

[..] Dzejai kā organismam vajga simbolu bagātības visām attiecībām, un galvenām pat vairāku, tomēr visai pilnībai jākopojas cilvēkā kā simbolā, kas pats attīstās visu aptverošā simbolā. Tā, piem., pils ir palīgu simbols, neorganisks, Laimdota organisks. Līdz šim dzejā vienīgi bija šādi neorganiski, mehāniski simboli, tie pietika, kamēr dzejā nepazina dialektiku, netēloja dinamiku vai attīstības principu. Organ. simbols pats attīstās, un tas vien spēj attēlot masu kustību, idejas, ja gribat. Un tāds organ. simbols ir tik cilvēks. Tā Marx pirmais saprata ražošanu attīstībā (ne tik mehāniski kā t. s. sabiedriskā organisma mācītāji Spen[sers], Schäft[sberijs] u. t. l.). Šis pats attīst. princips jāpiemēro dzejā, tad tik varēs izteikt masu kustību (materiālo un garīgo) mākslā, tas būs t. s. jaunā māksla, kuru tā meklē. [..]

Kopoti raksti. – R., 1985. – 21. sēj. – 123.–127. lpp.

No vēstules J. Bērziņam-Ziemeļim 3. 7. 1914.

[..] Mēs gribam, lai partija top plašāka un dziļāka arī garīgi, lai iekaro visus kultūras laukus un atjauno tos, lai rada jauno proletār[isko] kultūru. Mēs arī meklētāji, labāk teikt: iekarotāji un būvētāji. Partija lielā darba steigā bija spiesta atstāt nomalis lielāko daļu kultūras jautājumu, cīnīdamās tikai pēc politiskas varas un tanī nolūkā tikai organizēdama savus spēkus un vēl ar arodniecisko kustību atvieglodama strādnieku materiālo dzīvi. [..]

Bet partijai būs jāiekaro arī ētika, un arī tā stiprinās viņas, strādnieku kustības spēku, kā to dara un darīs māksla, sieviešu emancipācija, atturība jaunatnē u. t. t. – Uz kustības garīgiem iekarojumiem lai iet tālāk! Politiskā partija svin 10 gadu jubileju, lai viņa paplašina un padziļina savu programmu. Jaunais, ko mēs gribam, ir proletāriskās kultūras iekarošana, visas sastingšanas, visu čaulu un šablonu apkarošana. [..]

Kopoti raksti. – R., 1985. – 22. sēj. – 468.–469. lpp.

No vēstules P. Daugem 31. 10. 1915.

[..] Bet priekš lielas un dziļas saprašanas, ne vien kritikā, bet visās dzīves parādībās, vajadzīga mīla uz aplūkojamo priekšmetu. To es saku gluži bez sentimentalitātes. Tas ir ekonomisks likums dabā: mīla ir stiprāks spēks jeb kustība, jo netop novilkta uz personiskiem blakus mērķiem, kā, piem., naida spēks, kurš darbojas vairāk subjekta nekā objekta dēļ. Mīla nau vairāk nekā subjekta dzīvības spēka izstarošana uz citiem: personām vai lietām. Kā tāda viņa ir dzinējs spēks arī vēsturē; viņa tuva rada intelektam, garam, varonībai. Vēst[uriskais] materiālisms pareizs savās domās, bet neprata novērtēt šo garīgo spēku. Izskaidrojums dialektisks: v. materiālisms dzima kā pretstats vecam ideālismam; bet sintēzi viņš nespēja dot, tā var nākt tik tagad, kad redzam garīgo spēku. Šīs sintēzes attīstības gaitā esmu es: es izcietu agrāk nekā citi un briesmīgāk nekā citi šķelšanās un jaunsavienošanās procesu, tādēļ ka man no sāka gala bij vājāki un vāriģāki nervi un es biju viens kopš bērnības. [..]

Es no sāka gala domāju, ka p., turēdamās pie v. materiālisma vien, atstāj neizmantotu lielu spēku: garīgo un ētisko. Partijai pēc mana uzskata vajadzēja būt ne vien saimnieciskai un politiskai, bet arī ētiskai un garīgai, un filozofiskai. Te mūsu nesaskaņu sākums jau kopš 95. gada. [..] 1903. pārnākot man mājās, J. (Jansons – red.) lūdza, lai aizmirstot bijušo; es to darīju, cerēdams, ka nu tiks atzīta un pieņemta ētika arī partijā. Es maldījos, nekā negrozījās; protesti nelīdzēja. Man teica, es kaitēšot partijai. Tad es gāju citu ceļu: pozitīvi, savos darbos vienmēr uzsveru ētiku, garu, varonību, tā gribēdams to ievest partijā. Masas to saprata un to pieņēma, ofic[iālā] partija pretojās un palika pie tikai ekonomikas un tikai politikas. [..] P-a nesaprata, ka viņai vajadzēja darboties pēc jaunas ētikas, t. i., proletāriskās politikas, bez viltības un varas, jo pret to, pret pilsonību jau gāja cīņa. Vajdzēja propagandēt šādu uzskatu un uzstāties pret ļaunumu p-ā. Es gribēju pats to darīt, bet es biju slims un man bij cits darbs: pozitīvi, ar literatūru tēlot jauno ētisko proletārisko politiku. [..]

[..] mūsu tautu un tēviju nāvē nost – un viņā tik maza griba dzīvot kā tautai, tapt patstāvīgai. Tur arī partijas vaina, kas mācīja dzīties tikai pēc šķiras un indivīda labklājības, ne pēc dzīva organisma – tautas – patstāvības. Šķirām vajdzēja būt tautā jeb nācijā un tautām internacionālismā jeb cilvēcē, bet nu partijas ļaudis pie mums domā šķiras ārpus tautām kosmopolitismā, kuru nepareizi sauc par internacionālismu. Bet cilvēce nepastāv no indivīdiem, bet no tautām. Pārlēkt šo attīstības posmu nevar, kā nepareizi s[ociālisti] r[evolucionāri] savā laikā gribēja pārlēkt kapitālismam. Ja mēs, latvieši, to darām, tad mēs iznīkstam kā tauta, un nokaut latviešu tautu ir liels zaudējums cilvēcei, jo mēs tikko sākam dot pasaulei tās dvēseles bagātības, kas mums ir. [..]

Kopoti raksti. – R., 1986. – 23. sēj. – 71.–74. lpp.

No vēstules D. un P. Stučkām 22. 10. 1918.

Manu pārlicību Jūs zināt un, kā redzu, neņemat man ļaunā: es gribu Latviju un brīvību; es nevaru iznīcināt tautu un individualitāti vēsturē, jo tie ir dzīvi [vēstures] organismi, jo es pats

tas esmu; un brīvība ir tas pats, kas dzīves iespēja. Šo brīvību tautu attīstībai es vienmēr esmu cerējis no sociālisma vai komunisma, kā Jūs sakāt, jo to nespēj vairs dot pilsoniskā [sistēma] jeb kapitālistiskā valsts un saimniecības iekārta. Kur izšķiroša cīņa starp kapitālismu un sociālismu, es varu būt tikai sociālisma pusē, kā es vienmēr esmu bijis, arī kad uzsvēris to, kas tika aizmirsts cīņas karstumā, – tautību. 20 gadu trimdas varētu pietikt kā liecība!!

Tad priekš attīstības tautas vajga socialismēt; tad nebūs viņu starpā kara. Federatīveiropa, Federatīv pasaule, uz to Federatīvkrievija kā pakāpe ir sociālist. Formula: brīva Latvija brīvā Krievijā ir sociālistiska L. sociālistiskās Kr-as federācijā. To es ceru no jums; es nepiekrītu tikai, kur to neredzu. Un to es ticu: nedotu jūs, nākotne to dos visādā ziņā.

Kopoti raksti. – R., 1986. – 23. sēj. – 236.–237. lpp.

AFORISMI

Tikai lielais spēj būt un rādīties pilnīgi pats; tā ir lielākā drosme, kāda tikai lielākam spēkam. Bet tikai tur arī visas cilvēces mērķis.

Visu var atņemt cilvēkam, pat dzīvību, viņš nekā nezaudē, jo paliek viņa jēgums, t. i., viņa patība. Aizskart viņa patību nozīmē viņa jēgumu izdzēst. Viņš var palikt arī dzīvs, ka neeksistē vairs. Tas zīmējas arī uz lielākām patībām – tautām.

Patību lauzt nespēj neviens naidīgs spēks, ne laicīgs, ne mūžīgs, ne garīgs, ne miesīgs. Jo viss, ko patībai salauž, ir tik un tā pārejošs un nesaistīts ar viņas būtību. Bet, ko nespēj naidis, to spēj mīla. Kas mīl, atver savu patību, un nu viņu var lauzt un grozīt vai vērst. Un, ja viņu nevērš pretmets, viņa vērsas pati. Viņa nau vairs sava vien un nekad nepaliek, kā bijusi, – bet viņa aug.

Kas nezina pagātnes, nezina tagadnes, jā, bet vai ar to pietiek? Kas nezina nākotnes, vai tas zin tagadni?

Ne laime var būt cilvēka dziņu mērķis, bet cēlums un stiprā cilvēkā – lielums.

Atziņai, tāpat kā kritikai, vajga būt līdzradošai: kārtošana vien nedod pilnīgu priekšstatu. Tikai radītājs ir sapratējs.

Katra patmīla pēc savas būtības apkaro citu patmīlu; katra citmīla pabalsta citu. Patmīlas ar laiku tā iznīcina viena otru, citmīlas aug; uz šo egoisma un altruisma būtības sajēgu dibinājas nākotnes progresā ticība.

Kādēļ tik ilgi, visu vēsturi cauri, valdīja vienmēr egoisms? – Vai ir tiešām vienmēr valdījis? – Vai nau nepareiza teorija, kas uz to balstās kā uz faktu? Ir bijuši uzplaukuma laikmeti

pasaulē – Senēģiptē, Babilonā, Ķīnā, Sengrieķijā un citur, – vai tad dzīvie spēki un radošie altruismi nebija brīvāki? – Katreiz pēc viņiem nāca atkal egoisma laiki, kas izmantoja sakrāto labklāji nedaudziem par labu. Radošie spēki neprata aizstāvēties. Vai tas nevar tapt grozīts? Vai radošie spēki uz laiku nevar radīt sev aizstāvi? Vai postošie egoisma spēki nevar tapt ierobežoti? Vai samērs ražīgi nokārtots?

Visas debesis neesmu izpētījis, bet es savā sirdī un dvēselē esmu meklējis un dieva neatradis. Cilvēku dzīvē dieva nau, bet ir tikai lielie, slepenie likumi un lielā, skaistā daba, un mūsu spēks, kas segas norauj slepenībai, un sirds, kas cilvēkus mīl.

Piedot, kas lietai der, aktīvs labums; piedot neprasot – pasīvs.

Mīlas jūtas ir pirmās, kuras dabas cilvēks senatnē sajūt kā ko augstāku par ikdienas dzīvi un ko dievišķu – dievišķāku par ārējām dievības parādībām: sauli, pērkonu, lietu, sniegu. Mila viņam ir daudz nesaprotamāka, jo bez sakara ar pirmatnējām baiļu jūtām; viņa ir noslēpums un dievība. Visvairāk vēl mīlai līdzinās saule laba dare; no viņām iesākas kultūra, kā rūpes par līdzcilvēku labklāji.

Apzinīgais gars sver vairāk nekā visas gatavas dogmas, šablonas, autoritātes, birokrātijas. Tās visas iet uz ārējas varas nodibināšanu, bet masu kustība, proletariāta kustība nevar dibināties uz varu, bet tikai uz garu. Garam, tam dzīvajam avotam, neļaujiet aizsērēt.

Ikkatra vara, fiziska un mehāniska, līdz šim ir tikusi pārveikta no gara, un nau domājams, ka reiz būtu citādi. Ja būtu, tad nebūtu nekādas kultūras un nekāda progressa. Tad arī nebūtu nekādas jēgas dzīvot.

Pret katru revolūciju galvenais iebildums tas, ka viņa iznīcina kultūru un vispārēju labklāji.

Ir nenoliegts aksioms, ka kultūra ir cilvēces dārgākā manta un kā tāda neaizskarama. Bet kultūras jēdziens nau skaidri noteikts, tādēļ var celties pārpratumi. Ir laikmeti, kad kultūra top tikai tehniska, ne garīga, un kā tehniska apspiež garīgo attīstību tautas visumā. Tanīs laikmetos kultūras ieguvumi var tapt piesavināti no dažām valdošām šķirām un izlietoti viņu varas nostiprināšanai un citu šķiru izmantošanai un nospiešanai. Kultūra tā var tapt par varas līdzekli un kavēt tautas progresu kultūrā; kultūra var iet pret kultūru. Bet kultūras nelietīgiem lietotājiem var jautāt: vai uzbrucējs, kas aizslēpjas aiz dārgām, neaizskaramām vāzēm, pats top neaizskarams?

Cilvēku darbu mehānisko spaidu sistēmu nevar pārlabot un darīt ražīgāku ar to, ka pārmaina spiedējus, atstājot pašu darba spaidu. Ļaunums pastāv spaidā.

Nesaprast un neatzīt citu ir sevi pašu neattīstīt.

Vēl cits sakāms. Gan kalns nau nekas vairāk kā viņa smilšu graudiņi kopā, gan jūra nau nekas cits kā visi viņas ūdens pilieni kopā. Bet cilvēce ir vairāk nekā visi cilvēki kopā. To dara viņas radītā kustība – gars.

Jauns laikmets, otrais augstākais attīstības posms sāksies tik tad, kad mēs pārvarēsim naida un nāves principu sevī un pāriesim uz milas un dzīves principiem dvēselē un darbībā.

Cilvēcē daiļais ir atziņas galējais **veids** saskaņā, labais – atziņas galējais **saturs** saskaņā.

Par maz cīņas: nepietiek, ka mēs cīnāmies par politiskas un saimnieciskas iekārtas pārgrozību vien un ieliekam tur visus spēkus. Mēs atstājam tad novārtā dvēseles pārgrozības, un nepārgrozīta dvēsele nesekmēs pārvērsties ij ārējai iekārtai.

Nezūd nekas, ne spēks, ne viela. Bet spēks ir kustība. Un mūsu dzīve un patība ir arī kustība. Tā tad nezūd.

Mūsu laikos ticība nevar vairs dibināties uz paradumu un tradīcijām – kā itin visas pastāvošas ticības, – tad viņa domājošam cilvēkam top nedzīva un nedomājošam top garīgs spaidis un citu – valdošās šķiras – rokās par ieroci viņu kalpināt.

Ticība var dibināties uz prasību pēc neizprotamā, – tad dvēsele dara sevi arī nebrīvu un vēlas šo nebrīvību, jo nezina, ko iesākt ar brīvību, vai baidās no viņas, tādēļ ka brīvība uzliek pienākumu sevi attīstīt jaunā veidā.

Bet mūsu laikos augstākā prasība ir pēc dvēseles brīvības un attīstības un pēc visas līdzšinējās dzīves pārvēršanas uz skaistumu kā dvēseles uzdevumu. – Vai ir ticība, kas izpildītu šo augstāko prasību?

Revolūcija ir sirdsapziņas pamošanās. Mēs saucam par sirdsapziņu kopumu no vēsturisko laikmetu sabiedriski-ētiskām prasībām. Kad kādā tautā un kādā laikā daudzi vien sāk sekot sirdsapziņai, jau ceļas revolūcija; kad visi cilvēki visās tautās sāktu dzīvot pēc sirdsapziņas, tad nāktu vislielākā revolūcija – jauns laikmets cilvēces vēsturē: humānais, pēc līdzšinējā barbariskā laikmeta.

Katrs karš ir riebīgs un nejēdzīgs. Cēlums ir tikai atsvabināšanās kariem, kad tautas nomet kāda apspiedēja jūgu. Bet tas nau vairs karš, tā ir revolūcija.

Tu parādieš un topi nojaužams – darbā. Cilvēce parādās un top nojaužama – tevī. Visums parādās un top nojaužams – cilvēcē.

Pasauls visums karājas kustībā, viņš top mums nojaužams kā parādības caur kustību, laika un telpas nebūtu priekš mums bez kustības.

Cilvēks nevar būt liels, ja viņš nau radošs.

Atziņa un darbība ir vērtā tik, cik viņa ir radoša. Neradošas tās ir materiāls citai atziņai un darbībai, jo visai vērtībai mēraukla ir radišana.

Jums teikts: "Ir pasaules visums, kas aptver visu un no kura cilvēks ir tikai niecīga daļa."

Es saku: "Ši niecīgā daļa uz mūsu zemes lodes izaugusi par spēku, kas pats noteic sevi un sāk noteikt arī zemes likteni. Daļa izaug par pretstatu visumam, par antitēzi. Visums bija dievs, un daļa top par dievu."

Laiks ir notikumu vienība, bez notikumiem nau laika, bet notikumi ir būtņu attiecību maiņa. Tāpēc telpa ir būtņu kopība, bez būtņēm nau telpas. Tā saplūst laika un telpas jēdzieni.

Meklējot pārvarēt dvēseles vientulību, mēs nodarām aizvien vienu kļūdu: mēs nenododamies skaidri lietai. Mums vienmēr blakus nolūks: lai saprastu mūs, lai mierinātu mūs! – Bet mērķis ir taču: pārvarēt vientulību, atrast ceļus uz citu dvēseli, saprast šo citu dvēseli. Mēs esam savtīgi, un tā nesasniedzam ne lielos citu, ne mazos savus mērķus. Mēs stāvam paši sev ceļā. Mēs prasām algu, kad darbs vēl nau darīts.

Saprast citu – saprast sevi.

Saprast sevi – saprast pasauli.

Atjaunotne un attīstība var nākt tik no indivīda dziļākās būtnes: mēs ierobežojam attīstības iespēju nākamām audzēm, kad ierobežojam indivīda attīstību.

Kas grib būt vadošā šķira, tai jāgrib aptvert visu garīgo kultūru un stāvēt viņas augstumos; tai jābūt varonei ar bezpatības cēlāko dvēsli; tai jāceļas pāri par līdz tam esošo cilvēka vērtības mēru un jārada jauns un augstāks cilvēka tips. Tāds uzdevums stāv priekšā arī mūsu dienās.

Kopoti raksti. – R., 1983. – 17. sēj. – 197.–255. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojusi A. Priedīte.

ANDREJS UPĪTS

(1877–1970)

Rakstnieks, literatūras kritiķis, literatūras vēsturnieks, publicists, tulkotājs A. Upīts ir latviešu literatūras un literatūrkritiskās domas klasiķis. Ideju vēsturē šajā grāmatā apskatāmais laika periods pamatos atbilst tam viņa idejiskās un mākslinieciskās attīstības ceļa nogriežnim, kuru viņš pats savas literārās darbības 25 gadu (1899–1923) sakarā nosauc par “rita cēlienu”.

Savā “Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē” (1921), iezīmējot šī rita cēliena idejiskās un mākslinieciskās attīstības pamatlīnijas, A. Upīts akcentē trīs savas darbības atšķirīgas pakāpes un izpausmes. Pirmkārt, sākotnēji viņš ir J. Purapuķes un A. Niedras literārs audzēknis, kam tuvi latviešu zemniecības centieni un jaun nacionālisma idejas. Otrkārt, tālākas pašizglītības, dzīves skolas, 1905. gada revolūcijas un tai sekojošās reakcijas ietekmē viņš kļūst aizvien sociāli kritiskāks un akcentē tautas turīgāko slāņu kultūras negatīvās parādības. Treškārt, sākot ar 1910. gadu, Pirmā pasaules kara laikā un turpmāk viņš pievēršas strādniecības dzīves tēmām; sociālos un mākslas fenomenus viņš skata no marksisma viedokļa, uzsvērdams apzinīgā proletariāta – radītāja spēka – garīgās dzīves saistību ar noteiktu mākslas ideoloģiju. Šis rakstnieka paša sniegtais savas literārās darbības dalījums trīs posmos saglabājas arī turpmākajos viņa idejiskās attīstības pašraksturojumos.

A. Upīts dzimis 1877. gada 4. decembrī Skrīveru Kalniņos kā savu vecāku – rentnieku – otrais dēls. Būdams zemnieku, kalpu un gājēju bērns, viņš pāri savam divdesmitajam gadam nepārtraukti un vēlākajos gados epizodiski ir dzīvojis līdz savas dzimtas trūkuma un smaga darba pilno dzīvi. Kā rakstnieks atzīmē pārskatā par savu dzīves gājumu, “zemes darba ļaužu šķiras likteni es esmu izbaidījis līdz pašām padibenēm un vienumēr vēl allaž un allaž man jānoliecas pie šī rūgtā kausa”.¹ Likumsakarīgi, ka viņš ne tikai jūsmo par zemniecības ideāliem, bet arī praktiski izjūt to maģisko spēku, ar kādu zemnieku pievelk savs kaktiņš, savs stūrītis zemes.

1897. gada rudenī A. Upīts kļūst par Mangaļu pagastskolas skolotāju Rīgā. Šajā laikā sākas viņa literārā darbība.

Ja, pēc A. Upīša domām, ikkatrs rakstnieks ir autodidakts, tad viņš tāds esot dīvkāršā mērā. A. Upīša idejiskās attīstības pirmajā posmā, kad viņa pasaules uzskatu nosaka patriarhālās dzimtas mantojums un tipiskie bezzemnieku ideāli, viņa pašmācības un garīgo interešu lokā nonāk morālfilozofu S. Smailsa, T. Kārlaila, B. Paskāla un Ļ. Tolstoja raksti.

Kā tautiski zemniecisku ideālu paudējs A. Upīts labprāt tiek uzņemts Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļā, kas savukārt veicina viņa kontaktus ar latviešu literāro vidi. Līdz 1905. gadam Latviešu biedrības un tās nodaļu darbība visumā saskan ar A. Upītiem šai laikā raksturīgajām bezzemnieka, nacionālista, ideālista tieksmēm.

¹ *Upīts A. Mans spalvas darbs. — “Atziņas”, II d. – Cēsis–Rīga, 1924. – 287. lpp.*

1905. gada notikumi izraisa lūzumu A. Upīša idejiskajās nostādnēs. F. Roziņa "Latviešu zemnieks" tautas sociālo noslāņošanas rāda skatījumā, kas pretējs "Māmuļas" aprindās valdošajam garam; savukārt J. Asara un V. Dermaņa raksti rosina A. Upīti dziļāk ielūkoties A. Niedras jaun nacionālismā un saskatīt tajā arī negatīvus momentus.

Kā apgalvo A. Upīts, 1905. gads palīdz viņam atrast pašam sevi, – "atrast tos īstos idejiskos pamatus, uz kuriem savas šķiras un viņas ideju pasaulē nostājies, es apzinos paveicis to labāko daļu savā spalvas darbā".¹ Šajā garīgo pārvērtību posmā viņa pašmācības interešu sfērā ietilpst tādi teksti kā E. Hekela "Pasaules miklas", M. Štirnera "Vienīgais", franču un vācu revolūcijas vēsture, G. Pļehanova "Monistiskais vēstures uzskats", A. Bogdanova, V. Žeļeznova ekonomiskie un sociālie raksti, N. Černiševska, N. Dobroļubova, D. Pisareva mākslas kritika, I. Tēna mākslas filozofija, M. Gijo, G. Tarda un H. Spensera socioloģiskās mākslas teorijas. Arī smagais reakcijas laiks liek ieskatīties tautas sociālās dzīves norisēs un ieraudzīt tur šķiru pretišķības, nesavienojamas ekonomiskās intereses un pretējus idejiskos centienus. Sociālistisko teorētiku, publicistu un beletristu darbi palīdz mainīties A. Upīša pasaules uzskatam, kas savukārt ietekmē viņa daiļradi.

Laiks no 1908. gada līdz 1914. gadam ir ražīgākais A. Upīša literārās darbības periods. Ne velti tad viņu sāk dēvēt par latviešu literatūras "lielražotāju". Bez tam, apguvis vēl franču valodu, viņš tagad trīs lielo kultūrtautu valodās spēj sekot Eiropas literārajai un sabiedriskajai dzīvei. Viņa pašmācības lauks vēršas plašumā un dziļumā.

A. Upīts organizē un rediģē periodiskos izdevumus, daudz raksta pats, bagātina savas zināšanas estētiskā, tādējādi šajā periodā izvirzīdamies par vienu no vadošajiem latviešu literātiem. Viņa darbība koncentrējas izdevumos "Jaunā Dienas Lapa" (1909–1914), "Izglītība" (1909–1911), "Domas" (1912–1915), "Vārds" (1912–1913).

Savos agrīnajos rakstos par kultūru (1907–1909) A. Upīts uzsver, ka kultūras jēdziens ir mūžīgs tālākattīstības, mūžīgas kustības jēdziens. Ne māksla, ne zinātne, ne ētika, pēc viņa domām, nav vairs kultūras vērtības, ja tās nonāk pilnīga miera un nekustības stāvoklī. Pirmām kārtām kultūru viņš skata kā dzīvu procesu.

Dzīves un mākslas attīstību šajā pirmsmarksisma posmā rakstnieks saista galvenokārt ar kulturālu personību, ar individualitātes un kultūras vienību. Uzsverot, ka sabiedriskās attīstības mērķis ir centrālais punkts ir "garīgā kultūra ar augsti attīstītu, dzīvības prieka spējīgu, laimīgu atsevišķu cilvēku", A. Upīts atgādina, ka kultūras īstais saturs arī ir pats cilvēks, personība.

Savos agrīnajos rakstos A. Upīts proponē skaidri iezīmētu "kulturālā individuālisma" ideju, strikti nodalot divas atšķirīgas parādības: kulturālo un dekadentisko individuālismu. Kā uzskata rakstnieks, kulturālā individuālisma pamatā ir sociāla kopības izjūta ar sabiedrību, ar cilvēci. Tātad kulturālā individuālisma jēdzienā viņš ieliek dziļu, pozitīvu saturu, ja uzsver, ka tā realizēšana vienīgā vairo un krāj cilvēces dzīvības spēkus un dzīvo, darbīgo enerģiju.

Domājot par kulturālas individualitātes veidošanos, A. Upīts akcentē personības tapšanā tik būtisko dzimto valodu. Viņa izpratnē tautiskā apziņa un valoda ir pamatakmeņi garīgās

¹ Upīts A. Mans spalvas darbs. — "Atziņas", II d. – Cēsis–Rīga, 1924. – 290. lpp.

kultūras ēkai. Apzinoties, ka mātes valoda cilvēka attīstībā ir nepieciešama kā maize un ūdens, rakstnieks aicina ar pilnu atbildību apjēgt šo faktu, jo bez mātes valodas cilvēku "dzimta būtu tik dzimtas karikatūra un viņi paši bez kulturālas nozīmes pasaulē un cilvēku sabiedrībā".

Ja 20. gadsimta pirmajā desmitgadē A. Upīša teorētiskajās nostādnēs dominē vispārīgi skatīts kultūras, mākslas un personības individuālās attīstības motīvs, tad otrajā desmitgadē aizvien izteiktāk marksisms kļūst par viņa estētisko principu pamatu.

Trešais nosacīti izdalītais A. Upīša idejiskās un mākslinieciskās attīstības posms rakstnieku rāda kā apzinīgā proletariāta izcilības idejas adeptu un marksistiski socioloģiskās metodes piekritēju estētikā. Viņaprāt, ideja ir cilvēka augstākā organiskā daļa, un cīņa par to – cilvēka dziļākā, imanentākā tieksme. Savukārt māksla kā viens no idejas izpausmes veidiem ir sabiedriskās apkārtnes inspirēta, respektīvi, "individuālā skaņa arvien ir tikai radniecīgā kolektīva atskaņa un noskaņa".

Nonācis pie atziņas par mākslas sociāli diferencēto, šķirisko raksturu, A. Upīts uzsver, ka tikai no vispusīgi izprastas vēsturiskā materiālisma filozofijas ir atvasināma īsta marksistiska mākslas izpratne un kritika. Viņaprāt, socioloģiski ievirzītā marksistiskā mākslas kritika ir tā saistīta ar savas šķiras izveidoto ideoloģiju, kā zemi saista saules pievilkšanas spēks.

Pirmā pasaules kara, bēgļu un revolūcijas jeb boļševistiskā apvērsuma gadi A. Upīti gandrīz pilnīgi atrauj literārajam darbam.

1917. gada revolūcijas laikā A. Upīts dodas uz Rīgu, kur viņu ievēl Strādnieku deputātu padomē un vēlāk Vidzemes Zemes padomes bezzemnieku frakcijā. Viņš strādā arī kreisajā presē un pie Strādnieku teātra projekta.

Šī laika publicistika liecina, ka A. Upīts ir ievirzījies padomju sociālisma ideju gultnē; viņa kā apsūdzētāja – literārā prokurora – kritikas galvenais objekts tagad ir latviešu nacionālā ideoloģija un tās paudēji – K. Skalbe, J. Akuraters, M. Valters, Raini ieskaitot. Īpaši attieksme pret Raini 1917. gadā rāda, ka A. Upīts ir nostājies latviešu lielinieku pozīcijās. Kā raksta Latviešu nacionāldemokrātiskās partijas laikraksts "Dzimtenes Atbals" (9. 8. 1917.; 61. nr.), izskatās, ka "A. Upīts būs sasniedzis savas "ķērāja" un "ēdāja" karjeras kulminācijas punktu: viņš, proti, izsludinājis par renegātu... J. Raini. To pašu Raini, kas sludināja sociāldemokrātiskās idejas jau tad, kad Upīts vēl gozējās reakcijas saulē."

Pēc padomju varas nodibināšanās Rīgā 1919. gada janvārī A. Upīts kļūst par Izglītības komissariāta Mākslas nodaļas vadītāju. Līdz ar padomju varas krišanu tā paša gada maijā viņš dodas uz Krieviju. Šajā laikā uzrakstīts plašāks teorētisks apcerējums "Proletāriskā māksla", kur viņš skaidro proletāriskās mākslas jēdzienu un skata proletāriskās mākslas mēģinājumus krievu un latviešu literatūrā.

1920. gada aprīlī A. Upīts atgriežas Latvijā un, jau robežu pārejot, tiek apcietināts. No Rīgas cietuma viņu atbrīvo saskaņā ar Satversmes sapulces pieņemto amnestijas likumu. Sākas jauns posms A. Upīša literārajā darbībā.

Laika periodā līdz 1920. gadam A. Upīts ir izveidojies par marksistiski socioloģiskās estētikas ievērojamāko pārstāvi latviešu literārajā dzīvē; viņš ir domātājs, kas augstu vērtē mākslu ne tikai kā indivīda jaunrades fenomenu, bet arī kā sabiedriskās apziņas un cīņas formu, kā

ietekmīgu dzīves veidotāju spēku. A. Upīts ir pēdējais redzamākais tās sociālās līnijas pārstāvis latviešu rakstniecībā un kritikā, kas aizsākas ar Jauno strāvu.

Latvijas Republikas gados A. Upīts turpina sev tuvo marksistiski socioloģiskās estētikas skatījumu un cīnītāja stāju īstenības un mākslas procesu izpratnē; savu laiku viņš galvenokārt saprot kā sabiedriskas aktivitātes un ideju izcīņas laiku. Viņa teorētiskajā un literatūrkritiskajā darbībā šī aktīvā cīnītāja pozīcija manifestējas divos pamatvirzienos – **pret** latviešu literatūras diletantismu, idejisko seklumu, formas kultu, jaundekadenci un pretenciozu nacionālismu, par mākslinieciski augstvērtīgu, reālistisku mākslu. Šī darba būtiskākā daļa veikta žurnālā “Domas”, kur, būdams Literatūras un kritikas nodaļas vadītājs, A. Upīts regulāri publicējas no 1924. gada līdz 1930. gadam.

1930. gadā, aizejot no “Domām”, rakstnieks sniedz izteiksmīgu savas un tuvāko līdzstrādnieku darbības rezumējumu: “Skanošā tukšuma laiku mēs esam parādījuši visā viņa kailā nepievilcībā, likdami nojaust latviešu proletariātam, ka viņam nav pa ceļam ar pilsoniskiem frāžu malējiem, ar dažādiem futuristiskiem klauniem un jaunākās formācijas dekadentiem. Nesaudzīgi mēs esam ārdījuši pilsonisko reakcijas literatūru ar viņas formālo teoriju, tai pretī uzsvērdami proletariātam organiski tuvo un vienīgi pieņemamo reālisma principu mākslā.”¹ Reālisms kā daiļrades metode A. Upīša teorētiskajā interpretācijā ir reducēts uz ietekmīgu ieroci sava laika ideoloģiskajā cīņā, savukārt literārajā praksē reālisms atbilst viņa paša mākslinieciskajai individualitātei un interesē viņu kā rakstnieku. Reālisma problemātikai A. Upīts pievēršas rakstos “Reālisma princips literatūrā” (1926), “Reālistiskais stils literatūrā” (1926), “Reālistiskā traģēdija” (1926), “Masu tēlojuma problēma literatūrā” (1924). Šajā viņa darbības posmā harmoniski iekļaujas monogrāfija par J. Jansonu-Braunu (1930) – ideoloģiski un stilistiski sev tuvāko latviešu literatūras kritiķi.

Marksistiskās socioloģijas principus projicēdams literatūrā, A. Upīts savos darbos tēloto vēstures gaitu reducē uz šķiru cīņu un indivīda un sabiedrības attiecību skatījumā uzsvāru liek uz masu – indivīdu kopumu, kolektīvu personību ar vienotu gribu un tieksmēm. Viņaprāt, masu tēlojuma problēma atrodas modernās literatūras kardinālo jautājumu centrā.

Atzīmējams A. Upīša plašais tematiskais vērēns – divdesmito gadu latviešu literatūrā viņam nav līdzinieka laika (vēsture) un telpas (pasaule) aptvēruma ziņā.

A. Upīša radošajā biogrāfijā būtisku līniju ievelk viņa dziļā saistība ar pasaules literatūru. Kā viņš skaidro grāmatā “Rīta cēliens” (1923), vislabākā literārā skola viņam bijusi cittautu rakstniecība. Romāna veidošanā viņš mācās no Ļ. Tolstoja, F. Dostojevska, E. Zolā un G. Flobera, novelistikā – no A. Čehova, A. Fransa, G. de Mopasāna un P. Milla, dramaturģijā – no M. Gorkija, H. Ibsena, G. Hauptmaņa un B. Šova. Īpaši viņu saista E. Zolā daiļrade, kurā viņš saskata tās iezīmes, kas atbilst viņa paša estētisko meklējumu raksturam, pirmām kārtām tā ir sociālās analīzes māksla. A. Upīša interese par pasaules literatūru īstenojas arī viņa un Rūdolfa Egles kopīgi sarakstītajā “Pasaules rakstniecības vēsturē” (1930–1934).

Padomju Latvijas laikā konsekvēntais sociālkritiskā reālisma adepts A. Upīts reālisma problemātiku ievirza sociālistiskā reālisma apoloģētikas šaurajā gultnē. Savā ilgajā darba mūžā

¹ Upīts A. Septiņi gadi (1924–1930). – Domas, 1930. – 10. nr. – 395. lpp.

viņš ir gājis ceļu no dedzīga cīnītāja pret dogmām līdz dogmātiskā domāšanā sastingušam ideologam.

A. Upīts miris 1970. gadā Rīgā.

IZTEIKUMI

Praktikā tad arī Upīts pūlas izpildīt savus teorētiski uzstādītos principus. Viņa metode ir plaša, un to, spriežot pēc Upīša estētikas principiem, varētu saukt par socioloģisku. Tikai jāatzīst, ka praktikā viņš ir vairāk kritiķis-dzejnieks nekā kritiķis-analitiķis. Viņa stils ir spēcīgs, gleznains, pilns atjautu un drosmes. [...] Upīts ir kritiķis ar spēcīgu individualitāti un katrā ziņā drošs jaunu estētisku vērtību meklētājs un cīnītājs par jaunām patiesībām mākslā un kritikā.

A. Birkerts

[...] Jūs esat taču mans draugs, Jūs, asais, ērkšainais cilvēks, ērkšainākais starp mūsu ērkšainiem latviešiem. Jūs esat gan cīņas cilvēks, laikam jau dzimis kā tāds. [...] Es apbrīnoju Jūs, ka Jums tiek laika reizē vest sīvu literārisku cīņu, sekot visai mūsu rakstniecībai, apspriest to, nogremdēties psiholoģijā un ražot savus lielos romānus.

Rainis

Tā Andrejs Upīts kā kritiķis ar sava darba plašumu, atklātiem un drošiem slēdzieniem kā pilsoniskās, tā arī proletāriskās mākslas novērtējumos mūsu sabiedriskā kritikā ieņem cienījamu vietu pēc J. Jansona un J. Asara, un mūsu kritikas laukā nav lielākas un iesaistītākas personas par viņu līdz pat pēdējam laikam.

K. Dziļleja

Soli pa solim katrā savā nākošā darbā rakstnieks izveidojas no pozitīvu spēku un raksturu tēlotāja arvien vairāk par noliedzēju, un visumā ņemot, ir spilgtākais mūsu literārais prokurors. Aizraudamies tiesāšanas un nosodišanas priekā, viņš nežēlo krāsas un sabiezina tās dažreiz līdz pretīgumam. Upīts-kritiķis ir stiprāks par radītāju mākslinieku, un ja vien viņš dažviet būtu varējis vēl pilnīgāk nostāties pāri marksista ideoloģijai, tad būtu viens no spēcīgākiem mūsu literāro un sabiedrisko strāvu kritiķiem. Pie visa tā viņa "Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture" pieskaitāma spilgtām parādībām mūsu literatūras vēsturē.

J. Akmenis

Mūsu rakstniecībā ir maz tādu darbu, kas psiholoģiskā dziļuma un rūpīga izstrādājuma ziņā varētu ar "Sievieti" sacensties.

Upīša "Sieviete" – tas ir viens no tiem nedaudziem mūsu rakstniecības darbiem, ar kuriem tā var ieiet Eiropas literatūrā.

Līgotņu Jēkabs

Jau šī plašā polemika, kas ap "Sievieti" izcēlās, rāda, ka A. Upīts ir uztvēris to nervu, kas sabiedrībā allaž liek sevi sāpīgi just. Ka dažam nepatīk tas dzīves īstenības kailums, kādu A. Upīts rāda savā reālā, pat naturālistiskā tēlojumā, par to nav vainojams rakstnieks, bet pati dzīve. Un taisni ar to šis psiholoģiskais romāns iegūst arī savu sabiedrisko nozīmi, ka tas liek plašām lasītāju masām domāt un just līdzī Elzas traģiskajam liktenim, ka tas liek domāt par sievietes likteni mūsu sabiedrībā vispār.

K. Dziļleja

"Sieviete" un "Zelts" ir Upīša sociālkritiskās prozas labākie paraugi, kuros pārmēru vienkāršotais autora nolūks – atmasket pūstošo buržuāziju – nav bijis par šķērslī tam, lai sarakstītu lieliskus romānus, kas jūtami ietekmēja romāna žanra attīstību.

G. Berelis

Tātad... – pirmkārt, ka A. U. uz manu prasījumu, vai viņš ir sociāldemokrāts, neatbild skaidri un gaiši ar jā, bet izvairās. [...] Es gribēju, lai publika redz, ka tas cilvēks, kurš nebaidās un nekaunas mani sodīt par demokrātismu, pats kaunas un baidās no vārda "s.-d."; ka tas, kas vienmēr uzbāzīgi uzmetas par s.-d. ideologu un lielīgi runā viņu valodā, pats bēg no nevēlamām sekām, kas savienotas ar šo s.-d. vārdu. [...] Patiesība par A. U. pārliecību ir tā, ko es jau viņureiz izteicu: ka viņam nekad nav bijusi noteikta pārliecība, ne agrāk, ne tagad; ka viņš ir "vairāk" vai "mazāk demokrāts" pēc pieprasījuma un tirgus apstākļiem un cenām.

Aspazija

Kāds intelektuālis, kas 1905. gada laikmetā bija īsts melnais kovārnis, vispārējo atplūdu laikā pārvērtās par sarkanu vanagu. Konservatīvais rakstnieks Andrejs Upīts, kas piektajā gadā stāvēja tuvu Andrievam Niedram, ap 1908. gadu pietuvojās sociāldemokrātijai, gan tikai idejiski, nekļūstot par nelegālās partijas biedru, neuzņemoties nekādu risku nelegālajā darbībā, bet tikai legālajā presē paužot sociālistisku ideoloģiju.

F. Cielēns

Uzmanaties! Andrejs Upīts jau atkal palaiž savus zvēra nagus un visus vientiesīgos draud pārsteigt ar jaunu briesmīgu tīgerrēcienu!

K. Jēkabsons

Jēkabsonam bikses trīc,
 Un viņš brēc, vai laizdams garu:
 Ak! to biedē bargais brīd's
 Kad tam Upīts sados žaru.
 Upīts – briesmīgs tīgerzvērs
 Tik priekš dzejas leijerkastes,
 Tik priekš tiem, kā dzejas smērs
 Kaķim aiznesams uz astes.

V. Plūdonis

DARBI

Studijas un kritikas. – I–II. – R.: A. Golts, 1910–1911.

Rīta cēliens. – R.: D. Zeltiņš un A. Golts, 1923.

Mans spalvas darbs. – Atziņas, II. – Cēsis–Rīga, 1924. – 277.–292. lpp.

Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R.: D. Zeltiņš un A. Golts, 1921. – 1.–2. sēj.

Proletāriskā māksla. – Pleskava, 1920.

Kopoti raksti. – R.: LVI, 1946–1952. – 1.–22. sēj.

LITERATŪRA

Dziļleja K. Andrejs Upīts. – R.: Kultūras balss, 1923.

Dziļleja K. Andreja Upīša kļūmīgie gadi // Latvju Grāmata. – 1923. – 11., 12. nr.

Akmenis J. Andrejs Upīts // Latviešu literatūras vēsture. – R., 1936. – 5. sēj. – 200.–208. lpp.

Birkerts A. Andrejs Upīts kā rakstnieks un kritiķis // Dzimtenes Vēstnesis. – 1910. – 154., 161., 167., 173., 180., 184., 185. nr.

Lūkina T. Sieviete par Sievieti // Dzimtenes Vēstnesis. – 1910. – 292., 293., 294. nr.

Švābe A. Mūsu proletāriskā māksla un marksistiskā zinātne // Jaunā Dienas Lapa. – 1913. – 295., 296., 297., 300. nr.

Birkerts P. Andrejs Upīts savā daiļradišanas gaitā un darbā // Domas. – 1924. – 1.–4. nr.

Upīts J. Andrejs Upīts kā literatūras kritiķis līdz 1917. gadam. – R.: ZA izdevniecība, 1956.

Rakstu krāj.: Andreja Upīša simtgadei. – R.: Zinātne, 1977.

Krāj.: Atmiņas par Andreju Upīti. – R.: Liesma, 1977.

Berelis G. Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 51.–54. lpp.

RAKSTNIECĪBAS KULTURELĀ NOZĪME (1907)

Garīgā kultūra vispirms ir indivīda, atsevišķas personas kultūra, jeb, kā paplašināts jēdziens – atsevišķas tautas kultūra. Jo tikai tas cilvēkam paliek par garīgu īpašumu, ko viņš uzņem sava paša atsevišķiem, īpatnējiem dvēseles spēkiem. [...] Garīgā kultūra ar augsti attīstītu, dzīvības prieka spējīgu, laimīgu atsevišķu cilvēku kā centrālo punktu, kā visas cenšanās un attīstības gala mērķi – uz to, kā liekas, jāvirzās visai saimnieciskai, tehniskai un politiskai kultūrai. Mazajām tautiņām, kas pašas par sevi nozīmē maz cilvēces saimnieciskās un sabiedriskās attīstības varas gaitā, atliek viņu individuālā, mākslas kultūra. Beidzamā laikā arvienu spilgtāk redzama brīnišķā parādība: taisni tās mazās tautas, kas dzīvo politiskā aizvējā, kas savus materiēlos un garīgos spēkus neizšķiež plašā pasaules politikā, savu mākslas kultūru pacēlušas lielā augstumā (Dānija, Norvēģija, Zviedrija). Vai šie neredzam it kā atbildi uz jautājumu: kā mums, mazākai tautiņai starp mazajām, iemantot redzamu vietu kultūras tautu vidū? Kā pielikt savu

daļu cilvēces vispārīgai garīgai kultūrai? – Rakstniecības un mākslas pacelšanā un izkopšanā mūsu tautas nākotne. Bet kamēr šī atziņa nebūs palikuse vispārēja, atsevišķie rakstnieki un mākslinieki vien daudz nepaspēs. Kamēr pate tauta nebūs atzinuse un sākuse cienīt sevi un savas īpatnējās vērtības, tamēr velti gaidīt cienīšanu no citiem.

[..]

Nevar sacīt, ka latviešu rakstniekam nebūtu cieta pamata, uz kā nostāties, tālāk radot un izveidojot tautas īpatnējo, garīgo kultūru. Etnogrāfiskie, vēsturiskie un valodnieciskie pētījumi, bagātīe tautas gara mantu krājumi dod latviešu rakstniekam stipru atbalstu zem kājām. No visa tā, kas savākts un izpētīts, latvietis var saņemt kopā savas tautas un savu vēsturisko raksturu, un kas no sevis grib ko radīt, tam nepieciešami vispirms pazīt sevi. Lai tagadnes latviešu rakstnieks gaiši apjaustu savu vēsturisko uzdevumu un savu kulturelo pienākumu, viņam jāskatās uz saviem priekštečiem, jāatrod tā robežu līnija, aiz kuras nobeidzas vecās rakstniecības gaita un no kuras sākas jaunā laikmeta darbs un uzdevums.

[..]

Ne akmeņiem dzīves straumes vidū pieder mūsu sirds, bet viņiem, kas bez mitēšanās dzenas uz priekšu. Ne tā rakstniecība spēj iesildīt uz ideālu, pašai dziedīgu cenšanos, kas aizstāv visu pastāvošo, bet gan tā, kas cīnās par jaunām kultūras vērtībām dzīvē, sabiedrībā, dzimtā un individuā. Te jāargās no pārpratumiem. Nav jādomā, ka rakstniecībai tādēļ visur jārada pozitīvi centieni pozitīvos tēlos, vecromantiskā, jeb, kā pie mums parasts aplam sacīt, ideālisma gaumē. [..] Ne melodrāma, bet traģisms ir imanents kultūras dabai. Visu kultūras vērtību izteiksmes veids dzīvē ir – traģika. Jo it nekas jauns nevar parādīties dzīvē, nesalauzdams ko vecu, vai pats nesalūzdamies pret šo veco. Bet kultūras attīstības gājienā pat nāve var būt uzvara – apmēram tā, kā viena Leonīda nāve sver vairāk, nekā desmit persiešu uzvaras. Tāpēc, prasidami kulturelu nozīmi rakstniecībā, neprasisim tuvredzīgu optimismu un vecromantisko ideālismu. Optimistiskie vai pesimistiskie slēdzieni te atkarīgi vienīgi no rakstnieka paša dabas. Vairāk kulturelas nozīmes tam, kas izteicas ar dziļāku, pārliecinošu pārliecību, plastiskākā mākslas izteiksmes veidā.

[..] Ne zinātne, ne ētika nav vairs kultūras vērtības, līdz ko viņas nonāk pilnīga miera un nekustības stāvoklī. Tās pārvēršas par dogmām, un dogmas ir akmeņi kultūras ceļā. Neviena patiesība nav tik pilnīga, ka tai nekā vairs nevarētu pielikt, ne atņemt. Kultūras jēdziens ir mūžīgs tālāktīstības, mūžīgas kustības jēdziens. Neapmierināšanās ar pastāvošo, esošo, visu vērtību nemītīga pārvērtēšana, nenogurstoša meklēšana pēc tālākā, lielākā un dziļākā – tas cilvēces pienākums un laime, tā dzīves un rakstniecības vienīgā kulturelā vērtība.

[..]

Aiz nenovēršamiem dabiskiem iemesliem mūsu kultūrai vajag būt vairāk iekšējai, tautiski inividuelai, mākslinieciskai. Un viņa kļūs tāda, jo tautas veselīgie instinkti vienmēr tiecas ne uz pašiznīcināšanos, bet uz attīstību, uz dzīvību. Tie arvienu dzirdamāki aicinās rakstniecību pie viņas svarīgā uzdevuma – novākt pie malas vecās, mirušās vērtības, dzīvības spējīgās izveidot līdz iespējamai pilnībai un radīt jaunas. [..] Jaunās rakstniecības lauks ir tikpat plašs, bagāts un neapreķināms, cik bagāta un dziļa ir cilvēka un it sevišķi radītāja cilvēka dvēsele. Viņa izlietos

visu, kas spēj cilvēkā pamodināt jaunu domu, jaunu, dziļāku sajūtu vai sajūsmu. Jaunā rakstniecība nebēgs un nevarēs izbēgt no tendences, tāpēc ka katra attīstīta, noteikta rakstnieka individualitāte par sevi ir viena vesela tendence un tā – cik rakstnieku, tik būs dažādu tendenču. Tik viens pamata vilciens visām tendencēm būs kopīgs – cenšanās tikt tālāk un augstāk par pastāvošo. Tā nākotnes rakstniecība ienesīs jaunas vērtības garīgās kultūras ielokā. [...]

Pie sava laikmeta laktas stāv tautas rakstnieks... Lai uguns kvēlo. Lai dzirkstes vērpjas. Droši āmuru cilāt! Izkalt jaunas kultūras vērtības, spožas un skanošas kā tērauda asminis!

Dzimtenes Vēstnesis. – 1907. – 38., 44. nr.

MĀTES VALODAS PSIHOLOĢIJA (1909)

Ar pirmtautisko laikmetu sākot, mums ārkārtīgi daudz rakstīts par mātes valodu. Viņējos labajos laikos valodas jautājumiem pat bij ierādīta goda vieta – tūliņ aiz arheoloģijas. Un tagad atkal tie sāk uztraukt un ilgi nodarbināt mūsu avižniecību un inteliģenci. Valodnieku mums vairāk kā jebkādu citu zinātnes arodnieku. Un tomēr, ar visu to es gribu apgalvot, ka mātes valodas sajēgums pie mums vēl ļoti neskaidrs un šaudīgs. Vēl vairāk: par mātes, resp., tautas valodu daudz runādami un daudz par daudz rakstīdami esam un visā kopumā paliekam diezgan netautiska tauta. Pārvācošanas un pārkrievošanas laikmetus pārdzīvojuši, tomēr savas tautības apziņā un valodas sajūtā nebūt neesam kā ugunī pārkausēts un tīrīts zelts. Retas inteliģentas personas un dzimtas atskaitot, īstas tautiskas apziņas trūkumu ar pilnu tiesību varam pārmet visšaurākajām un visplašākajām aprindām. Tautiska apziņa! – savāds novazāts salkanums rodas mutē to izrunājot. Acis aizmiedzas kā pie desmit gadu putekļiem pārklātas grabažu gubas pieduroties. Bet ceļā uz kultūru, savas garīgās mantas revidējot, nevaram arī te paiet garām. Te noslēpts pats smagākais akmens mūsu nākotnes garīgās kultūras ēkai.

Tautiska apziņa un mātes valoda – šos abus apzīmējumus parasti mēdz izrunāt vienā laidā. Bet kur viņu kopsakara punkti, kur viņu nošķiršanās linijas, tas vēl pavisam sajaukts un neapgaismots. To visi zinām: parastākais, elementārākais veids, kādā parādās dzīva tautiska apziņa, ir mātes valoda. Ja latviešu dzimtā mūs uzrunā svešā valodā, tad it dabiski spriežam, ka tautiska sajūta te sveša. Te trūkst dziļākas saprašanas, kāda nozīme īsti mātes valodai dzimtas un atsevišķa cilvēka dzīvē. “Patrioti” domājas upurus nesuši, “tautu” aplaimojuši, ja paši runā mātes valodā un saviem bērniem to māca. Nesaprot, ka bez mātes valodas viņu dzimta būtu tik dzimtas karikatūra un viņi paši bez kulturelas nozīmes pasaulē un vispārīgā cilvēku sabiedrībā. Viņi vēl dzīvo arhaiskajos ieskatos, ka valoda ir tik līdzeklis elementārāko ikdienas jēdzienu apzīmēšanai, nepieciešams starpnieks veikaliskos sakaros starp inteliģenci (ārstiem, advokātiem, mācītājiem u. c.) un tautas plašāko daļu – tā tad galvenā kārtā tikai ekonomisks faktors, nozīmīgs un ievērojams tikai svarīgā materiēlas eksistences jautājumā. Zināms, te vajadzīgs piesavināties mātes valodu tikai viņas primitīvākās, vienkāršākās formās un pie tam puslīdz mehāniski – tā, kā mācās kuru katru svešvalodu. Valodas izpazīšana un piesavināšanās viņas dziļākā būtībā, viņas filoģenētiski-vēsturiskā dabā, viņas sīkākās un liegākās noskaņās un viņas

psiholoģiskā nozīmē mierīgu sirdi tiek atstāta valodas māksliniekiem, rakstniekiem, dzejniekiem. Cik gan būs to, kam jēl maz uzaususe jausma par valodas dziļāko nozīmi! Starp mūsu valodniekiem nav mazums tādu, kas raksta jau vai pus cilvēka mūžu. Bet viss viņu darbs, gan drīz bez izņēmuma, saistās ar valodas ārējo, mehānisko, laika gaitā redzami konstruēto daļu. Šīs konstrukcijas dziļi slēptie psiholoģiskie un socioloģiskie cēloņi palikuši nemanīti, neizpētīti un neapgaismoti. Ortogrāfija – šajā vārdā karājas latviešu valodnieki un viņu darbi. Valodnieku-ortogrāfu mums vairāk nekā vajadzīgs; valodnieka-psihologa – neviena. Tā ir savādas kultūrelas paviršības zīme... Šis mazais rakstiņš var tik iekustināt un apmierināt interesi par valodas dziļāko būtību – par mātes valodas psiholoģiju.

Moderna valodas zinātne runātu apmēram tā: valoda nebūt nav tik mehānisks līdzeklis cilvēka vienkāršāko domu un elementārāko sajūtu izteiksmei. Tā ir dzīvs, smalks instruments, ko pa ilgiem gadiem vārīgi noskaņojuse tautas īpatnējā daba. Valodas skaņu, formu un kombināciju sarežģītā dažādībā skan visa vēsturiskā pagātne. Tautai pa dažādām politiskas un saimnieciskas pārvērtības fāzēm staigājot, arī valoda līdzpārvērtusēs, līdzizveidojusēs, kā tautas ciešanu un laimes sajūtu izteicēja un attēlotāja. Īsti valodas pratēji valodā spēj uzrādīt visu tautas vēstures cēlienu nepārprotamas pēdas. Katram inteliģentam modernas kultūras cilvēkam jāizpazīst sava un savas tautas vēsturiskā daba. Un tas šimbrīžam iespējams vienīgi līdz pašiem pamatiem nodziļinoties tautas valodā. Tautas vēsturiskā rakstura un tautas valodas pamatīga izpazīšana nav iespējama dalīti, katra par sevi, bet vienīgi viņu organiskā kopsakarībā, vienu ar otru salīdzinot un apgaismojot.

Bet priekš kā šī dziļākā valodas prašana? Lai svētkos un svinīgos sarīkojumos aizgrābtu un valdzinātu tautiešus daiļskanīgām runām? Lai apliecinātu savu mīlestību uz tautu, lai uzsvērtu savas tautības atzišanu svešinieku priekšā? Ar to gan varbūt drusku padziļinātos, bet ne racionēli pārgrozītos tautiskā laikmeta un tautisko epigoņu ieskats par mātes valodas nozīmi. Nē! Ceļā uz augstāko kultūru valodai daudz lielāki un nopietnāki uzdevumi.

Viss, tā tad arī kultūra savā beigu rezultātā, dzimst no attīstīta, īpatnēja indivīda. Lai rastos kultūra, vispirms jārodas īpatnējas dzīvības spējīgiem individuāliem cilvēkiem. Tā galu galā nokļūstam pie tīri pedagoģiska jautājuma: kā izaudzināt spēcīgu nākotnes cilvēku, spēcīgas kultūras radītāju un reprezentantu? Kā tauta, tā katrs atsevišķs, pie viņas piederīgs cilvēks ir zināma gara vēsturiska un saimnieciska procesa gala produkts. Viņa organiskā daba ar viņas spēku un vājībām, ar viņas tieksmēm un apātiju pamazām izauguse, attīstījusēs un nodibinājusēs zem zināmu sociālu un psiholoģisku iespaidu svāra. Šī organiskā daba kā filoģenētiski-bioloģisks mantojums, mazākais pa daļai, iedzimtības ceļā pāriet no paaudzes paaudzē. Jo ja tā nebūtu, tad nebūtu arī atsevišķu tautu un atsevišķas tautas rakstura. Gan audzināšanai iespējams zināma rakstura attīstību novadīt vairāk uz šo vai to pusi, bet neiespējams pilnīgi izskaust dabas iedzimtos dīgļus, vai iedēstīt tur pavisam ko jaunu. Tāpēc arī modernā pedagoģija atsakās no ilūzijām skolās un ar zināmas morāles propagandu izaudzēt kādu noteiktu cilvēces tipu, ja viņu nepabalsta visas apkārtnes saimnieciskais un garīgais attīstības virziens. – Viss, tikko sacītais, stāv nešķīramā sakarā ar mātes valodu. Redzējām: katra atsevišķa cilvēka asinīs (organiskā dabā) guļ viņa tautas vēsturiskā pagātne. (Valodas jautājumā, domāju, varam runāt par

tautu, kā nedalītu vienību.) Lai bērna organiskās dabas dīgļu augšanu veicinātu pareizi dabiskā virzienā, lai no bērna izaugtu patstāvīgs individuāls cilvēks, ne garīgs kroplis, viņa audzinātāja kopija, vai cilvēka shēma, viņa attīstību veicinot, jāizvēlas dabiski pareizie līdzekļi. Cilvēka dvēseles augstākā spēja, kas viņu paceļ par valdnieku dabā, ir valoda. Valodai attīstoties un caur valodu bērnam attīstās visas citas spējas un īpašības, kas sakarā ar domāšanu, jūtām un gribu. Valoda ir tas kardinālais mezgls, kur satek un sasienas visu cilvēka iedzimto spēju un tieksmju sīkākie pavedieni! Bet atminoties, ka viss no vēsturiskās un psiholoģiskās pagātnes mantots guļ bērna dvēselē, sapratīsim, ka šīs snaudošās spējas var uzmodināt tikai tās valodas skaņām, kam šī pate vēsturiskā un psiholoģiskā pagātne. Pārtulkojat jel vienu vienīgu latviešu tautas dziesmas pantiņu krievu valodā un tad palūkojat, kas tur palicis no dzejas. Un ikviena cilvēka dvēseles īpašību komplekts taču ir vismaigākā, visniansētākā dzeja! Kā bāra bērns mierīgi nomirst svešas mātes rokās, tā bērna dvēselei jāpānīkst, ja no mazotnes uz viņu runā svešā valodā. Bez mātes valodas jānīkst visiem tiem vārīgākajiem dīgliem, kas izauguši viskrāšņāki rotā katru cilvēcisku būtņi. Ikkatrai tautai ir milzums īpatnēju nojēgumu, jūtu un sajūtu, kam velti meklēt apzīmējumu svešā valodā, tāpēc ka tā izauguse citādā vēsturiskā un psiholoģiskā atmosfērā. Kā mūzikas instruments izdod skaistu melodiju tikai pratēja rokās, tā bērns var attīstīties par spēcīgu individuālu personību tikai tad, ja viņa iedzimtās spējas ierosina uz attīstību un saskatīti un sistemātiski pabalsta šajā attīstībā. Redzējām: te vienīgi spējīgā ir – mātes valoda. Bērna dziļākā, īpatnēji iedzimtā daba dzird tik, ja uz viņu runā mātes valodā – priekš svešas valodas viņa paliek kurla un kā pusmieģā. Zināms, vidējo, mēreno puļa cilvēku var izaudzināt kādā valodā tikas. Bet puscilvēks nedrīkst būt nākotnes cilvēka un kultūras ideāls! Tik no pilnīgiem, individuāli spēcīgiem cilvēkiem var izaugt spēcīga kultūra.

Tā lūkojoties, mātes valoda paliek par lielu, dziļu pētījumu priekšmetu. Lai ierosinātu prātus un sirdis priekš tā, nekaitēs vēl atgriezties un pakavēties pie tās barbariskās neapzinības un brutālās nesaprašanas, kas pie mums visur manāma attiecībā uz mātes valodu.

Visnecienīgākā novārtā mātes valoda tiek likta no mūsu "inteliģentajām" šķirām. Tur mātes valodas principu taisni min kājām. Kur māte un tēvs prot pāri svešvalodu, tur tiek ieskaitīts kā kas par sevi saprotams, ka bērnus no pašas mazotnes lauza šajās valodās. Un visbiežāk māca tā, ka visu vērību piegriež svešajām valodām, jo mātes valodu, to jau viņi zināšot tā kā tā. Tēvs atminas, kādas pūles viņam bijušas ar svešvalodu mācīšanos skolā, un naivā nesaprašanā domājas ļoti gudri darījis, novērsdams saviem bērniem šīs pūles. Šāda tēva ideāls ir zems, caur un cauri materiālistisks. Savu dēlu viņš audzina par veikalnieku, par karjeristu – un šādiem dzīves uzdevumiem pietiek ar mehānisku valodas prāšanu un svešvalodām. – Viņa godkārība ir šaura, sīka un šabloniska. Ja viņš spētu pacelties ideālākā godkārībā un plašākā skatu riņķī, tad viņš vēlētos pār visām lietām, lai viņa dēlam attīstās dziļi cilvēciska un noskaņota daba. Tad viņš nekārotu pieredzēt dēla omulīgu mietpilsoni, bet augsti attīstītu, īpatnēji individuālu cilvēka personību, kas spējīga līdzstrādāt sava laikmeta lielajā kultūras darbā: vēlētos to izaudzināt spējīgu un spēcīgu ne tik tūkstošus pelnīt, bet vēl vairāk tos atdot labā lietā. Ar vienu vārdu sakot, viņš mitētos sava dēla atmiņu mehāniski apkraut svešvārdu vokābuļiem, un ar desmitkārt lielāku dedzību pūlētos ar mātes valodu modināt un uz zaļoksneju attīstību ierosināt viņa

dabā iedzimtos dvēseles spēju diļļus. Cik maz mūsu "augstākajā" un vidējā pilsonībā šādas audzināšanas inteliģences, var redzēt no tā, cik maz ievērojamāku mākslinieku un sabiedrisku darbinieku viņas devušas. Te nav piemērojama pazīstamā frāze, ka kultūra sākas tur, kur aizsniegta zināma materiela neatkarība un turība, – pie mums viņa taisni te beidzas. Mūsu partikūsē pilsonība savā visumā pilnīgi sastinguse un kultureli sterila guļ rupja garīga materiālisma valgos. Izņēmumi, kā visur, tā arī še, tik apstiprina vispārējo. Zemniecība līdz šim šajā ziņā bij zemes sāls. Tur bērni, arī bez vecāku principiēlas pārlicības, aiz dabiskas nepieciešamības vien, mazākais līdz desmitam gadam nedzirdēja vārda svešā valodā. Un kaut arī tā nebij gluži tīra mātes valoda, bet piegānīta dziesmu un pātaru grāmatas ģermānismiem, tā tomēr samērā daudz spēcīgāk sekmēja bērna dvēseles augšanas procesu. Bet arī zemniecībā pamazām pārsvaru ņem rupji materiālistiskais "vieglas dzīves", resp., karjeras ideāls. Pilsonības rūsa ēdas arvien dziļākos tautas slāņos. Skolas ar latviešu mācības valodu nevar pastāvēt. Arvienu vairāk pierodas skolotu subjektu, kas vienkāršu vēstuli nemāk uzrakstīt pareizā mātes valodā. Laiks dziļi nokaunēties un vēl dziļāk apdomāties. Derīgas ir svešvalodas, jo vairāk viņu prot, jo labāk. Bet mātes valoda cilvēka attīstībā ir nepieciešama kā maize un ūdens.

Izglītība. – 1909. – 7. nr. – 524.–528. lpp.

PAR AUGSTĀKO IZGLĪTĪBU (1909)

Par augstāko izglītību parasti sauc to, ko cilvēkam sniedz šāda vai cita augstāka mācības iestāde. Izglītība, par kādu es še gribu runāt, pavisam citādas dabas. Bet pirms es sāku par to, pāris vārdos jāaizņem arī tā sauktā skolas izglītība. No pagastskolas sākot, ar universitāti beidzot, visas skolas pēc sava darbības veida un nolūkiem ļoti līdzīgas viena otrai. Skolas dabiskais uzdevums ir skolot, mācīt; parasti māca tas, kas vecāks un gudrāks, mācās jaunākie, kam mazāk zināšanu. Jo pamatīgāk mācekļi piesavinās sava skolotāja zināšanas, pēc zināmiem priekšrakstiem ierobežotas, iekārtotas un sistematizētas, jo labāk skola izpildījuse savu pienākumu. No tā redzams, ka ikkatra skola un ikkatra skološanas metode vispirmā un galvenā kārtā iziet uz atmiņas vingrināšanu. Skolas pienākumi gandrīz pilnīgi atkarājas no tā, cik labi tai padevies attīstīt savu audzēkņu vairākuma atmiņu. Kaut arī atmiņas vingrināšana lielā mērā notiek gluži mehāniski, taču nebūt nevar apgalvot, ka itin viss skolas darbs būtu tīrā mehānika. Cilvēka garīgā būtne nu reiz ir tik komplicēta, ka nevar viņā aizķert vienu stīgu tā, ka citas lai neskanētu līdz; nevar vingrināt atmiņu tā, ka neierosinātu arī citas dvēseles spējas, piem., patstāvīgu domāšanu, gribas stiprumu, entuziasmu u. c. Taču kā jau teikts, "lieta" pār visām lietām skolā ir un paliek atmiņa. [...] Līdz šim par augstāki izglītotu cilvēku sauca to, kas vispilnīgāki piesavināties sava speciēlā aroda zināšanas, kā: inženieru, ārstu, advokātu, mācītāju, valodnieku. Visa garā, sarežģītā skolu sistēma ar viņas vēl garāko un sarežģītāko zinību un zināšanu programmu ir ikvienas kultūrvalsts dabiski nepieciešama parādība. Modernā kultūra ir neskaitāmās nozarēs tik diferencēti izsmalcinājusēs, ka nevar iztikt bez liela pulka augsti mācītu arodnieku. Modernie ražošanas veidi un sociālā struktūra prasa, lai šie arodnieki katrs savā vietā pārzinātu

visu to, kas viņu arodos sakrājies no pat cilvēces pirmļaikiem. Jo pamatīgākas un plašākas kādam zināšanas, jo vieglāk viņam izturēt konkurenci modernajā saimnieciskā dzīvē, kur visam ir tik maiņu preces vērtība. No tā arī tad nāk, ka mūslietu augstskolā mācījušies arodnieki pārvalda tādus milzīgus zināšanu krājumus, no kuriem vientiesīgam, mazmācītam cilvēkam galva iet riņķī. Krietns zirga vezums iznāk no tām grāmatām, ko sakalis galvā cilvēks, sākot no pagastskolas, beidzot ar augstskolu. Bet augstskolas izglītība vēl nav augstākā izglītība. Ne tāpēc nav, ka visām skolām, augstākajām kā zemākajām, ārkārtīgi daudz trūkumu. Es negribu runāt par tādām nebūšanām, kā atmiņas pārpūlēšanu un skolēnu garīgu nomocīšanu nevajadzīgām, vecām mirušām valodām, hronoloģisku skaitļu virknēm, sausām reliģiskām formulām un pantiem. Ja visu to izmestu no skolu programmas un tajā vietā liktu ko citu, praktiski nodrīģāku, cilvēka garīgu attīstību veicinošāku, arī tad skola nebūtu spējīga cilvēkam sniegt augstāko izglītību. Visideālākā un pilnīgākā skola to nespēj. Skola, arī augstākā, ir tik priekšdarbs, sagatavošanās, pirmā pakāpe uz īstu izglītību. Īsti izglītots cilvēks stāv tālu viņpus šaurās, pēc zināmas programmas vai sistēmas iekaltas zināšanas, viņpus tā konvencionālā, vispārpieņemtā, kas lielajam vairumam liekas nepieciešams vai nu kā speciāls, labākais līdzeklis maizes pelnīšanā, vai kā neapstrīdams modes prasījums. Atziņa par īsto augstāko izglītību nav veda, ne arī vēl populāra. Vispirms tā radusēs cilvēkos, kas tapuši gurdeni no konvencionālās modernās kultūras, papriekš apātiski pret to, pēc dzīvi opozicionēli. Pamazām viņa iekaros sev aizvien plašākas un plašākas aprindas, pate izveidosies plašāka un pilnīgāka, līdz beidzot tiks par cilvēciskās kultūras vispārēju augstāko vērtību. Sevišķi grūti viņai būs iesakņoties pie mums, latviešiem. Latvieša vēsturiski normatīvā daba grūti sapratīs un uzņems augstākās izglītības ideju. Latvietis pa laikam stipri konservatīvs, viņam ārkārtīga cienība pret visu, kas oficiāls, tradicionāls un nostāvējies. Zemnieciski-mazgrunnieciskā un zemnieciski-pilsoniskā kultūras apziņā daudz, pārāk daudz materiālisma elementu, un tie rada dabisku tieksmi uz augstāko arodniecisko izglītību, kā vissekmīgāko līdzekli naudas pelnīšanā. [..]

Specializēta, sausi arodnieciska izglītība sašaurina cilvēku, padara viņu vienpusīgu. Vienpusīga daļa zinātne izvēršas sholastikā un pedantismā. Mūslietu materiālistiski-tehniskajam progresam it sevišķi imanenta tendence cilvēku viņa izglītībā un darbā specializēt, iztaisīt no viņa mazu, bet visos sīkumos pilnīgu, savam uzdevumam pilnīgi piemērotu ratiņu lielajā, sarežģītajā rūpnieciskās ražošanas mehānismā. Bet cilvēka cilvēciskā būtne pēc savas dziļi iedzimtas dabas nevar pilnīgi norimties tādā pasīvā aroda lomā, tīras mehānikas regulām padota un kalpināta. Ikviens dzīvāks, garīgi vairāk attīstījies cilvēks cenšas laukā no sava pasīvā aroda stāvokļa, tiecas apzinīgi aptvert visu to mehānismu, kurā viņam izpildāma zināma loma, viņš grib līdzstrādāt pie paša mehānisma būves, līdzdomāt par viņa konstrukciju, tādēļ cenšas lauzt vecās normas un taisīt jaunas, savai cilvēciskai apziņai un kultūras sajūtai vairāk piemērotas, cenšas veidot to, kas viņu pašu un visu veido. Garīgi atmodies cilvēks raujas laukā no saistības un ierobežojumiem. Kam stipri attīstīts prāts un kritiska domāšanas spēja, tas paliek par pētnieku un izgudrotāju un rada dzīvei un attīstībai jaunas vērtības. Tie ir ģēniji, kas ar spēcīgu roku salauz dzīves slēgto loku, paplašina rūpnieciskās ražošanas līdzekļus un veidu. Bet ikkatrs jauns izgudrojums, cilvēka brīvā gara produkts, kā par ironiju, padots tai pašai tendencei: saistīt

cilvēka brīvo garu nebrīvībā, mehāniskā kalpībā. Loks ap cilvēci gan plešas aizvien plašāks, bet tomēr vienmēr ir un paliek loks. Zināma nepieciešamība, zināmi nenovēršami pienākumi, zināma vajadzība vienmēr ir un paliek. Absolūtas brīvības nav. Bet kultūras filozofija rāda, ka tādas cilvēkam priekš viņa laimes nemaz arī nevajag. Vajadzīga tikai relatīvās brīvības atziņa un dzīva nenorimstošā cenšanās pēc tās un pēc tajā iespējamās pilnības. Ikvienā cilvēkā dīgli ir likta tieksme pēc cilvēciskas pilnības. Ikatrs cilvēks no dabas, neatkarīgi no skolas, viņa izglītības un sadzīves stāvokļa, zināmā mērā ir kultūras filozofs, kas savā kārtā mēģina izprast sadzīves mehānismu, atrast viņa centrālo spēku, viņa loģiku, un to izpazinis, mēģina darīt uz viņu zināmu iespaidu, mēģina to zināmā mērā pakļaut zem savas gribas. Cilvēkam nav iespējama un pieejama augstāka un svētlaimīgāka apziņa par to, ka arī viņš darījis savu iespaidu uz cilvēces vispārējā likteņa veidošanu, ka viņš palīdzējis radīt tās sadzīves normas, kurās pats dzīvo. Šī apziņa ir cilvēka dzīves, centienu un sirdsapziņas vienīgā sankcija. Tā ir arī augstākās izglītības vienīgā mēraukla.

Te tūliņ tiek redzama augstākās izglītības sabiedriskā daba. Tā visgarām dibinās uz sakariem un atkarību, kas atsevišķam cilvēkam pret vispārību un vispārēju kultūrdzīvi un tās tendenci. Pilnīgi viens par sevi cilvēks nespēj ne atzīt savu lielāko cilvēcisko pienākumu, ne arī to piepildīt, t. i., viņš nevar tikt pie dzīvas, impulsīvas augstākās izglītības. Jo patiesa izglītība nav tikai sausā zināšanā, bet arī gribā un iespējā. Augstākās izglītības pamatos ir tā atziņa, pie kuras savos gala slēdzienos nonākušas visas tikumiskās teorijas un tikumisku mācību sistēmas, – ka indivīds (atsevišķs cilvēks) nevar dzīvot vienīgi ar sevi un par sevi, ka egoisms sašaurina un samaitā cilvēku. [...] Augstākā tikumiskā izglītība, tāpat kā politiskā ekonomija, prasa, lai daļa cilvēka būtnes tiktu laista sabiedriskā apgrozībā, lai ar daļu sevis un savas būtnes viņš sakustu kopā ar visas cilvēces dzīvi (M. Gijo). Bet kā vislabāk un sekmīgāk strādāt vispārības labā, nenodarot varmācību sev un savām dabiskām tiesībām? Augstākā izglītība ar modernās zinātnes un filozofijas gala slēdzieniem atbild, ka vispārībai der tikai tas, kas palicis par īpašumu atsevišķam cilvēkam, ka tikai tas pavairo cilvēces kultūras vērtības, kas dzimis, izaudzis un attīstījies īpatnējā individuā. Viss, ko viņš darītu piespiests, vai pret savu pārliecību un gribu, attiecībā uz viņu pašu ir lielākais, neattaisnojamākais noziegums, un attiecībā uz sabiedrību – auglis pie nokaltuša zara, kam bez laika jānokrīt un jāsapūst. Tādēļ augstākās izglītības pamata prasījums ir savas cilvēciski-garīgās personības vispilnīgākā izveidošana. To viņa ikkatram cilvēkam uzstāda par dzīves galveno uzdevumu. Acīm redzams, cik tālu augsti mācīti arodnieki no augstākās izglītības: daļas darbinieku profesionēlais, amatnieciskais sašaurina cilvēku, pamazina viņa personiskās vērtības, īpatnēju cilvēku novelk nivelētā, nolīdzinātā vispārībā (V. Zombarts). Cilvēks, kurā pamodusēs augstākās izglītības jausma un cenšanās pēc tās, dzīves spiests nodarboties ar kādu amatu, neļauj visu savu garu iespiest šaurā profesijas rāmī, bet vienmēr cenšas harmoniski attīstīt visas savas gara spējas, savas krietnākās iedzimtās īpašības. Viņš ienīst to, ko parastā nozīmē sauc par izglītību, bet kas patiesībā ir tikai vai nu amata izveicība, vai no ārienes piesavinātas zināšanas, tāpat kā viņš ienīst kailo zināšanu vien, kam par pamatu nav dziļš iekšējs pārdzīvojums. Viņš zin, ka neviens cilvēks nav tikai priekš tā, lai cauru mūžu dzītu nagliņas zābaka papēdī, vai dzeltenām pogām šūtos svārkos dien dienā sēdētu pie aprakstītu

papīru grēdas. Vienmēr un visur viņš meklē visu veselu cilvēku un priecājas par tā īpatnējību. Viņš neprasa tik daudz pēc tā, ko kāds cilvēks dara, kādā vietā viņš ir un ko viņš šē spēj, bet daudz vairāk pēc tā, kas viņš ir. Amata pienākuma krietna izpildīšana vien viņam neimponē, ja viņš redz, ka aiz tās cilvēka dzīvā būtne panīkuse. Viņš vērtē cilvēku pēc tā, kāds tas ir kā cilvēks savā viskopībā, kā organiski izauguse un izveidota personība.

Ir dažas nepārprotamas pazīmes, vai cilvēkam ir augstākā izglītība, vai viņš, mazākais, cenšas pēc tās. Pate redzamākā ir tā, ka īsti izglītots cilvēks nekad nejūtas diezgan izglītots. Viņš var būt diezgan pārticis, diezgan cienīts, tikai ne diezgan izglītots. Pašpieticība, pilnīga apmierināšanās sevī un ar sevi ir profesionelas, arodnieciskas, ne augstākās izglītības raksturā. Izglītotam cilvēkam arvienu ir ko strādāt pie sevis, pie savas īpatnējās dabas izkopšanas un izveidošanas lielākā pilnībā. Viņš nemīl apdullināties sausā darba vienmuļībā un atkal izklaidēties tukši trokšņainā burzmā. Viņš mīl vientulību, jo tā cilvēku spiež uz iekšēju koncentrēšanos un pārdomāšanu, mīl dabas dzīvību un skaistumu, kas rāda tūkstoš ceļus uz sava iekšējā cilvēka padziļināšanu un izkopšanu. Vispāri viņu pievelk un valdzina viss, kas pats dzīvībā dāšo un dzīvību rada. Kā dzīvu un darbīgu cilvēku viņu visvieglāk pazīt dzīvē un sakaros ar citiem cilvēkiem, it sevišķi tur, kur pa laikam parādās cilvēka intimākā daba un stiprākās tieksmes. Kaut arī izglītots cilvēks vispirms un visvairāk rūpējas par sava paša personības izkopšanu, taču egoists viņš nekādā ziņā nav. Ne tāpēc vien nav, ka viņš arī citam noliecas gaismu un saules siltumu. Viņš ņem dzīvu dalību pie citu cilvēku priekiem un bēdām, ja redz, ka tur kas zaļoksnejs un dzīvības spējīgs laužas uz āru. Pēc savas īpatnējās dabas viņš nevar būt skumji refleksējoša nespēcīga dvēsele. Viņu pievelk dzīvība ar viņas bezgalīgiem noslēpumiem, ar viņas sēkļiem un dziļumiem. Viņš ar visu būtīgi atdodas dzīvam, zaļojošam, radošam, ziedus un augļus dzenošam darbam, un sargas tik, lai darbs nepaliktu nedzīvs, par apdullinošu, moku pilnu nastu, kas dzīvu cilvēku nospiež, nevis paceļ, atsvabina un izdaiļo.

[..]

[..] Kas cilvēku paceļ pāri dzīvnieka stāvoklim, ir (Kanta formulētais) prāta slēdziens, ka otru cilvēku nekad nedrīkst izlietot par līdzekli saviem nolūkiem, bet ka uz to jāskatās kā uz neaiztiekamu būtīgi, kurai pašai savi mērķi. Otru cilvēku tā uzlūkot ir izglītota cilvēka morāle; otru cilvēku tā sajūst kā sev līdzīgu būtīgi ar savām tiesībām – ir mīlestība. Mīlestība ir tā, kas ārpus mums rada mūsējai līdztiesīgu dzīvi, viņa ir tilts no vienas personas uz otru, viņa rada mums apkārt radniecisku pasauli. [..] Ne uz to jācenšas, lai izaudzinātu un izdresētu pēc iespējas visus cilvēkus garīgi vienāda izskata un vienāda vidēja garuma, kā nezina priekš kādas augstas parādes, bet uz to, lai izkoptu katra atsevišķa cilvēka īpatnējo garīgo spēku un skaistumu; jo tas pats skaistums ir dabā un cilvēkā, un kā tūkstots puķu viņu veido katra savādā ziedā, tā lai katrs cilvēks par sevi tiek īpatnējs, liels un daiļš. Garām ir tie laiki, kad katram cilvēkam varēja priekšā rakstīt: tev būs būt tādām un tādām, un kad katrai atkāpšanai no dogmas burta draudēja sērs un uguns. Mūsaiķu cilvēks klausās tik uz sava paša nesakropļināto, veselo sirdsapziņu, uz sava paša organiskās dabas – tev būs vai nebūs. Tādēļ izglītotam cilvēkam audzināšanas jautājums ir individuēlas attīstības jautājums. Priekš sevis prasīdams tiesību uz brīvu attīstību un pašnoteikšanos, viņš sargāsies savu atziņu uzspiest savam dēlam par neapgāžamu

patiesību; viņš sargāsies pēc sava ieskata šo vai to izravēt no bērna dvēseles, šo vai to tai piepotēt. Viņš vispirmā kārtā centīsies izprast bērna dabas un rakstura īpatnējību un savādības, lai tad, tām piemērojies, nemanot sekmētu jaunā cilvēka saskanīgu attīstību.

Tātad dziļā, īpatnējā personiskā kultūra ir augstākās izglītības izejas punkts un nolūks. [...] Augšā jau reiz minēto papildinot, sacīsim: cik savādi tas pirmā acumirkli arī neizklausītos, bet dziņa uz augstāko izglītību, uz savas personas vispusēju izkopšanu un izdaiļošanu, izaug taisni no dziļi cilvēciskās, sociālās kopsajūtas, no solidaritātes apziņas, no cilvēka sabiedriskajiem instinktiem. [...] Izglītots cilvēks ir individuālists taisni tādēļ, ka atzinis, ka tikai kā tāds viņš var būt sabiedrībai īsti noderīgs loceklis. Visiem viņa darbiem, tā paša personas kultā, kā dzimtas dzīvē un bērnu audzināšanā, sociālu simpātiju noskaņa. Tā izaug no atziņas, ka cilvēks nav tik mēma skaida dzīves un kultūras atvarā, ko ūdens pēc patikas nes un mētā, izceļ un gremdē, bet gan paša ūdeņa organiska daļa, piliens kopā ar citiem, no kura sastāva atkarājas visa atvara kustība un virziens. Atziņa, ka viņam pašam spēks kultūras virzienu zināmā mērā grozīt pēc savas gribas, dabiski dzen viņu savienoties ar citiem vienkopīgā gribā un spēkā. Tātad izglītots cilvēks ir arī sabiedrīks cilvēks, šā vārda dziļi idejiskā nozīmē. Viņš nevarēs būt kā akmens dzīvas straumes viducī, kam viena alga, vai putoti vilņi viņam pāri šļācas, vai zaļas gļotas ap viņu savelkas aizdambētā atvarā. Dzīvs un darbīgs viņš augs un attīstīsies līdz ar visu dzīvi.

[...] Īstai zināšanai ir milzīgs spēks, viņa cilvēku ved kā uzlecošai saulei pretī, neļauj viņam nomaldīties mānticības miglā un neziņas purvā. Pat zinātnes vadītājs spēks tiek divkārs, kad viņš cilvēkā paliek arī par radītāju spēku. Kas nu ir tas burvju līdzeklis, kas visu iedzimušo, neizkopto un visu nedzīvo, sauso, atsevišķo, ko brīva doma un atziņa no ārienes uzņem, cilvēkā atdzīvina, sakausē, izveido par kultureli radošu, spēcīgi īpatnēju cilvēka personību? Tā ir māksla. Māksla ir vienīgais ceļš uz augstāko izglītību. Māksla ir subjektīvākā starp visiem cilvēka dvēseles spēju izteiksmes veidiem. Tādēļ izkopt savu īpatnējo personību, nokļūt pie augstākās pilnīgākās atziņas mīlestībā, dzimtas dzīvē, bērnu un vecāku attieksmēs, iespējams tikai mākslas piedzīvojumu un pārdzīvojumu ceļā. Viss skolā un zinātniskā pētišanā iegūtais noder tik par materiālu, par skeletu, kam vienīgi māksla piešķir veselu daiļu veidu. Mākslas ražojumu dziļais ētiskais iespaids uz cilvēka attīstību un dzīvi sen jau atzīts. Bet nav vēl pietiekoši atzīts šī iespaids absolūtais svars, šī mākslas, kā vienīgās īstās cilvēka audzinātājas un augsti izglītotājas nozīme. Lielais vairums, no mākslas šajā ziņā gaida tiešus, var sacīt, praktiskus ierosinājumus, aizrādījumus, padomus – vārdu sakot, tīru pedagogiju drusku maskotā veidā. Augstākai izglītībai neder šī mākslas primitīvā forma, bet gan viņas augstākais veids. Ar idejisku sajūsmu, tēlos un tēlojumos, gleznās, stāstā, dzejā un mūzikā ievēdotu, māksla izglīto cilvēku, padara viņu redzīgāku, dzirdīgāku, sajūtīgāku un cilvēcīgāku. Māksla ir otra saule, kas spīd pār pasauli un cilvēci. Viņa ir spožāka, karstāka un brīnišķīgāka no abām; nav tādas ziemas salas, ne tik biezu mākoņu, kad viņa neredzētu un nesildītu cilvēku. Mākslas saule nav arī tik vienaldzīga un neitrāla kā otrā, kas spīd pār labo un ļauno, pār kviešiem un pār nezālēm. Viņa attīsta un izveido to, kas dzīvē un cilvēkā tas krietnākais un skaistākais – ne viņa vainīga, ka ar viņas viltojumiem un pakaļdarinājumiem tiek tik daudz grēkots pret individuālu un sabiedrisku tikumu. Tikai līdz ar atziņu par mākslas dziļāko būtību un uzdevumiem, radās sajēga par augstāko izglītību, par

cilvēka īpatnējās personības nozīmi un izkopšanu. Tikpat svarīga loma, kā cilvēka individualitātes attīstībā, mākslai cilvēku sabiedriskās kopsajūtas radīšanā. Māksla ir sociāla pēc savas izcelšanās motīviem, pēc sava uzdevuma un savas būtības. Īsta māksla nekad nepaliek zināmas personas vai zināmas profesijas šaurā lokā; viņas vienotājs, biedrotājs iespaids iet pār visu sabiedriskās dzīves sarežģīto konstrukciju, tuvinādams cilvēku cilvēkam, apvienodams visus cilvēkus vienā kopējā brālīgā cilvēces saimē. Visaugstākās mākslas emocijas ir sociālas dabas. Tās paplašina un padziļina cilvēka individuālo dzīvi, nešķirami un neatraujami saistīdamas to ar visas cilvēces dzīvi. Ja izglītota cilvēka prātam zinātne atklāj ceļu uz mūžīgas brāliskas kopdzīves zemi, tad augsti izglītota cilvēka dvēseli māksla kā uz ērgļa spārniem nes turpu.

Latviešu izglītības biedrības gada grāmata. – 1909. – I. – 42.–50. lpp.

CEĻA JŪTĪS (1911)

[..] Vispārīgi sīkpiļsoniska gan ir mūsu inteliģence – tā pēc sava sabiedriskā stāvokļa, kā pēc iedzimtās un ieaudzinātās psiholoģijas. Viņa stāv starp aristokrātisko un demokrātisko ideālu; zem materiālu vai garīgu apstākļu spiediena daļa no viņas piegriežas vienam, daļa otram polam. Un tad nevar vairs runāt par inteliģenci kā vienu nedalītu sabiedrisku kopumu, bet par aristokrātisko, naidīgai buržuāzijai kalpojošo inteliģenci vienā pusē un par demokrātisko ideju nesto, proletariātam līdz un priekšgalā ejošo inteliģenci – otrā. [..]

[..] Sabiedriski centieni ievilņo estētisko domu, ierosina māksliniecisko radīšanas dziņu. Kur nav dzīves, tur nav nekādas gribas – tur nevar būt mākslas.

Bet, var iebilst, tomēr bez impulsīvas “iekšējas”, t. i., individuālas gribas nevar rasties neviens mākslas darbs. Ikviens mākslas darbs ir pa daļai mākslinieciska instinkta, pa daļai intelektuālas gribas produkts. Gan – bet kas ir indivīds un kas viņa griba? Nekāda mistiska parādība, ne dāvana “no augšienes”, bet šo pašu ikdienišķo apkārtējo apstākļu, dzīves un visu viņas dažādo spēku radījums. Un mākslas darbā nav neviena atoma no citurienes, kā vien no sabiedriskās apkārtnes. [..] Un mākslas darbs ir vissarežģītākais starp cilvēka gara ražojumiem. Bet tik daudz ir skaidri redzams, ka liela māksla nevar rasties aiz kādas tur metafiziskas individuālas gribas, ka šī pati griba ir tikai zināmu sabiedrisku apstākļu produkts, ka ir vajadzīgi spēcīgi ārēji dzinūļi, kas visplašākās ļaužu masās ierosinātu šo “mākslas gribu”, kas izbidītu spēcīgus mākslinieciski īpatnējus indivīdus, spējīgus radīt lielus mākslas darbus, t. i., tādus, kas no “tautas” izauguši, tautas slēptās, dažreiz vāji apzinātās ilgas un ideālus atbalsodami un atskaņodami un tālāk pauzdami augtu paši siltas līdzjūtības atmosfērā un organiska sakara apziņā – kopējā darbā.

Tātad: ne “mākslas gribā” ir latviešu mākslas nākotne, bet apstākļos, kas rada šo gribu. [..] Latviešu māksla nav podu puķe un nav arī metafiziskas “mākslas gribas” brīnuma radījums. Ja meklējam lielu mākslu tautu pagātnē – ne tādu, kas kalpoja sakaltušām dogmām, vai sava kaktiņa pielūdzējiem, vai naivā “nacionālisma” stiprināšanai, kas bij ne māksla priekš tautas, bet patiešām tautas māksla šā vārda īstajā nozīmē, tad atrodam – tautas dzeju, tautas dziesmas un pasakas. Tā bij māksla, kurā patiešām izteicās tautas dzīves sāpes un prieks, kas atraisīja

iekšējos nomāktos dvēseles spēkus un neļāva panīkt beidzamai dzīves enerģijas paliekai. Tautas dzeja nav atsevišķu cilvēku darbs – neskaitāmas paaudzes tur kopīgi strādājušas. [...] Atsevišķa cilvēka darbs būtu izgaisis, kā sniega pārsla izgaist saulē, kā izgaist viesuļa trenkts smilšu grauds. Viens koks tikai paklusiņām šalc vējā, bet mežs tālu un smagi šņāc; viens koks maz var atskaņot, bet mežā atbalss skaļi un ilgi ligo. Tas mākslas darbs ir velts, kas neietveras un neuzglabājas kolektīva, masas, tautas apziņā. Tikai sabiedrības atsaucībā ir mākslinieka un viņa darba nemirstība. [...] Garīgie vadoņi nekrīt no gaisa, tos izrada plašu masu kustības; spēcīgi indivīdi, garīgi vadoņi un mākslinieki ir tikai kolektīva iekšēji ieslēgtā, neapzinātā, potenciālā spēka radījums. Visā garīgā pilsonības saimnieciskās un garīgās vadības laikmetā nav radies neviens atsevišķs individuāls mākslinieks, kas būtu radījis mākslas darbu, ko jel kaut cik varētu pielīdzināt latviešu tautas dzejai, somu kalevalai vai grieķu iliadai. Līdz ar ražošanas kārtības augošo dezorganizāciju arvien vājāks un aklāks paliek pilsoniskais caurmēra indivīds. [...]

[...] Vispasaules, un līdz ar to arī latviešu mākslai nav no citurienes gaidāms glābiņš, kā no pašas tautas – no tautas zemākajām, plašākajām šķirām, no demokrātijas.

[...] Un latviešu mākslai it sevišķi jāizaug un jāatbalstās uz tām 4/5 žirgtās progresa spējīgās kulturālās tautas, ne uz pāra desmitiem aristokrātisku maku. Visa latviešu rakstniecības vēsture konsekventi noved pie šī slēdziena. Protams, nav jādomā, ka ar pareizas mākslas pamatu sapratas izplatīšanos tūlī uz rāvienu pārsviedīsies smaguma centrs no zemnieciskā uz pilsētniecisko, no dogmatiski pasīvā uz progresīvi aktīvo: dzīvē vēl visur daudz sajukuma, neskaidrības un cīņu – viss tas zināmā mērā interesē vērotāju-radītāju mākslinieku. Arī demokrātiskā pamatšķīra vēl skaidrošanās procesā, pārejā no sīkpilsoniskā pasaules ieskata un psiholoģijas uz proletārisko. Bet vispārējā sadalīšanās un riņķošana ir iesākusies, un smagākie centri pievelk vairāk un vairāk svabadi tikušo atomu.

Studijas un kritikas. – R., 1911. – 2. sēj. – 181.–193. lpp.

NORAUTI PAVEDIENI (1908–1910)

Bez mākslas dzīvības un skaistuma cilvēks ir kā vientulis koks ziemā un sniegā, kā istaba, ko viņas apdzīvotājs atstājis, kā lampa bez degļa, kā izlijis kristāla trauks...

* * *

Vecie teica: māksla ir atpūta, māksla ir miers, māksla ir rotaļa. Mēs jaunie sakām: māksla ir cīņa uz dzīvību un nāvi. Mēs neaicinām skatīties, pēcpusdienas garo garlaicību kavēt. Mēs saucam līdzī cīņā – ar mums uzvarēt, ar mums krist.

* * *

Bet kā tad viņi rada savus darbus? Kas viņos tas dzinēja un radītāja spēks? Vieni saka: jūtas, otri: prāts. – Abi. Mākslas darbs ir kā jūtu audi prāta metos, vai kā sajūsmas buras pie prāta masta instinktu laivā. Māksliniecisks radītājs spēks ir jūtu, sajūsmu un prāta noslēpumains savienojums, kam tik daudz formulu, cik radītāju indivīdu.

* * *

Kāds cienijams domātājs teica: tīrīgam cilvēkam mazākais reizi mūžā jāmaina savi ieskati. Ļoti svarīgs vārds! – Bet es esmu novērojis, ka visnetīrākie cilvēki ir tie, kas ik sestdienu līdz ar tīru kreklu uzvelk arī jaunus ieskatus.

* * *

Lielākie idejas ienaidnieki nav tie, kas viņu noliedz, bet tie, kas kalpo tikai kādai viņa daļai, kādai daļiņai, jo ikviena maza ideja ir lielās sīvākā nidēja.

* * *

Cilvēks pats nav slikts. Pa lielākai daļai nav sliktas arī tās mācības, kas viņam sniegtas. Slikta ir metode, pēc kuras tas noticis un notiek. Cilvēks instinktīvi turas pretī tam, ko viņam ar varu uzspiež. Kas grib mācīt, tas lai savu mācību kā krāšņu, smaržīgu puķi dēsta ceļmalā. Tur tā lekni aug un daudz ziedu riesīs. Un cilvēks nāks, tiksmē nostāsies pie tiem – vienu noglāstīs, otru padodīs, trešo noraus un piespraudīs pie savas sirds.

* * *

Bet ko tik daudz par cilvēku! Domājiet par koku, kas jūsu dārzā. Ja arī zarus apgriežat, galotni taču atstājat. Lai aug. Par to esot gādāts, lai debesis neieaug. Un ja arī ieaug... Kas par to? – Lai aug!

Studijas un kritikas. – R., 1911. – 2. sēj. – 194.–202. lpp.

LATVIEŠU RAKSTNIECĪBA (1911. g. otrā un 1912. g. pirmā puse)

[..]

[..] Īsts rakstnieks kā sava laikmeta kultūras zīmīgākais izteicējs, kā sava laikmeta kultūras spēcīgākais virzītājs, nevar iet pretī vai šķērsu tiem spēkiem, kas dzen un vada visu saimniecisko un garīgo dzīvi. Desmitkārt vairāk kā citiem, viņam vajag cieta pamata zem kājām, lai saredzētu ceļu, pa kuru pašam virzīties un citus virzīt. Sabiedriskās izglītības trūkums latviešu rakstnieku rindās vēl milzīgs. Sabiedrisks indiferentisms gan pamazām zūd; bet iedzimusī un ieaudzinātā garīgā bailība latviešu rakstnieku arvien vēl nobēdzina kaktā, literāriskas romantikas migla vīstās ap viņa domām un centieniem. Sabiedrisku svabadību un nepieciešamību vienotas saprast viņš nav spējīgs. Un, kaut arī viņam priekš acīm konkrēti piemēri, ka tikai savu šķiras piederību apzinošie un atzinušie rakstnieki tiek īsti lieli un spēcīgi, tomēr no tiem viņš maz ko var mācīties. Ar augošām šķirām rakstnieks aug, ar nīkstošām nīkst; un, kas, kaut arī neskaidri, sajūtas saistīts pie nīkstošas šķiras, tam grūti atzīties, tas katrā gadījumā mēģinās iegalvot: es stāvu ārpus šķirām, es stāvu pāri šķirām, es esmu neatkarīgs!

Tā izskaidrojama tā parādība, ka savu šķiras piederību atklāti atzīst vienīgi tie rakstnieki, kuri apzinās organiskā sakarā ar augošo pamatšķiru. [..]

[..]

Marksistisko kritiķu priekšā stāv grūts uzdevums. Ja kritika šē gribētu apmierināties vienīgi ar pačalojumiem par to, vai zināmais darbs derīgs darba šķiras lasītājam vai ne, tad viņa patiešām netiktu nekur tālāk par pilsonisko. Lai viņa taptu patiešām spēcīga dzīves virzītāja, viņai vispirms pašai jātiek šķiras apzinīgai. Ikkatram kritiķim jāpārbauda sevi, vai arī viņš nav tikai ekskursants, piedzīvojumu meklētājs, kā daudzi priekš viņa. Kura asinīs nav piliena proletariāta asiņu, tas labāk lai paliek pie saviem radiem. Kam slepenas tieksmes pēc pilsonības mēnešalgas, lai iet un nekautrējas. Laiks tā kā tā svērs un izmetis tos, kas par viegliem. Kas paliek, tiem abām kājām stipri jānostājas uz savas šķiras pamatiem. Tos pamatus atrast un uz viņiem nostāties dažā gādījumā nav nemaz tik viegli. Melnā darba strādnieks, tikai mazlietiņ aplūkodamies, saredz savu ceļu; ikdienas darbs un darba apstākļi viņam apbrīnojami ātri ieskaidro lielo, viņu un visu dzīvi aptverošo vēsturiskā materiālisma filozofiju. Profesionālam spalvas darbiniekam tas jau grūtāk. Viņu maldina nost no pareizā idejiskā ceļa visādi komentatori, paskaidrotāji un papildinātāji. No kritikas vēstures latviešu kritikas māceklis var daudz ko mācīties, bet noteiktu, plaši un vispusīgi pamatotu un skaidri formulētu vēsturiskā materiālisma kritikas principu viņam šī vēsture nesniegs. Pat tik ģeniāla kritiķa kā Jāņa Asara rakstos šo principu uzmetinājumi izpušķoti dažādu revizionistu piedevām un pusmarksistisku reliģisku "meklētāju" spekulatīviem prātojumiem. Uz savas šķiras pamata nostājušam, savas šķiras dzīvi līdzdzīvojamam latviešu kritiķim jāiet skolā pie vēsturiskā materiālisma nodibinātājiem un viņu labākajiem popularizatoriem. Sprotama lieta, viņam jāiepazīstas arī ar visu svarīgāko, ko vēlākie laikmeti līdz pašām pēdējām dienām snieguši vēsturiskā materiālisma papildinājumiem un tālākizveidojumiem. Noder izlasīt arī marksisma sagāzēju rakstus, jo tie prātīgu cilvēku tikai var nostiprināt viņa sabiedriskās dzīves atziņā. Tikai no vispusīgi izprastas vispārējās vēsturiskā materiālisma filozofijas ir atvasināma īsta marksistiska mākslas saprata un kritika.

[..] Vēsturiskais materiālisms nav šablons, bet metode. No vienas vietas izejot, vienādiem līdzekļiem uz priekšu laužoties, uz vienu mērķi tiecoties, tomēr katrs var iet pa sava paša taku un savā īpatnējā tempā. Marksistiskai kritikai nepavisam nav vajadzīgs būt sausi vienpusīgai, šauri doktrinārai; filozofija, no kuras viņa izaug, ir dzīva un augota, viņa nenošķiras un nepaliek uz vietas, viņa aptver plašus apvārkšņus, viņa ir sintētiskākā starp visām pārējām sistēmām. Tāpat marksistiskai kritikai plašuma un dziļuma ziņā vajag atšķirties no pilsoniskās. [..]

[..]

[..] Socioloģiski estētiskā marksistiskā kritika tā saistīta ar savas šķiras izveidoto ideoloģiju, kā zemi sien neatvairāmais saules pievilcēja spēks. No vēsturiskā materiālisma augstā viedokļa arvien ir skaidri pārrēdzami kritiķa fantāzijas lidojieni. Marksistiskā kritiķa atziņā nevar būt nekā metafiziska, saprātota un sasapņota, zinātniski nepamatota. Marksistiskā estētika ir vēsturiskā materiālisma filozofijas nozare; šīs filozofijas gaismā kritikai jāizceļ savas un arī citu šķiru rakstniecības darbi. Vispirms viņai jātiek skaidrībā, kas pieder viņas un kas svešai šķirai. Bet, lai saprastu mākslas darbu, vispirms jāizpazīst viņa darītājs. Marksistiskai kritikai jāpiegriež rakstnieka cilvēciskai personai vairāk vērības, nekā to darija pilsoniskā, – iekš tā jau vispirmā kārtā parādās viņas socioloģiskā daba. Tikai izpazinusi rakstnieka cilvēcisko dabu, tā varēs

pareizāk saprast un uzrādīt, uz kuru pusi tiecas viņa mākslinieka simpātijas. Kritikai arvien jāprot šķirt īstais no neīstā, mākslotais no instinktīvā. Apzināta un neapzināta liekulība ir pilsoniskās dvēseles un visas sadzīves kārtības galvenā īpašība. Arī rakstniecībā tā plaši ieviesusies un bez žēlastības skaužama laukā. Sabiedriski un psiholoģiski izpētījusi rakstnieka cilvēcisko un māksliniecisko dabu, kritika izsargāsies no netaisniem pārmetumiem un neuzstādīs neizpildāmus, ar mākslinieka dabu nesaskanīgus prasījumus. Ar vēsturiskā materiālisma metodes palīdzību vislabāk izprotama un apgaismojama arī pilsoniskā māksla. Starp pilsonisko rakstniecību un marksistisko rakstniecības kritiku vajag būt tādām pašām attiecībām, kā sadzīvē starp buržuāziju un sociāldemokrātiju. Bet, kā darba cilvēks bez liela riska nokļūst no savas šķiras apziņas ceļa var no pilsoniska skolotāja mācīties tehniskas un arodnieciskas zināšanas, tā marksistiskā kritika nedrīkst katrā vietā un pavisam pazudināt pilsonisko rakstniecību. Proletāriskai rakstniecībai jāizmanto visas tās vērtības, ko pilsoniskā līdz šim radījusi un kas var kalpot viņas nolūkiem.

[..]

Vārds. – 1912. – 1. sēj. – 215.–237. lpp.

DZEJNIEKS UN POLITIKA

(Piezīmju lapas) (1914)

Gustavs Freitāgs kādā vietā izsakās apmēram tā, ka politiķus varot iedalīt tādās pat nošķirās kā dzejniekus. Konservatīvie politiķi, tie esot epiķi, liberālie – dramatiķi un radikālie – liriķi. (Nodalījums par sevi gan aplams: ja konservatīvie ir epiķi, tad dramatiķi var būt tikai straujie, radikālie, bet liriķos paliek vidišķie, jūsmīgi lēnie – liberālie.) Ar to ir uzsvērtā dzejas un politikas, dzejnieku un politiķu tuvā radniecība. Jaunākā laikā šo divu darbinieku radniecība tiek vēl vairāk satuvināta – tā satuvināta, ka nemaz vairs neatliek ko runāt par radniecību. Dzejniekam politika tiek uzlikta par pienākumu, dzejnieks un politiķis tiek ieskatīti par nešķirami savienotiem vienā personā, par vienu nedalāmu būtni. Dzejniekam tikai kā politiķim tiek atzīta arī māksliniecisku vērtību radītāja nozīme. Saprotais, ka vispirmie tādu atziņu izsaka visaktīvākās, vispolitiskākās šķiras – proletariāta piederīgie. [..] Tomēr jautājums par dzejas un politikas tuvo radniecību, par dzejnieka un politiķa vienvienību vienā būtnē nebūt vēl nav tik skaidrs, ne arī atbilde var būt tik īsa un noteikta. Šis ir viens no svarīgākajiem starp sabiedriskās mākslas jautājumiem, tāpēc der pie tā pakavēties.

Vispirms te nepieciešama skaidrība, ko nozīmē vārdi “politika” un “praktiskā dzīve”, jo paši par sevi arī tie nav tik noteikti, kā no pirmā acu uzmetiena liekas. Par visām lietām, kad un kā šos vārdus lietot sakarā ar dzeju? Literatūras, kultūras un politikas vēsture nepārprotami liecina, ka daudzi lieli mākslinieki ir redzēti ārpus sava tiešā mākslinieciskās nodarbības lauka. Daudzi piedalījušies sava laikmeta lielajos notikumos un cīņās, daudzi cietuši un pat krituši cīņas laukā. Nerunāsim par tiem vārdā pazīstamajiem un tikai minamiem senatnes dzejniekiem, kuri vajāti un noslepkavoti tāpēc, ka nebij mācējuši izpatikt valdošo tirānu patmlai, godkārei

un politiskiem aprēķiniem. Minēsim tikai slavenos politiskos mocekļus: Baironu, Petefiju un Ferero un tādus politiskus cīnītājus kā Danti, Vāgneru, Zolā, Gorkiju un Raini. Bez šaubām, daži no tiem savā "praktiskā dzīvē" bijuši tikpat spēcīgi un rosinoši cilvēki, cik spēcīgi un patiesi mākslinieki savā dzejā. Tomēr tie ir tikai izņēmumi, un pat starp šiem izņēmumiem nevar atrast neviena, kurš ar savu praktisko dzīvi un praktiskām mācībām būtu tādā mērā ierosinājis un aizrāvis savu apkārtni un savu laiku kā katras politikas pretinieks un mākslas noliedzējs Ļevs Tolstojs. Kamēr viņš bij mākslinieks, viņu slavēja un apbrīvoja literatūras sapratēji; bet, kad viņš atteicās no mākslas un sāka tieši sludināt savu askētisma morāli un nepretošanos ļaunumam, viņam radās tūkstošiem piekritēju un pakaļdarītāju, dibinājās tolstojišu sekte, kura vēl līdz šim nav iznikusi. [..]

Politika un dzeja ir visai savādi savienojami elementi. Kāda tā politika, kurā minētie un neminētie lielie dzejnieki piedalījušies, cīnījušies, krituši vai mocekļu nāvē bojā gājuši? Pa lielum lielākai daļai mēs viņus redzam revolūcijās, lielās atsvabināšanās cīņās, sajūsminātu, aizrautu masu vidū vai priekšgalā pašus kā iejūsminātājus un vadītājus vai līdzās lieliem masu vadoņiem, oratoriem-nedzejniekiem. Nedzejniekiem un tomēr dzejniekiem! Jo lielie masu vadoņi un iedvesmotāji vēsturisku saviļņojumu laikmetos ir tie īstākie dzejnieki, kādi jebkad bijuši. Vadoņiem un dzejniekiem kopīgs ideāls, kopīga dziņa: sava laikmeta izrūgušo, pāri plūstošo vielu veidot tajā jaunajā tēlā, ko citi tikai jauš, bet viņi gaiši skata, – izteikt to, kas neizteikts ikkatra krūtīs dus. Dzejnieks vada masu skatīt sevi pašu un savu tēlu, iekalt tā veidu savā sirdī un apziņā; un vadonis vada masu savām rokām cieti veidot jauno tēlu un neatlaisties. Skatīt un skatīto tēlot – tie nav divi procesi, nav pat divi paņēmieni vienā procesā, bet viens un tas pats: dzejiskas veidošanas process. Nekad lieli vēsturiski saviļņojumi nenotiekas pēc iepriekš izstrādātām teorijām, nekad masas nav stingri novadāmas pēc iepriekš uzstādīta plāna. Kur tūkstošu cilvēku spēka, jūtu un sajūsmas strāvas saplūst vienā kopīgā straumē, tur viņa var pārplūst un izgraut iepriekš izrakto gultni, var arī novirzīties sāņus. Momentā, acumirkli apjaust virzienu un formas, kurās tiecas jaunradošais spēks, tas ir tā sauktam masu vadonim un tāpat dzejniekam dots. Abi viņi ir dzejnieki. Bet politiķis īstenībā nav ne viens, ne otrs.

Īstam dzejniekam gandrīz neiespējami būt arī īstam politiķim. Jo kas tad īsti ir tas, ko parasti saucam par politiku, un kad viņa sākas? Sacijām jau, ka lielie masu saviļņojumi nekad nenotiekas pēc stingra, iepriekš izstrādāta plāna. Bet parastās politikas pirmais prasījums ir noteikta programma un negrozāma taktika. Tātad lielos masu saviļņojumu laikos īsteni nevar runāt par politiku un politiķiem. Mēs redzējam, tur vieta dzejniekiem. Kad sabangotais viļņojums norimstas, kad varenā masu straume sāk šķelties dažādās noskaņu un pat pretišķu strāvu šķeltnēs, tad ierodas apķērīgi vīri ar plānu ruļļiem un programu loksniem, ar mērnieku instrumentiem un stigojamiem mietiņiem. Tad politiķi nosēstas aiz zaļā galda un kārto, un rīko, un sakās vadām un visus apmierinām, un paši pie tam velk labu lomu. Kad sajūsmas rīts beidzas un uznāk praktiskā, pelēkā ikdiena, tad sākas politikas valdība. Politika ir praktiskā politika; viņa ietver "praktisko dzīvi" tā, kā lielākā diametra loks ietver sevī mazāko. Visa dzīve no viena gala līdz otram nav vairāk kā praktiska ikdienas politika. Atsevišķa cilvēka cīņa dēļ maizes kumosa ir politika, kur sīki jāaprēķina savu spēku mērs un iecīnāmā kumosa vērtība,

kur uzmanīgi jāpārliet visi apkārtējie apstākļi un sakarā ar tiem jāietur stingra taktika. Vienas dzimtas locekļu savstarpējā sadzīvē, dažādu ļaužu grupu un pat veselu tautu savstarpējā sacīkstē dažādos sadzīves laukos un pasākumos – visur ir sīkā, praktiskā ikdienas politika, un nekur bez viņas nevar iztikt. Vai dzejnieks var būt arī praktisks politiķis? Vai dzeja arī tikai caur sīko ikdienas politiku tiek par dzeju ar īstu sabiedriskas mākslas vērtību?

Novērojumi, rakstniecības vēsture, mākslas un mākslinieka psiholoģijas pētījumi uz to atbild noliedzoši. Sīkā, praktiskā ikdienas politika, zem kāda skanīga nosaukuma viņa arī nerādītos, ārkārtīgi bieži ir tikai vai nu materiālistiska, egoistiska sīkveikalniecība, izmanīga cirpšanas un apšmaukšanas prakse, vai brēcoša šovinisma un cilvēku ienaida kults. Vai sava laikmeta lielāko ilgu augstākās idejas izteicējam vai sociālo simpātiju izplatītājam-dzejniekam nākas piedalīties šādā praksē un šādā kultā? Vai viņam pēc savas mākslinieka dabas tas iespējams? Uz to nepārprotami atbild tieši piemēri no dzīves un rakstniecības. Sevišķi nemeklēdami, ņemsim to spilgtāko, kas tepat priekšā vai no nesenās pagātnes atmiņā. Vēl jau bieži redz skatlogos rēgojamies pastkartīņas ar pazīstamā Ernsta fon Vildenbruha pazīstamo patriotisko jūsmiņājumu Baltijas kultūras trēģeriem un sargātājiem, kurš skan tik bezgala tukši un sāji un mākslinieciski bezvērtīgi – ne vien no pretējā nacionālā viedokļa raugoties, bet arī gluži bezpartejiski un objektīvi spriežot. Un vispār, sīkam tautiskam šovinizmam kalpodams, šis apdāvinātais dzejnieks palika par Vācijas lielo junkuru sīko kalpu un kā tāds tikai pāris gadu pēc nāves tiklab kā pavisam aizmirsts dzejnieku pasaulē. Tautiskais šovinizms – tā ir tā politikas nozare, kura visbiežāk pavedina un samaitā dzejniekus. [..] ..dzeja nav savienojama ar veikalniecisku sajūsmu un egoistiskas sīkpolitikas nolūkiem. Spējīga dzejnieka darbs pārvēršas par beletrizētu ievadartīkeli, par udeņainu bezgara un bezspara ražojumu. Kur dzejnieks jauca tieši ikdienas politikā, tur neglābjami cieš viņš un viņa dzeja – un arī pati politika. Ja viņš ar savu dzeju iet līdzī sa- vai apkārtnei un saviem ļaudīm, tad praktiskās dzīves trācis pārmāc un noslāpē viņa dzejas tramšķienus; un, ja viņš iet pretī savam laikmetam un tā dabiski izaugušām strāvām, tad viņu pašu atsviež sāņus un noskalo nomalē. Vai tad mums pašiem piemēru trūkums? Atcerēsimies vispirms nelaiķi Rūdolfu Blaumani un viņa slavas un uzpurināšanas himnu Fricim Veinberģim (“Pēt. Av”) un vēlāk atkal neveiklo vaļā raisīšanos un paškorīģēšanos (“Latv”). Viņš bij dzejnieks, ne dzīves praktikas sapratējs, viņš nevarēja iedomāties, uz kādām metamorfozām spējīgi tautiski dižvīri. Un tāds ir dzejnieku vairums. Neaizmirsīsim arī šajā vietā mūsu lielo nacionālpolitīķi Andrievu Niedru, kurš ar visu krūti traucās apturēt jaunā laika uzplūdus un ar visu savu žurnālu tika noskalots dibenā. Noslika dzejnieks, noslika dzeja, bet iz viņu trūdiem izauga nepievilcīgs tautisks kancelnieks un racionāls lopkopis. Un nupat mūsu acu priekšā visdaiļākais dzejnieka-politiķa piemērs – Viktors Eglīts. Vēl “tauta” nebij beigusi smieties par viņa Veinberģa-Odiseja un Grosvalda-nobeigta pilsoņa tipa apdaiņojumiem, kad viņš atkal klāt ar jauniem jokiem. Viņa tautiski stiprinātāji “romāni” un par visām lietām viņa laikrakstos izdrukātā slēgtā vēstule Liepājas opozīcijas vēlētājiem galīgi kompromitē latviešu dzejnieku kā politiķi. Praktiskas ikdienas politikas nejēdzība, naivums un apkaunojoši komiska neveiklība tādā mērā vēl nekur nebij redzēta.

Bet nu dabiski rodas aizdomas, ka visi minētie un neminētie piemēri tikai tādēļ, lai pierādītu dzejas un politikas nesavienojamību. Dažam var likties, ka visa šī rakstiņa nolūks propagandēt

apolitismu, politisku indiferentismu, atvilkt dzejniekus no dzīves, no dzīvākiem sava laika cēnieniem. Tas izklausītos visai savādi no tiem, kuri no sāka gala allaž uzsvēruši rakstniecības sakaru ar dzīvi, kas vienmēr nosodījuši dzejnieku atraušanos no dzīves un dzīvām laikmeta kustībām. Šķietamā pretruna izzudīs tam, kas uzmanīgi pārslās to, kas augšā rakstīts. Arī tagad mēs nesludinām nekādu dzīves nobēgulību, neatzīstam dzejnieka nošķiršanos individuālās nošķirtības kaktiņā, "tīrās mākslas" valstībā. Ar visiem piemēriem gribējām tikai rādīt, ka, no vienas puses, dzejnieki jau pēc savas dabas neder praktiskas politikas darbā un, no otras, šī pati politika ir dzejai tieši pretīga un kaitīga. Sīkās ikdienas politikas kaitīgumu redzējam tur, kur viņš parasti visspilgtāks: nikulīgās buržuāzijas nikstošā dzejā. Buržuāzijas sīkā, intrigu, viltības, nepieēdināmas iemantošanas kāres un nacionāla šovinisma pilnā ikdienas politika arī savus dzejniekus sien pie sīkām lietām, padara viņus mīkstus, niecīgus un nevērtīgus. Dzejnieka fantāzija nav dresēts vai saitē piesiets putns – kā kaijai viņai brīvai jālido pār plašiem ūdeņiem. Bet buržuāzijas, it sevišķi tagadējās latviešu buržuāzijas dzīvē nav nekāda plašuma. Kur visi ideāli tikai labos ienākumos, kur katrs un beidzamais tikai vara kapeiku kāriem pirkstiem tver, tur dzeja nevar uzņemties ierosinātājas un sajūsminātājas vai tikai līdzzinātājas lomu. Ja viņa to mēģina, tad viņa neglābjami tiek banāla un smieklīga. Tur īsts dzejnieks – kā Kārlis Skalbe – var tikai novērsties un vientulībā ziedēt kā nepamanīta ugunspuķe zem smilgām.

Dzeja ir ierosinātāja un sajūsminātāja, – bet tikai tad, ja dzejnieks pats ir ierosināts un sajūsmināts, ja viņš atbalso savas apkārtnes, radniecīga kolektīva sirdspukstus, ja viņš izteic to, kas neizteikts katra krūtīs dus. Dzejai ir vajadzīgs plašums, dziļums un spēks. Redzējam, ka buržuāzijas praktiskā ikdiena saviem dzejniekiem to nevar sniegt. Ikkatra birģeļa krūtīs neizteiktas dus ilgas pēc divdesmit piecu procentu augstas dividendes; dzejas ierosinājumam un spēkam vajag plūst no tālākiem, ne no personīgās, egoistiskas labklājības avotiem. Ja meklējam izejas punktu, no kura dzejnieks var palikt ciešā sakarā ar sava laika un savas apkārtnes dzīvi, kur dzeja un politika nav divas nesavienojamas, pat arī ne šķirtas lietas, tad nonākam atkal tur, kur masu vadoni un dzejnieku redzējam blakus vienādā sajūsmā un darbā. Bet lieli masu saviņņojumi drīz pāriet, un dzīve atslābst ikdienas krastos. Vai tad tikai īsos momentos dzejnieks varētu piedalīties lielos dzīves notikumos un pēc tam viņam būtu bez atbalsta un pieturas jānoslikst praktiskā ikdienā vai jānovēršas individuālas vientulības kaktā? Tagadējās buržuāzijas dzejniekam, kā redzējam, cita ceļa nav. Bet demokrātijas dzejnieks arī atplūdu laikmetā var būt īsts dzejnieks un īsts politiķis. Demokrātija paliek cīnītāja par lieliem sabiedriskiem ideāliem arī tad, kad valdošie birģeliskie slāņi viņu ar varu spiež uz sīku veikalošanos, grib noturēt ikdienas robežās, kur aizmirstas rītdiena un viņas mērķi. Zināms, ir piedzīvoti tumši reakcijas laiki, kad viss likās atpakaļ ejot un nīkstot, kad māņi likās viss, kas sniedzās pāri personīgai labklājībai un ikdienas valstībai, – kad vispār dzīvē valdīja praktiskā sīkpolitika. Arī demokrātijas lielākā un slābākā daļa tad aizmirst savus sabiedriskos ideālus, savu lielo šķiras politiku. Dzejnieka uzdevums tad ir bez mitēšanās atgādināt un pašam neaizmirst. Varam aizņemties no birģeļiem viņu iemīļoto salīdzinājumu un sacīt, ka dzejnieks patiešām ir priesteris. Lielajā masu sajūsmas un saviņņojuma brīdī aizdegusies svētuguns viņam jāsarģā no izdzišanas, jākurina arvien lielāka un spožāka. Jo zemāk slīgtu apkārtnē, jo augstāk kalna galā viņam ar to

jākāpj, lai vistumšākā naktī būtu redzams tāļš ceļa rādītājs spožums. Protams, arī bez dzejnieka un dzejas demokrātijas sabiedriskā cīņa nevar notikties pilnīgā tumsā. Vairākums var aizmirst reiz saprastos sociālos gala mērķus, bet neapzinīgi, instinktīvi viņš tomēr virzīsies turp. Saimnieciski sabiedriskās dzīves dzinēji spēki, arī pašiem neapzinoties un negribot, demokrātiju tur izcīnītājas un priekšgājējas lomā. [...] Gluži tāpat arī dzejiskās radišanas darbā katrs spalvas vilciens, katra krāsu svītra, katrs kalta kodiens ir nepieciešams lielā, nojaustā tēla veidojumam. Demokrātijas darbs savos pamatos ir tas pats dzejiskas radišanas darbs. Tāpēc arī demokrātijas praktiskās dzīves un cīņas sikumi ir dzejnieka vērojumu un tēlojumu cienīgi; pie viņiem dzeja nevar nekā zaudēt no savas "tīrās", īpatnējās estētiskās vērtības. Demokrātijas politika viscaur ir liela, idejiska politika, tā dzejnieku nepadarīs siku un niecīgu.

Jo ārpus sabiedriskās dzīves un sabiedrisku dzīvi dzīvojoša cilvēka nav itin nekādas vērtības, un tamdēļ nav arī estētiskas vērtības. Jo ciešāk tagadnes dzeja saaug ar demokrātiju un viņas centieniem, jo lielāka kļūs viņas estētiskā un ētiskā vērtība. Bet tomēr ir jāsaka apzinīgai darba demokrātijai: neprasiet, lai jūsu dzejnieki arī sīkā praktiskā ikdienas darbā būtu jūsu rosinātāji un aizrāvēji. To viņi nespēs. Dzīves praktikā uz viņiem lūkodamies, jūs rūgti pievilsieties. Jūs lūkojaties, kā viņi paši dzīvē piepilda to, par ko tik skaisti dzejojuši, – un dažu labu reizi nesa-pratā un šaubās novērsīsieties.

Jūs būsiet lasījuši, cik loģiski un pievilcīgi dzejnieka tēlotais varonis runā par apzinīgās darba demokrātijas nozīmi un cīņām. Bet nu jūs klausāties dzejnieku pašu kā runātāju un lielās lietas propagandistu uz katedra un sapulcē, palūkojaties viens otrā un paraustāt plecus: tik neveikli un nepārliciecināši viņš nu runā pats, salīdzinot ar viņa tēloto dzejisko varoni. Dzejiskais varonis jums liekas līdz beidzamai cīpsliņai, līdz pēdējam kustienam dzīvs un pārliciecināšs darba cilvēks, viņa tēlojums jūs stiprina darba izturībā un sajūsmā. Bet nostādiēt dzejnieku pašu atbildīgā vietā, lai viņš savu jauko tēlojumu izved dzīves praksē, un no desmit gadījumiem deviņos viņš pats izrādīsies nespējīgāks par vienkāršu, piedzīvojušu un norūdītu strādnieku. Dzejā tik aizraujoši tēlotas strādnieciski tikumiskas īpašības; bet paša dzejnieka raksturā un privātā dzīvē varēs atrast daudz nepilnību un kļūdu...

Visam tam savs pamats. Par kādiem retiem izņēmumiem nav ko runāt; bet vispārīgi jāsaka: dzejnieks, arī demokrātijas, arī strādniecības dzejnieks, nevar būt labs praktiķis un praktisks politiķis. Strādniecības sīkā darba vērojumi un tēlojumi viņu nepadara siku un banālu – kādam neglābjami bij jātop birģelības dzejniekam savā šķirā. Bet pats viņš šo darbu padarīs banālu, ja no dzejas pāries uz praktiku. Dzeja un dzīves praktika ir lielā mērā šķiramas lietas. Dzejniekam un dzīves praktiķim ir katram savāda daba; tā paša viena priekšmeta vienādi ievilņotas jūtas katram plūst uz savu pusi; uz vienu un to pašu mērķi viņi traucas pa dažādiem ceļiem. Dzejnieka darbs ir zināmo ideju ievēdot fantāzijā skatāmā, ticamā un ierosinošā tēlā. Praktiķa – izvest ideju dzīvē, dzejnieka skatītam un radītam tēlam dot konkrētu, reālu veidu. Vērot un tēlot ir dzejnieka iedzimtais uzdevums; strādāt un izvest – praktiķa, praktiska politiķa. Abi tie ir sabiedriski darbinieki, abi nepieciešami vienam darbam. Dalītās lomās abi zināmā mērā dzejnieki un abi politiķi. Tikai viens caur otru tie īsti dabū savu nozīmi. [...]

Dzejnieka cilvēciskā enerģija aizplūst dzejiskos pārdzīvojumos, vērojumos, tēlojumos, sociālās fantāzijas tēlu veidojumos. Un sociālā dzeja, tā jau pati ir ievērojams sabiedriska darbs –

to pavisam aizmirst tie, kas prasa dzejnieka praktisku nodarbību. Ka tomēr kāda daļa enerģijas dzejniekam atliek arī tieši praktiskai darbībai, par to nav ko strīdēties. Bet dzejnieks dzīves, sevišķi strādniecības dzīves praktikā var būt tikai vaļas brīžu volontieris, ekskursants – gandrīz var sacīt – sportsmenis. Viņa galvenais, viņa dzeja viņam neatstāj ne laika, ne spēju piedalīties arī kā izveicīgam praktiķim darbā, kurš viņam tik tuvs un mīļš. Kā katrs cits sabiedriska darbinieks, arī dzejnieks ir profesionāls tips. Blakus iedzimtām savādībām arī profesija, darbs veido viņa dabu un psiholoģiju. Dzejisks novērojums, iespaids vai sajūsma ir patvaļīgs un neapreķināms, viņu izpaušme, t. i., mākslas tēlojums, neparādās nekādiem proporciju likumiem, nav iekārtojams ne pēc kādiem iepriekš pieņemtiem plāniem un programām. Reizēm sajūsma prasās tūlītēju izteiksmi, reizēm ir vajadzīgs lielāks starpbrīdis, reizēm papildinoši vai pārveidojoši starpiespāidi. Dzejnieka darba gaita ir lielā mērā nejauša, tā tad pilnīgi pretišķa praktiska politiķa darbībai. Tagadējam dzejniekam arī nav laika sistemātiskai praktiskai darbībai; ja viņš ir īsts dzejnieks, viņam ir jāstudē, jāpazīst visas pasaules literatūra, jāizpazīst pašam savas spējas un slepenās tieksmes, līdz mūža galam jāstrādā, izkopjot un noskaņojot savu stilu un visus izteiksmes līdzekļus. Tas ir milzīgs darbs, tas aizņem visu cilvēku un sniedz vēl tālu pāri viena cilvēka spēkiem un mūžam. Savādais darbs savādi veido cilvēku. Viss lielais dzejnieku vairākums var domāt, kā saka, tikai ar spalvu rokā, un tāpēc tur reti atgādāsies labs orators vai publisks propagandists. Dzejniekam negribot vairāk jāpaliek vērotājam un tēlotājam, un nesalīdzināmi mazāk viņš var ar sekmēm piedalīties tieši praktiskā un politiskā darbā. Cik liela izteiksmes starpība tomēr ir starp dvēseles radiniekiem, demokrātisku dzejnieku un politiķi, rāda Jāņa Asara piemērs. Šis ģeniālais cilvēks bij arī dziļš mākslas sapratējs un pazinējs, bet tomēr viņa nedaudzie dzejiskie mēģinājumi ir vāji un bāli, salīdzinot ar viņa kritikām, politiskiem rakstiem un runām. Viņš bij aktīva darba un cīņas cilvēks – dzejnieks darbā, bet ne dzejā. Un taisni kā tāds lielāks nekā desmit dzejnieku, kuri neveikli mēģina arī praktiskā politikā līdzdarboties.

Neauglīgi un nevajadzīgi ir mēģinājumi dzejniekus pievērst praktiskai ikdienas politikai. Praktika no tā iegūs maz, bet dzeja zaudēs daudz. Un tā galu galā īstenā un vienīgā zaudētāja būs kopīgā demokrātiskā lieta. [...]

Dzejnieki lai paliek savā dabas nodalitā darba laukā. Bet ar to nav sacīts, ka viss, ko viņi tur dara, ir labi darīts, ka viņi tur var būt bez sabiedriskas un politiskas sirdsapziņas. Dzejniekam jābūt īstam, patiesam pret sevi pašu, tas viņa pirmais un pēdējais bauslis. Strādniecībai tiesības prasīt, lai viņas dzejnieki būtu īsti strādniecības dzejnieki. Protams, dzejnieks nevar būt savai šķirai tikai himnu skandinātājs, vīraka kvēpinātājs un glaimotājs. Vispirumā kārtā viņam ir kritiķa un tiesneša pienākums. Bet kritika vispirms ir paškritika. It sevišķi mūsu dienās sabiedriskam dzejniekam jātur par sevi stingra, nesaudzīga tiesa. Sevi kā dzejnieku tiesādams, viņš nedrīkst aizmirst, ka viņš ir arī sabiedriska darbinieks un politiķis. Un viņa šķira, viņu kā sabiedrisku darbinieku apsprieždama, nedrīkst aizmirst, ka arī kā tāds viņš ir un paliek dzejnieks. Dzejodams, dzejiski veidodams, viņš ir līdzīgs masu vadonim lielā sajūsmas un savīļojuma momentā. Bet ar gatavu manuskriptu rokā viņš bieži vien piedalās arī sīkā praktiskā politikā. Jo tā ir politika, ja viņš savu darbu liek iespiest demokrātiskā laikrakstā, materiāli un

idejiski pabalsta to un runā tieši uz sava kolektīva, uz savas šķiras piederīgiem. Tā nav demokrātiska dzejnieka cienīga politika, ja viņš ar savu dzeju iet aplaimot savas šķiras apkarotāju lapu un pakavēt laiku demokrātijas ienaidniekiem. Tā ir nodevīga, netikla politika, kuru neatgaisno atsaukšanās uz nezin kādu politisku vienaldzību un neitralitāti.

Tiešā praktiskā ikdienas politikā dzejnieks pēc savas dabas un darba maz var piedalīties. Nevajag prasīt no viņa, uz ko viņš nav spējīgs, – tur nebūs labuma ne dzejai, ne politikai. Bet pati dzeja par sevi jau ir liels un svarīgs sabiedrisks darbs. Ļaujiet, lai dzejnieks savā veidā un ar saviem līdzekļiem piedalās demokrātijas politikā!

Domas. – 1914. – 7. nr. – 856.–864. lpp.

TAUTA, LAIKMETS UN MĀKSLA

(Piezīmju lapas) (1914)

Pa desmit gadu garo atplūdu laikmetu latviešu rakstniekiem un kritiķiem ir gana bijis laika izrunāties un izstrīdēties par dažādiem mākslas un kritikas jautājumiem. Pelēks un sīks bijis laikmets, sīki viņa strīdi. Ap lieliem sabiedrisku ideju un mākslas principu jautājumiem tie reti grozījušies, bet toties biežāk novirzījušies rakstnieku pašu personas šaurā aplociņā, kur tas šķietami svarīgākais – vārdu karā noveikt pretinieku, lai cik vājš tas bijis, novedot un vispusīgi apgaismot savu patiesību, lai cik nesvarīga tā bijusi. Un “tauta” daudzreiz ir klausījusies un šķitusi svarīgas principiālas cīņas vērojam. Tomēr atskatoties un ieklausoties varam sadzirdēt pāri nenoklustošu pamata balsu šķietami haotiskā sīku skaņu koncertā. Līdz pašām pēdējām dienām tās nav noklusušas un, jādūmā, arī turpmāk vēl tik drīz nenoklusīs. Ilgst nejdzīgais reakcijas laikmets, un līdzī ilgst viņa dziesma. Sēra, vietumis gan arī īsti nikna dziesma par augstāku centienu tukšo laikmetu, par mākslas nīdētāju tautu, par nonicināto, atmesto un aizmirsto mākslu. Pati dziesma vien vairs nevar interesēt. Bet, ja klausāmies viņu kā zināma psiholoģiska stāvokļa izpausmi, ja atejam vēl tālāk pie viņas veidotājiem sabiedriskiem apstākļiem, tad mantojam diezgan daudz. No sabiedriskā viedokļa lūkodamies, labāk saprotam tagadējo rakstnieku ar viņa sērām; un caur viņa sērām dziļāk ieklausāmies tagadējā laikmeta klusu šalkainās, dalītās strāvās. Izmanām, kādos nesavienojamos, dažādīgi saucamos pretekļos patlaban sadalās tas, ko līdz šim apzīmēja ar omulīgu kopu vārdu: tauta, un cik dažādīgas kļūst šo daļu attiecības pret mākslu. Noproto, ka nav vairs vietā runāt par mākslu vispār, ka rodas sava, tuvāka māksla un kur sāņus paliek cita. Nojaušam, ka vainīga nav vien “tauta” mākslinieka vispārējā necieņā un mākslas negribā, bet vainīgs arī pats mākslinieks, tāpēc ka iedzimtā vai tišā stulbumā nav manījis, ka straume šķiras un viņš paliek vientulis uz vientuļas, klinšu apnestas salas. No tagadnes “tautas” un mākslinieka atšķirtības atveras izredze nākotnē, divu milzuma spēku, dzīves un mākslas nešķiramā sadarbībā iecīnāmā dzīves un mākslas zelta laikmetā. Tā cauri sīkiem strīdiem nokļūstam uz lielu ideju un tālu mērķu ceļa. Tāpēc nebūs velti zaudēts brīdis, ko vēlreiz pavadām pie pazīstamām, šķietami mazvērtīgām lietām.

Ierosinājumam pietiks ar pāra zīmīgākiem jaunākiem piemēriem. Tēlnieka G. Šķiltera rakstā “Tauta un māksla” (“Dzimtenes Vēstnesis”, 1913. g., 188. nr.), starp citu, lasām arī

sekošu sūrošanos: "Mums vēl trūkst mākslinieciskas kultūras. Māksla mums vēl nav paspējusi iespieties tautas miesā un asinīs, tā vēl ir sveša lieta. Tautai nav interese, nav iekšēja dziņa un vajadzība pēc mākslas. Tādēļ (domāts: tāpēc) arī (pie) mums māksla vēl nevar zelt un aizsniegt kuplo pilnību... Tautā vajag degt karstām ilgām pēc daiļuma. Nepielūdzamai gribai pēc ideāla un neaizsniedzamā vajag dzīt un kopot tautu no mākslas daiļumiem celt trepes, kas ved uz debesīm... Mākslas darbus pie mums maz pērk... Mūsu turīgo pilsoņu šķirai, kura tikko nodibinās, vēl nav bijis vaļas izdaiļot un izkopt savu gaumi un patiesi baudīt turības augļus... Strādnieku starpā izplatās mākslai naidīgi uzskati un idejas. Liela daļa **sociāli** demokrātisko ideju piekritēji atzīst mākslu par bezdarbju rotaļu, bagātnieku baudījumu un nevajadzīgu greznumu. Viņi, utilitārisma vadīti, meklē visur tik pēc praktiska un derīga." – Tā spriež un tā noraudas tēlnieks G. Šķilters. Dzejnieks J. Akuraters ir daudz karstāks un pārsteidzīgāks. Pēc viņa domām, dzejnieks nav un nevar būt vainīgs; vienīgi vainīgi pie mākslas necieņas ir "tauta" un laikmets. Viņš dusmojas, viņš nikni šķēndas rakstā "Laikmets un māksla" ("Latvija", 1913. g., 200. nr.): "Tagadējais laikmets ir mākslas pusnakts laikmets... Nevis māksla vainīga, bet pati sabiedrība... Kolektīvisms, cilvēka individualitātes apsmiešana, personas nevajadzība – tāds ir šī laikmeta lozungs un kaujas sauciens... Visur nāvīga vienaldzība, praktiski ideāli, materiālas tieksmes. Nekādas saprašanās, nekādas estētiskās vajadzības ne pūli (lasi: apzinīgā strādniecībā, sociāldemokrātijā), ne pilsonībā..."

Kā redzat, abiem pilsonisko avīžu rakstītājiem nevar pārmest ne pārāk stingru loģiku domu virzienā, ne sevišķu veiksmi izteiksmē. Viņu raksti gluži tādi, kā piederas pilsoniskiem inteliģentiem, kuri nav gluži skaidrībā par savu stāvokli, kuri instinktīvi kautrējas līdz pašiem pamatiem ielūkoties izvirzītā problēmā, bet kuri tomēr nevar atturēties, savu patiesi sasāpējušo dvēseli un savu neviltota īgnuma pilno sirdi neizkratījuši "tautai" priekš acīm. Lai redz un kaunas. Viens to dara rāmāk, otrs straujāk. Bet ar visu temperamenta starpību svarīgākais paņēmieni abiem rakstītājiem vienāds: abi tie ar nolūku sit tikpat uz labo, kā kreiso pusi un domājas nostrostējuši "visu tautu". Tie nepieder pie tiem sabiedrības un avīžniecības simplicitātiem, pie sešdesmito gadu invalidiem, kuru iedomā "visa tauta" patiešām vēl rādās kā nedalīts un nedalāms kopums, kā tāda patriarhāla ģimilija, kur saimniekam un kalpam un viņu piederīgiem viens darbs, viena maize. Ar uzsvaru viņi nošķir abas pretišķās puses – pilsonību un sociāldemokrātisko strādniecību un tad šausta abas ar vienu riksti. Pie viņiem atkrīt nepatikamais uzdevums vēlreiz atkārtot, ka nav nekādas "viskopas tautas", bet pretišķīgās, naidīgās šķirās sašķēlies tautas kopums. Tomēr kopīgā rikste te tiek nevietā cilāta un vēl vairāk nevietā lietots un desmitiem reižu atkārtots vārds "tauta". Tā ir tīša miglošana un jaukšana. Strādniecībai ir savs un pilsonībai savs sabiedrisks stāvoklis, savas dzīves intereses, sava daba un līdz ar to savas attiecības pret sava laikmeta mākslu un māksliniekiem. Kam nav jākautrējas pašam no savas slepenākās apziņas, kas vēlas istu, noskaidrotu patiesību, tas runās par pilsonību sevišķi un par strādniecību sevišķi.

Šķiras piederība un simpātijas izpaužas neapzinoties iedomājami sīkos gadījumos un neieedomājami dažādīgā veidā. Vienu un to pašu riksti abi citētie mākslinieki cilā pār pilsonības un strādniecības muguru; bet palūkojiet tikai, cik miksti viņa nolaižas uz pilsonības nobarotām

miesām un ar kādu niknumu svelpj pret strādniecības kaulaino ķermeni! Savējs savējam allaž tuvāks. [...]

Ka gruntnieciski pilsoniskai tautai nav nekādas vajadzības un dziņas pēc mākslas, tur Šķilterim varam tikai piekrist. Pārāk daudz pierādījumu tam nes katra diena. Bet kur, piemēram, mūsu lauku gruntnieku "tautai" tagadējā laikā lai rastos tā "nepielūdzamā griba pēc ideāla", t. i., mākslas ideāla, no kuras viņas mākslinieki viņu neparko negrib atsvabināt? Vispirms jau jāsaka, ka te tāds kategorisks ideālu prasījums var izrosīties tikai pavirša domātāja, tagadējās lauku gruntniecības nepazinēja galvā. Un šīs sabiedriskās domas paviršībai vēl piesaistās klāt vispārējas filozofiskas izpratas seklums, neapzināta vai tiša neziņa, kas ir sabiedriska griba un sabiedriska ideāls un kā viņi rodas. Lauku gruntnieku "nepielūdzamā griba" nu jau gadus desmit izpaužas ar augošu, gandrīz vai apbrīnojamu spēku; viņu "ideāls" ar katru dienu tiek redzamāks. Latviešu gruntniecībai patlaban sācies kapitālistiskas saimniecības laikmets. Nepielūdzama intensīvas zemkopības un lopkopības "griba" augdama aug, spīdoši nobarotu, pienīgu govju, pusotra simta dārgu, treknu vēršu un racionāli nomēslotu un izmantotu lauku "ideāls" gruntnieka acīm nenožūd. Tāpat kā sava sešstāvu nama ideāls turīgam pilsonim. Tik daudz arī viņu mākslinieki nojauš, ka tādiem "ideāliem" nav un nevar būt nekā kopēja ar lielas mākslas gribu un ideālu. Bet gluži nemotivēti un velti viņi cer, ka viņu "tautai" kaut kur sāņus izradīsies kādi citi ideāli, kuriem nebūs nekāda sakara ar brutālajām materiālistiskās iemantošanas dziņām. Mūsu laikmeta ideāls nevar būt kaut kāda iedoma, fantoms un fikcija – bet tāpat gan visos laikmetos visas fikcijas galu galā ir dibinājušās uz tīri reāliem pamatiem. Ideālam vajag būt ciešā, nešķiramā sakarā ar sava laikmeta reālo dzīvi. Protams, viņš nav ar roku aizsniedzams, varbūt viņš pavisam nav aizsniedzams, bet tomēr apzināms un konkrēti pierādāms. Ne viņā vienīgā ir lielā vērtība, bet it sevišķi neatlaidīgā "nepielūdzamā" tieksmē pēc viņa. Kur ir gars un ideja, tur tie neparādās šķirti no matērijas un reālās dzīves. Tikai reālajam augot un attīstoties, izaug un jaunas atzares izdzen viņā ieslēptais idejiskais. Uzzied, nogatavo un riņķi apkārt izsēj jaunas sēklas, tā ka beidzot vairs melnas zemes neredz aiz zaļi ziedainā vijuma. Kur nekā nav bijis no sākuma, tur nekas nevar rasties. Viģes nevar izaugt pie ērkšķiem, upe, kurai gultne lejup, nevar piepeši apgriezties un sākt augšup kalnā tecēt. Ikkatrai sabiedriskai šķirai ir savs "Dieva lemts" liktenis un gaita. Sava gaita arī gruntnieciski pilsoniskai tautai. Arvien bagātākai viņai tapt, arvien norūdītākai un brutālākai. Velti gaidīt, kad viņas griba pēc rubļa pārvērtīsies gribā pēc mākslas. Sugas vēršu kultivētājiem un krājkasu iesturmētājiem mākslas, īstas mākslas nav un nebūs vajadzīgs. Atmetiet visas cerības, kas gaidāt uz ūdens kustināšanu sazaļojušā, piegļotojušā pīļu dīķī. Sava māksla, māksla pēdiņās – tā šai "tautai" jau tagad nav sveša, un turpmāk, jādama, viņa to pieprasīs vēl lielākā kvantumā. Ja jau katrs cits, tad par visām lietām mākslas ideāls stāv nešķiramā sakarā ar "tautas" dzīvi, – tā ir "tautas" reālo interešu un centienu taisna līnija, domās aizvilkta nepiesniedzami tālu. Ja jau kāda, tad taisni gruntnieciski pilsoniskā "tauta" visstingrāk prasa, lai māksla būtu ar viņiem viņu ikdienas dzīvē, lai mākslinieki darbīgi sekmētu viņu ikdienas sīkpolitiku. Piedzīvos, piedzīvos arī mūsu pilsoniskie mākslinieki tos laikus, kad viņu "tauta" vēlēties "patiesi baudīt turības augļus". Kasi noslēgusi un prātīgi paēdusies, "tauta" ar cigāru zobos atstiepsies uz dīvāna, un

“māksla”, uz lāčādas saritinājusies, glaudīs viņai papēžus, pakavēs laiku un iežūžos veselīgā miegā. Pat tagad jau vairs nevar sacīt, ka viņas dzīve bez “augstākām tieksmēm” un bez “dailes”, ka “māksla” pavisam nepiesaistītos viņas praktiskiem centieniem. Palūkojiet mūsu liberālāko pilsoņu istabā: pie sienas pēdējā latviskā izstādē pirktā glezna, uz galda Steinberga vai Cīruļa cigārpelnu trauks, grāmatskapī zeltītos sējumos tautas garamantas un arī visi prātīgākie jaunākie izdevumi. Gruntnieka plauktā – ja tāds kādā stūrī maz sameklējams – gan maz kas noguldīts. [..] “Mūsu mākslai” vispirmā kārtā jātiek praktiskai mākslai, tikpat praktiskai, cik praktiska ir mūsu gruntnieku-pilsoņu tauta. Un mēs stipri ceram, ka viņa pamazām arī kļūs tāda. [..] Velti Akuraters šķēdas par kolektīvisma uzmācību un indivīda necieņu. Ārpus kolektīva nav indivīda; tie ir kolektīva sirdspuksti, ko indivīds īpatnēji atbalso. Lai cik individuāls, savam laikam pretišķs mākslinieks, viņš tomēr ir izaudzis savā laikā un savā šķirā. Jeb vai jūs domājat, ka zaļi robotā lapa augstu bērza galotnē domājama arī bez tā sausā smilkšu paugura, kurā ieaudzis koks? Vai karmīnsarkanam, zīdainam, saldi smaržainam rozes ziedam nav nekādas daļas gar tiem miklajiem trūdiem, kuros sūcas stāda saknes? Visos laikmetos un visās tautās māksla ir bijusi kolektīva māksla – ja viņa vispār bijusi māksla, ne mākslas imitācija un rotaļa. Kādu auglīgu vietu īstai mākslai var sniegt arī tagadējā gruntnieku-pilsoņu “tauta”, par to kādus vārdus beigās. Še tikai jāatgādina dzimušiem pilsoniskiem māksliniekiem, ka, nepārdzimuši un no pilsonības sārņiem nešķīstījušies, organiskā un idejiskā sakarā ar savu “tautu” palikdami, viņi mūžam paliks praktiski sīkmākslinieki – viņiem jātop tādiem, ja viņi vispār grib eksistēt un kaut ko strādāt. Vairāk nekā diezgan taču nesenā pagātnē bijis pasākumu, mēģinājumu, ka māksla un viss, kas līdz ar viņu, nevar pastāvēt, nesaauzdis ar savas “tautas” un sava laikmeta organisko dzīvi. Un visnenākie un visjaunākie pētījumi pārlicinoši pierāda, ka māksla pat savā visnepraktiskākā veidā, ka pat “tīrā māksla”, māksla-rotāļa tāpat rodas no tiešas, organiskas dzīves impulsiem un paliek ciešā sakarā ar viņas interesēm. Gruntnieciski pilsoniskai mākslai mūsu laikmetā jābūt tai, kam vārds – *прикладное искусство*, pielāgojamā māksla, praktiskās dzīves izraibinājuma māksla, mēbeļu, tapešu, tepiņu un pelntrauku māksla. Un, ja viņa šodien vēl tāda nav, tad rītu viņai jātop tādai pašai, kāda jau ir lielo kultūras tautu māksla.

Jo īsta, lielu ideju māksla var rasties tikai tajā “tautā”, kas strādā lielu idejisku darbu. Kur praktiskās dzīves centieni virzās uz tāliem idejiskiem mērķiem, līdz kuriem nesniedz atsevišķu indivīdu īsās rokas, kurām tikai spēcīgu, vienotu indivīdu kolektīvs spēj pamazītēm tuvoties, tur arī māksla vairs nevar būt tikai rotaļa, laika kavēklis un praktiskās dzīves izraibinājums. Lielu centienu pilnas dzīves impulsi izrosina mākslu, kura savukārt kļūst par lielāko dzīves virzītāju spēku. Tāda dzīve un tāda māksla tagad vairs iespējama tikai dzīves un pasaules pārveidotājā “tautā”, apzinīgā strādniecībā. Kā praktiskā, tā mākslas dzīvē apzinīgā strādniecība ir centrā, ierosinātājas, vadītājas un galvenās izvedējās lomā; bet ap viņu grupējas radikālās sīkpilsonības un inteliģences pulki – it īpaši šie pēdīgie tagadējā laikmeta strādniecības mākslā izpilda ievērojamu lomu, – tāpēc pretstatā pilsoniskai varam arī runāt par demokrātisko “tautu” un viņas mākslu. Strādnieki – demokrātiskā tauta arī mākslas un mākslinieciskās kultūras jautājumā pilnīgi atšķiras no gruntnieciski pilsoniskās. Šai “tautai” – īstenībā tautai bez pēdiņām – nav vajadzīgas pazīstamās, dīvainās mākslas gribas un dziņas, kuras dīvainā kārtā radīsies tikai

tad, kad cilvēks būs labi paēdis, izgulējies un atpūties, kurai vēl dīvainākā kārtā būs gan griba un gaume baudīt savas turības augļus, bet reizē arī it kā protests un riebums pret savas turības ievākšanu, pret to mežonīgo materiālistisko raušanas un kampšanas sistēmu, pēc kuras norisinās birģeļu dzīve no šūpuļa līdz kapam. Demokrātiskās mākslas kritiķim nav vajadzības izdomāt tik šaubīgus mākslas apzīmējumus, ne konstruēt tādu pretrunu pilnu, divgabalainu estētikas ideoloģiju. Savas "tautas", savas šķiras dzīvi novērodams, izdzīvodams un izjuzdams, viņš izmanīs, ka vecās pasaules pārradišanas un jaunradišanas dziņa savā dziļākajā būtībā ir tuvu mākslinieciskas radišanas darbam. Apzinīgās strādniecības dzīve un dzeja nav divi naidīgi elementi, nav divas neradniecīgas figūras kā loks un četrstūris. [...] Tur ir divi radītāji spēki, kas arvien paliek nešķiramā sadarbībā un viens bez otra nav domājami: sabiedrisko iekārtu revolucionizētājs un pārveidotājs masas spēks un pārveida tēlotājs mākslas spēks. Saviem līdzekļiem tie strādā vienu un to pašu darbu, dzejiskas veidošanas, mākslinieciskas radišanas darbu... Bet tas ir plašāks teorētisks jautājums, mums pa daļai jau pazīstams. Šoreiz paliksim tuvāk pie sava laikmeta un viņa mākslas.

Aiz muļķības vai ļaunprātības melo tie, kas saka, ka sociāldemokrātisko ideju piekritēji atzīst mākslu par bezdarbju rotaļu, bagātnieku baudījumu un nevajadzīgu greznumu, ka strādnieku starpā izplatās mākslai naidīgi uzskati un idejas, ka viņi visur meklē tikai pēc praktiskā un derīgā. Ja starp apzinīgās strādniecības ideologiem kur būtu atrodams mākslas noliedzējs, tad tas nevar būt sociāldemokrāts, tad tas nepazīst ne strādniecību pašu, ne viņas lielo mērķi, ne ceļu, kas ved uz to. Strādniecības mākslu noliedzams, viņš noliedz arī strādniecības dzīvi. Apzinīgā strādniecība pēc savas dabas nevar meklēt tikai praktisko un derīgo. Tikai praktisko un derīgo meklē vienīgi gruntniecība, pilsonība un viņām radniecīgās puspilsoniskās, pusproletarizētās strādnieku aprindas. Apzinīgā strādniecība tikai caur idejisko, tikai idejiskā spēkā cenšas sasniegt praktisko un derīgo. Un sasniegtais praktiskais un derīgais viņu ikreiz pavirza soli tuvāk idejiskam mērķim. Kur pilsonības rakstītāji visu laiku lietojuši savus redzes un dzirdes orgānus, ja vēl nav sapratuši, no kā strādniecības praktiskajiem centieniem tas apbrīnojamais spars un tas augošais-veidojošais spēks, priekš kura arī godīgākie birģeļi noņem cepuri? Un, ja tikai drusciņ sapratuši, kā viņiem nav kauna dzīves vienīgam virzītājam, apzinīgajam proletariātam piedzejojot mantrausībā sastingušās gruntniecības un pilsonības mākslas nesajēgu un necieņu?

Ne viņu, bet pašas strādniecības un viņas idejas labā atzīmēsim tomēr, ka mūsu laikmetā strādniecības interese pret savu mākslu un māksliniekiem varētu būt dzīvāka. Vajadzētu būt dzīvākai, tāpēc ka to prasa viņas pašas organiskā daba un cīņas mērķi. Tātad, konstatēdami še zināmu mākslas vienaldzību, līdz ar to konstatējam grēku pret sevi pašu, pret strādniecības svēto garu. [...]

Bet nu laiki ir grozījušies, un līdz ar viņiem demokrātiski sabiedriskā māksla. Strauji augošais proletariāts un viņa, tālu apkārt sabiedriskā atmosfērā vibrējošais ideju spēks ir strauji ierosinājis jaunus, spēcīgus proletāriskās mākslas meklējumus. Nu būtu laiks skaidrāk apzināties, ka māksla ir spēks, ka māksla ir spēcīgākais dzīves veidotājs līdzeklis blakus tieši praktiskai ikdienas cīņai.

[...] Proletariāta būtne ir intelekta un jūtu bagāta, un tādai tad jābūt arī viņa jaunradāmai mākslai. Mums nepietiek ar trim četriem māksliniekiem un viņu īpatnējiem instrumentiem.

Mums ir vajadzīgs līdzī proletariātam arī skaitā augošs orķestris, – jo tālāk aizaug apzinīgās strādniecības valsts, jo tālāk vajag sniegt mākslas skaņai. Un šī pieaugšana un vairošanās liekas lēnāka nekā strādniecības praktiskās varas pieaugums. Un, ja tas tā, tad atkal draud pārtrūkt organiskais sakars starp strādniecības sabiedrisko un māksliniecisko veidošanu, līdzsvars starp dzīvi un dzeju, – tad mākslas enerģijas mazināšanās pēc kāda laika nenovēršami mazinās arī strādniecības tiešo dzīves cīņas enerģiju. Un, ja tas tā, tad droši varam sacīt, ka strādniecība vēl pilnīgi skaidri neapzinās savas mākslas milzīgo nozīmi. Neaicināti tiesāt un mācīt, tomēr pašai strādniecībai un mums visiem tuvās lietas labā varam atzīmēt dažus novērojumus.

Strādniecības priekšpulki droši un sekmīgi cīnās par savu arodniecisko paš aizsardzību, pašpalīdzību un pašizglītību. Bet par mākslas pašizglītību, par dažādiem kursiem un ekskursijām, par bibliotēku, teātru u. c. interesēm un centieniem dzirdam samērā maz. Samērā ar strādniecības tiešās praktiskās cīņas un viņas līdzekļu apgaismojumiem priekšlasījumu vakaros, mākslas popularizācija visplašākās masās notiek daudz gausāk. Un, pēdīgi, strādnieku laikrakstos un žurnālos aiz patiešām apzinīgi un krietni vadītas sabiedriski zinātniskās daļas un tekošās ikdienas jautājumiem pavisam pazūd raksti par mākslu un mākslas hronika. Mums teiks: ir laikmeti, kad visa strādniecības enerģija un visi spēki ir aizņemti tiešā saimnieciskā un politiskā cīņā, kad mākslas interesēm nepaliek laika un telpu. Bet tas iebildums būtu stipri līdzīgs birģeļu runām par to, ka vispirms vajag uzbūvēt sešstāvu namu vai ieaudzēt divdesmit piecas slaucamas govīs un tad tikai varēs “baudīt savas turības augļus”, t. i., mākslu. Te vēlreiz jāatkārto, ka strādniecības māksla nav nekāds patvaļas brīžu baudas priekšmets, nav pielāgojama dzīves izraibinātāja, bet pati dzīves nešķirama daļa, spēks, kas arī sīkos praktiskos centienus apgāro lielās idejas ugunīm. Strādniecības saimnieciskai un politiskai cīņai bez mākslas īpatnējā palīga nevar būt tik lielu un ilgu sekmju. – Vairāk mākslas!!

Vairāk mākslas intereses un gribas izprast mākslu. Te nevar noklusēt, ka tajos pašos nedaudzos rakstos par mākslu strādnieku presē reizēm izmanāms stiprs diletantisms ne tikvien mākslas pašas būtības sapratā, bet arī viņas un dzīves, un idejas sakara izskaidrojumos. Vēl gadās apbrīnojami pretenciozi prasījumi un nepārdomāti slēdzieni, kuri izriet no patiesas sajūsmas un labas gribas katrā gadījumā pakārtot mākslu zem strādniecības dzīves interešu un nolūku tieša protektorāta. Saprotama, bet ne attaisnojama ir cenšanās uzspiest katram proletāriskas mākslas darba nodomam idejisku shēmu un tendences šablonu, nosodīt katru novirzīšanos no shēmas un tendences, lai arī tā radusies no neapstrīdamas mākslinieciskas vajadzības, aiz mākslinieciskā iedomā organiski ieslēpta impulsa vai no tēlojamo raksturu psiholoģiskā virziena. Tās te tikai īsas un nepilnīgas piezīmes. Proletāriskās mākslas jautājums ir drīzumā un plaši pārrunājams citā vietā. Bet mūsu lielajai, stiprajai strādniecībai, mūsu sabiedriskajam cīnītājam – Lāčplēsim jau tagad nepieciešami apzināties, ka bez līdzcīnītājas dailes – Spīdolas uzvarēt viņš nevar. Un arī to, ka līdzcīnītāja nāks pa savu ceļu un ar saviem ieročiem viņu balstīs.

LATVIEŠU JAUNĀKĀS RAKSTNIECĪBAS VĒSTURE

Pirmais sējums

(1921)

Priekšvārds

[..] Latviešu rakstniecības un tāpat viņas vēstures kritika līdz pat pēdējam laikam bijuse pārāk diletantiska un nenozīmīga. Pa lielākai daļai tā zinājuse vai nu draudzīgi slavēt, vai šaur-sirdīgi nopelt. Tīri subjektīva patika vai nepatika arvienu bijuse viņas vadītāja. Saprotams, ka tā nepieļauj bez aizsprieduma iedziļināties kritizējamā literāriskā darbā, atrast autora viedokli un nolūkus, atzīt vai apstrīdēt tos, uzrādīt nesaskaņu starp nolūku un veidojumu; nepareiziem principiem vai kļūdainam apstrādājumam pretim stādīt nosvērtākas atziņas un noskaņotāka veida paraugus. Latviešu rakstniekam pašam vēl jāmeklē ceļš, kas nav atrodams bez maldiem. Un ja šis rakstnieks ir arī rakstniecības vēsturnieks, tad viņa uzdevums divkārt grūtāks: viņam jābūt sevis paša un sava darba uzmanīgam kritiķim.

Jaunākās rakstniecības vēsturi rakstīt ir daudz riskantāk, nekā aplūkot vecās, sen nobeigtās rakstniecības ceļus un sasniegumus. Te, pa lielākai daļai, nav vēl pilnīgi izaugušu, nepārprotami izveidotu rakstnieku personību, kuru novērtējumā nevar kļūdīties. Nav noslēgtu virzienu un nobeigtu darbu, ko laiks pats jau svēris un vērtējis. Nav arī tā bagātā kritiskā materiāla, kas allaž pie rokas vecās rakstniecības salīdzinošiem pētījumiem. Te priekš acīm slīdoši tēli un mainīgas darba ainas – pievilcīgi skatāmas pret pagātnes nekustināmo fonu, bet bieži vien bez redzami sazīmējama ceļa nākotnes klajā plašumā. Pareizāki būtu rakstīt ne jaunākās rakstniecības vēsturi, bet gan hroniku, kur pēc iespējas bezpartejiski atzīmējamās tekošās rakstniecības parādības. Bet bezpartejiskuma iespēja arī tam vēsākajam cilvēkam nav liela. Dzīvai domu un jūtu būtnei tīri subjektīvs vērtējums, kārtojums un ierindojums instinktīvi rosās līdz arī visobjektīvāki domātos vērtējumos, attēlojumos un atreferējumos. Galu galā starpība starp vēsturi un hroniku nav principiāla, bet tikai formāla. Starpība vairāk nosaukumā, nekā būtībā. Absolūti bezpartejiska un objektīva rakstniecībā un viņas vēsturē nav nekā. Nevar būt nekā stabila un negrozāma jaunākās rakstniecības vēsturē. Attīstības gaitā veidojas un pārveidojas rakstnieki paši, mainās virzieni un pārkārtojas viņu darbinieku grupas. Aug un veidojas arī viņu vērotājs un tēlotājs un līdz ar to zināmā mērā izmainās viņa vērtētāja viedoklis un kritikas mēraukla. Uz neapstrīdamu un neatmaināmu patiesību pretendēt nevar jaunākās rakstniecības vēsture. Lielākais, ja viņa iespēj norādīt zināmu izcilu nostājas punktu, no kura iespējams sakarīgs un saturīgs pārskats par laikmeta virmojošām rakstniecības strāvām un dažādīgajām atsevišķām parādībām, ar skaidri redzamu cēlonisku sakaru viņu šķietami pretrunīgās maiņas un pārveidos.

[..]

Rakstniecības vēsturnieks var pārredzēt rakstniecības un viņas maiņu sabiedriskos cēloņus, bet viņam jāpaliek cieši pie sava priekšmeta. Viņam jāatturas no pēdējā laikā tik visai parastā

paņēmiena, ar pāra nenozīmīgām socioloģiskām frāzēm izskaidrot visas sarežģītās individuālās parādības mākslā. Un tomēr viņam jāprot šīs parādības nostādīt pret sociālās dzīves plašo fonu, lai viņu apveidi būtu kaut cik redzami un aptverami. Viņam jāprot dažādo virzienu un rakstnieku īpatnējības un viņas attīstības apcerējumos savienot individuāli-analītisko un sociāli-sintētisko pētījuma metodi. Vienādā mērā viņam jāiet tikpat induktīvās, kā deduktīvās izziņas ceļi – skatoties pēc apceres priekšmeta savādībām un viņa vietas rakstniecības parādību kopējā ainā. Rakstniecības vēsturei jāsniedz pēc iespējas spilgtāki atsevišķu rakstnieku attēli; bet tomēr viņa nedrīkst aizklist estētikas sikumos, ne arī izvērsties par savstarpēji nesaistītu monogrāfiju virkni, izlaižot no acīm galveno – vispārējo aptverošo ainu. [..]

Tautas politiskās un sabiedriskās attīstības pēdējais cēliens stingrāki sasējis tās dabiskās saites, kas vieno ikkatras kultūrelī attīstītas tautas rakstniecību un dzīvi. Lielais vēsturiskais lūzums pa pasaules kara, revolūcijas un Latvijas patstāvības nodibināšanas gadiem lielā mērā pārvērtis arī latviešu rakstniecības seju.

Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R., 1921. – 1. sēj. – 1.–4. lpp.

PĀRKRIEVINĀTĀJI UN KRIEVU KULTŪRA (1914)

Nav paredzamas Latvijā itin nekādas sekmes jaunākā tipa pārkrieivinātājiem, kurus vārdā saukt vairs nebūs vajadzīgs. Ar varas un spaidu līdzekļiem pārtautot var tikai barbarus. Civilizētai tautai šie spaidi tikai pamodina tautisko pašapziņu un uzmodina garīgās, kultūrelās patstāvības aizsargāšanās dziņu.

Sekas pārkrieivinātāju politikai būs, tas nenoliedzami. Ka tās šiem politiķiem neiznāks pa prātam, ka tās būs diametrāli pretējas tam, kas tiek sagaidīts, tur neko nevar līdzēt. Bet lai tās neiznāktu nepatīkamas arī latviešiem pašiem, par to laikus jādomā. Latviešu mazturīgās šķiras jau visvairāk ķer mātes valodas izkaušanas mēģinājumi – tām un viņu inteliģencei vispirmā kārtā vajag padomāt, kā uz tiem reaģēt.

Tā kā jaunākā tipa pārkrieivinātāji ir vietējās skolu birokrātijas augstākie priekšstāvji, tad viegli var notikt, ka vientiesīgākā, politiski mazāk attīstītā demokrātijas daļa – sevišķi zemnieciskā – identificē viņus vispār ar krievu tautas kultūras priekšstāvjiem. Var notikt, ka plašās ļaužu šķirās Latvijā ieviešas aplams ieskats par īsto krievisko kultūru un viņas patiesajiem reprezentantiem. Vietējie vācieši, lai arī lielā mērā liekulīgi, tomēr taīsa stipru troksni par jauniešiem pārkrieivināšanas rīkojumiem, liekulīgi it kā uzstājas arī latviešu mātes valodas aizstāvju lomā. Tā viegli var rasties maldīgs ieskats, ka krievu tauta latviešiem vispār nelabvēlīgāka nekā vācu. Starp divām lielām kultūrām stāvošiem atkal var uzmačties jautājums: vai labāk nepiegrīzties vācu kultūrai, vai tajā nav vairāk humanisma tendences, un vai tā tāpēc vien jau nav tolerantāka pret mazākām tautām un vērtīgāka? Protams, par kaut kādu pārvācošanos arī te nav ko baidīties, tāpat kā nav ko baidīties no pārkrieivošanas – latvieši jau sen pārkāpuši to attīstības pakāpi, uz kuras vēl iespējama labprātīga vai piespiesta masu pārtautošana. Bet bez lielo tautu kultūras vērtībām latvieši nav iztikuši un neiztiks. Nu tikai nopietni jāpārdomā, kurai

kultūrai turpmāk vairāk piegriezties, no kuras cittautu kultūras avota vairāk smelt – no vācu vai krievu? Kur atrodamas lielākas garīgas vērtības?

Pazīstama lieta, ar kādu augstprātību vācieši noskatās uz krieviem, ar kādu nicināšanu runā par krievu kultūru. Uzpūtībā un iedomībā vietējo vācieti laikam vēl neviens nav pārspējis. Ir jau arī savs pamats šai uzpūtībai. Nerunāsim par vācu militāro spēku, tas taču nebūs skaitāms pie tiem faktoriem, kurus apvienojam vārdā “kultūra”. Bet vācu klasisko filozofiju, literatūru un pa daļai arī sabiedrisko zinātņi nekad nevar pārāk augstu vērtēt. Kants, Gēte, Markss – uz tiem vācieši var būt lepni. Bet ja palūkojamies, kā vācu modernā kultūra izmantojusi un tālāk izveidojusi savu lielo ģēniju radītās vērtības, tad neatrodam gandrīz neko, par ko iejūsmināties.

Modernās Vācijas dzīvi pilnīgi pārvalda šovinistiskā nacionālisma un imperiālisma “ideāli”. Un līdz ar to reakcionāras tendences pārņem vācu sabiedrisko zinātņi, filozofiju un mākslu. Aprobežots kapitālistisks liberālisms, misticisms un vienmuļīgs, sekls individuālisms izpaužas visās vācu garīgās dzīves nozarēs. Šajā rakstiņā nav iespējams visas tās plaši apskatīt; minēsim tikai vācu jaunāko literatūru – to nozari, kura arī latviešiem visvairāk pazīstama un no kuras latviešu kultūra saņem visbiežākos un dzīvākos ierosinājumus. Vācu jaunākā rakstniecība ir saseklinājusies līdz pēdējam, birģelizējusies līdz saviem pamatu pamatiem. Grūti tur tagad sameklēt kādu darbiņu, kuram vēl būtu cik necik idejiskas vērtības; lirika, romāns, drāma – viss izvirtis par sportu, par vienkāršu formāli estētisku rotaļāšanos, vai arī tieši kalpo reakcionārā individuālisma propagandai. Pāris simpātisku dzejnieku un rakstnieku nespēj pārgrozīt vispārējās vācu rakstniecības nesimpātisko seju. [..]

Vācu kultūra ir tiktāl birģelizējusies, ka patiešām var jau runāt ne tikai par pārejošu krīzi, bet par panikumu, vismaz par panikuma sākumu. Valdošās šķiras saņem visus spēkus kopā, lai izsargātos pret organizētās strādniecības augoti spēcīgo spiedienu, lai glābtu Romu no barbariem. Latviešu demokrātija uz visas līnijas vēl ir uzbrucēja un iekarotāja; disciplīnu un taktiku viņa var mācīties no vācu organizētās strādniecības. Bet šķiras apziņas dziļumā un augstākās idejas spēkā pat citkārt slavenā vācu sociāldemokrātija latviešu apzinīgai strādniecībai maz ko varēs sniegt. Pašas strādniecības garīgie vadoņi atklāti atzīst, ka daļa vācu strādnieku pie sociāldemokrātijas turas mazāk aiz idejiskas pārliecības un sajūsmas, bet vairāk aiz vienkārša praktiska aprēķina, aiz tā tiešā materiālā pabalsta, ko partija viņiem sniedz dažādos kļūmainos gadījumos. Un ja nu ne no apzinīgās strādniecības, – ko tad latviešu strādnieki un demokrātiskā inteligence lai mācītos no vācu birģeliskajiem liberāļiem un reakcionāriem, no viņiem pakalpīgās zinātnes, filozofijas un mākslas? Gaužām maz tur kā tāda, kas stāvētu tiešā sakarā ar demokrātijas darbu un sabiedriskām cīņām, kas tieši atsauktos uz viņas garīgajām vajadzībām, izsmalcinātu, izdziļinātu un spēcīnātu viņas dvēseli.

Pavisam citāda izskatās krievu sabiedrība un kultūra vāciskai pretī. Krievija caurmērā ir nesalīdzināmi demokrātiskāka. Protams, mēs nepievienosimies slavofiļu un oficiālo un neoficiālo narodņiku naivai ticībai, ka krievu tautai visaugstākās varas un vēstures lemtas pasaules glābējas, mesianisma loma, ka Krievijā jau tagad ir tā vislabākā un demokrātiskākā politiskā iekārta, ka krievu kopzemes zemnieciņš ir viens īstens sociālists, ka tāpēc par kādu citu sociālismu Krievijā nevar būt runa. Visas tādas un tamlīdzīgas gudrības laiks ir svēris, par vieglām

atradis un atmetis. Bet aklība būtu neredzēt Krievijas tagadējo, kaut arī pārejošo, atsevišķo un savādo stāvokli pretim Vakareuropas kultūrtautām. Ne tikai acumirkīgā politiskā situācija – visa Krievijas pagātne ir izaudzējusi demokrātiskus centienus, plašu demokrātisku starpšķiru inteliģenci un milzīgas demokrātiskas strādniecības masas. Ja nolūkojamies, ar kādām pre-tišķībām un traucēkliem jācīnās krievu apzinīgai strādniecībai un ka tā tomēr nepagurst un neatkāpjas, ja redzam, kā ar visu to pieņemas krievu strādnieku profesionālā, arodnieciskā un izglītības kustība, tad nevaram neapbrīnot to nesalaužamo garīgo spēku, nešaubāmu ticību savam ideālam un savam uzdevumam, kas arī citas tautības strādniecību var līdzī sajūsmināt un līdziekustināt uz možu garīgu dzīvību.

Vēl lielāks ierosinājuma spēks nāk no krievu demokrātiskās inteliģences un rakstniecības. [..]

Ja griežamies pie tā, caur kuru un no kuras latviešu demokrātija ilgus laikus saņēmusi vispēcīgākos garīgos ierosinājumus un vislielākās sabiedriski kulturelās vērtības – pie krievu rakstniecības, tad jāatzīst, ka šimbrīžam tā vienīgā spēj dot to, kas vajadzīgs latviešu demokrātijai. Te vispirms jau atkal jāmin krievu rakstnieks pats; jau ar savu cilvēcisko personību vien viņš pievelk un saista. Visi lielākie krievu rakstnieki visos laikos ir bijuši arī lieli cilvēki, savas tēvijas pilsoņi un tieši sabiedriski cīnītāji. Viņi turējušies pie pazīstamās devīzes, ka nevar prasīt no cilvēka, lai viņš būtu mākslinieks, bet pilsonim viņam jābūt katrā ziņā. Kas varētu lasīt lielo krievu publicistu Hercena, Černiševska, Dobroļubova, Pisareva, Beļinska, Pļehanova un daudzu citu dzīves aprakstus un nesajūsminātos par viņu vīrestību, par bezbailīgu cīnītāju spēku cīņā par visiem pazemotiem un apvainotiem un par Krievijas labāku nākotni? Dziļi sabiedriski jautājumi aizvien aizņēmuši krievu rakstniecību – sabiedriskums, tā krievu rakstniecības galvenā īpašība. Krievu klasiskā rakstniecība nav auksta un vienmuļa – Puškina, Ļermontova, Gogoļa, Turgeņeva, Dostojevskā un Tolstoja darbos runā sabiedrisku cietēju, cīnītāju un uzmu-dinātāju sirds. Un pašā pēdējā laikā, kad Vakareuropas modernā rakstniecība pagalam nogrimst sabiedriskas vienaldzības purvā, padodas reakcionārām tendencēm un izvirst nevērtīgā estētiskā formālismā, krievu rakstniecībai tieši no strādnieku šķiras rodas spējīgi rakstnieki – viņai ir dzīves prieka un sajūsmas pilnais Sergejevs-Censkis, Veresajevs, Čirikovs un Ivans Šmeļevs, viņai ir lielais humanists-pilsonis Koroļenko un noteikti demokrātiskais, sociālais rakstnieks Maksims Gorkijs, kurš arvien ciešāk pieslēdzas apzinīgai strādniecībai un savos darbos pauž viņas ilgas un centienus...

Mēs negribam kļūt ne par šausirdīgiem tautiskiem šovinistiem, ne par kādas citas tautas akliem nīdētājiem. Latviešu demokrātijai jāizmanto visu tautu kultūras bagātības, kuras uz-ņemt viņa organiski spējīga. Ne par kādām vēsturiskām pārestībām viņa nedrīkst tautiski nīst citu tautu kultūru, ne atmetst dažu nekulturelu, nevērtīgu cilvēku dēļ. Bet ja jāizvēlas: krievu vai vācu kultūra? – tad viņai bez stomīšanās jāpatur pirmā. Tā jāpatur kā pirmā, un pēc tās nāk citas. Krievu demokrātijas kultūrā ir vērtības, bez kurām latviešu demokrātija nevar būt spē-cīga un patstāvīga.

Jaunā Dienas Lapa. – 1914. – 40. nr.

SIEVIETE (1910)

[..]

Te visur tikai vīrieši rikojas. Tāpēc viss tik neists, nedzīvs, nekrietns un garlaicīgs. Tāpēc ka ikkatrs vīrietis dziļi samaitāts, nekrietns un samaitājošs. Visur dzīvē tikai vīrieši vien rikojas. Sieviete ir nolikta skapī blakus pīpei un degvīna pudelei. Un ja viņu biežāk cilā, tad tikai tādēļ, ka viņas īpašnieks no viņas prot izspiest sev vairāk baudas nekā no pīpes un degvīna pudeles. Un visa tā glumā laipnība, un visi tie skaistie vārdi, un visa tā dzeja, ko kā smaršu zāles kvēpina sievietei apkārt – viss tikai viņa paša, vīrieša dēļ. Viņam patīk ilūzija: viņš neesot dzīvnieks, divkāja tēviņš, kas kalpo un klausā vienīgi savam instinktam. Viņš pūlas radīt sev ilūziju. Viņš esot izsmalcināta būtne, kam miesiskais tikai līdzeklis uzņemt garīgo... Un sievietes ļaujas apmuļkoties. Viņas klusē, viņas ir mēmas, viņas ļaujas ieslēgt sevi skapī pie pīpes un degvīna pudeles... Nekur pasaulē nav manāma sievietes dvēsele un sievietes spēks. Viss vīrieša nagos, viss zem vīrieša zābakiem... Tāpēc viss tik neists, nedzīvs, nekrietns.

[..]

Līcītis tikko varēja valdīties. Elza vēl nebij lāgā beigusi, kad viņš jau sāka.

– Jūs gribat teikt... jums arī tikai kāre izdzīvoties?

– Es saku!

– To... to es no jums nebiju domājis...

Viņš pēkšņi nokāra galvu un saļuma kā zem smagas nastas.

– Tas tāpēc, ka jūs vispār maz domājat, bet tikai iedomājaties. Dzejnieka fantāzija pārvalda un riko visu jūsu būtni. Kad nosēžaties uzrakstīt četrpantu dzejoli, jums liekas, ka jāsastāda nezin kādas gudrības pasludinājums. Kā pa apsvīdušu logu jūs raugāties uz pasauli un cilvēkiem. Tāpēc esat vienpusīgs un netaisns pret citiem. Bet galvenais – pret sevi esat liekulis: staigājat maskā un nerādat savu īsto seju.

– Es – maskā? – Nicinoši viņš nopurināja galvu.

– Jā, maskā!! – Viņa pienāca tuvāk, nostājās tam taisni priekšā. – Ko jūs dzejojat, ko jūs runājat par sievieti – viss tas tāds vēss, tirs un viegls, kā sniegpārslīņu deļa. Jūsu apdziedātā sieviete ir tāds pasaku brīnums, tāda romantiska princese. Zemes virsū tādas nav – nav ne ar vienu simtdaļu tai līdzīgas. Bet ļaunākais tas, ka jūs paši zināt, ka nav, jūs melojat! Ne pasaku princeses jums vajadzīgs... Nē! Tik jauns, ne tik muļķis jūs neesat. Tāpat kā katram vīrietim, jums prātā dzīva, reāla sieviete. Aiz mākslotā vēsuma un šķīstības jūs paslēpjat savu īsto domu, kļūstat dzejiski skumji, pesimistiski un rakstāt garas, raudulīgas rezignācijas. Tikai vienīgā tieksme vīrietī patiesa un dabiska. Cits viss ir māņi un viltus.

Dziļi apvainots un sāpināts, Līcītis ilgi noskatījās viņā.

– Ja arī viss būtu taisnība, ko jūs par vīrieti sacījāt, tomēr spriedums par mani... par dzejniekiem vispār, netaisns un aplams. Ne māņi un viltus – īsta patiesība ir ilgās pēc daiļuma un šķīstuma... sapņi par pasaku princesi. Sapņi iet dzīvei pa priekšu. Vēsture pamazām materializē sapņus, ievēdo tos dzīves patiesībā... Bet lai nu tas... Sakiet taču, kāpēc jūs, sievietes, nepieskaņojaties vīrieša sapņiem, bet viņa rupjai dzīvnieciskai fizioloģiskai dabai?

Viņai uzacis atkal paraustījās.

– Ne-pie-ska-ņo-ja-ties... Cik smuks un zīmīgs izteiciens! Patiešām: mēs, sievietes, pieskaņojamies... mums jāpieskaņojas. Tāds mūsu liktenis, tāda mūsu daba. Bet ir taču dabiski, ka mēs pieskaņojamies tai stīgai, kas vīrietī visstiprāk skan. Un visstiprāk skan tā – kā jūs paši ļoti zīmīgi teicāt – dzīvnieciski fizioloģiskā. Tā – ja atļauts nedzejiski salīdzināt – rūc kā resns sarkans sirsenis, kamēr tā par to pasaku princesi sīc kā maza pusmirusi mušiņa. Palūkojieties kultūras vēsturē, un jūs redzēsiet, ka šī skaņa pamazām kļuvusi stiprāka, kailāka, uzmācīgāka, un mūsaiņu dzīves operetes orķestrī tā desmitkārt pārklīdz visas stīgas un instrumentus. Un mēs... ko nu mēs, vīrieša vadītas un veidotas! Mums atliek tikai – pieskaņoties.

Līcītis stāvēja, skatīdamies grīdā, un juta, ka viņas seja, viņas acu mirdzums, viņas žesti un visas kustības apliecina viņas valodu. Kas tā bij par svešu, izaicinošu un neaizsniedzamu sievieti! Kā no heteras, no viņas dvēsmojo savītušu rožu, parfīma un vīna smarša. Riebās – galva viņam reiba, krūtīs dzēla asas sāpes, grīda slīdēja no kājapakšas laukā. Tomēr viņš stāvēja un juta, ka gatavs tā veselu mūžību stāvēt.

– Bet instinkts nav akls, kā zinātnieki aplami māca, – viņa, pēc maza brīža, atsāka, – it īpaši sievietes instinkts ne. Kā labi iedīdīts suns griež degunu pa gaisu apkārt un izošņā to labāko medijumu. To jūs man varat ticēt, Līcīša kungs, jūsmība, dziļdomīga vientulība un dzejoļi te nekrīt svarā... tas ir, ja arī krīt, tad to bez žēlastības uzsver vīrietiski spēcīgāks augums, glīta seja, kupli mati un vaļsirdīga drosme... Labu nakti, Līcīša kungs! [..]

Kopoti raksti. – R.: LVI, 1949. – 6. sēj.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojusi Z. Lapiņa.

Vital signs and patients

Journal of the American Medical Association

The first step in the diagnosis of a patient is to take a history. This is done by asking the patient a series of questions about his symptoms, their duration, and their location. The next step is to perform a physical examination, which involves looking at the patient, listening to his lungs and heart, and feeling his abdomen and extremities. The third step is to order laboratory tests, such as blood and urine tests, to help in the diagnosis. The fourth step is to discuss the results of the tests with the patient and to recommend a course of treatment.

The first step in the diagnosis of a patient is to take a history. This is done by asking the patient a series of questions about his symptoms, their duration, and their location. The next step is to perform a physical examination, which involves looking at the patient, listening to his lungs and heart, and feeling his abdomen and extremities. The third step is to order laboratory tests, such as blood and urine tests, to help in the diagnosis. The fourth step is to discuss the results of the tests with the patient and to recommend a course of treatment.

The first step in the diagnosis of a patient is to take a history. This is done by asking the patient a series of questions about his symptoms, their duration, and their location. The next step is to perform a physical examination, which involves looking at the patient, listening to his lungs and heart, and feeling his abdomen and extremities. The third step is to order laboratory tests, such as blood and urine tests, to help in the diagnosis. The fourth step is to discuss the results of the tests with the patient and to recommend a course of treatment.

The first step in the diagnosis of a patient is to take a history. This is done by asking the patient a series of questions about his symptoms, their duration, and their location. The next step is to perform a physical examination, which involves looking at the patient, listening to his lungs and heart, and feeling his abdomen and extremities. The third step is to order laboratory tests, such as blood and urine tests, to help in the diagnosis. The fourth step is to discuss the results of the tests with the patient and to recommend a course of treatment.

The first step in the diagnosis of a patient is to take a history. This is done by asking the patient a series of questions about his symptoms, their duration, and their location. The next step is to perform a physical examination, which involves looking at the patient, listening to his lungs and heart, and feeling his abdomen and extremities. The third step is to order laboratory tests, such as blood and urine tests, to help in the diagnosis. The fourth step is to discuss the results of the tests with the patient and to recommend a course of treatment.

The first step in the diagnosis of a patient is to take a history. This is done by asking the patient a series of questions about his symptoms, their duration, and their location. The next step is to perform a physical examination, which involves looking at the patient, listening to his lungs and heart, and feeling his abdomen and extremities. The third step is to order laboratory tests, such as blood and urine tests, to help in the diagnosis. The fourth step is to discuss the results of the tests with the patient and to recommend a course of treatment.

The first step in the diagnosis of a patient is to take a history. This is done by asking the patient a series of questions about his symptoms, their duration, and their location. The next step is to perform a physical examination, which involves looking at the patient, listening to his lungs and heart, and feeling his abdomen and extremities. The third step is to order laboratory tests, such as blood and urine tests, to help in the diagnosis. The fourth step is to discuss the results of the tests with the patient and to recommend a course of treatment.

II.

SOCIĀLĀ AKTĪVISMĀ UN KRITICISMA IDEJAS

1.

MARKSISTISKĀS SOCIĀLĀS IDEJAS

PĒTERIS STUČKA (1865–1932)

Latvijas marksistu, lielnieku ievērojamākā persona 20. gadsimtā Pēteris Stučka dzimis Koknesē turīga zemnieka un uzņēmēja ģimenē. Jaunībā viņš ir kvēls jaunlatviešu ideju piekritējs, kas devis savam tēvam "Hanibāla zvērestu", apsolot cīnīties par latviešu tautas atbrīvošanu no vācbaltiešu muižniecības jūga.

Pēc Pēterburgas universitātes Juridiskās fakultātes absolvēšanas 1888. gadā P. Stučka sāk vadīt latviešu pirmo demokrātisko avīzi "Dienas Lapa", kura sākumā iet jaunlatvietības pēdās, bet drīz vien kļūst par marksisma mācības propagandētāju, Jaunās strāvas tribīni. P. Stučkas galīgā pāreja no nacionālās domas uz kreiso revolucionārismu notiek 20. gadsimta pirmajos gados, izciešot sodu izsūtījumā – Vjatkas guberņā. No turienes 1903. gadā viņš atgriežas kā pārliecināts sociāldemokrāts, tolaik sekojot Rietumeiropas sociālistiskās kustības uzskatiem un lozungiem. Tāds viņš paliek arī 1905.–1907. gada revolūcijas laikā, kad vada Latvijas sociāldemokrātijas centrisko spārnu, meklē vidusceļu starp lieliniekiem un maziniekiem. Ar savu apceri "Politiskā brīvība" P. Stučka gūst ideologa slavu. Taču pēc revolūcijas sakāves, no 1907. gada līdz 1918. gadam dzīvojot Pēterburgā, viņš atmet "demokrātiskos principus" un kļūst par lielniecisku darboni, kosmopolītu, iekļūst V. Ļeņina līdzgaitniekos. Turpmāk P. Stučka fanātiski kalpo boļševismam.

Izcilais latviešu vēsturnieks Arveds Švābe dēvē P. Stučku par ļauno ģēniju – pretstatā Rainim, labajam ģēnijam, darba tautas nacionālās demokrātiskās domas glabātājam un paudējam. Turpretī P. Stučka (pseidonīmi – Paragrāfs, Veterāns, Vecis u. c.) aktīvi sludina, ka šķiriskā solidaritāte starp dažādu nāciju un tautību strādniekiem esot daudz stiprāka un paliekošāka nekā nacionālā kopuma apziņa. Viņš cenšas pārliecināt savus klausītājus un lasītājus, ka 20. gadsimtā pozitīvu nākotni cilvēce izcīnā vienīgi revolūcijās, sagraujot ne tikai postfeodālās monarhijas, bet arī pilsoniskās demokrātiskās iekārtas un brīvo kapitālistisko tirgu. Progresu atnesīšot proletāriskā diktatūra, kas ar savu valstisko spēku izcirtīs ceļu uz bezšķiru sabiedrību. P. Stučka ļoti tic utopijai, ka valsts sabiedriskais īpašums radīs harmoniskākas, cilvēciskākas, morāli tīrākas cilvēku attiecības. Tiek pārņemta franču jakobiņu paradigma par varmācīga pārejas laikmeta nepieciešamību antimorālo spēku un tradīciju izskaušanai. Taču revolucionārajā varmācībā veidojas nežēlīgas un hameleoniski divkosīgas cilvēku attiecības, vaļu gūst zemiski, egoistiski

instinkti. P. Stučka sāk to apjaust tikai sava mūža pašā nogalē, saredzot sociālisma idejas deformēšanos PSRS. Arī viņš ir līdzvainīgs.

1917. gadā Petrogradā P. Stučka dedzīgi aģitē par varas pāreju boļševiku partijas rokās. Tāpat kā V. Ļeņinu un Ļ. Trocki, viņu spārno cerība, ka Oktobra apvērsums atpalikušajā, bet milzīgajā Krievijā dos ierosmi uzvarošai sociālistiskajai revolūcijai Vācijā, un tad tās strādniecības vadībā izraisīsies pasaules revolūcijas process, nodibināsies Eiropas sociālistisko valstu savienība. Kad 1918. gada beigās pēc V. Ļeņina iniciatīvas tiek pasludināta Latvijas padomju republika, P. Stučka uzņemas tās valdības vadību. Viņš grib izpildīt Maskavas un Komunistiskās Internacionāles uzdevumu – uzcelt Baltijā stipru revolūcijas pārņemšanas tiltu no Krievijas uz Vāciju un otrādi, vienlaikus izveidojot sociālistisku Latvijas komūnu. Tieši 1919. gadā P. Stučkas politiskajā darbībā atklājas viņa pedantiski konsekventā un neprātīgi dogmatiskā sekošana revolūcijas idejai. Arī pēc padomju varas sabrukuma Latvijā un neatkarīgās demokrātiskās Latvijas Republikas uzvaras viņš paliek pie savas vīzijas un orientē latviešu komunistus uz vēl vienas proletāriskās revolūcijas iespēju. Šīs prognozes pamatā ir viņa neticība ilgstošai Latvijas neatkarībai, spējai atraisīties no Krievijas.

20. gadsimta 20. gados ar jaunu fanātisku degsmi P. Stučka darbojas Padomju Krievijas tiesu sistēmas vadībā (ir KSFPR Augstākās tiesas priekšsēdētājs) un vada arī Kominternes starptautisko kontroles misiju, izšķirot komunistu partiju strīdus. Vienlaikus ar lietuviešu komunistu Eiženu Pašukāni viņš izstrādā teorētisku koncepciju par padomju sociālistiskajām tiesībām, mēģina ieviest kaut kādu likumību partijas diktatūras patvaļas valstī. P. Stučka, atzīstot terora lietderību cīņā pret monarhistiem un pilsoniskas varas piekritējiem, noraida terora metodi pašu komunistu savstarpēju politisko un ideoloģisko attiecību kārtošānā. Pēc viņa ieskatiem, pieaugot PSRS varenībai, terora nepieciešamība iekšpolitisko domstarpību risināšanā pakāpeniski mazināsies.

Taču P. Stučkas paredzējumi atkal nepiepildās – Latvijas brīvvalsts izkļūst no grūtībām un krīzēm, sekmīgi un patstāvīgi attīstās, tautas vairākums atbalsta nacionālās idejas. Savukārt Padomju Savienībā pie varas nāk J. Staļins un viņa kliķe, kam nav pieņemami P. Stučkas tiesībuzskati, jo tie kavē turpināt plašu, nelikumīgu teroru. Staļinisti sāk pret viņu vērstu kritikas kampaņu, apvainojot oportūnismā. P. Stučka sabrūk morāli un fiziski. 1932. gada janvārī viņu gan apbedī pie Kremļa sienas, bet bez sevišķa goda. 1937.–1938. gada lielā terora laikā PSRS ģenerālprokurors A. Višinskis nodēvē P. Stučkas tieslietu konceptu par barjeru, kas aizsargā tautas ienaidniekus un kuru bez žēlastības jāsagrauj.

Tikai pēc J. Staļina nāves P. Stučkas piemiņa Padomju Savienībā tiek nospodrināta. Okupētajā Latvijā varas orgāni pat ceļ viņam pieminekļus un atļauj izdot publicistiskā mantojuma sējumus. Tomēr latviešu tautas atmiņā P. Stučka paliek kā pelēcīgs, neradošs, doktrinārs teoretizētājs. Viņam nekad netiek piedotas 1919. gada sarkanā terora šausmas, latviešu zemnieku un bezzemnieku sociālo vēlmju ignorēšana un negatīvā attieksme pret nacionālās neatkarības prasību. Taču latviešu tauta atceras arī to, ka P. Stučka uzstājās pret Latvijas rusifikāciju un dažkārt asi strīdējās ar Maskavas dižbiedriem. Tas viņu pozitīvi atšķir no vēlāko laiku komunistu darboņiem, īpaši salīdzinot ar A. Pelši, A. Vosu un citiem bezmugurkaula iztapoņām.

P. Stučka ir slikts runātājs, bet raksta daudz un ietekmīgi, visai bieži lietojot spilgtas izteiksmes formas. Bibliogrāfija reģistrējusi ap 1100 viņa publikācijas. Plašs ir arhīvos esošais epistulārais mantojums, arī konfidenciālās vēstules, kuras atklāj viņa viedokļa īsto saturu. Savā laikā padomju cenzori aizliedza tās publicēt. Sarkanās okupācijas gados Latvijā izdotajās P. Stučkas četrās darbu izlasēs (11 sējumi) arī ievietoti tikai Kompartijas vadības atsijātie materiāli.

Vairāk nekā divas trešdaļas no P. Stučkas sacerējumiem veltītas politisko cīņu un ideoloģisko iedomu jautājumiem, kas atspoguļo latviešu lielinieku radikālos uzskatus. Tie nav izturējuši vēstures pārbaudi. Pretrunīgas ir P. Stučkas grāmatas un raksti par agrāro jautājumu, to doktrinārisms nomāc plašo un dažkārt vērtīgo informāciju.

Mūsdienās zinātnisku interesi joprojām rada P. Stučkas juridiskie sacerējumi. Pasaules tiesību teorijas vēsture P. Stučkas devumu vērtē kā īpatnu mēģinājumu izstrādāt vispusīgu sociālistisko tiesību koncepciju. Tādēļ pat pēc Otrā pasaules kara viņa ievērojamākie darbi šajā jomā (grāmata "Tiesību un valsts revolucionārā loma" u. c.) tulkoti un izdoti Vācijas Federatīvajā Republikā, Itālijā, Japānā u. c. valstīs. Tos kritiski analizē un vērtē kā pagātnes liecības.

P. Stučkas rakstītais pieder pagātnei. Bet pagātne ir jāatceras visos tās toņos un krāsās. Ja vēlamies droši skatīties vēstures spogulī.

IZTEIKUMI

Skatos kā šodien Pētera Stučkas sejā: tās iezīme – patvaldniecisks kreisums, konsekvents, pretnacionāls, neiecietīgs; valda ideja, nežēlīga, bez ierunām, ar advokāta paragrāfa psiholoģiju [...] šai dvēselē dzīvoja komunisma barveža cietība [...] kāds taisnības jēdziens, kas negribēja redzēt dzīves likumus un tās grūti novēršamās nepilnības.

M. Valters

[...] Stučka lido Marksa komunistiskās laimības mākoņos, kas sasniedzami latviešiem Ļeņina, Trocka vadībā, zem "Mātes Krievijas" protektorāta. Katram bija savs pulks sekotāju, bet Stučka sev aizrāva līdz uz neatgriešanos jauno, drošsirdīgo strēlnieku paaudzi, lai pats par to dabūtu kapa vietu pie Kremļa mūriem, istā laikā nomirdams. [...]

V. Pelēcis

P. Stučka [...] ir viens no "gara aristokrātijas" pārstāvjiem [...] tik **nesavtīgu**, tik pārliecinātu, tik harmonisku cilvēku, kuram **ideja un dzīve ir viens**, mūsu sabiedrības starpā ir maz [...] savu ideju viņš nes aiz vienkāršas pārliecības, aiz vienkāršas solidaritātes, aiz vienkāršām pienākuma jūtām, bez trokšņa, bez kļiedzošām etiķetēm. [...]

P. Dauge

Stučka [...] bija ne tikai komunistisks doktrinētājs [...] viņu vadīja arī nacionālas kaislības pret vācietību. [...] Boļševisma doktrīnu un latviskā rasisma satikšanās radija graujošu spēku. [...]

K. Grimms

Visas šādas ierunas un iedomas par LKP paraugu priekš VK(b)P, kādas tika pieļautas sevišķi no b. Stučkas, ir jāizdedzina ar karstu dzelzi. Visas [...] var vest LKP pie savas nacionālās norobežošanās. [...]

K. Soms

1919. gadā [...] latviešu lielinieku vadoņi jūtas visvareni, un arī Ļeņinam jāievēro to domas. Izšķirot kādu strīdīgu jautājumu, Stučka aizrāda: "Mums vēl ir latviešu strēlnieki!" Bet, tāpat kā krievu lielinieki, viņi sapņo par komunisma uzvaru visā pasaulē ("pasaules revolūciju"), tautas vēlēšanās un vajadzības tiem ir blakus lieta.

U. Ģermanis

Stučka savas karjeras beigu posmā [...] sāka infantiliski ķerties pie Ļeņina priekšauta. Bet mūža lielāko daļu pietuvojās marksismam, tā sakot, radoši. [...] Runā, ka pats Ļeņins mēdzis pasmelties pa kausam no Stučkas domu avota.

A. Ezergailis

Vecie latviešu lielinieki Stučka, Roziņš, Lencmanis bija cilvēki ar savu formātu, ne bez murgurkaula, kaut arī ne sevišķi stingra. [...] Latviešu komunistiem tagad nav neviena daudz maz saredzama teorētiķa. Kritiens ir milzīgs, no 1905. un 1917. gada "boļševika" līdz kādam šīsdiēnas Figaro. [...]

B. Kalniņš

Lielāku perfekciju padomju varai Latvijā tomēr deva Stučka. Ar saukli "Man pieder atriebšana, un es sodīšu" Stučka ķērās pie darba. Jau tanī laikā, kad Stučka bija Krievijas tieslietu tautas komisārs, viņš izstrādāja nolikuma projektu par t. s. revolucionārajiem tribunāliem. [...] Stučka pārredzēja stāvokli un visus terora aktus attaisnoja. [...]

Salīdzinot 1919. gadu Latvijā ar Staļina laiku, "Stučkas režīmam" tomēr runā par labu tas, ka: 1. valdībā un partijas vadībā bija tikai latvieši, ne krievi; 2. Stučka vispār nepūlējās ieplūdināt krievus Latvijā; 3. nebija t. s. koprepublikānisko ministriju, bet viss koncentrējās pašu rokās; 4. pieļāva latgaļu dialektu un vispār Latgali piesaistīja Latvijai. Bet arī tam nebija nozīmes ilgākam laikam, jo Stučka un lielinieki pamatu pamatos stāvēja tikai par Krieviju un latviešu tautas atkarību no krievu virsvadības.

Ā. Šilde

DARBI

Rakstu izlase. – R., 1976. – 1.–7. sēj.

Ciņa par Oktobri. Rakstu izlase. – R., 1957.

Par Padomju varu Latvijā. 1918–1920. Rakstu izlase. – R., 1958.

Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase 1906–1930. – R., 1972.

Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права. – Р., 1964.

LITERATŪRA

- Bondarevs P. P. Stučka par agrāro jautājumu Latvijā. – R., 1980.
- Dauge P. Vēlreiz par miroņiem // Jaunās Pēterpils Avīzes. – 1916. – 10. febr.
- Dauge P. P. Stučkas dzīve un darbs. – R., 1958.
- Dzērve P. Pēteris Stučka. – R., 1957.
- Ezergailis A. Sagraizītais Stučka // Jaunā Gaita. – 1975.
- Çerķis K., Kirtovskis I. P. Stučkas ekonomiskie uzskati. – R., 1977.
- Çermanis U. Latviešu tautas piedzīvojumi. – R., 1991. – 1.–4. sēj.
- Kalniņš B. Sakarā ar kādu jubileju. No Stučkas līdz Vosam // Brīvība. – 1967. – okt.
- Pelēcis V. Par kunga kambarsulaini // Jaunā Gaita. – 1973. – 93. nr.
- Soms K. Latvju revolucionārais strēlnieks // Celtne. – 1937. – 5. nr.
- Šilde Ā. Pirmā Republika. – R., 1993.
- Valters M. Atmiņas un sapņi. – Stokholma, 1969.
- Grimms K. Jahre deutscher Entscheidung im Baltikum. – Essen, 1939.
- Друбин Л. Знаменосец ленинизма в Латвии. Очерк жизни и деятельности П. Стучки. – М., 1981.
- Кокис П. Философские проблемы в трудах П. И. Стучки. – Р., 1967.
- О теоретическом наследии П. И. Стучки в советской правовой науке. Сборник статей. – Р., 1965.
- Плотниекс А. Петр Стучка и истоки советской правовой мысли 1917–1925. – Р., 1970.

STRĀDNIEKU BIEDRĪBAS (1900)

[..] Tātad Krievijā strādnieku partijai, sociāldemokrātijai vienai jāizkaro tā brīvība, pēc kuras citur pirmā vietā cīnījās birģeļi, buržuāzija. Un pie tam jāizkaro šīs brīvības un politiskās tiesības ne vien sev, bet visiem, kaut arī pretiniekiem.

Vai mums būs tiešām diezgan spēka uz tādu grūtu cīņu? Es droši atbildu: būs. Kaut arī mūsu spēki nav vēl diezgan cik lieli, bet mūs ved cīņā mūsu nākotne, un mums ir spēks, stiprāks par lielajiem kara pulkiem un žandarmu bariem; šis spēks ir – vēstures gaita.

Iet uz priekšu un nelūkoties sēri atpakaļ uz pagātņi kā uz zelta laikmetu ir strādnieku šķiras ideāls! Tikai uz leju ejoša zemnieku šķira var sēroties pēc veciem zelta laikiem, kad pūrs labības maksāja 4 rubļi un kad kalpam algas maksāja naudā 5 rubļi! Tādi sapņotāji par pagājušiem laikiem savos sapņos pat nonāca vēl tālāk un slavēja zelta brīvības laikus, kad vecais brīvais Imanta vēl dzīvoja. Jā, tolaik tik bija brīvība: dzīvot bez biksēm un staigāt vienās ādās; pēc iegribas brīvi mirt, ja negadījās medijuma, bada nāvē, jeb baroties no gardām bērzu mizām un jozties ar lāča spalvu un baroties no kameņu medus kā dažkārt nelaiķa Jānis bibelē!

Strādnieku šķirai nav “spidošas” pagātnes, bet viņai ir spoža nākotne, priekš kuras tai vajadzīgs droši doties cīņā. Viņa zina, ka no klaušu laikiem tik iemiļotā sēru dziesmiņa “Ej, saulīte,

drīz pie dieva” vien tai ne par minūti nepaīsinās darbdienas garumu, ja tā neizkaros sev saīsināšanu ar pašas spēku.

Tā tad strādnieku šķiras ticība ir tā, ka mēs ejam uz priekšu, un viņas līdzeklis uz priekšu tikt ir pašas spēks, apzinīga cīņa. [..]

Rakstu izlase. – R., 1976. – 1. sēj. – 57. lpp.

VIENĪBA VAI FEDERĀCIJA (1904)

[..] Vārds separātisms ir tas, kas baida mūsu centrālistus: “pie federācijas kārtības attīstīsies vietēji centieni, kas ņems pārsvaru pret vispārējiem; ja federācija būs nacionāla – sociāldemokrātiskā kustībā iejauksies nacionālas tendences, kas pretējas sociāldemokrātiskiem principiem”. Nav noliedzams, ka jābaidās no sajūsmināšanās priekš tautiskiem jautājumiem, ja tie pieņem buržuāzisku krāsu. Mēs paši labāk kā neviens cits to iz piedzīvojumiem zinām, cik asi jāuzstājas pret šādiem birģeliskiem un mazbirģeliskiem “tautiskiem centieniem”, kas ar smuku tautisku frāzi grib noliegt šķiru pretišķības vienas tautas starpā, kas ar pelēku tautas krāsu domā aizmāļēt šķiru plaismas mūsu sadzīvē. Mums nekad nevar aizmirsties priekš mums nesatricināmā patiesība, ka dažādo tautu proletāriešiem savā starpā ir simtreiz vairāk kopēja nekā vienas un tās pašas tautas proletāriešu un birģeļu šķirām.

Bet tas mūs nekavē turpināt latviski runāt un rakstīt, un šim nolūkam jo tālāk attīstīt šo valodu. Tas mums jādara jau tādēļ vien, ka ir miljons un vairāk proletāriešu, kas citas valodas pietiekoši nesaprot un no kuru pulka mums jo dienas jo vairāk jāpievelk apzinīgu biedru. Mēs šeit nenododamies ar jautājumu, kas būs ar šo valodu vēlākos laikos, vai tā izzudīs vai attīstīsies joprojām, – tas ir teorētisks jautājums, kuram priekš mums šimbrīžam nav praktiskas nozīmes. Mēs itin labi atminam, ka “tautiskie centieni”¹ savā sākumā pie mums bija atsvabināšanās centieni un ka tie, kas uz mums tagad runā par “asimilāciju”, par latviešu (un citu) tautību pielīdzināšanu “valdošai” (Krievijā – krievu) tautai, ir mums pretim apspiedēji, kas jāapkaro. Pēdējā gadījumā arī mēs, “netautiskie” sociāldemokrāti, protestējam pret apspiešanu, uzstājamies kā tautības aizstāvji, un neviens mūs nedrīkstēs vainot, it kā mēs caur to izklidinātu pareizos uzskatus par šķiru cīņu.

Nodibinot partijas vienību, mums jāievēro, ka partijas darbība pie mums aprobežojas un uz ilgiem laikiem vēl aprobežosies gandrīz vienīgi ar literatūras un aģitatoru un propagandistu gādāšanu, un vienā kā otrā gadījumā valodai piekrīt pirmā loma. **Tā tad arī partijas organizācijas jautājumā tautības jautājums vispirmā kārtā ir valodas jautājums**, ja jau atzīt federālu organizāciju, tad vispirms mūsu vērība piegriezīsies, kā vispraktiskākajai, tautību federācijai.

Man liekas, ar šiem pierādījumiem vien jau varēja atspēkot ierunas, kas tika celtas pret “tautisko federāciju” sociāldemokrātiskajā kustībā. Mēs drusku vēlāk vēl apskatīsim citu svarīgu apstākli, bet te mums jāpakavējas pie tiem “psiholoģiskiem” pamatiem, uz kādiem “Bunda”

¹ Domāta jaunlatviešu kustība. — Red.

teorētiski tālākā polemikā pamatoja savus "tautiskos centienus". Bez runas, ebreju tautība ir saistīta arī ar dažādiem psiholoģiskiem pamatiem, kas parādās tautas sevišķās rakstura īpašībās, bet, šīs īpašības tālāk uzsverot, mēs viegli varam nonākt pie skaidri birģeliska "nacionālisma", kuram nav vietas sociāldemokrātiskā kustībā. Tās uzsvērt bija no ebreju Bunda teorētiķu puses jo lielāka kļūda tādēļ, ka šīs parādības jau tā top pārāk bieži uzsvērtas pavisam citos nolūkos. [..]

Rakstu izlase. – R., 1976. – 1. sēj. – 86.–87. lpp.

POLITISKĀ BRĪVĪBA

1. izdevums (1905)

[..] Mūsu krievu biedru domas pastāvīgi koncentrējas ap to centrālo pagaidu valdību Pēterburgā, uz kuru pāries līdzšinējās centralizētās patvaldības vara – diktatūra. Bez runas, tikai tad revolūcija būs galīga, kad būs gāzts patvaldības centrs Pēterburgā, – bet revolūcijai būs paliekoši panākumi tikai tad, kad arī visas vietējās pašvaldības būs revolūcijas rokās un caur to būs lauzta tā varas centralizācija, kas visur ir vislielākais ienaidnieks iedzīvotāju politiskai brīvībai.

Tāpat vietējām pagaidu valdībām būs revolūcijā īpaša, jo svarīga nozīme; tās nebūs vis vienīgi vecās ēkas gāzējas, tās būs jo svarīgākas vēl kā jaunas ēkas cēlājas. Un, ja mūsu, t. i., latviešu sociāldemokrātiskai kustībai, kā domājams, līdz beigām revolūcijā piederēs tagadējā vadošā loma, tad gribot negribot **mums būs jāuzņemas pagaidu valdība**, bet tikai vienīgi tad, ja mums šinī pagaidu valdībā būs tiešām droši **noteicējs vārds**.

Ar kaut kādiem nezināmiem, nenoteiktiem elementiem iz "buržuāziskās demokrātijas", un pie tam vēl paliekot mazumā, sēdēt vienā iespaidu valdībā – mums noteikti jāatraidā. Uz tādām kungiem iespaidu darīt var tikai cieši organizēta sociāldemokrātija kā revolucionāra vara, kā pastāvīgs uz priekšu dzinējs spēks, kas tiem jo cieši uz pirkstiem raugās un netic viņu medussaldiem vārdiņiem.

Es esmu pārliecināts, ka tikai tur politiskās brīvības ēka būs paliekoša, kur tā no apakšas būs labi izbūvēta. [..]

[..] Tāpat, nonākot pie kaut arī vietējas pagaidu valdības, mums tūliņ jāuzsāk jaunas ēkas celšana. Pirmajam solim jābūt visu līdzšinējo valdības iestāžu atcelšanai, ieceļot, kur vajadzīgs, pagaidu valdības iestādes, kā arī **pastāvīgā karaspēka mājās atlaišanai un tautas apbruņošanai**. Mēs zinām iz vēstures piedzīvojumiem, cik svarīgi ir, ka jaunā tautas apbruņošana tiešām atrodas drošās **revolucionārās rokās**, jo visur, kur tā nokļuva buržuju rokās, tā izrādījās par nīknāko proletariāta pretinieci. Palaisties uz līdzšinējā caur patvaldīgo disciplīnu samaitātā karaspēka revolucionārību, ja tas pat būtu pārgājis uz revolūcijas pusi, – nav nebūt ieteicami. Bez tam zaldāti, zinādami, ka tos tūliņ atlaidīs mājās, vieglāk pāries uz mūsu pusi.

Nākošais solis: ievest tūliņ uz visplašākiem demokrātiskiem pamatiem **vietējo pašvaldību** (pagastos, pilsētās). Šis solis ir viens no vissvarīgākajiem, jo ne vien šām zemākajām pašvaldībām pieder liela faktiskā vara, uz tām paceļas arī visa pārējā politiskā virsbūve.

Verdzības ēkas galvenie pamati ir pakļautās politiskās un sabiedriskās varas, ar kurām tieši sastopas dzīvais cilvēks savā privātdzīvē. Nepietiek vispār apkarot pastāvošās attiecības un augstāko varu... Pret ko sašķīda vācu [1848. g.] marta revolūcija? Šī revolūcija pārveidoja tikai politiskās virsotnes, atstājot neaiztiktus šo virsotņu pamatus. – Tā runāja Markss 1849. g. Ķelnes zvērināto priekšā, un šie vārdi mums jāievēro. Tādēļ mēs tik sevišķi uzsveram vietējo pašvaldību, viņas plašās tiesības un stingro demokrātismu. – Uz to mums jau tagad, kur vien iespējams, jāstrādā un jā sagatavo plašās masas.

Reizē ar zemāko pašvaldības iestāžu demokratizēšanu mums jānodibina pašvaldība priekš visa **apgabala**. Ar šo apgabalu es te saprotu visu **Latviju**. Baltijas sadalīšana 2 apgabalos pēc tautībām ir nepieciešami vajadzīga aiz pilnīgi praktiskiem iemesliem, bez kādām tautiskām fantāzijām. Ievērojot mūsu provinču tālāko attīstību nekā lielā Krievijas daļā, būs no sevišķa svara, ka nākošajā Krievijas brīvvalsts sastāvā mūsu zemīte ieņemtu noteiktu vietu. "Tautas brīvā pašnoteikšanās" laikam izvēlēsies attiecībā pret pārējo valsti federācijas vai plašas autonomijas pamatus. Plašais demokrātisms, pēc kura mēs kārojam, mūs nodrošinās pret buržuāziskiem nacionālistiem un separātistiem.

Reizē ar to jaunā pagaidu valdība revolucionārā ceļā ievēdis **8 stundu darba dienu** un strādnieku kustībai vajadzīgās faktiskās brīvības, kas arī uz laukiem iznīcinās visas viduslaiku atliekas zemnieku izsūkšanā. Šo pamatu nodibināšana dos drošību brīvības kustībai **satversmes saeimā**, kura revolucionārai pagaidu valdībai jāsauc uz vispārējas brīvas vēlēšanas pamata. Ar satversmes saeimas sanākšanu nobeidzas pagaidu valdības vara, ja viņa neatradīs nākošā satversmes saeimas vairumā vajadzīgo uzticību. [..]

Rakstu izlase. – R., 1976. – 1. sēj. – 124.–126. lpp.

TAUTISKO CENTIENU NĀKOTNE UN NĀKOTNES TAUTISKIE CENTIENI (1914)

[..] Mēs zinām, ka **buržuāzijas visīstākā un visciešākā organizācija savu interešu aizstāvēšanai ir valsts**. Valsts sargā īpašumu, gādā par valdību, par armiju, par nodokļiem un "notur robežās" plašās tautas masas. Kur vienā valstī ir vairāk tautu apvienotas, arvien jo gaišāk novērojama tā parādība, ka, cik arī necikstētos dažādo tautību buržuāzijas ap savu dalību valdīšanas aparātā, apspiešanas, bremsēšanas darbs no valsts puses pret **zemajām šķirām** ir vairāk vai mazāk vienāds pret visām tautībām. Šī dažādo tautību proletariāta kopējā cīņa pret kopējo valsti arī politiskajā dzīvē rada strādnieku šķirā **likteņa kopību**, kas sniedzas pāri par tautības robežām.

Bet šī **likteņa kopība** arī politikā jo dienas jo vairāk sniedzas pāri par vienas valsts robežām, rada **proletariāta internacionāla rakstura kopību**. Dažādo zemju strādnieki pārņem cits no cita teoriju un taktiku, cīņas paņēmienus un uzskatus un spriež par tiem kā par kopēju lietu. Nevar liegt, ka arī buržuāzija savā pacelšanās laikmetā gāja to pašu ceļu: savos saimnieciskajos un filozofiskajos uzskatos angļi, franči, vāci viens uz otru darījuši ļoti dziļu iespaidu, bet no tā neizauga nekādas apvienības, jo saimnieciskās pretiltības viņus organizēja naidīgās nācijās.

Piem., tiklīdz franču buržuāzija iekaroja brīvību, kāda angļu buržuāzijai jau bija, izcēlās taisni caur to sīvie Napoleona kari. Uz augšu ejošā vācu buržuāzija alkst pēc kara ar angļu un franču buržuāziju utt. Modernais imperiālisms ir šo tieksmju ārējais izpaudums. **Šādas interešu pre-tišķības trūkst internacionālajam proletariātam**, kādēļ dažādo zemju proletariāta savstarpē-jam garīgam iespaidam nav robežu. Taisni otrādi, vienas zemes proletariāta uzvaras vai zaudē-jumi atrod acumirkli atskaņas pārējo kapitālistisko zemju proletariātā ne vien kā ideālā, **bet arī materiālā ziņā kā pašu lieta; tā ir kopīga pašu cīņa**, kas kā tāda arī top sajūsta. Jo dienas jo vairāk visu zemju proletariāts sāk justies kā viena **vienīga armija**, kas dalās sekcijās pēc valstīm vienīgi tādēļ, ka buržuāzija ir organizēta un nocietinājusies pēc valstīm, katra ar atsevišķiem cietokšņiem, kas jāsturmē katrs atsevišķi. Starptautiskās saeimas un to birojs jo dienas jo vairāk iegūst reālu nozīmi. Tā visas pasaules internacionālā šķiru cīņa kļūst par **visu zemju proleta-riāta kopīgo pārdzīvojumu, likteņa kopību**.¹ Tātad, itin tāpat kā nacionālā likteņa kopība ra-dīja zināmu ideoloģiju, kas, atbalstoties pagātnē, vēsturē, tomēr kā dziļi iesakņojusies tradīcija dzīvo cilvēku galvās, arī strādnieku šķiras likteņa kopība, tikai **internacionālā** apmērā, rada **jaunu ideoloģiju** šīs šķiras locekļu galvās, kura izspiež veco ideoloģiju, cik tālu tā runā pretim jaunajai. Vecās nacionālās tradīcijas, kas atbalstās vēsturē un ne tagadnē, izzūd, aizmieg, jo "tagadējās reālās šķiru intereses un vajadzības, tiklīdz tās ir atzītas, top tik visvarenas, ka pret tām uz ilgu laiku neiztur kaut arī spēcīgākā ideoloģija, kura **pamatojas pagātnē** kā sastingusi agrāku laiku šķiru interešu izteiksme". [..]

Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts. Darbu izlase.
1906–1930. – R., 1972. – 102.–103. lpp.

VALDOŠĀ PARTIJA (1919)

Mums, boļševikiem-komunistiem, kādreiz top pārmests, ka mūsu valdība esot tikai vienas partijas valdība. Mēs uz to ar lepnumu atbildam ar "jā". Mēs esam vienas vienīgas partijas val-dība, bet mēs reizē esam arī strādnieku padomju, tas ir, strādnieku šķiras valdība, tas ir, lielum lielā Latvijas tautas vairuma valdība. Un mēs nekad nevienam i domāt nedomājam apgalvot, ka mēs būtu ar mieru dalīties šinī valdībā ar vienu vai otru mazumu. Ne vien pilsoniskā, bet arī jebkura koalīcija ir ļaunums, bieži nepieciešams, bet jo biežāk nepieļaujams ļaunums. Un cieša vara uz koalīcijas pamata ir izņēmuma gadījums. Bet neviens taču tam nerunā pretim, ka revolūcijas jeb pārejas laikmetos, kā tagadējā, tiešām vajadzīga cieša vara.

Mēs nosaucam pārejas valsts kārtību, kādā mēs atrodamies, par proletariāta diktatūru. Un kas tā būtu par proletariāta diktatūru, kuras nolūks atcelt un iznīcināt kapitālistu šķiru un visas šķiras starpības, ja tanī pat diktatūrā dalību ņemtu ļaudis vai grupas, kas sludina, ka kapitālistu šķira nav vis jāatceļ, vai jāiznīcina, bet šimbrīžam jāsaudzē un jāpabalsta? Tas būtu muļķīgs joks, bet tik nopietnos brīžos kā revolūcijā tādi joki nav pielaižami.

¹ Sk.: Dr. Anton Pannekoek. Klassenkampf und Nationen.

Bet valdošās partijas loma uzliek mums jaunus uzdevumus, pārgroza visu mūsu partijas nozīmi. Te vēl mums darīšana ar vecu uzskatu atliekām. Ir pāri palikuši pilsoniskās gara pasaules uzskati, kas nav tik viegli izskaužami no mūsu galvām, un tādēļ arī sociālistiskās partijas, kad tās tiek pie valdības, mazākais, pirmajā acumirkļī it kā stājas uz bezpartejisku stāvokli un, mazākais, mēģina savu valdības aparātu nodalīt no partijas aparāta. Bet dzīve pierāda, ka tas nav iespējams, ka tas tikai rada blakus darbības un vājina vienu daļu uz otras rēķina.

Mēs esam atklāti un vaļširdīgi kā vienmēr un visur un sakām klaji, ka mēs esam komunistu partija un mūsu valdība ir šīs partijas valdība, kas izvedīs dzīvē savu programmu. Mēs neatdalāmies no partijas, bet esam uz ciešāko saistīti ar to: **partijas vadība ir padomju varas vadība**. Un ne vien oficiози, pusaizklāti, bet pilnīgi oficiāli. [...]

Rakstu izlase. – R., 1978. – 2. sēj. – 317. lpp.

LEKCIJAS PAR VĒSTURISKO MATERIĀLISMU (1920)

[..] Mums tagad izklausās kā joks, ja mēs paņemam rokās skaidri buržuāzisku laikmetu tautsaimniecības profesoru mācības grāmatas. Mēs tur atkal sastopam veco pasakaino Robinsonu, kas uz vientuļas salas viens vien šķir savā galvā svarīgus jautājumus par vērtību, darbu un bagātību. Šāds Robinsons ārpus sabiedrības ar saviem spēkiem vien darina vēsturi, un tikai, lai izskaidrotu vergu un fabrikas darbu, viņam jāstāp un jāpadara par atkarīgu arī vientulis indietis ar skaidri “indisko” nosaukumu *Freitag* (piektdiena). Mēs smejamies par tādiem tautsaimniecības zinātniekiem, bet viņi vēl tagad ieņem profesoru vietas buržuāziskās augstskolās.

Cik tālu mūsu skats arī nesniegtu atpakaļ, mēs cilvēku redzam vienmēr **sabiedrībā**, no sākuma ļoti vienkāršā, bet tomēr sabiedrībā. Cilvēku **domu ārējais parādītājs** ir viņu valoda. Un šī valoda vislabāk liecina, ka taisni darbarīki un darbi ar tiem rada cilvēku galvās **jaunas domas, jaunus jēdzienus** un līdz ar to viņu izteikšanas līdzekļus – **vārdus** un **nosaukumus**. Ne kaulainākais¹ profesors mums nemēģinās iestāstīt, ka cilvēki papriekš izgudrojuši nosaukumus un tad darbarīkus jeb vispirms veidojuši vārdu un tad gudrojuši šim vārdam piederīgu darbu (kult, pļaut, kalt – jūs redzat paši, ka vārdi tieši skaņā izteic zināma darba vai darbarīka pavadītāju **troksni**).

Bet, saka mums pretinieki, varbūt pirmatnējā laikmetā tiešām darba attiecības radīja domu pasauli, bet saimnieciskā un visa sabiedriskā dzīve tik vareni pārgrozās un sarežģās, ka šāda vien paskaidrojuma nepietiek tām lielajām ideju maiņām cilvēcē. Tiešām kapitālistiskā ražojamā kārtā stipri aptumšo jautājumu par cīņu dēļ uztura. Kāda daļa vairs lielai tērauda fabrikai vai citam pilsētas milzu uzņēmumam ar maizes jautājumu? Bet uznāca karš, un maizes jautājums kļuva redzams visiem: visslepenākos salonos sarunu vietā par literatūru, mākslu un biržu spēli stājās jautājums par ēšanu, dzeršanu un apģērbu, jo “cilvēkiem vispirms vajag ēst, dzert utt., iekām tie var nodarboties ar politiku, zinātņi, mākslu...”

¹ Sastingušākais (konservatīvākais). – *Red.*

Tehnika, t. i., darbarīki jeb ražojamie spēki, mainās, un līdz ar to grozās attiecības ļaužu starpā darba procesā. Šis pārgrozības noved pie ļaužu saskaldīšanās darba dalīšanā un pie viņu jaunapvienošanās darbu apvienošanā (kooperācijā). Pirmatnējā kopdarbība komūnā izirst, ļaudis sadalās īpašniekos un bezīpašniekos (proletāriešos), zemniekos un bezzemniekos, lauciniekos un pilsētniekos (šīnī lielajā darba dalīšanā pārtikas un rūpniecības produktu ražošanā). Un fabrika rada jaunu kolektīvu darbu uz jauniem pamatiem. Visa **apvienotā** nacionālā ideoloģija **sašķīst** atsevišķās šķiru ideoloģijās **ar jaunu** tendenci uz **starptautisku šķiru** apvienošanu, uz kuru noved kapitālisms un viņa beidzamā stadija – imperiālisms. Ja vēl agrāk varēja būt šaubas par domu dzīves, prāta attīstības atkarību no saimniecības attīstības, tad taisni tagad, kur šķiru cīņa sasniedz augstāko pakāpi, par to runāt būtu lieks laika tēriņš, jo, ka šķiras un viņu pretišķības radītas vienīgi no saimnieciskās attīstības, to noliegt varētu tikai tas, kas noliegtu pašas šķiras un viņu pretišķības. [..]

Rakstu izlase. – R., 1980. – 3. sēj. – 420.–421. lpp.

TIESĪBU UN VALSTS REVOLUCIONĀRĀ LOMA (1921)

[..] Kad mums Tieslietu tautas komisariāta kolēģijā, KSFPR krimināltiesību vadošos pamatprincipus¹ rediģējot, radās nepieciešamība formulēt savu, tā teikt, “padomju” tiesību jēdzienu, mēs apstājāmies pie šāda formulējuma: “Tiesības ir sabiedrisko attiecību sistēma (vai kārtība), kas atbilst valdošās šķiras interesēm un ko aizsargā tās (tas ir, šīs šķiras) organizēts spēks.” Bez šaubām, iespējams vēl pilnīgāks tiesību jēdziena formulējums. Vairāk jāuzsver vārdi “sistēma vai kārtība” vai tie jāaizvieto ar citu vārdu, kas spilgtāk atspoguļotu apzinātu cilvēka dalību šīs “sistēmas vai kārtības” noteikšanā. Pēdējā laikā es “sistēmas” vietā esmu licis vārdus: “sabiedrisko attiecību, tas ir, ražošanas un maiņas attiecību, organizācijas forma”² Varbūt vairāk vajadzēja uzsvērt arī to, ka valdošās šķiras intereses ir jebkuru tiesību galvenais saturs, galvenais raksturojums. Iespējams, beidzot, vēl formulējums, ka tiesības ir “**normu sistēma** vai kārtība, kas fiksē un aizsargā no pārkāpumiem augstāk noteikto sabiedrisko attiecību sistēmu”, un tā tālāk. Šo pēdējo uzskatu par tiesībām mēs mazliet no cita viedokļa apstrīdam un tā iztīrījumu dosim turpmāk, taču tas balstās uz pareiza, proti, **šķiriska** viedokļa. Visumā un kopumā es arī tagad uzskatu Tieslietu tautas komisariāta formulējumu par pilnīgi pieņemamu, jo tas satur tās galvenās pazīmes, kas ietilpst ne tikai padomju tiesību, bet vispār **jebkuru** tiesību jēdziena saturā. Šī formulējuma pati galvenā labā īpašība ir tā, ka tas pirmoreiz nostāda uz stingri zinātniska pamata jautājumu par tiesībām vispār: tas atsakās no tīri formāla viedokļa par tiesībām, saskata tiesībās ne mūžīgu kategoriju, bet sociālu kategoriju, kas mainās šķiru cīņā. Tas atsakās no buržuāziskās zinātnes mēģinājumiem samierināt nesamierināmo un, tieši pretēji, atrod mērauklu, kas piemērojama pašām nesamierināmākajām tiesību formām, jo tas balstās uz šķiru cīņas un šķiru pretrunu revolucionāri dialektisko viedokli. [..]

¹ Sk.: Собрание узаконений. – 1919. – № 66. – С. 590.

² Sal. manu referātu: Стучка П. Классовое государство и гражданское право. – М., 1924.

[..] Taču mums var teikt: vai mūsu definējums atbilst īstenībai? Vai tas aptver visu tiesību sfēru, kā tas ir vēsturē un dzīvē? Mēs, bez šaubām, mūsu tiesības nevaram piemērot bezšķiru sabiedrībai, bet tālāk redzēsīm, ka tur arī tiesības tagadējā izpratnē nebija, un tikai mūsdienu terminoloģijas pati neizvēlīgākā pielietošana antīkajai sabiedrībai rada tamlīdzīgas "ilūzijas". Tā ir tā pati buržuāziskajā zinātnē vispārpieņemtā jēdzienu sajaukšana, kad senajā pasaulē atrod gan kapitālu, gan proletariātu utt. Taču visur, kur vienā vai otrā formā ir cilvēces dalīšanās šķirās un vienas šķiras kundzība pār otru, mēs atrodam tiesības vai kaut ko, kas līdzīgs tiesībām. Mēs savā pētījumā aprobežosimies ar buržuāziskās un pirms tās esošās feodālās sabiedrības laikmeta tiesībām, kas ir tiesību spilgtākie paraugi. Tiesību aptvertajā jomā vislielākos iebildumus rada starptautiskās tiesības. Mēs vēl redzēsīm, ka starptautiskām tiesībām, par cik tās vispār ir tiesības, pilnīgi jāatbilst šim definējumam. Šādam uzskatam atvēra acis mūsdienu imperiālisms, sevišķi pasaules karš ar visām tā sekām. Mēs runājam par varu, kas pieder šķirai, nenosaucot to par valsti, lai ar tiesībām aptvertu plašāku sfēru. Es varu piebilst, ka pat liekulīgās buržuāziskās zinātnes vidū ir daudz zinātnieku, kas nopietni šaubās par starptautisko tiesību ietilpšanu tiesību sistēmā.

Paliek vēl viens iebildums, ka šis definējums it kā attiecas tikai uz civiltiesībām jeb privāttiesībām. Skaidrs, ka mūsu definējums patiesi mēģina nostādīt uz kājām cilvēkus to savstarpējās attiecībās, atzīstot tiesībās par pašu galveno jautājumu cilvēka attieksmi pret cilvēku; tanī pašā laikā mēs buržuāziskajā sabiedrībā redzam, ka nedzīva norma valda pār dzīvu cilvēku, kur cilvēks eksistē priekš tiesībām, bet ne tiesības cilvēkam. [..]

[..] Lai kā arī mēs neskatītos uz valsts lomu tiesību jautājumā, tiesību un valsts jēdzienu ciešais sakars nerada šaubas. Protams, rodas jautājums par tiesību un valsts savstarpējo attiecību. Kas radās agrāk: tiesības vai valsts? Kas to nosaka? Vai tiesības nosaka valsti vai valsts – tiesības? Ja atmetam tiesību un valsts dievišķās izcelšanās teorijas, kā arī tautiskā gara un mūžīgās idejas teoriju, sakarā ar kurām tiesības un valsts rodas **paralēli no viena avota**, tad liekas, ka buržuāziskajai zinātnē var būt tikai viens risinājums: valsts izdod likumus, tos atceļ un aizsargā, **tādējādi valsts vara ir pamata moments**. Konsekventākie juristi, kā, piemēram, Gumplovičs, tā arī nostāda jautājumu: "Tiesības pēc savas izcelšanās visur ir valsts kārtības forma tieši mazākuma kundzībai pār vairākumu." Pat buržuāziskās politikās ekonomijas tēvs Ādams Smits ("*Wealth of Nations*", V nod.) raksta: "Buržuāziskā valdība patiesībā radīta tikai bagāto aizsargāšanai no nabagiem vai to aizsargāšanai, kam kaut kas pieder, no tiem, kam nepieder nekas." Taču pašreiz šī valoda buržuāzījai pārāk atklāta. Tāpēc valststiesību zinātne izgudrojusi tiesiskās valsts (*Rechtsstaat*) jēdzienu ne tajā nozīmē, ka šajā valstī viss notiek saskaņā ar tiesībām, bet, galvenais, tajā nozīmē, ka pašas tiesības kalpo par valsts pamatu un ka tiesības, faktiski būdamas valsts monopola veidojums, tanī pašā laikā ir valsts **radītājas, pasaulē laidējas**. Taču buržuāziskā sabiedrība neapstājas tādu mazu pretrunu un pārpratumu priekšā. Ar sociālā liguma fikcijas parādīšanos "demokrātiskā iekārta" tā vēlīgi piešķir valdībai visādas tiesības, jo ir pārliecināta par valdības šķirisko nostāju.

"Und der König absolut,

Wenn er unsern Willen tut," –

tā dziedāja junkuri. ("Karalis ir absolūts [valdnieks], ja viņš izpilda mūsu gribu.") [..]

[..] Un tā tiesību un likuma samērs ir tāds, ka tiesības mūsdienu nozīmē, kā **šķiriskas** tiesības, rod savu atspoguļojumu galvenokārt **likumā**, bet likumdošana un likumu realizēšana dzīvē, kur tas ir nepieciešams ar piespiedu pasākumiem, ir **šķiriskās valsts varas monopols** (visā tās kopumā). Tādā veidā likums iezīmē tos robežstabus, kuri nosaka dotās tiesiskās kārtības, dotās tiesiskās attiecību sistēmas robežas, taču mēs redzējām, cik lielā mērā tas – ar visu savu principiālo liekulību – pareizi iezīmē šos robežstabus. Tieši buržuāziskais likums cenšas noklusēt šīs sistēmas patieso raksturu, bet tāpēc mums vēlreiz jāpasvītro, ka **tiesības ir tieši šī sistēma, bet nevis vienkārši likums**. Teorētiski **likumam** jādod dotās sistēmas pamatprincips (piem., privātīpašums – feodālais, kapitālistiskais u. tml.), kā arī pēc iespējas spilgta un izsmeljoša un tāpat pietiekami konkrētizēta svarīgāko juridisko institūtu definīcija. Bet pārējais – tas jau ir tiesību piemērošanas jautājums, kurš vienmēr būs netaisnīgs pret apspiesto šķiru, bet taisnīgs tikai valdošajai šķirai. Protams, ne pēc principa *fiat justitia, ruat mundus*,¹ bet “humāni un liberāli” iztulkojot šos likumus, jo jebkura buržuāziskā iztulkošana būs tikai šķiriska. [..]

[..] Tā buržuāzija, mudzinādamās savā liekulībā, no **likuma nelokāmības** principa nonāca līdz “no likumiem brīvai tiesai” (protams, savai šķiriskai) un pat līdz viedoklim, ka tiesu lēmumu pamatā ir interešu taisnīgs novērtējums, vai, Krievijā, līdz Petražicka intuitīvajām tiesībām. Tātad, kad mēs izvīrījām lozungu: sadedzināt vecos likumus un ne tikai tos sadedzināt, bet izravēt ar saknēm no mūsu un plašu masu apziņas, – mums bija taisnība arī no buržuāziskās zinātnes redzes viedokļa?

Tagad mums aiz muguras ir 5 padomju varas gadi. Mums patlaban ir savi nepa perioda kodeksi. Piecus gadus mēs dzīvojām pēc tautas tiesnešu “tiesiskās apziņas” un, teiksim atklāti, vairums gadījumos nebūt ne apzinīgu komunistu un vēl mazākā mērā pilnīgi apzinīgu strādnieku “tiesiskās apziņas”. Taču tomēr mēs atrisinājām šo pamatjautājumu **principiāli pareizi**, un pa šo ceļu nāksies iet **visām proletāriskajām revolūcijām**. Taču mums nav vajadzīgi nelokāmi likumu krājumi, un mūsu Konstitūcijai mums jādod iespēja grozīt likumu 24 stundu laikā. [..]

[..] Man atliek pateikt vēl dažus vārdus par tiesību attieksmi **pret tikumību, par tiesību zinātnes** [attieksmi] **pret ētiku**. Man ir jāatzīstas, ka es neatradu tādu tikumības definējumu un it īpaši tikumības un tiesību norobežojumu, kas visā pilnībā varētu apmierināt zinātnes prasības. Kaut kas noslēpumains, nesatricināms, svēts, neizskaidrojams mūs pašos, kas pasaka priekšā uzvedību, – saka vieni. Citi izskaidro, ka tikumība ir iekšējās uzvedības noteikumu vai mūsu ārējās uzvedības iekšējie noteikumi, kuriem tiek pretstatītas tiesības kā ārēji noteikumi, vai atkal kā mūsu ārējās uzvedības noteikumi. Tas viss ir tikai skaisti vārdi vai vārdu spēle.

No tāda cilvēka dabas, kurš darbojas apzinīgi, izvīrza sev visur mērķus, izriet, ka viņa galvā (iepriekš šajā sakarībā sirdi-dvēseli sajauca ar galvu) ir uzkrājies zināms sistemātisks uzvešanās kodekss. Tajā ietilpst viss: kā saglabājusies mānticība, tradīcija (audzināšana) utt., tā arī šķiras apziņa u. tml. Visa šī ideoloģija saistībā ar reliģiskām vai antireliģiskām jūtām veido zināmu “pienākumu kodeksu”, šķietami visnekustīgāko un vispārēju uzvedības normu krājumu visiem cilvēkiem. Bet kur tad ir robeža šim tikumības kodeksam? Tas, protams, ir vistuvāk tiesībām,

¹ Lai dzīvo justīcija, kaut viss iet bojā. – Red.

un visas paliekas, kuras ir izdzītas no visām ideoloģijas sfērām, meklē pēdējo patvērumu morālē un tās "zinātniskajā" interpretācijā – ētikā. Skaidrs, ka ētika no tā arī paplašinās.

Mēs tagad zinām, ka gan morāle, gan ētika nav kaut kas nemainīgs un tād kaut kas īpaši svēts, nesatricināms. Mēs runājam par grupu, kārtu, šķiru morāli, un mums ir taisnība. Vecāki, īpaši māte, – kas patlaban ir dotās sabiedrības visvairāk atpalikusī daļa, – audzinot bērnus, pasniedz tiem dzīves pirmās stundas, t. i., pirmos uzvedības noteikumus. Viņiem palīdz mācītāji utt. Pievienojas dažādas bailes no visa nesaprotamā, neapzinātā, nezināmā. Un tas viss sistematizējas vienā veselā, kuru parasti nav pārbaudījusi nekāda zinātne, izņemot mācītāju katehismu. Katrai šaurai grupai ir sava morāle, bet vispārcilvēcīgajā ir daudz kas kopīgs ar plašo masu [morāli]. Tāpat kā bezšķiriska mums liekas formula $2 \times 2 = 4$.

Izskatīt visu to sīkāk nav mans uzdevums. Es esmu par šķirisku ētiku, mums ir jāizstrādā arī tā. Bet uz uzstādīto jautājumu **par tiesību un tikumības norobežošanu** es īsumā atbildēju. Tikumība ir vairāk vispārīgs, tiesības daudz šaurāks jēdziens, jo tiesības aptver **tikai cilvēku sabiedriskās attiecības**, t. i., vispār tikai ražošanas un maiņas attiecības. Valdošās šķiras tikumība šajā attiecību sfērā vairāk vai mazāk **sakrīt ar tiesībām**; tād valdošās šķiras tiesiskā apziņa ir arī šīs šķiras ētikas daļa. Un otrādi – apspiestai šķirai tā noteikti atšķiras no tiesībām. [..]

Rakstu izlase. – R., 1983. – 5. sēj. – 291., 297., 328., 329., 403., 404., 453., 454. lpp.

REVOLŪCIJA UN REVOLUCIONĀRĀ LIKUMĪBA (1930)

[..] Protams, masveida kolektīvizāciju laukos neinteresēja Civilkodeksa pirmais pants, un ne jau tas vai kāds cits pants traucēja to stihisko pacēlumu, kas noveda pie lēciena desmitiem gadu uz priekšu. Taču šeit nebija arī nekādas plaisas starp revolūciju un revolucionāro likumību, jo kustība norisinājās uz partijas direktīvu bāzes un tika noformēta padomju likumā. Revolucionārās likumības pārkāpumi radās sakarā ar galvenās politiskās līnijas izkropļošanu. Kulaku ekspropriācija nenozīmēja nepa atcelšanu vispār; vietējie orgāni, pat tieslietu, pacentās priekšlaicīgi "papildināt" lozungu neatkarīgi no centrālajiem orgāniem, it kā sociālismu varētu celt vienā rajonā, vienā apgabalā, vienā autonomā Padomju republikā.

Te tad nu arī sākās pašreizējā revolucionārās likumības noliegšana. Ne centrālais likums, bet **vietējais**: vietējās tiesas, vietējās partijas komitejas. Bet rezultātā notika ar [padomju] dzīves ietvāriem pretrunā esoši pārspilējumi, pie kam bezjēdzīgi revolucionārās likumības pārkāpumi, 1918. gada paņēmieni,¹ kas bija asā pretrunā ar pašreizējo revolucionāro lozungu par kulaku ekspropriāciju, **nododot** ražošanas līdzekļus kolhozu nedalāmajā inventārā utt.; [nonāca] līdz pat kulaku ekspropriācijas pārvēršanai **utilpreču vākšanas kampaņās** – kulaku, pat vidējo [zemnieku] bērnu autiņu vākšanas veidā. Kādreiz ievērojamais satiriskis Ščedrins

¹ T. i., pilsoņu kara laika terora pielietojumi. — Red.

raksturoja sava laikmeta vienu momentu ar vārdiem: "Tie, kam bija **divi** īleni, pienesa ziņas par tiem, kam bija **viens** īlens", redzēja kulaku jau tajā, kuram bija divi īleni. – Tādā plāksnē tagad praktiski tiek izvirzītas uzstāšanās pret revolucionārās likumības atklātajiem un apslēptajiem pretiniekiem. Es ar visu noteiktību apgalvoju, ka šim lozungam vēl ir **lemts spēlēt** lomu jaunās iekārtas un jaunās sabiedrības izveidošanā.

Protams, savādāk tiek sastādīts arī šis jautājums. Ja mēs līdz šim laikam uz katra soļa neatgādinājām par revolūcijas un revolucionārās likumības saiknēm, tad mēs par to nevaram aizmirst. Revolucionārā likumība ir revolūcijas turpinājums. No tā izriet, ka tai jābūt patiesi revolucionārai, nav jāaizkavē revolūcija, bet jāvirza tā uz priekšu. Taču tas nenozīmē **individuālo** patvaļu, bet **organizētu** darbu pēc centra **direktīvām** vai saskaņā ar to. Tas nozīmē vēl arī ko citu: intensīvāka revolūcijas iedarbība uz pašu likumu vai, kā mēdz izteikties, uz likumdevēju. Likumam **jāklūst** citam. Tātad nostādne nevis uz ļoti ātru likuma un tiesību atmiršanu, bet uz **revolucionāro likumu**. [...]

Rakstu izlase. – R., 1984. – 7. sēj. – 284.–285. lpp.

VĒSTULE NELEGĀLĀS LKP CENTRĀLAJAI KOMITEJAI¹

Nosūtīta no Maskavas 1926. gada 6. novembrī

b. b.! Es šoreiz varu tikai īsos vārdos pakavēties pie viena jautājuma, kuru es mēģināju kā nekā aizplīvurotu ievietot legālā tērpā. Bet tur tas nav iznācis pietiekoši skaidri, kādēļ te to papildīnu.

Tas ir tas lozungs par s.-d. vadību un domstarpības ap to. Es šo lozungu skaitu par nepareizu un savus motīvus, cik tālu tie ievietoti manā raksteli, es te plašāk neatkārtošu.

Ja mēs gribam tiešām ievadīt nopietnu masu kustību, tad tas jāiesāk ne ar augstiem lozungiem, bet ar praktiskiem ievadsoļiem. Es esmu pret konferences pieņemto vispārējo situācijas novērtējumu, kurš arī Komunistiskās Internacionāles sekretariātā atrada nepieņemamu, bet par to es rakstu "Cīņas Biedrā", kas jau ir drukā. Ar "Cīņas Biedra" rakstu, šķiet, apmierināsies arī Komunistiskā Internacionāle. Protams, ka tagad, 1926. gadā, stādīt jautājumu par padomju varu vienā vien Latvijā, bez citu rietumu piedalīšanās, ir iemidzinoša frāze un ne vairāk. Es, protams, to presē ("Cīņas Biedrā") tik asi neformulēju, bet tā ir ļoti neizdevīgi rediģēta, it kā nebūtu bijis cita ko teikt.

Bet s.-d. valdība? Vai tā ir **reāla** iespējamība? Kādā ceļā? Ja tā pamatā parlamentāri, tad s.-d. nav vairumā, nerunājot jau par to, ka strādnieku un zemnieku valdība nav domāta parlamentāri. Ja tā būtu reāla, tad, protams, varētu pieteikt kopēju cīņu, bet paturot **kritikas brīvību** (sal. Korņilova fronti). Vai tāda situācija ir domājama? Bet kāda tad? Jaunieši runā par **mākoņiem**. Labs ir, es arī esmu pret mākoņiem, bet vēl noteiktāk pret **iluzorisku** lozungu (s.-d. valdība), ja

¹ Runa ir par P. Stučkas rakstu "Momenta uzdevumi", kas nosūtīts reizē ar šo vēstuli un iespiests žurnālā "Darba Vienība" 6. nr. 1926. g. 19. novembrī ar parakstu: K. – Red.

tam nav **ne mazāko** cerību uz piepildīšanos. Tad tas ir **tieši kaitīgi**, jo apmulsina kreiso strādniecību, kas **jau** atsvabinājusies no s.-d. Jau parlamenta vēlēšanas bija **ļoti** neizdevīgas; nav ko turpināt.

Man saka, ka veci (arī es) izbīdot pret apvērsumu – apvērsumu. Tā varētu būt diezgan reāla iespējamība, taču drīzāk būtu domājams patlaban DBP (Tālo Austrumu republikas) ceļš, lai tas arī būtu daudzkārt lēnāks nekā tur. Ja tikai tas būtu iespējams.

Nevajag nodoties māņiem, ka pilsoniskā demokrātija jau pilnīgi būtu izdzīvota. Kamēr ļaudis neplēš “Sociāldemokrāta” melu numurus, tie ir māņi. Un izdzīvot to varētu tikai tāda pārējas valsts ar (cik necik) legālu komunistu partiju. Fašisms ir reāls drauds, bet pret to iespējama nopietna cīņa tikai tad, ja masas tiešām darbos būs pret to. Tagad **masas klusē**. Es tādēļ stādu atklātu atzišanos, ka mēs esam atkāpušies. Un, ja jūs paraudzīsiet 1904.–05. un vēlāko gadu vēsturi, jūs tur atradīsiet paraugus, kā apvienot protesta kustību pret fašisma kustību. Līdz šim mēs tikai pasmējamies par siseņu¹ kaujām ar naciķiem. “Vienība” kādreiz pat rakstīja it kā par bērnu spēli. Tā tomēr bija vienīgā **reālā** cīņa, jo [komunistu] proklamāciju izkaisīšana vēl nav cīņa. Ļeņins vērtēja revolūcijas kustību pēc streikiem. Paraugiet “Darba Vienības” 4. numuru, tur ir 4. lpp. diezgan gaiša valoda. Atzīmējiet tur 1921. gadu (1920. gadā, šķiet, bija augstāks skaitlis) un 1923. gadu. Es nezinu, kādus skaitļus rāda 1926. gads. Nevajag paļauties vienīgi uz jūtām.

Es neesmu pesimists kustības jautājumā, bet es domāju, ka mēs Latvijas saimniecisko stāvokli tomēr ne pilnīgi pareizi vērtējam. Tas jāizpēta nopietnāk. Acīmredzot, kaut nelegāli, tur sūcas pāri no Krievijas lielāki daudzumi vērtību, nekā oficiāli rāda statistika.

Ja gribat **legālu** lozungu, mēģiniet kaut ko tādu, kā es uzmetu tai rakstiņā: vienotu arodnieku un laukstrādnieku, un jaunsaimnieku valdību. Tā, protams, arī būs zināmā mērā demagoģija, bet tas būs no šķiru piederības pareizāks un drošāks lozungs. Ja tur ieies arī s.-d., tas nieks, tad jāpastāv, lai vienīgi jeb gandrīz vienīgi strādnieki. **Izbīdiet populāras personas**. Tas, protams, tik ilgi, kamēr nevar iet atklāti cīņā pašiem. Taču es domāju, ka mums, ja nebūs citas revolūcijas, vienīga izeja būtu “DBP”² (*какими угодно средствами!*). Vai nav iespējama masu iekustība par labu līgumam ar PSRS³ jeb kādu citu lozungu. Tās ir manas personīgas domas. Nav iespējams sīkāk un skaidrāk izlikt, citādi nosebosies par nedēļu.

Ar komunistisku sveicienu.

Iespiesta pēc rokraksta.

Latvijas Valsts Arhīvs, PA 240. fonds, 1 apraksts, 491. lieta, 462.–464. lapa.

Ideju raksturojumu un materiālu
sagatavojis L. Dribins.

¹ Domāta Latvijas SDSP organizācija “Strādnieku sports un sargs”, ko vadīja Bruno Kalniņš.

² Tālo Austrumu Republika. Komunistu izveidota bufervalsts 1920.–1922. g.

³ Padomju Sociālistisko Republiku Savienība.

FRICIS ROZIŅŠ (1870–1919)

Fricis Roziņš ir redzams Jaunās strāvas marksistiskā virziena teorētiķis un propagandists, viens no Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas veidotājiem un vadītājiem, talantīgs publicists. Viņa pasaules uzskatā dogmatisms apbrīnojami sadzīvo ar plašu redzeslauku, vispusīgām zināšanām, dziļu cilvēcību un dzēlīgu asprātību.

Tāpat kā vairums viņa tuvāko domubiedru, F. Roziņš nācis no latviešu sabiedrības turīgajiem slāņiem. Viņš dzimis 1870. gada 7. (19.) martā kā bagāta Kurzemes saimnieka dēls. 11 gadu vecumā nākamais revolūcijas ideju paudējs sāk mācīties Durbes divgadīgajā elementārskolā. 1884. gadā viņš iestājas Liepājas Nikolaja ģimnāzijā, kur atšķirībā no daudzām citām tā laika Latvijas vidējām mācību iestādēm mācības notiek nevis vācu, bet krievu valodā. Ģimnāzijas mācību kursā, protams, ietilpst laba vācu valodas un vairāku citu valodu apgūšana.

Lai gan vairumā Latvijas skolu kopš 19. gadsimta astoņdesmito gadu vidus pastāv brutāls pārkrievošanas režīms, Liepājā, kur iedzīvotāju vidū krievu ir maz un krievu kultūras ietekme – vāja, skolas vadība, cik iespējams spriest, necenšas aktīvi apkarot visas latviskuma izpausmes. Astoņdesmito gadu beigās te ar skolas vadības ziņu pastāv literārais pulciņš, kur līdzās F. Roziņam darbojas tādi vēlāk plaši pazīstami sabiedriski darbinieki kā Ā. Hertelis, E. Rolavs, M. Valters un daudzi citi. Pulciņā lasa un apspriest tā laika latviešu literatūras labāko veikumu.

Iespējams, ka Liepājas straujā attīstība kopā ar relatīvi liberālo režīmu krievvalodīgajā ģimnāzijā ietekmējusi F. Roziņa rakstura veidošanos tā, ka viņš nav pamanījis briesmas, kādas jau tajā laikā latviešu tautai draudēja no pārkrievošanas.

Nacionālajos jautājumos F. Roziņš ir diezgan vienaldzīgs visu mūžu un Latvijas nākotni parasti skata saistībā ar Krieviju, kaut gan krievu carismu, militarismu un birokrātiju viņš ieņīst tikpat dedzīgi kā vācu muižnieku varu. Sociālo taisnīgumu tādā nozīmē, kā viņš to izprot, F. Roziņš vērtē augstāk par tautu pašnoteikšanās tiesībām. Viņš ir vāji saistīts ar Rīgas latviešu inteligenci. Nihilistiska nostāja nacionālajā jautājumā 19. un 20. gadsimta mijā sastopama arī dažu citu tautu revolucionāru uzskatos.

1890. gada pavasarī F. Roziņš pabeidz Liepājas Nikolaja ģimnāziju, iestājas Tērbatas universitātes Medicīnas fakultātē, taču vairāk apmeklē lekcijas sabiedriskajās zinātnēs. Ir pamats domāt, ka ar marksismu F. Roziņš, tāpat kā lielākā daļa radikāli noskaņoto latviešu studentu un citu inteligences darbinieku, iepazīnīs no vācu sociāldemokrātu izdevumiem, ko 1893. gadā Latvijā no Vācijas ievēd Rainis un Tērbatas students Pauls Dauge. Universitāšu, tāpat arī ostu pilsētās, protams, pastāv arī citas iespējas tikt pie aizliegtas literatūras.

1894. gadā F. Roziņu no Tērbatas universitātes Medicīnas fakultātes izslēdz par to, ka viņš ar Liepājas strādniekiem ir runājis par revolucionāro kustību. Turpmākajos gados F. Roziņš darbojas kā neatkarīgs žurnālists un papildina zināšanas pašmācības ceļā. Laikā no 1894. gada līdz

1897. gadam laikrakstā "Dienas Lapa", kas iznāk Rīgā, galvenokārt ar segvārdiem "Āzis", "Ā." vai "R." iespiesti daudzi F. Roziņa sacerējumi par sabiedrības dzīves jautājumiem. To stils ir skaidrs, precīzs un asprātīgs. Satura ziņā daži no tiem gan ir kompilācijas no vācu sociāldemokrātu līderu darbiem, tur pausto ideju lokalizācija un propaganda Latvijas apstākļos. Var domāt, ka tieši šajā laikā F. Roziņš ir izkopies savu publicista un propagandista meistarību. To varēja veicināt arī ne visai ilgais, taču intensīvais darbs "Dienas Lapas" redakcijā.

1895. gada septembrī F. Roziņš iestājas Tērbatas universitātes Juridiskajā fakultātē, taču ilgi tur nemācās. Policija ir izsekojusi aktīvākos "Dienas Lapas" darbiniekus un līdzstrādniekus, turot viņus aizdomās par revolucionāras literatūras ieviešanu Krievijā. Naktī uz 1897. gada 20. maiju Liepājā arestē 17 jaunstrāvniekus, tajā skaitā arī F. Roziņu. Pēc vairākām pratināšanām tā paša gada septembrī nemierīgais students tiek atbrīvots no apcietinājuma, taču ar nosacījumu dzīvot tēva mājās policijas uzraudzībā. 1899. gada martā F. Roziņam tiesa piespriež cietumsodu uz astoņiem mēnešiem un izsūtījumu ārpus Baltijas uz trim gadiem. F. Roziņš nolemj cietumā neiet. 1899. gada jūnijā sākumā kopā ar citu jaunstrāvnieku Frīdrihu Vesmani – vēlāko neatkarīgās Latvijas sūtni Lielbritānijā – viņš nelegāli dodas uz Londonu, kur var likt lietā savu žurnālista un redaktora pieredzi.

Lielbritānijā kopā ar vairākiem citiem radikāli noskaņotiem latviešu emigrantiem F. Roziņš noorganizē revolucionāra satura mēnešraksta "Latviešu Strādnieks" izdošanu. Līdz 1900. gada jūlijam iznāk astoņi numuri. Latvijā no tiem nokļūst tikai maza daļa. Londonas izdevumos carisms tiek atklāti kritizēts. Darbu kavē līdzekļu trūkums. Poļu revolucionāri, kas materiāli ir labāk nodrošināti, piedāvā savu palīdzību latviešu revolucionāriem, ja tie cīnās pret krievu carismu izvirzīs prasību pēc Latvijas neatkarības. Taču F. Roziņš, tāpat kā pirms viņa H. Punga, noraida šo piedāvājumu.¹ Tā laika latviešu sociāldemokrāti teorētiski atzīst, ka neatkarīga latviešu valsts varētu reāli izveidoties, taču uzskata, ka, atrautībā no Krievijas tā varētu būt birģeliska republika, bet pēc tādas viņi neilgojās.²

1900. gadā saasinās pretrunas arī redakcijas iekšienē. F. Roziņš, viņa dzīvesbiedre M. Roziņa, F. Vesmanis un H. Punga uzskata, ka šķiriskās intereses ir svarīgākas par nacionālajām, kamēr M. Valters un A. Rolavs vērtē otrādi. 1900. gadā F. Roziņš un viņa domubiedri sāk izdot žurnālu "Sociāldemokrāts", kas, sākot ar 5. numuru, iznāk reizi mēnesī. Turpmākajos gados "Sociāldemokrāta" redakcija, arī F. Roziņš, uzturas Londonā, bet izdevniecība pārceļas uz Berni Šveicē. 20. gadsimta pirmajos gados šī pati emigrantu grupa izdod 12 brošūras ar kopīgu virsrakstu "Sociāldemokrāta bibliotēka". 1903. gada janvārī arī "Sociāldemokrāta" redakcija pārceļas uz Šveici, kur paliek līdz 1905. gada septembrim. Šveicē sistemātiskāk nekā līdz tam F. Roziņš iepazīt sava laika filozofiju, galvenokārt Jozefa Dīcgēna sacerējumus. F. Roziņa publicistikā šajā periodā dominē raksti pret individuālo teroru kā revolucionāru cīņas līdzekli. Vairākus polemiskus rakstus viņš veltījis arī vācu sociāldemokrātu līdera E. Bernšteina teorētisko uzskatu nosodīšanai.

¹ Sk.: Vesmanis F. Emigrantu literatūra. – Domas. – 1925. g. pirmā puse. – 56., 137. lpp.

² Turpat. – 141. lpp.

1905. gada rudenī, kad revolucionāra satura literatūru samērā brīvi var izdot arī Latvijā, F. Roziņš dzīvo Rīgā. Viņš rediģē sociāldemokrātisko laikrakstu "Pēterburgas Latvietis", vēlāk laikrakstus "Biedris" un "Diena", veic arī organizatora darbu sociāldemokrātu partijā. 1906. gada jūlijā LSDSP III kongresā F. Roziņš uzstājas par apvienošanos ar Krievijas sociāldemokrātu partiju. Reakcijas gados F. Roziņš kā publicists vēršas pret anarhismu. Viņš sagatavo trīs "Strādnieku kalendārus" – 1906., 1907. un 1908. gadam. Ikviens no tiem ir propagandas meistardarbs, tikai aizguvumu dēļ ir grūti pateikt, kur tajos beidzas izdevēja autorība. Reakcijas periodā F. Roziņš atkal emigrē. Lielāko daļu 1907. gada viņš pavada Somijā. 1908. gada februārī F. Roziņš atgriežas Rīgā, lai palīdzētu pārkārtot partijas organizāciju reakcijas uzbrukuma apstākļos. Kā pagrīdnieks viņš paveic diezgan maz, jo marta vidū viņu arestē.

1909. gada janvārī kara tiesa piespriež F. Roziņam četrus gadus katorgas cietumā, bet pēc tam – nometinājumu Sibīrijā. Cietumā viņš daudz lasa filozofisko literatūru, nodarbojas arī ar tulkošanu. Cietumā stipri cieš viņa veselība. 1912. gada pavasarī F. Roziņam nākas doties trimdā uz Irkutskas guberņu. Tur viņš pavada vairāk nekā gadu, tad bēg un 1913. gada septembrī dodas uz Somiju, Beļģiju, bet pēc tam uz ASV. Te viņš darbojas kā Amerikas latviešu sociāldemokrātiskās organizācijas laikraksta "Strādnieks" redaktors. 1917. gada pavasarī F. Roziņš dodas uz Krieviju, taču gada lielāko daļu pavada Zviedrijā. Tikai novembrī viņš var iebrukt Krievijā un drīz ierodas Latvijā.

1917./18. gada ziemā F. Roziņš ir Iskolata priekšsēdētājs vācu neokupētajā Latvijas daļā Ziemeļvidzemē, 1918. gadā – tautību lietu komisāra vietnieks Maskavā. 1919. gada februārī viņš atgriežas Latvijā un strādā kā zemkopības tautas komisārs Padomju Latvijā. 1919. gada maijā F. Roziņš mirst ar plaušu karsoni.

F. Roziņš nav guvis sistemātisku izglītību filozofijā. Ar filozofiju viņš iepazīstas pašmācības ceļā. No 1903. gada līdz 1905. gadam Šveicē, arī cietumā un Pirmā pasaules kara laikā ASV tas notiek sistemātiski. Lielākā daļa autora sacerējumu vērtējama kā publicistika un politiskā propaganda. Tomēr viņa apcerējums "Latviešu zemnieks", kā arī daži raksti, kas sacerēti Pirmā pasaules kara laikā, liecina, ka viņš spēj dziļi analizēt ļoti pretrunīgus un daudzveidīgus notikumus. F. Roziņa publicistika ietekmējusi gan laikabiedrus, gan arī turpmāko periodu lasītājus.

F. Roziņš apcerējis politikas, vēstures, ekonomikas, kā arī kultūras jautājumus. Nebūdam speciālists šajās nozarēs, viņš daudz izmantojis citu autoru darbus. Daļa viņa publicistikas robežojas ar daiļliteratūru. Arī šajā novadā viņš reizēm izmantojis gatavus paraugus, tos tikai pārtulkojot un lokalizējot. Šādi apstākļi apgrūtina autorības noteikšanu. Līdz šai dienai nav drošas F. Roziņa darbu bibliogrāfijas. Publicistikā, tāpat kā politikā, viņš paveicis daudz, taču centies nekur neatstāt viegli identificējamus pēdas. Šajā antoloģijā ievietoti fragmenti no tiem F. Roziņa darbiem, kuros visskaidrāk jūtami autora uzskati filozofijā, kā arī īsi paraugi no autora publikācijām satīras žanrā.

IZTEIKUMI

Mūsu pirmajā lielajā brīvības cīņā revolucionārā noskaņa jo cieši saistījās ar nacionālo. Ļoti zīmīgi, ka latviešu strādnieki toreiz nemaz nedziedāja franču sacerēto starptautisko sociālistu dziesmu Internacionāli, kas Latvijā ieviesās tikai pēc 1917. gada revolūcijas. 1905. gadā latviešu revolucionāru iemīļotākā cīņas dziesma bija ar krasi izteiktu patriotisku saturu – Latvija, mosties! [...] Šī dziesma kļuva par istu latviešu revolūcijas himnu, un to latviešu darba tauta vēl ilgi jūsmīgi dziedāja par spīti uzvarējušai reakcijai. Šīs dziesmas teksta autors ir Fricis Roziņš, kas bija ļoti nacionāli noskaņots un 1906. gada strādnieku kalendārā publicēja satīriskus pantus par “ķomnorusku” (tumšo Krieviju).

F. Cielēns

Un pirmās un ciešākās mūsu saites bija ciešā sakarā ar viņa humoru un satīru kopotu izturēšanos pret jebkuru, pat visnopietnāko jautājumu. Tā cēlās arī viņa “palama”. Iedomājieties tikai, Latvijas marksisma vislabākā teorētiķa pseidonīms (paša pieņemts vārds) – Āzis.

P. Stučka

Roziņš ieradās Maskavā 1917. gada ziemā, kad viņš darbojās kā VCIK prezidija loceklis. 1918. gada sākumā mēs viņu sastopam Sarkanā Latvijā, viņas Izpildu komitejas priekšgalā. Nu viņam bij laba iespēja atmaksāt Baltijas baroniem un kapitālistiem par to, ko pēdējie viņam bij nodarījuši pēc pirmās, 1905. gada, revolūcijas. Roziņš tomēr personīgi bij mazāk atriebējs, nekā taisnīgs revolūcijas soģis un pravietisks dzīves arhitekts. To atzīst ne tikai draugi, bet arī naidnieki.

P. Dauge

[...] bija skaidra lieta, ka Stučka, kas dzirdēja par manu apcietināšanu (1919. g. II, lielinieku terora laikā – *red.*), negribēja neko dzirdēt un zināt pat mazāko. Tādēļ bija jāmeklē cits palīgs. Un tāds radās zemkopības komisāra Fr. Roziņa personā. Tas bija arī mans biedrs no Dienas Lapas laikiem. To atminēdamās, mana sieva griezās pie viņa. Tas bija tūliņ gatavs palīdzēt – pavisam citādi kā Stučka. Apjautājies tūliņ pa telefonu par manu lietu un solījis, ka par to gādāšot, ka mani atsvabina. Taču lieta negāja tik ātri. Pagāja diena pēc dienas un pat cieši noteikti termiņi, kad atsvabināšanai vajadzēja notikt, bet es vēl arvien neierados mājās. Redzams, ka bija savi pretspēki, kas strādāja pretim Roziņa atsvabināšanas nodomiem. Par to arī mana sieva zin ko pastāstīt. Tā kādu dienu, kad viņa Roziņu apmeklējusi viņa kabinetā un pēdējais, atvadīdamies un viņai roku sniedzot, solījies, ka nu tiešām manai atsvabināšanai jānotiek, pa pretējām durvīm ienācis Roziņa biedrs, komisārs J. Bērziņš [...], kas dzirdējis Roziņa beidzamos vārdus, izsaucies: “Nē, to tik nē – Āronu, tādu kontrrevolucionāru, nevar atsvabināt!” Roziņš runājis pretim, – viņš mani jau sen pazīstot un par tādu neturot. Arī mana sieva, kurai durvju slēdzamais jau turēts rokā, to dzirdot, atgrieziesies atpakaļ istabā un cīnījies ar Bērziņu par mani.

Tā ar šādu manas sievas nemitīgu cīnīšanos un rūpēšanos, kā arī ar vienīgo Roziņa izpalīdzību tapu izlaists no cietuma.

Āronu Matīss

DARBI

Rakstu izlase. – R.: LVI, 1963., 1964., 1965. – 1.–3. sēj.

Domu dzirkstis. Aforismi un atziņas. / Sast. un pēc. sarakst. V. Plēsuma. – R.: Liesma, 1970.

LITERATŪRA

Dauge P. Fr. Roziņa-Āža dārgai piemiņai // Krievijas Cīņa. – 1923. – 7. apr. – 29. nr.

Greble V. F. Roziņš – revolucionārās poēzijas publicētājs un atdzejotājs // LPSR ZA Vēstis. – 1970. – 8. nr. – 87.–97. lpp.

Millers V., Stumbiņa E. Fricis Roziņš. 1870–1919. Dzīve un darbs. – R.: Liesma, 1965.

Stučka P. Fr. Roziņš (Āzis) // Cīņa. – 1919. – 10. V. – 102 (410).

Šteinbergs V. F. Roziņš – marksistiskās filozofijas celmlauzis Latvijā. – R., 1960.

SOCIĀLDEMOKRĀTU FILOZOFIJA¹ (1903)

[..] Pirmā un galvenā atziņa, kas šķir zinātnisku sociāldemokrātu no murgotāja, utopista, filozofa un teologa, skan: vispirmā kārtā pasaule netiek radīta un vadīta no idejas, gara, principa, ne cita kāda mīklaina jūras putna, bet visas idejas, principi, gari utt. tiek radīti no dzīves un no cilvēku materiālajām vajadzībām jeb interesēm. Tāpēc ir ģeķība meklēt labāku sabiedrības iekārtojumu un taisnāku valsts kārtību spoku valstī – aiz mākoņiem, Zīnaja kalnā vai mūsu galvā. Tās nav saņemamas no augšienes, nedz izvelkamas no mūsu smadzeņu noslēpumainiem dziļumiem jeb izgudrojamas, bet tās ir izlobāmas iz ārējiem dzīves apstākļiem un to radītām materiālām interesēm jeb tiešām, faktiskām vajadzībām.

Šī atziņa ir robežu stabs starp zinātnisko sociālismu vienā un starp teoloģiju, filozofiju un utopisko sociālismu otrā pusē. Kas šo atziņu vēl nav sagremojis un pilnīgi uzņēmis savās miesās un asinīs, tas var gan būt nemierā ar tagadējo valsts un sabiedrības kārtību, kuras ļaunumus tas redz un jūt; viņš var pat gribēt palīdzēt “mazajiem brāļiem”, bet vairāk kā laba griba no tāda iznākt nevar, jo viņš ir un paliek tas, kas bija senākie utopisti: labs un žēlīgs sirdī, bet durns galvā. [..]

[..] Cieti vajag iegaumēt, ka neviens nedomā, ko tas grib domāt, bet katrs domā to, ko tam vajag domāt. Un mūsu domu virzienu nosaka tās intereses un tie uzskati, kurus attīsta zinā-

¹ Raksts ievietots pirmavotā bez paraksta. “Sociāldemokrāta” 28. numura rakstā “Atbilde” F. Roziņš min, ka “Sociāldemokrātu filozofija” ir viņa raksts.

mas šķiras sabiedriskais stāvoklis un materiālās vajadzības. Ja kapitālistu šķira – buržuāzija jeb pilsonība – kā viņa pie mums Baltijā pēdējā laikā mil nosaukties – izturas naidīgi pret sociāldemokrātiju, tad mēs par to ne brīnāmies, ne gaudojam. Būtu ģeķība prasīt no kādas šķiras, lai tā rīkojas pretī savām interesēm, šmukļus organizēt nav mūsu uzdevums, birģeļiem iztapt un tos pielabināt mēs negribam. Mēs tikai pūlamies vilkt iespējami asu un visiem acīs krītošu robežu starp sabiedrības dažādām šķirām un slāņiem, kuri aiz savu faktisko interešu dažādības un pretišķības, gluži dabiski, stāv un nevar nestāvēt viens otram pretī, kaut gan nereti paši to neapzinās.

Šo apziņu modināt ir mūsu uzdevums, praktisks, no pašas dzīves stādīts un nevis kaut kāda "Principa" diktēts uzdevums. Mums ir praktiska un faktiska interese, ka lai mūsu šķira apzinātos savus spēkus, savu nozīmi un savas vajadzības. Jo, kad proletāriešu lielais vairums to būs atzinis, tad arī mans un tavš, un katra proletārieša maizes riecienš kļūs biežāks. Bet šo apziņas modināšanas darbu apgrūtina katrs, kas pļāpā par kādiem nebūt no tautas interesēm neatkarīgiem, pār tām lidinošiem principiem. Jau Komunistu manifestā ir aprādīts, ka valdošie uzskati, idejas un principi katru reizi ir valdošo šķiru uzskati, idejas un principi. Tātad katrs, kas nāk pie tautas ar kādu vispār atzītu principu, nāk valdošo šķiru interesē. Un, ja viņš pie tam rauga iestāstīt, ka šis princips (lasi: valdošo šķiru interese) ir kaut kas augstāks nekā proletāriāta interese un ka proletārieši tikai tiktāl drīkst sekot savām interesēm, cik to pielaiž principi, tad tāds ir vai nu ģeķis, vai šķelmis. Ģeķis viņš ir, ja viņš to dara, būdams "labs sirdī, bet durns galvā", bet noziedzīgs šķelmis, ja viņš to dara apzinātā viltus nolūkā piešmāukt un mānīt tautu, māukt strādniekiem naktsmici galvā.

Mēs, sociāldemokrāti, turamies gan pie principa. Bet par principu mēs saucam nevis kaut kādu garīgu vadoni, kurš lido pār mūsu materiālām dzīves vajadzībām un interesēm kā balodis pār ūdens virsu, bet taisni mūsu pašu interesi. Savu pirmo (latīniski – *princeps*) un galveno vajadzību jeb savu augstāko interesi mēs saucam par principu. Protams, ka var iedomāties gadījumus, kur mūsu acumirkļa sikās intereses nesaskan ar šo galveno interesi jeb principu. Tādos gadījumos mūsu interese ir ziedot mazo interesi galvenai interesei jeb principam.

Bet kā sociāldemokrāti nosver, kas ir galvenā interese? Vai pie tam tomēr nespēlē lomu kāda gudra vīra dievišķais gars? Nebūt nē. Markss bija pirmais, kas atzina un pierādīja, ka cilvēces labklājība neatkarājas no kāda apgaismota politiķa idejām, bet no **sabiedriskā darba ražīguma**. Viņš atzina – un šī atziņa pieder pie zinātniskā sociālisma dzelzu inventāra, – ka daba spiež vienmēr pavairot mūsu darba ražīgumu, attīstīt mūsu ražošanas spējas. Šī ražošanas spēju attīstība jeb darba ražīguma pieaugšana dabiskā un nenovēršamā kārtā noveda un nevarēja novest no mežonības un barbarisma stāvokļa pie tagadējās civilizācijas. Šī pati ražošanas spēju attīstība ir jau radījusi tādus apstākļus, kuros tagadējā ipašuma kārtība kļuvusi nepanesama; un šī pati ražošanas spēju attīstība mūs dabiski, nenovēršamā kārtā ved uz sociāldemokrātisku sabiedrību, uz komunistisku brīvību, brālību, vienlīdzību. Šī pārlicība nav izgudrota, izdomāta, bet ir smelta iz vēsturiskiem **faktiem** un dzīves novērojumiem. Un, kamēr šī atziņa kļuvusi vispārēja, tikmēr neviens negaida kādas pārgrozības vai pārļabojumus no reliģiskiem, juridiskiem vai politiskiem apgaismotājiem, bet redz tos mehāniski izaugam iz

tautas saimnieciskās attīstības. Cilvēces pestīšana nāk no materiāla darba un ne no spiritiskām fantāzijām jeb no principiem, kuri neatkarīgi no materiālās dzīves vajadzībām.

Ievērojot to, mēs atzīstam, ka materiālo ražošanas spēju vairošana, arvien plašāka darba-spēka pārvaldīšana ir mūsu augstākais mērķis, mūsu galvenā interese jeb princips. Ar to nav sacīts, ka mēs nievājam zinātnei un izglītību. Mēs tās uzskatām par visai vērtīgiem līdzekļiem, bet **tikai** par līdzekļiem. Dzīves vajadzības jeb materiālās intereses, kādas cilvēkiem ir pie darba ražīguma pavairošanas, spiež dzīties pēc zinātnēm un izglītības. Šīs tad atkal savukārt dara iespaidu uz darba ražīgumu. [..]

[..] Cilvēkiem jau ir tiesība lepoties ar savu garu, ko tie nes savā galvā, bet viņi nedrīkst to bērnišķīgi dievināt. Jāzeps Dīcgens saka: ideālisti ir tie, kuri pārspilē cilvēka prāta vērtību, sāk viņu dievināt un dzīt ar to reliģiskas jeb metafiziskas ālēšanās.

Mūsaiķu sabiedrībā (kura uz savu tagadējo pakāpienu pacelta caur ražojamo spēju attīstību) visi dzīves un darba apstākļi ravēt izravē reliģisko māņticību. Daba un patiesā dzīve saistīt saista daiļrakstnieku spalvas un nelaiž klejot viņu fantāzijai zilajos padebešos, Riekšu valstī. Bet tomēr vēl ronas ļaudis, kas, lai gan reliģisko māņticību sen atmetuši, vēl nevar un nevar atkurties no "**ticības**", ka tādi jēdzieni un principi kā brīvība, taisnība, daiļums utt. vada un veido cilvēci. Labs ir! Arī mēs neliedzam, ka viņi to dara, bet vispirms nāk materiālā pasaule un veido šo jēgumu saturu, nosaka, kas saprotams zem brīvības, taisnības, daiļuma utt.

Ir no ļoti liela svara, ka katrs biedrs būtu skaidrībā par šo procesu, jo tas ir pamats, uz kuru dibinās sociāldemokrātiskā metode, tā ir atslēga, kura sociāldemokrātam atklāj tādu notikumu īsto nozīmi, kuri pat visdziļdomīgākiem profesoriem paliek grāmata ar septiņiem zēģeliem. Skaidri uzstādīt un skaidri saprast jautājumu: kas ir *primus*? Gars vai matērija? Tas ir patiesais ceļš uz taisnību un taisnais ceļš uz patiesību. [..]

[..] Tā kā dažam labam no lasītājiem tās lietas, par kurām šeit runa, var būt neskaidras, tad pakavēšos arī pie morāles jautājuma. Kopš cilvēki dzīvo kopā pulkos, ģintīs, ciltīs un tautās, ir faktiskā vajadzība pēc zināmas kārtības, pie kuras visi sabiedrības locekļi pieturas. Kas kuru reizi tiek atzīts par labu un kas par ļaunu darbu, to nosaka ārējie apstākļi. Sevišķs iespaids ir katrreizējiem ražošanas apstākļiem. Tiklīdz pārgrozās miesas vajadzību apmierināšanas veids jeb tā saucamā saimniecība, tad līdz ar to grozās morāle, ierašas, tiesības, ticība. Mednieku tautām ir citādas tiesības nekā ganu tautām; bruņiniekiem citāda morāle nekā buržujiem. Un, kopš cilvēku sabiedrība sadalīta šķirās, katrreiz ir valdošās šķiras morāle, tiesības utt. bijušas valdītājas. Tā arī tagad. Skolās un baznīcās, tiesās un avīzēs mums kaļ un sludina mūsu kungu morāli. Sociāldemokrātija nu saslienā pret visu kundzību un tātad arī pret kungu morāles, pienākumu, goda un izglītības jēdzieniem. Viņa sludina, ka visa kundzība ar tās morāli, ticību, tiesībām utt. ir gāžama un ka tikai tad varēs nodibināties īsta morāle. Buržuāzija un viņas algotie kalpi uz kancelēm, katedros, redaktoru krēslos, aiz tiesas galda un visur, visur sludina un māca, ka pastāvošā valdība ir dieva iecelta un neaizskarama, un katrs, kas to aiztiek, ir morāliski grīmis noziedznieks. Acīm redzot, katrai sabiedrības šķirai ir savs morāles jēdziens.

Kurš nu ir pareizais? Te man vispirms jāaprāda, ka tik cieti noteiktas kategorijas kā labs un ļauns, pareizs un nepareizs utt. sociāldemokrāti neatzīst. Viss ir labs un viss ir ļauns, viss

pareizs un viss nepareizs – katrs savā laikā un vietā. Kas vienā vietā ir labs, tas otrā var būt ļauns, un kas vienā laikā pareizs, otrā var būt nepareizs. Tāpēc lūdzu nejaudāt, kura ir **pareiza** morāle un kura ir **nepareiza**. Mēs tikai varam jautāt, kas ir morāle, ko mēs apzīmējam ar vārdu morāle? Tāpat kā mēs dabas zinātnē nejaudājam, kurš ir vislabākais kartupelis – ātraudzis vai ošlapis, bet jautājam: kas ir kartupelis? Tāpat kā par kartupeļiem jāatzīst visi augi, kurus ar to vārdu apzīmē, tāpat arī par morālisku jāatzīst viss tas, ko par tādu sauc. Bet, tāpat kā kartupeļu ir vairāk “zurtes”¹, tāpat arī morāles ir dažādas. Vienā laikā un vienā vietā morāle pavēl ienaidniekus nokaut, cept un apēst, otrā – viņus mīlēt un tiem labu darīt. Esi viltīgs krāpnieks, pavēl senējo spartaņu likums, un – neaizskar otra īpašumu, maksā godīgi savus parādus, kalpo uzticīgi kungam un gaspažai, pavēl buržuju morāle.

Ja mēs no šādām dažādām faktiskām morālēm, kuras mēs ar savām acīm varam novērot pie dažādām tautām un šķirām dažādos laikos, izvelkam to, kas viņām ir kopējs, tad mēs dabūsim abstrakto jeb vispārējo morāles jēdzienu. Tā un tikai tā – iziedami no faktiem un izvilkdami no tiem vispārējo, visiem šiem faktiem kopējo saturu, sociāldemokrāti dabū savus jēdzienus. Viņiem tos nediktē ne dievs, ne prāts, ne cits kāds metafizisks, t. i., pārdabisks spoks. Un, tādā ceļā meklējami pēc vispārējā morāles jēdziena, mēs atrodam, ka visur un vienmēr par **morālisku** tiek atzīts tas, kas tai laikā un tai vietā saskan ar tā laika un tās vietas cilvēku kopdzīves jeb sabiedrības materiālām vajadzībām. Bez tam mēs atrodam, ka šīs vajadzības nekur nepaliek vienādas, bet attīstās līdz ar kultūras attīstību. Cilvēku atkarība no sabiedrības aug, cilvēku kopdzīve tiek vienmēr sirsnīgāka un sabiedriskās saites ciešākas, viņu morāle top vienmēr morāliskāka. [...]

[...] Ka visi cilvēki ir brāļi, to zināja un sludināja senējo laiku klašiķi un brāmaņi sen pirms kristīgā laikmeta sākšanās. Ka savam tuvākam vispirms jāpalīdz un tikai tad drikst domāt pie sevis, to cilvēki zina un sludina jau kopš gadu tūkstošiem, to tie ir pat pacēlušī par reliģisku dogmu un apkārušī ar debesu peperkokiem un elles mocībām. Bet pārspīlētais reliģiskais gars savā ģeķībā un viltībā nespēja piepildīt šo ideālu. Tikai ekonomiskais materiālisms, tikai sociāldemokrātu sludinātais komunistiskais ražošanas iekārtojums padarīs cilvēkus patiesi par brāļiem. Iznīcinot politisko šķiru valdību, pārvēršot privātos kapitālus sabiedriskos darba līdzekļos, rasies un nodibināsies īsta tuvāku mīlestība un patiesa morāle un taisnība. [...]

[...] Ar Jāzepa Dīcgēna vārdiem runājot (kāpēc es pieturos taisni pie Dīcgēna vārdiem, to lasītājs redzēs lejāk), katra ticība ir verdzība, bet kristīgā ticība ir visverdzīgākā no visām vergu dvēseļu mācībām. Jo, kas visu savu cerību liek uz žēlastību, tas tiešām ir nožēlojams radījums. Tas cilvēks, kas iziet no ticības visvarenajam dievam, krīt pišļos priekš dabas spēkiem un likstām un, apzinādamies savu bezspēcību, smilkst pēc žēlastības, tas ir nederīgs loceklis mūsu tagadējā sabiedrībā. Ja tagadējo kristīgo lielākā daļa skatās droši pretī visām briesmām, kuras tiem draud no varenēm spēkiem, ja tie rauga ar darbu novērst un mazināt draudošos ļaunumus, tad šādi kristīgie nav vairs nekādi kristīgie. Viņi gan vēl piepatur savu senāko vārdu, senākās pātaru grāmatas un dievbijīgi pazemīgās nopūtas, bet savos darbos un darišanās viņi

¹ Šķirnes.

ir tīrie antikristi. Mēs, neticīgie sociāldemokrāti, no šiem ļaudīm atšķiramies caur to, ka mēs apzināmies, ko mēs darām un kas mēs esam. Mēs esam ar ziņu un ar gribu tiklab teorijā, kā arī praksē jērudvēselīgās pazemības un padevības stingri pretinieki. [..]

[..] Mums, pasaules bērniem, nav labuma no tādiem, kuru valstība nav no šīs pasaules. Viņu uz reliģiskām parādībām dibinātie uzskati un priekšraksti ir ideālas fantāzijas jeb murgi. Viņi dibina tuvāku mīlestību uz ticību dievam un velnam un zināmam skaitam svēto mocekļu. Šāda morāle mums ir sludināta tūkstošiem gadu. Un kādi ir panākumi? – Sociālais karš. Mēs, otrādi, gribam panākt mūžīgo mieru, iekārtodami mūsu saimniecību uz brālības pamatiem. Mans kritiķis uzsver, ka sektanti nevienam nedarot ļauna un nepretojoties pārestībām. Tas ir tas āķis, kāpēc viņi mums neder. Arī **labā** mācība kļūst ļauna, tiklīdz tā nāk reliģiskā uzvalkā, t. i., kā absolūta pavēle no augšienes. Nevienš neteiks, ka tīrība ir slikta lieta. Bet, kad Mozus saviem ticīgiem gribēja ticību uzlikt reliģiskā ceļā, tad no tam izvirta tīrības karikatūra. Tiek skaitīts un rēķināts, cik reizes, kad un kā jāmazgājas, bet īstas tīrības nav. Neticīga mazgāšanās tīra pamatīgāk. Tāpat ir, protams, sabiedriski vajadzīga un nepieciešama lieta – milēt savu tuvāku un darīt tam labu. Bet, tiklīdz šī tuvāku mīlestība nāk pie mums reliģiskā uzvalkā kā absolūta pavēle, tad tā ir ģekīga: viņa izslēdz naidu. Tādas kristīgas mīlestības vergs sniedz otru ausi, kad tam iesit pa vienu. Tā kristīgā mīlestība un morāle top par jēra asti. Turpretī sociālisms ne vien sludina brālību, viņš arī dibinās uz to. Bet neticīgā, prātīgā cilvēku mīlestība prot aprobežoties, viņa nesper pāri pār streņģēm un ne tikvien nenosoda savu pretišķību – **naidu**, bet pat aptver to sevi kā nepieciešami vajadzīgu un tātad svētu līdzekli, kas kalpo tam pašam mērķim, kuram kalpo mīlestība. Arī mēs gribam milēt savu ienaidnieku un darīt labu tam, kas mūs ienīst, bet **tikai tad**, kad mēs to būsīm padarījuši nekaitīgu, kad viņa sprands būs zem mūsu papēža. Kas citādi dzīvo un māca, tas ir sociāldemokrātijas un strādnieku šķiras ienaidnieks, cik žēlsirdīgs un palīdzīgs viņš arī nebūtu.

Mēs negaidām un nespriedījam mīlestību un žēlsirdību. Tās ierasies pašas, kad mēs būsīm sasnieguši tādus saimnieciskus apstākļus, iz kuriem tās var un tām vajag izdīgt un izaugt. **Lakta vai āmurs** – tā skan mūsaiņu devīze. Faktiskie apstākļi ir tādi, ka katram, kas negrib būt par kalpu, jācenšas būt par kungu. Zem tagadējiem apstākļiem nav ko domāt, ka kāds upurēs savu īstenību kādai nebūt ideālai tikumībai. Mēs neesam tik sentimentāli to sagaidīt. Lai gan mēs ar morālisku patosu nosodām buržuju šķiras centienus, tad mēs tomēr modinām un kuram mūsu šķiras locekļu apziņu. Mēs sludinām mūžīgu mieru, bet cītīgi gatavojam sociālu karu. Mēs gribam iznīcināt visu kundzību, bet gribam uzcīnīties paši par kungiem. Šīs pretrunas mūsu augsti mācītiem filozofiem izliekas nesaprotamas. Bet jau mana vecmāte mēdza sacīt, ka tam, kam ik dienas svētdiena, nav nevienas svētdienas, t. i., kur visi ir kungi, tur nav neviena kunga, jo neatliek neviena ko kalpināt. Kad saujiņa slinku bezdarbju sagrābusi savās rokās visas pasaules mantas un bagātības, tad tā ir kundzība šī vārda sliktajā nozīmē. Bet, kad strādnieku šķira atņems saviem izsūcējiem grožus, tad tā nebūs šķiras valdība, bet masas valdība. Tā ir mūsu interese, tas ir mūsu princips, tā ir mūsu morāle. Neviena reliģijas sekta nekalpo šim principam, visas ticības traucē šo dabisko attīstības gaitu, tādēļ visas ir ne vien atmetamas, bet uz visstingrāko apkarojamas. [..]

[..] Jau Ludviķis Feierbahs aprādija, ka filozofija ir reliģijas pātaru māsa. Abas šīs vecās jumpravas sociāldemokrātija aiztrenks pie kāķa. Savas grāmatas priekšvārdā "Strādnieku šķiras stāvoklis Anglijā" Engelss izsaka cerību, ka Feierbahs galīgi nobeigs filozofiju. Bet Feierbaham bija tik daudz klapatu, līdz nobeigt vecāko – teoloģisko māsu, ka neatlika vaļas pamatīgi izskaidroties ar otru... Mūsu antifilozofiskā filozofija dibinās uz tīriem faktiem. [..]

[..] Mēs neatzīstam valdībai tiesību mums priekšā rakstīt, cik gari mati jāvalkā, cik dziļi jāklanās priekš gubernatora, cik priekš kāda cita ierēdņa. Mēs liedzam valdībai tiesību pagērēt, ka priekš ķeizara vai priekš kādas "šķīstas" dieva brūtes bildes jānoņem cepure un ka, cara himnu dziedot, jāpaceļas stāvus. Katram lai būtu brīv darīt, ko un kā viņš grib, ja tikai tas caur savu darīšanu nekavē citus darīt to un tā, kā tie domā labu esam. Ja kāds vēlas pātarus skaitīt, tabaku šņaukt, bakas potēt, garus matus valkāt vai pat gardibeni nēsāt, sociāldemokrātiju apkarot vai filozofiju studēt, tad viss tas viņam vajag būt atļauts, bet nekas tamlīdzīgs nedrīkst būt uzspiests.

Tas ir tā prasījuma saturs, kuru es gribēju izteikt. Prūšu Fricis to izteica: "Vajag atļaut katram pēc savas "pasunkas"¹ svētam tikt." No manis priekšā liktā "apziņas brīvība" jau ir labāka nekā šaurā ticības brīvība, kuru nekādi nevar attiecināt uz baku potēšanu vai tabakas šņaukšanu. Bet gluži viņa man nepatīk, un es būšu priecīgs, ja kāds biedrs liks priekšā citu vārdu. Tikai šim vārdam vajag būt ar vispārēju un nevis ar speciālu saturu. Ticības brīvība, garu matu nēsāšanas tiesība, tabakas šņaukšanas brīvība, baku potēšanas neuzspiestība, brīvība neuzcelties, cara himnu dziedot, utt., utt., tas viss vajag būt šinī prasījumā iekšā, bet neviens no šiem sevišķiem prasījumiem nav *primus*, par kuru varētu sacīt: "Prasi to, tad tev viss cits taps dots."

Sociāldemokrāts. – 1903. – 21. nr. – 24.–43. lpp.

LATVIEŠU ZEMNIEKS (1904)

[..] ..nekad un nekur Eiropā nav nodibinājusies verdzība caur to, ka vācu uzvarētāju banda būtu pārvarējusi svešu tautu, pārvērtusi tās piederīgos par vergiem un uzmetusies par to kungiem. Par to Eiropas zinātnieki bij skaidrībā jau pagājušā gadu simteņa vidū. Tas nevar mūs nepamudināt uz pārdomāšanu un pārbaudīšanu, vai tad tiešām pie mums, Baltijas jūras piekrastē, bijis citādi. Un, ja tiešām teit būtu izņēmums no vispārējās regulas, tad mums jāatrod cēloņi, kāpēc tas tā.

Ja kādam no tiem vīriem, kuri ir rakstījuši un stāstījuši par latviešu nogrimšanu vācu verdzībā, būtu nācis prātā tā jautāt un parakņāties pa latviešu vēstures dokumentiem, tad viņš būtu atradis, ka: 1) dzimtbūšana nebūt nesākās ar vāciešu atnākšanu; 2) nebūt nav tiesa, ka ienācēji vācieši visi palika par kungiem un visi latvieši nogrima klaušinieku kārtā; 3) dzimtbūšana atstājās dabiski, iz vietējo iedzīvotāju saimnieciskiem apstākļiem un 4) viņai nodibinoties, ļoti daudz iedzimto nāca kungu kārtā, tāpat kā ļoti daudz vāciešu nogrima dzimtļaužu stāvokli.

¹ Pēc savas modes (fasona).

To mēs pierādīsim dokumentiem un nešaubāmiem faktiem. Bet, iekams uz tiem pārejām, palūkosim uz tiem saimnieciskiem cēloņiem, kuri vispār dabiski, nenovēršamā kārtā noveda pie dzimtbūšanas katru tautu, kura sasniedza zināmu saimnieciskas attīstības pakāpienu. Pazīdami tos cēloņus, pratīsim labāk cienīt arī tos, kuri uz augstāka attīstības pakāpiena tikpat dabiski, nenovēršamā kārtā nevarēja novest pie dzimtbūšanas krišanas. Bērnu pasakās tiek izskaidrota dzimtbūšanas nodibināšanās ar cietsirdīgu, asinskāru bruņinieku jeb laupītāju darbību un dzimtbūšanas atcelšana ar labsirdīgu, žēlīgu valdnieku gādību. Zinātniskos rakstos tiklab vienu, kā otru notikumu jāizskaidro caur saimnieciskās attīstības gaitu un tās radītām materiālām vajadzībām. [..]

[..] Pirmie vācieši nenāca uz Baltiju ne kā bruņās kalti karavīri, ne kā viltīgi priesteri, bet kā tirgotāji, kuri atveda šurpu dzelzi, sāli un tamlīdzīgas lietas un apmainīja tās pret dzintaru, ādām, liniem utt. Pat garīdznieks Meinhards nenāca šurp "dieva valstību platīt", bet tirdzniecības veikalus dzīt.¹ Ka viņi līdz ar citām Vācijas precēm piedāvāja Daugavas piekrastniekiem arī katoļu dievus un pātarus, tā ir pati par sevi saprotama blakuslieta. Bet, tiklīdz jaunie pātari un kalpošana Vācijas dieviem izrādījās mazāk iedzimtiem patikama nekā tēvu tēvu ticība, tad viņi šo precī neņēma pretī. Tā arī vācu laikos, gluži kā agrākos krievu un dāņu laikos, Baltijā palaikam uzplauka paprāvas kristīgas draudzes, bet drīz tās atkal iznīka. Vecais Jannaus pareizi saka – un šis viņa apgalvojums ir dibināts uz dziļu vēstures zināšanu – ka "pēc šā Vidzemes biskapa Bertholda nāves (Bertholds tika nokauts 1198. g.) visa Vidzemes misione laikam būtu atkal pilnīgi izbeigusies, ja nebūtu ieradies trešais – biskaps Alberts, kurš raudzījās nodibināt **lēņu kārtību**". (Jannau. Gesch. I, 5., 36.) Ar vietējo iedzīvotāju ziņu un piekrišanu viņš, proti, ierādīja Danielam Bannerovam Lielvārdes muižu uz tādiem nosacījumiem, uz kādiem toreiz visā Eiropā bruņinieki turēja muižas, t. i., pret solījumu uz muižas izdevēja (šīnī gadījumā biskapa Alberta) uzaicinājumu jāt karā pret viņa ienaidniekiem. Reizē ar to šis pats Daniels Bannerovs apņēmas apsargāt arī iedzimtos Lielvārdes iedzīvotājus, par to pēdējie viņam solīja no katra arkla zemes, t. i., no katrām mājām dot pa mēram labības. Tas bij pirmais vācu karavīrs, kurš uzņēmas iedzimto virsaišu pienākumus, t. i., uzņēmas tās funkcijas, kuru izpildīšanai aiz vietējo iedzīvotāju saimnieciskās attīstības vajadzēja sevišķas ļaužu šķiras. Otrs vācu ienācējs, kurš tādā pašā kārtā uzņēmas Baltijas virsaiša pienākumus, bij Konrads von Meindorfs, kuram biskaps ierādīja lēņu muižu Ikšķilē. Tiklab šie lēņu bruņinieki, kā arī kristīgie katoļu priesteri dabūja no vietējiem iedzīvotājiem (pēdējie tikai no kristītiem iedzīvotājiem) gluži niecīgu nodoklīti: pa mēram labības no arkla zemes (Jannau).

Savu personisko brīvību iedzimtie pazaudēja maz pamazām; un turklāt nebūt ne visi. [..]

[..] Bet 15. gadu simteņa beigās, kad gandrīz visa svabadā zeme bij "kungiem" aizdota un zemnieki, no kungu klausiņiem vairīdamies, sāka lielā daudzumā atstāt savas mājas un dzīves vietas, tad kungi noslēdza savā starpā tamlīdzīgus nolīgumus arī par "**aizbēgušu zemnieku izdošanu**".

Tādu nolīgumu mums uzglabājies daudz. Bet visvecākais ir sastādīts 15. gadu simteņa vidū un noslēgts starp Tērbatas bīskapu Bartolomeju un vietējo bruņniecību. Otrs šāds nolīgums

¹ Dokumentārisks pierādījums v. Jannau'a Gesch. Liev- un Estlands. Th. I, Anhang B.

tika noslēgts 1494. g. starp Rīgas arhibīskapu Miķeli un zem viņa stāvošiem garīgiem un laicīgiem kungiem. Šis nolīgums ir ievērojams caur to, ka tanī zemnieki tiek pirmo reizi nosaukti par **dzimtļaudīm** (*Erbmann*). Trešo tādu līgumu noslēdza ordeņa meistars Valters Pletenbergs un zem viņa stāvošā bruņniecība ar Sāmu salas bīskapu un viņa garīdzniecību un bruņniecību 1508. g. uz 20 gadiem. Nākošā, 1509. g. tas pats ordeņa meistars noslēdza šādu līgumu ar Rēveles bīskapu un Harijas bruņniecību. 1551. g. tādu līgumu parakstīja Sāmu salas un Kurzemes bīskaps. Bez šiem pieciem dokumentiem, kuri zīmējas taisni un vienīgi uz aizbēgušu zemnieku izdošanu, šis pats, kā redzams, toreiz visai svarīgais jautājums tiek blakus pieminēts ļoti daudzos tālaika dokumentos, kuri sastādīti par citām lietām.

Šī laika dokumentos arī pirmo reizi sāk lietot vārdu "**zemnieks**" (*Bauer*). Līdz tam ciemu iedzīvotājus sauca vai nu par **kaimiņiem**¹, vai arī par apakšniekiem (*Untersaßen*). Un bēgšana un bēgļu izdošana bij tik izplatīta, ka tika iecelti sevišķi zemnieku tiesneši (*Hackenrichter*), kuru uzdevums bij pārlūkot un gādāt par bēgļu izdošanas nolīgumu izpildīšanu.² Tā sākās un attīstījās uzskats, ka zemniekam jādzīvo tajā ciemā, kur tas piedzimis. Vārds zemnieks nozīmēja pie zemes saistītu, nebrīvu cilvēku. Jau 16. gadu simteņa vidū šis uzskats bij tā pārgājis muižnieku miesās un asinīs, ka tie savā 1554. g. landtāgā pieņēma nolēmumu, ka visām pilsētām jāizdod arī tie zemnieki, kuri aizbēg pilsētā. Tomēr pilsētniekiem šāds uzskats vēl bij jauns un izlikās netaisns. Tāpēc pret šo landtāga lēmumu protestēja ne vien Rīga un Tērbata, bet arī Rēvele, kuras apkaimē muižniecība jau bij ciešāk nodibinājusies (Rihters).

Nedaudz vairāk kapitāla un varbūt pat vēl mazāk darba nekā koku ciršana un pārdošana prasīja plaša lopu audzēšana. Tādēļ arī tai jaunā muižniecība piegriezta vērību, kur vien dabiskie apstākļi to atļāva. Bet tiklab meža izmantošana, kā arī plaša lopkopība, lai gan prasa maz kapitāla un samērā maz darbaspēka, prasa toties vairāk zemes. Tas bij dzinulis nolaupt pagastiem un ciemiem viņu mežus, kopējās ganikles un pļavas. Šī laupīšana, protams, notika uz taisnības pamata. Un, lai radītu **jauno taisnību**, tad ap šo laiku tika ienesti Baltijā zemo ļaužu apspiešanas cīņā un dižmaņu īpašuma tiesību apsargāšanā pārbaudītie romiešu likumi.

Drīz jaunajiem muižniekiem radās spēja un kāre ražot uz savas zemes arī labību pārdošanai. Lauksaimniecība neprasija tik daudz zemes kā abas augšminētās saimniecības. Bet toties vairāk tā prasīja darba un kapitāla. [..]

[..] Tā muižnieku vara un zemnieku dzimtbūšana attīstījās 16. gadu simteņa pirmā pusē. Zemnieki bija un tika arvien vairāk klausīti apkrauti, bet paēduši tie vēl vienmēr bij. Netrūkst tā laika vēsturnieku un satīriķu rakstos uzbrukumu arī zemnieku izšķērdībai un pārliecīgam greznumam. Bet tad nāca laiki, kur arī maizes kumoss bij zemniekam nepieņemams dārgums. Tie bij **krievu laiki**.

1558. g., proti, notecēja ordeņa meistara Pletenberga ar Krieviju noslēgtā 50-gadīgā pamiera termiņš, un mežonīgais "muskovīters" tūdaļ uzbruka Narvai, ieņēma vairāk pilis un Tērbatas pilsētu un apriņķi un "darīja briesmīgus varas darbus un nēgēlības, iedzīvotājus apkaudams,

¹ Sk. Sāmu salas bīskapa Indriķa dokumentu no 1279. g.

² Bunge. Geschichtl. Entw. der Standesverhältnisse, pg. 9; Richter. Geschichte der Ostseeprovinz. – 1. daļa 11. sēj. – 375. lpp.

emocionāls un aizvezdams, pat liķus izrakdams un baznīcas apgānīdams”¹. Kā mūsu dienās ceturtdaļu gadu simteņa ilgais miers bija krievu valdību pilnīgi pieradinājis pie domām, ka karaspēks ir tikai priekš streikojošu strādnieku apspiešanas un badā mirstošu zemnieku apkaušanas, tā toreizējos Baltijas bruņiniekus 50 gadus ilgais miera laiks bij pilnīgi padarījis kara nespējīgus. Viņi bij pilnīgi izvirtuši par muižniekiem, kuru vienīgais uzdevums ir zaķus trenkāt, dzīres svinēt un zemniekus plēst. Tādēļ iebrukušais krievu karaspēks, kurš patiesībā līdzinājās barbariski, maz organizētai laupītāju bandai, nāca pār Baltiju kā smaga dieva rīkste. 1558. g. landtāgs to tā arī taisni nosauca un kā uz iemeslu, kura dēļ šī pārmācīšana nākusi, aizrāda uz visu – tiklab laicīgo, kā arī garīgo kungu bezdievīgo un kārumu pilno dzīvi.

Ar skubu nu sarīkoja priekš tagadējiem apstākļiem smieklīgi lielu karaspēku, sastāvošu no 40 prūšu jātniekiem, pāris tūkstošiem latviešu un tikpat daudz vācu kareivjiem, kādiem 300 Baltijas vācu jātniekiem (150 vīrus uzturēja Rīgas pilsēta, kura izmaksāja par šī karaspēka uzturu 6000 markas mēnesī), 50 bruņinieku zem Kesslera vadības un kādiem 30 ģēģeriem. Šis spēks stājās 1558. g. oktobra 29. vai 30. d. pretī krievu “slavas apkrautajam karaspēkam”.

Krievu “karaspēks” izrādījās tikpat dūšīgs un varonīgs kā tagad Mandžūrijā, tas bēga tikpat dūšīgi, ne atpakaļ neskatīdamies, uz savu zemi. Baltieši tiem dzinās pakaļ līdz Tērbatai, bet tad meta mieru, baidīdamies, ka neuznākot auksts laiks. Rīgas ieroču kalpi atgriezās uz mājām un citi izkaisījās, iekortelēdamies Valmierā, Cēsīs, Felinē u. c.

Bet, ziemeļiem iestājoties, krievi nāca atpakaļ, un nu Vidzeme pieredzēja briesmu laikus, kādus tā līdz tam nebij pieredzējusi. Lai gan priekš latviešu zemkopības attīstības tas nav nepieciešami vajadzīgs, tad es tomēr ceru, ka lasītāji neļausies, kas es pašķirstu šo slavas lapu iz krievu dūšīgās kara vešanas vēstures. Pie tam es pieturēšos pie augšminētā Rīgas rāts sekretāra Johanna Šmita dienas grāmatas, kurā tas uzzīmē, ko pats pieredzējis un kas dokumentiem vai lieciniekiem Rīgas rāts priekšā pierādīts.

“Janvāra 22. d. krievi atkal sturmēja Lejas pili, kurai tie jau šī mēneša 16. d. bija uzbrukuši ar 6000 vīru lielu spēku. Dievs tas visuvarētais palīdzēja mazajam ieslēgto pulciņam. Un, lai gan krievi atkal vareni šāva, tad tiem tomēr vajadzēja taisīties, ka tiek prom no vārtiem, kur viņus apmētāja ar degošiem piķa vaiņāgiem un kur palika uz vietas pāri par 100 vīru. Bet kādas briesmas viņi darīja apkārtņē! Sievietes aizveda līdz, darīja visādas negantības, cik negēlīgi un briesmīgi tie nogalināja nabaga ļaudis un nevainīgus bērniņus, tas nav aprakstāms. Uz laukiem viņi notaisīja visu skaidru (*haben alles klar gemacht*), visas muižas un nabaga ļaužu būdiņas nodedzināja. Nabaga ļaudis guļ gar visām ceļmalām, kurp vien eji utt.” (8. puslapa.)

“Smiltē krievi sasaukuši muižniekus, jumpravas un gaspažas un visus, ko tur atraduši, sacīdami, ka ļaus visiem svabadi aiziet. Bet, kad visi bij sanākuši, tad tos sadzina visus vienā istabā, aizslēdza un aizdedzināja.”

¹ Sk.: Aufzeichnungen des Rahtsecretärs Johann Schmiedt zu den Jahren 1558–1562. Bearbeitet von Dr. A. Bergengrün. Duncker u. Humblot. Leipzig, 1892. Bez tam par šo Baltijas vēstures epizodu var atrast interesantus sīkumus iekš Širren'a Quellen zur Geschichte des Unterganges livländ. Selbständigkeit un Rennera Livländische Historien, herausgegeben von Hausmann und Höhlbaum.

“Kāda pie arķibīskapa kanclera Sturtza muižas piederīga zemniece (*von des canzlers Sturtzen zu seinem guthe gehörigen peuerchens ein weib*), kuru krievi bij pie 4 nedēļām stiepuši sev līdz, dabūja laimīgi izbēgt un stāsta, ka krievi vairāk reizes gribējuši tai ar cirvi sprandu nocirst un tad kaut, lai viņas gaļu pārdotu tatāriem. Tā pati sieva stāsta arī, ka krieviem bijis ļoti maz ieroču un bultu un ka viņi nevarētu uzbrukumu izturēt.”

Ka šai sievai bij taisnība, to vēlākie notikumi arī pierādīja. Jo krievu karaspēks ne vien neuzdrošinājās nopietni uzbrukt Rīgai, kur toreiz atradās 300 karakalpi (*landsknechte*), 40 prūšu jātnieki un 50 karavīri (*Joh. Schmiedt. Aufzeichnungen, pg. 9. 3. piezīme*), bet pat tur, kur zemnieku bars ar dakšām un spriguļiem stājās pretī, “slavas aplātājam” spēkam bij jāatkāpjas. Tā notika pie Dobeles un it sevišķi pie Bauskas... [..]

[..] Savu galveno mērķi, padodamies zem Polijas, Baltijas lielkungi sasniedza pilnīgi. Tā sauktajā **Sigismunda Augusta Privilēģijā**, kura teicās dota “*feria VI post festum Sctae Catharinae*” (novembra 28. d.) 1561. gadā un uz kuru vēlākos laikos Baltijas lielkungi vienmēr un visur atsaucās kā uz savu privilēģiju avotu, ir saziņētas visum visādas un vēl dažas priekšrocības un tiesības, kādas vien tik muižnieka sirds var iedomāties un iekārot. Pār zemniekiem tiek dota pilnīgi neaprobežota vara, senējās ciemu kārtības atliekas tiek iznīcinātas, muižas un novadi noapaļoti, zemnieku nebrīvība apzēģelēta.

Ar šo Sigismunda Augusta privilēģiju nu gan ir tāds savāds muziķis. Vidzemes muižnieki, proti, ir paši sarakstījuši šo bezkaunīgo dokumentu, kurā atzīmētas, ar vārdu sakot, visas tiesības un priekšrocības, kādas vien var iedomāties dzimts barons jeb vergu īpašnieks. Var jau būt, ka šis dokuments reiz ticis iesniegts poļu karalim dēļ apstiprināšanas. Var arī būt, ka karalis Sigismunds Augusts mutiski apsolijs to apstiprināt. Bet fakts ir, ka pēc visām formalitātēm **apstiprinātas un apzēģelētas šīs “Sigismunda Augusta privilēģijas” nekad nav**. Pierādījumam, starp citu, noder tas, ka jau Sigismunda Augusta pēcnācēji karaļi Stefans un Sigismunds III liedzās šo privilēģiju sarakstu atzīt par īstu. Vēlāk, zviedru laikos, Rīgas ģenerālgubernators grāfs Jēkabs Hastfers 1690. g. rudenī tieši un cieši pasacīja Vidzemes muižniecībai, ka viņu priekšā bāztais Sigismunda Augusta privilēģiju saraksts nav nekam vērts, jo tam trūkst Lietavas zēģeļa. Un, kad muižniecība vēl nelikās mierā un centās pierādīt minētā dokumenta īstenību, tad ģenerālgubernators cieti pasacīja, ka Sigismunda Augusta privilēģijas nevar tikt par īstām atzītas un, pie zviedru karaļa griezdamās, lai Vidzemes muižniecība labāk neatsaucoties uz šīm privilēģijām, bet lai klaudzinot tikai un vienīgi pie karaļa žēlastības.¹ Un, kad zviedru karalis 1691. g. maija 22. d. izlaida rezolūciju, ka Vidzemes muižnieku īstās privilēģijas un tiesības tiek visas apstiprinātas, tad piecas sestās daļas no Vidzemes muižniekiem, kuru īpašuma tiesība dibinājās tikai uz augšminēto teiksmaino privilēģiju §§ 7 un 10, zaudēja savas muižas. Ir vēl laba tiesa citu pierādījumu par tik bieži cildinātās Sigismunda Augusta privilēģijas neīstenību. Bet mūsu nolūkam jau pietiek ar augšējo aizrādījumu. Jo mums nav jāizmeklē, vai šīs privilēģijas juridiski bijušas apstiprinātas vai ne. Mums pietiek ar vēsturisko faktu, ka poļu valdības laikmeta sākumā Vidzemes muižniecība sniegusies pēc visām tām pārmērīgām priekšrocībām, kādas

¹ Richter A. Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen. – 2. daļa 2. sēj. – 153. un 154. lpp.

šinī sarakstā minētas. No tam mēs varam puslīdz droši pieņemt, ka tur minētās privilēģijas bij pa daļai tādas, kuras jau faktiski bija iegūtas un kuru likumīgu apstiprinājumu muižnieki vēlējās, pa daļai atkal tādas, pēc kurām tie karoja un kuras tie zem dzimtbūtnieciskās Polijas arī drīz vien ieguva. [..]

[..] Cik ļoti zemnieki atspirga zem zviedru valdības nodibinātās kārtības, to, starp citu, pierāda tas, ka tie sāka atkal kupli uzdzīvot, tāpat kā priekš krievu iebrukuma un tam sekojošā poļu laikmeta. Kā jau protestantiski (luterticīgi) mukuri Baltijas dižmaņi nevarēja neatrast zemnieku dzīres par piedauzīgām. Tā, piem., ģenerālgubernators Klaudijs Tots izlaida likumu pret "negausīgām un visai izšķērdīgām zemnieku kāzām" (*unmäß- un hochschädliche Bauernhochzeiten... wodurch wegen großer Verschwend- und Verprassung die Gaben Gottes nicht wenig durch Fraß und Füllerey mißbrauchet werden*). Lai tādai bezdievīgi liekai ēšanai un dzeršanai darītu galu, ģen.-gub. noteic:

- 1) Nevienas zemnieku kāzas nedrīkst svinēt ilgāk kā 2 dienas.
- 2) Vagare, tiesnesis (*rechtsfinder*) un pilns saimnieks drīkst lūgt kāzās tikai 16 pārus un izdzert ne vairāk kā 8 mucas alus, 4 stopus brandvīna. Pussaimnieks drīkst savās kāzās aicināt tikai 12 pārus viesu un izdzert ne vairāk kā 6 mucas alus un 3 stopus brandvīna. Astotdaļsaimnieks – 6 pārus viesu, 3 mucas alus un 3 pusstopus brandvīna.

Šie noteikumi tiek divi reizes paasināti (1696. un 1697. g.), tā ka beidzot bij tik vairs brīv ielūgt 10 pārus viesu un alus drīkstēja pirkt vai brūvēt tikai 4 mucas, brandvīna 3 stopus. Pie tam bij noteikts, ka viesi nedrīkst vest dāvanām reibinošus dzērienus, nedz arī dārgas rotas, bet tikai dvieļus, pirkstaiņus utt. Pie tam jāzin, ka 1695., 1696. un 1697. g. Vidzemē bij briesmīgi neražas gadi. Tātad zviedru laikos pat 3 neražas gadi no vietas nespēja sacelt **badu**. Tikai lai zemnieki spētu pildīt savus klausus un nomaksas, viņiem aizliedz turēties pie parastās pakuplās dzīves un nepirkt uz kāzām vairāk kā 4 mucas alus un 3 stopus brandvīna.

Zemnieku tiesiskais stāvoklis šinī laikā bij tāds: zemnieki bij pie zemes saistīti. Tie nedrīkstēja savu dzimtu pagastu atstāt. Bet tos arī kungs nedrīkstēja padzīt vai pārcelt uz citu vietu. No pārdošanas vai mainīšanas pret suņiem un pīpes galvām nav ne runas. [..]

[..] Ziemeļu kara briesmas un neizsakāmais posts, kādu tas atnesa mūsu dzimtenei, ir vairāk-kārt aprakstīti.¹ Tāpēc viņa šaušalīgos skatus teit neatrisināšu lasītāju priekšā. Posts, nabadzība, bads, mēris – viss, ko vien tik var iedomāties to ļaunāko, un viss tai visaugstākā pakāpienā – tāda ir tumšā, šaušalīgā aina, kuru mums zīmē visi vēsturnieki, kas apraksta šo laikmetu. "Pirmā krievu iebrukumā radītais posts bij samērā ātri izlīdzināts, ziemeļu kara izdarītais – ne. Zemes saimnieciskais un zemnieku tiesiskais stāvoklis bij 18. gadu simtņa beigās **daudz zemāks** nekā zviedru laikmeta sākumā."² Ko runāt par Vidzemi! Pat Kurzeme un Piltene, kuras taču stāvēja karam vairāk nomaļus un tikai caur sava hercoga vieglprātību tika uz laiciņu karā ierautas, pat tās tika caur šo karu novestas pie galēja posta. Kara kontribūcijas, kuras uzlika drīz Polija, drīz

¹ Starp citu, sk.: E. Schirren, "Live. Antwort an Herren Juri Samarin". 3. Aufl., Leipzig, 1869., pg. 121. Victor Hehn "Karl Petersen" iekš "Balt. Monatsschr." 1860, pg. 386.

² Alex. Tobien. Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. Berlin, 1899. Bd. 1, pg. 99.

Krievija, drīz arī Zviedrija, negribēja ņemt galu. Gan muižniecība raksta pazemīgas petīcijas un sūdzas, ka zeme nevar vairāk dot. Bet nelīdz neko, jādod gan proviants, gan cilvēki un zirgi. Mūsu priekšā ir viena tāda petīcija, kurā Piltenes muižnieki lūdz viņus atsvabināt no jaunas kontribūcijas. – Savu nespēju dot vairāk provianta un vīru viņi pierāda ar to, ka daudzos novados tikpat kā nemaz vairs nav darba spējīgu vīriešu. Izrakstu dažus faktus, kuri zīmējas uz manu visšaurāko dzimteni: Valtaiķu draudzē ir pavisam 95 darba spējīgi zemnieki, Bojās – 6, Kalvenē – 10, Pērbonē – 19, Kandeļos – 8, Jaunpelčos – 4, Vecpelčos – 5, Asītē un Bušupos kopā – 15, Vormsātos – 7, Bakūzē – 4, Elkazemē – 1, Raudē – 7, Rokaišos – 3, Dzelzgalī – 4, Nīkrācē – 9, Vartajā un Nodagos kopā – 19, Ladicken (Lēdiķos?) pat neviena pieauguša vīrieša, Cerendē – 4¹ etc., etc. Pavisam kopā 34 vairāk vai mazāk prāvos novados tikai 238 darba spējīgi vīrieši, t. i., 6–7 ik uz novadu. Protams, ka lielākā daļa zemes zem tādiem apstākļiem palika neapstrādāta, un nav brīnums, ka zviedru kara laiki arī kurzemniekiem vēl tagad atmiņā.

Vidzemē šis kara briesmas bij neizsakāmi lielākas. Vidzemi – kā ienaidnieka zemi – krievu karapulki ņēma ar nolūku postīt un dedzināt, apkaut un laupīt. Cik pamatīgi viņi pie tam rīkojās, to lai lasītājs vēro no sekošās vietas feldmaršala Šeremetjeva vispadevīgā ziņojumā Viņa Majestātei Caram Pēterim Lielajam: “Ko postīt ienaidnieka zemē vairs nav nenieka. Govju un īgauņu esam saķēruši mīlsumu. Govis tagad var pirkt par trīs mārkiem gabalā, aitas par 2 kapeikām, mazus **bērnus** par kapeiku, lielākus par grīvenīku, 4 gabalus pērk par mārkū.” [..]

[..] Pētera Lielā pēcnācējiem valdot, zviedru laikmets pamazām aizmirsās. Baroni arvien pilnīgāk aprada ar krievu likumiem un tikumiem un atradinājās uzskatīt zemnieku par cilvēku. No dzimtlaudīm, kuri bij pie zemes saistīti, deva kungiem klausas un nodokļus, bet bij savas kustamas mantas pilnīgi īpašnieki un turēja savus zemes gabalus uz neaizskaramākām lietošanas tiesībām nekā baroni savas muižas, tagad izvirta vergi, kuriem nevarēja būt nekāda īpašuma, ne tiesību, tāpēc ka tie paši bij kunga neaprobežots īpašums, kuru pēdējais varēja ne vien pēc patikšanas kalpināt un vārdzināt, bet arī nosist, pārdot atklātā tirgū vai ūtrupē, izmainīt no bērniem atrautu māti vai no sievas atrautu vīru pret pīpes cibuku.² Dzimtcilvēki varēja kungu sūdzēt pie hoftiesas par nodarītām pārestībām un necilvēcīgu apiešanos. No **vergiem** neviena tiesa, nedz valdības iestāde sūdzības nedrīkstēja pieņemt;³ un tādēļ viņu īpašnieki ar tiem

¹ 1904. g. izdevumā pēc vārdiem “Cerendē – 4” vēl seko “Limbažos – 2”. – Red.

² Sk.: Vidzemes landtāga lēmumu no febr. 23. d. 1765. g., kur uz ģenerālgubernatora propozīcijas VII p. tiek paskaidrots: “Die Trennung der Kinder von den Eltern geschieht toto die, un die Ritterschaft handelt hierinne mit dem besten fide von der Welt...” (Bērnus atraušana no vecākiem notiek katru dienu, un muižnieki to dara ar vislabāko sirdsapziņu pasaulē.)

³ Sk.: tā paša landtāga atbildi uz tās pašas propozīcijas III punktu: “...Zu dem ist es auch ein unstreitiges principium juris, daß ein servus niemals einigēs Recht zum Klagen haben kann. Da nun unsere Bauern abduciter Maaßen nach dem weitesten Umfang des römischen Rechts unsere servi sind, haben sie bisher als solche kein Recht erlangt über ihre Herrn zu klagen;” (t. i., bez tam ir neapstrīdams tiesību princips, ka vergam nevar piekrist tiesību meklēt taisnību tiesas ceļā. Tā kā nu mūsu zemnieki, kā augšā aprādīts, ir mūsu pilnīgi vergi visplašākā nozīmē, kādā šo vārdu lieto senromiešu likumi, tad viņiem kā tādiem līdz šim arī nav bijusi tiesība sūdzēt savus kungus pie tiesas). Pēdējais apgalvojums nu gan ir tik zili meli kā viss, ko mūsu zilasiņainie junkuri runā vai raksta. Bet ka ķeizarienes Katrīnas II laikā zemniekiem sūdzības tiesību pret dzimtkungiem vairs nebija, tas ir fakts.

apgājās, lūk, kā: “Par katru vismazāko pārkāpumu sodīja ar 10 pāriem rikšu, pie kam necirta vis, kā likumā teikts, ar katru pāri 3 reizes, bet kapāja tik ilgi, līdz atliek tikai rikšu stupas un āda ar miesu krīt gabaliem zemē. Nedēļām un mēnešiem ilgi turēja zemniekus aukstās klētīs, važās un klučos iekaltus, pie ūdens un maizes, pat vislielākā salā.” (Ģenerālgub. Brauna propozīcija 1765. g. landtāgam.) [..]

[..] Vislielākais noņēmējs Baltijas vergu tirgū bij krievu valdība pati. Tā, piem., 1760. g. landtāgs pārrunā vergu eksporta veikalus, kurus Tērbatā nodibinājuši kāds Krabbe un miesnieks Bunni. Šie uzpirka bariem zemniekus un pārdeva tos uz Pēterburgu par zaldātiem. Caur to Baltijā sāka cilvēku gaļa celties cenā un muižniecība uzdeva kādam v. Villebois spert soļus pret šo pārliecīgo eksporta tirdzniecību. Bet Villebois izskaidroja, ka neesot likuma, kas šādu tirdzniecību aizliegtu (*Transehe*, 156. lpp.). Merķelis raksta, ka “vēl 1795. g. vasarā uzpircēji dzinuši tādus nelaimīgus bariem prom”. (*Letten*, 165. lpp.)

Kas attiecas uz vergu cenu Baltijā, tad to raksturošu Hupeļa vārdiem: “Teit cilvēki nav tik dārgi kā Amerikas kolonijās: puīša cilvēku pērk par 30–50 rbļ., par amatniekiem dod līdz 100 rbļ. gabalā. Tikpat daudz prasa arī par veselu saimi (vecāki ar bērniem). Par kalponi reti dod vairāk kā 10 rbļ., un bērnus var dabūt par 4 rbļ. gabalā. Iebūviešus un to bērnus nereti izmaina pret citām lietām – pret zirgiem, suņiem, pīpes galviņām utt.” (*Topogr. Nachr.* II, 127. lpp.)

Lai lasītāji nedomātu, ka šie skaitļi un vārdi rakstīti ironiskā garā, cilvēku andeli nosmāvējot, tad aizrādu, ka pats vecais Oberpāles mācītājs Hupels bij dzīvs un silts verdzības un cilvēku andeles piekritējs. Viņš ne vien ar prieku un bez piezīmēm vēl 18. gadu simteņa beigās nodrukāja kāda plāpīga junkura (*eines einsichtsvollen Mannes vom Adel*) gari jo garus pierādījumus, ka latviešiem un igauņiem nepieciešami vajag palikt verdzībā, bet ņemas arī pierādīt, ka kungiem notiktu pārestība, ja tiem aizliegtu pārdot tos cilvēkus, kuri tiem neder vai nevajag.

Protams, ka zem tādiem apstākļiem, kur zemnieki tik pilnīgā mērā tika uzskatīti par savu kungu īpašumu un par tirgus precī, kungi lūkoja uz to, ka viņu dzimtcilvēku “slaka” (suga) tiktu pēc iespējas pārlabota. Precēšanās un pārošanās atkarājās pilnīgi no dzimtkunga ieskata.¹ [..]

[..] 1819. g. brīvīšanas likums atsvabināja Vidzemes zemniekus no viņu zemes īpašuma un no katras likuma aizsardzības pret pārliecīgu izsūkšanu. Tagad varēja āboliņš un kartupelis atklāt kapitālistisko laikmetu mūsu zemkopībā. Un latviešu zemniekiem uzgūlās divkārtējais jūgs: kapitālistiska izsūkšana, savienota ar dzimtlaiku nebrīvību, jo, kā jau lasītāji paši no augšējā atstāstījuma var pārliecināties, 1819. g. brīvības nebij nekādas brīvības, bet māņi un vāciska bezkaunība. Palūkosim, kādu iespaidu jaunie apstākļi darīja uz lauksaimniecības attīstību un uz atsvabināto zemnieku stāvokli. Albrehts Thaers, pag. gadu simteņa sākuma ievērojamākais vācu lauksaimniecības teorētiķis, jau 1809. g. izsacījies, ka tas Vidzemes lielgruntnieks izpelnīšoties no turpmākām paaudzēm tēvijai labdara nosaukumu, kurš pirmais sākot kopt pārlaboto sugu aitas (*Hueck*, 271. lpp.). Bet, kamēr dzimtbūšana nebij atcelta, tad Vidzemē tūdaļ uznāca savāds laikmets, līdzīgs tam, kuru Toms Mors apraksta Anglijā, proti – aitas apēda simtiem atsvabināto zemnieku. Uz dažu Vidzemes un Igaunijas muižnieku lūgumu cars Aleksandrs I

¹ “Beim Heiratskonsens spielte die Zuchtwahl eine große Rolle.” *Transehe*. Gutsherr und Bauer, pg. 193.

ierādīja muižniekiem priekš aitkopības vajadzībām vienu kroņa muižu un aizdeva no valsts kases lielāku summu naudas (*Tobien. Agrares. I, 413. lpp.*). Lai lietu sevišķi veicinātu, valdība nodibināja Vidzemē sevišķu aitkopības komiteju, pie kuras piederēja arī viens Vidzemes muižniecības reprezentants (vēlākais landrāts un Vidz. muižn. kred. biedr. direktors Philips v. Schultzs no Vec-Kalsnavas). Uz šīs komitejas priekšlikumu gubernators lūdza franču ministri sniegt jaunajam pasākumam vēl pabalstu no valsts puses. Valdība atdeva muižniecībai 2 kroņa muižas (Torgeli un Avinormu, Pērnavas apr.) uz 24 gadiem par smiekla renti un 43 000 rbļ. skaidrā naudā. Ar šiem līdzekļiem muižniecība nodibināja centrālu "šefereju"¹ viņai piederošā Trikares muižā. Vidzemes ekonomiskā societāte uzņēmās algot mācītus aitkopības pārlūkus un instruktorus. 1836. g. Tērbatā nodibinājās sevišķa šafskopju biedrība. Jau 1832. g. Vidzemē bij 32 lielas aitkopības ar 15 308 aitām; 1841. g. turpretī 106 aitkopības ar 101 000 aitām (*Hueck, 175. lpp.*).

Lai varētu pēc jaunās metodes kārtīgi saimniekot, vajadzēja muižu lauku palielināt. Tani nolūkā pie muižu laukiem tuvāko māju zemniekus izdzina, ēkas noplēsa un pārcēla uz citu vietu (*Hueck, 146. lpp.*). Dažreiz arī atstāja ēkas, kur vaļinieki iemitināt, bet laukus vienmēr pievienoja muižu laukiem.

Zemnieku izdzīšana gan pa lielākai daļai nozīmēja tikai viņu pārcelšanu uz citu vietu. Bet zemniekiem sniegtais palīgs pie iedzīvošanās jaunajā vietā un atlīdzinājums par vecās mājās izlietajiem sviedriem bij niecīgs. 1819. g. lik. § 484 10. pants nosaka zināmos, ļoti aprobežotos gadījumos mazu atlīdzību, kuru no mājām izdzītais saimnieks var no barona prasīt. Bet šī atlīdzība nekad nedrīkst sniegties pāri par 1 gada kļaušu vērtību. [..]

[..] "Brīvo" zemnieku saimnieciskās attiecības pret junkuriem un savā starpā dibinājās uz "brīvajiem kontraktiem" tāpat kā Vidzemē. Zemniekiem bij jāpieņem katrs kontrakts, kādu baroni lika priekšā. Vienīgais, ko viņi varēja darīt, bij tas, ka apstaigāja vairākus junkurus un apklašinājās, vai kāds no viņiem neslēdz kontraktus uz daudz maz cilvēcīgākiem nosacījumiem. Pa lielākai daļai tika ieviesta savāda arendes sistēma: saimniekam bij jāsamaksā prāva nomas nauda un bez tam bij jāpilda visi galvenie kļauši, kurus to māju saimnieks pildīja dzimtlaikos, nemaksādams nekādas nomas. Un, proti, muižai pildāmie kļauši bij jāpilda katrā laikā, kad barons vai vagare to lika. Vai saimnieka paša mājās pa to laiku vārpa lūst vai sapļauts siens spailēs dēd, uz to netapa lūkots. Un arī šos junkuriem tik patīkamos kontraktus nemēdza noslēgt uz ilgāku laiku. Brīvo līgumu pirmā laikā daži baroni gan centās noslēgt kontraktus uz 6, jā, pat 10 un 12 gadiem, bet pa lielākai daļai un ar laiku gandrīz visgarām arī Kurzemē bij īsie kontrakta gadi modē. Ja kāds saimnieks sev iegādāja pagārākus zābakus, turēja daudz maz spēcīgākus zirgus vai kādā nebūt citādā kārtā vērsa junkura uzmanību uz savu pārticību, tad nākošā gadā

¹ Lai lasītājs vienmēr turētu acu priekšā, ka tās nebija mūsu vienkāršās aitiņas, kuras apēda Vidzemes zemniekus, bet pārlabotas sugas jeb vācu aitas, tad gandrīz gribētos viņas saukt vācu vārdā par "Schafe". Viņu kopšanas veicinātāju komiteja tad būtu saucama par "Šafskopju komiteju".

Priekš ārēju zīmju vērotājiem var būt interesants aizrādījums, ka taisni toreiz, kad vācu aitas Vidzemē apēda latviešu zemniekus, par Vidzemes gubernatoru bij vācu Tekulis – J. Hamela kgs, kurš sevišķi rūpējās par šafskopības ieviešanu Vidzemē.

nomas nauda jeb arende bez žēlastības tika paaugstināta. Īsie, tikai uz vienu gadu noslēgtie kontrakti deva junkuriem iespēju piesavināties visus zemkopības un tirgus konjunktūras uzlabojumu augļus. Saimnieku un viņu vecāko dēlu privilēģija, ka tos nevarēja nodot zaldātos, pievilka vairāk nomnieku, nekā junkuriem bij nomas vietu ko izdot. Dažs labs parakstīja acīm redzami neizpildāmu kontraktu, cerēdams "to vienu gadiņu kā nebūt izsisties". Atsvabinājis zemniekus no katras īpašuma tiesības uz zemi, kura tiem līdz tam piederējusi, 1817. g. aug. 25. d. likums viņiem žēlīgi atvēl iegūt zemes īpašumus, tikai ne muižniekiem piederošus. Bet, tā kā muižniekiem tagad piederēja visa Kurzemes zeme, izņemot kroņa novadus, un tā kā augšā uzskaitītie un vēl daudz citi sīkāki aizliegumi un aprobežojumi neļāva zemniekiem tikt pie naudas, tad arī šī grunts īpašuma iegūšanas tiesība nebij pusceptu kartupeli vērtā. To jau pierāda arī tas, ka līdz pat 1863. g. zemnieku zemes īpašuma Kurzēmē tikpat kā nemaz nebij. Savu māju īpašnieki bij tikai 42 Ķoniņu saimnieki un 2 saimnieki (Bugulis un Muižnieks) Tukuma apriņķī, kuriem viņu īpašums piešķirts jau hermistru laikos, un 19 saimnieki, kuri bij savas mājas no kroņa iepirkuši.¹

Ir jau taisnība, ka ne visi Kurzemes baroni turējās cieši pie likuma. Dažs labs bij cilvēcis diezgan nelietot visas savas zemnieku dīrāšanas tiesības. Tādēļ arī "brīvie" Kurzemes zemnieki dažos novados varēja vest diezgan panesamu, cilvēcisgu dzīvi. Daži pat varēja savus bērnus skolot un dabūja tam nolūkam vēl baronu palīdzību. Bet par to nav jāpateicas barbariskajam atsvabināšanas likumam, bet vienīgi atsevišķo junkuru labai sirdij. Likuma, sevišķi "atsvabināšanas" likuma uzdevums ir aizstāvēt vājos pret vareņiem, cietsirdīgiem egoistiem, un šo uzdevumu 1817. g. likums nekādā ziņā nepilda un pat nemēģina pildīt. Taisni otrādi, no atsevišķu baronu dzimtļaudīm 1817. g. likums pārvērtā Kurzemes zemniekus par visas Kurzemes muižniecības dzimtļaudīm un klaušiniekiem. Un nav taču šaubu, ka visa muižniecība ir vareņāka un – kā jau nedzīva, abstrakta būte – bezjūtīgāka nekā atsevišķie junkuri, kuri varēja būt cik rupji, neizglītoti, nežēlīgi, tomēr bij un palika dzīvi cilvēki, kuri aiz pašu personīgām interesēm tiši nebendēja un pārmērīgi neizsūca "savus" dzimtcilvēkus. Pēc 1817. g. "atsvabināšanas" turpretī nevienam baronam "savu" dzimtcilvēku nebij, un katra junkura personīga interese to spieda pēc iespējas pamatīgi izsūkt tos zemniekus, kuri nāca viņa rokā. Kad viens bij pilnīgi izsūkts, tad varēja ņemt citu. Jo 1817. g. likums par to bij gādājis, ka izsūcamo zemnieku nevarēja trūkt. [..]

[..] Trīsdesmito gadu beigās Vidzemes zemnieki bij tiktāl nonākuši. Saimnieku klētis un pagastu magazinas bij tukšas, lauki nebij kārtīgi apstrādāti, ne apsēti, zemniekiem uzgūlās bads šī vārda vistiešākā un visbriesmīgākā nozīmē. Viņi ne tik vien vairs nespēja kalpot kungu klaušos, bet bij spiesti pēc veca ieraduma griezties pie barona pēc palīga. Bet šie lūdzējus strupi atraidīja, lai nemoninātu viņos nedibinātas cerības. Jo tagad taču zemnieki bij 20 gadus kopš brīvi, un viņiem vajadzēja jau no piedzīvojumiem zināt, ka tiem pašiem par sevi jāgādā. Uz to pastāvēja ne vien atsevišķie Vidzemes junkuri, bet arī kredīta biedrība, pie kuras Vidzemes guberņas valde 1814. g. griezās ar lūgumu uzņemt galvošanu par badā sprāgstošo zemnieku vajadzībām

¹ Heyking. Statistische Studien über d. ländl. Zustände Kurlands, 5. lpp.

pērkamo labību. Vidzemes muižnieku kredīta konvents šo guberņas valdes priekšlikumu strupi atraidīja, aizrādīdams, ka pēc 1819. g. baroniem neesot nekādu pienākumu pret zemniekiem.¹

Aizgrābjošu ainu par toreizējo Vidzemes zemnieku stāvokli tēlo kāds krievu ierēdnis, kurš drīz pēc 1841. g. bij šurp atsūtīts: "Mēs nekad neaizmirsīsim kāda jauna ārsta nostāstu, kurš atdzīvinājis kādu mirstošu jaunekli. Jaunekļa vecāki par dēla atdzīvināšanu taisījuši ārstam rūgtus pārmetumus, sacīdami, ka viņu dēlam taču būtu bijis daudz labāk tūliņ nomirt nekā palikt pie dzīvības un tad lēnām badā nosprāgt." [..]

[..] ..katrai plašai sabiedriskai kustībai vai cīņai vajag izpausties kādā nebūt ideoloģiskā veidā. Vienīgā ideoloģija, kura toreizējiem zemniekiem bij pieietama, bij reliģija. Tāpēc zemnieku nemiers ar vācu junkuriem izpaudās viņu cīņā pret vācu liel- un baznīcas kungu ticību. Tā ir tā sakne, no kuras pie mums jau senāk izauga dažādas brālīšu, baptistu un citas sekta, tas arī ir tas cēlonis, kāpēc 40. gadu zemnieku nemieri izpaudās atkrišanās no Lutera ticības un pāriešanās uz krievu ticību. Ticības maiņa bij ideoloģiskā čaumala, kurā slēpās ļoti reālas zemnieku prasības. Šīs reālās prasības nevarēja neredzēt un nedzirdēt arī vācu junkuri un krievu valdība. Bet ne vieni, ne otri nezināja, kāpēc šie centieni savienoti ar atkrišanu no vācu ticības. Junkuri un baznīcas kungi visu vainu uzkrāva krievu bīskapa Irinarka izsūtītu aģitoru musināšanai; krievu ierēdņi un rakstnieki (piem., Juris Samarins) atkal meklēja cēloni krievu ticības pārakumā. Maldās tiklab vieni, kā otri.

Fakts ir, ka bads zemniekus spieda sacelties pret saviem izsūcējiem un pie sacelšanās vajadzēja tādas **idejas**, kuras vārdā sacelties, cīnīties un ciest. Paši nezinādami, kāpēc to dara, zemnieki pulcējās ap vienīgo kungiem pretīgo ideju, kura tiem bij pieietama: ap junkuriem un baznīcas kungiem nepatīkamo krievu ticību.

Guberņas valde, vietējās valdības iestādes, junkuri, pātaru tēviņi, šķesteri, pērminderi un visas citas verdzības stutes tāpēc okšķerēja, vajāja un bendēja katru, kas cildināja krievu ticību, tāpat kā tagad vajā un bendē katru, kas runā par sociālismu. Bet neba ar māju bendu diždarbiem vien pietika. Junkuri prata Pēterburgā izbļaut, ka zemnieku starpā izplatoties "pretestības ļaunais gars; kurš draudot ar nedzirdētu asins izliešanu" un visu junkuru un citu kultūras piederumu iznīcināšanu. Ar vārdu sakot, visas brēkas bij ļoti līdzīgas tām, ko tagad kladzina vācu melu un rīdītāju lapas Rīgā, Jelgavā un Pēterburgā. Pat par sociālismu un komunismu tika rakstīts un gaudots, kurš taisni toreiz sāka nākt modē un kura zīmes atrada latviešu zemnieku kustībā iekš tam, ka zemnieki prasīja, lai atdod viņu lietošanā to zemi, kas viņiem piederējusi līdz 1819. g. un kuru pēc "brīvlaišanas" junkuri piesavinājušies.

Protams, ka tādas briesmīgas brēkas, kuras tika taurētas gan caur ģenerālgubernatoru, gan tieši uz Pēterburgu, nepalika bez iespaida. Cars Nikolajs I 1841. g. sasūtīja Vidzemē vairāk karaspēka, nekā Pēteris Lielais tur bij aizsūtījis, šo provinci no Zviedrijas iekarojot. [..]

[..] ..1860. g. likums atstāja spēkā nejēdzīgo novadu zemes sadalījumu 1) privileģētā muižu zemē, 2) no zemnieku zemes atgrieztā un arī pilnīgā junkuru īpašumā un rīcībā nodotā kvotes zemē un 3) pagasta zemē, kuru junkuram ik pēc 6 gadiem jāiznomā uz 6 gadiem kādam pagasta

¹ Sk.: Dr. H. Engelhardt. Zur Geschichte des livländischen adeligen Güterkreditsozietät, p. 69.

loceklim (§ 6–10). Beidzot, 1860. g. likums nosaka, ka nevienam zemniekam, ne citas kārtas pagasta loceklim, izņemot tā novada junkuru, nedrīkst piederēt viena pagasta robežās vairāk kā 1 arklis zemes.

Tā nodrošinājuši savu kundzības stāvokli, mūsu junkuri ķērās pie **saimnieku** kārtas stāvokļa nodrošināšanas. Ir vēstures viltošana, ja daži šeit runā par **zemnieku** stāvokļa uzlabošanu. Pie tam 60.–70. gadu reformas i domāt nepiedomāja. Pat ģenerālgubernators Albedinskis saka savā ziņojumā caram: “Mūsu likumdošana šeit... izgājusi galvenām kārtām uz skaita ziņā niecīgas, bet savas ekonomiskās (saimnieciskās) nozīmes ziņā visievērojamākās zemnieku šķiras – saimnieku stāvokļa nodrošināšanu. Tādu saimnieku arī tagad pa visām trim provincēm nav vairāk kā 90 000 (un, proti, apaļos skaitļos: Kurzemē 20 000 pie 500 000 liela iedzīvotāju skaita, Vidzemē 45 000 pie 800 tūkst. liela iedzīvotāju skaita un Igaunijā 17 000 pie 300 000 liela iedzīvotāju skaita). Mūsu likumdošana bez mitēšanās centās (*беспрерывно принимало меры*) soli pa solim nodrošināt šīs zemnieku daļas (bet ne visas zemnieku kārtas!) neatkarību no muižniekiem, no kuriem tie nomāja zemes gabalus. Šinī nolūkā ir izdoti visi likumi, kuri nosaka saimnieku (*крестьян-арендаторов*) pienākumus pret baroniem un aprobežo pēdējo tīkošanu – pēc arendes gadu notecēšanas – pievienot iekopto māju zemi pie muižu laukiem vai izdot dārgākā nomā citam arendatoram...”

Aizsargāja 60. gadu reformas šo saimnieku šķiras labumu dažādā kārtā. Vispirms aizliedza zemi sadalīt mazākos gabaliņos kā pa 10 dāld. katrā saimniecībā. Caur to pie gruntnieka goda nevarēja tikt tāds, kas patiesībā nemaz nebij īsts gruntnieks, bet tikai namelniēks, bobilis. Tam pretī gan, kā jau sacīju, stāvēja aizliegums, ka neviens pagasta loceklis un pat visa pagasta sabiedrība kā tāda nedrīkst iegūt vienā pagastā vairāk kā 1 arklu (80 dāld.) zemes, lai nesāktu kāpt junkuram uz deguna.

Tālāk – likums aizliedz slēgt isākus kontraktus nekā uz 6 gadiem (§ 119); un, ja pēc notecējušiem kontrakta gadiem junkurs padzen arendatoru vai prasa tādu nomu, kuru tas nevar maksāt, tad agrākajam arendatoram pienākas atlīdzinājums (“abtraks”). Lai caur savu augsto kultūru un taisnības mīlestību slavenie Vidzemes junkuri pārāk dikti nepiešmauktu saimniekus, arendes vai pirkšanas kontraktus noslēdzot, tad likums prasa, ka kontrakti noslēdzami rakstiski, pēc noteiktas formas un apstiprināmi no otra junkura, kurš pa to laiku saucas par zemnieku komisāru.

1865. g. jūnija 4. d. pat iznāca cara pavēle, kura aizliedza junkuram saimniekus kokot. Caur to jau mūsu saimnieki kļuva tīri vai cilvēku kārtā, sevišķi vēl tāpēc, ka tas pats likums aizliedza arī saimniekiem pašiem kult savus saimes ļaudis.

Bet vispār 1860. g. likumi “saimes ļaužu” intereses neievēroja. Baltijas iedzīvotāju un latviešu zemnieku lielam lielākā daļa bij un palika priekš 60. gadu reformām pabērni. Šī pabērnu stāvokļa visgaišākā zīme ir tā, ka pat pagastu pašvaldībā tos nepielaida kā pilntiesīgus zemniekus, bet tikai kā **desmitdaļcilvēkus**, kuri ir pilnīgi padoti saimnieku kārtas gribai un rīcībai. Likumos par kalpu līgumiem un dienesta kārtību tiek visgarām ieturēta saimnieku kante vispartejiskākā kārtā. Par to man bij pārs gadu atpakaļ gadījums bilst pārs vārdu kādā isā agitācijas brošūrīnā (“Desmitdaļcilvēki jeb mušiņas”), tāpēc pie tam šeit neuzkavēšos. No šeit sacītā

lasītājs var noprast 60. gadu reformu raksturu un virzienu. Pašķirstīdams vēl tagad spēkā esošos Baltijas likumus, viņš uz katra soļa atradīs pierādījumus. [..]

[..] Galvenie iemesli, kas mūsu junkurus pārvērta no zemnieku zemes īpašuma pretiniekiem par tik lustīgiem māju pārdevējiem, ir trīs:

- 1) Saimnieki kā māju arendatori zem apstākļiem bij pratuši iekrāt savu grasi naudas. Tiklīdz junkurs manīja, ka kādam saimniekam iet "pārāk labi", tad tas gan uzskrūvēja arendi. Bet nenācās jau tik grūti pret ārieni izlikties pilnīgi nabagam un klusumā atlicināt savu krājumiņu. Šie tādā kārtā atlicinātie krājumiņi šur tur nāca gaismā, puišus no rekrūšiem izpērkot. Ieraugot saviem zemniekiem naudu, junkuriem saskrēja siekalas mutē. Vajadzēja to viņiem izvēlt. Bet kā? Nevarēja taču nevienam noredzēt, vai tam nauda ir vai nav. Te nu kā vislabākais līdzeklis izvilināt šos krājumiņus izrādījās māju "pārdošana", pie kam katrs zemnieks vilka ārā savu summiņu un atdeva to "kungam" kā "iemaksu". To arī H. v. Rautenfelds savā brošūrā tieši saka; un tas bij viens no galveniem iemesliem, kāpēc latv. lielie tautas vīri "musināja" zemniekus nepirkt mājas.
- 2) Sākot no 1840. g. līdz pat pag. gadu simteņa beigām, par kuru laikmetu mums ir sīkas ziņas, varam ievērot labības cenu celšanos un krišanu apmēram 10–12 gadīgos periodos. Katreiz, kad labības cenas sasniegušas savu augstāko pakāpienu un sāk slīdēt uz leju, tad junkuros pamostas bažas, ka līdz ar labības cenām nenoslid zemes rente. Tāpēc tie cenšas to kapitalizēt un pienaglot zināmā augstumā. Tas mums arī izskaidro, kāpēc pirmā dzīvā kustība zemes pārdošanas labā pamodās taisni 1849. g., t. i., tai gadā, kad labības cenas Rīgas biržā noslidēja uz viszemāko pakāpienu, kādu tās ieņēmušas pēdējos 65 gados. Salīdzinot labības cenas Rīgas biržā un pārdoto māju skaitu Vidzemes guberņā, uzmanīgs lasītājs atradīs starp abiem diezgan ciešu sakaru.
- 3) Trešais iemesls, kas pamudināja junkurus steigties ar māju pārdošanu, bij tas, ka zemes rente draudēja slīdēt lejup aiz laukstrādnieku algas celšanās. Pilsētās nodibinājās moderna rūpniecība, kura pievilka arvien vairāk labāko laukstrādnieku,¹ caur ko pāri palikušiem kļuva iespējams pieprasīt lielākas algas. Jau 60. gadu sākumā junkuri sāk gausties par jūtamu laukstrādnieku trūkumu.² Un vajadzēja būt aklam, lai neredzētu, ka šim "trūkumam" vajag kļūt arvien jūtāmākam. Tādēļ bij jāsteidzas renti kapitalizēt, pirms tā no strādnieku nepiepildāmības skrambāta.

¹ 1810. g. beigās visā Rīgā un viņas priekšpilsētās bij tikai 32 955 iedzīvotāji, un rātes ruļļos ierakstīto jauno birģeļu skaits grozījās ap 10 katru gadu. 1867. g. Rīgas iedzīvotāju skaits jau sniedzās pāri par 102 tūkst. un 1884. g. pāri par 170 tūkstošiem. Liepājā 1801. g. bij 4506 iedzīvotāji, t. i., gandrīz uz pusi tik daudz kā tagad Tukumā. 40-tos gados iedzīvotāju skaits grozījās ap 10 000, t. i., tik daudz kā tagad Kuldīgā, bet 1886. g. tas jau pārsniedza 30 tūkstošus un pie pēdējās ļaužu skaitīšanas iztaisija 64 505.

² Sk.: A. v. Heyking. Statistische Studien über die ländlichen Verhältnisse Kurlands, Mitau, 1862.

Rīgas biržā puds labības caurmērā maksāja:

<i>Gadā</i>	<i>Kvieši</i>	<i>Rudzi</i>	<i>Mieži</i>	<i>Auzas</i>	<i>Gadā</i>	<i>Kvieši</i>	<i>Rudzi</i>	<i>Mieži</i>	<i>Auzas</i>
1840	-	62	48	56	1870	-	82	83	70
1841	101	60	44	40	1871	-	79	89	68
1842	86	56	43	42	1872	-	76	85	65
1843	62	51	41	38	1873	-	83	75	70
1844	-	47	46	40	1874	-	88	88	84
1845	93	72	68	62	1875	-	76	84	80
1846	97	75	71	64	1876	-	79	86	75
1847	101	81	72	61	1877	146	94	85	78
1848	86	51	46	39	1878	138	94	89	79
1849	76	43	37	33	1879	123	91	94	80
1850	74	41	40	35	1880	-	127	116	88
1851	-	52	47	43	1881	-	130	115	90
1852	-	54	62	47	1882	132	102	95	78
1853	-	89	65	51	1883	143	97	98	78
1854	69	52	67	54	1884	118	96	98	82
1855	96	72	68	63	1885	108	88	97	85
1856	104	89	86	62	1886	112	78	89	79
1857	113	73	86	62	1887	118	71	74	64
1858	-	66	67	63	1888	113	67	73	66
1859	-	63	66	66	1889	100	73	73	72
1860	-	69	71	65	1890	93	74	73	70
1861	-	79	76	67	1891	117	109	83	80
1862	-	83	77	66	1892	117	106	86	83
1863	-	68	65	48	1893	94	81	78	79
1864	-	60	60	53	1894	70	61	64	65
1865	99	75	63	63	1895	73	58	58	58
1866	-	84	85	72	1896	78	56	61	60
1867	-	88	94	79	1897	97	64	64	68
1868	-	139	108	88	1898	107	78	74	80
1869	-	93	82	70					

KĀDS VĀRDS PAR STRĀDNIĒKU ŠĶIRAS TAKTIKU (1905)

[..] Tātad pirmais un galvenais uzdevums, ko mēs prasām no katra cīņas līdzekļa un no katra taktikas paņēmiena, ir – strādnieku organizācijas veicināšana. Bet organizēt mēs tikai varam tādus strādniekus, kuri jau pamodušies vai sāk pamosties no savas vergu vienaldzības, kurā vēl snauz mūsu strādnieku lielum lielā daļa. Šis vienaldzīgo strādnieku pūlis jāmodina. Un to varam panākt caur – reklamu. Lūdzu neņemt par piedauzīšanu šo vārdu, kurš caur Dravnieka un Zāliša¹ rikošanos nācis pie mums tādā neslavā. Es nopietni domāju, ka pie mūsu kustības izplatīšanās reklamai ir liels svars. Pie reklamām ir jāpieskaita arī tagadējās ielu demonstrācijas. Tagad, kamēr valdība zina, ka demonstrētāji nebūt nav uz kauju sagatavoti, tagad šādām demonstrācijām nav draudu, bet vienīgi reklamas raksturs. Viņas piespiež simtiem un tūkstošiem vienaldzīgo strādnieku runāt un domāt par sociālistiem. Tāds pats reklamas nolūks ir uz ielas stūriem izlipinātām un izkaisītām proklamācijām. Kas mums ir sakāms mūsu organizētiem biedriem, to mēs varam paziņot tai ceļā, pa kuru izplatām savus rakstus, bez kā policijas acs tos dabūtu redzēt. Bet proklamāciju izmētāšana un izlipināšana tomēr nav atmetama, viņa palīdz modināt no sociālisma tālu stāvošos strādnieku barus.

Šai ziņā nav neinteresanti noskatīties, ka arī mūsu ienaidnieki pret pašu gribu ar mūsu lauku. Tā, piemēram, valdības kalpi ar saviem biežajiem arestiem un kratīšanām taisa mums vislielāko reklamu. Daži uzcītīgi mācītāji taisa mums vislabāko reklamu, no kanceles par mums lamādamies.

Bet tomēr nedrīkstam atstāt šiem kungiem vien visas pūles. Mums jāgādā arī pašiem par to, lai ļaudis par mums runā. Pie katra gadījuma vajag izplatīt un izsūtīt pa visu zemi proklamācijas, drukātas vai hektografētas. Un gadījumu taču netrūkst.

Uzcītīgi izmantodami mūsu kņutas valdības kauna un briesmu darbus, mēs ne vien modināsim un pamudināsim uz pārdomāšanu plašus, līdz šim vienaldzīgus ļaužu barus, bet aplinku piespiedīsim arī valdību daudz maz atturēties no tamlīdzīgiem diždarbiem. Tātad šādi iespējami biežai proklamāciju un biļetenu izplatīšanai ir ne vien reklamas, bet arī tieša praktiska nozīme.

Varbūt man atvēlēts šinī sakarā – runājot par reklamu – aizrādīt uz vienu, kā man liekas, lielu kļūdu, kura jo plaši ieviesusies mūsu rindās un kā kaitīga nezāle kuplojas un kavē no augšanas labo sēklu. Pie mums ir parasts, runājot ar svešiem cilvēkiem par vienu vai otru no mūsu plašāk pazīstamiem biedriem, it sevišķi uzsvērt šo biedru vājās vai ļaunās puses un maz vai nemaz neizrādīt uz viņu labām īpašībām un spējām. Tā ir liela taktiska kļūda. Caur to mēs paši mazinām mūsu mācību un aģitācijas iespaidu. Gluži citādi rikojas mūsu biedri citās zemēs. Sevišķi kamēr kāda partija maza un viņas darbinieki, tā sakot, pie pirkstiem uzskaitāmi, mēs nedrīkstam celt neuzticību pret šiem darbiniekiem, ja negribam kaitēt visai kustībai. Un, kas to dara, ir sociālistiskās kustības un tamlīdz visas strādnieku šķiras ienaidnieks, lai arī tas šķistos viņas draugs un darbinieks.

¹ Domāti J. Dravnieks un P. Zālite, laikraksta "Mājas Viesis" redaktori.

Ziemeļu Anglijā kopš dažiem gadiem tiek sludināts un lietots cīņas līdzeklis, uz kuru arī mūsu draugs aizrāda augšējā rakstā, kurš Anglijā pazīstams zem skotu vārda “*go canny!*” (lasi: *go keni!*). Latviešu valodā šis vārds nozīmē tik daudz kā “ejiet prātīgi!”. Šis cīņas līdzeklis pastāv iekš tam, ka strādnieki noņemtas kā viens vīrs strādāt tik lēni un tik slikti un postīt tik daudz materiāla, cik iespējams, bet nestāties streikā. Angļu fabrikantiem no šāda “guerilla kara” ir vairāk bailes nekā no atklāta streika. Šis cīņas līdzeklis, bez šaubām, ir ļoti bieži noderīgs un lietojams arī pie mums Baltijā. Tikai protams, ka tam var būt panākumi tikai tad, kad visi strādnieki vienprātīgi. Un tas taisni ir tas labums, jo taisni caur to arī šis līdzeklis top par organizācijas veicinātāju.

Bet pie mums Baltijā šis līdzeklis jālieto ne vien tieši pret kapitalistiem, bet arī pret viņu kalponi valdību. Skrumbājiet ļaužu cienību pret likumiem, kur un cik vien varat. Organizējieties uz šo likumu kārtēju un sistemātisku pārkāpšanu. Jo katrs strādniekiem naidīgs likums, kurš tiks sistemātiski katru dienu pārkāpts, tiks drīz vien atcelts. Katrs šo likumu pārkāpums ir solis uz brīvību. Bet pie tam “*go canny!*”, nestājieties atklātā cīņā, lai valdībai nav iemesls nākt ar lodēm un štiķiem. Gādājiet, ka valdības pavēles un likumi tiek pārkāpti **visur un no visiem**. Tādā kārtā arī despotiskās valstīs tauta var spriest par tiem likumiem, kurus tā grib izpildīt un kurus ne. Tādā kārtā var arī despotu valstīs piespiest ministrus pirms jaunu likumu izdošanas apprasīties, vai ļaužu vairums būs uz mieru šos likumus izpildīt.

Mums nevajag ķeizaru un valdnieku **dotas** konstitūcijas. Tā nekad nekam neder. Mums vajag **pašiem ņemt** savas brīvības. Tikai tās ir īstas brīvības. Un mēs **varam ņemties visas** brīvības, ja tik mēs esam organizējušies un apzinām savus spēkus un savas vajadzības.

Pielikums P. Stučkas brošūrai “Streiks un boikots”. –
R.: “Progresā” apg., 1905. – 25.–30. lpp.

KĀDS VĀRDS PAR “ĶENGU RAKSTIEM” (1915)

Daudz pie mums runāts un arī “Strādniekā” rakstīts par to, ka tiekot pielaisti un nodrukāti “ķengu raksti” un “lamu vārdi” ne vien mūsu avīzes līdzstrādnieku un iesūtītāju, bet arī pašas redakcijas rakstos. Kamēr pārmetumi nāca tikai no vienas zināmas puses, tikmēr uz tiem atbildēt neturējām par vajadzīgu. Bet, kā mūsu biedra un līdzstrādnieka J. Kalniņa raksts (“Strādnieka” 36. numurā) liecina, tad pat nopietni ņemamās biedru galvās sāk nodibināties savādi uzskati par “pieklājīgu” valodu. Tāpēc turam par vajadzīgu bilst par to dažus vārdus. Jo, kā jau b. J. Kalniņš gluži pareizi saka, strādnieku laikrakstam pienākas ne vien gādāt par savu lasītāju uzskatu skaidrību, bet jānāca arī daudziem lasītājiem literāriska valoda.

Ja mēs ieskatāmies pasaules literatūras slavenākos un diženākos pieminekļos, tad mēs atrodam, ka neviens no tiem rakstniekiem un domātājiem, kuru darbi ieguvuši pelnītu nemirstību, nav ņēmis lapu priekš lūpām. Nemaz nerunājot par sengrieķu eposiem un drāmām, no kurām mācījās valodu pirmā un lielākā kultūras tauta un kurās atrodam tādus salīdzinājumus un izteikumus, kas mūsaiķu “kultūras” sabojātiem cilvēkiem patiešām piedaudzīgi, tāpat

nemaz nerunājot par latviešu parunām, teikām un tautas dziesmām, no kurām katrs lasītājs, tikai maķenīt padomājīs, varēs izlasīt veselu krājumu tagad nedrukājamu "rupjību", pāriesim uz jaunākiem laikiem un aizrādīsim uz Mārtiņa Lutera rakstiem, no kuriem mācījās valodu visa vācu tauta.

Piemērs ar Mārtiņa Lutera rakstiem un runām mums dod sevišķi pamācošu atziņu par to, kas ir "ķengu raksti" un "lamu vārdi". Ja jūs ņemat kaut kuru stingrticīgu katoļu literatūras vai baznīcas vēsturi, tad jūs atradīsiet vislielāko sašutumu un svētas dusmas par to, ka Lutērs lamājis katoļu priesterus par "mauku ērzeļiem" un apkrāvis Kristus vietnieku zemes virsū (Romas pāvestu) tādiem tituļiem, kurus "godīga cilvēka spalva liedzas atkārtot". Viss, ko Mārtiņš Lutērs rakstījis pret katoļu baznīcu, ir viens vienīgs liels ķengu rakstu krājums un rupju lamu vārdu kolekcija, morālisks un intelektuāls netirumu zaņķis.

Bet mūsu protestantu morāles un smalkā toņa sargi – luterāņu mācītāji tanīs pašos rakstos atrod varenos vārdos izteiktu droša vīra pārliecību. Proletāriešu revolucionārais instinkts un rebeļu¹ gars neļauj arī strādniekiem ņemt piedaudzību pie šīm "rupjībām". Bet par piedauzīgu proletariāts atrod to, ka Mārtiņš Lutērs savā teoloģiskā iekaisumā nosauc arī prātu par mauku (*die Hure Vernunft*) un vēl vairāk par to, ka Mārtiņš Lutērs, cenzdamies iztapt un pakalpot firstiem un dzimtkungiem, laiž vaļā savu stipro vārdu straumi pret "trakajiem suņiem" – dumpīgajiem zemniekiem.

Te mēs redzam, ka katra šķira ņem piedauzību pie tādiem izteikumiem, kas mērķēti pret viņu pašu, bet plaukšķina piekrišanu tikpat stipriem izteicieniem, ja tie mērķēti pret viņas ienaidniekiem. Apskatiet šīs apziņas gaismā visu patiešām lielu vīru rakstus un runas, tad jūs to atradīsiet apstiprināties visur un vienmēr. [..]

[..] No latviešu literatūras minēsim tikai vienu piemēru: "Pēterburgas Avīzes" tautiskās pamodas laikā – pagājušā gadu simtņa 60. gadu sākumā. Kā tur tikai graizīti Baltijas tumsoņi un valdnieki! Ar dibinātu iemeslu visi Kurzemes un Vidzemes baroni aizliedza šo "ķengu lapu" bāzt savā pasta tašā. Mūsu pirmais liels dzejnieks salika lamu vārdus pat pantiņos un rakstīja tumsoņiem:

"Miega mātes lutekļi,
Dārgais auklējums,
Pūstiet, mīļie sutekļi!
Augsta laime jums!"

Par "jaunstrāvnīku" neķēlo un rupjo muti no 1894. līdz 1897. gadam jau nemaz nerunāsim, tāpēc ka toreizējie grēcīgie asumi pa ļaui daļai tecējuši no tās pašas spalvas, kas tagad "apgāna" "Strādnieka" jumpravīgās slejas un māca Amerikas latviešu proletāriešiem "nepieklājīgu" valodu.

No visiem augšminētiem piemēriem mēs redzam vienu lietu. Cilvēki, kas dziļi pārliecināti un pilnīgi jūt to, ko viņi saka, nekad un nekur nav runājuši un rakstījuši rāmītā einuku valodā. Visur un vienmēr tie meklējuši un atraduši savām domām visskarbāko izteiksmi. Kas katru

¹ Dumpinieku, nemiernieku.

vārdu trīsreiz apgroza, iekam to izteikt vai uzrakstīt, tas neraksta un nerunā no sirds, tas maļ no augstāku meiteņu skolu konversācijas grāmatām izlasītas frāzes un ar to pierāda, ka viņš var runāt un rakstīt tā, bet var arī citādi. Tādas konvencionālas frāzes, kas nenāk no sirds, nevar arī iet pie sirds. Tās izskan kā skanīgs varš un zvanīgs zvārgulis, neatstājušas uz lasītājiem vai klausītājiem nekādu iespaidu.

Katram dzīvam un patiesam vārdam vajag sacelt ne vien dzīvu piekrišanu pie tiem, kuru labā tas teikts vai rakstīts, bet vajag sacelt arī īgnumu, sašutumu, dusmas pie tiem, **pret** kuriem tas rakstīts. Katrs vārds, kas to nedara, ir remdens un izspļaujams. [...]

[...] Literatūrā un sabiedrībā nepielaižami ir tikai tādi asumi, kuru nolūks nemaz nav kādu atziņu izsacīt vai kādu principu aizstāvēt, bet gan vienu vai otru personu vai iestādi apmelot, nomelnot, nozākāt. Bet tādi raksti un tādas runas ir zemas un necienīgas arī tad, ja tās izteiktas vispieklājīgākās konvencionālās frāzēs.

Pret tādiem rakstiem un valodu mums ir jāuzstājas. Bet pret asiem vārdiem un salīdzinājumiem, kuru nolūks ir formulēt un saprotami izteikt kādu dziļi izjustu domu vai atziņu, neviens prātīgs cilvēks nedrīkst uzstāties. Vienalga, vai tie majoritātei patīkami un tāpēc "labi", vai arī majoritātei nepatīkami un tāpēc "ķengu raksti".

Ja kāds sašūt par kādu asu vārdu, tad viņš nesašūt vis tā vārda dēļ, bet sašūt tādēļ, ka viņš simpatizē (varbūt pats to neapzinādamies) tai lietai vai darbībai, kas ar šo aso vārdu apzīmēta un graizīta.

Strādnieks. – 1915. – 21. maijā. – 39. nr.

KĀ VELNS STRĀDNIĒKU PARĀVA Pasaka (1900)

Reiz bij tāda zeme, kur, sākot ar darbdevjiem un beidzot ar žandarmu ģenerāli, visi bij briesmīgi nemierā ar strādniekiem. Visi tie pastāvīgi raidīja strādniekus pie velna.

Divreiz mēnesī, kad pienāca "cālunģis" [algas izmaksas diena], darbdevji kļiedza cauru dienu: "Kaut jel jūs velns parautu!" Fabriku inspektori, ja kaut kur notika nelaimes gadījums un tiem bij jābrauc uz fabriku, pikti rūca: "Velns lai tos parauj. Es nebraukšu." Tiesneši arī ļoti bieži errojās par strādniekiem un sacīja: "Kad jūs velns parautu! Lien ar dažādiem niekiem." Un žandarmu ģenerālis vai pušu plīsa aiz dūsmām: "Kaut velns tos parautu! Spieģus vien nespējam uzturēt, cik vajadzīgs."

Īsi sakot, visi bij nemierā ar strādniekiem un raidīja tos pie velna. Kas labi darbi! Velns nolēma izpildīt kungu prātu un ņemt strādniekus pie sevis. Domāts, darīts. Kādā jaukā rītā visi strādnieki bij nozuduši. Fabrikas, darbnīcas, dzelzceļi, tvaikoņi klusēja.

Pirmie to ieraudzīja fabriku meistari un uzraugi. Tie skrēja tecīņus pie kungiem, kuri vēl guļēja saldus sapņos. Meistari tos modina, ceļ: "Ceļaties! Streiks, bunts! Strādnieki nenāk darbā!"

Kungi sapņo un murkšķ: "Piķa dāma! Krusta dūzis! Pas!" Pēdēji tomēr izdodas tos uzmodināt. Viņi skrej uz fabriku, skatās – viss tukšs un kluss. Tikai spieģi cierē žāvādamies.

Ko nu darīt? Bez kavēšanās jāskrej pie fabriku inspektora. Bet i tas guļ saldi sapņodams. Ar

mokām to uzmodina. Viņš iznāk miega pilnām acīm un saka: "Ar ko varu pakalpot tik agrā stundā?" Tā un tā, pie mums izcēlies streiks. Apspiediet to! Gan mēs jūsu pūles atlīdzināsim. "Labi, labi, nebēdājiet nekā! Ir likums... Mums ir likums pret streikiem. Ejiet tik mājās, noguļaties, un es arī vēl drusku atlaiđīšos."

"Bet kas lai tagad guļ?! Esiet tik laipni, palīdziet! Mēs jums parādā nepaliksīm." "Paldies, paldies, še jums būs palīgs – likumi. Ejiet un izlasiet strādniekiem priekšā un tie tūdaļ apmierināsies." "Bet kā lai tiem nolasa, kad to nemaz nav?" "Par to nekas, bet jūs tomēr nolasiet. Es iešu mazliet pagulēt." Un fabrikas inspektors nolikās un sāka krākt.

Nu mūsu fabrikanti steidzās pie žandarmu ģenerāļa. Tas sen kājās. Viņš sēž aiz galda un ar lielu bārdas nazi graiza mazos gabaliņos aizliegtas brošūras. "Ko jūs gribiet?" Viņi izstāstīja. "Ak tā? Bunts?! Labi! To pampumu es protu slāpēt: uz pēdām aizsūtīšu turp rotu kazāku."

Spiegi meklēja, ko meklēja: strādnieku – nav kā nav. Vien spiegs uzokšķērēja kādu šaubīgu personu un aizstiepa to uz policiju. Bet tur izrādījās, ka i tas ir spiegs. Pats ģenerālis trīs reizes pārgērbās par suni un izsudīja [izošņāja] malu malas. Bet strādniekus nekur neatrada. Valstī sacēlās lielas bēdas un noskumšana. Nebija neko ēst, neko dzert, ne ar ko ģērbties, ne ar ko braukt. Visi miesās briesmīgi sakrita. Viens fabrikants tā izdēdēja, ka to tikko neuzskatīja par spičku un bezmaz gribēja uz to uzlikt akcīzi. Valsts lāde palika gluži tukša. Nebija nodokļu maksātāju un tātad arī nebij no kā izmaksāt algas. Pat spiegi sāka streikot. Ar lielām pūlēm ģenerālim izdevās tos apmierināt. – "Pagaidat tikai mazliet, atradisim strādniekus, tad dabūsiet jaunas galošas."

Domāja, domāja mūsu kundziņi, kā līdzēties? Bet ko tu izdomāsi? Visi strādnieki kā peklē iekrituši. Pēdēji kāds nāca uz domām, ka strādniekus būs velns parāvis. Valdības kungi dzirdēja šīs domas un nolēma sūtīt uz elli deputāciju ar lūgumu atdot strādniekus. Par sūtņiem iecēla 7 žandarmu ģenerāļus, 13 fabriku inspektoros un 101 no izmanīgākiem spiegiem. Deputācijas priekšgalā stājās ministrs, kurš prata piemānīt ar katru acu pagriezienu desmit velnus. Sūtņiem bij jāiet kājām, tāpēc ka dzelzceļi un tvaikoņi stāvēja dikā aiz strādnieku trūkuma. Ilgi tie gāja. Ceļā tie barojās no tārpiem un saknēm, kuras sameklēja spiegi. Pēdēji tie pusdzīvi nonāca ellē. Velns iznāca, "Cīņu" rokā turēdams. Viens žandarmu ģenerālis pazina jau no tālienes, ka tā aizliegta avīze un gribēja velnu arestēt; tikai citi to atturēja. "Ko jūs te meklējat?" velns uzprasa. Ministrs pagāja pārs soļu uz priekšu, atkāšējās un turēja garu runu, no kuras velns saprata tikai pēdējos vārdus: "Dodat mums strādniekus atpakaļ!"

"Es – tā atbild velns – esmu mierā atdot jums strādniekus, bet es gribu atlīdzinājumu par viņu apkopšanu. Un es tos turēju daudz labāk nekā jūs. Neba pa niekiem tie raksta savās grāmatīnās, ka tiem pie velna labāk, nekā pie fabrikantiem. Kas man būs par to?"

"Mēs jūs iecelsim par visu mūsu pilsētu, sādžu un ciemu goda pilsoni un par visu mūsu baznīcu patronu un bez tam liekam jums priekšā izvēlēties 10 ordeņus un 25 goda zīmes."

"Te nu tu redzi to labumu! Kas man jūsu ordeņi un goda zīmes? Pie jums katram spiegam ir ordenis. Bet... izmaksājiet man piekto daļu no tiem kukuļiem, ko jūs saņemat gada laikā."

"Ūja, kungs, kur jūs daudz prasiet!" gaudoja visa delegācija vienā balsī.

Deputācija diņģējās, diņģējās, līdz pēdēji aprunāja velnam zobus tā, ka tas apmierinājās ar desmito daļu. Sūtņi atgriezās priecīgi mājās. Tur strādnieki radās, strādājot kā senāk.

No tā laika iet viss parasto gaitu. Darbdevji atkal atdabūjuši agrāko miesas apmēru, fabriku inspektori guļ kā gulējuši, spiegi jaunās galošās okšķerē, ko mēles nes. Ministri izlaiduši cirkulāru, ka kukuļu daudzums paaugstināms par desmit procentiem.

Viss nu būtu labi, bet tagad iet baumas, ka tagad strādnieki nemierā ar darbdevjiem un valdību un sāk raidīt tos pie velna. Dzird pat, ka velns taisoties izpildīt strādnieku gribu un pievākt šo tumšo bandu. Nemāku teikt, vai strādnieki arī sūtīs deputāciju lūgt viņus atpakaļ.

Pirmpublicējums: Latviešu Strādnieks. – 1900. – 4. nr. (bez paraksta).
Publicēts pēc izdevuma "Latviešu strādnieku kalendārs 1906. gadam". Sastādījis Āzis.
Atkārtotajā publikācijā, salīdzinot ar pirmpublicējumu, ir dažas sīkas izmaiņas.

MIRONŪ SARUNAS (1907)

Notiek pie pekles vārtiem. Pie Aiviekstes "lietuvas" [saprast Latgales pusi] krasta vecgrieķu Hārons ar savu laivu. Izrādās ka šis sengrieķu miroņu pārcēlētājs Hārons, kapā mieru neatrasdams, devies uz Baltiju un priekš sodu ekspedīciju laika no Vidzemes riteršafes [bruņinieciņas] rentējis pārbraucamo vietu uz viņu pasauli. Vecgrieķu pārceļamā takse bija zema, bet riteršafte bija atļāvusi uzcirst augstākas cenas un ņemt pa 25 kap. par kājinieku cilvēku. Tas bija pievilcis arī Hāronu, neraugoties uz augsto renti.

No "vāca" [Vidzemes] krasta redzama miroņu tēlu rinda; iz tēlu vidus kāda vāja, kalsnēja figūra kliegz: "Hāron, Hāron!"

H ā r o n s: Ka jūs sadir... miera nav ne acumirkļa un tomēr zaudējums uz zaudējuma, visu savu sīko krājumiņu, ko daudz tūkstoš teiksmainos gados biju iepelnījis, esmu te ieguldījis; riteršaftei vien rente 3000 rbļ., pūsgada uz priekšu. Un pie tam ienākumi pilnīgi niecīgi; lauku tiesas ievēdot, grib vēl uzlikt papildu patentes maksu. Naudas nevienam, viss uz parādu līdz augšāmcelšanās dienai. Pie tam zēlbstšuci, gorodovoji un goda policisti par velti un, ministriem braucot, vēl veselās rindās spiegu un tam līdzīgu garu pavadībā, kas pie katra gadījuma paņem kas nav piesiets. Pie mazāka gadījuma sodi no Orloviem, Vendtiem un Veršiniņiem; esot atkal pasludināts sods 3000 rbļ. jeb 3 mēn. cietuma, ja vēl reiz paklausīšot Malienas komitējas uzsaukumam slēgt krogu un mācītāju veikalus, – ko daži domā zīmēt arī uz manu veikalu. 500 rbļ. soda par vienu no soda ekspedīcijas nošauta pārceļšanu, kuram Tukuma kara tiesai vēl reiz vajadzējis spriest nāves sodu, jau dabūju; vajadzējis prasīt pasi, it kā 99 proc. no visām pasēm nebūtu viltotas. Nu, man vienalga, laiva pieder riteršaftei, pārējo visu pārrakstīju uz sievu, lai soda cik grib.

No otras puses zēlbstšuca svilpe un jauni kliegzieni: "Hāron, Hāron!"

H ā r o n s: "Kliegz tu tavu kliegzšanu!... Gan jau diezgan agri notiksi peklē, jeb vai tavs laiks jau sen bijis apkārt." (Ceļas ar celtuvi uz otru pusi, kur stāv vesela rinda miroņu.)

Kāds mironis, trešais pēc rindas, kalsnējs, baronam līdzīgs kuņģelis, ar pensneju uz degunu un ceļa somiņu pār pleciem: Man vārd' baron fon Firden! Harn Hāron, še dumj bauer man nelaid paprēkšu un tad šī bauerjung tu šauj uz man iekš Dnngang iz Mauzer flint. Lūs' [lic] viņ aretiren. –

H ā r o n s: Mierīgi tur! Te nav nekādas priekšrocības, vienīgā vieta, kur visi vienādās tiesībās – pie kapa visi līdz – pie kapa visi līdz!...¹ Kam pirmā rinda, lūdzu! Savu zelbstšuca svilpi met pie malas, te nav Rīga.

P i r m a i s m i r o n i s (godīgs laucinieku tēvs): Esmu D. mājas saimnieks; aizbēguša dēla pēc – soda ekspedīcija mani nošāva. Manas mājas nodedzinātas, zeme pārdota uz vietas vairāksolišanā, nauda nolaupīta; bikšu šuvā izdevās izglābt 50 kap. – tie būs še jums, 25 kap. par mani un 25 kap. par manu dēlu, ja viņam arī gadītos šo ceļu staigāt.

H ā r o n s: Lūdzu, ieņemmat savu vietu laivas galā. Nākošais!

O t r a i s m i r o n i s: Esmu Dundagas meža brālis; meža malā atdusoties, mani uzspiegoja un nošāva. Naudas man nav un nav sen bijis; arī pases nav, jo pēdējā laikā pagastos blanķetes grūti dabūjamās.

H ā r o n s: Bez pases te var iztikt, bet ceļa naudu vajaga, to gan varējāt iegādāties. Es pats lasīju "Düna-Zeit" [Düna Zeitung – arhireakcionāra avīze Rīgā], ka jūs pa tiem mežiem ballējot labāki, nekā baroni un Orlovs Romas viesnīcā. Varējāt taču nokonfiscēt, mazākais, ceļa naudu.

O trais mironis: No otrā Krievijas partijas apvienojošā kongresa laikiem konfiskācijas aizliegtas.

H ā r o n s: To jūs visi sakāt, bet īstenībā jūs taču konfiscējat un tad arī apvienojošais kongress savā rezolūcijā nemaz tik noteikti neizsakoties: pasludinoties par revolucionāru varu utt.

O t r a i s m i r o n i s: Nu, ja, ieroču konfiskācijas vai vispāri konfiskācijas tautas bruņošanas nolūkā un vispāri revolūcijas labā gan, bet – ne priekš tevis. Gribi – viedi, gribi – nevedi; es varu iet atpakaļ, lai nošauj otrreiz, ja tas tev labāk patik.

H ā r o n s: Nu, sēdies jau iekšā; atstāšu tevi tai pusē, vēl jaunu sodu piedzīvošu. Nu, Pirdiena kungs, jūsu rinda...

T r e š a i s m i r o n i s: Ne Pirdēn, bet baron fon Firden! Es sūdžēs iekš Riteršaft par tād pakalā ielikšanā;² esm' goda policai – zelbstšuc un man te ilg jāstāv. – Še man šein, ka braucēn par brīv. –

H ā r o n s: Nu ja, saprotama lieta, brauciens par brīvu; es gribētu zināt, vai jel maz tāds vācietis Baltijā, kas nav vai nu riteršaftes loceklis jeb tā goda algā un visiem brauciens uz pekli par brīvu! Kas jums tur somiņā – (paskatās) ko, valsts rentes un procentu papīri – no tiem, ko salaupījis, pat te nevari šķirties, bēdīgais mantrausi; še naudas papīriem, pat ja tie tik mazvērtīgi kā rente, nav vietas (paķer somiņu un iemet upes dziļumos)... Kā rinda?

C e t u r t a i s m i r o n i s: Esmu kalps Bērziņš no Stukmaņiem [Pļaviņām]. Aiz pārskatīšanas bēgot pakārts no soda ekspedīcijas cita Bērziņa vietā. Tādēļ arī nepaņēmu līdz ceļa naudas, jo nezināju, ka būs jābrauc pa šo ceļu. Pieprasi no saimnieka, kas mani apšmaucis un pie kura man vēl alga iekšā, jeb lai riteršafte maksā!

H ā r o n s: Jūs "kalpi"; vienmēr sakāt, ka saimnieki jūs apšmaucot, bet "Latvijas" korespondenti raksta taisni otrādi, ka jūs tos saimniekus pa revolūcijas laiku izsūkuši un piešmaukuši. Nu, sēsties ar...

¹ Dīvaini, un Hārons citē pat Stendera dziesmas; vai tikai ir Hārons, vai nav vienkārši Ārons?

² Uz reizi nesaprotam šo vārdu, bet, palūkojoties Ulmaņa vārdnīcā, mēs lasījām, ka "vairākkārtēja pakalā ielikšana" neesot nekas cits, ka vācu "Hintersetzung" (novārtā likšana).

P i e k t a i s m i r o n i s: Esmu Valkas pilsētas birģelis; septiņdesmit gadus vecs savā nāvē savas ģimenes klēpī klusu nomiris, apraudāts no bērniem un bērnu bērniem. Jūsu ceļa nauda būs te (noliek glītu paciņu noskaitītas vara naudas).

H ā r o n s: Dīvains cilvēks! Tagad vairāk kā pusgadu te strādāju pie liķu vešanas un pirmo reizi vedu – savā nāvē mirušo – revolūcijas laikā! Un miršanas zīme arī vēl līdzī – un ar mācītāja zēģeli! Tas ir kā negaidīts (uzvelk ar kritu uz laivas krustu).

S e s t a i s m i r o n i s: Ruki vverh! Anarhistu-komunistu vārdā: Rokas gaisā! Pats vārds un darbs! Mūsu biedrs A. K. Krievs varonīgi miris pašnāvībā un tagad dus saldi. Mēs sekojam viņa piemēram.¹ (Barons un birģelis sacēļ rokas augšā, citi paliek agrākā stāvoklī, jo apzinās, ka miroņu tēliem nāves nav jābaidās.)

H ā r o n s: Jaunais cilvēk, apmierināties! Ja jūs domājat te konfiscēt priekš pārbraukšanas, tad tas nav vajadzīgs. Zinu, ka jūs esat lauku tiesas upuris un ka tā pie notiesātajiem naudas neatstāj. Un citiem nolūkiem konfiskācijām peklē nevar būt nozīmes, jo tur nav nedz kopīpašuma, nedz vispārīgi īpašuma, nedz pat īpašuma priekšmeta, laicīgu mantu, izņemot mani, kam uz to sevišķs līgums ar riteršafti, bet es jums to, kas man ir, nedošu. (A. K. nosēstas laivā.)

S e p t i t a i s m i r o n i s (izvelk no kabatas kādu bleķa zīmi un, nekā nerunādams, to parāda Hāronam).

H ā r o n s: Kas, *свицукъ второго разряда*; otrās šķiras spiegs. Ko jūs te meklējat! Es jūs nevedu! Prom no manām acīm! Jūs gan domājat, ka es jūsu dēļ būšu ar mieru pieņemt visas revolucionārās tautas boikotu! Nekad ne! Prom! Varat blandīties gar upmali! Jūs draudat! Nebīstos jūsu ģenerāļu sodus, man tikpat nav nekā ko ņemt, lai soda! Un ja mani iespundē, nu, tad lai staigā miroņi pa pasauli, redzēs, vai nepietrūks vietas. (Spiegs nozūd, līdz ar viņu vēl kādas 10–15 ēnas, laikam līdzīgas sugas. Tuvojas pēdējais pasažieris – stalts jauneklis, ar ozola kroni un sarkanām lentām pušķots.)

Viņš **runā** paceltā balsī: Kad zaldāta nodevīga lode man laupīja iespēju turpināt savu darbību zemes virsū, tad sparības bija vēl par daudz, vēl par daudz bija uguns asinīs, lai mierīgi noliktos kapā un saldu dusētu. Ne velti par mums dzied: “mūžam tie nemirs, kaut smiltis tos klāj”. Es bij dzirdējis, ka šē vēl 20. gadu simtenī, Krievijas lielajā revolūcijas laikā, plosoties lielāka māņticība un ka ar to pat vācu riteršafte pratuse dzīt peļņu, izrentēdama Hāronam – pārceļšanu uz viņo pasauli. Nav nekādas viņās pasaules! Nav nekādas aizzemes dzīvošanas! Mēs to necietīsim, ka te top dzīta māņticības piekopšana un vēl peļņas nolūkā. Zinātnes un sociāldemokrātijas vārdā: nost ar viņo pasauli! Nost ar tevi, Hāron! Nost ar tavu riteršafti! Miroņi, kapā! (Nozūd jauneklis. Par miglu pārvēršas pamazītiņām Hārons un miroņu tēli izzūd miglā un mākoņos. Nozuduse arī celtuve, pamazām pārvēršas miglā arī pate riteršafte.)

Latviešu strādnieku kalendārs 1907. gadam.

Ideju raksturojumu un materiālu sagatavojis V. Zariņš.

¹ Acīm redzot A. K. citējis iz kādas proklamācijas, kura aprakstīja varonīgo pašnāvību un beidzās ar vārdiem: “Dusi saldi, biedri! Mēs sekosim tavam piemēram (t. i., arī dusēsīm).”

KĀRLIS KASPARSONS

(1865–1962)

Kārlis Kasparsons – viens no pirmajiem Jaunās strāvas ideologiem, zinātnieks un politiķis. Dzimis Siguldā un vēlāk, uzsākot literāta gaitas, nereti paraksta savus darbus kā “Siguldietis”.

Pēc ģimnāzijas beigšanas K. Kasparsons nododas ilgstošām un daudzpusīgām studijām Tērbatas universitātē. Gandrīz četrpadsmit tur aizvadītajos gados (no 1887. gada līdz 1901. gadam) viņš absolvē divas fakultātes – Filoloģijas un Medicīnas, kā arī studē teoloģiju un dabaszinātnes. Līdztekus tam viņš piedalās studentu zinātniski literārās biedrības, tā saucamās “Pīpkalonijas”, dibināšanā un blakus E. Veidenbaumam, F. Roziņam un A. Daugem ir viens no redzamākajiem biedrības rakstu krājuma “Pūrs” veidotājiem. Pretēji tolaik dominējošiem, uz “tautiskuma” ideoloģiju balstītiem izdevumiem “Pūrs” izteic jaunu – pasaulei un modernās dzīves reālijām atvērtu, “jaunstrāvniecisku” pasaules izjūtu. 19. gadsimta 90. gadu sākumā tas ir radikālākais Jaunās strāvas idejiskais pieteikums, un Rainis uzaicina pūreniekus uz sadarbību “Dienas Lapā”. Šai laikā K. Kasparsona raksti parādās arī “Austrumā”, “Latvi” un citur.

Noraidot vectautiskos dzīves ideālus un meklējot sev pieņemamu pašizteiksmes veidu, jaunstrāvnieki vērs skatus uz modernās domas virzieniem Eiropā. Šajos “skolā iešanas” un pašizziņas ceļos tiek iemēģinātas dažādas, pat savstarpēji nesaderīgas teorētiskas nostādnes. Tā deviņdesmito gadu pirmajā pusē K. Kasparsons saraksta vairākus marksismu popularizējošus rakstus, pie kādiem pieder “Pūrā” publicētā “Dialektika” un “Dienas Lapā” – “Vēsture un “lielie vīri””. Vēlāk šo sacerējumu dēļ viņš kreisi orientētajās aprindās tiek saukts par “revolucionārā marksisma tēvu” vai pat par “latviešu Marksu”. Turpat “Pūrā” atrodams arī hēgeliskās attīstības teorijas garā ieturēts raksts ar nosaukumu “Modernā dzeja”, kas vērstas pret pseidotautisko literatūru, paužot pārliecību, ka “tagadnes dzejā ir jāatspoguļojas tagadnes garam”. Tomēr īpaši zīmīga ir K. Kasparsona pievēršanās folkloras un mīta tematikai – vienai no vectautiešu ideoloģijas pamatpētījumu jomām. Interese par folkloru ir pavadījusi K. Kasparsonu visu mūžu: vēl ģimnāzista gados viņš vācis tautasdziesmas, bet vēlāk, pat strādājot pie dabaszinātņu jautājumiem, apzināti pētījis dainas kā valodas izkopšanas un latvisku terminu veidošanas arsenālu. Atšķirībā no saviem priekšgājējiem K. Kasparsons folklorā netiecas meklēt tautiskuma atslēgu, bet gan aicina uz šīs jomas zinātnisku izpēti. Tā būtu jābalsta uz pasaulē aktuālām mītu izpratnes teorijām un tur uzkrāto pieredzi. Šai sakarā viņš saraksta savu “Atskatu uz mitoloģiskiem pētījumiem”, kur pirmo reizi iepazīstina latviešu lasītāju ar mīta pētniecības virzieniem Eiropā. Īpaši viņš akcentē tolaik Rietumos ievēribu guvušo animisma skolu, kas mīta saknes saskata pēcnāves dvēseļu kultā. Apstiprinājumu šādai pieejai K. Kasparsons atrod arī latviešu folkloras materiālā un ar saviem rakstiem “Mūsu senču dvēseles”, “Mežs un lauks” un citiem paver jaunas iespējas mīta pētījumiem Latvijā. Viņa tiešo sekotāju vidū minami M. Bruņenieks, A. Lerhis-Puškaitis u. c.

Kopš 1902. gada K. Kasparsons apmetas uz dzīvi Rīgā kā praktizējošs ārsts, bet Pirmā pasaules kara laikā uzņemas ārsta pienākumus latviešu strēlnieku lazaretē. Tautas neatkarības centieni gaisotnē viņš pierāda sevi kā nopietns politiķis: Radikāldemokrātiskās partijas uzdevumā piedalās Latvijas priekšparlamenta – Tautas padomes – darbā, vēlāk kļūst par Satversmes sapulces locekli, kā arī par 1. Saeimas deputātu. K. Kasparsons ir pirmais jaundibinātās Latvijas valsts izglītības ministrs (1918–1920), tā aizsākot spožo kultūras darbinieku plejādi, kas ieņem šo posteni pirmās brīvvalsts laikā. Viņu vidū – Rainis, A. Dauge, L. Adamovičs, A. Ķēniņš u. c. K. Kasparsona pilnvaru laikā tiek likti pamati Latvijas Augstskolai, Konservatorijai, Valsts bibliotēkai, Valsts arhīvam un citām nozīmīgām izglītības un kultūras institūcijām. Līdztekus dažādiem valstiskiem amatiem, kurus K. Kasparsons uzņemas gadu gaitā, viņš lasa lekcijas Latvijas Universitātē un turpina publicēties. Viņa rakstos aizvien lielāka vieta tiek ierādīta dabaszinātņu tematikai, bet sabiedrības vērtējumos dominē valstsvīra pragmatisms, liberālisms un neiecietība pret jebkuru uz marksismu pamatotu ideoloģiju, šiem “sveicieniem ar dūri”.

20. gadsimta 30. gados viņš no aktīvās politikas aiziet.

K. Kasparsons ir LU goda biedrs un Upsalas universitātes goda doktors. 1944. gadā viņš emigrē uz Dāniju, kur arī mirst 96 gadu vecumā.

IZTEIKUMI

[..] ar savu dziļo pamatotību visās lietās, ar savām stingrām, patiesi rigorozām prasībām pret sevi, ar savu līdz fanātismam godīgo domu viņš man un mums visiem bij kā audzinātājs, kā skolotājs godīgā domāšanā, un tā viss, ko viņš darīja un runāja, man bij pastāvīgs mudinājums arī pašam būt apzinīgam un līdz galam godīgam. Sevi salīdzinot ar viņu, es simts reiz ar kauna jūtām konstatēju, cik maz vēl patiesībā zināju par to lietu, par kuru vieglu sirdi izteicu savu spriedumu. [..]

A. Dauge

Kasparsonam viņa studijas bijušas tik mīļas, ka tās viņu daudzkārt atturējušas no plašākiem literāriskiem darbiem. Ko viņš rakstījis, to viņš sniedzis uz plašu studiju pamata. Ir slēdzienos, ir valodā vienmēr nomanām viņa sajūsmu par izraudzīto studiju priekšmetu, kas viņu gadiem notur pie intensīva, vientuļa darba. Gribēdams dabūt drošus pamatus psiholoģijas terminiem, viņš ņem lapu pa lapai cauri biezos Latvju Dainu un tautas pasaku sējumus. Galā iznāk nelieli raksti, kur katrs teikums liecina par zinātnieka nopietnību.

T. Zeiferts

Tiešām asara nobirst par šīs galvas (K. Kasparsona – *red.*) šķiršanos iz mūsu rindām. Tādas otras latviešu inteliģences starpā es nezinu. Un man acu priekšā – vēl stāv Kasparsons Tērbatas stud. literāriskā pulciņā un runā dedzinošus vārdus, salīdzinādams Jaunās strāvas cīnītājus ar bezbailīgo gladiatoru Romas zvēru cirkū. Bet viņš bija “kabineta zinātnieks”, šķirts no dzīves,

un pirmā sadursme ar dzīves īstenību sagāza viņa galvas “kāršu namiņu”. Priekš mums viņš ir miris. *De mortibus nihil bene* – “Par mirušiem tikai labu”.

P. Stučka

DARBI

- Atceres // Ceļa Zīmes. – 1955. – 26. nr. – 272.–275. lpp.
 Atskats uz mitoloģiskiem pētījumiem // Pūrs. – R., 1891. – 1. burtn. – 75.–95. lpp.
 Dialektika // Pūrs. – R., 1894. – 3. burtn. – 84.–105. lpp.
 Divas esejas. – Zelta ābele, 1958.
 Jaunromantiķi, kultūra, politika // Latvis. – 1922. – 168., 175. nr.
 Mežs un lauks. Mitoloģiska skice // Pūrs. – R., 1892. – 2. burtn. – 57.–69. lpp.
 Modernā dzeja // Pūrs. – R., 1891. – 1. burtn. – 45.–49. lpp.
 Mūsu senču dvēseles // Pūrs. – R., 1891. – 1. burtn. – 95.–118. lpp.
 Vēsture un “lielie vīri” // Dienas Lapa. – 1894. – 292–293. nr.

LITERATŪRA

- Cielēns F.* Laikmetu maiņā. – Lidingo: Memento, 1961. – 1. sēj. – 62.–65. lpp.
Dauge A. Manā jaunības zemē. Atmiņu grāmata. – R., 1928. – 147.–148. lpp.
Kurmīšs A. Gadu simteņa galotnē // Kārlis Kasparsons. Divas esejas. – 1958. – 9.–10. lpp.
Laizāns P. Jaunstrāvnīeku filozofiskie uzskati. – R., 1966.
 Latvijas valsts pasludināšana. – R., 1998. – 139., 167. lpp.
Stučka P. Lekcijas par vēsturisko materiālismu. – M., 1920. – 45. lpp.
Teodors (Zeiferts). Dr. Kārlis Kasparsons // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1925. – 8. nr.
Treijš R. Latvijas valsts un tās vīri. – R., 1998. – 187.–191. lpp.

VĒSTURE UN “LIELIE VĪRI” (1894)

[..] Ikkatrs cilvēks ir sava laika produkts. Idejas, kuras viņš izpauž, sakņojas tā laika apstākļos. Nevis kāda dižvīra galvā, bet laikmeta materiālajos dzīves un sadzīves apstākļos dzimtene šī laikmeta gara virzieniem. Ievērojamie vīri tie, kuru smadzenēs laika apstākļi ietērpjas domās, idejās. Ja zināmu ideju radītāji apstākļi vēl nav iztēlojušies pietiekamā mērā, vēl nav vispāri metušies redzami un sajūtami, tad šo aizmetušos diģļu apcerētājs un idejās ietērpējs maz kur atrod atbalsi sava laika ļaudīs, bet toties lielāku svaru iegūst nākotnē, kad šo ideju materiālie cēloņi krūmu rieš un plašāk izvēršas. Nevis tas, kurš **pirmais** vārdos tērpj kādu ideju, bet kurš to dara **īstajā laikā**, manto visu godu un, protams, arī visus zaimus. Uz zaļokšņas šīs idejas paliek toties ilgāki, jo gausāka tā laikmeta attīstība, kuru viņas iztulkojušas, un kamēr kāda ideja zaļoksne, viņu panes pat punduri, kamēr nedzīvu pat milži nejaudā noturēt stāvus. [..]

Vēsturisku parādību cēloņi nav meklējami sevišķu, lai cik varenu personu personiskajā darbībā. Vēsturi darina ne uz kaujas laukiem, ne pilīs, ne diplomātu salonos, ne sazvērnieku sapulcēs. Bijuši virzieni, kas nenonāca pie mērķa. Bet nenonāca tādēļ, ka nesakņojās apstākļos. Cilvēki nekad nav bijuši tāds aitu bars, kas akli seko jebkuram aunam, kas tek pa priekšu un ļaujas dzīties, kurp vien tīkas. Bari paši spieto. Sevišķie barveži – rīkotāji var, kad jau iesākts spietot, ņemties vadīt, bet viņiem tas izdodas tikai tad, kad iet tai virzienā, kurp intereses un nojūtas dzen barus. Individus var pievilt, veselas kārtas un šķiras nekad! Nevis iz miglainas ideju pasaules riet viņu intereses, nojūtas, centieni, bet iz sadzīves apstākļiem, iz materiāliem cēloņiem, un sadzīve nav pēc patikas svaidāma, mekaniski kustināma. Sadzīve nav sociāls mehānisms, it kā pulkstens, ko uzvelk, mašīna, ko kurina un groza. Viņa attīstās organiski, sakarīgā gaitā pēc iekšējiem likumiem. Grozīt viņas attīstību groza un virzina zināmi materiāli, no sevišķu cilvēku **gribas** neatkarīgi cēloņi. Bet viņas gaita neiet pate. Attīstība nenorisinās, ja ļaudis nedarbojas. Materiālie apstākļi ir **virziena** devēji, neizlecamo sliežu darinātāji, pa kurām ritinās sadzīves attīstība; bet **kādā veidā** šī attīstība norisinās un **cik ātri** viņa virzās uz priekšu, tas **zināmā mērā** atkaras no sevišķu cilvēku darbības.

Bet cilvēki nav vienādi. Visiem nav vienādas “dāvanas”. Kā izskaidrojama ik sevišķa cilvēka **individualitāte**?

Arī viņa ir, it kā sabiedrība, materiālo apstākļu produkts. Sevišķu cilvēku centienus un darbus nosaka viņa fizioloģiskās īpašības un viņa apkārtnes iespaidi. Kādi ir šie apkārtnes iespaidi? Vienkārt, personas, kas – vai nu tieši vai ar saviem rakstiem – dara iespaidu uz individu; otrkārt, dabiski un sociāli apstākļi. [..]

Darba dališana, sociālo stāvokļu nevienādība padarījusi starp rokpelni un pētnieku bezdabīgi. Jo lielāka vara un svars sevišķiem cilvēkiem sadzīvē, jo vairāk viņu **darbība** – nevis **griba** (jo sociālā attīstība neatkarīga no sevišķu cilvēku gribas) spēj vai nu veicināt vai kavēt sadzīves attīstības **gaitu**, mazinot vai vairojot attīstības sāpes un upurus. Lielvaras un lielnaudas vīriem šai ziņā iespēja ne mazā. Amats un manta šīs iespējas pašķirēji. Bet liela iespaida darītāji arī tie vīri, kas sevišķi lielā mērā izprot sadzīves apstākļus un spēj savienot izklīdušus spēkus. Lai arī bez jebkādas varas būdami, viņi tomēr ļoti var veicināt attīstību un mazināt viņas upurus, novērsdami no nepareiziem ceļiem, atturēdami no nesasniedzamiem vai veltīgiem mērķiem, vairodami tādas kustības sparus, kura virzās **attīstības virzienā**. Tiešamības loģika gan atmet beidzot atpakaļ apstākļu radamās grambas, bet kad pareizās atziņas trūkst, tad tas notiek tikai tad, kad laiks un spēki veltīgās nopūlēs šķērdēti, kad jo sūros piedzīvojumos mācījušies, ko, apstākļus pareizi atzīstot, jau iepriekš varēja zināt. Vara, bagātība, atziņas piešķir iespēju attīstības procesu paātrināt vai aizkavēt, darīt vieglāku vai grūtāku. Jo plašākas kādā sabiedrībā šķiru plaisas un jo svarīgāks tādēļ vienēju cilvēku svars varas, bagātības un zinību ziņā, toties jo vairāk jāpaliek šīs sabiedrības vēsturei par individu darbības vēsturi. Un nekad vēl nav šķiru plaisas bijušas tik dobas, kā šai gadsimtenī, nekad vēl nav tik lielus ļaužu vairumus vaļajās vienēju cilvēku svars, nekad gan vēl tādēļ nav vienējiem cilvēkiem pašķīrusēs tik svarīga loma, kā mūsdienu vēsturē. Napoleons, Rotšilds, Darvins – ikkatrs darījis iespaidu uz šī laika veidu. Bet viņi paši ir vēstures ražojumi. Viņu darbība saprotama tikai tad, kad pazīst viņas **materiālo pamatu**! [..]

Redzot indivīdu sakņojamies sava laika apstākļos, gaist ideoloģija. Darbīgo indivīdu aizmurgurē redzot rosāmos materiālus, indivīda gribai negrozāmus vēstures gaitas virzītājus cēloņus un indivīdu darbību redzot ielokāmos sadzīves iekšējā virzienībā, sarauca dižvīru milzonība, izklist ģēniju darbības noslēpumainība, beidzas personu kults. Atzīstot, ka vēstures pārgrozību strāva neverd iz “ģēniju daimonskā gara”, dižvīrus vairs nedēvē par “vēstures darinātājiem”. Dižvīru vēstures vietā stājas tautas, sabiedrības, cilvēces vēsture. [..]

Dienas Lapa. – 1894. – 292.–293. nr.

MŪSU SENČU DVĒSELES (1891)

Ai, zemīte, trūdaliņa!
Tu trūdini dažu labu:
Tu trūdini kokam saknes,
Dažu mātes lolojumu.

T. dz.

Jau sen senis bija cilvēkam, redzot cilvēku mirstam un saltu guļam, jāprotas izšķirt miesu no dvēseles. Kamēr cilvēkam dvēsele “kaulos”, sakām, ka tas dzīvs; kad dvēsele izgājusi, ka nomiris. Tā tad dvēsele kaut kas, kas iemīt miesā par miesas dzīvību, un mums liekas, ka miesu atstādama, tā neizgaist, bet vēl ir kas ne kas sevišķs. Lai atgādināmos dvēseli, karā kauto, nemirušo... Valoda mums liecina, ka sencis, apcerēdams dvēseli, to pielīdzinājis dvašai: vārds dvēsele atvasa no vārda dvest, it tāpat kā dvašot un dvaša. Vēl Stendera laikā sacīts “dvēseli vilkt” (*Atem holen*) un tautas dziesmā “ko dziedāji tu, bitīte, tev bij maza dvēselīte, lai dziedāja dundurīts, tas varēja trīcināt” izmanām pirmatnējo nozīmi. No miesas atraisījusies dvēsele aizlidinās kā dvaša, kā vēsma: viņa kaut kas vēsmīgs. Kur dvēsele spokojas, tur redz ēnas lokāmos. Grieķu varoņa Patrokla dvēsele ieslīdēja pazemē kā kūpīgi dūmi, saka Homērs. Viesuļos gājējam līdz ar ozola rungu, ietīnīties baltā palagā, dvēsele izejot un aizskrienot par viesuli... Tāpēc, ka dvaša silta un velgana, izliekas arī dvēsele it kā velganums un siltums, jeb kas ugunīgs. Tādēļ savā vaļā klejotāju dvēseli iesaukuši par garu, t. i., suta, svelme. Mums teika [..] ka, uz kapsētu vedot mironi, pa gaisu lidinoties spožs ugunsstabs, pa kuru gari pretim nākot aizgājējam; arī pie ugunsgrēkiem, kuros cilvēki sadeg, tādi stabi redzami gaisā. Un lai atceramies, ka ļaudis, kuri domā dvēseles spokojamies, redz ērmīgu uguni staigājam, redz pa gaisu skrienam uguns liesmu pūka izskatā, pasako par raganām, kas pa gaisu lidinās ugunīgām pūku galvām un atplētušas ugunīgas rīkles. Spīganās gājējai, baltā palagā ietīnīties, dvēsele aizskrien par “spīganu”, t. i., spīdīgu liesmainu būti, it tādu pat kā liekuguns, kurai arī vārds spīganis... Īstā piemītne dvēselei siltās velganās asinis. Kad asinis iztecējušas, tad izrietusi iz miesas arī dvēsele; bet kamēr dvēsele vēl miesā, tamēr asinis un dvēsele nešķiramas. Dvēseli, kas mirstot atstājusi miesu, sauc ir tad par dvēseli, bet bez tam par garu, murgu, māni, ķēmu, veli, jodu, spoku u. v. c. It kā dvēsele, vēl dvaša būdama, par nesaredzamu nav saucama, tā arī par murgu jeb ķēmu, tā savā ziņā kas ķermenīgs.

[..] Šausmas no mironiem bija bailes no sapīkušām dvēselēm, kas pēc nāves vēl lidinās ap ķermeni, kam, negribot padzītām tādā ļaunā prātā, arī pašām nesas prāts darīt ļaunu. Viņas nācās vai nu salabināt, vai aizdabūt projām. Lai projām dabūtu, dažas tautas vilka mironus pa paslieksni no mājas ārā, jo tikai pa to ceļu, pa kuru izgājusi, tiek dvēsele atpakaļ. Ka Jāņu vakarā govkūts paslieksnī liek asos dadžus, cirvi, izkapti, lai raganas naktī nelauztos pie lopiem, liekas atbalss no min. ierašas. [..] Romieši mironim nopakaļ izslaucīja istabas īpašām slotām. Latvieši nevien slaucīja istabu, bet ir ūdens spaini izlēja no pakaļas un vilka uz durvīm lietuvēna krustus. Teikums "lai gul, kur likts" liecina bažas, ka mironis par spoku nenāktu atpakaļ. [..]

Ja dvēsele, no miesas atstājusies, vēl dzīvotāja, ja var no kapa nākt ārā, šurp turp lidodama, spokoties – "vidū gaisa plivināt", pat cilvēka miesās atkal ieviesties, par murgiem tur darboties, to vāju padarīdama un pat nomirdinādama, neba tad brīnums, ka viņai iespējams pārņemt visvisādus ķermeņus, tajos iemitināties un rosīties (tā saucamie fetši). Visparastākais, tādu savā vaļā dzīvotāju dvēseli domāt čūskas ķermenī. Šīs idejas paliekas mūsu piestāsti par čūskām, kas laukā gulētājiem pa muti ložņā. Pēc ģerm. mitoloģijas visas mirušo dvēseles par čūskām pārvērtušās, mītot apakš pasaules oša [..]. Leišiem teika, ka pazemes dievene Ioda niknā prātā atņēmusi savam kalpam, cilvēkam, rokas, kājas, valodu un ka šis, par čūsku palicis, no tā laika lienot zemē, gribēdams nokļūt Iodas pilī, lai tā atdotu, ko atņēmusi. Romieši mitināja guļas istabās čūskas, tās turēdami par savu senču gariem, kas laulībai piešķirot svētību. Par mūsu senčiem liecina Dionīsijs Fabricijs, ka vēl viņa laikā – viņš rakstīja ap 1612. g. – mitinājušās senču sētās rāmas čūskas, resp., zalkši, kas ne ļaudīm, ne kustainiem nedarījušas kaites, ar bērniem rotaļājušās un pat cilvēkiem blakus gulējušas gultās [..]. Viņas nesa no kaimiņu govīm pienu saviem mitinātājiem, kuri, savukārt tās godāja par pienamātēm (Stenders) un govju māršaviņām: "melnā odze ietecēja manā govju laidarā, tā nebija melna odze, tā bij govju māršaviņa". Un zināmajā pūķi gars un čūska sametinājušies tik cieši vienā vienīgā jēdzienā, ka – līdz ar Lippertu – jāšaubās, vai dvēsele čūskas ķermenī iemitinājusies – tas būtu fetšs – jeb vai domāts, ka dvēsele tāda izskatās... Putna ķermenī šķīta dvēseli tik pat senos laikos kā čūskas. Pēc skandināvu teikām pazemē veseli bari dvēseļu – putnu. Grieķu harpijas tā pati ideja. Mūsu vārds "neputns" (*Gespenst*) zīmē spoku putnējādu. J. Grimms šādā sakarā aizņem mūsu "putnu – ceļu". Un daudzināmā lakstīgala, kas "nebija lakstīgala", tās pašas idejas loļojums. Pēc leišu t. dz. pie nokautā karavīra atlido vidū tumšas naksniņas trijas dzeguzītes: kūko viena pie kājām – mārša, kūko otra pie galviņas – māsa, trešā raiba dzeguzīte pie pašas sirsniņas – māmuliņa... Mūsu sencim nāvi sludinot, atllidinājās dvēsele krauklī, pūcē, žagatā un pelēkajā "nāves tauriņā" (kam tāda pat loma Čekijā). Grieķi sauca dvēseli pat par tauriņu... Melnus suņus, baltas kazas, melnas cūkas, kas dienasvidū pa lielceļu ejot piesitas vai nakti pa raganu kalniem blandās, citi sauc par nelaikā mirušām, citi par nozūmētu bērniņu dvēselēm, kurām tik ilgi jāstaigājot apkārt, kamēr tas laiks pagājis, kurš, bērniņam dzimstot, nolikts dzīvot [..]. Tā pati lieta, kad dzīva cilvēka dvēsele joņiem atstāj savu miesu, pāriedama kādā lopā vai zvērā. Tā ir ragana par kaķi vai žagatu pārvērtusies bāba (Stenders), un vilkatis dvēsele, kas uz kādu laiku atstājusi savu miesu, pārvērsdamās par vilku. [..] Grieķu parastākais totēms bij upe: ka no šīs vai tās upes dzimuši, dižojās grieķu varoņi; un senatnē lai tuvojās Grieķijā kurai

upei tuvodamies, ikkurā zināja mītam varenu garu, apkārtējo cilšu vectēvu. Romieši godāja Tiberu par *Pater Tiberinus*, un teicās dažu labu reizu viņu redzējuši niedru vaiņagā izceļamies iz Tibera viļņiem. Gar upēm un avotiem Itālijā greznojās svētas birzes, ziedokļi un svētnīcas. Avotu burvīgās iemītniecības īpaši dzemdētājām cienījamās: avotos mazgāties – ārprātība; akas appušķoja, avotos svieta vaiņagus. Romiešu veļumāte (*Maler larum*) bijusi avota nāra Tibera ielejā. Ap vācu veļumāti Holdin pulcējās akās un ezeros nepiedzimušās dvēseles, no kurienes maziņos svēteļi atnes un dvēseļu – putni gulbji, par kuriem ir mirušo dvēseles joniem parādās. [...] Latvijas upes un ezeri, it kā Daugava zināmā tautas dziesmā, pilni “dārgu dvēseliņu”. Turp aizlido mirušo dvēseles, pat vešus aizved Dievadēli. Lai atceramies māsiņu, kura vāja guļ cisiņās, vedējiņa gaidīdama, – Dievadēli vedējiņi, eņģeļiši panākstnieki, zili zirgi, zaļi rati – aizved lidenajā ezerā, niedru koka māju cirta, dzērves spalvu jumtu juma. Citureiz aizved māsiņu pār puriem, pār mežiem, uz bagātu Vāczemīti, t. i., pāri pār jūru uz rietumiem, kurp Saulīte bārenītes māmuliņai aiznes simtu labu vakariņu, kurp mirējs sakās iet: šai zemē viņa lai negaidot ciema kukainīši, kur Dievadēls sakās redzējis bārenītes tēv’ un māti Saulesmeitai kāzas dzerot, kurp pār jūriņu Pērkons brauc, aiz jūriņas sievu ņemt, un Saule ar pūru pakaļ iet, visus mežus veltīdama. Grieķu elizījs bija tālu rietumā uz oceana salām, kur saule vakarā nobrauc oceanā. Arī jūrasbraucējiem ģermāņiem un leišu pasakās dvēseles aiz jūras... Un no ezera, no jūras atkal atlidinājās dvēseles (atgādinu “spārnu cirpšanu” bērniem), no turienes svētelis atnes maziņos, tā saucamās “ezera puķītes, ezera zālītes”. Kur tu augi, skaists puisīti? Es uzaugu jūriņā, zaļās niedras galiņā. Un bārenīte vientiesīga vaicā: Vai, ļautiņi, redzējāt, bij man tēvs, māmuliņa? Vai es viena iztecēju iz dziļā ezeriņā? – Tādēļ sērdienītes, satupušas straujupītes maliņā, gaida savas māmuliņas ar straujami attekam. [...]

Pēc vācu teikām maziņie nāk nevien no akas un ezera, bet arī no koka. Koks senčiem svarīgs fetšs. Zeltenīte, no rīta celdamās, nodziedāja skaistu dziesmu par ošiem, par kļavām, par “svētiem” kociņiem. Viņai ozols tēvs, liepa māte, kā vītoli bāleliņi. Ozolam zaru lauздama, vai vajaga, nevajaga, tā saka kaitinādamās: kam vajag liepas lauzt, pati liepa es būdama. Gaujā iekritušo ievas ziedu braucītāju, kur jūra izmet malā, uzaug kupla liepa deviņiem žuburiem, bālītis nolauž galotnīti, māte saka raudādama: tā meitiņas dvēselīte. Un kupla liepa izauga rožu dārziņā, kur glabāja žēlabās nomirušo: meitas nāca vaiņadziņus darināt; Māra, vaiņadziņu redzēdama, saka raudādama: tā ir puīša dvēselīte. Mums teika [...], kurā ābele, teikā min. dvēseles mitekklis, ko pamātes meita tai pieiet, paceļas gaisā, bet bārenīte (min. dvēs. istā meita) pieiet kā pie savas māmuliņas un norauj skaistos augļus. Un pie ābeles jau piespiežas bārenīte kā pie savas māmuliņas. “Visi labi pie Dieviņa, es, nabags, kokam rada: oši, kļavi, ozoliņi mani īsti bāleliņi.” [...]

It kā koki un upes var būt par fetšiem, tā it sevišķi pati zeme, kurā tik daudz dvēseļu apgulstas. Tādēļ, kad kas zemē nokritis un pazudis, uzrunā Zemesmāti, lai atdodot zudumu: zeme fetšs. Visu dvēseļu jeb tā saucamo veļu māti taujājot, romietis nokļuva pie jēdziena *Mater lorum*, leitīs pie Velonas, latvietis pie Veļumātes. It kā virs zemes Laima taisa ļautiņiem labu vai nelabu vietu maliņā, tā Veļumāte vietas taisītāja dvēselēm pazemē. Viņa, vilteniece, dažu labu pievilusi: piecepusi medus maizes, ieliek dobes dibenā. Zeme viņas mitekklis. Pēc šī fetša

viņa citā vārdā nosaukta par Zemesmāti. Starpība, šķiet, maz kāda. Šī saviem bērniem deva ēsti, dzerti, slēpj viņu augumiņus, glabā zemes atslēdziņu. "Ar Dieviņu, tēvs, māmiņa, labvakar, Zemesmāte! Glabā manu augumiņu!" Viņas apkalpotājas svētās meitiņas, bāra bērnu pūra pielocītājas un cilvēkam tuvu nāvi sludinātājas. Svēto meitiņu dzirdējis brēcam [...], ūpi vaidam, dzeguzes aizkūkots, nāves tauriņu ieraudzījis, veļu laikā dabūjis veli redzēt [...], sencis zināja, ka drīz jāpagulst zem zaļām velēnām. Domas par nāvi un pazemi nebija nekādas drūmās. Vietu taista Veļumāte, augumiņu glabā Zemesmāte: ne viena, ne otra nav nāvētāja. Pat liekas, ka senči nepazina nevienu nāvētāju dievību, lai gan šimbrīžam parasts naidniekam novēlēt, kaut viņu Piķis, [...] Jods, Velns parautu, un lai gan Velnam esot bultumaks ar nāvīgām bultām [...], senatnē, domāt, viņi bija tikai dvēseļu saņēmēji, it kā zemīte, uz kuru žēlumā bārenīte nevarpaskatīt, kam "paņēma" milamo bāleliņu, kam "atņēma" mīļa vārda devējiņu. Ne Piķis, ne Jods, ne Velns, bet "ļauna diena" paņēma sērdienītei māmuli. Ka nāve būtu personificēta, uz tādām domām nekas nevedina... [...]

Pūrs. – R., 1891. – 1. burtn. – 95.–118. lpp.

Ideju raksturojumu un materiālu
sagatavojuši I. Cera un P. Laizāns.

2. SOCIĀLI DEMOKRĀTISKĀS IDEJAS

ERNESTS ROLAVS (1874–1907)

Ernests Rolavs – žurnālists, politiskais darbinieks, izdevējs.

Dzimis 1874. gada 14. augustā Asītes pagasta Nodegu Mikās rentnieka ģimenē. 1878. gadā tēvs Kristaps Rolavs iepērk tajā pašā pagastā Ezergaiļu mājas. Lai tās izmaksātu, jādzīvo ļoti trūcīgi. (1906. gadā soda ekspedīcija nodedzina Ezergaiļus, tā atmaksājot tēvam par dēla revolucionāro darbību.)

Pirmo izglītību E. Rolavs gūst Nodegu pagastskolā, tad kādu laiku mācās Liepājas pilsētas skolā. 1891. gadā viņš, patstāvīgi sagatavojies, iestājas Liepājas Nikolaja ģimnāzijas 5. klasē. Iztika jāpelna pašam – ar stundām, jo tēvs palīdzību atsaka.

Ģimnāzijas laiks ir ļoti nozīmīgs E. Rolava garīgajā izaugsmē. Kā atceras M. Valters, ģimnāzijā Rolava gars it kā ieguvis spārnus, arī dziļumu, nopietnību. Jauneklis interesējas par vēstures un sabiedrības jautājumiem, lasa vācu klasisko filozofiju, studē jaunākos dabaszinātniskos sacerējumus. 1892. gadā viņš iesaistās Liepājas skolēnu pašizglītības pulciņā. Sākumā tā uzmanības centrā ir nacionālais jautājums, cīņa pret Baltijas vācu ietekmi. Tiek spriests arī par ateismu un sieviešu emancipāciju. Skolēni uzstājas ar priekšlasījumiem, piedalās publiskos jautājumu vakaros, pārstāsta filozofiskus sacerējumus. Viņi iepazīstina strādniekus ar E. Hekela, Č. Darvina, G. Bihnera darbiem, vēlāk arī ar vācu sociālistisko literatūru (ko nereti paši tulko un pavairo). Par vienu no populārākajiem sabiedrisko jautājumu skaidrotājiem liepājnieku vidū kļūst E. Rolavs. 1894. gadā viņš pie Vikandera un Larsona korķu fabrikas izveido strādnieku pulciņu – vienu no pirmajiem Latvijā. Sapulcēs bez paša E. Rolava uzstājas arī M. Valters, F. Roziņš, J. Jansons, J. Palevičs. E. Rolavs vēlāk raksta, cik ļoti pirmie strādnieku kustības vadītāji esot izjutuši zināšanu trūkumu tādos politiskai darbībai izšķirošos jautājumos kā Krievijas un Baltijas politika, ekonomika, vēsture un jo īpaši – valsts Satversme un pārvalde.

1895. gada janvārī E. Rolavs saistās ar Jauno strāvu – piedalās sociāldemokrātiskās propagandas organizācijas dibināšanas sapulcē. Tajā pašā gadā viņš beidz ģimnāziju un iestājas Maskavas universitātes Juridiskajā fakultātē. Maskavā E. Rolavs turpina revolucionāro darbību – iekļaujas Maskavas latviešu marksistiskajā studentu pulciņā (līdz ar J. Jansonu, P. Vāgneru, J. Paleviču, P. Daugi), piedalās studentu demonstrācijās, sāk arī izplatīt nelegālo literatūru. 1896. gada oktobrī ar krievu sociāldemokrātisko rakstu sūtījumu pie E. Rolava ierodas liepājnieks J. Pūce. Novembrī E. Rolavu apcietina: Maskavas “ohrankas” priekšnieks Zubatovs atklājis, ka aizliegtā

literatūra ieplūst Maskavā caur Liepāju. 1897. gada pavasarī notiek pirmie masveida politiskie aresti Latvijā un apsūdzībā E. Rolava lietu saista ar jaunstrāvnieku darbību. Vairāk nekā gadu E. Rolavs pavada Maskavas cietumā. Pratināšanu nomocīts, viņš pat mēģina izdarīt pašnāvību, taču laikus tiek atrasts. 1898. gada janvārī arestantu pārved uz Latviju. Tā kā veselība ir iedragāta, līdz sprieduma pasludināšanai viņu policijas uzraudzībā atstāj pie vecākiem. Rudenī E. Rolavam izdodas pārbēgt pāri robežai. Viņš dodas uz Londonu, apmetas pie liepājnieka H. Pungas, kurš jau agrāk emigrējis, lai organizētu literatūras iespēšanu latviešu valodā. 1898. gada novembrī E. Rolavs uzraksta "Uzsaukumu latviešu strādniekiem", vienu no pašām pirmajām ārzemēs drukātajām latviešu proklamācijām. Londonā E. Rolavs sagatavo arī dažas sociālistiska un revolucionāra satura brošūras. 1899. gada sākumā top viņa korespondence par Baltiju krievu nelegālajam žurnālam "Nakanuņe", kas iznāk Londonā. Pēc tam, kad 1899. gada maijā Anglijā ieradusies arī F. Roziņš un F. Vesmanis, emigranti mēģina apvienoties – tā paša gada augustā Londonā dibina Vakareiropas latviešu sociāldemokrātu savienību, un E. Rolavs ir viens no 15 tās biedriem. Tiek nolemts ierīkot drukātavu un izdot sociālistisko literatūru. 1899. gada novembrī iznāk mēnešraksta "Latviešu Strādnieks" pirmais numurs, kurā publicēts arī E. Rolava raksts.

1899. gada novembrī E. Rolavs, Šveices biedru aicināts, ierodas Cīrihē. Universitātē viņš apmeklē lekcijas par valsts un sabiedrības jautājumiem, iepazīstas ar Šveices Satversmes principiem un politisko iekārtu. Ar citiem latviešu emigrantiem viņš diskutē par iespējamo Latvijas valsts Satversmi. 1900. gada maijā E. Rolavu uzņem universitātē, gan ne Juridiskajā, bet Dabaszinātņu fakultātē. Pusgadu viņš studē, iztiku pelnīdams kā mājskolotājs, taču, juzdams, ka Krievijā briest revolūcija, nolemj studijas tai upurēt – 1900. gada beigās viņš ar svešu pasi dodas uz Latviju. 1901. gada sākumā viņš nedēļām dzīvo robežas tuvumā un organizē literatūras transportu uz Latviju, līdz jūnijā kopā ar J. Kļavu krīt policijas rokās. 1902. gada jūlija beigās E. Rolavu uz sešiem gadiem izsūta uz Sibīriju. Septembrī viņš jau ir nomitinājuma vietā – Turuhanskā. Gadu vēlāk – 1903. gada septembrī viņš no turienes bēg. Caur Maskavu un Rīgu E. Rolavs dodas tālāk uz Cīrihi, cieši nolēmis turpināt tieslietu studijas. Šveicē viņš atsāk arī politisko darbību.

Vakareiropas savienība jau 1900. gadā bija sašķēlusies (tiešais iegansts bija ar drukātavu saistītās finansiālās domstarpības). 1903. gada rudenī kopā ar Amerikas latviešu sociāldemokrātiem Šveices grupa (M. Valters, E. Rolavs, E. Skubiķis, E. Bīriņš u. c.) nodibina Latviešu sociāldemokrātu savienību (LSDS) un pārņem līdz tam Amerikā izdoto mēnešrakstu "Proletāriets" – ar 1903. gada novembri tas sāk iznākt Šveicē. Tieši šajā laikā pirmoreiz tiek skaidri formulēta latviešu politiskā nacionālisma programma – prasība pēc Latvijas (Baltijas) politiskas autonomijas. Iezīmējās gan nepārprotamas uzskatu pretišķības ar F. Roziņa vadīto "Sociāldemokrātu" un ar vēlākās (1904. gada jūnijā dibinātās) Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas – LSDSP – veidotājiem. E. Rolava sadursme ar F. Roziņu notiek arī II Internacionāles kongresā Amsterdamā 1904. gada augustā – F. Roziņš noliedz, ka bez LSDSP biedriem vēl kādam būtu tiesības pārstāvēt latviešu sociālistisko kustību. Kongresa vadība tomēr atzīst E. Rolava mandātu, ko viņš saņēmis no krievu sociālistiem revolucionāriem (ar kuriem tuvinājies, organizēdams nelegālās literatūras sūtījumus, kā arī – atzīdams bruņotas cīņas taktiku).

1905. gada sākumā Cīrihē LSDS nodibina pati savu laikrakstu "Revolucionārā Baltija" (pēc 1904. gada jūlija "Proletāriets" atkal iznāk Bostonā un pamazām attālinās no politiskā nacionālisma nostādnēm). Latvijā 1904.–1905. gadā nelegāli iznāk mēnešraksts "Uz priekšu", ko izdod E. Rolavs kopā ar A. Traubergu un J. Akurateru.

1905. gada vasarā E. Rolavs organizē ieroču iesūtīšanu Krievijā. Decembrī viņš – šoreiz legāli – ierodas Latvijā, piedalās LSDS I kongresā (Rīgā, 19.–30. XII). Taču drīz vien viņam jāglābjas no soda ekspedīcijām, un E. Rolavs emigrē caur Somiju uz Šveici. Tur viņš strādā pie apcerējuma "Kā izauga Baltijas revolūcija", kurā atskatās uz latviešu revolucionārās un nacionālās kustības aizsākumiem, novērtē perspektīvas. Viņa politiskajos uzskatos arvien jūtāmāk iezīmējas doma, ka neiztikt bez terora un bruņotas cīņas.

Šveicē E. Rolavs arī turpina studijas, cerēdams, ka gala eksāmenus tieslietās izdosies nokārtot Krievijā. 1907. gada pavasarī, saņēmis atļauju iebraukšanai Krievijā, E. Rolavs dodas uz Pēterburgu, tad uz Odesu, lai pabeigtu studijas. Taču, kārtojot dokumentus, viņam bija jāraksta uz dzimto pagastu un jālūdz mācītājam universitātē vajadzīgā izziņa. Tā drīz vien Liepājas apriņķa baroni izdibina E. Rolava apmešanās vietu, saziņā ar Odesas policiju panāk viņa arestu un nosūtīšanu uz Latviju. 1907. gada 18. augusta rītā, ceļā no Grobiņas uz Liepāju, baroni Rops un Henkeli zvēriski noslepkavo E. Rolavu – it kā "bēgot", – jo baidās, ka atklātā tiesas prāvā viņš varētu tikt attaisnots.

1930. gadā Ernesta Rolava kapavietā Limbiķu kapsētā atklāj piemiņas akmeni ar Jāņa Akuratera veltījuma rindām:

Un kļūst viņš teika, kura katru sauc,
Un kļūst viņš laikmets, vēsturē kas dzīvo...

IZTEIKUMI

Ernests Rolavs ir viens no vispirmiem mūsu politiskā nacionālisma paudējiem. Ja arī teorijā viņš nenasniedza to plašumu, kas iezīmē viņa tuvākā domubiedra Dr. M. Valtera rakstus, tad tomēr ar savu enerģiju un neatlaidību jauno ideju izplatīšanas darbā viņš tālu pārspēja visus, kas ap gadu simteņu maiņu cīnijās par brīvu un neatkarīgu Latviju.

E. Arnis

Ernests Rolavs ir, bez šaubām, viens no nopietnākiem cīnītājiem pirmās lielās revolūcijas laikmetā Latvijā.

P. Dauge

Patstāvības un latviskās orientācijas trūkuma dēļ latviešu sociāldemokrāti tad arī nespēja nosargāt savas partijas neatkarību un pasaules kara priekšvakarā turklāt nonāca lielnieku vadībā, kam bija liktenīgas sekas turpmākajos vēsturiskajos notikumos [..]. Šos trūkumus tomēr jau ap gadsimtu maiņu bija saskatījuši vairāki redzami latviešu sociālisti (Dr. M. Valters,

E. Rolavs, E. Skubiķis), kas centās apvienot nacionālus un demokrātiskus ideālus, un tādā veidā sāka paust **politiski nacionālu ideoloģiju**.

U. Ģermanis

DARBI

Terorisms un politiskā cīņa // Sociāldemokrāts. – 1903. – janv. – 10. nr. – 6.–12. lpp. (Anonīms raksts.)

“Sociāldemokrāta” teorijas augstumos // Proletāriets. – 1904. – 1. nr. – 3.–5. lpp. (Paraksts: E. R.)

Kā izauga Baltijas revolūcija. Iz Ernesta Rolava atstātiem rakstiem. – B. v. (Šveicē): Latv. soc.-dem. savienības izdevums, 1908. – 39 lpp.

LITERATŪRA

Revolucionārā kustība Latvijā / Atmiņas un materiāli. I. – R.: Latvijas Vēstures pētišanas biedrības raksti, 1927. – 1. nr. – 17.–46. lpp.

Dauge P. Ernsts Rolavs // 1905. g. revolūcija. Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. – M.: Prometejs, 1933. – 1. sēj. – 567.–573. lpp.

Arnīs E. Latvju tautas politiskā atmoda. – R., 1934. – 61.–128. lpp.

Šteinbergs V. Ernesta Rolava subjektīvisms un “kreisais” revolucionārisms // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā (1900–1920). – R.: Zinātne, 1977. – 62.–67. lpp.

Henning D. Die lettische sozialistische Bewegung: Von den Anfängen bis zur Gründung der ersten sozialistischen Parteien. – Gütersloh, 1986. – S. 53. – 72.

TERORISMS UN POLITISKĀ CĪŅA¹

Terorisms ir jau visai veca parādība vēsturē. Daudzreiz nežēlīgi politiski darbinieki krituši no kāda drošsirdīga pilsoņa rokas. Tā Romas vēsturē pazīstams tāds varonis Mucijs Scevola, serbu vēsturē Lāzars, franču revolūcijā kāda sieviete, kas nomaitāja Dantonu. Krievijā terorisms uzplauka ap septiņdesmitiem gadiem izgājušā gadusimtenī, Aleksandra Otrā valdīšanas laikā. Nodibinājās vesels pulciņš, stingri organizētu teroristu, kuru nolūks bij gāzt Krievijas patvaldību, nomaitājot valdošās personas, ar ķeizaru beidzot. Tika izdarīti atentāti (uzbrukumi) uz žandarmu priekšniekiem, policistiem un vairāk reiz uz Aleksandru Otro, kamēr beidzot

¹ Fricis Roziņš oponenta šim E. Rolava rakstam tai pašā žurnālā “Sociāldemokrāts” (1903. g. 11. nr.) ar rakstu “Sociāldemokrātiskā cīņa un terors”.

pēdējais krita 1881. gada martā no teroristu rokas. Neticams gadījums! Teroristi, neliels pulciņš, nomaitāja Aleksandru Otro, kuru uz katra soļa pavadīja spijonu un sargu bars, kuru apsargāja žandarmi un policija. Tādas sekmes panāca 70. un 80. gadu teroristi, pateicoties savai izturībai, enerģijai un spējai nodoties lietai līdz pilnīgai pašizliedzībai. Teroristi bij nepārspējami ideālisti, kas priekš idejas atdeva visu. Par velti krievu valdība un tiesas mēģināja viņus nomelnot, izpauzdama tos par netikliem cilvēkiem. Teroristi bij augstākā mērā tikli un tikumiski (zināms, ne miēpilsoniskā nozīmē). Tālāk viņu varonība bij kaut kas lielisks. Klusu, kā izcirsti tēli, tie stāvēja liekulīgās tiesas priekšā, nelaizdami ne vārda pār lūpām, lai nenodotu savus biedrus, lai izrādītu savu nicināšanu Krievijas tiesām. Vai atkal daži no viņiem turēja dedzīgas runas, izteikdami visu patiesību Krievijas valdībai un viņas kalpiem. Tādu runu, piem., turēja strādnieks sociālists Pēters Aļeksejevs. Nelūkojot uz visu varonību un ideālismu, teroristiem neizdevās Krievijas patvaldību gāzt. Viņus nosodīja vai nu uz nāvi, vai izsūtīja uz Sibīriju un citām vietām. Daži no viņiem vēl tagad smok Sibīrijā un Šliselburgas cietoksnī (netālu no Pēterburgas). Tomēr dažiem izdevās laimīgi izbēgt uz ārzemēm, piem., Pēterim Lavrovam, kas ievērojams, kā dziļdomīgs prātnieks un ievērojamu rakstu sacerētājs, un Verai Zasuļič, kura vēl tagad sveika un vesela un krievu valdībai par lielām sirdssāpēm ņem dzīvu līdzdalību sociāldemokrātu kustībā un nodarbojas kā līdzstrādniece pie krievu sociāldemokrātu avīzes "Iskras" un žurnāla "Zarja".

Kā izskaidrojama terorisma celšanās ap 70. gadiem? Kā izskaidrojama viņu nolūku nepiepildīšanās? Raudzīsim uz to atbildēt.

Teroristi bij revolucionāru partija, kas gribēja gāzt Krievijas carismu jeb patvaldību. Viņi tomēr vairāk aizstāvēja zemnieku intereses, gribēdami zemniekus atsvabināt no kungu nagiem un cara važām, zemniekiem izdalīt zemi un dot tiem pilnīgas politiskas tiesības; ka teroristi nepiemirsa arī preses brīvību, ticības un tautības brīvību un citas politiskas tiesības arī priekš citām šķirām, tas pats par sevi saprotams. Aleksandra Otrā laikā, kad tautas dzīve vēl nebij tik labi pazīstama, kā tagad, revolucionāri domāja, ka carisms jeb patvaldība esot tikai tāds augons krievu dzīvē, kas nevienai šķirai neesot vajadzīgs. Tālab revolucionāri domāja, ka tauta pēc savas dabas esot revolucionāra, sociālistiska, ka vajagot tikai tautai paskaidrot carisma kaitīgumu un tauta nāksot ar izplestām rokām sociālistiem pretim un nodibināšot labāku valsts kārtību. Un desmiti, simti ideālu jaunekļu devās tautā, sludinot sociālismu, dibināja slepenas biedrības, izplatīja sociālistu rakstus. Bet krievu zemnieku tauta bij par tumšu. Tā nodeva bieži vien revolucionārus valdības rokās. Simtiem cilvēku tika saņemti un izsūtīti, organizācijas izputinātas. Krievu valdība briesmīgi atriebās revolucionāriem, sodīdama tos ar miesas sodiem, sēdinādama cietumos. Atlikušo revolucionāru krūtis dedza neapslāpējams naidis pret krievu valdību. Vajadzēja atriebties! Bet tā kā uz tautas nevarēja vairs palaisties, tad bij jāuzticās saviem spēkiem vien. Un revolucionāri kļuva par teroristiem. Viņi gribēja cīnīties paši ar ieročiem, krūts pret krūti ar nāvīgi ienīsto patvaldību. Un cars krita!

Bet revolūcija nenāca. Teroristi nebij pareizi sapratuši krievu carisma nozīmi. Viņi domāja, ka cars bij Krievijā lieks, bet patiesībā viņš bij vajadzīgs veselām ļaužu šķirām, kuras kopošanās ap caru un kopējiem spēkiem izsūca, apspieda un muļķoja zemāko tautu. Šīs šķiras bij Krievijas

jaunie kapitālisti, Krievijas muižnieki, činavnieki un garīdzniecība. Kad Aleksandrs II bij kritīstis, tad minētās aprindas neļāva beigties patvaldībai, un, pateicoties viņām, Aleksandrs III itin omulīgi nosēdās uz Krievijas troņa.

Pēc 1887. g. teroristu spēks bij izputināts. Krievijas sociālismā iestājās klusums. Dzīvība radās ap 90-tiem gadiem. Bet sociālistiem tagad bij piedzīvojumi. Viņi redzēja, ka ar krūti valdību nevar gāzt, ka priekš tam vajadzīgs spēks. Un spēks ir pūļos. Tālab sociālisti sāka vērst savu aģitāciju uz ļaužu pūļiem un sevišķi uz **pilsētu strādniekiem**, kurus jau pati rūpniecības dzīve padara pieejamākus sociālismam. Sociāldemokrātijā arvien vairāk un vairāk nodibinājās pārlicība, ka vajag modināt apziņu ļaužu vairumā, ka tikai tad būs iespējams gāzt caru un viņa sulaiņus, kad lielākā daļa pilsētu un arī lauku proletāriešu būs revolucionāri, kad pret varmācīgo valdību sacelsies **miljoni**. Kāds spēks tad gan tos vārēs? [..]

Terorisms zināmos laikmetos ir nepieciešams, t. i., vēsturiski nenovēršama parādība. Kad valdības kalpi savās varmācībās tik tālu tikuši, ka apzinīgās, attīstītās sabiedrības pacietības mērs beigts, tad šajā pašā sabiedrībā aug vēlēšanās **atriebties** par nodarītām varmācībām. Un tad ir dabiski, ka iz sabiedrības vidus rodas cilvēks, kas, savu dzīvību nežēlodams, atriebjas sabiedrības vārdā. Teroristi pārtraukdami tādu negantnieku, kā fon Vāla un Oboļenska dzīvības, uzliek viņu darbībai, tā sakot, savu veto: "Līdz šejien jūs, nelieši, esiet strādājuši – tagad jums pietiek!" Un tādos brīžos attīstītās sabiedrības līdzjūtība ir teroristu pusē. Man šķiet, ka būtu taisni nedabiski, ja pēc tik briesmīgām necilvēcībām, kā fon Vāla cilvēku spīdzināšanas Viļņā, nerastos atriebēji. Balmašovs, Karpocičs, Lagovskis, Lekerts un citi teroristi ir tikai, var teikt, sabiedrības jūtu un vēlēšanās izteicēji. Un attiecoties uz sociāldemokrātiem jāpaujā: vai daudz gan būs tādu sociāldemokrātu, kas nebūtu vēlējušies fon Vāla un Oboļenska nāvi? Teroristi, bieži nemaz nebūdami sociāldemokrāti, tikai izdara **darbos** to, ko citi sociāldemokrāti jutuši un vēlējušies. Un vai šāda vēlēšanās – lai varmākas brauktu uz viņu pasauli, var garīgi pazemot sociāldemokrātiju? Nebūt nē! Šādu domu pretinieki teiks, ka cilvēku dzīvības jātur cienā, līdzīgi beļģiešu sociālistu vadonim Vanderveldem, kurš izteicies, ka, lai gan sociālisti stāvot pretim katrai tagadnes valdībai, tomēr viņi nevarot piekrist anarķista uzbrukumam Beļģijas karalim, jo viņi katra cilvēka dzīvību turot cienā. Jā, Beļģijā citādi apstākļi, jo tur vispār cilvēka cienība tā netiek kājām mīta, kā Krievijā. Tur karalis netik daudz vainīgs pie sabiedrības varas darbiem, kā pati buržuāzija un klerikāļi (katoļu garīdzniecības partija). Bet Krievijā, kur gubernatoru, žandarmu un citu ierēdņu vara ir gandrīz **neaprobežota**, tur von Vāla, Oboļenska un citu tamlīdzīgu vīru varas darbi ir viņu **personīgas** rīcības augļi, tur viņi personīgi atbildīgi par savām negantībām. Tālab nevar rādīt cienību to vīru dzīvībām, kuri simtu un tūkstošu cilvēku cienību minūši kājām, kuri valda ar štiku, zobenu, lodēm, nagaikām un rīkstēm. **Riebumu** tikai var just pret šiem tūkstoškārtīgiem slepkavām! Un ja nu teroristu lodes triec šos pie zemes, tad nevis izsmieklu, āzēšanos un nicināšanu raidīt uz teroristiem, bet izsacīt viņiem savu atzinību. Un nekādā ziņā jau nelietot pret teroristiem tādus vārdus, kā "puišeliska izturēšanās", "riebīga reklāma", kādus sastopam "Sociāldemokr." 8-tā Nr. Tie nav "puišēļi", kas idejas dēļ liek savu dzīvību uz spēli. Un neviens ar savu dzīvību negrib reklāmu dzīt. – Mēs, sociāldemokrāti, tomēr nesnaudīsim. Terorisms apzinīgos sociāldemokrātus nevar iemidzināt. Mēs dibināsim

organizācijas, mēs izplatīsim ilegālas grāmatas un proklamācijas; mēs, pie gadījuma, kā viens vīrs stāsīties demonstrāciju priekšgalā un savukārt izrādīsim protestu. Un vai tādos gadījumos mums nenāks palīgā paši teroristi? Ja viņiem bijuse dūša pa vienam izrādīt savu protestu, vai viņi to nedarīs kopā ar ļaužu masām, ar vairumu?

Sociāldemokrāts. – 1903. – 10. nr. – 6.–8., 10.–11. lpp.

“SOCIĀLDEMOKRĀTA” TEORIJAS AUGSTUMOS¹

Kas attiecas uz pastāvošo valstu iznīcināšanu, tad šai ziņā neviens sociālists (arī anarķisti) nedomā citādi. Valsts kā izsūkšanas un apspiešanas mašīna tiks iznīcināta, tikko proletariāts būs sagrābis valsts varu savās rokās un likvidējis tagadējo īpašuma kārtību. Visas tās tagadējās valsts funkcijas, kas iziet uz vienas šķiras kalpināšanu, “savaldīšanu” par labu otrai – kara spēka, policijas, žandarmērijas u. t. t. uzturēšana – kritīs nost. Bet paliks par nākotnes valsts funkciju ražošanas iegrožošana un vadīšana. Iznīcināt arī to nozīmētu krist atpakaļ barbarismā, iznīcināt cilvēces augstāko kultūru, kura nav uzturama un tālāk attīstāma bez visu sabiedrisko spēku apvienošanas un organizēšanas bezšķiru nākotnes valstī. Ar savu parasto stingro noteiktību un skaidrumu šo domu izteic Fr. Engels sēkošos vārdos: valdīšana pār cilvēkiem – tagadējā šķiru valsts – beidzas. Viņas vietā nāk valdīšana pār lietām – bezšķiru nākotnes valsts, kuras vienīgais mērķis pārvaldīt sabiedrisko ražošanu, **sabiedrisko** saimniecību. – Šie beidzamie vārdi izteic ļoti skaidri nākotnes valsts funkcijas, tās **neesošas valsts uzdevumus**, pēc kuras nodibināšanas cīnās visas pasaules sociālistiskās partijas, izņemot anarķistus, kuri neatzīst nekādu organizāciju, nedz valsti tagadnē, ne nākotnē. Tā tad sociāldemokrātisko strādnieku mērķis ir **gan tagad vēl nekur neesošas valsts nodibināšana**. [...] Bet varbūt, ka ar “neesošu valsts nodibināšanu” “Socd.” domājis jaunu nacionālu valstju nodibināšanu tajās zemēs, kur vairāk tautu atrodas zem vienas pātagas? Var būt, ka ir domāti tagadējās Austrijas un Krievijas dažādo tautu centieni pēc savas neatkarīgas valsts organizācijas? Arī tādā ziņā “S.” apgalvo to, kas **nav**, teikdams, ka **apzinīgo strādnieku mērķis neesot jaunu, tagad neesošu valstju nodibināšana**. [...] – Centieni pēc nacionālas patstāvības dzīvo gandrīz visas poļu tautas – to starpā arī apzinīgo strādnieku – apziņā. Pēc nacionālas neatkarības tiecas somi, armēņi un citas tautas. Apzinīgie strādnieki cīnās pie tam pirmās rindās, būdami dziļi pārliecināti, ka katras tautas nacionālā neatkarība ir nepieciešams pamats, uz kura vien var norisināties un tikt līdz galam izcīnīta šķiru cīņa. – Ja poļu tautas vairuma vēlēšanās piepildīsies, tad “S.” redzēs atkal vienas neesošas valsts nodibināšanos. Bet tas jau priekš viņa, liekas, būs ļoti briesmīgi, jo tas neizbēgami saskaldīs “mūsu plašo tēviju”, kā viņš savā 19. num. 12. l. pusē līdz ar latviešu legālās preses reptiļiem verga tonī apzīmē salaupīto un ar miljonu asinīm salīmēto krievu varas valstību...

Proletariāts. – 1904. – 1. nr. – 3.–5. lpp.

¹ Fragments no E. Rolava vēstules, kas rakstīta brālim Andžum (Andrejam) Rolavam, kas tolaik dzīvoja Amerikā, ieradies tur kā viens no pirmajiem latviešu politikajiem emigrantiem, un piedalījās arī Amerikas latviešu strādnieku kustībā.

NO E. ROLAVA ATSTĀTAJIEM ROKRAKSTIEM

Nav latviešiem vēl ne savu zinātnieku, ne mākslinieku. Ne mantas, ne kultūras uzkrāšanās nav vēl notikusi tādā mērā, kā pie daudzām lielām tautām. Mūsu kultūra sākas tikai gadus 50–60 atpakaļ. 1856. g. mums bija pavisam tikai 16 studentu. Ir saprotams, ka tādēļ mums nevar būt arī savu daudz maz patstāvīgu sociālistisku teorētiķu. Jau desmit gadus, sākot no pat savas nodibināšanās, latviešu sociālistiskā kustība barojas pie svešiem apcirkņiem. Sākumā tie bija vienīgi vācu apcirkņi; beidzamā laikā viņu vietā stājušies krievu teorētiskie barības krājumi. Tāda ideju aizņemšanās un piemērošana savai zemei nevar pati par sevi nekad pelnīt pārmetumus. Vienai zemei ir no otras jāmacās. Vienas zemes piedzīvojumus ir jārauga lietā likt arī citām tautām. Un it sevišķi tas neizbēgams un taisni ieteicams tām tautām, kuru kultūra vēl maz attīstīta. Bet tas nenozīmē, ka, aizņemoties novērojumus un teorētiskus panākumus no saviem kaimiņiem, pašiem būtu pilnīgi jāatsakās no patstāvīgas domāšanas tiesības un mēchaniski jāpiesavina tas, kas atzīts un lietāts citās zemēs. Patstāvīga domāšana, nerimstoša meklēšana un pētīšana ir pie zinātņu aizņemšanās tikpat nepieciešama, kā ģeniālā gara darbā. Arī sociālistu programmas un teorijas aizņemoties, mums iepriekš daudz jāstrādā, lai iepazītos ar savas zemes reālām vajadzībām un nenoliedzamām savādībām. Katrā zemē ir savi sevišķi apstākļi, kas viņu atšķir no citām zemēm un dod viņas sociālistiskai kustībai oriģinālu veidu. Tādēļ nekur sociālisma vēsturē nav tādu piemēru, kur kādas tautas sociālisti būtu aizņēmušies savas darbības programmu no saviem kaimiņiem. Latviešu sociāldemokrāti nu spīdoši pierādīja, ka tas, kas citiem nekur nebija iespējams, top par iespējamu viņu darbībā.

Arnīs E. Latvju tautas politiskā atmoda. – R., 1934. – 111., 112. lpp.

NO E. ROLAVA VĒSTULES BRĀLIM 1904. G. 8. APRĪLĪ¹

Es domāju, ka vispieņemamākā ideja ir tā, kura prasa Krievijā federālo republiku, t. i., tādu kārtību, kāda pastāv Šveicē. Katrs apgabals (kantons) ar savām vēsturiskām savādībām sastāda savu neatkarīgu valstiņu ar pilnīgu rīcības patstāvību visās iekšējās darīšanās. Kantona augstākās iestādes ir: 1) kantona parlaments un 2) kantona valdība. Es nu domāju, ka visdabiskākā politiskā forma, ko mēs varam vēlēties, ir taisni tāds visas Baltijas ievēlēts parlaments un vietēji ministri Baltijas darīšanās. Kas attiecas uz satiksmi ar Krieviju, tad jau vispareizāki būtu, ja mēs varētu pilnīgi no viņas atdalīties un ņemt savu likteni paši savās rokās, – ar vārdu sakot: nodibināt neatkarīgu Baltijas republiku, t. i., iet šai ziņā to pašu ceļu, kuru jau iet P. P. S. (poļu sociālistu partija). Bet pagaidām būtu jau daudz kas iegūts, ja mēs stāvētu pret Krieviju tādās

¹ Fragments no E. Rolava vēstules, kas rakstīta brālim Andžam (Andrejam) Rolavam, kas tolaik dzīvoja Amerikā, ieradies tur kā viens no pirmajiem latviešu politiskajiem emigrantiem, un piedalījās arī Amerikas latviešu strādnieku kustībā.

attiecībās, kādās atrodas atsevišķie Šveices kantoni pret visas Šveices kantonu savienību. Tādā gadījumā arī istā Krievija nebūtu nekas vairāk kā liels kantons, kuram arī būtu savs parlaments savām iekšējām lietām, gar kurām mums nebūtu nekādas daļas. Bez tam vajadzētu būt jaunās valstu savienības vispārējam parlamentam, kas vadītu visu atsevišķu tautu kopējās lietas un likteni. Kur tādām parlamentam jāatrodas? Kā tur jāievēlē vīri, lai lielākā tauta nevar nospiest mazāko? Tie ir jautājumi, par kuriem vēl neviens nav rakstījis.

Arnīs E. Latvju tautas politiskā atmoda. – R., 1934. – 122. lpp.

NO E. ROLAVA ATSTĀTAJIEM ROKKRAKSTIEM

Kāda liela dažādība, kad salīdzinām Šveices politisko un sociālo dzīvi ar Francijas dzīvi! Vai var Šveice atrasties zem radikālas valdības un tad otrā dienā caur parlamenta neuzticības votuma izsacīšanu pastāvošai valdībai nākt zem reakcionāras valdības, kas ieņem vissvarīgākajos politiskos un sadzīves jautājumos pavisam citu, pretēju virzienu? It nekas tamlīdzīgs Šveicē nav iespējams. Tur nav tādas vietas, tāda punkta, kur saplūstu kopā visi dzīves pavedieni, visi ceļi un tekas. Nav tādas vienas sviras, ar kuru no viena punkta varētu kustināt visu zemi, visas iestādes. **Nav iespējams Šveicē rasties diktātoram**, kas varētu sagrābt zemes grožus savā rokā. Nav tādu grožu. Vara ir sadalīta mazās un vismazākās daļiņās un izkaisīta pa visu zemi. Savienības – visas Šveices valdības – rokās ir ļoti liela vara, bet viņa, izplatīdamās pa visu zemi, nesniedzas uz visām lietām, uz visām dzīves pusēm. Savienības kompetencē ir karaspēks, bet arī ne pilnīgi, jo katram kantonam ir atstāta tiesība iesaukt miličus. Savienības **valdība** ir tikai izpildu orgāns, kuram jārikojas uz pastāvošo likumu pamata... Tiesa un pārvalde, skola un policija, nodokļi un likumi, ierēdņu un tiesnešu izvēlēšana atrodas kantonu rokās. Bet zem kantona vēl stāv patstāvīgā, lielām pašvaldības tiesībām apbalvotā draudze, kas ir vienīgā spriedēja un noteicēja savās tuvākajās iekšējās darīšanās. **Un par visām lietām likumu došanas vara nekad nav izņemta no tautas rokām.** Caur iniciatīvi (likumu priekšā likšanas tiesību) un referendumu (nobalsošanu par tautai priekšā celtiem likumiem) tauta (visi 20-to dzīves gadu sasniegušie pilsoņi) ir tas spēks un pamats, uz kura dibinās visa likumdošanas vara. Tā varam sacīt, ka politiskais smaguma punkts Šveicē atrodas pie pašas tautas un pie tām mazākajām organizācijām, kas vieno tautu pirmā pakāpē, – kas vieno pilsoņus, ko saista ja ne personīgā pazišanās, tad mazākais daudz maz vienādas un vienādi izpaustas intereses. Politiskās dzīves smaguma punkts Šveicē nav vis Savienības padomē vai Savienības sapulcē, bet kantonos un pilsētās, t. i., lielajās draudzēs. Katrā no šīm sociālām vienībām rit sava atsevišķa dzīve un atsevišķas cīņas, – vismazākais, cīņas visdažādākos veidos un stadijās. Nav nekā šabloniska un vienmuļīga, kaut gan vērojamas kopējas tendences. Kas grib ar vienu mēru iet un visus mērīt, tas tiktu izsmiets kā akls dārznieks, kas grib, lai visiem kokiem būtu viens garums. Bet tas zīmējas arī uz tiem, kas Šveicē grib strādāt sociālā progresa veicināšanā. Un Šveices sociālisti tagad piegriež vislielāko uzmanību draudzei. Nesen Cīrihes pilsētas parlamenta jaunievēlētais prezidents – sociālists Greiliķis teica šādus vārdus: “Sākumā mēs bijām internacionālisti: mēs centāmies organizēt

vienkopus visu zemju strādniekus un izvest sociālismu no augšas uzreiz visās zemēs. Tad mēs tapām nacionālisti, t. i., ieslēdzām savus tuvākos mērķus savas zemes robežās. Un visbeidzot, kad aiz muguras mums 40 gadu ilgs darbs, mēs topam par komūnālistiem, par draudzes sociālistiem, t. i., pieliekam savus spēkus, lai praktikā varētu izvest sociālismu un tādēļ sākām ar draudzi. Tātad mūsu ceļš izrādās pavisam otrāds, nekā sākumā bijām domājuši.” Šinī gadījumā ir dzirdams tas pats jaunais lozungs, kas nesen ticis izsaukts pasaulē un kuru divos vārdos var tā izteikt: **nost ar centrālismu!** – kurš vislabākā gadījumā var strādniekus barot ar skanīgiem vārdiem un māņiem. Lai dzīvo **decentralizācija** visās dzīves sfairās, kur cilvēkiem nav jābūt atkarīgiem. Attīstīt vietējos spēkus, vietējās organizācijas. Pieradināties pie savu lietu patstāvīgas vadīšanas. Jo ja visam uzņēmumam jāatkarājas no nedaudzām kronētām vai nekronētām personām, tad ceļā var gadīties lieli pārsteigumi. Pie decentralizēta spēka, kur katrs kareivis zina, ka viņam jāstāv par zināmiem principiem un nevis par vadoņiem, nekad tas nenotiks. Lietu no tāda viedokļa aplūkojot, mums būs jāsaprot, ka sociālisms tādā zemē nenāks uz reizi – kā zaglis naktī, bet soli pa solim. Kā šāds uzskats saskan ar loģiku un ar visu, ko vērojam tagadējā sabiedrībā, nav nemaz vērts vairs sevišķi piezīmēt. – Šveices demokrātiskā decentralizācija, tautas likumu došana un pašdarbība visos virzienos, savu pašu lietu lemšana un vadīšana, – tas ir tas, kas mums Latvijā trūkst.

Arnis E. Latvju tautas politiskā atmoda. – R., 1934. – 118.–120. lpp.¹

Ideju raksturojumu un
materiālu sagatavojusi *A. Lūse.*

¹ Sal. ar E. Arņa rokrakstu “Brīvībai upurēts”. Ernesta Rolava domas un darbi. – RLMVM, inv. nr. 390700. – 85.–89. lpp.

Jāpiebilst, ka Ernests Arnis (īst. v. Ernests Runcis) piemin un citē vairākus E. Rolava rokrakstus un vēstules, taču maz zināms, vai šie materiāli saglabājušies. E. Arnis, kas pats darbojies LSDS, piedalījies arī 1905. g. revolucionārajā kustībā, ticis četrdesmitajos gados represēts, un viņa rīcībā esošie materiāli par E. Rolavu acīmredzot pazuduši. Arī E. Rolava brālis Andžs 1941. g. 20. jūnijā tika izsūtīts, tā ka maz ticams, ka viņam adresētās E. Rolava vēstules varētu būt saglabājušās.

Vairākas vēstules E. Rolavs rakstījis draugam Kārlim Siliņam, kurš arī vairākus gadus darbojies Amerikas latviešu strādnieku kustībā, 1921. g. aizbraucis uz Padomju Krieviju un 1934. g. miris. Dažas K. Siliņam adresētās vēstules citētas P. Dauges rakstā par E. Rolavu grāmatas “Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata” 1. sēj. Vēl citu E. Rolava rakstīto vēstuļu fragmenti atrodami izdevumā “Proletāriskā revolūcija Latvijā”. – M.: LKP Vēstures komisija, 1924. – 348.–350. lpp.

Iespējams, ka daži ar E. Rolavu saistītie materiāli varētu būt saglabājušies Latvijas Valsts arhīva Sociālpolitisko dokumentu nodaļā.

MARĢERS SKUJENIEKS (1886–1941)

Marģers Skujenieks dzimis Rīgā 1886. gada 22. jūnijā. Viņa tēvs Edvards Skujenieks (1856–1897) ir sabiedrībā pazīstams dzejnieks, atdzejojājs un publicists (literārais pseidonīms Vensku Edvarts). Marģera Skujenieka māte Luīze (1857–1934) – teātra kritiķe, teātra darbinieka un rakstnieka Ādolfa Alunāna māsa, jaunlatvieša un dzejnieka Jura Alunāna brāļa meita. Marģera Skujenieka māsa Biruta Skujeniece (1888–1931) – pazīstama aktrise un dzejniece. Šādā ģimenē uzaug nākamais statistiķis, žurnālists, politiskais darbinieks.

No 1897. gada līdz 1905. gadam M. Skujenieks mācās Jelgavas un Rīgas pilsētas reālskolās. 1904. gada aprīlī viņš tiek apcietināts demonstrācijā pie Jaunās Ģertrūdes baznīcas un atbrīvots tikai pēc septiņiem mēnešiem. 1905. gadā pēc reālskolas beigšanas M. Skujenieks aktīvi piedalās 1905. gada revolūcijā. 1907. gada rudenī M. Skujenieks uzsāk studijas Maskavas komercinstitūta Tautsaimniecības fakultātē, specializējas statistikā. No 1912. gada līdz 1915. gadam M. Skujenieks ir laikraksta “Dzīve” redaktors Liepājā. Jau kopš 1911. gada dažādos periodiskajos izdevumos sāk parādīties M. Skujenieka raksti par nacionālo attiecību problēmām Latvijā, bet 1913. gadā Pēterburgā Anša Gulbja apgādā iznāk M. Skujenieka darbs “Nacionālais jautājums Latvijā”, kurā pirmo reizi apkopoti skaitļi par Latvijas platību, iedzīvotāju skaitu, nacionālo sastāvu, izglītību un saimniecību. 1915. gadā M. Skujenieks strādā par Viskrievijas darba biroja sekretāru Maskavā. 1916. gadā viņš noorganizē Baltijas bēgļu komitejas Statistisko biroju Rīgā, aktīvi piedalās latviešu bēgļu organizāciju, it sevišķi Maskavas kultūras biroja, darbā. 1916. gadā Maskavā studējošo latviešu palīdzības biedrības apgādā tiek izdots nākamais lielākais M. Skujenieka darbs “Vietējā pašvaldība Baltijā”, kurā latviešiem prasīta politiskā autonomija. Pēc Februāra revolūcijas M. Skujenieks atgriežas Rīgā, kur aktīvi piedalās politiskajā dzīvē, ir Vidzemes zemes padomes loceklis. 1918. gadā viņš vada visas svarīgākās demokrātiskā bloka sēdes, sagatavojot Latvijas valsts dibināšanu. 1918. gada 16. un 17. novembrī tieši M. Skujenieks ir Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) pārstāvis partiju priekšstāvju sēdēs, kurās tiek panākta vienošanās par Latvijas Tautas padomes sastāvu un izveidots tās prezidijs. M. Skujenieks kļūst par Tautas padomes pirmo vicepriekšsēdētāju. 18. novembra sēdes vadību M. Skujenieks nodod otrajam vicepriekšsēdētājam Gustavam Zemgalam, jo LSDSP Latvijas Republiku uzskata par pagaidu politisku veidojumu, ko partijas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš oficiāli deklarē Tautas padomes 18. novembra sēdē. Ar Latvijas pagaidu valdības 1918. gada 27. decembra lēmumu M. Skujenieks kā eksperts tiek iekļauts Latvijas delegācijas sastāvā, kura dodas uz Parīzes (Versaļas) Miera konferenci.

1919. gada rudenī pēc atgriešanās no Parīzes M. Skujenieks organizē Valsts statistisko pārvaldi. Valsts statistiskās pārvaldes sagatavotajiem materiāliem ir svarīga nozīme miera sarunās ar Padomju Krieviju, agrārās reformas sagatavošanā u. c. svarīgu ar valsts dzīvi saistītu jautājumu

risināšanā. Visu Latvijas Republikas pastāvēšanas laiku M. Skujenieks ir Valsts statistiskās pārvaldes vadītājs, izņemot periodu, kad M. Skujenieks ir valdības loceklis. Divdesmitajos un trīsdesmitajos gados viņš ir daudzu statistisko publikāciju autors vai redaktors. 1920. gadā tiek izdota apjomīga M. Skujenieka grāmata "Latvija. Zeme un iedzīvotāji", kas vēlāk tiek papildināta un atkārtoti izdota 1923. un 1927. gadā. Ar M. Skujenieka iniciatīvu 1920. gadā sāka arī "Latvijas statistiskās gadagrāmatas" izdošana, kas iznāk visu Latvijas Republikas pastāvēšanas laiku. 1930. gadā iznāk grāmata "Latvija starp Eiropas valstīm", bet 1938. gadā – Krišjāņa Barona fonda godalgotais darbs "Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā".

1920. gadā Satversmes sapulcē M. Skujenieks tiek ievēlēts no LSDSP saraksta. 1921. gada 15. jūnijā, kad K. Ulmaņa valdības vietā izveidojas Zigfrīda Annas Meierovica vadītā koalīcijas valdība, LSDSP sašķeļas. Septiņpadsmit Satversmes sapulces deputāti – sociāldemokrāti ar M. Skujenieku, Rūdolfu Lindiņu un Vili Holcmani priekšgalā – izveido maziņu partiju, kuras četri biedri iekļaujas Z. A. Meierovica valdībā. Jaunizveidotā partija noraida LSDSP pamatdaļas tēzi par atteikšanos piedalīties pilsoniskās valdībās. Praktiski tiek realizēts M. Skujenieka viedoklis par nacionālo interešu prioritāti pār šķiriskajām, lai gan pats M. Skujenieks valdībā neiestājas.

1926. gada 19. decembrī M. Skujenieks sastāda kreiso sociāldemokrātu valdību, kas darbojas līdz 1928. gada 23. janvārim. Šajā valdībā izglītības ministrs ir Rainis. Minētās valdības izveidošana un sekmīgā tās darbība ievērojami palielina M. Skujenieka popularitāti. 1928. gadā 3. Saeimas vēlēšanās no savas partijas vienīgi M. Skujenieks iekļūst Saeimā. 3. Saeimā nelielās centra partijas izveido savienību, ko dēvē par demokrātisko bloku. Sociāldemokrātu maziņu partija ieiet šajā blokā un pārveidojas progresīvo jaunsaimnieku, mazzemnieku un darba tautas partijā "Progresīvā apvienība", kas iegūst trīs deputātu mandātus 4. Saeimas vēlēšanās 1931. gadā. Vēlēšanas parāda ārkārtīgi lielu M. Skujenieka popularitāti. Tas dod iespēju M. Skujeniekam pēc vēlēšanām 1931. gada 6. decembrī sastādīt tā saucamo kreisā centra valdību, kas darbojas līdz 1933. gada 23. martam. Ministru prezidents šajā valdībā uzņemas iekšlietu ministra, bet 1932. gadā arī finanšu ministra pienākumus.

Trimdā publicētās atmiņas un Vilhelma Muntera dienasgrāmata liecina, ka burtiski pēdējā brīdī M. Skujenieks izšķiras atbalstīt 1934. gada 15. maija apvērsumu. Pēc apvērsuma izveidotajā valdībā viņš kļūst par ministru prezidenta biedru. Kārļa Ulmaņa vilcināšanās ar Satversmes reformu un valdības tiesiski noteiktais stāvoklis M. Skujenieku neapmierina, un 1938. gada 10. februārī viņš no valdības izstājas. Pēc 1941. gada 17. jūnija K. Ulmanis par vienu no iespējamajiem ministru prezidenta kandidātiem uzskata M. Skujenieku. K. Ulmaņa nostāja, ka katram jāpaliek savā vietā, un aizliegums izsniegt ārzemju pases liedz iespēju M. Skujeniekam emigrēt. 1940. gada 12. augustā Viļa Lāča vadītais Ministru kabinets pieņem lēmumu par M. Skujenieka atbrīvošanu no Valsts statistikas pārvaldes direktora amata. Drīz seko arests, nosūtīšana uz Maskavu, kur 1941. gada 12. jūlijā cietumā M. Skujenieks tiek nošauts.

IZTEIKUMI

Tikpat neatlaidīgs cīnītājs kā M. Valters tautības jautājumu noskaidrošanā latviešu strādniekos bija Marģers Skujenieks... Skujenieks, tanī laikā būdams sociāldemokrāts, jau droši vērsās pret tautības noliedzējiem un dogmātiķiem, kas pauda naivo kosmopolitismu... Viņš gan atzīst, ka pārgrozības latviešu strādnieku attiecībās pret nacionālo jautājumu varot notikt tikai pamazām, jo apstākļi tam vēl arvien nelabvēlīgi. Sociāldemokrāti, kas piederēja pie maziniekiem, uztvēra austriešu teorētiķa Oto Bauera viedokli nacionālajā jautājumā, kā arī sāka patstāvīgi kritizēt cara Krievijas attiecības pret tai pakļautām nekrievu tautām. Ja arī nebija viengabalainības šinī nostājā, tad agrāk ignorētais un pat nonievātais tautības jautājums sāka parādīties citā gaismā.

Ā. Šilde

Vidzemes Pagaidu zemes padomei uzsākot darbību, Dr. M. Valtera vadībā radās Latviešu augstskolas interesentu komisija, kas ieteica Latvijas augstskolai uzsākt darbību ar četrām fakultātēm... Interesentu komisijā un tās sekcijas darbā piedalījās M. Valters, K. Straubergs, Z. Meierovics, Dr. O. Grosvalds, Dr. med. P. Sniķeris, P. Dāle, Dr. A. Butuls, Dr. K. Kasparsons, M. Skujenieks, I. Rītiņš, K. Dēķens, K. Skalbe, J. Akuraters, E. Laursons, V. Skubiņš, J. Vārsbergs, J. Bokalders.

P. Dāle

Latviešu viedokli pašvaldības jautājumā Valsts domē visnoteiktāk aizstāvēja J. Zālītis. Viņš bez tam prasīja Baltijā nekavējoties ieviest zemstes. Šis jautājums latviešu sabiedrībā bija jau plaši pārrunāts kopš 1906. gada. Latgalē tās jau pastāvēja, kaut arī nekalpoja latviešu interesēm. Krievu pārvalde lika izstrādāt Baltijas reformu projektus Aksakovam, kas bija kādreiz strādājis Baltijā kā ierēdnis, un Burovam. Lai aizstāvētu latviešu viedokli, Arveds Bergs izstrādāja otru likumprojekta tekstu zemstu ieviešanai Baltijā, ko 1916. gada 24. martā ar 93 domnieku parakstiem iesniedza Valsts domei, bet tās apspriešanā šis likumprojekts vairs nepaguva nonākt... Atšķirīgus projektus jau pirms Berga Baltijas pašvaldības jautājumā bija izstrādājis Marģers Skujenieks un Andrejs Priedkalns. Skujenieks noraidīja krievu zemstes, iestādamies par "demokratizētiem un papildinātiem landtāgiem".

Ā. Šilde

J. Balodis pats šo Satversmi bija laužis 1934. gada 15. maija naktī un nav liecību, ka K. Ulmaņa režīma gados būtu kaut ko mēģinājis praktiski veikt tās atjaunošanai. Iespējams, ka Satversmes jautājumu J. Balodis sāka cilāt jau agrāk atlaistā politiķa M. Skujenieka ietekmē, kuram bijis iespajds uz ģenerāli.

I. Gore, A. Stranga

Pirmais pilnīgākais darbs par Latvijas teritorijas ģeogrāfiju, M. Skujenieka Latvija (iespiests 1920. gada rudenī) saturēja arī gluži jaunus, Latvijas valsts laikā savāktus statistiskus datus par

Latvijas iedzīvotājiem, – kā šos datus sniedza Latvijas pirmā tautas skaitīšana (1920). Vēl pilnīgāks bija šīs grāmatas trešais iespiedums (1927), kur autoram bija iespējams izmantot pirmās lauksaimniecības (1923) un otrās tautas skaitīšanas (1925) datus. Vairākus gadus šis darbs bija neatvietoama rokasgrāmata un sakārtotu ziņu avots Latvijas ģeogrāfijā, un vēl tagad (1938) tas nav zaudējis savu nozīmi...

Zinātne Tēvzemei divdesmit gados, 1918–1938. – R.: Latvijas Universitāte, 1938.

No radikālajiem pilsoņiem par nacionālo jautājumu dzīvāk interesējās un rakstīja arī Pēterpili K. Ducmanis. [...] Arī sociālistu vidū Maskavā bija pulciņš studentu, kam nacionālais jautājums nebija svešs. Skujenieka istabā izdebatēja nacionālus jautājumus [...] un kad mēs (radikāli pilsoniski noskaņotie – A. K.) kaut ko ieminējāmies par nacionālu valsti un naidu pret krieviem, tad Skujenieks sirsnīgi piekritoši smēja. Tas bija pārsteigums visā sociālisma lēģerī, kaut kas galēji pretējs visam līdzšinējam, ļoti pārdrošs, kad M. Skujenieks “Burtnieku pūrā” nodrukāja rakstu “Nacionālais jautājums”, kur nostājās nacionālistu pusē. Protams, Stučka asi nokritizēja Skujenieku, bet notikušo nevarēja iznīcināt. – Latviešu sociālists ar lielu revolucionāru pagātņi un autoritāti bija nostājies un arī uz priekšu nostājās latviešu nacionālisma aizstāvju rindās. Tas ir vēsturisks notikums ideoloģijas sfērās, jo gaišs brīdis, kad Skujenieks sāka graut sociālistu aizspriedumu mūrus, lai parādītu vēlāk, ka arī latviešu strādniekam ir jāuzņem ceļš uz nacionālu valsti.

J. Lapiņš

Kā savu centienu vistiešāko piepildījumu izjuta Satversmes sapulces darbu tādi tās locekļi kā Jānis Čakste, Zigfrīds Meierovics, Francis Trasuns, Jānis Rainis, Marģers Skujenieks, Voldeņars Zāmuels, Emīls Skubiķis, Kārlis Skalbe, Oto Nonācs un Arveds Bergs, kas no jaunības dienām bija cīnījušies par Latvijas pašnoteikšanās tiesībām.

Ā. Šilde

DARBI

Nacionālais jautājums Latvijā. – Pēterburga: A. Gulbja apgādībā, 1913.

Vietējā pašvaldība Baltijā. – M.: Maskavas studējošo latviešu palīdzības biedrības apgāds, 1916.

Latvija – zeme un iedzīvotāji. – R.: Valsts statistikas pārvaldes izdevums, 1920.

Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. – R.: Valters un Rapa, 1930.

Latvija starp Eiropas valstīm. – R.: Valsts statistikas pārvaldes izdevums, 1929.

LITERATŪRA

Skujenieks Marģers // Latviešu konversācijas vārdnīca. – 20. sēj. – R.: A. Gulbja apgāds, 1939.–1940. – 39246.–39247. sl.

Skujenieks Marģers // Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. – R.: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939.–1940. – 446. lpp.

Niedre O. Nepelnīti aizmirsts mūžs // Lauku Avīze. – 1990. – 21. sept.

Šilde Ā. Marģers Skujenieks // Valstsvīri un demokrāti. – Bruklina: Grāmatu draugs, 1985. – 229.–264. lpp.

NACIONĀLAIS JAUTĀJUMS LATVIJĀ (1913)

Nacionālisms pastāv. Kurp mēs arī neskatītos, visur atduramies uz parādībām, kuras vietā un nevietā tiek saistītas ar nacionālo jautājumu. Vārdam “nacionālisms” tiek piešķirts dažāds saturs. Ar tautas interešu aizstāvēšanu un nacionālismu tiek pamatoti visdažādākie saimnieciska un politiska rakstura priekšlikumi. “Viss tek.” Pārvietojas arī tautu attiecības. Tautas, kuras vēl nesen bija apspiestas, bet tagad pašas apspiež citas (piem., ungāri). Uz politiskās skatuves negaidot parādās jaunas tautas, un nacionālās attiecības vienmēr vairāk sarežģijas. Kas viss tagad netiek darīts tautas un nacionālisma vārdā? Palūkosimies tikai: asiņainais Balkānu karš notika dēļ bulgāru, serbu un grieķu atsvabināšanas no turku jūga. Nacionālās pretilspējas tika minētas, kad Balkānu mazās tautas uzsāka savstarpīgās iznīcināšanas karu. Vācijas austrumu provincēs tiek poļu zeme atsvabināta vācu tautas interešu dēļ. Arodnieciskās biedrībās nacionālā jautājuma dēļ notika nopietns konflikts starp Austrijas vācu un čehu strādniekiem. Krievu tautas interešu aizstāvēšanas nolūkā Krievijas rietumos radītas “nacionālās zemstes” un Baltijas skolās sašaurinātas mātes valodas tiesības. Nacionālisma vārdā tiek ierobežotas iru tiesības un tika iekarotas būru zemes Āfrikā. To pašu iemeslu dēļ Baltijas baroni ievēd vācu kolonistus un ar lielu troksni, dažu pilsoņu grupu veidā, “apvienojās latviešu tauta”, lai iekarotu Rīgas komūnu. Arī Ungārijas un Austrijas sociāldemokrātijai piekropj nacionālo politiku, lai iekarotu apspiestajām tautām pilsoņu tiesības. Nacionālisma vārdā agrārbanka ierobežo zemes pārdošanu latviešiem, valdība noliedza latgaliešu un leišu grāmatas un avīzes un mēģināja kredītu nacionalizēt. Tā raibā jucekli varētu piemēru virkni vēl ilgi turpināt. Tomēr pietiek. Visi šie piemēri liecina, ka visdažādākajos jautājumos atduramies pret visdažādākajām nacionālisma formām. Bez tam šie piemēri arī rāda, ka nacionālisms bieži tiek lietots kā izkārtne, ar kuru tiek veikli noslēpti dažādu politisku un saimniecisku pasākumu īstie nolūki.

Nebūt nepārspilēšu, ja teikšu, ka nacionālais jautājums ir viens no vissarežģītākajiem mūsu dienu jautājumiem. Tas sevišķi tamdēļ, ka nacionālās tieksmes un prasības nebūt nav visur vienādas. Atkarībā no vietas un laika tās mainās. Tās neietilpst reiz priekš visām reizēm dotās normās. Tamdēļ arī, neskatoties uz to, ka par nacionālo jautājumu visai daudz rakstīts, šis jautājums tomēr vēl ir visai nenoskaidrots. Katrā vietā, katrai politiskai grupai ir savi uzskati, savas prasības un savas attiecības pret sadursmēm starp dažādām tautām un nacionālo apspiešanu. Arī latviešu literatūrā sastopami vairāki virzieni. Lidz pašam pēdējam laikam tika visspilgtāki izteikti divējādi ieskati.

No vienas puses, stāv dažāda kalibra “tautieši”, kuru ieskatus izteica latviešu reakcionārā un konservatīvi-liberārā prese, kuras piekritēji sevi gan sauc par nacionālistiem, bet kuru darbi

parasti aprobežojas ar skaļām runām pie alus galda vai goda mielasta. No otras puses, stāv antinacionālisti, kuriem nacionālais jautājums vai nu nemaz nepastāv, vai kuri nacionālās pre-tišķības nokārto ar dažām paviršām frāzēm. "Antinacionālistu" uzskatu izteicēji bieži apgalvo, ka viņi nacionālo jautājumu vienkārši neatzīst. Pēc viņu uzskatiem, tāda nemaz nav. Bieži tiek lietota vulgāra frāze, ka nacionālais jautājums vienkāršs birģeļu izgudrojums un ka "nacionālais jēdziens saprotams kā tautiska uzpūtība un naidis pret citām tautām". Protams, ka ar šādām un līdzīgām frāzēm nacionālais jautājums nav atšķetināts un nav skaidrotas tās sabiedriskās pa-rādības, kuras šādā vai tādā veidā saistītas ar nāciju. [..]

Abi minētie virzieni tagad valda latviešu sabiedrībā. Pēdējā laikā latviešu demokrātiskā presē gan parādījies viens otrs apcerējums, kurā novērojami citādi ieskatī. Tomēr literatūrā, sevišķi avīžniecībā, līdz pašam pēdējam laikam visi vietējās sabiedriskās dzīves jautājumi tika apskatīti no tikko minētiem valdošiem redzes stāvokļiem. [..]

Sevišķi pēdējos gados Baltijas sabiedriskā dzīvē daudzas attiecības veidojušās un nacionā-lais jautājums ar visām savām tumšām piedevām nostādīts uz dienas kārtības. Nācija tagad ir svarīga sabiedriskā parādība un tamdēļ pelna vislielāko ievēribu. Šī rakstiņa nolūks ir pārrunāt nacionālās attiecības Latvijā un līdz ar to, kaut mazliet, noskaidrot jautājumu par to, kā Latvijā nokārtot dažādu tautu piederīgo kopdzīvi, jo nacionālās problēmas saturs ir jautājums par to, kā nokārtot dažādo tautu piederīgo kopdzīvi zināmā valstī vai apgabalā.

7.-10. lpp.

Zem tautas mums jāsaprot cilvēku kopums ar kopīgu raksturu, kopīgu kultūru un kopīgu valodu.

Būtu aplami patvarīgi skaldīt un šķirt šīs tautības noteicošās iezīmes vienu no otras, jo ne-var atrast vienu mērauklu, ar kuras palīdzību varētu katrā vietā un katrā laikā norobežot vienu tautu no otras. Ja gribam atrast definīciju, ar kuras palīdzību būtu iespējams daudz maz pilnīgi aptvert jēdzienu "tauta", tad jākombinē vairākas raksturīgas īpašības, kuras vienīgi kopā ņem-tas var apmierināt teorētiskas prasības. [..] Kopīgā kultūra ir līdzeklis, ar kuru kopīgā tautas vēsture veido tautas raksturu, un kopīgā valoda ir ierocis, ar kuru darbojas kopīgā kultūra. [..] Mūsu jēdziena "tauta" definīcijas nolūks bija atšķirt tautu no citām cilvēku kopām. Definīcijai ir arī liela praktiska nozīme. Tā ļauj aptvert svarīgākās tautas noteicošās iezīmes un, galvenais, zinādami, kas ir tauta, mēs arī zināsim, kādu stāvokli ieņemt nacionālā politikā un kā atšķetināt nacionālo jautājumu.

38.-39. lpp.

Bet kur īsti parādās nacionālās intereses? Vaj sabiedrība tagad nav tik tālu nošķirojusies, ka mums darišana vienīgi ar šķiru interesēm? Uz pēdējo jautājumu jāatbild ar nē. Pat pie visma-zākās nošķiršanās var būt jautājumi, kuros visi vienas tautas locekļi ir vienādos ieskatos. Var būt nacionālas intereses, bet tās nebūt nav visās vietās un visos laikos vienādas, un tamdēļ tās nav uzskaitāmas.

Visgrūtāk nacionālās intereses saredzamas pie lielajām neatkarīgajām tautām. Tur tautas kopīgām interesēm netiek piegriezta vērība, jo ikdienišķā dzīvē tām visai nesaredzama loma.

Tekošā politikā nav nacionālām interesēm saistītu jautājumu. Piemēram, tagad Vācijā vāciešiem kopīgās intereses parādās vienīgi kulturālos jautājumos. Pa lielākai daļai to tikai retos gadījumos saredz. Daudz spilgtāki parādītos vāciešu nacionālo interešu kopība, kad tagad sasniegtā vāciešu kulturālās attīstības pakāpe tiktu apdraudēta. Tad visi vācieši uzskatītu par savu pienākumu to aizstāvēt.

Nacionālo interešu saturs nevar būt vienāds. Tas atkarājas no vietas un laika, tas veidojas atkarībā no vietējiem apstākļiem. [...]

Tā lielās tautas, kuras apvienotas spēcīgās nacionālās valstīs, sajūt desmit un simtu reizes vairāk tās šķiru pretiltības, kuras šķir atsevišķus tautas locekļus vienu no otra un pa lielākai daļai neapzinās tās saites, kuras apvieno vienas tautas locekļus. Citādi tas ir pie mazajām, jaunajām un nacionālā ziņā atkarīgām tautām. Tur rodas bieži jautājumi, kuros izpaužas nacionālās intereses. Sevišķi spilgti kopīgās intereses saredzamas tur, kur visiem sajūtāmās juridiskās normas ierobežo tautas tiesības. Katrs ebrejs sajūt, ka viņš nav pilntiesīgs pilsonis un zin, ka visi viņa cilts brāļi cieš no tiem pašiem ierobežojumiem. Šo tiesību ierobežošanu novērst – tā ir viegli redzama kopīga interese. Tāpat Latgales latvieši nedrīkst ieņemt dažādus sabiedriskus amatus (piem., latgalieši Latgalē nedrīkst būt par skolotājiem, viņi nedrīkst iegūt zemes vairāk par noteikto normu, tiesās prasīt tulku utt.). Latgalē ir spēkā juridiskās normas, kuras vienlīdzīgi lielā mērā ierobežo visu latgaliešu tiesības. Tas ir sevišķi tamdēļ, ka latgaliešu starpā saimnieciskā nošķiršanās tikko sākusies un zemnieku vairums atrodas daudz maz vienādos saimnieciskos apstākļos, arī nacionālā zemste, pat pret gribu, liek latviešiem saprast, ka viņi sastāda kopību, kuras tiesības ir apgrauzītas. Mazliet mazākā mērā saredzama nacionālu interešu kopība pie Baltijas latviešiem. Tomēr vismaz viena lieta nav noliedzama – valodas jautājums. Protams, var rasties atsevišķas personas, kuru interesēs nebūtu mātes valodas tiesību paplašināšana skolās un iestādēs, bet tās vienmēr paliks atsevišķas personas, jo nav tādas šķiras vai lielākas grupas, kuras pretotos savas valodas tiesību paplašināšanai.

150.–152. lpp.

Nacionālās zemstes raksturo tas, ka blakus īpašuma cenzam pastāv nacionāls **cenzs**. Krievi ir privilīģēti: viņiem daudzās lietās tiek piešķirtas priekšrocības. Vispirms šīs zemstes, tāpat kā landtāgi, ir muižnieciskas iestādes. No zemstes sapulču dalībniekiem pat ne 1/3 daļa nav zemnieki, kaut gan Rietumu apgabalos ir zemkopības rajons. Rūpniecības strādniekiem pavisam laupītas vēlēšanu tiesības. Tālāk likums noteikti šķiro vēletājus pēc tautībām. Zemstes likuma 22. pants runā par Latgali un nosaka: “Dinaburgas, Rēzeknes un daudzos apriņķos zemstes valdēs vairākumam jāpieder krieviem.” Tālāk likums nosaka, ka, “skolu padomju priekšsēdētāji var būt vienīgi krievi”. Šādi nosacījumi būtu saprotami, ja minētos Latgales apriņķos krievi sastādītu iedzīvotāju lielāko daļu. Bet īstenībā tā nav. [...] Bet arī Baltijā gaida uz pašvaldību iestāžu reformu un radušies ļaudis, kuri nopietni ieteic arī Baltijā radīt nacionālas zemstes. [...] Bet vai Baltijā maz domājamas nacionālas kūrijas? Vai ir tāda grupa, kura vēlas arī Baltijas pašvaldības iestādēs nacionālas kūrijas? Krievu šovinisti, uz kuru vēlēšanos Rietumu guberņās radītas “nacionālas zemstes”, nebūt negrib atteikties no savas politiskās piekāpšanās Baltijā. Ir

taču neskaitāmi pierādījumi, ka krievu šovinisti pat visfantastiskākiem līdzekļiem grib stiprināt krievu iesaisti Baltijā. Atcerēsimies tikai krievu kolonistu ieviešanu, priekšrocību piešķiršanu krieviņiem valsts dienestā (piem., dzelzceļos), pārtautošanas politiku skolās utt. Kamdēļ lai šo politiku neturpina pašvaldības iestādes? [...] Pārrunājot jautājumu par nacionālām kūrijām, no svara zināt, ka Baltijas iedzīvotāji sadalās pēc tautībām. [...] Skaidri redzams, ka nacionālās kūrijas var izpildīt savu uzdevumu vienīgi tad, kad krieviņiem mērķīgā ceļā tiek piešķirts vairākums. Nav arī noslēpums, ka Baltijas krievu nacionālisti grib piešķirt krievu kūrijai tikpat daudz balsis, kā latviešu un vācu kūrijām.

259.–263. lpp.

Pārrunājot atsevišķos ar nāciju saistītos jautājumus, jau bija redzams virziens, kurā jānotiek pārgrozībām, lai starptautiskās attiecības viena apgabala robežās tiktu nokārtotas. Pirmais un svarīgākais solis būtu vietējo pašvaldību iestāžu reforma. Pašvaldības iestādes, kuru pārziņā atrodas visu vietējās dzīves jautājumu nokārtošana, varētu visai daudz darīt, ja šīs iestādes būtu tiešām demokrātiski vēlētas. Šādas iestādes varētu lielā mērā nokārtot un paplašināt dažādu tautu valodas tiesības. Pie tam jāievēro, ka arī pašvaldības iestāžu darbības aplokam jāsakrīt ar atsevišķo tautu teritoriju. Tad sadursmes tiks reducētas līdz minimumam.

Nacionālā jautājuma atrisināšanas sekmīgums atkarājas arī no tā, cik lielā mērā tautas locekļi saprot pārgrozību nepieciešamību. Nenormālie apstākļi pastāv jau ilgi, tie parasti un dažam labam izliekas saprotami un dabīgi. Tamdēļ nepieciešama nacionālā pašapziņa un pārtautošanās ļaunuma saprašana. Nacionālā pašapziņa un pašlepnums vajadzīgs tautai kā kolektīvam, tāpat kā katrai atsevišķai personai. Atsevišķais indivīds ir tautas loceklis. Ja pret tautu kā kolektīvu izturas ar nicināšanu, tad no tā cieš arī atsevišķo indivīdu pašcienība. Jāmodina nacionālā pašapziņa, jo vienīgi tādi cilvēki, kuri prot pareizi novērtēt nacionālā momenta lielo nozīmi, prātis sekmēt savas tautas tālāko attīstību un ziedos savus spēkus tautas normālo tālākattīstību traucējošo šķēršļu novēršanai.

Tagadējā denacionalizācijas politika radījusi cilvēkus, kuri gan aizstāv savas šķiras, kārtas, korporācijas, biedrības, profesijas, ģimenes un t. t. godu un tiesības, bet kuriem vienaldzīga tauta. Šie ļaudis, kuri galvenā kārtā rekrūtējas no diplomētās inteligences un arī citām aprindām, "noliedz" tautu un nosauc par nenozīmīgu filantropiju visu, kas sekmē mazo tautu tālāku attīstību. [...] Citu mazo tautu panākumi un ieguvumi var būt par ķīlu tam, ka arī latviešiem izdosies novērst kulturālo attīstību traucējošos apstākļus. No nievātās zemnieku kārtas izaugusi latviešu tauta. Viss tek un mainās. Tas rada pašāvēību un pārliecību, ka nākotne radīs tautas attīstībai labvēlīgus apstākļus.

Nacionālais jautājums Latvijā. – Pēterburga: A. Gulbja apgādībā. – 284.–286. lpp.

Ideju raksturojumu un materiālu sagatavojusi A. Kalnciema.

MIĶELIS VALTERS

(1874–1968)

Politikis un valstsvīrs – latviešu politiskā nacionālisma iedibinātājs. Jurists ar doktora grādu, valsts tiesību speciālists; mākslas kritiķis un zinātnieks. Ar pseidonīmu Andrejs Paparde pazīstams arī kā dzejnieks.

Miķelis Valters dzimis Liepājā ostas strādnieka ģimenē. Viņš audzis ļoti trūcīgos apstākļos, jau 12 gadu vecumā sācis pelnīt sev iztiku. Visa spožā izglītība, kādu M. Valters ieguva mūža garumā, ir izcīnīta paša spēkiem.

M. Valters mācās Liepājas reālskolā, kur veidojas viņa nacionālā pašapziņa, kas izpaužas kā krasa un konsekventa norobežošanās no visa krieviskā. Jau 19. gadsimta 90. gadu vidū viņš sāk strādāt par "Dienas Lapas" korespondentu Liepājā, vēlāk – "Dienas Lapas" redakcijā Rīgā. 1897. gadā M. Valteru – tāpat kā citus 98 jaunstrāvniekus – apcietina. Vienu gadu un trīs mēnešus viņš pavada Liepājas cietumā, pēc tam tiek noņemtiņš Daugavpilī. 1899. gadā M. Valteram piespriež piecus gadus izsūtījumā Vjatkas gubernā, un viņš izšķiras par bēgšanu – slepus nonāk Liepājā, tad pārbēg robežu un dodas uz Berlīni. Tur, pelnīdamies ar rakstiem vācu sociālistu izdevumos, viņš iestājas kā brīvklāusītājs Berlīnes universitātē, kur filozofiju tolaik lasa Georgs Zimmels – filozofs, kura idejas ir atstājušas neapšaubāmu iespaidu uz M. Valtera domāšanu un pasaules izjūtu.

M. Valters ir viens no tiem, kurš jau kopš 1900. gada sāk rakstīt Vakareiropas latviešu sociāldemokrātu presē. 1903. gadā M. Valters, Ernests Rolavs un Emīls Skubiķis nodibina Šveicē Latviešu sociāldemokrātu savienību. Savienības žurnālā "Proletāriets", kam M. Valters ir līdzautors, 1903. gadā iespiests viņa raksts "Patvaldību nost! Krieviju nost!". Šajā rakstā pirmo reizi Latvijas politisko ideju vēsturē M. Valters izteic domu par Krievijas sadalīšanu patstāvīgās valstīs. 1904. gadā minētajā izdevumā viņš cenšas skaidrot terminu "tēvu zeme", traktējot to kā politisku jēdzienu, "kā organizāciju, kuru sauc par valsti". Kopš 1903. gada M. Valters pārstāv to latviešu sociālrevolucionāru spārnu, kas cīnās par latviešu nacionālajiem ideāliem un neatkarīgas Latvijas valsts ideju. Viņš atklāti vērsās pret Krievijas virskundzību un prasa suverenitātes tiesības visām nekrievu tautām, nodrošinot tām demokrātisku valsts iekārtu.

Ar iepriekšminēto programmu un nelokāmo nostāju pret Krievijas valsti saistās M. Valtera ievadītā politiskā nacionālisma kustība, kas laikā no 1900. gada līdz 1906. gadam cīnās pret rusifikāciju palīdz latviešiem apzināties sevi kā nāciju ar skaidri formulētiem nacionālpolitiskiem mērķiem. "Savienībnieku" prasībām bija principiālas pretrīškības ar 1905. gada revolūcijas marksistiskajiem lozungiem un Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas internacionālo nostāju nacionālajā jautājumā.

1905. gadā M. Valters atgriežas Latvijā un piedalās pagastu deputātu kongresā, kur prasa muižu zemju sadalīšanu, jo uzskata, ka latvieši savā vairākumā ir zemnieku tauta – bezzemnieki un muižu kalpi, kuri tiecas pēc sava zemes īpašuma.

1907. gadā M. Valters atkal ir spiests doties trimdā uz Šveici, kur pabeidz Cīrihes universitātes Juridisko fakultāti, iegūdamas doktora grādu valststiesībās. Šīs savas otrās trimdas laikā viņš pievērsas arī nopietnām mākslas un filozofijas studijām Bernē, Cīrihē, Ženēvā, bet 1909.–1910. gadā arī Parīzē – Sorbonā un College de France, kur klausās vēl vienu (līdzās G. Zimmelam) dzīves filozofijas korifeju – Anrī Bergsonu. Teorētiskās mākslas studijas M. Valters papildina, apceļodams ievērojamākos Eiropas kultūras centrus. Par šo posmu Ādolfs Šilde raksta: “Var droši teikt, ka nav gandrīz nevienas lielākas bibliotēkas, kur Valters nebūtu savos vientulības gados sēdējis, nav muzeja, kurā nebūtu pētījis mākslu un nav nevienas literāriskas vai sociālas kustības, kuru viņš nepazītu vai nenovērtētu.” (Pret krievu virskundzību; Ņujorka, 1985.; 24. lpp.) M. Valters atgādina par sevi arī kā mākslas kritiķis ar polemiskiem rakstiem presē un grāmatām – “Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos” (1908) un “Florencē. Studija iz mākslas vēstures un mākslas teorijas” (1909). Pēdējā, renesanses mākslai veltītā grāmata ir ne vien cītīgu kabineta studiju rezultāts, bet atspoguļo arī paša M. Valtera Itālijā gūtos iespaidus un secinājumus.

Kādu laiku M. Valters kā politiskais emigrants uzturas arī Somijā, kur pēta somu pašnoteikšanās cīņas vēsturi, it sevišķi somu valststiesībnieka Leopolda Mekelina uzskatus. Šīs zemes piemērā M. Valters saskata jaunas politisko tiesību variācijas, jo Somijai jau tajā laikā bija piešķirta provinciāla autonomija. No Somijas M. Valters sūta latviešu laikrakstiem daudzus rakstus par turienes dzīves aktualitātēm, turklāt Somijā pavadītie gadi pietuvina viņu ne vien valststiesību, bet arī agrārājam jautājumam, kurā viņš saskata līdzību ar Latvijā notiekošo.

1913. gadā iznāk M. Valtera darbs “Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi”. 1914. gadā Helsinkos iespiesta grāmata, kuru M. Valters veltījis Rainim, – “Mūsu tautības jautājums”.

1915. gadā M. Valters atgriežas Rīgā. 1917. gadā kopā ar Kārli Ulmani, ar kuru viņš bija iepazinies 1905. gadā emigrācijā, M. Valters piedalās Zemnieku savienības dibināšanā. Šai laikā viņš uzskata zemniecību par nacionālāko latviešu tautas daļu, kurai pa spēkam īstenot Latvijas valsts ideju. Savienības uzdevumā M. Valters saraksta brošūru “Latvijas Zemnieku savienība kā politiska partija” un darbu “Latvijas autonomija”, kura virsrakstā formulēto uzdevumu viņš izprot kā dzīves uzspiestu kompromisu.

Vācu okupācijas laikā M. Valters paliek Rīgā un ir viens no nacionālās pagrīdes organizācijas – demokrātiskā bloka – rosīgākajiem dalībniekiem. Pēc Vācijas sabrukuma viņš pieliek lielas pūles, lai saliedētu kopīgai darbībai demokrātisko bloku ar Latviešu Pagaidu nacionālo padomi, kā rezultātā rodas Latvijas Tautas padome, kas proklamē Latvijas valsti.

No 1918. gada 19. novembra līdz 1919. gada 31. augustam M. Valters ir iekšlietu ministrs Latvijas Pagaidu valdībā. Latvijas valdībai 1919. gada sākumā pārceļoties uz Liepāju, Valteram nākas vairākus mēnešus aizvietot arī ministru prezidentu K. Ulmani, kurš jaundibinātās valsts kritiskākajā brīdī bija devies uz ārzemēm, lai meklētu palīdzību. 1919. gada 20. martā M. Valters un ministru prezidents apstiprina noteikumus par aizsargu nodaļām pagastos.

Pēc atkāpšanās no iekšlietu ministra amata, atsaucoties Zigfrīda Annas Meierovica aicinājumam, M. Valters strādā diplomātiskajā dienestā: 1919. gada otrajā pusē viņu nosūta kā Latvijas delegātu uz Romu, kur pēc valsts de jure atzišanas viņš akreditējas par sūtni un pilnvaroto

ministru. No 1920. gada līdz 1924. gadam viņš ir sūtnis Itālijā un līdz ar to arī pārstāvis Tautu Savienībā, no 1924. gada līdz 1925. gadam – sūtnis Parīzē, kur strādā ne mazāk enerģiski kā Romā, tad – ģenerālkonsuls Karalaučos. 1934. gada 1. oktobrī ar Ministru kabineta lēmumu un valsts prezidenta Alberta Kvieša rīkojumu M. Valters tiek iecelts par sūtni Polijā, Rumānijā un Ungārijā. 1938. gada 1. septembrī viņš tiek pārcelts no Varšavas par sūtni uz Beļģiju ar sēdekli Briselē. Ap šo pašu laiku M. Valteram sākas asas domstarpības ar ārlietu ministru Vilhelmu Munteru par Latvijas ārpolitiku draudošā kara apstākļos. M. Valters brīdina, ka V. Muntera un K. Ulmaņa realizētā politika var padarīt Latviju par tirgošanās objektu starp Krieviju un Vāciju. No K. Ulmaņa viņš uzstājīgi prasa ārkārtas pilnvaru izbeigšanu un Satversmes atjaunošanu. Rezultātā 1939. gada 6. maijā Valsts prezidents K. Ulmanis pilnvaro V. Munteru pagarināt M. Valtera palikšanu amatā ne ilgāk par 1940. gada 31. decembri.

Diplomātiskās karjeras laikā M. Valters publicē vairākas grāmatas Latvijas popularizēšanai: "Lettland" (1923), "Le People Letton" (1926) un "Baltengedanken und Baltenpolitik" (1926). Šai laikā viņš saraksta arī divas filozofiskas drāmas – "Kristus atriešanās" (1928) un "Dievs un cilvēks" (1930).

1940. gada vasarā tiek slēgtas Baltijas valstu sūtniecības. Darbību turpina tikai Latvijas sūtniecība ASV un Lielbritānijā, kā arī vairāki konsulāti. Sūtņa M. Valtera diplomātiskā darbība kļūst visai ierobežota, taču arī tādos apstākļos viņš Latvijas labā spēj paveikt visai daudz. 1943. gadā Ženēvā M. Valters nodibina savu ziņu aģentūru "Lettpress". Šai pašā gadā Bernē iznāk grāmata ar virsrakstu "Probleme Europas", kas izpelnās ievēribu Šveicē. 1949. gadā Bernē publicēta vēl viena grāmata, kas tiek pārdota dažās nedēļās, – "Das russische Problem. Ein neuer Konflikt". Šajās grāmatās M. Valters prasa Latvijai pilnvērtīgu vietu jaunajā demokrātiskajā Eiropā.

1951. gadā Stokholmā M. Valters izdod brošūru ar virsrakstu "15. maija apvērsums un ārkārtējās pilnvaras", kurā 1934. gada 15. maija apvērsumu viņš vērtē kā noziegumu, kas iznīcināja Latvijas valsti. 1957. gadā Zviedrijā publicēta M. Valtera sarakste ar K. Ulmani un V. Munteru no 1938. gada līdz 1940. gadam.

1962. gadā dienas gaismu ierauga lielākais M. Valtera darbs vācu valodā "Das Verbrechen gegen die baltischen Staaten. Warnung an Europa und die Welt" (Noziegums pret Baltijas valstīm. Brīdinājums Eiropai un visai pasaulei).

Sekmīgs darbs Šveices farmaceitiskās firmas "Sandoz" juridiskajā konsultācijā nodrošina M. Valteram finansiālu neatkarību un pētnieciskā darba iespējas arī mūža beigu posmā. M. Valters miris turpat 94 gadus vecs, apglabāts Nicas Austrumu kapsētā.

Gandrīz visi M. Valtera darbi veltīti divām viņa dzīves lielajām kaislibām, proti, – politiskā nacionālisma pamatošanai un mākslas teorijai. Speciāli filozofijai M. Valters nepievēršas, tomēr viņa argumentācijas veids liecina par gara daudzpusību un vērienu, kas sniedzas pāri dienas problēmu sprauštajām robežām. Nereti viņa pasaules uztveri, šķiet, vadījusi dzīves filozofija, sākot ar Frīdrihu Niči, G. Zimmelu un beidzot ar A. Bergsonu, kura idejas ar gadiem kļūst M. Valteram aizvien tuvākas: mūža nogalē A. Bergsons ir M. Valtera visvairāk lasītais domātājs.

Neatņemama M. Valtera pasaules uzskata sastāvdaļa ir viņa opozicionēšanās marksismam, šai 20. gadsimta sākumā vismasveidīgāk pārstāvētajai ideoloģijai Latvijā. Pirmsneatkarības

laikā M. Valters ir latviešu nopietnākais marksisma kritiķis, pie kam šo savu darbību viņš izvērs divos virzienos – pirmkārt, vērstoties pret latviešu sociāldemokrātu pārstāvēto “pļāpu” jeb “feļetonu” marksismu, kas, viņaprāt, ir politiskās cīņas vajadzībām pielāgota, vulgāra un dogmatiska Kārļa Marksa mācības versija, un, otrkārt, izvērtējot pašu marksisma pamatlicēju teorētiskās nostādnes.

M. Valters pārmet K. Marksam, ka, likdams sabiedrības attīstības pamatā ražošanas spēkus, viņš ir pamatojis attiecību, kurā saimnieciskie apstākļi – šī atsevišķā, “nedzīvā” realitāte – ir ieņēmuši dzīvā subjekta lomu, kamēr cilvēks ir padarīts par nedzīvu priekšmetu, par riku. Citiem vārdiem – radītā, atkarīgā “daba” sāk noteikt pašu radišanas, meklēšanas un patiesības “dziņu”, kas, Valteraprāt, ir absurds apgalvojums. Viņš uzskata, ka kreatīvā, nemierīgā īstenības puse ir savienojama vienīgi ar savas robežas noliedzošo, kustīgo gara dzīvi, kuru M. Valters saista ar cilvēku kā individu.

Politisko prasījumu augšgalā M. Valters liek rūpes par visas tautas likteni, kas pirmsneatkarības posmā rod konkrētu izpausmi cīņā par nacionālu valsti. Tautu (pretēji šķirai, kurā izteicās atkarība no sabiedrības ārējiem, materiāliem nosacījumiem) viņš skata kā individu lielumā, kā garīgi uzlādētu veselumu ar savu īpatnēju raksturu, kas izpaužas valodā, mākslā, kultūrā. Taču reizē viņš noraida vectautiešu idealizēto priekšstatu par tautu: 20. gadsimta sākumā arī latviešu tauta ir sociāli diferencēta, tādēļ katrai tās daļai ir nepieciešama sava atsevišķa politiska pārstāvība.

M. Valtera mākslas teorijas uzmanības centrā ir formas jautājumi, jo, tikai pateicoties estētiskai formai, vispār iespējama māksla. Pēc viņa pārlicības, katram māksliniekam ir savs individuāls formas mērs jeb “ideāls”, kas “veidojas un aug no mākslinieka dvēseles, no viņa gribas” kā viņā mītošs iracionāls spēks, kas tiecas materializēties formu estētikā. Tiesa, savās mākslas vēstures apcerēs M. Valters nereti pievēršas arī mākslinieku dzīves ārējo – sociālo – apstākļu apskatam, taču atšķirībā no marksisma teorētiķiem viņš nekad neaplūko šos apstākļus kā mākslas darba rašanās pamatu vai cēloni, drīzāk kā fonu.

Kultūrā kā veselumā M. Valters ieskicē mākslas kā vienota procesa kontūras, saprotot to kā autonomu, no sabiedrības saimnieciskiem vai kādiem citiem apstākļiem neatkarīgu attīstības trajektoriju. “Tautas un sabiedrības plaisojas ne vien pēc saimnieciskām vajadzībām un sociāliem ieskatiem, bet arī pēc īpatnējiem estētiskiem spēkiem un īpatnējiem skaistuma jēdzieniem, pie tam šī plaisošā nebūt nenotiek pēc tiem pašiem likumiem kā sociālā”, kas īpaši uzskatāmi parādās situācijās, kad cilvēka (vai tautas) estētiskās vajadzības nonāk pretrunā ar to ekonomiskām vai politiskām interesēm.

IZTEIKUMI

Kaut visu mūžu Miķelis Valters ir bijis politisks darbinieks, kaut viņš oficiāli bijis saistījies ar vienu vai otru politisku kustību vai partiju, tad īsti viņš nevienai no tām nav piederējis. Valtera dzīves saturs un mērķis visu viņa mūžu ir bijis tas, ko ar vārdu “politika” (*politeia*) saprata senie

grieķi, t. i., satversme, valsts. Proti, Valters visu mūžu ir pazinis tikai domu par suverēnu Latviju un šo Latviju kā demokrātisku tiesību valsti. Ne par velti viņš ir viens no mūsu nedaudzajiem valststiesību speciālistiem.

V. Ruņģe

Kaut arī Valteram netrūka domu biedru, tad tomēr puslīdz droši varam teikt, ka gadsimta sākumā diez vai būtu atradies kāds cits, kas tik droši un radikālā veidā būtu iestājies par Latvijas Republiku. Viņa paša vārdiem runājot, viņš radīja "latviešu dumpīgo kustību", ko viņa cīņas biedri apzīmēja par latviešu politiskā nacionālisma kustību.

Ā. Šilde

Valters patiešām bija pārāks. Viņš bija noformulējis Latvijas neatkarības ideju, viņš iestājās par Universitātes dibināšanu, viņš bija to pulkā, kas veidoja Latvijas mākslas muzeju, viņš bija dzejnieks un mākslas pazinējs, viņš varēja kompetenti spriest gan par politiku, gan par filozofiju un tiesībām. Acīmredzot taisnība ir U. Lasmanim, kurš raksta: "Tikai sociāldemokrātu mūžīgās opozīcijas dēļ viņš nekļuva 1918. gada 17. novembrī par valdības galvu."

P. Bankovskis

Šo rindu autoram bijuši pieejami visu tā laika (1919. gada – red.) angļu, amerikāņu un vācu novērotāju un pārstāvju, kā latviešiem draudzīgu, tā augstākā mērā naidīgu, ziņojumi un dienas grāmatas. Bez izņēmuma visi tā laika novērotāji apzīmējuši Dr. Valteru kā pašu spējīgāko Latvijas ministru, dažu izpratnē pat kā vienīgo spējīgo ministru. Ar savu diplomātisko pieeju un pārāko inteligenci viņš ļoti ietekmēja pat tādus latviešu ienaidniekus kā ģen. maj. Ridigeru fon der Golcu. Kad 1919. gada 16. aprīļa pučā vāciešiem izdevās no visa Ministru kabineta apcietināt tikai Valteru un Blumbergu, Golcs savā dienas grāmatā piezīmēja, ka tas bijis stulbākais, ko viņa karavīri izdarījuši.

E. Andersons

Valters arī rakstīja ārpolitiskas apceres žurnālos un laikrakstos. Interesanti atzīmēt, ka visas šīs apceres rūpīgi pārtulkoja amerikāņu, angļu, vācu un varbūt arī franču sūtniecībās un nosūtīja attiecīgajām Ārlietu ministrijām ar piezīmēm, ka Valters ir viens no nedaudzajiem pasaules mēroga Baltijas diplomātiem – starptautisko notikumu pazinējiem. Tikai nedaudzu citu latviešu diplomātu – Sējas, Salnā, Cielēna un Baloža – raksti dažkārt tulkoti, bet reti.

E. Andersons

Galvenā cīņa Valteram bija ar marksistiskā uzskata aizstāvētajiem, kas pirmsrevolūcijas gados draudēja appludināt Latviju. Gandrīz vai viens pats viņš cīnījās ar Jansoniem, Stučkām, Roziņiem un Upišiem. No 1903. līdz 1917. gadam gandrīz katram Valtera rakstam bija šis pretmarksistiskais cīņas nolūks. [...] Šī bija episka kauja. Latvijas vēsture otru tādu nav redzējusi.

A. Ezergailis

Valters nododas valodu, mākslas un literatūras studijām. Te viņš ir Šveicē, Parīzē, Briselē, Ķelnē, Frankfurtē, Romā, Florencē. Te viņš uzmeklē Zviedriju, Vāciju, Somiju, lai studētu šo tautu vēsturi un literatūru. Tas ir īsta moderna eiropieša ceļojums, kurā Valters kļūst nosvērts atziņu vīrs, intīms dzejnieks un valsts zinību bagāts novērotājs. Viņš saraksta grāmatas "Florence" par Renesanses glezniecību un "Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos", ar kuru grauj paviršības un frāžu bagātos, bet mākslas atziņās norobežotos Jankavu, Jansonu, Līgotni un citus. Pēc šīs grāmatas parādīšanās pēkšņi sabrūk ne tikai "Vecie elki mūsu jaunākā literatūrā" un "Fauni vai klauni", bet arī viņu autori zaudē katru autoritāti pie mūsu inteligences kā mākslas kritiķi.

J. Akuraters

[..] vispirms Paparde ir inteligents – smalks, izkopts, rafinēts, ar labu gaumi, stingru paškritiku, plašu skatu dzīvē un mākslā; atturīgs, literāriski cauri un cauri godīgs, brīvs no lētu efektu kāres, tālu no katras banalitātes. Nu, un tad – tad viņš dzejo. Un, ja arī ne vienmēr, tad daudzreiz taisni tāpēc, ka viņam ir jādzejo. Tomēr būt par Mūžības tulku, t. i., izteikt savā dzejā šīs ārkārtīgās, grūti aptveramās jūsmas un jausmas, – tas Papardem nav lemts. Varētu tā teikt: Paparde spēj aizvest savu lasītāju Mūžības jūras krastmalā. Viņam ir taisni uz to sevišķa tieksme, kura jo gaiši izteicas viņa jaunajā grāmatā ("Mūžība" – red.). Lai kuru ceļu viņš sāktu iet, kuru lietu aplūkot, kuru domu domāt – aizvien viņš nonāk pie Mūžības...

F. Bārda

DARBI

- Piezīmes pie kāda latviešu romāna // Austrums. – 1901. – 987.–993., 1106.–1113. lpp.
 Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos. – R.: Jaunu rakstu apgādiens, 1908.
 Florencē. Studija iz mākslas vēstures un mākslas teorijas. Ar beigu piezīmēm: Māksla, sabiedrība un marksisms. – R.: Jaunu rakstu apgādiens, 1909.
 Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi. – R.: Valters un Rapa, 1913.
 Mūsu tautības jautājums. Domas par Latvijas tagadni un nākotni. – R.: A. Valters, J. Rapa & biedri, 1914.
 Nacionālisms un marksisms // Druva. – 1914. – VII. – 698.–712. lpp.
 Latviešu zemniecība kā politiska partija. – R.: Latviešu zemnieku savienība, 1917.
 Latvijas autonomija. – Latviešu zemnieku savienība, 1917.
 Atmiņas un domas // Trimdas rakstnieki, I. – Kemptene, 1947. – 24.–36. lpp.
 Jaunā strāva. Atmiņu fragmenti // Jaunā Gaita. – Hamiltona, 1968. – 69. nr. – 9.–12. lpp.
 Atmiņas un sapņi. – Stokholma: Daugava, 1969.

LITERATŪRA

- Akuraters J. Miķelis Valters (Andrejs Papārde) // Kopoti raksti, XI. – R.: Rozes apgādībā, 1927.
- Andersons E. Dr. Miķelis Valters // Jaunā Gaita. – Hamiltona: 1968. – 69. nr. – 3.–8. lpp.
- Bankovskis P. Ideju vergs // Rīgas Laiks. – 1999. – 12. nr. – 4.–5. lpp.
- Bārda F. Andrejs Pāpārde. “Tantris”; Andrejs Pāpārde. “Mūžība” // Raksti, I. – 430.–432., 553.–556. lpp.
- Lapiņš J. Miķeļa Valtera dzīve un darbi // Piesaule. – 1930. – 469.–480. lpp.
- Menders F. Atmiņas par dažiem kultūras darbiniekiem // Raiņa un Aspazijas gadagrāmata. – Vesterosa, 1972. – 70.–71. lpp.
- Ruņģe V. Miķelis Valters – gadsimta mūžs Latvijai // Mēs. – 1967. – 23. nr.
- Skalbe K. Nakts (Andrejs Pāpārde. “Tantris”) // Stari. – 1908. – 2. burtnīca. – 188.–192. lpp.
- Stalažs V. Mūžīgais trimdinieks // Karogs. – 1989. – 10. nr. – 164.–168. lpp.
- Šilde Ā. Dr. Miķelis Valters // Valstsvīri un demokrāti. – Bruklina: Grāmatu draugs, 1985. – 167.–225. lpp.
- Unāms Ž. Ulmanis un Valters // Laiku atspulgā. – Oldenburga, 1953. – 55.–61. lpp.

PATVALDĪBU NOST, KRIEVIJU NOST! (1903)

[..]

Zinātne šķiro atsevišķu cilvēku stāvokli pret valsts varu sekošās nodaļās. Cilvēks atrodas vispirms tādā stāvoklī, kur tas gandrīz vienīgi pienākumu subjekts, cilvēks ir padots valsts varai. Šo stāvokli sauc par pasīvo jeb atkarības stāvokli. Otrs, jau zināms pilsonības stāvoklis, ir tā sauktais *status libertatis* jeb neatkarības stāvoklis. Cilvēkam šinī stāvoklī zināms likumiski galvots brīvības apriņķis. Trešais pilsonības stāvoklis ir pozitīvais, tas aptver sevī visas atsevišķās cilvēka tiesības uz valsts rīcību, tiesu darbību, apsardzību u. t. t. (*status civitatis*). Ceturtais ir aktīvās civitātes stāvoklis. Tas aptver tiesības uz līdzdarbību valsts orgānos. Šo stāvokļu kopsaturs ir pilsonisko tiesību sistēma.

Vecos uzskatos par valsti atsevišķs cilvēks parādās tikai kā pavalstnieks, t. i., kā pienākumu dzīvnieks. Tiesības šim dzīvniekam bij jāizkaro ilgā cīņā ar neierobežotu valsts varu, kura bij vai nu viena cilvēka vara, vai kādas mazākas cilvēku gorstītes vara. Trešais jeb pozitīvais stāvoklis attīstījās bez samērā lieliem grūtumiem. Citādi turpretī tas bij ar otro un ceturto, ar neatkarības un līdzdalības stāvokli. Valsts vara negribēja atzīt, ka starp viņu un pavalstnieku var attīstīties tiesību sakars. Gadu simteņos bij iesakņojusies doma, ka likums ir tikai pavēle priekš pavalstnieka, bet ne arī priekš valsts varas; no kaut kādas varas ārpus viņas tā negribēja domāt; pašierobežošanās likumu ceļā bij valsts varai sveša. Pavalstnieku prasījumi pēc zināmas brīvības un kustēšanās apriņķa tika uzskatīti par noziedzīgiem. Visas valsts varas īpašnieku domas grozījās vienīgi ap to, kā pavalstnieka personu vēl pamazināt.

Tas viss tā bijis senāk Vakareīropā, tagad to visskaidrāki laikam varam redzēt Krievijā, kur personas ierobežošanas centieni izteicas kā iekšējā, tā ārējā politikā.

Pret cilvēka personas ierobežošanu sociāldemokrātija uzstāda prasījumus, kuriem jāpadara personu plašāku un neatkarīgāku; tā prasa runas un sapulču brīvību, biedrību brīvību, ticības un apziņas brīvību, t. i., veselu rindu tiesību, kuras patvaldība negrib atzīt. Mūsu politiskā programma ir pirmām kārtām personas stiprināšanas programma. Valdības nomācošam virzienam sociāldemokrātija stāda pretī citu; atsvabināšanu. Kādam tam jābūt, zīmējoties uz atsevišķu cilvēku, par to nav domu starpības, bet neskaidrāki ir uzskati, zīmējoties uz tautu personu.

Pēc mūsu domām, arī šinī jautājumā mums tagadējos apstākļos jāuzsver ar sevišķu spar personas attīstības, personas atsvabināšanas princips.

Galvenais pamats pilsoniskai brīvībai ir plašs personas neatkarības stāvoklis, no kura tad var tālāk sekmīgi attīstīties aktīvās pilsonības stāvoklis – demokrātiska piedalīšanās valsts orgānos. Neatkarības stāvoklis ir aiz tiem pašiem iemesliem nepieciešams arī atsevišķām tautām. Bet priekš atsevišķām tautām neatkarības stāvoklis sakūst cieši kopā ar pilsonības stāvokli. Tik pie atsevišķām tautām jeb valstīm nekrīt aktīvās pilsonības stāvoklis svarā, ja tās neattīstās par valsts orgāniem, kas, kā zināms, notiek valstu savienībā. Pie atsevišķām tautām aktīvais pilsonības stāvoklis pārvēršas starptautiskās personas stāvoklī. Kamēr atsevišķa cilvēka personas attīstība iesākas ar neatkarības stāvokļa atzīšanu un beidzas ar vispusīgu līdzdalību valsts darīšanās, atsevišķas tautas personas attīstības pēdējais pakāpiens ir šīs tautas vispusīgākā starptautiskā neatkarība. Ja nu mēs atsevišķa cilvēka atsvabināšanas labad uzstādām kā ideālu pirmo attīstības gaitu (no negatīvā stāvokļa uz aktīvās personas stāvokli), tad mums tautu atsvabināšanas labad jāuzstāda kā ideāls otrā attīstības gaita (no negatīvā stāvokļa uz starptautiskas personas stāvokli). Kad šos personas attīstības ideālus paturam priekš acīm un ielāgojam Krievijas valsts satversmi, kurā tik daudz apspiestu tautu, tad nevar būt runa no prasījuma, ka būtu vajadzīgs paplašināt vienas vai otras tautas brīvības apriņķi, bet vienīgi no visas Krievijas **valsts sadalīšanas**. Krievija apgalvo, ka tai tiesība uz integritāti, uz pilnīgu neaiztiekamību un patstāvību. Krievijā vergotās tautas nevar šo tiesību atzīt, tāpat kā atsevišķs cilvēks nevar atzīt pasīvo jeb atkarības stāvokli. Pret Krievijas integritātes centieniem vergotās tautas uzstāda prasījumu pēc savas integritātes. Bet Krievijas atsevišķo tautu neaiztiekamība un neatkarība nozīmē Krievijas izstreijšanu atsevišķos patstāvīgos ķermeņos – valstīs.

Tālāk, pie cilvēka personas attīstības ideāla mēs nenostājamies ar nolaistām rokām, mēs piedalāmies aktīvi cīņā pēc šī ideāla. Mēs neprasām, vai visi cilvēki valstī vēlas lielāku neatkarības apriņķi un vai tie grib ņemt daļu pie valsts orgāniem, mēs cenšamies mūsu ideālus visur un visos modināt. Ir valstī šķiras un kārtas, kas pretojas cilvēka lielākai pilsoniskai neatkarībai un patstāvībai, šīs šķiras ir strādnieku šķirai par kavēkli pie visas tagadējās Krievijas valdības un valsts noārdīšanas. Tāpat tas ir arī ar veselām tautām, kuras vai nu aiz zināmiem labumiem, vai neizglītības un tumsības netiecas pēc tautu attīstības ideāla un tā pabalsta tagadējo tautu verdzību Krievijā. Ielāgojot sacīto, būtu neloģiski nodeklamēt mūsu programmā: mēs prasām “tiesību katram apgabalam pilnīgi atdalīties no kopējās valsts” (kā tas darīts kādā latviešu sociāldemokrātijas strādnieku partijas programmas priekšlikumā, kurš vispārīm uzskatāms par īstu meistara darbu – pavisābā). Tā formulēts atsevišķa cilvēka personas atsvabināšanas prasījums būtu: mēs prasām “tiesību katram cilvēkam atdalīties no kopējās valsts varas”. Ar šādu

formulējumu mēs pat vēl neprasām neatkarības stāvokli, kur nu vēl aktīvās pilsonības stāvokli. Tā personas atsvabināšanās prasījumu izteicot, mēs atmetam gurdeni ar roku, kas vēlas, lai cīnās par runas, biedrību un rakstu brīvību, pret dzimtbūtību un verdzību, arestiem bez tiesas ziņas u. t. t., kas nevēlas, lai paliek kur bijis; kas vēlas piedalīties pie zemes pārvaldības izvēles, ierēdņu iecelšanas, nobalsošanas par likumiem, lai dara, kas ne, lai viņš atbild mīļam Dievam. Tāda programma var noderēt tikpat labi auzu putras izvārīšanai, kā Bābeles torņa celšanai. Sociāldemokrātijas programmai jābūt augstākā mērā aktīvai, aktuelai un noteiktai, tai jāaptver sevī visas revolucionārās tendences zināmā laikmetā un zināmā zemē, tā nedrīkst reālos, noteiktos apstākļos sacīt, lai dara katrs pēc savas vēlēšanās. "Tev nepieciešama tava pašcienība, ne tik vien tavā labā, tev jācīnās pēc tavas personas brīvības, tas ir visu Krievijā dzīvojošo labā," sakām mēs uz ikvienu cilvēku. Tas pats mums jāsaka ikvienai Krievijas tautai: "Nodibini sevī pašcienību, atzīsti savu personu, savu būtību, lauzies ārā no Krievijas, stiprini izšķaidošās tendences Krievijā, jo tas nāk visu tautu un visu Krievijas iedzīvotāju labā; plašini savu brīvības aploku, centies palikt par sava likteņa nolēmēju, mācies pašorganizāciju, pašpārvaldību, paštiesāšanu, esi pati likumu devēja." Mums jāstājas aktīvi pie tautu modināšanas, pie viņu personu stiprināšanas, kas Krievijas satversmē nozīmē Krievijas sastāvdaļu attālināšanos, izklaidēšanos, Krievijas dismembrāciju, Krievijas saskaldīšanu. Šī ir vadošā doma mūsu uzskatos uz Krievijas ārlietu politiku, kur Krievija rauga iznīcināt saviem tumšiem nolūkiem ārvalsts personas, šī ir mūsu vadošā doma arī cīņā pret tautu un cilvēku apspiešanu pašā Krievijā. Divos vārdos saspīsta tā skan: Patvaldību nost! Krieviju nost!

Proletāriets. – 1903. – nov. – 11. nr. – 65.–67. lpp.

NACIONĀLISMS UN MARKSISMS (1914)

Marksisma izturēšanās pret tautības jautājumu krīt svarā: vienkārt, pie šī jautājuma socioloģiskās apskatīšanas un, otrkārt, pie nacionālo mērķu noteikšanas.

Marksisma socioloģiskā metode ir tā sauktais "vēsturiskais materiālisms", ap kuru arī latviešu rakstniecībā pēdējos gados norisinājušās straujas sadursmes. Ka vēsturiskā materiālisma metode no šīs cīņas būtu guvuse panākumus, to šodien neņemsiēs vairs apgalvot pat viņas karstākie aizstāvētāji. Lasītājs būs, bez šaubām, jau novērojis, ka marksisma metode, kāda tā pie mums bija iecienīta vēl dažus gadus atpakaļ, gan mākslas un literatūras kritikā, gan arī sabiedriskos rakstos, zaudējuse savu spožumu. Tikai paretam vēl izmanāma tieksme pēc tiem paviršiem analogiju slēdzieniem un vājiem jēdzienu savārstījumiem, ar kādiem savā laikā appludināja drukas papīru latviešu marksisms.

Un tomēr arī tas, kas vēl pāri palicis, nav mazums garīgās šaurības ziņā. Sevišķi krīt tas acīs, kad redz, ka pat rakstnieki, kas cenšas būt modernāki un nopietnāki, nespēj izvairīties no veciem materiālisma metodes iespaidiem. Man priekšā M. Skujenieka darbs: Nacionālais jautājums Latvijā. Gribētos par to daudz, daudz laba teikt, aizrādīt uz to kā uz nopietnu, jaunu darbu, ja caur visu grāmatu nevītos tomēr kaut kas vecs, pelēks, kāda savāda nedrosmīga kautrība un salkana dziņa iztapt. Kam? Kādam *Monsieur Tout le Monde*, kādai vecai vārdu varai. [...]

“Līdz ar šķiru nozušanu pēc kāda laika,” viņš saka, “izzudīs arī šķiru raksturi, bet tautu raksturi nevar izzust, jo nav iemeslu domāt, ka cilvēku kopības mitēsies pastāvēt.” Bet taisni to apgalvoja visu laiku mūsu marksisms, un proti, pilnīgi tāpat iziedams no modernā kapitālisma šķietamiem apstākļiem, un mēs jau redzējam, ka pat Sk. nav vēl pilnīgi atsvabinājies no domu gaitas, no kuras var it viegli nonākt arī pie citādiem slēdzieniem. Tomēr jāpriecājas, lai arī pašā domu un slēdzienu gaitā atrastos pārāk stipra piekāpība pret veciem ieskatiem, ka laužas cauri kāda pareizāka atziņa. Autors aizstāv noteikti ieskatu, ka šķiras raksturs nenomāc tautas raksturu un ka tautas raksturs var ļoti spilgti vēl izteikties, piem., rūpniecības strādnieku šķirā, lai arī tā dzīvo pilnīgi citādos apstākļos nekā pārējās tautas daļas. “Strādnieku šķiras piederīgo raksturs nebūt nav tik proletārisks, kā to bieži mēdz apgalvot. Tas sakāms par visu tautu strādniekiem.” Pareizi, ka uz to parādību aizrādījuši arī vecmarksisti, bet tie pie tam noliedza kādu vispārēju tautas rakstura iespaidu, atzīdami vienīgi šķiras raksturu, izskaidrodami šo parādību ar to, ka strādnieku šķirā ieplūst citu šķiru piederīgie, un arī Sk. uzsver to. Tādas sociālas pieplūšanas sekas ir saprotamas, bet ja iegaumē, ka pienācēji no citām tautas šķirām nav savā raksturā noteikti vienīgi no tiem apstākļiem, kuros tie dzīvoja, bet nes sevī tautas rakstura vispārējās īpašības, tad strādnieku šķirā no tādas pieplūšanas var gan pienākt klāt viena otra jauna noskaņa, bet pats dvēseles dzīves pamats paliek strādnieku šķirā tas pats vecais. Pēc ilgākiem laikiem var arī šis pamats tikt irdināts, bet kādā mērā un cik stipriem jābūt pie tam jaunajiem iespaidiem, tas ir jautājums, par kuru pastāv lielas domu starpības. Un var drīzāk teikt, ka lielākā daļa psihologu ir tais domās, ka tautas raksturs grozās tikai ļoti lēni, un tāpēc arī var ar pilnu tiesību runāt par kopēju tautas raksturu pat stipri šķirtās un pat pretējās šķirās. Tālab arī strādnieku šķira nevar būt bez mīlestības uz savu tautu, neskatoties uz to, ka tā tai pašā laikā cīnās ar citu kādu šīs pašas tautas šķiru. Sociālais naidis var dažreiz palikt tik ass, ka šī mīlestība pret savu tautu it kā pazūd, bet tas notiek ārkārtējos apstākļos, akūtas cīņas brīžos, bet kad tie ir garām, vai kad sociālā cīņa sāk virzīties uz priekšu kārtējos paņēmienu, stipriem, kultūreli izkoptiem spēkiem, politikas un taktikas mākslai sekojot, tad šķiru cīņā saduras arvien vairāk tikai saimnieciski un politiski šķirtas daļas, bet ne tiktāl šķirti raksturi, ka varētu runāt par divām tautām vienā. Tā ir šķiras un viņu raksturi tikuši bieži atzīmēti, un to var arī saprast it labi kā aģitācijas paņēmieni, bet, attiecoties uz viņa socioloģisko saturu, ir tāds apzīmējums nevietā. “Kopīgais tautas raksturs vieno cilvēkus,” – un Sk. citē to, vēl pastiprinādams kādu vietu no Otto Bauera: “Tauta priekš manis nav nekas cits, kā gabals no mana rakstura; tādēļ es mīlu savu tautu.” Lai piezīmējam, ka tā nesaka kāds daudz peltais “mazpilsonis”, bet gan pazīstams teorētiķis – sociāldemokrāts. [..]

“Tautas īpatnējais raksturs veido tautas kultūru”, līdz ar to, protams, tas veido arī tautas mākslu, kuru saprot tautas kultūrelā kopība, vienalga, vai pie tās skaitās strādnieks vai pilsonis. No svāra ir vienīgi, ka tiklab viens, kā otrs ir spējīgs uz kultūras cilvēka dzīvi un mākslas saņemšanu. Tā “latviskā nokrāsa” Raiņa darbos, kuru atzīmē Sk., atrod atskaņu visu latviešu tautas šķiru piederīgos tāpēc, ka šī nokrāsa ir visas mūsu tautas kultūrelās kopības atvīzums, ja arī te katra vēlēšanās izskaidrot noslēpumu pilno sakaru starp mākslinieka īpatnējo radīšanas spēju, tās veidu pasauli vienā pusē, viņas iespaidu otrā nebūtu piespiesta ierobežoties ar pārāk

vispārējām domām. Var izprast, ka mākslā taisni tās īpatnības, kas izplūst no atsevišķā tautas rakstura, ir pašas svarīgākās, jo tās dod mākslas darbam oriģinālo satversmi, īpatnējo izteiksmi un savu ritmu. Jau pate tautas valoda ir viens no viņas spožākiem, ja ne viņas pats spožākais un grandiozākais mākslas darbs, kurā izteicas visa viņas garīgā būtība. Ar kādu dziļu sajūsmu var noklausīties kādas pavisam svešas tautas valodā, sekot tikai skaņu cēlieniem, nemaz neinteresējoties par pašu saturu. Tautas valodas panīkšana nozīmē kulturelu zaudējumu, jo ar viņu zūd liela garīga pasaule, milzīgs atziņu krājums. Vai gan tas it neko nenozīmētu priekš vispārējām cilvēces gara spējām? Vai tās panestu tādus laupījumus, it kā pazustu tikai gadu tūkstošu pu-tekļi? Bet ar valodu iet bojā arī daudz citi īpatnējās attīstības garīgie ieguvumi, arī citas nozares intelektuālā radīšanas darbā, jo visas tās plūst no viena avota: no tā īpatnējā rakstura, kas radīja tautas valodu un kas atrada šai valodā savu saturu. [..]

Kā varēja attīstīties mūsu apstākļos pretnacionāli virzieni, tas paliek gandrīz nesaprotams, un arī Sk. savā grāmatā nebeidz pie šī jautājuma nobrīnīties. Nav vajadzīga nemaz dziļāka teorētiska pārdomāšana, pietiek vienīgi ar to, ka kultūras cilvēks nostājas uz visiem saprotama, skaidra stāvokļa, seko savam instinktam, ja ne politiskiem vērojumiem, un tad nevar iedomāties tādu kultūras cilvēku, kas varētu sākt aizstāvēt tautas pašnāvību, jo tāda pašnāvība trāpītu vissāpīgāk taisni to nemantīgo tautas daļu, kurai sava tauta, valoda un māksla ir no vislielākā svara. Tā nevar cerēt bez garīga stipruma sasniegt labklājību, un tāpēc nacionāla apspiešana aizgriez tai ceļu uz cilvēcīgāku dzīvi, jo tā piespiež sevišķi šo tautas daļu apmierināties ar sīkām kultūras druskām. Tai nav iespējams svešā valodā ar tādiem panākumiem tikt uz priekšu kā mātes valodā. Arī uz to ir agrāk simtkārt ticis aizrādīts, bet varēja tomēr rasties pārtautotāji, kas gribēja iestāstīt latviešu strādniekiem, ka viņu labā esot padoties pārtautošanas centieniem, lai gan visiem bija redzams, ka šie centieni apdraud ne tikai mūsu kultūru, bet ir naidīgi kultūrai vispār. Tas bija kā kāds nesaprotams malds, kā varēja nopietni cilvēki tā apmānīties ar domu: jo ātrāk tautas sakusīs, iznīks, atmetīs savu īpatnējo dzīvi, totiesu ies ātrāk attīstība uz priekšu. Ko tad īsti saprata zem šīs attīstības? Jaunas ekonomiskas iekārtas sasniegšanu. Daudziem izlikās, ka tas veicams, vienīgi tautām saplūstot. Tālumā aicināja vispasaules ideāls, doma par vispasaules strādnieku armiju, vispasaules cīņu, vispasaules jauno sociālo satversmi, un zem šīs vispasaules idejas iedvesmas zuda daudziem sajūta priekš tuvākās apkārtnes reāliem priekšmetiem. Kas gan varēja būt mazā tauta, salīdzinot to ar pasaules miljoniem, no kuriem, šķita, atkarājas viss? Nekas bez tiem nebija domājams, nekas veicams. Tā ļoti daudz jaunu inteliģentu latviešu spēku ieklīda kādā vispasaules sapnī, vizošu ideju mutulī un tiem grūti nācās atgriezties pie nopietnas politiskas pārdomāšanas, līdz beidzot rūgtie piedzīvojumi atvēra acis dažam labam nacionāli vienaldzīgam, un nacionālais jautājums tapa arī par latviešu tautas likteņa jautājumu ar tādu drūmumu, ka tikai pavirša domāšana vai, pareizāk, pilnīga nedomāšana varēja to arī tālāk atstāt neievērotu. Tādā laikā vajadzēja nākt pārmaiņai arī vecās vispasaulības jūtās, un apcerējamā grāmata ir arī viens no šīs pārmaiņas interesantiem dokumentiem.

LATVIEŠU KULTŪRAS DEMOKRĀTIJA, VIŅAS SPĒKI UN UZDEVUMI (1913)

Atgriešanās no politiskās čalas reiboņa, kurā nav vairs nekā nopietna, īsta, sirsnīga – nedz sirsnīga naida, nedz arī patiesu ideālu, var notikt pie mums tikai ar jaunas, spēcīgākas kultūras inteliģences attīstīšanos. Tā ir vajadzīga, lai mūsu politiskā dzīvē ienāktu jauni, veselīgi dīgli. Politika jau pati par sevi ir tik asumu pilna, ka pat normālos politiskos apstākļos šādi kultūras centri, kur cilvēki satiekas pie pozitīva darba, ir kā pretsvars un izlīdzināšanās pret politiskām pārmērībām, pret sīku, neauglīgu, neķītru politizēšanu. Tagadējos apstākļos šī kultūras darbu nozīme būs jo sevišķi liela, jo taisni pie mums pēdējos gados attīstījās zināma slimīga tiekšanās – redzēt visu tikai no politiskā viedokļa.

Pie jauno kultūras centru attīstības krīt svarā, ka viņos iesakņojas un sāk zelt visi demokrātiskie dīgli, kas ir latviešu sabiedrības pilsoniskās nošķirās. Tiklīdz mēs mācāmies saprast, kādi mērķi ir visai tai politikai, kas iziet no galējā labā spārna, redzam, ka tur tiek “organizēti visi sastingušie elementi” un ka tie ir ar mieru “upurēt līdz galam visu mūsu gara un mākslas dzīvi, visu mūsu kulturālo pasākumu nākotni”; tad var tikai nopriecāties par katru pasākumu latviešu dzīvē, kurā izteicas brīvāki centieni. Ka nošķelšanās būs arī kultūras centros neizbēgama, tā ir patiesība, un taisni tie, kas to paredz, varētu ar mierīgākām acīm skatīties un priecāties. Tagadējā nošķiršanās notiek kaktos, plaši un aptveroši kultūras centri palīdzēs sagatavot jaunus atklātus cīņas laukus, tie līdzās ar vispārējo politisko formu paplašināšanos sagatavos vietas īstai garīgai cīņai.

Mūsu politiskā inteliģence ir pārāk sadrostatota un tai ir arī grūti atteikties no iemīļotiem paradumiem. Kopā strādāt tai nākas grūti. Tikai jauni spēki, kas ir svabadi no politiskiem aizspriedumiem, varēs likt pamatus jaunam, plaši apvienotam darbam.

Šī darba labā mums ir vajadzīga neatkarīgi augusi, patstāvīga, demokrātiska inteliģence. Tagad tā ir pārāk izklidusi un pārāk maz viņā enerģijas.

Tas viss padara tik grūtu pie mums stipras un izturīgas kultūras kustības attīstīšanos, neskatoties uz to, ka taisni mūsu dzimtenei kā iekšēji demokrātiskai zemei vajadzētu būt sevišķi noderīgai tādas kustības attīstībai. Līdz šim pašam laikam, kā jau aizrādīts, izteicas latviešu dzīvē spilgti tikai abi galējie spārni, kamēr lielie vidus slāņi vēl gandrīz pilnīgi snauž. Un vai tas nav dīvaini tādā tautā, kur nav aristokrātijas un oligarhijas, kur visa zeme ir gandrīz zemnieku zeme? Mums ir demokrāti, bet nav demokrātijas.

Sociālai kustībai šie mūsu demokrāti piepalīdz labām jūtām, tie ir līdzgājēji un kā tādiem tiem ir liela nozīme politiski-sabiedrisku kustību laikos. Kad turpretī dzīve noklust un viss sāk iet atkal liču loču tekām, kur viss galvenais sabiedriskais darbs pastāv svētku organizēšanā, izkopšanā un jaunu sabiedrisku spēku iekustināšanā, līdzgājēji ir mazāk no svara, tur ir pareizāki, ka arī līdzgājēji atrod savu pašu stāvokli un cenšas palikt par darbīgu spēku starp tālāk stāvošiem, vēl neorganizētiem sabiedrības slāņiem. Tagad demokrātiskie elementi palaikam slēpjas aiz pavirša marksisma. Dažkārt tā ir politiska glēvulība, dažreiz nekas, tikai domu trūkums.

Ļoti daudz visai labu galvu, kas pēc visas savas garīgās dzīves ir tikai demokrāti, baidās teikt, ka tie ir demokrāti. Tiem šķiet, ja tie noslēpjas aiz sociālās kustības teorijām, tad tie zaudēs morāliski. Tas viss var notikt tikai, kad demokrātijai kā tādai pašai vēl nav savas programmas, nav savu ideju, savas pārliecības. Demokrātiskā kustība iegūs vienību, kad tā godīgi mēģinās atrast savu ceļu, savu pašu domu un savu pašu politisku virzienu. Tad izzudīs arī iz dažām inteliģences aprindām slapstīšanās, nedrošība un kautrēšanās ņemt politiskā dzīvē dalību.

Ir nenoliedzams fakts, ka daļa no mūsu jaunās inteliģences ir attālinājusies no paviršā brošūru marksisma un atrodas ceļa jūtās. Šī atdalīšanās no frāžu marksisma mūsu sabiedriskā dzīvē nav solis atpakaļ, jo līdz ar viņu notiek pašā marksismā pārvērtēšana un lomu noskaidrošanās. Ja demokrātiskie elementi aizietu kā sociālās kustības ienaidnieki, tad varbūt vēl varētu runāt par progresīvo spēku vājināšanu. Bet tie, tā domājams, paliks arī turpmāk saviem cilvēcības ideāliem uzticīgi. Atdaloties no vecā marksisma, tie pāries uz pašu aktīvāko politiku demokrātijas garā, tie ar pašorganizēšanos varēs priekš šiem ideāliem vairāk darīt, nekā būdami tikai līdzgājēji pie marksisma.

Vai viņu cerības piepildīsies, tas atkarīgs no tā, cik nopietni demokrātiskie spēki ķersies pie dzīva, neatlaidīga darba.

Daudz ierunu griezīsies pret demokrātu programmu kā nepietiekoši radikālu. Bet ja kāda politiskā partija grib ieinteresēt, iekustināt un arī organizēt aprindas, kuru sociālais stāvoklis spiež uz varenākām domām, tad tikai politiskas neprašas varētu prasīt, lai šī partija pieņem tādu sociālo programmu, kas piemērota citas šķiras prasībām, tas pats jāsaka par taktiku. Ne varonības dēļ pastāv zināma partija vai tiek uzņemti zināmi politiski darbi. Ja zināms panākums sasniedzams sparīgā darbā bez ārkārtējiem varonības aktiem, tad nevienam nenāks prātā pastāvēt uz varonības politiku.

Kāds spēks būtu mūsu demokrātiskā centra rokās, kāds galvenais politiskais līdzeklis? Ideja, sistemātiska ideja, sistemātiska doma.

Pārāk maz ir pie mums pēdējos gados tikusi cienīta teorētiska audzināšana un vispārīgs teorētisks darbs. Kas šai ziņā ir ticis darīts, tas nepaceļas pāri par vispārējo brošūru līmenim. Ideju zinātniska un droša piesavināšana, ņemot vērā sociālos un politiskos piedzīvojumus, kurus dod Vakareiropa, ir pie mums vēl tikai pašā iesākumā. Mūsu demokrātijas uzdevums būtu ideju kārtīga noskaidrošana, ievērojot visu to, kas mūsu politiskās cīņās izteikts pārāk vispārēji un bieži pavirši. Sagaidīt to jau tagad no vecā marksisma piekritējiem nevar; bet kritiskā doma marksismā virzīsies uz to pašu pusi, arī viņa nodosies arvien vairāk patstāvīgas pētīšanas darbam.

Teorētiskais darbs būs lielā mērā arī praktisks darbs, tas nepaliks bez panākumiem sabiedriskā dzīvē. Somijas demokrātija ir stipra ar šo ideju darbu, un tas, ko tā panākusi, liecina pats par sevi. Tur pie visiem jautājumiem ir teorētiska interese daudz dzīvāka un tur arī daudz vairāk jautājumi nodarbina zemes spēkus, kā pie mums, kur mūsu dzimtenes svarīgākie jautājumi nav pat vēl palikuši par nopietniem studiju priekšmetiem.

Ierosināt šīs plašās teorētiskās intereses nav pie mums viegli. Teorētiska domāšana atrodama pie mums vairāk dzīves klaidoņos, bet ne pašas dzīves vidū. Visa pārējā dzīve tek pārāk praktiski, bez attīstītas teorētiskas darbības. Kultūras demokrātijai nāksies to modināt.

Kad pacelsies mūsu vispārējās garīgās intereses un kad šai ziņā pietuvināsimies tuvāk vecākām kultūras zemēm, tad, domājams, ka arī mūsu politiskie zemes jautājumi, kuri šimbrīžam interesē samērā šauras sabiedrības daļas, paliks dzīvāki. No aprādītiem apstākļiem ņemams viens galvenais slēdziens, ka latviešu inteliģences demokrātijai ir tagad pirmais uzdevums strādāt savā vidū. Latviešu inteliģencē ir daudz, vēl pārāk daudz nepastāvības un nenoteiktības, vēl viņā ir neskaitāmi daudz vienaldzīgu cilvēku, kas izkaisīti pa Krieviju un pa visu pasauli. Šis spēks paliek tagad neizmantots, neauglīgs priekš zemes. Organizēt, apvienot šos izkaisītos spēkus, tam jābūt vienam no mūsu demokrātiskā centra lielākiem darbiem, kurš vislabāk izpildāms no viņa paša.

Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi. –
R.: Valters un Rapa, 1913. – 12.–16. lpp.

LATVIEŠU KRITIKA MĀKSLAS UN ZINĪBU JAUTĀJUMOS (1908)

Vēsturiskais materiālisms mūsu kritikā un vēsturiskais materiālisms savā īstā veidā

Jau no pēdējiem aprādījumiem varēja nošķiest, ka tas vēsturiskais materiālisms, ar kuru tik nejdzīgi uzbāzīgi lepojas mūsu kritika, ir lielā mērā primitīvs, lai neteiktu vairāk. Vai patiesi mūsu kritika domā kam iestāstīt, ka viņas teorija, kurai tā pielipinājuse labas preces etiķeti, ir spējīga izskaidrot jel vienu vēsturiskā procesa parādību, nerunājot jau nemaz par visu cilvēces vēsturi visos viņas posmos tagadnē un senatnē? Vai tik asi domātāji, kā vēsturiskā materiālisma autori, būtu patiesi bijuši tik aprobežoti, ka tie ar pāris vienkāršiem, vispārējiem teikumiem būtu gribējuši apņemt visus vēsturē darbojošos spēkus un tendences? Un galvenais: ka tie būtu uzskatījuši tās nedaudzās piezīmes par vēsturisko materiālismu, kādas tie izkaisīja savos rakstos, par pietiekoši nodziļinātām un noapaļinātām vienas visuapņemošas socioloģiskas teorijas sastāvdaļām. Ko tie zinātnei atstāja, tie ir asprātību pilni fragmenti, domu gabali, bet tie ir patiesībā tikai vēl materiāls, pie kura zinātnei jāstrādā, kuru tai jāpapildina, jāsiņā. Kā katrā neizkoptā teorijā, tā arī te ir savas pretrunas, kuras prasa sevišķu nodziļināšanos, un nekas nevar tā tai kaitēt kā akla atkārtošana, vēlēšanās noslēpt šīs pretrunas. Tas var vest vienīgi pie sastinguma kā pašā teorijā, tā arī pie viņas aizstāvjiem. Nekad vēl nav dzīves spējīga doma attīstījusies, ja tā nav tikusi saņemta ar kritiku, saprotams, ne ar to kritiku, kas grib nokaut, kas iztek iz šaurām interesēm, bet ar kritiku, kuru vada atzišanas un loģikas prasījumi. Šī būs tā, kura darīs priekš zināmas domas attīstības vairāk nekā visas slavas dziesmas.

Lai iegaumējam vispirms, ka vēsturiskā materiālisma uzskati ir savos pamata veidos izteikti pusgadusimteni un vēl vairāk atpakaļ. Par to laiku pienākuši klāt jauni pētījumi, jauni vēstures materiāli un jauni materiālu sakopojumi, kas vēl nebij pieietami vēsturiskā materiālisma teorijas pirmiem izteicējiem. Vai brīnums, ka šinī teorijā nu rodas jauni jautājumi, kas vairs nav atbildami ar vienu otru frāzi, bet kas prasa loģikas darbu.

Kas vēsturiskā materiālisma teoriju vēl šodien tādu pašu atkārtu, kāda tā bija pussimts gadus atpakaļ, vai pat vēl tādā veidā, kādā tā parādījās vieglā ikdienas lietošanā, tas to nekad nav pazinis, nedz sapratis. Vēsturiskā materiālisma teorijas attīstībā mēs redzam pastāvīgi jaunu problēmu uzdīgšanu, kas padara to arvien sarežģītāku, mazāk pieietamu pavirša feļetona prātam. Kas grib par vēsturisko materiālismu šodien runāt, tam jāatspoguļo pirmām kārtām viņa problēmas, viņa iekšējā cīņa un tikai tad, ja tam tas izdosies, varēs sacīt, ka tas izskaidrojis mums vēsturiskā materiālisma principus. Līdz tam tas zinātnē nav nopietni ņemams.

Jau vairākkārt ticis aizrādīts, ka Engelss deviņdesmitos gados no vēsturiskā materiālisma iesākuma veidojuma attālinājās un viņā iepin uzskatus, kas visai vēsturiskā materiālisma teorijai piedod stipri citādu izskatu, nekā tā izteikta ievadā "*Zur Kritik der politischen Ökonomie*" vai strīdus rakstā pret Prudonu "*Misere de la philosophie*".

Tas, šķiet, nav visai pareizi. Vērīgāk ieskatoties minētos rakstos, var tur atrast vietas, kuras norāda, ka jau toreiz, kad minētie raksti nāca klajā, ja, pat jau agrāk, vēsturiskā materiālisma principi bij mazāk vienkārši, nekā tie izliekas populārā ietērpā. Lai piedomājam, piem., pie vietas, kur "*Misere de la philosophie*" autors, runādams par principu maiņu vēsturē, saka, ka "izskaidrot šo maiņu, ņemot, piem., principu dažādību 11. un 18. gadu simtenī, var tikai, vērīgi izpētot, kādi bij ļaudis 11. gadu simtenī, kādi viņi 18. gadu simtenī: kādas bij viņu vajadzības katrā no šiem laikmetiem, viņu ražošanas spēki, viņu paņēmieni un negatīvie materiāli ražošanai".

[..]

Nevajaga lielas saprašanas, lai šinī vienā vietā vien jau atrastu domas, kuras tam vēsturiskam materiālismam, kādu to redzam pie mums, ir pilnīgi svešas.

Kas būs tik drošs sacīt, ka minētā vietā ir saimniecībai, resp., ražošanas spēkiem dota vienīgā noteicēja loma garīgās dzīves pārgrozībās? Arī kurlākā auss tur dzird, ka, lai izskaidrotu pārgrozības zināmā sabiedrībā, ir vajadzīgs pētīt šīs sabiedrības cilvēkus, t. i., izzināt viņas kolektīvo psiholoģiju kā vienu elementu starp citiem ("ražotājiem spēkiem, negatīviem materiāliem"). Bez tam: negatīvie materiāli, dabas produkti. Tātad arī dabai pieder sava loma.

"Kapitāla" 1. daļā (139. l. p. 2 c) Markss to paskaidro tuvāk. Darba procesā parādās kā līdzekļi dabas apstākļi, kuri nepieciešami, lai darba process varētu vispilnīgāki norisināties. Bet šie apstākļi neiet tieši pašā darba procesā. Otrā vietā, tai paša "Kapitāla" pirmā daļā Markss aizrāda, ka darba ražība atkarīga no dabas apstākļiem. Pie šiem dabas apstākļiem Markss rēķina **cilvēku** un viņa **dabisko apkārtni**. Cilvēka daba nav visur vienāda, "viņas lielāka vai mazāka bagātība atkarājas no viņa cilts piederības, no zemes un no klimata".

[..]

Visi šie apstākļi dara iespaidu uz ražotāju spēku attīstību. Ja tas tā, tad tie, saprotams, piedod ražotājiem spēkiem katrā sabiedrībā un katrā vēstures laikmetā zināmu īpatnību, kurai loģiski jāpāriet uz saimniecību un no šejienes uz ideoloģiju, ja pat negribētu pielaipt, ka minētie dabas apstākļi, rāsa un ģeogrāfiskā apkārtne, dara uz garīgo dzīvi **tiešu** iespaidu. Bet, pielaižot arī minēto dabas apstākļu vienīgi netiešo iespaidu, jā, iespaidu uz ražotāju spēkiem vien, tad jājautā, kur palikuse šī vēstures pamata elementa neatkarība? Ja tas padots citu elementu iespaidiem,

tad tas loģiski nav vairs pamata cēlons un citi elementi atvasu cēloņi, bet tas pārvēršas par **līdz-**faktoru, par **līdz**elementu elementu kopībās, un, izskaidrojot kādu parādību garīgā dzīvē, mums jāievēro pēc cēlonības jēdziena likumiem pārgrozības visā šādā elementu kopībā, ne tikai kādā vienā vien, un vienīgi tad, ja mums izdodas zināmu jaunu parādību vest pārlicinošā sakarā ar pārmaiņām noteiktā elementu kopībā, mums ir tiesība sacīt, ka mēs esam uzgājuši parādības noteicējus. Ja ražotāji spēki un viņu attīstība atkarājas, kā to atzīst pats Markss, no citiem noteicējiem, kā tad var nostādīt pie garīgām parādībām ražotāju spēkus par vienīgiem noteicējiem?

Markss kā ass domātājs it labi zināja, ko tas gribēja teikt, ja tas pie sabiedrisku un garīgu pārgrozību izskaidrošanas nostādīja izpētījamo elementu rindas pirmā vietā – cilvēku psiholoģiju, “cilvēku dabas lielāku vai mazāku bagātību”, atkarīgu no “cilts piederības, zemes un klimata”. Tādēļ arī Engelss nedod nekā jauna, jo tas pat pašu rāsu atzīst par ekonomisku faktoru.¹ Tikpat maz savādības mēs atrodam pie Kautska, kad tas saka: “Es esmu tālu no tā domāt, ka rāsu savādībām nebūtu iespaids uz vēsturisko attīstību.”² Bet ja vēsturiskais materiālisms atzīst, ka ražotāju spēku attīstība savā ziņā atkarājas no cilvēku psihikas, kā tad ir ar tiem mūsu kritikas apgalvojumiem, pēc kuriem “sabiedriskās attīstības dzinējs spēks ir vispēdējā kārtā – sabiedrības materiēlie ražotāji spēki”³, kur taču, kā izrādās, ir vēl citi “dzinēji spēki”, tā sakot, “dzinēji spēki” visu visupēdējākā kārtā? Izrādās, ka “idejas” var ne tik vien rasties “dzīves materiēlo attiecību dziļumos”, bet arī dabas un “cilvēka dabas bagātības” dziļumos.

No mūsu kritikas tiek tālāk sacīts, ka “katrā laikmetā un katrā sabiedrībā ir zināms krājums ideju, kas radītas no šī laikmeta un šīs sabiedrības”⁴, saprotams, atkal “materiēlās dzīves dziļumiem”. No šī stāvokļa skatoties, nevar būt nekāda nozīme tradīcijām un tādu arī nemaz nevar būt, jo tradīciju idejas “radītas” pagājušos laikmetos. Citādi domā, un tas arī pēc augšējiem atzinumiem pilnīgi saprotami, vēsturiskais materiālisms. Engelss piedod tradīcijām tik lielu nozīmi, ka pieskaita tās pat pie pašām “ražošanas attiecībām”. Šīs senāko laiku idejas var būt, pēc viņa domām, pat tik stipras, ka tās var dzīvot vienīgi no sava iekšējā “**inercijas spēka**”, ar citiem vārdiem, var dzīvot laikmeta materiēliem “apstākļiem” un “dziļumiem” nemaz nepiemērotas idejas un nevien dzīvot, bet arī noteikt pašus ražotājus spēkus un ekonomisko struktūru. Arī Kautskis atzīst senāko laiku pārdzīvojumu nozīmi. Nav te no svara, ka šos pārdzīvojumus nostāda par “iepriekšējo ekonomiskās attīstības pakāpeņu pārdzīvojumiem”.

Pirmkārt, mēs redzējam, ka ekonomiskais attīstības pakāpenis viens pats neko nenosaka un, otrkārt, ja pat to pielaistu, tad būtu smieklīgi sacīt, ka “katrā laikmetā un katrā sabiedrībā ir zināms krājums ideju, kas radītas no šī laikmeta un no šīs sabiedrības”⁵ un tad tai pašā elpas vilcienā atkal sacīt, ka katrā laikmetā un katrā sabiedrībā ir zināms krājums ideju, kas radītas no **senāka** laikmeta un no **senākas** sabiedrības. Markss ar Engelson šo pretrunu izjutuši, un tāpēc

¹ Skat. viņa rakstu iekš “*Der sozialistische Akademiker*” no 15. oktobra 1895. g.

² *Kautsky K. Was will und kann die materialistische Geschichtsauffassung leisten. Neue Zeit, 1896–97.* – 9. burtnīca.

³ J. Jankavs. *Vecie elki*, 34. L. p.

⁴ Turpat, 56. L. p.

⁵ Turpat.

pie tiem arī neatradīs tik šauru formulējumu, kā pie mūsu tā sauktiem vēsturiskiem materiālistiem.

Kur Markss un Engelss pie politisku principu un vispār garīgām (ideju) pārgrozībām meklē cēloņus sarežģītā cēloņu sarežģījumā – pagātnes un tagadnes elementos, pagātnes un tagadnes ekonomiskos pamatos, dabā un cilvēku psihikā, kur var sacīt, pie noteikta laikmeta “radīto” ideju izskaidrošanas tikpat lielu lomu kā šis laikmets spēlē pagājuši laikmeti un pagājušu pilnīgu patstāvību ieguvušas laikmetu idejas, tur mūsu “vēsturiskie materiālisti” redz vienīgi tīru automātisku atkarību no šī **viena** laikmeta “ekonomiskās struktūras”, kurā, viņu žargonā runājot, visas šīs laikmeta idejas “dzimst”, “izaug” un kuras tad mākslenieks “smel”, pārējā publika streb.

Dažubrīd šī famozi vienkāršā vēstures ierīcība attēlojas mūsu publicistu galvās pat ne kā funkcionēla sakarība, vēl vairāk, pat ne kā automātiska, kur viena daļa no nedzīva mehānisma iekustina otru, bet kā sakarība starp dzīvu, ar prātu apdāvinātu subjektu un nedzīvu priekšmetu, pie kam dzīvā subjekta lomu tie atdod “saimnieciskiem apstākļiem”, un cilvēku tie padara par nedzīvu priekšmetu, par “riku”. Ligoņņu Jēkabs nevar vēl 1906. gadā (!) saprast, ka latvieši neizturas pret dzimtbūšanas nodibinātājiem Baltijā vismaz pateicīgi, ja ne sajūsmīgi. Šie taču izpildījuši ļoti grūtu uzdevumu.

It “**dabīgi** tautai vajadzēja zināmā saimniecības stāvoklī izbaudīt dzimtbūšanas stadiju”¹

Pateicība “Baltijā atnākušiem... Tie netaupīja savus spēkus, bet tos ziedoja tautas “dabīgai attīstībai” – tie lika tautai izbaudīt dzimtbūšanas stadiju.” Ja tas priekš tiem bija savienots ar pūlēm, ar nepatikšanām, tad tie ir nesti upuri un paši “Baltijā atnākušie bij tikai rīks saimniecisko apstākļu varā”².

Te mums spilgts piemērs, kā izskatās vēsturiskais materiālisms pie mūsu “marksistu publicistiem”. Ir tikai “saimnieciskie apstākļi”, un ir viņu rokās “**tikai rīki**”. Viss, kas norisinājās politiskā, ētiskā un vispār garīgā dzīvē, visu, ko dara cilvēki, ko dara politiskās organizācijas, politikas un tiesību iestādes, it viss tas nav sociāltikumiski vērtējams, jo viss tas ir “**tikai rīks**” un rikojums, pie kura cilvēka spriešanas spēja, viņa griba un tikumiskais raksturs nespēlē ne mazāko lomu. Kur nav gribas aktu, ne gribas aktu garīgas cēlonības, ne gribas izteiksmes, kur ir “**tikai rīki**”, tur arī nevar būt salīdzinājamās ētikas vērtības. Tur viss ir vienādi labs un vienādi ļauns, vienādi progresīvs un vienādi regresīvs; tur nav ne mazāku, ne lielāku ideālu, ne tumsoņu, ne cīnītāju; tur ir tikai dabīgi āmura mehāniskie kustieni, kurus vesels cilvēka prāts negribēs mērīt ar garīgas dzīves mērauklām. Tur ir tikai mehānikas parādības, ar kurām nodarbojas mehānikas zinātne.

Tā iz vēstures tiek izdzīta pēdējā iniciatīva un izdzēsts pēdējais apziņas akts, izrauts pēdējais apzinīgi radošais spēks. [..]

Tādas ir mūsu feļetonu materiālistu **loģiskās** konsekvences, ar ko nav sacīts, ka arī **praktiskās**, bet tas tik vēl vairāk pastrīpo viņu loģiskās argumentācijas trūkumus un to apstākli, ka viņiem trūkst taisni principu, vismaz pamatīgi apdomātu, savstarpēji saistītu principu. [..]

¹ Ligoņņu Jēkabs. Latviešu literatūra, 70. L. p. (iznāca 1906. g.).

² Turpat.

MŪSU GARĪGĀ PANĪKŠANA, VIŅAS SEKAS UN JAUNIE PIEPLŪDI

[..]

Ne vienu reiz vien jau ir pārdzīvoti laikmeti, kur viss liekas esam saprasts, kur domāšana it kā apmirst, un viss šķiet tā noskaidrojies, ka dzīve zaudē meklēšanas dziņu. Šinī sastingumā rodas it dabīgi dziņa pēc jauna, noslēpumaina. Šādos laikmetos pamožas savāds garīgums. Tā ir romantika, kas šādos laikmetos nāk un sajauc visas tik glīti sakārtotās domas, sarausta vecās tikumības un prātības mērauklas. Cilvēks tādā pārejas laikmetā atgriežas atkal vairāk atpakaļ pie sevis, nodziļinājas vairāk savās paša domās. Iesākas cilvēka moku pilnā, iekšējā tirzāšana. Kas nenodziļināsies romantikas parādībās, tas liksies maldināties no viņas ārējām izteiksmēm, no tiem simboliem romantikā, kas it kā sauc atpakaļ uz senatni, uz kādu brīnumu pasauli, un tas neizjutīs, ka romantikas dziļākā dvēsele ir pēc savas dabas nemiera pilna. Romantika ir, kā izteic šo pašu domu Kalthofs, savos sākumos nemiers ar sastingušiem dzīves spēkiem. Romantika atgriežas atpakaļ pie cilvēka un modina spēkus, kas lai cīnītos ar nospiedošo, sastindzinošo tradīciju varu; tā atraisa īpatņa spēkus, kas vienmēr uzvar pār burtu un satrunējušām dzīves formām.¹ Eikens savukārt aizrāda uz romantikas dziņu pretoties visiem dogmatiskiem ierobežojumiem, uz viņas dziņu modināt dzišanos pēc tālākā, pēc tā, kas vēl nav atradis atzišanu, kas atrodas cīņā. Tādā ceļā, saka Eikens, tapa dzīve daudzkārt paplašināta un atsvaidzināta, dzīve it kā atgriezās atpakaļ pie saviem avotiem un tapa dabīgāka.²

Mūsu laikmetā var atrast visas šīs romantikas zīmes. Protests pret paviršību, nemiers ar politisko un zinātnisko diletantismu iedegās arī pie mums. [..]

Ja mēs pārejas laikmetā satiekamies ar Ničes idejām, tad tas labi saprotams. Taisni pie Ničes var redzēt kādā lielā mērā romantiskais individuālisms ir jūtu nemiers ar seklumu ikdienišķā, izmītā, par frāzi pārvērstā racionālismā. Tagadnes cilvēks slāpst pēc tiešu jūtu un sajūsmu dzīves, – viss tas liecina par krīzi, kuru tagadējā brīdī pārdzīvo cilvēce. Ničes vārdos neizpaužas nekas cits, kā šīs slāpes. Pārdzīvojamā krīze ir bez šaubām zīme, ka cilvēce nesaļūst, bet ka tā aug un nodziļinājas. Bet augšana ir pat individuālā dzīvē savienota ar smagiem, bieži nospiedošiem stāvokļiem. Vai mūsu kritika jel reiz mēģinājusi šai parādībā iedziļināties, vai tā jel kad aptvērusi Ničes garīgo dzīvi viņas visumā? Kamdēļ arī? Bij taču tik viegli atkārtojamas frāzes pie rokas. Ko prasīt no mūsu sastingušās domāšanas, kad pat tik stiprs domātājs, kā, piem., ētikas filozofs Koens, nav varējis savā morāles filozofijā atsvabināties no vecās iedomas, ka Niče jau saprasts un atspēkots ar frāzi: "*Die Herrenmoral ist nichts als Teufelei*".³ Un vai nav savādi, ka Ničes garīgā pasaule tiek apkarota taisni tai pašā šķirā, iz kuras tā esot izcēlusēs un kuras idejas tā izteicot. Ja tas tā būtu, tad varam būt pārliecināti, ka par to vācu profesors nerunās kā par "*Teufelei*". Ničes garīgā pasaule ir, kā šķiet, nepatīkama kādai citai šķirai, kura ir izplatītāka, nekā to parasti domā. Šīs šķiras jēdziens, saka Akuraters, ir plašs un daudzējādi saprotams.

¹ Kalthof. Die Religion der Modernen, 252. L. p.

² Eucken. Grundlinien einer neuen Lebensanschauung, 214. L. p.

³ Kungu morāle nav nekas cits kā velna būšana.

Priekš viņas ir visbīstamākais vārds brīvība, vienalga, vai brīvība politikā, morālē, mākslā, vai brīvība personiska un sabiedriska. Nemeklēsim priekš šīs šķiras vārdu, visiem tā it labi pazīstama; tās pamats ir garīga pieticība un pietūkuse pašpaļāvība. Pret to sacēlas Ničes prātnieka un dzejnieka naidis. Tas met liesmu lāpu tai mierā un slinkumā, kas kā lielākā garīgā netiklība stiepjās no paaudzes uz paaudzi un pret kuru būs vēl jāved lielā cīņa, kad būs aprimušas visas politiskās un sociālās sadursmes.

Cik dīvaini tas arī neizliktos, bet taisni laikmets, sākot ar deviņdesmitiem gadiem, ir mūsu dzīvē atzīmēts ar šādu garīgu slinkuma mieru un kūtru pieticību. Nenoliedzami, ka tas ierāva mūsu dzīvē ļoti plašus viļņus, bet jaunās strāvas priekšrindas nogrima pēc pirmiem cīņas panākumiem tādā pašā sastindzinošā pašdievināšanā, kādā bij dzīvojis vecais laikmets. Sirsnīgu, dziļi pārdzīvotu domu vietā stājās rutīna, principus atbīdīja sikas personības, paviršība un diletantisms pārņēma katru dzīvāku pasākumu. Viss, kas uzplauka šinī nospiebtā gaisā, drīz vien arī novīta, – novīta mūsu jaunā kritika, novīta rakstniecība, novīta cilvēki, kas bij devuši spirtākās cerības. Garīgums izplūda liekulībā. Kur nebij talanta, tur pietika ar liekulību un liekulība noēda vienu spirtu atvasu pēc otras. Kur nebij domu vai īstu jūtu, tur pietiek ar skanīgiem vārdiem un sekliem sociāliem motīviem. Piepildījās arī pie mums Hebbeļa vārdi: *“Alle Mittel-mässigkeit in der Poesie führt zur Heuchelei im Charakter und Leben.”*¹ Cik daudz neīstu, darinātu jūtu deviņdesmito gadu literatūrā! Bet mūsu kritikai pietika, ka gribēja redzēt dzejā cilvēku, kas patika tā acumirkļa sekliem ieskatiem, tai vajadzēja cilvēka, kas prot atkārtot vieglas, nesakarīgas polemiskas domas. Tā ne tik vien nesekmēja cilvēka dziņu uz dziļāku patiesīgumu, tā to noslāpēja. Liekulība palika par sociālu slimību, kas aizņēma mūsu inteligencē plašas ap-rindas. Cilvēks ar savu īsto dvēseli paslēpās, tas kaunējās runāt par savām īstām jūtām, un lai tās būtu bijušas arī pašas tīrākās. Lirika, šī visintīmākā, vissirsnīgākā dzeja izsika. Kas drikstēja ņemt no savām sirds jūtām un iet pāri pār sabiedriskām un politiskām paviršībām. *“C'était plus qu'un poete, c'était un homme,”* sacīja kāds franču rakstnieks par de Missē (*Musset*). Pie mums pavisam otrādi: te slavēja dzejnieku, ja tas nebija cilvēks. Bet lirika bez īsta, neliekuļota cilvēka ir meli pēc satura un formas, tie ir meli, kas diemžēl nepaliek melnos burtos, bet iezižas cilvēku miesā un asinīs.

[..] Tādā laikmetā uzauga vesela paaudze. Kas lai tanī būtu modinājis dziņu uz patiesību, kur tai pastāvīgi sacīja, ka tā pati ir īstās patiesības nesēja. Vai sacīja tai Lessinga vārdiem: “Ne patiesība, kuru ieguvis cilvēks vai kuru tas šķiet esam ieguvis, ir šī cilvēka vērtība, bet gan cilvēka sirdīgās pūles tikt pie patiesības.” Bet cik nebij mums taisni toreiz cilvēku, kuri domāja esam ieguvuši visu patiesību, kuri šo patiesību turēja par savu neatņemamu īpašumu. Un šī patiesība bij tik viegli iegūta. Šinī patiesībā nebij nekā paša izciesta, to varēja apvilkt viegli kā svārkus un tikpat viegli to varēja arī novilkt. Tā neprasiņa darba, tā deva mieru un pašpaļāvību.

Bet patiesība garīgā dzīvē ir vairāk kā šodienējā patiesība, tā ir, kā Kalthofs saka: “Mūžīgā dziņa, iz katras atbildes iegūt jaunu jautājumu, visā, kas liekas pastāvam, atrast jaunas problēmas.” Šādas patiesības dziņas trūka mūsu dzīvei. Tādēļ nevarēja arī mūsu rakstniecība nekur

¹ Jebkura viduvējība dzejā noved pie liekulības dzīvē un raksturā.

atrast dzīvības avotus, modinātājus spēkus. Mūsu rakstniecība nekad nejuta pret mūsu kritiku uzticību un cienību, it vienkārši tāpēc, ka tā nejuta mūsu jaunā kritikā, nedz viņas vispārējā pasaulē pie mums patiesus garīgus spēkus. Kritikai jābūt pirmām kārtām **paškritikai, pašdarbībai**. Visa mūsu dzīve ir tikai tik daudz vērtā, cik daudz mēs to spējam pārvērst garīgā cīņā un pašdarbībā. "Ja cilvēks nepiesavinās garīgo pasauli kaut kādā ceļā tieši, ja šī garīgā pasaule cilvēkā nepārvēršas par dzīvu un atdzīvinošu tagadni, tad cilvēka sakars ar garīgo dzīvi paliek ārējs."¹ Kur šis sakars ir tikai ārējs, tur, protams, nekad neattīstīsies arī dziņa uz dziļāku patiesīgumu, tur nebūs problēmu, nebūs arī istu dusmu, nedz arī īsta naida. Griba tur nekad nepacelsies pāri pār ikdienību un neieviļņos pašdarbību citos cilvēkos. Atsevišķa cilvēka dzīvei ir tikai tad kultūras vērtība, kad tas prot attīstīt garīgu patstāvīgumu, un tiek par "īpatnēju dzīvības centru". Kur tā nav, tur arī nav garīga spēka; tur varbūt ir zināšanas, varbūt pat laba griba citiem palīdzēt; bet viss tas nevedīs ne pie kādiem paliekošiem panākumiem, kur aiz darbības nesajūtama mūžīgi alkstoša, patiesa sirds. "Kādu briesmīgu tukšumu mēs redzam bieži pie cilvēkiem," izsaucas Eikens, "kuru darbi atrod un arī pelna pat atzinību!" Bet šie darbi paliek bez dzīvības un mazāk atrod atbalsu cilvēka garīgā būtībā, nekā tie, kas varbūt mazāk spilgti uz ārieni, bet toties sirsnīgāki ar savu nemieru. Kur bij mūsu rakstniecībai un mūsu domai atrast šo dzīvību, kur pie mums valdīja tukšums un tuklais apmierinājums, ka viss jau atklāts, viss jau izzināts. Bija dabīgāki, ka šādos apstākļos nāca sastrēgums. Tas bija paredzams. Pēc psiholoģiskā kontrasta likuma vajadzēja pienākt brīdim, kur bij jāierosinās nemiera virzieniem. [..]

Mācīties domāt gleznās, nodziļināties abstrakcijās un, runājot Reskina vārdiem, attīstīt sevi iejušanās spēku līdz tādām dziļumam, ka vājākā ēna, liegākā krāsa un līnija, visi priekšmeti ap mums, katrs ievīļņojums tiek atzīmēts mūsu dvēselē, tad mēs vienmēr atradīsim ceļu pāri kūrībai un sastingumam. Glēvulība domās un pašierobežošanās, bailes no tālākā, kas ir mūsu ienaidnieks. Zīmīgi par to saka Šillers savā desmitā vēstulē par estētisko audzināšanu: "Kas neuzdrošinājas iet pāri par tiešību, tas patiesību nekad neiegūs." Tikai šī tiekšanās pāri par tuvāko, redzamo, saprasto padara cilvēku par garīgu būtni. "Ja cilvēks ir tikai sava laika saturs, tad viņa nebūt nav un tam nav tādā arī satura." Jaunās strāvas realisms izsīka bez šīs tiekšanās. Kur tik daudz tika cildināts realisms, tur patiesībā valdīja īsts viduslaiku nepatiess, salkans ideālisms. Cilvēks baidījās uzskatīt pats savu seju un slēpās platās drēbēs, tas bēga no kailuma, bēga no spoguļa...

Te vajadzēja nākt atplūdiem un pieplūdiem. Un mūsu kritika? Tā brīnās, ka viņos ir neskaidrības un vājības, kaislības un neprātības. Patiesīga doma atradīs pārdzīvojamā lūzumā vairāk nekā vājības un neprātības; tā nepiemirsīs, ka cilvēku maldos dažkārt piedzima cilvēces patiesības. Viegli ir runāt par vājībām. Bet kur šiem pieplūdiem atrast vadošu, audzinošu domu? Un **kam** ir ko pārnest, **kas** paceļ soģa balsi? Vai tas garīgais tukšums, kas ir zemāks nekā visas neprātības un visas vājības? No šī tukšuma atskan laiku pa laikam tikai smieklī. Mēs zinām, tie nav radoši, dzīvības pilni smieklī, tie ir daudzkārt kretīnu smieklī. Tikai šai tukšumā varēja attīstīties mūsu pus paskvilanta, pus denuncianta tips; tikai te varēja ieperināties glupības un

¹ Eucken, 203. L. p.

demagoģijas hidra. Mūsu jaunā garīgā dzīve atrodas aiz šī tukšuma. Pie tās mēs tiksim vienīgi nenolaidīgā, patstāvīgā pašdarbībā. Tas ceļš ved uz mūsu zinību un uz mūsu mākslu.

Latviešu kritika mākslas un zinību jautājumos. –
R.: Jaunu rakstu apgādiens, 1908. –22.–29., 106.–112., 115.–116. lpp.

FLORENCĒ (1909)

[..]

Flāmu eļļas krāsu tehnika, kuru, kā zināms, brāļi Eiki izlietoja pirmie, sāka tai laikā nodarbināt itāliešu māksliniekus. Pie perspektīvas problēmas un kailuma studijām pienāca tādā kārtā jauns uzdevums klāt. Katrs mākslinieks centās attīstīt savas īpatnējās krāsas; māksliniekus nodarbināja ne tik vien ģeometrija un anatomija, bet arī ķīmija. Šinī jaunā pētīšanas darbā ir brāļiem Pollaiuolli lieli panākumi. Tiem paveicās dot savām gleznām lielāku krāsu spēku un lielāku spīgtumu, it sevišķi dabas skatos un ģerbu rakstos.

Šī mākslinieku grupa ir priekš mākslas teorijas, kā redzams, it īpaši arī tai ziņā ievērojama, ka pie viņas var visai labi studēt iespaidus un viņu nozīmi, kādi tiek izmainīti starp mākslu un zinībām. Māksla var tikpat labi saņemt iespaidus no zinības, kā zinība no mākslas. Abās pusēs iegūtie ierosinājumi var izveidoties atkal tālāk tos dažādos apstākļos, kas savukārt noteic attīstības procesu katrā no viņām patstāvīgi. Iz savstarpējiem sakariem starp mākslu un zinību var, kā redzējām, izaugt jaunas mākslas formas. Katrs solis uz priekšu zinībā var palielināt estētisko formu daudzumu.

Bet lai māksla meklētu tādus sakarus ar zinību, tad vajadzīgs, ka tā apzinās formas skaidrības svarīgo nozīmi un ka tā atrodas nemitošā cīņā par jaunu formu un formas izkopšanu. Ja Baldovinetti, Kastaņņo, Pollaiuolli, Utšello un Giberti būtu lūkojuši savos mākslas darbos ietēlot vienīgi domas, morāliskas un reliģiskas idejas, tad tie būtu varējuši it labi palikt pie parastām formām un pie veciem formas līdzekļiem, jo pēc jauniem sižetiem gleznās neviens necentās, vecie bija parasti un mīļi, iesvētīti no laika un no baznīcas. Tikai centīga un dzīva formas interese virzīja mākslu tālāk un veda sakarā ar zinību, no kuras tā piesavinājās jaunus tehniskus paņēmienus. Jaunām formām bij jāizkaro jauna mākslas garša un jaunas simpātijas, kas tai nācās dažreiz ne visai viegli.

Mākslinieki nevarēja šai savā formas izkopšanas darbā arī vienmēr atbalstīties uz jau gatavu darbu. Tiklab tehnikā, kā zinībā vispārīm te bieži bija jāstrādā pašiem pie tīri tehniskām lietām un bieži jānodarbojas ar priekšmetiem, kas piederēja pie pavisam citiem arodiem. Protams, ka arī šie mākslai svešie arodi saņēma dažādus jaunus ierosinājumus, kas nāca viņu attīstībai par labu. Tādā kārtā nāca no mākslas jauni impulsi dziņā pēc dziļākām, vairāk izkoptām teorētiskām un tehniskām atziņām – gan anatomijā, gan ģeometrijā un ķīmijā.

Kur mākslā tehniskie un vispārīm formālie jautājumi tik tālu pārvalda mākslu, kā aprādītā grupā, tur ne vienmēr ir iespējams skaidri izredzēt motīvus, kas mākslinieku vadījuši uz noteiktu mākslas vielu un kas noteicis šīs vielas apstrādāšanas veidu. Starp dzinekļiem, kas vada tādā gadījumā mākslinieku, un tiem dzinekļiem, kas noteic mākslas baudītāja iejušanās

notikumam, var būt lielākā starpība. Taisni pie šīs mākslinieku grupas var redzēt, cik Vundam taisnība, kad tas saka: "Motīvi, kas noteic kāda mākslas darba baudījumu, nav nebūt tie paši, kas noteikuši viņa radīšanu." To ļoti bieži aizmirst. Skatoties uz dažām no šīs grupas mākslinieku reliģiozām gleznām, varētu domāt, ka tās izplūdušas no stiprām, pieaugošām reliģiozām jūtām, kas tā nebūt nav. Varētu domāt, ka Giberti bronzas durvis radītas reliģiskā reibonī, Baldovinetti freskas un Brunelesko katedrāles kupols strauji paceltām reliģiskām jūtām. No visa tā nav ne vēsts. Lielākais neticīgais, kas pārvalda formu, radīs mākslas darbu, kas mūs var reliģiski iejūsmināt, kamēr stiprākā reliģiozā inteliģence, pārplūstoša no reliģiozām idejām, bet ar vāju ietēlināšanas spēku var atstāt mūs pilnīgi vienaldzīgus. Ne tas, ka izteiktas idejas, padara mākslas darbu jau par idejisku, bet gan tas, ar cik īpatnēju formas spēku tās izteiktas. Kur šīs formas spēks vēl sajūtamiem trūkumiem, tur visas idejas, kā to, starp citu, redzam arī pie šīs mākslinieku grupas 15. gadu simtenī, vislabāk sasniedz mērķi, kad tās tiek izlietotas īpatnējas formas radīšanai, ar citiem vārdiem, kad tās ir tikai līdzeklis, kā labāk konkretizēt veidus un tēlus un kā līdz ar to padarīt viņus tik īpatnējus, tik savādus, ka tie mūsu parastās, caurmēri mehāniskās asociācijās iegriežas ar šķeļošu asmeni un mūsu jūtās izsauc savādo garīgo pārdzīvojumu, ko apzīmē par mākslas ievīļņojumu. Kur tas notiek, tur ir vienalga, kādi bijuši mākslas darba radīšanas dzinekļi; vienalga, vai pie tiem piejaukušās tikumiskas un sabiedriskas idejas, vai nē. Spēcīga mākslas forma ir pate par sevi sabiedriska un tikumiska spēks.

[..] Šis lūzums Bottičelli spējās ir viena no interesantākām studiju problēmām mākslinieku psiholoģijā. Līdz savam ceļojumam uz Romu 1480. gadā tas sasniedz augstāko attīstību; viņa meistara darbi, kā Venus un Primavera pieder šim laikmetam. Atgriezies atpakaļ no Romas, tas atrod Florencē stiprus pārgrozījumus. Pret Mediču valdību un lepno dzīvi sacēlusēs askētiskā tautas kustība, vadīta no dominikāņu mūka Savanarola. Bottičelli tai simpatizē, tas atgriež saviem senākiem mākslas centieniem muguru un glezno nu gandrīz vienīgi reliģiozus motīvus. Var redzēt, ka tas cenšas izbēgt no grēcīgās pasaules formām un kustībām. Viņa iedzimtā forma vara, vara pār vijīgo, poētiski dziļo līniju sāk nīkuļot. Bottičelli to it kā ar apziņu rauga apspiest.

Vai te izteicas politiskās un sociālās kustības iespaids, jeb vai Bottičelli īpatnējais talants bija jau viss ietilpis agrāk pastrādātos darbos un no viņa tālāk attīstītā forma bija šos darbos nonākuse pie sava ritma noslēguma un zaudējuse priekš mākslinieka subjektīvo estētisko vērtību, par to var domāt dažādi.

Ja pieņem par noteicošu politisko iespaidu, tad jāatzīst, ka tas ir šinī gadījumā negatīvs un pie tam negatīvs divējādā ziņā. Pirmkārt, tas pārāk stipri izcēla māksliniekā neīpatnējas, vispārējas, mehāniskas asociācijas, kurām bij lielā mērā piejauktas vecās baznīcas mākslas elementi; politiskais iespaids atsvešināja mākslinieku šinī gadījumā no tās dzīves formu motīviem, kuri visvairāk saskanēja ar māksliniekā iedzimto formu, krāsu un līniju dziņu. Iznākums bija, ka mākslinieka talants apsīka, nevis nogriezās kādā citā virzienā. Politiskā kustība un partijas simpātijas atstāja patiesībā pilnīgi negatīvu iespaidu; mākslai tas nekā nedeļa, jo visi tie darbi, ko Bottičelli pastrādā zem šī iespaida, ir bez lielākas mākslas vērtības, salīdzinot ar tiem Bottičelli

darbiem, kur mākslinieku galvenām kārtām, vai pat vienīgi, interesē problēmas pašā mākslā. Tas var noderēt par aizrādījumu ikvienam māksliniekam, un it sevišķi arī tiem mākslas teorētiķiem, kuri domā, ka pietiek tikai, ka mākslinieks nogrimst kādā politiskā vai sociālā kustībā, lai tas radītu mākslas darbus, saskaņotus ar šo kustību.

Var notikt taisni otrādi, ka mākslinieks, saaugdams savās sociālās simpātijās ar šo kustību, var būt ar savām estētiskām (formas) simpātijām no tās labi attālu, varbūt pat taisni pretējā vietā. Un jo stiprāk izveidotas būs viņa formas simpātijas, visa viņa iedzimtā estētiskā īpatnība, jo lielāka var izvērsties šī plaisma, jo traģiskāks var attīstīties dažreiz konflikts starp abu simpātiju virzieniem, runājot citiem vārdiem, starp "šķiras kategoriju" un estētiskās iejūtas kategoriju. Pa lielākai daļai tas gan pastāv bez asām sadursmēm, tikai kā zināms duālisms, no kura pa laikam cieš māksla, pa laikam politika.

Par šo psihisko duālismu pie mākslinieka (un tāpat arī pie mākslas baudītāja) klūp naivie "šķiras mākslas" teotētiķi. Tie nevar saprast, ka mākslas darbā un mākslas baudā var izteikties estētiska piederība, kuru nebūt nenosaka jau šķiras piederība vai sociāli politiskais ideāls.

Bottičelli estētiskās simpātijas pieder abstraktam tipam. Viņa formas iejūta vada to uz retākām nojautām, kurām tas intuitīvi dod tēlos skatāmu veidu. Šie tēli ir alegorijas; var viņos redzēt idejas, domas, bet galvenākais viņos paliek formas skaistums, mākslinieka rokas vadīta līnija. Šī līnija pārvalda viņā visu, katru fantāziju, katru dvēseles izpaudumu. Būtu pavirši domāt, ka tā atrodas kaut kādā atkarībā no sociāliem cēloņiem, bet tā ir Bottičelli mākslā vienīgā patiesi noteicoša. Tā dzīvo, kā Lazenestrš savās piezīmēs par Bottičelli saka, pa daļai pavisam ārpus gleznu sižetiem. Ne Bottičelli gleznu sižeti kā tādi mūs interesē vai kaut kā iekustina, bet gan šī līnija, no kuras dzimst visi viņa abstraktie tēli. Šie tēli nav patiesībā nekas cits kā šīs līnijas atspoguļojumi, un sižeti paši ir tikai viegli, nenozīmīgi savārstījumi. Tādēļ arī kompozīcija Bottičelli gleznās ir bez vienības. Tēli te dzīvo katrs par sevi, tiem nevajaga kaut kāda atbalsta vai paskaidrojuma gleznas kompozīcijā.

Florencē. – R.: Jaunu rakstu apgādiens, 1909. – 29.–31., 62.–63. lpp.

Ideju raksturojumu un materiālu
sagatavojušas I. Cera, A. Kalnciema.

FĒLIKSS CIELĒNS

(1888–1964)

Politīķis, valstsvīrs un rakstnieks Fēlikss Cielēns dzimis 1888. gadā Ādažu pagasta Alderos, Mazā Baltezera krastā, kur pavada bērnību un skolas brīvdienas. Rīgā viņš apmeklē Aleksandra ģimnāziju, no kuŗas izstājas 1905. gadā, iesaistoties revolucionārajā kustībā. Jau 1903. gadā kopā ar dažiem vecāko klašu audzēkņiem F. Cielēns nodibina biedrību "Darbs", kurā tiek nodarīti dažādi referāti un notiek debātes latviešu valodā, kas tolaik nav skolas oficiālā valoda. Šai pašā gadā viņš pieslejas arī nelegālajai sociāldemokrātiskajai kustībai. Šeit jau agrā jaunībā viņam nākas iepazīties ar nelegālo latviešu literatūru – Friča Roziņa rediģēto mēnešrakstu "Sociāldemokrāts", kā arī ar vācu sociāldemokrātu žurnālu "Die Neue Zeit". Tā viņš visai agri apgūst sociāldemokrātu ideoloģijas pamatus.

F. Cielēns kļūst par 1905. gada revolūcijas kaujinieku, piedalīdamies lielajās demonstrācijās 1905. gada rudenī un aktīvā revolucionārā darbībā nākamajā ziemā. Novembrī kā runātājs viņš vada "rīcības komiteju" vēlēšanas piecos pagastos. Šīs komitejas pārņem pagastu vadību. Kad sacelšanās laukos izvēršas bruņotos uzbrukumos muižnieku pilīm, arī F. Cielēns tajās piedalās ar ieročiem rokās. Savos memuāros viņš uzsver īpatnējo stāvokli, kāds 1905. gadā izveidojas Latvijā, kur sacelšanās galvenokārt uzliesmo laukos, nevis Rīgā pretēji marksistiskajai teorijai par strādnieku vadošo lomu sociālisma izveidē. Viņš raksta: "Muižnieku pilis lauku revolucionāri daļēji dedzināja militāru motīvu dēļ, lai iznīcinātu krievu karaspēka daļu mitekļus un bāzes. Tomēr šķiet, ka revolucionārie saimniekdēli 1905. g. rudenī dedzināja ienīsto muižnieku pilis, lai ugunīm iluminētu sešsimt gadu garās bezvēstures nakts pastarus." (L. M. 1. 173.)¹ Bet, kad Krievijā 1906. gada sākumā tiek apspiesta revolucionārā kustība, tā apstājas arī Latvijā. Cara valdības izrēķināšanās ar revolucionāriem ir nežēlīga.

Apzinoties sacelšanās neveiksmi, Sociāldemokrātiskā partija kļūst nelegāla un liela daļa atbildīgo revolucionāru dodas emigrācijā.

1905. gads ir izveidojis F. Cielēna personību – uzticību sociāldemokrātu ideoloģijai, cīnoties pret visa veida apspiestību un aizstāvēt latviešu tautas patstāvības centienus.

Kopš 1906. gada uzturoties Pēterpilī, F. Cielēnam ir divi mērķi – turpināt nelegālo revolucionāro darbību un uzsākt tieslietu studijas universitātē, vispirms kā eksternam iegūstot ģimnāzijas diplomu. Gan krievu, gan latviešu sociāldemokrāti var turpināt pulcēties sapulcēs un izteikties presē, jo sevišķi sakarā ar pirmās Valsts domes vēlēšanām. Tad F. Cielēns nonāk saskarsmē ar krievu meņševiku vadoņiem G. Pļehanovu, L. Martovu u. c. F. Cielēns atzīst, ka G. Pļehanova skaidri formulētās domas viņu dziļi ietekmējušas. Tā no šī laika, kad krievu sociāldemokrāti ir sadalījušies boļševiku un meņševiku frakcijās, F. Cielēns pieslejas meņševiku

¹ Fēliksa Cielēna memuāri "Laikmetu maiņā – atmiņas un atziņas". – 1. grāmata. – R.: Memento, 1997.

mērenākajai ideoloģijai. Šāda sadalīšanās latviešu sociāldemokrātu starpā notiek 1906. gada jūlijā, kad slepenā partijas kongresā pirmo reizi kā noformējies virziens uzstājas lielinieki. Šī gada vasarā F. Cielēns pavada dzimtenē, uzstājoties ar runām nelegālos pulciņos.

1907. gadā kā Pēterpils latviešu meņševiku delegāts F. Cielēns piedalās sociāldemokrātu konferencē Teriokos, Somijā. Tur norisinās asa cīņa starp boļševikiem un meņševikiem attiecībā uz taktiku Valsts domes vēlēšanās.

F. Cielēns piedalās arī krievu meņševiku propagandas kolēģijas sēdēs. Tur viņam reiz uzdots lasīt referātu par principiālo atšķirību starp boļševikiem un meņševikiem. To īsumā viņš formulējis šādi: "Meņševiki domā, ka partija pastāv proletariāta vajadzībām, turpretim boļševiki atzīst, ka proletariāts pastāv partijas vajadzībām." (L. M. 1. 217.) Ar dažiem pārtraukumiem Novgorodas guberņā, kur viņš strādā par mājskolotāju, izmantodams arī izdevību novērot krievu zemniekus, Pēterpilī F. Cielēns uzturas līdz 1910. gadam.

1910. gada rudenī F. Cielēns nelegāli dodas uz Briseli, kur jau ir izveidojusies it prāva latviešu emigrantu kolonija. Tur sociāldemokrātu Centrālkomiteja ir atsākusi izdot "Cīņu", kuras redkolēģijā strādā arī F. Cielēns. Briselē pulcējas ap 20 latviešu sociāldemokrātu, kuri aktīvi darbojas Jaņa Jansona vadībā, regulāri rikojojot sanāksmes ar referātiem un debatēm.

1911. gadā plaušu tuberkulozes dēļ F. Cielēns ir spiests pārcelties uz Davosu Šveicē. Pirms aizbraukšanas no Šveices viņš nolemj apciemot Raini un Aspaziju Kastanjolā. Šī tikšanās viņam ir ļoti svarīga; – viņš apbrīno šo lielo garu degsmi par sociāldemokrātijas ideāliem un kā rakstniekus viņus augstu vērtē. Nu F. Cielēnam ir izdevība ar viņiem iepazīties personīgi. Šī ciemošanās, kas ilgst trīs dienas, izvēršas par mūža draudzību.

Šveicē F. Cielēns uzturas līdz 1913. gada vasarai. Viņš piedalās sociālistu II Internacionāles ārkārtas kongresā 1912. gadā Bāzelē, kur kopā ar J. Jansonu pārstāv Latviju. Šī kongresa galvenais uzdevums ir noskaņot pasaules sabiedrisko domu pret karu. Šeit F. Cielēns pirmoreiz iepazīstas ar starptautiski pazīstamiem sociālistu vadoņiem: austrieti V. Ādleru (*Viktor Adler*), vāciešiem A. Bēbeli (*August Bebel*) un K. Kautski (*Karl Kautsky*), bet visdziļāko iespaidu viņš gūst par franču lielo oratoru Ž. Žoresu (*Jean Jaurès*).

1913. gadā Bernē F. Cielēns saraksta savu pirmo grāmatu divās daļās – "Modernais imperiālisms" un "Starptautiskais un draudošais pasaules karš". Diemžēl tolaik neatrodas izdevējs. 1913. gada rudenī Fēlikss un Maija Eliase izbrauc uz Parīzi. Jūsmīgos vārdos F. Cielēns tēlo savus iespaidus, ierodoties Parīzē un iepazīstoties ar tās mākslas krātuvēm. Savas sievas mākslas vēsturnieces iespaidā blakus politikai visu mūžu viņš ir izjutis dziļu interesi par mākslu, kas arī jo spilgti izpaužas viņa memoāros. 1914. gadā viņš salaulājas ar Maiju.

Svarīgs notikums latviešu sociāldemokrātijas vēsturē ir IV Latvijas sociāldemokrātu kongress Briselē 1914. gadā. Latviešu delegātu vidū ir vienlīdz daudz lielinieku un mazinieku. Ieradies ir arī Ļeņins, kurš ar savu stipro gribasspēku un enerģiju cenšas pievērst vairākumu boļševikiem, kas ar vienas balss vairākumu viņam arī izdodas. Šai sakarā F. Cielēns raksta: "Tā latviešu sociāldemokrātija kļuva par uzticamu Ļeņina instrumentu, ko viņš noteikti vadīja Pirmā pasaules kara laikā un pilnīgi izmantoja 1917. g. revolūcijā. Laikam gan bez pulkveža Vācieša vadītājiem strēlniekiem boļševiku vara 1918. g. jūlijā kreiso eseru dumpja laikā būtu

sabrukusi. Tik ģeniāli tālredzīga bija Ļeņina darbība 1914. g., sagrābjot savās rokās latviešu sociāldemokrātu partiju.” (L. M. 2. 93.)

Šai kongresā F. Cielēns iestājas par tālejošu Latvijas politisko autonomiju Krievijas federatīvās demokrātiskās republikas ietvaros ar lozungu “Brīvu Latviju brīvā Krievijā”. Tāda prasība pirmo reizi tiek formulēta Latvijas sociāldemokrātu kongresā, bet lielinieku vairākuma dēļ, kur noteicēji ir Ļeņina centralizācijas principi, šis jautājums tiek atlikts. Par šo nozīmīgo kongresu F. Cielēns izsakās ļoti kritiski: “Ja tagad *“post factum”* metu vērtētāju skatu atpakaļ uz Briseles kongresu, tad jāsaka, ka mums, maziņkiem, toreiz trūka kā tālredzības, tā drosmes. Pēc Ļeņina uzvaras mums vajadzēja atšķelties no vecās partijas un nodibināt jaunu partiju, kas noteikti stāvētu uz demokrātisma un nacionālas pašnolemšanās principiem. [...] Es atzīstos, ka drošas aktivitātes trūkums patstāvīgas partijas dibināšanā Briseles kongresā ir manas ilgās politiskās darbības vislielākā kļūda, kurai bijušas liktenīgas sekas Austrumeiropas vēsturē.” (L. M. 2. 94.)

1914. gadā Cielēni apmetas uz dzīvi Bernē, kur uzturas daudz latviešu un krievu emigrantu. 1915. gada oktobrī F. Cielēns izstrādā dokumentu “Latvijas autonomijas galvenās tēzes”. Pirmā tēze skan šādi: “Latvija ir lielās Krievijas autonoma sastāvdaļa”, bet trešā: “Latvijas teritorija tiek apvienota vienā vietējā parlamentā (Latvijas Saeima), kas dibināts uz vienpalātas sistēmu, vēlēts uz diviem gadiem, pēc vispārīgu, vienlīdzīgu, tiešu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu kārtības.” (L. M. 2. 103.) Ar šo dokumentu pirmo reizi tiek sniegts Latvijas valstiskās autonomijas konkrēts juridisks projekts. F. Cielēna uzskatam, ka toreizējā situācijā vēl nav iespējams panākt pilnīgu Latvijas neatkarību, piedrojas Bernes latviešu kolonija, kas apvienojusies Latviešu nacionālajā komitejā Šveicē, kuras priekšsēdis ir Rainis. Komitejas uzdevums ir informēt Šveices, arī citu zemju, presi par uzsākto cīņu par latviešu pašnoteikšanos savā autonomā valstī. Komiteja izstrādā kādu nozīmīgu rakstu “Protests pret nodomāto Latvijas aneksiju”, kurā asi protestē pret Vācijas militāro okupāciju Latvijas teritorijā, tomēr arī uzsverot, ka netiek pieprasīta atdalīšanās no Krievijas, bet “brīva Latvija brīvā Krievijā”. Šis teksts tiek nosūtīts ne tikai ārzemju presei, bet F. Cielēns iesniedz to arī Francijas un Lielbritānijas vēstniecībai. To viņš uzskata par savu pirmo diplomātisko misiju. Par šīs komitejas darbību viņš atzīst, ka “Pirmā pasaules kara laikā Šveices latvieši veica ļoti lielu politiskās cīņas un informācijas darbu par Latviju”. (L. M. 2. 115.)

Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas Krievijā Cielēni nolemj nekavējoties atgriezties dzimtenē; – viņiem liekas, ka jācīnās uz vietas par brīvu Latviju brīvā, demokrātiskā Krievijas federācijā. Pēc ilga un bīstama jūras ceļa viņi nonāk Zviedrijā. Tur viņus un citus latviešu emigrantus pārsteidz ziņa par Ļeņina Oktobra apvērsumu, kas padzen demokrātisko Kerenska valdību. Latviešu emigrantiem nākas pārdomāt: palikt Stokholmā vai braukt mājās pretim nezināmai nākotnei. F. Cielēns izšķiras par atgriešanos.

1917. gada rudenī tikai Vidzeme (bez Rīgas) vēl nav vācu karaspēka rokās, bet dažādo organizāciju politiskā darbība turpinās Valkā. Tur tiek nodibināta Latviešu pagaidu nacionālā padome. Šīs padomes dibināšanas sanāksmē kā maziņu Centrālās komitejas pārstāvis kopā ar R. Lindiņu piedalās arī F. Cielēns. Tomēr šīs padomes darbībā sociāldemokrātu maziņu

grupa nepiedalās. F. Cielēns strādā sociāldemokrātu laikraksta "Strādnieku Avīze" redakcijā, rakstot kritiskus rakstus par Ļeņina un Ļ. Trocka ārpolitiku, kas apdraud latviešu tautas intereses, jo "nodod mūs vācu imperiālismam" (L. M. 2. 149.). Šāda asa kritika drīz vien noved pie laikraksta slēgšanas.

Vācu armijai pārejot uzbrukumā un tuvojoties Valkai, F. Cielēns ar sievu Maiju nolemj bēgt uz Pēterpili. Tur viņš piedalās atjaunotajā latviešu mazinieku Centrālajā komitejā. Pēc F. Cielēna ierosinājuma tiek nodibināta "Bezpartejiska Latvijas pašnolemšanās savienība", kuras nodaļas drīz vien izplatās visā Krievijā, kur atrodas latvieši (viena pat Ķīnā, Šanhajā). Savienības darbība tiek vadīta no Pēterpils centra, kur izdod laikrakstu "Brīvā Latvija" un kura galvenais redaktors ir F. Cielēns. Savienības vārdā viņš izstrādā arī manifestu par Latvijas pašnoteikšanos, kurš caur Stokholmu tiek nosūtīts galveno Eiropas valstu sūtniecībām.

Sākoties pilsoņu karam, 1918. gadā F. Cielēns nolemj Pēterpili atstāt un doties uz Maskavu un Kazaņu, lai kopīgi ar turienes domubiedriem nolemtu, kā vislabāk ietekmēt sarkanos strēlniekus atšķēlties no boļševikiem. Tā viņš nonāk Kazaņā, kuras pievārtē latviešu strēlnieki Jukuma Vācieša vadībā cīnās pret kontrrevolucionāru armijām.

Lai iepazīstinātu delegāciju dalībniekus ar politisko stāvokli Baltijas valstīs, tiek izdots žurnāls "La Revue Baltique", kurā F. Cielēns publicē rakstus. Viņš arī nodibina kontaktus ar franču sociālistu vadītājiem, lai informētu viņus par Latviju. Visas pūles ietekmēt Rietumu valstis par labu Baltijas valstu neatkarībai tomēr nevainagojas ar tūlītējiem panākumiem, jo uzvarētājas lielvalstis atbalsta Krievijas kontrrevolucionāro A. Kolčaka valdību, kas nekādi negrib atzīt Baltijas valstu neatkarību. Šādā situācijā F. Cielēns nonāk pie atziņas, ka Latvijai nepieciešama sava patstāvīga ārpolitika – neatkarīga no Rietumvalstīm. Viņš domā, ka boļševiku valdība drīzāk varētu atzīt Latvijas neatkarību, nekā nacionālistiskais A. Kolčaks. Šai ziņā viņam nepiekrīt Zigfrīds Anna Meierovics, kurš vēl nevēlas ievadīt miera sarunas ar Padomju Krieviju.

Divus mēnešus, līdz 1919. gada 6. oktobrim, F. Cielēns nostrādā Ārlietu ministrijā par ministra Z. A. Meierovica sevišķo padomnieku. Tā kā viņa uzskati ārpolitikā atšķiras no Z. A. Meierovica un viņš grib tos brīvi paust, F. Cielēns nolemj no Ārlietu ministrijas aiziet. Tautas padomē viņš pauž savu viedokli par nepieciešamību nekavējoties slēgt pamieru ar Padomju Krieviju, lai būtu jācīnās tikai vienā frontē, izdzenot vāciešus no Kurzemes. Latvija pieprasītu no Krievijas savas suverenitātes *de jure* atzīšanu un Latvijas padomju valdības likvidēšanu. Ar šādu konkrētu priekšlikumu F. Cielēns nostājas asā opozīcijā Z. A. Meierovica dienu iepriekš teiktajai runai.

1919. gada septembra vidū Rīgā sanāk pirmā Baltijas valstu sociāldemokrātisko partiju konference, kurā Latviju pārstāv Fricis Mendērs, Pauls Kalniņš un F. Cielēns. Tur valda vienprātība spriedumā par pamiera noslēgšanu ar Padomju Krieviju.

F. Cielēnu ievēl Satversmes komisijas pirmajā apakškomisijā ar uzdevumu izstrādāt Satversmes projekta tēzes, kuras pēc grozījumiem un papildinājumiem debatēs gan frakcijā, gan Satversmes sapulcē kļūst par pamatu galīgajam Latvijas valsts Satversmes tekstam. To izstrādā M. Skujenieks un Satversmes sapulce pieņem 1922. gada 15. februārī.

1922. gada vasarā sākas vēlēšanu kampaņa 1. Saeimas vēlēšanām. F. Cielēns atkal aktīvi piedalās šajā kampaņā, uzstājoties daudzās sapulcēs gan Rīgā, gan Kurzemē un Vidzemē.

Attiecībā uz jautājumu par muižnieku zemes atsavināšanu bez atlīdzības sociāldemokrātu frakcija sīvi cīnās, lai tiktu pieņemts viņu priekšlikums. Tā tas arī notiek ar 50 balsīm par, 39 – pret. Šo panākumu F. Cielēns uzskata par vienu no svarīgākajiem, kādu savā mūžā piedzīvojis, ko viņš apliecina brošūras “Vēstures tiesa par muižniecību” priekšvārdā: “Latvijas Republikas Saeimas 1924. g. 1., 3. un 14. aprīļa sēdes nākošais Latvijas vēstures rakstītājs varēs atzīmēt par vēsturiskām. [...] Vēsturiskas tāpēc, ka Latvijas Tautas vietnieku nams nopietnā un svinīgā elpā lēma tiesu un taisnību par Latvijas demokrātijas, latvju nācijas un latvju tautas ienaidniekiem. Lēma un izlēma tā, kā prasīja vēstures taisnība un vēstures sirdsapziņa.” (L. M. 3. 182, 183.)

Svarīga ir F. Cielēna piedalīšanās sociālistu Internacionāles kongresos. Tur viņš uzstājas ar runām, sistemātiski sūta rakstus ar informāciju par Latviju Internacionāles sekretariāta izdotajiem biļeteniem. Tā viņam ir izdevība iepazīties ar Eiropas vadošajiem sociāldemokrātu politiķiem.

Nozīmīga ir arī Baltijas valstu parlamentāriešu vizīte Anglijas parlamentā 1924. gada jūnijā. Šim uzdevumam no Latvijas puses ir izraudzīti Z. A. Meierovics un F. Cielēns, kurš atceras, cik pozitīvi baltiešu delegācija tikusi uzņemta.

Svarīgs uzdevums F. Cielēnam kā ārlietu ministram ir piedalīšanās Tautu Savienības 8. asamblejā 1927. gada septembrī, kur viņš uzstājas ar vienu no sava mūža ievērojamākajām runām. (Sk.: Izteikumi.) Kaut arī viņš ir izpratis Tautu Savienības ierobežotās spējas garantēt mieru pasaulē, viņš apsver vienreizējo izdevību šajā Eiropas vadošo politiķu forumā sniegt informāciju par Baltijas valstu ģeopolitisko stāvokli, pievēršot uzmanību tā nozīmei Eiropas drošībā. Viņš grib ierosināt projektu par tā saucamo Austrumu Lokarno līgumu starp Rietumu lielvalstīm un Padomju Savienību, kas garantētu Baltijas valstu neatkarību. Diemžēl Anglijas negatīvās nostājas dēļ šis tālejošais miera garantiju projekts nerealizējās.

Kreisās koalīcijas valdība ir spiesta atkāpties 1928. gada janvārī sakarā ar demokrātiskā centra izstāšanos no sadarbības ar sociāldemokrātiem. Šim notikumam F. Cielēns piešķir lielu nozīmi: “Demokrātiskā centra aizvirzīšanās uz labo pusi 1927. g. rudenī un sociāldemokrātiskas partijas nosliece uz kreiso pusi 1928. g. kļuva liktenīga Latvijas demokrātijai, sākās tās norietis, kas beidzās ar pastāvošās valsts iekārtas galu.” (L. M. 4. 90.)

F. Cielēns turpina savu politisko darbību, strādādams visās Saeimās par ārlietu komisijas priekšsēdi līdz 1933. gadam. Viņš ir arī Starpparlamentārās ūnijas kongresu delegāts.

Kad 1929. gada 12. septembrī pēkšņi mirst Rainis, Bēru rīcības komiteja lūdz F. Cielēnu teikt atvadu runu Raiņa laicīgajās bērēs. Viņa izjustās runas galvenā tēma ir mudinājums latviešu tautai sekot Raiņa ideāliem: “Pie šī kapa, mīļie biedri, apņemsimies sekot Raiņa ideiskajam, humānajam, kulturālajam sociālismam. Cienītie latviešu tautas locekļi! Apņemsimies sargāt un izveidot Latvijas demokrātisko republiku.” (L. M. 4. 107.)

Jau 20. gadsimta 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā Sociāldemokrātiskajā partijā sākas šķelšanās. F. Mendera vadītais kreisais spārns, kas iestājas par principiālu šķiru cīņu, 1931. gada partijas kongresā iegūst vairākuma atbalstu. F. Menderu ievēl par Centrālās komitejas priekšsēdi. Šis virziens cer, ka vispārējā saimnieciskā krīze novedīs pie kapitālisma bojāejas un sociālisma uzvaras. Šādus ieskatus F. Cielēns uzskata par nereāliem un tautu maldinošiem.

Kad F. Cielēns neatrod atbalstu oficiālai partijas šķelšanai un jaunas dibināšanai, viņš nolemj aiziet no aktīvās partijas politikas. Tā, atbrīvojies no saviem amatiem Centrālajā komitejā un Saeimā, viņš pieņem piedāvājumu kļūt par sūtņi Parīzē.

Sūtņa amatā Parīzē oficiālās vizītēs un neformālās tikšanās reizēs F. Cielēns nodibina kontaktus ne vien ar lielāko daļu ārvalstu sūtņu, bet arī ar galveno laikrakstu redaktoriem. Visur viņš informē par Latviju, radot dzīvāku interesi par savu valsti.

Pēc 15. maija apvērsuma no sūtņa amata F. Cielēns demisionē, atzīdams par neiespējamu sadarboties ar K. Ulmaņa autoritāro režīmu. Cik vien varēdams, viņš izmanto savus sakarus ar franču politiķiem un žurnālistiem, lai asi protestētu pret K. Ulmaņa apvērsumu ar parlamenta padzišanu, 31 tā locekļa apcietināšanu un preses brīvības ierobežošanu.

F. Cielēns nolemj palikt trimdā Francijā, uzturoties Parīzes tuvumā Vildavrē un nodarbojoties ar publicistiku. Pēc sākotnējam neveiksmēm viņam izdodas kļūt par pastāvīgu līdzstrādnieku kādā Varšavas laikrakstā un sociālistu Internacionāles biļetenā, kā arī ievietot rakstus par ārpolitiku Parīzes žurnālos "La Clarté", "L'Europe Nouvelle" un arī lielajā dienas laikrakstā "Le Petit Parisien". Viņš ir līdzstrādnieks amerikāņu žurnālā "Europe". Blakus šim maizes darbam F. Cielēns turpina uzturēt sakarus ar latviešu sociāldemokrātiem, kuri ir nodibinājuši nelegālu partiju Latvijā (gan tikai ar apmēram 300 biedriem).

Vācu armijai tuvojoties Parīzei, F. Cielēns kopā ar ģimeni nolemj bēgt uz dienvidiem. Tā viņi nonāk kādā mazpilsētiņā Pireneju pakājē. Pēkšņi pienāk kāda telegramma no Rīgas ar ministru prezidenta Augusta Kirhenšteina parakstu. Tajā ir vēstījums par 17. jūnija notikumiem – esot nodibināta demokrātiska valdība, F. Cielēns atkal uzņemts pavalstniecībā un aicināts atgriezties. Izmisīgā stāvokļa dēļ viņš nolemj doties uz Ženēvu un vēl pārdomāt. Tur sūtņis Jūlijs Feldmanis Cielēnu ģimeni laipni uzņem un sniedz plašāku informāciju par stāvokli Latvijā. Kaut arī draugu brīdināts, F. Cielēns tomēr nolemj ceļu mājup turpināt, jo, kā viņš saka, kāda nepārvarama tieksme viņu vilkusi uz dzimteni. Tā pēc septiņu gadu prombūtnes 1940. gada 31. jūlijā viņš atgriežas Rīgā.

Klusībā dzīvojot un nodarbojoties ar tulkošanas darbiem, F. Cielēns aizvada Baigo gadu. 14. jūnija naktī kopā ar ģimeni viņš ir izbraucis pie radiem Jūrmalā. Saņēmis ziņas par terora vilni, kas skāris Latviju, viņš visā pilnībā izprot baiso situāciju: "Nu tikai īsti sapratu, kādu kļūdu biju izdarījis, braucot no trimdas mājā uz padomju varas okupētu zemi." (L. M. 5. 77.)

Tad Cielēnu ģimene pārceļas uz Maijas dzimtajām mājām – Zilēniem. F. Cielēnam šis periods ārpus politiskās darbības ir ļoti auglīgs viņa rakstnieka talanta izpaušmei – divu gadu laikā viņš sacer piecas lugas. Divas no tām – "Starplanetāra sensācija" (par kādu ekspedīciju no Marsa uz Zemi) un "Velna sieva" (vēsturiska luga par 19. gadsimta spāņu galmu) – viņš piedāvā Eduardam Smiļģim, kurš tās pieņem iestudēšanai Dailes teātrī.

1943. gada 13. augustā četru agrāko demokrātisko partiju pārstāvji – Konstantīns Čakste, Bruno Kalniņš, Ādolfs Klīve un Jāzeps Rancāns – nelegāli nodibina Latvijas Centrālo padomi, kura iestājas par 18. novembra Latviju ar 1922. gada Satversmi un grib cīnīties par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Memuāros par LCP darbību F. Cielēns pauž šādas domas: "LCP politiskā platformā bija noteikti deklarēti politiskie kopējie uzdevumi cīņā pret hitlerisko okupā-

cijas varu un pret boļševistisko Krieviju, kas bija anektējusi Latviju un pretendēja uz to pēc savas gaidāmās uzvaras pār vācu armiju.”

1943. gada 5. novembrī mirst Aspazija, un viņas bēres Rīgā “izvērtās par lielu nacionālu demonstrāciju”, kā saka F. Cielēns. Viņš ir nolēmis no Aspazijas atvadīties ar runu, kaut arī bēru ceremonijas izriķotājs grib to viņam liegt. Viņš atbild: “Tikko beigs patreizējais runātājs, es tomēr runāšu un jūs manu runu varēsīt pārtraukt tikai ar varu, ar policijas palīdzību.” Viņš uzdrošinās teikt nacionālas pašapziņas apdviesmotus vārdus: “Nāks laiks, kad rimsies rēkt lieligabali un kaukt kara pūķi gaisos. Tad augšā celsies tie, kas šodien liekas esam pārvarēti. Tad sitīs arī mūsu tautas un valsts atbrīvošanas stunda.” Šo pādrošo soli Sociāldemokrātu centrālā komiteja neatbalsta, jo tas tiek izdarīts, neinformējot komiteju, un var būt visiem draudošs. F. Cielēnam tiek ieteikts izolēties laukos. Tomēr viņš neatzīst šādu savas brīvības ierobežošanu un paziņo, ka izstājas no partijas.

1944. gada pavasarī F. Cielēns nodibina sakarus ar latviešu leģiona vadītājiem, kā pulkvedi Aleksandru Plensneru un ģenerāli Rūdolfu Bangerski. F. Cielēns mēģina viņus pārliecināt, ka “jāraisās vaļā no saitēm ar Hitleru, lai, karam noslēdzoties ar Vācijas satriekšanu, latviešu leģiona vadību neieskaitītu kara noziedzniekos”. (L. M. 5. 112.) Bet F. Cielēnam neizdodas pārliecināt leģiona vadību.

1944. gada martā sarunā ar LCP priekšsēdi K. Čaksti F. Cielēns ierosina izstrādāt politisku manifestu, kurā būtu raksturotas Latvijai draudošās briesmas un izteikta nepieciešamība atjaunot mūsu valsti uz demokrātiskiem pamatiem, kādi tie pausti 1922. gada Satversmē. Zem šī manifesta parakstītos redzamākie sabiedrības locekļi – politiķi, baznīcu vadītāji, zinātnieki u. c. Tā šim manifestam tiktu piešķirts tautu pārstāvošs statuss, un tas būtu nosūtāms Anglijas un Savienoto Valstu valdībām. Šim ierosinājumam K. Čakste piekrit, un F. Cielēns uzraksta manifesta teksta projektu. Pēc K. Čakstes apstiprinājuma tas tiek pavairots nedaudz eksemplāros mašīnrakstā un izdalīts LCP valdes locekļiem J. Rancānam, B. Kalniņam, Ā. Klivem, kuri dod savu akceptu. Tad F. Cielēns un citi LCP aktīvākie locekļi uzsāk parakstu vākšanas akciju. Tas nav viegls uzdevums, jo parakstu devēji apzinās, kādu risku viņi uzņemas. Galīgajā variantā, lai mazliet tam piešķirtu leģitimitāti, manifests tiek adresēts latviešu leģiona ģenerālinspektoram R. Bangerskim. Parakstu vākšana beidzas veiksmīgi – līdz marta beigām ir savākti 186 paraksti ar agrākā Saeimas priekšsēža P. Kalniņa vārdu pirmajā vietā. Tiekoties ar ģenerāli R. Bangerski, F. Cielēns iepazīstina viņu ar manifesta tekstu un parakstiem un lūdz jaunu satikšanos, lai Saeimas priekšsēdis P. Kalniņš viņam oficiāli nodotu šo svarīgo dokumentu. Bet satikšanās dienā R. Bangerskis neierodas. Tad ar L. Siliņa starpniecību manifests tiek nelegāli pārvests uz Stokholmu un nodots V. Salnam ar lūgumu nogādāt to sūtņiem K. Zariņam un A. Bilmanim iesniegšanai Anglijas un ASV valdībām. Šī LCP politiskā akcija beidzas veiksmīgi.

1944. gada aprīļa beigās gestapo apcietina K. Čaksti, viņa brāli Mintautu un dažus citus LCP locekļus. Tad F. Cielēns nolemj bēgt uz Zviedriju. F. Cielēns ar ģimeni ierodas Gotlandē 19. maijā un pēc pāris dienām Stokholmā. F. Cielēnam sākas trešā trimda, kas ilgst līdz mūža galam 1964. gadā.

Stokholmā F. Cielēns dabū tā saucamo arhīva darbu (intelektuāļiem piešķirts darbs ar valsts

pabalsta algu). Viņš strādā pie kāda Stokholmas augstskolas Juridiskās fakultātes profesora. F. Cielēns iesaistās arī latviešu organizāciju aktivitātēs. Viņš piedalās Baltijas komitejā, kas sev izvirzījusi mērķi informēt par Baltijas valstīm un atbalstīt to cīņu par neatkarību.

F. Cielēns turpina darboties LCP gan Zviedrijā, gan Vācijā. Svarīgākais uzdevums, ko LCP šai posmā veic, ir memoranda iesniegšana Parīzē sasauktajā Miera konferencē 1946. gadā. F. Cielēnam uzdod sarakstīt šī dokumenta tekstu par Latvijas stāvokli un Baltijas valstu starptautisko problēmu. Viņu deleģē uz Parīzi, lai iesniegtu šo memorandu Miera konferencē angļu un franču valodā. Viņš ne tikai izplata memorandu, bet arī sarunās ar diplomātiem mēģina ietekmēt konferences delegāciju vadītājus. Viņš uzrunā ievērojamus politiķus, piemēram, sociāldemokrātu vadoni V. Oriolu (*Vincent Auriol*). Bet tā kā valdības līnija ir pozitīva Padomju Savienībai, ir grūti iegūt kādu konkrētu, labvēlīgu atsaukumi. F. Cielēns aizbrauc arī uz Londonu, lai tur tiktos ar sūtni K. Zariņu un caur Darba partijas ģenerālsekretāru nodotu memorandu ministru prezidentam K. Etljam (*Clement Attlee*) un ārlietu ministram E. Bevinam (*Ernest Bevin*).

Stokholmā B. Kalniņa vadībā darbojas sociāldemokrātu grupa, kas atjauno žurnāla "Brīvība" izdošanu ar B. Kalniņu un F. Cielēnu redaktoru amatā. 1948. gadā F. Cielēns nonāk konfliktā ar B. Kalniņu kāda "Brīvība" ievietota raksta dēļ, un tā beidzas viņa līdzdarbība sociāldemokrātu Stokholmas grupā.

F. Cielēns turpina savu politisko cīņu ar rakstiem nedēļas laikrakstā "Latvju Ziņas", kura redkolēģijā viņš ir kopā ar M. Čaksti un J. Grīnu – galveno redaktoru. Viņš arī pauž savas domas labi apmeklētos publiskos referātos Stokholmā. Pretēji daudziem citiem trimdiniekiem viņš ir pārliecināts, ka vēl ilgi būs jāgaida uz Latvijas neatkarības atjaunošanu, bet ka brīvības diena tomēr pienāks.

Viņš līdzdarbojas arī Latvijas Penklubā, kas atsāk savu darbību 1947. gadā Stokholmā. Tur F. Cielēns piedalās ar plašākiem referātiem, piemēram, "Ģēte un Rainis", "Pārdomas par latviešu drāmas attīstību", "1905. g. vēsturiskā nozīme", "Aspazijas nozīme latviešu literatūrā". Viņš piedalās ar runu franču valodā PEN starptautiskajā kongresā Kopenhāgenā 1948. gadā. 1951. gadā viņš saraksta apcerējumu par latviešu drāmas attīstību, kas angļu tulkojumā tiek iespiests un izdalīts Edinburgas PEN kongresā.

1952. gadā F. Cielēns ir spiests pārtraukt sabiedriskās aktivitātes smagas acu slimības dēļ, kas noved pie akluma. Neskatoties uz to, viņam ir spēks un enerģija nodoties rakstniecībai, ko dara iespējamu mīļu cilvēku palīdzība manuskriptu caurlasīšanā. Tā rodas apjomīgs romāns par boļševiku varas attīstību Krievijā "Sarkanais lielinkvizitors", dažas noveles un galvenais viņa mūža darba kopsavilkums – memuari "Laikmetu maiņā – atmiņas un atziņas". Pie memuaru nobeiguma F. Cielēns strādā līdz pēdējam elpas vilcienam. Pēdējā sējuma klajā nākšanu nepiedzīvojis, viņš aiziet mūžībā 1964. gada 10. jūlijā. Viņa pelnu urna tiek apglabāta Stokholmas Meža kapos, bet kopš 2001. gada tā pārbedīta Raiņa kapos Rīgā saskaņā ar viņa vēlmi: "Kad Latvija kļūs brīva, mana pelnu urna novietojama Rīgā, Raiņa kapos." (L. M. 5. 190.)

IZTEIKUMI

1920. gada aprīlī Cielēnu ievēlēja Satversmes sapulcē, kur viņš, tāpat kā visās četrās Saeimās, kuru deputāts politiķis bija, parlamentārieša pienākums pildīja ar lielu atbildības sajūtu, turklāt aktīvi, kā tautas kalpu kopsēdēs, tā komisiju sanāksmēs. Satversmes sapulce viņu ievēlēja Ārlietu, Juridiskajā un Satversmes komisijā. Pirmo no tām viņš vadīja vairāk nekā desmit gadus.

Latvijas valsts un tās vīri / Red. R. Treijs // Latvijas Vēstnesis. – R., 1998. – 48. lpp.

Pretēju viedokli Latvijas Sociāldemokrātijas – kā partijas – uzskatiem pauda Fēlikss Cielēns, 1915. g. novembrī Bernē izstrādājot savu Latvijas autonomijas projektu, ko lika apspriest Bernes latviešu sociāldemokrātu grupā, kurā bija ap divdesmit biedru. Projekta apspriešanās viņš pieaicināja arī pilsoņu pārstāvjus, kas tanī laikā atradās Šveicē. Izņemot sociāldemokrātu Frici Menderu, visi pārējie pievienojās Cielēna projektam. Pēdējam izdevās pēc tam slepenā ceļā to nosūtīt uz Krieviju un Latviju, lai ar to iepazīstinātu plašākas aprindas. Fēlikss Cielēns bija Šveicē studējis valststiesības, un tādēļ viņa projektā parādās jau skaidri formulēti jēdzieni Latvijas politiskajai autonomijai.

Plaša vēriena ārpolitiķis ar milzīgām darba spējām un pašierosmi bija ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns.

Ā. Šilde

Pēc pāris dienām – 6. aprīlī – memoranda autoru pārstāvis F. Cielēns vēlreiz ieradās pie manis un, mēģinot mani pārliecināt, lai es delegāciju pieņemtu, paziņoja, ka memoranda autori esot ar mieru, ka šo dokumentu nodotu reichsfireram Himmleram. [...] Tā kā memoranda autoru man paredzētā zibeņa novedēja loma man jau bija pietiekami skaidra un es to spēlēt nevēlējos, kā arī nevēlējos pasliktināt latviešu cīnītāju stāvokli frontē, tad savu negatīvo nostāju attiecībā uz svarīgo delegācijas pieņemšanu negrozīju un no tās pieņemšanas atteicos.

R. Bangerskis

F. Cielēna uzstāšanās Tautu Savienības 8. pilnsapulcē 1927. gada 7. septembrī bija viņa karjeras kulminācija. Runā viņš ieguldīja savas pamatīgās zināšanas starptautiskajā politikā, savu māksliniecisko dzirksti un rakstnieka dāvanas. Viņš nolēma nesekot citu jauno un mazo valstu delegātu priekšzīmei, kas izpaudās pateicības izteikšanā rietumu lielvalstīm, bažās par nākotni un lūgumos pēc lielākas palīdzības. Viņa runas pamatdaļa bija droša toreizējā politiskā stāvokļa analīze sakarā ar Tautu Savienības darbību, kritizējot ne tikai Tautu Savienību, bet arī tās galveno locekļu – Lielbritānijas un Francijas – ārpolitiku vispārējā miera uzturēšanai un kolektīvas drošības garantēšanai.

E. Andersons

Cielēna grāmata nav personīgu atmiņu krājums vien. Šai darbā, ko viņš veltī mātei, tēvam un lielajiem draugiem, kas viņu augšup cēluši – Aspazijai un Rainim, kā arī visiem 1905. gada brīvības cīnītājiem, Cielēns jau priekšvārdos aizrāda, ka memuāri gan saistās ar autora dzīvi –, tomēr plašā vērienā tēlo arī laikabiedrus, laikmetu, tā kultūru, idejiskās un politiskās norises. Tas pilnā mērā attiecināms uz grāmatu “Laikmetu maiņā”. Nekur autors neieslīgst personīgo interešu šaurībā, bet visnotaļ cenšas tēlot laikmetu un tā notikumus, protams, savā tiešajā pārdzīvojumā un personīgā skatījumā. Manuprāt, tas ir vienīgais veids, kā vēsturisku vielu padarīt arī vēlākām paaudzēm interesantu, tā ir rakstnieka pieeja.

V. Kārklīš

DARBI

- Modernais imperiālisms. – R.: A. Gulbja apgāds, 1914.
 Der Krieg und die Baltische Frage. – Berne, 1917.
 Karš un Latvijas liktenis (*F. Cinis*). – Pēterpils, 1918.
 Vēstures tiesa pār muižniecību. – R., 1924.
 Latvijas ārpolitikas uzdevums. – R., 1927.
 Rainis un Aspazija. – Stokholma: Ziemeļblāzma, 1955.
 Laikmetu maiņā – atmiņas un atziņas. – Stokholma: Memento, 1. grāmata 1951, 2. – 1963, 3. – 1964.
 Laikmetu maiņā – atmiņas un atziņas. – Stokholma: Memento, 1. grāmata 1997, 2. – 1998, 3. – 1998, 4. – 1999, 5. – 1999.
 Nāves pavēnī (romāns). – Stuttgart: V. Bumbēra apgāds “Burtnieks”, 1948.
 Sarkanais Nerss (drāma). – 1922. (Izrādīta Dailes teātrī 1924. g.; ar pseidonīmu Baltezers.)

LITERATŪRA

- Latvju Enciklopēdija / Red. A. Švābe. – Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950–1951. – 1. sēj.
 Bangerskis R. Mana mūža atmiņas. – Kopenhāgena: Imanta, 1960. – 4. grām.
 Ģermanis U. Oberst Vacietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution. – Stokholma: Almqvist & Wiksell, 1974.
 Šilde A. Latvijas vēsture, 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976.
 Andersons E., Siliņš L. u. c. autori. Latvijas Centrālā padome (LCP). – Upsala: LCP, 1994.
 Latvijas valsts un tās vīri / Red. R. Treijs // Latvijas Vēstnesis. – R., 1998.
 Kārklīš V. Mājupceļš, sarunas ar rakstniekiem trimdā. – R.: Daugava, 2003.

FĒLIKSA CIELĒNA RUNA TAUTU SAVIENĪBAS VIII ASAMBLEJĀ¹

Prezidenta kungs, dāmas un kungi, atvainojiet vispirms manu drosmi ņemt vārdu miera, drošības un atbrūošanās lielajā jautājumā. Atvainojos tādēļ, ka runāšu mazas un politiskā ziņā jaunas nācijas vārdā, kas nokļuvusi tagadējā politiskās neatkarības stāvoklī, pateicoties lielā pasaules kara notikumiem, bet, no otras puses, taisni tas apstākļi, ka reprezentēju vienu no mazajām valstīm, liek man teikt dažus vārdus par lielo miera, drošības un atbrūošanās problēmu.

Ja jautājam sev, kāds bija Tautu Savienības galvenais mērķis pie viņas nodibināšanas, tad varam tikai atbildēt, ka tas pastāvēja lielo problēmu atrisināšanā, par kurām nupat minēju. Ir taisnība, ka viņa veikusi lielu darbu dažās citās nozarēs. Pēc starptautiska plāna viņa ir pētījusi saimnieciskus, sociālus, filantropiskus un humanitārus jautājumus, un es augsti vērtēju viņas darbību šajā sfairā. Šiem jautājumiem ir patiesi liela vērtība, bet tie nesastāda Tautu Savienības galveno uzdevumu.

Jautājot sev skaidri un gaiši, kādā veidā Tautu Savienība uzstādījusi, apspriedusi un atrisinājusi šos dzīvības jautājumus, mēs varam atbildēt šādi. – Kopš savas nodibināšanas un līdz 1924. gadam Tautu Savienība centās uzstādīt problēmas konkrētā veidā, mēģināja tās atrisināt, un 1924. gads iezīmēja kulminācijas punktu Tautu Savienības darbiem šajā virzienā.

Ženēvas protokols ietvēra sevī ideālas un reizē praktiskas formulas, kas nostādīja šo jautājumu uz konkrētiem pamatiem. Visas pasaules sabiedriskā doma vienprātīgi apsvēca šo Ženēvas protokolu, kuram beidzot vajadzēja nodibināt vispārīgu, ilgstošu mieru, dot drošību visām nācijām, lielām un mazām, un pievērsties vārīgajai un sarežģītajai atbrūošanās problēmai no praktiskā un reālā viedokļa. Bet šis protokols nelaimīgā kārtā ir palicis par archīva dokumentu.

Pēc 1924. gada mēs soli pa solim noslidam no augstumiem, kādi bija sasniegti, viss notiek bez sistēmas un metodes. Ja tagad uzmetam acis Eiropas politiskajam stāvoklim un analizējam miera, drošības un atbrūošanās formulas, kurām jāaizstāj Ženēvas protokols, mēs konstatējam – ak vai! –, ka šī situācija gandrīz sakrīt ar pirmskara stāvokli.

Kādas ir nāciju drošības garantijas pašreizējā brīdī? Kādas ir vispārēja, ilgstoša un labi organizēta miera pilnīgas garantijas? Kā patlaban nostādīta atbrūošanās problēma?

Drošības problēmas atrisinājums, kurš galvenos vilcienos bija uzņemts protokola tekstā visām Tautu Savienībā izejošām valstīm, ir aizvietots ar Lokarno līgumu. Es nešaubos, ka šim Lokarno līgumam ir bijušas laimīgas sekas Rietumeiropas zemēs, jo tas nodibinājis mieru un vairojis drošību. Bet Rietumeiropa nav visa Eiropa un vēl mazāk tā ir pasaule viņas visumā. Šī problēma attiecas uz visām nācijām, uz visiem Savienības locekļiem, un jo svarīgāka tā ir tām valstīm, kuras pēc sava ģeogrāfiskā stāvokļa atrodas kaimiņos ar zemēm, kas, par nožēlošanu, vēl nav Tautu Savienības locekļi. Un tomēr par šo valstu drošību, par viņu politisko stāvokli interesējas maz.

Lokarno līgums devis arī dažus citus rezultātus, proti, pielikumu F. Šis pielikums dod kompetentu iztulkojumu Tautu Savienības pakta 16. pantam. Nerunāšu par šo iztulkojumu kā tādu,

¹ Ženēvā, 1927. gada 7. septembrī. (Tulkota no franču valodas Latvijas Ārlietu ministrijā.)

piemetināšu tikai, ka tam ir bijušas un vēl būs dažas sekas, jo vienlīdzības principam jāattiecas uz visiem Tautu Savienības locekļiem.

Kas zīmējas uz mums, tad no šī stāvokļa esam vilkuši zināmas konsekvences. Mēs paši, cik vien spēdami, esam pūlējušies rast atrisinājumu miera un drošības problēmai, esam to diskutējuši un vispusīgi aplūkojuši. Vispirmā kārtā cenšamies nodibināt mieru ar savu lielo austrumu kaimiņu un atrast dažas formulas, kuras, kaut arī relatīvas būdamas, varētu garantēt mūsu drošību. Mēs vedam sarunas ar viņu, lai, paliekot tajā pašā laikā lojāli Tautu Savienības garam, noslēgtu neuzbrukšanas līgumu un samierināšanās paktu, kuru nolūks būtu miers un *status quo* stabilizēšana Baltijas jūras austrumu piekrastē.

Mēs darām visu iespējamo, lai garantētu – un mēs garantēsīm vienmēr un visiem mūsu kaimiņiem brīvu pieeju pie jūras ekonomiskām vajadzībām un mēs garantēsīm visām zemēm lielo starptautisko ceļu brīvu lietošanu mūsu zemē. Mēs esam piegriezušies “Austrumu Lokarno” līguma projektam. Šis līgums garantētu *status quo* uzturēšanu Baltijas jūras austrumu piekrastē, pilnā saskaņā ar Tautu Savienības VII asamblejā 1926. gada 25. septembrī pieņemto rezolūciju, kurai pievērsās Tautu Savienības padome savā 1926. gada decembra sesijā. Varbūt kādreiz mēs varēsīm formulēt šo jautājumu konkrētā veidā to valstu priekšā, kuras ieinteresētas *status quo* uzturēšanā un brīvā satiksmē pa lielajiem ceļiem ar starptautisku nozīmi Eiropas austrumos.

Mēs tomēr zinām, ka mūsu politiskie centieni stabilizēt mieru un nostiprināt drošību paši par sevi vien nespēj dot konkrētus rezultātus. Tas ir plašāka vēriena jautājums un tas atrisināms starptautisku līgumu ceļā. Tā nonākam pie protokola otrā jautājuma – vispārīga un ilgstoša miera nostiprināšanas. Latvijas valdība ir tanīs domās, ka mums ir ne tik vien tiesība, bet arī pienākums apskatīt šo jautājumu ar visu iespējamo skaidrību augstās asamblejas priekšā, jo mūsu zeme ir cietusi no lielā kara varbūt vairāk nekā neviena cita Eiropas nācija. Triju gadu laikā mūsu zemi postīja divas varenas armijas un uguns līnija to pārstaigāja krustām un šķēršām. Un tagad mēs strādājam pie mūsu jaunās valsts uzbūves un attīstības iekšējā un sociālā miera apstākļos, respektējot minoritāšu tiesības.

Lai panāktu īstu saimnieciskās dzīves jaunuzbūvi, tad, man liekas, ne tikvien Latvija, bet arī visas citas nācijas, lielas un mazas, ir ļoti ieinteresētas miera stabilizēšanā, kas nepieciešams normālai starptautiskas tirdzniecības un kredīta attīstībai.

Bet kur ir vispārīgais miers, ilgstošais miers, labi organizētais miers? Negribu runāt par ekonomisko sacensību un dažkārt par ekonomisko cīņu, kāda norisinās visā pasaulē un kuras objekti ir kokvilna, nafta, kaučuks utt., tāpat negribu atzīmēt politiskās cīņas strīdus un pretestības, galvenokārt lielo nāciju starpā, bet šo nesaskaņu izšķiršanai, diemžēl, vēl joprojām kā galveno argumentu mēdz lietot materiālu spēku, dažreiz pat militārus draudus. Vecā pirmskara metode gandrīz visā pasaulē tiek uzskatīta kā piemērotākā šī mērķa sasniegšanai.

Man varētu iebilst, ka pārspilēju, ka mans uzskats ir pārāk skeptisks un neatbilst pašreizējam Eiropas stāvoklim. Kāds liels franču laikraksts savā ievadā par Tautu Savienības darbību nesen rakstīja, ka pašlaik Eiropā neesot lielāku politisku konfliktu, vai vismaz tur neesot tādu politisku interešu pretešķību, kas varētu novest pie kara. Bet kāds liels dzejnieks Sofokls, ja nemaldos, savā traģēdijā “Kēniņš Oidips” izteicis šādas domas, kas tapušas par parunu – “Cilvēka vislielākā nelaime ir pie klusas jūras nedomāt par vētru”.

Patlaban mēs varbūt atrodamies pie diezgan klusas jūras, nedomādami par vētru, kas var izcelties. Tautu Savienībai jābūt vismaz pilnīgi pareizam psiholoģiskam seismogrāfam, tai jāizjūt iepriekš, jāparedz notikumi, kas, kā pasaules karš 1914. gada jūlijā, pēkšņi izcēlās kā postoša viesuļvētra.

Es gribētu tagad apskatīt trešo problēmu – jautājumu par atbrūnošanos, ko izšķirt ir visgrūtāk un kas, nelaimīgā kārtā, palikusi Tautu Savienības arhīvos vienkāršā projekta veidā. Dāmas un kungi! Kāds ir patiesais stāvoklis, kāda ir praktiskā iespēja izšķirt atbrūnošanās jautājumu?

1926. gada Eiropas valstu militārie budžeti, ieskaitot floti un aviāciju, sasniedza 1 443 000 000 dolāru, tas ir skaitlis, kas bezmaz līdzinās 1913. gada skaitlim. Tāpat arī iesaukto karavīru skaits 1926. gadā, 3 145 000, tikai nedaudz stāvēja zem priekš kara skaitļa (4 miljoni).

Pie tam nav vēl jāaizmirst, ka daļa Eiropas ir atbrūnota ar līgumiem un ka armiju tehniskā apgāde stāv daudz augstāk nekā pirms kara. Militārā tehnika kara laikā un it sevišķi pēc kara uzrādījusi ievērojamu attīstību.

Es negribu jūs nogurdināt, atzīmējot ložmetēju, tanku un pārējo kara mašīnu skaitļus, ar kurām apgādātas modernās armijas. Es aprobežošos ar dažiem vārdiem par nākotnes kara ieročiem. Es gribu runāt par nāvīgām gāzēm un elektrību, kuru lietošana kara nolūkiem ir pazīstama varbūt vienīgi galveno štābu slepeniem speciālistiem. Bet arī mēs, kuri šai jautājumā neesam speciālisti, varam iedomāties šo armiju briesmīgo iznīcinātāju spēku. Nāvīgām gāzēm pildītas bumbas, kuras lidmašīnas varēs pārvest visai tālu, nopostīs apgabalus simtiem un pat tūkstošiem kilometru attālumā no frontes aizmugurē un iznīcinās karojošo tautu mierīgos iedzīvotājus.

Tāda, manas dāmas un kungi, ir patiesā situācija. Ja mēs analizējam motīvus, kurus visu tautu ieinteresētie speciālisti atrod šīs bruņošanās sacīkstes izskaidrošanai, mēs sastopam pirms kara klasiskās formulas – militārais spēks esot stabilitātes garantijas un bruņošanās esot nepieciešama miera nodrošināšanai.

Bet kur mēs patiesībā esam nonākuši? Tas taču ir pirms kara bruņotais miers, tā ir bruņošanās sacensība, vai pareizāk sacīkste, kas jau agrāk novedusi pie mums pazīstamām šausmīgām sekām. Vai man jāatgādina to vēsturnieku, politiķu, publicistu un pat Tautu Savienības ievērojamu locekļu lielais skaits, kas atzinuši par pasaules kara tiešo iemeslu bruņošanās sacensību?

Ja turpināsies tradicionālās metodes, ja tās valdīs pār miera politiku, mēs agri vai vēl nāksim pie jauna kara. Ak vai! Un ir vēl cilvēki, kas apgalvo, ka tautu drošību var garantēt ar šīs nelaimes nesošās bruņošanās politikas palīdzību!

Bruņošanās sacīkste, bez šaubām, nevar dot drošību mazajām valstīm. Nākotnes karš ar lidmašīnām, nāvīgām gāzēm un elektrību nedos drošību arī lielajām tautām. Es negribu pareģot, bet esat pārliecināti, ka jauns karš būtu briesmīgs ne tikai ar savu iznīcinātāju spēku, bet vēl vairāk tādēļ, ka visas nācijas, visi kontinenti – jā – visa pasaule tiktu ierauta šai virpulī.

Neaizmirsīsim arī politiskās sekas, kas būtu jaunam Eiropas karam. Tas, bez šaubām, nekavējoties izsauks sarkano, melno, dzelteno un brūno nemiera eņģeļu sacelšanos, kuru spārnu kustības jau tagad ir viegli saredzamas katram, kas vēlas redzēt.

Tā mēs redzam, ka militārā politika, kas iziet uz bruņošanās pavairošanu, nenes pasaulei

miera nodrošinājumu. Šī politika nepavairo tautu drošību un nedod garantijas civilizācijas attīstībai.

Jūs varbūt izsauksities – kāda lieka sentimentalitāte! Kāds skepticisms, kāds augsts morālisks ideāls, tomēr – cik tas maz praktisks! Bet, tikpat labi kā jūs, dāmas un kungi, es zinu, ka atbrūošanās problēmas galvenais atrisinājums ir komplicēts un ļoti grūts uzdevums. Tomēr, ja uzdevums ir liels un grūts, sasniedzams mērķis morālā augstuma dēļ nav mazāk liels.

Eiropas vispārējais stāvoklis pēc lielā kara ir sevišķi labvēlīgs atbrūošanās jautājuma izšķiršanai. Visas tautas cieš saimnieciskas grūtības, un, kā jau teicu, daļa Eiropas ir atbrūota. Jāņem arī vērā, ka lielā nācija Eiropas austrumos ir, salīdzinot ar viņas pirmskara militāro stāvokli, samērā vājināta. Es esmu pārliecināts, ka, ja galvenās Rietumeiropas valstis varētu vienoties par konkrētu brūošanās samazināšanas un ierobežošanas projektu ar Tautu Savienības starpniecību un zem tās autoritātes, varētu cerēt, ka šo projektu pieņemtu arī tās valstis, kas Tautu Savienībā vēl neietilpst, jo tādā gadījumā Savienības morālais spēks būtu bezgalīgi liels un tam pretoties būtu grūti.

Par nožēlošanu, šai jautājumā mums asamblejas dienas kārtībā nav konkrēta projekta. Tomēr šis ir galvenais jautājums, kuru vajadzētu apskatīt pirms visiem pārējiem. Es esmu pārliecināts, ka tā izšķiršana varētu radīt pamatus pastāvīga miera un tautu drošības problēmas nokārtošanai. Diemžēl 3. komisijas darba kārtības projektā, kuru saņēmām, ierodoties Ženēvā, atradām atzīmētu jautājumu – kādi soļi būtu sperami Tautu Savienības padomes sanāksšanas atvieglošanai politiskas krīzes gadījumā, t. i., draudoša kara gadījumā, vai kad tas jau izcēlies. Jūs redzat, cik tālu mēs esam aizgājuši no 1924. gada protokola! Varbūt mēs šai ziņā atrodamies turpat, kur pirms kara atradās slavenās Hāgas konferences?

Iedomāsimies uz acumirkli kādu no tām krīzēm, par kurām nāktos runāt 3. komisijai. Kad kara drūmie mākoņi parādīsies virs Eiropas, šie glābšanas līdzekļi nāks par vēlu. Tad politisko krīzi neizšķirs vairs Tautu Savienības padome, bet runās lielgabali. Vispārējs ilgstošs miers ir jānodrošina iepriekš. Ja neizšķir atbrūošanās jautājumu, nav iespējams nodibināt vispārēju un paliekamu mieru.

Ka lielā cerība, kuru pirms trim gadiem formulēja Ženēvas protokola autori, joprojām ir dzīva mazo nāciju pārstāvjiem, to jums pierādīja sirsnīgie aplausi pēc Holandes cienījamā delegāta spidošās runas, un es no visas sirds apsveicu viņa rezolūcijas projektu, kuru viņš vakar iesniedza asamblejas sekretariātā. Atļaujiet, dāmas un kungi, man nobeigt savu runu ar slavenās Šillera "Zvana dziesmas" vārdiem: "*Vivos voco! Mortuos plango!*"

Man gribētos teikt "*Vivos plango!*"... Es nožēloju paudzi, kas nāks pēc mums, ja mūsējā nebūs spējīga izšķirt svarīgo un grūto miera jautājumu.

"*Mortuos voco!*" Es piesaucu tos desmit miljonus mirušo, kas savu dzīvi beiguši kara laukā. Viņi atrodas jūsu priekšā un paliks tur, kamēr šis lielais mērķis nebūs sasniegts. Viņi ieies mūžīgā mierā, kad Tautu Savienība būs nodibinājusi vispasaules mieru!

SARKANAIS LIELINKVIZITORS¹

(fragments)

Atņemot pie sovnrarkoma ēkas vārtiem stāvošā strēlnieka militāro sveicienu, pulkvedis Vācietis neizlikās nemaz varenāks nekā pirms savas iecelšanas par Maskavas bruņoto spēku pavēlnieku. Šis latviešu laukstrādnieka dēls bija ļoti pašapzinīgs un ļoti augsti vērtēja savas spējas. Viņš bija beidzis slaveno Pēterburgas ģenerālštāba akadēmiju un rūdijies kara praktikā, komandējot 5. latviešu strēlnieku pulku pasaules karā pret vāciešiem Kurzemes frontē. Nekad viņš neizjuta kara darbību kā asiņainu, brutālu varas spēli, bet gan kā augsti intelektuālu nodarbi. Jau kara akadēmijā viņu nesaistīja tik daudz kara mākslas taktika, bet viņu aizrāva stratēģija, kara mākslas augstākā spēle, ar kuru intuitīvi uztver ienaidnieka kara darbības koncepciju, rada un realizē paša armijas kaujas plānu. Kā pulka komandieris pasaules karā viņš varēja sevi parādīt tikai par spējīgu taktiķi. Nu pirmoreiz pulkvedis Vācietis bija dabūjis brīvas rokas stratēģiskai spēlei. Viņš labi saprata sava uzdevuma politisko un militāro nozīmi. Ejot no sovnrarkoma telpām uz Spaskija vārtiem, Maskavas bruņoto spēku pavēlnieks steigā laida caur smadzenēm sava stratēģiskā plāna pirmmetu. – Ļeņins prasa ātro uzvaru. Tā ir viņam vajadzīga kā politiķim. Es to saprotu. Viņš drusku nervozē, jo granātu sprādzieni virs sovnrarkoma telpām viņam kā civilistam nedod miera. Kaut gan mans tiešais uzdevums ir satriekt ienaidnieka galveno spēku, tomēr man jā rūpējas arī par valdnieka drošību. Tātad tūlīt jāapklusina ienaidnieka artilērijas baterija. Steidzīgi jāieņem arī telefona centrāle, telegrāfs un raidstacija, Kremļa nosargāšanai pietiks 200 vīru. Pēc krietnas sagatavošanās jāpāriet metodiskā uzbrukumā pret ienaidnieka galveno citadelī, Lubjanku, kur acīmredzot atrodas vadība. Viss pārējais ir nesvarīgi sikumi, ko palēnām veiks miliči un čekas bruņotie sardzinieki.

Nedaudzās minūtēs apsvēris savu stratēģisko uzdevumu, pulkvedis Vācietis mierīgi ieslidēja Spaskija tornī, kur viņam nemierīgi pretī steidzās viņa adjutants. “Mēs jūs, pulkvedi, gaidām lielā nepacietībā.”

“Nepacietībā? Un turklāt vēl lielā? Cik reizes es jums, mans draugs, neesmu teicis: pacietība ir karavīra tikums.”

“Klausos,” militārā stājā saslējies un ar papēžiem skaļi salutēdams, noskaldīja adjutants.

“Tagad mierīgi un pacietīgi pie darba. Vai telpas mūsu štābam iekārtojāt?” “Tiešām tā. Mūsu štābam es izraudzīju vietu, kur mūs neviens netraucēs.”

“Labi, vediet mani turp.”

Adjutants paņēma draudzīgi zem rokas savu pulkvedi un pa tumšajām grieznes kāpnēm virzīja viņu Kremļa galvenā torņa pagrabā. Tur gadu simtiem kāju nebija spēris neviens, var-

¹ Dotajā fragmentā apskatīts posms, kad 1918. gada 6. jūlijā sociālisti-revolucionāri sāka bruņotu sacelšanos pret Ļeņina patvaldību. Viņam uzticīgs karaspēks Kremļa apsargāšanai bija latviešu strēlnieki pulkveža Vācieša vadībā. Vācietis uzņēmās dumpi apspiest, ko arī paveica. Izvēlējos šo fragmentu, jo tajā iespaidīgi tēlotas Vācieša pārdomas liktenīgajā nolemšanas brīdī, kur atspīd arī autora domas par atsevišķu cilvēku izšķirošo nozīmi liktenīgās situācijās. Virsraksts “Sarkanais lielinkvizitors” atbilst fiktīvai personai Pervuchinam, kas simbolizē tā laika čekista neaprobežoto fanātismu, līdzīgu viduslaiku inkvizīcijai. Citādi romānā darbojas vēsturiskas personas, kā Ļeņins, Trockis, Staļins, Dzeržinskis, Briedis u. c. – I. C.

būt tikai kāds tvarstīts noziedznieks. Tur trauklās, pussairušās zirnekļu tiklenēs ieķērusies, dziļā mierā gulēja sen mirusi pagātne, tik dziļi, ka tās stingumu satrīsīnāt nespēja retumis tur iemaldījušos glumīgu siksipārņu vēdas, ne pat badīgu žurku griezīgās kremtas torņa cietajās pamatnēs. Šai krēslas pazemē, blāvas tauku sveces āmeklīgā apgaismē, uz appuvušām koka lādēm, ap smirdīgu mucu, sēdēja Kremļa komandants, kapteinis Pētersons un čekas bruņoto sargu priekšnieka vietnieks Peterss. Pamanījuši ienācējus, viņi satraucās kājās un ķēmīgā godbijībā salutēja.

Visi sasēdās ap mucu. Pulkvedis uz tās izklāja Ļeņina iedoto lielo Maskavas plānu. Sākās valdības karaspēka galvenā štāba apspriede. Vispirms isā kopsavilkumā par stāvokli ziņoja kapteinis Pētersons. Viņu norautos teikumos papildināja Peterss. Tad iestājās klusums, kāds iegūlas pie kaujā kritušu karabrāļu kopbedres. Šajās svinīga miera minūtēs pulkveža galvā izšķīrās ne tikai boļševiku, bet Krievijas un varbūt pat daļēji Eiropas liktenis uz gadu desmitiem. Savas kaujas plāna izlemšanas brīdī pulkvedis Vācietis nemaz neizskatījās kā negants boļševiks vai nikns karotājs. Boļševiks jau viņš arī nebija, briesmīgs karotājs arī ne. Viņš patlaban atgādināja domīgu šaha spēlētāju, kas, pretinieka pārsteigts, nokļuvis smagā klizmē, domu steidzīgā virdzē velk savus pretgājienus tālu uz priekšu. Tad pulkvedis deva kaujas rīkojumus. Tos viņš cieti beidza sekojošiem vārdiem:

“Mani draugi. Es Ļeņinam solīju 10 stundu laikā sakaut ienaidnieku. Jūs labi saprotat, ko nozīmē latviešu karavīra solījums?”

Viņa karabiedri salēca kājās un, labo roku it kā zvērastam izslējuši, uzkliedza: “Vīrs un vārds!”

Spaskija torņa pagrabā palika pulkvedis Vācietis viens pats. Uz mucas degošās sveces liesmiņa, it kā satrūkusies, iečirkstēdamās salīgojās un atkal iztaisnojās, lai savos iznīcības zobos stingrāk sakostu degli un taukus. Šis spītīgais kodiens, šķiet, gribēja sakampt arī cilvēka acis, kas raudzījās iznīcības dvesmē.

– Cik dīvains ir mans liktenis... Es, latviešu laukstrādnieka dēls, sēžu krievu cara celtā Kremļa cietokšņa galvenajā tornī... Pagrabā pie sprāgušām žurkām un mirstošas sveces. Kaut kas sadeg? Bet kas? Ko es palīdzu sadedzināt? To es nezinu... Nesaprotu. Pat necenšos saprast, par ko īsti kaujas krievu brāļi savā starpā?... Es nezinu, vai boļševiki uzcels kaut ko labāku par to, ko viņi sagāzuši. Bet mani strēlnieki, katrā ziņā to lielais vairums, svēti tic, ka viņi ceļ jaunu, labāku, taisnīgāku pasauli. Es neticu nekam. Viss ir mājīgs... Visi politiķi vienmēr solījuši ko labāku. Bet ko devuši? Ko sasnieguši? Mani strēlnieki tic un mirst, mirst un tic, mirstot viņi ceļas augšā, lai izzustu atkal iznīcībā. Es nesaprotu, kādēļ es tagad kalpoju boļševikiem. Kāpēc? Ja es tagad ar saviem pāris tūkstots latviešu zēniem, kas patlaban Maskavā ir manā vadībā, pārietu sociālistu-revolucionāru pusē, tad boļševiki tiktu likvidēti. Vai es tagad daru ļaunu vai labu? To zina tikai pats Lielais Likteņu Virzītājs, cits it neviens. Ne šeit, Kremļa vārtos, bet pie Mūžības vārtiem varbūt reiz saņemšu atbildi uz šo jautājumu. Tagad es palikšu uzticīgs saviem strēlniekiem un viņu vadībai. –

Cilvēks, ko domu savirgojums bija izrāvis ārā no skaudrās tiešamības, nemaz nemanīja, ka svecei izdziestot, tās vārgā liesmiņa degļa galiņā vēl cīnījās par savu esmi. Pelēcīgās tumsas un

stingtā klusuma sadrošināta, pie viņa kājām bija pielidusi kāda boļševiku beztaucībā izkāmējuši žurka, kas, izbrīnā atplestām acīm, raudzījās lielajā zvērā, ņirdzīgi pētot, vai nav pienācis brīdis zobiem cirsties tā miesās, lai palīdzētu viņam ātrāk pāriet iznīcības pišļos.

Nakts kaujā lielpilsētas ielās latviešu strēlnieki nu devās pirmo reizi. Karā vingrinātie virsnieki ātri aptvēra stāvokli un deva pārdomātas pavēles saviem kareivjiem, kas noteikti un aukstasinīgi tās izpildīja. Pat ar zināmu prieku viņi uzbruka "eseriņiem", jo tik ilgi viņi nebija dzirdējuši kara troksni, viņu vingrās rokas nebija cilājušas ieročus, viņu acis skatījušās nāvē. Kā īsti karotāji viņi devās ielu cīņās. Šautenes strādāja samērā maz, ienaidnieka pretestību salauza ložmetēji un rokas granātas. It īpaši pēdējās sacēla paniku sociālistu-revolucionāru jaunekļos, kas vairumā nebija kara redzējuši frontē. Telefona centrāli, telegrāfu un raidstaciju ieņēma diezgan viegli un ātri. Asāks cīniņš izcēlās tikai ap dumpinieku artilērijas bateriju, kuras apkalpe nikni pretojās. Sīva un ilgstoša cīņa noritēja ap Lubjanku. Čekas nama bloku, kur dumpinieki bija krietni nobarikādējušies, vajadzēja ielenkt un metodiski iekarot. Lai drīzāk uzvarētu un iespējami taupītu strēlnieku dzīvības, pulkvedis Vācietis nolēma lietot artilēriju pret Lubjanku, it īpaši pret Morozova savrupmāju, kurā, kā ziņoja izlūki, atrodies ienaidnieka štābs. Pēkšņi kaut kur divi vietās sāka dārdēt dobji grāvieni, kuriem tuvumā atbalsojās artilērijas lādiņu sprādzieni. Viens pēc otra aplusa eseru ložmetēji. No dumpinieku cietokšņa satraukti atskanēja pazīstamās revolucionāru kaujas dziesmas. Šauteņu un pistoļu spalgie blikšķi un uzbrucēju ložmetēju karstās tarkas tās pavadīja. Pēc brīža sarkanie strēlnieki bez dziesmām un bez patosa, bet ciešā apņēmībā sāka šturmet ienaidnieka citadeli. Labi tēmētās rokas granātas pilnīgi apdullināja dumpiniekus; tie panikā padevās, noņemot ieročus un pacelot rokas. Nevienam, kas padevās, strēlnieki neaiztika, viņi strauji pa kāpnēm un gaitenīem sekoja bruņotiem ienaidniekiem, kas vēl nepadevās. Vēl sprāga dažas granātas, cīņas agonijā dzisa pēdējie šāvieni, ierējās kāds aizsmacis ložmetējs. Kāds strēlnieks, kāpdams pāri čekas bruņoto sargu priekšnieka Popova liķim, ar paceltu šauteni pirmais ielauzās Dzeržinska kabinetā, kurš, izšāvis savu pēdējo patronu, padevās.

Kaujas troksnis nu bija rimies. Gūstekņiem atļāva nolaist paceltās rokas. Strēlnieki, piederknēs noslaucījuši sviedrus un asinis, sāka uzvilkt dūmu. Visā Lubjankā iestājās nāves klusums. To pārtrauca svinīgi vilkti balsieni. Sagūstītie dumpinieki atvadījās no saviem kritušajiem, dziedādami krievu revolucionāru tradicionālo sēru maršu: "Par upuriem kritāt jūs cīnīdamies." Strēlnieku virsnieki pielika roku pie cepurēm, kareivji izņēma papirosus no mutēm un sastinga. Viņi parādīja pēdējo godu uzvarētajam ienaidniekam.

7. jūlijā pulksten 12 pulkveža Vācieša adjutants no Dzeržinska kabineta pa tiešo vadu lakoniski ziņoja uz Kremli Ļeņina sekretāram: "Ienaidnieks satriekts, uzvara iegūta."

Steigā savākuši vienkopus gūstekņus, tos saskaitījuši un nodevuši atbrīvotā Dzeržinska un čekas bruņoto sargu priekšnieka Petersa rokās, latviešu strēlnieki devās atpakaļ uz savām kazarmām, līdzī aizvezdami savus ievainotos un kritušos. Saules staros laistījās viņu sarkanais karogs un viņu spožie durkļi. Smagiem soļiem, ritmiskā gaitā, kā plāvēji saules norietā, viņi devās savā mierā. Nebija satraukti pēc sava asins darba, skaļi arī negavilēja par savu uzvaru. Tāpat kā agrāk cara laikā pēc smagas kaujas ar vāciešiem, arī tagad viņi jutās pildījuši kādu

svarīgu pienākumu, ko liktenis viņiem uzlicis. Elēģiskā lirismā slīga viņu dvēseles tobrīd, tāpat kā tas bija noticis agrāk, ejot niknās kaujās pret frontes ienaidnieku. Kara vētras satricinātājās Maskavas ielās kā nomiers nu izskanēja senā latvju karavīru dziesma:

Div' dūjiņas gaisā skrēja,
Abas skrēja dūdodamas.

Sagūstītie kreisie sociālisti-revolucionāri, ko miliči veda uz čekas bendētavu, dzirdot no tālēm latviešu karavīru dziesmu, klusi izdvesa asu lāstu: "Nolādētie latvieši. Briesmīgie opričņiki."

Šos lāstus nedzirdēja latviešu strēlnieki. Un, ja viņi tos būtu dzirdējuši, arī tad viņi vienaldzīgi tiem paietu garām. Viņi nebija opričņiki, nebija ne slepkavas, ne bendes kalpi. Viņi bija karavīri, ko visvarenaiss Liktenis bija ierāvis savā lielajā spēlē.

Pirmpublicējums.

Romāna manuskripts atrodas pie autora meitas Izabellas Cielēnas Stokholmā.

Ideju raksturojumu un
materiālu sagatavojusi I. Cielēna.

KLĀRA KALNIŅA (1874–1964)

Klāra Kalniņa (dz. Veilande), sabiedriskā darbiniece un publiciste, ir viena no pirmajām latviešu sievietēm, kas spilgti parāda sevi politiskajā dzīvē jau 19. gadsimta beigās, piedaloties Jaunās strāvas kustībā un vēlāk 1905. gada revolūcijā LSDSP rindās. Viņa ir to skaitā, kam lemts cildenais uzdevums piedalīties Latvijas valstiskās neatkarības proklamēšanā. Savā politiskajā darbībā īpaši pievēršoties sieviešu tiesību jautājumiem, viņa kļūst par LSDSP Sieviešu centra dibinātāju un cīnās par sieviešu tiesībām, rakstot periodikā un lasot referātus gan pašmāju, gan internacionālajā forumā. Mūsdienu terminoloģijā viņu varētu dēvēt par feministi.

Klāra Kalniņa dzimusi 1874. gada 24. februārī Jelgavas apriņķa Jēkabnieku pagasta lauksaimnieka ģimenē. Savu bērnību Vaņču mājās viņa atminas kā saulainu. Tā K. Kalniņai dod pūrā to gara bagātību, kas viņai ļauj attīstīt savu personību. Mājās ir tā laika periodika, piemēram, "Pēterburgas Avīzes", "Baltijas Zemkopis". Avīžu lappuses burtojot, Klāra iemācās lasīt jau piecu gadu vecumā. Pēc dažiem pagastskolā aizvadītiem gadiem tēvs viņu aizved uz Jelgavas Dorotejas skolu, kur mācības notiek vācu valodā. 1894. gadā viņa iestājas jaunatvērtajā Jelgavas sieviešu ģimnāzijā, kuru pēc diviem gadiem pabeidz. K. Kalniņa augstu novērtē tēva atbalstu viņas izglītībā. Savās atmiņās viņa raksta: "Nebija daudz tādu, kaut arī pārtikušu latviešu, kas spītēja toreizējiem aizspriedumiem pret meiteņu skološanu un izglītību."¹

Jelgavas skolnieču pulciņā "Austra" K. Kalniņa iepazīst sociālistisko literatūru, kas nāk no Rietumeiropas. Šo meiteņu mērķis ir cīnīties par sievietes līdzvērtību ar vīrieti un atbrīvoties no novecojušiem uzskatiem par sievieti kā otrās šķiras cilvēku. Tā viņa izaug degsme cīnīties par sieviešu tiesībām. Lielu iespaidu uz viņu atstāj Augusta Bēbeļa darbs "Sieviete un sociālisms".

Šai pašā laikā K. Kalniņa iepazīstas ar vadošajiem sociālistiski noskaņotajiem jaunstrāvnikiem Jani Jansonu-Braunu un Jāni Pliekšānu (Raini). Aizvien vairāk viņa iesaistās sociālistiskajā kustībā. K. Kalniņa piedalās pirmajā Latvijas sociāldemokrātu pārstāvju sanāksmē 1895. gada 25. janvārī. Sociālistiskajai ideoloģijai viņa ir uzticīga visu mūžu, jo sevišķi pēc tikšanās ar Paulu Kalniņu 1895. gadā. 50 gadus viņi nodzīvo saskanīgā laulībā, cīnoties par kopīgiem mērķiem.

K. Kalniņa izvēlas zobārstes profesiju, īsu laiku studē Pēterpilī, bet studijas pabeidz Tērbatā. Dažādos dzīves posmos viņa strādā arī par zobārsti, bet galvenā nodarbošanās vienmēr ir saistīta ar politiku. Pēc līdzdalības Jaunajā strāvā represiju periodā Paulam un Klārai Kalniņiem nākas piedzīvot arestus. Kad 1899. gadā Paulu izraida no Latvijas, viņi apmetas Lietuvā, pierobežā. Tur nelegālā darbība turpinās, ievēdot no ārzemēm literatūru tālākai izplatīšanai Latvijā.

¹ Kalniņa K. Liesmainie gadi. – Stokholma, 1964. – 19. lpp.

1901. gadā beidzas P. Kalniņa izsūtījuma laiks un viņi apmetas uz dzīvi Jelgavā. Nu jau sociāldemokrātu kustība ir izplatījusies arī strādnieku vidū, strauji pieņemoties spēkā. K. Kalniņa tajā aktīvi piedalās, iesaistīdama arī savus piederīgos – viņas tēva mājās iespiež nelegālos uzsaukumus un rakstus. Pamazām šī nelegālā kustība pāraug 1905. gada revolūcijā. Taču jau 1903. gadā Kalniņi ir tik apdraudēti, ka nolemj doties emigrācijā uz Šveici, Cīrihi, kur jau atrodas daudzi latviešu un krievu sociāldemokrāti. Tur viņi tiek ar Miķeli Valteru, ar kuru izveidojas domstarpības par revolucionārās cīņas taktiku – viņš pieder pie sociālistiem-revolucionāriem, kuri atzīst teroru kā cīņas ieroci.

1905. gada oktobrī, būdami pārliecināti par revolūcijas augšupeju, lai tajā aktīvi piedalītos, Kalniņi nolemj atgriezties dzimtenē. Bet ziemā jau sāk plosīties cara soda ekspedīcijas revolūcijas apspiešanai. 1906. gada janvārī Kalniņi atkal dodas emigrācijā uz Cīrihi. Tur viņi turpina revolucionāro darbību kopā ar citiem latviešu emigrantiem, tai skaitā – Jāni Akurateru, Kārli Skalbi, Raini un Aspaziju, ar kuriem viņi ir personīgi draugi. Viņi visi cer uz sociālisma uzvaru nākotnē un uz Latvijas pašnoteikšanās iegūšanu.

1906. gada decembrī Kalniņi atgriežas dzimtenē. Abi turpina politisko darbību Sociāldemokrātu partijas Centrālajā komitejā un "Cīņas" redakcijā. Piecus gadus viņi veic šo aktīvo nelegālo darbu bīstamos apstākļos. Savās atmiņās K. Kalniņa raksta: "Daudzi šai laikā tika tiesāti un izsūtīti uz Sibīriju nometināšanā vai katorgā. Smagi bija pārdzīvot šo laiku kā "Cīņas" redaktrīsei ciešā sadarbībā ar šiem pašreizējiem, cēlajiem darbiniekiem."¹

Kalniņiem tomēr izdodas izvairīties no represijām, un 1911. gadā viņi var aizbraukt uz Šveici. Tur vairākas nedēļas viņi ciemojas pie Raiņa un Aspazijas Kastanjolā, kur ir gaidīti viesi. Viņi stāsta par notikumiem dzimtenē. Raini iepriecina doma, ka sācies beigu cēliens. Rudens pusē Kalniņi atgriežas Latvijā un ar jaunu enerģiju turpina savu nelegālo darbību, referēdami par iespaidiem pēc tikšanās ar vadošajiem sociālistiem Šveicē, Beļģijā un Vācijā.

Pirmā pasaules kara sākumā viņiem nākas pārcelties uz Somiju, kur P. Kalniņš tiek mobilizēts kā ārsts, bet 1916. gadā viņš tiek nosūtīts uz Daugavas fronti. Tad Klāra ar dēlu pārceļas uz Petrogradu, lai Bruno varētu sākt studēt. Tur atrodas Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja, ko vada pazīstami sabiedriski politiskie darbinieki – Jānis Čakste, Arveds Bergs, Zigfrīds Anna Meierovics. K. Kalniņa sāk strādāt centrālkomitejas Preses nodaļā.

1917. gada Februāra revolūciju K. Kalniņa sagaida Petrogradā. Par saviem iespaidiem viņa raksta: "Pēc revolūcijas uzvaras tauta jau pārvaldīja Petrogradas ielas. Visiem bija sarkanas lentītes pie krūtīm, un uzvaras prieks staroja sejās. [...] Gandrīz uz katra ielas stūra, uz kāda paaugstinājuma pakāpies, kāds runātājs sauca tautu turpināt cīņu. Dažs labs no šiem neskatāmajiem oratoriem runāja varbūt pirmo reizi plašām masām, lielā notikuma iedvesmots. Lielī notikumi dzemdē dažkārt varoņus. Visi apzinājās šo dienu milzīgo vēsturisko nozīmi un atbildību."²

Dažas nedēļas pēc revolūcijas Petrogradā K. Kalniņa ar Bruno nolemj atgriezties Rīgā un piedalīties politiskajā darbā jaunajos apstākļos. 28. augustā Rīgas domes vēlēšanās tiek ievēlēta

¹ Kalniņa K. Liesmainie gadi. – Stokholma, 1964. – 89. lpp.

² Turpat. – 111. lpp.

arī K. Kalniņa, bet P. Kalniņš – izraudzīts par domes priekšsēdi. Vācu karaspēkam tuvojoties Rīgai, Kalniņi izšķiras par palikšanu, juzdami atbildību pret saviem vēlētājiem. Okupācijas vara gan nedod Rīgas domei iespēju darboties.

Pēc Ļeņina organizētā 1917. gada Oktobra apvērsuma latviešu sociāldemokrāti-mazinieki iestājas par Latvijas neatkarību un pret lielnieku diktatūras režīmu, tā izraisot partijas oficiālu sašķelšanos. 1918. gada jūnijā tiek sasaukta mazinieckisko grupu konference, kas nodibina LSDSP, pieņemot atkal veco nosaukumu, kāds partijai bija no 1904. gada līdz 1906. gadam. Arī K. Kalniņa piedalās šajā konferencē.

1918. gada 17. novembrī nodibinās Tautas padome ar dažādu politisko partiju pārstāvjiem. Sociāldemokrātu frakcijā tiek ievēlēta arī K. Kalniņa. Tā viņa piedzīvo Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas aktu 18. novembrī, ko viņa iejūtīgi apraksta savās atmiņās.

1920. gada pavasarī, kad Latvija ir atbrīvota no svešu varu okupācijas, sākas Satversmes sapulces vēlēšanu kampaņa. Sociāldemokrātu sarakstos ir iekļautas vairākas sievietes, to skaitā K. Kalniņa. Viņa ļoti aktīvi piedalās vēlēšanu kampaņā, uzstājoties ar runām daudzās lauku sapulcēs – kādreiz pat nākas noiet kājām 20 km, lai ierastos norunātajā vietā. Sociāldemokrāti iegūst 38,7 balsis, un tā blakus Aspazijai K. Kalniņa tiek ievēlēta pirmajā parlamentārajā likumdevējā iestādē, kas uz pirmo sēdi sanāk 1921. gada 1. maijā. K. Kalniņa tiek norīkota strādāt divās komisijās – Amnestijas un Tirdzniecības-rūpniecības.

Beidzoties Satversmes sapulces darbībai 1922. gadā, beidzas arī K. Kalniņas piedalīšanās parlamentārajā darbā – partijas vadība atzīst, ka nebūtu pareizi par kandidātiem izvirzīt trīs cilvēkus no vienas ģimenes. Tā Saeimas vēlēšanās viņa nekandidē. Bet tā kā P. Kalniņš ir Saeimas priekšsēdis no 1925. gada līdz 1934. gadam, viņa dzīvesbiedrei nākas veikt reprezentācijas uzdevumus, nereti ar ārvalstu diplomātu piedalīšanos, kad viņa var likt lietā savas labās vācu valodas zināšanas.

Tomēr K. Kalniņa turpina aktīvi darboties politikā kā LSDSP Rīgas komitejas locekle. Viņa galvenokārt pievēršas sieviešu tiesību jautājumiem, nodibinot un vadot partijas Sieviešu sekciju. Viņa darbojas arī Rīgas pilsētas domes Veselības komisijā un dažus gadus ir kopējās arodbiedrības valdes locekle. Vairākas reizes partija viņu deleģē uz Sociālistiskās internacionāles kongresiem – Hamburgā (1923), Marseļā (1925) un Briselē (1928). Viņa ir arī Sociālistiskās internacionāles Sieviešu komitejas locekle. Savu iestāšanos par sieviešu tiesībām sociālisma ideoloģijas ietvaros K. Kalniņa ir iemūžinājusi neskaitāmos rakstos latviešu un dažkārt arī vācu periodikā – viņas raksti bieži sastopami “Sociāldemokrātā”, “Strādnieku Avīzē”, “Laika Balsi” u. c. Viņa ir redaktore “Darba Sieviete” (1921–1934) un “Lauku Darbam” (1926–1931). Daudzkārt viņa ir arī uzstājusies ar referātiem sociāldemokrātu sapulcēs.

K. Kalniņas politiskā darbība Latvijā beidzas līdz ar Kārļa Ulmaņa 15. maija apvērsumu, kad Saeima tiek atlaista un lielais vairums deputātu – apcietināti. Tā Bruno Kalniņš ir internēts Centrālcietumā trīs gadus, pēc tam izraidīts (viņš apmetas trimdā Somijā). Vārda brīvība Latvijā ir ierobežota, un K. Kalniņa vairs nevar izteikties.

Otrā pasaules kara laikā Kalniņi klusi dzīvo savā Mežaparka mājā. 1943. gadā agrāko partiju pārstāvji nodibina Latvijas Centrālo padomi, kas apvieno pretestību pret abām okupācijas

varām. Tajā vadošus amatus ieņem arī Bruno un Pauls Kalniņi, bet Klāra atbalsta šo riskanto darbību. K. Kalniņa pieredz to, ka 1944. gada 11. jūlijā viņas dēls tiek arestēts un kopā ar Konstantīnu Čaksti izsūtīts uz Štuthofas koncentrācijas nometni Vācijā.

Rudenī, kad LCP ir izdevies noorganizēt plašāku politisko bēgļu pārvešanu uz Zviedriju, arī Pauls un Klāra Kalniņi dodas šādā braucienā pāri jūrai. Diemžēl viņu laivai sabojājas motors, un kāds vācu karakuģis aizved bēgļus uz Vāciju. Viņi apmetas kādā Austrijas pierobežas pilsētiņā, kur 1945. gada 27. augustā P. Kalniņš mirst. Tad Klārai izdodas pārcelties uz Zviedriju, kur Stokholmā jau dzīvo dēls Bruno ar ģimeni. Apmetusies pie viņiem, K. Kalniņa sāk jaunu dzīves posmu trešajā emigrācijā, pamazām kaut cik apgūstot viņai svešo zviedru valodu. Viņa saglabā uzticību sociāldemokrātiskajai pārliecībai, darbojoties latviešu sociāldemokrātu Stokholmas grupā. Reizēm K. Kalniņa uzstājas arī ārzemju sociālistu sanāksmēs, piemēram, Sociālistiskās internacionāles atjaunošanas kongresā Frankfurtē pie Mainas 1951. gadā, Sociālistisko sieviešu sapulcē Vīnē 1957. gadā. Savas domas viņa var izteikt arī rakstos trimdas presē, galvenokārt žurnālā "Brīvība". Viņa ir arī Latvijas Penkluba biedre.

K. Kalniņai ir lemts nodzīvot ilgu un raženu mūžu. Viņa mirst 1964. gada 21. novembrī un ir apglabāta blakus savam vīram Heselbi Stranda kapsētā Stokholmā.

K. Kalniņai ir izcila loma latviešu politisko ideju attīstībā kā sociāldemokrātisko ideju pauzējai, kā sieviešu tiesību aizstāvei, kā demokrātiskai sabiedriskajai darbiniecei.

IZTEIKUMI

Latviešu kaujinieki darbojās arī Igaunijā un Somijā, kur speciālā skolā viņus apmācīja gatavot bumbas. Tomēr visvairāk uzbrukumu policijai un dragūniem notika Rīgā līdz 1906. g. beigām, kad kaujinieku vairums krita kaujās vai policijas rokās. Pret šiem terora aktiem uzstājās ne vien latviešu pilsoniskā prese, bet arī meņševiki J. Ozols, J. Jansons, Kalniņi u. c.

A. Švābe

LSD sašķelšanās autori bija galvenokārt lielnieki. Rīgas mazinieki, pie kuriem piederēja Dr. Pauls Kalniņš, Fricis Menders un Kārlis Kurševics, sāka darboties kā mazinieku partija tikai 1918. gada maijā, tas ir apmēram pusgadu pēc Oktobra revolūcijas, kad Rīga jau kopš 1917. g. septembra bija atradusies vācu okupācijas varā. Klāra Kalniņa tikai 1918. g. maiju atzīst par vienotās Latvijas sociāldemokrātijas galīgās sašķelšanās brīdi.

Ā. Šilde

Klāra Kalniņa elegantā tērpā un modernā frizūrā teatrāli gāja soli nostāk, it kā gribēdama pasvītrot, ka viņa šajā augstajā namā ienāk nevis kā Paula Kalniņa laulātā draudzene, bet gan kā patstāvīga politiska darbiniece.

F. Cielēns

Ne visi disputanti bija tik iecietīgi. Klāra Kalniņa, kas bija diezgan daudz lasījuse par filozofiskiem jautājumiem, it īpaši par dialektisko materiālismu, varēja labi polemizēt par ideoloģiskiem tematiem. Kad viņas māsas dēls Kristaps (Eliass) apkaroja viņas aizstāvēto dialektiskā materiālisma dogmu, izceļot ideoloģisko faktoru sevišķo nozīmi cilvēces attīstībā, tad iesilusē Klāra, būdama visai temperamentīgas dabas, dusmojās. Tomēr Klārai bija labs raksturs, viņa ilgi dusmas neturēja, pēc brīža jau tās bija prom.

F. Cielēns

Klāras Kalniņas sabiedriski-politiskais darbs sācies jau viņas skolnieces gados skolā un ārpus tās un turpinājies vairāk nekā 70 gadus. Sākumā viņa ir jaunstrāvniece un toreizējās latviešu mietpilsoniskās sabiedrības kritizētāja un apkarotāja. Reizē ar Aspaziju Klāra cīnās par sievietes tiesībām un līdzvērtību sabiedrībā un darbā. Klāra ir strauja un dedzīga. Viņas valoda un runas uztrauc un sanikno vecos, bet aizrauj un ceļ kājās jaunos. Tāda valoda vēl nebija dzirdēta.

V. Bastjānis

Laikam gan visvecākā un arī viena no visizcilākām "Jaunās strāvas" dalībniecēm, sieviešu, strādnieku un tautas tiesību cīnītājām, preses darbiniece, Latvijas valsts proklamēšanas līdzdalībniece, pēc ranga otrā, bet reizē arī valsts pirmā dāma Klāra Kalniņa 24. februārī varēs atskatīties uz 90 gadu ilgu mūžu.

A. Plensners

Sasniegusi 90 gadu un gandrīz 9 mēnešu vecumu, 21. novembrī Stokholmā mirusi latviešu vecākā parlamentāriete Klāra Kalniņa, kuras politiskais un sabiedriskais darbs no jaunības līdz mūža beigām risinājās sociāldemokrātu partijas centienu ietvarā. [...] Tajos gados, kad Stokholmā attiecsmes starp latviešu sociāldemokrātiem un pilsoņiem bija sevišķi saasinātas, Klāra Kalniņa allaž ieradās sanāksmēs un sarīkojumos, kuru jēga [bija] vienot visus latviešus kopēja mērķa labad. Pat vēl tuvojoties 90 gadu robežai, viņa bija redzama sabiedrībā un sapulcēs, kur iecietīgā garā sarunājās arī ar politiskiem pretiniekiem.

[Bez paraksta]

Šī gada pavasarī uz Klāras Kalniņas jubileju LSDSP Ārzemju komiteja izdeva jubilāres atmiņas [...]. Klāras Kalniņas bērnība aizritēja pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados – tautas atmodas laikā. Viņa dzirdēja no saviem vecākiem par dzimtlaikiem – par muižnieku un vagaru necilvēcību, par pātagu sitieniem, par vācu baronu nežēlību. [...] Viņa ir vēl vienīgā no sociāldemokrātu darbiniekiem, kas tanī laikmetā līdzī dzīvojuši, līdzī darbojušies un kas arī var par to laikmetu rakstīt.

E. Ogrīnš

24. februārī piepildījās 100 gadi no politiķes un publicistes Klāras Kalniņas dzimšanas. [...] Neatkarības gados Klāra Kalniņa bija Tautas padomes un Satversmes sapulces locekle. LSDSP

viņa izveidoja sieviešu sekciju, 1921.–1934. g. rediģēja “Darba sievieti” un pārstāvēja latviešu sociāldemokrātes sieviešu starptautiskajā komitejā un aktīvi piedalījās vairākos kongresos. Šinīs gados viņa bieži apmeklēja Vāciju, kur uzstājās daudzās sapulcēs, popularizējot Latviju un mūsu strādnieku kustību.

[Bez paraksta]

Gribētos piebilst, ka viņas [Klāras Kalniņas] sabiedriskās dzīves vadmotīvs – sievietes emancipācija – lieliski atbilst pašas personībai. Šarms, sabiedriskums, patstāvība, dejošanas prasme, laba gaume viņu tiešām vērtā par 20. un 30. gadu sabiedrības dāmu.

V. Code

DARBI

Par ko jābalso sievietēm / Latviešu Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Sieviešu centra izdevums. – R., 1925.

Liesmainie gadi / LSDSP Ārzemju Komitejas izdevums. – Stokholma, 1964.

Neskaitāmi raksti galvenokārt šādos preses izdevumos: “Cīņa”, “Ziņotājs”, “Strādnieku Avīze”, “Sociāldemokrāts”, “Jaunais Laiks”, “Darba Sieviete”, “Lauku Darbs”, “Arodnieks”, “Strādnieku gada grāmata”, “Progresā kalendārs”, “Brīvība”. Klāra Kalniņa publicē rakstus arī vācu presē.

LITERATŪRA

Latvju enciklopēdija / Red. A. Švābe. – Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950.–1951. – 1. sēj.

Švābe A. Latvijas vēsture, 1800–1914. – Stokholma: Daugava, 1958.

Šilde A. Latvijas vēsture, 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976.

Cielēns F. Laikmetu maiņā. – I, II, III. – Stokholma: Memento, 1961–1964.

LIESMAINIE GADI

Pārdomas

“Ak, šī negantā dzīve,
Cik tomēr skaista!”

Aspazija

Tuvojoties devītā gadu desmita noslēgumam, domas aizslid pagātnē. Atmiņā viežas pagājušās dzīves posmi kā uz slīdošas lentas, cits aiz cita. Rodas tieksme atšifrēt vismaz sev pašai dzīves jēgas, dzīves virzītājas dziņas un rosmes pamatus. Kamēr cilvēks jauns, viņš par to nedomā.

Deviņi gadu desmiti! Cik daudz cildenu cerību un lielu ideju pilnus posmus tas devis! Cik daudz upuru un cīņas drosmes tas prasījis! Ar cik daudziem ideāliem cīnītājiem šai garajā gaitā nav kopā jūsmots un drošā pašātvībā cerēts uz “pēdējo kauju”, kas ievadīs nākotnes humānisma un sociālās taisnības iekārtu.

Kur tagad viņi? Daudzi krituši carisma, kara un okupāciju vajāšanām par upuri, daudzi aizgājuši cilvēces nenovēršamo gaitu mūžībā, neminēti un dzīves turpmākā rituma aizēnoti un aizmirsti. Tikai izcilie cīnītāji, lielle gari, kā Rainis, dzīvos joprojām savos darbos savā tautā un cilvēcē. Nekad neesmu spējusi samierināties ar cilvēka likteni – beigties mūžīgās iznīcības nenovēršamībā. Tomēr apbrīnojama ir cilvēka psihiskā dziņa aizmirst visu nomācošo, ļauno un ieraudzīt mirdzošo sauli, kas uzvarējusi pusnakts tumsu.

Atminoties jaunības dienu aizrautīgās cīņas, aizmirstas jautājumi: kas deva ierosmi cīņai par sociālo taisnību un labklājību visai cilvēcei? Kas mudināja uz cīņu par politisko brīvību latviešu tautai un ētisku cilvēcīgumu? Tie bija neaizmirstamie jaunības un “Jaunās strāvas” gadi, kad viss zaigoja un laistījās nākotnes brīvības un sociālās taisnības valsts mir...¹

Kādā sērīgā noskaņojumā esmu pirms gadiem desmit uzrakstījis šādus vārdus:

Vai redzēt būs man lemts vēl sirdij tuvas vietas,
Kur aizritēja mana mūža darba dienas
Un latvju tautas cīņas liesmainajos gados?
Vai tālā nākamībā, aizmirstībā grimšu
Un manas pēdas aizsegs jaunas dzīves ritums?

Rakstīt atmiņas 90. gadam tuvojoties, nav tiešām viegli. Laika ritumā ir daudz kas zaudēts, bet arī daudz panākts, kas ap gadu simteņu maiņu šķita neiespējams, neiedomājams. Tagadējai paaudzei daudz kas no tiem laikiem izklausīsies kā pasaciņa. Tagad ir cita pasaule, citas problēmas. Tomēr visā sociālās un politiskās dzīves attīstībā, zinātnes ieguvumu atbalstā dzīve nenovēršami turpināsies demokrātiskā sociālisma virzienā, humānākas un pilnīgākas kultūras apgūvē.

Svētā uguns, kas gadu ritumā uzliesmoja toreizējās latviešu jaunatnes sirdīs, sildīs arī nākamās paaudzes un dos tām spēku “cīņu vest galā” ideāla cilvēcīguma ievirzē.

Dzīve visā visumā ir bijusi burvīgi jauka, ka, šķiroties no tās, būs neizsakāmi grūti! Dzīves nepiepildīto sapņu žēl, tik žēl! Neizsakāmi stipra un neapslāpējama vēlēšanās ir piedzīvot un redzēt vēl atomlaikmeta daudzsoļos panākumus dzīves augšupejā. Tamdēļ jādzīvo un jārosās, kamēr vitalitāte nav vēl galīgi apsikusī. Jādzīvo domās par brīvu un neatkarīgu Latviju.

137.–138. lpp.

¹ Drukāts kļūda oriģinālā.

DEVIŅDESMITO GADU JAUNĀ STRĀVA

Atminoties deviņdesmitos gadus, arvien mani pārņem savāda cildena sajūta. Ir tā ap sirdi, it kā tu pēc ilgām tālām gaitām pa dzīves raibo labirintu, pietātos savas dzimtenes krastmalā. Vecās, aizaugušās, bet sirdij tik mīļas, tik tuvas tekas... Tik sen izskanējušas, bet tomēr tik varenas, tik aizraujošas skaņas... Jaunības saulstaros atmirdz dzīve daudz krāsaināka, skaistāka.

Ja sešdesmitos un septiņdesmitos gadus dēvē par tautiskās atmodas gadiem, tad deviņdesmitos gadus varam apzīmēt par revolucionārās atmodas gadiem. Astoņdesmito gadu otrā pusē Latvijas tautiskā atmoda zaudēja savu progresīvu, savu protesta un cīņas garu. Nemiera un pretestības vietā stājās iztapība, piekāpība un pielīšana krievu varas nesējiem. Visa sabiedriskā dzīve bija sekla, mietpilsoniska, bez ideāliem un mērķiem.

Topošās buržuāzijas tautiskums bija kļuvis jau salkans un banāls. Tautiskā jaunatne, Tērbatas un Rīgas krāsneši – letoņi un zeloņi – liksmoja vasaras brīvlaikos pa Latvijas laukiem līdz apnikumam par rūnu akmeņiem, kas atrasti kādā Latvijas grāvmalā, par kumeliņiem un bāleliņiem un Latvijai zeltēniem, kas nevainībā zied lauku klusībā. Viņus neinteresēja smagā kungu darbā jūgtie Latvijas bezzemnieki – kalpi, kas muižu un māju laukos svīda no gaismas līdz gaismai, viņi neredzēja un nemanīja, ka blakām augošai buržuāzijai pilsētās izauguse jauna šķira – strādniecība ar citādām interesēm un citādām dzīves prasībām. Vēl mazāk tie nojauca, ka pamazām drūp akmens pa akmenim vecās ģimenes pamatos, ka saimniecisko dzīvi kapitālisms veido pēc savas sejas un sievieti, līdzšinējo mājas un ģimenes vergu, izrauj ārā no ģimenes četrām sienām un atver tai jaunu darba vietu ārpus mājas – fabrikās, darbnīcās, kantoros. Jaunais saimnieciskās un sabiedriskās dzīves veidojums gulēja nesaprasts un svešs viņu priekšā, un visus, kas gribēja pārveidotai dzīvei rast jaunus centienus un mērķus, Latvijas buržuāzijas ideologi, kas pulcējās ap “Baltijas Vēstnesi” un “Balsi”, uzskatīja par tautiskās idilles un svētās ģimenes ārditājiem.

Vecie, iz viduslaikiem cēlušies uzskati par ģimenes svētumu un sievietes dzīves uzdevumiem tiem likās nesatricināmi un mūžīgi negrozāmi. Vecā, septiņus gadu simteņus dēstītā padevības un paklausības morāle ziedēja deviņdesmito gadu sākumā pilnos ziedos. Krievu varas vīri varēja būt mierā ar latvijai buržuāzijas dienderiem; tautu tie iemidzināja miera un padevības miegā un centās noslāpēt un apkarot katras pretestības un nemiera tiesksmes.

Turīgākā pilsonība pulcējās ap Rīgas Lat. biedrību, tā saukto “māmuļu”. Bet Rīgā plūda no visām pusēm daudz sīko amatnieku un bezzemnieku. Šie elementi sajuta savu interešu kopību, kas nesaskanēja ar māmuļnieku izlīguma politiku ar cara valdības pārstāvjiem. Māmuļnieku uzpūtīgā tautiskā dižošanās nebija pa omai šiem vienkāršiem lauku ļaudīm. Rīgas drudzainā trauksmē tie skatījās vēl tām pašām vienkārša, godīga zemnieka acīm. Viņi nevarēja pieslieties māmuļnieku dižvīriem, bet dibināja savu Rīgas Amatnieku palīdzības biedrību. Opozīcijas garam vajadzēja atrast izteiksmi presē. Jau astoņdesmitos gados nodibinājās “Dienas Lapa” kā Rīgas Amatnieku biedrības orgāns. Laikrakstu rediģēja progresīvā garā.

Deviņdesmito gadu sākumā par “Dienas Lapas” redaktoru uzaicināja Jāni Pliekšānu. Ārzemēs iepazinies ar marksistisko literatūru, Pliekšāns, mājās pārbraucis, sāk laikrakstu vadīt

citādā virzienā. Ar kapitālisma attīstību bij zeme sociālām idejām pietiekoši nobriedusi. No agrākās viengabala arāju tautas latvji bij jau paguvuši kristalizēties dažādās šķirās un slāņos. Kapitālisma nešķirama sastāvdaļa – strādniecība sāka jau pacelt savu galvu un pirmie šķiru cīņas nenoteiktie soļi jau manāmi Rīgas fabrikās.

Grūti pateikt, kas pirmais sācis paust sociālistisko domu Latvijā. Daudz zīmīgāk ir, ka tā gandrīz vienā laikā deviņdesmito gadu sākumā izpaudās Latvijā no vairākām pusēm. Zeme jauniem meklējumiem, jaunām vēsmām, kas “nāca no rietumiem”, bija sagatavota.

Viss gaiss bija piesātināts ar zināma nemiera dīgļiem. Skolu jaunatne tiecās pēc jauniem meklējumiem. Skolnieku “vakarnieku” un skolnieču pulciņā “Austra” ar aizrautību lasīja Volneja “Progress un nabadzība”, Veidenbauma dzejas un Georgu Brandesu un novērsās no vecās pilsonības salkanās daiļliteratūras. Deviņdesmito gadu sākums bij īsts dziņu laikmets priekš vētras. [..]

Jaunais Laiks. – 1929.

PAR KO JĀBALSO SIEVIETĒM

Atpakaļ mājā.

[..] Tiekme atbīdīt sievieti atpakaļ mājā ir pavisam reakcionāra, jo tā ir gluži pretēja visai saimnieciskai attīstībai. Pirms kara Eiropā skaitīja 55 milj. algota darba sieviešu. Tagad šis skaits gandrīz dubultojies, izņemot Ameriku, kur strādnieku darba algas ir lielākas kā Eiropā.

Arī Latvijā arvien lielāks kļūst sieviešu skaits, kurām pašām jāpelna maize sev un nereti arī ģimenei. Slimo kasēs Latvijā ir reģistrēti 73.000 vīriešu un 44.000 sievietes. Tātad uz katra simta strādnieku ir 37 sievietes. Valsts darbinieku ir 20.000 vīriešu un 10.000 sievietes. Ārpus slimo kasēm paliek vēl daudz strādnieku. Darba ministrija tos vērtē uz 21.000. Arī starp tiem būs puse sieviešu. Tāpat neapdrošināti slimo kasē visi laukstrādnieki – ap 200.000, starp kuriem gandrīz vaj puse būs sieviešu. Ārpus mājas nodarbināto sieviešu procents nav mazinājies, bet vēl pieaudzis. Mazinās viņš drusku tur, kur vīrieši ir pietiekami atalgoti, jo tur sievas vismaz zināmu laiku nav spiestas iet algotā darbā.

Ja jau precēto strādnieku algas nevar apmierināt ģimenes vajadzības un sievietēm jāmeklē algots darbs, jo vairāk savs uzturs jāpelna visām tām – 124.000 sievietēm Latvijā, kuru ir vairāk kā vīriešu un kurām gluži dabīgi jāpaliek neprecētām.

Mēģināt piesaistīt sievieti pie mājas vien ir cīņa pret vēja sudmalām. Tā ir regresīva tiekme un pieskaņota viduslaiku saimnieciskiem apstākļiem. [..]

Nav no svara vien, vai bērni dzimst, bet no lielāka svara ir, vai tie dzimst tādos apstākļos, ka tie spēj uzaugt. Tāpēc valstij ir jārūpējas par bērnu aizsardzību, par mātes un bērna nodrošināšanu ar valsts pabalstu pirmajos dzīvības gados. Kam tiešām rūpētu tautas saimnieciskā labklājība un gribētos pacelt tautas veselību, tas gan nevarētu vest tādu bezgodīgu cīņu pret slimo kasēm, kā to dara visas labā spārna pilsoniskās partijas un viņu prese ar “Latv. Sargu” un “Latvi” priekšgalā. Slimo kases taču kopj un sargā tautas dzīvo spēku no kapitāla brūcēm.

Reakcionāru tiekmei noturēt sievieti ģimenē un mājā ir sava politiskā puse. Sieviete ir jāsargā no politikas, jānotur mūžīgā vīrieša aizbildniecībā. Jo mazāk sievietei rūp politika, jo

mazāk tā lasa laikrakstus, iet uz sapulcēm un ņem dalību organizāciju un biedrību dzīvē, jo drīzāk tā liekas piemānīties no visu reakcionāro partiju un atsevišķo politisko spekulantu vēlēšanu demagoģijas un viltus solījumiem. Lūk, tamdēļ H. Asars "Latvī" zvērīna sievietes novērsties no politikas un rūpēties tikai par māju un ģimeni. [..]

Vaj tiešām sievietei nav vajadzīgs interesēties par politiku?

[..] Dažādo netiešo nodokļu veidā, t. i., no muitas, akcīzes un t. t., valsts ieņem 74% no visiem nodokļiem. Pērkot sērkociņus, degvīnu, tabaku, cukuru utt., iedzīvotājs maksā lielu nodokli. Katrs Latvijas pilsonis samaksā šādu netiešu nodokļu veidā ik gadus 52,3 latus jeb 2600 rubļus. Tai pašā laikā tie, kam ir Latvijā kustami un nekustami īpašumi, maksā daudz mazāk nodokļu valsts kasē. Lielākai daļai strādnieku ir jāsamaksā gandrīz vesela mēneša alga netiešo nodokļu veidā. Turpretim lielie īpašnieki atmet valsts kasei tikai grašus no saviem ienākumiem un saņem valsts vislielākos atbalstus un pabalstus. Un tomēr pilsoniskās partijas un pa daļai arī mazinieki, kā jau pārtikušo interešu aizstāves, Saeimā pieņemot valsts budžetu, balsoja par augstām aizsargmuitām un citiem netiešiem nodokļiem, pat paaugstināja tos uz veselas virknes priekšmetiem.

Vaj darba sieviete, kurai ik dienas jo vairāk jāatsakās no nepieciešamām vajadzībām, no jauna apģērba, apaviem utt., lai nedrīkstētu tagad vēlēšanu laikā zināt, kas tās ir par partijām, kas tie ir par vīriem, kuri Saeimā balsoja par šiem nodokļiem uz tautas nabadzību!

Vaj sievietei var būt vienalga, kā sastādīsies nākoša Saeima, kurai nāksies atkal balsot par jaunām muitām un netiešiem nodokļiem? Tālāk, kāda būs Saeima, tāda arī nākoša valdība. Melna, reakcionāra valdība var sakropļot kā izpildu vara arī tos nedaudzos likumus un valdīt pēc mantīgo prāta. Tā var ieraut valsti kara avantūrās un sabraļoties ar tautas nodevējiem.

Visi šie jautājumi noved sievieti-vēlētāju pie pārdomas, pie politikas. Kas tad ir politika? Taču nekas cits, kā visas mūsu saimnieciskās un sabiedriskās dzīves nokārtošana likumdošanas ceļā Saeimā. [..]

Ko sievietēm devušas pilsoniskās partijas?

[..] Pēc Satversmes sapulcē pieņemtā likuma par apdrošināšanu pret slimībām slimo kases var saviem dalībniekiem un dalībnieku sievām piespriest zināmu vienreizēju pabalstu dzemdēšanas gadījumā pēc savas šķietamības. Bet visas citas sievietes-mātes nedabū nekādu pabalstu. Kur tad nu paliek tie valstiski domājošie vīri, kuri tik gudri filosofē par bērnu dzimstības pavairošanos! Kamdēļ tie negrib pabalstīt prasību, kuru uzstādīja sociāldemokrātu sieviešu konference un negrib izsniegt pabalstu visām trūcīgām dzemdētājam? Arī Francijas parlamentā nesen sociāldemokrātu partija iesniegusi līdzīgu prasību. [..]

Vienā otrā valstī jau pastāv likums par apdrošināšanu pret bezdarbu, bet Latvijas pilsoniskās partijas, saprotams, negrib nekā no tam dzirdēt.

Kapitālismam ir vēl viens līdzeklis, kā nospiest strādnieku algas. Tas ir sieviešu lētais darba spēks. Sievietes darbs tiek bez zēlastības izsūkts un ne vien no privātiem uzņēmējiem, bet nereti to dara arī valsts, maksādama par to pašu darbu tikai pusi vaj vislabākā gadījumā divas trešdaļas no vīriešu algas. Ministrijās un kantoros nereti sievietes izpilda to pašu darbu, ko vīrietis, par daudz mazāku algu. Attaisnojumu šādai rīcībai kungi atrod sievietes zemākās spējās. Spēju

novērtēšana ir bieži ļoti apšaubāma, sevišķi ja to izdara paši vīrieši ar nolūku ielikt sievietes vietā kādu "krustdēlu".

Bet pavisam brēcošas lietas notiek mūsu fabrikās un darbnīcās. Tur uzņēmēji, ne no kā ne-traucēti, pavisam bezgodīgā kārtā izmanto sievietes vienkārši tamdēļ, ka viņas ir sievietes un kā tādas maz organizētas. Pēc Darba ministrijas datiem melnstrādnieks dabū caurmērā: 2 Ls 94 s. dienā, bet melnstrādniece tikai 1 Ls 94 s. [..]

Vispirmais solis pret šādu pārmērīgu izmantošanu ir – visām apspiestām strādniecēm un kantoristēm organizēties arodnieciskā biedrībā, lai kopējiem spēkiem ar savu darba biedri vīrieti uzstātos pret šādu netaisnību. Sieviešu zemās algas nav "sieviešu lieta" vien. Sieviešu zemās algas notur arī vīriešu algas zemākā līmenī.

Tagad vēlēšanu priekšvakarā visām darba sievietēm ir jāsaprot, kur stāv viņu ienaidnieks, viņu draugs. Lieta taču ir tik skaidra kā uz delnas. Uzņēmēju partijas taču nevar aizstāvēt algotā darba sievietes viņu cīņā par vienādu algu pie vienāda darba.

Bet ja nu pilsoniskās partijas karo pret sievietes darba aizsardzību, varbūt, ka tās vismaz atzīst sievietes līdzvērtību civiltiesiskā ziņā, viņas cilvēka tiesības? Arī to nē.

Jau Satversmes sapulcē Zemnieku savienības līderi izteicās pret to, ka sievietes tiktu ieceltas tiesā atbildīgās vietās. Tagadējā Celmiņa valdība, kura balstās uz visām pilsoniskām partijām, ieskaitot arī vāciešus un maziniekus, ir pieņēmusi likumprojektu, ka zvērināto tiesās drīkst tikt ievēlēti visi Latvijas pilsoņi, izņemot sievietes. Šis ierobežojums ir asā pretrunā pret mūsu valsts pamatlikumiem, kuri paredz abu dzimumu vienlīdzību. Pastrīpojot, ka sievietes nevar tikt izvēlētas, likumprojekts sievieti nostāda kā mazvērtīgāku pilsoni, kura nav cienīga būt par zvērināto tiesnesi. Zvērinātos tiesnešus izvēl no visas tautas un neprasa no tiem juridiskas zināšanas. Kāpēc tur nevar būt sievietes?

Vairākās Eiropas demokrātiskās valstīs sievietēm šīs tiesības piešķirtas. Vācijas un Austrijas sociāldemokrātiem pēc ilgas cīņas ir izdevies šīs tiesības iegūt.

Latvijā ir vēl spēkā Krievijas civillikumi. Pēc šiem cara laiku novecojušiem likumiem sieviete, sevišķi precēta sieva, netiek skaitīta par pilntiesīgu cilvēku. Tāpat kā nepieaugušiem bērniem ieceļ aizbildņus, tā sieviete atrodas vīra aizbildniecībā. Sieviete uz savu galvu nedrīkst ne pirkt, ne pārdot savu mantu. Viņu drīkst apvainot vārdiem un darbiem, ja vīram šķiet, ka viņa to pelnījusi, un tai nav pat tiesības saukt vainīgo pie atbildības bez vīra atvēles. Precoties viņai tiek viņas īpašums atsavināts, jo visa viņas manta pāriet vīra rokās, kurš nu ir vienīgais noteicējs par to. [..]

Satversmes sapulce uzdeva valdībai pārstrādāt šos viduslaiku likumus. Komisija, kura jau izstrādājusi projektu par ģimenes civiltiesiskām attiecībām, nav tomēr rēķinājusies ar valsts pamatlikumos izteikto principu, ka abi dzimumi ir vienlīdzīgi likuma priekšā. Komisija gan strīpojusi pārmērīgas archaisku laiku atliekas, tomēr arī šis projekts atzīst vīru par ģimenes galvu. [..]

Par ko sievietēm atliek balsot?

Nevar būt domas par labāku, daiļāku sadzīves iekārtu, nevar būt runas par sociālistiskas iekārtas sekmīgu izveidošanos, ja lielākā daļa cilvēces – sievietes – paliek mazvērtīga sadzīves

pabērna lomā. Tamdēļ sociāldemokrātija uzskata par savu pienākumu veicināt visiem spēkiem, lai ne vien politikā, bet visā sabiedrībā, ģimenē un algotā darbā saskaņotos atziņa par sievietes līdzvērtību. Sievietēm ir jānācās cienīt pašām sevi un otras sievietes darbu. Bet arī vīriešiem ir jāatmet viduslaiku uzskati par sievieti kā mazvērtīgāku radījumu un jaunajai nākotnes dzīvei jāpieskaņo jau laikus jaunas domas par sievieti.

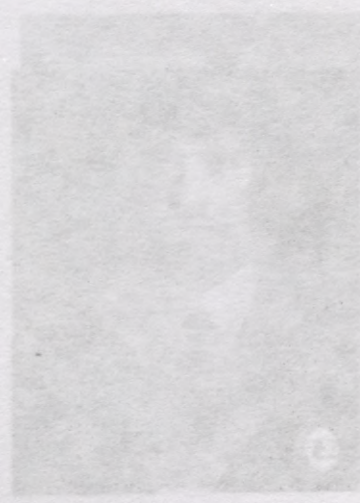
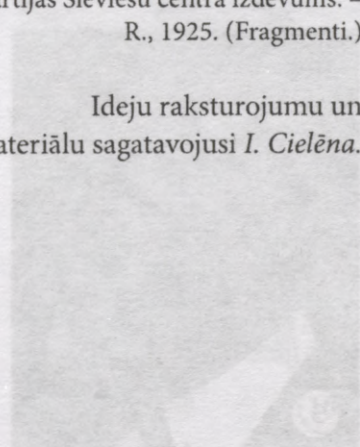
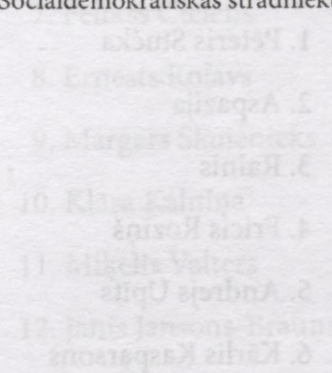
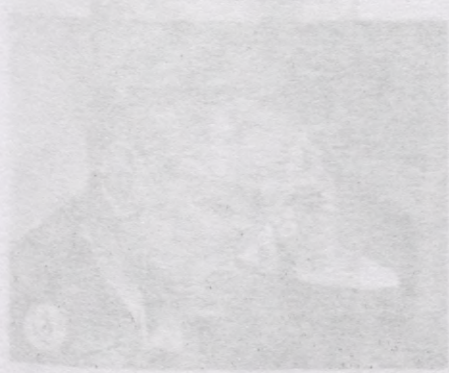
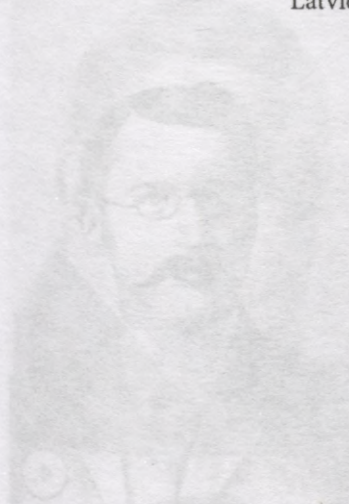
Sieviešu tiesību cīņa nav cīņa pret vīrieti. Kur tā par tādu izvēršas, tā ir uz nepareiza ceļa. Tā ir cīņa par cilvēku tiesībām, un kā tāda tā ir abu dzimumu kopējs uzdevums. [..]

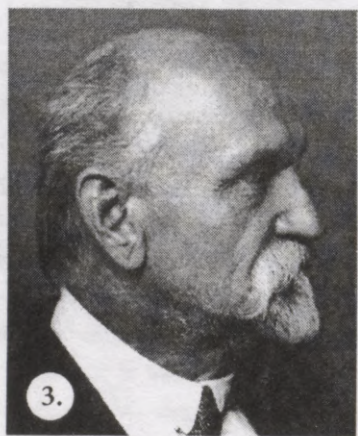
Tamdēļ visām sievietēm fabrikās, darbnīcās, kantoros, veikalos, ministrijās, slimnīcās, kā arī visām pilsoniskām sievietēm, kuras tiešām grib panākt vienlīdzību likuma priekšā, ir jābalso par vecās revolūcijas un kara vētras norūdītās Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas listi. [..]

Darba sievietes! Lai Saeima būtu īsti demokrātiska, lai tā aizstāvētu patiesi strādnieku un sieviešu intereses, – balsojiet par sociāldemokrātu listi un nestrīpojat nevienas sievietes šai listē.

Latviešu Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Sieviešu centra izdevums. – R., 1925. (Fragmenti.)

Ideju raksturojumu un materiālu sagatavojusi I. Cielēna.

1. Pēteris Stučka
2. Aspazija
3. Rainis
4. Fricis Roziņš
5. Andrejs Upīts
6. Kārlis Kasparsons

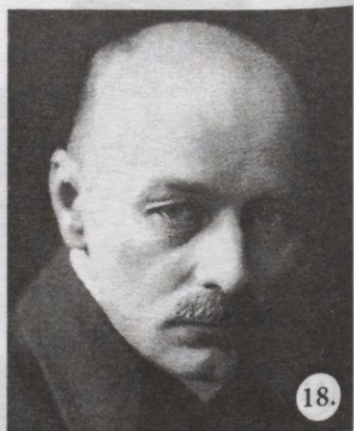
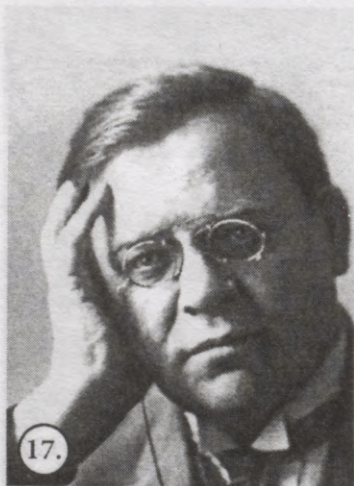
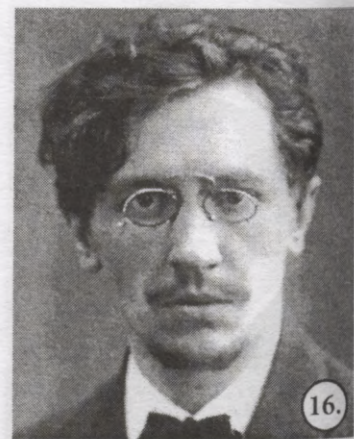

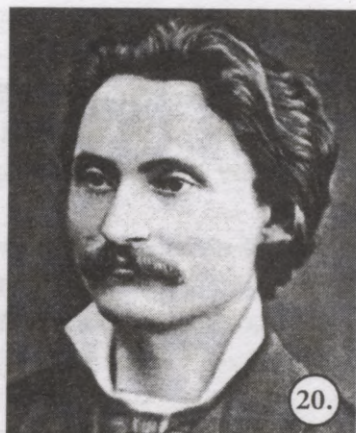
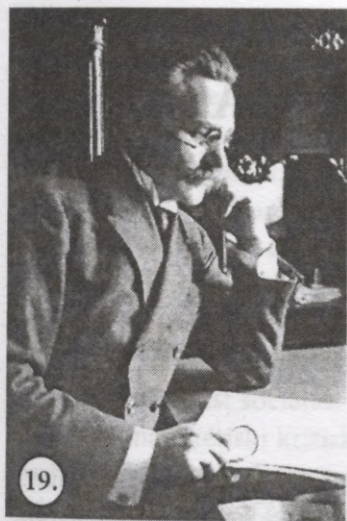
- 7. Fēlikss Cielēns
- 8. Ernests Rolavs
- 9. Margērs Skujenieks
- 10. Klāra Kalniņa
- 11. Miķelis Valters
- 12. Janis Jansons-Brauns

- 13. Jānis Asars
- 14. Vilis Dermanis
- 15. Jānis Poruks
- 16. Fricis Bārda
- 17. Kārlis Skalbe
- 18. Jānis Akuraters

19. Viktors Eglītis

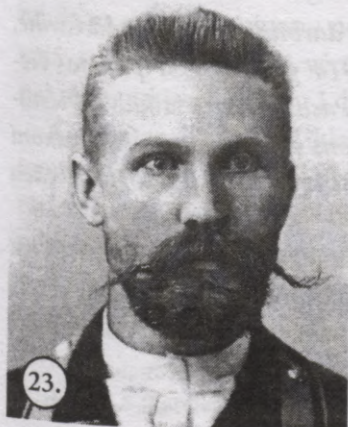
20. Andrejs Stērste

21. Fallijs

22. Fricis Veinbergs

23. Andrievs Niedra

24. Vilis Olavs

3.

KULTŪRKRITICISMA IDEJAS

JANIS JANSONS-BRAUNS (1872–1917)

Publicists, politiķis, kultūrvēsturnieks, literatūras kritiķis Janis Jansons-Brauns ir Jaunās strāvas dalībnieks, temperamentīgs marksisma ideju propagandists, proletariāta revolucionārās cīņas praktiķis un iedvesmotājs, spilgts marksistiskā feminisma pārstāvis Latvijā. “Viņš nāk ar to šķiru, kuras vēsturiskais uzdevums ievirzīt dzīvi jaunā attīstības posmā,” uzsver A. Upīts. “Viņš nāk ar nepieredzētu drosmi un asumu, viņa balss uztrauc un ievaino, bet arī dziļi ierosina un plaši ieviļņo.”¹

J. Jansons dzimis 1872. gadā Aizputes apriņķa Rāvas pagasta Kaugaru mājās kā saimnieka dēls. Mācījies Rāvas pagastskolā, Liepājas apriņķa skolā (1885–1887) un Liepājas Nikolaja ģimnāzijā (1887–1890). 1888. gadā tiek nodibināts ģimnāzijas augstāko klašu skolēnu pulciņš, kurā piedalās J. Jansons, F. Roziņš, J. Alksnis, P. Kalniņš, E. Rolavs, M. Valters u. c. Kopš 1890. gada J. Jansons studē filoloģiju Maskavas universitātē, bet kopš 1895. gada – jurisprudenci Tērbatas universitātē, kur darbojas “Pīpkalonijā” un sludina sociālismu.

1892. gadā J. Jansons sāk darbu žurnālistikā; līdz ar viņa publikācijām “Dienas Lapā” aizsākas Jaunās strāvas literatūras kritika. Pēc Jaunās strāvas sagrāves 1897. gadā J. Jansons tiek apcietināts un izsūtīts uz Smoļensku. 1903. gadā viņš atgriežas Latvijā. 1905. gadā J. Jansons ir viens no populārākajiem revolūcijas vadoņiem, rediģē “Dienas Lapu”, ir pirmais “Cīņas” redaktors (1904–1905).

Emigrācijā J. Jansons turpina sociālpolitisko un literatūrkritisko darbību – viņš strādā Cīrihē, Berlīnē, Helsinkos, Briselē, Londonā. Jau līdz Briseles kongresam 1914. gadā LSDSP partijas vienības labā J. Jansons cenšas samierināt boļševikus ar meņševikiem. Pasaules kara laikā viņš iestājas boļševiku partijā un dodas uz Angliju. 1917. gada aprīlī J. Jansons steidzas ar preču tvaikoni “Zāra” no Anglijas uz Krieviju, bet Ziemeļjūrā netālu no Norvēģijas krastiem kuģi torpedē vācu zemūdene, un viņam neizdodas izglābties.

J. Jansons-Brauns ir cīņas cilvēks – praksē un teorijā. Būt cīnītājam – tā ir viņa dzīves un literārā darba būtība, kas viņa uzskatos izpaužas kā visaptverošs parādību skatījuma un vērtējuma princips: cīņas metodoloģija realizējas vienkāršotā **par un pret, savējais un ienaidnieks**

¹ Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R.: D. Zeltiņš un A. Golts, 1921. – 1. sēj. – 66. lpp.

shēmā. Taču šīs shēmas darbības laukā arī pats J. Jansons nokļūst vai nu dedzīgi apjūsmotas personas, vai arī dedzīgi nīsta ienaidnieka statusā.

Rakstot par sev garīgi tuvo Augustu Bēbeli, J. Jansons citē šī ievērojamā strādnieku kustības vadoņa vārdus: "Es gribu būt un palikt šīs buržuāziskās sabiedrības un šīs valsts iekārtas nāvīgākais ienaidnieks, lai satricinātu viņas eksistences pamatus un lai gāztu to, ja vien es tik to varu!"¹ Tā par sevi varētu teikt arī J. Jansons.

J. Jansona-Brauna dzīves gājums ir arī viņa darbs, dzīve un viņa rakstītais vārds, kas ir cieši vienoti. Arī viņa estētiskie uzskati liecina, ka sociālpolitiskās cīņas mērķus viņš projicē uz literatūru. Jāpiebilst, ka šādai vienkāršotai attieksmei pret mākslu ir savs vēsturisks konteksts – cariskās cenzūras laikā latviešu un krievu literatūra un apceres par literatūru ir tas lauks, kur netiešā veidā paust sociālas, revolucionāras idejas.

J. Jansona estētiski kritiskā darbība, kas organiski saistīta ar viņa politisko un publicistisko darbību, nosacīti iedalāma trijos savstarpēji vienotos posmos: Jaunās strāvas periods, kurā galvenais darbs ir "Domas par jaunlaiku literatūru" (1892– 1893); dekadences kritika, kas koncentrēta grāmatā "Fauni vai klauni?" (1908); proletāriskās, sociālistiskās mākslas redzējums apcerē "Vai gaidāma mums proletāriskā māksla?" (1913). Katra posma daudzie raksti tematiski pieskaņojas galvenajiem darbiem.

J. Jansona-Brauna "Domas par jaunlaiku literatūru" ir viena no spilgtākajām apcerēm, kas iezīmē Jauno strāvu kā jaunu kvalitāti latviešu sociālās un estētiskās domas attīstībā. "Domu..." galvenais patoss izpaužas idejiska reālisma aizstāvībā un sentimentāla, tautiska romantisma izsmējīgā nolieģumā. Protams, J. Jansons nav pirmais literatūrkritiķis, kas sludina reālismu latviešu literatūrā. Arī reālisma teorijas autoritātes viņam pamatos ir tās pašas, kas Teodoram Zeifertam: I. Tēns, G. Brandess, Ž. M. Gijo, E. un Ž. Gonkūri, G. Flobērs, E. Zolā, Dž. Eliots, N. Mihailovskis. Taču J. Jansons reālisma propagandā ievij spēcīgus sociālos motīvus – viņam cīņa par patiesu, reālistisku dzīves parādību atklāsmi mākslā vienlaikus ir cīņa par sociālu atbrīvošanos marksistiski šķiriskajā izpratnē. Kā secina Andrejs Upīts, "Domas par jaunlaiku literatūru" ir pirmais idejiskas kritikas paraugs latviešu rakstniecībā.

"Domās..." kolorīti izpaužas J. Jansonam-Braunam raksturīgais publicistiskais stils – uzbrūkošs, asi izaicinošs, dzelīgi sarkastisks. "Smagiem, naglainiem zābakiem viņš (Jansons – Z. L.) bradā pa tautisko epigoņu neaizmirstuļu un kliņģerīšu dārziņu, meklē jel vienu stādu, kas īpatnējā, spēcīgā krāšņumā vērtu savus ziedus pretī lēcošai saulei. Bet riņķī apkārt tikai vārgules pakrēšļa puķītes," tēlainu J. Jansona kritiskās darbības veidu raksturo A. Upīts.²

Grāmatas "Fauni vai klauni?" uzbrukuma objekts – latviešu dekadenti – marksistiskā literatūrkritiķa J. Jansona-Brauna skatījumā rādīti kā pretenciozi, mākslinieciski nevarīgi literāri akrobāti, kas ķēmojas līdz krievu dekadentiem. Viņi ir pēc 1905. gada revolūcijas sakāves sekojošā reakcijas laika produkts.

Vērtējot dekadenci kā sociāli estētisku parādību, J. Jansons ieskicē un marksistiski traktē

¹ Jansons-Brauns J. Kopoti raksti. -- R.: Daile un darbs, 1925. – 4. sēj., 2. d. – 220. lpp.

² Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R.: D. Zeltiņš un A. Golts, 1921. – 1. sēj. – 67. lpp.

virkni estētikas problēmu: jautājumu par mākslas būtību un šķiriskumu, saturu un formu, par daiļrades brīvību, par attieksmi pret pagātnes kultūras mantojumu.

Mākslas būtību J. Jansons definē īsi: "Māksla ir dzīves attēlošana." Tas nav mehānisks atspoguļojums, bet radošs pārveidojums, kurā izpaužas noteiktas sociālās iekārtas ideoloģija, mākslinieka šķiriskās simpātijas un antipātijas. Pretstatot reālistu un dekadentu pieeju dzīvei, J. Jansons-Brauns atklāj viņu atšķirīgās idejiski mākslinieciskās pozīcijas, atšķirīgo daiļrades brīvības izpratni. Taču galvenais atskaites punkts kāda literārā darba vai virziena vērtības noteiksmē marksistiskajam kritiķim ir šīs mākslas parādības attieksme pret proletariāta atsvabināšanās cīņu. Viņaprāt, proletariāta cīņa par politiskām tiesībām un saimniecisko labklājību ir arī vislielākā kultūras kustība, kādu cilvēces vēsture jebkad pieredzējusi. Tāpēc nopietnam rakstniekam jāspēj dot atbildi uz sava laikmeta lieliem jautājumiem.

Iezīmējot latviešu marksistu nostāju pret pagātnes kultūras mantojumu, J. Jansons-Brauns uzsver, ka tieši viņi ir tie, kas pārņem visu nozīmīgo, ko radījusi Rietumeiropas un pasaules kultūra; viņi tautai skaidro K. Marksa un F. Engelsa filozofiskos uzskatus, Č. Darvina un E. Hekela dabzinātniskās teorijas, popularizē H. Ibsena, G. Hauptmaņa, H. Züdermaņa, E. Zolā, G. de Mopasāna, A. Čehova, M. Gorkija darbus.

J. Jansons-Brauns ir pārliecināts, ka ceļš uz indivīda brīvību iet caur proletārisko šķiru cīņu, un tikai aktīva līdzdalība šai cīņā var dot cilvēka mūžam jēgpilnu saturu un mērķi. "Nevis paēduši vergi mēs gribam būt, bet brīvi cīnītāji!" sauc J. Jansons. Un latviešu rakstniekiem viņš atgādina: "Ja jūs gribat mākslā ko paliekamu sasniegt, tad celiet savas laivas ārā no tautiskā pīļu diķa un stūrējiet tās sabiedriskas dižupes krācošos ūdeņos!"

Polemiskajā grāmatā "Fauni vai klauni?" J. Jansona domu gaita viņu loģiski noved pie proletāriskās mākslas principu un perspektīvu meklējumiem. Uz apcerējuma "Vai gaidāma mums proletāriska māksla?" virsrakstā izvirzīto jautājumu viņš sniedz apstiprinošu atbildi: savas attīstības gaitā māksla likumsakarīgi virzās uz proletārisko, sociālistisko mākslinieciskās jaunrades veidu. Tikai pāreja no viena mākslas laikmeta uz otru, viņaprāt, nevar notikt pēkšņi: jaunā māksla sāk savu gaitu ar tās pašas vecās mākslas elementiem, un tikai savā tālākā attīstībā tā spēj pārveidot vecās mākslas saturu un formu un radīt jaunas mākslas sintēzi.

Latviešu marksistisko ideologu vidū J. Jansons-Brauns piesaista uzmanību arī kā marksistiskā feminisma ideju paudējs. Šķiru cīņas izpratnes kontekstā viņš saskata un organiski ietilpina jautājumu par sievieti – sociāli un individuāli visvairāk apspiesto, izkalpināto, pazemoto cilvēku.

Runājot par diletantiskajiem Pavasaru Jāņa mīlestības dzejoļiem, J. Jansons literatūras kritiku pārvērš kaismīgā sievietes aizstāvības priekšnesumā. Viņaprāt, šajos erotiskajos dzejoļos izpaužas nicinošs apvainojums sievietei kā saprātīgai būtnei un pilntiesīgam cilvēkam. Viņš uzsver, ka tikai tad, kad brīva sieviete roku rokā ar vīrieti ies pa tikumiskas pilnības ceļu, kad viņi kopīgi cīnīsies pret tagadnes ļaunumu, kad abi tieksies pēc viena ideāla, tikai tad augs sociālais progress un – "tikai tad arī pirmoreiz atskanēs īstas, patiesas mīlestības dziesma".

Sievietes emancipācijas marksistiskais aizstāvis J. Jansons-Brauns teorētiski secina: atbrīvot sievieti no viņas verdzenes likteņa var tikai sociālisms. Šai ziņā viņš ir absolūts A. Bēbeļa ideju

atbalstītājs un sekotājs; A. Bēbeļa grāmatu "Sieviete un sociālisms" viņš uzskata par sociālisma evaņģēliju.

J. Jansons-Brauns ir monolīta personība, kas sociālo jautājumu risinājumā, literatūras kritikā un teorijā, kā arī feministikā balstās uz vēsturiskā materiālisma ideoloģiskās bāzes. Viņa rakstu virsuzdevums – kalpot proletariāta revolucionārai cīņai.

IZTEIKUMI

Jansona personā parādās jauns kritiķa tips latviešu rakstniecībā. Tas atmet veco vārpu lasītāja lomu rakstniecības druvā, tas grib list un uzplēst, un sēt. Tādam kritiķim, bez strauja temperamenta un vīrišķas drosmes, vajaga dziļas zinātniski sabiedriskas izglītības un tālu idejisku centienu.

[..] Viņš stingri stāv uz proletariāta šķiras pamatiem un savā kritikā izlieto vēsturiskā materiālisma principus. Jansonam var nepiekrīst, var apstrīdēt viņa kritiskās analīzes skarbo veidu un slēdzienus. Bet nenoteiktību un neskaidribu viņa kritikā nevar uzrādīt. Laipošanas, divdomību un salkanuma tur nav.

A. Upīts

"Jaunā strāva" un Jansona persona ir liela, dzīva procesa divas nešķiramas daļas. "Jaunā strāvā" ideja un persona apvienojās veselā, organiskā būtē. Nedz šī "strāva" ir domājama bez Jansona, nedz Jansons bez šīs "strāvas". Latvijas vēsturē abi ir viens.

P. Dauge

Redzam: no kā Teodors bijās, to Jansons ieteic un popularizē. Kur Teodors kritikā beidz, tur Jansons sāk.

[..] Ja Jansona apcerējuma ("Domas par jaunlaiku literatūru" – Z. L.) saturs runāja un darīja daudz, tad vēl ne mazāk darīja viņa stils vai, pareizāk, viņa kā kritiķa personība. Lai pienācīgi saprastu to, tad jāiedomājas divdesmit trīs gadus vecs jauneklis, kas izaicina veselu rakstnieku paaudzi uz cīņu un – paliek uzvarētājs.

[..] Teodors bij palicis stāvēt pie laika gara, bet Jansons ārdīja veco laika garu nost. Tomēr viņš nerīkojās gluži tā, kā Turgeņeva Bazarovs, kas tik bij uz ārdīšanu vien, lai iztīrītu vietu, kur jaunam rasties. Nē. Jansons arī tūlīt deva vecā vietā jaunu. Uz vecās literatūras drupām viņš pacēla karogu, kur bij rakstīts: sieviešu jautājums, sociālās idejas, sociālais problēms! Prasot pēc sociālajām idejām un attiecīgas formas mākslā, Jansons ievēd mūsu kritikā sociālestētisko principu.

A. Birkerts

.. jāuzsver, ka Jansons kā rakstnieks ir publicists un polemīķis *par excellence*, bet kā domātājs – sociālists un dialektiķis. Visi lielākie sociālistiskie rakstnieki ir bijuši publicisti un polemīķi – tas pieder pie šīs teorijas pamatrakstura.

[..] Bet proletariāta lielajā ciņā Jansona skaļā modinātāja un mudinātāja balss skan ar tādu pārliecības spēku, kāds revolucionārajā publicistikā pēc tam vairs nav radies.

A. Upīts

Jansonam vispār nekāda iespaids uz literāriskiem darbiem nav bijis, viņš bija tikai politisks feļetonists un noliedza literatūrai patstāvīgu dzīvi, un vēl tagad apkaro uz sīvāko visu mākslu.

Aspazija

Jansons, liels klauns, tipisks piemērs tam pārvēršanās spēkam, kas valda latv. pasaulītē: frāzes, lielība, nekaunība; viņa ierocis – anekdote, viņa nesējs – klauns.

Rainis

Kuru tad Jansons nau skaudis? Kā viņš jau 95. gadā izturējās pret Aspaziju! Cik mēs arī tikām salīguši, viņš vienmēr no jauna slepeni uzbrucis un, kad varējis, arī atklāti. Tā ar visiem saviem draugiem, arī ar Gorkiju, kuru vēlāk nolika kā "tauku svecīti" pret "sauli", L. Andrejevu. Jansons ir īsts tips tam naida politiķim, par kuru mēs agrāk vēstulēs runājām. Viņa lielākais mērķis ne **pozitīvs** darbs, ne pozitīva politika, popularizācija, aģitācija, bet tikai **negatīvs** darbs: polemika, intrigas, slepeni un atklāti uzbrukumi un vienīgais ierocis: lamāšanās bez gala. [..] Tikai viņš tā ir sevī galīgi sastindzis, nekur vairs neattīstās, neko vairs nesaprot no jaunām parādībām, iestidzis savā "reālismā" un literatūrā, ir skaidri reakcionārs spēks, kā visi agrākie radikāļi, kas tik līdz zināmai robežai seko laikam un tad top par traucētājiem, kā, piem., Teodors.

Rainis

Jansons, tāpat kā reālajā dzīvē, arī "Nodevēja" (Raina aizsāktā luga – Z. L.) materiālos partiesībā pildīja tikai marionetes lomu melno, slepeno nodomu iedvesmotāja un virzītāja Stučkas rokās.

G. Grīnuma

Man nav vajadzības no jauna pierādīt, ka Jansona nodevība nav mīts vai Raina izdoma... Rainis visu mūžu uzskatīja, ka Jansons ir tikai lelle cita, adepta rokās, ka Jancis ir izpildītājs, bet autors – viņa labākais draugs un radnieks Pēteris Stučka.

R. Dobrovenskis

DARBI

Kopoti raksti. – R.: Daile un darbs, 1921–1928. – 1.–7. sēj.

LITERATŪRA

Upīts A. J. Jansons-Brauns. – R.: A. Gulbis, 1930.

Upīts A. J. Jansons // Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R.: D. Zeltiņš un A. Golts, 1921. – 1. sēj. – 66.–71. lpp.

Birkerts A. No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materiālismam // Latviešu literatūras kritika. – R.: LVI, 1958. – 3. sēj. – 229.–237. lpp.

Eferts-Klusais E. J. Jansons-Brauns. – Pleskava: Spartaks, 1922.

Dzīlleja K. Janis Jansons-Brauns. – R., 1927.

Kārklīņš K. Socioloģiskā un kultūrvēsturiskā kritika // Latviešu literatūras vēsture. – R., 1936. – 4. sēj. – 96.–99. lpp.

Šteinbergs V. J. Jansona-Brauna filozofiskie uzskati. – R., 1964.

Grīnuma G. Es vairāk negribu – tik taisnību. (Raiņa aizsāktās lugas “Nodevējs” tapšanas un publicēšanas vēsture.) // Rakstu krāj. “Rāinis radošo meklējumu spogulī”. – R.: Zinātne, 2001. – 102.–151. lpp.

DOMAS PAR JAUNLAIKU LITERATŪRU (1892, 1893)

Arī mūsuniecīgā, mazā literatūra nav pavisam atšķirta no citu tautu plašām, bagātām literatūrām; arī šinī klusā, atstātā meža stūrītī atšalc viegla vēsma no tās varenās strāvas, kas viļņo citu tautu kuplās druvās. Šī strāva iebango, “ieritina vilnīti pa vilnītim” mūsu nomaļā, aizaugušā līcī, un tādējādi, lai gan vēl pārāk bāli un nenoteikti, visgarām mūsu literatūrā, gan tulkojumos, gan oriģinālos, jau izmanāms jaunlaiku iespaids. Tādēļ arī ceram, ka nebūs gluži bez pamata mūsu nodoms raudzīt cik necik iepazīstināt lasītājus ar tagadējo virzienu citu tautu rakstniecībā.

[..]

Virziens, kas tagad visgarām pārvalda citu tautu literatūras, saucas par **reālismu** vai arī par **naturālismu**, kaut gan pēdējam nosaukumam vēl pieliek daudz citādāku nozīmi, kā mēs to tālāk redzēsim. Pie tā nebūt nav jādama, ka reālisms būtu piepēši tikai tagad izcēlies it kā kāda brīnumu sala, lai atkal tikpat ātri nozustu un nogrimtu; nē, daudz no viņa mācībām plūst jau iz pagātnes dziļā avota, bet mūsu gadu simtenī tikai tas pilnīgi un galīgi nodibinājies un ar apziņu spraudis sev mērķi.

Reālisma galvenais nolūks ir tēlot **dzīvi** viņas varenā **patiesībā** un **īstenībā**; nevis iz dzejnieka bagātas, raibas iedomu valsts mums radīt tēlus, kas kaut kādā ziņā būtu pret dabiski, neiespējami, nevis nogleznojamo dzīvi izpušķot un pārkrāsot, bet turpretim, dibinoties uz pamatīgiem novērojumiem, mums gaiši un taustāmi nogleznot **dzīvi tādu, kāda tā ir**.

[..]

Tātad, kā redzējām, reālisti cenšas tēlot dzīves patiesību, un te nu tiem uzbrūk daži novecojušie, aizspriedumu pilni mākslas kritiķi, žvadinādami savus sarūsējušos ieročus un saukdami, ka tas nekādi neesot iespējams, ka mākslinieks tādā ziņā paliekot par vienkāršu amatnieku, fotogrāfu; tie nebūt negriež vēribu uz to, ka reālisti paši to tikpat labi sajēdz un noprot. – Jā, patiesi, mēs varam tikai ievērojami tuvināties dabai, bet to pilnīgi nogleznot nestāv mūsu spējā un varā. Lai arī cik apdāvināts un veikls mākslinieks mums tēlotu ziedošas plavas, vakara vēsmā trīcošas koku galotnes, mēs tomēr nekad nevarēsim pavisam aizmirsties, mēs vienmēr jutīsim,

ka šī glezna ir tikai niecīga ūdenspilīte, kurā it kā mūžīgā saule atspoguļojas visa varenā daba. Dzejnieks mums var dot tikai savus **iespaidus**. "Es pūlos," tamlīdzīgi raksta savā reizē Džordžs Eliots, "tikai pareizi tēlot lietas un cilvēkus, kas atspoguļojušies un iespiedušies manā garā; es turu par savu pienākumu rādīt jums šos iespaidus tādus, kādi tie manī ir; tikpat patiesīgi, it kā kad es atrastos tiesas priekšā uz liecinieku sēdekļa, tur visu izteicot pēc zvēresta." Sprotams, ka tādējādi krīt lielā svarā dzejnieka paša persona, viņa dabas un rakstura īpašības; dzejnieks, tā sakot, nekad neredz dabu tādu, kāda tā patiesībā ir, bet tādu, kāds viņš pats ir; savā ražojumā viņš, pašam nemaz neapzinoties, arvien ieliks kaut ko savādu, īpatnēju. Aizrādīsim te uz pazīstamo izmēģinājumu: ja dodam vienu un to pašu muduli divdesmit māksliniekiem, kopijas nekad pilnīgi nelīdzināsies viena otrai; atdosim divdesmit muduļus vienam māksliniekam, un mēs atradīsim, ka starp šīm divdesmit gleznām ir kaut kas vienāds, līdzīgs. Bez tam visos ražojumos aizvienam atspoguļosies dzejnieka daba, viņa jūsmu virziens: viens vairāk lūkosies uz mierīgo, zilo debess dzidrumu, otrs turpretim piešķirs vairāk vēribas apvāršņa malā guļošiem, kupliem mākoņiem; pār tiem pašiem mežiem un klajumiem viens dzejnieks pārlies spožu saules mirdzumu, kamēr otrs tos atkal tērps klusā, tumšā vakara ēnā. Slavenais franču rakstnieks Zolā teic: "Mākslinieka ražojums ir dabas stūrītis, aplūkots caur temperamenta prizmu!" Katram sacerējumam vēl arī piešķir īpašu savādumu sacerētāja izteikšanās un rakstības vīze, viņa stils. E. Gonkūrs (*E. de Goncourt*) saka: "Kā strādnieks pie 19. gadu simtenī valdošas literatūras strāvas romānists nevar atteikties no "fabrikas zīmes", viņš uzskata stilu par rakstniekam neatņemamu īpatnību."

Tātad mēs redzam, ka īsts dzejnieks, kas turēsies pie dzīves patiesības, nemūžam nevarēs pārvērsties par vienkāršu, aukstu fotogrāfu; no otras puses, mēs arī pārliecināties, ka pilnīga dzīves notēlošana nekad nav iespējama. Tagad aplūkosim, cik tālu jāsniedzas šai nogleznošanai, ko še prasa daile. Zināma lieta, ka te nav uzstādāmi nekādi cieti norobožoti noteikumi un nolikumi: te var tikai runa būt no vispārējiem ievērojumiem, kādā ziņā pazūd, iet bojā iespaids, ko mākslinieks bij cerējis panākt ar savu ražojumu. Ikdienīšā dzīvē pārāk liela loma piespriesta aklam gadījumam; bez tam mēs tur sastopam daudz ko pārāk neievērojamu, iznīkstošu. Iz šī raibā mudžekļa dzejniekam jāizķer kaut kas, kam būtu vairāk pastāvīga, paliekama nozīme, bet nekādi tas nedrīkst aprobežoties tikai ar notikumu **ārējo** pusī, sausu notēlošanu un atstāstīšanu, tam tie arī jāztulko, jārāda to cēlons un nozīme.

[..]

Kā jau teikts, dzejnieks iz sava ražojuma izmet visus pārāk niecīgus, vienmuļīgus sīkumus, tas tēlo mums tikai svarīgākos, nozīmīgākos skatus; viņš rāda mums dzīves kausu pilnāku (mēs negribam teikt, ka tas to pilda ar ko dārgāku, labāku), nekā tas patiesībā ir. Bez tam ikdienīšie iespaidi ir pārāk iznīkstoši, tie aizlido pārāk ātri; romānists tos rūpīgi vāķ un krāj un beidzot pārlej tos cietā, nesadragājamā varmē. Apzinīgi tas saver košā, dabiskā virknē vairāk faktu, kas zīmējas uz zināmas cilvēku šķiras gara un rakstura īpašībām, un, balstīdamies uz saviem dzīvē sakrātiem piedzīvojumiem, rada **tipu!**

[..]

Reālisti noprot, ka mākslai arī piešķirts svarīgais uzdevums mācīt un uzaudzināt cilvēci (mēs nesakām, ka tie to uzskatītu par mākslas **vienīgo** uzdevumu): tie zin, ka īpaši literatūra

ir "dzīvības avots", iz kura pastāvīgi smel uzmudināšanu un pamācību lielākā cilvēces daļa. Tādējādi, patiesīgi tēlodami ne vien dzīves gaišās puses, bet arī nemīlīgās, tumšās, tie rāda mums bezdibeni, virs kura malas mēs atrodamies, tie iededzina mūsu krūtīs karstu ceņšanos laboties un strādāt pie šo ļaunumu novēršanas; to sacerējumi spiežas caur mūsu sirdi kā griezīgs ierocis un liek tai notrīcēt kā viņi – šausmīgie, ugunīgie raksti, kas uzliesmoja trakajiem plītniekiem Belzacara mirdzošās dzīrās. Prudons izsakās šādi, ka "jaunlaiku mākslas devīze esot virsraksts pār Delfijas svētnīcu – "pazīsti pats sevi"; tā teic ļaudīm kā Jānis Kristītājs: "Atgriezieties, ja jums dārga jūsu dzīvība un jūsu gods!" Tādējādi tad arī reālisti atļauj savos ražojumos vietu pat nejaukam, briesmīgam, ja vien, tādus faktus tēlojot, tie cerē sasniegt kādu augstāku mērķi.

[..]

Ja tagad rakstnieks grib un cenšas ko ievērojamu sasniegt, tad tas nekādi nevar atrauties no dzīves, tas nedrīkst neievērot tagadnes laikmeta prasījumus. Tagad tas vairs nespēj noslēgties klostera tumšā kamarītī un tur iedziļināties sadzeltējušos pergamentos, kamēr ārā aiz sienām kauc un viļņo kara vētra, kur jaunlaiku centieni nemītoši skalda un dragā novecojušos aizspriedumus un uzskatus, – tagad tam jāstājas šo cīnītāju rindās un droši un bezbailīgi jākaro par gaismu un patiesību, par cilvēces progresu. Kam tikas, lai apdzied neapnikuši lakstīgalas pogošanu, rožu saldo smaržu, mēs tomēr pastāvīgi cildināsim augstāk to rakstnieku, kas dziļi līdzjūt līdzbrāļu laimei un nelaimei, to priekiem un bēdām; kas visiem spēkiem strādā un cīnās viņu labā. Savā ziņā ir taisnība krievu kritiķa Pisareva pārāk asam izteicienam, ka pēdējais dzejnieks līdzinoties milzu varonim, kas sadragā aizspriedumu un ļaunumu klintis, un pirmais "vaboliņi, kas peldojas ziedu putekļos". Tādējādi zem jaunlaiku ideju iespaida literatūrā pamazām ieviesās **vispārība**; kur apmēram līdz šā gadu simteņa pirmajai pusei cieši noslēgtos, spīdošos romānu literatūras pagalmos staigāja un grozījās vienīgi augstu kārtu piederīgie, pa lielākai daļai neaprakstāmi skaists varonis un neizteicami daiļa jaunava, tur tagad sabruka un ielauzās iekšā visvisādi ļaudis: gan vienkārši pilsoņi, gan arāji smiltainām kājiņām, gan noskrandojušies nabadziņi – un gadu simteņa dzeja vēlīgi pār tiem izstiepa savas rokas... "Dzīvodami 19. gadu simtenī, kur valda vispārēja balsošana, demokrātija, liberālisms, mēs," – tā raksta brāļi Gonkūri sava slavenā romāna "*Germinie certeux*" priekšrunā, "ne vienreiz vien sev jautājam, vai tiem, kas saucas par zemākām šķirām, nav savas tiesības romānā? Savāds "literatūras aizliegums" nelāva ilgu laiku rakstniekam nozēmoties līdz vienkāršai tautai. Tagadējā laikā viss pārgrozījies, un, ja kāds vēlētos tagad zināt, vai mūsu laikmetā vēl ir "sadzīves kārtas, kas nav cienīgas, ka rakstnieks tās ievēro, pārāk zemas ciešanas, nedaļi vai nepieklājīgi nelaimes gadījumi", tad tiem var pilnīgi droši atteikt, ka šis aizliegums tagad atcelts un ka asaras, ko lej zemākās šķiras, var mūs tāpat aizgrābt un sajūsmināt kā asaras, kas birst augstākās aprindās, un literatūra tādēļ neko nezaudē."

[..]

Šis pašas jaunlaiku gaišās idejas, kuras, kā Brandess izsakās, dzejai no tāda pat svara kā "asiņu riņķošana cilvēka miesai", skubināja reālistus tēlojamās ļaužu šķiras līdz ar viņu tikumiem un ierašām tuvāki apskatīt sakarā ar apkārtņi, dziļāki izdibināt sadzīves kārtu savstarpējo attiecību. Patiesīgi tēlodami sadzīves kārtības un tautsaimniecisko apstākļu kaitīgos iespaidus

un nelabumus, tie daudzkārt līdzināja un posa ceļu labdarīgām, svētīgām reformām; tā, piem., Krievijā vispirms Grigorovičs un vēlāk it īpaši Turgeņevs ar saviem “Mednieka uzzīmējumiem” (“*Записки охотника*”) grieza vispārēju uzmanību uz zemnieku neapskaužamo, grūto likteni un tādā ziņā bij piepalīdzīgi pie dzimtbūšanas atcelšanas.

[..]

Protams, ja tāds rakstnieks stājas pie sava svarīgā darba, tad tam pilnīgi un pamatīgi jāsatavojas, tam pilniem malkiem jādzer iz jaunlaiku prātniecības un garīgās dzīves avota, tam cieši un skaidri jāpazīst un jāsaprot dzīve, ko tas mums grib tēlot. Sen, sen jau aizgājuši tie laiki, kur, kā H. Heine izsakās par toreizējiem vācu romānistiem, rakstnieks varēja mierīgi ieslēgties savā vientuļā istabiņā un tur iz savas iedomu valsts mums radīt pasakainu, burvīgu, bet nepatiesu pasauli; tagad tam pašam jāaucas dzīves mirdzīgā, trokšņainā pūlī, ar vislielāko vērību un rūpību jāpētī cilvēks viņa darbībā, cītīgi jāvāķ visi šie smalkie ievērojumi (“cilvēces dokumenti”) un savs ražojums jāuzceļ uz stingri patiesīga, **zinātniska** pamata.

[..]

Tādējādi būtum it lēnitiņām nonākuši pie latvju rakstnieku uzskatiem par katra krietna, apzinīga **tautieša** plašākiem **pienākumiem** un tos nu mēģināsim teit īsumā izlikt un apspriest. Vispirms mūsu rakstnieki stingri norāda uz to, ka visādā ziņā katram latvietim klaji un droši jāapliecina sava tautība, ka nekad un nekur viņš nedrīkst noliegt vai nicīnoši izsacīties par saviem līdzbrāļiem. Agrāk tik tiešām šī nebaidīgā, skaņā atzišanās bija jāuzskata par ciešu pienākumu, jo ar to tad arī katrs tūlīt bij izteicis, ka tas turas kopā ar nospiesto, nicināto zemo ļautiņu šķiru un solās viņu centienus aizstāvēt, bet tagad, kur, dažām naivākām dvēselēm par neizsīkstošu prieku, pie mums jau ieviesušās latviešu “familijas”, šī lieliskā apliecināšana daudz, daudz zaudējuse no sava pirmākā spožuma. Sevi visur un pastāvīgi par latvieti izsludinot, varbūt vēl varēs imponēt tikai kādai dievbijīgai madāmiņai un tās daiļām meitiņām, bet nekādā ziņā domātājam cilvēkam, kam tas izliksies pilnīgi jau par sevi saprotams, ka katrs atzīst un turas pie savas tautības, un kas tikai pabrīnīsies vai līdzcietīgi pasmaidīs, ja tam uzskries virsū kāds karsts tautietis, rokas pie krūtīm sizdams un nemitoši saukdams: es esmu latvietis! – un beigu beigās ar šo atzišanos vien, ja pie tam neuzņem uz sevi nekādus svarīgākus pienākumus un cīņiņus, nav taču vēl it nekas panākts tautas labā. Mūsu rakstnieki tad nu arī iet tālāki un sparīgi pastāv uz to, ka katram latvietim bez tam karsti jāmil sava dzimtene: viņam bērnišķīgā liksmībā nerimstoši jāpriecājas par to, ka Latvijā ne tikvien kalni, bet tik tiešām arī vēl lejas, ka tur aug un droši vien turpmāk arī vēl augs ozoli, ka tur kuplo liepas, tik kuplas un daiļas kā latvju zeltenes, ka tur redzamas bagātas, auglīgas druvas, kurām ļoti līdzinājoties latvju rakstniecība, un neizkoptas atmatas, kurām laikam vēl daudz vairāk līdzināsies mūsu literatūra, un, par visām lietām, ka latvieši varot cauru mūžu bez apstāšanās dziedāt un atkal dziedāt – bet ir ar šo nevaldāmo, laimīgo gaviļšanu nav taču vēl nekas sasniegts un pastrādāts! Ozols zels mierīgi tālāk, cik tautiešu tam neapstāsies apkārt un jūsmīgā aizgrābtībā nesauks, ka tie gluži tāpat kā viņš spītēšot visām vētrām un aukām, un arī ne mūsu druvas, ne rakstniecība nepalikis tamdēļ labākas, kad tās dzejiski apbrīnos; bez tam sen jau laiks pienācis, ka bez priecīgas, nerimstošas “dziedāšanas” mēs sāktum arī nodarboties ar nopietnākiem, svarīgākiem jautāju-

miem un vērīgāki un vairāk kritiski lūkotumies uz pašu tautu un viņas iekšējo dzīvi. Tagad tika sperts solis tālāk un enerģiski piekodināts un pieteikts, ka katram, kas grib īstens latvietis būt, pamatīgi jāpazīst un augsti jācienī un jācildina mūsu tautas tumšā pagātne, tā visiem spēkiem katram jācenšas aizsargāt, ka senatnes krāšņums nenobālētu un tautā neizzustu un neaizietu bojā vecu laiku atliekas un atmiņas, ka turpretim šis senatnes gars jāuzmodina un jāatdzīvina un ka tautā visādā ziņā atkal jāvalda agrākai dzīves kārtai, specifiski latviskām ieražām un cieši noteiktam individuālam tautas raksturam.

[..]

Nospiesti, bēdīgi paliek ap sirdi, redzot šo aklo pašcildināšanu, šo senatnes dievināšanu, šo novēršanos no tagadnes prasījumiem un pagērējumiem: tīri liekas, ka mūsu tautai piešķirts Lata sievas liktenis, kas, aiz žēluma aiz sevis raudzīdamās, sastinga par sāls stabu, tīri liekas, ka mūsu "tautieši" iz savām tautas gara mantām kaldina kapa akmeni tautas tālākam liktenim! Nekādi jau negribam nozaimot un noniekot mūsu tautas dziesmu un teiku kuplumu un daiļumu, nenoliedzam, ka sakrātam materiālam nebūtu liela nozīme pie senatnes pareizas izpētīšanas, un nebūt negribam izskaust tautā pastāvošās ieražas un apģērbus, bet tikai jāatgūst, vai pagātnes brangums vien var izglābt un pacelt kādu tautu tagadnē, vai pašā tautā vairāk izplatāmi etnogrāfijas sausie rezultāti nekā dabas zinātnes, vai pārakmeņotām ieražām un apģērbam vien jau ir kāds svars pie tautas dzīvības? Sen, sen pie mums jau aizmirsts spožais laikmets, kad īstēnie tautieši Spāģis un Valdemārs cīnījās gan materiālā, gan intelektuālā ziņā par gara gaismu un augstākas kultūras izplatīšanu; sen, sen jau aizmirsta patiesība, ka tautas mīlestībai arvienu jāatbalstās uz zemo šķiru plašo, stipro pamatu, ka pie tautas nav galvenā lieta tautiskais savādīgums, bet gan viņas labklājība, viņas locekļu kopēja dzišanās pēc augstiem, taisniem mērķiem! Modīsimies tad jel tagad iz gara, patikama miega: mēģināsim domāt un modināt domas un pareizu apziņu savos līdzbrāļos, centīsimies tikt pie "spirgta", brīva gaisa, kas klīst pār cilvēces plašo klajumu. Lai nogrimst "kumeliņu" un "bāleliņu" laikmets, nekavēti stāsīsimies tagadnes dzīvē, apzinādamies, ka pagātnes krēslā mēs tikai bālēsīm un nikuļosīm un tikai jaunlaiku saules gaismā plauksīm un zaļosīm droši un spēcīgi! It sevišķi mūsu rakstnieki, ja tie grib cik necik izlabot savus agrākos noziegumus, lai stājas pie svarīgā darba: viņi lai plūdina citu tautu varenās, spēcīgās idejas uz mūsu dzimtenes izdegušiem, nonikušiem klajumiem, nenoskumdami, ka jaunlaiku viņi satriec un izgrauj dažas dārgas dzimtenes atmiņas un senatnes paliekas, lai, piesavinājušies tagadnes centienus, tie mums izstalto un noglezno mūsu tautas dzīvi šo ideju gaismā un tādējādi vada visu tautu pie apziņas, pie plašākiem uzskatiem. Un, tagadnes vējam spirgti šalcot, brīvi un stalti pacelsies tauta kā agrākos laikos, aicinādama tautiešus nevis uz šausirdīgu pašcildināšanu, bet uz dedzīgu, nopietnu strādāšanu nabaga līdzbrāļu labā, uz gaismu un vispārēju labklājību!

Kopotī raksti. – R.: Daile un darbs, 1921. – 2. sēj. – 3.–95. lpp.

MŪSU VECAI PAAUDZEI (1894)

Cīņas metode, kuru pret mums izlieto mūsu saviļņotā, uztraucētā vecā paaudze, pieņēmusē pēdējā laikā drusku citādāku un interesantāku veidu. Vispirms, kā zināms, mūsu pretinieki ķērās pie līdzekļa, kas nu gan lietots jau senum sen, bet tomēr pastāvīgi izrādījies par ļoti nederīgu: viņi neielaidās nekādā sacīkstē ar mūsu spriedumiem, bet tikai notālēm ņēmās mūs dedzīgi nolamāt; diemžēl tikai arī šoreiz nelīdzēja ne vecum vecie iz tautas mutes noklausītie, ne arī jaunatvasinātie lamu vārdi. Pārmaiņus ar šīm kaislīgām skaņām bija jo bieži izdzirdamas liegas, klusas gaudas par samaitāto jauno pasauli, par nekā laba nevarētājiem, kuri tikai prot sarūgtināt vecos goda vīrus un vienā cirtienā nopostīt to, ko šie gadu gadiem šķitušies ceļam utt. Ne prātā mums nenāktu galvu pagriezt atpakaļ un jel brītiņu uzklausīties uz visiem šiem kliegtiem lāstiem un žēliem vaidiem, ja pēdējā laikā mūsu pretinieki nemēģinātu ar varu uzvelt mūsu aizstāvamām domām visvisādus pārpratumus, ja tie necenstos mūsu spriedumus kaut kādi izgrozīt un izplosīt, pēc savas patikas tos sabojāt un saraustīt; mūsu izteicienus tā saraustījuši savām rokām, ka tos ne domāt vairs nevar pazīt, tie vēl tad dažreiz tiem no savas puses žēlīgi piekarina klāt kādas pāris izsauces zīmes un tad ar vismierīgāko seju iespiež savos laikrakstos, caur ko, protams, vienkāršākie lasītāji var drīz vien tikt maldināti un samulsināti.

Vispirms mūsu godājamie pretinieki mēģina mums ceļu aizkrustot ar to, ka tie mūs ar apbrīnojamu veiklību un cītību izdaudzina par tādiem, kas savās mācībās sludinot tikai **netikumību**, jo mēs jau, lūk, noliedzot to svēto un debešķo "mīlestības" jūsmu un vēloties vienīgi, lai visas sievietes izvērstos par briesmīgiem, nešķīstiem radījumiem, mums jau tamdēļ arī nepatīkot mūsu pašu godīgā, kaunīgā literatūriņā, jo mēs jau gribot vienīgi redzēt rupjus, kairinošus skatus – un visus šos apvainojumus viņi mierīgi pamato uz to, ka mūs nu vienreiz nevar sajūsmināt kaut kāda Pavasaru Jāņa "poēzija" un ka mēs nekādi nevaram atzīt minētā "dzejnieka" un visu citu viņa biedru vareno salīdzinājumu "puķe – skuķe!". Apmierināties vien, cien. kungu, jo izzobot un apkarot jēdzienus un uzskatus par kādu priekšmetu nebūt vēl nenozīmē noliegt priekšmetu pašu. Nevienam no mums nenāk ne prātā neatzīt, noliegt mīlestību: tikai kā aizvienam, tā arī šoreiz mēs viņu neuzskatām par diezin kādu "dievišķu, debešķu liesmu", bet gan par negrozāmu dabas likumu. Pēc šī dabas likuma zināmi indivīdi, zināmas cilvēku būtes pasaulē, kuru ārēja un iekšēja daba vienam ar otru visvairāk radnieciska, visvairāk un vislabāk papildina viena un otra iedzimtās īpatnības, cenšas viens otram tuvoties un nodibināt ciešu, savstarpēju satiksmi, lai tā papildinātos un nostiprinātos abēju savādās īpatnības, lai iznāktu pilnīgs, vesels koppārs un lai pēc tam tad rastos jauna, gan fiziskā, gan garīgā ziņā spējīgāka un tālāk attīstīta paaudze. Šī mīlestība var tikai tad atsniegt savu no dabas nolikto pilnību, abi indivīdi var tikai tad vislaimīgāki saderēt kopā, ja tie būs cik necik vienlīdzīgi, viengabala, atradīsies uz vienlīdzīga attīstības pakāpiena; un, tā kā cilvēku satiksmē jau tagad un turpmāk aizvien jo vairāk intelektuāliem baudījumiem pārsvars pār tīri fizisko kārību apmierinājumiem, tad jau sievietei aiz šā iemesla vien jāiegūst vispirms līdzīgs izglītības stāvoklis ar vīrieti, lai tā varētu tādējādi pacelties līdz viņa domu augstumiem, lai būtu viņa biedrene istā nozīmē gan uzskatos, gan cirtienos, lai abi tādā ziņā radītu ideālu, ne tikvien fizisku, bet arī intelektuēlu kopardzīvi. Tātad mēs

vēlamies šinī mīlestībā sievieti redzēt kā attīstītu, apzinīgu būtni, mēs sakām, ka tai vispusēji jāizglīto un jāizdaiļo savas no dabas piešķirtās gara spējas, kuras tai nekādā ziņā nav zemākas kā vīrietim, mēs prasām, ka tai vienlīdz ar vīrieti jāpiesavina visu zinātnisko domu panākumi.

[..]

Lai nu panāktu augšā aprādīto vienlīdzību starp vīrieti un sievieti, tad sievietei būtu vēl galīgi jāatsvabinājas no nospiedošas, pazeminošas vīriešu aizgādnības un aizbildnības, jāizkaro sev vienādas tiesības ar vīrieti gan sadzīvē, gan vēlākā mūža satiksmē, jānodrošina sev pilnīga patstāvība sabiedrībā. Atsvabināt sievieti no tagadējā verdzenes likteņa, sagādāt viņai neatkarību, mudināt uz kopēju cīņu pēc labākas, laimīgākas nākotnes – pēc tā cenšas mūsu tagadējā sieviešu emancipācija, un pilnīgu uzvaru viņa arī panāks tad, kad būs reiz atrisināts vispārējais saimnieciskais jautājums; sevišķo atzaru par sieviešu jautājumu liecot, mums lokās un ligojas līdzī visā mūsu tagadējā sadzīves kārtība. Tautas saimnieciskie apstākļi reiz radīja sievietes verdzību un atkarību, un tautsaimnieciskie apstākļi turpmāk arī reiz atnesīs sievietei brīvību un cilvēku cienīgu laimību. Bet šāda attīstīta, patstāvīga, svabada sieviete nebūšot tad vairs tik smalki “poezīga”, sievišķīga un zaudēšot ļoti daudz no savas neizsakāmi jaukās līdzības ar pazemīgo, kluso “puķīti”, tā nikni vaimanā mūsu pretinieki; mēs turpretim esam pārliecināti, ka tādas sievietes mūžs būs daudz spožāks un pilnīgāks, ka tad tā kā apzinīga būte varēs kalpot vispārējām cilvēces interesēm, ka tad tā stāvēs nelīdzināmi augstāk nekā līdzšinējā, tik dzejiski cildinātā “mana zeķu lāpītāja, manim klāti gulētāja”! Bet, par visām lietām, jāievēro, ka mūsu vārdi nav nekādi vilinoši apgalvojumi, nekādas jauki sapņotas izdomas, bet tikai vienkāršs, nepārsteigts atslēdzis no tagadējo tautsaimniecisko apstākļu gaitas.

[..]

Un tātad mēs taisni karojam par to, lai sieviete nebūtu kā līdz šim tikai rupju baudījumu priekšmets, mēs sludinām tai laimīgāku, cienīgāku nākotni, mēs aicinām viņu uz kopēju, nopietnu cīniņu, – un mūsu satracinātie veči nemitas kliegt, ka mums tikai rūpot nākotnes sieviešu “briesmīgā nešķīstība”!! Tagad gan laikam būs arī saprotams, kamdēļ mums liekas tik nicināms un apsmejams latviešu rakstnieku sievietes ideāls. Vispārīgs mūsu līdzšinējo “ideālistisko” literatūras virzienu mēs apkarojam un nosodām tamdēļ, ka tas mūs nepaskubina un neieliesmo ne uz kaut kādu darbību, ka tam trūkst pavisam jebkādu ideālu, ja par tādiem neieskata “puķīšu plūksanu” un “tauriņu ķeršanu”. Visur mūsu nožēlojamie dzejnieki cildina tikai savus tukšos sapņus, savas gaudīgās skumjas pēc netraucētas paša laimes, un pilnīgi tiek aizmirsta ār pasaule, cilvēce, ar viņas vaidiem un gavilēm, viņas cīņām un uzvarām. Nav nebūt atkal jādomā, ka mēs kā bargi askēti pavisam noliegtu jebkādu vēlēšanos un dzīšanos pēc personiskas laimes, negribēsim atzīt cilvēka dzīvē brītiņus, kur tas jūt un dzīvo vienīgi sev, sava paša liksmībai vai savām paša dvēseles sāpēm. Kas gan no mums arī nebūs sapņojis un ilgojies, kas no mums nebūs lūkojies ārā klusā mēnesnīcā, un sirds pie tam tik pilna savādu, trīcošu gaidu, kam netiktos uz īsu acumirkli ļaut galvai atslīdēt atpakaļ tikamā, netraucētā aizmirstībā, – un tomēr šo egoistisko ilgošanos, šo dzīšanos pēc saldās, tiksmīgas izdzīves mēs nekad, nekad neuzstādīsim par vadītāju ideālu mūsu dzīvē! [..] Dzīve ir asa, barga cīņa, un nevis viegla, jautra rotaļa ar smieklīem un bučošanas, tādēļ literatūrai jātēlo dzīve viņas nepielūdzamā tiešamībā, dzīvos, reālos

nogleznojamos tai jārāda mums mūsu sadzīve ar viņas gaišām un tumšām pusēm, skarbi tai jāapgaismo tagadējo šķiru savstarpējā satiksme un viņu bēdīgās parādības un sekas, tai jāliek mums izjust šo pretējo parādību cēloni, mums lasot jāizmana apakšā zem viņiem tautsaimniecisko likumu rīcīgā, rosīgā gaita un jāsaprot, kurp virzās mūsu tagadējā sadzīve.

[..]

Jā, tu nebiji maldijusies, vecā paaudze, kad dzirdēji atskanam mūsu cirtienus, tev ceļ zārku, tik biezu un smagu, kur iekšā guldināt tavu līdzšinējo varu un iespēju! Vēlreiz mums jāatkārto, ka atmodušos pašapziņu, patstāvības jūtas pret ārieni nekad un nekur neesam gribējuši nopostīt, bet tikai pretojamies viņas vienpusējai, kaitīgai pārspilēšanai, muļķīgai pašiedomībai un nepielaižam, ka tagadējās ļaužu intereses un vajadzības tiek bīdītas un stumtas atpakaļ, lai tikai būtu vietas senatnes krāmiem. Nekad neesam centušies ar varu izskaust vēl tagad pastāvošās ieražas un apģērbus tautā, bet tikai atzīstam, ka viņu nozīme pavisam niecīga un ka "ņieburi un brunči" nekad nevar reprezentēt kādu augstāku ideju; nekad neliedzam, ka savāktiem etnogrāfiskiem un arheoloģiskiem materiāliem nebūtu savs svars pie pareizas senatnes izpētīšanas, bet tikai cieši pastāvam uz to, ka tautas plašākām šķirām no tam neceļas ne mazākais labums.

Un tad, god. kungī, variet jau arī vēl turpmāk vākt un glabāt caunu cepures un raibas sagšas, krokainus svārkus un strīpainus lindrakus, bet tikai nevicināt šos sapelējušos kankarus tik augsti, it kā jums rokās būtu diezin kādas augstas idejas karogs, un neceļat taču tik bezgala skaņu troksni, it kā jūs tur kādus varoņa darbus strādātu! Un vēl vienu lūgumu, vecam goda vīram Imantam ļaujiet tikai mierīgi dusēt un pieņemat labāk mūsu laipno padomu, liekaties vien paši uz ausi, jo laiks priekš jums jau vēls!

Dienas Lapa. – 1894. – 119.–120., 123. nr.

FAUNI VAI KLAUNI? (1908)

[..]

Buržuāziskā sabiedrība nemūžam labprātīgi neatkāpsies no vēstures arēnas, tā centīsies savas šķiras valdību, resp., pastāvošo sabiedrisko kārtību uzturēt līdz pat pēdējam un izlietos vēl visus tai pieejamos varas līdzekļus. Tā kapitālistiskā sabiedrība iet lieliskām katastrofām pretim un neglābjami tuvojas savam finālam. Pie tam buržuāziskās aprindās tomēr jau spiežas apziņa cauri, ka uz uzvaru tām nav ko cerēt, un tāpēc sākas jau viņas **garīgās kultūras kapitulācija** jaunās nākotnes sabiedrības priekšā. Tā vismaz jāiztulko **buržuāziskās kultūras priekšstāvju** (rakstnieku un mākslinieku) **atvirzīšanās no sabiedriskās dzīves mudžekļa un noslēgšanās sevī**. Dzīvot un just nevis vairs kopā ar savu sabiedrisko apkārtni, bet pacelties pāri pār to un būt vienam pašam par sevi; nevis vairs solidaritāte ar savu šķiru, bet taisni atraisīšanās no visiem sabiedriskās dzīves pienākumiem – tas tagad tiek uzstādīts par indivīda mērķi. Nevis cilvēces kopliktenis, bet paša "es" tiek nolikts pasaules centrā; indivīda tieksmēm un iegribām nedrīkst būt nekādu robežu, un indivīds var savā ceļā mīt visas sabiedrības intereses zem kājām. Protams, ka šāds galējais **individuālisms**, kādu sludināja Niče, var pastāvēt

tikai mūsu fantāzijas iedomātos augstumos; dzīvē tas nekad nav un nebūs arī realizējams un ved tikai pie tam, ka mēs nemēģinām vairs kopā ar savas šķiras locekļiem aktīvi locīt un veidot dzīvi pēc mūsu gribas, bet esam spiesti palikt par pasīviem skatītājiem vai pat kļūpt zem dzīves dzelžainās gaitas. Buržuāziskā mākslā šis galējais individuālisms izpaudās tādi, ka tā gribēja tagad būt tikai **"tīrā māksla"** (*l'art pour l'art*), t. i., ne vairs aptvert un atspoguļot sabiedrisko dzīvi viņas plašumā, nelikties vairs it nekā zināt par cilvēces lielajiem jautājumiem, bet norobežoties tikai ar paša mākslinieka iekšējo, noslēgto pasauli, viņa sapņu tēliem un jūtu noskaņām. Savā zaļoksnības un spēka laikmetā buržuāzija taisni prasīja mākslā reālismu un naturālismu, lai tai rādot dzīvi, kāda tā ir; tagad buržuāzija vairs negrib spoguļi redzēt savu novītušo, riebīgo seju un uzstāj mākslai, lai tā taisni tēlo dzīvi, kāda tā nav.

[..]

Ērti jau nu ir tādi individuālisma principi: aiz tiem varēja katrs glēvulis noslēpties no sabiedrisko cīņu vētrām un atlaisties kā mīkstā gultā, bet priekš tiem, kas teicās esam dzejnieki, bija tomēr arī savas nepatikšanas. Nu taču mūsu dekadenti bija caur individuālismu (tāpat kā caur sv. kristību) atdzimuši, nu taču tie stāvēja "ārpus visām sabiedriskām šķirām un partijām" un varēja brīvi un netraucēti radīt "mūžīga skaistuma simfonijas", bet tagad izrādījās, ka tie nekādus mākslas tēlus (ne nu vēl "dievišķu daiļumu"!) veidot nespēja un ka, atklājot savus "dvēseles brīnišķos daiļumus", tiem it nekā ko teikt nebija. Nīče bija skatījis visu bagāto cilvēces kultūras pasauli, kad tas savas vientulības augstumos sāka "ar veseri" filozofēt un dragāt valdošās morāles jēdzienus, Ibsens pacēlās kā nepielūdzams, bargs soģis pret buržuāziskās sadzīves liekulību un zemsirdību, bet ko lai saka un raksta tāds latviešu dzejnieks, kam ik sestdienas jāpagatavo birģelisko laikrakstu feļetoniem vajadzīgie dzejoliši! Bez mazākās šaubīšanās mūsu dekadenti paši atzina sevi par pāri "pūlim" stāvošiem "ģēnijiem" un "pārcilvēkiem", bet, kad tie nu sāka savu "es" tik bezgalīgi apbrīnīt spoguļi vai arī atklāt savus "iekšējos pārdzīvojumus", tad tas sacēla tikai zināmu jautrību. It nekas tur neiznāca ar visu "individuālismu", ja arī tie latviešu Hamletu vai Manfredu lomās mēģinājās deklamēt par "mūžību" un "nirvanu", un "haosu", ja arī tie, saķerot galvas, savā "šausmu ārprātā" gribēja lasītājus sabaidīt ar "demoniskiem smiekliem". Komiska bija mūsu nemirstīgo olimpiešu trupa ar neveikli iestudētām pozām un žestiem; visi šie aizlienētos kostīmos ģērbtie "Prometeji" un "Orfeji" likās kadrili dejojām kādā lētākā masku ballē. Gluži nepanesami tie palika katram ar savu banālo frāžu brāzmu; tur ausis jātur ciet, ja tāds Haralds Eldgasts ņemas bungot un rībināt par savu "individuālismu". No dzejas tikai tur nekā nebija: Nīces filozofiskās poēzijas kalnu strautos smeltajam ūdenim mūsu – latviešu dekadenti piejauca savu tinti klāt un pārvērta to par samazgām.

[..]

Galējs individuālisms kā filozofiska morāles sistēma sabrūk pats no sevis. Neviens no mums nedzīvo un nevar dzīvot kā Robinsons uz vientuļas salas, indivīds ir sabiedrības loceklis, un katra indivīda dzīve un darbība, viņa laime un labklājība ir nepārraujami saistīta ar visu sabiedrisko apkārtni. Individuālisms jau var sludināt, ka paša "es" ir visu lietu sākums un beigas, ka indivīda griba ir viņa augstākais likums, bet izcelt šo "es" ārpus cilvēku sabiedrības tas tikpat nespēj. Tā individuālismam pietrūkst atbilde taisni uz vissvarīgāko jautājumu: kādās attiecībās

individam jānostājas pret savu sabiedrisko apkārtni, ko tas līdz ar to lai uzstāda par savas dzīves mērķi un sauc par augstāko likumu priekš sevis? Vienīgi sociālisms spēj izlīdzināt šo pretrunu un savienot visplašāko indivīda brīvību ar visas sabiedrības labklājību, kamēr buržuāziskā sabiedrībā šāds individuālisms paliek tikai tukšs dzejisks sapnis vai arī tas apzīmē tikai visrupjāko un viskailāko egoismu. Ničes "pārcilvēka" tituli piesavinājās visi tie, kas dzīvē izgāja uz savu **lidz cilvēku izsūkšanu un apspiešanu**, kā arī uz vistrakāko **baudījumu kāri**. Grimstošai buržuāziskai sabiedrībai individuālisms ir tikai plašs apsegs, kuru varēja klāt pāri visnegēlīgākām varmācībām un virsriebīgākām nelietībām. Un tie buržuāziskā individuālisma dzejnieki, kas īsti visspilgtāk atspoguļo valdošo šķiru pagrimšanu, arī nekad necentās "būt lielāki paši par sevi" (kā to Niče bija prasījis), bet taisni ar savu "es" slīga uz leju, uzstādot par indivīda galveno mērķi viņa fizisko instinktu un iegribu apmierināšanu. Tā dzīvojot un dzejojot, tiem vajadzēja noslidēt līdz pilnīgai **izvirtībai**, kas arī tiešām notika ar visapdāvinātākiem dekadences dzejniekiem, kā, piem., ar Edgaru Po, Verlēnu, Oskaru Vaildu, kuri kā neglābjami alkoholiķi un erotomani savu mūžu beidza lielpilsētu renstelēs vai klīnikās.

[..]

Mēs nebūsim nekā pārspilējuši, ja teiksim, ka latviešu jaunākā rakstniecībā viss skanīgais individuālisms sākas un beidzas ar **neaprobežotu baudu izdzīves**, resp., dzimuma instinktu brīvības sludināšanu. Ko dekadenti visvairāk pārmet strādnieku partijai, ir tas, ka tā atzīst tikai nemitīgu darbu un cīņu, un līdz ar to pavisam noslogot "indivīda brīvību", jo tā "miesa tiek krustā sistā" un no dzīves pilnīgi izdzīts viss "skaistums". Dekadenti tagad nu nāk tautu no šī jūga atpestīt un tai vēstīt jaunu evaņģēliju: nevis kalpot sabiedriska labuma elkam, bet atsvabināt savu "es", nevis cīnīties un uzpurēties vispārības labā, bet pašam dzīvot un baudīt!

[..]

Mākslinieks attēlo dzīvi, nevis atspoguļo viņu mehāniski kā ezera dzelme krasta kokus. Sevi uzņemtos iespaidus, novērojumus un pārdzīvojumus mākslinieks pārkārto, sakopo un izveido par veselu noslēgtu vienību, par mākslas darbu, kurš būs toties pilnīgāks, jo vairāk tas iespēs pārnest mūs mākslinieka jūtu un tēlu pasaulē. Mākslinieks savos ražojumos izteic un apliecina savu "es", bet, jo mazāk viņš iekūņojas savās šauri personiskās sajūtās un jo vairāk viņš sevi uzņem un izteic savu līdz cilvēku, savas sabiedriskās kopības sāpes un gaviles, centienus un cerības, jo varenāk un dziļāk tad viņa darbi sakustinās un aizgrābs mūs. Akuraters reiz kādā skaidrākā brīdī izsakās šādi: "Dzīvības galvenā parādība ir viņas spēks, viņas tieksme uz augšu un uz priekšu. Vislielākais skaistums būs tur, kur būs vislielākais spēks. Tāpēc mākslas darbi vai literatūras ražojumi, kuros ietverts jo vairāk augoša, graužoša, postoša spēka, atstās mūsu dvēselēs dziļākas pēdas, sakarsēs mūsu ilgas uz uzvaru ... attīstīs dzīvības tieksmi, un tādus mākslas darbus mēs sauksim par skaistiem." ("Pret Sauli", Nr. 1, 36. lpp.) Bet vai tur nu būtu tiešām spēcīgs talants, vai arī gluži nevarīgs diletants, vienmēr mākslinieks atrodas zināmas sabiedriskas kopības vidū, neatšķirami viņš ir **saudzis kopā ar savu sabiedrisko** apkārtni, un šādā vai tādā veidā viņa ražojumos vienmēr izpaudīsies zināmas sabiedriskas iekārtas ideoloģija. No reālas ār pasaules iespaidiem mākslinieks ņem savai fantāzijai vielu, izveido to par mākslas darbu pēc zināmas idejas, saskandina to ar savu iekšējo ideālu, bet šīs "idejas" un "ideāli" nav no nekādas

“mūžības” vai “dievības” zemē nobiruši, bet sava vēsturiska laikmeta darināti, izauguši iz mākslinieka katrreizējas sabiedriskās apkārtnes jeb – skaidri un gaiši runājot – iz savstarpējām šķiru attiecībām **zināmā vēsturiskā laikmetā**. Te nešaubāmi paliek spēkā Marksa vārdi: “**Materiālo dzīves līdzekļu ražošanas kārtība ir tā, kas noteic vispārējo sabiedrisko, politisko un garīgo attīstību**. Nevis cilvēku apziņa noteic viņu dzīves kārtību, bet, taisni otrādi, **viņu sabiedriskā kārtība noteic viņu apziņas formas**.” Katram, kas var loģiski domāt un spriest, jānāk pie atziņas, ka arī māksla ir sabiedrisko apstākļu produkts, ka tā ir tāda pat sabiedriskas ideoloģijas forma kā, piem., reliģija, morāle, filozofija, cik tur ar dekadenti nevaimanātu un nebrēktu! Un tādēļ – tikai sava laikmeta ideālus un centienus mākslinieks varēs izteikt dzejā vai izcirst marmorā. Nav tādu “mūžīgi nepārejošu, absolūtu” vai “vispārcilvēcisku” ideju, kas kā tādas paliktu negrozāmas uz visiem laikiem, tas viss ir tikai tukšas, abstraktas frāzes, kurās iesmeļas zināms saturs, tās nogremdējot zināma laikmeta sabiedriskā strauvē. Pat pašas elementārākās cilvēciskās sajūtas, kā, piem., dzimumu mīlestība, nāves sāras utt., ir taču katrā vēsturiskā laikmetā un katrreizējā sabiedriskā apkārtņē atkal citādas. Tikai sava laikmeta vēsturisko saturu dzejā ir ietvēruši Homērs un Sofokls, Dante un Šekspīrs, Servantess un Gēte, bet taisni tamdēļ, ka tie katrs savu laikmetu tik dziļi izsmēluši un tik pilnīgi dzejā attēlojuši, tie nav dzejojuši savam laikam vien, bet uzcēluši mākslas pieminekļus arī vēlākiem gadu simteņiem.

[..]

Tātad šķiru cīņa darina vēsturi un šķiru cīņa auž arī mākslas spilgti greznos pavedienus cilvēces attīstības gaitā. Mākslinieks nekur nespēj iziet ārā iz sava laikmeta un līdz ar to, protams, nekad nespēs aizcelties projām no sava laika vēsturiskām šķiru cīņām, kuras šādā vai tādā veidā vienmēr virza un nosaka visu viņa māksliniecisko darbību. Katrs cilvēks un tamlīdz arī mākslinieks ir zināmas sabiedriskas apkārtnes, zināmas šķiras bērns: viņš izaug un attīstās zināmā šķirā, uzņem no tās savus iespaidus un jūtu ierosinājumus, lūkojas uz cilvēces kopdzīvi no zināmas šķiras redzes stāvokļa un veido savus darbus pēc sevi ieslēgta zināmas šķiras dzīves ideāla. Ar visu savu dzīvi un darbību mākslinieks paliek iesaistīts savā sabiedriskā apkārtņē, un nav tāda stāvokļa cilvēces kopdzīvē, kur tas varētu nostāties “ārpus visām šķirām un partijām”. Mākslā tātad – tikpat kā visās citās sabiedriskās ideoloģijas formās (politikā, tiesību jēdzienos, reliģijā, morālē, filozofijā) – izpaužas sabiedrības materiālā ražošanas iekārta (ekonomika), savstarpējās šķiru attiecības zināmā laikmetā, katram mākslas virzienam tātad neizbēgami piemīt **šķiru mākslas** raksturs. Sabiedrības materiālie ražotāji spēki nestāv kā sastingumā uz vietas, bet atrodas pastāvīgā attīstības maiņā, lai cilvēce spētu apmierināt savas augošās vajadzības. Bet, jaunām ražošanas attiecībām nodibinoties un pastāvošai ekonomiskai struktūrai sabrūkot, nenovēršami ātrākā vai ilgākā laikā jāsadrup un jāzagāžas pastāvošai ideoloģijai, kas uz šīs ekonomikas celta, t. i., agrākiem pasaules uzskatiem, reliģijai, filozofijai, mākslai. Vēsturiskais materiālisms ir vienīgā zinātniskā pētīšanas metode, kas šīs sabiedriskās ideoloģijas formas neuzskata kā kādu pārdabisku, neizskaidrojamu brīnumu, bet gan kā cilvēces darbības produktu; vēsturiskais materiālisms atraida visu ārpus cilvēka stāvošo “mūžīgo ideju” un pārdabisko varu māņus un, savā pētīšanā no materiālas dzīves faktiem izejot, atklāj mums cēlonisko sakaru starp katra laikmeta ekonomiku un ideoloģiju; vēsturiskais materiālisms, veselus mākslas laikmetus

vai lielu mākslinieku darbus izskaidrojot, neapmierinās ar šo parādību ārējo aprakstīšanu vai beletristiskiem pačalojumiem (kā, piem., latviešu Klaustiņi un Teodori), bet atklāj mums plašu mākslas dzīvības procesu, atver mums mākslas darbu iekšējo būtņi un ievēd mūs mākslinieka apziņā. Bet līdz ar to kā zinātniskā pētīšanas metode vēsturiskais materiālisms biedina katru no paviršas, vienpusīgas shematizēšanas: te, protams, nepietiek ar vienkāršām frāzēm par “feodālismu” vai “kapitālismu”, bet te taisni jārāda un jāpierāda, kā katrreizējā vēsturiskā laikmetā zināms mākslas virziens cēlies un tapis (*geworden*) un ko tas sevī satur. No zināmiem saimnieciskiem faktoriem izejot, vēsturiskais materiālisms vada mūs cauri uz šiem pamatiem celtai sabiedriskai un politiskai iekārtai, atdara mums katra laikmeta kultūras pasauli ar viņas dažādo ideoloģisko tradīciju un uzskatu dogmām, ņem katrreiz arī vērā mākslinieka personiskās dzīves apstākļus un viņa paša individuālās spējas. Tomēr – kā jau teikts – galvenais noteicošais moments ir un paliek katra laikmeta ekonomika. Zināmā saimnieciskās dzīves iekārtā tikpat kā zemes slāņos māksla laidusi savas ciešās saknes, ja arī uz viņas augšanu un plaukšanu nenoliedzamu iespaidu atstāj klimats, saule vai negaisa vētras. Un, lai jau būtu izklīdināti visi pārpratumi, tad vēl te jāpiezīmē, ka mēs, marksisti, nekādā ziņā negribam noliegt mākslinieka individualitāti, kura galvenā kārtā parādās iekš tam, kā katrs mākslinieks ko izsaka, jo visi no ārpasaules dabūtie iespaidi iet taču – kā Zolā saka – “caur mākslinieka temperamenta prizmu”, t. i., caur viņa individuālo uzņemšanas un attēlošanas spēju. Katram mākslas darbam tātad paliek viņa īpatnējais stila daiļums, tikpat kā katrai puķei viņas sevišķais ziedu spilgtums vai smarža.

[..]

Buržuāziskā filozofija grib tagad ar nodomu pat sašaurināt zinātniskās atziņas robežas vai atkal mūsu prātiem pieietamo un aptveramo pasauli aizplīvurot ar **metafizikas** miglu. Buržuāzija noliedz pate savu audzībēru – materiālismu un mēģina atkal slīties pie metafiziska ideālisma: tā nostāda atkal pretim “garu” un “matēriju”, tā šķiro redzamās lietu parādības (fenomenus) un viņu transcendentu būtību (*Ding an sich*) un cēlonisko sakaru virzienību grib apzīmēt atkal par “absolūtu ideju” patvaļīgu nejaušību. No faktiem un loģiskiem slēdzieniem bēgt projām un aizslēpties aiz fantastiskām spekulācijām, no reālās tiešamības pasaules aizcelties atkal metafizisku abstrakciju mākoņos! Buržuāziskie ideologi neglābjami sapinas paši un klūp sava filozofiskā duālisma pretrunās, bet savus kruķus tie vēl katrā ziņā grib aizsviest proletariāta gaitai ceļā. Tie izpūlas atrast visādas ierunas un iebildumus pret proletariāta monistisko filozofiju (vēsturisko materiālismu), lai tādā kārtā satricinātu mūsu paļāvību uz savu vēsturisko uzdevumu un vai nu novadītu sāņus, vai atkal, cik iespējams, vājinātu proletariāta ieroču cirtienus. Bet līdz šim šie mēģinājumi vienmēr palikuši bez sekmēm...

[..]

Cilvēces nākotne kā viņas apziņas un brīvības darbs – tāda ir marksisma lepnā, varenā formula. Iekarot un pārveidot pasauli, atsvabināt vārgstošo cilvēci no tagadējā posta un padarīt viņas kopdzīvi brīvu un krāšņu, noslēgt – Marksa vārdiem runājot – cilvēces sabiedrības priekšvēsturi un pašai darināt viņas turpmāko īsto vēsturi, – vai ir kādreiz stādīts augstāks ideāls cilvēku cīņai un darbam! Un vienīgi dekadenti, kas savā parazitiskā panīkumā tikai naidu sajūt

pret proletariāta ideāliem, var sagudrot tādas lietas, ka vēsturiskā materiālisma principi cilvēci saņņaudzot mehānismā, samazinot dzīvi un nonāvējot katru individualitāti?! Ja var kas mūsu dzīvei piešķirt saturu un nozīmi, atraisīt cilvēkā visus viņa dziļākos dzenuļus un attīstīt viņa individuālās spējas līdz augstākai pakāpei, – tad tas ir proletāriskais pasaules uzskats.

Fauni vai klauni? – Pēterburga, 1908.

TAUTISKĀ BIRĢELĪBA UN MĀKSLA (1908)

[..]

No dekadentisma latviešu mākslai it nekas nav gaidāms. Bet mēs nešaubāmi esam pārliecināti, ka mūsu māksla var cerēt uz nākotni: mūsu spējīgā, attīstītā tautiņa droši cels reiz gaismā paliekamus mākslas darbus un ienesīs arī savu daļu Eiropas kultūrā. Šādas cerības ar dibinātu tiesību var likt uz mūsu nākošo glezniecību un mūziku, kur latviešu mākslinieki tiešām varēs ko īpatnēju sniegt; bez šaubām, ar laiku uzplauks un attīstīsies arī mūsu dzeja, bet vai tā spēš kādreiz arī iegūt Vakareiropas ievēribu, to, protams, neviens priekšlaikā neņemsies pareģot. Bet tagad, kā mums šķiet, šāds mākslas laikmets nevar vēl nākt. Par daudz vēl slogu guļ uz visas mūsu dzīves, par daudz vēl visu labāko, spējīgāko un dedzīgāko galvas un sirdis aizņemtas no vienas lielas domas. (Vikt. Eglītim, savā "Rīgas Avīzes" pagrabā sēdot, gan liekas, ka tagad jau valdot kāda "politiskas labiercības un miera atmosfēra", par ko jaukāku vairs nemaz nevar vēlēties!) Par daudz cīņas un nemiera pilna mūsu dzīve, par daudz tā tiek dragāta un postīta: kā verdoša lava kādreiz plūst pār ziedošām pļavām un vīna dārziem, tā tagad iet bojā tik daudz pumpuru un ziedu, tik daudz spēka un talanta...

Bet par to skumt ir veltīgs darbs. Taisni šie neizsikstošie apakšzemes avoti liecina par lielisko morālisko un kulturelo spēku, kāds slēpjas proletariātā. Nav nekā zemāka, nekā muļķīgāka kā gānīties par strādnieku partiju, par viņas "barbariskām, dogmatiskām cīņām" un "zemo, nicināmo taktiku" un pūlēties to nostādīt par kultūras pretinieci!

[..]

Ziemeļblāzma. – 1908. – 85.–87. nr.

PAR ESTĒTISKAS SAJŪTAS ELEMENTIEM (1910)

Māksla bieži vien vēl tiek uzlūkota kā kāda augstāka, pārdabiska parādība, kurai nevarot tuvoties ar zinātniskas pētīšanas metodi. Vēl arvien nav izklidināti vecās metafiziskās estētikas aizspriedumi, ka māksla mājot "mūžības" un "dievišķa daiļuma" sfērās un ka tai nav nekā kopēja ar zemes lietu putekļiem, ar cilvēces materiālām interesēm un cīņām. Un, ja arī tagad īsti vairs netic mūsu eksistencei, tad tomēr arvienu vēl tiek aizstāvētas domas par mākslas neatkarību no sava vēsturiskā laikmeta, par mākslas ģeniju noslēpumaini brīnišķo būtību, par mākslas īpatnējiem attīstības likumiem utt. Ka māksla – tāpat kā visas cilvēces garīgās parādības –

atrodas tiešā vai netiešā atkarībā no zināmas sabiedrības iekārtas, ka mākslinieks attēlo tikai sava laikmeta un savas sabiedriskas grupas jūtas, domas, ideālus, ka daiļuma jēdzienu grozība un mākslas attīstība padota vispārējiem cilvēces attīstības likumiem, – šī marksisma atziņa tiek joprojām uz visniknāko apkarota no buržuāzijas ideologiem.

[..]

Māksla sniedz mums reizē ar psihisko arī tieši fizisko baudījumu, – un tas notiek ne tikvien tad, kur tā rada liksmi patīkamus saviņņojumus, ceļ un vairo mūsu dzīvības prieka un gaviļu jūtas, bet arī tad, kad māksla mūs atviegļina un nomierina, remdina mūsu sāpes un šaubas, aizdzen mūsu dzīves izmisumu. Aristoteļa seno teicienu, ka mākslas panākums esot “šķīstīšana” (*katharsis*) no kaislību afektiem, mēs varam arī pārveidot tādi, ka mākslas baudījums arī fiziskā ziņā šķīsta un atspirdzina mūs kā jūras vilnis.

Mums bija no svara šinī nodaļā uzsvērt estētiskas sajūtas fizioloģiskos elementus un līdz ar to rādīt mākslas bioloģisko nozīmi, it sevišķi vēl tamdēļ, ka mūsu literatūrā rakstīts par to visai maz un tā tagad piebāzta pilna ar visādu dekadentisku estētu blēņām, ka māksla “baudāma tikai ar dvēseli”, ka tā dzimuse “mistiskās dzīlēs”, ka tā “mūžīgi nepārejošā absolūta atspoguļojums” utt. Bet mēs nebūt nedomājam kļūpt atkal pār pretējo kļūdu un apgalvot, ka mākslā viss atkaras vienīgi no tiešām orgānu sajūtām, no patīkamiem vai intensīviem fizioloģiskiem kairieniem. Formālais fiziskais faktors estētiskā baudījumā ir tikai viena puse, kura neatdalāmi savienota ar **psihiskām** parādībām (atmiņas uzglabātie atskārtumi, fantāzijas darinājumi, jūtu un gribas elementi utt.). Skaņas un krāsas, līnijas un formas ir – tā sakot – tikai kailais materiāls, kurš mākslas darba veidojumā iegūst savu organisko dzīvību, kad caur viņu izteicas cilvēces mainīgā, plūstošā jūtu pasaule, un taisni šis **mūžīgi grozīgais, mūžīgi pārejošais saturs** īsti padara mākslu par to, kas viņa ir, – par cilvēces dzīvības un daiļuma avotu, par viņas jūtu un domu, skumju un ilgu, dzīves neizmērojamo sāpju un neizsmejamo prieku izteicēju.

Izglītība. – 1910. – 10. nr. – 736.–743. lpp.; 11. nr. – 817.–824. lpp.

PRŪSIJAS LAUKSTRĀDNIĒKU STĀVOKLIS (1906)

[..]

Beidzot gribu apskatīt vēl vienu jautājumu. Vai reliģija nav par šķērslī, kas varētu kavēt sociālisma iespiešanos laucinieku aprindās?

Ir jāatzīst, ka reliģija vēl arvien lielā mērā pārvalda laukstrādnieku un sīkgruntnieku jūtu dzīvi un noteic zināmā mērā viņu domas un izturēšanos. Reliģija, bet ne baznīcas. Pret to viņi vienaldzīgi, un kur tiem baznīcas nastas jānes, tur tie viņai pat stāv naidīgi pretim. Šad un tad viņi gan aiziet līdz baznīcai, bet vairāk tamdēļ, ka tas nu reiz tā pieņemts. Ja nu vēl mācītāji sāk baznīcā politiku piekopt, tad tas viņiem izliekas ļoti piedauzīgi, tas viņiem izliekas, kā reliģijas nogānīšana, ja to izlieto, piem., sociālisma apkarošanai, kurš taču viņu reliģiskai sajūtai tik tuvu stāv. Nav ko liegt, ja mācītāji uzstājas baznīcā pret sociālismu, tad viņi tikai draudzi atsvešina no baznīcas, bet sociālisma izplatīšanos viņi caur to taisni veicina. Tamdēļ jāsaka, ka reliģija,

atskaitot varbūt katoļu apdzīvotos apgabalus, nav bijusi par traucēkli mūsu mācību izplatīšanai. Junkuru brūvētais degvīns tai ziņā daudz grūtāki pārvarams!

Šai vietā jāaizrāda vēl uz vienu ievērojamu parādību. Laukstrādnieku sievas gan vieglāki ļaujas no mācītājiem pret mums samusināties, jo tās – ir dzīvākas un vieglāki padodas ārējam iespaidam nekā vīrieši, kuru galvenā rakstura īpašība ir vienaldzība. Bet vēl vieglāki viņas ir iejūsmināmas priekš masu idejām un reiz viņas tās ir izpratušas, tad viņas attīstās par ļoti spējīgām aģitācijas vedējām. Kā lai šo parādību izskaidro? Laukstrādnieku sievas top tāpat izsūktas kā viņu vīri; no agra rīta līdz vēlam vakaram tām jāpūlas priekš kunga un tad uz viņām vēl gulstas visas rūpes par saimniecību, kurā mūžam drīz šis, drīz tas aprūkstas. Viņas nav arī padotas degvīna notrulinošam iespaidam un nekrīt tamdēļ tādā vienaldzībā kā viņu vīri. Viņas sajūt visu savu sociālā stāvokļa postu daudz ātrāk un dziļāk nekā vīri, tamdēļ arī cenšanās pēc viņu stāvokļa uzlabošanas atrod pie tām dzīvāku atbalstu, nekā pie vīriem.

Gala slēdziens būtu tas:

Prūsijas laukstrādnieks līdz pat sīkajam gruntniekam, kurš savu zemi apstrādā, ir pieietams sociālisma idejām, un viņa saimnieciskais stāvoklis to nenovēršami noved sociāldemokrātu rindās. Tamdēļ partijai ir cerības jau tuvākā nākotnē skaitīt savās rindās simtiem tūkstošus jaunu cīnītāju iz šīm pašā izsūktākām proletariāta aprindām. Ka šī cerība pamatota, par to liecina lauku apriņķos nodotais sociāldemokrātisku balsu pieaugušais skaits un arī tas apstāklis, ka arī uz laukiem mūsu organizācija jau skaita prāvu daudzumu organizētu biedru, kurus nekādi upuri neatbaida strādāt priekš mūsu ideju tālākas izplatīšanas.

Kopoti raksti. – R., 1925. – 4. sēj., 2. d. – 60.–61. lpp.

Ideju raksturojumu un
materiālu sagatavojusi Z. Lapiņa.

JĀNIS ASARS

(1877–1908)

Jānis Asars – viens no erudītākajiem un daudzpusīgākajiem jaunstrāvniecisko ideālu iedzivinātājiem literatūrzinātnē, mākslas kritikā, zinātnes popularizēšanas jomā un publicistikā, dzīves pēdējā posmā tuvojies marksismam, vienlaikus iestājoties pret tā dogmatizācijas praksi. J. Asars ir viens no 1905. gada revolūcijas idejiskajiem līderiem un reizē arī viena no spilgtākajām un traģiskajām personībām tajā.

J. Asars dzimis Mičkēnu mājās Kauguros. Četru gadu vecumā patstāvīgi apguvis lasītprasmi, trīs ziemas apmeklējis pagastskolu. J. Asara tēvs ir kalps, bet ar laiku viņš kļūst par Druļļu māju rentnieku Kauguros un var atļauties savam dēlam labāku izglītību. J. Asars turpina mācības Heines progimnāzijā Valmierā, bet pēc tās beigšanas 1891. gadā – Rīgas Nikolaja ģimnāzijā. Šeit viņš darbojas skolēnu pašizglītības pulciņā “Vakarnieki”, ievingrina roku rakstniecībā, sacerēdams rakstus pulciņa žurnālam “Uz priekšu!” un kopā ar dažiem skolas biedriem veidodams rakstu krājumu “Vārpa” (I–II), ko par pašu autoru sarūpēto naudu izdod Rīgas Latviešu biedrība. Krājumā skartās tēmas vēl ir tradicionāli “tautiskas”, taču pati grāmatas publicēšanas iecere ir jaunstrāvnieciskas gaisotnes inspirēta – “Vārpām” bija jānes zināšanas tiem, kas ir trūcīgi un mazāk izglītoti.

Drīz pēc krājumu iznākšanas J. Asars no “Vakarniekiem” šķiras, jo to tautībnieciskā ievirze nesader ar viņa paša gluži “alkano izziņas kāri” (A. Upīts), kas tiecas pēc visas cilvēces kultūras plašumiem un izceļas ar savu daudzpusību: vienlīdz J. Asaru interesē māksla un literatūra, modernā zinātne un filozofija. Mūža garumā viņš apgūst ap desmit svešvalodām.

1896. gadā J. Asars iestājas Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas nodaļā. Aizsākas arī viņa līdzdalība jaunstrāvnieku laikrakstā “Dienas Lapa”, un viņš kļūst par iecienītu lektoru tā saucamajos priekšlasījumu un jautājumu vakaros, šai gadsimtu mijai raksturīgajos biedrošanās un apgaismības pasākumos – vispirms atturības biedrībā “Auseklis”, vēlāk arī strādnieku biedrībā “Jonatans” u. c. Kopš 1898. gada viņš veiksmīgi sadarbojas ar eiropieši orientētajiem P. Zālītes izdevumiem – “Mājas Viesi”, atjaunoto “Dienas Lapu” un īpaši – “Mājas Viesa Mēnešrakstu”, kas ne bez J. Asara līdzdalības ar laiku izveidojas par ievērojamāko latviešu kultūras izdevumu.

1899. gadā par piedalīšanos studentu nemieros J. Asars uz gadu tiek izslēgts no institūta. Otrais viņa konflikts ar valsti notiek 1902. gadā, kad pēc kāda priekšlasījuma viņu denuncē rakstnieks J. Purapuķe. J. Asaram tiek piespriests četru mēnešu cietumsods un kā “politiski neuzticamam” atņemtas tālākas studiju iespējas. Līdz ar to viņa turpmākā profesionālā darbība tiek viennozīmīgi saistīta ar žurnālistiku, bet zinātnes mīlestību apliecina vairs tikai viņa daudzie dabzinātņu tēmām veltītie raksti.

J. Asara brīvdomība šai laikā izaug no laikmeta vispārdemokrātiskām noskaņām un kultūras cilvēka pašapziņas, politika kā tāda viņu vēl nesaista. Emocionāls lūzums šai ziņā notiek

1903. gadā, kad J. Asara studiju biedrs, vēlākais Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dibinātājs Jānis Ozols uzaicina viņu uz 1. maija mītiņu Biķernieku mežā, kur piedalās vairāki simti strādnieku. Strādniecība, kas līdz šim bija interesējusi J. Asaru vienīgi kā jaunlaiku kultūras fenomens, kas dzīvi bija pārvērtis par "tautas lugu, kur masas kustas un piedalās pie galvenās darbības" (4. sēj.; 147. lpp.), nu viņam atklājās savā šķiru cīņas tiešamībā. J. Asars pieņem izaicinājumu un saistās ar sociāldemokrātiem – tolaik vienīgo politiski organizēto spēku Latvijā. Teorijā tas liek viņam pievērsties marksisma studijām – to sev raksturīgā veidā viņš dara visai pamatīgi, bet reizē arī kritiski. Augstu vērtēdams K. Marksa veikumu un it īpaši viņa metodi, visumā piekrīzdams ražošanas noteicošajai lomai sabiedrības dzīvē, J. Asars neklūst par "pareizticīgu" marksistu, tāpat kā politiski nekad neklūst par "pareizticīgu" sociāldemokrātu. Viņa pārliecība par cilvēka individualitāti kā vienu no modernā pasaules uzskata stūrakmeņiem un kultūras lomas akcentēšana politiskajā cīņā diezgan problemātiski saderas ar marksistisko šķiru cīņas teoriju. J. Asars vēlētos redzēt strādnieku kustību kā brīvu personību apvienošanās kopīgai darbībai, tādēļ arī pēc Krievijas sociāldemokrātijas šķelšanās viennozīmīgi nostājas maziņu pusē, kamēr Ļeņina vadītais lielinieku virziens viņam šķiet demokrātiskai kustībai nepiedienīgi nedemokrātisks, vadonisks un vardarbīgi orientēts.

Neraugoties uz visām domstarpībām, J. Asara praktiskais veikums sociāldemokrātijas labā ir ļoti liels: 1905. gadā ar saviem spilgtajiem rakstiem "Dienas Lapā", "Pēterburgas Latvieti" un citos izdevumos, bet it īpaši ar spožajām runām lielajās tautas sapulcēs un mītiņos J. Asars līdzās J. Jansonam kļūst par vienu no atklātajiem revolucionārās tautas vadītājiem (trešais – "anonīmais" – revolūcijas vadītājs ir J. Ozols). J. Asars uzstājas abos nozīmīgajos 1905. gada kongresos – Latviešu skolotāju kongresā un Pagastu delegātu kongresā – un piedalās to dokumentu izstrādāšanā. Kopā ar pedagogiem J. Rītiņu, K. Dēķenu un J. Plāķi viņš ir nacionālas tautskolas programmas autors. Tā saucamo petīciju laikmetā J. Asars kopā ar Raini saraksta latviešu inteliģences petīciju, kā arī piedalās Latvijas sieviešu petīcijas sastādīšanā.

Sākoties reakcijai, J. Asaram izdodas aizbēgt vispirms uz Krieviju, bet vēlāk ar grāmatizdevēja Anša Gulbja palīdzību tālāk uz Somiju. Tur, jau būdams nopietni slim, J. Asars saraksta 2. Valsts domē iesniegto interpelāciju par soda ekspedīciju darbībām dzimtenē "Spīdzināšanas Baltijā" (1907), kā arī marksistiski ieturētu darbu "Kā Baltijas muižniecība tikuse pie savām privilēģijām" (1907). Pēdējais ar savu vēsturisko faktu analīzi, kas vienotā skatījumā tver šķiru materiālo ieinteresētību, sociālo slāņu psiholoģiju un to līderu rakstura īpatnības, ļauj novilkt paralēles ar K. Marksa meistarisko "Luija Bonaparta 18. brimēru". Šai pēdējā – smagākajā – savas dzīves gadā J. Asars no jauna pievēršas arī kultūras problemātikai un uzņemas Anša Gulbja žurnāla "Rīts" vadību, kurā līdzās pašam J. Asaram publicējas Rainis, Aspazija, A. Austrīņš, R. Blaumanis. Paralēli tam viņš aizsāk "Vispārīgo pasaules rakstniecības vēsturi" – kompilatīvu, taču ieceres vērīena ziņā Latvijai vēl nebijušu darbu (tiek sarakstīta tikai pirmā šī darba burtnīca). Tās ievadā J. Asars viennozīmīgi formulē savu – A. Lunačarskim tuvu – viedokli sakarā ar marksistisko mākslas izpratni: kaut arī māksla ir saistīta ar sabiedrības ekonomiskajiem un sociālajiem apstākļiem, tās raksturu nosaka mākslinieka personība un pašas mākslas estētiskie likumi.

1907. gada nogalē fiziska un emocionāla pārslodze, nebeidzamās ziņas par reakcijas varas darbiem Latvijā salauž J. Asaru fiziski un psihiski: viņš tiek ievietots kādā no Somijas nervu klīnikām, bet 1908. gada sākumā tiek atzīts par nedziedināmi slimu. Viņa brālis Hermanis – vēlāk arī ievērojams žurnālists un sava brāļa Kopoto rakstu sastādītājs – pārved J. Asaru uz vienu no privātām Rīgas slimnīcām, no kuras pēc žandarmērijas rīkojuma J. Asars vēl kā politiski bīstams tek pārcelts uz valsts pakļautībā esošo Aleksandra augstumu slimnīcu. Vasaras beigās J. Asars mirst 30 gadu vecumā.

J. Asara darbu klāstā ir vairāki simti žurnālu un avīžu rakstu, kā arī daži plašāki, atsevišķi izdoti sacerējumi: bez jau nosauktajiem darbiem minams vēl kopā ar V. Dermani sacerētais "Ko Andrievs Niedra mums sludina" (1905) un 1901. gadā izdotais "Mākslas un kultūras sakars 19. gadu simtenī", kas pamatos ir vācu pētnieka R. Mutera grāmatas "Glezniecības vēsture 19. gadu simtenī" pārstāstījums un ticis izdots ar izglītojošu mērķi. Daudzi raksti veltīti laikmeta sabiedrisko kustību aktualitātēm – strādnieku cīņas analīzei, kā arī sieviešu emancipācijas un atturības (tā saucamās "sātības") kustību propagandai. Tikai 1974. gadā pirmoreiz publicēts 70 gadus iepriekš sarakstītais un cenzūras aizliegtais raksts par garīgiem strāvojumiem Latvijā "Elku pastari". Laika gaitā ir tikusi nozaudēta šī darba beigu daļa. Pateicoties savām plašajām svešvalodu zināšanām, J. Asars pievērsies arī daiļdarbu tulkošanai. Īpaši viņu šai ziņā aizrauj modernie autori – K. Hamsuns, A. Strindbergs, H. Züdermanis, M. Gorkijs, H. Ibsens, Š. Bodlērs, kā arī dekadentiskie M. Māterlinks un G. D'Annuncio.

Vairums rakstos skartās tēmas J. Asars aplūko ar kultūrvēsturnieka skatu. Dažādās gara dzīves jomas, tās fragmenti, darbojošās personas virknējas šeit cita pie citas, iezīmējot sakarības, kopību un dominantes un visbeidzot saplūstot vienotā laikmeta tēlā, kurā kā veselumā katra no izpaušmēm iegūst savu jēgu un attaisnojumu. Īpaši saistošs viņam šķiet laiks, kurā dzīvojam paši: "Kā interesantā sejā mēs raugāmies savā laikmetā: uz acīm, pieri, lūpu vaibstiem, kur visi panti saskan un sader kopā. Sadzīve, pasaules uzskati, morāle, māksla, zinātne – tie nestāv un neattīstās katrs par sevi, bet liekas klausot kādam dziļākam likumam, kādam – neviļus uzmācas vārds – "laika garam"" (4. sēj.; 109. lpp.) Šais kultūras apzināšanas ceļos arī marksisms paver J. Asaram jaunu redzesleņķi un jaunas izpratnes iespējas.

Līdztekus pasaules kultūras tēmām – globālām laikmeta apcerēm un cittautu literatūras, mākslas, mūzikas un teātra dzīves apskatiem – pastāvīgi J. Asara uzmanības lokā ir Latvijas kultūras jautājumi – tās vēsture, aktualitātes un dalībnieki (viņa spalvai pieder ne viens vien spožs latviešu autoru portretējums, kā, piemēram, Aspazijas, Artura Baumaņa u. c.). Atkārtoti viņš pieskaras latviešu kultūras latviskuma tēmai, turklāt atšķirībā no tautībnieciskiem – etnogrāfijā, folklorā un valodniecībā iecentrētiem – "latviskuma" meklējumiem, J. Asars vērs skatus uz sava laika reāliem kultūrprocesiem Latvijā, kas iekļauti ne tik vien pašmāju – "latviskos", bet arī visas pasaules attīstības ritmos. Neskaitāmos veidos modernā kultūra saistījusi cilvēkus nedalāmā veselumā "pēc gluži netautiskiem, vispār pasauliskiem jaunlaiku cēloņiem", un latvietis šajā nozīmē ir ne vien savas tautas, bet arī pasaules loceklis ar laikmetam raksturīgām vērtībām un dzīves uztveri, kas grūti savienojama ar klaušu laika "latviskuma" kanoniem. Tautībā ir kultūras saknes, kamēr tās galotne ietiecas konkrēta laikmeta reālijās. Ar jaunu vēsturisku pieredzi

un cittautu gara mantu apgūšanu "tautas savādības netiek laupītas, bet attīstītās, jo netiek modināts nekas cits, kā pašas tautas spēki", tās pašapziņa un pašizteiksmes iespējas ("Tautiskums un kultūra").

Par sava laikmeta "rakstura zīmēm" J. Asars sauc F. Ničes individuālistu un lielo cilvēku masu iznākšanu uz kultūras skatuves (strādnieku cīņa par savām tiesībām, sieviešu emancipācijas kustība, atturības kustība u. c.). Individualitāte, subjektivitāte manifestējas ne vien mākslā un filozofijā, bet ielaužas arī zinātnes sfērā, kad priekšplānā izvirzās ne vairs faktu vākšanas, bet to fundamentālas interpretācijas uzdevumi. Netradicionālu pieeju meklējumi humanitārajās jomās, negaidīti dabaszinātņu sintēzes mēģinājumi un paradoksāli risinājumi, pietuvošanās filozofijas tēmām raksturo moderno zinātņi, savukārt V. Ostvalds, E. Mahs, E. Hekels, H. Spensers iemieso, pēc J. Asara domām, moderna zinātnieka tipu. Arī lielajās sava laikmeta kustībās J. Asars saskata ne vien cīņu par šķiras vai dzimuma tiesībām, bet tieši caur tām arī būtisku personības un individualitātes emancipācijas procesu.

Tieši tādēļ atšķirībā no daudziem sava laika kreisi noskaņotajiem mākslas kritiķiem, kuri par augstāko mākslas izpausmi atzina sociāli orientētu mākslu un tās pilnīgāko iemiesojumu saskatīja reālismā, J. Asars viennozīmīgi iestājas par modernismu kā mākslinieka subjektivitātes un reizē arī laikmeta rakstura adekvātu izteiksmi.

IZTEIKUMI

Jāņa Asara ārējais izskats saskanēja ar viņa izkopto, smalko garu. Neliela auguma, nosvērtām, maigām kustībām, harmonisku, iegarenu seju ar taisni formētu pieri, dziļdomīgām, asām, tumši zilām acīm, melniem matiem un ūšiņām. Intelektuālajam izskatam atbilda viņa rūpīgi izmeklētais ārējais tērps un elegantās manieres.

Šis aistētiskais kultūras cilvēks ar lielu sparumu iemetās 1905. gada revolūcijā un droši runāja lielajās tautas sapulcēs pret krievu patvaldību un vācu muižniecību, par demokrātiju un latviešu tautas nākotni. Jānis Asars un Janis Jansons, kaut arī runas veidā dažādi, bija izcilākie 1905. gada revolūcijas oratori un atklātie vadoņi.

F. Cielēns

Jāņa Asara stiprā puse arī kā runātājam bija viņa tiešo zināšanu pamats: klausītājs jūta, ka runātājs nerunā runāšanas un pārliecināšanas dēļ, bet zina, ko saka, un saka to tādēļ, lai arī klausītājs to zinātu. Tas piedeva Asara runām vienmēr drusku pamācošu nokrāsu, bet mūsu publika labprāt gribēja, vismaz toreiz, ka viņu pamāca un bija pateicīga. Jāņa Asara runātāja iespaids toreiz bija ļoti labs un ļoti derīgs; viņš ienesa strādnieku masās ne vien daudz zināšanas, bet darija viņas arī kulturelākas un smalkākas. Ka 1905. g. latviešu revolūcija bija tik humāna, cilvēcīga – kas sevišķi izcēlās pret necilvēcisko 1906. un tālāku gadu vācisko reakciju – tur savs nopelns arī Jāņa Asara darbībai.

Rainis

Viņš piederēja pie tiem, kas dzīvo lielo garu dzīvi un kura personīgā dzīve ir tikai blakus lieta. Tādēļ arī tagadējiem lasītājiem velti gaidīt no viņa biogrāfijas kaut ko interesantu, pikantu un seksuāli romantisku, kas tagad taču tik ļoti modē.

Jānis Asars bij ideālists, idejas cilvēks, bez interesantiem piedzīvojumiem, un – kas izklausās tik neticami – viņš par saviem ideāliem aizgāja bojā.

Aspazija

[..] .. ar Jāni Asaru un Jansonu mēs esam zaudējuši drošus vadoņus no šaurās dzimtenes uz plašāku kultūru. Jānis Asars bija daļa no mums, daļa no mūsu zinību un mākslu alkstošās sirds, kura sniedzās vispārīgās kultūras dzīves augstumos.

A. Kurcijs

Mūsu literatūra līdz ar viņu ir zaudējusi, varbūt, savu ievērojamāko zinātņu popularizētāju un kritiķi. Viņam bij lemts daudzus svarīgos dzīves, zinātnes un literatūras jautājumos iet pašā priekšgalā. Un kas var būt glaimojošāki priekš rakstnieka, cilvēka un kritiķa, kā stāvēt mākslā, dzīvē un zinātnē uz sava laika augstumiem. Tāds bij Asars, un kā tāds viņš arī tikai varēja būt par jaunu ceļu rādītāju un jaunu ceļu laužēju mūsu modernajā dzīvē un mākslā un ideju pasaulē. Katra rinda viņa darbos runā uz mums dzīvības pilnus – ziedošus vārdus.

A. Birkerts

Jānis Asars, politiski piederēdams pie sociāldemokrātiem un allaž norādīdams uz mākslas saskarēm ar sociāliem apstākļiem, tomēr bij izveidojis neatkarīgu, marksistiskai vulgaritātei un stīvajām dogmām svešu viedokli, ko pats izteicis vārdos: “Kaut paceldamās uz materiāliem pamatiem, māksla nes sevī uzbūvi, struktūru, kura piepilda ne tik daudz praktiski saimnieciskas prasības, kā visvairāk cilvēka kāri pēc dziļuma, tiksmes un harmonijas.”

A. Johansons

[..] .. daudziem sociālistiskā pasaules uzskata koncepcija izliekas kā individuālisma noliegšana. Šādam vulgāram uzskatam jāstāda pretī tas nopietnais uzskats, kas kolektīvismu, sociālismu saprot kā brīvu indivīdu attīstību viņu sabiedrībā. [..] Un apmēram zem šāda uzskata reizē parakstījušies kā sociālists Emīls Vandervelde (“Māksla un sociālisms”), tā arī lielais individuālists Oskars Uailsds (rakstā “Sociālisms un cilvēka gars”). Arī J. Asara sociālistiskā pasaules uzskata koncepcija ir tāda, ka viņš mākslā tikai to atzīst par lielu un dzīvu, kas izdveš atsevišķa indivīda īpatnēju dzīvību; tikai mākslinieka individuāli atzītam, izjustam un pārdzīvotam un īpatnējos formās tēlos izteiktam saturam ir īsta mākslas vērtība. Un tā vien liekas, ka ne tik daudz tādēļ J. Asars latvju lasītājiem sniedz D’Annuncio, Meterlinka u. tml. darbus, lai šos darbus darītu visiem pazīstamus, bet gan vairāk tādēļ, lai tie ieraudzītu un sajustu dzejnieku lielās individuālās īpatnības.

K. Dziļleja

Jānis Asars paguva tikai pusdarbu. Bet arī šis pusdarbs ir daudz dziļāks un plašāks nekā dažāda labā latviešu publicista un mākslas teorētiķa mūža strādājums.

A. Upīts

DARBI

- Kopoti raksti. – R., 1908.–1912. – 1.–4. sēj.
 Elku pastari. Domas par tautiskumu mūsu sadzīvē un rakstniecībā. V. Lāča LPSR Valsts bibliotēkas raksti. – R., 1974. – 5. sēj. – 243.–270. lpp.
 Kā Baltijas muižniecība tikuse pie savām privilēģijām. – Pb., 1907.
 Vispārīgā pasaules rakstniecības vēsture. – Pb., 1907.
 Eiropas valstu politiskais virziens nākotnē // Dienas Lapa. – 1900. – 236. nr.
 Mūsu jaunās paaudzes glābēji // Pēterburgas Avīzes. – 1904. – 59. nr.
 Tautiskums un kultūra // Dienas Lapa. – 1903. – 15., 16., 27.–30. nr.
 Vilhelms Ostvalds. Moderna zinātņu vīra tips // Mājas Viesa Mēnešraksts. – 1904. – 9. nr.

LITERATŪRA

- Asars J. Personālais literatūras rādītājs. – R., 1977.
 Asars J. Biogrāfija, atmiņas, māksla, zinātne, mūsu tautskola. – 1918.
 Aspazija. Atmiņas par Jāni Asari // Sociāldemokrāts. – 1926. – 135., 136., 138. nr.
 Birkerts A. Jānis Asars. Biogrāfiski-kritiska studija // Kopoti raksti. – R., 1924. – 5. sēj.
 Dermanis V. Jānis Asars // Latviešu literatūras kritika. – R., 1964. – 5. sēj., 2. grām. – 454.–474. lpp.
 Dziļleja K. Jānis Asars dzīvē un darbā. – Cēsis un Rīga, 1925.
 Rainis J. Atmiņas ziedi par Jāni Asari // Sociāldemokrāts. – 1926. – 135. nr.
 Ritiņš I. Atmiņas par Jāni Asaru // Skolotāju gada grāmata. – 1923.
 Ūdre D. Jānis Asars latviešu literatūrkritikas vēsturē. – LU, 1994.
 Upīts A. Jānis Asars // Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885–1910). – R., 1911. – 174.–180. lpp.
 Upīts A. Jānis Asars par mākslu // Latviešu literatūras kritika. – R., 1957. – 2. sēj. – 800.–806. lpp.
 Zeiferts T. Jānis Asars. Nekrologs // Jaunā Raža. – X. – 1908. – 166. lpp.
 Zeile P. J. Asars kā estētiķis un mākslas teorētiķis // Karogs. – 1971. – 11. nr. – 112.–118. lpp.; 12. nr. – 124.–130. lpp.

MĀKSLAS AMATNIECĪBA (1904)

Ar pilsētām tā mēdz būt: jo vecākas tās top, toties jaunākas, skaistākas tās izskatās. Arī kas pa Rīgas ielām staigā vaļējām acīm, nevar palikt nemanījis tās lielās pārmaiņas, kādas pa beidzamiem gadiem notikušas viņas ārējā izskatā. Jo sevišķi tas kristu acīs tad, ja kāds pēc pāragu prombūšanas no Rīgas un vispār no lielpilsētām tagad atkal kādā jaukā dienā soļotu pa viņas bulvāriem, apskatītu glaunās publikas apģērbus, jauncelto namu fasādes, izliktās preces tirgotavu logos, kā: rotas lietas, mēbeles, tapetes, stikla priekšmetus un visādus traukus, grāmatu vākus, skatu pastkartes, plakātus un vispār visādus drukas darbus reklāmas nolūkiem. Visi izgreznojumi pie šīm lietām, sākot no vienkārša avīžu sludinājuma līdz piecstāvu namam, ir bez šaubām **citādi**, izteic citādu raksturu un garšu, nekā agrāk parastie. Un ka šī garša, kura Rīgā tikusi pie vārda īpaši ar 1901. g. jubilejas izstādi, ir tiešām kas **jauns**, to atzīst arī plašākā publika, kura tai nolūkā labprāt lieto tādus vārdus, kā "jaunais stils", "moderns", "secesija" u. c. Ir tik vēl jāuzsver, ka šīs pārmaiņas un jauninājumi ieviesušies brīnumātrā laikā, tā kā pēdējo trīs, četru gadu laikmetā šai ziņā notikušas lielākas pārgrozības, nekā agrāk pa daudziem gadu desmitiem. Gan tā sauktā "tīrā" mākslā, kā glezniecībā, modernais gars jau laikus arī pie mums nāca manāms, bet populārs tas netapa: to sadzirdēja tikai tie nedaudzie no inteligences, kuri apmeklēja mākslas izstādes un lasīja mākslas žurnālus. Vienkāršai tautai tas palika tikpat svešs, kā grūti pieejama zelta nauda. Tikai kad **lielrūpniecība**, šis jaunlaiku dzinējs spēks, sagraba arī modernos mākslas centienus savās rokās, ievēda tos darbnīcās un fabrikās, sāka tos ekspluatēt lielumā, taisīt pēc viena dārga oriģināla neskaitāmas lētas kopijas, kad amatniecības skolās un fabrikās ievēda jaunlaiku paraugus visādiem izgreznojumiem, tad ar tiem modernā garša nāca uz tirgus, logos un – uz ielas! Ar tiem viņa tapa kā par estētisku kaparnaudu lielam vairumam, kas nu jau pie vislētākām rotas lietām atrod vairāk vai mazāk izdevušos izgreznojumus "modernā stilā". [..]

[..] Krievijā gan agrākie reālisti "ceļotāji" (передвижники) skaļi sludināja, ka nesot dzīvi mākslā un mākslu dzīvē, ka strādājot priekš dzīves u. t. t., taču pašu dzīvi, dzīves materiālo pusi izdaiļot, to viņi nedomāja. Tur bija jānāk tā sauktiem "dekadentiem"; viņi, kurus domājās lidojot pa misticisma un simbolisma debesīm, bija taisni tie, kuri uzņēmās dekoratīvos centienus, šo "zemo" vai "otrās šķiras" mākslu. Reālistiem māksla bija pirmā kārtā ideju nesēja, modinātāja, mācītāja – nu, un mācīt, modināt, idejas izteikt var gan ar "Burlakiem" vai ar "Kāds plašums!"¹, bet nevar ar krēsliem, podiem, sprādzēm vai tapetēm. Tāpēc, kad runā par dzīves un mākslas tuvināšanu, tad to var saprast divējādā nozīmē. [..]

[..] Ka latviešiem **vajaga** savas **dziļākas mākslas dzīves**, tas ir nenoliedzams fakts, nenoliedzams un sajūtams jo dzīvi pēdējā laikā, kad pieaugusi latviešu pašapziņa. Tad – kā pie tās tikt, ir vispārīgais jautājums. Un tādos apstākļos, kur **viens** liels jautājums deg uz visu sirdsapziņas, tur mēdz notikt, ka šo jautājumu, kura atbilde prasa veselu laikmetu, daži iedomājas izšķirt uz reizi un izšķir pārāk vienkārši ar kompromisiem un surogātiem. 70. gadi slāpa pēc

¹ I. Repina reālistiskie darbi.

latviešu kultūras, un te – “mums jau ir latviešu kultūra!” tā lepni izsaucās dieviņu, dainu un teiku krājēji: “Ir gatava lieliska kultūra, kuru vajaga tikai kā aizmigušo Imantu uzmodināt!” Tāpat tagadne slāpst pēc savas mākslas, un tāpat Zariņš mūs ved muzejos un saka: te jau ir latviešu māksla – ģērbsimies tik šais izrakstītos uzvalkos, liksim šis izkrāsotās pūra lādes savās istabās, un dzīve un māksla mums būs viens!

Nerunājot neko pretim senatnes atlieku krāšanai kā arheoloģiskai darbībai, nevar nomākt šaubas par tām cerībām, kuras Zariņš pie šīs darbības saista. Vienkārt jau ir grūti galvot, cik latviešu agrākās mākslas amatniecības formas ir radītas no pašiem latviešiem un tāpēc ir īsti **latviskas**. Pats Zariņš atzīstas, ka apģērbu formās darbojušies sveši paraugi, un ir daudzas liecības, ka pūra lādes izgrieznojumi, kurus Zariņš atzīst par sevišķi latviskiem, ir patiesībā krāsotāju žīdu darbs. Atliktu kā patstāvīgāki apģērbu izšuvumi: bet šie stūrainie “raksti” ir tik primitīvi – lai neteiktu barbariski – ka tagadne cilvēkus tāds tautiskums, kas galu galā ir tikai barbarisks, ne bez iemesla var tikai atbaidīt. Katrā ziņā tas grēkotu pret mākslinieku un mākslas **brīvību**, kas piespiestu šīs formas atzīt par daiļām un latviskām tos, kuriem tās liekas nedaiļas un svešas. Bez tam, kas ir piedzīvojis, kā lauku sievietes, audējas un audumu izrakstītājas, ja tās iepazīstina vien ar jaunlaiku krāsu un formu paraugiem, **pašas** atzīst savus vecos mātes musturus par vienkāršiem un neglītiem, tas nekad vairs nevarēs uz šiem pēdējiem skatīties kā uz nākotnes mākslu un estētikas gala vārdu. Tas vēlēšies, kaut mūsu mākslinieki nevis kopētu vecos, vienkāršos tautas musturus, bet kaut tie dotu mājrupniekiem un amatniekiem **jaunus** paraugus, estētiski smalkākus, un mācītu tos arī jaunus izgatavošanas veidus. Par to tauta māksliniekiem tiešām būtu pateicīga. Jo citādi, atdzīvinot pilsoņu aprindās veco, no pašas tautas pārspēto garšu, varētu notikt, ka tautas garša attīstītos smalkāka, nekā tautisko pilsoņu garša. Tad varētu notikt, ka laucinieku garša pati tiktu tālāk, nekā tautisko pilsoņu, un šai ziņā rastos tādi kontrasti, kā starp to neseno balli R. L. biedrībā¹, kur studenti un advokāti dejojusi vīzēs un garos pelēkos svārkos, kamēr lauku ballē kalpu puiši lepojas ar gamašām un melniem svārkjiem. Bet šādi kontrasti šimbrīžam ir tikai izņēmumi, un maz domājams, ka citādi tāda māžošanās ieviesīsies. Tautiskos sieviešu apģērbus – līdz šim vienīgo latviskā stila paraugu – viņi atļaus savām kundzēm un meitām slēgtās ballēs pāri reizes gadā, bet citādi novēlēs tos labāk tautai un – muzejai.

Madernieka nopelns ir tas, ka viņš modernās dekoratīvās mākslas centienus ir ienesis mūsu vidē, turklāt atturēdamies no jebkādam tautiskām pretenzijām. Bet kur viņa darbi nākuši pilnā mērā par labu tikai pāris famīlijām, tur par kādu **latviešu** mākslas amatniecību nevar vēl nemaz būt runa. Tā rāsies tad, kad ne vien latviešiem būs vairāk mākslinieku un plašākas aprindas būs dziļāki ieinteresētas par mākslu vispār, bet kad arī būs cēlusies visas latviešu sabiedrības **saimnieciskā labklājība** un latviešu amatnieki savā dibināmā **amatniecības skolā** tiks sagatavoti par spēcīgu armiju mākslas centieniem. **Kāda** tad būs latviskā māksla, kas to lai paredz? Var teikt tik to, ka no pagātnes atliekām tā necelsies, tik tiešām ka māksla ir allaž **sava** laika garīgā izteiksme, un **mūsu** laikam ar viņa dzīves apstākļiem un tehniku ir gluži **jauna** seja,

¹ Rīgas Latviešu biedrība.

nekā klaušu laiku pagātnei. Cik **svabadi** tad māksla varēs attīstīties un, piemērodamās **latviešu** dzīves prasībām, tās apmierināt, tik tā būs **īsta** māksla, un cik tā šai ziņā būs īsta māksla, tik tā ar dabīgu nepieciešamību būs **latviska!**

Kopoti raksti. – 1. sēj., 3. burtn. – 3.–4., 20., 37.–39. lpp.

PAR KNUTU HAMSUNU UN MODERNO RAKSTNIECĪBU VISPĀRIM (1900)

Tagad par to vairs nevar būt šaubas, ka objektīvā īstenības māksla, 80. gadu naturālisms, savu attīstības galotni sasniedzis un savus ziedu laikus pārdzīvojis. Un kas savu pienākumu darījis, savu lomu izspēlējis, tas kāpj no rakstniecības skatuves zemē.

Ka "māksla ir daba, skatīta caur zināmu temperamentu", skan tikpat pazīstami, kā saprotamais Zolā izteiciens. Jautājums tik paliek, kuram no šiem divi elementiem ir priekšroka, kurš otru pēc sevis noteic. Vai objektīvam, tai dabai, tām īstenības parādībām, kas pastāv arī bez mākslinieka kā tādas, vai arī subjektīvam: tam pārkrāsotajam un pārveidotajam iespaidam, kādu īstenība pieņem, iedama cauri mākslinieka īpatnībai. Skatoties pēc tam māksla vairāk reāla vai ideāla. Bet vienāda vai otrāda tā allaž izaug un izskaidrojas no pašas sadzīves un citu cilvēka gara spēju iespaids, kā tas bija arī ar 19. gadu simteņa stingro reālismu jeb naturālismu. Lieliskā sabiedriskā kustība un dabas zinātņu uzvaras gaita šai gadu simtenī – tie ir galvenie cēloņi, kas gatavoja Balzaka un Zolā skolai auglīgu zemi. Ka naturālisms kalpojis vairāk zinātniskam, nekā estētiskam dzinulim, ir tagad jau vairākkārt atzīts. Ar bioloģijas un psiholoģijas panākumiem asinātam skatienam arvien raibāki tekošā dzīve šķita tik neizsmeļams novērojumu avots, ka radās kāre no šī stāvokļa ar pasauli no jauna iepazīties un ka pietika jau diezgan darba konstatēt galvenos problemus un vilkt vispārīgus slēdzienus, kas te paši no sevis dūrās acīs. Un, otrkārt, vajadzēja šī īstenības atspoguļojuma kā ieroča, ko vicināt sadzīves cīņās savu pasaules uzskatu labā. Arī Zolā taču cerējis, dzīves patiesību atklādam, pasauli labot! Un ar kādu svaigumu un sparū šī nākotnes māksla apstaigāja zemju zemes un lielas un mazas tautas, būs vēl katra atmiņā. Cik jaunu spēku tā neatsvabināja, cik jaunu darbu lauku neiegūva, ko agrāk turēja par mākslas necienīgiem, un cik kultūras aizspriedumus tā nesadragāja, ņemdama savus uzskatus no brīvprātīgām dabas zinātnēm.

Bet "kas nogatavojies, tas krīt"! Jo dienas jo sajūtamāki metās plašās īstenības sarežģījumā un jo sajūtamāki taisni asākiem, jaunākiem un dzīvākiem, kas, starp dzīves pretrunām un jautājumiem trīdamies, jo sāpīgāki sāka ilgoties pēc visu šo problēmu atbildes un pēc savas iekšējās pasaules saskaņas. Jo, no ār pasaules vētrām šurpu turpu svaidīta, bija uzmodusēs iekšā īpatnībā, kas, arvien noteiktāki veidodamās, grieza uz sevi līdzīgai ārienei ziedoto uzmanību. Tā modernais cilvēks bija atradis pats sevi, un modernā dvēsele meklēja izteikties, starot kā aizdegta svece pati savā gaismā. Arī modernais mākslinieks nevarēja pietikt ar to, ka ir īstenības acs un auss, un mute, ka neatstāj pie sava tēlojuma no sevis paša ne mazākās pēdas – nē! Taisni viņa "es" lai ir tas, kas nāktu redzams pie viņa apstrādātās vielas, ka lai neviens cits nebūtu

varējis to pašu tā tēlot. Viņš neprasa, kā tas un tas notiek, bet: kādu iespaidu tas dara uz mani? Lai nebūtu visā pasaulē viena "mūžīga māksla", no likumiem un teorijām noteikta, bet lai katrs mākslinieks pats radītu savu, saskaņā ar savu garīgo organismu. Lai tas stāsta un dzied, un tēlo tikai to, kas ar varu prasās un laužas pēc valodas, skaņas un tēla iz viņa domu, ticības un ideālu valsts!

Ar to modernās mākslas raksturs daudz maz noteikts gan vairāk negatīvā, nekā pozitīvā ziņā. Ne vienīgi ārējās dzīves – vienalga, vai gaismas vai ēnas puses – sākumos uzskaitīt un aprakstīt, bet klausīties uz vissmalkāko jūtu klusajiem pīkstieniem un nogremdēties dvēseles dzīves noslēpumos. Tādā ceļā nonāk pie Pola Buršē psiholoģiskā romāna, kas uzstājas pretim Zolā eksperimentālajam. Kā saturs arī var noderēt ne vien tas, kas katrā ziņā kaut kur tagadnē varētu būt tā noticis, bet arī, kas gan no ārpusaules notikumiem un piedzīvojumiem dīdzis, bet savu galīgo veidu dabūjis mākslinieka fantāzijā un kaut varbūt pilnīgi nesaskan ar dabīgo iespējamību, bet taču raksturo autora īpatnību. Taisni šī īpatnība no modernās kultūras padziļināta un apaugļota var būt tik bagāta un tomēr tik netverami smalka savos dziļumos, ka ir grūti to lasītājam vai klausītājam dot ja ne saprast, tad nojaust. Ja to var panākt, tad tik ar vislielāko brīvību mākslas vielas ziņā. Vienreiz tas izdosies ar skatiem iz īstenības, otrreiz ar tēliem iz teiksmu valsts, bet nereti dvēseles intīmākās stīgas taps dzirdamas, ja klausītāja ausij dos ievingrināties saprast dabas dzīves dažādās meldijas.

Tātad ar visiem līdzekļiem. Arī – "last not least"¹ – ar to, ka glīto ārējo formu, valodu par noteiktu stilu, kas savukārt jau spētu iedvest zināmu dvēseles jūsmības stāvokli – ja tā drīkst izteikt to, ko vāci saprot ar "Stimmung"². Tā katram māksliniekam lai būtu arī savs stils, tikpat neatšķirams no viņa īpatnības kā visa viņa māksla. Kur formai jau sen bijis savs svars, ir liriskā dzeja. Bet kā modernā lirika savu formu izkopsusi! Vārdam te jādara iespaids tikpat ar savu nozīmi, kā ar savu fonētisko skaņu un visai valodai ar savu daiļskanību, savu "muzikālisko vērtību" un brīvo, tik jūsmības saturam kalpojošo ritumu. Tā atkal rokā vecais sakars starp dzeju un mūziku. Un rokā ar to vēl viena savādība, kas modernai mākslai un mūzikai kopēja, un ar ko pirmā atšķiras no naturālistīgās. Ne visu sīki un smalki, ar statistiķa pamatīgumu izklāstīt, sauos vārdos ietērt savus nodomus un iebāzt mutē savas idejas, bet sniegt tikai tik daudz, lai ierosinātu mūsu uzmanību, lai tik aizrādītu līdz nojaušanai un uzmodinātu mūs pašus izpildīt atlikušos robus, tā ka galvenais iespaids uz mūsu garu nāktu taisni no tā, ko mākslinieks paturējis neizteiktu. Modernā māksla mūsos pašos grib modināt mākslinieku. Tik nu tāda nodošanās un līdzdalība, kas mūzikas baudīšanai jau no katra atzīta pat nepieciešamu un pašu par sevi saprotamu, glezniecībā un dzejā ne vispār vēl tiek atzīta un nav arī katram pa rokai. Tāpēc Böklins vai Hofmanstals neatrod tādu saprašānu, kā Tumanis un Geibels. [..]

Kopoti raksti. – 3. sēj., 2. burtn. – 58.–60. lpp.

¹ Pēdējais, bet tikpat svarīgs.

² Noskaņa, noskaņojums.

ELKU PASTARI (1904)

[..] Kā serdē izkaltis koks apaug ar piepēm un sūnām, tā latviešu vadošā sabiedrība 80. gados apauga ar mazisku mietpilsoniskumu. Vadošā sabiedrība – tas ir tā sabiedrība, kuras rokās atradās lielākās biedrības un lielākās avīzes un kura visai sadzīvei un tās uzskatiem deva paraugus. Kad 1891. gada beigās tā stāvēja pie Valdemāra zārka, ar svinīgām runām, karogiem un sēru zīmēm, tad garīgi tā stāvēja bezgala tālu no viņa. Pavisam pretējā pasaulē. Gars, kas te šķīrās no lielā censoņa miesām, jau sen agrāk bija atstājis latviešu vadošās aprindas. Valdemārs un tā biedri bija karotāji, pat mocenieki, viņu pēcnācēji – laimīgi baudītāji, mantenieki. Pirmie bija progresisti ar reālpolitisku kultūras programmu, kura bija dzimuse tieši no zemkopju dzīves saimnieciskām prasībām un no vispārējām valsts reformām; otrie turpretim gadu no gada izvērtās par arvien tukšākiem frāžu idealistiem, kad saimnieciskā programma tuvojās savai piepildīšanai, un latviešu gruntniecību paši gruntnieki uzskatīja principā par nodibinātu. Tā viņiem no tautiskiem centieniem atlika tikai ideoloģiskais moments: tautiskā frazeoloģija, mitoloģija, valodniecība un latviešu vēsture.

Kā mēdz būt gandrīz ar visām kustībām, tā notika arī te. No sākuma tie ir tikai daži spēcīgākie gari, kuri pirmie ierauga kontrastus starp tiešāmību un uzskatiem un izteic jaunus uzskatus, un uzstāda jaunas prasības, pretējas vadošām un valdošo aprindu materiālām interesēm. To viņi izteic, runā arvien skaļāki, neskatoties uz vajāšanām un savu ērkšķu ceļu, iegūst domu biedrus, un, ja nav cīņā krituši, beidzot uzvar. Un te nu šļūc pa viņu tekām bars pēc bara, un teka top par platu, omulīgu lielceļu priekš ikkatra. Uzskati, kuri citkārt bija nedaudzu izredzēto kaujas sauciens, top par efektu un skanīgu zvārguli galda un svētku runās, pie pilnām bļodām un uz tirgus laukumiem. Nu tie neprasa upurus, gluži otrādi: tie ienes godu un profitu. Tos apliecināt nevajaga dūšas – taisni mazdūšīgiem tie nāk par labu apsegu. Uzskatu pirmtēvi var būt krituši un miruši, kad nu tik uzskati izplatās vispārībā un nāk modē kā lielās masas īpašums.

Gluži tā notika ar pirmo latviešu tautiskumu. Arī viņa ticības apliecība tapa īsti populāra tikai 80. gados, tad kad tā atradās jau Pietuka Krustiņa mutē! Tautiskums un tautas mīlestība, par ko agrāk bija daudz jācieš, jābēg vajātam no tēvijas, tā tagad katram tapa par ienesīgu firmu un taisniniecīgākie, tukšākie cilvēciņi to izmantoja visvairāk. Kad Valdemārs toreiz Tērbatā uz durvīm zem sava vārda parakstīja "latvietis students", tad tas bija atklāts izaicinājums, no kā draudēja nepatīkšanas; bet kad tagad pilsētās un uz laukiem latvieši titulējās par tautiešiem, tad tā bija pieklājības formula un glaimi.

Vārdos, lielos svētkos un uz ārieni turīgākās aprindas reprezentējās pārspīlēti tautiski, turpretim ģimenes dzīvē, pašā dzīves kārtībā tās bija tik nelatviskas, kā vēl nekad. [..]

Tautiskuma izvīrtības process būtu gājis vēl tālāk, ja reālā dzīvē nebūtu kļaudzinājuse pie reakcijas omulībā snaudošo durvīm. Ja tiklab lauku, kā pilsētas dzīvē nebūtu pa tam notikušas svarīgas saimnieciskas pārmaiņas, kuras cēla uz dienas kārtības citus jautājumus un veda jaunas tautas daļas uz sadzīves skatuves. Uz laukiem šis jaunais faktors bija – "grūtie laiki", kas arvien draudošāki pacēla savu galvu, pilsētā – fabriku rūpniecība. Abi tie, zināms, nebija bez sakara viens no otra. Lauku ražojumu tirgus bija nokļuvis atkarībā no pasaules tirgus, šī atkarība

nesa grūtākus noteikumus pārdošanai un tamlīdz ražošanai; mājas, iepirktas tais laikos, kad labības cenas bija augstākas, tagad grūti nācās izmaksāt tālāk. Vainīga bija arī pirmo laiku bezbēdība praktiskās lietās, biedrību un vispār organizācijas trūkums zemkopju starpā, kas aizdziedāšanas kaislības bij palikuse novārtā. Tā bija nelaba atmošanās no tautiskuma sapņiem, kad mājas dažam labam tautiešam nāca zem āmura, kad saimniekdēliem un kalpiem nācās atstāt tēvu druvas, iet uz pilsētu un daudziem iestāties rūpniecības darbļaužu armijā. Un tā bija izlāsa, kura gruntniecībā atstāja tikai spēcīgākos, praktiskākos locekļus, bet garīgi uzņēmīgos nemantīgos raidīja uz pilsētu jaunus darba laukus.

Jaunā paaudze, kura tagad pacēlās uz izglītības augstumiem, nenāca arī vairs tikai no turīgiem gruntniekiem, muižu rentniekiem un krodzeniekiem, bet no zemākām trūcīgākām aprindām. Vientulīgāki viņi gāja savu grūto ceļu, ar vairāk enerģijas, nopietnākām acīm un nopietnākām studijām.

Šī jaunā paaudze sāka runāt. Savā starpā, tad laikrakstos un vakaros. Rakstniecība vienā pusē – viņi redzēja – un dzīvē otrā – tās bija kā divas gluži dažādas lietas. Dzīvē jauni saimnieciski un tikumiski problēmi un konflikti, jauna sabiedriska grupēšanās, turpretim avīžniecībā un rakstniecībā no visa tā ne jausmas, bet arvien tikai mitoloģija, valodniecība, erotisms un romantika. Ķildas par kādu gramatikālisku galotni vai kāda pilskalna atrakumi varēja stāvēt visas intereses centrā. [..]

Tā jaunā paaudze uzstājās kā kritizētāja un oponente. Viņa uzbruka turīgo aprindu stabilam mietpilsoniskumam, nedzīvājam tautiskumam un salkanam romantismam. Viņa rādīja uz patieso, reālo dzīvi, uz plašākās tautas daļas interesēm, nāca ar tautsaimniecību, dabas zinātnēm, vēsturisko materiālismu, sieviešu jautājumu. Viņi atkal uzņēma kultūras pavedienu tur, kur to bija atstājuši Valdemārs un biedri. Tie toreiz paplašināja latviešu redzes aploku līdz vispārējai Krievijai, un tas bija it dabīgi: tur pašlaik reformu laikmets runāja savus cerību pilnos vārdus un tie nepalika bez iespaida arī uz latviešu dzīvi. Tagad nu tikpat dabīgi 90. gadu paaudze paplašināja latviešu redzes aploku līdz Rietum Eiropas un vispārējās pasaules kultūras stāvoklim, no kuras tautas saimnieciskie apstākļi bija nākuši atkarībā. [..]

Un viņi uzvarēja. Lai cik sīva bija cīņa, lai ar cik smagu artilēriju uzbrauca vecais lēģeris pret Zūdermaņa "Godu" (1894), pat Aspazijas "Zaudētās tiesības" atrada par nemorāliskām, nevajadzēja ne pāra gadu, un modernā rakstniecība un zinātne tapa valdoša un vecais tautiskums par izsmieklu. Nekad sabiedrībā nav valdījuse tik spīrgta interese par literatūru, zinātņi un teātri kā šais laikos, nekad nav noturēts tik daudz priekšlasījumu – pēdējie šim laikam ir visraksturīgākie, un nekad nav iznākušas tik daudzas zinātniskas grāmatas, kā 90. gadu pirmā pusē. [..]

Iespaids no 90. gadu pirmās puses vēl līdz šai baltai dienai ir darbojies kā dzīvs ferments, kas uzturējis plašāko šķiru apziņu un gandrīz instinktīvi raidījis viņu vērību un simpātijas allaž turp, kur, kaut mazi, gandrīz nemanāmi, izriet jauni dzīvības avoti. Ja mums ir kādas tradīcijas, ja par tādām var runāt, tad tās nāk no 90. gadu pirmās puses centieniem. Un tie patiesi nezīn, ko viņi runā, kas jaunākā laikā iedomājas, it kā toreiz tikai skaļa vētra esot pārskrējuse, kas atstājuse maz pēdu un nesuse maz auglīga gaisa. Gan minētiem centieniem, īpaši viņu beigās,

netrūka savu nekonzekvencu, un tie sāka aptumst no personiskiem trūkumiem, taču ja ir kas laika strāvā pazudis, tad tās ir visas šīs kļūdas, kuras viņu darītāji bez tam vairāk nekā izpirkuši ar savu likteni. [..]

Tā, salīdzinot pilsonisko tagadni ar tautisko pagātņi, redz tikai kontrastus. Lai gan, kā minēts, latviešu pilsoņu tagadējā pozīcija nemaz neprasītu tādus rezultātus, tik tiešām kā ir bijuši piemēri, un vidējā šķira demokrātiski gājuse sava laika priekšgalā un iekarojuse jaunas dzīves formas ar upuriem un ciešanām, bez kā nekad nekas jauns un svarīgs nav iekarots. Tikai mūsu pīlāri jau kopš gadu desmitiem nepieder pie tiem, ne tāpēc ka būtu bizmaniski reakcionāri aizpārliecības un varētu sacīt ar Lutera stingro ticību: "Še es stāvu – es nevaru citādi!" – nē, viņu devīze skan: "Še es stāvu – bet es varētu arī citādi, tas ir, ja tas būtu ienesīgāki un neprasītu pūles un nesavtības." Pūstu citādi vēji, tad viņi griestu savu pasaules uzskatu mēteli citādi, atkal tā, lai acumirkļīgais profīts izkristu jo treknāks. Tikai garīga nespēja, glēvums nosaka viņu iekreizējo kursu.

Ja meklē analogijas starp tagadni un 60. gadiem, tad jāatgriež mugura buržuiem. Jāskatās uz citu pusi, ir jāņem vērā, kura preses daļa tā ir, kuras tradīcijās jau stāv zinātņu popularizēšana un jaunlaiku kultūra, neskatoties ne uz kādiem aizspriedumiem, tikai jautājot līdz ar agrākā tautiskuma dzejnieku Ruģēnu: "Kad atnāks latviešiem tie laiki, ko citas tautas tagad redz?" [..] Nākotne reiz vilks šo analogiju, atklāti, gari un plaši, un tad nebūs neviena, kam tā neliksies pate par sevi saprotama. [..]

V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka.
Raksti. – 5. sēj. – 246.–252., 262.–263. lpp.

CĪŅA PRET ALKOHOLU PIE LATVIEŠIEM (1901)

No visa tā, kas sastāda kādas tautas vēsturisko vērtību, t. i., pastāvīgas attīstības pagājušos kultūras gadu simteņos un no īsti nacionālas pagātnes, no visa tā pie latviešiem maz var būt runas. Latvieši, kuru tagad ir apm. 1½ miljons, pieder pie tiem, kuriem kā dažai labai mazai tautiņai gadu simteņiem bija jācieš pār sevi svešas nācijas miesīgā un garīgā aizgādniecība. Sākot no 13. gadu simteņa, kur Baltiju iekaroja vācu Zobenbrāļu ordenis, latvieši ir verdzināta zemnieku masa, kas kalpo svešiem kungiem, kam nav nekādu cilvēku tiesību un kam kā visumam, kā tautai ir maz nozīmes. Ja vienam vai otram no viņu vidus ir tā laime iegūt brīvību, tad viņš līdz ar to ir pārgājis vācietībā. Tikai 19. g. s. zem Krievijas pavalstniecības atceļ dzimtbūšanu, tikai pēc tam ceļas tautskolas, tad latvieši viens, otrs nāk pie vidējas un augstākas izglītības, iestiprinās savā tautiskā apziņā, dibina biedrības, izdod avīzes, rada latviešu rakstniecību.

Līdz tam vācu garīdzniecība bija tā, kuras rokās atradās latviešu garīgās kultūras veicināšana. Tāpēc reliģiskās baznīcas grāmatas ir pirmais rakstu dokuments latviešu valodā: pat pamatus pirmai pasaulīgai rakstniecībai lika mācītāji. Nav brīnums, ka arī cīņa pret alkoholu neizcēlās vis izpašas tik ilgi apspiestās tautas, bet ka šī ideja tika ienesta no ārienes. Un atkal tautas dvēseļu ganiem te ir iniciatīvas loma.

Ziņas par 19. g. simteņa pirmos gadu simtos uzsāko kustību pret žūpību ārzemēs, vispirms Amerikā, bija nonākušas arī uz Vidzemi un atrada dzīvu atbalsi dažu baltiešu mācītāju sirdīs. Jo viņu draudzēs žūpības tikumiskās briesmas nebija nekādas mazās. Un tā viens, otrs, lasījis par amerikāņu propagandu, apņēmās lietu iekustināt. 1832. gadā mācītājs Treus Rīgā sniedz savā lapā "Tas latviešu ļaužu draugs" (Nr. 4, 6 un 18) plašu atstāstu par sātības centieniem ārzemēs. Tas uzskatāms par pirmo rakstu zīmi latviešu antialkoholiskā literatūrā. Treu'a piemēram daži seko. Piem., nākošā gadā Sokolovskis savā grāmatiņā "Ziņas iz Dieva valstības" aizskar šo pašu jautājumu. Bet nav domājams, ka šis ierosinājums būtu kaut cik iespiedies tautā, jo Treu'a minētā lapa, piem., bija visai maz izplatīta. Daudz dziļāku un patiesi brīnišķu iespaidu iegūst jaunā ideja, kad mācītāji no kancelēm ar dzīvu vārdu to liek tautai pie sirds. Tad notiek arī pirmie mēģinājumi šo centienu labā biedroties kopā. Un te parādās rezultāti, kādus nebija gaidījis ne pats visdedzīgākais optimists. Tauta, kura savā zemā izglītības stāvokli nekad vēl nebija liecinājusi par jebkādu organizēšanās spēju, te no šīs lietas aizgrābta izrāda apbrīnojamu vienprātību. Ja neievēro vācu iniciatīvu, tad šī pirmā sātības kustība ir tiešām pirmā īstā kultūras kustība pie latviešiem 19. gadu simtenī. Ka biedrību dibināšana tomēr nav pieredzējusi galīgus panākumus, tā katrā ziņā nav mācītāju, nedz tautas vaina. Jau 1836. gadā 26. augustā, kā bībeles svētkos, Vidzemes mācītājs Kahlbrandts saaicināja pie sevis kādus 50 vīrus un sievas, sastādījis ar tiem un līcis parakstīt "noteikumus", resp., statūtus sātībniekiem un tad tos dēļ apstiprināšanas iesūtījis Vidzemes gubernatoram; bet pēdējais tos iesniedzis iekšlietu ministram. Pēc kāda laika statūtus atsūtīja atpakaļ ar šādu piezīmi: "Priekšlikums ir labs un auglīgs, bet tādu biedrību dibināt būtu vēl nelaikā, tādēļ ka pret šo ļaunumu var cīnīties ticības mācības, audzināšanas iestādes un policijas priekšraksti. Tādēļ lai mācītāji cenšas strādāt ar dievvārdiem un mācībām, bet ne dibināt laicīgas biedrības."

Un tomēr tauta visur prasīt prasīja pēc organizācijas, pēc cīņas ar kopējiem spēkiem. Tai pašā laikā kāds vienkāršs zemnieks staigājis apkārt kā sātības apustulis un pierakstījis ikvienu, kas nosolījis turpmāk nedzert. Pat zīdāmus bērnus viņš uzņēmis sātībnieku sarakstā, noņēmdams mātēm solījumu, nedot tādiem bērniem brandvīnu nekādos gadījumos, ne godos, nedz arī kā miega un apmierināšanas zāles.

Kad draudzes locekļi arvien lielākā skaitā uzbāzās mācītājiem, lai tie ņemtu pretim viņu solījumus, tad daži mācītāji nevarēja ilgāk pretoties. Cik liela bija sajūsmība, rāda tas, ka šai laikā no Ādažu mācītāja Döbnera izdotā grāmatiņa "Ziņas par sātības biedrībām" pāris nedēļās bij izpārdota un vajadzēja otrās drukas. Daudzās vietās izrikojuši godus (kāzas, bēres, svētku dzīres) pilnīgi bez brandvīna. Daži mācītāji tad uz daudz lūgumiem neatteicās uzrakstīt to vārdus, kuri atsacījās no brandvīna dzeršanas. Kas parakstījās, tam nolasīja priekšā īpaši sastādītu solījumu. [...]

Lai šim aktam piedotu vēl vairāk svinīgumu, tad katrs savu atteikšanos apstiprināja ar rokas sniegšanu mācītājam, vietām arī ar lūgšanu, pat ar sevišķu dievkalpošanu pie altāra. Bez tam bija parasts minēt atteikušos baznīcas aizlūgšanā. Visaugstākā bija propaganda pie jauniešiem, kur mācības nedēļās liela vērība tika piegriezta sātības lietai. Lai pierakstītie nekristu atpakaļ vecā postā, tad par to rūpējās ne vien mācītāji un pērminderi, bet arī atteikušies

draudzes locekļi cits par citu. Draudzes bīstami žūpas tika padoti sevišķai uzraudzībai, pie kam jāatzīst, ka no kādiem tiešiem spaidiem nav nekas manāms. Bet par ko gan visi ziņojumi vienis prātis, tas ir par jaunās idejas ātro un plašo iespaidu. Daži runā pat par atteikšanās sērgu, kas esot tautu sagrābusi. Desmit divdesmit verstēm nāca ļaudis uz mācītāja muižu pierakstīties. Lai pievestu te vienu piemēru, tad Alūksnes draudzē pierakstījās divu mēnešu laikā ap 7000, t. i., gandrīz visi draudzes locekļi! Šejienu mācītājs, prāvests Dr. Otto Girgensons stāv vispār šīs kustības priekšgalā.

Un sekmes nebija vien tik uz papīra. Arī tikumiskā svētība ir bijusi uzkrītoša. Piem., krogos, kur citkārt pārdeva svētdienās 13–15 spaiņus, tagad ieņēma dažreiz tikai 4–6 kapeikas. Slēgtas pat dažas brandvīna darītavas!

Likās, ka lieta vēl stiprāk iesakņosies, kad, sākot no 1836. gada, mācītāju sinodes uzliek sātības jautājumu kā ikgadus apspriežamu uz dienas kārtības. Un tad notiek, ka jau 1839. gadā sinodē, pēc aizgrābjoša priekšnesuma no jau minētā Dr. Girgenzona un pēc dzīvas domu izmainīšanas, visi mācītāji, vienu vienīgu izņemot, nospriež, ka sātības centieni ir nepieciešams laika prasījums (*dringendes Zeitbedürfnis*) un ka tie visiem ir jāpabalsta.

Pēc tādiem pasākumiem nāk kaut kas, kas liekas diezgan mīklaina lieta. Jo pēc visa panāktā sātības kustības nākotne likās pilnīgi droša. Bija tiesības gaidīt no tās to vislabāko.

Bet te nu mēs šķirstām pa turpmākiem sinodu protokoliem un neatrodam par sātības centieniem nekā vairs: ne referātu, ne priekšnesumu, ne viena vienīga vārda! “Kas tur ir par iemeslu, ka par sātības lietu nemaz vairs nerunā?” ar šo jautājumu iedrošinās nākt klajā kāds mācītājs tikai 1844. gadā. Viņš uz to arī atbild, un pret viņa atbildi ir maz ko iebilst. Pirmā lieta gan tā, ka starp kustības pirmiem gadiem un viņas pēdējiem: starp 1839. un 1844. stāv 1841. g.¹, kaut kas tiešām nopietns. Kultūras parādība, kuras sabiedriskos cēloņus te nevaram apskatīt, bet kuras galvenās sekas varam jau pašas par sevi saprast. Abas pretējās puses ar to vēl vairāk zaudēja uzticību, savstarpējās saprašanās spēju. Bet jāievēro vēl citi apstākļi. Vispār tas, kā kustība cēlās un kas to veicināja. Pirmkārt, idejai piemita sava kairināšanas spēja, kā visam, kas jauns un interesants. Bet tāda kairināšana drīz atdziest, ja lieta top ikdienišķāka. Tad vēl daudziem par izšķirošo iemeslu bija dažādas tautā izplatītas baumas, kuras tiem, kas atteiktos no brandvīna, apsola dažādus labumus, piem., runāja tautā, ka tādus atsvabināšot no kalpošanām brandvīna dedzinātavās. Bez tam daudzi tiešām atteicās tikai tāpēc, lai varētu spītēt, kaitēt un izrādīt savu ienaidu pret tām aprindām, kuru intereses caur brandvīnu nelietošanu cieta. Šīs aprindas jau no laika gala nostājās pret visu sātības kustību un visiem līdzekļiem lūkoja to aizdambēt. Līdzekļiem, kurus lietoja gan pret nedzērājiem zemniekiem, gan arī pret iniciatoriem mācītājiem. Visvairāk pret Dr. Girgenonu. Pret to tika celtas sūdzības, kurās teikts ne vien, ka mācītāji dibinot slepenas biedrības, bet, ka aizlieddami zemniekiem dzert brandvīnu, laupot miesas stiprumu un “jautrības mieru”, pamudinot uz kaitīgu pārdomāšanu u. t. t.

Tā tie ļaudis, kuri lietu bija iekustinājuši, nonāca konfliktā starp sirdsapziņu un starp materiālām interesēm. Bez tam viņu vēribu aizņēma citi laika jautājumi, kuri zīmējās uz dažām

¹ 1841. gadā notika plaši zemnieku nemieri Vidzemē, kas vietām pārauga bruņotās sadursmēs ar kara spēku. Konfliktā bija iesaistīta arī baznīca.

parādībām, kas attiecās jau taisni uz viņu īsto darbalauku. Minēsim tik hernhutiešus. Un tauta nebija vēl tik tālu, lai pati organizētos. No mācītājiem iededzinātā dzirkstele apdzisa, kad to vairs neuzpūta. Tā apdzisa arī aiz citiem apstākļiem, kuriem varētu vēl pievienot 40. gadu bada laiku un sērgas, kas viss arvienu aptura garīgus centienus.

Tā latviešu pretalkohola kustības pirmais laikmets līdzinās meteoram, kas piepeši uzliesmo pie kultūras debesīm, lai drīz atkal grimtu nakts tumsā. Nāk garš laika sprādis, gandrīz pusgadsimtenis, kur par sātības kustību nekā nedzird. Otrais laikmets iesākas jau ar visjaunākiem laikiem. Un zem gluži citādiem noteikumiem, nekā 40. gados. Ja tagad runā par latviešu tautu, tad vairs nav velti jāmeklē pēc tiem faktoriem, kas reprezentē kultūras nāciju... Kur agrāk žūpības apkarošana bija baznīcas lieta, tur tagad tā ierakstīta tautas sirdsapziņā. Kur agrāk kustības priekšgalā stāvēja mācītāji, tagad izglītoti sabiedrības locekļi: un agrāko reliģiski tikumisko dzenuļu vietā viņas pamats ir humāni tikumiska pārlicība, kas cieši saistīta ar zinātnisku atzišanu. Gan jāsaaka, ka par jaunākiem panākumiem latvieši nevar vēl tā lepoties, kā viņu kaimiņu tauta igauņi, un ka kustība nav vēl tapusi ne tik intensīva, kā tā bijusi pirmā laikmetā. Arī latviešu intelīģences un preses interesēm par antialkohola kustību vēl stipri jāpieaug.

Kopotī raksti. – 4. sēj. – 29.–34. lpp.

EIROPAS VALSTU POLITISKAIS VIRZIENS NĀKOTNĒ (1900)

[..] .. pastāv idejas, kas no pozitīvās kritikas apgaismotas izšķīst kā utopiski sapņi un tomēr laiku no laika ar karstu pārlicību uzliesmo vienā vai otrā garā.

“Eiropas Savienotās Valstis!” Domas, ka Eiropas valstu nenoliedzamas kopīgas politiskās un sabiedriskās intereses uzliekot viņai taisni to uzdevumu, pretoties Eiropas saskaldīšanai un radīt kopēju orgānu kādā “ūnijā” (savienībā) vai asociācijā (sabiedrībā), lai pretotos citu pasaules daļu un citu rāsu pārsvaram. [..] Vispār šī ideja nav jaunlaiku bērns, bet visaugstākus viļņus tā sacēluse vispārībā allaž tad, kad Eiropai briesmas bijušas durvju priekšā un kad viņas valstis savā politikā arī gājušas nereti roku rokās. Tā jo gaiši un varbūt pirmoreiz tādā veidā ausa savstarpējās vienprātības jūtas tais attālos gadu simteņos, kad eiropiešu kristīgās tautas drebēja nopietnās izbailēs no turku uzbrukumiem. Bet nav brīnums, ka ne mazākā mērā tas noticis arī tagad, kur tik skaidri redzams, ka tikai visām Eiropas valstīm **solidāriski** (kopēji) rīkojoties, gaidāmi drīzi un visiem svētīgi panākumi **Ķīnas jukās**. Tagad pats no sevis uzmācas jautājums, cik izdevīgi ir apstākļi minētai sabiedrībai, vai tā iet pieņemdamās vai atslābdama un cik pamata ir mūsu gadu simtenī šim gaisa pilim par “Eiropas Savienotām Valstīm”?

Mūsu gadu simts – to var droši teikt – devis šim jautājumam un idejai jaunus pamatus! Tvaiks, elektrība un tirdznieciski sakari vienojuši dažādās tautas nesaraustāmām saitēm, varēnā sabiedriskā kustība zemju zemēs, miera idejas u. t. t. tuvina tautu tautai un rada kopējas intereses, kuru esamību grūti noliegt, tikpat grūti, kā apgalvot, ka tās visas jau būtu allaž tā ievērotas, kā tas pašu Eiropas valstu labā pienāktos. Un kaut 19. gadu simtenis ir īsts tautību gadu simtenis, kur modernās tautas sacensdamās karo par savu tautisko patstāvību, Andrē

Flerijs domā, ka šis individuālisms, it kā tas iespējams sabiedrībā starp materiāli un intelektuēli (garīgi) saistītiem indivīdiem (būtēm), nav nebūt šķērslis dažādu tautu centieniem pēc augstākas vienības, ka vispār sakars starp tautām nav bez līdzībām ar bioloģisko (dzīvību attiecošos) sakaru starp indivīdiem un ka nākotnes uzdevums taisni būtu saskaņot katra personīgās vai tautiskās tiesības ar sabiedriskām vai cilvēces interesēm.

Tad jāievēro, ka mūsu dienās tie vairs nav teorētiski prātnieki un sapņotāji, pārcilvēciska mūžīga miera un taisnības ideāla apsēsti, kas ignorē (neatzīst) materiālo tiešamību, bet ļaudis, kas taisni no šiem materiāliem apstākļiem velk savus slēdzienus, pilnīgi pozitīvi gari, kuri nemas runāt un rakstīt par augšā minēto "utopiju".

Un visistākā laikā, kur jautājums par eiropiešu kopējo politiku nevienā vien ziņā uz dienas kārtības, nākuse klajā arī tāda autoritāte kā pazīstamais franču vēsturnieks profesors Anatols Leroá-Boljé (*Leroy-Beaulieu*), kas (dzim. 1842. g.) savā laikā apceļojis Krieviju un sarakstījis franču valodā ievērojamo krievu vēsturi "Cara valsts un krievi" (3 sēj.); arī "Francija, Krievija un Eiropa" u. c. Te pasniegsim viņa galvenās domas.

Nešaubīdamies par lietas svarīgumu un par to, ka tāda sabiedrība tiešām saskan ar laika prasībām, ir kaut kas Eiropas labā nepieciešams, Leroá-Boljé iet pie jautājuma, kādā veidā šis sapnis varētu jebkad nākotnē tapt patiesība. Vai varbūt pēc Ziemeļ-Amerikas Savieno Valstu parauga? Viņš atbild ar "ne"! Salīdzinot Eiropu ar viņas citreizējām kolonijām, no kurām Ziemeļ-Amerikas Savienotās Valstis cēlušās, pirmējā ir daudz vairāk dažādu tautību, katra ar savu dziļi ieskaņojušos īpatnību un savas pagātnes tradīcijām, ierašām, attīstītu valodu un oriģinālu mākslu. Šīm tautām tādā vienībā salīstot, viņu īpatnībām vajadzētu lielā mērā zust, bet priekš tam tās ir pārāk dzīvas un neiznīcināmas. Ne tik vien tas: tādu salīšanu, kas laupītu Eiropai viņas bagāto oriģinalitāti, šo viņas godu un lepnumu, to nav pat ko vēlēties! Kad arī "**jaunā**" Eiropa caur to iemantotu vairāk saimnieciskās varas, materiālas labklājības, vecā Eiropa no **savas** "varas" zaudētu, no savas **garīgās** kultūras pārākuma. Bet galvenais – tāda salīšana tuvākā nākotnē nemaz nav iespējama. Ja 20. gadu simtenī var nodibināties pamazām kāda eiropiešu valstu vienība, tad tikai tādā veidā, ka tā neabsorbē (neuzņem) **pilnīgi** sevī visas sastāvdaļas, neapspiež un neniivelē (nenolīdzina) tautu savādības, bet, cik vien iespējams, tās saudzē, tik ar tādām garantijām tā arī apmierinās dažās valstīs trakojošās tautiskās cīņas un klusinās vairāku valstu starpā sen rūgstošo tautisko naidu. Tāpēc jau lietošanā pieņemtais nosaukums "Eiropas Savienotās Valstis" nebūtu īsti izdevies apzīmēt šo iespējamo vienību. [..]

Dienas Lapa. – 1900. – 16. okt. – 236. nr.

KAS IR APZINĪGUMS (1906)

[..] Nepietiek, ka reiz dzīvojis Markss un devis pasaules uzskatus strādnieku šķīrai. [..] .. tas galvenais, kā vajaga, ir tas, ka sabiedriskā atzišana pārietu miesās un asinīs **visiem** strādniekiem, tapdama par dzīvu mantojumu, par **dzīvu** tai ziņā, ka strādnieki to neuzņemtu mehāniski, kā senāk pātarus, bet ar pilnu saprašānu un viennotaļu pārbaudišanu, lai tad celtu no šīs atzišanas

savus pasaules uzskatus, kas apmierinātu **visas** cilvēku garīgās prasības, **arī tikumiskās**. Atrasisījies no vecām dogmām, strādnieks nedrīkst iekrist jaunās: uzskatus, kurus viņš neizprot vai tiem nepiekrīt, viņš nedrīkst pieņemt vai vēl platīt tālāk, paļaudamies uz to, ka tie nāk no kādas autoritātes. Priekš strādniekiem nedrīkst būt neaizskaramu svētumu vai neizprotami dziļu mācību. [..]

Kopoti raksti. – 4. sēj. – 213.–214. lpp.

VISPĀRĪGĀ PASAULES RAKSTNIECĪBAS VĒSTURE (1907)

[..] .. nākas dziļāk ieskatīties ikkurā momentā, izprast arī tā saimnieciskos pamatus, šo tā saukto “ekonomiku” un no teijenes smelties aizrādījumus par ikkura laikmeta vai tautas rakstniecību. Pēdējā, kā vispār māksla, attīstās ieslēgta noteiktos apstākļos, no kuriem tā ar labāko grību nevar atkratīties. Šie ārējie noteikumi rada nenoliedzamu iespaidu uz mākslas virzienu un formām, tāpēc, to apgaismojot, top dzīvāka un sakarīgāka mākslas attīstība. Vēl vairāk: tikai saistot to ar sabiedrisko attīstību, var vispār sākt ar pilnu tiesību runāt par **attīstību** rakstniecībā, kuru agrāk skaldīja, deva katram laikmetam savu rakstniecību vai no subjektīvā ideālisma stāvokļa meklēja tur uziet dziņu pēc arvien lielākas pilnības un tuvošanās mākslas ideālam.

Protams, ar to mēs negribam teikt, kā daži “pareizticīgie” marksisti dara, ka savas pašas attīstības likumu nebūtu mākslai nekādu un šī “virsbūves” daļa būtu **pilnīgi** noteikta un saprotama jau no saimnieciskās jeb ražošanas kārtības ikkurā momentā. Tādi uzskati ir diletantiski un pavirši un iztek no tikpat pavirši, šabloniski saprasta Marksa vēsturiskā materiālisma. Ja reālā “ekonomika” ir viens no faktoriem mākslā, tad tas vēl nenozīmē, ka **citu** faktoru nevar būt. Arī tekošas upes gaita ir gan ar dzelžainu nepieciešamību noteikta no ārējiem zemes apstākļiem, līdzenuma un kalnainuma, sausuma un mitruma u. t. t., bet pate ūdens **kustība**, tās dziļākā būtne un cēloņi atkaras taču no ūdens fizikāliskām, sīkāk izteicoties, hidrodinamiskām īpašībām, kuras nevar vis izzināt no ārējiem noteikumiem, tāpēc ka tām ļaujas izprasties tikai tad, ja iepazīstas ar pašu ūdeni un tā dabu. Tāpat mākslas darbu raksturs veidojas ne vien no ārējās “ekonomikas”, bet arī no savu radītāju individuālā likteņa un no mākslas īpašiem estētiskiem likumiem. “Ekonomikai” **piekrīt** svarīga loma rakstniecībā, un mēs to raudzīsim visur rādīt. Ar to var būt jau doti, nenoliedzami nodiktēti priekšā galvenie noteikumi mākslas ražošanai, taču šo noteikumu robežās mākslas ražošana ir un paliek brīva, individuēla radīšana, kurā mākslinieki apliecina paši sevi. Kaut paceldamās uz materiāliem pamatiem, māksla nes sevi uzbūvi, struktūru, kura piepilda ne tik daudz praktiski saimnieciskās prasības, kā visvairāk cilvēka kāri pēc dziļuma, tīksmes un harmonijas.

4. lpp.

Ideju raksturojumu un materiālu sagatavojusi *I. Cera*.

VILIS DERMANIS

(1875–1938)

V. Dermanis – politisks darbinieks, viens no Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dibinātājiem, marksisma ideju propagandists un publicists, pedagogs un literatūras kritiķis.

V. Dermanis dzimis 1875. gadā Bukaišos. Revolucionāro darbību viņš sāk, mācoties Baltijas skolotāju seminārā Kuldīgā, kur viņš ir nelegālā sociāldemokrātu pulciņa vadītājs.

V. Dermanis ir aktīvs 1905.–1907. gada revolūcijas dalībnieks. Seko arests un spaidu darbi Balaganskā. 1914. gadā V. Dermanim izdodas emigrēt uz ASV, kur viņš darbojas ASV Sociālistiskās partijas Amerikas latviešu sociāldemokrātiskajā koporganizācijā par propagandistu, bet no 1919. gada – ASV Komunistiskajā partijā. 1919.–20. gadā viņš raksta komunistiski orientētajos laikrakstos “New Yorker Volkszeitung” un “Soviet Russia”.

1920. gadā V. Dermanis atgriežas Latvijā un viņu ievēl Satversmes sapulcē kā sociāldemokrātu kandidātu, bet 1921. gadā viņš izstājas no frakcijas un pievienojas boļševikiem. Viņš ir viens no kreisās arodkustības vadītājiem, redaktors izdevniecībā “Daile un darbs”, lektors Tautas augstskolā. 1922. gadā tiesāts par Krievijā viltotu Latvijas valsts kases zīmju (piecsimtnieku, tautā sauktu par “dermanīšiem”) izplatīšanu un izraidīts uz Padomju Krieviju politisko apcietināto apmaiņas kārtībā.

Kopš 1923. gada V. Dermanis strādā par vēstures pasniedzēju augstākajās mācību iestādēs Maskavā: Rietumtautu komunistiskajā universitātē, Austrumtautu komunistiskajā universitātē, K. Libknehta institūtā, bet no 1935. gada līdz 1937. gadam viņš ir mācību spēks Maskavas Svešvalodu institūtā, kā arī Mazās padomju enciklopēdijas Jaunlaiku vēstures nodaļas redaktors. Par politiskām, vēstures, literatūras tēmām viņš raksta “Cīņas Biedrā”, “Krievijas Cīņā”, “Celtņē” u. c.

1937. gadā represēts un 1938. gada februārī nogalināts.

Tā kā proletariāta revolucionārās cīņas uzdevumi ir galvenie V. Dermaņa dzīvē, tie būtiski ietekmē viņa literatūrkritisko, estētisko, sabiedriski politisko domu. V. Dermaņa uzskati jau viņa teorētiskās darbības sākumā pamatos ir marksistiski. Viņa raksti liecina, ka autors iestājas par mākslas skatījumu saistībā ar mainīgo sociālo dzīvi, par nepieciešamību no marksistiskām pozīcijām apgūt pagātnes kultūras mantojumu. Kā V. Dermaņa literatūrkritisko darbību raksturo Andrejs Upīts, V. Dermanis “noteikti un apzinīgi iestājas priekš sabiedriski idejiskās mākslas, kas mākslas līdzekļiem cīnās pēc augstākas sabiedriskās un garīgās dzīves iekārtas. Dermanis savos priekšnesumos un apcerējumos cenšas vispārsaprotami pierādīt, ka rakstniecības gars un saturs ikreiz atkarājas no laika gara, laika strāvām un sabiedriskām kustībām.”¹

V. Dermanis vērtē un popularizē arī citu tautu rakstnieku darbus Latvijā. Tā viņš salīdzina

¹ Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R., 1921. – 1. sēj. – 71. lpp.

M. Gorkija radītos tēlus ar Dž. G. Bairona, H. Ibsena, E. Zolā un Ļ. Tolstoja tēliem, savukārt, kritizējot R. Blaumaņa joku lugas, V. Dermanis salīdzina tās ar F. Rablē, Dž. Svifta, N. Gogoļa pausto nopietnību caur smieklīem.

Interesanti, ka V. Dermani piesaista pesimisma izpausmes dzīvē un literatūrā: viņaprāt, pesimisms ir produktīvs, jo aktivizē cilvēku darbību un cīņai. Pesimismu vienādojot ar nesaudzīgu īstenības kritiku, bet optimismu – ar sadzīves saudzēšanu, viņš tai pašā laikā akcentē marksismam raksturīgo optimistisko ticību visas cilvēces labākai nākotnei. Viņaprāt, cilvēces liktenis nav tik drūms, kādu to tēlo pesimisma paudēji. Ja, pēc V. Dermana domām, dzīves gaitu nosaka vēstures likumi, arī pesimismam gara dzīvē ir vēsturiski cēloņi. Ideālu un realitātes pretstats, pārejas laika gars 20. gs. sākumā veicina pesimistisku noskaņu rašanos sabiedrībā. V. Dermanim pesimisms ir vēsturiska parādība un šādas dzīves uztveres individuālie, psiholoģiskie cēloņi viņu neinteresē.

V. Dermanis (arī J. Jansons-Brauns, A. Upīts) ir socioloģiskās metodes pārstāvis latviešu literatūras kritikā, viens no marksistiskā skatījuma pārstāvjiem latviešu estētiskajā domā, kas ar socioloģiju saprot sabiedrības sadalījumu šķirās. Šai ziņā ievēribas cienīga ir viņa apcere "Modernais proletariāts un māksla", kur saskaņā ar marksisma principiem autors akcentē šķiriskās estētikas jēdzienu, skata mākslu kā sociālu un estētisku vērtību vispār un tās nozīmi proletariāta dzīvē un cīņā īpaši. Lai gan V. Dermanis uzsver, ka visa dzīve ir īsteni demokrātiskas mākslas lozungs, tomēr viņa izvēlēta vēsturiskā materiālisma metode likumsakarīgi noved pie vienas šķiras – proletariāta – viedokļa un sociālistiskā pasaules uzskata absolutizācijas.

Tāpat kā J. Jansons-Brauns un A. Upīts, arī V. Dermanis saista jaunas kultūras, mākslas rašanos ar jaunas šķiras uznākšanu politiskajā arēnā.

Marksistiskā ideoloģija ir V. Dermana analizēto sabiedriski politisko problēmu, mākslas procesu un nacionālā jautājuma izpratnes balsts. Nacionālās un šķiriskās intereses viņam ir nesavienojamas, skatījums no strādnieku šķiras interešu viedokļa – zinātniskās patiesības garants. Viņaprāt, proletāriešiem šķiru cīņa ir tikpat nepieciešama kā ūdens un maize, bet sociālais miers ir liberāļu un reakcionāru lozungs, ar kura palīdzību muļķot tautas masas.

Recenzējot profesora P. Šmita darbu "Etnogrāfisku rakstu krājums" (R., 1912), šķiru cīņas kontekstā V. Dermanis prognozē patriotisma bankrotu visā pasaulē: "Visu zemju **proletārieši** tiešām arvien vairāk apvienojas vienā lielā kosmopolitiskā sabiedrībā, un pie viņiem nešaubāmi iet mazumā patriotisms, starptautiskai solidaritātei pieaugot, bet to tiesu birģeliskās šķirās aug kareiviskais patriotisms. Tās ir divas strāvas viena otrai gluži pretējas, abas ietilpst vienā un tai pašā tautā. Un tā kā proletārieši, skaita ziņā nemitīgi pieaugot, ar laiku iztaisīs tautas vairākumu (kā tas jau noticis daudzās kapital. valstīs), tad patriotismam paredzams galu galā pilnīgs bankrots, vai nu par to Šmidta kgs skumst vai ne."¹

Kā proletāriskā internacionālisma tipisks pārstāvis Latvijā V. Dermanis krasi pretstata moderno rakstniecību un folkloru, akcentē atsevišķas šķiras, bet ne tautu. Mūsdienās, kad svarīga tradicionālo tautas vērtību iestrāde modernajā latviešu kultūrā, šo fenomenu pretnostatījums nav teorētiski un praktiski auglīgs.

¹ Domas. – 1913. – 1. nr. – 112. lpp.

IZTEIKUMI

V. Dermaņa kungs ir viens no tiem jaunajiem kritiķiem, kuri dod vislielākās cerības, viņam ir savs pasaules uzskats un līdz ar to noteikta mēraukla; gan viņš vēl jauns savos pasaules uzskatos, bet ir tiem pieķēries ar dziļu sajūsmību un dāvājis tiem savas bagātās spējas; viņš tik ātri un spēcīgi attīstījies, ka jāgaida, ka viņš sniegsies pēc visgrūtākajiem uzdevumiem. Viņam sevišķas dāvanas kā kritiķim—popularizatoram; reti kādu plašākā publika tik ātri un pilnīgi saprot kā viņu, un reti kāds tālākas aprindas tā spēj iejūsmināt priekš jauniem uzskatiem kā viņš ar savu sparīgo garu, ar labākā nozīmē demokrātiskām runas dāvanām.

Rainis

Dermaņa rakstniecības kritikā jau pilnīgi skaidri dzirdas vēsturiskā materiālisma un sociālisma principi. Dermanis pats stāv pilnīgi zem strādniecības kultūrideju iespaيدا. Tāpēc viņš arī latviešu rakstniecībā visur meklē tautas dziļākās kultūrdzīves izteiksmi, vērtē to pēc viņas idejiskā satura, dziļuma un spilgtuma. Noteikts, pārliecinošs prasījums pēc sava laika idejas un satura ir viens no svarīgākajiem jebkad notikušiem latviešu rakstniecības paplašināšanas un padziļināšanas mēģinājumiem.

A. Upīts

V. D. dara aplami, nosaukdams kuru katru nacionālismu par atpakaļrāpuli. Austrijā jau sen tiek reakcionārā nacionālā politika noteikti šķirta no demokrātiskā un kulturelā nacionālisma. [...] Arī strādnieku nacionālisms saprotams kā kulturelās kustības sastāvdaļa.

M. Skujenieks

Aprīnojamas bija viņa (V. Dermaņa – Z. L.) darba spējas un iniciatīva. Viņa raksturā kūsājoša emocionalitāte harmoniski savienojās ar plašām zināšanām un konsekventu mērķtiecību.

J. Ķipers, M. Šacs

DARBI

- Maksims Gorkijs un viņa darbi. Kritisks un bibliogrāfisks apskats // Maksims Gorkijs. – R., 1901. – 3.–28. lpp.
- Pesimisms dzejā, sevišķi latviešu lirikā // Mājas Viesis. – 1901. – 25. jūl., 1., 8., 15., 22., 29. aug., 5. sept. – 30.–36. nr.
- Sociālisms starp latviešiem Amerikā // Latviešu strādnieku kalendārs 1906. gadam. – Berne. – 51.–60. lpp.
- Modernais proletariāts un māksla // Domas. – 1913. – 1. nr. – 12.–25. lpp.; 2. nr. – 141.–150. lpp.
- Piezīmes par nacionālismu. Atbilde M. Skujeniekam // Jaunā Dienas Lapa. – 1913. – 91. nr.

Nacionālais jautājums un sociāldemokrātija // *Domas*. – 1914. – 3. nr. – 357.–366. lpp.; 4. nr. – 473.–479. lpp.; 5. nr. – 968.–981. lpp.

Daži kultūrrevolūcijas praktiskie uzdevumi // *Sākums*. – 1928. – 12. nr. – 10.–16. lpp.

Revolūcija un māksla // *Celtne*. – 1929. – 2. nr. – 18.–21. lpp.

[V. Dermaņa rakstu, runu, recenziju un tulkojumu bibliogrāfiju sk. grāmatā: *Ķipers J., Šacs M. Kvēlais tribūns*. – R., 1964. – 147.–157. lpp.]

LITERATŪRA

Upīts A. Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. – R.: D. Zeltiņa un A. Golta apgāds, 1921. – 1. sēj. – 71.–72. lpp.

Kārklīšs K. Socioloģiskā un kultūrvēsturiskā kritika // Latviešu literatūras vēsture. – R.: Literatūra, 1936. – 4. sēj. – 101.–103. lpp.

Ķipers J., Šacs M. Kvēlais tribūns. – R.: LVI, 1964.

Knope E. Vilis Dermanis – literatūras kritiķis. – R.: Zinātne, 1976.

Zeile P. Vilis Dreimanis // Estētiskā doma Latvijā. – R.: Liesma, 1976. – 372.–379. lpp.

PESIMISMS DZEJĀ, SEVIŠĶI LATVIEŠU LIRIKĀ (1901)

[..] Ar dzīvības instinktu nevar pierādīt, ka dzīve ir laba. Šis instinkts ir neapzinīga dvēseles darbība, kura bieži virza cilvēku uz mērķiem, vienotiem ar sāpēm un ciešanām. Šis spēks ir dabas likums. Daba savā visumā nerūpējas par cilvēka priekiem un bēdām; viņas interesē ir nevis atsevišķa persona, indivīds, bet suga, dzīvība vispār. [..] Tātad ar to, ka dzīvnieki un cilvēki **dzīvo un grib dzīvot**, vēl nav pierādīts, ka dzīvē prieku un baudījumu vairāk, nekā ciešanu un bēdu.

Tikpat nepareizi mērīt labu un ļaunu dzīvē ar kādas filozofiskas sistēmas mērauklu. [..]

Uzstādītā jautājumā: **kādā samērā stāv ļauns un labs dzīvē?** – vienīgā mēraukla ir pats cilvēks, viņa jūtas, idejas un domas. [..]

Aplūkojot pesimisma vēsturi dzejā, mēs redzam, ka **pesimisms literatūrā ir vispārēja parādība**. Nav neviena vēsturiska laikmeta, kad dzejā nebūtu manāmas pesimisma zīmes. Ar to nav teikts, ka visi dzejnieki ir pesimisti. Blakus tiem ir dzejnieki ar priecīgiem dzīves uzskatiem. [..]

Tālāk novērojams tas fakts, ka pasaules lielākie dzejas ģēniji bijuši arī pasaules sāpju dzejnieki. Bairons, Šelli, Šekspīrs, Horācijs, tie ir lielākie dzejas talanti un lielākie pesimisti. Viss tas liecina, ka **pesimisms dzejā ir nopietna, dziļa vēsturiska parādība**, kurai nevar iet secen. Nevar pavirši zoboties par pesimisma dzejniekiem, bet nopietni jādibina, kālab tik daudz dzejnieku ir pesimisti – jāaplūko dzejas pesimisma cēloņus.

Vai dzejnieka ideāli piepildās un piepildīsies dzīvē? Atbildē uz šo jautājumu meklējams dzejas pesimisma cēlons. Dzejnieki visos laikos ir līdzjūtuši cilvēces labākās daļas, brīvības,

taisnības, vienādības centieniem un arī cīnījušies par tiem. Bet viņi arī visos laikos pieredzējuši, ka šie ideāli nav izvedami dzīvē. Dzīve iet savu gaitu pēc vēstures likumiem. Tā neklausās ne uz filozofu mācībām, ne dzejnieku mūzu. Viņas augstākais bauslis, caurmērā ņemot, ir cīņa uztura dēļ. Uz šā pamata attīstās tās sadzīves nesaskaņas, kas ir par kavēkli dzejnieku ideālu piepildīšanai. Dzejnieka ideālās prasības ir augstākas, nekā dzīve tās spēj apmierināt. **Šīnī ideālu un dzīves tiešamības pretējībā, neiespējamībā izvest tos dzīvē, slēpjas cilvēces kultūrdzīves traģisms, dzejnieku pesimisma galvenie cēloņi.** Par šiem ideāliem, vismaz savā jaunībā, kamēr dedzība nebija zudusi, ir cīnījušies Horācijs, Šekspīrs, Šillers, Bairons, Šelli, Igo, Nadsons, Ņekrasovs, Veidenbaums, Rainis, Aspazija, Zvārgulis – visa dzejnieku virkne, sākot no Homēra līdz mūsu gadu simtenim. Bet mēs un visa garā prātnieku un dzejnieku rinda ar saviem ideāliem dzīvojam un esam dzīvojuši nākotnē, bet tagadne, kā pesimistiskie dzejnieki apgalvo, ir pelēka un vienmuļīga. [..]

Tie bija pesimisma vispārējie cēloņi, kas darbojas katrā vēsturiskā laikmetā. Bez tam katram laikmetam ir savi sevišķi cēloņi, kuriem pateicoties pesimisms dzejā vai nu pieņemas, vai gandrīz nemaz nav jūtams. [..]

Aplūkojot latviešu lirikas pesimismu, vispirms mums stādās priekšā **Ed. Veidenbauma** traģiskā persona ar savu drūmo dzeju. Veidenbaums ir latviešu Leopardi – dzejnieks un filozofs, abos gadījumos drūms, nospiedoši drūms. Laimes viņš neredz nevienā dzīves arodā. Nav laimes ikdienišķā dzīvē. [..]

[..] Uz kuru pusi tiecas Veidenbauma idejas, izteikts dzejolī “Kā gulbji balti padebeši iet” (“Mājas Viesī” 1893. g.). Bet **taisni dzejnieka ideoloģiskais un morāliskais saturs bija par cēloni viņa pesimismam.** Viņš redzēja, ka viņa idejas un centieni nav piemērojami dzīvei, ka dzīve ne pa sprīdi negrozās un iet savu parasto gaitu. Ar savu auksto, attīstīto prātu viņš paredzēja, ka arī tuvā nākotnē nav panākama sabiedrisko sakaru labošanās. [..]

Iz mūsu lirikas dveš nāves dzēsma. **Plūdonis** ar savu nogurušā jaunekļa bērnu dziesmu “Rekiems” ir rakstījis bērnu dziesmu mūsu lirīkiem. Raizes, sāpes, skumjas un ciešanas, apnikums, izmisums un bezcerība, bezspēks, iznīcība, un nāve – tas skan iz mūsu lirikas. Tās nav vaidu skaņas par dzejnieku likteni. Tās nav vaidu skaņas par dzejnieku likteni vien, bet par visu cilvēci (Veidenbaums, Zvārgulis, Saulietis, Ķēniņš). Kā dzejnieks **personīgi** cieš par savu likteni, ka tam nav laimes – tas viss ir saprotams. Bet uzmācas jautājums: **vai tiešām cilvēces liktenis ir tāds, kādu to tēlo pesimisma dzejnieki? Vai tiešām cilvēcei ir tikai ciešanas un ciešanas, nav laimes, nav nekādu ideālu?** Ja tā būtu, tad cilvēces dienas skaitītas. Bet tā nav. Bez šaubām, tūkstošiem un tūkstošiem cilvēku izbauda laimi ģimenes, sabiedriskā un politiskā dzīvē, izbauda to personīgā darbā, nodarbošanās ar mākslām, zinātnēm un filozofiju. Ir tādi laimes brīži, kā, piem., zinātniska aizgrābtība, mākslas sajūsmība, par kuriem cilvēks gatavs saņemt daudz vairāk ciešanu. Un ir dzīvē arī ideāli. Jau tas apstāklis, ka dzejnieki cieš savu ideālu dēļ, ka viņiem ir augsti attīstīti ideāli, pierāda, ka arī **dzīvē** ir tie paši ideāli. Neviens dzejnieks nekrīt no debesīm; viņš savus ideālus mantojis no sabiedrības, kurai varbūt viņi nav tik spilgti un noteikti. Ir ideāli, par kuriem cīnās veselas ļaužu šķiras, viņu vadoņi ir ideologi. Tāpēc: kālab jaunlaiku dzeja ir tik pesimistiska? Tā jautādams, es nedomāju latviešu liriku vien, bet visu cittaute dzeju. Jo pesimisms ir vispārēja, nenoliedzama parādība jaunlaiku dzejā. [..]

[..] Vajaga būt kādiem sevišķiem, **mūsu laika** cēloņiem, kas padara dzejniekus drūmus, tā kā tie neredz dzīves labās puses. Šie cēloņi ir meklējami mūsu laika pretējībās un nesaskaņās. Mūsu kultūrdzīvē ir cēluse dienas gaismā tādas tumšas, nevēlamas dzīves parādības, kas dara iespaidu uz dzejnieku.

[..]

Tā mūsu laika drudzainā, nervozā dzīvē ir par cēloni dzejnieku drūmiem uzskatiem – viņu pesimismam.

Ja gribējum ar īsiem vārdiem raksturot mūsu laikmetu, tad jāsaka, ka tas ir **pārejas jeb gaidu laikmets**. Vecais irst un griļojas, jaunais aizmeties tikai dīgli un rēgojas nākotnē. Irst vecie ideāli, un viņu vietā dīgst un briest jauni; šķobās daudzi iesirmojuši morāliski uzskati, un to vietā sāk nodibināties jauni; nīkst vecās filozofiskās, zinātniskās un mākslas strāvas; pamazām beidz gaitu senās “vasaļu”, birokrātu un citas šķiras un to vietā formējas jaunas: lielrūpnieki, ražotāji u. c. Pat mainījies senais sabiedriskās cīņas virziens. Tagad asākā cīņa ir jauno šķiru cīņa. [..] Un kā beigsies šās šķiru pretējības? Lūk, tas ir jautājums, kas nespeciālistus tura neziņā. Mūsu laika cilvēks jūt, ka kaut kam vajaga notikties nākotnē, bet kā un kas notiksies, tā gaiši neredz. Mūsu laika cilvēkam ir nenoteiktas idejas, gaidas uz nākotnes ideāliem, uz nākotnes pārmaiņām. Tas ir cilvēks “ceļa jūtīs”, kas nezina, kā izdosies tālais, nepazīstamais ceļš. Un katris zin, ka šādas ceļa jūtas iedveš nenovēlamas bailes, biklību, apdvēš drūmām jausmām. **Tāpat mūsu pārejas jeb gaidu laikmeta ilgu, nenoteiktības, šaubu un pretību gars iedveš domātājai cilvēcei un dzejniekiem drūmas, pesimistiskas jūtas**. Esmu tajās domās, ka mūsu pārejas laikmeta gars ir viens no galveniem jaunlaiku dzejas pesimisma cēloņiem. Šām domām par pastiprinājumu ir tas fakts, ka taisni visi vēsturiskie pārejas laikmeti ir bijuši pesimisma ziedu laiki. [..]

[..] Pesimisms dzejā un filozofijā ir vēsturiska parādība, kam savi nenovēršami vēsturiski cēloņi.

Pesimismam dzejā ir vairāk pozitīva (laba), nekā negatīva (slikta) nozīme. **Pesimisms ir sadzīves kritika**. Optimisms ir sadzīves saudzēšana un drīzāk nekā pesimisms pavedina uz bezdarbību. **Džems Šelli** savā grāmatā “Pesimisms” saka: “Optimisms vājina un paralizē augstākus centienus, kuri prasa lielāku piespiešanos. Ja “viss esošais ir labs”, ja ļaudis galu galā saasniedz laimi, tad rodas jautājums: vai maz ir vērts rūpēties par savu stāvokli? Par citu cilvēku stāvokli? Katrs kalvinists, kas dziļi pārliecināts, ka viņa laime atrodas tā Kunga stiprās rokās, dabū tādas ticības formā motīvu priekš savas morāliskās bezdarbības. Tāpat, ja cilvēce sev reiz piesavinātos ticību, ka dzīvē viss ir teicams un labs, tad cilvēces morāliskā enerģija drīz sāktu slīgt lejup.” Tā Šelli izsakās par optimismu.

Gluži citādi ir ar pesimismu. Ja dzīve ir ļauna, ciešanu pilna un nav vērts dzīvot, tad nav arī vērts šo dzīvi un cilvēkus saudzēt. Tālab dzejnieki–pesimisti un prātnieki–pesimisti bez žēlastības ceļ gaismā visus sadzīves trumus, visas nesaskaņas un dod, lai gan pārspīlētu, tomēr asu sadzīves kritiku. Un lasītājs? Lasītājs pesimisma dzejā redz dzejnieka dvēseles sāpes; redz, ka dzīvē ir daudz ciešanu, maz laimes brīžu; redz, ka dzīvē ir tik daudz, tik daudz ļauna. Un viņam rodas vēlēšanās, kaut reiz mazinātos ciešanas, kaut cilvēcei uzaustu laime nākotnē. Un simtiem un tūkstošiem lasītāju, kam spēks kaulos un enerģija smadzenēs, ir likuši rokas un

garu pie darba, ir devušies cīņā par cilvēces labāku nākotni. [...] Tātad pesimisms dzejā nevis laupa enerģiju, bet drīzāk sajūsmina uz varonību un cēliem darbiem. [...]

Kāds būs dzejas pesimisma liktenis nākotnē? Vai pesimisms izbeigsies? Un kad? Ciešanas un sāpes bijušas pasaulē no tā laika, kopš pirmā dzīvā dvaša sāka dvašot virs zemes, un pastāvēs līdz tam brīdim, kad pēdējā elpa izgaisīs. Tādēļ arī pie labākiem sadzīves apstākļiem, kad cilvēkiem būs vajadzīgās tiesības un labklājība, atskanēs pa sāpju skaņai dzejā. Un ja ne tas cēlonis, tad vismaz cilvēka nenoteiktās ilgas un vēlēšanās nekad nemitīsies. Pēc iegūtiem ideāliem stāsies citi viņu vietā, un būs cīņa un cenšanās pēc tiem. Tālab nav domājams, ka pesimisms dzejā kādreiz gluži izbeigtos. Bet tas gan paredzams, ka, **sadzīvei uz labu pārgrozoties, pesimisms vairs nebūs vispārēja, nomācoša parādība.** Tā vietā vairāk atskanēs priecīga, dzīves spirtga dzeja, kas modinās uz dzīvi, uz cīņu. Man šķiet, ka katram no mūsu vislielākajiem pesimistiem glabājas dvēseles dziļumā cerība uz labāku cilvēces nākotni. [...]

Mājas Viesis. – 1901. – 25. jūl., 1. aug., 8. aug.,
15. aug., 22. aug., 29. aug., 5. sept.

MODERNAIS PROLETARIĀTS UN MĀKSLA (1913)

[...] Modernā proletariāta kustība un teorijas nepaiet arī garām mākslai, bet dara uz to dažādu iespaidu. Viņa zinātniskā teorija, **marksisms**, apskata mākslas būtību, attīstību un uzdevumus no sava redzes viedokļa. [...] Un reizē ar to proletariāts sāk piekopt zināmu **politiku** mākslas jautājumos. Tā kā māksla viņam ir objekts, kurš izmantojams savas pašas šķiras nolūkiem, tad proletariāts savā politiskā darbībā cenšas mākslu **demokratizēt**, padarot to pieejamu visai tautai. [...]

Par mākslas būtību parasti uzskata **daiļumu**, un marksismam pret tādu uzskatu nebūtu nekā ko iebilst. Tikai ar to vēl maz kas sacīts, jo jēdziens "daiļums" ir tukša abstrakta forma, kuru var pildīt ar dažādu konkrētu saturu. Māksla savā attīstībā pārdzīvojuse dažādas pakāpes daiļuma sajēgā. [...]

Vēsturiskais materiālisms visā šai estētisko uzskatu jucekli ienes stingru noteiktību un lielu skaidrību. Viņš nesaudzīgi norauj mākslai tai piedzeļoto "dievišķīgumu" un absolūto, nemainīgo dabu, ved viņu nesaraujamā sakarā ar vēsturisko attīstību un sociālo dzīvi, atzīdams turklāt, ka forma, skaņas, krāsas, gaismas efekti u. t. t. ir tikai mākslas izteiksmes līdzekļi, kurpretim saturu un dvēseli viņai piešķir dzīve visā viņas plašumā. Nav un nevar būt absolūtu, mūžīgu mākslas principu un negrozāmas daiļuma sajēgas. [...]

[...] Bet visos laikos daiļuma mēraukla bijuse un būs cilvēka **mainīgā** psihika. Un pēdējās pārveidošanos, tātad arī estētiskās gaumes mainīšanos, noteikuse un noteiks visa sociālā dzīve, kuras pamatos savukārt ir materiālie ražošanas apstākļi. Kā skaists koks ar krāšņiem augļiem izaug no melnās, rupjās zemes, tā daiļums un māksla visā savā apžilbinošā krāšņumā dzimuši un attīstījušies sociālā dzīvē, no kuras arī turpmāk sūks dzīvību, aizņemsies jaunus veidus un jaunus mākslas ideālus.

[..] Un vispārīm mākslas darbs ir **monistisks** nedalāms vesels, kur saturs nav šķirams no formas un forma – no satura. [..] Uzstādot formu par mākslas elku, ir parocīgāki izmest no turienes **sociālās idejas**, kuras tik gaužām nepatikamas daudziem birģeliskiem estētiķiem. Modernais proletariāts un visa demokrātija ir dziļi ieinteresēti par to, lai māksla ietvertu sevī dzīvu sociālu saturu, lai tā attēlotu modernā cilvēka domas, jūtas, idejas un ideālus. **Visa dzīve** – tas lai ir īsteni demokrātiskas mākslas lozungs! [..]

Māksla nav domājama bez **mākslinieka**. No kurienes rodas viņa radošais gars? Arī šai jautājumā marksisms ienes noteiktību un skaidrību. Lai mākslinieks spētu radīt mākslas darbu, viņam ir vajadzīgs tas, ko sauc par **talantu** vai **ģēniju**, kuri nav nekas cits, kā zināmu psihisku spēju kopsumma. Šīs spējas netrūkst arī vienkāršiem cilvēkiem, nemāksliniekiem, tikai māksliniekiem tās piemīt daudz lielākos apmēros, ļoti intensīvā formā. [..] Ar visām savām spējām, ar visu savu jūtu, kaislību, ideju un ideālu pasauli mākslinieks ir dabas un sociālās dzīves produkts. [..]

Modernā proletariāta kustība radījuse ne tik vien savu īpatnēju teoriju par mākslas būtību un attīstību, bet devuse arī **jaunu vielu** mākslai, kura 19. gadu simteņa otrā pusē sāk piegriezt vērību arī proletariātam [..].

[..] Marksisma un sociālisma teorijas, strādnieku politiskā un saimnieciskā cīņa, visa modernā kultūrdzīve darījušas uz proletariāta psihiku milzīgu pārveidojošu iespaidu. [..] Neievēdot visu šo proletāriskā apzinīguma saturu mākslā – nozīmē, neatsegt taisni to **tipisko**, kas jaunākā laikā raksturo strādnieku šķiras dzīvi un psiholoģiju. [..]

Lai mākslā tiktu **vispusīgi** apgaismots modernais proletariāts, kā darba vergs un apzinīgi protestējošs gars, kā tumša masa un teorētiski attīstīts lielu sociālu ideālu nesējs, kā padevēgs kapitālisma parijs un nemiera pilns politisks un sociāls cīnītājs, – tad nepietiek mākslinieku līdzcietības, neliekuļotas sajūsmas un mākslinieciska talanta vai ģēnija. Tur vajadzīgs izkopts, pamatīgi pārdomāts un dziļi caurjusts **zinātniski-sociālistisks pasaules uzskats**, kurš māksliniekus padarītu psiholoģiski spējīgus ne tikvien intensīvi līdzjust proletariāta nospīestībai un ciešanām, bet vēl vairāk – kaislīgi sajūsmināties par viņa teorētiskiem pamatprincipiem, apzinīgiem centieniem un nākotnes ideāliem. Un kur tāda sajūsma ir māksliniekam, tur tas vairs nav tikai līdzjutējs un proletariāta pasivitātes tēlotājs, bet top par **līdzcīnītāju**, par viņa ideju un ideālu sludinātāju.

Tāda māksla, kur no zinātniski-sociālistiska redzes punkta ir apgaismota modernā proletariāta un pārējās sabiedrības dzīve, ar pilnu tiesību var saukties par **proletārisku** vai **sociālistisku mākslu**.

Domas. – 1913. – 1. nr. – 12.–25. lpp.; 2. nr. – 141.–150. lpp.

PIEZĪMES PAR NACIONĀLISMU

(Atbilde M. S.¹ uz viņa rakstu "Nācija un nacionālisms") (1913)

[..]

Tālāk M. S. apgalvo, ka es ikkuru nacionālismu uzskatot par reakcionāru (atpakaļrāpuli). Un tad nu viņš cenšas plaši jo plaši pierādīt, ka tas nebūt neesot tiesa. M. S. te tiešām ar apskaužamu varonību cīnās pret – izfantazētu pretinieku. Ka ikkurš nacionālisms savā visumā ir atpakaļrāpulis – to es nekur neesmu apgalvojis. Es savā recenzijā tikai piezīmēju, 1) ka nacionālisms cenšas iegūt privilēģijas savai nācijai, apcērpjot citu nāciju tiesības; 2) ka pastāv pretējības starp strādnieku šķiras interesēm un tā dēvētām nacionālām interesēm. No šādiem maniem uzskatiem nebūt neizlobās vēl domas par nacionālisma absolūto atpakaļrāpuli. Lai sacīto paskaidro pāris piemēru no politisko partiju centieniem.

Liberālisms, kā pilsoniska politiska strāva, tiecas gūt sevim privilēģijas un apcirt strādnieku šķiras tiesības par labu buržuāzijai. Atzīstot šādu patiesību un rīkojoties ar M. S. loģiku, būtu nu jāspriež, ka liberālisms ir reakcionārs. Bet tas nebūt tā nav. Par cik liberālisms dzenas pēc liberālām reformām, tik lielā mērā viņš ir progresīva parādība, nelūkojot uz viņa tieksmi vērsties pret proletariātu par labu buržuāzijai. Vēl otrs piemērs. Bez šaubām, mūsu kapitālistiskā sabiedrībā pastāv lielas pretējības starp pilsoniskās demokrātijas un sociāldemokrātijas interesēm. Ņemot palīgā M. S. loģiku, būtu jānāk pie slēdziena, ka pilsoniskais demokrātisms ir absolūti reakcionārs. Tāds slēdziens būtu tomēr ārkārtēji maldīgs. Neraugoties uz pilsoniskā demokrātisma un sociāldemokrātisma ievērojamām pretējībām, pirmais no tiem ir demokrātiska, progresīva strāva, kura cenšas pēc demokrātiskām reformām.

Kas sacīts par liberālismu un pilsonisko demokrātismu, to zināmā, kauču daudzniecīgākā mērā var attiecināt uz dažiem nacionālisma veidiem. Daudzas nacionālisma tendences ir nešaubāmi kaitīgas citām tautām un nesaskan ar strādnieku šķiras interesēm, tomēr **daži** nacionāli centieni ir progresīvi, piem., centieni dēļ tautas vienlīdzīgām tiesībām. Tāpēc **ikkuru** nacionālismu viņa visumā nevar visnosaukt par reakcionāru, un es to arī neesmu darījis. Var tikai teikt, ka nacionālismā iemīt reakcionāras un dažos gadījumos progresīvas tendences.

Bet vai nu ir taisnība manam apgalvojumam, ka nacionālisms tiecas iegūt sevim privilēģijas, apcērpjot citu tautību tiesības? M. S. ar lielu sparību nosaka: šis izteiciens ir nepiedodamas paviršības rezultāts. Palūkosimies, kuram no mums īsti piemīt tā nepiedodamā paviršība.

Nacionalitāte, nacionālā ideja, nacionālisms ir buržuāzijas gara bērni. Kautskis savā apcerējumā "Mūsu laiku nacionalitāte" izsakās tā: "Mūsu laiku nacionālā ideja īstenībā ir buržuāzijas ideja. Buržuāzija un mūsu laiku nacionalitāte izaugušas uz viena un tā paša pamata, vienas attīstība sekmējusi otras attīstību. Un nacionālai idejai piekrietošā loma satiekas ar to lomu, kas piekriit buržuāzijai."

Ja nacionālā ideja un, protams, arī nacionālie centieni ir buržuāzijas gara bērni, tad tie nevar būt brīvi no tautību konkurences un savstarpējā naida. Buržuāzija – vienalga, konservatīvā,

¹ Margērs Skujenieks.

liberālā vai demokrātiskā – savos nacionālos centienos dzenas pēc zināmām politiskām un materiālām interesēm. Kur pēdējās saduras, tur ir tautību cīņa, tur ir viņu tieksme gūt sevim priekšrocības uz citu nāciju rēķina. Šī sacikste noved pie rasu naida, pie imperiālisma, militārisma, nacionālas nošķirošanās – separātisma. E. Ekšteins Vācijas sociāldemokrātu žurnālā “Die Neue Zeit” izteic sekošas domas par nacionālismu: “Nacionālisms ir mājas vajadzībām izgatavota imperiālisma forma. Citkārt mierīgais rūpnieciskais kapitāls tagad pārvērties par kareivisku, valdīšanas un izsūkšanas kāru finanskapitālu. Viņa ideoloģija vairs nav kosmopolitisms, kurš sludināja brīvīdzniecību, bet gan ir imperiālisms, rasu naids, nacionālisms.”

Ja M. S. tik varen droši jūtas savā pozīcijā, aizstāvot nacionālismu pret maniem apgalvojumiem, tad varu viņam vēl pievest sekošu klasisku vietu no Kautska “Erfurtes programmas”, kuru taču mans cienītais oponents neapvainos – nepiedodamā neapdomībā. Šī vieta skan: “**Katra** tauta cenšas paplašināt savu tirgu un nobīdīt pie malas citas tautas. Jo vairāk attīstās pasaules satiksme, jo vajadzīgāks kļūst pasaules miers, to tiesu niknāki iedegas konkurences cīņa, to tiesu draudošāka top saduršanās starp dažādām tautām. Jo plašāka kļūst starptautiskā satiksme, to tiesu vairāk katra tauta cenšas noslēgties no visām.” (Nemts no “Erfurtes programmas” latviešu tulkojuma.)

Uz to visu M. S. iebildīs: tas jau nav tas nacionālisms, ko viņš domā. Tas nu, lūk, ir tas joks, ka M. S. izgudrojis kādu gluži sevišķu, nepilntiesīgu tautību nacionālismu, kuram nemaz neesot augšamaprādīto tendenču. Īstenībā tik nevainīgs nacionālisms mīt vienīgi M. S. fantāzijā, ne reālā īstenībā. Arī mazo un nepilntiesīgo tautu nacionālismam piemīt gan tendences gūt sevim priekšrocības, konkurēt ar citām nācijām u. t. t., tikai te šīs tieksmes nedabon izpausies tik spilgti, top pārplīvurotas ar galvenajiem lozungiem – cīņu dēļ vienlīdzīgām tiesībām. Modernais proletariāts var ar prieku pabalstīt apspiesto, nepilntiesīgo tautu centienus pēc nacionālas vienlīdzības, bet viņa teorētiķiem – marksistiem – nav ne mazākā iemesla noslēpt to faktu, ka arī šo tautu nacionālismam piemīt tieksme gūt sevim ekonomiskas un citas priekšrocības. Galu galā jāsaka, ka M. S., apveltīdams mani ar “nepiedodamu paviršību”, pats ir bijis paviršs, jo pavisam piemirsis ievērojamu marksistu domas par nacionālisma īsto dabu.

M. S. vēl sparīgāki uzbrūk man par to, ka es apgalvoju: “Pastāv lielas pretējības starp nacionālām un strādnieku šķiras interesēm.” Pret to mans cien. oponents vērš varen piparotu izteicienu, nosacīdams: šis V. D. izteiciens ir pēdējā nejēdzība. Pēc tam M. S. cenšas plaši pierādīt, ka nacionālās intereses esot **visas** tautas intereses, un tāpēc starp tām un proletariāta interesēm pretešķību neesot un nevarot būt. M. S. te ņem jēdzienu “nacionāls” tīri gramatiski, kā atvasinātu no jēdziena “nācija” (tauta). Gramatiski saprotot, nacionālās intereses tiešām būtu visas tautas intereses. Tamlīdzīgi savus nacionālos uzskatus mēģinājuši aizstāvēt arī mūsu patiesie nacionālisti *a la* Veinberg. Tie “tautiskās”, “tīri latviskās” intereses pauduši par visas latviešu tautas labumu, jo tautisks, latvisks taču esot tas, kas vajadzīgs visai tautai, visiem latviešiem. M. S. loģiskais domu gājieni man atgādina vēl 18. gadu simteņa franču revolucionārās buržuāzijas lozungus: brīvība, brālība, vienlīdzība. Tie pēc sava gramatiskā satura tiešām nozīmēja visas tautas brīvību, vienlīdzību un brālību.

NACIONĀLAIS JAUTĀJUMS UN SOCIĀLDEMOKRĀTIJA (1914)

[..] Jo paties un nepaties, skaists un neskaists, tikumisks un netikumisks, pieklājīgs un nepieklājīgs, reliģija un zinātne – tie ir jēdzieni, par kuriem vienā un tai pašā modernajā tautā var valdīt pavisam pretējas domas, sākot no konservatisma un reliģiski-garīgās pasaules un beidzot ar zinātnisko pasauluzskatu un sociālismu. Kā diena no nakts šķiras šie jēdzieni, piem., latviešu apzinīgajiem strādniekiem un latviešu nacionālistiskajai reakcionārajai buržuāzijai [..].

[..] Bez šaubām, līdzās šķiru raksturam var arī pastāvēt **kaut kādas** kopējas īpašības visas tautas raksturā. Tikai kapitālismam pieņemoties un reizē ar to šķiru plaismām topot dziļākām, šķiru raksturam it dabiski vajaga augt augumā, bet kopējām tautas rakstura īpatnībām nenovēršami mazināties.

[..] Tiesa, vēsturiskie apstākļi zināmu ļaužu kopību izveidojuši par nāciju, bet īstenībā šo apstākļu darbības zīmes kristalizējušās, noguldījušās ne tikvien domājamā raksturā, bet visvairāk **valodā, kultūrā, saimnieciskajās attiecībās, teritorijā** [..].

[..] Mūsu dienās moderno tautu kultūra pa lielākai daļai ir visas kultūrcilvēces darinājums un pēc satura starptautiska. Tagad šo kultūras starptautiskumu veicina visa kapitālistiskā iekārta un attīstība. [..]

Tagadējā sabiedrībā kultūras kopējo nacionālo garu ļoti samazina arī **šķiru** starpības un pretējības. Katrai šķirai mūslaiku kultūrtautās ir sava īpatnēja kultūra, kura top jo plašāka, jo dziļāki dobjas sociālās plaismas. Ar pilnu tiesību varam jau runāt par modernā proletariāta kultūru, kas izpaužas strādnieku organizācijās, presē, sociālistiskajā pasauluzskatā. Tāpat nav noliedzama pilsoniskā, zemnieciskā un lielgruntnieciskā kultūra. Dažādas šķiru kultūras jebkurā atsevišķā mūslaiku tautā ievērojami izšķiras viena no otras un ietver daudz vairāk kopības ar tās pašas šķiras kultūru citās tautās. [..]

[..] kopēja runājamā valoda ir svarīgākā, kaut arī ne vienīgā, nācijas īpašība.

Savelkot kopā visu teikto apceramā jautājumā, varam taisīt slēdzienu, ka runājamā un rakstu valoda ir viens no svarīgākajiem faktoriem nācijas un viņas kultūras veidošanā, nācijas ciešākā saite un svarīgākā pazīme.

Svarīgs un nepieciešams faktors nācijas veidošanā un uzglabāšanā ir teritorija. [..]

[..] **Nācija ir cilvēku kopība ar kopēju valodu, kopēju formāli-nacionālu garīgo kultūru (literatūru) un sevišķu teritoriju kā nācijas vairākuma dzīves vietu** [..]. Nācijai var piemist arī dažas kopējas nacionālas rakstura īpašības, kas tomēr modernajām kultūrtautām ir gaužām problemātiskas un nenoteicamas. [..]

Domas. – 1914. – 3. nr. – 357.–366. lpp.; 4. nr. – 473.–479. lpp.

Ideju raksturojumu un materiālu sagatavojusi Z. Lapiņa.

III.

INDIVIDUĀLISMA UN SUBJEKTIVITĀTES IDEJAS

1.

FILOZOFISKI ROMANTISKAIS INDIVIDUĀLISMS

JĀNIS PORUKS (1871–1911)

Jānis Poruks, rakstnieks un domātājs, dzimis Vidzemē, Druvienas pagasta Prēdeļos. Viņš aug vidē, kur vēl ir dzīvi hernhūtisma ideāli, un tas paliekoši ietekmē viņa pasaules uztveri. No 1881. gada līdz 1885. gadam viņš mācās Druvienas pagastskolā un no 1885. gada līdz 1887. gadam – Liezeres draudzes skolā, bet 1889. gadā pabeidz Cēsu pilsētas skolas pēdējo klasi. Jau skolas gados J. Poruks lasa vācu un krievu autoru darbus oriģinālā, sāk pats rakstīt, un 1889. gadā “Tēvijā” un “Dienas Lapā” tiek iespiesti viņa pirmie prozas darbi. No 1889. gada līdz 1892. gadam J. Poruks mācās Rīgas Politehniskā institūta priekšskolā, bet 1893. gadā iestājas Drēzdenes konservatorijā¹. Mūzikas studijas J. Porukam nesekmējas, jo viņš vairāk aizraujas ar literatūru un filozofiju. 1894. gadā J. Poruks atgriežas Latvijā, publicējas “Mājas Viesī” u. c. periodiskajos izdevumos, raksta par literatūru, filozofiju. No 1897. gada līdz 1899. gadam J. Poruks studē Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas nodaļā, bet kopš 1901. gada – Komerczinātņu nodaļā, taču drīz mācības pārtrauc. Studiju mērķis ir nodrošināt materiālu neatkarību, savām interesēm un prasībām atbilstošu sociālu stāvokli sabiedrībā. Taču rakstniekam pietrūkst intereses par eksaktajām zinātnēm un neatlaidības sistemātiskam mācību darbam.² Materiālas grūtības un ar tām saistīts neritmisks radošs darbs noved pie garīgas pārpūles. Ilgstošas konfliktsituācijas, atsvešinātības un vientulības izjūtas tā laika Latvijas kultūras dzīves ierobežotībā un provinciālismā noved pie tā, ka 1902. gadā J. Poruks saslimst, ilgstoši ārstējas psihiatriskajās slimnīcās Rīgā, Strenčos un Tērbatā. Slimība izrādās neārstējama. Kad veselība uz laiku uzlabojas, rakstnieks dzīvo Cēsīs, Vecmīlgrāvī un turpina literāro darbu. Kopš 1910. gada rudens viņš ārstējas Čiža nervu klīnikā Tērbatā, kur 1911. gada 25. aprīlī pēkšņi mirst.

¹ Līdzekļus J. Poruka studijām Drēzdenē sagādā Rīgas Politehniskā institūta matemātikas virsskolotājs Hermanis fon Vestermanis, pēc tautības vācietis, kas simpatizē jauniem, talantīgiem censoņiem un spēj nodrošināt viņiem turīgu un ietekmīgu Rīgas vācu aprindu atbalstu.

² J. Poruks bieži nekritiski novērtē savas spējas un tāpēc izšķiež daudz fiziskās un garīgās enerģijas ne-realizējamu mērķu sasniegšanai. Tā, piemēram, sākumā viņš pārvērtē savus muzikālos dotumus, kuri izrādās nepietiekami, lai kompensētu agrīnas speciālās izglītības trūkumu, bet vēlāk studijām izvēlas praktiskā dzīvē noderīgu specialitāti, kas tomēr neatbilst viņa interesēm un gara ievirzei.

Filozofiskas problēmas risinātas daudzos J. Poruka darbos, it īpaši viņa rakstos ar teorētisku ievirzi: "Nākotnes reliģija", "Laiks, telpa un pamats", "Ideāls kā ideja un jēdziens", "Modernās kultūras nesaskaņas", "Vai pesimisms rakstniecībā ir notiesājams?", "Jaunais gara virziens literatūrā", "Māksla un tauta" u. c. Pieņemts uzskatīt, ka J. Poruks pārstāv dzīves filozofiju, bet jāatzīmē, ka viņa pasaules uzskatam raksturīgas tikai atsevišķas dzīves filozofijas iezīmes. J. Poruks lasa Platonu vācu valodā, iepazīstas ar I. Kanta mācību un ar F. Ničes ideju starpniecību nonāk pie dzīves filozofijas. F. Ničes pārcilvēka ideāls, spēks un varonības kults, neatkarīgais kriticismis kopā ar Ļ. Tolstoja labā un ļaunā izpratni un A. Šopenhauera mācību par gribu veido J. Poruka savdabīgo pasaules uzskatu. Viņš nav abstraktu teoriju radītājs un sistematizētājs, bet dzīvei tuvs intuitīvs domātājs. J. Poruka darbos atrodamī romantisma filozofijas elementi: subjektīvi spriedumi un individuālisms, antropoloģiska ievirze un ētisks maksimālisms. Tajā pat laikā daudzos viņa darbos varam atrast reālistisku īstenības atspoguļojumu.

J. Poruks ir suverēna personība, savrups domātājs, kurš nespēj pakļauties vairākumam un turēties pie dogmas. Viņš ir neatkarīgs arī savā reliģiskajā pārliecībā, un tas viņu paceļ pāri konfesiju aizspriedumiem un oficiālās baznīcas prasībām, liekulības un paštaisnības garam, bet viņš nenoliedz kristīgās ticības patiesās vērtības un ideālus. J. Poruks saskata sava laika turīgo aprindu merkantilismu, gara seklību, vienaldzību pret īstu kultūru, viņš nicina pūļa pielūgtās vērtības, vērsas pret mietpilsonisko uzskatu un mērķu šaurību, aicina tiekties pēc garīgas pilnības un iekšējas skaidrības, meklē izeju ētiskās pilnveidošanas idejā un ireālajā pasaulē. Rakstnieka prototips ir pērļu zvejnieks Ansis Vairogs, kurš pielūdz pilnību, tiecas pēc nebijušā un rāda paša autora pretrunīgo spēku plosīto personību.

Arī J. Poruka dzeja ir filozofisku vispārinājumu, dzīves un pasaules mūžīgo problēmu apceres piesātināta. Asi izjustā plaisa starp esamību un jūtību, īstenību un ideālu liek J. Porukam rakstīt par ciešanām kā neizbēgamu dzīves sastāvdaļu, kas saskaņā ar F. Ničes mācību mūžīgi atgriežas un atkārtojas. Skaudra vientulības izjūta pavada J. Poruku dzīvē, ieskanas viņa dzejā un saista viņu ar lielajiem romantiķiem, visu laiku gara aristokrātiem.

J. Poruka filozofiskie uzskati nav sakārtoti sistēmā, neatbilst kādai vienai noteiktai skolai vai mācībai un vērtējami kontekstā ar visu rakstnieka daiļradi.

IZTEIKUMI

[..] Poruks ir pirmais lielākais latviešu dzejnieks domātājs, pirmais rakstnieks, kurš ienesis latviešu literatūrā un garīgā dzīvē bagātu, dziļu un ierosinošu filozofisko domu elementu.

P. Dāle

Uzaudzis ģimenē, kurā pastāvēja senas hernhūtisma tradīcijas, viņš jau no bērnu dienām bija uzņēmis sevī apziņu, ka redzamā, materiālā pasaule vēl nav viss, ka ir vēl kāda pilnīgāka, pārkāpa pasaule, kas ir pretstatā ar šo pirmo. Šo jau no ģimenes mantoto duālistīgo pasaules uzskatu viņā stiprināja vēl grūtības un vilšanās, ko tam nācās pieredzēt savā dzīvē, bet

noskaidrot to viņam palīdzēja iedziļināšanās lielo domātāju (Šopenhauera, Nicšes, Tolstoja, Vagnera u. c.) mācībās. Tādā kārtā tad izveidojās viens no Poruka pasaules uzskata elementiem, ko varētu apzīmēt, kā to dara P. Dāle, kā īpatnēju platoniskā un kristīgā ideālisma sakausējumu.

P. Jurevičs

Poruks bija individuālists, bet ieslēgties egoismā lielajam Druvienietim neļāva viņa visu aptvērēja mīlestība. [...] Poruka dzīvē vistragiskākais bija, ka sabiedrība vēl nebija izaugusi līdz viņam, ka viņa darbus nopēla un nozākāja. [...] Mūžības ilgas kā mirdzošs zelta pavediens saista visu Poruka fragmentāro mākslu. [...] Poruks aptver cilvēka mūža un aizmūža jautājumus, viņa gars nav ietilpināms zemes dzīves šaurajās robežās.

Z. Mauriņa

DARBI

Poruks J. Kopoti raksti 20 sējumos. – R., 1929. – 30. lpp.

Poruks J. Raksti 3 sējumos. – R., 1971. – 73. lpp.

Poruks J. Kopoti raksti 5 sējumos. – Memingena, 1954.–1958. – 58. lpp.

LITERATŪRA

Maldonis V. Poruka ētikas problēmi. – R., 1923.

Mauriņa Z. Jānis Poruks un romantisms. – R., 1929.

Egle R. Poruku Jānis. – R., 1930.

Lapiņš J. Jānis Poruks. – R., 1935.

Kārklīņš K. Poruku Jāņa nozīme latviešu literatūrā // Grām.: *Poruks J.* Kopoti raksti 5 sēj. – Memingena, 1954.–1958. – 3.–6. lpp.

Laizāns P. Jānis Poruks kā “dzīves filozofijas” aizsācējs Latvijā // Grām.: *Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā 1900–1920.* – R., 1977. – 21.–30. lpp.

IDEĀLS KĀ IDEJA UN KĀ JĒDZIENS¹ (1905)

Nav sapnis šī dzīve, bet pamošanās.

J. P.

Kur beidzas būtes, lietas vai parādības reālais, tiešamais Pats, kur iesākas atziņai priekš šīm būtēm, lietām vai parādībām viņu piederošais ideāls, tās robežas ir grūti vai pat neiespējami noteikt. Kā idejai mēdz ideālam būt cits raksturs, nekā jēdzienam. Idejas ronas tur, kur kaut

¹ Pirmoreiz iespiests “Mājas Viesī” 1905. g., 27. nr. Vēlāk Līgotņa, Misiņa un Plūdoņa red. J. Poruka rakstu sakopojumos.

kam jāronas, jādzimst, – jēdziens jau nobriedis, izpildīts, tiešamībā un aptveramībā stāvošs tēls. Un nav nekas tā pārspilēts, izkliegt, noliegts, pārprasts, nesaprasts un vajāts, kā ideāls, lai tas savu esamību sludinātu, būdams vai nu kā ideja, vai kā jēdziens. Ikdienišķībā cilvēks ideālu domājas kā kaut kādu nedabīgu, pārspilētu gaisa pili vai tiecību padebešos. Grūti būs atrast tādu cilvēku, kurš ideālu uzlūko tāpat kā visas citas lietas, bez uzbudinājuma, bez aizraušanās *pro vai contra*.

Īstenībā ideāls ir tāpat ikdienišķa būte kā slāpes, izsalkums, kā kaislība vai vienaldzība, ilgas vai apmierinājums. Nav tāda cilvēka, kuram nebūtu nemaz ideāla. Kā cilvēka stāvoklis nav konstants (vienmēr tāds pats), tā arī viņa ideāls, bet būt viņš mēdz visiem un visur, mazs vai liels, zems vai augsts, patīgs vai uzupurējošs. Tikai ir jāizšķir katras personas atzītais ideāls no instinktīvā. Kamēr cilvēkam ir tikai instinktīvais ideāls, tikmēr par viņa ideālu kā jēdzienu, nemaz nevar būt runa, jo definīcija nepielaiž subjektīvas un speciālas viriācijas, bet mēģina nogriezties objektīvā, visumam piemērotā veidā, ievērodama stingri lietderīguma, daiļuma un tikuma prasības. Bet nenoliedzams ir, ka katras atsevišķas personas subjektīvais ideāls, kurš pamatojas uz subjektīvā lietderīguma, daiļuma un tikuma, ir radniecisks un stāv organiskā sakarā ar objektīvo ideālu, kas pamatojas uz vispārējā lietderīguma, daiļuma un tikuma. Tiklab viens, kā otrs ceļas no pastāvošās atziņas jeb, labāki sakot, no atziņas par pastāvošo un esošo. No tā apstākļa, kas neapmierina cilvēka prasības, ceļas ideāls. Ar to vēl nav teikts, ka viss, kas cilvēku apmierina, ir jau ideāls. Ņemsim gluži vienkāršu piemēru. Cilvēks jūt izsalkumu. Viselementārākā gadījumā viņš šo izsalkumu var apmierināt ar maizi. Bet šī maize var būt arī slikta. Tā gan varbūt apmierina acumirkliģu izsalkumu, bet to neapmierina visā organismā, maizes sliktā, pat skādīgā kvalitāte var sacelt ciešanas līdz ar to, ka tā arī baro. Te cilvēkam var rasties ideja par ideālāku, krietnāku barību. Viņam priekš sava organisma prasībām var rasties īpašs ideāls. Otrs piemērs: cilvēkā ronas ilgas vai dziņa zināt. Viņš grib zināt, kas viņš ir, kur viņš atrodas, priekš kā viņš dzīvo, kas viņa pienākums? Viņš šīs prasības var acumirkliģi apmierināt tikai pa daļai, dažreiz arī nemaz, bet prāts un apziņa tam pastāvīgi atgādina, ka līdz šo prasību apmierinājumam ir vēl bezgalīgi tālu, šīs vistālākās, viņam nepieietamās robežas kļūst viņam par ideālu, pēc kura tas tiecas. Tā redzam, ka cilvēks no *sava* ideāla netiek vaļā, kaut tas arī to gribētu. Citādi tas ir ar objektīvo ideālu. Ņemsim to pašu pirmo piemēru par barību. Ir cilvēks atradis sevī lietderīgu, organismam piemērotu, labu barību, te pienāk kaimiņš un saka: "Draugs, manim iet pavisam slikti: es esmu vājš, es nespēju strādāt, bet ēst gribas. Palīdz!" Sākumā cilvēkam tas tā kā nedabīgi, kā neparasti palīdzēt. Bet viņam ronas kaut kāda nojausma, kāda vāja ideja no tā, ka cilvēks, kurš tikai par savu vajadzību un prasību apmierinājumu domā, nav pilnīgs un drošs, ka tam arī jā rūpējas par labu apstākļu drošību, ka tam arī jāapmierina nupat pamodusēs līdzcietība, ka tikai izlīdzībā ar sava kaimiņa prasībām var tikt nodrošināts viņa paša prasību apmierinājums, ievērojot to gadījenu, ka arī viņš pats varētu kļūt slims vai nespēcīgs, sevī sagādāt barību. Caur skatu nākotnē un varbūtībā viņam ronas jau mazs sajēgums no šāda rakstura **objektīvā ideāla**.

Ņemsim atkal to otro piemēru par dziņu zināt. Ir cilvēks jau cik necik, šai dziņai paklausīdams, par sevi un savu apkārtni orientējies, ir tas nācis pie kaut kādas atziņas par to, cik daudz

viņš jau zina un cik tas vēlētos zināt, ka tam uznāk šaubas par to, vai viņš ir arī pareizi redzējis un dzirdējis, vai nebūtu labi, to pateikt arī citiem, izrunāt savu pārliecību un saņemt citu pārliecību, lai nostiprinātu savas zināšanas tiešamību. Otrkārt, viņā pamostas arī prieks un laimība, ka viņa zināšana pāriet arī uz citiem. Jo dzīvības uz priekšu tiecošais instinkts prasa, ka katrs organisms, ko tas atzinis sevim par lietderīgu un piemērotu, cenšas to arī dot savai sugai, savai šķirai. Kurš no šā dabas instinkta vai likuma attālinās, tas ietura deģenerācijas virzienu, tas arī attālinās no pozitīvā objektīvā ideāla un meklē viņa pretbūti: iznīcības ideālu. Caur zintēzi mēs nokļūstam pie objektīvā ideāla idejas, caur objektīvā ideāla idejas analīzi mēs varam mēģināt radīt ideāla jēdzienu.

Ideja ir mākslas dvēsele, jēdziens ir zinātnes serde. Ideja ir degoša, bezveidīga, plaša un neaptverama; jēdziens ir salts, sastindzis, tēlam līdzīgs, norobežots un stingri definēts visā savā būtībā. Bet nevar teikt, ka māksla tikai caur ideju, bez jēdzieniem būtu kļuvuse par īstu mākslu vai zinātne bez idejām, caur jēdzieniem būtu ko sasnieguse. Ideja, kura iet pāri jēdzieniem, tiek saukta par ārprātīgu, un jēdziens, kurš bez idejas būtu cēlies, būtu pilnīgs ūnikums vai brīnums. Var pat dažus jēdzienus bez bēdām identificēt ar idejām. Piemēram jēdzieni: telpas, laiks un mūžība ir tikpat labi uzskatāmi kā ideja. Jo lai gan mēs radām sevim jēdzienu "telpas", tomēr aptvert telpas viņu īstenajā būtībā, viņu neizmērojamā plašībā mēs nevaram, tur mums paliek tikai kāda neizsmeļama ideja, no kuras monstrezām dimensijām mēs nogriežam sevim jēdzienus pēc vajadzīgā lieluma. Tāpat tas ir ar laiku, mūžību un kauzalitāti. Un ņemsim mēs jēdzienu "cilvēks". Ja cilvēks būtu absolūti noteikts, ja tas nebūtu attīstījies no tā, kas nebija cilvēks, ja tas netiektos uz to, attīstīties par to, kas nebūs cilvēks, bet augstāks par to, tad mēs varētu varbūt radīt sevim pilnīgu jēdzienu par cilvēku. Caur abstrakcijām, no tā vien, ka vēsturiskā un pārzināmā laikā cilvēku īpašības gaita, daba daudz maz sakrīt, mēs varam sevim varmācīgi radīt kaut kādu jēdzienu "cilvēks". Cilvēks kā cilvēcības ideāls vēl nav dzīvojis, tāpēc mums arī pilnīga un absolūta cilvēka jēdziens ir svešs. Un cilvēks dzīvo tikai mūsu idejā. Drusciņ citādi tas ir ar jēdzieniem "govs" un "zirgs". Te "govs" ideāls būtu tā labākā govs no visām. Ideja, ka būtu laba tāda govs, kas dotu miljonu stopu piena par dienu, nebūtu vairs domājama kā prātīga, jo šis nodaļas ideālisms, kurš attiecas uz praktiskumu, norobežojas pats caur reālās varbūtības jēdzienu. Praktiskās idejās un jēdzienos drīkst iet tikai tik tālu, cik to piedzīvojumi un prātīgi reālās varbūtības aprēķins pielaiž. Te jēdzieni arī nodibinājas pamatīgāki un pilnīgāki. Putns ir putns, koks ir koks. Jēdziens, no piedzīvojumiem, skaidras atziņas un reālas varbūtības kalkūlācijas radīts, izslēdz katru patvarīgas idejas monsturu. Bet kā redzējām, pie jēdziena "cilvēks", šis jēdziens ir vairāk ideja, nekā apaļš jēdziens. No tā mēs slēgsim: ka jo elementārāks ir kāds priekšmets vai kāda būte, jo pilnīgāks ir mums jēdziens no tā un jo lielāka ir mums katra ideja par viņa būti: jo vairāk transcendentā ir būte, jo vājāks mums ir jēdziens, bet jo dzīvāka ideja no tā.

Ja mēs no cilvēka sagaidām, ka tas attīstīsies par kaut ko vēl augstāku, nekā tas jau ir, tad jēdziena robežas par viņu pāriet jau bezgalībā un līdz ar to idejā, kamēr jēdziens par govi, no kuras mēs nekā augstāka nesagaidām, norobežojas un paliek gandrīz konstants. Gandrīz zofistiski tas skan, bet tomēr ir pamatoti, ja tad mēs sakām, ka cilvēks par govi zin vairāk nekā

par cilvēku. Tad, saprotams, arī cilvēka pasaule ir idejā plašāka un lielāka nekā jēdzienā. No idejas un jēdziena "cilvēks" tad pāriesim uz ideju un jēdzienu "ideāls cilvēks" jeb, labāki sakot, ievērojot objektīvo atziņu, "cilvēka ideāls", un mums jēdziens vēl vairāk sašaurināsies, kamēr ideja kļūs plašāka un lielāka. Bet ja nu ideāls ar savu dabu mīt vairāk idejā nekā jēdzienā, ja tas, savā stiprumā arvienu vairāk pieņemoties, beidzot pāriet tikai idejā un ar jēdzienu mums vairs nav aizsniedzams, tad mēs to beidzot varam identificēt ar visas radības pamata motīvu, ar pasaules pirmcēloni un viņas beidzamo mērķi. No subjektīvā praktiskā ideāla attīstās objektīvais praktiskais ideāls, no objektīvā praktiskā ideāla ronas nojaustās, bet nesajēgtās labākas nākotnes ideāls ar subjektīvu raksturu, tad no tās izceļas pilnīgas neatkarības ideāls, vispēdīgi mūžīga skaidrība un harmonija spēkā un matērijā. Tik tālu var sniegties mūsu ideāls kā ideja. Kā jēdziens tas vēl paliek tālu atpakaļ. Caur zintezī mēs varam kāpt augsti, caur analīzi mēs sasniedzam tikai esošo un tveramo. Idejai ideāls eksistē, jēdzienam nē, ja mēs lietas, būtes, parādības un apstākļus vērtējam zintetiskā ceļā, t. i., salikdami un radīdami ideālu iz esošā, kā vēl neesošu.

Ņemdami to labāko esošo par ideālu un to analizēdami, mēs radām jēdzienu, bet ideja tad pazūd. Bet vienīgi tajā, t. i., idejā slēpjas ideāla īstā būte un daiļums. Ja ideāls būtu tas labākais no esošā, tad esošais nejustu instinktu un dziņu tālāk attīstīties, augstāki pacelties. Bet visas attīstības noslēpums izskaidrojas caur to, ka ideāls mīt ārpus esošā, jā, ārpus esamības, bet tomēr tiešāmībā. Tad arī droši varam teikt, ka ja var būt kāds princips ārpus esamības, tad viņa būte ir tikai ideja un jēdziena mēs no tā nevaram radīt. Kā nu var izcelties tāda pretruna? Kā var būt kāda lieta, kuras nav? Ideāls atronās ārpus esamības, un tomēr viņš tiešām ir, jo viss tiecas uz to, kas attīstās! Te mēs nokļūstam pie tā lielā brīnuma, ka ir lietas, kuras vispirmā sākumā ir bijušas un kuras paliks arī vispēdējās, kā tas visaugstākais, vispilnīgākais un visdziļākais. Ideāls ir tas maldu tēls, kurš nāk no pirmatnības gara daiļuma idejas, kurš spiežas cauri visai materijai un to vilina sevī līdzī uz beigu pilnību, kura jau bija kā nelokāms princips pirmatnībā. Mūžības elipses ceļā ideāls visu radību novedīs beigās pie pirmatnības idejas, tad ideja kļūs jēdziens un ideāls pats kļūs patiesība.

Bet ideāls nav tik priekš cilvēka vien. Ne tik cilvēks vien attīstās un tuvojas ideālam, bet attīstās tas viss, pie kā cilvēks saistīts. Un cilvēks jau ir pie visa saistīts. Viņa dzimšana un nāve ir tikpat ievērojams notikums, kā kādas saules sistēmas izcelšanās un sabrukšana. Ideālam pakal steidzoties, abi nogurst un iznīkst. Tālu priekšā visām lietām ir ideāls. Bet mūžība visas lietas tuvina ideālam. Tas mirdz kā rīta zvaigzne pasaules būtēm savā maģiskajā spožumā. Viss tiecas uz to, viss ir, lai būtu priekš viņa – Ideāla. Neviens nav viņa vaigā redzējis, daudzi ir par viņu smējušies, bet šie smieklī noriet vaigu bālumā, kad Viņš tavas nojausmas ēnā sāk izaugt kā neaptverams, šausmīgs brīnums. Un tu jūti, ka tevīm jātaisās ceļā uz labāku pasauli.

LAIKS, TELPAS UN PAMATS¹

Filozofiska studija

Laiks ir pastāvības, pārejas un darbības kopējā forma, kura izceļas iz viena no pasaules eksistences pamata principiem, kura arī vienkārši nosauc laiku. Bet pastāvības, pārejas un darbības laika jēdziens būtu cilvēkam neaptverams, tikai pēc pastāvības, pārejas un darbības formu studiju slēdziena mēs nokļūstam pie ilguma jēdziena, kuram atrodama vienība jeb mēraukla caur salīdzinājumu ar īsumu. Pastāvība ir ārpus salīdzinošā ilguma un īsuma, viņa ir, tā sakot, pats ilgums telpās, materiājā un enerģijā, kamēr pāreja un darbība tiek mērotas tiklab caur ilgumu, kā arī caur īsumu. Pamats, telpas un laiks ir tās trīs pasaules eksistences principu formas, kuru zistēmā stāv materiija un enerģija. Tiklab telpas un pamats stāv visos laikos, kā arī laiks telpās un pamatā. Jēdzieni laiks un telpas ir elementārāki nekā jēdziens pamats. Pamats (*Grund*) stāv no mūžības, no kura ņemti citi eksistences principi un veidi. Pamats ir neizsmeļams ideju, vielas un enerģijas avots, no kura laiks telpās atrisina darbību, notikumus, ar vārdu sakot, visu redzamo un neredzamo pasauli, kurā mēs piedzimstam, dzīvojam un nomirstam. Dzīvības veids nāk no pamata, kur dievišķs spēks aizkustinot, rada visus tos brīnumus, kurus mēs saucam par radību.

Radības priekšmeti paši pastāv no materiijas un enerģijas, kamēr viņu stāvoklis eksistencē atbalstās uz pamata, telpām un laika. Šo priekšmetu apstākļi ir maisīti, tie neizceļas tikai caur materiijas un enerģijas veidu viriācijām un kombinācijām, bet arī caur galveno triju eksistences principu virzieniem savā kopojumā uz mērķi nākotnē, iz cēloņa pagātnē, caur līdzekli tagadnē. Šos radības priekšmetu apstākļus apskatot, filozofijā varētu ievest jautājumu: cik plašs un liels ir katra indivīdija apstākļu viriāciju tilpums tiklab subjektīvā, kā objektīvā stāvoklī? Vai laiks ir, attiecoties uz katra indivīdija likteni, neizsmeļams un neaprobežots jeb minētiem apstākļiem ronas beigās caur zināmas pamata kārtas izbeigšanos, mērķa sasniegšanu telpās un vielā, kamēr enerģija, tā sakot, izbeidz savu līdzekļu lomu un top par sasniegtā mērķa uzturas faktoru laika formā? Vai laiks varētu kādreiz izbeigties? Nē! Gan jāpieņem, ka lielās laiku periodes, kuras noslēgtas, top nosauktas par piepildītu laiku, kur dabā tiek ievesti jauni paņēmieni, jauni principi, ir dažāda rakstura, dažādas ipašas krāsas, kuras pieveras cita citai un var tikt gluži izbeigtas un pieskaitītas klusajai, izbijušajai pagātnei, bet laiks pats, zem kura noteikuma (*Bedingung*) tiek uzturēta pastāvība, nevar nekad pilnīgi notecēt un pilnīgi izbeigties! Trīs galvenās laika formas: tagadne, pagātne un nākotne izceļas zem pamata kārtības, telpās, iz laika pastāvības principa, zem ciešas vienības likuma, stingrā pamata ideju atrisināšanas darbībā, kuras kopotas, stāv pilnīgā vienībā, aptverošas visas telpas, visu pamatu, kā tiešamības veids, kā neapgājams un negrozāms likums pār visu radību! Tagadnes forma ir šķirta no pagātnes un nākotnes formām caur tiešu intelektuelas apziņas priekšstādību individuelās un immatrielās enerģijas sfērās par

¹ Pirmo reizi iespiests Misiņa un Plūdoņa red. J. Poruka rakstu 8. sēj., 196.–202. lpp. Raksta beigās datums: Rīgā, 20. jūlijā 1909. gadā.

lietu būtību tiklab objektīvā, kā arī subjektīvā kārtībā, par enerģijas lietišķo un ārpuslietišķo darbību materiā un par abu: materijas un enerģijas kopveida stāvokli telpās uz no pamata mūžam uzturētā ideju līdzsvara, starp cēloni un mērķi! Bet, neskatoties uz šo triju laika formu šķiršanu, laiks pats stāv un paliek ciešā, iekšējā vienībā, tā ka vistālākā laika pagātne ir tomēr saistīta ar tagadni un nākotni, un šajā vienībā laiks stāv ārpus mūsu intelektuelās apziņas robežām, kaut gan intelektuelā apziņa tam šajā vienības formā piekļūst tiktālu, cik to tiešamības vēsture, loģiska nojauda par nākotni, personīgie piedzīvojumi mums atļauj aptvert. Laika pagātne visā savā pilnīgumā ir tomēr kas cits, nekā pagātnes vēsture, kuru varētu kopot iz cilvēces un dabas vēstures, – notikumi ar lietām, ar materijas un enerģijas veidiem, kuri mūsu prātiem pieietami, ir cits, nekā laiks pats, kurš, no vispirmātnējās darbības sākot, ir un paliek stāvot kā svaru kausā, kā slēpts paralēls spēks tagadnei un pagātnei, visās trijās formās eksistējošs, tiklab tagadnē, kā pagātnē un nākotnē. Var sacīt: katra laika forma atrodas otrā laika formā, tomēr vispilnīgākā, visskaidrākā un spēcīgākā laika forma ir un paliek tagadne! Tagadne nekad neizbeidzas, un tomēr mēs redzam, ka tas, kas iz mūsu dzīves bija kā tagadne, tagad nu ir pagātne! Šis laika brīnišķīgais raksturs atļauj, ka dzejnieks drīkst sev ņemt drāmai, romānam, stāstam vai dzejai vielu iz pagātnes, to apstrādāt un formēt tā, ka mēs, to lasot vai uz skatuves redzot un no tās dzirdot, jūtamies kā tagadnē, kaut gan šī ir tikai fantazijas tagadne, kuras darbība norisinās tālā pagātnē. Laiks ir liels un spīdošs, tāpat kā telpas bezgalīgi plašas un neizmērojamas! Pamats ir dziļš, augsts un neizsakāmi bagāts! Laiku mēra, kā jau pirmāk teikts, ar ilgumu un īsumu. Bet visvienkāršākā un vispraktiskākā laika mērošana notiek caur dienas, mēneša vai gada garumu, šis lielākās laika vienības iedalā mazākās daļās: stundās, minūtēs, zekundēs. Viena minūte ir visai īss laiks, viens gads, salīdzinot ar vienu minūti, ir jau ilgs laiks, tomēr īstais ilguma jēdziens sākas ar jēdzieniem: 1000, 10.000, 100.000 gadi, un to var arvien tālāk paplašināt, kamēr rēķinot nogurstam, atzīdami, ka laika neizmērojamais ilgums virzās ar inercijas raksturu, apbalvots kaut kur, kā dziļumā, kā plašumā un tālumā, kur mēs to vairs nevaram aptvert. Īss laiks, kā teikts, ir, piem., minūte, bet vēl īsāks laiks ir zekunde, un to pašu zekundi var matemātiski dalīt, tāpat kā atomu iz materijas, vēl sīkākās daļās, kamēr tāpat nokļūstam līdz skaitļiem, kuru būtību un piemērošanu vairs nespējam aptvert.

No mums aprēķinātais matemātiskais laiks nekad īsti nesakrīt ar būtisko laiku, kurš īstenībā ir patiesais matemātiskais laiks, jo priekš pārejas no novērošanas uz slēdzienu, no slēdziena uz nozīmi arī vajadzīgs laiks, un to pieskaitīt vai atņemt, tāpēc ka tas pastāv iz īsiem gabaliņiem, nav iespējams, un pulksteni, to groza, tā sakot, pēc patikas tajās mazajās robežās, kurās tiek atļautas kļūdas vai neizbēgami trūkumi. Astronoms redz zvaigzni noejam, bet, iekams tas uzstādīs savu pulksteni līdzās teleskopam, paiet jau laiks, iekams tas noejošo zvaigzni ievēro, ir zvaigzne jau īstenībā nogājuse, astronoms laika īsuma visšaurākās robežās rīkojas pēc patikas, tā sakot, valda par to! Bet laiks pats norit netraucēts, vai pulkstens bijis vai nebijis. Stunda nav rādīta, bet ir caur dienas garuma iedalījumu aprēķināta. Tāpat ir ar minūti un zekundi. Ar dienu un nakti, kuras ilgumu un garumu noteic ar 24 stundām, 48 minūtēm, 48 zekundēm, tas jau ir citādi. Diena ir atrodama dabā, tā ir vai nu īsa, vai gara, bet ar savu nakti kopā tā līdzinājas otrai dienai ar tās nakti kopā! Bet kuru nakti pieskaitīs, piem., 20. jūlijam? To nakti uz

21. jūliju jeb nakti no 19. jūlija uz 20. jūliju? Manas astronomiskās zināšanas ir par mazām, lai es varētu uz šo jautājumu dot atbildi, bet jautājums rāda, ka arī šīs laika mērauklas, kuras dabā atrodamas, neļaujas, tā sakot, pēc patikas nogriezties, bet paģēr brīnum daudz novērošanas un darba, kamēr var stāties pie nopietnas laika salīdzināšanas un mērošanas. Nopietnam laika novērotājam dažreiz uzmācas līdzīgas parādības tagadnē iz pagātnes, tikai dzīves apstākļi ir citādi, viens ir no bērnības sasniedzis jaunību, otrs no jaunības pusmūžu, trešais no pusmūža vecumu! Daži ir jau miruši, kas reiz citādi šai dienai līdzīgā dienā vēl dzīvoja, daži ir pēc tam piedzimuši. Neviļus ronas fantastisks jautājums, vai nevarētu būt, ka dzīve vēl kādreiz atkārtojas? Vai nevarētu notikt, ka līdzīgai dienai iz pagātnes rastos arī līdzīgi dzīves apstākļi, it sevišķi tie, kuri atnesa laimi?

Zināms, tie ir sapņi! Kas ir bijis, tas vairs neatgriežas! Mēdz teikt: viss paiet! Bet, vai viss paiet, ir jautājums. Viss nekad nevar paiet! Viena daļa vai daļiņa, kaut arī tā visu mazākā, paliek no katra un nav ne caur kādu laiku iznīdama un iznīcināma! Kas tagadnē dzīvo, priekš (tā) ir uzturēts līdzsvars pagātnē un nākotnē, jo laika visās formās valda stingra vienība. Mūsu liktenis stāv zem mūžības, bet vai tas mūžībai ies visur tur līdz, kur ir runa par cilvēci, ir jautājums? Mūžība ir vēl dziļāka, ilgāka un tālāka savā būtībā, nekā laiks. Varētu gandrīz teikt, ka laiks ir tā vienīgā mums pazīstamā mūžības forma! Tāpat telpas ir īpaša bezgalības forma un pamats liekas esam cēloņa produkts! Īstenībā tā nav! Mūžība ir jēdzisks paplašinājums no jēdziena laiks, telpas aptver arī "bezgalību", un cēlons nāk iz pamata!

Stingrā filozofija neatļauj fantastiskus prātojumus. Tajā jēdziens pie jēdziena, loģiski un prātiģi, empīriski un intelektuēli nākas iestrādāties zistēmā, kurā spekulācijas un maldināšanās jūt tāpat, kā nepatikšanas un errastības! Filozofijā laiks nav citāds, nekā tas ir tiešamībā, telpas nav citādas, kā tas stāv un pildās vai tukšojas, un pamats nav citāds, nekā tas satver sevī visu ideju un lietu pilnību un bagātību! Es saku: pilnību! Vai uz pamata varētu rasties tukšība? Var runāt par tukšām telpām, jo jēdziens "telpas" atļauj sevim vietu jēdzienam "tukšība", "tukšums", bet cik tālu, kur? Tas ir jautājums. Vai var teikt: telpas aizvirzās, ja domājam, cik tālu sniedzas telpas jeb kur tās iesākas? Arī matēmatiskais jēdziens par telpām gluži nesakrīt ar filozofisko jēdzienu "telpas", jo matēmatika salīdzina un mēro lielumu un tura telpas par lielāko matēmatisko lielumu, kurš aptver visus citus! Filozofiskais jēdziens "telpas" ir cieši saistīts ar jēdzieniem "laiks" un "pamats". Zināmā laikā virzāties zināmā tālumā telpās no zināmas idejas dzīti vai vadīti, no idejas cēloņa sākot līdz viņas mērķam vai uz mērķa pusi! Iz tagadnes un vietas veidojas klātbūtne, iz klātbūtnes un motīva – noteikums, zem kura stāvam, caur ko dabūnam jēdzienu no katēgoriskā imperātīva! Ir zināma runa par brīvo gribu, tajā pašā vietā, vienā un tajā pašā laikā var cilvēks iet uz priekšu vai atpakaļ. Bet vai uz tā paša pamata? Vai var būt divi motīvi vienam virzienam jeb divi virzieni vienam motīvam? Noteikums izšķir par gribas brīvību vai saistīšanu! Tas notiek tik ātri, ka mēs to nemanām! No kā tas nāk? Tas nāk no laika ietveršanas pamata vissmalkākās fugās, no pamata ideju reālizēšanas vajadzības un varbūtības, esamības un tiektamības zistēmās, kuras lietu galvenā būtība, iz galvenās idejas nākot, papildā, dodot noteikumu!

Ja noteikums atkarājas no visas dzīvās radības intelektuelās enerģijas kopotences, tad varētu būt runa no kopējās brīvās gribas, pie kam brīvā griba pāriet brīnišķīgā ātrumā kā dzirk-

stele no viena uz otru, un labi, ja katrs šo dārgo brīdi izlieto! Citādi ir jāpieņem, ka noteikumu dod augstāka vara, kuru mēs saucam par Dievu! Telpas ir priekš visa brīvas, tās ir devušas un dod vietu prātam un bezprātībai, cēlonim un iznīcībai, telpu raksturs no dzejas stāvokļa izrādās šausmīgs un tumšs un tvīkst pēc gaismas, kā laiks pēc taisnības un ātruma, bet pamats ir tik bagāts, kas pierāda, ka laiks iet drīzāki ar likumu lēnām uz priekšu, nekā cilvēka iedomas par laika reformu, caur kuru mērķi sasniegtu, pēc viņa domām, ātrāki! Mērķis filozofijā nav tas, lai to saķertu kā putnu vai spēļu lietu jeb kā iemilētu līgavu, bet tas ir likts kā neizsmeļamā tiecības un tiekamības būte, kuru izdibināt mums ir neiespējams, mums viņš dārgs caur savu ideālo raksturu, caur savu idealitāti *a priori* un *a posteriori*! Mērķis ir lieta par sevi, nūmenons, kura fēnomeni pievelk katru lietu no cēloņa! Iz cēloņa un mērķa ceļas noteikums, un brīvā griba nevar citādi virzīt lietas, kā uz mērķi iz cēloņa, kaut gan pamats, telpas un laiks to atļauj! Šī atļauja caur pamata bagātību, kurā slēpjas *pro* un *contra* priekš pārlietamā darbības virziena, plašajās telpās un ilgajā laikā ir dota no kā? Kam noteikums ir, tā sakot, rokās. Bet vai tad noteikums ir tik bargs un netikls vai pat nelietīgs, ka pielaiž zādžības, slepkavības un citus noziegumus? Intelektuelās enerģijas centrālsfērās valda vai nu miegs, vai aplams princips! Tā teiktu modernais materiāls un enerģijas pētnieks. Bet ko teiktu filozofs? Telpas ir ideālas un pilnīgas, laiks ideāls un spīdošs, pat liels, pamats ir bagāts un neizsmeļams, tāpat ideāls, no kā var celties nelietības? No kļūdām! No kurienes ceļas kļūdas, kad galvenie eksistences principi visā pilnīgumā un plašumā ir ideāli? Kas to zina, lai par to raksta, tādu interesantu rakstu katrs labprāt lasīs!

Kopoti raksti. – 16. sēj. – 65.–71. lpp.

AFORISMI¹

Viens ceļš, kurš ved caur pasauli, paliek mūžam nemīts un nestaigāts: ceļš uz patiesību. Pa otru staigā visi: pa maldu lielceļu. Vai tā nav zīme, ka visa daba un viss ir patiesībai pretī?

* * *

Nezināšana – tas ir tas demons, kas visu radību posta. Ak, kaut mēs zinātu patiesību, tad mums nevajadzētu nedz naudas, nedz mākslīgu vērtību! Veltas iedomas ir cēlušas kaislības, naidu, karus un netiklības. Kaut būtu pareizā doma un pareizā jūta, tad būtu zināšana – ideāls, laime!

* * *

Dzīve ir patiesības sapnis; un šā sapņa patiesība ir nāve.

* * *

Miers posta, nemiens mūs ved uz priekšu. Nemiers ir progresa cēlonis, nemiers ir cilvēces glābējs. Miers ved mūs pie bada, nemiers mūs baro.

Kopoti raksti. – 16. sēj. – 73. lpp.

¹ Pirmie divi aforismi pirmoreiz iespiesti "Māju Kalendārā" 1906. gadam 83. lpp., pēdējie divi – Ligoņa red. J. Poruka rakstu 2. sēj. (1912., 155. lpp.).

DOMU GRAUDI UN PELAVAS

Ar meliem tiek tik tālu, cik tālu melš; tiklīdz pasprūk viens teikums patiesības, tad melu būve sabrūk.

* * *

Kamēr cilvēks ir jauns, tikmēr tas netic labām mācībām; pusmūžā viņš no tām izvairās, un vecumā viņš mācās tās no galvas.

* * *

Tolstojs domā, ka māksla arī ir līdzeklis, lai cilvēku pavestu uz netiklību – vismaz uz laulības pārkāpšanu; es domāju, ka, izņemot tīro reliģiju, cilvēkam nav neviena tik droša līdzekļa iemantot sirds cēlumu un turēties pie tiklības, kā īsta, nemākslota māksla. Kas ir nemākslota māksla? Tā, kura izceļas māksliniekam, apzinoties sakaru ar mūžību, un ticība uz augstāku spēku, kas ir kā dzīvība, mūsu miesīgām acīm neredzama, un kā vidūtājs ved un uztura mūs sakarā ar Radītāju.

* * *

Jaunība aizspīd līdz vecumam. Gādāriet saviem bērniem saulainas dienas.

* * *

Luterāņu baznīca ir tagad vairāk katoliska savā praksē, nekā katoļu baznīca Lutera laikā. Tās palaidnības, kuras luterāņu garīdzniecība un viņas kalpi dara, pārspēj katru fantaziju par liekuļu un intrigantu slepenu dzīvi. – Pirmā un svarīgākā reforma ir atņemt luterāņu baznīcai katru administratīvu varu...¹

Kopotī raksti. – 16. sēj. – 75. lpp.

J. PORUKA VĒSTULE P. ZĀLĪTIM²

Mīlais doktora kungs!

Beidzot esmu ticis galā ar Tavu apcerējumu "*Kants Lehre von der Freiheit*" (Kanta mācība par brīvību) un ļoti priecājos, ka esmu mācījies Tevi pazīt kā domātāju. Interesantākais Tavā darbā, pēc manām domām, ir Tava kritika par Kantu "*Ding an sich*" (lietu kā tādu) un par viņa "inteliģiblo karakteri". Lai gan Tavu ideālo tieksmi cilvēka gribu visur lūkot indetirminēt (t. i.,

¹ Rakstnieka reliģijas izpratne veidojas hernhūtiskā piētisma ietekmē, vēlāk viņa pasaules uzskatam vairāk atbilst neoplatoniskais iracionālisms un panteisms. Tāpēc J. Poruks ne tikai kritizē oficiālo baznīcu no ideālizēta kristiānisma ētikas viedokļa, bet arī rekomendē tai atņemt laicīgo varu.

² Vēstule pirmo reizi publicēta IMM, 1922., Nr. 1, P. Zālītes tulkojumā, kas pārpublicēts Kopotajos rakstos. Vēstules oriģināls bijis vācu valodā. Tulkojums gan atspoguļo darba saturu, bet terminoloģija ir latviešu filozofa Pētera Zālītes izvēlēta.

lūkot rādīt, ka tā brīva) cienu un man gribētos jo augsti vērtēt, it īpaši tāpēc, ka organisku būtņu attīstība liekas liecinām gribas brīvībai par labu, tad tomēr, neskatoties uz to, es palieku Kanta stāvoklim tuvāk, tā kā "*Ding an sich*" – "lieta kā tāda" (noumens) spokojās arī manā galvā, un viņa tur jau bija, iekams es Kantu vēl nebiju lasījis.

Kanta "*Ding an sich*" – *noumenon* – "lieta kā tāda" rādās būt kas lielisks, visā varbūtībā viņi – šie noumeni – ir kas gluži patiesi un domājams, kaut mēs viņus arī nevaram uztvert ar saviem jutekļiem, tad tomēr mums par viņiem ir nojausma (*eine Ahnung*), un šī nojausma ir mums visiem. Noumenus – "lietas kā tādas" (*die Dinge an sich*) mēs varam skatīt tikai garā, tāpat kā arī mūsu idejas mēs varam skatīt tikai garīgi. – Gan mēs drīkstam par viņiem šaubīties, bet pilnīgi atmest nekad. Kaut arī jutekliski mēs varam tikai to uztvert un aptvert, kas laikā un telpā, tad taču mēs varam sev jautāt, vai telpai nav vajadzīga atkal cita telpa, lai tā varētu būt, un vai arī laikam tāpat nevajadzētu sava laika, lai pasaule mums to varētu sniegt, ko tikai lietu maiņā iespējams sniegt? **Tāpat telpa un laiks, no kurām parādības dabū savu veidu un ilgumu, paši ir tikai parādība, nav nekas tāds, kas patiesi un mūžīgi eksistētu – pastāvētu, bet ir tikai provizoriski fēnomeni (*phaenomena*) – parādības, kuru cēloņi ir viņu noumeni (*noumena*) – "lietas kā tādas".**

Telpa parastā nozīmē, materijas karakterizētā, ir tā attiecīgā noumena parādība, noumena, kurš arī tad vēl eksistētu, ja neeksistētu pat substance vai materija. Nav tāpēc pareizi tas, ko Spinoza pieņem, sacīdams, ka telpa, pildīta ar substanci, ir Dievs, – viņa ir tikai Dieva parādība, **bet ne Dievs pats, kurš ir pirmbūte kā tāda (*das "Urding an sich"*) ārpus telpas un laika un ir patiesi esošais. Viņš ir Moira – liktenis, no kura savukārt tad atkarīgs katras parādības liktenis.** Viņš ir mūžība, kuras parādības ir telpa un laiks. Šis mūžīgais kļūst pašapzinīgs, tikai parādībās parādoties, pie kam Viens top Divi, jo tikai dualitāte ir īsta esamība – īstenība.

Tāpat, ja mēs pirmbūti kā tādu (*Das Urding an sich*) pieņemam un apzīmējam kā X un viņas parādību – fēnomenu = universumu – vispasauli – kā Y, tad panteistiskā formula skanētu: Dievs = X + Y.

Še man jāpiezīmē, ka katra lieta kā tāda – katrs noumens ir pirmbūte (*Urding*), pirmbūtes kā tādas (pirmnoumena) daļa. **Ar vārdu pirmbūte kā tāda (*das Urding an sich*) es saprotu un apzīmēju visu "lietu kā tādu" (noumenu) kopzumu.**

Kas attiecas uz inteliģiblo karakteri, tad es par to varētu runāt saprotamāki. Pieņemsim, ka Tev rokā, teiksim, puķu sēklas graudiņš. Pie tam par nākošo puķi Tu varētu domāt tikai divējādi: vai nu 1) ka organu forma, lielums, veids, krāsa un smarža ir jau noteikti jeb vai 2) ka organu forma, krāsa un smarža, kā īpatnējas, noteiktas puķu sugas pazīme, ir **noteiktas, veids jeb lielums turpretī nenoteikts.**

Vienu sakopojums – šai sēklas graudiņā ir laikā un telpā (laicīgs un telpisks), viņam tāpat ir empīriskais raksteris – raksturs, jo šo sēklu tak attīstīja puķe, kurai piemīt tā pašas īpašības, kā tai, kurai jāizaug no šīs sēkliņas.

Bet šādas vielu savienības nepieciešamība nāk no inteliģibla raktera – rakstura. Viņa ir cēlusēs caur kādas ārpus telpas un laika esošas dvēseliskas – garīgas būtes gribu. Tāpat sēkla, kas vēl nav dīgusi, ir, tā sakot, sintetiska – vienojoša starplieta starp puķi kā parādību jeb fēnomenu

un "lietu kā tādu" jeb noumenu, kurš ir šīs puķes ideja; viņš šīs sēklas graudiņš ir, tā sakot, puķes inteligēblā raktera produkts un šīs puķes empīriskā raktera pamats (*Grundlage*). Un tad, kad sēkla dīgst un puķe jau aug, krīt svarā un jāievēro gaisma, siltums, laiks u. t. t. Un tad mēs redzam, ka pat puķes lielums jeb veids ir ticis noteikts.

Tagad nu nāk cilvēka rinda.

Augstais – cēlais prāts un inteligence viņam tāpat pierē rakstīti un tur atspoguļojas kā grieķu Apolonam. Bet kur nāk prāts un inteligence, kuru idiotam trūkst?

Par gribas brīvību var pavisam runāt tik tad, ja pieņem, ka ir prāts, jo bez tā darbība būtu tikai mēģinājuma akts – produkts.

Prāts (*die Vernunft*) nav nekas *a priori*, bet ir kaut kas iegūts, mantojums, kurš palīdz tālāk iegūt – iemantot. Miesas dižība, viņas sastāvība, tās augstākā attīstības pakāpe top pašapziņa, šī cēlā augstākā pašapziņa nu ir prāta nākotne, un cilvēkam, kurš nu grib spert pirmo patstāvīgo soli, darīt pirmo patstāvīgo darbu, vajadzīgs šis prāts, lai viņš savā darbā būtu prātīgs. Visu prātīgo domu un darbību ķēdes sākotne slēpjas iekš kā dota, noteikta, **smadzenēs**, kas noteikts ticis jau mātes miesās! Daļa no šī prāta, mantojuma daļa tātad ir bez žēlastības noteikta, determinēta, bez kā cilvēks pats tur būtu jebkā līdzpiedalījies un līdzdarbojies, viņa noteikšana – viss cits, kas vēl prātam pāri paliktu, dibinās uz šā "mantojuma" "novērtējumiem un piedzīvojumiem", ir vēlāk "iegūtais" (*das Erworbene*).

Cilvēks ir it kā kuģis, viņa griba – tvaika spēks un viņa prāts – stūrmanis! Bet vai, ja stūrmānim trūkst piedzīvojumu un novērojumu!

Griba pati par sevi nav ne brīva, ne saistīta, **viņa ir tumša dziņa, kura karo par savu paradību**, brīvs ir tikai prāts, kurš straujajam, trakulīgajam svešiniekam piedots kā vadonis. Labi tam, kuram šis vadonis ir kā kāda augsti attīstīta, cēla sieva! Vai tam, kuram viņš piedots kā miegaina, pienākumus aizmirstīga sieva!

Mēs nu nonākam pie temata galvenā punkta, pie viņa kodola, proti, pie organisko būtņu attīstības, starp kurām cilvēkam pati galvenā loma.

Ja cilvēks būtu tikai laicīga un telpiska būte, t. i., eksistētu tikai kā noumena parādība laikā un telpā, tad attīstība nebūtu domājama, un ja pie šīs parādības – fēnomena arī varētu novērot pārveidības, tad tās vis nevarētu uzlūkot kā organiskās attīstības zīmi, bet tikai kā parādību, mēchanisku pārgrozību parādības – fēnomena karakteri vai kā līdzīgu lietu viriācijas (*als Variationen ahnlicher Dinge*); jo kāda lieta kā parādība – fēnomens (*phaenomenon*) nevar nemaz citāda būt, kāda nu viņa pašlaik ir. Parādībai – fēnomenam – kā parādībai ir tikai viens veids, viena forma.

Ja viena parādība pāriet otrā, tad tas liecina par viņas bojā eju un iziršanas nepieciešamību, tātad viņa nemaz neeksistē, bet ir tikai īstas lietas, lietas kā tādas – noumena uz laiku pieņemts veids.

Šai lietai kā tādai – šim noumenam nav vajadzīga nekāda attīstība, **viņa ir no mūžības uz mūžību noteikta – determinēta pēc sava raktera un īpašībām**; šai lietai kā tādai – šim noumenam vajadzīga tikai viņas karakteristikisko-raksturisko parādību maiņa, kuras, t. i.,

šīs raksturiskās parādības, ir, tā sakot, viņai visapkārt riņķi un gaida tik uz izdevīgu brīdi, lai varētu kā sava noumena parādības parādīties.

Šīs lietas kā tādas – noumeni ir identiskas ar idejām (domātas Platona idejas), kas ir katras parādības – fēnomena pamatā.

Tā tad atsevišķam cilvēkam kā parādībai – fēnomenam – nav savas īpašas, atsevišķas – individuālas lietas kā tādas, nav attiecīga individuāla noumena, bet visi cilvēki ir vienas un tās pašas lietas kā tādas – viena un tā paša noumena parādības jeb veidi, kurš, t. i., šis noumens, tad ir tas pirmcilvēciskais – visa cilvēku dzimuma, visas cilvēces ideja.

Šī cilvēciskā lieta kā tāda, šis cilvēku dzimuma noumens jeb cilvēku dievs tad ir tas patiesais, īstais Es, no kura mūsos atskan tik atbalss. Tāpēc būtu pareizāki, ja mēs sacītu: “manī grib” vai “mūsos grib”. Jo šis viens, kas ir cilvēciskās lietas kā tādas, cilvēka dzimuma noumena griba, ir priekš mums visiem noteicošais. Un no viņa arī nāk inteligiblais raksteris, kas determinē, noteic mūsu empīrisko rakteri.

Tā lieta kā tāda, tas noumens, kura parādība – fēnomens ir bērzs vai ozols, ir koks (koka ideja jeb koka noumens), kurš pats nav saredzams, bet kurš ir koka jēdziena pati būtība, viņa ideja – noumens.

Tā lieta kā tāda, t. i., tas noumens, kam pateicoties ir radušās un ir iespējamās Napoleona un Kanta parādības, ir cilvēks kā tāds, kura nevar saredzēt un kurš ir cilvēka jēdziena pati būtība.

Mēs tā tad redzam, ka ne koks, ne cilvēks neattīstās tālāk, bet bērzs, ozols, Napoleons un Kants parādās kā savu attiecīgo noumenu jeb lietu kā tādu **prēdēstinētas, t. i., jau iepriekš noteiktas, determinētas parādības**, attīstīdamas tādu krāsu bagātību, kāda tik telpas un laika apstākļos iespējama, lai tad atkal izzustu. Tie ir laikā un telpā parādošies fēnomeni, mainošies maldu tēli – veidi, kuri tikai veidotas līdzības no tā, kas kā dievišķi noumeni (idejas) mūžīgi eksistē – pastāv.

Rīgā, Vispārējā slimnīcā,
4. jūnijā 1896. g.

J. Poruks

Kopoti raksti. – 20. sēj. – 225.–231. lpp.

NĀKOTNES RELIĢIJA¹

Apcerējums par grāfa Ļeva Tolstoja un Frīdricha Nīcšes idejām

No pagānības līdz ateismam! Vai tad tiešām mēs vairs nevarētu iet tālāk? Mēs, cilvēki, kas abzolutu pilnību kā mūsu augstāko mērķi acīs paturam? Tiklab bakchantisko prieku reiboni,

¹ Raksta pirmpublicējums izdots Berlīnē, vācu valodā 1894. gadā ar pilnu nosaukumu “Die Religion der Zukunft. Eine Studie zur Prüfung der Ideen des Grafen Leo Tolstoi und Friedrich Nietzsches von Johannes Poruck. Berlin 1894. Latviski rakstu pārtulko filologs, vēlāk Latvijas sūtnis J. Sesks un tas izdots Līgotņu Jēkaba rediģēto J. Poruka rakstu 4. sējumā 1914. gadā, 51.–59. lpp. Raksts kā vācu, tā latviešu variantā iekļauts J. Poruka Kopotu rakstu 16. sējumā.

kā arī ciešanu nospiedošā klusībā mēs vienmēr mituši virs zemes un, pateicoties mūsu censīgās dvēseles dziņai, esam skāruši pat transcendentālā robežas. Atskan sauciens: tālāk! Vienmēr tālāk! Un neapturami, kā Kolumbus, lido mūsu neizbiedējamais gars pa priekšstatu bezgalīgām sfērām, lai beidzot reiz apsveiktu pilnības Ameriku.

Ģete saka: "Cilvēks maldās, kamēr viņš cenšas." Bet tad jau atdotos arī divaiņā roze, kad viņa, liegi smaršodama, uzsmaida saulei un augdama tiecas uz augšu. Jā gan, viņa novīst, viņas godība iznīkst; un ja viņa ar to nekā nenasniegtu, vai tad tā būtu alošanās? Tas bij divains sapnis, un tik tādēļ viņš bij tik skaists, ka tam vajadzēja pāiet. Vai cilvēka jūtas, kuņās parādās viņa iekšīgais cilvēks, nelīdzinās puķu smaršai? Dzejnieka dvēsele smaršo, un daudzi nododas šai smaršai. Nāk cits dzejnieks, izspiež pirmājo; vai tad pirmo baudīdami esam alojušies? Tā tik izliekas! Viņam tak ceļ pieminekli, piemin viņa vārdu, ja arī viņu nelasa. Viss, kas bijis, nav galīgi pazudis, tas līdzinās neapķūstoša, čakla gara krājumiem, kas pašlaik gan aiz atslēgas, bet patur savu vērtību. Viss piedzīvotais ierakstās mūsu dvēselē un top par mūsu garīgo mantu. Laika rokas ir vienmēr pilnas, un viņš pastāvīgi kaisa brīnumus alkstošās cilvēces klēpī. Vai tad viņš ar mums joko un mūs baro tikai ar maldiem un vilšanos? Vai vakardiena tādēļ maldijusēs, ka šīdiena ir citāda? Un šī diena steidzas vienmēr tālāk, lai reiz taptu rītdiena! Prasi vakaram, vai viņš tādēļ dienu uzskata kā alojošos, ka viņa ir **pārejoša**? Viņa tev atskan kā noslēpumaina, bet izveidota un pabeigta mākslas darba beigu akords. Vai lai ikkatra diena nebūtu patstāvīgs mākslas darbs? Un tā tas ir ar visu to, kas nāk no cilvēcīgās cenšanās.

Kad es ilgāku laiku **sagājos** ar ļaudīm, kas saucās par ateistiem, tad man bij jāpārliecinās, ka viņi tiešām arī tie ir. Mana pirmā izbrīnēšanās pamazinājās, kad es vēsturē atradu šo lietu cēloni. Ateisti bij tur, kur bij pāreja no vienas reliģijas otrā. Mūsu dienas var lepoties ar to, ka viņas radījušas daudz ateistu. Ateistiskais nekad nav nekā ievērojama radījis un ildzis tikai īsu laiku; tas ir ziema, kad sniegpuķeņi brāž un aplāj zemes virspusi, bet apakšā, dziļi zemē, sēkla gaida pavasari, un reiz viss būs zaļš!

Ja mēs nu prasām, kādai gan jābūt nākotnes reliģijai, ja ateisms droši vien ir tikai pārejas stadija, tad tomēr grūti par to iegūt jēdzienu, jo mūsu gara acu priekšā šis jautājums vispirms tēlojas tikai kā ideja. Iekams mēs šo jautājumu turpmāk apskatām un sevi skaidri priekšā stādāmies, mums jāiedala visi reliģijas veidi divās šķirās: pirmkārt, dabiskās, otrkārt, tīri cilvēciskās. Fakts, ka pēdējās seko pirmajām un nekad otrādi, mums māca, ka cilvēks rada pats sev savu pasauli, kuņu nav viegli sakausēt ar pārejo. Tanī pašā laikā mēs novērojam dziņu, kas pūlas viņas apvienot. Ir laikmeti, kur cilvēks dabai un daba cilvēkam vēlīga; bet kad viņi savstarpīgi iepazīnušies, tad viens no otra izvairās, cik vien iespējams. Cilvēks sāk ilgoties pēc paradīzes, daba atrauj viņam savu varu un tam pamet tikai brūces un slimības.

Šinī vientulībā rodas tīri cilvēciskās reliģijas, kā, piemēram, budisms un kristīgā ticība. Kāds cilvēks jūtas aicināts dzesēt savu līdzcilvēku dedzinošās slāpes pēc paradīzes; viņa vienīgais ceļš uz dziedinošā ūdens avotu ir atsacīšanās un spītēšana dabai. Viņš apsola mūžīgi skaisto dzīvi pēc nāves; šās pasaules dzīve viņam ir mocība un gaudas. Ap mums plosās pesimisms!

Šai pesimisma reliģijai seko ateisms; dažās tautās, kā, piemēram, pie veciem grieķiem, viņš seko optimistiskai dabas reliģijai (izņemot dažas atsevišķas personas, piemēram, Sokrats). Un

kas seko šim ateismam? Jā, katras lietas beigas skaņ viņas sākumu. Un cilvēks tomēr paliek dabai miļš, ja viņa neatrod nekādu augstāku, viņu atzīstošu būtņi; viņa mēģina ar cilvēku samierināties; viņa kairina tā juteklus, un cilvēks, no baznīcas nākdams, nokāpj Venus kalnā! Diezgan! Dabai lielāka vara pār cilvēku, nekā pēdējam pār viņu! Kamēr daba ar cilvēku iet roku rokā, tamēr viņš pagriež kristīgo Dievam un viņa valstībai muguru, un kad tā viņu atstāj, tad viņš šķirsta citīgi savu lūgšanas grāmatu. Un tā tas iet nožēlojami tālāk – līdz ateismam, kur cilvēkam vairs nav nekā svēta. Viņš klibo un alojas kā ārprātīgais. Ne dzīvība, ne nāve viņam nav pa prātam, nekādas cenšanās, nekādas ticības, – tikai ietiepība un lieluma manija. Briesmīga ārprātība būtu cilvēka liktens, ja viņš sevī nenestu daiļumu. Tas sargā viņu no galīgas pagrimšanas, un dabai par spīti viņš rada mākslu. Mākslā mīt daile un dižums, un mākslenieka neapzinīga vēlēšanās ir, viņu dabiski radīt. Arī dabai ir šī vēlēšanās, un tā daba un cilvēks top no jauna vērsti viens pie otra. Idejas, ko mākslenieki sevī nes, ir paraugi nākotnes dabai, un cilvēks ir tas vienīgais, kas viņai rada tos daiļākos. Mēs redzam, ka tīri cilvēciska reliģija eksistē tikai mūsu pašu labad, bet dabiskā kopējās pasaules dēļ, kuŗā cilvēks stāv ar dabu tik ciešā satiksmē. Ticība ir kā nauda, par ko kaut ko var pirkt. Ateisms ir abzolūtā nabadzība, kuŗas sekas ir izmišana.

Bet kas sekos ateismam? Vai kristīgā ticība, pēc grāfa **Ļeva Tolstoja** uzskatiem, uzziedēs, kā "patiesa" un nevis vairs kā "mistiska", jeb varbūt **Fridricham Nīčsem** taisnība, kad viņš redz tālu, tālu tālē pārcilvēku, kuŗa reliģiju nevar noteikt uz gadu simteņiem visiem cilvēkiem, kas dzīvo dažādās zemes joslās, kā tas ir ar kristīgo ticību. Viņa neapzinīgi mita pārcilvēkā, un viņš to piepildīja saviem darbiem un savu veselību. Tātad reliģija viņā būtu pārveidojusēs saskaņā ar grozīgo laika gaitu. Viņam tā bijuse kā kaut kas ikkatram acumirklim nepieciešams, neiztrūkstošs un nevis, kā kristīgā ticībā, līdzeklis, lai droši iegūtu negrozīgu laimību pēc nāves!

Isti kristīgais domā par savas dzīves galu, bet starplaiku viņš atstāj bez kādas ievēribas. Jo katras reliģijas diženība pastāv galvenā kārtā tā sirsnīgā un dabīgā piepildīšanā, ko spēcīgā tagadne no mums prasa. Mūsu sirdsapziņa, mūsu estētiskās jūtas mums iedveš, kā mums jādara, lai mēs ar pārējo radību paliktu saskaņā. Ja arī daba vienā acumirkļi mums uzstāda tūkstoš prasības, tad mēs tomēr varam savā ziņā virzīties pēc spēka paralēlogramas; mēs varētu likties vairāk iespaidoties no visvarenākā, un mūsu attiecības pret dabu tomēr vēl būtu labas! Bet tā kā kristīga ticība pienākumam pret dabu atsaka jeb mēģina atsacīt, uzstādīdama **dzīvošanu pēc nāves** kā galveno lietu, tad ar to cilvēce radījuse kaut ko, kas viņu atraisa no pārējās dabas. Tiešām, šis kaut kas ir augsts, cēls, ticība jeb, labāki jāsaka, nojauta par būtību pēc nāves, bet ar šo pašapziņu mēs esam pārtraukuši mūsu iekšķīgo sakaru ar dabu. Kur kristīgā ticība jeb līdzīgas reliģijas valda, tur arī ir vairāk garīgi slimo, kuŗu normālie sakari ar dabu pavisam un galīgi sabojāti. Neievērodami laika prasības, viņi jau par daudz dzīvojuši iepriekš nelaikā! Ilgas pēc paradīzes, nāves u. t. t., miesīga un garīga nespēcība. Cilvēks vairs nevar to panest, ko spēcīgā daba pavēl, pasaules asais un stiprais iespaids uz mums liek mums izjust sāpes. Ja mums šodien būtu diezgan spēka katram acumirklim un katrai parādībai piebalsot, tad ar to būtu radīta svētlaimība. Mums nebūtu jāmit sāpēs, bet nāve mums uzbruktu kā miegs bērnam, kas, nupat raudzīdamies raibā sienā, jau nākošā acumirkļi iemieg. Mūsu nemiera un nemierības

pamats ir tas, ka mums ir atmiņas un ka mēs lolojam cerības, tas ir, mēs nesekojam laikam, mēs nepiebalsojam tagadnei. Tas ir tas slimīgais, mūs postošais! Vai ir kāds līdzeklis, kāds aizmirstības dzēriens, kas mūs izlīdzina ar laiku, mums liek aizmirst visas atmiņas un cerības? Ja šāds dzēriens ir iegūstams, tad mēs esam dziedināti un svētlaimīgi! Skaidri redzams, ka šis līdzeklis nav viegli atrodamas, raugoties no tā viedokļa, kuŗu ieņem mūsu gars. Tas tik tad būtu iespējams, ja piepešs ārējās dabas iespaids uz mums jeb dīvaina pārmaiņa uz zemes izsauktu šo samierināšanos ar laiku. Maigākā saules starā mēs tad varētu spiest dabu pie mūsu krūts. Bet tas nav priekš mums! Mēs nevaram citādi tapt, nekā mēs esam, vāji un dabas izmantoti: mūsu gribas spēks, tāpat kā mūsu patstāvība, ir līdzīgs nullei; caur lielisku notikumu dabā mēs tik atrastu savu nāvi.

Atgriezīsimies atpakaļ uz turieni, no kurienes mēs izgājām: pie vecajiem. **Mēs sevi nekad aiz matiem neizcelsim iz tīri cilvēciskā jūras.** Bet mēs varam peldēt un varbūt sasniegt kādu svētlaimības salu? Ne mēs! Bet gan tie, kuŗu dziņa, bet kuŗu spēks nemīt mūsu krūtīs. Tie ir nākotnes varoņi, kuŗiem jātop radītiem caur spēcīgu dabas iespaidu uz vakanto (neesošo) individuēlo. Tie ir varoņi, kas nekā nezina ne no sala, ne aukstuma. Pareizās attiecībās savā starpā un pret spēcīgo dabu, tā viņi izpratīs un baudīs pasauli, priekš kā mēs vēl esam par nespēcīgiem un maziem. Arī mēs iemiesojam zināmu abzolūtās varas ideju. Tomēr no šī iemiesojuma ir cēlies jēdziens par nepilnīgo, apstākli, kas runā pret abzolūto varu, no kuŗas viņš tiek nolādēts. Caur mūsu nespējas apziņu, kuŗa tik skaidri parādās mūsu ilgās pēc paradīzes, mēs esam no visa tā, kas spēcīgs, šķirti un atstāti savā ziņā. Mēs līdzināties nabagiem, kuŗi pārtiek no druscinām, kas nokrīt no kungu galda. Tomēr mums pašiem ir sava svētlaimība, kuŗu mums apsolījis Kristus. Viņa ģenijs nav mūs atstājis tukšā, ja arī daba, atzīdama mūsu nespējību, mūs pa pusei atstājuse. Mēs, kristīgie, paliekam uzticīgi Kristum. Ar dabu mums nav nekādas izlīgšanas. Ja arī mēs nebaudām to spēcīgo un vareno, tad tomēr mēs esam ieguvuši pašu par sevi nesalīdzināmi daļo un augsto: debesu valstību, maigo snaudu, kur nav nekādu sāpju. Nākotnes ticība nāks, jo daba grib tikt atzīta un saprasta. Viņa varbūt radīs sev tādas varoņus, kādi jau reiz dzīvojuši, kā mums par to stāsta mitoloģija, bet arī viņi atkal paies un viņu dzimums savā at-tīstībā tāpat atgriezīsies vājā cilvēcē, kā tas jau reiz notika! Dabas noņemšanās radīt sev īpatņus kā līdzekļus, lai sasniegtu un pagādātu kaut ko mums neizprotamu, nekad neizdosies. Ja viņa no mums prasa, lai mēs radām viņas dēļ kaut ko negaidītu, viņu atsvabinošu, tad izpildīšana ir neiespējama, jo mūsu dziņa mums pašiem atpestīties no viņas varas ir par daudz stipra. Mēs dzenāties ne pēc radošā, bet pēc atpestošā. Pirmais ir priecīgi jutekliskā daba; otrs – mūžīgi liegā mierdevēja, ar pasauli izlīdzinošā noliedzība (negatīvitāte). Kristus ir mums devis viņas apziņu. Un ja viņa ar' vairs nav kā sapņa dvesma, tad tomēr viņa ir mums vienīgais paliekošais un priecinošais.

Jā, pestīšana mums visiem, ja pārcilvēki ieņem mūsu vietu attiecībā pret dabu! Atņem daba mums pēdējo dzīvības elpu, tad arī nožūst sviedri no mūsu pieres un mēs – mēs topam svētlaimīgi sapņotāji.

[..]

Bet mūsu ir daudz, un kādēļ mūsu ir daudz, uz to jautājumu atbild mūsu darbība un

dziņa. Jo katrs cilvēks ir kādas dievišķas idejas iemiesojums, un līdz ar to katrā cilvēkā ir sava pasaule, kuŗa ar otra pasauli tikai tik tāli saskan, cik lielā mērā viņas visas kopā dod spēkam izdevību darboties. Jo varas priekšā ideja varējuse tikai tā attēloties, kā viņa darbotos, kad viņa tapuse pašapzinīga. Tā kā cilvēks ir tādas idejas iemiesojums, tad viņš atveŗ varai lauku, kur viņa arī individuēlā, ne tikai neapzinīgā dabā top par spēku un, radīdama īpatņos pretstatus, izsauc darbību. Darbība ir varas mērķis un tanī pašā laikā dzīves noteikums.

[..]

Grāfs **Ļevs Tolstojs** un **Frīdrichs Nīcše!** Kāds attālums starp viņu abu uzskatiem par cilvēcīgo pasauli! Pirmais ir mīlējams kristīgais, kuŗa sirdi, blakus mīlestībai, piepilda līdzcietība, otrs – ilūziju pilns pagāns, kam nevis pats cilvēks, bet ārpus cilvēka esošā pasaule svēta. Un, neskatot uz to, abiem tas pats mērķis: atrast ceļu uz patiesu, satura pilnu dzīvi.

Ļevs Tolstojs, kuŗš no abiem, bez šaubām, labāk pazīst lietas zociālo pusi, vienmēr aplūko cilvēka attiecības ar cilvēku un tic, ka kristīgumā atrodama tiklab viena, kā visu glābšana.

Frīdrichs Nīcše, kas bagātāks ieskatiem, griež savu skatu uz cilvēka attiecībām pret dabu un pasauli un tic, ka cilvēcei muļķības un vājības traucē spēcīgo un dievbijīgo skatienu uz ārpasauli.

Kamēr dižais krievs aprobežojas ar mājas laimi un mieru istabā, tamēr **Nīcšes** gars klejo pār kalnājiem, lai atrastu vietu, kur būtu būtnes, kas, no dabas varenīgo iesūkdamas, varētu viņu baudīt pilnīgi un patiesi.

Ļevs Tolstojs cer, ka cilvēkiem reiz jāieskata un ka tie arī reiz **atzīs**, ka viņi tikai no citu laimes varēs smelties savu pašu patstāvīgo laimi, ka no tagadējās zociālās dzīves jāattīstās īstai kristīgai būšanai, kad cilvēki reiz būs pārēdušies visu aplamību un nederīgu un visu sirdīs parādīšies patiesības vajadzība, vajadzība, kuŗu šimbrižam pazīst tikai retājie.

Vaļsirdība, mīlestība īstā Kristus nozīmē, pilnīgā atsacīšanās no meliem, visu to no mums prasa **Tolstojs**, tomēr viņš negrib domāt par to, kas dzīvē vienmuļīgs un gaŗlaicīgs, kas mūs biedē, pieņemot to, ka prasītais izpildās. Cilvēka dvēselei, kas vienmēr cenšas uz darbību un piedzīvojumiem, lai apmierinātu noslēpumaino laika dziņu, būtu Tolstoja ideālajā pasaulē jāpanes vairāk mocību, nekā tagadējā melu un viltus pasaulē. Ka pēdējais, cilvēku skaitam pieaugot, dabisks, jā, pat nepieciešams, to Jasnajas Poļanas pravietis negrib atzīt. Vara, meli un viltus ir tanī pašā laikā sabiedrības augļi un nepieciešamā barība. Kas jauns un priecīgs, tas melo vieglāku sirdi, nekā tas, kas pārdzīvojis dzīves grūtības un sāpju dažādības; tikai pirmais ir sabiedrībai patīkams, pēdējais padara atmosfēru nospiedošu. Bet tā kā dziņa pēc patiesības salīdzināma ar mijkrēsli vakarā, kur griba dzīvot pamazām atdziest, un viņas izdzišana mums atnes miegu, tad arī taisnība, tāpat kā miegs, ir iegūstama tikai katram par sevi; jo patiesība ir subjektīva, bet pie tam negātīva. Tā kā dziņa pēc patiesības ir tas vienīgais pamats, no kā var rasties vaļsirdība, tad pēdējā sabiedrības dzīvē nav domājama, tā ka viņa sastāv no līdzīgiem, bet ne absolūti vienādiem indivīdiem. Visu cilvēku absolūtā vienādība būtu neprātība dabā, un tad priekš visiem būtu tik viens vienīgs indivīds. Tā kā domājams, ka viena vienīgā persona varēja būt absolūti kristīga (un tā bij Kristus pats), tad ir saprātīgi attiecībā ar laika un telpas būtību, ka mēs savstarpīgi gan līdzīgi, bet ne absolūti vienādi. Tāpat kā ģimja vaibsti un ķer-

meņa proporcijas, valoda u. t. t. mūs šķir vienu no otra, lai gan mēs esam līdzīgi, tā atšķir mūsu jūtības savilņojumi un dvēseles stāvokļi mūsu iekšējo cilvēku no citiem, un tikai zem šiem noteikumiem mēs varam viens otram tuvoties. Tikai tas saista mūs vispār vienu pie otra, kas vienam piemīt lielākā vai mazākā mērā, nekā otram. Kristus cīņa Ģetzemanes dārzā viņam lika atzīt, ka laikā un telpā nav iespējama svētā valstība. Viņa apbrīnojamā bezgrēcīgā dzīve tomēr atstāja iespaidu tik uz tiem, kas lielākā vai mazākā mērā bij nespējnieki vai nabagi. Viņš redzēja, ka "Dieva valstība" veseliem un priecīgiem ir tikai utopija.

Mīlestība Kristus nozīmē gan ir vēsturisks produkts; viņa radās pēc tūkstoš par velti novītušām paaudzēm, tātad atzīstot dabiskā cilvēka niecību. Kristus prasīja pārcilvēkus: kropļus, kam tomēr vajadzēja būt jautriem un veseliem. Viņš dibināja atstātiem, slimiem un garā nabagiem valstību, tātad kristīgu valstību. Bet vai Dieva valstība, valstība, kur Dievs, bet ne cilvēks valda, var tapt vēsturisks produkts, tas ir, var rasties iz tās Dieva atziņas, ka viss tas, kas līdz tam laikam parādījies, bijis niecīgs vai nepilnīgs?! Dieva valstība ir bijuse, kāda viņa šodien ir un kāda viņa būs. Dīvains visums! Svēta daba! Ja mēs arī cilvēku valstībā neesam vaļsirdīgi, bet pilni melu un viltības, kur dzīves cīņa vainīga, tad attiecībā uz dabu un ārējo pasauli mēs esam patiesīgi un vaļsirdīgi, mēs milējam pasauli, mēs milējam dabu, mēs turamies cieši pie viņas. Bet ka mūsu laime un mūsu svētlaimība no mums bēg, neskatot uz vaļsirdību un mīlestību, ka Tolstojam pašam viņu nav, neskatot uz viņa kristīgo līdzcietību un mīlestību, un ka viņš, nemiera un iekšējo ciešanu pilns, pavada savas dienas, to mēs zinām arī **Frīdricha Nīcšes** nelasījuši. Bet caur pēdējo mēs esam skaidrībā, ka, neskatot uz mīlestību un vaļsirdību, pieņemot, ka mēs šos ideālus aizsniegtu, mūsu dzīve tak nebūtu laimīgāka! Tā būtu atklāti sirsnīgāka un ne vairāk! Kapa klusums valdītu mūsu sabiedrībā.

Frīdrichs Nīcše vēl stiprāki ilgojies pēc Dieva valstības. Viņš brīvprātīgi top ateists; neskatot uz to, ka viņš dievišķo varu varbūt dziļāki izjutis, nekā **Ļevs Tolstojs**, kas gan silts pret cilvēkiem, bet auksts pret dabu. Nīcše atzīstas kā nespējīgs un necienīgs baudīt Dievu un visu spēcīgo Dabā. Viņš uzlūko cilvēku kā muļķi, kas gan tiešām domā, ka tam ir ticība, bet kam tomēr nav varas stāvēt ar savu Dievu sakaros, viņu patiesi un ticīgi pielūgt! **Nīcše** negrib savu Dievu pielūgt kā tiranu, kā to jūdi domā; viņš negrib uz ceļiem krist, jo viņš zin, ka tas viņam, vājam mirstīgam, neko nelīdz; viņš redz Dieva valstību brīvē, absolūtā brīvībā, kad mums vairāk nevajaga, nekā mums ir. Spēcīgam būt! Tātad dzīvot Dievu apmierinošu dzīvi! Šai pasaulei vajaga pavisam citu cilvēku, pārcilvēku, jeb šiem cilvēkiem pavisam citas pasaules, kur tad ideālais sakars starp individiem savā starpā un stiprais sakars ar dabu radīs Dieva valstību. Es esmu pieminējis Frīdrichu Nīcši, jo tas, lai gan savādā un pretējā veidā, pavisam neapzinīgi papildinājis Tolstoja Dieva valstību.

Lai nu kā būdams! Lai gan mēs dzīvojam un baudām, tad tomēr dzīve var mums tapt postīga, kā Belzacaram nakts. Lai gan ne Tolstojs, ne Nīcše nevar sacīt nekā absolūti patiesa, tad tomēr mēs nedrīkstam aizmirst Lenava vārdus:

*"Doch die Zukunft hörte rauschen
In der Nähe der Prophet."*

Tolstojs un Nīcše, lai gan lieli pretstati, varbūt tālē dzirdējuši kaut ko un, proti, to pašu. Mēs gribam gaidu pilni cerēt uz cilvēces spēcīgā rīta ausmu.

Kopoti raksti. – 16. sēj. – 23.–28., 29.–30., 31.–35. lpp.

JAUNAJAM GADU SIMTENIM¹

Es arī tuvojos tev, nepārzināmais,
Un minu velti grūto mīklu;
Tu iepriekš neatminamais –
Nu pasaul's ārēs izmet tiklu;
Pats esi mīkla sev un pasaulei.

Kas notiks, un kas būs, tas dziļā mūžībā
Un bezgalībā vēl nav gatavs ticis;
Viscauri mainās ieskati un griba dzīvībā;
Vēl īstiem veidiem gars nav izaugt licis;
Viņš pats vēl mīkla sev un pasaulei.

* * *

Bet cerība pūš jūru augstās strāvās,
Pār kalniem saule spīd, un ielejās klīst ļaudis;
Tie sen jau sevis dēļ ar sevi kāvās,
Un katris tic, ka reiz tas labu baudīs.
Drīs apnikst augstumā, tev, cilvēce, jūs, tautas,
Drīz garlaikojaties jūs zaļās puķu lejās, –
Jums prātu svārstībās ir dažādība ļauta:
Sen cilvēks domās slikt vai paliksmoņas dejās.
Un kamēr cilvēks cilvēks būs, viss ies pa veco ceļu
Kur cilvēks stāv, tur pasaulei ir mokas;
Viņš nocērt mežus, samīn pļavu zeļu,
Liels šķietas būt, bet beidzot žņauga rokas.
Un pagātne ar' jaunam gadu simtenim ir māte.
Pie radniecības saistīts virzās viss uz priekšu!
Drīz iztukšots būs kauss, drīz lielā vīna vāte.
Un slāpstošu tad atkal cilvēce sev jutīs iekšu!

Ej, mini dzīves mīklu pasaulei!

Kopoti raksti. – 14. sēj. – 7. lpp.

¹ Dzejolis pirmo reizi publicēts "Mājas Viesa Mēnešrakstā" 1901., 1. nr.

ALPOS¹

[..]

11.

Kāds spēks sen mani celtin ceļ
 Turp augšā kāpt un meklēt vietu,
 Kur vientulībā mūžīgs gars
 Tad apbrīnotu katru lietu.
 Še drūzmā acumirkli vien
 Es lietu āru redzēt varu,
 Tur, pārkmeņots mūžībai,
 Es sapratīšu viņu garu!
 Un kāpēc viss tā bojā iet,
 Kāpēc tik acumirkļos redzu,
 Kā tēli tēlus apkampt steidz,
 Un katrs beidzot top par vecu...
 Vai pasaulei kas jāsteidz
 Ir bezgalīgās āru dzelmēs,
 Vai dzīvību mums gribas spēks
 Sev smeļas tikai saules svelmēs?
 Tur kalnu galotnē, man šķiet,
 Var tāļu redzēt, augstu justies:
 Jel kāp, varbūt kāds tevīm teiks,
 Kāpēc tu dzīvo, kāpēc kusties!

* * *

Kopoti raksti. – 13. sēj. – 58.–59. lpp.

IZGĀJA DVĒSELE²

Izgāja dvēsele pastaigāties
 Pa zaļo zemes pagalmu,
 Satika spēku, tas vergus dzina
 Sūrā, dūmainā darbā.

¹ Dzejolis pirmo reizi publicēts "Mājas Viesa liter. pielikumā", 1895., 26. lpp.

² Dzejolis pirmo reizi publicēts "Mājas Viesa Mēnešrakstā" 1905. gada 1. pusgada 4. nr., 272. lpp.

Pieplaka dvēsele pie sētas malas,
 Palocījās kā smilga vējā.
 Spēks tās sveiciena neatņēma:
 Vergi klepoja smagi, smagi:
 Nokaunējusies dvēsele sarka.
 Zile spiedza žubura galā:
 "Klanies, dvēsele pazemīgā!
 Spēks, tu valdi vergu baru!"
 Apsēdās dvēsele grāvja malā,
 Pūtās un gaidīja kārotā goda.
 Atgriezās vakarā Spēks ar vergiem,
 Dvēsele zemu uz ceļiem slika,
 Samina dvēseli Spēks ar vergiem.
 Zile dziedāja žubura galā:
 "Mantas kāriņa, goda kāriņa!
 Lišana un zemošanās –
 Nabagu dvēseļu vienīgā doma!
 Mīdīt kājām zaļo zemi
 Spēka vienīgais prieks!"

Kopoti raksti. – 14. sēj. – 145. lpp.

(MEKLĒSI TU PATIESĪBU...)¹

Meklēsi tu patiesību, –
 Dievi liegs tev žēlastību,
 Saistītu, pie krusta koka,
 Sītīs tevi drauga roka.

Kopoti raksti. – 14. sēj. – 10. lpp.

¹ Dzejolis "Meklēsi tu patiesību" sarakstīts 1901. gadā, pēc autora rokraksta pirmo reizi iespiests J. Poruka Kopotos rakstos.

MŪSU LAIKI¹

Katrs iedomājas,
 Neviens nedomā;
 Visi jūtēli,
 Neviens nejūt.
 Katrs kritizē,
 Pats nekā neražo:
 Un kas vēl ražo,
 Tas ražo niekus.
 Dūmainā kabakā
 Dūša tiek radīta,
 Gaišā pusdienā
 Cilvēki apsmieti.
 Visi iet, visi ir tizli;
 Visi redz, visi ir akli!
 Spitālīgie ir tie šķīstākie!
 Tās, lūk, ir zīmes,
 Ka pravietim jānāk.

* * *

Kas visu mūsu galvās perinās:
 Ir ienaidnieks! Ir domas:
 Kā to uzvarēt!
 Ienaidnieks, ienaidnieks:
 Un jau ir mūsu brālis,
 Tas jau ir mūsu līdzcietējs!
 Kalti tiek ieroči,
 Mēle tiek vingrota:
 Jākrīt ir neīstajam
 Brālim – cilvēkam.

* * *

Ienaidnieka asinis pēc uzvaras dzert, –
 Vēstures augstākā pakāpe...
 Prozit! Varenā cilvēce!

Kopoti raksti. – 14. sēj. – 134. lpp.

¹ Dzejolis pirmo reizi publicēts "Austrumā", 1905. gada 1. pusgada 2. nr., 147. lpp. Līgotņu Jēkaba rediģēto J. Poruka rakstu 2. sējumā (1912., 153. lpp.) ievietots šī dzejoļa cits variants ar būtiskām izmaiņām (sk.: J. Poruka Kopotu rakstu 14. sēj., 169.–170. lpp.).

NEBIJUŠAIS UN DIVI VIENTUĻI

Fragments

[..]

* * *

Kas visu var aptvert,
tas visu mīl;
kas visu mīl – tas ir
Dievs!
Kas visu var postīt,
tas visu ienīd,
kas visu ienīd, tas ir
Sātans!
Šie divi vientuļi
ir mani ideāli un trešais,
mans augstākais ideāls, ir:
Nebijušais.

* * *

Pār divu vientuļu troņiem
lido Nebijušais,
kā sudraba tvaiks,
kā kūstoša zelta gars,
kā balts zīds, kas viz mēnesnīcā,
bet bez vaida un bez svara,
ārpus spēka, materijas,
ārpus zistēmām un telpām,
viņpus dzīvībai un nāvei.
Pār divu vientuļu troņiem
Lido Nebijušais,
Neredzams un nedzirdams,
Tomēr allaž nojaušams.
Viņa dvaša
Pieplūst katrai domai;
Viņa katru jūtu mums pārņem:
Ilgas ir viņa vara,
Viņa – visu satriecošs spēks.
Ilgas nicina bijušo, esošo –
cerībā,

ka Nebijušais reiz būs – –
 ilgas, kā slāpes,
 deg ap abu vientuļu troņiem.
 Ilgas paceļ manas sirds jūtas
 arvienu augstāk,
 kur skaidrāka izredze uz nabaga
 drūmo pasauli.
 Ilgas deg saulē,
 Ilgas balina mēnesi
 un ilgas spulgo
 iz zvaigžņu dimantiem;
 rozes un lilijas tvīkst ilgās;
 un no ilgām dzīts,
 rit ūdenis uz jūru.
 No Nebijušā nāk ilgas
 un šīs ilgas pēc tā,
 kas nav bijis,
 kas nava un nebūs,
 tās abu vientuļu troņus cieši saista.
 Kā izlīdzinās nebūtībā ienaidnieki,
 – tā Nebijušajā kopojas abi vientuļi –
 no ilgām žņaugti pēc Nezināmā,
 visdaiļākā, vislabākā!
 Viņi kristu viens otram ap kaklu,
 viņi izlīgtu – bet viņus
 atšķir un vienu no otra atstumj
 bijušais, esošais un
 nabaga nākotne,
 šī izkliegtā, izbrēktā nākotne,
 par kuŗu abi vientuļi sāpīgi smaida.

* * *

Tak Nebijušais
 Vieno pretekļu garus.
 To, kas nav bijis,
 to visi mīl, kā cēlu,
 kā daiļu un ideālu, –
 par viņu abi vientuļi
 uzmanīgi domā.

* * *

Gadu pēc gada
iznīcība atņēma mūžībai,
darbi sagruva,
iznīka, ceļoties jauniem;
māņu darbība ālējās pasaules telpās,
kur, pēc spēka iedomām,
dzīvību veica beidzot
visur nāve
ar savu salto miegu.
Tautas cēlās, un tautas nīka,
varoņi nāca, un varoņi krita,
un pār zemi asinis,
asaras plūda.
Drīz aiz slavas, mantas un godkāres,
drīz aiz patiesības un
pārmācības dusmām
kaŗa troksnis trīcināja gaisus.
Karals karali nīda,
Milēdams sevi,
melu un spītības zobens
taisnību deva,
ārprāts kļuva
par cienīgu paraugu ļaudīm,
ļaudis radīja nelaimi, postu un kaunu;
gadu tūkstošus tā tas atkārtojās.
Abi vientuļi skatījās bezprāta drāmā,
abi viens otram pārmeta idejas,
cēloņus,
kuŗu pēc pasaule neziņā smaka.
Sirmais, baltais Karalis raudāja,
Zaļgani-bālais Demons
smējās,
smējās, ka smiekli nodārdēja
piktam pārkoņam līdzīgi padebešos.
No baltā, sirmā Karaļa asarām
izcēlās straume;
skaidra, kā kristals, tā plūda
līdz Demona troņam,
kuŗam par kāju pameslu
sarkanā peklesvārtu paloda...

Stiprajai asaru straumei
ieplūstot pekles mūžīgās svelmēs,
garaiņi, dūmi
sitās ar milzīgu sparū augšup.
Pekles iekšienē kūšēja,
šņāca suta, kuŗa
vareniem, baltiem mutuļiem
vēlās pret debess zilajiem dzidrumiem
un tos aptumšoja.
Zeme drebēja
aiz sutas atsparas triecieniem;
pekles vārti,
kā skalu kaitekļis,
lūza: pekle dzemdēja
sirmā Karaļa meitu,
kuŗa,
kad dūmi un suta bij izgaisuši,
daiļa kā brīnums,
stāvēja abu troņu starpā;
un ar skanīgu balsi
baltais Karalis sauca: "Nāc šurp,
mana Līdzcietība!"
Arī Demons tai piegriezta
dzīvu uzmanību.
Viņa peklē,
kur lielākais vārgums un sāpes,
bija dzimuse jaunā cilvēces karaliene
Līdzcietība.
Daiļā jaunava Līdzcietība
jutās nelaimīga, kad abi vientuļi
izstiepa rokas pēc viņas:
Demons to tikoja sevim iegūt
par baudu,
bet tā nogriezās no Demona
tumšā troņa
un klausījās sirmā, baltā
Karaļa balsī, kuŗa izteica
cilvēces šausmīgās mokas.
Bet pirms viņa aptvēra
Bijušo,

Esošo,
viņa juta, ka viscēlākais ir
Nebijušais,
kas to aplidoja
kā maiga maijdienas vēsma.

* * *

Līdzcietība iemilēja Nebijušo,
to Nebijušo, kas arī nekad nebūs.
Savās ilgās viņa
to tikoja apkampt, bet viņš
izdzisa, kā sapņu vēsma, viņas rokās
un rūgtām asarām
slacīja viņa tā pēdas.

* * *

Baltais, sirmais Karalis
ņēma Līdzcietību pie sevis,
to ieņēma savā klēpī.
No viņu skūpstiem izlidoja
Mīlestība,
viņu apkampienos
uzplauka sārtas rozes,
un Vājība iznesa pasaulē viņu slavu.
Cilvēce
brīdi atspirga jaunajā vēstī,
kuŗa kā silta vēsma no debesīm pūta.
Cilvēks cilvēku
sāka dēvēt par brāli,
māsa pazina māsu;
drusciņ mīlestības,
drusciņ līdzcietības un patiesības
bija pasaulē radies.

* * *

Un Nebijušais pieņēma
cilvēka veidu,
bet cilvēki atzina,
ka tas nav cilvēks,
ka tas nav
Bijušais,

Esošais,
kam arī turpmāk jābūt un jācieš; –
Nebijušais palika Nebijušais,
cilvēka veids palika cilvēkam.
Jaunā nojausma tomēr
aizgrāba ļaužu prātus,
viņi slavēja
jaunās, nesaprotamās parādības,
kuŗas visiem dabas likumiem
uzstājās pretī,
viņi slavēja Milestību,
dziedāja Līdzcietībai un Nebijušajam
sirds skanīgas dziesmas – – –

* * *

Tad Demons
ar zibošiem, urbjošiem skatiem
nogriezās no sava kaimiņa un
splāva dusmās trīs reizes:
no Demona troņa apakšas izlīda
pelēki-zilgans, acis pārgriezis,
Naidis.
“Ej, kurini savu lielo sārta,
lai visa pasaule aizdegas,
lai izput Milestības slava,
jo tā ir nīcīga, niecīga, mirstīga! –
un dara manam kaimiņam mūžīgu kaunu.
Ej, sacel pasaulē kaŗu,
jo mīlestībā cilvēks ir smieklīgs,
bet kaŗa ārprātā viņa vaigs manim patīk.
Ej, kurini savu lielo sārta!” – –
tā Demons teica uz Naidu.
Naidis aizskrēja uz zemi pa zibošu uguns jostu,
kas stiepta starp zemi un dievu sfērām.
Drīz dega milzīgais Naida sārta,
aiztverdams liesmām cilvēkus, kustoņus, stādus;
pat klintis karsa un aiz naida pārsprāga pušu,
krizdamas čukstēja, šņāca putošā jūrā.
Sauli aizsedza dūmi,
kā sarkana asins acs

tā raudzījās karstajiem tvaikiem cauri:
cilvēks uzbruka cilvēkam mežonīgi,
zemes virsū dunēja lielgabali – – –

* * *

Tad sirmais, baltais Karalis
pacēla savu balsi:
“Vai tad Tu nekā un neviena nemīli,
Demon, ka Tu tik Naidu musināt proti?”
“Jā, es mīlu vienu,”
tā skanīgi, spītīgi
Demons ar varenu balsi sauca,
“es mīlu Nebijušo!”
Tad sirmais, baltais Karalis nokāra galvu.
Viņš pārlicās
troņa sāņļikstei pāri
un teica skumji:
“To arī es mīlu visvairāk!
Un tā kā mēs
Esošā, Bijušā un tajā, kas būs,
esam mūžīgi šķirti,
bet mīlam abi vienu,
mīlam viskarstāki Nebijušo,
tad celsim viņu augstāk pār mums
uz viena vienīga, varena troņa,
un paši staigāsim Nirvānā – – –
lai nāk un valda tad mūsu Ideāls,
lai nāk un valda
Nebijušais!”

* * *

“Es nicinu Nirvānu
tāpat kā Tevi un pasauli,
un mans Nebijušais
nav tavs Nebijušais.
Ja Tevis nebūtu,
tad mans Nebijušais būtu
caur Tevi viņš manim
uz mūžību zudis!”
Un Demons novērsa vaigu
no sava kaimiņa troņa.

* * *

Bet iz pasaules degošā Naida sārtā
 atjaunots, cēls kā fēnikss,
 pacēlās Nebijušais;
 ne vienam, ne otram no abiem vientuļiem
 viņš vairs nepielidoja.
 Kā zibens viņš mēroja
 mūžīgās telpas un,
 izplezdam bezgalībā savus spārnus,
 viņš centās atšķirt
 savu dzidro skaidrību
 no abu vientuļu pasaules drūmajām telpām,
 kur pār visumu smok
 soda un nicības dvaša.

* * *

Pēc šīs parādības mana dvēsele
 slavē Nebijušo.
 Viņa atspirgst skaidrībā,
 kuņai tā piekļūst tik domām.
 Cēlās atziņas dārgums
 atsver paradīzi, un ticība
 maigām un siltām rokām skaujas ap kaklu,
 dod lēnu, milīgu skūpstu
 un midzina prātu, lai tas netraucē
 labās un jaukās domas:
 ka Nebijušais reiz būs un par dzīvību valdīs,
 ka miera un saskaņas valstības celsies!
 Un pēc brīnuma slāpst
 mūsu nabaga sirdīm.

[..]

Kopoti raksti. – 16. sēj. – 80.–88. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
 materiālu sagatavojis E. Mucenieks.

FRICIS BĀRDA

(1880–1919)

Dzejnieks un domātājs F. Bārda dzimis Pociema pagasta Rumbiņos. F. Bārda uzaudzis saimnieka ģimenē, latviešu lauku viensētā, kur zemnieks dzīvo saskaņā ar dabas norisēm un savu priekšteču uzkrāto dzīves gudrību. Tēvs ieaudzina bērnos cieņu pret visu dzīvo un stingru kristīgu pārliecību. Ziemeļvidzemes ainava ar lēzeniem pakalniem, kur nelieli labības lauki un pļavas mijas ar baltām bērzu birzталām, būtiski ietekmē topošā dzejnieka skaistuma izjūtu.

Pirmo izglītību F. Bārda iegūst Pociema pagastskolā (1890–1892), un pēc tam ar labām sekēm viņš beidz Umurgas draudzes skolu (1892–1895), mācās Limbažu pilsētas skolā (1895–1898) un, to beidzis, 1898. gadā iestājas Valkas skolotāju seminārā, kas tolaik atradās Rīgā, Pārdaugavā. F. Bārda grib īstenot savu jaunības ideālu un kļūt par skolmeistaru, kas bija tautā augsti godāts, cienīts un vajadzīgs amats. Studiju biedri F. Bārdu atceras kā savrupu, nopietnu un mācībās centīgu, daudz zinošu jaunekli, kurš vienmēr ir rūpīgi ģērbies, ar staltu stāju, pēc dabas kautrīgs, kas tikai tuvu draugu lokā atklājas kā iejūtīgs un izpalīdzīgs, ar dziļu sirds inteliģenci apveltīts cilvēks. 1901. gadā beidzis skolotāju semināru, līdz 1905. gadam F. Bārda strādā kā palīgskolotājs Katlakalna draudzes skolā un no darba brīvajā laikā patstāvīgi gatavojas tālākām studijām. 1905. gada rudenī F. Bārda dodas uz Tērbatas universitāti, lai tur studētu filozofiju, taču ir sākušies nemieri, augstskolu uz laiku slēdz, un viņam nākas atgriezties mājās. Tad, 1906. gada aprīlī, F. Bārda dodas uz Vīni, kur universitātes Filozofijas fakultātē apmeklē lekcijas un gatavojas sākt sistemātiskas studijas. Viņē dzejnieku skar kultūras lielpilsētas vilinājums – grandiozā Austroungārijas impērijas laika arhitektūra, neskaitāmās mākslas darbu un grāmatu krātuves un, protams, slavenā Vīnes opera, kā arī bagātā pilsētas mūzikas dzīve. Vīnes universitāte ar senām tradīcijām un izciliem profesoriem atbilst tā laika augstākajiem akadēmiskajiem kritērijiem. Tomēr, lai cik bagāta arī nebūtu Vīnes garīgā dzīve, dzīves praktiskā puse te izrādās ļoti dārga un neizdevīga – līdzekļu pietrūkst ne tikai pārtikai, bet arī visam pārējam. Garīga pārpūle un dzīve pusbadā sagrauj jau tā trauslo F. Bārdas veselību, un viņš smagi saslimst ar akūtu nieru iekaisumu, ir spiests ārstēties un pēc tam arī atgriezties dzimtenē. Iedragāta veselība un nepiepildīts mērķis rada rezignāciju, bet dzejnieks iztur, sāk strādāt Rīgā par skolotāju, līdzdarbojas žurnālā "Stari", kur vada Daiļliteratūras nodaļu un uzstājas rakstnieku vakaros. Viņš turpina pašizglītoties, daudz lasa, bet viņa plašajām interesēm, arī zināšanām, īpaši vācu literatūrā un filozofijā, ir fragmentārs raksturs, jo turpināt studijas universitātē F. Bārdam tā arī nerodas iespēja, jo viņš ir aizņemts algas darbā, lai nopelnītu iztiku sev, vēlāk arī ģimenei, un jo vairāk tāpēc, ka visu, ko dzejnieks dzīvē dara, viņš dara ar augstu pienākuma sajūtu.

Dzejnieka patstāvīgās filozofijas studijas un iedzimtā vērotāja daba veicina viņa savpato pasaules uzskatu, kura tapšanā liela nozīme ir A. Bergsona, A. Šopenhauera, F. Ničes u. c. filozofu darbiem. F. Bārdas zināšanas filozofijā nav sistemātiskas. Vadoties pēc biogrāfu pētījumiem

un darbos uzrādīto autoru un literatūras klāsta, redzams, ka no sengrieķu filozofijas viņš ir lasījis Platonu, dažus Plotīna un Heraklīta darbu tulkojumus, oriģinālā iepazīties ar I. Kanta, A. Šopenhauera un F. Ničes darbiem. F. Niče viņu saista arī kā dzejnieks un "pēdējais lielais romantiķis". A. Bergsonu rakstnieks uzskata par "nākotnes prātu valdnieku", bet viņa darbus iepazīst vācu un krievu tulkojumā, tā, piemēram, "Laiku un gribas brīvību" viņš lasa krievu valodā. Sprotams, ka vienu gadu ilgās studijas Vīnē un pašmācības ceļā iegūtās zināšanas ir nepietiekams pamats, lai provinciālos apstākļos dzīvojošs, kaut arī talantīgs domātājs varētu izveidot savu teorētiski pamatotu pasaules uzskatu, kurā īstenotos filozofijas un reliģijas, zinātnes un mākslas, prāta un jūtu sintēze. Šāda nolūka īstenošanai viņam pietrūkst speciālo zināšanu, kultūrvēsturisko priekšnosacījumu un, protams, laika. F. Bārdu interesē romantisma pārstāvji F. Šlēgels un F. Novālisss, no jaunākiem – H. fon Hofmanstāls, R. M. Rilke. Panteistisks pasaules uzskats, kurā senlatviskais panteistiskais pasaules redzējums mijies ar kristīgo, un savdabīgs dvēseles kults, apvienots ar interesi par dzīves filozofiju, izpaužas viņa tēlainajā dzejā, bet teorētiski tas formulēts rakstos par mākslu un filozofiju (Kopoti raksti; 1. sēj.).

F. Bārda vērtē mākslu augstāk par zinātni, īpašu uzmanību veltot intuīcijai, tās lomai un nozīmei. Par filozofijas primāro kategoriju F. Bārda, kā vairums dzīves filozofu, uzskata dzīvi ("dzīvību"), kas viņa traktējumā paceļas pāri matērijai un garam. Savu uzskatu pamatošanai viņš izmanto triādi: tēze – antitēze – sintēze. Sintēzes pamatā – viņa duālistiskais viedoklis par matērijas un gara attiecībām sengrieķu dialektikas subjektivizētā interpretācijā. F. Bārda augstu vērtē I. Kanta filozofiju, izceļ viņa ieguldījumu gnozeoloģisko problēmu risinājumā; uzsver F. Ničes lielo iespaidu uz moderno mākslu, lai gan nepieņem viņa "pārcilvēka" kultu; ietekmējas no A. Bergsona "radošās evolūcijas" mācības. Savus uzskatus par mākslu un filozofiju F. Bārda izklāsta arī lekcijās J. Dubura dramatiskajosursos. Galvenais viņa teorētiskais darbs ir "Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrālproblēma" (1909–1910). Raksta ievadā F. Bārda kritizē 20. gadsimta sākumā valdošo tendenci – augstāk vērtēt dabas zinātnes un vēsturisko materiālismu, kā arī cilvēku labklājību un aizmirst par garīgo pusi, par dvēseli. Un tā sabiedrībā sāk dominēt patērētāja domāšana, kurai raksturīga Kaina apziņa vai vēl ļaunāk – apziņa, ka cilvēks nokāvis savu dvēseli. "Gars pieteic cīņu matērijai", un par cilvēka dvēseles dziļāko būtību kļūst duālisms, bet cilvēka ideālam, pēc F. Bārdas domām, vistuvāk ir romantiķis, kura domāšanā būtiskākā iezīme ir sintēze. Romantisma mērķis ir visaptverība, un tā būtība ir universālisms, bet klasicisms, pēc viņa domām, esot romantisma piepildījums. Romantismā F. Bārda redz visaptverošu pasaules uzskatu un iespēju pārvarēt kā sava laika zinātnes, tā filozofijas ierobežotību un cer ar visu vienojošu milestību pārtraukt destruktīvos procesus cilvēces attīstībā. Viņa ideāls ir optimizēt un saskaņot cilvēka radošā gara izpausmes mākslā, zinātnē, reliģijā un filozofijā, lai tās kalpotu vienam augstākam mērķim – cilvēka iekšējai pilnveidošanai, lai kultūra un cilvēka dvēsele nepaliktu novārtā, kā arī tautas materiālais progress sakristu ar garīgo.

F. Bārdas dzeja ir bagāta ar filozofiskām un reliģiskām atziņām, tajā ir daudz tēlainības. Liriska romantisma caurstrāvotas dabas izjūtas mijas un saplūst ar mūžības domām, ar ilgām pēc skaidrības un pilnības. "Zemes dēls ar zvaigžņu dvēseli" redz cilvēkā neizsmeļamu mikro-

kosmu un uzdod jautājumus par savu esību, būtību, par mūžību, par dzīvību un nāvi. F. Bārdas uztverē dvēsele ir antinomiska, polāra un tās dziļākā būtība ir duālisms: no vienas puses, zemes prieks un skaistums, bet no otras, – ilgas pēc debess apskaidrības. Dvēseles augstākais spēks un izpaudums ir mīlestība, kur vienojas laime un ciešanas. Mīlestības spārnota dvēsele pārvar dzīves nepilnību un nāves bailes. F. Bārdam nāve ir sliksnis, aiz kura sākas jauna gara esamība un atgriešanās pie dzīvības dievišķā pirmavota, cilvēkam nāve ir mūžīgs noslēpums, atsvabinātāja un piepildītāja, kas raisa nemirstīgo dvēseli no zemes saitēm.

Kā dzejnieks F. Bārda dalās ar lasītāju savos vērojumos un atziņās, bet nenonāk pie galīgiem spriedumiem un noslēgtām prāta konstrukcijām, tāpēc viņa dzeja pārdzīvojusi laiku un arvien rosina radošus prātus. F. Bārdas darbi vēl ir bagāti ar atziņām par “mākslu un filozofiju”, “par derīgo un garīgi vērtīgo”, kā arī ar citām paliekošām vērtībām cilvēku personības izpratnē un kultūras vēsturē.

IZTEIKUMI

Viņa reliģisko un filozofisko pārdzīvojumu un atziņu pasaule ir dziļa un interesanta, savos pamatos sakņodamās romantisma un misticisma dzīlēs. Fr. Bārdas reliģiski-filozofiska pasaules uzskata kodols apzīmējams kā platonisma un kristietības veidots duālistisks spirituālists, ētiski-reliģisks ideālists un dzejiski iedvesmēts panteisms.

P. Dāle

Bārda ir tas mūsu dzejnieks, kas sevī vieno izsmalcinātu pilsētnieka garu ar balto bērzu piešķalotu dvēseli. Tā latviešu kultūras iezīme vispār – zemes tuvumu saistīt ar apgarotību.

Z. Mauriņa

Mūsdienu cilvēku visnotaļ valdzina Bārdas dzejas saulainais starojums, viņa siltais optimisms, dzīves apliecinājuma patoss, ticība dzīves gaišajiem spēkiem, viņa prātnieciski un emocionāli piesātinātajā lirikā akumulētais humānisma lādiņš. Dzejoļu vairumā ietvertais veselīgais dabas, dzīvības, cilvēka un visas kosmiskās esības harmonijas un skaistuma slavinājums, kas izteikts ar suverēna dzejnieka apbrīnojamā talanta spēku, rosināt rosina lasītāju tiekties pēc dzīves augstākajām vērtībām – daiļā, patiesā, labā, tas vieš cildenas, skaidras, dzimtenes bērzu baltumam līdzīgas izjūtas un domas, modina cēlas sliksmes.

V. Eihvalds

Fricim Bārdam piemīt apcerīga un līdzsvarota domātāja daba. [...] .. bez tam Bārda ir arī būtībā vienīgais tā laika romantisma teorētiķis...

G. Berelis

DARBI

- Bārda F. Kopoti raksti 4 sējumos. – R., 1938. – 39. lpp.
 Bārda F. Raksti 2 sējumos. – R., 1990. – 92. lpp.
 Bārda F. Zvaigznes un zeme. Lirikas izlase. – Mičigana, 1972.

LITERATŪRA

- Kārklīšs K., Kraujiņš K. Fricis Bārda dzīvē un darbā. – R., 1935.
 Mauriņa Z. Friča Bārdas pasaules uzskats. – R., 1938.
 Laizāns P. Fricis Bārda // Grām.: Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā 1900–1920. – R., 1977. – 30.–39. lpp.
 Eihvalds V. Zemes dēls ar zvaigžņu dvēseli // Varavīksne. – R., 1980. – 32.–85. lpp.

ROMANTISMS KĀ MĀKSLAS UN PASAULES UZSKATA CENTRĀLPROBLĒMS (1920)¹

[..] Mēs rūpējamies par visādiem apstākļiem un labierīcībām, par sociālo un materiālo labklājību, par veselīgām pilsētām, grezniem tautas namiem un skaistām mājām, bet tikai nekad par skaistu dvēseli. Drīz mēs ar gaisa kuģiem apbraukāsim neaptveramās gaisa sfairas, brīvāki par putniem un augstāki par mākoņiem, bet tai pašā laikā mūsu fantāzija, kā to zināmas šķiras rakstnieki aizvien gaišāki pierāda, mācās staigāt uz koka kājām, un aizvien zemākām, aizvien zemākām. Un kad tik dažā no šām tūkstots ārējās kultūras lietām dziļāki iedomājas, tad gan vienīgi īgnums var sacelties pret pievestā izteiciena ačgārnisku saprašānu par dzīvošanu savam laikmetam – tāpat kā mūžībai nedzīvo tas, kas dzīvo sezonas modei; bet mūžībai dzīvojis gan tas un vienīgi tas, kas dzīvojis savai dvēselei, jo dvēsele jau pati sevī nes mūžību, un nav mums citas mūžības, kā vienīgi dvēseles un dvēseles augstāko vērtību mūžība. Laikmets priekš dvēseles ir tikai gadījiena piešķirts ārējā ietērpā un ārējas izteiksmes veids un viņa nozīme priekš tās ir tāda pati, kā modes uzvalka un modes zābaku nozīme fiziskajam cilvēkam. [..]

[..] .. cilvēka dvēseles dziļākā būtība ir duālisms; tas izteicas cīņā; šī cīņa ir tā, kas šķir apzinīgo no chaotiskā, kas dzīvi padara dzīvu, kas ved pie visu augstāko vērtību atzišanas; viņai jānotiek, vispirms, pašā individā, bet uz kolektīvo apkārtni viņa krit tikai indirekti, reflektori: šīs cīņas nolūks nav iznīcināt pašu negatīvo, bet tikai paralizēt viņa iznīcinošo aktivitāti. Laikmetiem, kuri šo pēdējo prasību neievēro, vēlāk dārgi jāsamaksā, tā, piemēram, klājās

¹ Referātu par romantismu, kas ir šī raksta pamatā, F. Bārda nolasa A. Ķēniņa skolas zālē sarīkotajos rakstnieku vakaros: pirmo nodaļu – 1909. gada 5. novembrī, otro nodaļu – 1910. gada 21. janvārī. Pirmo reizi teksts iespiests pēc autora nāves žurnālā "Vainags", 1920., 1.–3. nr. Antoloģijā ievietoti raksta fragmenti.

agrāko gadu simteņu kristīgai morālei, kura ir izaudzējusi visu tagadējo seklo pozitīvismu un arī ekstrēmo profāno nīcšeānismu. Pēc visa šī nu dabīgi rodas jautājums, kāds tad lai nu ir tas ideālais cilvēka tips, kāda lai ir – ja tā atļauts izteikties – viņa dvēseles konstrukcija, kas visām šīm augstākām prasībām ir piemērota? – Ja viņš man būtu īsi un spilgti jāraksturo, tad, varbūt, vislabāki es to varētu izdarīt ar pazīstamā ideālisma mocekļa itāliešu mistiķa un filozofa Džordano Bruno vārdiem:

“**Uz robežas** starp mūžību un laicību, starp pirmatnību (*Urbild*) un atsevišķu radījumu, starp prāta un jūtu pasauli, vienmēr pie šīm abām būtībām dalību ņemdams un it kā tukšo vietu izpildīdams starp abiem bēgošiem galiem, – tā nostāties uz dabas un dievības horizonta – stāv cilvēks.”

Jā, tiešām, tas ir cilvēks, jeb pareizāki: tas ir mūžīgs cilvēka ideāls! Šis ir tas cilvēks, kas zemi nenolād, bet pazīst arī debesi, grib palikt tām uzticīgs, un cieš viņu dēļ; kas prātu nenoliedz, bet pazīst arī to, kur beidzas loģika – dvēseles dziļumus, dvēseles rīta blāzmas un puķainās varavīksnas, un grib tās pielūgt un palikt tām uzticīgs un cieš viņu dēļ. Ar vārdu sakot: kas reālo un pozitīvo kā tādu nebūt neniecina, bet tomēr zina, ka tas aizvien un ik dienas no jauna ir jāpārvar un jāpaceļas tam pāri. Šis ir tas cilvēka tips, kam dzīve ir mūžīga cīņa, bet arī mūžīgi atdzimšanas svētki: tā ir dvēseles tapšana, mūžīga dvēseles uzvara, mūžīga radišanas sestā diena.

Atļaujiet nu man sacīt, kā es jūsu gara acu priekšā esmu skicējis **romantiķi**. Jau no šiem pavirši uzņemtiem vilcieniem redzam, ka tas sevi slēpj visplašāko, visaptverošāko **sintēzi**. [..]

[..] Katram, man šķiet, būs kādreiz uzkrītis, ka visintensīvākais, vistiešākais mūsu apziņā ir – **jūtas**. Mūsu jūtas ir, tā sakot, tā siltā straume, kas pastāvīgi plūst caur mūsu apziņu, pilda to, dod tai saturu, ir galvenā būtiskā daļa no tās. Mūsu griba guļ kaut kur dziļāki; smagāki, bieži zem apziņas sliekšņa. Prāts lido augstāki, vieglāki, neatkarīgāki, bet jūtas vienmēr ir tagadnē, vienmēr ir klātbūtnē. Un pēc savas dabas viņas ir nemierīgas, kā nerātni bērni: viņām netiek satīstītām gulēt šūpulī, viņas laužas uz āru, grib kļūt redzamas, objektīvētas. Un objektīvējoties katra meklē savai sejai un savam raksturam piemērotu ietērpu jeb masku – jāutrā jautru, skumjā skumju. Un tā ir ne tikvien maska – viņas it kā identificējas ar radniecisko objektu, saplūst ar to vienībā. Drūmā jūta manī, gribēdama izteikties, lūdžas pēc drūma tēma, drūmas gleznas, piem., rudens vakara, un, atradusi viņu, it kā saplūst ar to un nu tik vēl kļūst īsti tieša – es pārnesu savu subjektīvo sajūtu uz reālo objektu, bet reizē ar to objekts kļūst it kā daļa no manis, no subjekta. Psihologi tad saka: es savas jūtas projicēju uz ārpasauli, es viņas objektīvēju.

[..] Subjektīvs pietvīkums, jūtu pārpilnība ar dabisku nepieciešamību pāriet objektivitātē. Katra stiprāka subjektīva jūta meklē sev objektu, kurā spoguļoties. Lirisks cilvēks nav vien jūtējs, bet arī skatītājs; visu, ko viņš jūt, viņš grib skatīt gleznas tēlos, formās. Un kamēr viņš nav to darijis, tikmēr viņa jūtas nav diezgan aptveramas un skaidras. Tā subjektivitāte kļūst par objektivitātes cēloni un individuālismam vajadzīgs reālisms, lai varētu tajā izteikties. Nopietnāki šai principā nodziļinoties, redzam, ka viņš attiecināms ne tikvien uz jūtām, bet uz visu cilvēka atzišanu, arī uz tīro prātu, arī uz visabstraktākajām filozofiskām sistēmām, arī uz empīriskās zinātnes hipotēzēm un praktiskām schēmām, un pat uz tik ekstrēmām it kā tīrā prāta lietām, kā, piem., atomu teoriju un, manis dēļ, arī vēsturisko materiālismu.

Bet mans nolūks nav šie gnozeoloģiskos problemus atrisināt, kam tie interesē – lai lasa Kantu un modernos gnozeologus. Es gribētu tikai īsi aizrādīt, ka mums tikpat daudz pamata un vēl vairāk izskaidrot ne tikvien cilvēka dvēseli caur fizisko pasauli, zināmā mērā caur cilvēka dvēseli un iz cilvēka dvēseles – vispār objektīvo iz subjektīvā. Un šī ir romantiskā pasaules uzņemšana un izskaidrošana. Te dvēsele it kā materializējas, bet pasaule dematerializējas. Kā redzams, viņa objektīvo nebūt nenoliedz, bet tikai viņas ceļš ir tāds: no subjekta uz objektu. Un kā subjekts – mūsu apziņa – ir viens, sevī noslēgta vienība, kaut kas vesels un nedalāms, tā arī, projicējoties uz objektīvo pasauli, viņš atrod visumā vienību, sintēzi. Gluži otrādi ir tīrā reālista ceļš, kuru labākai saprašanai īsumā blakus nostādīšu. Viņš iziet no objekta, no ārējā. Viņa dvēsele vairāk pasīvi gaida no ārienes iespaidus un dabūjusi kādu, pateicīgi saņem un pārdzīvo to; būs iespaids – būs pārdzīvojums, bet iespaidam jābūt pa priekšu. Un tā pamazām viņš nāk pie loģiska slēdziena, ka bez objektīva cēloņa nevar būt garīgu pārdzīvojumu un jo grandiozāks iespaids no ārienes, jo dziļāks subjektā pārdzīvojums un otrādi. [..]

[..] Tagad rezumēsim: mēs redzējām divus ceļus: pēdējais bija no objekta uz subjektu: reālisms heterogenisms, atomisms, materiālisms, materiālistiskais monisms, – un pirmais – no subjekta uz objektu; tam jau pašā sākumā ir stipra apziņas vienība un viss, ko viņš it kā no ārienes uzņem, ir jau sakusis un ieaudzis šai vienībā – subjektīvais kļūst objektīvs, objektīvais subjektīvs; jo stiprākas subjektīvās jūtas, jo grandiozākos objektīvos veidos tās tiecas izteikties. Šie abi pretstati vienmēr savijas **vienībā, sintēzē**. Tas ir romantisms. [..]

[..] Un tā mēs beigās, varbūt varētu ar vienu vārdu raksturot romantisma dziļāko būtību un tiekšanos: tas **universālisms**. Un taisni šādā garā arī dziļais romantisma sapratējs, Fr. Šlegels, raksturo romantisko poēziju: “Romantiskā poēzija ir progresīva universālpoēzija,” saka viņš. “Viņas uzdevums ne tikvien visus šķirtos dzejas veidus atkal savienot un dzeju tuvināt filozofijai un mūzikai. Viņa grib un viņai vajaga arī dzeju un prozu, ģenialitāti un kritiku, mākslas poēziju un dabas poēziju gan vienot, gan sakausēt.” Un tiešām – es jau sākumā minēju, ka parasti it kā naidīgi pretim nostādītais reālisms romantiķim ir nepieciešams elements, un jo personība savā būtībā ir, tā sakot, romantiskāka, t. i., – universālāka, visaptverošāka un stiprāka, jo stiprāks un spilgtāks būs tas reālisms, kurā viņa izteiksies.

Kopotī raksti. – 1. sēj. – R., 1938. – 5.–45. lpp.

PAR DERĪGO UN GARĪGI VĒRTĪGO (1910)¹

Tikai visas cilvēces, – kopīgi ņemot, – kā atsevišķas nācijas un pat šķiras attīstības gaitā – jeb – ja tā varētu sacīt – mūžā, – varam izšķirt trīs attīstības stadijas, raugoties uz to dzinēja spēku, kurš liek cilvēkam aizvienu un aizvienu nemitīgi uz priekšu tiekties. Pirmajā, viszemākajā stadijā šis spēks, šis nerimstīgais un stiprais dzinulis ir trūkums. Šī stadija aptver visu aizvēsturisko laikmetu, mežonību, klaidonību un sniedzas diezgan tālu pat pirmos kultūras un

¹ Pirmo reizi raksts iespiests laikrakstā “Latvija”, 1910. gadā, 280., 286., 292. nr. Raksts sniegts saīsināts.

civilizācijas sākumos. Visu, ko cilvēks šē dara, to viņš dara trūkuma dzīts, – barības, apģērba, dzīvokļa trūkuma, – ar vārdu sakot, – te viss grozās ap kailo fizisko eksistenci. [..]

[..] Otrā stadijā pēc būtības uzskatāma kā pirmās tiešs turpinājums; tai ar pirmo ir stipri daudz vienādības, tā kā parasti viņu no tās nemaz neatšķir, kaut gan pozīcija, kādu te cilvēks ieņem, patiesībā ir pavisam pārgrozījusies. Te cilvēks jau kļuvis daudz drošāks, viņš pārgājis no defensīvās taktikas uz ofensīvo, no aizstāvēšanās uz uzbrucēja. Ja kāda cilts – varbūt, pateicoties ārkārtīgi spējīgam virsaitim, ir jau tā iekārtojies un dzīvi nodibinājusi, ka no trūkuma tai vairs nav ko būties, tad viņa nebūt nepalikis mierā un nedomās, ka tik nu uz priekšu arī varētu tāpat pastāvēt un aizsargāties pret ienaidniekiem. Gluži otrādi – viņa pati paliek tūliņ par uzbrucēju. Viņa negrib vairs aizsargāties, viņa grib valdīt, iegūt varu. Dziņa pēc varas ir šīs stadijas raksturīgākā iezīme. Sākumā cilvēcei daba bija bīstams ienaidnieks un varmāka, kura priekšā tikai ar verdzisku pazemināšanos varēja pastāvēt. Tagadnes cilvēks ir kļuvis par dabas kungu, kas spēj neaprobežoti dabu kalpināt savā labā. [..]

[..] Tā redzam, ka varas attīstība šais lielajās dimensijās ir stipri aprobežota un viss mūsu tagadējais laikmets ir patiesībā uz vietas stāvēšana. Iekš kā tad lai izteicas tāda laikmeta progress? Redzams, te jānāk klāt jauniem mērķiem, jauniem ideāliem, pēc kuriem tiekties un sacensties. Un iepriekš jau varam sacīt, ka šie mērķi, šie ideāli nedrīkst būt tā aprobežoti, kā nupat raksturotie varas mērķi un ideāli. Tie, protams, būs meklējami tikai garīgākā pasaulē, kurā nekādu aprobežojumu nepazīst. Šīs attīstības stadijas saturs tātad ir: garīgu vērtību radīšana. Cilvēka praktiskā dziņa te tiek it kā pārvarēta. Viņa galvenām kārtām vērsta uz lietu un visas esamības dziļāko atzišanu: zinātnisko, kura var būt arī bez praktiskas nozīmes; ētisko, estētisko, reliģisko. Šai laukā sasniegtais kļūst par nācijas mūžīgu īpašumu, kas kā viņas augstākā neiznīcināmā manta pāriet no tautas uz tautu, no laikmeta uz laikmetu, arī vēl tad, kad viņas varas panākumi sen iznīkuši un pīšļos aprakti.

Vajaga tik atcerēties senos indiešus, babiloniešus, ēģiptiešus, jūdus, grieķus un romiešus.

Tā nu ieguvām diezgan visaptverošu attīstības schēmu: trūkums – vara un – garīgā vērtība. [..]

[..] Bet nu ceļas jautājums: kas tad ir tas dzinulis, tas spēks, kas liek pacelties pāri šai stadijai? Te varētu atbildēt ar vienu vārdu: gars. Lai vieglāki būtu iedomāties, ko gribu sacīt, uzmetīšu šādu schēmu: ikviena cilvēka apziņa katrā acumirkli stāv kaut kādā punktā starp diviem pretpoliem: starp absolūti nebrīvo dzīvnieku un starp absolūti brīvo ideālo būtni, kura cilvēkam vispār sasniedzamā veidā ir parādījusies vispasaules ģēnijos, piem., Budda, Kristus, Sokrats, Platons, Uitmans, Tolstojs. Vēsturiskais materiālisms apgalvo, ka cilvēks esot absolūti padots materiālo apstākļu varai, kura noteicot visu viņa jušanas, domāšanas un darbības veidu. Šai apgalvojumā ir katrā ziņā daudz patiesības, un, vispār ņemot, viņš, bez šaubām, ir attiecināms uz mūsu apzīmētām cilvēka attīstības divām pirmām stadijām – trūkuma un varas stadiju. Tomēr ar dažiem izņēmumiem šad un tad arī šē jau jārēķinās, un ne tikvien šē, pat uz dzīvnieku nav absolūti attiecināms. Ja izsalcis suns neņem no sveša cilvēka rokas maizi pretim, tad tas jau, bez šaubām, pierāda, ka materiālās intereses ne ikreiz noteic suņa darbības veidu. Viņā jau manāmi pirmie vājie, vēl relatīvie garīgās patstāvības dīgļi, kamēr vērsis, piem., ir pilnīgs marksists un

bez "materiālām interesēm" tiešām nekādu citu interešu neatzīst. Šī garīgā patstāvība, kuras primitīvie sākumi tātad atrodami jau pie vairāk attīstītiem dzīvniekiem, – (te varētu ļoti daudz raksturīgu piemēru pievest) nenoteiktā līnijā velkas cauri abām zemākajām cilvēka attīstības stadijām, neiegūstot tomēr stingri noteikta vadoša faktora lomu. Viņa parādās gan kā jaunības iekšējo spēku pārpilnums, gan kā pārejoša sajūsma par kādu cēlu lietu, gan kā vienkārša stūrgalvība, radot tā saucamo savādnieka tipu. Bet tā kā šādos apstākļos cilvēks aizvien nonāk konfliktā ar materiālām interesēm, un parasti viņam nākas ciest lielākus vai mazākus zaudējumus, tad nereti, ja sajūsma vai stūrgalvība, vai iekšējo spēku pilnums ir izsīcis, viņš atkal savu taktiku maina, ko līdzpilsoņi ar sevišķu gandarījumu mēdz konstatēt, ka "tas nu esot izmācīts". Bet dzīve mums rāda, ka var būt arī indivīdi, kuros slēpjas tāds garīgās enerģijas vairums, kas nav izlietojams visā mūžā. Tad rodas cilvēks ar pilnīgu garīgu patstāvību, rodas garīga brīvība. Tas, protams, nebūt nenozīmē bezcēlonību. Ar to tik gribēts šķirot cēloņus, kuri meklējami ārjos apstākļos, no cēloņiem, kuri slēpjas pašā individā – subjektīvi immanenti. Garīgās brīvības galvenā iezīme ir šo pēdējo uzvara pār pirmējiem. Tad valda gars, ne materija. Tādi cilvēki drīz nāk pie atziņas, ka materiālās intereses un viss, kas ar tām tiešā sakarā, nav spējīgs apmierināt viņu gara prasības, nav spējīgs viņus, tā sakot, pilnīgi pieēdināt, jo augstākais moments, ko tās spēj sasniegt, ir – kā jau redzējām – varas pažiņa, bet šī barība tad sāk izlikties pārāk rupja, pat riebīga. Baudas, ko sniedz tādām cilvēkam tīri garīgas vērtības, ir daudz intensīvākas un vairāk laimes sajūtas modinošas, tā kā aiz tīra endemonisma vien viņam jau jāizšķiras priekš tām. Ja kāds domā, ka aizmigušais dievcīnītājs Tolstojs, visprimitīvāko dzīvi vedot un acīs spļaujot visām materiālām interesēm, ir mazāk baudījis – tas ir: mazāk pārdzīvojis laimes sajūtas modinošas emocijas nekā visi tie grāfi, kuri ar nagiem un zobiem turas pie savām muižām, jeb kā viņa paša garīgi zemi stādāmie dēli, tad tas ļoti viņas. Tā jau ir liela gara iezīme, ka viņš, tā sakot, no sevis paša deg un nesadeg, kā Bībeles ērkšķu krūms, un viņam vajaga vientulības, lai varētu savas degšanas laimi pilnīgi izbaudīt, kamēr pretējās šķiras cilvēki uzliesmo tik tad, kad viņiem, tā sakot, ar špicu pieliek uguni no ārpuses kāda materiāla baudas faktora veidā.

Šai garīgai degšanai tomēr aizvien jāizteicas kādos veidojumos – prātnieciskos, reliģiskos vai mākslinieciskos, jo veidot, objektīvēties ir viena no vispirmatnējākām cilvēka gara dziņām. [...]

Kopoti raksti. – 1. sēj. – R., 1938. – 46.–62. lpp.

MĀKSLA UN FILOZOFIJA¹

Tās attiecības, kādas pastāv starp mākslu un zinātnei, pa daļai turpinās arī starp mākslu un filozofiju. Es saku: pa daļai, jo filozofijas izveidošanās mūsu dienās tik daudzpusīga, viņas ceļi un mērķi tik dažādi, ka grūti pat atrast to īpatnēji raksturīgo, kas pazīmētu viņas dziļāko būtību un ko varētu attiecināt uz visiem tagad pastāvošiem filozofijas virzieniem.

Vistuvāki zinātnei nolūku un līdzekļu ziņā stāv tā sauktā "zinātniskā filozofija". Tas ir filozofijas virziens, kurš teicas dibinoties vienīgi uz tīro dabas zinātņu ieguvumiem, kādēļ tad arī

¹ Pirmpublicējums "Dzimtenes Vēstnesī", 1914., 134., 154., 157. nr.

dēvējas par dabas jeb naturālistisko filozofiju; teicas strādājot pēc stingri zinātniskām metodēm un tādēļ grib, lai izturas pret viņa ieguvumiem uzticības un nemaldības ziņā ar tikpat nesatricināmu pašļāvību un ticību, ar kādu parasts skatīties uz eksaktās zinātnes patiesībām.

Tā kā šāds uzskats par minēto filozofijas virzienu savas vienkāršības un reizē it kā absolūtās nemaldības dēļ izrādās par ļoti auglīgu seklā intelektuālisma veicināšanā, kurš arī pie mums, it sevišķi mūsu jaunatnē, sajūtams jau bīstami lielā mērā. [..]

[..] Beidzamajā laikā ļoti bieži – gan vietā, gan nevietā – tiek runāts par universālismu, par universālo un kosmisko sajūtu. Pat dogmātiskie materiālisti un “īstie” marksisti ne reti nonāk tādā “švunkā”, lai gan, tiem konsekventiem paliekot, viņu pasaules uzskatā nevar būt tādām lietām vietas. Es to saprotu kā raksturīgu simptomu tam, ka cilvēka gars jūtas tagad pavisam piemocīts un nogurdināts ar racionālismu, un tādēļ instinktīvi kaut kā pūlas rauties no tā laukā. Bez šaubām, šī kosmiskā sajūta ir visdiferencētākais un visvērtīgākais cilvēka garīgais piedziņojums vispār, bet priekš mākslinieka it sevišķi, kaut gan līdz viņai pacelties spējīgi tikai samērā nedaudzi diženākie gari un arī tie tikai retos izņēmuma brīžos. Minēšu tikai dažus: Ģēte, Šillers, Šellijs, Uitmans, Puškins, Tolstojs, Dostojevskis, Fets, Žorž Zand u. c. (no dzejniekiem); Šopenhauers, Nīčše, Hartmans, Šellings, Solovjevs u. c. (no filozofiem). [..]

[..] Ja nu māksliniekam šī “zinātniskā filozofija” var maz ko pozitīvu sniegt, tad tas vēl nenozīmē, ka mākslinieka attiecībām pret filozofiju jābūt tikai noliedzošām. Identificēt zinātnisko filozofiju ar filozofiju vispār ir acīmredzama nepareizība. Zinātniskā filozofija ir tikai pēdējo gadu desmitu bērns un vienpusīgā prāta valdīšanas un iedomāto dabas pētnieku auglis, bet filozofija kā tāda pastāv jau gadu tūkstošus. No tā arī skaidri redzams, ka filozofijas vērtību un viņas satura nozīmi nenoteic tas, cik viņās tiro zinātņu atziņu. Jo tādā gadījumā veco filozofisko sistēmu nozīme, kurās šo zinātņu elementu atrodam vai nu nemaz, vai ļoti mazā mērā, līdzinātos nullei. Bet, ka patiesībā tas nebūt tā nav, to sapratīs katrs, ja atcerēsies kauču seno grieķu filozofiskās sistēmas. Man šķiet, var droši sacīt, ka Platona filozofija, kura iztikusi bez spektroanalizes rezultātiem, tagadnes termodinamikas, enerģijas u. c. teorijām, saistīs pie sevis patiesības meklējošo cilvēku prātus arī vēl tad, kad Hekeļa un Ostvalda monisms jau sen būs “izgarojis”.

Kā tas nu izskaidrojams?

Tam, bez šaubām, vairāki cēloņi. Viens no galveniem būtu minams tas, ka cilvēka gars savā dziļākā būtībā nav vis vienīgi ar prātu (abstrakti) atzīstošs, bet arī pētošs, vērtējošs un gribošs. Šīs garīgās funkcijas darbojas diezgan patstāvīgi un prāta direktīvām praktiskajā dzīvē padodas tikai retos, vairāk indiferentākos gadījumos. Pa lielākai daļai, turpretim, notiek tā: ko es kā jūtoša, vērtējoša un griboša būtne esmu atzinis par vēlamu vai nevēlamu, to prātam, šim “advokatus diaboli”¹, pēc tam jāpierāda. Tagadnes analitiskā psiholoģijā šī doma nav nekas jauns. [..]

[..] – Tīra, kaila abstrakta prāta atziņa nesatur sevī gluži nekā vērtējoša. Bet pirms vērtēšanas arī gribas darbībai nav dots nekāds virziens. Tātad vērtēšanā un gribas virziena noteikšanā piedalās kaut kas intīmāks, tiešāks, personīgāks, nekā abstraktā saprašanā. Še darbojas pats

¹ Sātana advokāts.

dzīvības plūstošais nedalītais "es", kā pēdējā mēraukla. Pretim abstrakti teorētiskajam, tas ir vērtību noteicošais konkrēti praktiskais prāts. Šis tad nu ir tas, kas stāv visu lielo filozofijas sistēmu paslēptos pamatos. Un liels gars agrāk vai vēlāk nonāks pie mūžīgajiem vērtību jautājumiem: kāda nozīme ir man un manai dzīvei? Kas ir mana dziļākā būtība? Kāda nozīme ir līdzcilvēkam? Kāda visai pasaulei, visai reālai pastāvēšanai, visam kosmosam? Kāds ir mans un vispār cilvēka dzīves uzdevums? Un kas man jādara, lai šo uzdevumu piepildītu?

Dodot sakarīgas un sistemātiski izstrādātas atbildes uz šiem un viņiem līdzīgiem jautājumiem, rodas filozofiskas sistēmas, kuru uzbūvē kā veikls arhitekts tiek nodarbināts teorētizējošais prāts. Tātad viņš patiesībā stāv ne pirmā, bet otrā vietā. Un tā, lūk, kļūst saprotams, kādēļ seno filozofiju sistēmas satur vēl tik daudz vērtīga arī priekš mums, par spīti to laiku tik nepilnīgām eksaktām zināšanām. [..]

[..] Tātad nu šī cauri un cauri dinamiskā, jūtu un gribas cauraustā vērtību filozofija paliek tā, kas galvenām kārtām spēj interesēt mākslinieku. Praktiskajā dzīvē mēs to parasti apzīmējam par pasaules uzskatu filozofiju, kā pretstatu tīri teorētisko atziņu abstraktā prāta filozofijai, kāda viņa parādās it sevišķi gnozeoloģiskos un ar tiem ciešā sakarā stāvošos jautājumos. – Bet kad par šo ir runa, tad mākslinieka attiecības pret viņu kļūst pavisam citādas. Tad tik vajadzīgs, lai filozofija un mākslinieka individuālītātes būtu radniecīgas savos pamatos, un filozofs kļūst māksliniekam vislielākais draugs. Lūk, caur ko ir izskaidrojams, piem., Nīčšes, šī cauri un cauri gribas (*"Wille und Macht"*) un "visu vērtību pārvērtētāja" filozofa, ārkārtīgais iespaids uz moderno mākslu, lai gan visā šai filozofijā nav it nekā jauna, gluži otrādi: tā atkārtoti to visveicāko, jau aizmirsto, pagānisko. Un, ja sāktum tālāk apskatīties, kādi vēl no jaunākiem filozofiem atstājuši lielāko iespaidu uz mākslu, tad, bez šaubām, rindā nāktu pie Šopenhauera, šī atkal tīrā "gribas" filozofa (*"Welt als Wille und Vorstellung"*), lai gan še griba tiek vērtēta diametrāli pretējā nozīmē: nevis viņas piepildīšana vajadzīga, bet galīga iznīcināšana. Šis pats piemērs – Nīčšes un Šopenhauera pilnīga pretēja gribas vērtēšana – mums jo gaiši rāda, cik veikli un padevīgi abstraktais prāts prot kalpot kādam paslēptākam kungam, jo abi filozofi neskopojas ar diezgan pārlicinošām prāta argumentācijām, kaut gan pierādītas tiek diametrāli pretējas "patiesības". – Tāpat diezgan droši var sacīt, ka nākotnes prātu valdnieks būs Bergsons, šis visemocionālākais filozofs, drošais brīvās gribas kareivis. – Gribas un vērtību filozofija stāv arī modernā sociālisma pamatos. Tikai tā kļūst saprotama plašā – arī mākslinieku aprindās – aizraušanās ar viņu. Bet arī šis virziens noder par jo spilgtu iemēru tam, ka nabaga *"advokatus diaboli"* – prāts – pūlas pierādīt, brīžam pat brīnum "zinātniski", to, – ko diktē apspiestās masas griba un paauzturēšanās instinkts.

Lielie mākslinieki aizvien bijuši lielie dzīves filozofi. Tā, piemēram, par Ģēti mēdz sacīt, ka grūti esot izšķirt, kas viņā bijis lielāks: filozofs vai mākslinieks. Katrā ziņā filozofs viņā bijis pastāvīgāks nekā mākslinieks. Tādi paši divdabnieki ir Tolstojs, Dostojevskis, Ibsens, Poruks u. c. Filozofs ar mākslinieku še strādā it kā vienu darbu. Filozofs iziet no tiešāmības, vispirms no sava personīgā tiešā piedzīvojuma un, meklēdams visā esošā un notiekošā pēc stingras likumības, kāpj aizvien augstāk pa abstrakcijas un plašāku jēdzienu veidošanas trepēm, līdz beidzot nonāk pie vienas vai nedaudzām universālām patiesībām jeb likumiem. Viens saka: visu lietu

dziļākā un īstākā būtība ir mūžīgās idejas (Platons), otrs – griba (Šopenhauers), trešais – griba pēc varas (Nīčē), ceturtais – topošā evolūcija (Bergsons), piektais – enerģija (Ostvalds) u. t. t.

Pēc šādu universālu likumu atrašanas tālāk nu viņam vairs nav kur iet. Te nu mākslinieks uztver filozofa pamesto pavedienu un vērpi viņu tālāk, tikai pretējā virzienā: no abstraktā atpakaļ pie konkrētā, tā novezdams filozofa no dzīves it kā atsvešinājušos atziņu atpakaļ atkal pie dzīves, jo filozofiskā patiesība, kā Butru (*Boutroux*) zīmīgi saka, esot tikai dvēsele bez miesas. Mākslinieks piešķir viņai miesu, viņu konkretizē, plastizē, dodams tai skatāmu veidu šādā vai tādā sava darba varonī, tipā, raksturā. – No dzīves šis atziņas iziet caur filozofu, pie dzīves viņas atkal atgriežas caur mākslinieku, un šis divkārtīgais radīšanas process (kas, protams, bieži notiek vienā pašā personā – mākslinieka-filozofa) ir visvarenākā radošā Gara zīmoga uzspiešana dzīvei.

Kopotī raksti. – 1. sēj. – R., 1938. – 101.–111. lpp.

PRĀTS UN MŪŽĪBAS JAUTĀJUMI (1919)¹

Kanta trieciens prāta (intellekta) visvarenībai gan bija smags, bet nekādā ziņā dzīvību apdraudošs. Gluži otrādi. Viņš bija vērstis tikai pret metafiziski dogmatizējošo prātu. Kants atņēma prāta valstij vairākas plašas attālāk stāvošas provinces, kurās pats valdnieks nekad vēl nebija bijis. Kants pierādīja, ka tajās prātam arī it nekad neizdosies nokļūt, ka viņš par tām it nekā nezina un nevar zināt, un ka tādēļ arī viņam nav nekādu tiesību par tām valdīt...

Tā platības ziņā sašaurinot prāta valsti, atlikušajā darbā viņš tomēr nekādi neaprobežoja tā varu, gluži otrādi – viņš iespieda tā rokās neaprobežota patvaldnieka scepteri: vienīgi tā atziņa ir īsta un droša, ko sniedz mums prāts un viņa rokas puisis – empīriskā izziņa (*Erfahrung*). Atlikušajā valstī tiem viss pieejams, izzināms, izpētāms – tiklab dzīvās, kā nedzīvās lietās; tiklab gars kā materijs. Laiks un telpa kā atziņas formas *a priori* un 12 tirā prāta kategorijas – tie ir pats augstākais tribunāls, kas visu izspriež un visu izšķir, un tos spriedumus vairs nekur nevar pārsūdzēt. Tas bij grandiozs darbs, šī jaunā, apbrīnojami asprātīgi un konsekventi izvestā atziņas teorija, darbs, kura piemiņa nekad neizdzisis no cilvēces vēstures. Mēs varam ar pilnu tiesību sacīt, ka Kants ir viena no visaugstākām virsotnēm cilvēka gara pasaulē, kādas pavisam varam saskaitīt varbūt 5–6.

* * *

Veselu gadu simteni stāvēja meklējošais cilvēces gars šī varenā Kanta ieceltā tribunāla priekšā – stāvēja un klusēja. Ko bij darīt? Sacelties pret viņu? Tam nozīme tikai tad, ja uzvara droša, jo pret varu var likt vēl lielāku varu, pret veco stipro tribunālu vēl stiprāku jaunu. Bet tāda neviens nezina. Un ja arī viens otrs ko mēģināja, tad tam bija vai nu, tā sakot, privāts raksturs, kas uz plašākiem panākumiem nevarēja cerēt, jeb arī tas tika darīts, papriekš izsakot padevības jūtas vecajam Kanta ieceltajam tribunālam un teicoties viņa darbu it kā turpināt.

¹ Pirmo reizi raksts iespiests pēc autora nāves "Latvijas Sarga" literārajā pielikumā, 1919., 8.–9. nr. Raksts ievietots saīsināts.

Tādā nozīmē minami Fichte, Hegels, Šellings, Šopenhauers. Zināms, ka svētā muļķība un iedzimtā gara aprobežotība savās izpriecās no visa notikušā it nemaz nelikās traucēties. Tā taisīja savu kņadu un dzina savu veikalu, itin kā nekas nebūtu noticis. Šinī ziņā minami it sevišķi scholastiski dogmatiskā garīdzniecība un materiālisma filozofi, pie kam pirmie rikojās tomēr konsekvētāki, nekā pēdējie. Tie vai nu ignorēja, vai atmeta Kanta kritiku pilnīgi, kamēr materiālisti, līdz ar Kantu, teicās atzīstot prātu par vienīgo patiesības izziņas līdzekli, atzīstot arī Kanta "tīrā prāta kritiku", starp kuras galvenajām pamatatziņām stāv tā, ka prātam absolūti neiespējams izzināt, kas ir lietu dziļākā un pēdējā būtība, kas ir "lieta par sevi", "*Ding an sich*", jo prātam iespējams atzīt tikai lietu attiecības, – tomēr bez kautrēšanās un dažreiz ar nekaunību, kāda vienīgi šādai gara seklībai piemīt, pasludināja, ka visu lietu vienīgā būtība, lieta par sevi, esot – materiija! Šopenhauers, to redzēdams, nevarēja nociesties, neizsaucies: "Šāds materiālists līdzinās brīvkungam Minchauenam, kas uz zirga ūdenī peldot, velk zirgu uz augšu ar kājām, bet pats sevi pie bizes." Bet neba nu tāpēc materiālisti ļāvās traucēties! Gara aprobežotībai ir vienmēr bieža āda. Un ka šī garīgo rupuču suga vēl līdz mūsu dienām nav galīgi izzudusi, rāda, ka muļķībai un gara trulumam cilvēcē daudz dziļākas saknes, nekā to parasti domā. Bet atstāsim tos viņu elementam.

Veselu gadu simteni stāvēja cilvēces meklējošais gars Kants tribunāla priekšā un klusēja. Viņš juta un zināja, ka tam nodarīta pārestība, briesmīga pārestība, bet viņš nevarēja to pierādīt. Tik uz gadu simteņa beigām šī apziņa sāk arvien vairāk un vairāk noskaidroties un izkristalizēties loģiskos argumentos. Jā, arī Kants bijs piemirsis jeb nebij ievērojis, ka Atziņas koks nav Dzīvības koks, ka Dzīvība plašāka nekā racionālā prāta atziņa; un ka tādēļ viņa sistēmas galvenais pamatprincips, uz kura balstās visa 19. gadu simteņa empīriskā savās pētīšanas metodēs filozofija, ka atziņa esot un varot būt tikai viena – vienalga, vai tās organiskās vai neorganiskās, dzīvās jeb nedzīvās lietas, ka šis princips patiesībā – kļiedzoša nepareizība. Bet ja tā, kādēļ tad lai vēl aizvien atzītu Kanta iecelto tribunālu par vienīgo nemaldīgo un augstāko visu izšķirošo instanci! Vai nu nebūtu beigās pienācis laiks jautāt, kur šis tribunāls ņēmis savas pilnvaras? Kā un no kurienes radies pats prāts? Kā izveidojušās viņa katēgorijas? Pats Kants par to pat neuzdrošinājās jautāt, viņš pieņem tās kā gatavas un esošas, kas tālāk nav izskaidrojamas, ne atvasināmas.

Uz gadu simteņa beigām šis šaubas kļūst dzīvākas, un meklējošā gara atmosfaira pilna tām, kā pēcpusdienas laiks ar tviku bula laikā, līdz iesāk mirdzēdamas šķilties jauno atziņu dzirksteles.

* * *

"Neviena no tīrā prāta katēgorijām nav pilnīgi attiecināma uz dzīvību – dzīvība neietilpst ne dažādības (*multiple*) katēgorijā, ne vienības katēgorijā, ne mehāniskās cēlonības katēgorijā, ne mērķa katēgorijā." Intellekts strādā tikai smago rupjo darbu, "kā vērsis, kas velk arklu", bet sevi un apkārtni viņš pazīst tik daudz, cik vajag priekš vagas izdzišanas.

Tie ir mūsu gadu simteņa ģeniālākā cilvēka Anri Bergsona vārdi, pareizāki, varbūt, – ne tikai mūsu gadu simteņa, bet ģeniālākā cilvēka kopš Platona un Jēzus Kristus.

Tās ir tikai dažas dzirksteles no jaunās gara uguns – norautas, atšķirtas un kā tādas tikai ļoti trūcīgi spējīgas rādīt pašas liesmas varenību.

Kanta tribunāls ir zaudējis savu līdzšinējo varu, un nevar būt vairs ne mazāko šaubu – uz visiem laikiem. Neaprobežotā patvaldnieka prāta valstij ir atņemta atkal viena province – šoreiz jau daudz tuvāk stāvoša, nekā agrāk minētās. Viņu sauc: Dzīvība. Ka prāts absolūti nav spējīgs dzīvību ne saprast, ne aptvert, ne izskaidrot – to uz laiku laikiem neaizmirstami pierādījušas visas neskaitāmās 19. gadu simteņa “pozitīvi zinātniskās” teorijas, hipotezes un sistēmas, ciktāl tās novēršas no nedzīvās materijas jeb no dzīvām bijušām, tātad jau sastingušām, materializētām formām. Līdz ar Faustu tām ar’ jāsaka:

*Da steh ich nun, ich armer Tor,
Und bin so klug, als wie zuvor!¹*

Bet apspiestais cilvēka gars var atkal brīvi un dziļi ieelpot novārdzinātās krūtīs jauna sarkstoša rīta svaigo gaisu. Tagad viņš atkal zin, ka Dzīvība ir mūžīga plūsma, mūžīga maiņa, mūžīga jaunradīšana, kas jau tādēļ vien nav ne paredzama, ne iepriekš noteicama, ne ar kādu abstraktā prāta formulu aptverama. Dzīvība ir mūžīga cīņa ar materiju un mūžīga pacelšanās tai pāri. Lai valda prāts pār nedzīvo materiju, no kurienes viņš ir savas atziņas formas un savu “likumdevēja” varu (kā Kants mēdza teikt) dabūjis, jo tiešām: pats viņš ir nedzīvās matērijas ekvivalents iekš mums. Lūk, kādēļ arī viņa likumi tik brīnišķīgi sakrīt ar materijas likumiem. Un kamēr pastāv Dzīvības cīņa ar materiju, kamēr materija dzīvībai nepieciešama, kā savas būtības izteikšanas (objektīvēšanās) līdzeklis – tikmēr arī prātam darba nepietrūks, un viņa nozīme nav ne ar ko atsverama, ne pret ko atmaināma. Tai ziņā viņš pilnīgi nepieciešams un pārāk derīgs “vērsis”. Tikai par absolūto valdnieku mēs viņu vairs neatzīsim, jo mēs tagad zinām, “no kurienes viņš nāk”. Tagad mēs zinām, ka Atziņas koks nav Dzīvības koks.

Kopoti raksti. – 1. sēj. – R., 1938. – 127.–135. lpp.

MĪLESTĪBA² (Iz “Mūžības rapsodijām”)

Es jautāju mūžībai, kas milestība ir, kas ir viņa neizprotamā?
Un mūžība man deva šādu atbildi:
Milestība un atziņa ir viens, un ciešanas ir viņu mērs.
Ciešanas un laime ir viens, un skaistums ir viņu mērs.
Skaistums un bezgalība ir viens, un dzīvība ir viņu mērs.

¹ Te nu es, nabaga muļķis, stāvu

Un esmu tikpat gudrs, cik agrāk.

² F. Bārdas dzeja apkopota krājumos “Zemes dēls” (1911) un “Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam” (1923), beidzamo pēc dzejnieka nāves sastādīja viņa brālis dzejnieks Antons Bārda. Dzejolis “Milestība” (Zemes dēls) pirmo reizi publicēts “Latvijā”, 1910.

Dzīvība un nāve ir viens, un mūžība ir viņu mērs.
 Mūžība un mīlestība ir viens, un Dievība ir viņu mērs.
 Es jautāju mūžībai, kas mīlestība ir, un mūžībai nebij
 vārda, ar ko atbildēt.

Kopoti raksti. – 2. sēj.

GARS UN SĀPES¹

Tik garam celties pāri nicībai.
 Tik augstumos tam brīžam lidot tādos,
 ka zemes dzīves raibai rotaļai
 kļūst līdzīga, ko veidos daždažādos
 vēl bērni: ciņas, prieki, uzvaras –
 ak, tikdaudz sīku, raibu varbūtību,
 ka gads pēc gada rit un aizsteidzas,
 bez kā tur jāsūdzas par garlaicību. –
 Tik garam celties pāri visām tām –
 to moka grūtāk dzesināmas slāpes.
 Bet jā tas tomēr zemes rotaļās
 no jauna kritīs – viņu valdzinās
 ne zemes laime, prieks, – bet zemes svētās sāpes.

Kopoti raksti. – 3. sēj. – 19. lpp.

TAUTAS BĒRES 28. DECEMBRĪ 1916. G.²

Tik garu zārku rindu
 prāts redzējis atceras
 tik vasaras nakti, kad migla
 pār ezeru ligojas.

Tik divainu asaru šalku –
 man liekas – dzirdēt var,
 kad pielijušas egles
 vējš vaidošiem spārniem skar.

¹ Dzejolis no krāj. "Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam". Pirmpublicējums "Lidumā", 1916., 124. nr.

² Krājumā "Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam" ietverti dzejoļi, kas pauž latviešu tautas sāpes par Pirmā pasaules kara nodarīto postu, bēgļu gaitām un upuriem. To skaitā ir dzejoļi "Tautas bēres" un "Puķes". Pirmo reizi dzejolis "Tautas bēres" publicēts "Jaunākajās Ziņās", 1916., 362. nr.

kālab šodien nāves zvani
klus un torņiem logi ciet?
Vai tie neredz, vai tie nezin,
kas uz mūža dusu iet?

Torņi akli palikuši,
skatās logiem aizvērtiem.
Nāves zvani aizbēguši
zinot: jātrūkst būtu tiem.

Kopoti raksti. – 3. sēj. – 246. lpp.

PUĶES¹

Ja dvēseles būtu puķes –
ak, sēru Latvija!
tu būtu tagad visa
kā puķu pasaka.

Cik līgavas un mātes
tad rokās paceltās
pret debesi un sauli
nu nenēsātu tās!

Cik līgavas un mātes,
kas tālu kaut kur mīt,
nakts vidū nemostos pēkšņi –
ai, puķe uz krūtīm krīt!

Ai, puķe krīt uz krūtīm –
dziest tumsā vaidiens žēls –
Ai, puķe krīt uz krūtīm –
ar Dievu, draugs jeb dēls!

Ja dvēseles būtu puķes –
šai cīņu reibonī
mēs staigātu tagad visi
kā puķu mākonī.

Kopoti raksti. – 3. sēj. – 252. lpp.

¹ Dzejolis no krāj. "Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam". Pirmpublicējums "Jaunākajās Ziņās", 1917., 5. nr. Sarakstīts 1917. gada 4. janv.

ATGRIEŠANĀS¹

Un beigās tak viss nemiers meklēšanās manās
ir skumju tik un sāpju atgriešanās
pie dzīvības un Gaismas pirmavota,
no kura man šī dvēseles uguntiņa dota.

Tik atcerēšanās – šī atzišana visa!
Lūk, skumju cēlonis: reiz bija gaišs, tad – dzisa,
un pilnība – šī ilga visusvētā –
ir tumša atmiņa no vienreiz pazaudētā...

Kopoti raksti. – 3. sēj. – 23. lpp.

PĒDĒJAIS MĒRĶIS²

Tu alktin alksti mērķa pēdējā,
visaugstākā, kas visu aptver sevī,
lai tas kā likteņzvaigzne vienīgā
caur dzīves cīņām mirdzot vada tevi
un nemiera un tumšu šaubu pilns
tu jautādams un svērdams maldies, klisti,
kā jūrā bezgalīgā ritošs vilns –
tu atpūtas un krastu nepazīsti.
Tev zvaigznes tūkstošiem visapkārt dej,
bet brīdis nāk, kad katra liekas bāla.
Un beidzot izmisis tu čuksti dvēselei:
nav dzīvei šai – nav visai pasaulei
ne droša mērķa, ne ar ideāla!

Nav viena mērķa! Ak cik teikt to grūti...
Bet tomēr – tomēr – prieks kāds brīnišķīgs
sāk beigās pildīt izmocīto krūti:
ja atsevišķs katrs mērķis nevērtīgs,
tad mērķis pēdējs mērķu bezgalībā!
Nekur nav drošas apstājas! Ja Dievs
ir kāds, tad tikai tas, kas savā visspēcībā
bez gala spējīgs mūžam pārvērsties!

Kopoti raksti. – 3. sēj. – 22. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
materiālus sagatavojis E. Mucenieks.

¹ Dzejolis no krāj. "Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam". Pirmpublicējums "Latvijas" lit. pielikumā, 1914., 47. nr.

² Dzejolis no krāj. "Dziesmas un lūgšanas dzīvības kokam". Pirmpublicējums "Lidumā", 1916., 154. nr.

JĀNIS AKURATERS (1876–1937)

Jānis Akuraters – dzejnieks, prozaiķis, dramaturgs, tulkotājs un publicists. Viņš dzimis 1876. gada 13. janvārī mežsarga ģimenē Dignājā, miris 1937. gada 25. jūlijā Rīgā, apglabāts Meža kapos. Mācījies Biržu pagastskolā un Jēkabpils pilsētas skolā. 1894. gadā devies uz Tulas guberņu mācīties mežkopību. Nokārtojies skolotāja eksāmenus un strādājis Elkšņos (1898), Iršos (1899), Jumurdā (1899–1901) un Rīgā (1901–1903). Bijis Maskavas universitātes Juridiskās fakultātes brīvklausītājs (1903) un studējis F. Nīces, I. Kanta, A. Šopenhauera u. c. filozofu darbus. Piedalījies 1905. gada revolūcijā, vairākkārt ticis apcietināts un 1907. gadā izraidīts uz Pleskavas guberņu, no kurienes viņam izdevies nokļūt Somijā, vēlāk arī Zviedrijā un Norvēģijā. Iestājies Latviešu sociāldemokrātu savienībā, 1906. gadā bijis šīs savienības izdotā žurnāla “Pret Sauli” redaktors. 1912. gadā kādu laiku uzturējies Parīzē un klausījies lekcijas par franču literatūru Sorbonnas universitātē. 1915. gadā dzīvojis Maskavā, 1916. gadā iestājies latviešu strēlnieku pulkā. 1917. gadā bijis laikraksta “Laika Vēstis” un žurnāla “Laiks” redakcijas loceklis, bet no 1922. gada līdz 1936. gadam ar pārtraukumiem strādājis laikraksta “Jaunākās Ziņas” redakcijā. 1919. gadā iecelts par Izglītības ministrijas Mākslas departamenta direktoru, bet no 1930. gada līdz 1934. gadam bijis Latvijas Radiofona direktors. No 1932. gada līdz 1937. gadam – Latvijas Penkluba valdes priekšsēdētājs.

J. Akuratera dzīves un literārās darbības laiks ir viens no ideju aktivitātes ziņā visblīvākajiem un pretrunīgākajiem periodiem Latvijas garīgās kultūras, sociālpolitiskajā un līdz ar to arī ideju vēsturē, un tas atspoguļojas arī J. Akuratera radošajā biogrāfijā. J. Akuratera iesaiste sava laika idejiskajos meklējumos izpaužas galvenokārt četru Latvijai šobrīd kultūrvēsturiski aktuālu jautājumu kontekstā, un tie ir: 1) 1905. gada revolūcija; 2) dekadence; 3) nacionālā kultūridentitāte un valsts; 4) J. Akuratera dzīve literatūras socioloģijas un tautas likteņtēmas aspektā.

Tautas vēsture visspilgtāk izpaužas tieši cilvēku, īpaši radošo personību, biogrāfijās, un J. Akuratera dzīvošanas intensitāte un dzīves topogrāfija (Latvijas galvaspilsētā Rīgā un no vados, Krievijā, Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Francijā) šajā ziņā ir uzmanības vērtas. Visi četri augstāk minētie darbības virzieni tiešāk vai netiešāk savu atspulgu gūst rakstnieka publicētajos tekstos, kuru pilnīgākais apkopojums ir atrodams J. Akuratera Kopoto rakstu 12 sējumos, kas nāk klajā no 1923. gada līdz 1928. gadam Rīgā. Par J. Akuratera dzīvi un darbu var teikt to pašu, kas sakāms par katru garīgi aktīvu mūžu un spilgtu radošo individualitāti: viņš ir nogājis sāpīgām domu un ideju pretrunām plosītu dzīves ceļu, gūstot visnotaļ neviennozīmīgu vērtējumu un attieksmi sava laika sabiedrībā (ieskaitot politisku vajāšanu un arestu) un atstājot aiz sevis bagātu vielu pārdomām arī nākamajām paaudzēm.

J. Akuraters ir žanriski un tematiski daudzveidīgs autors – savu vārdu literatūrā viņš piesaka 19. gadsimta beigās, un viņa pirmā grāmata (dzejoļu krājums “Zvaigžņu nakts”) nāk klajā

1905. gadā, un tās virsraksts nepārprotami sasauca ar Haralda Eldgasta pašanalīzes romāna "Zvaigžņotās nakts" (publicēts 1905. gadā) nosaukumu un savā ziņā arī pasaules izjūtu. Tās dominante ir nemiers, kas projicējas pat J. Akuratera tēlotajās ziemas ainavās, kas tradicionāli asociējas ar mieru un sastingumu. J. Akuratera agrīnajā dzejā brandiskā maksimālismā ar jaunu spēku latviešu literatūrā uzliesmo Aspazijas mestā nemiera dzirksts.

Veidojot sava laikabiedra literāro portretu, T. Zeiferts sāk tieši ar nemiera motīva izcēlumu viņa agrīnajā dzejā. J. Akuratera nemiers un sāpes izpaužas ne tikai kā personisks pārdzīvojums, kā cilvēciskās esības dziļuma un traģikas apjauta, bet arī kā sava laika sabiedriskajās norisēs sakņota atbildes reakcija. Jāpievienojas T. Zeiferta teiktajam, ka, "visu pārbaudot, viņam [Akurateram] nepaliek nekā, kā tikai viņš pats", jo tas trāpīgi norāda uz J. Akuratera pasaules izjūtas un daiļrades motīvu pretrunīgumu un evolūciju – no spilgti izteikta sabiedriska temperamenta dzejnieka līdz galējam individuālismam. Līdzās dvēseles sāpju nemieram J. Akuratera dzīvē un dzejā parādās arī citi gadsimta sākuma latviešu dzejai raksturīgie motīvi: brīvība, mīlestība, nāve, gara cēlums un vientulība, radoša cilvēka pašsadedzināšanās, skaistuma slāpes, ideāla un skarbās realitātes pretmeti, dzīves alkas un naids pret visu paverdzinošo, zemisko un siko, un šie nereti par rainiskiem dēvētie motīvi J. Akuratera dzejā izskan ar spilgti akuraterisku ietonējumu.

J. Akuratera biogrāfi un literatūrvēsturnieki saskata viņa literārajā biogrāfijā trīs kvalitatīvi atšķirīgus periodus, kam diezgan precīzas laika aprises savā dzīvesstāstā "Dienu atspīdumi" (1924) iezīmējis arī pats rakstnieks. Agrīnajā daiļrades periodā, kas noslēdzas ar 1905. gadu, J. Akuraters ir aktīvs sociāldemokrātijas ideju iedvesmots sociālā taisnīguma meklētājs. Viņa revolucionārā aizrautība visspilgtāk izpaužas plaši pazīstamajā masu dziesmā "Ar kaujas saucieniem uz lūpām", kas radusies 1905. gadā drīz pēc 13. janvāra demonstrantu apšaušanas Rīgā, Daugavmalā pie dzelzs tilta (melodijas izcelsme nav noskaidrota).

Līdzās Kārlim Skalbem un Antonam Austriņam J. Akuraters pieder tiem latviešu rakstniekiem, kam 1905. gada revolūcija ir bijis vislielākais notikums un pārdzīvojums viņu mūžā. Par revolūciju kā personisku pārdzīvojumu liecina J. Akuratera dzeja, proza un autobiogrāfiskās apceres. J. Akuraters iesaistās sociāldemokrātiskajā kustībā, bet, kā viņš pats apgalvo – no "sociāldemokrātu dogmām mani galīgi atrāva 1905. gada notikumi Rīgā, kad strādnieki tukšām rokām tika izdzīti uz ielas pretī karaspēkam un krita no zaldātu lodēm". Pēc 1905. gada nemieriem rakstnieku arestē, un par revolucionāro darbību J. Akuraters ir spiests Latviju atstāt. "Latvija ar saviem nodevējiem, vergiem un revolūcijas mutes bajāriem man tā bija apnikusi, ka nejutu sevišķu skumju aizbraucot," – tā savas revolucionāro gadu atmiņas "Dienu atspīdumos" izgaismo J. Akuraters.

Nākamais, tā saucamais dekadentiskais periods spilgti iezīmējas līdz ar 1906. gadu, kad žurnālā "Dzelme" parādās J. Akuratera sagatavotais un kopā ar viņa domubiedriem parakstītais programmatiskais apcerējums "Mūsu mākslas motīvi", kam ir bijušas spēcīgas literatūrvēsturiskas sekas. Pateicoties modernās mākslas tendenču ideoloģiskajiem pretiniekiem, sevišķi Andrejam Upītim un Janim Jansonam (Braunam), laika gaitā šis pāris lappušu garais teksts iegūst dekadences manifesta nosaukumu. Kā zināms, gadsimta sākuma marksistiski noska-

ņoto literārkritiķu pavadā ejot, latviešu literātzinātnē turpat gadsimta garumā dekadence ir skatīta atrauti no Eiropas literārfilozofiskā konteksta, vulgarizēta un viennozīmīgi negatīvi vērtēta. Pateicoties tā sauktajai latviešu dekadencei jeb latviešu literārkritikā iedibinātajam dekadences kompleksam, J. Akuratera vārds ir neizdzēšami ierakstīts Latvijas ideju vēsturē.

Bez J. Akuratera šo tekstu ir parakstījuši vēl deviņi rakstnieki (Eduards Cālītis, Kārlis Krūza, Zemgaliešu Biruta, Jānis Jaunsudrabiņš, Kārlis Štrāls, Augusts Baltpurviņš, Kārlis Jākobsons, Kārlis Skalbe), bet J. Akuraters tiek uzskatīts (kā izsakās P. Ērmanis, T. Zeiferts, V. Vāvere, G. Berelis u. c.) par manifesta pamatteksta galveno autoru. Vēl krietnu laiku pēc raksta publicēšanas "Mūsu mākslas motīvus" asi kritizē A. Upīts, atgādinot, ka "tas uzskatāms par jaunā virziena [dekadences] manifestu, nepārprotami Akuratera roku darinātu", un tieši "Akuraters ir visstraujākais un skaļākais dekadentu ansamblī".

"Mūsu mākslas motīvu" ideālisms ir klajā pretrunā ar latviešu literātzinātnē dekadencei inkriminētajām pazīmēm – sociālo pasivitāti, amoralitāti, morālo un estētisko pagrimumu, zemisku dziņu un instinktu atspoguļošanu mākslā, pornogrāfiju, parazitismu u. c. Patiesībā raksta autori asi vērsās pret laikmeta tendenci mākslu pakļaut šķiru un ideoloģiskās cīņas mērķiem: "Katra sabiedrības šķira prasa no mākslinieka tikai to, kas viņai derīgs. Kas buržuāzījai nepieciešams, tas sociāldemokrātiem nāveklis, un otrādi. [...] Nevienš vairs neprasa, lai mākslinieks izteic to, ko viņš pats sajūt, bet ko uzskata par labu viena vai otra sabiedrības kliķe." Sekodami tīrās mākslas principiem, manifesta autori vienlaikus aizstāv arī aktīvās mākslas pozīcijas un akcentē mākslas un mākslinieka saistību ar sabiedrību: "Mēs ticam, ka tuvojas laiks, kad māksla būs visas tautas svētums. Bet tas notiks tad, ja viņa reiz apzināti atsavināsies no visiem vidus ceļa gājējiem, apstākļniekiem, pseidonacionālistiem, jo tie vienmēr ir stāvējuši starp mākslu, tautu un māksliniekiem." Jāatgādina, ka J. Akuratera un viņa domubiedru brīdinājums izskanēja kā saucēja balss tuksnesī, jo notika tieši pretējais – laika domubiedru brīdinājums izskanēja kā saucēja balss tuksnesī, jo notika tieši pretējais – laika gaitā latviešu literatūra tika pakļauta arvien stingrākam ideoloģiskajam diktātam, politiskajai cenzūrai un represijām. Tā saucamais dekadences manifests ir 1905. gada revolūcijas kā garīgās un intelektuālās atmodas produkts un liecinieks.

Trešais J. Akuratera daiļrades periods nosacīti turpinās līdz Pirmā pasaules kara sākumam, un tas ir radošām veismēm bagātākais laiks, kurā tapušie teksti ir devuši nozīmīgu pieņemumu arī ideju vēsturei Latvijā. Šajā laikā dienasgaismu ierauga viņa jaunromantisma prozas šedevri "Kalpa zēna vasara" un "Degoša sala", H. Ibsena ideju drāmu "Brands" un "Pērs Gints" tulkojumi latviešu valodā, kā arī mākslinieciski spilgti dzejdarbi un literārfilozofiski raksti. Daiļrades noslēdzošo posmu ievada zināms tukšuma periods, par kuru pats rakstnieks saka: "Viss, kas rakstīts no 1915.–1920. gadam ir gandrīz vienīgi fragmenti, garāmskrejošas domas. Dzīve bija piepildīta ar daudz nevajadzīgiem un rūgtiem pienākumiem un pārdzīvojumiem." Trešo elpu J. Akuraters iegūst 20. gadsimta 20. gados līdz ar Latvijas valstisko neatkarību, kad klajā nāk virkne viņa dzejoļu krājumu un dramatisko darbu, kuru centrā ir tautas senatne un nacionālpatriotisms.

IZTEIKUMI

Pārejas laikmetā vecajiem pamatiem sabrūkot un pēc jauniem meklējot, rodas nedrošība, nemiers. [...] Šādam pārejas laika nemieram dod jo spilgtu izteiksmi savos darbos Akuraters. Visu pārbaudot, viņam nepaliek nekā, kā tikai viņš pats.

T. Zeiferts

Skaistuma un dzīvības apskurbušais dzejnieks dzīves mērķi nemeklē viņpasaulē. Akuraters ir šīs pasaules romantiķis [...] un tas viņu atšķir no Poruka.

Man vienmēr licies, ka divējādas smaržas plaukst Akuratera dzejā, jo no divām dzimtenēm tā sūc sev barību: no Zemgales un Parīzes. Viņš bija pustoņu cilvēks un latviešu dzejai devis to pašu, ko Monē franču glezniecībai.

Z. Mauriņa

Akuraters nav tikai dzejnieks, viņš ir arī atziņu meklētājs. Viņš nav tās meklējis tikai grāmatās. Daža laba doma ir kā pagale, ko viņš paķēris no lielā dzīves ugunsкура, nebaidīdamies pirkstus sadedzināt.

K. Skalbe

Norvēģijā dzejnieks ieradās kā absolūts individuālists, kas savā garā radojās ar citu tautu lepņajiem nemierniekiem – vācu radikālo individuālistu Maksī Štirneru, pārcilvēka filozofu Nicši, angļu brīvības alcēju Baironu utt. Norvēģijā viņš vaigu vaigā sastapās ar Ibsena Brandu un Pēru Gintu.

[...] ar “Kalpa zēna vasaru” dzimst tas Akuraters, ko mēs pazīstam kā Latvijas balāžu, Vies-tura un Zemgales plašuma dzejnieku. Bet arī savā nacionālajā dzejā Akuraters patur personības nemainīgo kodolu.

J. Rudzītis

Akuratera erotiskā lirika savā kopībā asi atšķiras no mūsu literatūrā diezgan sazēlušās *Cake Woake* lirikas, kuras kultivētājiem pilnīgi pietiek sievietes un seksuālās baudas kā tādas, lai jau svīstu vai gaviļētu kā septītās vai pat astotās debesīs. Akuraters to atzīst tikai tad, kad tā caurstrāvota augstāko dzīves ideālu tieksmēm.

F. Bārda

DARBI

Akuraters J. Kopoti raksti 12 sējumos. – R.: J. Rozes apgāds, 1923–1928; 1938–1939.

LITERATŪRA

- Ērmanis P. Jānis Akuraters // *Akuraters J. Kopoti raksti* 12. sēj. – R.: J. Rozes apgāds, 1923. – 1. sēj.
- Jānis Akuraters un skrejošais laiks // *Rakstu krājums / Sast. R. Cimdiņa un M. Valtere.* – R.: Pils, 2004.
- Lāms E. Mūžīgais romantiķis // *Jāņa Akuratera dzīves un daiļrades lappuses.* – R.: Zinātne, 2003.
- Mauriņa Z. Ugunīgu ziedu dzejnieks // *Mauriņa Z. Saules meklētāji.* – R.: Apgāds “Literatūra”, 1939.
- Upīts A. Jānis Akuraters // *Upīts A. Latviešu literatūra, I.* – R.: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
- Zeiferts T. Jānis Akuraters // *Zeiferts T. Latviešu rakstniecības vēsture.* – R., 1925. – 3. sēj.

KALPA ZĒNA VASARA

VI.

Jāņdiena ir klāt, un es taisu “dancošanu” kopā ar Andri Kārkliņu uz mūsu saimnieka kula. Saimnieks nesaka nekā preti.

Jau no priekšpusdienas diena pieder man. Un ir jau arī tak diena priekš Jāņiem, nu arī es pats esmu Jānis.

Es aizjūdzu melni un aizbraucu uz birzi zaļumos. Bērziem lapas viz no zaļuma; es piecērtu bērzu zarus un atvases, lielas kuplas meijas, un krauju vezumā. Zari smaržo un dveš svaigumu. Es nocērtu arī pa ozola zaram vai sērmukšai, – visa laba jāņu zāle!

Aizvedu mājās, apgāžu pie rijas un braucu vēl. Un vēl. Un kad trīs lieli vezumi ir atvesti, mēs sākam tīrīt kulu.

Minna nāk man palīgā un ganu zēns Gusts, kuram arī brīvdiena gadījusies. Papriekš mēs ar garām vicām izvicojam piederba iekšpusē jumtu.

[..]

Saule ir nogājusi, un vakars skaists. Es esmu uzģērbies tīri pēc neikdienišķa lauku puīša: man ir balta krādziņa un raibs kakla auts. Un brīnum viegls esmu.

Vēl manā ballē nav neviena. Mēs staigājam ar Andri pa izgredzoto dejas zāli, un mūsu soļi kladz. Bet drīz sāks nākt ļaudis. Darba tik daudz priekš svētkiem; apkopties var tikai uz desmitiem–vienpadsmitiem.

Redz, jau spēlē! Mūzikanti nāk ar troksni. Tas labi! Dzirdēs, ka laiks.

Viņi ienāk un laiž maršu vaļā. Velns, kas tam Blektem par ugunīgu pijoli! Un Avotiņš ir meistars uz armoņikas: liekas, visas 36 mēles uz reizes kliegtu, kad viņš laiž pirkstus pāri.

Es atnesu pudeli šņapsta, un mēs dzeram un piekožam sieru. Atnāk i Mārtiņš, i saimnieks.

Un nemanot meitas un puīši, meitas un puīši. Citi ligodami, citi klaigādami, meitas ikkatra ar puķēm.

Man pie svārkjiem liela, sarkana pionija no Almas dārza. Kā viņa tur klētiņā gadījumus, to es nesaprotu.

Bet šovakar es būšu lepns pret Almu, ļoti lepns, es nodomāju.

Es izeju laukmalā. Pa ežām un ceļu nāk ļaudis pulkiem vien, nevaru ne saskaitīt. Tālas čalas atnāk vēl no neredzamiem, kuri aiz birzes vēl... Un stundas laikā ir dejas zāle pilna, un ugunis deg, un bērzi smaržo kā zaļš jumts pār dejotājiem.

Es atmetu cepuri pakausī. Kā karsts viesulis mani sagrābj, kad es meitu pulkā ieraugu Almu ar draudzenēm. Es liekoš viņas neredzot, bet trakot es gribu, pār visiem es gribu būt!

Un kad sāk spēlēt, es ņemu Minnu un dancoju kā apmulsis. Saldais alus dzen asinis, un es esmu tik viegls kā vanags. Arvienu trakāk un trakāk man gribas lidot.

Es atmetu cepuri vēl vairāk pakausī, noslauku sviedrus un saucu: – Puīši, dancojiet, ko sēdat! Meitas vecas paliks no gara laika!

Un grīda dimd, un dejotāji smejas.

– Spēlējiet! – kliezdu mūzikantiem, kad tie apstāj.

Es pasaku Gustam, lai atnes vēl pāris pudeļu baltā šņapsta un alu. Un dodu visiem, kas gadās tuvāk, un dzeru pats.

Kāds vecis liedzas dzert: krūtis sāpot. – Tu, mērkaķis! Es tev krūtis! – Un sagrābis aiz kakla, es sakratu to kā sakārni: – Dzer! Vecis sāk bļaut mazā, sīkā balstiņā kā kaujams sivēns. Visi smejas kā kutināti bet es piecērtu kāju pie zemes un pasaucu: – Mazurku, jandaliņš!

Kājas man kā uguns pilnas, es nevaru nostāt. Es ķeru meitas vienu pēc otras un griežu līdz nesamaņai. Visas viņas ir nokusušas, nosvidušas. Drēbes padusēs slapjas, un briedīgās, veselās miesas, liekas, pārplēsīs vieglos katūna šuvumus.

Daudzās puķes krīt uz grīdas, un dejotāji tās samīn. Rūgta smarža piekvēpina gaisu, un visi noreibst vēl vairāk. Es dejoju kā viesulis: uz manis skatās un raugās. Un daža laba meitene lūdzas: – Jāni, nu diezgan, nu es vairs nevaru! Lūdzams, mīļais Jāni! Nu es nevaru...

Bet es no noguruma vēl nekā nejūtu. Es ņemu lepnās mātes meitas, Almas draudzenes, tad es esmu īsts kavalieris, un viņas brīnās, ka es tāds varu būt.

Alma gaida, kad es dejošu ar viņu. Bet es esmu lepns. Tikai, kad dāmām ir priekšroka uz deju, jau pēc pusnakts, nejauši viņa pienāk un uzliek roku man uz pleca un lūdz mani. Un es dejoju.

Tad notiek kas savāds. Viņa ir tik jauna, un lokana, un glezna un elpo tik viegli un brīvi. Un man gribas viņas rokas sataustīt stiprāk, un tad es jūtu asins siltumu, un man vajag, lai viņa tuvāk būtu pie manis. Vēl tuvāk, vēl tuvāk... Es aizveru acis un iedomājos, ka viņa ir manās rokās... Un viņa nepretojas...

Es pateicos un izeju sakarsis no dejas. Un mans prieks un nebēdība ir pagalam. Jaunas sajūtas ir manī, un es neesmu vairs lepns. Mīlestība...

Es izeju atkal, un man vajag būt viņas tuvumā. Kaut just viņas elpu, kaut nemanot pie drēbēm pieskarties! Es manu viņas skatu starp simts citiem un nosarkstu kā ogle, un nezinu vairs, ko daru.

Meitas nāk pie manis un aicina dejot. Cik vēlīgas viņas! Un cik daudzas mani milē. Es esmu tik jauns un skaists... Grīda dimd, un dejotāji kliedz, un nakts paliek gaiša... Bet manī ir kaut kas jauns, vēl nebijis.

Un tad viņas nava vairs... Es aizzogos no ļaudīm un eju gar dārzu, un domāju kaut ko par viņu. Un nejauši viņa sauc mani dārzā no verandas:

– Jāni, nāciet šurp!

Es ieeju pa maziem vārtiņiem. Uz verandas deg lampa un ir apklāts galds. Siers un medus, un vīns, un puķes, un vainagi. Bet neviena cilvēka.

– Lūdzu, dzeriet vīnu uz jūsu vārda dienu. Es arī, – viņa saka. Viņa lej tumši sarkanu vīnu glāzēs, un roka trīs.

– Dzeriet! – Un mēs dzeram abi.

– Un ņemiet sieru! Te ir siers.

Es paņemu gabaliņu un lieku mutē.

– Nē, kas tā par ņemšanu. Ņemiet vairāk. Un vēl vīnu.

Viņa ieļej vēl, un es dzeru un liedzos, ka nu būs diezgan. Bet sirds man zvana kā zvans.

– Uja! Kas tā par dzeršanu! Dzeriet vairāk. Šodien Jāņu diena, un jūs esat Jānis.

Un viņa lej no jauna, un man ir jādzer. Mēs stāvam gluži tuvu viens pie otra, un viņa nolaiž acis un smaida. Es nevaru teikt nekā.

– Alma! – sauc no istabām saimnieks, – atnes mums sieru!

Bet viņa nedzird.

– Dzeriet, dzeriet! – viņa mudina un lej sarkani melnu vīnu manā glāzē un sniedz ar garu, slaidu roku. Viņa priecājas, ka es neesmu vairs ļauns.

Verandā ir kluss un pusgaišs. Vainagi smaržo, un Alma stāv man priekšā un lej no jauna vīnu... Es zaudēju laiku un vietas sajūtu...

– Alma, Alma! – sauc tēvs iz istabām, un troksnis, runas un soļi ir dzirdami: durvis veras...

– Pagaidiet tepat, – saka viņa klusām man un aiziet steigšus. Es noskatos, ka viņas augums izgaist durvīs, un jūtu, ka kaut kas atsitas pret grīdu. Man vīna glāze ir izkritusi no rokas un smalkās drumslās sadrupusi. Vīns tek pa kāpšļiem uz leju. Mani saņem mistiskas bailes, un es nokāpju no verandas un izeju no dārza...

DzeltENZAĻA blāzma ir jau un rīts. Dejotāji aiziet, runādami un jokodami gar laukmalām, un kuls ir pustukšs. Tikai Blekte vēl pijolē, un meitas danco. Veči strīdas pie pustukšas pudeles, un Avotiņš snauž kaktā ar armoņiku klēpī. Manas dzīras ir galā.

– Pagaidiet tepat, pagaidiet tepat! – es tikai dzirdu un nesaprotu, kur esmu. Es esmu apreibis ne no alus un vīna, bet no vārdiem...

Kāpēc es negaidīju, kāpēc es aizgāju?

Bet kad es redzu, ka saule uzlec un diena drīz nāks, un pļavas ziedēs, es apdomāju kaut ko un nosmejos pats pie sevis. Tas tak patiesi ir amizanti, ka Alma mani milē!

Fui, meitēn, es nodomāju, Tu domā mani pievilt? Nē, vēl neviena nav par mani valdījusi, un arī tu nedabūsi manis. Es esmu skaistais, lepnais kalpa zēns, es esmu pats priekš sevis, ne priekš tevis!

Un mana jaunā sirds šalc kā straume spēka pilna, un es šūpojos viņas viņnos un esmu laimīgs.

VII.

Tecila švirkst, un izkaptis dzied... Es griežu, un Mārtiņš trin izkaptis un rauga ar pirkstu, vai diezgan asas. Izkaptis ir jaunas, un labi jāiztrin, lai zāle kristu.

Zilais tērauds mirdz uz akmens riepās kā lidaka, un mēs ar Mārtiņu runājam par siena pļauju, tālu, kur lukstos zāle līdz kaklam un upes līči zied ka pasakā.

Tad mēs drāžam grābekļu zarus un kātus un iesienam izkaptis, un izmēģinām, cik pareizi iegriezta pēda. Un kad viss ir gatavs, tad svētdienas pēcpusdienā kraujam visu ratos: darba rīkus un katlus, un bļodas, cirvjus un ēdamas lietas: pļavas esot tālu mežos.

Es iesētos uz piekrautā vezuma, un Mārtiņš jāj pa priekšu – viņš zina ceļu. Mēs braucam pa meža ceļiem, kur veselu gadu nav ritenis vēlies un pusizžuvušās dangās dzīvo odu leģioni. Rati šūpojas un klauz, pār pusnodilušām egļu saknēm krītot, stipra sveķu smaka reibina galvu, mežs ir sakarsis no saules un pilns uguns dvasas... Egles sveķu pieritušās kā dzintara noraudājušās, un bērzi un citi lapu koki mirdz ar neredzētu zaļumu. Dunduri dūc ap zirgiem un metas man uz rokām un dzeļ; lielas mušas šūpojas saulē, un zirnekļi auž tiklus šķērsām pār ceļu – ak, cik man jau nava uz ģimja to sameties, kad braukdams visus rāvu pušu! Sūnas, papardes, bārkstis, meža zāles un auglība, un auglība! Man liekas, es to visu toreiz tā neredzēju, kā tagad atminoties. Un augstu pār galotnēm skan zilais gaisis pilns karstuma, un skaidrības, un baltu, briestošu debešu... Mēs braucam un braucam, saule jau laižas, kad no melnā meža izpeldam klajumā.

Tie upes līči – acis tikko var pārredzēt zāļaino līdzenumu. Upe guļ dziļi mitrajās krastos, kalvām un niedrām pieaugusi un saules sasīlusi. Melnie atvari klusi kā miroņa acs, tikai gar malām zied baltās ūdens līlijas, atvērušās saulei. Cik viņu daudz! Kā balti tauriņi viņas ir starp zaļām, platām lapām. Pār niedrāju lido siseņi ziliem spārniem. Viss plašums kā noslēcis bezgalīgā auglībā.

Es laižu melni braucamā vietā un pats pieceļos kājās. Bet upe ir izsīkusi, ūdens tikko iet pāri rumbām. Viss zālēm aizaudzis.

Un atkal mēs braucam gar melnu mežu un bīrēm, un, kad nonākam galā, ir jau dziļš vakars.

Mežmalā zem apsēm un eglēm es apturu zirgu un izkāpju. O, auglība un krāšņums visapkārt!

Smaržīgs vēsums un miers apskauj no visām pusēm. Upe kūp tālu ličos, sienāži zibina augstajā zālē, un mežs klausās. Bet ziemeļos nakts vēl mīlinas ar mākoņiem.

Man liekas, ka nu pasaule ir kaut kur aiz otra krasta un mēs jaunā zemē, kur tikai putni un koki, un zāle, un klusums.

Baigas sajūtas no neparastās dabas klātbūtnes mani pārņem, un es nedrīkstu ne soli spert...

Mārtiņš ir uzkūris uguni, piesējis zirgus pie ratiem, un mēs noliekamies gulēt. Bet šoreiz man miegs nenāk, es ilgi skatos dzirkstīs, kuras skrien pret nakts debesīm un izdziest ātri un

nejauši... Mežā kaut kas nobrikšķ; man liekas, ka kas smags, liels un baigs ietu caur kokiem un pienāktu, un lūkotos uz manis. Bet tā ir tikai nakts un koki – vairāk nekas, un tomēr es aizturu elpu, un klausos, un dzirdu – savu sirdi...

Vēsums ir ielidis man zem svārkciem un segām, nu es salstu. Pavēris acis, redzu, ka rīts. Mārtiņš sēž pie uguns un auj kājas.

Plāvas pilnas ar baltu miglu, bet koku galotnes mežmalā sārtas – saule ir uzlēkusi.

Žāvādamies un drebēdams, es arī saģērbjos, un mēs ņemam izkaptis, un drīz zāle sāk švirkstēt un veļas vālā – izkaptis ir asas.

Saltums pāriet pēc pirmās vālas, un drīz es nometu svārkus.

Migla sāk zust, un saule sedzas ap mums, un jau no paša rīta ir karsta, spiedoša.

Kad ap šķūni ir applauts riņķī, Mārtiņš saka savu pazīstamo: "Tetaisim pīpi!"

Viņš pīpo, es sēdu un atpūtīnu rokas. Vienos sānos atkal sāp, un delnās sarkanumi.

No nogrieztām cinīm un zāļu saknēm lien dzeltenas skudras un nes savus baltos kāpurus alās. Ap galvu griežas veseli pulki odu un knišļu un lien acīs... Un visapkārt vairāk nekā nava kā zāļu smaka un saules spiedums, kas izsūc rasas mitrumu.

– Vai plāva te liela ir? – prasu Mārtiņam.

– I Dieviņ! Te tu i paliksi šovasar. Ja labs laiks būtu, bez lietus pilītes, tad divās nedēļās varētu varbūt beigt. Bet nu mēs vēl tikai divi vien.

Mārtiņš mierīgs, bet man ir domas par to, vai varēšu izturēt to lielo plāvienu dien no dienas.

Saule ir augstu jau, kad ejam brokastis. Es esmu mīksts kā lūks un aiz noguruma tikko varu paiet.

Izkapts atgriezta, jo es arvien laižu zemēs, nemācēdams plaut. Visas locītavas sāp. Mēs apsēstamies ēst – sausu maizi ar pienu un sviestu. Upes ūdens, ko piedzeram iz bļodiņas, ir dzeltens un silts kā tēja.

Un, kad paēdis es augšpēdu atlaižos – vienā minūtē esmu aizmidzis...

– Ka neuznāk saimnieks, celies nu, – saka Mārtiņš un liek pīpi bikšu ķešā. – Es to redzu kā pa miegiem. Man miesa ir tik smaga kā ar dzelžiem, kad pie zemes būtu piekalts.

Izgriežam no jauna izkaptis un brienam dziļā zālē... Saule kur uguni pār galvu. Es esmu drīz vienā kreklā un bez cepures, viss nosvīdis un griežu ar pēdējiem spēkiem vālu, lai tiktu Mārtiņam blakus... Kad ar plaukstu noslauku pieri – liekas, ūdeni būtu smēlis.

Dienvīdū sanāk meitas un saimnieks, un vēl kāds plāvējs. Uguns tiek iekurta, un katls vārās. Sākas meža dzīve starp debesi un kokiem, un zāļaino klajumu.

Kad vakara vēsums pūš, mēs saejam visi ap šķūni, un izkaptis tiek pakārtas aiz spāres rindā. Visa miesa man sūrst no sviedriem, un rokas sāp. Es aizeju tālu uz upes malu, kur melni atvari un niedras, un metos ūdenī. Ūdens ir kā sasildīts, kūp un garo tāpat kā es. Ilgi man netikas iet ārā, bet kad izeju, esmu kā atjaunots un viegls nāku atpakaļ.

[..]

MŪSU MĀKSLAS MOTIVI

Kad sengrieķu mākslinieks skulptors Fidijs bija veidojis Ceisa statuju, visi bija kā satriekti no viņas varenuma un skaistuma. Un kāds dzejnieks tad teica Fidijam:

“Vai nu tu esi pacēlies līdz Olimpa augstumiem un pats ar savām acīm redzējis Ceisi, vai arī viņš ir nolaidies pie tevis, lai parādītos tev kā **nemirstīgam**, – citādi tu nebūtu varējis veidot viņu tik pilnīgu.”

Šie vārdi arī vēl tagad, pēc gadu tūkstošiem, var derēt kā mākslas augstākā atziņa. Jo lielāks būs mākslinieks, jo vairāk viņš būs atsvabinājies no liekā, nejaušā, kas to velk uz leju, kas to saista pie vispārības un gadījuma, – jo augstāk viņš būs pacēlies līdz zvaigžņotām debesīm, līdz mūžībai. Viņa dvēselē būs nolaidusies dievības dvesma, likusi sajust dievīgi skaisto un nemirstīgo jūtu. Vienīgi realais, ko var saprast un aptvert cilvēka apziņa, ir viņa dvēseles iekšējie, dziļākie pārdzīvojumi, tie mirkli, kad viņš kā no tāliem augstumiem pārredz un uzņem sevi plašu, neskaitāmu brīnumu pilnu pasauli. Un, ja tad tāds mākslinieks, kurš būs dziļi sajutis, ka šīs pasaules brīnišķīgie spēki ir neizsmeļami, radīs, – viņa darbs būs mākslas darbs. Jo dvēsele ir kā dievu laists ezers, kurā atspoguļojas visa pasaule, visu lietu sākums un beigas, dzīvība, nāve un mūžība. Viņā atspīd cilvēces sapņi un cenšanās, sāpes un izmisums, mūžīga tiekšanās pēc skaistuma un patiesības. Mākslinieks redz šai ezerā tūkstoš-tūkstoš-brīnumus un veido tos par daiļiem, dievišķiem tēliem – simboliem. Šādos simbolos uzglabājas, kā klintīs kalti, mūžīgi raksti par cilvēces cenšanos pēc atpestīšanas un pilnības. Lielos mākslas darbos redzams cilvēces ceļš.

Šādi mākslas darbi aizkustina un saviļņo cilvēku dvēseles, pievelk tos, kas sēro pēc tā paša tālā daiļuma, paceļ uz augstāka stāvokļa katru, pie kā pieskaras mākslas mūžīgā dvesma. Mākslas darbi aizdedzina cilvēku dvēselēs kādu iekšēju liesmu, kurai nav nekā kopēja ar kāda laika ikdienišķām domām un spriedumiem.

Tā māksla kļūst par sevišķu harmonisku skaistuma sajūtu, par jaunu dievlūgšanu – reliģisku mākslas kultu. Reliģiskās ekstazes noslēpums modinās un apgaismo mākslu. Un tā vienīgā, dziļākā un patiesā nākotnes reliģija būs **skaistuma reliģija**. Māksla būs kā šķīstījoša liesma, un dziļākās dzīvības stundas tiklab mākslinieks, kā visa tauta izdzīvos mākslā. Viss savienosies lielā vispārējā misterijā.

Tādi ir mūsu mākslas motīvi. Bet mēs vēl ar tiem stāvam vieni. Vēl visu mūsu sabiedrību pārvalda vispārīgie uzskati, ka mākslai vajag atnest kādu tiešu labumu, mākslai vajag propagandēt vienu vai otru pasaules vai šķiru uzskatu, mākslai jābūt dogmatiski progresīvai, bet tikai šaurā šīs dienas nozīmē. Tiek uzstādītas līdz apnikumam nodrāztās dogmatiskās strāvas: “māksla priekš dzīves” vai “māksla priekš mākslas”. Priekš mums viņa nav neviena no abām. Mēs te atklāti atbildam, ka mums māksla nevar būt sabiedrības kalpone, jo mums viņa nav līdzeklis, bet gan **pats mērķis**. Mākslā notēlojas dvēseles stāvoklis, reliģisks sajūsmas kults, un mākslinieks ir tas, kas var šo stāvokli izteikt dzejā, muzikā, gleznā, marmorā.

Ja cilvēka dvēselē modina dziļus un skaistus acumirkļus apkārtējā daba, cilvēku mūžības domas, izmisums vai gaviles, tad mākslinieks ir tas, kurš šos acumirkļus var padarīt savos

darbos mūžīgus. Un, ja viņš to ir izdarījis, tad viņam vienalga, vai viņu cildina, vai nopel, lād vai vaināgo. Viņš ir radījis, jo viņš nevarēja neradīt.

Cilvēku vairums vēl stāv tālu no mākslas. Pūlim vēl nav vajadzības un iespējamības sajukt mākslu kā reliģisku atsvabinošu spēku, kā dievību. Pūlis vēl neilgojas pēc **dvēseles atsvabināšanas** no ilgā tumsības sloga, viņš vēl visu notaksē no tā stāvokļa, vai tas ir **derīgs**, vai **nederīgs**.

Pirmajā, vissvētākā vietā vēl stāv ikdienišķi nepieciešamas vajadzības: ēdiens, apģērbs, dzīvoklis. Pūlis vēl līdzinās aklam, kas iet savu ceļu, rokām taustīdams, un ir laimīgs, ja nenokļūst no pazīstamiem, viegli sataustāmiem priekšmetiem, kas dzīvo un mirst, un nekad nezina, ka ir arī zvaigžņotas debesis un ziedoša zeme. Viņam ir tikai divi jēdzieni: derīgs un nederīgs.

Un tomēr aiz nepieciešamajām dzīves vajadzībām un dažādām greznuma lietām pienāk reize arī mākslai. Grāmatām, gleznām, teatra izrādēm – visam pienāk sava kārta. Bet tad arī tūliņ tiek uzstādīts draudošais jautājums: **cik derīga** ir viena vai otra dzejnieka dzeja vai gleznotāja glezna? Kādu labumu tā atnes vispārībai vai tautai? Vai tā un tā teatra izrāde aizstāv zināmas šķiras intereses, vai ne? Un, pie kā šie jautājumi netiek uzstādīti, tas noder vieglam laika kavēklim; pie tā var pasmieties un izklaidēties. Tā tagad pie mums tiek sagānīta māksla un pazemots mākslinieks. Un ļaunākais tas, ka šo **derīguma** jēdzienu ir tikpat daudz, kā dažādu šķiru un pat personu.

Tāds stāvoklis ir bijis māksliniekiem arvienu, un sevišķi gaiši tas tagad parādās pie mums, latviešu dzīvē. Katra sabiedrības šķira prasa no mākslinieka tikai to, kas viņai derīgs. Kas buržuazijai nepieciešams, tas socialdemokrātiem nāvēklis un otrādi. Pazīdami tikai derīgo un nederīgo, viņi grib, lai mākslinieki strādā viņu labā, lai tie izlieto savu svētāko viņu pasaules uzskatu aizstāvēšanā. Neviens vairs neprasa, lai mākslinieks izteic to, ko viņš **pats** sajūt, bet ko uzskata par labu viena vai otra sabiedrības kliķe. Ja to nedara vai nespēj darīt, tad nāk kritikas un lāsti, ka mākslinieks ir vai nu atpakaļrāpulis “buržuju suns”, vai arī anarchists “izvirtušu cilvēku attēlotājs” un “valsts pamatu ārdītājs”.

Un māksliniekam, ja tas grib dzīvot, kā jau visi “prātīgi” cilvēki to dara, ir – jāpadodas. Viņam tad katru dienu smalki jāuzmana, par cik sabiedriskais vai moraliskais vēja rādītājs pagriezies uz vienu vai otru pusi, lai zinātu, kāda satura rakstīt nākošo dzejoli, kādu tematu ņemt stāstam, dramai vai gleznai. No cilvēka dvēseles, no mūžīgā skaistuma, no sava svētuma māksliniekam ir jāpāriet uz dažādu pretinieku lēģeriem un jāpaliek par slavas vai raudu dziesmu dziedātāju, lai tikai varētu nopelnīt miesai uzturu.

Mākslinieka individualitate ir nokauta un iznīcināta. Māksliniekam vairs nedrīkst būt sava “es”, savu paša iekšējo atradumu. Viņam ir jānogrimst tai vienlīdzības purvā, kur dzīvo tikai **derīgs** un **nederīgs**, bet kur nav jēdzienu: **skaists** un **mūžīgs**. Mākslinieka cienība ir novalkāta līdz pēdējam, viņam jākalpo dažādām sabiedrības šķirām, kuras pat vislielākās un traģiskākās parādības tautu dzīvē un tāpat arī mākslu novedušas līdz ikdienībai un banalitātei.

Redzot augšminēto stāvokli un dziļi sajūtot, ka tas var mūsu mākslas attīstību aizkavēt uz ilgākiem laikiem, mēs vairs nevarējām klusēt un apmierināties ar tām lomām, kurās mūs grib iespiest visādas šķiras un grupas. Mēs vairs ilgāk nevarējām atstāt mākslu kalpones lomā. Tāpēc mēs nākam atklātībā ar šo savu protestu un paskaidrojumu. Mēs uzstājamies nevis kā mākslas

artelis, bet kā atsevišķi indivīdi, kuriem kopēja ir viena jūta: karot pret mākslas un mākslinieka profanāciju. Bet mēs zinām arī, ka, kopēji uzstājoties par mākslas atjaunošanu un atsvabināšanu, var izsargāt jaunos spēkus no pirmajām nejausām meklēšanām un nenoteiktības uzskatos par mākslinieka uzdevumu, kas nereti noved pie dažādiem mākslai nevajadzīgiem mēģinājumiem.

Mēs zinām arī, ka šāda kopība, tuvinādama individualitātes, var apgaismot viņām ceļu, dot virzienu, var pastiprināt un noskaidrot viņu centienus un patstāvību.

Un pirmoreiz mēs te varam izteikt savu protestu, savu brīvo vārdu. Līdz šim mūs dzina no vienas laikraksta redakcijas projām tāpēc, ka mēs esot "reakcionāri"; otra avīze lamājās, ka mēs esot "revolucionāri" un samaitājot jauno paaudzi; trešā un ceturtā mūs pavisam ignorēja kā "liekēžu šķiru", un vispārīgi rakstniecība tika uzskatīta par gluži nevajadzīgu lietu.

Mēs atļaujam māksliniekiem un sabiedrībai spriest pēc personiskiem uzskatiem par mums kā par sabiedrības locekļiem, bet kā rakstnieki un dzejnieki mēs stāvam un stāvēsim uz individualistiskiem principiem. Mākslas būtība ir pa gadu tūkstošiem bijusi un būs viena un tā pati. Cik mēs esam varējuši tuvoties šai būtībai, to lai rāda mūsu darbi. Zināms, kā tagadējā laika pilsoņi mēs esam cieši saauguši ar šī laikmeta psiholoģiju, un, atzīdami, ka liela cīņa ir liels skaistums, mēs varam izteikt šo cīņu savos darbos, bet mēs to darīsim tikai tā, kā mēs sajūtam, bet nevis kā mums **pavēlēs** viena vai otra sabiedrības šķira.

Visiem spēkiem mēs centīsimies vest tautu pie patiesas skaistuma un mākslas atzišanas. Mēs ticam, ka tuvojas laiks, kad māksla būs visas tautas svētums. Bet tas notiks tad, ja viņa reiz apzinīgi atsvabināsies no visiem vidus ceļa gājējiem, **apstākļniekiem**, pseidonacionalistiem, jo tie ir vienmēr stāvējuši starp mākslu, tautu un māksliniekiem.

Mēs uzaicinām katru mākslinieku, kura pārlicību mēs te esam izteikuši, strādāt ar mums kopā par mākslas un mākslinieka atsvabināšanu un pret algotiem mākslas kalpinātājiem.

Rīgā, 7. augustā, 1906. g.

Ed. Cālītis
Kārlis Krūza
Zemgaliešu Biruta
J. Akuraters
J. Jaunsudrabiņš
Kārlis Štrāls
A. Baltpurviņš
Kārlis Jākobsone
Kārlis Skalbe

Dzelme. – 1906. – 193.–197. lpp.

AR KAUKAS SAUCIENIEM UZ LŪPĀM

Ar kaujas saucieniem uz lūpām,
Ar karstām sirdīm kritāt jūs,
Bet jūsu nāve, svēta, brīva,
Kā talismans mums dārga būs.

Un asinis, kas nevainīgas,
Uz balta sniega kvēloja,
Tās neizkvēlos gadu gadiem,
Tās kvēlos mūsu karogā.
Miers jums, un jūsu lūpas mēmas,
Bet viņu mēmums skaļi sauks,
Un cīņai tūkstoš jaunu pulku
No kalpinātas tautas augs.

Bet tev, tu, varmāka uz troņa,
Priekš tevis mums jau zobens trīts.
Priekš taviem slepkavām un bendēm
Aust atmaksas un soda rīts.

Kas dzīvs, tas ies uz asins kauju,
Un pilis kritīs, troņi grūs.
Jums, kritušiem, lai mūžam slava!
Mēs, dzīvie, ejam atriebt jūs!

Ciņas dziesmas / Sast. V. Greble, E. Kokare, J. Vītoliņš. –
R.: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1957.

ATGRIEŽOTIES

Ak, atzišana,
Pilns ir tavs mērs!
Nu tavā tuvumā
Topu es sērs...

Pēc dzīvības atkal
Balss paceļas,
Pēc dzeļošanas, mīļas
Rožvasaras.

Kur zeme smaršo,
Kur lielmeži zil,
Kur sapņi kā dzintars
Lietlāsēs pil.

Kur mēnesis tiklu
No zelta auž,
Un roka no mīlas
Ziedzariem lauž.

Kā jūru kaisliba
Sirdi kuļ,
Kā dedzīga čūska
Dzeja ziedos kur guļ...

Ak, atzišana,
Pilns ir tavs mērs!
Būt gribu atkal
Es puķe un zvērs.

No dzejoļu krājuma "Dienu prieks".
Raksti. – R.: J. Rozes apgāds, 1923. – 4. sēj. – 91. lpp.

LATVIEŠU DZEJNIEKAM

Ja gribi mīlets būt no savas tautas,
Ja gribi, vārds tavs lai ik mutē salds, –
No gana stabules lai skaņas ļautas,
Tad tikai tev un mūžam svešs lai malds.

Tad esi gauss un balts un bērna jūtās
Par zaļo mauru dzied, kur dzīve rit,
Kā gurda upe, vilns kur vēja pūtās
Pie krasta tikumus un mīļo dusu sit.

Par bērniem dzied, par vectēviem un sievam,
Kas aust un savākt prot, kas dzīvei der.
Mīl mieru mūsu tauta, paldies Dievam,
Un idili kā dārgu mantu sver.

Tā būs dziesminieks kā jērs bez vainas.
Ik gudris, muļķis tavu slavu teiks
Un līdzī mantai tavas baltās ainas
Ar saldu muti nemitīgi sveiks.

Bet sargies šaubam acīs ieskatīties
Un pārdzīvot kaut ko, būt sāpēs jauns,
Pēc tālām atziņām un dailes dzīties –
Un dziesmās suminat, kas daiļš, kaut ļauns.

Kaut zvaigznes aizsniegtu un vijā vītu,
Kaut kļūtu skaists, kā vētra, dziļums baigs, –
No sava vidus tevi projam dzītu
Ši kūtri baltā, – svešs tai būs tavs vaigs.

Tavs kļiedziens mirs, kā vilnis jūras smiltīs,
Būs tavas dziesmas vaidelotu pulks,
Kas runā svešās mēlēs, un šais ciltīs
Vēl ilgi nedzims tautai viņu tulks.

No dzejoļu krājuma "Dienu prieks".
Raksti. – R., 1923. – 4. sēj. – 195. lpp.

Ideju raksturojumu un materiālu
sagatavojusi A. Cimdiņa.

KĀRLIS SKALBE

(1879–1945)

Kāris Skalbe – dzejnieks, prozaists, literāru pasaku, publicistisku, literatūrkritisku aprakstu, tēlojumu un eseju autors ar filozofisku pasaules skatījumu.

K. Skalbe dzimis 1879. gada 7. novembrī (26. oktobrī) Vecpiebalgas Incēnu mājās pie Alauksta ezera kalēja ģimenē. Literāro gaitu sākumā viņš izvēlējies sev pseidonīmu Kalēju Kārlis. K. Skalbe mācījies Veļķu pagastskolā (1887–1890) un Vecpiebalgas draudzes skolā (1890–1895). No 1895. gada līdz 1899. gadam, dzīvodams dažādās vietās Vidzemē, viņš strādā par laukstrādnieku, kolportieri, vēršu dzinēju, rakstveža palīgu. Pašmācības ceļā K. Skalbe ieguvis tautskolotāja tiesības (1901). No 1901. gada līdz 1904. gadam viņš strādā par otro skolotāju Ērgļu pagastskolā, kur tuvu sadraudzējas ar R. Blaumani. K. Skalbe aktīvi iesaistās 1905. gada notikumos (1905. gadā Rīgas Skolotāju kongresā prasa Latvijas autonomiju), tāpēc 1906. gadā ir spiests emigrēt (dzīvo Somijā, Šveicē, Norvēģijā). K. Skalbe ir tuvs Latviešu sociāldemokrātu savienībai, ko vada M. Valters un E. Rolavs. 1909. gadā viņš atgriežas Rīgā, dzīvo Vecmīlgrāvī Burtnieku mājā. K. Skalbe bijis apcietināts (1911), tad atbrīvots. 1914. gadā viņš kā frontes korespondents strādā Polijā, kur satiekas un sadraudzējas ar krievu dzejnieku V. Brjusovu. 1915. gadā K. Skalbe aizbrauc uz Maskavu. 1916. gada beigās K. Skalbe iestājas latviešu strēlnieku bataljonā. Latvijas laikā viņš ir Satversmes sapulces, 1. un 2. Saeimas loceklis Demokrātiskā centra frakcijā.

Kopš 1905. gada, K. Skalbe vada un rediģē tādus preses izdevumus, kā “Kāvi” (1906), “Rīta Vēstnesis” (1910), “Varavīksne” (1915), “Lidums” (1916), “Laiks” (1917), “Jaunā Latvija” (1918), “Jaunāko Ziņu” literatūras nodaļa (1919–1940), “Piesaule” (1928–1935), “Latvju Mēnešraksts” (1942–1944), kuros publicē lielu daļu savu literāro un publicistisko sacerējumu. Paralēli šim, galvenokārt iztikas darbam K. Skalbe raksta dzeju, pasakas, tēlojumus, ko apkopo dzejas krājumos – “Cietumnieka sapņi” (1902), “Kad ābeles zied” (1904), “Zemes dūmos” (1906), “Veļu laikā” (1907), “Emigranta dziesmas” (1909), “Sapņi un teikas” (1912), “Daugavas viļņi” (1918), “Vakara ugunis” (1927) u. c. – un pasaku krājumos – “Pazemīgās dvēseles” (1911), “Ziemas pasakas” (1913), “Manu bērības dienu mēnesis” (1926), “Mātes leģenda” (1928), “Muļķa laime” (1932), “Garā pupa” (1937) u. c.

K. Skalbes literatūrkritika un publicistika, kas tapusi laika posmā no 20. gadsimta sākuma līdz četrdesmitajiem gadiem, apkopota krājumos “Raksti par latviešu literatūru, mākslu, kultūru”, “Raksti par cittautu literatūru”, “Ceļojuma piezīmes”, “Mazās piezīmes”, “Pārdomas un vērojumi” (1939).

K. Skalbes pasauluzskatu un pasaulizjūtu veidojošie idejiskie avoti (cik var secināt no viņa daiļrades analīzes, jo sistemātisku, akadēmisku izglītību ar noteiktu teorētisku ievirzi dzejnieks nav guvis) lielākoties ir stipri neteorētiski: tā ir latviešu, indiešu, krievu un Eiropas ziemeļu tautu folklorā, Ļ. Tolstoja, F. Dostojevskā, A. Čehova, F. Tjutčeva, A. Feta, lielo ziemeļnieku –

H. Ibsena un K. Hamsuna – darbi. No teorētiskajām ietekmēm var saziņēt F. Ničes un G. Brandesa pēdas. K. Skalbes dažādu periodu dzejā ir jūtamas “Aspazijas, J. Poruka, E. Po noskaņas, un vietumis tā sasauca ar E. Virzas, Ē. Ādamsona, A. Eglīša, V. Sniķeres dzejošanas veidiem” (V. Strēlerte). Šī izvēle, šķiet, nav nejauša, jo ne tikai avoti veido cilvēka uzskatus, bet paša dzejnieka–domātāja mentalitāte atklājusi un paplašinājusi darbos esošās idejas un tēlu zīmes. Tāpēc paša K. Skalbes uzskatus nedz kopumā, nedz atsevišķas idejas nevar pielīdzināt kādam vienam no minētajiem avotiem. K. Skalbe ir radījis savu pasaulizpratnes struktūru, ko nosacīti varētu nosaukt par ētisko panteismu vai universālo individuālismu. (K. Skalbes agrīnajā daiļradē jūtamas arī maigās dekadences jeb subjektivitātes estētikas iezīmes.) F. Ničes filozofijas un aforistikas galveno jēdzienu – “dzīve” K. Skalbe nav ņēmis tikai tās augstākajās gara formās virzībā uz pārcilvēku sevī, bet apgarojis dzīvi, precīzāk dzīvību, tās dažādajās izpausmēs – ne tikai plaukšanas un ziedēšanas posmos, ne tikai stipro un vājumu pārvarošo dzīvi (kā F. Ničem), bet arī norietošās un dziestošās dzīvības formas – vecumu, nāvi u. c. – kā attīstības būtisku un likumsakarīgu posmu (piemēram, dzejolis “Sirmgalvis” krājumā “Vakara saule”; nāves uztvere stāstā “Miesnieks” u. c.). Dzīvi, dzīvību K. Skalbe raksturo ne tikai tās cilvēciskajā formā, bet gan visaptveroši, pat kosmiski, aptverot visas dzīvā, dzīvības formas. Kopumā. K. Skalbes pasauluzskatu nevar ietilpināt tikai romantisma jēdzienā.

Tāpat arī Ļ. Tolstoja ideju par “nepretošanos ļaunumam” K. Skalbe atbrīvo no tās kristietiski viennozīmīgās izpratnes, pārvēršot principu par “nepretošanos ļaunumam” ar tā sociālās un garīgās pasīvātes asociācijām himniskā labestības un prieka esamības apliecinājumā jeb, runājot paša K. Skalbes vārdiem, stiprinot “gaišo Visuma sajūtu” tās franciskāņu morālfilozofijas izpratnē (pasakā “Kaķīša dzirnavas”: “Kāpēc vairoi sāpes? Lai vairojas labāk prieks.”).

K. Skalbes pasaules uztveres folkloristiskā intonācija nāk ne tikai no folkloras labas pazīšanas un brīvas lietošanas, bet tās abas saista strukturālistiskās uzbūves princips – savos darbos K. Skalbe ir aptvēris cilvēka dzīvi visos tās posmos un dažādajās izjūtās, tāpat kā tas redzams latviešu tautasdziesmās un folklorā vispār. Filozofiskumu K. Skalbes pasakām piešķir nevis to folkloriski vispārinātie sižeti, bet tas, ka rakstnieks abstraktus jēdzienus, lielākoties viscilvēciski tikumiskus – mīlestību, naidu, labsirdību, izmisumu u. c. –, atdzīvina konkrētā, ļoti precīzā mākslinieciskā tēlā (pasakā “Bendes meitiņa” Izmisums parādās kā melns jātnieks straujā zirgā, pasvītrotot to, ka tas ir īslaicīgs cilvēka dzīves pavadonis: “Es esmu Izmisums. Savus bērnus es pazīstu. Mans zirgs nes ātrāk par vēju, **bet es jāju tik līdz gaismai.**”) (pasvītr. mans – E. B.). Tumšais tiek zīmēts tikai tāpēc, lai ieraudzītu, saskatītu gaismu.

K. Skalbes simboliskās pasakas, līdzīgi K. Andersenam un V. Haufam, ir sarakstītas noveles formā.

K. Skalbes daiļradē ir rodami arī sociāli motīvi (pasaka “Dzelzu puika” u. c.), viņš runā par “taisnību un patiesību”, bet tomēr savā panteistiskajā kopības un cilvēcības izjūtā viņš nav spējis un nav centies sociālo kā vienotu veselu sadalīt. Tas īpaši redzams K. Skalbes literatūrkritikā un publicistikā, kuras saturs, manuprāt, neatspoguļo apceres tapšanas laiku: tajā vispārīgā ideja dominē pār konkrēto fakticitāti. Visos K. Skalbes daiļrades posmos viņam priekšplānā ir izvirzītas cilvēciskas tēmas, apliecinātas kopcilvēciskas vērtības – darbs, pienākums, labsirdība,

godīgums, rimtums; un savukārt ironizēts par aprobežotību, plēsonību, pieticību gara novadā un cilvēku attiecībās (publicistikā un saturiski līdzīgās pasakās "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties", "Ūdensmāte" u. c.; tikai pēdējā, manuprāt, ir mākslinieciski izsmalcinātāka, bez acīm redzamas didaktikas). K. Skalbe ir jūtīgi apliecinājis nacionālo ideju, ne tikai tās politisko, bet galvenokārt garīgi tikumisko, vienojošo aspektu.

K. Skalbes literatūrkritiskās apceres atsedz 20. gadsimta pirmās puses būtiskākās kultūras norises, sniedzot tām subjektīvi smalkus un pārlicinošus vērtējumus.

1944. gada beigās K. Skalbe emigrē uz Zviedriju. Viņš miris 1945. gadā un apglabāts Stokholmā.

IZTEIKUMI

Skalbe nepieder pie dziļu ideju, sociālu problēmu un izsmalcinātu eksperimenta formu māksliniekiem – viņš ir sapņu un teiku dzejnieks ar vienādu pamata jūtoņu visos savos darbos. Romantiķis, kam vienīgais avots paša sirds, no tā viņš smeļ to pašu nemainīgo saturu, tomēr nepaliek sekls, ne apnicīgs, jo ikreiz liek tam atplaukt savādā varavīksnes nospulgā. Visistākais un sirsnīgākais starp latviešu liriķiem, Skalbe labi apzina sava talanta robežas, tāpēc nemēģinās svešos laukos, bet uzticīgi paliek savā īpatnā, liriskās dzejas, īsa stāstiņa, teiku un pasaku iejomā, kurā tomēr radījis darbus, kas stādāmi latviešu rakstniecības vislielāko rindā.

R. Egle, A. Upīts

Vēstidama par latviešu ilgām un sapņiem, es daudzu piemēru vietā varētu apstāties pie Akuratera, raksturojot latviešu humoru un ikdienību, par labu piemēru noderētu Jaunsudrabiņš, bet kas gribētu iepazīties ar latviešu intīmo dvēseli, ar latviešu skaistumu – un tas vispilnīgāk izpaužas klusumā – tam būtu jāiet **Skalbes** Dvēseļu mežā. [..]

Raiņa cilvēks ir vienmēr vientuļš, darba ciņā, dabā, tautas vidū, divtūlībā ar mīļoto sievieti, **Skalbes** cilvēks nekad nav vientuļš, jo dzīvo savā dvēselē, dzīvo ar visiem, ko mīl. [..] Vakar Eiropas cilvēks personības ceļu pa lielākai daļai iet, vadīdamies no intelekta, Skalbes personība – un tā ir latviešu kultūras īpatnība – savu ceļu iet ar sirdi.

Z. Mauriņa

Jebkuras literatūras nacionālajā savdabībā katrā ziņā ietilpst arī iezīmes ar vispārcilvēcisku nozīmi. Lai kādas tautas nacionālā māksla kļūtu par vispārcilvēcisku, nepieciešami daži nosacījumi: daiļradē vispārināto nacionālās dzīves, notikumu nozīmīgums (filozofiskais, sabiedriski politiskais, ētiskais), dziļums, vērienīgums, augsts mākslinieciskais līmenis. Ja mākslinieks nespēj izvirzīt kādas jaunas globālas problēmas, bet nāk ar dziļi izjustu "atzišanos", ielikdams tajā savu sirdi, arī viņš var iegūt universālu nozīmi. K. Skalbe droši saucams par Eiropas mēroga rakstnieku.

V. Eihvalds

Nebūdami cīnītāji tradicionālajā nozīmē, Skalbes stāstu varoņi tomēr nav arī pazemīgi, bezspēcīgi izlīdzēji un upuri – viņi kā vairogu paceļ savu labsirdību un skaidrību, pret kuru jāsadrūp naidam un vienaldzībai.

I. Treimane

Minētajā trijotnē (J. Poruks, F. Bārda, K. Skalbe – E. B.) vistantīgais rakstnieks bija Kārlis Skalbe, kura brīnišķīgās pasakas – galvenokārt “Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties”, “Kaķīša dzirnavas”, “Melnais Pēteris” un “Pasaka par vērdiņu” – ar savu māksliniecisko līmeni neatpaliek no Andersena pasakām. Tās ir īstas dzejas pērles prozā, meistarīgi pastāstītas un dziļi humanistiski motivētas, tās neapšaubāmi pieder pie pasaules daiļrades virsotnēm šajā žanrā. Tāds pats raksturs ir arī viņa daudzajiem dzejoļu krājumiem.

R. Paroleks

Atceroties Skalbi kā **laimotāju** personību, gribas minēt seno grieķu jēdzienu un vārdu kalokagathia, ar ko tie apzīmējuši reta cilvēka reto spēju būt pašam laimīgam un darīt arī citus laimīgus.

J. Grīns

Lai Skalbe raksta lirisku dzejoli, pasaku, mazās piezīmes vai politisku ievadrakstu, – viss tas ir tīrākā dzeja. Viņš nav spējīgs uzrakstīt citu ko, kā vien dzeju, jo viņš ir absolūts dzejnieks. Viņa prozas smalkie salīdzinājumi, glaudīgie epitēti padara teikumus ritmiski dzīvus, tie savukārt noveidojas par mazo piezīmju liriskajiem aforismiem, kas dažreiz brīnišķīgi pareizi, iekļūstīgi, atjautīgi un plastiski lietās un dzīves apstākļos izceļ raksturīgo, šai ziņā bieži atgādinot Paskala “Domas” ar to koncentrēto izteiksmi un satura bagātību.

J. Veselis

Kamēr trauksmīgs, trokšņaini oriģinēls mākslinieks pārsteidz un atmiņu uz neilgu laiku nodarbina ar kādu vienu īpašību, ekstravaganu žestu, kas bieži sitas uz āru arī tā darbos, Skalbe valdzina ar savu brīnišķo pilnības ētosu un harmonisko mieru. [...] Ko viņš uzlūko, viss kļūst dzīvs, atminams savā tapšanā un nevis kā simbolisks rēbuss – jau uzdotā gatavībā.

R. Egle

Viņa patriotiskās dzejas spēks neslēpās patētiskā retorikā, zvanu dimdoņā un karogu plandoņā, bet “stipruma vārdos”, kas kā burvju formulas iegūlās latviešu apziņā. [...] Ļoti reti Skalbes dzejā varēs atrast vārdus “tēvzeme”, “Latvija” utt. Tie tiek glabāti, lai neizskanētu vējā, bet iespiestos prātā uz palikšanu.

V. Strēlerte

Skalbes pievienošanās Dzelmē deklarācijai ir pilnīgs pārpratums, jo viņa māksla, kaut arī spilgti individuāla savā formā, galvenā saturā ir sabiedriska. Skalbes rakstniecība kā priekš, tā

arī pēc Dzelmē manifešta nebija māksla mākslai, bet gan māksla tautai, un žurnālistikā viņš ir tik daudz tieši kalpojis tautai kā neviens cits latvju dzejnieks.

F. Cielēns

[..] Skalbes pasaku varonis ir Tikums pretstatā Vaildam, kam tas ir Skaistums.

A. Švābe

DARBI

Kopoti raksti. – R., 1922.–1923. – 1.–5. sēj.

Kopoti raksti. – R., 1937.–1939. – 1.–10. sēj.

Raksti. Apceres par Skalbi. Skalbes vēstules un runas. – Stokholma: Daugava, 1955. – 1.–6. sēj.

LITERATŪRA

Birkerts A. Kārlis Skalbe. Biogrāfiski-kritiska skice // *Skalbe K.* Kopoti raksti. Ievads pirms katra sēj. – R., 1922.–1923. – 1.–5. sēj.

Kārlis Skalbe. 1879–1929 // Svētku raksti. – R., 1929.

Eihvalds V. Saules koka meklētāja simtgade // *Varavīksne.* – R., 1979. – 98.–114. lpp.

Treimane I. Kārļa Skalbes stāsti un tēlojumi. Pēcvārds – *Skalbe K.* Dzīvības siltums. – R., 1980. – 167.–172. lpp.

Priedīte A. Par Skalbes valodu un stilu // *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata* 1980. gadam. – Vesterosā (Zviedrijā), 1979. – 136.–150. lpp.

Priedīte A. Verbālais elements K. Skalbes pasakā “Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties” // *Zari-83.* – Stokholmā, 1983. – 50.–86. lpp.

Janelsiņa-Priedīte A. Das Weltbild des Märchendrachen in Karlis Skalbes Märchen “Pasaku pūķis” – Folklore im Kunstmärchen // *Journal of Baltic Studies.* – Spring 1986. – Vol. XVII. – No. 1. – 5.–11. lpp.

Priedīte A. Karaļu un karaļu apkaimes loma Kārļa Skalbes pasakās // *Zari-87.* – Stokholmā, 1987. – 109.–134. lpp.

Janelsiņa-Priedīte A. Als die Bäume sprechen konnten. Zur Funktion des Bildes in Karlis Skalbes Märchen. Ein Beitrag zum europäischen Kunstmärchen // *Stockholm Studies in Baltic languages.* – Stokholmā, 1987. – 261. lpp.

Janelsiņa-Priedīte A. The Mermaid – Folklore in fiction. European Folklore Institute. Bibliotheca traditionis Europae. Volume 3, Eros in Folklore / Edited by *Mihaly Hoppal* and *Eszter Csonka-Takacs.* – Budapest, 2002. – 172.–184. lpp.

APAKŠZEME

(1906)

Aiz jūras glāžu nama nebeidzamā slīpumā paceļas lēznis smilšu krasts.

Dienu un nakti žvadz viņu atslēgas, glāžu durvis veras, un smiltis gadās gājēji.

Gara, gara smilšu josta. Kā paēdusi čūska, trīs reiz aptinusies ap zemi, guļ bez elpas vasaras saulē. Reti ceļā gadās kāds savāds akmens, reti pārskrien strauts, stiepdams zaļu, šalcošu viju; tad skaties: jau viss aiz muguras, un strauta smiekli slāpst smilšu klusumā.

Visapkārt izdegušas noras ar retiem paegliem, aiz kuriem glūn pelēkas akmeņu pieres. Tad arī paegļu zaļums aizvelkas un apzūd. Un milzīgi pūpēži cits aiz cita aizkraj debesis saviem smirdošiem kupriem. Vējš plosa viņus un pienes ieleju rūgtiem dūmiem.

Tur zaļgani pelēkā krēslā čīkst riepas, un ūdens mirdz zem piemirkušā rāmja, tur tā upe, kas šķir virszemi no apakšzemes.

Cēlājs, saliecies zem riepām, velk melno, smago rāmi no viena krasta otrā.

Ar viņa plostu slīd ķēniņa dēli zeltā, sudrabā un dimantā, muļķītis tēva lielā cepurē; velnu melnās karietes, sarkani vācieši, melni suņi noslienātām mēlēm; pelēki varoņi ziliem tērauda zobeniem, lietuvēni pilošām rokām, slikoņi smagām zelta atslēgām ap kaklu.

* * *

Cik ilgi cēlājs velk jau melno rāmi? Pār viņa pleciem gadi iet kā kāda elpa. Uz viņa noliektās galvas guļ mūžu vēsums.

Kas viņu nolīcis zem riepām? Tas atmiņā sen pazaudējis sākumu, viņam nav pagātnes un nava nākotnes, ir tikai viens mirklis: mūžīga slīdēšana no viena krasta otrā ar plostu uz pleciem. Virves dziļi iegrauzušās viņa miesā.

Viņš ir kā saaudzis ar melno rāmi, un tam liekas, ka virves viņu nes. Tik, kad atkrīt tās svabadāk, viņa plecos mostas briesmīgas sāpes. Viņš gribētu nosviest virves no pleciem, bet viņu aizrauj plosta gaita, mūžīgā slīdēšana no viena krasta otrā. Pleci notirpst, un viņš vairs nemana nekā. Plosta ierastā slīdēšana apņem viņa locekļus kā miegs: mūžīgais ieradums – viņa neredzamais slogs. Tik, kad virves atkrīt, viņš mana to, kā saiti ap saviem locekļiem, un pleci tam sakustas neizsakāmās mokās...

O, viņš zināja, kādu dārgumu slēpa elle! Par apburto karaļmeitu viņš bija jau sen dzirdējis. Un zem riepām slīdēdams, bij klusām iemilējis to, nepacietīgs, ka viņam tikai jānoskatās, kā citi raisa burvības mezglu. Raisa un nevar atraisīt! – Ko tie nevarēja, zeltīti karaļa dēli un muļķi ar pelnos novāritām sejām, tas viņam būtu izdevies...

Tik daudz viņš domāja šās domas, ka tās palika viņam par otru ieradumu un vilka to prom.

Reiz tam izdevās piemānīt labsirdīgu varoni. "Ej, tēva dēls, paliec savu plecu drusku zem manām riepām, kamēr es atņemu elpu!" – Tas klausīja, nabags.

Un līdzko viņš palika savu jauno, apaļo kamiesi zem riepām, plosts ar visu savu smagumu uzgūlās tam virsū, un viņš lēni saliecās zem tā un slīdēja prom, kā pielipis pie virvēm.

Bet Cēlājs atspiedās pret tām ar rokām un, saslējies, ātri nolēca sāņus. Galva noreiba. Kā ritenis novēlās viņam no kakla. Un plecos tas sajuta brīvību kā vēsas, asas sāpes.

Viņš manīja, kā asinis atplūst viņa saplakušos kamiešos un dzirdēja ausīs viņu saldo dūkoņu.

Izcēlis krūtis, tas stāvēja pie elles vārtiem un skatījās, kā plosts murdēdams slidēja atpakaļ un virves trinās uz tēva dēla platās muguras.

“Vai galva man bij rumbā iemaukta?” viņš brīnījās un priecājās par savu vieglumu.

* * *

Zemē bij melns izdedzis caurums. Uz augšu nāca pelējuma smaka, kā no vecas akas. Caur kauliem Cēlājam izgāja vieglas trīsas no tumsas smagās smirdoņas. Tai cauri varēja just asu zēveles kodienu. (Elpa, ko velni skriedami atstājuši.)

Akmiņos iekēries, Cēlājs laida kājas tumsā un turējās, līdz sataustīja vecus, izbrukušus grodus.

Aiz dubļiem tverdams asas akmeņu šķautnes, viņš laidās lejā. Vardes stāipījās viņam ap rokām, zalkši ritinājās ap kaklu, ķirzakas skrēja kā tirpas caur matiem.

No augšas stāva nāca ūdens un tecēja viņam cauri salts kā asmens. Visu apņēma dziļa, tumša apakšzemes ūdeņu šalka. It kā jūra milzīgiem gredzeniem grieztos ap neizlaužamiem krastiem. Jo ilgāk viņš tanī klausījās, jo tam likās, ka viņš pats griežas līdz. Galva reiba. Vairs nevarēja turēties: iekliegdami tas sasita rokas, kā dejā iedams. Neredzami viņi grieza viņu caur tumsu, līdz kājas atdūrās pie lielām dzelzs durvīm.

Cēlājs spēra ar kāju no visa spēka. Durvis vaidēdamas atdarījās...

Aiz vecām eglēm, kuru zari bija pielieti kā ar darvu, gulēja pils. Logos rūsēja vakara atspīdums.

Egles bij kā plati krusti. Izmētātiem zariem, kā saniknoti putni, izlaistiem spārniem.

Pagalmā iznāca melns kungs, spīdošām acīm.

Ko gribot? – Meklējot darba... Lai līgstot pie šā par puisī. Būšot tikai viena ķēve jāpiebaro. Bet ja neizdarišot, trīs sloksnes ādas šim no muguras laukā.

Kungs nu ievēd viņu stallī, kur melna ķēve atgriez galvu un paskatās viņā baltām acīm.

Lai nesot barības, cik uziet. Viņš rītā nākšot raudzīt. Ja sile būšot tukša, trīs sloksnes no muguras laukā.

Jaunais kalps nu paņēma nastu un atgriez krietnu pusbirkavu sienu, iegāž silē nesienus ūdens.

Ķēve šņākdama liekas klāt. Viens – divi, sile tīra. Ne sakaltušas zālītes nepaliek, ko redzēt.

Tā Cēlājs mocās cauru nakti. Velk sienu un lej ūdeni, bet nevar un nevar piebarot.

Pret rītu noguris viņš nāk no akas. Uz staļļa sliekšņa stāv daiļa jaunava un griež labu bērza klūgu, ar kāju pieminusi. Ķēve ausās un prasa: “Kam tev tā klūga?” – “Tas tev aizgriezīs purnu, tad zināsi, rīma...”

Kad Cēlājs piegāja, meita pazuda. Viņš ielika sienu, ielēja ūdeni un paņēma nosviesto klūgu.

- Vai, lai nesienot, lai nesienot, ķēve lūdzās: viņa esot paēdusi.

Nu kalps atlaiž uz salmiem nogurušos locekļus, domādams par daiļo: kurā istabā, kurā logā, kurā velvē? Kurā velvē?...

* * *

Reiz kungs, izjādams, atstāja Cēlāju vienu mājā un noteica: "Visās istabās tu vari iet, tik tajā nē, kas ar lūku aizsieta."

Kad ķēves soļi nodimdēja aiz eglēm, Cēlājs sāka staigāt pa atstātām istabām. Ak, viss, ko viņš tur redzēja, bij saniekots un izvērsts, viss bija nostādīts ar kājām uz galvas, un ar daiļumu nejdzīgi savienota bij kroplība. Melnais kungs bij visu izniekojis, saliecis un aizžņaudzis. Viss bija aizkaltis un vienpusīgs. Un Cēlājs nezināja, vaj smieties, vaj raudāt. Viņš staigāja, kā pa murgiem...

Atvēra pirmās durvis un ieraudzīja zālainu pļavu. Zem trekniem pureņu ceriem klusi slidēja gaišas ūdeņa straumes. Zālē lieliem, sarkaniem lāsumiem kūpēja dābols.

Bet nomalā pie vecas redeles stāvēja kārna govs, vilka garu, pelēku zirnāju un lēni gremoja to savos platos žokļos, kamēr viņas likās kājas samina dīgstošu zāli un ziedus.

"Muļķa govs, nenomin zāles!" viņš uzsita tai uz izslietiem krustiem.

Tad, klusu šņākdama, tā nolieca pret viņu savus ragus: "Ir tikai viena zāle – zirnājs, un ir tikai viena govs – gudrā govs."

"Gudrā govs, vai tu negribētu reiz paēst zaļas, medus pilnas zāles?" Cēlājs izsaucās. Bet govs tikai nozvēlās uz otrām kājām un zirnājs stiepās garš, pelēks, kā neiztinama josta...

Viņš vēra otras durvis un izgāja uz akmeņu lauka...

Akmeņi bija izgāzti, viņu mitrie sāni žuva, no izgulētām dobēm lida ārā dzintara dzeltenī asni. Un putni kliegdami laidās pār lauku un vilka no dobēm baltus tārpus, kuri nemierīgi kustējās, izgrauztās alās sauli sajuzdami.

Bet starp akmeņiem apdomīgi soļoja vīrs ar durvi uz galvas. Uz lauka šūpojās tveice kā sarkans palags, bet vīrs varonīgi nesa savu durvi. Līdzko tā taisijās nogāzties uz vienu pusi, tas apstājās un spieda pret viņu savu cieto, stūraino pieri...

"Draugs, tu esi dzimis varonis," Cēlājs viņu uzrunāja. "Vai tu nezini lielāka mērķa, kā nest uz galvas šo smago koku? Tavas smadzenes rūs zem šā nedzīvā sloga. Svied nost no galvas pelēko vāku!... O, zem tavas cietās akmeņa pieres kustas tārps, es redzu, ka viņa savelkas no sāpēm. Svied nost no galvas pelēko vāku! Lai putni kliegdami lido ap viņu, kā ap šiem akmeņiem. Redzi, cik viegli elpo asni pie tavām kājām..."

Bet viņš bij nepierunājams savā varonīgā tiepā. Viņš nedzirdēja Cēlāja vārdu, jo klausoties durvs varēja nogāzties no galvas.

Viņš vēra trešās durvis un iegāja lielā telpā, kura bij pilna milzīgu ēnu, kas draudoši kustināja savas lielās rokas un kājas. Milži-vienači! Viena acs, viena roka, viena puse apaugusi ar miesu, aiz kuras bij redzami kaili kauli. Bet viņi draudoši kustināja savas lielās rokas un lielijās apgāzt pasauli.

"Ak, ja jums būtu acis – divas acis!" Cēlājs nopūtās. "Tagad vēl katrs pundurs ir stiprāks, nekā jūs, vienači."

Ceturtā istabā no bezgala augšas, kura zuda zilā debesu tēnā, laidās lejā slaidi kristāla spoguļi. Netīrs, smirdošs āzens spoguļojās viņos un daudzija saviem rievainiem ragiem dārgo kristālu. Paskatījās, paskatījās savā neglītajā āža purniņā, tad atvēzējās un gāzās iekšā dziļi mirdzošās sienās. Tās plīsa, sēri idēdamas, kā pirmā skaidrā rudenā gāle ezerā, kad ganu puika to dauza ar savu nomīto papēdi.

Visas sienas bij sasprēgājušas kristālu pilnām mirdzošām plaisām. Bet jo niknāk āzens daudzija spoguļus, jo šķibāku tie rādīja viņa seju...

Piektā istabā bija pilnīgi tumšs; tikai viena ēna kustējās no vienas puses uz otru, – bez miesas un kaulu, kā krīta figūra. Tumsā nodalījās tikai galvas un plecu apaļas zīmes. Sēri pelēkā sejā, kā zemes atspīdumā, mirdzēja divas platas, sastingušas acis.

Viņš kustējās, kā uzvilks, turp un atpakaļ un runāja klusā balsī: “Svētā stunda! Nu esmu nometis miesas, kā nastu no pleciem, un mana būtne pildās ar krēslas vieglumu. Manas asinis līst caur dzišlām kā vēsa ūdeņa straume. Es esmu viens. Un miers bīda mani no vienas krēslas otrā... Ak, ja es ilgojos kā, viss drebēja no tālienes zelta sarkanumā, un ja es sasniedzu ko, viss bija tukša, tārpa izēsta čaula. Pēc kā lai sniedz mana roka? Kur ir skaistākais grēks, kur saldākais noziegums virs zemes? Es nolaidu savas rokas un teicu: nē! Es noliku savu spieķi un atsacīju ceļiem, jo tie visi ved maldos. Miers bīda mani no vienas krēslas otrā, un manai sirdij nekā vairs nevajaga...”

Cēlājs klausījās viņa vārdos, kā griezās griezienā vakarā un domāja: “Kurā istabā, kurā velvē?” Ar nepacietību tas rāva liepu lūku no sestām durvīm un redzēja jaunavu sēdam melnā krēslā tumšā istabā, aizrūsējušiem logiem. Trīs melnas sveces dega viņai priekšā.

Tās piere bij augsta kā mēneša loks; uz vaigiem garas sāpju ēnas, kuras nespēja valdīt nedzēšama saules prieka. Tas mirdzēja Cēlājam preti no viņas vaigu baltām dobītēm, kuras liecās tik nevīstoši svaigas kā jauna rācenīša miza. Pār visu lējās viņas karsto lūpu purpura blāznums. Tik cēli savienots bij viņā gars un daiļums, dziļi izdegušas dvēseles gudrība ar tvīkstošu miesas pilnību...

Galva Cēlājam palika smaga no laimes. Trīs melnas sveces locījās kā čūskas sarkanām mēlēm un griezās viņam ap pieri kā ugunīgi gredzeni. Un tas juta uz saviem vaigiem viņas lūpu tveici.

“Puisīt, puisīt,” viņa elpoja tam sejā ar bailēm un karstu prieku. “Kā tu te iekļuvi? Drīz nāks velns ar divpadsmit galvām, tas tevi iemetīs miega kambarī.”

“Velns mani neuzvarēs. Es gribu par tevi cīnīties un dzīvot. Tik nāve miegā slēgs manas acis.”

“Jā, viņu miegs ir ļaunāks, kā nāve. Redzi, kā tie guļ,” viņa atvēra septītās durvis.

Pie paša sliekšņa bij melns diķis zaļiem gļototiem viņņiem. Un nezin no kurienes viņā pilēja retas raudošas lāses. Neredzams vējš lēni šļandīja diķa smago ūdeni, šūpodams tūkstošus aizmigušu. Atlaidušies aizmigušos viņņos, viņi gulēja izpūstām miesām kā slikoņi; bez trūdu smakas, kā dzīvi bez dzīvības, kā miroņi. Pie viņu pierēm bij pielipušas bālas ozola lapas. Velns smiedamies bij pielicis viņiem uzvarētāju zīmi.

Cēlājs izmisis sviedās atpakaļ, un viņa skats krita uz milzīgu tērauda zobenu, kurš laistījās pie sienas jūras dziļumu krāsās.

Smagi elpodams, viņš nocēla to no sienas un skatījās uz daiļo ar baiļu jautājumu seju: tik smags bij cīņas zobins, pat viņam, kurš plostu bij turējis uz pleciem.

“Stājies man līdzās!” viņa aizdegusies sauca, stāvēdama starp divām milzīgām ozola vātim.

“Redzi, es pārmainīju šās mucas. Vienā ir spēka, otrā miega zāles. Kad velns skries iekšā, viņš kritis pie pirmās un sadzersies miega; bet tu ņem šo zaļo trauku,” – viņa sniedza tam mirdzošu smaragda kausu, pilnu vēsa, zaļa zītara.

“Kas tu esi, daiļā?” viņš jautāja, reibdams no ugunīga spēka.

“Es esmu karaļmeita Pilnība, ko velni nobūra.”

Un no jauna tā pildīja viņa kausu.

Viņš saslējās augsts un ciets kā tērauda klints, un tam likās, ka elles smagās velves dreb virs viņa galvas.

Bet karaļmeita stāvēja viņam līdzās un arvien no jauna pildīja viņa zaļo kausu.

Kopoti raksti. – R., 1923. – 3. sēj. – 72.–80. lpp.

LITERĀRISKAS PIEZĪMES (1907)

I.

Ja miesa un dvēsele ir viena spēka dažādas parādības, – jūtas un domas tāpat. Viņās parādās šī pati vienība, kuru sadala tikai forma: jūtas saistās ap tēliem, domas pārcilā abstraktus jēdzienus; bet jēdziens nav vairāk, kā apziņā noskaidrots iznākums, kurā ieslēdzas sajūtu piedzīvojumi. Jo vairāk šo piedzīvojumu, jo vairāk jēdzienu; arvienu plašāks atveras cilvēka domāšanas lauks. Līdzās dzejiskai attīstās filozofiska, zinātniska domāšana, kurām dvēsele jau izkristalizējusi daudz gatavu jēdzienu. Zinātniskā domāšana saista reālām sajūtām pārbaudītus jēdzienus kā kalnu kristālus mozaikā, kuras gala uzdevums noskaidrot cilvēka garam dzīves miklu.

Kā sajūtu piedzīvojumi kristalizējas jēdzienos, tā jēdzieni var izvērsties sajūtām aptveramos tēlos un palikt atkal par jūtu piedzīvojumu. Piedzīvot un dzīvot ir gandrīz viens un tas pats, jo kur nav piedzīvojuma, tur sastingums. Tādēļ cilvēks brīžos, kad viņa gara spēki atsvabināti no pašuzturas cīņas, meklē piedzīvojumu brīvā gara spēku spēlē. Šī spēle tikpat nepieciešama, kā cīņa pēc uztura, jo pie vislielākās verdzības, kas piekaļ cilvēka enerģiju pašuzturas cīņai – vienmēr atliks brīdis, kad dvēseles enerģija, aizkustināta no viena vai otra impulsa, iesāks harmoniski šūpoties.

Jo vairāk vaļas, jo vairāk svabada spēka, jo nepieciešamāka tiek spēle, tā paliek par otru dzīvi, kam tikpat vajaga aizņemt svabada cilvēka dvēseli, kā aizņemt darbs.

Spēks grib šūpoties; viņu atraisa darbs vai māksla. Bet darbs bieži uzkrāj spēkam tādas nastas, kas nospiež, izvērš, sakropļo; brīva enerģijas spēle padodas tikai saviem iekšējiem likumiem. Viņa parādās tikai tādā mērā, cik daudz cilvēkā ir svabada spēka, tādēļ spēle ir patīkamāka, nekā darbs. Viņa nenospiež, bet atsvabina. Darbam arvienu ir kaut kāds praktisks mērķis, kas nosaka viņa derīgumu, spēlei nekāda. Viņai nevar pielikt derīguma mērauklu tāpat,

kā par dzīvību nevar spriest, vai tā derīga, vai nederīga: to nenosaka prāts, bet instinkts, kurš izšķir dzīvot, vai nedzīvot. Spēle ir mērķis pati sev, un jo vairāk tā saskan ar saviem iekšējiem nosacījumiem, jo harmoniskāka, jo ideālāka tā ir. Tā ir dēļa šūpošanās uz šķērskoka, kas spēkam dod iespēju atstāt līdzsvara punktu un laimīgi nonākt atkal līdzsvarā. Tās saldās bailes, kuras sajūt cilvēks, kad dēlis paceļ viņu augšā un laiž lejā, ir līdzīgas mākslas baudai.

Vistuvāk mākslai stāv konkrētā domāšana. Viņa pārcilā krāsas, līnijas, skaņas, no kurām fantāzija rada tēlus saskaņā ar mākslinieka dvēseles pārdzīvojumu.

Ilūzija un dzīve ir gandrīz viens un tas pats, jo dzīves atspīdums mūsu jūtās nav vairāk kā ilūzija. Māksliniekam uzdevums ir pārnest šo ilūziju uz otra dvēseli. Cik spilgti viņš to ietērpj, tas ir viņa tehnikas uzdevums. Dziļi just zināmu gadījumu var katrs cilvēks, ne katrs spēj sajūsto pārnest uz otra dvēseli kā harmonisku ilūziju. Tādēļ līdz ar mākslas iekšējo saturu no vislielākā svara ir viņas ārējā forma.

Abstraktai (zinātniskai) un konkrētai (dzejiskai) domāšanai staigā pa vidu trešā. Tā ir sabiedriskā domāšana, kas parādās laikrakstos. To nevar saukt par zinātnisku domāšanu, jo viņa nenodarbojas ar zinātniskiem pētījumiem, bet iznēsā gatavas domas gatavās, vispārpieietamās frāzēs. Viņu nevar saukt par dzejisku domāšanu, tāpēc ka reti tā runā harmoniskos tēlos. Ja nejauši paspīd kāds, tad ātri pazūd frāžu miglā. Ar vienu vārdu, šis domāšanas veids iznēsā visu, kas mētājas gatavs uz sabiedriskā gara līmeņa. Viņa nozīme sevišķi liela tādos laikmetos, kad stāv priekšā lielāks sabiedrisks lūzums, kad vajadzīgs iznēsāt visiem vienas domas. Tad tiek kalts un kalts viens un tas pats līdz apnikumam, līdz visas malas ir pilnas no tā un visi domā vienas domas.

Šī vispārēju domu iznēsāšana tādā laikā uzsūc gandrīz visu dzīvāko dvēseļu spēkus. Bet kad šis darbs ir padarīts un visi ir pilni zināmu domu, tad iestājas apnikums un visi radošie spēki atgriežas no vispārējām domām un vispārējiem jēdzieniem, lai iekšķīgi atjaunotos individuālismā.

Brīnās, ka krieviem pēdējā laikā neesot lielu dzejnieku, kā, piem., Puškins, Ļermontovs. Man liekas, tas taisni tādēļ, ka daudz karstu dvēseļu uzsūc un izkaltē šī vispārējo jēdzienu iznešana, kura nekad nav tik dzīva kā priekšrevolūcijas laikā. Visa krievu jaunākā reālistiskā literatūra nes vairāk sabiedriskas, nekā dzejiskas domāšanas zīmes.

Tāpēc vajadzēja celties reakcijai pret šo didaktiski pelēko un tumšo reālismu. Cēlās vēlēšanās rakstīt tā, ka katrs vārds būtu simbols, kas satur veselu pasauli. Tas atkal izcēla pārspīlējumus, daudz tika sakrauts, samocīts. Tomēr simbolisms atvēra atkal dzejisko domāšanu un radīja tādus valodas formas māksliniekus kā Baļmontu utt. Laika uzdevums nākt atpakaļ līdz vieglai, brīvai, ārējai vienkāršībai, ar kuru saistīsies tie pārdzīvojumi, ko mākslinieki noskaidrojuši savā vientulībā.

Latviešu tauta nav izlutināta ar zinātniskiem darbiem. Rets izdevums drīkst nest šo vārdu. Jau no Stendera laikiem gandrīz katra grāmata nes vispārēji pamācoši raksturu – katķismī, dabas stāstos, lopu ārstniecībā un beidzamā laikā arī tautsaimniecībā. Nav gandrīz nevienas grāmatas ar filozofisku saturu – viss lētu, praktisku rokas grāmatu krājums. Tas rāda vispārējo jēdzienu skaļumu un nabadzību, kādā dzīvo lielākā tautas daļa. Katra jauna paudze nāca ar savām slāpēm pēc lielākām domām, bet tās bija jāapmierina pie vācu vai krievu avotiem.

Te saplaka mūsu mazais nacionālisms, kas nebij spējīgs radīt vairāk par populārām rokas grāmatām. Blakus piespiestai pārkrievošanai skolās iesākās labprātīga iekšēja pārkrievošanās aiz slāpēm pēc zinātnes, kura bij pieietama krievu skolās un krievu izdevumos. Vislielākie pārkrievošanas pretinieki reizē bij lielākie valsts idejas aizstāvji, tāpēc ka bij saistīti ciešām garīgām saitēm ar Krieviju. Nacionālisms, nacionāla autonomija – viss tas izlikās viņiem zems, tukšs, neiespējams, tāpēc ka tik maz bij viņiem devusi nacionālā kultūra.

Viņi lasīja visu krieviski, domāja visu krieviski un, latviski runājot, bārstīja krievu frāzes. Šie paši “valstībnieki”, kuri idejā tik cītīgi aizstāvēja krievu valsts nedalamību, vadīja latviešu revolūciju. Ko sajuta tauta, kā viņa saprata saucienus pēc republikas, vai tā iedomājās vienu milzīgu krievu republiku, vai savas Latvijas laukus, šos jēdzienus neviens necentās noskaidrot, – ne likās vajadzīgs, jo visi bij uzauguši ar krievu domām un nacionālisms pats par sevi izlikās kaut kas tukšs un šaurs.

Šie cilvēki vadīja radikālus laikrakstus un iznēsāja jēdzienus, kas tieši pārceļoja no krievu avīžu ievadrakstiem latviešu progresīvo laikrakstu slejās, steidzīgie tulkojumi bij pilni krievisku valodas formu un krievu vārdu, kā: ljustras, kandalas, bombas, bumagas, prikazi, nakazi, tapari, teremi u. tīpr. Viss tas radīja savādu sabiedrisku ielas žargonu, no kura skanēja malu malas. Vai šim kailumam un banalitātei nevajadzēja apnikt! Un tas saistījās ar sociālismu, kurš bij nodots partijas profesionālu, dažādu pusinteliģentu jaunekļu brīvā pārzināšanā. No idejas pašas bij palicis maz. Bij tikai praktiskie lozungi un vispārpazīstamas partijas tendences. Ja kāds negribēja akli zvērēt uz tiem, tas tika nobīdīts pie malas ar tīri skolniecisku nemaldību, kas nekur vairs neredzēja šaubu.

Tā izauga riebums pret vispārējām domām un vispārējiem jēdzieniem, individuālisms likās vienīgais ceļš uz atjaunošanos. Līdz tam vai visi jaunākie dzejnieki bij savos darbos tieši vai netieši kalpojuši sabiedriskai kustībai. Tagad viņiem atvērās acis uz viņas garīgo saturu. Viņi redzēja, cik daudz jāstrādā pie cilvēka iekšējās attīstības, lai dzīvē sasniegtu tos augstumus, pēc kuriem viņi bij sapņojuši.

Vispārēja domu nabadzība, tas patukšais pūrs, ar kuru oktobra dienās izbrauca partijas vedēji – viss tas lika atgriezties pie sevis.

Reakcija bij sākusies jau agrāk. Viņu izcēla vēsturiskais materiālisms, kurš, aizdedzinājis savu lukturi politiskas un saimnieciskas verdzības naktī, negribēja atzīt nekā vairāk, kā tikai tos priekšmetus, kas bija redzami viņa gaismā. Šaubas, meklēšana tika atzīti gandrīz par nodevību. Vai tiem, kas atstāja šo lukturi un iedrošinājās iet soli tālāk aiz viņa gaismas riņķa. “Reakcionārs, buržuju suns!” skanēja viņiem no muguras. Nevienam neienāca prātā, ka ir vērtības, kas paceļas pāri visiem laikiem. Visi bija tā iedzīvojušies savā šaurajā uzskatu lokā, ka bija pilnīgi aizmirsuši, ka aiz viņa vēl ir pasaule. Nevienam neienāca prātā, ka jaunie nebūt nenoliedza viņu gaismas loku, tikai gribēja iet tālāk aiz viņa robežām, kļaudzināt pie galīgiem filozofiskiem jautājumiem. Kaut kura vienkārša filozofiska doma, kas parādījās aiz materiālisma gaismas loka, tika uzskatīta kā izvīrtība, dekadence, rakņāšanās pa mēslu bedri.

Izcēlās ciņa, kura stipri atgādināja tukšā, bet niknā ziemeļzemes iemītnieka Jokuahainena dziesmu karu ar gudro dzejas un kultūras garu Weinemeinenu somu tautas eposā “Kalevala”.

Jokuahainens iesāk ar to, ka ar visām ilksīm ieskrien sirmā dziesmu gara kamanās un pirmais iesāk dziedāt. Viņš lepni dzied, ka istabā ir krāsns, uz jumta ir skurstenis un caur skursteni iet dūmi. Tās ir tik neapgāžamas patiesības, ka Weinemeinens nevar atturēties no smieklēm. Un viņa acis iedegas, kad tas sauc: "To katrs bērns var dziedāt. Dziedi man dzīvības sākumus, dziedi, kas izkala debesis?.."

Bet Jokuahainens neprot minēt dzīvības mīklu, viņš redz tikai viskailāko un tuvāko un prot dziedāt tikai par tādām patiesībām, kuras var rokām aptaustīt.

Un pie tādām patiesībām sabiedriskā tendence ir novedusi pat tik lielus dzejniekus kā J. Raini, kurš savu lielo revolucionāro prelūdiju beidz ar to, ka dzejā pierāda, ka nevajaga no spīčkām akcīzi ņemt. (Virpuļa kalendārī 1907.) Tiešām, nevajag akcīzes uz spīčkām, mēs to sen jau zinām, – to zin kaut kurš, tik nesauciet savus biedrus par suņiem ("Pret Sauli" – turpat Virpuļa kalendārī), ja tie dzied citu. Aiz spīčkām vēl ir nepārredzama pasaule.

II.

Kā uzņēma pie mums šo kustību? Mēs jau redzējām. Sāka sunīt, kā pie mums parasts. Šais uzbrukumos trūka viselementārākās cienības pret cita domām.

Nemēģināja izskaidrot šīs kustības cēloņus, – vajadzēja tikai diskreditēt to sabiedrības acīs. Mūsu "sabiedriskie" konservatori prata veikli uz ļaužu demokrātiskiem instinktiem izmētāt visādas netīras insinuācijas. Līgotņu Jēkabs nosauca jaunos rakstniekus par buržuju suņiem, Rainis vienkārši par suņiem un dzejas brīvības jēdzienu veikli savienoja ar spiega uzdevumu (Virpuļa kalendārī). Tad nāca Jankava feļtoni svētā Iliodora stilā. Vajadzēja tikai sadot, rādot pazemīgu vaigu, uz kura spīdēja visi sociālie tikumi. Jaunā māksla palika par priekšmetu, pie kura lēti varēja demonstrēt savu sociālo dievbijību, kā mūzika un dejas puritāņiem vai hernhutiešiem. Pret viņu izgāja katrs, kas gribēja iegūt sludinātāja slavu. Un tā, pēc šo kritiķu domām, iznāca, ka visas reakcijas briesmas, tautas izmisums, – viss tas ceļas no moderniem dzejniekiem (Jankavs, runādams par kādu krievu mistiķi, analogiski norāda, ka jaunie dzejnieki aizstāvēt karastāvokli!..). Tie aizvēra acis uz tautas ciešanām un brīnījās: no kurienes šis pesimisms? Tauta, bez šaubām, iet uz priekšu. Visi laikraksti raksta par progresu, visi lubenieki paliek "progresīvi", bet dzejnieks Austrīņš dzejo: "Laiki gaida, cilvēks nenāk. Izlec raiba tīgeriene... Zobos nes tā cilvēkbērnu..." (Dzelmē, 1906.)

Kritiķis dzird visur spīrgtas rīta skaņas un brīnās, no kurienes šis izmisums. Mēs taču dzīvojam divdesmitā gadsimtenī, kad, kā Jankavs saka, "viss iet uz priekšu, šķiras, saduras..." utt.

Tas viss rāda šo kungu garīgo aklumu. Man prātā kāda vācu rakstnieka tēlojums, kurš stāsta, ka dzejnieks pirmais ieraudzījis sauli un steidzas paziņot to ļaudīm, kuri snauduši aiz slēģiem. Kamēr tie uzmostas, atver slēģus un sastāda dzejniekam pateicības adresi, jau pienāk vakars. Un kad ļaudis gavilē par sauli, jau ir nakts, un dzejnieks raugās zvaigznēs.

Mūsu sabiedriskie kritiķi Līgotņu Jēkabs un Jankavs prasa no dzejnieka optimistisku pasaules uzskatu un optimistisku mākslu. Viņi prasa, lai dzejnieks attēlo tikai tās sajūtas, kas

dzīvībai labvēlīgas, kas veicina omulību un dzīves prieku, mudina uz cīņu un labiem pilsoniskiem pasākumiem. Līgotņu Jēkabs dod priekšroku tam rakstniekam, kas ienes mākslā dzīves prieku un "maigus svaigumus". Viņš skatās uz mākslu kā zaķis uz salātiem un prasa, lai viņa to fiziski atspirdzina un apmierina. Rakstniekam, pēc viņu domām, nevajaga beigt apstiprināt parastās laikrakstu tendences. Rakstnieka paša dvēseles pārdzīvojums viņiem nav no svara ("Dvēsele!" Līgotņu Jēkabs smejas), rakstniekam vajaga likt "maigus svaigumus" uz viņu galda un "raportēt", ka viss labi. Viņi grib mierīgas, labvēlīgas jūtas, kas netraucē viņu dvēseles līdzsvaru.

Šāds optimisma kults tiešām stāv tuvāk pilsoniskai dvēselei, nekā proletāriskai. Tās ir paēduša pilsoņa bailes, ka viņu kāds neiztraucē uz progresīvā spilvena ar traģisku nāves vai šausmu skatu. Tas ir tas pats mākslas princips, kuru aizstāvēja mācītājs Ērmanis, pārmezdam Veidenbaumam un Zvārguļu Edvardam pesimismu. Tas ir paēduša pilsoņa uzskats, kas negrib, ka viņa dvēseles līdzsvaru traucē cilvēces traģisms, tikai ar to starpību, ka Ērmanis bij morāliiski paēdis, Līgotņu Jēkabs un Jankavs zinātniski paēduši. Ērmaņam bij bail par reliģiskām dogmām – viņiem par vēsturisko materiālismu.

Jo, neskatoties uz lielo spirtumu un "maigu svaigumu", ar kuru šie kritiķi iznāk kā frizēti jaunekļi – šī ilgošanās pēc optimistiskas mūzikas, kas saldinātu viņu dzīvi un dotu tiem spēku cīņai – nes redzamas noguruma zīmes. Tie grib, lai dzejnieks sēd pie dzīves kā slimnieka gultas un atkārtoti vienu un to pašu: "Rītā, rītā tu būsi vesels." Cik tas stipri atgādina Veidenbauma: "Tik pacieties, debesīs labāki būs!"

Viņi neieredz erotisma literatūrā (tas traucējot veselīgu milas baudu). Arī Dante, Petrarka, Ģēte esot par daudz nodevušies šīm saldām sajūtām. Tie vienaldzīgi paiet garām lakstīgalai – viņiem no svara ir tikai gailis, kas ceļ pie darba. Viņu tendence ir darbs, – baudīs nākotnē. Viss, ko sauc par baudu, ir nabaga darba cilvēkam kaitīgs, baudīs nākotnes cilvēks... Vai tā nav cenšanās radīt to nicināto buržuju, pret kuru mēs tagad nostājamies tik lieliskās pozās?.. Te parādās marksisma tendence, jo grūtāki apstākļi, jo ātrāk mēs tiksīm pie sociālās kārtības, jo kailāka dzīve, jo mazvērtīgāka tā, jo vieglāk no tās atsācīties priekš nākotnes cilvēka, kurš tad varēs baudīt. Tad varēs pielaist arī erotismu literatūrā, jo kas nav derīgs vergiem, tas būs atļauts svabadiem cilvēkiem.

Ja rakstnieks rīkotos pēc abu minēto kungu mākslas prasījumiem, tad attīstītos jauna literatūra, līdzīga Franča Hofmaņa stāstiem. Visi tēlotu tikai, kā proletārietis cīnās par savas šķiras ideālu, pie kam proletārietis būtu balts un cēls, bet buržujš melns, galīgi satrūdējis. Viss beigtos kārtīgi ar progresu uzvaru, ļaunam ļauna alga, un beigās visi laimīgi.

Šāds prasījums runā pretim mākslas fizioloģiskam pamatam – brīvai spēlei. Šo brīvo spēli var atraisīt tikai brīvas jūtas. Bet jūtās parādīsies tikai rakstnieka paša sajūtu piedzīvojums; ja viņš būs pārdzīvojis nakti, tas dziedās par nakti un ne rītu. Viņš varēs izteikt tikai nakts smagumu un slāpes pēc rīta.

Tikai mākslinieka personisks pārdzīvojums var iekustināt viņa jūtu harmonisku spēli. Lai rādītu dzīvi, tai vispirms jāpaliek par mākslinieka pārdzīvojumu, citādi pats radīšanas process nespēs sacelt un izsmelt visus viņa dvēseles spēkus – iznāks bāls, nepatiess darbs, lai arī tendence, kurai zināmais mākslas darbs gribētu kalpot, būtu patiesa.

Tādā ziņā radīšana var būt tikai individuāla, un kas ir pret individuālismu mākslā, tas ir pret mākslu.

Dzejniekam nevar rakstīt priekšā: tēlo to vai to. Viņa darbam var pielikt tikai vienu mērauklu, lai viņš būtu patiess. Patiess būs arī skaists, jo viņā ietversies visi radošās dvēseles spēki: īsts mākslas darbs rodas tikai caur brīvu dvēseles koncentrāciju. Tikai personīgs pārdzīvojums māksliniekā var sacelt visus dvēseles spēkus. Tā ir bijis un būs: kas visdziļāk personiski pārdzīvots, tas ir arī dziļākais un skaistākais mākslā. Kā dimantu var vērtēt pēc tā enerģijas spiediena, kas tiek patērēts viņu radot, tā mākslas darba vērtība tik liela, cik viņā atveras dvēseles enerģijas.

Ja notiktu, kā šie kritiķi grib, ja rakstnieki atsacītos no sevis un saviem pārdzīvojumiem un rakstītu tikai to, ko viņiem viena vai otra sabiedrības daļa liek, tad izceltos gara rinda **pelēku liekuļu**, pelēku, neīstu darbu, no kuriem nevienam nebūtu ne silts, ne salts.

Bet vai to pavisam var vēlēties? Tas nozīmē tikpat daudz, kā pasauli aplūkot ar vienu aci. Vai tiešām proletariāta interesē ir sašaurināt pasauli?

Nē, viņš ir spēks, kam jāsalauž šaurā šķiru pasaule un jāizved atsvabinātais cilvēks nenorobežotā plašumā. Viņa interesē nevar būt sašaurināt mākslas robežas, tā ir viņa ideologu, neīsto marksistu vēlēšanās, kuri ar nodomu grib padarīt dzīvi kailu, lai varētu masas mīcīt kā mālus. (Arī aiz šīm "sabiedriskām" maskām slēpjas individuālisms, no kura tās liekulīgi negrib nekā zināt.) Mākslai vajaga apgaismot visu dzīvi: pat mazs talants no atstātas, aizmirstas malas ir kultūrai dārgs, jo viņā atspīd dzīve, kura katram, savu dzīvi dzīvojot, nav pieietama. Arī strādnieks gribēs redzēt ne tikai, kā dzīvo un cīnās viņa brāļi, bet arī, kā dzīvo ienīstie pilsoņi, kņazi un... Viņš gribēs par visu to dzirdēt no cilvēkiem, kas to redzējuši un pārdzīvojuši. Arī proletariāts nav un nevar būt pret mākslas brīvību, par to var ņirgāties tikai neīsti viņa uzskatu tulki.

Viss šis marksistu plāns, radīt sociāldemokrātisku mākslu, ir stipri līdzīgs nodomam izsūtīt veselus Latvijas pagastus uz Sibīriju, jo tiešām: lai radītu īsti proletārisku mākslu, tad vispirms vajaga šo tīri proletārisko pārdzīvojumu, tas nozīmē tik daudz, kā vilkt visiem šiem "sīkpilsoniskiem inteliģentiem" mugurā zilas blūzes un nolikt tos fabrikā pie laktas vai uz audēja sola. – Māksla vairs nav tik primitīva kā senos laikos, kad gans no mizas izgriezta stabuli un lauka malā vai uz noras mēģināja pirmās mūzikas skaņas. Nostaigājusi tik garu attīstības ceļu, māksla ir kļuvusi daudz saliktāka un grūtāka. Viņa vairs neizlieto tikai divas, trīs skaņas kā pirmatnējs gana zēns, bet visu to iespaidu krājumu, visu to psiholoģijas materiālu, ko sakrājuši sevī cilvēce. Paiet gadi, kamēr rakstnieks izstrādā savu talantu un tad – lai tas būtu strādnieks vai baskājis (kā Gorkijs), viņš nav vairs proletārietis (šā vārda šaurākā nozīmē), bet inteliģents. Pēc sava materiālā stāvokļa tas var līdzināties proletārietim, pēc vaļas laika, ko tas izlieto – sīkpilsonim. Viņš tādā ziņā nepieder ne pie vienas šķiras un var brīvi izvēlēties tēlot vienu vai otru sabiedrības daļu saskaņā ar saviem pārdzīvojumiem un individuālām spējām. Kā tas tomēr nāk, ka rakstnieki, pa lielākai daļai, ņem savus modeļus iz sīkpilsoniskām aprindām, tik reti apstādamies pie proletāriskiem tipiemi? Liekas, tādēļ ka proletariāta, kā **šķiras**, psiholoģija nav diezgan complicēta, lai būtu par problēmu, pie kura rakstnieks var izlietot visus savus spēkus.

Visi kultūras panākumi, visas garīgās mantas līdz ar materiālām vēl ir pilsonības rokās.

Rakstnieki dzīvo līdz to pašu kultūras dzīvi, ko pilsonība; nav jābrīnās, ka viņi atrod šo aprindu tēlošanā problēmu, kurā plašāk var izmantot savas spējas. Bet vai tādēļ Ģētes Fausts, kurš ir bijis pilsoniskās kultūras auglis, vai Don Kihots, šis viduslaiku bruņnieciskās romantikas zieds, nes mazāk cilvēciska satura kā tie tēli, kuri varbūt kādreiz radīsies iz proletariāta aprindām. Līdz šim tiešām vēl nav neviena specifiski "proletāriska" mākslas darba visā pasaules literatūrā, kuru varētu salīdzināt ar šiem tēliem. Tātad no mākslas stāvokļa gluži vienalga, ko mākslinieks tēlo, no svara tikai, **kā to dara**. Nav nevienas šķiras, kura nebūtu radījusi iz sava vidus lielu cilvēku, nav nevienas šķiras, kurai nebūtu neliešu: cilvēciskais saturs visās šķirās ir savās pamata krāsās viens un tas pats. Tikai aģitācijas runās visi buržuji melni satrūdējuši kā prauli un visi proletārieši balti kā eņģeļi – gluži kā Franča Hofmaņa stāstos, kur vieni ir tikai ļauni un citi tikai ideāli labi.

Tagad jājautā, ko ir darījuši mūsu marksisti, lai radītu šo "proletārisko" mākslu? Vienīgais tips, kas zīmēts uz tiešām nenorobežota proletāriska plašuma fona – Eglīša "Dāvids" – dekadenta darbs. Bet šis tips jau ir par daudz individuāls, par daudz cilvēcisks, lai to atzītu. Viņiem būs vairāk pa prātam Raiņa "Susutis" ("Rītā"), kurā visas cilvēces jūtas mākslīgi tā samazinātas, ka tiešām nevar izšķirt, vai tas cilvēks, vai suns; vienīgā un augstākā vēlēšanās, kuras dēļ tas aiziet bojā, ir desa, kuru viņš nozog no kāda bodes loga. Vai tā ir proletāriska māksla? Es sauktu šādu tēlošanu par rupju cilvēka cienības apvainošanu, bet mūsu marksisti tur redz proletārisku mākslu.

Nē, no mūsu sabiedriskiem klieudzējiem mākslai nav ko gaidīt. Viņi cenšas visu norobežot un sašaurināt ar tādu tendenci, ka tai caur šiem žogiem tiešām grūti neievainotai cauri izspiesies. Tie cenšas visu samazināt un padarīt kailu, no cilvēka paliek tikai kails skelets, no visiem cilvēciskiem ideāliem – viselementārākais, viskailākais: desa pārtikas bodes logā. Tur, kā jau aizrādīju, vainīga tā pseidomarksistu tendence, kura atzīst, ka jo vairāk kapitāls koncentrējas, jo grūtākos apstākļos tas noliek proletariātu, jo vieglāk atsvabināties, jo tuvāk mēs esam visas cilvēces laimei. – 1906. gada pavasarī kāds ievērojams L. S. D. Str. partijas līders lasīja referātu kādā emigrantu sapulcē Cīrihē par Latvijas revolūciju, it kā lielidamies ar savu materiālistisko domāšanas spēju, kas visu var aprēķināt skaitļos, neatstādama dvēselei ne mazāko šaubu, uzstādīja apmēram šādu aprēķinu par soda ekspedīciju nodarītiem zaudējumiem:

"Nodedzinātas 300 zemnieku mājas, apmēram 4.000 rbļ. vērtībā – kopā 1.200.000; nošauti ap 1000 darba spējīgu cilvēku, kuri katrs varētu caurmērā strādāt vēl 20 gadus, – viens cilvēks ražo vienā gadā ap 300 rubļu vērtības, divdesmit gados 20 reiz 300, t. i., 6.000 rubļu, tūkstsots reiz seši tūkstoši, tas ir seši miljoni, tātad sodu ekspedīcijas iznīcinājušas vērtības par tik un tik miljoniem." Es nespēju toreiz viņam paprasīt, par cik tūkstošu rubļu vērtē savu dzīvi šis cienījamais marksists. Mani briesmīgi pārsteidza šis materiālās domāšanas cinisms. Un no visas soda ekspedīcijas darbības Baltijā tas izveda vienu slēdzienu: viņas esot nesušas sociālisma atbilstībai tikai labu, jo proletarizējušas Baltiju par tik un tik miljoniem, pavairodamas nemantīgo ļaužu masas un sagatavodamas zemi vēl plašākai kustībai. Ar tādu loģiku tiešām jānāk pie tā gala slēdziena, ka jāpalīdz pēc iespējas jo vairāk postīt un dedzināt, jo visam tam ir liels mērķis: vairogt proletariātu, kas cilvēci reiz vadīs pie laimes.

Es nezinu, vai tagad šis cienījamais marksists tāpat domā; nelieku to arī uz viņa personīga rēķina, – zinu, tā ir sistēma, bet katrs redz, ka te līdz mežonībai vairs tikai viens solis.

Tādēļ, kungi, ja cienāt taisnību, nekliedziet tik stipri, ja kāds no jaunākiem dzejniekiem parāda savā spogulī jūsu seju. “Ne ideja par sevi, – viņas nesējos guļ riebums, despoti tie viļņpusīgi.” Nav dzejnieka vaina, ja viņš tādu jūs redz: jums nevajadzēja rādīt viņam tādu seju. Jūs paši esat vainīgi pie šī pesimisma, kuru tik “progresīvi” protat nosodīt.

Ja sociāldemokrātija grib reprezentēt kultūras kustību, tad viņai vajaga savienot sevi visu, kas cilvēcis, lai cilvēkam nebūtu jānogriežas no viņas kailuma.

Nē, individuālisms mūsu jaunākā mākslā neuzstājas ne pret sociālismu, ne pret socializāciju, bet pret lielu ideju necienīgu banalizāciju. Viņš uzstājas pret domāšanu tēlos un simbolos. Viņš sludina, ka māksliniekam vajaga atgriezties pie sevis un caur sevi smelt iz dzīves, un likt uz tautas kultūras altāra jaunas vērtības. Tikai individuālisms mūs var glābt no vispārīga sekluma. To drīz sapratīs arī paši marksisti.

Kopoti raksti. – R., 1939. – 8. sēj. – 30.–45. lpp.

ŪDENS MĀTE

(1929)

Kādas savādas dienas! Jau no paša rīta viņas iebrien krēslā, kura guļ pār mani kā lēns ūdens. Tā apņem mani kā miegs. Brižam es manu, ka kāds uzliek man roku uz pleca, dzirdu, ka sauc manu vārdu. Tad atkal šī plūstošā krēsla. Man liekas, ka viņa šūpojas šurpu un turpu kā liels ūdens. Es kustos viņā kā snaudā. Dažreiz man liekas, ka man ap kājām tinas lokanas ūdenszāles un velk mani kaut kur dziļumā, kur kā melni rēgi ēnojas vecas siekstas un tālāk visu aprij tumsa. Šādos brižos man ienāk prātā pasaka par zēnu upes dibenā.

[..] Dziļa, plata upe tecēja neapsīkstoši kā laiks, kurš aiznes minūtes, stundas, dienas un gadus, tālu izklādama savus mirdzošos ūdeņus. Augšā uz krasta bija ķēniņa pilsēta, lejā, ūdeņu dzelmē, gulēja viņas atspīdums.

Ik rītu, kad iedegās diena, še atnāca mazs puika gaišiem matiem, zilām acīm apēst savu maizes gabalu. Viņš nosēdās uz krasta un nolika maizi uz akmeņa sev blakus.

Viņš noliecās un skatījās, kā torņi un nami gāžas ūdenī un gulēja tur, dzelmes spožumā, kā citā pasaulē. Apgāzta pilsēta apgāztās debesīs. Zelta krustu gali it kā meklēja dzelmei dibena. “Nez, vai zivtiņas ar ir kristītas,” puika domāja.

Un, cik viņš te nāca un sēdēja, viņš arvienu pazaudējis savu maizes gabalu.

Kāds miesnieka puisis gāja garām, ēzdams desu. Priekš beidzamā kumosa tam pietrūka maizes. Viņš paņēma maizes gabalu no akmeņa un aizgāja, piebāzis sev vaigus.

Otrreiz gāja garām kungs ar suni. Pats viņš melnas maizes neēda, bet, ieraudzījis uz akmeņa riecieni, kuru acis neuzskata, viņš paņēma un atdeva to savam sunim.

Kādu citu reizi, kad zēns patlaban ar saviem baltiem, veselīgiem zobiem drupināja maizes gabalu, brauca garām ķēniņa kariete. Maza, bāla princese tur gulēja zīda spilvenos. Viņa bija

izlutināta un slima. Viņai nekas nepatika, un viņa neko neēda. Ieraudzījusi zēnu ar maizes gabalu, viņa izstiepa roku:

“Kas tev ir tik gards?”

“Maize.”

“Dod man! Dod man!”

Zēns pienāca un pasniedza viņai savu riecieni.

Princese deva viņam zelta gabalu. Bet puika salika rokas uz muguras.

“Es naudas neņemu!”

“Vai, kāds tu lepns!” princese ieplēta acis.

“Es nemaz neesmu lepns. Es tev dodu. To man māte iedeva.”

“Nu labi, labi. Tu man patīc. Nāc pie manis, kad gribi. Še mans gredzens, sargi tevi ielaidīs.”

Princese novilka no savas mazās rokas un pasniedza viņam zelta gredzenu. Kariete aizripoja.

Puika grozīja gredzenu rokā un raudāja. Cik skaista bija mazā princese, un cik bāla un slima viņa izskatījās!

Kādu dienu viņš atkal nāca, sēdēja un skatījās ūdenī.

Tur gāja garām kāds vīrs ar tumšu seju. Viņš redzēja, ka zēns sēd pie pašas straumes, un viņam uznāca ļauns kārdinājums.

Viņš pagrūda to, un zēns lidoja uz galvas ūdenī.

Gaisma pazibēja un nodzisa viņa acīs, kuras piepildīja ūdens.

Tai brīdī no dzelmes cēlās Ūdens māte, uz savām augstām krūtīm, kuras cilāja spēcīga elpa, nesdama augšā mikstus, platus viņus. Viņa saņēma nabaga puiku, piespieda to pie savām slapjām krūtīm, apsedza ar saviem dūņu melniem matiem un nonesa savā glāžu pili.

Viņa noguldīja to uz smilšu paladziņa un uzpūta tam savu elpu, kura smaržoja pēc dūņām un zivs. Zēns nopūtās un atvēra acis.

“Kur es esmu?” viņš jautāja.

“Guli, guli, mans puisīti, tu esi pie mātes.”

[..] No rīta pils priekšā cienīgi grozījās vecais vārtu sargs krusttēvs Sams.

Viņš, kā likās, runāja kaut ko, un viņa vārdi kāpa augšā kā bāli burbuļi.

Mazā zivtiņa Rudace, sīka un zeltaina kā auziņa, viņam blakus gandrīz nemaz nebija saredzama.

“Vai, kāds smuks puisītis!” zivtiņa iesaucās, ieraudzījusi zēnu, kurš vēl gulēja, nolīcis vaigu uz smilšu pagālvja.

“Vai, es gribu viņu nobučot!” Rudace kā dzirkstiņa pieskrēja klāt un pielika savu mazo muti pie vēsā stikla.

Viņai pakaļ šāvās vesels bars mazu zivtiņu un dejoja ap pili kā zelta lietus.

“Ejiet prom, ejiet prom!” krusttēvs Sams viņas gaināja ar savu asti. “Uzmodināsi puisīti!”

[..] Nu sākās klusa, krēslaina dzīve upes dibenā, kuru traucēja tikai kāda pāri ejoša kuģa ēna. Še, apakšā, nepazīna laika, nekas te nenotika, un gadi še aizslidēja nemanot. No zēna nu bija

izaudzis puisis, un Ūdens māte kādu dienu teica, ka viņam vajagot pasauli redzēt un kaut ko mācīties. Lai ejot apskatīt viņas valsti.

Krusttēvs Sams jūdza zivju kaula ratus un teica:

“Sēsties iekšā, es tevi aizvedīšu pie lielās Zivs. Tā ir gudrāka par visiem pasaulē.”

Krusttēvs plukšķināja pātagu, un divas baltas sīgas skrēja, ka zibēja vien. Lielā Zivs dzīvoja zem vēsa vētras izgāzta ozola, kura strupie, aplauztie zari bija melni no dzelmes dūņām.

Puisis paklanījās un teica:

“Saki, Zivs, – ko tu domā un kāda tava gudrība?”

“Kampt un rīt, kampt un rīt – tāda mana gudrība!” Zivs teica un skatījās viņā apaļām, izspiestām acīm.

“Vai! Tad jau te apakšā tāda pati gudrība kā augšā,” puisis nodomāja. “Tur jau visi arī kampj un rauj, ko var.”

Viņam ienāca prātā, ka viņš nekad nebij varējis noturēt rokā maizes gabalu. Arvienu viņš bija to pazaudējis.

“Aizbrauksim vēl pie vēža. Arī tas ir gudrs vīrs,” Sams teica.

Vēzis sēdēja savas alas priekšā, kad viņi piebrauca.

“Saki, vēzi, – ko tu domā un kāda tava gudrība?” puisis prasīja.

Vēzis pacēla šķēres, it kā pats sevi gribētu iekniebt, un teica:

“Kad es tā domāju, tad es tak nezinu nekā labāka par siltu alu un labu kumosu.”

“Te man nav nekā, ko mācīties,” puisis, mājā braucot, teica krusttēvam Samam. “Pie mums augšā arī visi tāpat domā.”

Un viņš sāka ilgoties pēc saules gaismas.

Noskumis viņš staigāja pa glāžu pili, kurā iespīdēja tikai blāvs ūdens spožums.

“Ūdens māt,” viņš lūdzās. “Laid mani malā! Es gribu redzēt sauli!”

“Nu, ko tu tur darīsi, manu puisīt? Kas ar tevi tur būs?” Ūdens māte bēdējās. “Tagad tu skatīsies gaisā, tāpat kā toreiz ūdenī, un atkal pazaudēsi maizes gabalu... Pag, es tev ko iedošu. Kad tevi tur apstāj par daudz, papūt šo stabulīti.”

Viņa vēl uzdeva tam pērlēm šūtus ūdenszāļu svārkus un beidzamo reizi noglauda viņa matu ar mātes siltumu.

Nu viņa apkampa to, satina savos matos un, nākdama ar vilni augšā, uznesa un nolika to krastā.

Raksti. – Stokholma, 1955. – 6. sēj. – 54.–55. lpp.

“TĀLAS NOSKAŅAS ZILĀ VAKARĀ” RAIŅA DZEJAS (1903)

“Raksti ar asinīm, un tu redzēsi, ka asinis ir gars.”

Fr. Nīčše

Kā upe meklē slēpuma, t. i., apstākļa, kas labvēlīgs kustībai, tā visa organiskā daba un daudz lielākā mērā visa cilvēce meklē apstākļus, kas labvēlīgi dzīvības pilnai izplaukšanai. Iekš tā pastāv visa lielā dzīves cīņa. Pie kultūras cilvēka šī cīņa padziļinās vēl caur to, ka viņš, tā sakot,

pastāv no divām būtņēm: miesīgās un garīgās; jo, kaut gan miesīgai būtnei labvēlīgie apstākļi veicina arī garīgās būtnes uzziedēšanu, tomēr tie vēl pilnīgi nenodrošina brīvas telpas uz saules gara kuplajiem, sarkanajiem ziediem.

Visi tie nelabvēlīgie apstākļi, kas kavē cilvēces gaitu, man izliekas kā tumšs, bezgalīgs lielu koku mežs, kurā apmaldījies pulciņš ļaužu ar nevienādi attīstītām redzes spējām: lielākā daļa no tiem pieraduši pie biežokņa tumsas, ka neko neredz un spēj starp kokiem kustēties uz priekšu tikai ar taustīšanu; daži redz vāji, kā caur miglu, un viens, divi no visa pūļa apdāvināti ar pilnīgu redzes spēju: pēdējie ir pravieši.

Pastāvīgi cits ar citu sasizdamies, cits citu samīdami, šie ļaudis, ap koku tumšajiem stāviem daudzdamies, iet caur mežu, un caur egļu biežajiem zariem laužas uz augšu kliezieni un vai-manas...

Tad pūļa vidū stājas pravietis, kura skats spēj notvert vismazāko gaismas staru starp biežokņa skujām, un sauc: "Diezgan asiņu un sviedru lija ap šiem kokiem. Tur caur zariem spiežas gaisma: aiz šām eglēm ir saulains lauks, tur aug ābeles ar zelta āboliem. Tveriet cirvjus un nāciet man pakal! Izcirtīsim stigu uz laimi un brīvību!"

Lielais pūlis maz ko saprot no šīs runas, bet pulciņš redzīgāko saka: "Tur patiesi spīd gaisma, iesim viņam pakal!" Un drīz mežā atskan spēcīgi cirvja cirtieni: skaides lec, koki brikšķēdami gāžas un stiga paliek arvien gaišāka un gaišāka, kamēr krīt beidzamais koks, un balta, spoža gaismas upe starp egļu tumšajiem krastiem plūst caur mežu, atvērda skatu uz zeltā mirdzošām ābelēm. Bet pie tumsas pieradušas acis nespēj gaismas panest. Ļaudis ņem akmeņus un nomētā ar tiem stigas cirtējus. Bet, kad viņu kauli jau satrūdējuši un caur akmeņu kopu sāk sprauties pirmā zāle, tad arī ļaudis jau pieradinājušies pie gaismas un iemācījušies redzēt. Tie sāk pamazām iet pa izcirsto stigu, izplūst ap ābelēm un mielojas pie zelta augļiem...

Lasot Raiņa dzejas, mūs pārsteidz viņa asais, dziļais skats, kurš apbrīnojami smalki izšķir tumsu no gaismas un ar apbrīnojamu vienkāršību atsedz melu un māņu audumus, un parāda zem viņiem trūdus un čūlājošas vātis: un mēs redzam, ka augstās frāzēs cildinātā taisnība ir pārvērtusies par trulu nežēlību. Pāragrās salnās novīst jaunā dzīvība, vienpakal otrai raisīdama savas mīkstās lapiņas, kuras sāk birt tikko izplaukušas. Kā caur retu sietu aizplūst tautas zaļokšņais spēks uz bargu kungu tūrumiem, un viss liecas un plok zem tumšas varas. Tikai šis dzīves vienīgais visspēcīgais kungs – godīgais pilsonis, nopietnām ūsām, prātīgām lūpām, mierīgu prātu un pamatīgu vēderu, spīdošā ekipāžā ērti vizinājas starp tūkstošām saliektām mugurām. Māņi staigā, piebrieduši, varizeju svārkos, bet taisnība un patiesība, izdzītas tuksnesī, pārtiek no siseņiem un kameņu medus. Un dzejnieka ievainotā taisnības sajūta tvīkst pēc saules un plašuma, kā dziļi milstoša vāts vēsa avota ūdens...

Tik daudz par Raiņa dzejoļu saturu. Bet ne mazāk ģeniali viņa izteiksmes līdzekļi.

Viņa valoda dzidra kā kalnu strauts un bagāta jaunām, oriģinālām krāsām. Viņa dzejā nav nevienas vecas, nobālušas gleznas, no kā vēl čum un mudž viena otra labāka latviešu dzejnieka darbi: katra vismazākā glezniņa viņa dzejā ir svaiga, oriģināla un dziļi nozīmīga.

Nevienu ideju Rainis neizsaka kailos vārdos: visu viņš pasniedz ietērptu skaistos simbolos un tā viņa dzeja dod tikpat daudz prātam, kā jūtām. Niedra izsaka domas, ka dzeja nedrīkstot

nodarboties ar idejām (Austrums, Nr. 8, 1903), viņai vajagot būt tikai jūtu izteicējai. Tas ir paldoms dzejas "pirmziemniekiem": Rainis pierāda, ka īsts un liels dzejnieks var dzejā harmoniski savienot domu un jūtu dziļumu.

Rainis nelieto daudz vārdu: viņa māksla ir ietvert vienā pašā vārdā veselu pasauli. Dažs viņa vārds līdzinās satītam audekla gabalam. Pavirši paskatoties, tu neredzi nekā, bet sāt intere-sēties, tin vaļā, un tu ieraugi lielisku gleznu. [..]

Visu kopā saņemot: Raiņa dzeja mūsu literatūrā ir vesels laikmets valodas, lirikas un sa-dzīves uzskatu ziņā. [..]

Ejiet, "Tālās noskaņas", pār visiem kalniem un modiniet visās sirdīs pestīšanas gaidas!

Kopoti raksti. – R., 1939. – 8. sēj. – 16.–17. lpp.

IBSENA NEDĒĻA KRISTIANIJĀ (1908)

6.

[..]

Ibsens ir to paaudžu pēcnācējs, kas izgāja uzvarēt klintis kultūras cīņā. Daba bij skopa un nevarēja daudz dot; bet, ar klintīm cīkstoties, šie ļaudis ieguva zem kājām cietus pakāpienus uz augšu! Viņš to pēcnācējs, kuri skujainos rūnu rakstos iegrieza savus vārdus pirmo kristīgo baznīcu koka altāros.

Kad es redzēju šejienes Nacionālā muzejā Tidemanda gleznas: šīs augstās, stingrās pieres, lielo nopietnību sejās un acīs, tad man arvien nāk prātā Ibsens. Un man liekas, ka viņš nav vairs lielais savas tautas vientulis, bet ka ir jau pasaule, par kuras izteicēju tas kļuvis.

Cīņa par augstāku tikumisku atzīšanu no ideālākiem mācītājiem pārgāja uz zemniekiem un pilsoņiem un radīja raksturus, kādi tagad retums. Modernā kultūra ir saskaldījusi un iznī-cinājusi veselus raksturu slāņus, atņēmusi baznīcai dvēseli, atstājusi tautu bez idejas, bez prin-cipa, neapzinīgas dzīves varā.

Šis vecais protestantiskais spēks ir pārgājis Ibsenā un dabūjis smalku kultūras formu. Un tas ir moderns tikumības mācītājs – salonā. Viņam nav vairs ne kanceles, ne altāra, tik kaila cilvēka sirds. Še viņš sagriež to kā ābolu ar analītiķa nazi: tur atrod tārpu, tur brūnu sēkliņu jaunai dzīvei. Te atloba kā sīpolu, plāksni pa plāksnei, kamēr nepaliek pāri nekas, un parāda, ka ir cilvēki, kuru dzīve sastāv tikai no maskošanās. Maskas uz maskas, mūžīgā pārgērbšanās, pāreja no viena stāvokļa otrā, bet vidū – tukšums.

7.

Daba dzīvo arī Ibsenā. Bet mazpilsoniskais, filistriskais tikums visur tai aizkrustojis ceļu. Tas ir palicis par masku, zem kura slēpjas netīrs, neapzinīgs dzīvnieks. Ibsens grib savienot abus šos spēkus: **dabu un kultūru**, dot dabas neapzinīgai dziņai jaunu, tikumisku pakāpienu. Vecie kāpšļi ir tik izbrukuši. Uz viņiem vairs nevar stāvēt. No turienes ir jākrīt atpakaļ.

Kā atrast straumei ceļu?

Arī daba tikpat nepielūdzama kā gars un prasa visu vai neko. Kas tai nedod viņas tiesas, to saliec un sakropļo, kā Alvinga kundzi "Spokos".

Grūti atrast jauno ceļu, jaunu zemi. Pati tikumiskā kultūra slēpj sevī nāves dīgli: nevarīgu sirdsapziņu, kura izsmalcina un saskalda dabu, padara to vārīgu un trauslu kā stiklu. Mēs esam uzņēmūši sevī pagājušo paaudžu tikumisko gribu, gatavu mēru, gatavu likumu. Līdzko cilvēks taisās spert jaunu soli, viņā pamostas miroņi. Spoki sāk turēt tiesu. Mirušu paaudžu tikumiskā apziņa stājas mums ceļā.

Mēs tiktu galā ar sabiedrību, mēs izcirstu ceļu ļaužu mežā. Bet ļaužu griba nav tikai ārpus mums. Mēs paši esam ievainoti. Mūsos dzīvo sirdsapziņa, pagājušo paaudžu mantojums. Mums vajag attaisnot sevi pret balsīm, kas paceļas no kapa.

Anatols Franss kādā no saviem pēdējiem romāniem saka, ka mirušie ar savām domām un darbiem valdot pār mums vairāk kā dzīvie. Tas ir kultūras lāsts, kuram arī Ibsens nevar pāri tikt. Viņš nevar atmost sirdsapziņu, jo tas dažā ziņā nozīmētu tikpat kā nolikt savu protestantisko āmuru. Un mums jānes līdz visa pagātne: ne tikai senču piedzīvojums – zaļoksniību un sparū; ar viņu piedzīvojumiem un kultūras tradīcijām mantojam – viņu – vecuma nevarīgumu un nespēku.

Paaudžu griba nostādījusi cilvēka dvēseli zināmā līdzsvarā: sirdsapziņa ir jūtīga balansa adatiņa uz pagātnes svāriem. Līdzko dabas griba ir stiprāka par kultūras gribu, līdz viens kauss krit zemāk: adatiņa atstāj līdzsvara zīmi un griežas iekšā dzīvā miesā, duras un milst, kamēr padara cilvēku nevarīgu kā slimnieku.

Kad Rosmers dabū zināt, ka Rebeka arī vainīga pie viņa sievas nāves, notumst viņa jaunā vasara, kuru viņš jutis izplešamies pār sevi ar jaunas mīlas tuvumu. Viņa darba prieks sakrīt pelnos, viņam trūkst galvenā, kas vajadzīgs priecīgam darbam: mierīgas sirdsapziņas.

Arī Rebeka Westa, kura ir nākusi no ziemeļiem ar svaigu vēju uz vaigiem, bez tradīcijām, bez kultūras vājuma, – Rosmera zālēs, kur spokojas baltie zirgi, sasilst un ievist kā zieds vāzē. Viņas taisno dabas dvēseli saģīftē šīs mācītāju un ierēdņu dzimtas cilvēciskais vītums. Rosmera sirdsapziņas sāpes pāriet uz viņu, kā mīlota cilvēka dvēseles sugestija, un salauž Rebekā nesaistīto dabas gribu. Rosmers un Rebeka atjūtas abi aizlauzti, saliekti.

Tad Ibsens nāk izlīdzināt dabu ar sirdsapziņu. Kad Rebeka ir gatava iet nāvē, Rosmera tikumiskā apziņa nāk atkal līdzsvarā. Viņš liek savai draudzenei rokas uz galvas un saka: "Tagad tu esi mana sieva." Šis acumirklis tam dod augstāko apmierinājumu. Dabas griba un sirdsapziņas prasījums apvienojas kā divas pāršķeltas puses, un Rosmers izceļas atkal savā cilvēciskā augumā. Bez bailēm viņš iet Rebekai līdz, un tie abi nogāžas no tiltiņa dzirnavu krācē. – Un tas ir vienīgais ceļš savienot sadalīto cilvēku. Ņemt izkapti un nocirst sevi kā nobriedušu vārpu. Vai tā ir iegūšana vai atsacīšanās? Uzvara vai atkāpšanās? Man liekas, ka āmurs dreb vecā akmeņkaļa rokās un stingri savilkto lūpu kaktiņi raustās klusās sāpēs. Bet citas izejas nebija.

Divas gribas sanāk naidā: **būtnes griba un tikumiskā griba.** Aiz vienas daba, aiz otras kultūra, ieslēgtas kambaros un zālēs. Sen cilvēks aizgājis no dabas. Viss sadalīts un numurots. Ikkatrai kustībai savs norādīts celiņš.

Ir ļaudis, kas pazīst **sabiedriskā tikuma tekas**. Tur nevajaga varonības, ne liela dvēseles spēka; tik drusciņ uzmanības, ka nekrīst drāšu žogā...

Kopoti raksti. – R., 1938.–1939. – 8. sēj. – 246.–252. lpp.

MŪŽĪBA

Visas mazās lietas bēg,
Lielās ceļā stājas.
Visas mazās domas bēg,
Lielās – ieņem mājas.

Zilā zaļā mūžība
Pilda logu rūtis
Un ar vēsu baigumu
Nospiež manas krūtis.

Kas gan esmu mūžībai?
Viņas vēsums baida.
Ak, no saules dzīvoju
Un no drauga smaida.

Lielām acīm mūžība
Raugās manā logā,
Mēma sirds bez vaida gurst
Vientulības slogā.

Ievietots krājumā "Klusuma meldijas" (1941).

Citēts no izlases "Saules vārdi". – R.: Liesma, 1969. – 224. lpp.

SIRMGALVIS

Tu, kas dzīvības dārzā stāvi,
Kam raudi rītā par tumsu un nāvi?
Sirds, kas ziedu gaviļēs kusa,
Nebīsties,
Ir tikai ziedon's un dusa.
Velts katris vaids, velta katra asara:
Visa dzīve ir mūžīga vasara,
Viņai tik mainās ziedi;
Kādeļ par nāvi tu dziedī?

Kā mana līgava
Ziedēja?
Kad jauna bija,
Kā roze bija.
Nu viņai galviņa
Zied balta kā ieviņa.

Drīzi ausimies samtā,
Tērpsimies linu veļā.
Drīzi mēs
Dosimies tālā ceļā.

Tā dusē līdzās tik klusi,
Kā saulgozi ieviņa,
Kad, elpu ievilkusi
To apbrīno vēsmiņa.

Uz klētiņas jau gatava
Mūs gaida dēļu laiviņa.
Mēs gulēsim klusi, klusi,
Nāve laiviņu irs.
Caur tālām, svešām jūrām
Mūsu laiviņa nirs.

Es ticu, aiz tumsas zied krasti,
Kāpj saule blāzmos sārtā.
Jauki ir dusēt nakti
Un atmosties rītā sārtā!..

No cikla "Vakara saule".

Kopotī raksti. – R., 1938. – I. sēj. – 189. lpp.

TAUTAI

Vai tavas sāpes un trūkumu
Ar dziesmiņu lēnu lai mierinu
Un tevi, kā vārīgu bērniņu,
Uz teiksmu dūnām lai guldinu?
Nē, tavas rētas es negribu segt.
Tev kvēlošā šaubu ugunī degt!

Kā aprīļa vētru plūdumu
Pār tevi to nemieru izliešu,
Kas mani rīta agrumā

Uz kalna vētrā šē izdzina,
 Starp mākoņu grīstēm, kur blāzma zied
 Un cīņas dziesmu viesuļi dzied.

Jau gadu simteņiem aizbildņi
 Zem pleciem spilvenīņus tev liek.
 Jo ilgāki tevi gludina,
 Jo vaigi tevīm bālāki tiek.

Es savas sirds asinis izliešu,
 Ar viņām sārtu slacišu,
 Tur pasaciņas es salikšu,
 Uz kurām mīksti dusēji tu.

Tev vajaga reizi piecēties,
 Uz cietās zemes šē atmosties!
 Ar gaismas staru zibošu
 Tavas sapņu acis es atvēršu
 Un rādīšu tevīm, kur tāles mirdz,
 Lai svētās ilgās tev iedegas sirds.

Tev jāiet iz kailā tuksneša,
 Kur ļauni gari tevi maldina
 Uz krāšņo Kānānu tālumā!
 Kā rīta uguns spožumā
 Pār ziedošiem kalniem baltmākonīši tur dej!
 Ak, izberzē acis! Celies un ej!...

No krājuma "Kad ābeles zied".
 Raksti. – Stokholma, 1953. – 5. sēj. – 39. lpp.

NEMIERS

Mūžam zili ir Latvijas kalni,
 Mūžam nav miera zem Latvijas bērziem,
 Mūžam raud taure pār Latvijas kalniem.

Sasisti mūsu upuru trauki,
 Asiņu zvaigznēs dzimtenes lauki,
 Zem sila sirmiēm zariem
 Miera nav mocekļu gariem...

Mūžam baltās Daugavas krāces
 Veļ caur klintīm varoņu lāstu,
 Mūžam nerimst Daugavas krāces,
 Mūžam nerimst varoņu gars.

Mūžam zili ir Latvijas kalni,
 Mūžam nav miera zem Latvijas bērziem,
 Mūžam raud taure pār Latvijas kalniem....

No krājuma "Zemes dūmos".

Raksti. – Stokholma, 1953. – 5. sēj. – 60. lpp.

GAIDAS

Mīlas sārts man dvēseles trauks –
 Gaidu, gaidu kur balsis sauks.

Vēl kā gaigala dvēsele šaudās
 Tukšajā debesu zilumā...
 Pie klinšu kājām dvēsele raudās
 Vēla mēneša dilumā.

Rītā zaļa kad gaismiņa svils,
 Atkal no jauna gaigalu vils,

Atkal no jauna maldīties sauks
 Tukšais debesu lauks.

No krājuma "Veļu laikā".

Raksti. – Stokholma, 1953. – 5. sēj. – 91. lpp.

VAKARS

Sēd norā saules bērns,
 Tam rokā zelta ābols:
 Pa noru ritina;
 Skan smilgas, dābols.
 Smej sārti saules bērns
 Un plaukstas sitina.

Dzirkst puķes, zāle,
 Sarkst debess tāle...

No smiekla vaidziņš tūkst –
 Te zelta dziedziņš trūkst:
 Aiz eglēm ābols krīt,
 Un jūras dzelmē slīd...

Tam līdzī skumjas klīst,
 Un zālē rasa list...

No krājuma "Veļu laikā".

Raksti. – Stokholma, 1953. – 5. sēj. – 94. lpp.

LATVIEŠU MĀKSĻA UN LATVIEŠU ARISTOKRĀTIJA

"Ja es būtu ķeizars, es taukus vien dzertu."

Tautas paruna

Pagājušā ziema nebija auksta. Baltijas piekrastē diezgan bieži gadās mērenas ziemas un siltas vasaras. Tikai, par nožēlošanu, Latvijas mērenais klimats nevar darīt nekāda iespaids uz mūsu mākslu, kurai jāaug un jāattīstās pie caurmērā 10° temperatūras zem nulles. Tik liela ir vēl latviešu vienaldzība pret mākslu. Ja šāda temperatūra ir pietiekoša tumšai ziemēlu eglei, tad viņa ir par zemu priekš tāda vārīga vīna stāda, kāds ir māksla. Viņai vajaga saules, ko dzīt par saviem stiebriem saldas sulas smagu ķekaru bagātību. Māksla ir siltumnīcas augs, kura saknes jāsaruga no sala, jo Laplandē, kur viss izplaukst un nozied divos, trijos mēnešos, Laplandē, kur viss ātri nozied, nav arī nekādas mākslas. Mūsu dzimtene priekš mākslas vēl vienmēr ir tāda Laplande, kur ļoti īsa vēsture. Mūsu talanti novīst jau ar trīsdesmito gadu. Tā novīst puķes, kuras aizmirst apliet. – Nu jā, mūsu praktiskā saimniecībā ir diezgan daudz citu darbu, kā puķes apliet. – Kad pie citām tautām mākslinieki sāk iet uz augšu, mēs jau, salauzti un noguruši, slīdam uz leju. Mums pietrūkst spēka un ticības uz kalniem skatīties. Kā Čehova Ivanovam mums ir jāizmēģina tādu nastu celšana, no kurām mugura lūst. Agri mēs zaudējam Poruku, agri, neauglīgā un svešā žurnālista darbā, iztērējam tādu talantu kā Rūdolfu Blaumani; agri aizgāja no mākslas Andrievs Niedra, ar trīsdesmit gadiem nosaukdams sevi par "vecu". Jauns vēl gados, "sirdi vecums"... No kā šis agrais vītums? Bez šaubām, tas stāv sakarā ar zemo temperatūru, kurā jāaug un jāattīstās mūsu mākslai. Kas grib glābties no izsalšanas, tas pārstāda sevi citos, labākos klimatiskos apstākļos, kā, piemēram, gleznotājs Purvītis, kuram (varbūt ne bez sāpīgas kauna sajūtas) nacionālās kultūras jautājumā bij jāatsaucas uz "vācu makiem".

Citās tautās mākslu uztur pa lielākai daļai turīgākās aprindas un inteligence. Bet kāds labs latviešu pilsonisko aprindu pazinējs viņas raksturo šā: latvieši nav nabagi. Rīgā ir diezgan daudz latviešu, kuri izdod 20–30 tūkstošu gadā. Bet šie ļaudis vēl nav sākuši garīgi dzīvot. Viņi pārdzīvo vēl pašu pirmo kultūras stadiju un atrodas uz līdzīga attīstības pakāpiena kā Maskavas kupči Ostrovska laikā – tikai ar to nožēlojamo starpību, ka starp mūsu tirgotājiem nav tāda

ideāla mākslas cienītāja, kāds bija Tretjakovs, kurš dāvināja Maskavai nemirstīgo Tretjakova galeriju. Nerunāsim par latviešu mākslas galeriju, kurā būtu sakrātas mūsu īpatnējās mākslas zīmes, nerunāsim ne parniecīgu dēļu šķūnīti, kur pagaidām tiktu krāti latviešu mākslas dokumenti. Mūsu pilsoņi neželē līdzekļus, kur var spīdēt. Viņi izdos pāra tūkstošu par "lielkungu pusdienām", kur netrūkst uz galda zemeņu ziemas vidū. Bet ja tu, nelaimīgais lasītāj, no lepnā pusdienu galda pametīsi acis gar viņa zāles sienām – tu redzēsi dārgas, masīvas mēbeles, cienīgas un stīvas kā samojedu elkus, pakaļtaisītas ģipša bistes, Šveices kalnu skatus, sudmaliņas zilā rīta miglā un citus tamlīdzīgus neistās vācu romantikas ziedus – tikai ne latviešu mākslinieku gleznas. Tā ir mūsu pilsonības lielās daļas tipiska seja. Un pie tam šie ļaudis visā nopietnībā tur sevi par "latviešu aristokrātiju"! Viņiem piemīt tā lieliskā, smieklīgā īpašība, uz kuras Hauptmanis uzbūvējis savu "*Schluck und Jau*". Viņi stipri līdzinās tam ubagam teikā, kuru izsmiekla dēļ miegā pārgērbj ķēniņa drānās un noliek ķēniņa gultā. Pamodies karaliskos apstākļos, viņš ar īstu vagabunda humoru spēlē karaļa lomu galma ļaudīm par smieklēm. Tā mūsu pilsoņi, ar maziem izņēmumiem, kuriem nav vēl nacionālu kultūras tradīciju, nav ideālu, kuri garīgā ziņā ir vēl kā nomadi – atmodušies kundziskos apstākļos, iedomājas, ka viņi ir **latviešu aristokrāti**. Ar tādu nevainīgu komismu tie spēlē aristokrātu lomu! Ja citu tautu garīgo aristokrātiju mēs pazīstam no tā, ka viņa uztur mākslu, tad mums jāiet ar likumu garām bagātiem pilsoniskiem namiem, jo tur patlaban pie dzīru galda "*Schluck und Jau*" vientiesīgu skatītāju priekšā spēlē aristokrātus pēc devīzes: "Ja es būtu ķeizars, es taukus vien dzertu." Jūs nemeklējat komēdiju, jūs meklējat aristokrātiju, kas uztur mākslu. Jūs kāpjat sestā stāva istabiņā, jūs uzmeklējat pilsētas nomales, kur aiz zemiem logiem zied dažāda jauna roze – tur jūs atradīsiet latviešu gleznotāju vai rakstnieku, kas uztur latviešu kultūru ar savu pindzeli vai spalvu (es negribu teikt: ar savām sirds asinīm tikai tāpēc, ka kauns lietot šo nodeldēto frāzi).

Ja viduslaiku bruņnieciskie aristokrāti nodeva zobenam savu sirdi – ar tādu pašu varonību dažs labs latviešu mākslinieks pie visnelabvēlīgākajiem apstākļiem nododas mākslai. Ja viņi neņemantos muižas un lēņus – tad viņiem tomēr kritis tā dārgā apziņa, ka viņi radījuši latviešu kultūru un ka mūsu pilsoniskiem nomadiem, priekš kuriem dažs labs no viņiem velti klanījies, gribēdams tos pagriezt kultūras interesēm – šai tukšai, lielīgai "latviešu aristokrātijai", ar latviešu mākslu un kultūru nav nekāda sakara.

Raksti. – Stokholma, 1955. – 6. sēj. – 349.–351. lpp.

RUNA SATVERSMES SAPULCĒ 1920. g. 21. decembrī

Kungi! Es kā preses darbinieks jūtos spiests šinī gadījumā ņemt vārdu. Tanī lielā politiskā un kulturālā jaunradišanas laikā, kādu Latvija tagad pārdzīvo, man liekas, ne valdība, ne Satversmes sapulce iztikt bez sabiedrības un preses dzīvās, intensīvās līdzdalības nevar. Mēs nu varam būt dažādos ieskatos par valdību, mēs varam sacīt, viņa ir slikta vai laba, bet mēs nu gan neteiksim, ka politiskas un nacionālas gudrības pods būs tikai mūsu tagadējā Ministru

kabinetā noglabāts un ka sabiedrībai un tautai lielos valsts jautājumos nekas daudz nebūs sakāms, ka viņai būs jāapmierinās ar to, ko saka, varbūt, katrā gadījumā Ministru kabinets. Tā mēs uz to lietu nevaram skatīties. Mēs te vedam patlaban cīņu par savu neatkarību, un šo cīņu par Latvijas neatkarību var izvest tikai dzīva un brīva tauta. Varbūt, dažs vārds, kas tiek runāts uz tautu, skan priekš augstā ministra kunga ausīm par asu. Daudz kas, varbūt, no tā, ko mēs sakām, viņam nav patīkams, bet nav jāaizmirst, ka mēs runājam ne priekš šīm augstām ausīm, ka mēs runājam uz dzīvu tautu. Kungi, brīva prese, tas ir demokrātijas ieguvums. Preses brīvība ir ieguvums, kas jāsarga taisni pilsoniskai demokrātijai, jo tikai zemēs, kur valda pilsoniskā demokrācija, ir patiesi nopietna preses brīvība. Mūsu kaimiņu zemē, kur valda sociālistiskā iekārta, kā zināms, preses brīvība nepastāv. Šo demokrātisko ieguvumu mēs esam nodevuši mūsu demokrātiskās valdības rokās. Tas viņai ir jāsarga, jo mēs gribam, lai mūsu zemē skanētu dzīvs vārds un lai valdībai, tāpat kā Satversmes sapulcei, nāktu palīgā viņas radīšanas darbā dzīva, enerģiska tauta. Kungi, cik bēdīgi izskatās tā tauta, tā mūsu tautas daļa, kas atgriežas Latvijā no austrumiem. Viņa ieradusi skatīties uz katru valdību kā uz kādu augstu parādību, kuru nevar kritizēt; viņa skatās uz visu jau ar vienaldzību, es teikšu – apātisku fatālismu; skatās uz valdību kā uz kādu fatālu būtņi, uz valdības darbību kā uz kaut ko, ko nevar grozīt, ko nevar labot. Dzīva tauta domā citādi; dzīva tauta domā, ka viņa pati tur likteni savās rokās un pati var to grozīt un izveidot, kā grib. Berga kungs grib nostāties kā paidagogs priekš redaktoriem, laikam gan tāpēc, ka viņš pats agrāk bijis par redaktoru. Tas ir ļoti labi, bet tā paidagoģija, kuru Berga kungs sācis piekopt pēdējā laikā, maksā ļoti dārgi. Tagadējā laikā preses organu ir ārkārtīgi grūti uzturēt, un, ja iekšlietu ministrs izlieto tādus paidagoģiskus paņēmienus kā avīzes slēgšanu uz vienu vai otru nedēļu, tad avīzei materiālā ziņā ir stipri jācieš. Nevajaga iedomāties, ka visas viņas tiek subsidētas no lielinieciskiem un citiem līdzekļiem; ir daudz godīgas avīzes, kurām ir nācies no Berga kunga šīnī gadījumā ciest. Tāpēc es gribētu izsacīt še vēlēšanos, lai Berga kungs atstātu šo paidagoģisko darbību mūsu tiesām. Redaktors ir atbildīgs par avīzes saturu, un šo redaktoru var saukt pie tiesas; bet, ja Berga kungs rīkosies ar tādiem paņēmieniem tālāk, tad mūsu prese materiālā ziņā var tikt pilnīgi iznīcināta. Es varētu izsacīt tikai vēlēšanos, lai šāda administratīva pirkstu palaišana turpmāk neatkārtotos.

Kārļa Skalbes runas Satversmes sapulcē (1920–1922).
Raksti. – Stokholma, 1955. – 6. sēj. – 401.–403. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un
materiālu sagatavoja E. Buceniece.

2.

SUBJEKTIVITĀTES INDIVIDUĀLISMS

VIKTORS EGLĪTIS
(1877–1945)

Rakstnieks Viktors Eglītis dzimis Sarkaņu pagasta Lejaskaupēros saimnieka ģimenē. Agri pusaudža gados viņš nonāk ārpus latviskās kultūrvides. Pēc Lazdonas draudzes skolas beigšanas V. Eglītis iestājas Vitebskas garīgajā skolā (1889–1893), vēlāk turpina mācības garīgajā seminārā (1893–1899), kur viņa uzmanību vairāk saista klasiskās valodas un zīmēšana. Lielu iespaidu atstājis pareizticības koptais reliģiski mistiskais pārdzīvojums un ikonu glezniecība.

V. Eglīša interešu loks skolas laikā veidojas plašs – literatūra, teātris, glezniecība. Lidztekus ieinteresētībai sava laika latviešu tradicionālajā kultūrā (piedalīšanās skolēnu pulciņā Vitebskā, kora dziedāšanā un pašdarbības izrādēs Sarkaņos un Patkulē skolu brīvlaikos) mostas interese par moderno kultūru, īpaši par pārmaiņu laikmetiem kultūras vēsturē un jaunas kultūras veidošanas iespējām. Vēlāk par pastāvīgu pārdomu tēmu V. Eglītim kļūst jautājums, kā apvienot latviešu kultūras primitīvismu ar Eiropas kultūru pieredzi. V. Eglītis raksta: “Psiholoģiskie, laikmetiskie un kulturēlie krīžu jautājumi bija manas galvenās idejas jau agrā jaunībā. Un arī šobrīd vēl vērtību pārvērtēšanas un katarzes jautājums mani ārkārtīgi interesē.”¹ Vēlāk autobiogrāfijā V. Eglītis raksta, ka viņš jau skolas gados sarakstījis apcerējumu “Trīs pesimisma jeb Garīgās krīzes laikmeti” (par tādiem uzlūkojot 4., 15., 19. gadsimtu). Arī vienam no saviem pirmajiem stāstiem viņš licis virsrakstu “Krīze” (žurnāla “Austrums” redaktors A. Niedra to pārdēvējis par “Grūta nakts”).

Pēc garīgā semināra beigšanas, nevēloties kļūt garīdznieku un sekojot savai interesei par tēlotājmākslu, V. Eglītis turpina mācības Penzas zīmēšanas skolā (1899–1901), no kuras kopā ar skolas biedriem “brīvdomības” dēļ tiek izslēgts.

Par izslēgšanas iemesliem V. Eglītis raksta: “Analītiski reālistiskās metodes vietā, kāda skolā valdīja, es biju atradis kādu iekšēji sintētisku, kura vairāk rēķinājās ar iedvesmi un iedvesmē ieraudzīto, iemilēto reālās dabas pārradišanu, nekā ar dabas priekšmetu tiešu kopēšanu.”² Penzas laikā viņš sācis interesēties par modernajām parādībām Rietumeiropas tautu literatūrā – franču simbolistiem un vācu individuālistiem, personīgi iepazīties ar krievu simbolistu A. Remizovu, pateicoties kuram tuvāk iepazīst F. Ničes, E. A. Po, sociologa G. Zimmela darbus.

¹ Rītums. – 1921. – 249.–250. lpp.

² Turpat. – 314. lpp.

1901. gadā V. Eglītis nonāk Pēterburgā, kur mācās krievu mecenātes kņazienes M. Teniševas privātdarbnīcā, kur tai laikā uzturas arī daudzi žurnāla "Mir Iskusstvo" aprindām tuvi mākslinieki.

Pēterburgas bibliotēkās V. Eglītis lasa F. Ničes, Platona darbus un uzsāk rakstīt romānu "Embrija" (fragmenti no tā saglabājušies stāstā "Antonija" krājumā "Vērtības pārvērtējot"), gribot uzcelt "veselu nākotnes ģeniju sistēmu" ar mērķi – "iznīcināt dabu", taču darba tapšanas laikā piedzīvo personīgu krīzi, kurā "daba mani tikko pašu neiznīcināja": "Es biju pazaudējis pašu pamatu sistēmai, un mani tagad mētāja tik briesmīgi viļņi un aukas."¹

Jaunu ceļu savai daiļradei V. Eglītis meklē, uzturoties Tērbatā un Patkules pagasta Skangalos. Lai atgūtos, viņš lasa F. Ničes, M. Māterlinka darbus, lielo reliģiju pamattekstus ("Rīgvēdu", Korānu, Veco un Jauno Derību, budistu tekstus). Viņa daiļradē par noteicošo kļūst interese par intuīciju, dzejnieka subjektīvajām iekšējās norisēm. Pašiecerētā loma latviešu kultūrā, balstišanās uz savu intuīciju un pašapziņa ļauj V. Eglītim apzināti aizsākt savu "dekadentisko posmu" (1902–1907), eklektiski izmantojot nesistemātiski lasīto darbu idejas un tīrās mākslas vārdā noliedzot reālismā balstīto mākslu. "Kad biju izpratis visu reliģiju: budisma, Zoroastra, Korāna, Platona mācību un kristiānisma, ničeānisma vienbūtību, es likos pie bioloģijas, lamarkisma, darvinisma, Veismaņa teoriju studijām, atrazdams tur reliģiski mistisku pārdzīvojumu analogijas. Pēc tam es tādas pašas analogijas pūlējos atrast arī zocioloģijā un politiskā ekonomijā, atminēdams un izlasīdams attiecīgās Spensera, Uorda, Simmeļa, Gumploviča un sevišķi Sombarta grāmatas vēlreiz no jauna. Mana domāšana – reizē intuitīva un loģiska – bija sasniegusi vēl nepiedzīvotu asumu. Un katra formula neviļus pārvērtās intuitīvi gleznainos dzejas pantos. Man tad jo bieži ienāca prātā, ka ja es tādā augstumā būtu varējis noturēties cauru mūžu, tad es būtu tiešām ģeniāls radītājs."²

Kopš 1902. gada V. Eglītis dzīvo Rīgā, strādā P. Zālītes vadītajos izdevumos, māca krievu valodu un literatūru A. Kēniņa ģimnāzijā (1903–1904).

Rīgā viņš ierodas ar F. Ničes, R. Dēmela, K. Baļmonta, V. Rozanova darbu tulkojumiem, lai latviešu kultūru "uzvarētu ar jaunu pasaules uzskatu, ar jauna veida dzeju un estētiku"³. Viņa impulsu avoti meklējami arī O. Vailda, Š. Bodlēra, P. Verlēna darbos. Šie autori, paša V. Eglīša vārdiem runājot, "katrā ziņā uzskatāmi gan par atsvabinošiem un nogatavojušiem skolotājiem, bet ne par pirmatnēji spēcīgiem un nogatavojošiem skolotājiem". 1902. gadā V. Eglītis personīgi iepazīstas ar krievu simbolistu Valeriju Brjusovu, un līdz pat Pirmajam pasaules karam Brjusovs kļūst par vienu no viņa lielākajām autoritātēm un paraugiem. Grāmatā "Poēmas un Noslēpumu atslēgas" (1904) V. Eglītis publicē V. Brjusova darbu tulkojumus, ar kuru palīdzību tiecas manifestēt jaunās mākslas principus: iestājoties pret mākslas angažētību, proponē, ka "māksla ir pasaules izprašana pa citādiem, prāta loģikai nepieejamiem ceļiem". V. Eglīša mērķis ir pilnībā atteikties no dzīves norišu atspoguļojuma, būt neatkarīgam no literatūras un "tautas dzīves", jauno mākslu rast, ieejot "vistumšākos un mistiskākos dvēseles, kaislibu un domu

¹ Ritums. – 1921. – 316. lpp.

² Turpat. – 317.–318. lpp.

³ Turpat. – 318. lpp.

labirintos, pārvērtēdams atsevišķi ik sajūtu, kaislību un domu pašam pret sevi, tāpat rikodamies arī ar stila materiālu”¹.

Latviešu modernās literatūras aizsākumus V. Eglītis saskata J. Poruka darbos, un 1903. gadā viņš saraksta subjektīva skatījuma piesātinātu apcerējumu “Poruks”, kurā “savilku savu jauno zinātniski-filozofisko un reliģiski-māksliniecisko pasaules uzskatu”². Tajā, kā vēlāk atzīst pats V. Eglītis, daži “jaunekļi” atrod “jaunā individuālisma, mākslinieciskā simbolisma un arī dzīvā misticisma ticības apliecību, ko vienkāršā publika un avižnieki nosauca par dekadansu, kaut gan kādas izvirtības te nekā nebij, bet gan tika uztaustīti visprimitīvākie un tātad arī dziļākie, kā arī daudzpusīgi objektīvākie lielās kultūras pamati. Uztaustīti nevis vienalīdzīgi un akadēmiski, bet caur visdziļāki izjustiem personīgiem pārdzīvojumiem, meklējumiem un atradumiem.”³

Jaunās mākslas meklētāja slava viņa vārdu (līdz ar Falliju, H. Eldgastu, K. Jēkabsonu) visciešāk sasaista ar dekadenci un līdz ar to – kritisku attieksmi. V. Eglītis tiek izsmiets un parodēts. Taču izvēlētais ceļš – dzejnieka “dēmonisms” – liek dzīvi pakārtot savai “iekšējai laboratorijai”, apzināti pretstatot sevi pilsoniskajai sabiedrībai arī dzīvesveidā. 1906. gadā Pēterburgā V. Eglītis personīgi iepazīstas ar V. Ivanovu, N. Berdjajevu, A. Beliju, Z. Hipiusu, D. Merežkovski u. c. un noslēdz savu “dēmonisma” posmu, kā liecību par savu “dekadentisko” laikmetu sakārtojot dzejoļu krājumu “Elēģijas”, vēlāk prozas krājumu “Vērtības pārvērtējot” (1911).

Uzskatot sevi par jaunās mākslas “metru”, viņš tiecas pulcināt ap sevi jaunus dzejniekus (E. Virza, V. Dambergs, arī A. Austrīņš, K. Jēkabsons). Savam, V. Damberga (“Zīmējumi”) un E. Virzas (“Biķeris”) pirmajiem krājumiem (visi 1907) viņš saraksta priekšvārdus, kuru nolūks ir paskaidrot jaunās mākslas savdabību un attaisnot tās neparastumu. V. Eglīša “Elēģijas” (un daļa dzejoļu, kas palikuši publicēti tikai periodikā) kļūst par eksperimentālu krājumu, kurā autors, iedvesmas spārnots un iekšēja pārākuma apziņas vadīts, tiecas apliecināt savu oriģinalitāti, slavīnot dionīsisko pirmssākumu, kaislību pasauli, pirmatnējo vitalitāti, kas noliedz sabiedrības liktos ierobežojumus.

1907. gads kļūst par uzskatu maiņas laiku. V. Eglītis RLB Zinību komisijas vasaras sapulcēs nolasa referātu “Mūsu kultūras stāvoklis”, kurā noraida revolucionārus ekstrēmumus mākslā. Šī gada vasara dzejniekam ļauj iznākt “dvēseles klasiskajā pašatziņas, mēra un labas garšas gaismā”⁴. V. Eglītis lielāku uzmanību pievērš “pirmatnēji spēcīgiem un ideāliem dzejniekiem radītājiem, kādi ir Homērs, attiskie dramatiķi, Ovids, Dante un jaunāko tautu renesansa dzejnieki Šekspīrs, Kalderons, Moljērs, Gēte, Puškins, Hēbels, Ibsens, Verhārens”. Viņš ir gatavs “iegūto materiālu savest kārtībā, sistematizēt, pārvērst konkrētas personības ierašās un tad izteikt sintētiskos lielākos mākslas darbos”. Simbolisko posmu un dekadentisko izaicinājumu nomaina neoklasicismam raksturīgā tieksme pēc skaidrības, domas viennozīmības un formas noteiktības. “Reliģiski-mistisko un dekadansa-simbolisko pārdzīvojumu vietā stājās sabiedriski-nacionālie un

¹ Autobiogrāfijas vietā // Atziņas, II. — R.; C., 1924. — 263. lpp.

² Ritums. — 1921. — 319. lpp.

³ Turpat. — 320. lpp.

⁴ Turpat. — 324. lpp.

klasiski-korektie; līdztekus viņiem mainījās arī manas dzejas un prozas stils, kļūdams vienkāršāks, bet toties apgarotāks un harmoniskāks.¹ Pāreja no simboliskā posma uz neoklasicistisko atspoguļojas dzejoļu krājumos "Hipokrēna" (1912) un "Kastaļavots" (1923).

1907. gadā V. Eglītis dodas uz Pēterburgu (vēloties studēt pie A. Veselovska universitātes Romāņu-ģermāņu nodaļā), taču tur nonāk par vēlu un iestājas Tērbatas universitātē, kur studē klasisko filoloģiju līdz 1913. gadam, nonākot tuvākā saskarē ar J. Lautenbahu, kas lasa literatūras kursu, un filozofu J. Osi.

Studijas pārtrauc Pirmais pasaules karš. V. Eglītis ir spiests atgriezties Rīgā. Bēgļu gaitas viņu noved Maskavā un tās tuvumā esošajā Goļicinā.

V. Eglītis piedalās latviešu kultūras dzīvē, arvien vairāk attālinoties no krievu dzejas ietekmēm, un nodarbojas ar latviešu kultūras popularizēšanu, runājot par to kā jaunu un īpatnēju kultūru, kurā paredzams "renesanses laikmets" – kultūras uzplaukuma laiks: "Absolūta pilnība absolūtā brīvībā."² Viņa uzmanību arvien vairāk saista "augstie žanri" – poēmas, eposs, romāns, arī antīkas dzejas strofas un motīvi, apoloniskā samēra un miera pasaule.

No 1919. gada līdz 1923. gadam V. Eglītis ir latviešu literatūras lektors Latvijas Universitātē, strādājis laikrakstu "Latvijas Sargs", "Latvijas Kareivis" redakcijās, bijis skolotājs Rīgas 3. ģimnāzijā. 20. gadsimta 30. gados kopā ar otro dzīvesbiedri H. Vīku viņš iesaistās dievturu kustībā un aizraujas ar teorijām par baltu tautu izcelsmi un tās vēsturisko misiju.

1944. gada 8. oktobrī Dobelē pēc denunciācijām un vairākkārtējām kratīšanām V. Eglītis tiek apcietināts, tad līdz 1945. gada 3. februārim – pratināts, līdz 2. Baltijas frontes Kara tribunāla slēgtajā sēdē "Smers" novietnē par "kontrrevolucionāru aģitāciju" tiek notiesāts uz desmit gadiem labošanas darbu nometnēs. V. Eglītis miris ieslodzījumā 1945. gada 20. aprīlī. Miršanas un apbedīšanas vieta nav zināma.

Literatūrā V. Eglītis ienāk 19. gadsimta beigās, viņa nozīmīgākais darbības posms saistīts ar 20. gadsimta sākumu, kad viņš apzināti kļūst par jaunās mākslas ceļu gājēju, tās "pravieti un priekšteci". V. Eglīša pasaules redzējumu veidojušas nesistemātiskas studijas, daiļradi – tiešāk vai netiešāk pārņemtas idejas no krievu un franču simbolistiem. Mākslinieks, radišana, intuitīvs iekšējo norišu tvērums, interese par neapzināto un intuitīvo radīšanas procesu kļūst par viņa dzejas pamattēmām, savukārt apzināta mākslas konvencijas robežu nojaukšana un erudīcija, personiskie sakari ar krievu literatūras "sudraba laikmetu" – par impulsu avotu gadsimta sākuma jauno dzejnieku paaudzei. Raksti par literatūras, tēlotājmākslas, teātra jaunajām parādībām rosinājuši ne vienu vien polemiku, urdot jaunas estētiskās pieredzes izveidošanos latviešu kultūrā. Viņa literārais talants varbūt nav pārāk liels, taču gadsimta sākuma situācijā augsti vērtējama arī ideju ģenerētāja, jaunu mākslas principu demonstrētāja loma. Lai arī V. Eglīša "metra" un "klasika" poza un pašapziņa bieži vien traucējusi autoram kritiski novērtēt savu daiļradi, viņa impulsētāja un jaunu robežu pavērēja statuss nav noliedzams.

¹ Ritums. – 1921. – 326. lpp.

² Turpat. – 327. lpp.

IZTEIKUMI

Piederēdams impulsīviem, straujas dabas cilvēkiem, Eglīts labprāt atļāvās domu un vārdu plūdumam, kāds tas viņā dzima, nepakļaujot stingrai kontrolei un izvēlei. [...] Aizvienu jāpatur prātā Viktora Eglīša kaisli aizrautīgais domu plūdums!

V. Dambergs

Eglīts nekad nau zinājis, ko viņš grib, tik runājis to, ko runā krievi, bet ko tie grib, viņš arī nau zinājis.

Rainis. Ieraksts dienasgrāmatā. 15. 5. 9.

Ja nu man jautātu: cik un kādas idejas ir dominējošās Eglīša jauno dzeju krājumā [“Hipo-krēna”], – tad atbildētu: divas – vara un mīlestība. (Un tas būtu sakāms ne tikvien par jaunāko dzeju krājumu, bet par Eglīša literārisko darbu lielāko daļu.)

Tā ir prof. Freuda (ievērojamākā priekšstāvja jaunākajā psiholoģijā – psihoanalīzē) doma, ka brīvi komponētā dzejas darbā pozitīvos jeb ideālos tipos aizvien attēlojoties dzejnieka neapmierināto vēlējumu piepildīšanās. “Mēs varam teikt,” saka Freuds, “laimīgais nekad nefantazē, to dara tikai neapmierinātais. Neapmierināti vēlējumi ir fantāzijas dzinekļi (*Triebkräfte*), un katra fantāzija ir vēlējuma piepildīšanās, neapmierinošas īstenības korektūra.”

Lasot V. Eglīša dzejas, gandrīz aizvien, kur rindas straujāk rit un sajūta paliek intensīvāka, kur dzejnieks kļūst dziļi patiess un pārliecinošs, man likās, ka te dzīvā izjūtā runā viena vai otra no minētām idejām, ka tās ir viņa fantāzijas dzinekļi, ka tajās izskan viņa vēlējumu piepildīšanās.

F. Bārda

DARBI

- Poruks. Kritika. – R.: Burtnieka apgādībā, 1903.
 Ceļš uz latvju renesansi // Kritikas un esejas. – R.: Zeltiņš, 1914.
 Jānis Poruks. Fallijs // Divas monogrāfijas. – R.: Leta, 1921.
 Andrievs Niedra savā dzīvē un darbos. (Monogrāfija.) – R.: Lapsene, 1923.
 Elēģijas. Dzejoļi (1902–1906). – R.: Autora izdevums, 1907.
 Hipokrēna. Jambī un lirika in modo classico (1906–1912). – R.: Zalktis, 1912.
 Kastaļavots (1913–1920). – R.: Leta, 1924.
 Zeme un mūžība. Dzejoļi (1920–1924). – R.: Latvju kultūra, 1926.
 Mana pasaule. Dzejas un gudrības grāmata jambos. – R.: Valters un Rapa, 1937.
 Tīrā sēkla. Dzejoļi (1935–1940). – R.: Latvju grāmata, 1942.
 Zilā cietumā. Pirmie kopotie stāsti (1899–1901). – R.: Zeltiņš, 1907.
 Vērtības pārvērtējot. – R.: Zeltiņš, 1911.
 Skolotāja Kalēja piedzīvojumi. – R.: Leta, 1921.

Renovējamie likteņi. Romāns. – R.: Valters un Rapa, 1926.
Domājošā Rīga. Romāns. – R.: Autora izd., 1934.

LITERATŪRA

Viktora Eglīša autobiogrāfija // Ritums. – 1921. – 3.–4. nr.
Eglītis V. Autobiogrāfijas vietā // Atziņas, II. – R.; C., 1924.
Dambergs V. Viktors Eglītis // Ritums. – 1924. – 6. nr.
Dambergs V. Viktors Eglītis vēstulēs. – Čikāga: OJ, 1986.
Sproģe L., Vāvere V. Latviešu modernisma aizsākumi un krievu literatūras “sudraba laikmets”. – R.: Zinātne, 2002.
Vāvere V. Viktors Eglītis // Eglītis V. Izlase: Dzeja, stāsti, drāma. – R.: Zinātne, 2004. – 321.–355. lpp.

PORUKS.

Viktora Eglīša kritika

[..]

4. Poruks grib pats tikt ar sevi galā un iet savu ceļu. Bet viņš grib īsts būt un tamdēļ jautā sevi: vai man ir tiesība pašam par sevi ar sevi galā tikt? – un atbild: kā Nīči mokas, kā Meterlinku skumjas, tā mani pie īstenības novedīs manas sāpes. Poruks tic savai individualitātei, sev, vispirms, kā cilvēkam un tad arī kā māksliniekam. Jo –

Ja sāpēs esi mācījies
Smaidīt un klusu ciest,
Tad gribu tev kā dzejniekam
Es klusi roku piest.

Bet, ja viņam jārada kas, tad viņš negrib padoties savam ģēnijam neapzinīgi, vieglprātīgi; negrib izkaisīties mazvērtīgos ikdienības zīmējumos, nejaušos un nepastāvošos, nedz arī atzītu klasiķu pedantiski gludos pielīdzinājumos mūsu apstākļiem.

Viņam jāzin, ko nozīmē “radīt”? Vai fantāzijas radītā pasaule ir kaut kas līdzīgs dabai jeb pretīgs tai, jeb arī maisījums no divi, vienotru noliedzošām, pretībām?

“*Perpetuum mobile*” mēģina atbildēt uz šo jautājumu. Millers grib uzvarēt dabas nepastāvību, atrast “*Perpetuum mobile*” un kļūt nemirstīgs. No dabas viņš nepagēr nekā, izņemot darbu materiālu un uzturu, no cilvēces tikai netraucētu vientulību un savas meitas Zentas uzticību. Bet Zenta iemīlas, un, kad sapņainā mēnesnīcā Millera dzirnavratos viņa atdodas dabai, skūpstā savu iemilēto, Millers pazudina viņus, tas ir, dabu un līdz ar to arī sevi.

Daba iet pāri garam, beidzot viss zūd haosā, nebūtībā, kā pār melnu bezdibeni atspīd šausmas, kā sarkana asins svītra. Tad vecās vietā stājas jauna zaļa pasaule, iz tās atkal izdzimst gara

pasaule, kura sabrūk tai momentā, kad noliedz dabu, un – atkal haoss pār visu. Lūk, vienīgais “*perpetuum mobile*” dabā, ne mākslā.

Te jau redzamas Poruka svarīgākās patiesības. Te – arī tie punkti, pret kuriem vēlāk viņš satriecas. Un māksla domāta tikai: kā dabas un dzīves reflekss, sapnis, bet ne kā etaps uz aizvien jaunu, aizvien plašāku un dziļāku dzīves formu dažādībām.

Līdzīgs saturs arī viņa pirmajos dzejoļos. Kā “*Perpetuum mobile*”, tā arī šie atver jaunu simbolisku gara pasauli – kļu, dziļu, skaisti vārīgu, mazliet sapņainu, izstīdzējušu, neizteicami vienkāršu un kristālskaidru kā mēnesnīca.

Šī pasaule sevišķi caur to jauna un ievērojama mūsu kultūrvēsturē, ka viņa stāv ārpus triju sabiedrības šķiru interesēm, ārpus tautības, ārpus – jeb īstāk virspus – visam mazāk svarīgam. Viņš it kā taisās uzņemt to ceļu, ko gāja Meterlinks un Anuncio, iziedami no Hamleta, Rogožina (dialogs ar kņ. Miškinu “Idiotā”), no Namdara Solnesa augstākās atziņas. Kā Meterlinks savos darbos tiecas abstrahēties, pārvērsties par dzīvi sajustu pasauli starp galvenām gara tieksmēm un beidzamām sajūtām, aci pret aci ar nebūtību: tā arī Poruks.

Lūk, iz kurienes attīstījās arī R. (Raiņa – R. B.) abstraktā simboliskā māksla, protams, ar zināmo R. īpatno ideju. Vispāri – R. pret Poruku stāv kā Baratinskis pret Puškinu. Bet par to vēlāk.

Originalitātes un nopietnas noteiktības ziņā Poruks pārspēja visus citus iesācējus, varbūt pat V. (Veidenbaumu – R. B.), kurš smēlās taisni iz Horāca. Tamdēļ tad toreizējie rakstnieki un kritiķi visi vienā balsī iebrēcās: “Mācies, tad radi, gars!”

Bet priekš Poruka kritiķu mums nebij. Viņu filisteriskais, pedantiski pareizais: “Mācies, tad radi, gars”, par kuru Poruks dzejo 95. jauna gada dzejoli ar tādu godbijību, skanēja kā izsmieklis par viņiem pašiem. Vainīga Poruka jaunība un ideālā uzticība, ka tas mūsu kritiķu pamācību ņēma tāpat tuvu pie sirds, kā savā laikā Ādolfā Šterna vārdus.

Un tā jau no paša pirmā soļa viņa daiļi vārīgo, tālo mākslu sāka apdraudēt: ikdienība, uz-bāzīgā tuvība; un tad, protams, arī seklība; viņa nogaidošo attīstības gājienu – nemierīga svārstīšanās; viņa ideālo bērna dabu – nedroši kārstīgā patmīlība polemikā un, beidzot, pieticīgā kūtrība darbībā.

Tie kritiķi, kas tad par Poruku sprieda, sakropļoja viņa ģēniju un pārējo mākslu – par biedināšanu uz ilgiem laikiem – noveda līdz Blaumaņa cinismam, līdz Plūdoņa un Janševska aušībai, līdz Sudraba un Zeibolta tukšībai, līdz Fallija un (jau gluži smieklīgai) Akuratera daudzvārdībai un trokšņainiem stila mēģinājumiem.

Var teikt, ka, izņemot Poruka darbus, R. dzejoļus (tikai ne pēdējos) un 3–4 Fallija elēģijas, šimbrīžam mums nekas nava atlicies no pēdējo desmit gadu rakstniecības, – kas nebūtu Kau-dzišu un Esenbergā rakstos labāki izteikts.

Atzīdami savu spēju īstās robežas, pēdējā gadā tie ar steigu strādāja pie vecā skolotāj-studentu laikmeta rakstniecības liķu novākšanas fonda vakaros, izpirkdami caur šo sanitāro nopelnu daļu no saviem grēkiem pret jauno, dziļāko mākslu.

5. Bet pirmās briesmas, spīvi šņākdamas, pārvēlās pār Poruku, tagad vēl tik ārēji viņu aizķerdamas, stila un formas attīstību pārtraukdamas.

95. gadā nodrukātais "Pērļu zvejnieks" gan ne pilnīgākais, bet droši dziļākais darbs (izņemot, varbūt, viņa paša "Rīgu"), kāds mūsu valodā parādījies. Viņā Poruks jau vairāk kā "*Perpetuum mobile*" tuvojas ikdienībai un nenoskaidrotu, nejaušu apstākļu un dzīves virgai, tomēr mākslinieka-prātnieka sajūtai atļaujas vēl galīgāki, kā augšējā. Cauri mīkstajiem, skaistajiem tēlojumiem, kā caur glāstiem, reizēm iegriežas ass dzenols visintīmākos, uztraucošākos mūžības problēmos...

Poruks iet lēni, soli pa soļam. Nākošais viņa problēms: – kas visumā es pats un kas mani gars, mans es?

"Miesas formas", kā viņš domā, nava nieki, kuriem jāizzūd bez nozīmes. Viņas ilgi atpūšas bezdarbībā, bet neizzūd, – lai atkal pildītos ar "substanci" (pamatvielu), kļūtu par dzīvu parādību.

Tas atgādina Platona "idejas" realizēšanos caur "formu" konkrētā "parādībā" – un tērpjas savādā grieķiski-fatāliskā atgriešanās filozofijā. Šis ir tas pats Gorģija mezglis, kura neviens nespēj atrežģīt: tad vēl nesarežģīts: caur Kanta "*Ding an sich*" parādībām, kā tās, *a priori* jēdzienu iemauktotais, prāts uzņem un organizē; vēl nenoskaidrots caur Hēgeļa kosmiskās atziņas evolūcijas likuma – tēzes, antitēzes un sintēzes – formulēšanu; vēl nepamatots, nefizioloģizēts caur Avenariusā R + E (objekta jeb apkārtnes un citu izteiksmes), C (subjekta jeb centrālsistēmas) un E (izteiksmes) nostādīšanu; vēl neatdzīvināts caur atkarīgās, loģiskās prāta molekulas asimilatīvo: līdzsvara esamību, līdzsvara zaudēšanu un jauna līdzsvara iegūšanu.

Tālāk zem konkrētas parādības atsevišķās dvēseles, līdzīgi sensuālistiem un fiziologiem. Poruks saprot "visu piecu prātu sakopojumu", kā tad gandrīz Avenariusā centrālsistēmu, kuras pastāvības mūžs esot arī individuālas apziņas pastāvības mūžs. Caur to Poruks izklūst iz Platona pretruņas, kurš grib, bet kuram neizdodas individuālo apziņu saglabāt līdzās kosmiskai, kad pirmā savu konkrēto atsvešību zaudējuse.

Joprojām Poruks turpina, kā rītzemju individuālisti, reliģiskie prātnieki-psihoģi (klasiskā, viduslaiku un jaunā filozofija līdz pat Šopenhaueram un Ničem, kuri pagriežas pret austrumniekiem, bija loģiska tikai): "Dvēsele ir sevī atmošanās, augstākā pašatziņa, savas individualitātes – sevis pašas, sava īpatnīguma pilnīga saprašana." Poruka morāles pamats tamdēļ skan: "Kas zina, kas viņam jādara, lai nepaliktu savai individualitātei neuzticīgs, tam ir dvēsele, kas nezina, tam nava." Caur to tiek atrasta arī katras dvēseles subjektīvā vientulība un objektīvā nenoliedzamā vērtība, jo – kā nava divu lapu uz koka vienādu, tā nava divu dvēseļu uz zemes vienādu.

Priekš tiem, kam tas ārēji iespējams un iekšēji panesams (tas atkarājas no sirsnības un drosmes pretim stāvēt pūļa nedzīvai morālei), vislabākā dzīve ir pasīvā. Ko darbojoties aktīvi, noturot sevi līdzsvarā ar citiem, valgojot dabas spēkus, cilvēkam aiziet daudz, daudz paša dzīves. Jo "īsta, apdomīga, dievišķa spēka uzdevums" esot tikai "dzīvot, tik dzīvot". Kā dzīvot? Poruks māca: "Esi tikai pašam sev, tas ir, klusē, sava paša dvēselē nogremdējies... Tavā dvēselē ir viss tas pats, kā tu meklē pie citiem... Topi kā nakts aizslēgta, nesaprotama citiem, topi kluss... Tik klusumā mīt skaistums."

Poruks zin, ka ne miesas ērtību, ne mākslas pasauli cilvēks neuzņem ar tādu šausminoši asu prieku un iekšējas bagātības izceļošu skaidrību, kā otra, sev līdzīga, gara laipno, možo skatienu

jeb smalko, vērīgo smīnu, lai atbildētu uz tiem ar tādiem pat. Tamdēļ vienuļa dzīve pate par sevi, varbūt, nava vislabākā. Bet ja tev nava līdzīga jeb labāka par tevi drauga, tad eji viens kā "degunradzis" – Poruks liekas pamācām.

Rādās, ka šī Poruka "pasīvā dzīve" līdzinātos Indijas askētismam, kas sasniedzams caur dzīves tieksmju, miesas un gara prasību nomākšanu, lai, tūkstoš daļas nonāvējot sevī, visu dzīvību sakoncentrētu tikai vienā vienīgā atziņas ekstāzē: lai sadegtu tā, kā Dostojevskis dedzis savā "aura" momentā, kura laime līdzinoties visai izklaidētās dzīves laimei; kuras nevarot izturēt ilgāki par 5 sekundēm un kurā varētu dzīvot tikai tad, ja cilvēks "miesās tiktu pārvērsts", kļūtu tāds, kāds bijis paradīzē. Bet Poruks tā nava domājis. Poruks drīzāki te runā par to paradīzi – zelta laikmetu, par kuru visu tautu mitoloģijā uzejamās variācijas, par Izīdas vaigu, ko tas bieži piemin. Kuram pakal jāiet cauri ģermāņa-grieķa Gētes pasaulei, cauri grieķa Homēra "saules apmirdzētam" okeānam pie istā zelta laikmeta saknes – Ēģiptē, tas ir pie baltā apisa kulta.

6. Kas šo klusētāju iekšējo pasauli dara dzīvu un svētlaimīgu? Poruks saka: "Dvēselē, šajā mikrokosmā, iekortelēta mīlestība, tāpat kā universumā siltums ar gaismu." Tā tad ir visu vērtību noteicēja.

Zem mīlestības augstākā jeb plašākā nozīmē Poruks saprot saskaņu, kura parādās kā dabiskais daiļums, kā možu, noslēpumainu un pašlīvīgu sajūtu pasaule, kā maigums un izlīdzināšanās.

Katra dēmoniska spēka, katras vīrišķas darbības atšķiršanās no mīlestības saskaņas, tā sakot, viss dissolidārais, speciāli Ničianiskais, kuru Poruks vēlāki Hernhūtiešos zem Aleksandras attēlo, ir tik "vērga darbs" priekš augstākas kundzības, tas ir, priekš mīlestības saskaņas – dievišķās, sevišķās.

Porukam universuma dievība izliekas kā mīlestības maiguma pilns sievišķis. Interesanti pievest, ka arī Gēte Faustu beidz ar – mūžīgā sievišķība mūs pievelk. Un krievu prātnieks Solovjevs saka: "Mūžīgā sievišķība tiešām kopš mūžības ir dievības spēku sevī uzņēmuse, tiešām pildījuses no visa laba un patiesa un caur to tērpuses nezūdošā daiļumā." Arī tā ir mūžīgā sievišķība, kuru Niče pasniedz, nepiepildāmā tīgēra, Zaratustras ceturtdā daļa, kā "medu" priekš viņa dienas gaitas nesaprotošiem un kurnošiem lāčiem; ko pats sagaida, kā "zīmi" teikt savas gudrības pēdējo vārdu. Un puse no šā pēdējā vārda ir taisni šī "mūžīgā sievišķība": "Visšķīstākām jāir par pasaules valdniecēm – vismazāk saprastām, visspēcīgākām pusnakts dvēselēm, kuras gaišākas un dzidrākas par katru dienu..."

7. Bet ja pasivitāte nava iespējama, ja cilvēkam tomēr jāklūst par varoni, tad nava augstāka varoņa par to, kas "nogremdējas sirds dziļumos, nes vienu dārgumu pēc otra pie gaismas".

Neskatoties uz Beklina-grieķa atdzemdīnāto centaurs, satīra kultu, Poruks teic, ka miesīgie varoņi pārdzīvojuši, ka viņu cienīgie pēcnāci ir – "gara un siržu varoņi, kuros intelekts un reliģija".

Varētu vēl pievest, ka jau Bībeles paradīzē minēta šī šķīstības miesa ar augļa ieņemšanu it kā no gara, ar dzemdēšanu bez mokām. Un, mazliet padomājot, tiešām jāatzīst, ka šis atradums nebūt nava tik jauns, svešs, Poruka izdomāts, bet atrasts ik no katras reliģijas, pat no Ničes turēts par Augstāko. Viņš žvīndz kā tāla saule, dunošs pērkonis katram mirstīgajam ausis. Jo ne

mantas dēļ, ko kodes un rūsa saēd, ne sava tuvākā dēļ, ne pat savas miesas labad no gara atkāpties nedrīkst neviens, tas ir cilvēka pamatpsiholoģisks elements. Un tālāk, protams, kurš vairāk spēj, tas vairāk no sevis pagērēs, jo neatlaidīgi pagērēt arī ir pamatpsiholoģisks elements.

Visu to Ansis Vairogs zina no Hernhūtiešiem, pat no Gētes, no Ničes u. t. t. Zina, kā tautas un kultūras ir aizgājušas bojā, kas beigušas pagērēt no sevis; kas mantu, otru cilvēku jeb sevi vairāk iemilējušas, nekā savu Augstāko garā. Un tomēr plašās-mistiskās, auglīgi iznīcinošās mīlestības vietā pret Tāļāko, pret Solovjeva solidāro, mūžīgo sievišķību, "Rozā ēnu" vai Ničes dissolidāro, vīrišķo "*Sache und Spuck*": Vairogs ieņem šauru, dzejisko, iznīkstošās auglības mīlestību pret tuvāko, pret sievieti.

To Vairogs darīja ļoti zinādams, ka īsti viņa individualitātei jābēg no sievietes, ko arī Tālheims pareģoja, izteikdamies, ka vienīgais "kas viņu spējniecīgu darīt, ir mīlestība". Mīlestība pret sievieti, kura pat centauram – Simsonim, pat Heraklim atņēma spēkus, kuras dēļ Vāgnera Tristans izsaucas: "*Laß mir sterben!*"

Te ir pamatlūzums Anša dvēselē. (Jāieskatās tuvāk.)

Attiecoties uz sievieti, Poruks izšķir divējādas mīlestības: dabisko un dzejisko. Mīlestība dabā (miesīga) neesot mērķis, bet līdzeklis, lai dzīvību uzturētu. "Dzejā turpretim mīlestība ir mērķis, un caur to tā dabā top traģiska."

Bet, vienkārt, bezkaislīgas mīlestības pret sievieti nevar būt, to grib pierādīt Rosmers ar Rebeku, Fokerats ar Maru, Meleandris ar Aglavenu; tik visaugstākā un vienīgā momentā var parādīties pilnīga šķīstība: to redzam starp Monna Vannu un Princivale. (Un ja pat Dionisa orgijās, kā pēc Euripida Bachantēm varētu spriest, ir iespējama pilnīga šķīstība, tad tā tomēr vēl nava pasaules "*Selbstzweck*". Par ko viņai drīz vien jāklūst, to redzam iz Platona "Dzīrām", iz Po "Ovālās portrejas" – par jaunu dārgumu, jauna skaistuma radišanu.)

Otrkārt, to ģēnija un katra īstena gara mīlestību pret Tāļāko: pret "Rozā ēnu", pret "*Sache und Spuck*", kura patiesi ir pasaules "*Selbstzweck*", viņš nedrīkst pārnest uz tuvāko, uz sievieti un neiznīkstošo universuma sajūtu saistīt pie jau sasniegtā, iznīkstošā un tamdēļ neistā.

Ansis tad nu jūt, ka, Annu "vairāk par visu" iemilēdams, viņš, vienkārt, aiziet no sava gara augstākās pasaules, otrkārt, ka "dzejiskā" mīlestība, kura sieta pie redzama cilvēka, tik uz vienu brīdi iespējama, un tamdēļ, negribot viņai ļaut iepriekš sevis mirt, pārvērsties dabiskā, līdz ar to (dzejisko mīlestību) jāiznīkst arī viņam pašam.

Bet – dabīgi-dzejiskā mīlestība ir tik viens no skaistākiem momentiem garajā dzīves etapā – vairāk nekā. Pie filozofiskās pašsavaldīšanās (to sniedz mīlestība pret Tāļāko) atsvabinātā dzīve sniegs simtiem ne mazāk aizraujošu momentu, kas neļaus Borkmaņiem un Rubekiem abstrahcijās sastingt, zemi pazaudēt apakš kājām.

"Tāļākais" ir zaļibrūns sils, iz kura cilvēka instinkti izlaužas klajumā, lai sasmeltu sevī visu to, kas silu miglā tin, kas vēlāk silu ar uguns stariem apber, lai tad – iz šās mistērijas atkal nozustu apskaidrotās sila dzelmēs atpakaļ...

Tas atkal jāatzīst reiz, jo cita ceļa nava. Citur – nāve...

Tik augstākā, reliģiskā ideāla, tas ir, sugas attīstītāja, varoniskās asimilācijas principa dekadansā – mīlestībā pret sievieti, šajā visasākā cilvēka sajūtā, sugas uzturētajā saplūst viss labākais

virs zemes. Un ja Ansim Vairogam jāmirst caur dzejisko mīlestību, vienīgo atlikušo dievību, tad tā nava viņa, bet nabaga kritiskā gadu simteņa vaina; vaina visskaidrākā no izmirstošām formām...

8. Savu "Pērļu zvejnieku" Poruks sarakstījis bez vajadzīgā miera, pašuzticības, kristālskaidrības. Lai gan te piekaisīts nedzirdētu līdz tam dzejas ziedu – debesis, zemē, cilvēku dvēselē, tomēr "*Perpetuum mobile*" ir mazāk piemircis no nejaušā, liekā, nevajadzīgā... Kā Poruks noved Ansi pie katastrofas, pie viena brīža mīlestības **pret Annu un īsti šis brīdis – tas ir augstākais, ko impresīvās Poruka skolas māksla devuse**, – pāri pat Niedras kailās dvēseles nāves brīžam, pāri visai vecai Neikena-Apsīša skolai. Šis moments ir kā melns, zalgojošs bezdibens, kā mūžīga forma, iz kuras tukšuma dvēš kaut kas neizteicami tāls, bet arī tuvs, intīms: – šausminošs. Kad Ansis mirst, tad šajā tukšumā atspīd bāli stari; tālajās tālēs var redzēt, kā vārīgs zēns starp plīvojošām zvaigznītēm lasa pārles, asaras – priekš nebūtības.

Paralēli "Pērļu zvejniekam" tiek nodrukāti labākie Poruka dzejoļi, savā vienkāršībā koši un pilni možas dzīvības. Te viņš nesalīdzināmi labāk, kā stāstā pārvalda savu sajūtu pasauli un ārējo viņas ietērpumu, – bezdibeņu dziļumos negremdēdams baltākos kalnus un moku blāzmas sārtumu apliedams ar spožāko mēnesnīcu.

1903. – 8.–18. lpp.

* * *

Viss miglā vīkstas, rūc un žvīgo,

Kā vilciens bezgalībā iekšā.

Virš jūtu tvaniem prāti ligo

Te iepakaļ, te tāli priekšā.

Kur mērķis, patiesība, beigas –

Nav atrast ļauts, nav meklēt vaļas.

Dažs, liekas, atrod – zaudē steigās,

Jo nav gar to nevienam daļas.

Brūk simtām nejaušību pāri

Un dzīvais pats simts tieksmēs guņo,

Un bezprātību virgā kāri

Viss ķermens dreb un – tālāk duņo.

Un nav vairs žēl ne sevs, ne cita!

Un lai pat viss jau bojā ietu –

Ar līgsmām, droši ieraudzītu

Mēs vecās dabas asinsrietu.

No cikla "Nemezida". Mājas Viesa Mēnešraksts. – 1904. – 1. nr.

PERPETUUM MOBILE¹

Dievs laipnis vairs nava,
 Vairs nesmejas velns,
 Vairs studentam nepatik al's,
 Un nauda un slava,
 Un priekšautiņš melns –
 Nu aušibai pienācis gals.

Un tukša ir debess,
 Un zemes gars lieks,
 Un zinātnes – akmiņu strauts.
 Riebj netirās rebes,
 Riebj godīgais prieks –
 Nu šausmām un nāvei viss ļauts.

Bet nāvīgās šausmās
 Vissaldākais prieks,
 Un baudai nav paredzams gals.
 Un tāltales jausmās
 Kā baltākais sniegs
 Jauns Herostrats smaidīs un sals.

PERPETUUM MOBILE

Es vientuļais, pārbiļa mēmais,
 Sen mirušais, atkal jau dzīvs,
 Kā Visuma liktens un mērķis,
 Kā ārprāts un noziegums brīvs.

Elēģijas. – 1907.

¹ Dzejoļa sākotnējais nosaukums pirmpublicējumā žurnālā "Mājas Viesa Mēnešraksts" 1903. gadā – "Leierkastē".

PASAULES MISTĒRIJA (1903)

Organiskā šūniņa atšķiras
no neorganiskās caur spēju
labvēlīgos apstākļos asimilēt
sev līdzīgās...
Bioloģijas A. un O.

Dievs un Lucifers

Es biju nolādēts no sava tēva.

Sešās dienās viņš radīja sešas pasaules. Septītā viņš pagura. Teica saviem bērniem:

“Vis jau darīts. Es Alfa un Omega. Ejat savos dārzos, baudat laimi un dusat.”

Es biju dzimis pirms sešām dienām, redzējis un iemilējis tēva darbu. Tēvs kļuva vecs, bet es biju jauns. Man slāpa pēc jaunām pasaulēm. Es nepaklausīju savam tēvam.

Tēvs nolādēja mani.

Kains un Ābels

Bet kā no laba varēja izdzimt ļauns?...

Citi mani brāļi piedzima sestās dienas vakarā un nezināja nekā. Kad satiku vienu no tiem, es atklāju viņam savu noslēpumu.

Viņš mīli raudzījās manī un klusēja.

Beidzot viņš sacīja: “Es saprotu tevi, man žēl tevis, bet – man ir tēvs vecs, sieva, es nevaru tev līdzēt...”

Galvu nodūris viņš pagriezās uz savu sētu.

“Dēls! kas tev noticis?” – jautāja tēvs, viņu ceļā saticis.

Brālis apkampa tēvu un skūpstīja to. Tēvam noritēja divas asaras baltajā bārdā. Viņš pie-
deva dēlam viņa skumjas.

No tālienes es redzēju viņus, un manas acis pierēiba no negantas dusmības.

Es ienīdu savu brāli, tāpat kā tēvu – un meklēju atriebt...

Ģenijs

Es pārvērtos līganā čūskā. Reiz dienvidū, kad mana brāļa sieva dusēja, es aptinos viņai. Sāpīgi iekliegusies, viņa uztrūkās...

Es stāvēju un raudzījos viņas šķīstajā sejā, pār kuru ritēja pirmās sāpju asaras.

“Kas tu esi?” viņa jautāja.

Es raudzījos tāds, kāds biju – vientuls, nolādēts un ciets kā dimants.

“Tu esi skaists!” viņa teica.

“Tu nāksi man līdz?”

“Iešu!” drebošā balsī viņa man atbildēja.

“Visur un vienmēr?”

“Visur un mūžīgi!” viņa čukstēja.

“Es un tēvs – mēs bijām viens. Tagad es esmu puse no sava tēva. Tāpat kā tu puse no sava vīra.” Es atzinos viņai, un viņa saprata mani, jo es biju tai miļš.

Es noskūpstīju viņas pieri. Viņas uzticībā izkusa mans lāsts un vientulība. Mans dimants manī iedegās spožs kā zvaigzne.

Mani pārņēma manas vienīgās slāpes – pēc jaunām pasaulēm.

Prometejs – Sātans

Es gribēju līdzināties savam tēvam. Es gāju, kur vēl bija chaoss. Mans draugs mani pavadīja...

Iedams pacēlu smagu klints skambu un sviedu. Viņa atsitās pret otru: izšķīda uguns.

Mana biedrene iekliedzās. Es iesmējos un aplūkoju plīvošo liesmu...

Kad atskatījos, viņas vairs neatradu...

Es skrēju uz sava brāļa sētu. Viņa mācīja to skūpstīt.

Es satvēru viēģes sakni un situ savam brālim...

Prometejs – Kristus

Es atradu sevi starp padebešiem, piekaltu pie klints.

Melni ērgļi atskriedami kapāja manas miesas. Bet sāpes, saistīdamas prātus, paglāba mani no ārprāta...

Cik ilgi es mocījos, nezinu, jo acumirkļi vilkās kā mūžība... Beidzot es pieradu pie savām ķēdēm un iemilēju sāpes.

Sirds pildījās no līdzjūtības. Lai būtu ar ko savās sāpēs dalīties, es saucu saltos, baltos padebešus klāt.

Ikrītus, ikvakarus uz viņu spārniem gūlās manas asiņainās sāpes. Raudādami viņi peldēja, lai izlocītu zaļo pasauli, – bet es paliku uz vietas...

Pienāca brīdis, kad manas sāpes izsīka. Un līdzcietība līdz ar sāpēm...

Tartarā

Es iegāju sevī un atkal kļuvi ciets kā dimants. Senās ilgas pēc tālajām pasaulēm manī atkal sāka gailēties.

Es biju novērojis, ka laiks, visas būtes pārdzīvodams, visas aprija. Tuvojās arī mana reize.

Es ieskatījos reiz viņas tumšajās acīs dziļāki, nekā līdz šim. Tad mans ienaidis ieliesmojās spožs kā zvaigzne.

Es mēģināju sadauzīt savas ķēdes... Un notika brīnums... Klints bija satrunējuse. Viņa sašķēlās, ķēdes nokrita. Es bruku kā šausmīgā bezdibenī...

Pasaules gals

Pamodies atradu sevi guļam melna ērgļa spalvās. Viņa mutē atradu sarecējušas asinis. Bet pats piecēlos vesels un ciets kā dimants.

Es skatījos ap sevi: kalnu vietā atradu bezgalīgus, ziedošus lidzenumus. Kā saspiesti padebeši visgarām mūrējās baltas pilis. Pāri tām plūda dzidris zilums, salds un milīgs kā dziesma.

Es atrados paradīzē, un manis nedzina laukā.

“Vai tēvs miris?”...

Mani apstāja brāļi un māsas. Viņu bija leģioni, miriādi.

“Vai tēvs miris?” es jautāju.

Viņi satrūkās, saskatījās.

“Mēs nokāvām viņu – domājām būs bagāts, bet nebija,” teica vientiesīts.

Es ienīdu sava tēva slepkavas...

“Mēs valdām par skaistiem dārziem, griežam stabules – un esam laimīgi,” teica viena sieviete, pusatvērtās acis mirkšķinādama.

Es pazinu sava brāļa un viņa daiļās sievas meitu. Viņa bij tuvāka man kā māsa. Un tomēr – bezgalīgi tāla...

“Tu esi laimīga?” raudzīdamies viņas acīs, klusi vaicāju.

Viņa aizsedza seju un drebēja.

Es pavēros uz brāļiem: viņi bija bāli, izbijušies.

“Kamdēļ jūs izbīstaties, jūs taču esat laimīgi?”

Viņi neatbildēja.

“Sakat, kas cēlis šos namus un tuvinājis tiem debess zilumu?”

Viņi neatbildēja.

Tad vientiesīts teica: “Mēs atradām dzirksti, un uguns spēks bija tas, caur ko tika radīts mūsu jauno dārzu košums.”

“Jauno? Vaj tad šitie nava tēva dārzi?”

“Viena sieva ienesa grēku. Tēvs mūs padzina strādāt un šķīstīties...”

“Jūs strādājāt – un kļuvāt šķīsti?”

“Jā, daži no mums, kuri cēla pilis. Bet tos mēs nokāvām...”

“Nokāvāt!... Kamdēļ?...”

“Viņi atgādināja mums tēvu...”

Es trīskārtīgi ienīdu savus brāļus...

“Es esmu sava tēva mantinieks!” sacīju un, pārvērties čūskā, apvijos cilvēcei apkārt. Uzpūšu viņai savu ienaidu, un viņa nozuda.

Tad saspiežu zemes lodi saujā, un viņa sašķīda. Uzpūšu saulei, un viņa izdzisa...

Ideāls

Tad atvēru acis, un bezdibeņa tālēs iedegās miriādi zaļganu spīdekļu. Nopūšos, un tukšās telpas pildījās jauniem cilvēkiem.

“Vaj jūs gribat mana tēva un manis paša darbu turpināt?”

“Mēs nevaram citādi, jo esam pēc jūsu ģimja un izskata radīti,” atskanēja tālēs.

“Bet zināt, ka nāve reiz visu aprīs – ir jūs, ir jūsu darbus...”

“Mūsu dzīvības laiks kļūs caur to trīskārt dzīvāks un daiļāks!” nošalca izplatījumā...

Es gāju, kur bija chaoss. Radiju jaunu zemi, līdzīgu tai, kuru tēvs bija radījis. Tad es radiju uguni un uzcēlu jaunas pilis, līdzīgas tām, kuras bija celtas no maniem nokautiem brāļiem.

Šās pilis iegāja jaunā cilvēce...

Viņa bija atšķirta no nejaušības, tāpat kā es un tēvs. Kā es un tēvs viņa baudīja labākos augļus, dzīvoja šķīstākās kaislībās. Domās viņai atspoguļojās esošās radības likumi, un radīto katrs spēja atkārtot...

Bet atzīto pasauli ieslēdza chaoss – makrokosmiskais kosmosā, mikrokosmiskais ik dvēselē. Kad cilvēka prāts sastapās ar chaosu, redzamās pasaules dzīsa kā sapnis. Viņu draudēja apņemt bezdibens.

Bet jaunais cilvēks bija nesabaidāms. Ar ērgļa skatu viņš gremdējās tukšumā un, bezdibeni saplosīdams, Bakha ārprātībā radīja pēc savas sejas un līdzības jaunas pasaules.

Un radot kļuva brīvs.

Vērtības pārvērtējot. – 1911. – 30.–38. lpp.

KRĀJUMA “ELĒGIJAS” IEVADS (1907)

Katras tautas ceļš tomēr – no dabas uz kultūru. Kas dabai miris, tas meklēs jaunu vērtību. Jaunās rodas, nevis dabai pakaļ radot, nevis individualitātē smeļot. Bet pūloties katru ceļu tālāk iet, kā līdz šim iets. Pūloties straujākam, lokanākam būt. Un izveicīgākam. Kalt valodā metāla traukus, lai dziļākos pārdzīvojumus tajos ielietu noteikti un nepārprotami. No pārtattības nav ko būties. Dabas spēks mūsos nav izsmeļams. Jo kultūras mums tikpat kā nav vēl. No dekadansa jo mazāk ko būties. Ideāls dziļš un spēcīgs norūdās tikai cīņā ar dziļiem un spēcīgiem noziegumiem. Jāatkratās no provinciālās mazdūšības.

V. EGLĪTIS – V. DAMBERGAM (1907)

Vai zināt, kā es mēģinos rakstīt? Domāju kādai konsekvencei pakaļ dzīvē. Domām jākustas dzīvi, jābūt pēc iespējas bagātām. Un galvenais, jāizteicas spēcīgā, tomēr sarunu valodā, dabīgu epitetu pilnā. Pārtaisot, neizdevīgo vietā var ielikt tipiskākos, saīsināt izplūdumus un, paklausot estētiskai garšai, izmānīt vārdu ārējo mūziku. Iedvesma nav nekas cits, kā šo spēju intensīva,

tālu pārrēdzama darbošanās. Galvenais, Pegazam nav jāļauj celties spārnos vai dejojot pārāk. Visam jānotiek ar dzīves smago vieglumu. Tikai tā var līdz ar ģenialitāti un prātu arī talantu izrādīt. Un izlabojot paškritikas spēju.

Dambergs V. Viktors Eglīts vēstulēs. – 14. lpp.

MŪSU TEĀTRIS (1904)

Vienīgais pareizais ceļš ir – civilizēties, piemēroties kultūras garam. Katram, kas vēl nava paralizēts no apakštelpu magnētiskās varas, jāpiepūlas iegūt mākslinieka pašcienību caur sirsnīgu nodošanos mocošiem gara problēmiem. Vajag šausminošā skaistuma dārgakmeņus klusu savā sirdī krāt iz izmeklētām grāmatām un īstām mākslinieciskām sirdīm. Vajag kļūt no cilvēcisku sāpju, no dzīves salkuma pārpildītiem, kad kluss vārds, nemanāms vaibsts, asaras apmiglots skatiens vien jau aplūkotājus liesmās ierauj. Kad cilvēka miesa kustas mīksti, žesti kļūst nemanāmi un gars raugās kā liktenis – šis mūžības zirneklis – soli pa soļam velk cilvēku savā tīklā, izdzer asinis, samaļ dvēseli tam: tad skatītājs no izbailēm seju aizklās. Tad aktieri sajūtīs, ka viņi ir eleuzinisko priesteru, ditirambu protagonistu cienīgie pēcnāci. Viņi iemilēs mākslu pašu par sevi, kā dievišķu sarunu ar mūžību un cilvēka dvēseli viņas intīmākos iedvesmas momentos.

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 41.–42. lpp.

IZ PIEZĪMJU GRĀMATAS. I. DZEJAS MANIFESTS (1904)

Kāds ģenerālkritiķis ilgus gadus apgalvoja, ka, cilvēcei pēc šķirām sadaloties, tautības zudīsot līdz ar īpatnējām valodām. Pēdējo vietā nākšot starptautiskais Volapiks vai Esperanto, vai Ostvalda projektējamā valoda. Ka nākamie poēti tajā arī dzejošot. Dzejošot ne vairs kā pirmatnējie poēti, iedvesmēti, pravietojot, bet izmeklētos gleznu traukos ieliedami gaišās, noteiktās zinības formulas. Uz zinātnes atradumu pamata celšot labierīkotās sociāldemokrātiskās valsts ideālu. Kā nākotnes Mūzu pielūgšot darbu, un ne vairs par dieviem, bet par titāniem jūtīšoties. Kaut ko no šās ideālākās mākslas ģenerālkritiķis atrada Ģētes Fausta otrajā daļā, Mikel-Andželo alegorijās, Dantes Dievišķajā komēdijā, Platona dialogos. Šās jaunās mākslas dievs būšot ne vairs dzīvais Bakhs ar dusmīgo tiesnesi Fēbu – Indijas un Ellādas vienīgie mākslas dievi –, bet cilvēkveidīgais Prometejs. Starp tagadējiem dzejniekiem šis kritiķis kaut ko līdzīgu meklēja vienīgi Ibsenā. Pašās beigās arī franču instrumentālistā, zinātniskā Renē Gila dzejojumos, kuri atgādina seno grieķu fiziologu poēmas, kas, sacenšoties ar Homēra mītoloģisko poēziju, izmirušas. Turoties pie šā kritiķa terminoloģijas, šo mākslu varētu saukt par zinātniski-pozitīvi-utilitārisku.

Vai tā būs īstā nākotnes (t. i., mūžīgā) māksla jeb tikai himera, kas pacēlās renesanses gaismai austot, kad viss vēl mānekļu pilns?

Diametrāli pretim šai teorijai aklimatizējas pie mums intuitīvi radošā bohēma. Nenoliedzama politikā tiesību, sadzīvē morāles, zinībās abstrakciju un dažos renesanses mākslas darbos zinisko formulu un šemātu un abstrakciju diktatūru mākslā – vispāri uzstājas pret morāles diktatūru mākslā. Iz karstās, pirmatnējās dabas valgmāja iedvesmēta raujas kultūras smalkajā gaumē, atļaujoties sev visu, – piedzīvojumu, domu, atzišanas bagāta un vārdu skopa. Individuālo dažādību veidi, dzīves un izteiksmes veidi, – bohēmas vienīgais credo. Dzīves veidā un izteiksmes stilā – pilnīgākais un vienīgais īstās mākslas avots.

Vai šāda bohēmas definīcija spēj izturēt vēstures un mūžības kritiku?

Senatnes prātotājs Sokrats liecināja, ka zin tikai to, ka nekā nezina, līdz vecumdienās, Delfu pītijas uzmodināts, atgriezās pie mistikas, pie fleitas. Fiziologu, sofistu un Sokrata dekadansam caurizgājis, Platons atdzemdina, beidzot, Homēra mītoloģisko pasaules atzišanu... Tad tīrā prāta prātu – noliedza pavisam. Šopenhauers prāta bankrotu izskaidro šādējādi. “Mēs neesam tikai atzīstošie subjekti, bet līdz ar to paši piederam pie atzīstāmām būtnēm, mēs arī paši esam “lietas iekš sevis”. Priekš mums ir vaļējs ceļš iz iekšienes – kā tāds apakšzemes tunelis, kā kāda noslēpumaina kopošanās, kura gandrīz caur nodevību ievēd pēkšņi cietoksnī, tajā cietoksnī, kuru, no ārpuses viņu sturmējot, nav iespējams ieņemt. Tamdēļ daba mums jālūko saprast iz sevis pašiem, nevis paši iz dabas.” Šo ceļu var saukt par pārdzīvojumu, dzīves slāpju, mūzikas un ritma ceļu. Tas ir, – par veida ceļu. Tas aptverams iedvesmes vai ekstāzes brīdī, kad pasaule dvēselē par haosu pārkausējas, no kura kā Venus no jūras putām daiļa un jauna dzimst pēc sava radītāja vaiga. Platons šo ceļu sauca par atmiņas ceļu, jo dvēseli iedomājās par visu atzinušu jau pirms dzimšanas.

Vai patiesība vienīgi mistikā uzejama, tas ir, – radāma pēc sava vaiga?

Tagadējā zinātne no pasaules elementu un enerģiju nepārzināmās jūras izzvejojuse apmēram 80 elementus un 15 enerģijas. Uz viņu kombinācijas likumu pamata izgudrojuse mehānismus, kas tautas labierīko saimnieciski, pa daļai arī politiski. Pēc zinātnes konkrētā būtība nav nekas vairāk kā īpašību kopums. Izsmēlot īpašības, būtu izsmelta arī būtība. Saliekot tās, rastos *homunkulum* – konkrēta būtība. Kamēr pēdējais nav vēl noticis, zinātne (saka Ostvalds) patur tiesības izspriest tikai par viņas pašas taisītiem mehānismiem. Pēdējie, konkrētās dzīves neapbrīnāmās attiecībās ieslīdot, arī no zinības rokām izslīd. Mākslinieks kā dabas, tā kultūras radījums izjūt un pats no sevis rada. Kā Dievs, no dvēseles chaosa, pēc sava vaiga. Tamdēļ viņa radījumi ir īstie *homunkulum*. Atturīgs un nevaldāms, rafinēts un briesmīgs, kā Dievs savā noslēpumainībā, ir radītājs. Kas Dievu redzēs – teica ebreji – tas mīrs. Noslēpumu atklājējs Edgars Po visdziļāk dievību redzējis. Un izmērojis, cik varējis.

Vai Edgara Po zinātne nav vienīgā īstā, tas ir, konkrētā zinātne?

Ja minētā sociāldemokrātiskā kritiķa himerisko mākslas teoriju noskaidrotu un konsekventu, tad ne Prometejs, kam ar mākslu nav vairāk sakaru, kā p. p. Atēnei Pallādai, bet Apollo būtu par viņa slavējamās mākslas dievu uzstādāms. Fantāzijas upe, kas skalodamās ierauj sevī visu, kas tuvu tai, kā dabas parādības, tipus, simbolus, romantiskās utopijas, šemātus, sistēmas, ja viegli rauj, spēj poētā nemirstību dot. Tā radījuši sengrieķi, tā renesanses poēti – Fēba pie-lūdžji. Gan dažas Dievišķās komēdijas tercīnes, Fausta otrā daļa, dažas Don-Žuana oktāvas

pavisam aizbirst ar zinības un politikas gruvešiem, bet ne pie ģēniju kļūdām lai pazīstam ģēnijas. Pārējā savā dzejā tie ir īstie muzikālā Apollo gulbji... Bet ir vēl otrs, Grieķijā tikai vēlāk iepazītais radīšanas veids. Platons, nosaukdams to par ārprātīgās, traģiskās radīšanas veidu, nostāda augstāk par pirmējo prātīgo – episko un lirisko. Tas ir, Indijas Bakha priesterus augstāk par Grieķijas Fēba priesteriem. Radīt jaunu pasauli, jaunu mūžībai izkamptu vērtību, nepārprotami spilgti izsviestu, var tikai ārprātam tuvais traģiķis. Vientuļa mokās caur likteņa sitienu ieskaudais sevis iznīcinātājs, kura vienīgais glābiņš – savā radījumā par jaunu būtni piedzimst, par vienīgo. Tā, liekas, visas mitoloģijas radītas. Renesanses mākslinieki, kā liekas, nav tā radījuši. Ja var teikt, ka Vakareiropas iekšējā kultūra ir patiesībā grieķu-ebreju kopēšana, tad pate savu kultūru tā spētu radīt tikai dionīsiski, tas ir, iz tumsas, ārprātā. Ne bez tiesības Niče apgalvoja, ka jau pāris gadu tūkstošus Eiropā nav īstās bakhiskās iedvēsmes piedzīvots. Bēthovena pēdējās simfonijas, dažas Vāgnera operas, Ničes filozofija un laba daļa no dionīsiskajiem dekadentu darbiem ir izmetuši jaunas rūdas gabalus, jaunu mitoloģiju, jaunus dievnamus, kuros ierīkosies – vēlāki – jauni apollonisti.

Vai Bakhs ar Fēbu nepalikis tomēr mūžos tie īstie mākslas dievi?

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 79.–81. lpp.

KO LAI MĒS MĀCĀMIES NO PĒTERBURGAS MĀKSLAS IZSTĀDĒM (1906)

Kā Vrubelis rada? Man liekas, ka tagad to es saprotu. Gleznas, priekšmetus viņš ierauga ekstāzē pēkšņi, bet katru par sevi, gandrīz haotiski. Pēc tam uzmet tiem drudzainu, ģeometrisku zīmējuma tīklu, lai tos fiksierētu tur, kur kurš ieraudzīts. Aiz tā tad pamazām veidojas un tuvojas skatāmībai marmorskaidri, kā emaljēti spoki un lietas. Iemirdzēdamies visneiedomājamāko krāsu niansēs, tie mirkļiem zaudē savas kontūras. Bet pēkšņais spalvas vilciens iecērt tos kā akmenī. Bet kamēr ekstāzē ieraudzītais nav gluži izsmelts un ieraudzīts, Vrubels sazīmē desmitām skiču un gleznu, izgrūzdams un ielīmēdams desmitiem kvadrātu un trijstūru, kur vēl kas neizdevies. Tā visekstātiskākais radītājs Vrubelī savienojas ar visģeometriskāko tehniķi, visbakhiskākais krāsu meistars ar visstingrāko skulptoru. Bet cik bieži viņš ar izsamisumu neatmet gleznas, kad nav izcēlis to bagātību, ko sevī saskatījis!

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 64. lpp.

IZ PĪEZĪMJU GRĀMATAS. II. DZEJNIEKU TIPI (1906)

Tomēr dzejnieki un bieži vien pat ģeniālāki var būt arī tādi, kas no saviem lasītājiem pavisam novēršas. Kas novēro visistākās savas īpašības un tieksmes un iet viņām pakaļ, lai tās novestu, kur novedamas. Publika tādus sauc vai nu par ārprātīgiem, vai meklētājiem, vai vienkārši par neizdevušāmiem. Kā normāltips, kādu publika pēc savām tradīcijām vēlas, tas tiešām neizdevies. Bet jo vairāk toties pats sevī tas sāk izdoties. Netaisnodamies vairs ļaužu priekšā, tas pats

savas individualitātes meklē. Un katra individualitāte ir neizsmeļams avots, tas ir katra radītāja individualitāte. Priekš pēdējā tipa māksliniekiem slavenā Tēna triju apstākļu (laikmeta, šķiras, mākslas skolas) iespaids vismazākā mērā eksistē. [...] Bet publika un kritika, viņos raugoties, citu nespēj neko, kā meklēt viņu apkārtne izskaidrojuma, kā tāds tas varēja izaugt. Pieņemt, ka pats tas tāds iz sevis izaudzis, būtu tikpat, kā nojaukt visus parastos izskaidrojumus un vienkārši atdoties viņu daiļumam, mīlēt un iedziļināties tajā, lai jo pamatīgāki pakal izjustu viņa dabu un pārdzīvojumus. [...] Tas nozīmētu brīvajā dzejnieka atmosfērā pazaudēt visus morāles un autoritātes spēkus, mergas un mērus. Tas nozīmētu vēl vairāk – dzīvot līdz ar daudziem ģeniāliem radītājiem, notvert viņu savādības, viņu attiecības savā starpā un pret lasītāju. Jo citādi var jukt prātā, šādā biedinošā ģēniju stilā ieejot. Radītājus uzņemot, arī pašam cik nebūt vajadzētu spēt radīt. Bet tā kā radīt tikai iz chaosa var, kā mitoloģiskais Dievs radījis, tad visiem mazliet dievišķā brīvībā būtu jājūtas. Pašiem par ikreizējā sava soļa noteicējiem, kas ir traģiski, jo prasa gribas neatlaidības un pastāvīgas uzmanības.

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 83.–84. lpp.

PRET DAŽIEM AIZSPRIEDUMIEM: SVARĪGIE JAUTĀJUMI (1908)

Augstākā māksla ir tā, kurā radītājs nevis reflektē, bet viss raujas iekšā, jūt, mokās, domā, šaubās un gavilē ar visu savu būti. Tāda māksla, ja viņā viss bagātīgā mērā, konsekventi, ne bez garšas un mēra notiek, rada nevien aizraujošas ģenialitātes sajūtu, bet arī visā pilnībā skaistuma varu. Nav ģēnija, kas spētu vienmēr šajā augstumā noturēties. Paiet veseli gadi pacietīgā, rūpīgā un meklējošā rūķa darbā, līdz tas atkal tiek brīvs, kad, tā sakot, viens no sevis visu pasauli pieaug, visas viņas varbūtības sakustina, pārsvalda un, it kā ar pašu likteni sarunādamies, visas vēl par vieglām atrod.

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 142. lpp.

PAR DZEJU UN KULTŪRU (1908)

Tautas, kurām trūkst savas bagātīgas un apzinātas kultūras pagātnes, dzīvo galējā spriedumu haosā. Nepiekūstošs avantūrists, ieteikdams kaut ko vienu un speciālu, var iegūt neapreķināmu varu pār tautu. Tikai tikpat nepiekūstošs objektīviķis, kas speciālos ievēl plašā sistēmā un atsēdina viņu īstajā vietā, var avantūristus izcelt no sedliem. Un tautu atkal atsvabināt no tirānijas. Bet tad jau tautai, galējo spriedumu haosa vietā, tiek radīta bagāta un apzināta kultūra. Tā Ibsens tika galā ar norvēģiem, kur avantūristu un visādu žurnālistu virsvaldība tagad nav vairs iespējama.

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 150. lpp.

PAR MŪSU TAUTAS GARA PĀRVEIDOŠANOS (1911)

Daba un līdz asarām aizkustināta sirds – lūk, latviešu tautas īpatnējais panteisms, kas, liekas, nevienai tautai tādā mērā nepiemīt. Pie tam šī aizkustinātā sirds tā uz ārieni nekādi arī neparādās, bet gan tiek ieausta grūtajā ikdienišķajā darbā no rīta līdz vakaram un cauri visam mūžam. Tādas ir tautas dziesmas. [..] Bet vai nu tiešām mūsu tautas garu un viņu radīto dzeju lai mēs uzskatām it kā par kaut kādu slogu, kas mūs vilktu atpakaļ dziļajā pagātnē, dzīvē pie dabas māmuļas krūts, godīgā famīlijā, ar gudro, nevainīgo un aizkustināto sirdi un nespēju atsvabināties no senās, pazaudētās idiles un sapņiem?

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 225.–226. lpp.

LATVIEŠU MĀKSLAS IZSTĀDE 1913. GADĀ (1913)

Jo intensīvāki kāds mākslinieks dzenas pakaļ savas individualitātes galvenajai tēmai, jo dziļākus noslēpumus tas sev atklāj.

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 55. lpp.

KĀRĻA KRŪZAS “SALTĀ NAMĀ” (1914)

No elementārā stāvokļa kulturēlajā var pāriet tikai caur galīgām šaubām jeb katarsisu. Atmetot līdz galam elementāro, konvenciēlo puskulturālo uzskatu mānekļus, kas veģetē un ir panesami, tikai pateicoties jaunības svaigumam un eksaltācijai, katarsis mūs ievada apzinīgā pasaules pieņemšanā un kulturēli objektīvajā domāšanas veidā. Bet te nu sākas nopietns un ilgus vērtību pārvērtēšanas laikmets, kurš tikai tad auglīgs, ja atbalstās uz bagātīgiem personīgiem piedzīvojumiem un kā uz dziļu, tā arī smalku literārisko (pēc iespējas sistemātisko) zināšanu iegūšanu. Kad šis neskaidrais smēdes darbs cik necik paveikts, kas saistās arī ar patstāvīga stila izkopšanu, tad jaunajai kulturēli objektīvajai pasaules izprašanai un izteiksmes formai ir jāsavienojas ar bijušo instinktīvo iedvesmi, kā vēlāk apzinātajiem mērķiem ar instinktīvajiem iemesliem, un tā pamazām, ievēlot visu objektīvo pasauli iekšā savā personīgajā, subjektīvajā, atkal no jauna jāsāk radīt brīvi un iedvesmēti tikai pašam pēc savas sejas un līdzības, ārējās dabas bagātības turpmāk izmantojot tikai ar māksliniecisku izvēli, kā dzejiskās, tas ir, konkrētās jeb simboliskās izteiksmes līdzekļus. Šis tad ir vienīgais pareizais, kopā apzinīgais un intuitīvais ceļš, kas ejams visiem īstiem māksliniekiem, kuri pretendē uz klasisku gatavību un kas beidzot neglābjami izdzēš katru naivo naturālismu un impresionismu, kuri patiesībā nav vairāk nekā vien dzīves un izteiksmes līdzekļu studijas.

Šis katarsis neizbēgams kā vienkāršam mirstīgam, tā nemirstīgam ģēnijam, kā mežonim, tā kultūrā izaugušam – vienam vēlāk, otram agrāki, vienam mazākos, otram izsmeļošos apmēros un visbiežāk, ja arī ne katru reizi, sakarā ar erotiskiem noslēpumiem, kurus grieķi apzīmēja

par eleusīniskiem un uz kuriem zīmējoties Apollona dievanams sauca sevī ļaudis "atzīt pašiem sevi", lai no barbariem izvērstos par kulturēlajiem grieķiem. Šī patiesība tagad akceptēta no mūsu labākiem demokrātiem. Un nekas cits, kā šis pats katarsis tagad vandās arī jau pa veikalisko ultrademokrātu padibenēm, kur līdz šim fabricēja tikai modernizēto lubenicisko literatūru. Tātad ir pienācis laiks kultivēties visai mūsu literatūrai.

Eglītis V. Ceļš uz latvju renesansi. – 1914. – 107.–108. lpp.

KLASICISMS

Kad glēvās fantāzijas būs jau izmīlētas,
Ar vārdiem neskaidriem un jūtelībām,
Ko saucam romantisms, tad mūsu domas svētās
To aizvietos bez lētām patvaļībām.

Un dos jums gudrību ar lielo smalkjūtību,
Kas Dieva radībā vien izlasāma,
Ja viņu pētījam ar dziļu godbijību,
Lai spīd tā dvēselē kā ezerdzelmē rāmā.

Ne aklais reālisms ar vājo romantismu
Mums lielo mākslu dos, kas mūžos paliks;
Ir viens tik ceļš caur maldu purvu klizmu,
Kur visas spīvās bites saldo medu saliks.

Tas jaunais stils, kur gudrība ar gaumi
Vislielā saskaņā sniegs košas veltnes,
Kas neaizskries ar laika maiņu straumi:
Un tās būs klasicisma dižās celtnes.

Mana pasaule. – 1937.

Ideju raksturojumu un materiālu
sagatavojis R. Briedis.

garīgās brīvības apliecinājums, jaunu estētikas principu meklējumi. Tomēr jauno vērtību apliecinājums "Ziedoņa sapnī" un arī vēlākajā daiļradē (ar retiem izņēmumiem) īstenots drīzāk deklaratīvi. Fallija daiļradē savijas nacionālie motīvi, kristietības un antikās kultūras tēmas, kas pretendē uz savdabīgu sintēzi, bet ne vienmēr īstenojas mākslinieciski augstvērtīgos literāros darbos. Savas lirikas labākajā daļā (dzejoļi "Tauta", "Dace mazā mežā gāja", "Dziesmu svētki", "Es dziesminieks" u. c.), kurai pamatoti ir paliekama vieta latviešu literatūras vēsturē, Fallijs atklājas kā "isti latviska kolorīta meistars, kurš modernā pantmērā veido tautas dziesmu variācijas" (A. Johansons), bet vienlaikus nevar nepamanīt, ka dzejnieks sev labprāt pielaiko arī nesaprasta un nenovērtēta tautas pravieša togu ("Sēras un skumjas", "Es eju turp...", "Es stāvu viens" u. c. dzejoļi). Interese par antīko kultūru, kas atsevišķu tēlu un motīvu veidā caurvij viņa literāros darbus, ir selektīva. Traģēdija "Herakless" iezīmē divu – prometejiskā un dionisiskā – principu līdzsvara meklējumus cilvēka dabas veseluma un pilnības izpratnes vārdā. Tā pati titāniskas jaunrades, atbrīvotības un dzīves baudu sintēzes meklējumu tēma tiek turpināta arī dzejoļu krājumā "Prometejs un Dionīss", ar kuru latviešu literatūrā ienāk neglītuma estētika, un virknē citu darbu.

Sākot ar 1909. gadu, Fallijs meklē iespēju nodoties sabiedriski nozīmīgu projektu īstenošanai. Latviešu nacionālās kultūras attīstības vārdā tiek iecerēta teātra reforma. Atsaucoties uz sengrieķu teātra paraugu, Fallijs šo reformu grib saistīt ar latviešu reliģijas nacionālo pamatu noskaidrošanu un kulta reformu. Kā zināms, jau kopš 20. gadsimta sākuma latviešu baznīcas un kulta reformas ideja nodarbina mācītāju Jāni Sanderu, Fallija audzotēvu, kurš pēc atgriešanās Rīgā divdesmitajos un trīsdesmitajos gados ir publicējis vairākas šim jautājumam veltītas grāmatas. Bez deklarētajiem principiem Fallija faktiskais ieguldījums latviešu reliģijas nacionālo pamatu atklāsmē ir meklējams dažu mitoloģisku sižetu un vēstures leģendu literārā apstrādājumā ("Vanem – Imanta", "Zalkša līgava", "Dižlatvieši", "Lāčplēsis"), bet arī šo literāro tekstu kvalitāte ir diskutējama.

Antoloģijā ir ievietoti fragmenti no Fallija lekcijām par mākslas filozofiju A. Ķēniņa ģimnāzijas skolniecēm, kas ir saglabājušās viņa skolnieču piezīmju formā un kuras M. Palevičas redakcijā ir publicētas žurnālā "Izglītības Ministrijas Mēnešraksts", un dzejojums "Ziedoņa sapnis". Dzejojuma fragments labi raksturo Fallija nacionālos uzskatus, kuri, nebūdami oriģināli, ir veidojušies vācu romantisma valsts filozofijas spēcīgā ietekmē, akcentējot etniski savdabīgas kultūras nozīmi tautas/nācijas dzīvē un literatūras kā nācijas pašapziņas veidotājas īpašo misiju.

IZTEIKUMI

[..] šis sapnis bija arī sapnis par latviešu tautas ģenija pamošanos. Un gluži tāpat kā Rainā "Tālās noskaņas", Fallija "Ziedoņa sapnis" jau nesa to plašo garīgo un politisko priekšnojautu, kas nāca ar 1905. gadu.

K. Skalbe

Latvju dzeju tik latvisku kā Fallijam mēs sastopam vairs gandrīz vienīgi Rainim un Skalbem. Taisni šie trīs dzejnieki, man domāt, visspilgtāki izteic latviski nacionālo īpatību, kāda tā izpaužas mūsu dzejā, lirikā: domu bagātība un filozofisks dziļums, cīņas dižciltība, naidis un visu saprotoša piedošana J. Rainim; klusas sāpes un izdaiļoti sapņi, pazemības prieks un sāpju laime Kārlim Skalbem; latviska bajārība, gaišu, skaidru domu bagātība, saulains prieks un tīri latviska pašpaļāvība un pašapziņa, meklēšana un uzticība sev, savai tautai un meklējumam Fallijam.

P. Rozītis

Veidenbaums, Fallijs, Rainis, Aspazija un V. Eglītis savos jaunības gados ir spilgtākie mūsu vētras un dziņu laikmeta priekšstāvji: viņi iezvanīja mūsu tuvojošos klasicismu; un Rainis arī kļuva par viņa papildītāju. Turpretī Vakareiropas un Krievijas dekadenti bija tipiski aleksandrīniķi. Fallijs ir dziļu problēmu, ierosinājumu un ideju pilns: viņā vēl nav klasiķu dziļā miera un formu valodas monumentalitātes. Bet viņā ir mūsu austošā klasicisma trauklis rīta blāzmas daiļums. Pēc savas garīgās uzbūves ātrs, atjautīgs un vīrišķīgs, bet reizē arī vārīgs un tomēr tik drošs, lai iesāktu cīņu pret toreizējo sabiedrības noskaņojumu ar savu "Ziedoņa sapni" un vēlāk, lai propagandētu drāmas atdzimšanu uz nacionālas reliģijas pamatiem – viņš bija tālu aizskrējis priekšā savam laikam.

V. Dambergs

Ar Falliju jāreķinās ne tikai kā ar dzejnieku, bet arī kā ar domātāju. Lai gan viņam nav tieši filosofisku rakstu, dažs labs ir viņa literāriskos darbos, ir tiešās attiecības ar viņu pārdzīvojis viņa spēcīgās domas valdzinošo iespaidu. [...] galvenos mākslas problemus viņš padarīja jo sevišķi dziļus, saistot viņus ar savu tiešām sintētisko, reliģiozi-ētisko pasaules uzskatu.

M. Paleviča-Bite

DARBI

- Daile un spēks un milzums. – R., 1904.
 Dzejdarbu izlase. – R., 1942.
 Dziesmu leja un kalna gals. – R., 1904.
 Prometejs un Dionīss. – R., 1906.
 Ziedoņa sapnis // Mājas Viesa Mēnešraksts. – 1901. – 7.–9. nr.

LITERATŪRA

- Eglītis V. Fallijs. – R., 1921.
 Paleviča M. Fallija personība un domu pasaule // Fallijs. Dzejdarbu izlase. – R., 1942. – 5.–110. lpp.
 Dambergs V. Fallijs // Dambergs V. Zaļais rakstniecības koks. Apcerējumu krājums. – Mulsis, 1947. – 44.–64. lpp.

Rozītis P. Nacionālais elements Fallija dzejā // *Rozītis P. Kopoti raksti.* – R., 1939. – 10. sēj. – 189.–194. lpp.

ZIEDOŅA SAPNIS

43.

Nav muzikā mums vēl liels kas,
Bet nevaram teikt, ka nekas.
Mēs muzikā patstāvīgi,
Mums muzikā iedzimis kas.

Kur Cimza celmus mums lauza,
Tur citi mums ceļu jau sprauž.
Mums ģēnija dāvanas skaņās,
Tik ģenius mums vēl snauž.

Vēl muzikā tautas gars snaudā.
Vēl dvēsele apburta dus.
Dvēsele jauna mums, šķīsta,
Tā simtgadu snaudu vēl dus.

Skandziesmas mums brīnišķi jaukas,
Kā sapnī skandtās vēl –
Skandmums izkapa, kur rakta
Mums tautas dvēsele vēl.

Kaps dvēselei gaismas pilī,
Jūrā sen grimuse tā.
Kur baltajā jūrā bij sala,
Tur jūra visdziļākā.

Kur jūras gulta visdziļā,
Tur gaismas pilij kaps.
Kad ziemels neziemeļos pūtīs,
Tad atkal tur sala taps.

Un sala tad brīnišķi zaļos,
Tur stalta būs gaismas pils.
Tā tagad vēl dibenā rakta,
Tai ūdeņi šalkoņā zils.

Tai sienas iz gliemežu vākiem,
Tās dīvainu gaismiņu vieš.
Tur tautas dvēselei snauda,
Tur nomoda sapni tā cieš.

Tur pagraba kambarī, šķirstā
Simtgadu snaudu tā snauž.
Pa grīdu čūskas tur ložņā,
Tur zirnekļi tiklus auž.

Un čūskas šņāc, iz acīm
Ugunis zvērojas tām.
Tām zobos sprāgstošā sēra,
Uz muguras zvīņas tām.

Un zvīņas kā bruņas laistās,
Kā zirnekļiem būs tām salkt!
Ap sienām ūdeņi straujo,
Tām mūžu pēc ūdeņa alkt!

Šķirsts kambara vidū, bez vāka,
Iz marmora baltākā.
Guļ dvēsele marmora šķirstā,
Par marmoru baltāka tā.

Tā meitene jauna vēl, šķīsta,
Tā aizvērtām actiņām snauž.
Kā efejas daiļmatu sprogas
Tās skaidro pieri glauž.

Uz lūpām tai bērņības smaidi,
Uz vaidziņiem ziedonis silts.
Ka sirds tai vēl modusēs nava,
Tas ļaunā burvja vilts.

Tai krūtīs vēl neplaucis pumpurs,
Balts šķidrauta kreklis tās slēp.
Tai gaišzaļi lindraciņi,
Tai kājgali vīraks kvēp.

Tai pagalvī purpurs samtā,
Ap vidu tai jostā zelts.
Tā modīsies tad, kad kalnā
Tiks kapa akmenis velts.

Visaugstajā latviešu kalnā
Tai kapa akmenis celts!
Tad ausīs lielā diena,
Kad akmenis lejā būs velts.

Kā nedzīva dvēsele šķirstā,
Tik visu tā dzird un jūt!
Svin tauta dziesmu svētkus,
Tā dzird, tā līdzī tai jūt.

Par septiņiem gadiem reizi
Dvēsele atmostas.
Zied dvēselei vītušie spārni,
Sēdus tā paceļas.

Kā taurenim spārni tai skaisti,
Kā varavīksna tie spīd.
Tai rokās tad kokle un pirksti
Pār zelta stīgām slīd.

Septiņas zeltstīgas koklei,
Tik nemošas dvēseles sirds.
Asiņo pirkstiņi slaidie,
Plakstiņos rasa tai mirdz.

Un pilī tad augstajā tornī
Teic zvani, ko dvēsele jūt.
Skaņas nes ūdeņi dziļie,
Līdz krastiem tikt tām grūt.

Skaņas bez atskaņām noskan,
Viļņi tās atpakaļ nes.
Gaužas tad dvēselei sāpes –
Nav tautai tautas es.

44.

Visaugstajā latviešu kalnā
No kapa mums akmeni velt.
Viscietākā klints šis akmens –
Ne velt, to pušu šķelt!

Akmenim simtgadu mūžs jau,
Simtgadu sūnas to sedz.
Kas mākslinieks liels un praviets,
Tas kalnā lai akmeni redz!

Zem sirmajām simtgadu sūnām,
Zem akmeņa dvēsele dus.
Lai kalnā pie akmeņa steidzas,
Kas skaņās vēl ģenius kluss.

Ar zizli ja akmenī sitīs,
Akmeni pušu tas šķels.
Iz kapa, iz simtgadu snaudas
Tas tautas dvēseli cels.

Iz klints viscietās sienas
Strūkla tad izšausies;
Neredzēti augstu tā šausies,
Augstu tā ūdeņus lies.

Tā līdz pat debesīm šausies,
Tad gāzdamās zemē šļāks;
Pār zemi tad ūdeņi plūdīs,
Pār zemi tad vētra šņāks.

Šņāks vētra, krāks un trakos,
Visstiprākos ozolus žņaus!
Iz krastiem Daugava celsies,
Pār zemi jūra tad kauks.

Pār zemi tā kaukdama velsies,
Visaugstākos kalnus rīs,
Iz zaļajām zemzaru lejām
Snaudušo tautu tā dzīs.

Un zibens uz zibeņa zibsnīs
 Un zibsnīs un uguni šaus,
 Kā tūkstoši dižgabalu
 Pērkons uz pērkona graus.

Un apklusis vētra un draudi,
 Pār zemi tik ūdeņi plūs.
 Un lielajie plūdi kritīs
 Un zeme tad šķīstīta žūs.

Visaugstajā latviešu kalnā,
 Tauta kur glābusēs,
 Tad atskanēs gaviles, līgo!
 Trīs dienas tās neklusēs.

Trīs dienas kā dziedamos svētkos,
 Tad dižākie svētki mums būs!
 Kas simtgadu snaudā izjūsts,
 Tas gaviļēs izteikts kļūs.

Mājas Viesa Mēnešraksts. – 1901. – 7., 8., 9. nr. – 701.–703. lpp.

FALLIJA DOMAS PAR MĀKSLU¹

Māksla un radīšana

Psicholoģiskā pētīšanas metode. – Neapziņa un viņas nozīme. – Mākslinieks un nemākslinieks. – Daile un viņas trijkārtība. Savas personības meklēšana. Māksla un īstenība. – Inspirācija un viņas avoti. Mākslinieka attiecība pret atveidojamo. –

Ievērojot to, ka māksla ir neizsmeļama, mēs pētījām² ne tik daudz pašus mākslas darbus, kā mēģinājām uztvert attiecību starp autoru un viņa darbu, lielāku uzmanību vēršām uz raksturīgo, galvenām kārtām individuālo un nevis uz tipisko un vispārējo, cerēdami tādā ceļā sasniegt kā vienu, tā otru. Bet mūs interesēja ne tikai individuālais un vispārējais literatūrā, mākslā, mūs interesēja arī cilvēka dvēsele. Jautājums, kādā ceļā mēs sasniedzam otro, sev uzstādīto mērķi, vai tiešām mūsu pētījumu metodi varētu saukt par psiholoģisku?

¹ Mildas Palevič-Bītes sakārtojumā.

² Pievedam te visupirms gandrīz nesaīsinātu Fallija otrā gada ievadlēciju krievu literatūrā (lasītu 4. IX. 1907. g.), kur viņš pats raksturo savu estētisko pētījumu viedokli un metodi.

Neizmeļamība piemīt ne tikai mākslai, bet arī tai mūsu iekšpasaules daļai, kura nepadodas ne izmērošanai, ne definēšanai un kuras īpatnības un dažādības mēs esam spējīgi tikai nojaust.

Ķeroties pie kāda liela cilvēka un viņa darbu pētīšanas, mēs izpildam zināmu svētdarbību, jo kur liels cilvēks, tur arī cilvēka dvēseles dziļums, un ar šim cilvēka dvēseles dzelmēm mēs vislabāki iepazīstamies tad, ja nodibinam attiecību starp mākslinieku un viņa radošo darbu.

Neapšaubāmi, ka mākslas pētīšana tādā gadījumā ir arī cilvēka psihes pētīšana viņas vispilnīgākā izteiksmē, un tādēļ tādu pētīšanas metodi droši var saukt par psiholoģisku. Un psiholoģisks attiecībā uz mākslu ir arī vispārcilvēciski psiholoģisks, jo katrā cilvēkā ir mākslinieciski elementi, tādēļ arī katrs cilvēks var lielākā vai mazākā mērā saprast mākslu un mākslinieku. Līdz zināmai pakāpei visi cilvēki ir dzejnieki, jo katru lietu un darbību var izpildīt inspiratīvi. Pilnīgs inspirācijas trūkums ir zemāka rakstura anormalitāte.

[..]

Pasaules uzskats iegūstams tikai sarežģītajā sevis pazīšanas ceļā. Sevis pazīšanas tieksme ir tas faktors, kas īstenībā nemitīgi virza uz priekšu mākslinieka radošo darbību. Maz sarežģītām dabām nav sevišķi jāpūlas, lai iepazītu sevi, bet gara milžiem, kuriem ir sarežģīta un dziļa iekšējā pasaule, sevis pazīšana ir visgrūtākais un svarīgākais uzdevums. Tas ir grūts, nedrošs un slidens ceļš, bet viņu ir gājuši visi gara lielie cilvēki, visi domas mocekļi. Sevis atziņas ceļš ir daudz grūtāks, nekā atziņas ceļš. Sevis atziņas nepieciešamību kā likumu pirmais uzstādīja Sokrats, un pēc 2000 gadiem šo likumu pa jaunu ir sankcionējuši Nīčse un citi filozofi.

Pētot mākslinieka individualitāti, galvenais un visgrūtākais jautājums gan būs izprast, kādu sevis atziņas ceļu viņš ir gājis. Viņa tīri īpatnējais te rada reizēm tīrākās dailes momentus.

Lielo cilvēku traģisms bieži izteicas neiespējamībā dabūt atbildi uz viņu mocošiem jautājumiem. Šī sava "es" meklēšana iztraucē pirmatnējo tikumisko līdzsvaru, maitā dvēseli, pazemina sevis jūtās. Pastāvīgi arī draud iekšējs samulsums, apmaldīšanās; te meklējams garīgo moku, cilvēces traģisma avots.

Pirmais tiešais jautājums ir atrast savas dvēseles pretrunas, otrais ir mēģinājums viņas atrisināt, citiem vārdiem, apzināties savu dualismu, tēzes un antitēzes un vest viņas pie sintēzes. Tieksme pēc vienības, pēc līdzsvara ir daudzu mākslinieku visas dzīves vadošā tieksme. Un tā kā katrā cilvēkā ir pretrunas, lielas individualitātes iekšējo konfliktu pētījumam ir tād vispārcilvēciska nozīme.

Neskatoties uz to, ka sevis pazīšanas ceļš ir ārkārtīgi draudošs un arī atzīt sevi visā pilnībā nemaz nav iespējams, spēcīgas individualitātes, kā jau sacīts, vienmēr šo ceļu iet. Līdzīgi tam, kā cilvēks mūžīgi tiecas pēc patiesības, nekad viņu visā pilnībā neatrod, bet tādēļ nebeidz meklēt, jo cilvēka garīgā dzīve viņu dzen tiekties pēc atziņas pilnības, un pēdējās nerasniedzamībā ir visas cilvēces traģisms. Dzīve prasa no mums sevis un citu cilvēku atziņas. Visa filozofijas un mākslas nozīme, viņas dzīvā interese ir mūsu mūžīgā trauksmē pēc patiesības. Šī trauksme kā nepieciešamība piemīt dzīvei kā tādai, mūsu iekšpasaulei viņas īpatnībā, bet tikpat droša un nepieciešama ir neiespējamība sasniegt absolūto, viss absolūtais ir ārpus mūsu prāta robežām. Attiecībā uz sevis atziņu cilvēkam jāatrod robeža, jāprot noturēties uz zelta vidusceļa. Spēcīga

individualitāte ir sevis vadītāja un sevis veidotāja. Viņa nevar apmierināties ar jau nodibinājušos, viņa neiet pa jau iemīto teku. Un, meklējot jaunu ceļu, gadās nomaldīties, nodoties fiktīvām prātu apdraudošām idejām, iekļūt šķērsceļā, no kura grūti iztikt uz īsto ceļu, tādēļ sevis atzīšana ir jāvada ļoti uzmanīgi. Sevis atzīšanas briesmu simbols ir stiprais Nicše. Retos gadījumos tādām individualitātēm garīgās saslimšanas bēdīgais liktens paiet secen. Līdzsvarā reizēm noturas mākslinieki, kuriem ir zelta vidusceļa laimīgā nojauta (tāda, piem., bija Turgeņevam).

Personība ir sevis un citu atzīņa līdz **zināmai** pakāpei. Tā kā visa atzīņa ir nepieietama (viņas robežas mums norādīja Kants), robus izpilda ticība, kura iegūstama pārdzīvojumu ceļā. Katrai personībai ir zināmas aksiomas, zināms daudzums ticības. Šī ticība ir radošs spēks un pārliecība ir ar ticību saistītu atziņu rezultāts. Personībai ir viņas pārliecība, viņas pasaules izskats, viņas akti ir galvenām kārtām apzināti un saskaņā ar pārliecību. Savu soļu, savas darbības apziņā slēpjas viss cilvēka personības spēks. Māksliniekam šī apziņa jāmeklē nevis attiecībā uz ār pasauli, bet attiecībā uz iekš pasauli; visam chaotiskajam, neapzinīgajam, visam tam, kas nepadodas definējumam, jāatrod un jāpiedod tomēr nozīmības raksturs, nenoteiktajā jāatrod tomēr kaut kas noteikts.

Sevis atzīšanas robeža ir zelta vidusceļš un pēdējais atrodams personībā. Kas neatrod šo zelta ceļu, tas nenasiedz savu personību.

Cilvēki bieži paliek personības meklēšanas pusceļā, ar patiku kavējas pretrunās, noliedz visu, ārda nodibinājušos ideālus, bet paši sevī ko sasniegt nav spējīgi. Šīm puspersonībām tomēr ir nozīme: viņas it kā sagatavo ceļu tiem, kuri grib un var radīt ko jaunu.

Pretrunu mocīti mākslinieki reizēm ar sajūsmu nododas pirmatnēju cilvēku psihes atveidošanai. Viņus te pievelk viengabalība, pretrunu nepazīšana. Viņi te it kā redz realizētu to, pēc kā pašiem ir jācēnšas. Kultūras neiztraucēta tauta, zemniecība nepazīst šaubu, viņas vārdi apmēram saskan ar viņas dzīvi, psihiskie spēki ir līdzsvaroti un uz jūtām pamatoti. Jūtas, bieži reliģiozās, ir tās, kas garantē šo līdzsvaru, saista, cementē visu psihisko darbību, piešķirot viņai vienības raksturu.

Kultūras cilvēka viengabalība nekonstituējas tādā pat ceļā, kā pirmatnējā cilvēka viengabalība; viņa ar garu sasniedzama. Tas ir otrās potences līdzsvars, kurš iegūstams, tikai pirmo līdzsvaru pazaudējot, dziļu un sarežģītu pārdzīvojumu ceļā, kuri beidzot tiek vesti pie skaidrības. Cilvēkam jāizcieš līdz beigām, jāsaliecas zem ciešanu nastas, tikai tad var atdzimt garīgi, sākt mīlēt patiesību patiesības pašas dēļ, gūt pārliecību un radīt savu personību. Ciešanas paceļ cilvēku pāri par viņu pašu. Liels mākslinieks ir mākslinieks personībā.

Māksla ir īstenības, iekšējās un ārējās pasaules atveidošana. Tā kā šīs divas pasaules neeksistē atsevišķi, bet vienmēr zināmā sakarībā un solidaritātē, tādēļ arī saprotams, ka īstenības atveidošanā mākslā abas šīs pasaules ir saistītas.

Radišana nav sekošana likumiem. Teorētiskis tikai komentē, skaidro mākslas darbu un mākslinieka personību. Estētiski attīstīt un audzināt var tikai paši mākslas darbi un nevis mākslas teorijas. No dramatiskiem darbiem estētiskā pilnība pieder vecos laikos Sofokla, viduslaikos Šekspira un jaunajos laikos Ibsena darbiem.

Mākslas īstenību iztaisa reālais plus potenciālais. Mākslinieciskā patiesība caur to atšķiras

no ikdienas patiesības, ka viņā atveras viss iespējamais, varbūtīgais un no notikušā tiek paturēts galvenais un raksturīgais, un nevis jēdzieniskais. Mākslinieks ir domātājs tikai neradišanas momentos. Radišanas pārdzīvojumos viņam darīšanas ar priekšstatiem un gleznām. Dzīve priekš mākslinieka ir nevis matemātiski atrisināms uzdevums, bet mīkla, viņš nevis atrisina īstenību, bet viņu uzmin. Domātāja, filozofa darbība ir vienpusīgāka, nekā mākslinieka darbība, inspirācija dara radošu tikai viņa domu, kurpretim mākslinieciskā radišana prasa nevis atsevišķa spēka, bet visu psihisko spēku intensivitāti. Mākslinieks atšķiras arī no dzejnieka caur to, ka viņa inspirācijai ir plašs plūdums, viņa apgaismo ne tikai jūtas kā pie dzejnieka, bet visus psihiskos spēkus; mākslinieks arī daudzkārtēji atgriežas pie vienas un tās pašas gleznas, ļauj viņai attīstīties līdz pilnībai, viņš rada nevis vienā tikai, bet vairākās attiecībās.

Māksla nekad nedod patiesību, tā sacīt, galvā un kailā veidā. Neizsmeļamā māksla pilnīgi citādi, īpatnēji aptver īstenību, viņa saista visus tos materiālus, kuri kaut kādā ziņā attiecas uz meklējamo patiesību. Mākslā vis neiet pazušanā viss pārāk subtilais, smalkais, noslēptais un nenoteiktais, kas nepadodas zinātniskam vērojamam. Tā ir mākslas īpatnība, te redzama viņas solidaritāte ar zinātni un arī viņas atšķirība no tās. Mākslinieka acs redz to, ko parasta acs neredz, viņa dara intensīvu potenciālo, ved pie apziņas neapzināto. Tā par piem. mākslinieciskā ģimietne, portreja pēc savas būtības atšķiras no fotogrāfiskā uzņēmuma. Fotogrāfija atspoguļo tikai mūsu sejas vienu momentu, kurpretim portreja ir visu mūsu sejas momentu kopsavilkums. Portreja ir reālā un potenciālā savienojums. Portrejā ir iespējama daudzpusība, neizsmeļamība, te ir realizējams mākslas augstākais sasniegums.

[..]

Inspirācija, tāpat kā talants, ir radišanas noslēpums, Dieva sūtījums, kurš nepadodas zinātniskam iztirzājumam. Varam tikai vērot, kāda ir inspirācija, kas viņu rada. Kaut necīgā pakāpē, inspirācija ir katrā cilvēkā. Cilvēku savstarpējās attiecībās mīlestība ir tā, kas rada inspirāciju; viņa, tā sacīt, grezno, padara krāšņākas cilvēku attiecības. Dzejniekiem, praviešiem, domātājiem, māksliniekiem ir spēcīga inspirācija, bet viņas avoti te ir dažādi. Mozu inspirēja mīlestība uz viņa tautu, viņa tautas labklājība. Šī milzu personība atrada garīgu baudījumu skatīt fantāzijas gleznā savu tautu atbrīvotu no verdzības. Inspirācijas momentos viņš rada brīnumus, gāž kalnus pilnā vārda nozīmē. Ne par velti inspirāciju apzīmē kā spārnotu Pegazu.

Kāda ir mākslinieka inspirācija? Mākslinieks prāto, līdz kamēr nesākas radišana. Viņš meklē izprast dzīvi un tādēļ viņu analizē, saskalda, atsevišķo parādības vienu no otras. Bet radišanas momentos viss apvienojas nedalāmā veselā, un šo apvienošanu izdara inspirācija. Un mākslinieka inspirācijas avots, neizsmeļamais katras inspirācijas avots ir mīlestība. Visiem lielas inspirācijas cilvēkiem ir liela prasība pēc mīlestības. Tā Vecās Derības pravieši milēja savu tautu, Jaunās Derības apustuļi cilvēka dvēseli, domātāji mīl domu utt. Mākslinieka inspirācijas tiešais avots, kā jau redzējām, ir mīlestība uz īstenību, pie kuras viņu saista vispirms estētiskais, ārpašaules skaistums. Pēdējais viņam ir pieietams ar ārējiem jutekļiem, redzi, dzirdi, galvenām kārtām. Skaistums saista mūs visus, bet mākslinieciskā viņš rada stipru, inspirētu pārdzīvojumu. Atsevišķi ārējais skaistums eksistē tika organiskā dabā (p. p. puķēs), jo viņas iekšējā dzīve mums ir noslēpta. Māksliniekam galvenām kārtām darīšanas ar cilvēcisko īstenību, kur ārējais skaistums

izteicas līdzās ar iekšējo dvēseli un garu. Šo skaistumu, daili mēs uztveram ar dvēseles acīm un dvēseles ausīm. Tādēļ uztvert daili, dvēseles skaistumu mēs varam tikai tad, ja mums ir mūsu dvēseles fizionomija. Lai atveidotu cilvēka iekšējo pārdzīvojumu pasauli, māksliniekam vajag viņu uztvert un izprast, un, lai to varētu, viņam jābūt personībai, uz visu jāatrod savs "ja" un "ne". Mēraukla te, protams, nevis absolūtais, bet augstākā relativitāte. Starp personību cilvēku un personību mākslinieku jānodibinās saskaņai. Ja neradīšanas posmos mākslinieks arī atrodas uz viena līmeņa ar citiem – radīšanas momentos viņš paceļas pāri par citiem; inspirācija paceļ viņa tikumiskos spēkus. Inspirācijas momentos viņš ir bezpartejisks attiecībā pret visiem, tātad arī attiecībā pret sevi. Viņš var būt par savas darbības modeli, jo viņam ir paškritiķa apziņa. Šādā vārda nozīmē mākslinieks stāv pāri par atveidojamo.

[..]

Atsevišķie mākslas veidi; traģēdija. – Personības traģisms. – Smiekli un komēdija. –

[..]

Kā notiek īstenības atveidošana? Visupirms mākslinieks ieņem viedokli, nodibina savu redzes leņķi, nostājas tātad zināmā atstatumā no atveidojamā priekšmeta. Ja mākslinieks atrodas par tuvu pie atveidojamā priekšmeta, viņš draud iztraucēt savu iekšējo mieru un tādēļ var neredzēt kaut ko tādu, kas viņam būtu no svara redzēt. Ja jāatveido jau notikušais, pārdzīvotais, māksliniekam viss pārdzīvotā saturs vispirms jāaizmirst, lai viņu no jauna atminētos. Šinī ziņā nozīmīgs ir izteiciens: atmiņa ir mākslas māte. Vajadzīgs zināms atstatums starp mākslinieku un notikušo. Šis atstatums atkarājas no mākslinieka individualitātes, bet pārāks tuvums attiecībā uz atveidojamo ir mākslā grēks. Vistuvākā attiecība pieder jūtekliskai, kairienu dzīvei, un mākslā viņa nav domājama. Māksla ir jūtekliskā šķīstītāja, un nedrīkst tātad noslikt jūteklībā. Atstatums starp mākslinieku un atveidojamo ir arī tieši nojaušams mākslas iespaidā.

Tālāk atveidojamā īstenība māksliniekam ir jāierobežo. Domātājs var ņemt visu īstenību, māksliniekam turpretim jārod robežas. Kā radītājam viņam arī pašam sevi jāierobežo. "*Das Menschenleben ist voll*", tiešajā dzīvē visur ir dabas pilnība. Ko ņemt no šīs pilnības, ko ieslēgt mākslinieciskos atveidošanas rāmjos, kas padodas radošam apgaismojumam, kas ne, tie visi ir jautājumi, kuri atrisināmi tikai paša mākslinieka darbnīcā un nekad ne teorētiskā ceļā. Ikdienas īstenība caur to atšķiras no mākslas īstenības, ka pēdējai ir mērs, samērs. Samērs prasa zināmu kārtību, pēdējā plānu, un, lai būtu iespējams plāns, vajadzīgs arī mērķis. Tātad mākslas darbam piemīt arī samērs, plānveidība un mērķsakarība. Mākslinieka apziņā projicējas arī viņa darba beigās, noslēgums. Darba noslēgumā realizējas mākslinieciskā ideja. Un ja nav šīs beigu aptvertnes, tad darbam droši arī trūkst plānveidības. Darbu iesākot, mākslinieks var arī nezināt savu māksliniecisko ideju: viņam jāzin tikai darba sākums, centrs un beigās; beigās seko ne loģiski, bet psiholoģiski, beigās mākslinieks vērojas darba visumā. Inspirācija pavada katru radoša procesa momentu, apgaismo un noskaidro procesa attīstību soli pa solim, bet pati ideja visā skaidrībā var izteikties tikai pašās beigās. Tas notiek tādēļ, ka mākslinieks domā ar gleznām; arī iespaidā mēs gleznās nojaušam visu dziļo un subtilo, ko mākslinieks ir gribējis teikt. Kā plānveidīgs, mākslas darbs izslēdz visu nevajadzīgo, visu, kam gadījuma raksturs. Gadījumi te notiek tikai uz paša mākslinieka mājiņa. Bet mākslinieciskā īstenība, kas, no konkrētā vie-

dokļa skatoties, ir zināma veida abstragēšana, ir pa spēkam tikai tiešās īstenības nevergotam brīvam un veselam cilvēkam, kurš stāv pāri ne tikai par savu apkārtni, bet arī pāri par apkārt valdošo izglītību un, kas tas svarīgākais, pāri par savām paša slimībām, kā tas bija ar Šekspiru un Gōti. Pretējā gadījumā atveidojamā īstenība ir ieslēgta visai šausros dažādu veidu reālisma, sentimentālisma utt. rāmjos.

Tātd viedokļa ieņemšana, atstatuma nodibināšana, īstenības ierobežošana un kompozīcijas uzmetums ir svarīgākais priekš mākslinieka atveidotāja apziņas.

Sakarā ar noskaidroto varam vaicāt pēc atsevišķo mākslas veidu, p. p. pēc skatuves mākslas, atsevišķi ņemot, pēc traģēdijas būtības. Katram dzejas veidam, eposam, lirikai, drāmai ir savi sižeti. Dramatiķa pirmais un galvenais uzdevums ir sižeta izvēle. Ja šī izvēle ir neizdevusies, vai nu vēlāk aktierim ir jāmocās, jeb vai mocās pats autors, nevarēdams drāmu pabeigt. Bet drāmas sižeta izvēle atkarājas no visa dzīves uzskata un no dziļas drāmas būtības izpratnes. Dažiem dramaturgiem rādās, ka traģiskais ir vienmēr briesmīgais. [..]

Tātd personības traģisms notiek tad, ja personības attīstību netraucē nekas, ne sociālā, ne politiskā, ne citā kādā ziņā, personība ir pilnīgi viņas pašas rīcībā, un tomēr viņai izdodas bojā iet. Tāds ir personības, visas cilvēces traģisms. Traģisma cēloņi ir nevis ārēji, bet iekšēji, traģiskais vienmēr notiek aiz pašas personības vainas, citādos gadījumos nav personības traģisma. Mākslas svarīgā nozīme atveidot, rādīt šausmas, kuru cēlonis var būt cilvēks pats un nevis ārīgie apstākļi vai kāds cits. Ka tas ir tiešām tā, to pierāda lielie traģiskie tēli, kā Sofokla Kēniņš Oidips, Šekspira Otelo, Ibsena Heda Gabler.

Māksliniekam ir īpatnēja zobgalība, jo radošā darbība ārkārtīgi saskrūvē nervus. Dzejnieka zobgalībai ir vissimpātiskākais raksturs, jo smieklis ir piedošanas akts, smieklis ir izārstēšanas līdzeklis; smieklos mēs savu zemi mīlam; nedrīkst pārmetest dzejniekam viņa smieklus.

Smieklis mākslā atšķiras no smieklīem īstenībā. Bez cēloņa jeb neapzinīgiem smieklīem, kuriem pie tam vēl trūkst mēra, nav vietas mākslā. Estētisku raksturu gūst smieklis tikai tikumiskā un intelektuālā atmosfērā. Tāda veida smieklus sastopam arī mākslā.

Komēdijas varoņi nevar būt netikumīgi pilnā vārda nozīmē. Cilvēks, kurš pazaudējis visu savu tikumisko saturu, nevar būt par smieklu cēloni, tāpat arī idiots pilnā vārda nozīmē. Muļķība cilvēkā tikai tad ir smieklīga, ja cilvēks ir spējīgs arī uz kaut ko gudru. Ja varam smieties, tātd varam piedot; ja ir dzīvē kas banāls, ir arī kaut kas tāds, kas samierina ar visu banālo. Cita lieta, ja redzam banālo un neesam spējīgi smieties.

[..]

Mākslas nozīme ir augsti kulturela, viņa stāv ārpus sociālām diferenciācijām, māksla, lietojot Nīčses izteicienu, "pieder nevienam un visiem".

Māksla ir valdzinošs spēks, viņa valdzina dailes un augstākā labā vārdā. Īstam mākslas iespaidam nav iespējams nepadoties, tāpat kā nav iespējams nepadoties dailei un patiesībai. Mākslas lielā, kulturelā nozīmē ir tā, ka, pateicoties iespaidam, kaut uz laiciņu, uz minūti, reizēm arī ar to pietiek, **cilvēks iegūst savu iekšējo pasauli**. Tā ir estētiskā iespaids būtība.¹ Dvēsele

¹ Fallija doma te visā pilnībā saskan ar tagādnes vācu estētikas priekšstāvju, kā p. p. T. Lipsa un B. Christiansena, domām.

atdzīvojas un plūst, cilvēks pēkšņi ierauga sevī sakrājušās un noslēptas bagātības. Mākslas iespaids radītas jūtas ierosina domas darbību ne uz reizes, bet tā saucamās asociācijas ceļā, viss kādreiz cilvēka dvēselē ieguldītais labais atmožas, sniedzas rokas it kā priekš kādas brīnišķīgas dejas. Runājot psiholoģiski: jūtas rada ideju asociācijas, pēdējās piedod straujumu domas darbībai; šī darbība top jo straujāka, jo stiprāki jūtam savu asinsriņķošanu, jūtam, ka esam instruments priekš mums nezināmiem mērķiem kaut kā augstāka rokā, jūtam, ka mūsos notiek brīnums, dabas brīnums. (Šāda estētiska iespaids darbošanās uz cilvēka psihi māksliniecišķi un psiholoģiski smalki un dziļi ir atveidota brīnišķīgajā L. Tolstoja novelē "Alberts".)

Tātad mākslai nav jārūnā par ideāliem, ne garīgiem, ne sabiedriskiem, bet viņa dara sekošu: atmodinājusi cilvēku, viņa dara plašu viņa skatienu, asu viņa dzirdi, garīgā vārda nozīmē, dara viņu spējīgu uz visu, ja vēlaties, arī uz sabiedrisku ideālu sasniegšanu. Dzīvē paguris, izmocīts cilvēks mākslas iespaidā top spējīgs pārdzīvot to, ko pārdzīvojis savas jaunības labākajos momentos. Māksla tātad eksistē priekš tam, lai paceltu cilvēku pāri par dabu. Ja nebūtu mākslas, dzīvot tad nozīmētu tikai jaunībā, ārpus jaunības nebūtu dzīves, citiem vārdiem: viss dievišķīgas eksistences spēks, ka cilvēks var un tādēļ arī viņam jāvar dzīvot ne tik daudz ar jūteklēm, kā ar priekšstatiem.

[..]

RADĪŠANAS PAMATS

Pasaules uzskats un mākslinieka reliģija

Priekš tam, lai radītu, lai smeltu iz sevis, vajadzīgs pamats zem kājām; šis pamats vai nu ar saviem paša spēkiem, vai ar kā cita palīdzību iegūstams. Tāds bija, protams, Homeram, Dantem, Šekspiram, Gōtem. Homers nostājās uz tautas pamata, cēla uz viņa to, ko tauta pati nebija spējīga celt, lēja caur savu dvēseli tautas gudrību un kristalizēja viņu. Tāpat arī Dante: pazemīgā kārtā iegāja templī, tuvojās pāvestam, paklanījās zemu un teica: "Tev te nav vieta, te sēdēšu es, katoliskā baznīca ir mana." Ar Šekspīru un Gōti ir sarežģītāki. Viņi paši radīja visu savu: nebija ne tautas apziņas, ne baznīcas, vajadzēja visu smelt iz sevis, pašiem radīt savu pamatu. Priekš tam bija vajadzīgi pārcilvēciski spēki, kādi ne katram ir lemti, un mūsu laime, ka ne katram: zem lielo garu spārnēm var eksistēt, var izvairīties no visa nevajadzīgā un pārmērīgā un darīt tikai to, kas tieši vajadzīgs.

[..]

Pamats ir pasaules uzskats. Parasti zem pasaules uzskata saprot dažādus uzskatus, jautājumus. Saka: šis cilvēks interesējas par tādiem un tādiem jautājumiem, viņam ir tādi un tādi uzskati. Uzskati ir tas, kas it kā saista pie cilvēka, bet īstenībā viņi ir nieks. Uzskatiem ir liela nozīme aģitatoru, politiķu, pilsoņu starpā, bet tikai ne lielu cilvēku starpā. Māksliniekam drikst pārņemt daudz ko, bet tikai ne konsekvences trūkumu attiecībā uz ārpusauli, jo priekš liela cilvēka galvenais ir ne ārpusaule, bet iekšpasaule, pēdējā viņu tā moca, rausta, ka viss cits priekš viņa ir īstais nieks. Uzskati var grozīties, bet uzskatu pamats nekad, ja cilvēks nav nekrietns tikumiskā un aprobežots intelektuālā ziņā. Uz šī pamata dibinās tikumiskā un radošā personība.

Bet jājautā, vai pasaules uzskata pamats un reliģija ir viens un tas pats? Ja kādas baznīcas priekšstāvim vaicāsim, kas ir reliģija, viņš atbildēs, ka reliģija ir cilvēka sakars ar Dievu. Ja cilvēku apzīmējam ar *a* un Dievu ar *x*, *x* un *a* attiecība tātad ir reliģija. Bet kas ir *x*? Nevar neatzīt *x* esību, pretējā gadījumā nevarētu arī atzīt iekšpasaules, tikumības utt. esību. Un tad, priekš kam tiekties uz labu. Ja ņemsim te utilitāro uzskatu palīgā, gūsim tikai buržuāzisku, mietpilsonisku apmierinātības apziņu, no kuras tikai nelabi top. Jāatzīst, ka cilvēkā ir labais, cenšanās realizēt šo labo un tā ir tieksme pēc *x*, pēc Dieva, pēc augstāka, varam apzīmēt, kā gribam. Nevar noliegt *x* nepieciešamo eksistenci, *x* vietā varam lietot kaut ko mums saprotamāku, mazāk abstraktu. Ja kopā ar baznīcas priekšstāvi sakam, ka eksistē sakars starp cilvēku un Dievu, vai nav tas pats, ja sakam, ka jāeksistē sakaram starp ārpasauli un iekšpasauli. Lai dzīvotu, vajag sevi saistīt ar iekšpasauli, un tas nozīmē iegūt savu reliģiju. Jo augstāk kāpj cilvēks, jo mazāka top viņa iespējamība pietikt ar baznīcas reliģiju, jo lielāka prasība radīt citu, savu reliģiju, sevišķi priekš sarežģītās psiķes cilvēka. Tās jādara katram no mums, bet sevišķi radošas dabas cilvēkam.

Tātad radišanu dara iespējamu pasaules uzskata pamats jeb reliģija. Viņu iegūst visi lieli radītāji. Pētīt šo lielo mākslinieku reliģiju nav vajadzīgs, ja viņiem ir pilnīgi mākslas darbi. Tāpat arī nav vajadzīgs pētīt biogrāfiju, ja māksliniekam ir pilnīgi mākslas darbi. Tā par piem. interesēties, kā dzīvoja Gōte, un ņemt piemēru no viņa priekš savas personīgās dzīves nozīmē vienkārši būt par mērkaķi. Tādi ir dekadenti un viņiem līdzīgi.

[..]

DZEJAS PĀRSTRĀDĀŠANAS LIKUMI¹

1. Pēc iespējas nezaudēt.
2. Pēc iespējas saīsināt.
3. Kārtot pēc iespējas kronoloģiski: a) saistīt pēc jūtoņas; b) pāriet no vājākiem pēc izcelšanās un ārkārtīgi grūtiem pēc koncepcijas, neizdevušamies pēc izpildījuma, uz laimīgākiem, isti dzejiskiem un mākslinieciskiem.

PAPILDINĀJUMS

1. Kronoloģiskais: personīgais un literariskais.
2. Iekšējā jeb mākslinieciskā evolūcija un literariskā cīņa, cīņa ar ārpasauli; literariskās pārādības.
3. Labot to, ko mākslinieks pats radot bij priekšstatējies skaistāku.
4. Neatstāt neko, kas maitā, vai nu līdzās esošo, vai visu.
5. Labojot nojaust iekšējo dzejas neapzinīgo saturu, jo neapzinīgais ir vērtīgāks par apzinīgo.
6. Vairāk saudzēt, nekā nosodīt, pirmo uzmanību vērst uz vērtībām un tad tik uz trūkumiem.

¹ Uzmesti 1. janv. 1908. g., Fallijam ķeroties pie savu dzejoļu pārstrādāšanas.

7. Atmest visu, kur maz inspirācijas jeb uguns, kur trūkst minuminalās stilizācijas, jeb vai kur pamatā ir nepareizi uzstādīts, jeb pats par sevi nedzejisks temats.

ATTĪSTĪBAS STADIJAS

1. Valodas un krāsu maigums. (Puškins.)
2. Skumjas savienojumā ar asprātību, panta, melodijas, ritma daiļums, priekšstati ar atālinātām sajūtām, apoloniskā sabiezējums. (Heine.)
3. Ārkārtīgas dvēseles uguns trauksmes ar līdz sāpēm nospiestu jūteklību. (Verlēns.)
4. Cīņas sajūsmas dzeja. (Šillers, Balmonts, Heine.)
5. Zinātniski-analitiskais elements. (Nīče, Brusovs, Renē Žils.)
6. Brīvās lidojošās apgarotības elements. (Meterlinks.)
7. Garīgās ķermenības elements. (Göte.)
8. Latviešu tautas dzejas trīsveidīgais elements.
9. Vēsturiskās iejūtāmības dzeja.
10. Grēcīgās ķermenības dzeja. (Turgeņevs, Wagners, Dostojevskis.)
11. Mākslinieciskā lirika. (A. Böklins.)
12. Psiholoģiskā lirika. (Tolstojs.)

Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1925. –
2. nr. – 155.–163. lpp.; 3. nr. – 260.–267. lpp.;
4. nr. – 374.–376., 382.–383. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu
un materiālu sagatavojusi A. Priedīte.

IV.

LIBERĀLDEMOKRĀTISKĀS UN KONSERVATĪVĀS IDEJAS

ANDREJS STĒRSTE

(1853–1921)

Andrejs Stērste – sabiedriskais darbinieks, jurists, valodnieks un rakstnieks, latviešu zemnieku tiesību aizstāvis.

A. Stērste dzimis 1853. gada 4. oktobrī (pēc v. s. 22. septembrī) Vecpiebalgas Veļķu Telviešu mājās. Viņš ir saimnieka Pētera Stērstes trešais dēls. Dainu gudrības un hernhūtiešu draudzes svētās dziesmas bērniem mācījusi māte Līze. Kad Andrejam ir trīspadsmit gadu, tēvs aizved viņu uz A. Rātmindera vadīto Vecpiebalgas draudzes skolu. 1869. gadā seko mācības Rīgā, Katrīnas apriņķa skolā. Tur A. Stērste nodibina literāru skolnieku pulciņu; kopīgi viņi tulko latviski F. Šilera "Orleānas jaunavu". 1870. gadā A. Stērste iestājas tolaik nesen dibinātajā Rīgas Aleksandra ģimnāzijā – tā ir iecerēta kā pretsvars vācu kundzībai izglītības laukā, un mācības tur notiek krieviski. Viens no Stērstu Andreja skolotājiem ir Kaspars Biezbārdis, kas rosina viņā interesi par dzimto valodu. 1872. gadā, pabeidzis ģimnāzijas 6. klasi, A. Stērste atgriežas dzimtajā pusē un divus gadus strādā par krievu valodas un zinātņu skolotāju Vecpiebalgas draudzes skolā; viņa darbabiedrs ir Kronvaldu Atis. Šā jaunlatvieša personība un tautiskie centieni atstāj uz A. Stērsti spēcīgu iespaidu. Šai periodā aizsākas draudzība ar Jurjānu Andreju, kas tolaik vēl ir skolnieks, kā arī ar Andreju Pumpuru, brāļiem Kaudzītēm, Jēkabu Pilsātnieku un populāru dziesmu autoru Pēteri Šančbergi. Jaunais Stērste piedalās Piebalgas Dziedāšanas (vēlākās Labdarības) biedrības sarīkojumos, spēlē teātra izrādēs, raksta kupleju tekstus. Ievēribu gūst viņa veiktais P. A. Volfa lugas "Precioza" tulkojums no vācu valodas – lugu iestudē piebaldzēnieši paši, tā tiek arī publicēta (1875). A. Stērste atdzejo no vācu un krievu valodas, top arī viņa mēģinājumi dzejā, mācoties no Andreja Pumpura, Ausekļa un satīrā – no Heinriha fon Heines. Tikai nedaudzi no šiem dzejoļiem publicēti, pārējie gājuši bojā.

Jaunlatviešu gars izpaužas ne tikai Piebalgas kultūras dzīvē, bet arī vietējās sabiedriskās norisēs, uz kurām būtisku iespaidu atstāj Dr. P. Jurjāna, J. Pilsātnieka un brāļu Kaudzīšu dibinātais pulciņš "Ķirps" – tajā A. Stērste darbojas kopā ar A. Kronvaldu, A. Pumpuru u. c.

1874. gadā viņš atsāk mācības Aleksandra ģimnāzijā, taču no pēdējās klases tiek iesaukts karadienestā, un ģimnāzijas kursu beidz kā eksterns tikai 1876. gadā. Tajā pašā gadā A. Stērste dodas uz Pēterpils universitāti, sāk matemātikas studijas, bet pēc pusgada pāriet uz jurisprudenci. Viņš aktīvi iesaistās Pēterpils Latviešu labdarības biedrības dzīvē – turpat tolaik darbojas Mārtiņš Remiķis, Auseklis, Vensku Edvarts, Jurjānu Andrejs, Kažoku Dāvis, Jāzeps Vītols u. c. Ar koncertiem uzstājas koris, tiek spēlētas teātra izrādes. Stērste sacer dažus tekstus Jurjānu Andreja operai "Vanem Imanta" un dziesmu krājumam "Daiņa", raksta arī dzeju, ar pseidonīmu Tālvaitis piedalās "Dunduru" almanahos. 1878.–1879. gadā top viņa pirmie publicistiskie apcerējumi "Baltijas Vēstnesī", "Balsī" un krievu "Golos" (Balss).

Krievu-turku kara laikā A. Stērste tiek iesaukts armijā un nosūtīts uz Novgorodas guberņu. Tur viņš saraksta pirmo plašāko latviešu gramatiku "Latviešu valodas mācības sistematisks

kurss": I. Etimoloģija (1879), II., III. Sintakse un ortogrāfija (1880). Šo mācību līdzekli A. Stērste ir paredzējis skolu augstākajām klasēm ar nolūku veicināt, lai valodas mācību skolās apgūtu kā zinātņi. Beidzamajos studiju gados Pēterpilī top viņa "Vadonis latviešu valodā" (1882), kas paredzēts tautas skolām (vēlākos gados A. Stērste kopā ar Kaudzītes Matisu sastāda lasāmgrāmatu trīs sējumos "Sēta un Skola" (1882, 1883, 1884)).

Beidzis studijas, A. Stērste atgriežas Rīgā un strādā par tā saucamās hoftiesas advokāta Krišjāņa Kalniņa palīgu. Pirmoreiz ar aizstāvības runu viņš uzstājas poručika Aizupa prāvā, kas sacel kājās latviešu sabiedrību, jo Aizupu apsūdz musināšanā pret vāciem. Šī uzstāšanās dara A. Stērsti populāru. Kad top zināms par gaidāmo revīziju Kurzemes un Vidzemes guberņās, ietekmīgiem latviešu aprindu pārstāvjiem Pēterpilī izdodas panākt A. Stērstes iecelšanu par revīzora senatora N. A. Manaseina tulku – viņu iesaka Krišjānis Valdemārs. Visu revīzijas laiku – no 1882. gada pavasara līdz 1883. gada rudenim – jaunais jurists strādā senatora vadībā – viņam ne tikai jātulko, bet arī jāapkopo dokumenti. Kopā ar N. Manaseinu viņš apbraukā ap 200 pagastu, izmeklē daudzus simtus (galvenokārt zemnieku iesniegtu) sūdzību un petīciju. Tā kā vācu muižniecība visādi kavē revīzijas norisi, A. Stērste tās nostājai oponē presē, izmantodams viņam zināmos revīzijas statistikas datus.

Vēstulē M. Kaudzītem 1883. gada martā viņš atzīst, ka dalība revīzijā apbruņojusi viņu ar plašām vietējo apstākļu zināšanām, ko viņš nolēmis likt lietā, cīnoties pret muižnieku privilēģijām, par zemnieku tiesiskā un ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu.

1883. gadā A. Stērste neilgi vada tieslietu nodaļu "Baltijas kalendārā". Viņam rodas iecere veidot laikrakstu pašam – tolaik populārais "Baltijas Vēstnesis" un "Balss" viņu neapmierina. Šis plāns tomēr neīstenojas. A. Stērsti gan aicina par pirmo redaktoru jaundibināmai "Dienas Lapai", taču pēc revīzijas beigām viņu ieceļ prokuratūras dienestā. Tā kā prokuratūrā darbojas daudz viņa politisko pretinieku vāciešu, darbu Rīgā dabūt neizdodas, un 1885. gadā kopā ar ģimeni viņš pārceļas uz Rēveli, kur strādā par Igaunijas guberņas prokurora palīgu, vēlāk pārņem prokurora darbu. Vien divus gadus (1888–1890) A. Stērste strādā par Kurzemes guberņas prokurora biedru, tad vācieši atkal panāk viņa pārceļšanu. 1890. gadā A. Stērste pāriet uz advokatūru – darbojas kā zvērināts advokāts Jelgavā. Šai laikā viņš pabeidz jau iepriekš aizsākto ķeizara Aleksandra II "Tiesu Ustavu" tulkojumu latviešu valodā (tas iznāk sešās daļās 1889., 1893.–1894. gadā). Vispirms šo dokumentu pārtulkojis A. Bilenšteins, taču latviešu juristi šo variantu atzīst par nederīgu un izvēlas A. Stērstes sagatavoto.

Līdz ar "Tiesu Ustaviem" latviešu valodā ieviešas daudz A. Stērstes darinātu juridisku terminu – jaunvārdu, piemēram, apgabaltiesa, atsauksme, dzimtsarakstu nodaļa, goda aizskārumš, ieruna, izpildu raksts, kratīšana, lietiski pierādījumi, mutisks, neslavas celšana, pavēste, rakstisks, spaidu darbi, vardarbība, ziņnesis u. c. Šajos gados A. Stērstem ir nodoms tulkot arī Homēra "Odiseju", par to viņš konsultējies ar K. Milenbahu, taču iecere palikusi neīstenota.

Strādādams advokatūrā, A. Stērste kļūst par patronu jaunajiem advokātiem J. Čakstem un J. Pliekšānam, kā arī citiem juristiem. Viņa lauku mājās Kauliņos Zaļenieku pagastā viesojas ievērojami kultūras darbinieki – M. Remiķis, J. Vītols, F. Brīvzemnieks, K. Valdemārs, K. Milenbahs, "Dienas Lapas" līdzstrādnieki. A. Stērste tiek ievēlēts arī par Jelgavas Latviešu

biedrības Rakstniecības nodaļas priekšnieku (1890–1894), bet pēcāk – par šīs biedrības priekšnieku (1902–1904). Periodikā viņš publicē rakstus par Latvijas agrārās iekārtas un baznīcas satversmes reformu jautājumiem. Jurisprudences zināšanas viņš liek lietā, darbodamies vairākās valdības komisijās, kurās apspriež lauksaimnieku vajadzības, – A. Stērste sagatavo zemnieku pārstāvjus Vidzemes un Kurzemes provinciālpadomēs – tiesību un statistikas jautājumos. Soda ekspedīciju laikā viņš kā advokāts aizstāv nemierniekus.

1913. gadā Parīzē iznāk izdevuma “*Annales des Nationalites*” Latvijas burtnīca, kam A. Stērste sagatavo rakstu “Agrārais jautājums latviešu zemē” (franču valodā). Šai sakarā atkal izvērsas viņa polemika ar Baltijas vāciešiem. 1914. gadā atsevišķā brošūrā iznāk plašāks apcerējums “Evaņģēliski luteriskās baznīcas tiesiskais un mantiskais stāvoklis Kurzemes guberņā” (krievu valodā), kurā A. Stērste uzstājas pret muižnieku privilēģijām (to piesūta arī valsts domniekiem).

Pirmā pasaules kara laikā Stērstu ģimene dodas bēgļu gaitās uz Krieviju. Kad 1918. gada pavasarī viņš atgriežas, „Kauliņi” guļ krāsmatās. Pārciestās likstas izrādās par smagām – A. Stērsti ķer trieka, viņš zaudē valodu un darbaspējas. 1921. gada 21. februārī apraujas darbīgais, pašatdevīgais mūžs. A. Stērste apglabāts Zaļenieku kapsētā.

Būdams jurists, A. Stērste arvien uzstājies kā atsevišķa cilvēka un visas tautas dabisko tiesību aizstāvis. Savā publicistikā viņš uzsver – valsti tikai tad var saukt par likuma pārvaldītu, ja cilvēkam dotas elementārās tiesības – tiesības uz labklājību, izglītību un tās kopšanu, pašapziņas sekmēšanu un sadzīves stāvokļa uzlabošanu, kā arī uz dzimtās valodas lietošanu valsts un izglītības iestādēs. A. Stērste nav profesionāls politiķis, nedz arī revolucionārs cīnītājs par tautas politisko atbrīvošanos, neatzīst šķiru cīņu – savu tautu, īpaši zemniekus, viņš vienmēr cenšas aizstāvēt ar likuma palīdzību, ar tiesiskiem līdzekļiem. Viņš labi apzinās, ka nedz tautas turību celt, nedz izglītības stāvokli uzlabot nebūs iespējams, ja latvieši neizkaros politiskās tiesības, ja netiks atceltas muižnieku privilēģijas un patronāta tiesības. A. Stērste pauž pārliecību, ka, šos uzdevumus īstenojot, visas tautas intereses stādāmas pāri atsevišķu šķiru interesēm. Viņš rosina latviešus cīnīties par līdztiesību ar dažāda līmeņa apvienību, biedrību, arī vietējās pašpārvaldes iestāžu starpniecību, aicina izmantot jebkādas politiskās pārstāvniecības iespējas, veidot sabiedrisko domu, polemikā ar politikajiem pretiniekiem meklēt pamatotus, uz statistiku balstītus argumentus. A. Stērstes daudzpusīgā darbība katrā ziņā uzskatāma par nopietnu ieguldījumu Latvijas valstiskās satversmes izveidē.

IZTEIKUMI

[..] viņš bija cieši saaudzis ar latviešu inteliģences centieniem pēc tautas sabiedriskās dzīves kuplināšanas, pēc dziļākas izglītības, pēc plašākām tiesībām.

T. Zeiferts

[..] pieminēdami savu zemnieku vēsturi, mēs pieminēsim Stērstu Andreju, kam zemnieku uzskata veidošanā piekrīt tik liela loma. Apskatīdami viņa darbību, mēs tajā neredzēsim nekā

abstrakta, filozofiska, nekā no tā, ko apzīmē ar modernu vārdu ideoloģija un kas bieži vien nav nekas cits, kā tukšas frāzes. Nē, mēs redzam praktisku politiķi, kas, praktiskā dzīvē stāvēdams un savas lielās zināšanas un savu aso loģiku darbā laizdams, mēģina zemniekiem visos gadījumos kaut ko konkrēti labu darīt.

E. Virza

Cēls ir kādas idejas sasniegums, bet vēl cēlāks tas sagatavošanās darbs, kas droši ved tai pretim. Šādu darbu bij uzņēmies Stērstu Andrejs, uztaustīdams un nostiprinādams tos pamatus, uz kuriem droši varēja pacelties valsts ēka: "Tev, tev viņa ziedošās domas, nākamā ziedošā Latvija!"

E. Stērste

Kā sabiedriska cilvēks Stērste dzīvi interesējās par mūsu vispārības lietām un, cik es zinu, līdz mūža galam sila par savas jaunības nacionāliem centieniem.

Līgotņu Jēkabs

Cienu Jūsu tēvu kā vēsturisku personu un savu valodas skolotāju.

Rainis vēstulē E. Stērstei

DARBI

- Kopoti raksti / Stērstu Andrejs; red. E. Stērste. – R.: Zemnieka domas, 1935.
- Правовое и имущественное положение евангелическо-лютеранской церкви в Курляндской губернии. – 1914.
- Tautība, baznīca, valsts // Balss. – 1882. – 12.–13. nr.
- Sataisisimies savas tiesības aizstāvēt // Latvija. – 1910. – 65. nr.
- Vairāk saprašanās, vairāk dzīves gudrības // Latvija. – 1912. – 7. nr.
- Mūsu agrārās vajadzības. I–V // Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 5., 8., 10., 12., 16. nr.
- Luterāņu baznīcas reformas lietā. I–VIII // Dzimtenes Vēstnesis. – 1913. – 62., 68., 73., 79., 80., 84., 86., 89. nr.
- La question dans les Pays Lettons. Annales des Nationalites. – 1913. – mai-juin. – p. p. 251–255.
- Vairāk pašcieņas! // Dzimtenes Vēstnesis. – 1914. – 300. nr.

LITERATŪRA

- Kaudzītes Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – Cēsis–Rīga, 1924. – 2. sēj. – 221.–232. lpp.
- Stērste E. Stērstu Andreja dzīve un darbs // Stērstu Andreja Kopoti raksti / Red. E. Stērste. – R.: Zemnieka domas, 1935. – 5.–31. lpp.

Virza E. Stērstu Andreja piemiņai // Turpat. – 32.–38. lpp.

Gudriķe B. Andrejs Stērste // Latviešu literatūras vēsture. – 2. sēj. – R., 1963. – 789.–795. lpp.

Žigure A. Stērstu Andrejs // Skolotāju Avīze. – 1989. – 8. martā. – 8. lpp.

TAUTĪBA, BAZNĪCA UN VALSTS (1882)

“Ztga f. St. u. L.” savā 59. numurā pienācīgi apspriež laikraksta “*Baltische Monatschrift*” 2. burtnīcā iespiesto mācītāja F. Luthera k. rakstu, jeb kā šī avīze saka: “pie konservatīvām baznīcas durvīm skaļiem sitieniem piesisto F. Luthera mācītāja tēzi: – Nacionālisms, kā mūsu baznīcas un valsts kārtības ienaidnieks. –” (Ar “nacionālismu” iezīmē ne vien tautisku jautājumu, bet arī kaislus, aklus tautiskus centienus, ko latviski varētu izteikt ar vārdiem “tautelība”, “tautiski centieni”).

Cik pareizi un cienīgi prot spriest Luthera mācītājs par mūsu tautisko jautājumu, par to lai liecina viņa paša šē īsumā atstātais raksts. Viņš saka:

Mūsu, latviešu un igauņu, tautisko centienu kodols esot, liegt un nopostīt visu to, kam tiesība pastāvēt. Kad nu šie centieni dibinoties tikai uz citu tautu savādību neciešanu un noliegšanu, tad arī pie pašu tautas tādi centieni varot darboties, tikai noārdīdami. Nacionālisms ne vien noliedzot svešai tautai viņas vēsturiski un morāliski nodibinājušās tiesības, bet arī savu tautu atturot no svešu tautu kultūras. – Luthera mācītāj! Ko tautiskie centieni tad ir nopostījuši? Kāda iespēja tiem nopostīt visu, kam tiesība pastāvēt? Kur ir nicinātas citu tautu savādības? Kādi jums pierādījumi? – Nekādu! Tik vārdus jūs kravājat – to jūs gan protat. Ko jūs, Luthera mācītāj, turpmāk trīecat par vēsturiski un morāliski nodibinājušām tiesībām, ir nieki – tik likums nodibina tiesības, bet ārpus likuma ir tik parašas, aizspriedumi u. t. t., ko Jūs te saucat par tiesībām. Pie mežonju tautām gan ir tādas tiesības. Pēc Luthera mācītāja domām, nacionālisms esot vispāri dzišanās savu pašu tautu celt godā, citām tautām par skādi. – Atkal aplami domā Luthera mācītājs. Ja noskatāmies uz Eiropas tautu kultūras ceļu un salīdzinām viņu tagadējo attīstības stāvokli ar to, kādu tās ieņēma pirms vairāk gadu simteņiem, tad noskārstam, ka visas šīs tautas dzinušās godā celties un tiešām augstu cēlušās. Tas pats mums jāliecina par Amerikas un dažām citu pasaules daļu tautām. Turklāt ievērojam, ka visām šīm tautām vienlaicīgi uzzeļ kultūra, uzplaukst brīvība un vairojas turība. Kam tad nu ir skāde? Nevienam. Tāpēc arī nevienai tautai nav jābaidās no skādes, ja latvieši paceļas uz augstāka stāvokļa. Turpretim sadzīves un saimniecības mācības rāda, ka citām tautām no tā gaidāms liels labums, kad kāda tauta top turīgāka un vairāk izglītota. Tāpēc Luthera mācītāja domas liecina vienīgi, ka viņš vēl pārāk jauns spriest par tautu sadzīves lietām; viņam pirms vēl jāiepazīstas ar tām. Tad Luthera mācītājs ņemas bargi nosodīt tautiskos centienus, tāpēc ka tie samaitānot tautas sirdi. Skolās tautas vadoņi gribot prātu vien attīstīt, bet liedzot sirdi kopt. Viņiem esot vienalga, vai sirds tiekot nokauta un raksturs samaitāts, vai nē. Kad tik jo augsti varot pacelt tautisko karogu,

¹ Zeitschaft für Stadt und Land (red.).

tad šķietoties kultūrā tālu uz priekšu gājuši; jo ko gan citu apzīmējot cenšanās tautas skolā ap-robežot ticības mācību svaru, kad Jūs gribat, lai sirds aprij prātu? – Atbildat, Luthera mācītāj, vai tur nav jāpretojas, kad Jūs gribat, lai skola tikai sagatavo uz dievgalda mācību? Skola nebūt nav garīga iestāde vien, bet arī laicīga. Skolas uzdevums ir tikai likt veselīgu pamatu ticībai un tiklībai, kas nav vis panākams caur lielu apkraušanu ar ticības mācībām, bet gan caur prātīgu mācīšanu. Luthera k., Jūsu prasījums ir tikpat vienpusīgs, kā kad kāds domātu skolās ticības un tiklības nemaz nekopt. Bet kas tā vēlas? Ne bērnu vecāki, ne skolotāji, ne tautas vadoņi tā negrib. Tāpēc tāds Jūsu apgalvojums ir pilnīgi netaisns. Gan mēs vēlamies, lai taptu ievērots tas derīgākais mērs, un šai ziņā meklējam priekšzīmes pie mūsu vācu skolām pilsētās, jo tās, kā dzīvī izrādījies, iet īsto ceļu. Tāpēc arī mēs pieslienamies labāk pie šo skolu priekšzīmes, nekā pie Jūsu greizajiem padomiem. – Ja nu Jums būtu tiesa, ka tautas sirds ir sabojāta, tad Jums, Luthera mācītāj, savā acī jāmeklē balķis, jo tad Jūs neesat savā augstā amatā sirds kopšanas uzdevumu izpildījuši dedzīgi un sirsnīgi, bet tikai āriģi. Vai Jums tas vairs nav zināms, ka tautas sirds, kad viņu nekopj, paliek auksta? Mēs saprotam gan, ka Jums, ar tautiskā jautājuma studēšanu nodarbojoties, maz atliek vaļas nodoties sava istā amata kopšanai. Tad nebrināties, ka augļi varētu gan būt tādi paši, kādi Jūsu darbi. – Bet, paldies Dievam, Jūs melšat niekus. Tautas sirds nav vis samaitāta; tā vēl viscauri vesela. Tāpēc griežaties, Luthera mācītāj, pie sava arkla un neskatāties atpakaļ.

Turpmāk Luthera mācītājs stāsta, it kā kādu jaunu, mums līdz šim paslēptu lietu, – ka garīdzniecība un muižniecība esot bijušas nodomājušas kopt skolā ne vien prātu, bet it īpaši sirdi. – Kas to liedz? Un ir mēs to pašu vēlamies, tāpēc arī gribam, lai vācu vokābuļu kalšanai, šim vokābulisma laikmetam mūsu skolā reiz būtu gals, ka varētum sekmīgāk kopt sirdi un prātu. To Jums, Luthera mācītāj, gan vajadzēja saprast, ka še ir strīdus par to, kurš ceļš ir tas labākais priekš sekmīgas sirds un prāta kopšanas, bet netiek runāts par sirds kopšanas noliegšanu.

Turpmāk Luthera mācītājs runā: Latviešu vadoņi gribot skolu no baznīcas atsvabināt. Vai gan esot no tā kāds labums gaidāms? Līdz šim nevarējuši baznīcai nekā vairāk pārnest, kā "laužu aptumšošanu un dumināšanu", bet mūsu provincēs tomēr esot izglītības stāvoklis augstāks, nekā Iekškrīvijā. Te mums jāvaicā, kāpēc gan Jūs, Luthera mācītāj, meklējat piemēru Iekškrīvijā, kur tautas skolas patlaban tik sāk celties? Meklējat Vakareiopā, tad noģidīsiet tūliņ, ka izglītība tais zemēs vājāka, kur skolas garīdznieku rokā; tad arī redzēsiet, ka neviena valsts vairs nedomā tiem nodot skolas, bet gan atņemt. Tas nav noliedzams. –

Prātīgiem latviešiem Luthera mācītājs dod padomu, lai tie draudzētos ar vāciešiem un strādādot ar tiem kopā. Svētīgas sekmes tad esot gaidāmas, kad ikviens darot to, uz ko tas radīts, tāpat kā to darot dažādie miesas locekļi pie cilvēka veselības uzturēšanas. – Gluži pareizi, bet tikai Jūs, Luthera mācītāj ar domu biedriem, allaž gribat būt tas vēders un mēs lai esam tās rokas. Bet esat Jūs tās rokas un mēs būsim vēders, tad dzirdēsīm, kādu padomu Jūs dosat. Jūs mācat līdz ar nel. Bankavu, ka latvieši ir radīti priekš malkas ciršanas un ūdens nešanas; bet tie sasodītie jaunlatvieši pret Jūsu gudro mācību. Tie nebēdnieki, kā liekas, Jums dara lielu skādi? Jūs gan jau augstāk pieminējat to skādi, kas citām tautām ceļoties, kad viena tauta gribot ieņemt augstāku

stāvokli; bet nekaitētu, kad Jūs, Luthera k., to sīkāk uzdotu, piem., caur statistisku pārskatu par Jūsu un viendomnieku sāņu ieņēmumu mazināšanos u. t. t. Jūs taču saprotat, Luthera k.?

Luthera mācītājs bez šīs skādes zin tautiskiem centieniem pārmet vēl nopietnākus ļaunumus. Viņš jautā: Kā lai nevajājot tautisko centienu, kad redzot, ka draudzes locekļi uz mācītājiem šaujot ar revolveriem, kad muižnieku un labāko zemnieku mantas aizejot caur liesmām?

Tas esot viegli izskaidrojams, ka tā tautisko centienu vaina, ja ņemot vērā, ka latviešu un igauņu tautiskā prese ar to vien visvairāk nodarbojoties, lai iz ļaužu sirds iznīcinātu cienīšanu pret baznīcu, skolu, likumu un likumīgu valdību. Arī Dieva mierā aizgājušais zemes Tēvs esot kritis caur nacionālistu roku. – Vai Jūs, Luthera kgs, nemaz nenojēdziet, cik netaisns denunciantis mūsu patriotiem Jūs esiet ar savu “izglītoto sirdi”?! Te nav vajadzīgs kāds pretpierādījums, jo visiem zināms, ka latviešu tautiskie laikraksti, līdz ar īstiem patriotiem, nesaudzīgi nosoda dedzinātājus, uzbrucējus un slepkavas. To viņi skaidri pierādījuši, kad vien tiem nācās runāt par tādām lietām; bet tikpat skaidra lieta arī tā, ka mūsu zemē padarītiem noziegumiem, kurus Luthera kgs uzkrāj tautiskiem centieniem, cēlonis meklējams personiskā nedraudzībā starp ļaundariem un viņu upuriem. Cik netaisns soģis Luthera kgs par tautiskiem centieniem, to pierāda tas, ka aizdedzinājumi pie mums uz laukiem nevis iet vairumā, bet mazumā, ja atskaitām pašaidedzinātājus, kuri, ēkas augsti apdrošinājuši, dzenās pēc nepelnītas algas caur uguns apdrošināšanas biedrības atlīdzinājumu. Tāpat arī nemaz vēl nav izskaidrots caur tiesas izmeklējumu, kas un kāpēc ir šāvis uz Kanapējas mācītāju, un vai pavisam ir šauts vai nē, bet Luthera mācītājam spriedums jau gatavs: ļaundaris ir bijis kāds igauņu patriots. Bet redzat, Luthera mācītāj, sīkas zādzības, īpaši zirgu zādzība, gan augtin aug uz laukiem, un tas pierāda ne vien to, ka lauku policija vāja, bet īpaši to, ka ļaužu turība arvienu slikt zemāk, jo kriminālistikas ziņas to liecina skaidri, ka līdz ar nabadzību vairojas noziegumi pret īpašumu. Kā vaina tā ir, ka pie mums nabadzība vairojas? Laikam gan nav tautisko centienu vaina, jo viņi taču virzās ar lielu dedzību uz tautas labklājības celšanu.

Turpmāk Luthera mācītājs saka: vēl gan esot kāds pulciņš labi domājošu latviešu un igauņu, kas priekš tautiskā Baala neesot savus ceļus locījuši, bet vēl cienot mācītājus un muižniekus, lai gan pēdējā laikā vairs nestāvot zem muižnieku tiešas varas. Tiesa gan, tā mums jāliecina, ka Latvijā atrodas vēl “labi kungi” un “labi mācītāji”, un viņus ciena ne vien viņu pagasta vai draudzes locekļi, bet arī visi latviešu patrioti un tautiskie laikraksti, kas jau dažu labu “kungu” un mācītāju tik labā ziņā vien pieminējuši.

Šiem labi domājošiem latviešiem Luthera mācītājs sauc ar spēku, lai viņam pakal ejot kautiņā pret mūžīgo ienaidnieku – tautiskiem centieniem, kuri tikojojot tautai klaji atņemt viņas vissvētākās mantas, kuras vien tai ir: “Nolaupīt viņai ticību un mīlestību, kārtības un taisnības saprašanu un sagānīt tos iestādījumus, kuri šo svētumu sargi: baznīcu, skolu, valsti.” Ko gribot gan tai vietā nostādīt? Vai būšot iespējams caur likuma paragrafiem to sasniegt, ko tagad labprātīgi darot mīlestība. Un ja arī tas būtu bijis domājams, ka caur likuma spaidu varētu nodibināt kādu tiesību stāvokli, – vai tad gan esot brīvai tautai cienīgāk, savu darbību likt noteikt piespiedīgiem likumiem, nekā pēc sirds pārlicības stāties zem dievišķas un cilvēciskas tiesības? – Mums te jājautā: kura ir tā brīvā tauta, par kuru Luthera mācītājs runā? Latvieši nē – un tiem vajadzīgi

likumi, uz kuriem atsaukdami, varētu aizstāvēt savas tiesības. Ikvienu, kas ņemsies mums iestāstīt, ka likumi lieki un tos var atlīdzināt ar "sirds pārlicību", mēs ieraugām par pastāvošās valsts kārtības ienaidnieku. Ne bez sirds pārlicības būs aizdedzinātas tās muižnieku un pagastu vīru mantas, par kurām Luthera mācītājs stāsta. Tas rāda, ka katrreizēja sirds pārlicība, kā ļoti staipīgs sajēgums, nav nekas cits, kā iegriba (*Willkür*). Ja p. p. Luthera kgam būtu atļauts darīt pēc sirds pārlicības, tad gan visiem latviešu un igauņu patriotiem būtu no viņa jādreb, – bet tie vēl stāv droši likuma patversmē, kurš tiem atļauj aizstāvēt savas tiesības un, zem zināmiem nosacījumiem, izteikt savas domas par vajadzīgām reformām. Tāpēc arī latviešiem nav bailes, īpaši no Luthera kunga kara saucieniem. Latviešiem gan ir nopietnāki un varenāki pretinieki, kam ne vien sirds, bet arī prāts. – Luthera kgs mums pārmet visa tā noārdīšanu, kam tiesība pastāvēt, un pats ņemas noārdīt visa pastāvošā pamatu – likumu. Aiz šīs likuma noliegšanas slēpjas 1) Luthera kga vēlēšanās, iecelt spēkā agrāko laiku patriarchālisko dzīvi, kur varēja darīt pēc "sirds pārlicības" un nebij ne priekš viena likuma jāatbild, un 2) viņa bailes no gaidāmām reformām, pēc kuru ieviešanas arvienu vis nevarēs darīt pēc savas "sirds pārlicības".

Priekš beigām Luthera kgs dod vācu literatūrā salasītiem krikumiem garu pārspriedumu par Iekškrīevijas kopīgu zemturību, ko ievada Dieva mierā dusošais Aleksandrs II, un nāk pie tā gala sprieduma, ka caur to Krievijā esot likts pamats komūnismam un nihilismam.

Beigās viņš vēl uzaicina latviešus un igauņus stāties viņa pusē cīņā pret tautiskiem centieniem kā mūsu baznīcas un valsts kārtības ienaidniekiem.

Tāds ir tas gara nabadzības svētītais pods, ko jaunais reformātors piesola saviem kara biedriem līdzās uz karu, it kā burvja zizli pret domāto ienaidnieku. Neviens līdz šim vēl nebij ņēmis tik negēlīgi zaimot, nomēdīt, aizpelt un dubļiem nomētāt latviešu un igauņu tautiskos centienus un viņu reprezentantus. Tāds atbaidīgs ļaunums, tāda spītīga nicināšana ložņā ik pa kuru rindiņu!

Bet, gods Dievam, tas ļaunais dzelons, kurš tīko mums pāršķelt pašu sirdi, nav mums kaitīgs, jo viņš, kā daždien no meliem salipināts, lūst, mūs neievainojis, un mēs, atkal apmierinājušies, ejam ikviens pie sava darba un vēlām pēc labākās sirdsapziņas sekmes saviem tautiskiem censoņiem viņu darbos, gan zinādami, cik tiem rūp skolas lietas uzplaukšana savā labākā nozīmē, cik stingri tie sargās paši un neļaus citiem aizskārt neviena tautas svētuma, īpaši viņas tiklības un ticības, pat dažus mācītājus skubinādami, lai tie pārāk ar citām lietām, kā politiku, nodarbodami, nenokavētu sava augstā uzdevuma – kopt tautas sirdi; cik augstā cieņā tiem valsts, likumība un valdība, no kuras vien sagaidāma visu cerību izpildīšana un vajadzību apmierināšana; cik draudzīgi tie satiekas ar vāciešiem, kuri izpilda mūsu taisnīgos prasījumus. Tāpēc arī pie šā kauna dokumenta vācu literatūrā ilgāk nekavēdami, pāriesim uz vācu avīzes "Ztg. f. St. u. L." apspriedumu.

"Ztg. f. St. u. L." par Luthera mācītāja rakstu spriež šādi:

Luthera mācītājs neesot licies vadīties no taisnības un mīlestības gara, bet tik no liela naida, kad uzaicinājis latviešus un igauņus savu "ienaidnieku" iznīcināt. Ko vien ļauna zinādams, tas esot sagrābstījis šur tur, gan tuvumā, gan tālumā un uzkrāvis tautiskiem centieniem. Nevajagot vis viņus noķengāt, bet rādīt, kas pārmetams tai "tauteliskai" rakņāšanai, kas nē. Visu mūsu

tautisko centienu satvars esot: sekmēt un kopt latviešu un igauņu labklājību (turību), izglītību, pašapziņu un sadzīves stāvokli un pilnīgi attīstīt latviešu un igauņu tautas īpatnīgo dabu. Veselīgiem tautiskiem centieniem, kam tiesība pastāvēt, šis pamats esot kopīgs ar nacionālistiskiem jeb tautiskiem centieniem. Starpība esot tikai tā, ka veselīgie tautiskie centieni paliekot pie sava uzdevuma un to sekmējot, bet tauteliskiem jeb Jaunlatviešu un Jaunigauņu centieniem šis uzdevums esot tikai līdzeklis, ar ko sasniegt citu nolūku, proti: iegūt politiskas tiesības, pat kundzību politiskā laukā un sadzīvē. Šo kopību sajūtot arī veselīgo tautisko centienu aizstāvji, tāpēc nebūtu bijis prātīgi, ja šie mērenie latvieši un igauņi no saviem noklaidušiem brāļiem atteiktos un to darbiem pretotos, jo, tā darīdami, paši varētu tapt no tautas uzlūkoti par atkritējiem. Tāpēc arī būtu bijis tiem, kas pagājušā gadā izstājušies no igauņu literāriskās biedrības, tagad tanī atkal jāiestājas, īpaši kur zudis svarīgs personisks iemesls (proti, caur Jākobsona nāvi).

Turpmāk šī avīze spriež: Luthera mācītāja partejiskais stāvoklis parādoties iekš tā, ka tas saviem "ienaidniekiem" pārmetot visādus grēkus, ko tie gan pa lielai daļai pelnot, bet turpretim gluži aizmirstot izmeklēt, vai Baltijas vācieši, pret kuriem šī noķengātā tautiskā aģitācija esot virzīnāta, no savas puses esot gluži bez vainas.

Kad F. Luthera mācītājs turpmāk sakot, ka tautiskie centieni karojot pret ticības mācībām, kā tautu skolu pamatu, tad esot jāprasa, vai tur neesot vainīgi personiski iemesli? Ienaids pret vāciešiem mūsu zemē nemaz neesot tik liels. Svarīgākie latviešu partijas vadoņi esot izskaidrojuši, ka šie neliedzot vācu tautības tiesību, bet tik gribot savai tautai izkarot vienādas tiesības. Luthera mācītājs pārmetot, ka tautiskie centieni "noliedzot visu to, kam tiesība pastāvēt", bet pats atkal cita nekā nedarot, kā tikai noliedzot tautiskos centienus. Nevis noliegšana te varot līdzēt, bet likumīgu tautisko vēlēšanos apmierināšana darbiem. Kad vācieši ne vien to rādišot, ka protot noķengāt, bet arī apmierināt taisnīgus tautiskos prasījumus, tad iemantošot kopīgas dzimtenes labā latviešu un igauņu mēreno dēlu sirdis un tad tikai vairs nebūšot vietas, kur atsperties mūsu tautiskai aģitācijai; tak še nelīdzot vis vārdi, bet tikai darbi.

Tādā kārtā ir vācu avīze ceļ bruņas pret Luthera mācītāja domām mūsu tautiskā jautājuma lietā. Šis Luthera mācītāja domas mums arī maz ievērojamas, jo aplamība paliek aplamība, lai viņu vai slavē, vai peļ. Svarā mums tas, ko izsaka vācu avīze pati par mūsu tautisko kustēšanos. Un viņa atzīst, ka likumīga un taisnīga ir mūsu cenšanās sekmēt un kopt latviešu un igauņu labklājību, izglītību, pašapziņu un sadzīves stāvokli, un pilnīgi attīstīt latviešu un igauņu tautu īpatnīgo dabu. Lai gan še mums atzīst pašas elementārās jeb pirmatnīgās tiesības, kuru netrūkst nevienam cilvēkam likumu cenošā valstī (*Rechtsstaat*), tad tomēr mums, latviešiem, jāpriecājas īpaši tāpēc, ka šiem vienkāršiem, pirmatnīgiem sajēgumiem sadzīvē tomēr dziļāka nozīme, nekā mums līdz šim bij atļauts iedomāties. Aplūkosim šos sajēgumus sīkāk:

Ja cenšanās sekmēt un kopt mūsu labklājību ir likumīga, tad arī likumīgi un taisnīgi visi mūsu prasījumi, lai tiktu iznīcināti tie šķēršļi, kas nenovēršami aiztur labklājības uzplaukšanu. Citiem vārdiem, latviešam ne vien brīv labot zemes apkopšanu, lopu audzēšanu u. t. t., bet arī atļauts uz visām pusēm veicināt industriju un tirgošanu, ietaisīt fabrikas, dzirnavas, bodes u. t. t., brīv prasīt, lai zemes nastas taptu izdalītas vienmērīgi uz visu zemi, lai ikkatrs būtu pilnīgs kungs savas dzimtās zemes robežās un lai zemes īpašuma tiesības būtu skaidri noteiktas

likumā; beidzot arī, lai ikvienam nastu nesējam būtu tiesība pie zemes nastu izdalīšanas uz visu zemi un pie to pareizas izlietošanas. Viss tas pieder pie labklājības veicināšanas.

Ja izglītības sekmēšana un kopšana likumīga un taisnīga, tad mums nevar liegt celt skolas, tās apgādāt un tām ieņemt derīgus skolotājus. Citiem vārdiem, skolas lietas pārvaldīšanai vajag nākt tā rokās, kas rūpējas par viņas veicināšanu. Ja viens lietu kopj un otrs pārvalda, tad tā ir nenormāla jeb greiza lieta. Šo vērā ņemot, arī skolotāja atlaišana stāv to pašu rokā, kam skolas lieta rūp visvairāk. Kad nu izglītības ziņā mums baznīca nav mazākā svarā par skolu, tad arī mācītāja pieņemšana vai atlaišana nevar notikt bez draudzes gribas, citiem vārdiem, baznīcas patronāts ir pretīgs izglītības lietai. Tāda pati tiesība mums pie lauku biedrību, kā mūsu izglītības veicinātāju, uzturēšanas.

Ja turpmāk pašapziņas sekmēšana likumīga un taisnīga, tad vispirms mūsu valodai ierādāma pienācīga tiesība baznīcās, skolās, tiesās un citās vietās, kam mūsu zemē vispārīga nozīme, un šo vietu amatus nevar izpildīt neviens, kas pienācīgi neprastu mūsu valodas.

Ja mūsu sadzīves stāvokļa sekmēšana likumīga un taisnīga, tad arī likumīgi un taisnīgi ir tie prasījumi, lai tiktu iznīcināti visi kavēkļi, kas tagad tautu notur zemā sadzīves stāvoklī, tas ir, lai ne vāciešam, ne latviešam nebūtu nevienas tādas tiesības, kas nepieņemama vai latviešam, vai vāciešam. Tas zīmējas uz politisko un nepolitisko tiesību vienādību.

Tāpēc mūsu zemes goda un uzticības amatos ieceļami tikai tādi vīri, kas šo vietu cienīgi, neraugoties uz tautību.

Ja mūsu tautas īpatnīgās dabas attīstīšana likumīga un taisnīga, tad arī nepieklājīgi ir traucēt šīs īpatnīgās dabas izrādīšanos darbā. Pieminēsim tikai, ka aplama ir latviešu tautas dziesmu nicināšana, tautas nodabīgas sadzīves (kā kāzas, kristības u. t. t.) tikumīga notiesāšana u. t. t.

Lūk, skaidri saprotot, visu šo vācu laikraksts atzīst par mūsu likumīgu un taisnīgu cenšanos un nolūku.

Mēs nedomājam, ka vācu avīze būtu tikai tukšus vārdus runājusi, domādama atstāt šos mūsu likumīgos un taisnīgos prasījumus uz papīra vien. Lai nu atbild vācu avīze, ko esam jebkad vairāk prasījuši? Viņa pati īsumā nostādījusi mūsu prasījumu programmu; šimbrīžam mēs vairāk neesam prasījuši, nedz vairāk prasām. Gan viņa piemin, ka dzīšanās pēc politiskām tiesībām, īpaši tiesību vienādības, esot aplamas; bet, labi pārdomājusi, viņa gan atzīst, ka, šo mūsu prasījumu liegdama, pati runā sev pretim. Jo, kā lai mēs augstāk paceļam savu sadzīves stāvokli, kad mums politiskas tiesības nepieņemamas? Ko līdz mums dzīties pēc izglītības, kad pašā sadzīvē nava darba lauka? Kā lai veicinām savu labklājību, kamēr mums tikai tiesība turēt ragus? Vai tiešām mums, politiskām tiesībām neizriekotiem, ir iespēja, pienācīgi aizstāvēt savus labumus? Ceram, ka arī "*Ztg. f. St. u. L.*" to sapratis un atkāpsies no savām nepareizām domām, īpaši to vērā ņemdama, ka mūsu prasījums likumīgs un taisnīgs.

Otra lieta, par ko no sirds priecājamies, ir "*Ztgas f. St. u. L.*" taisnprātība, vienas un otras pušes vainas atklājot, kas padarītas mūsu tautiskā cīņā. Latviešiem viņa pārmet uzbrukumus un skarbumu vārdos, bet arī vāciešus neatron nevainīgus. Viņa vaicā saviem vāciešiem: "Vai esam allaž mūsu laiku vajadzības sapratuši? Vai esam allaž saudzējuši mostošās tautiskās apziņas vairīgo sajūtību? Vai esam visi sapratuši to anachronismu (nesaderību ar šo laiku apstākļiem), kas

vēl šo baltu dienu atronams pie vāciešiem viņu pilnīgās kundzības apziņā? Vai nevarēja mūsu bezmērķīgais kultūras lepnums un rāsas augstprātība šur tur, kā protams, modināt spītību un riebumu?”

Tiešām, tā jājautā katram godīgam vācietim un jāatbild: “Jā, jā, jā!”

Kopotī raksti. – R., 1935. – 337.–343. lpp.

VAIRĀK SAPRAŠANAS, VAIRĀK DZĪVES GUDRĪBAS! (1912)

Vēl šur tur skan Ziemas svētku atbalsis: miers virs zemes, un cilvēkiem labs prāts, – kad atkal un atkal jācilā vecu vecais jautājums, vai mums pašiem tiešām nav iespējams labāk saprasties, beigt reiz savstarpējās ķildas, kuras mums liedz ieņemt sabiedrībā to stāvokli, kāds mums pienākas. Izgaist miera skaņas. Vienīgais jaunā gada sveicinājums mums vispārības labā var būt: “Uz labāku saprašanos!” Mūsu nevienprātība var drīz palikt par parunu: “Nevienprātīgi kā latvieši.” Par godu mums tas nevar nākt, bet kaitēt tas kaitē milzīgi ne vien mūsu makam, bet arī mūsu viskopības nozīmei, ja neapmierināties ar arāju bara palamu, bet pretendējam uz tautas nosaukumu. Pirms 1905. gada notikumiem mums bija daudz vairāk vienprātības, nekā tagad. Tad vēl bijām tauta; tagad esam gandrīz tikai šķiras, kuru uzdevums, pēc dažām teorijām, citai citu apkarot. Pie šīs šķiru cīņas vainīgi nevis mazie brāļi, bet tiešām paglītotie, pat izglītotie latvju dēli. Šķiras un šķiru plaismas tika mākslīgi radītas ar Marksa teoriju palīdzību tur, kur to nebija. To attiecinu sevišķi uz lauciniekiem, kur tiklab mazie darba devēji, kā ņēmēji bija viena darba darītāji, vienas maizes ēdēji. Arī pilsētās attiecības nebija neko ļaunākas, jo ikviens, kas no laukiem ienāca, bija priecīgs, ka atrada darbu un maizi pie kāda turīgāka savējā, kamēr pats ieguva lielāku rocību un “uzkūlās uz augšu”. – Te piepeši uzklīda ārzemju nabadzīgo ļaužu parole uz “visu zemju proletāriešu apvienošanos” pret buržuiem, kuriem tika pieskaitīti visi tie, kas kaut ko var saukt par savu. Atskanēja kara saucieni par izsūcējiem un izsūktiem, kuru iznākums ir visu tautas spēku saskaldīšana divos it kā naidīgos pulkos – buržujos un proletāriešos. Šīs mākslīgi radītās šķiras, diemžēl, pastāv vēl joprojām, kaut gan šur tur savu asumu jau zaudējušas. Tāds asums zūd arī joprojām. Bet vai nav pienācis laiks, ka tam mūsējo starpā jābeidzas galīgi? Liekas gan! Pie tam visai jaunajai rīcībai būtu ievēlams tapt apstākļiem piemēriņākai tanīs aprindās, kur tā sākusēs, t. i., inteliģentajās, ja viņas tikai spēj apsvērt to, ka Marksa teorija kā tāda, bez radikālām modifikācijām, nekad nebūs dzīvē izvedama tāpēc, ka tā runā pretim visu dzīvo būtņu pastāvēšanas pamatam – cīņas eksistences (pašuzturēšanās) dēļ. Metīsim tomēr gudrošanu šinī ziņā pie malas, piemetinādami, ka Marksa teorijas jau sāk revīdēt paši viņu agrākie piekritēji viņu dzimtenē – Vācijā. Tie, kas pareizi saprot Marksa mācību kodolu, nešaubās, ka tām liela nozīme tālā, tālā nākotnē, kad visas pasaules dzīve būs ievirzīta citās sliedēs, pēc veselas rindas veselīgu sabiedrisku reformu, kā progresīva nodokļa ieviešanas no ienākumiem un mantojumiem, pārtikai vajadzīgo priekšmetu atsvabināšanas no jebkādiem nodokļiem u. t. t. Viss tas var notikt pēc dažiem gadu simteņiem. Vienas personas progress nebūt nav salīdzināms ar kādas tautas vai visas pasaules progresu, kurš iet ļoti lēniem soļiem

uz priekšu, kamēr atsevišķas personas aizsteidzas gadu simteņus uz priekšu. Bet neviena valsts nerēķinās ar tādiem atsevišķiem ekstrēmiem, kā arī necieš tādas parādības, kuras pastāvošos jeb valdošos apstākļos nav dzīves spējīgas.

Par visu šo runāju tikai tādēļ, ka mums nav iemesla šķīroties to ideālu dēļ, kuru realizēšana varbūt notiks neparedzamā nākotnē, varbūt pēc gadu tūkstošiem. Bet cilvēka mūžs ir, ja daudz, 70 gadu (Dāvida dziesma, 90, pants 10). Cik daudz jaunāku, labāku teoriju pa šo plašo laikmetu nevar rasties, pret kurām Marksa teorijām būs jāatkāpjas pie malas! Un tādu nākotnes sapņu dēļ mēs naidojamies, cits no cita atšķirdamies kā mūžīgi ienaidnieki. Mēs dzenamies pakaļ pasakainam baltajam briedim, par kuru droši zinām, ka to nepanāksim, bet ļaujām pelēkiem garaušiem apgrauzt mūsu ābeles, kas mums atnestu labumu, un šos negūstām. Kur te dzīves gudrība? Šo vērā ņemot, mums pienākas pārdomāt jautājumus, kurus patlaban sajūtam sevīm kā slogu, un tāds ir mūsu tagadējā nesaprašanās. Mēs uzlūkojam cits citu par ienaidnieku, kamēr patiesībā esam draugi. Līdz šo baltu dien patiesībā ejam vienu ceļu, cits citu pabalstīdami kā savējos, un nekāda propaganda nepanāks pie turīgākās šķiras to, ka tā savam mazākam brālim nebūtu palīdzīga pacelties augstāk. Tas arī visai dabīgi. Visi mūsu vectēvi bijuši dzimtļaudis. Ja kādam viņu dēlam vai dēla dēlam laimējies sasniegt sadzīvē labāku stāvokli, vai tas tālab apskauzams? Gluži otrādi. Tam jāpalīdz savus radus, kaimiņus celt sev līdz uz augšu. Tā tas arī notiek. Kādi tie buržuji? Neskatīsimies uz izņēmumiem, kādi atrodam visur. Kādi tie aristokrāti, kādi buržuji, kādi proletārieši? – Par aristokrātiem mēdz pie mums uzskatīt tos, kam pie rokas plašāki naudas līdzekļi. Nu, lai Dievs dod, ka mums tādu būtu jo daudz, jo kas tad lai ceļ Burtnieku pilis, daudzās meiteņu skolas ar augstāku mācības kursu, uztura tautas muzeju u. t. t., ja ne šie? – Turība nav mazāk vērtējama par izglītību. Tās abas ir dviņu māsas, kas viena otru pabalsta un veicina.

Ko redzam tagad? Šie paši mūsu tautas brāļi stāv cits citam pretim, šķirās dalīti, teorētiski sagatavoti cits cita apkarot un uzvarēt. Slavena cīņa! Būtu klaji jāsaka: "kauns mums", ja nebūtu no svešiem par to jākaunas. Un tomēr tā ir. Vai nav kauns, ka vidzemnieki sev neievēlēja neviena valsts domnieka, vai nav kauns, ka kurzemniekiem tādu deva muižnieki, kamēr to varēja ievēlēt paši, vai nav kauna, ka visās mazākās pilsētās pie pašvaldības stūres nāk latvieši, kamēr Rīgā latvieši sēd nomalis? – Kur visam tam iemesls? – Neesam vēl mācījušies saprasties. Jāiznīdē un jāiznīcina galīgi tā iedoma, it kā turīgākais latvietis būtu mazturīgākā dabīgs ienaidnieks. Šāds ienaidis mākslīgi iepotēts un tam, kā nedabīgam, jāiznikst jo drīz.

Kā jau teicu, mums nav vēl nekādu dabisku šķiru. Ja vienam otram palaimējies uzcīnīties augstāk, tā nav tautas nelaime, bet laime, kādu novēlam visiem citiem un kāda būs vēl daudz, jo daudziem panākama, ja rikosimies vienkopu. Visu mūsu tautas šķiru solidaritāte vēl pastāv joprojām. Tāpēc arī visām viņām jāiet vienkopu, lai iegūtu savas dabīgās tiesības visur tur, kur nākam sacensībā ar saviem seniem visiem mūsu lietu pārzinātājiem, kas liekas par to labi samaksāties. Rīgas vācu ierēdniecība saņem, ja nemaldos sīkumos, pāri par pusmiljona rubļu, no kuriem mūsu ierēdņiem nekaitētu saņemt savu tiesu. Tā mums arī būtu, un to prasa dzīves gudrība, bet mūsu ķildas, mūsu pašu nesaprašanās to atstāj citās rokās.

Mēs šķirojamies un ķildojamies, it kā kāds mums par to maksātu, kamēr patiesībā mēs saviem priviligiētiem konkurentiem ar to maksājam prāvu nodokli. Ja skaitām, ka Rīgā mūsu

ierēdņu algām vajadzētu iztaisīt pusi no visu pilsētas ierēdņu algām, tad tas būtu 1/4 miljona rubļu jeb līdzinātos procentiem no 5 miljoniem rubļu. Skaists honorārs mūsu konkurentiem par mūsu nesaprašanos, par mūsu dzīves gudrības trūkumu! Kur nu vēl mūsu aizstāvības trūkums valsts domē! Kādus zaudējumus ciešam beztiesiskā stāvokļa dēļ, – kas to lai aprēķina? – Pastāvošais ceļu nastas izdalījums vien mums ik gadus maksā 2 miljoni rubļus liekus.

Kur meklējama mūsu kļūdas sakne? Ne pie maziem brāļiem, kā jau teikts, bet pie tiem, kas uzmetās par viņu vadoņiem. Lai viņi zina, ka tas atklāti zināms. Aplama, nemotivēta šķirošanās jau iesākas vidusskolās, augstskolās tā paliek jo lielāka un dzīvē tā izrādās neizlīdzināma. Tāpēc ikviena inteligenta vidusskolu audzēkņa un sevišķi augstskolu studenta pienākums ir uzlūkot savus biedrus nevis kā kaut kādus nākamus pretiniekus, bet kā nākamus darba biedrus mūsu vispārības labā. Lai tāpēc studentu korporāciju locekļi neuzlūko sevi par augstākiem kā tos, kas pie korporācijām nepieder, dodami tiem nepieklājīgas palamas, bet lai visi strādā, katrs savā arodā, celdami to slaveno ēku, ko dēvējam par tautas gaismas pili. Atklātības darbinieki! Radiet saprašanos, ne šķelšanos, jo tanī nav līdz šim mums vēl nesasniedzams, bet visai vajadzīgās dzīves gudrības, kādas mūsu politiski izglītotiem kaimiņiem pa pilnam.

Kopoti raksti. – R., 1935. – 366.–368. lpp.

DOMU GRAUDI no Stērstu Andreja rakstiem

Tik likums nodibina tiesības, bet ārpus likuma ir tikai parašas un aizspriedumi.

* * *

Ja cenšanās sekmēt un kopt mūsu labklājību ir likumīga, tad likumīgi un taisnīgi ir visi mūsu prasījumi: lai zemes nastas taptu vienmērīgi izdalītas uz visu zemi, lai ikviens būtu pilnīgs kungs savas dzimtās zemes robežās un lai zemes īpašuma tiesības būtu skaidri noteiktas likumā.

* * *

Personīgās brīvības neaprobežošanu var prasīt tikai tie, kas to pelna, pildīdami visus pilsoniskos pienākumus; kas pats to nedara, tas lai nesūdzas, ka citi viņa brīvībai noteic robežas, jo citādi sabiedriskā dzīve top neiespējama.

* * *

Mēs gan līdz šim bijām likteņa pabērni, bet negribam un mums nebūs tādiem būt turpmāk.

* * *

Ar daiļām lietām nodarbojoties, arī sirds tiek daiļināta, un zemas jūtas, kas aizskar aistētisko sajūtu, līdz arī samaitā sirdi, īpaši bērna sirdi, kas jo spēcīga uzņemt sevi visādus iespaidus.

* * *

Tagad tik iedomīgs vieglprātnieks var ņemties latviešus saukt par ļaužu baru – tā ir tauta, istā vārda nozīmē, un turklāt iedzīvotāju vairums, kam pieder nākotne.

1882. g.

* * *

Mobilā zeme Latvijā priekš vietējiem bezzemniekiem.

* * *

Dod latvietim zemi, lai tā būtu kāda būdama – iznāks latviešu sēta.

* * *

Kā zemi kopj, tā viņa mūs kopj.

* * *

Latviešu tautas saimniecības labklāšanās un līdz ar to labklājības plaukšana var sākties no laukiem, bet ne no pilsētām.

* * *

Jānostiprina būvkronis no paša pamata, kroņa kārts jānodod zemnieku pašu rokā.

* * *

Kuras tautas vēsture gan būs bez savām melnām lapas pusēm? Tomēr visur atkal seko gaišās lapas puses: kļūdas top vēlāk izlabotas – sākas jauns gaišs laikmets.

* * *

Lieliem notikumiem lielas sekas.

Kopoti raksti. – R., 1935. – 389. lpp.

Ideju raksturojumu un materiālu sagatavojusi A. Lūse.

VILIS OLAVS (1867–1917)

Vilis Olavs (V. Plute, arī Plutte) – mācītājs, pedagogs, vēsturnieks, publicists un sabiedriskais darbinieks – dzimis Bauskas Pilsmuižas Olavās, miris 1917. gadā Somijā, Viborgas slimnīcā, pārbedīts Meža kapos 1921. gadā.

V. Olavs uzsāk mācības Bauskā, vācu privātelementārskolā, tad pāriet uz Bauskas apriņķa skolu. Pēc apriņķa skolas beigšanas viņš mācās Jelgavas ģimnāzijā (kur viņa skolas biedri ir G. Reinhards un Pavasaru Jānis). Jelgavas ģimnāzijas laikā V. Olavs iepazīst “Pēterburgas Avīzes”, “Baltijas Vēstnesi”, vēlāk “Dienas Lapu”, J. Lautenbaha-Jūsmiņa vadīto “Pagalmu”, brāļu Kļaviņu “Rotu”, kurā parādās A. Kronvalda, J. Mātera biogrāfijas, Maskavā izdoto “Austrumu”. Vēsture, liekas, sevišķi pievilksni jauno V. Olavu, un jau ģimnāzijas laikā viņš saraksta savu pirmo ievērojamo rakstu “Kā dzimtbūšana Baltijā cēlusies?”. 1888. gadā pēc Jelgavas ģimnāzijas absolvēšanas ar teicamām sekmēm V. Olavs dodas uz Tērbatu, kur par studiju priekšmetu izvēlas teoloģiju (pēc mātes ieteikuma, kaut arī pats vislabāk būtu studējis tieslietu zinātņi). Tērbatā V. Olavs izrāda rosīgas aktivitātes – iestājas latviešu studentu korporācijā “Letonija”, piedalās rakstu krājuma “Sēta, daba, pasaule” piektās burtnīcas izdošanā. V. Olava raksts šajā izdevumā tiek apbalvots ar J. Reinberga prēmiju Maskavā. Minētā izdevuma sestajā burtnīcā (1890) V. Olavs publicē rakstu “Mūsu kalpu stāvoklis”, kurā pirmais pievērš uzmanību laukstrādnieku kā latviešu tautas ievērojamākā daudzuma sociālajam stāvoklim. Tērbatā V. Olavs ir arī piedalījies enciklopēdiskā darba “Latvju tauta” izdošanā, kā arī sarakstījis vairākus pētījumus par senlatviešu vēsturi.

Beidzis studijas 1893. gadā, V. Olavs pārnāk uz Rīgu un 1893.–1894. gadā, nokārtojot mācītāja eksāmenus pie Vidzemes konsistorijas, nokalpo savu kandidāta gadu pie Jāņa draudzes mācītāja Veiriha. Turpmāk, apzinoties, ka latviešu teologi savā zemē tālāk par palīgmācītāju vietu nevar tikt, viņš sāk strādāt skolā, pasniedzot ticības mācību un latviešu valodu un paralēli darbojoties arī Rīgas Latviešu biedrībā, kur tiek ievēlēts par runasvīru, bet 1894. gadā – par Zinību komisijas priekšnieku. 1895. gadā V. Olavs tiek iesvētīts par palīgmācītāju Lutera draudzē Torņakalnā. Viens no V. Olava lielākajiem darbiem Zinību komisijā ir Latviešu etnogrāfiskās izstādes sarīkošana Rīgā 1896. gada vasarā Krievijas 10. arheoloģijas kongresa laikā. Kā atzīst Līgotņu Jēkabs, “ši izstāde nevien zinību vīru, bet vispār Krievijas tautu starpā rādīja latviešus kā Baltijas nāciju, un pēc vispārējiem dziesmu svētkiem jāatzīst par lielāko sarīkojumu, kas latviešu tautu popularizēja un reprezentēja uz āru un vēl tajā, vecajā laikā, kad carisma smagā reakcija nospieda mazāko tautu katru dzīvāku nacionālismu”. Plašo izstādes katalogu 111 lappušu apjomā ir sarakstījis V. Olavs. Ar šo izstādi krievu un pa daļai arī cittautu zinātnieku pasaulē ienāk jauns pētīšanas objekts – latviešu tauta.

1899. gadā V. Olavs iestājas Rīgas Politehniskā institūta Tirdzniecības nodaļā, iesaistās jaun dibinātās korporācijas “Tālavija” darbībā. 1898. gadā iznāk viņa “Bībeles stāsti”, bet 1901. gadā

viņš saraksta savu baznīcas vēsturi tautskolām "Stāsti iz kristīgas draudzes vēstures". 1903. gadā V. Olavs beidz Rīgas Politehnisko institūtu un viņa diplomdarba tēma ir "Anglijas bankas ekonomiskā nozīme". Sākot ar 1901. gadu, V. Olavs iesaistās arī jauno "Pēterburgas Avīžu" redakcijas darbā. 1904. gadā V. Olavs nodibina Sieviešu tirdzniecības skolu Rīgā (šajā laikā viņš sāk lietot arī uzvārdu Olavs – Pluttes Viļa vietā). 1906. gadā viņš tirdzniecības skolu pārvērš par komercskolu, bet 1907. gadā – par kopīgu zēniem un meitenēm.

Paralēli (līdz 1906. gadam) V. Olavs pilda "Bd II" redaktora pienākumus. Pēcrevolūcijas reakcijas laikā pret V. Olavu tiek celta apsūdzība, un 1908. gadā viņš izcieš piespriesto cietumsodu. Cietumā V. Olavs intensīvi pievēršas filozofijai, sarakstot darbu "Galvenie virzieni ētikā". Viņam rodas pat doma par trešo augstskolas grādu filozofijā, par ko viņš raksta uz Tērbatu profesoram J. Lautenbaham. Pēc iznākšanas no cietuma darbs tiek publicēts (1910) un presē (it īpaši laikrakstā "Latvija") izceļas diskusija (īpaši kritisks ir virsskolotājs Jurgena k-gs). 1913. gada pavasarī V. Olavs vada latviešu vēlētajus Rīgas pilsētas domes vēlēšanās, kuru iznākums tomēr ir nelabvēlīgs, jo latviešu lielpilsoņi turpina biedrošanos ar vāciešiem.

Kopš 1895. gada V. Olavs ir "Berga bazāra" Krājaizdevu sabiedrības padomes priekšsēdētājs, kas 1908. gadā pārtop par ceturto Rīgas Savstarpējo kredītbiedrību, kur V. Olavs pilda padomes priekšsēdētāja pienākumus.

Viens no nozīmīgākajiem (pat visnozīmīgākais) V. Olava daudzveidīgās darbības veidiem un posmiem ir darbs bēgļu pašpalīdzības organizēšanā un vadīšanā. Pirmajam pasaules karam izvērsties un fronteī sašķēlot Latvijas zemi divās daļās, 1915. gadā krievu valdība pavēl visiem kara klausībai derīgiem vīriešiem atstāt Kurzemi un Zemgali, izpostīt sējumus, nodedzināt ēkas un doties virzienā uz Krievijas vidieni. Vācu karaspēkam pa priekšu iet šausmu stāsti par tā necilvēcīgo rīcību. To iespaidā bēg ne vien jaunekļi, bet visi kustēties spējīgie, pat sirmgalvji. No Kurzemes 800 tūkstošiem iedzīvotāju 600 tūkstoši aiziet svešumā un mitinās šķūņos, stacijās un pat uz klaja lauka Krievijas vidienē. Latviešu tautai draud bojāeja no bada un slimībām. Krievijas valdībai nav laika novērst valsts iekšējo traģēdiju, tās interesi saista karš frontē. Lai mazinātu postu, bēgļiem ir jāorganizē pašpalīdzība. 1915. gada aprīlī Rīgā tiek nodibināta Latviešu palīdzības komiteja, augustā pie tās izveidojas Bēgļu apgādāšanas nodaļa, kuras vadību uztic V. Olavam. Taču bēgļi ir izkaisīti pa visu Krieviju, tāpēc latviešu sabiedrības vadoņos šajā laikā nobriest doma, ka bēgļu apgādāšanas darbs jāiekļauj plašākos valstiskos apmēros. 1915. gada augustā Pēterpilī sanāk bēgļu priekšstāvju kongress un tiek nodibināta Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja, par tās priekšsēdētāju tiek ievēlēts V. Olavs, par priekšsēdētāja biedriem – J. Čakste un A. Bergs. "Tā iesākās lielais latviešu vienošanas un Latvijas celšanas darbs, un šo organizāciju sāka uzskatīt kā latviešu parlamentu," secina J. Andrupis. Ar Centrālkomitejas gādību visās bēgļu apvienošanās vietās dibina palīdzības komitejas, ierīko darbnīcas, dibina skolas bēgļu jaunatnei. V. Olavs vienlaikus raksta un ievieto krievu laikrakstos rakstus par Baltiju un latviešiem, tādējādi "pieradinot krievu sabiedrību pie vārda Latvija". Tas ir pārcilvēcīgi smags darbs, kas prasa lielu fizisku un garīgu piepūli, un V. Olava jau cietumā iedragātā veselība strauji pasliktinās. 1917. gada janvārī V. Olavs aiziet no darba Centrālkomitejā un dodas uz Somiju, lai Koonkalas sanatorijā Viborgas tuvumā uzlabotu veselību. Būdams ļoti vārgs, viņš vēl interesējas par Krievijas Februāra

revolūciju, par latviešu lietām, par viņu iespēju atgriezties dzimtenē. Taču ne pieredzēt, ne vadīt latviešu tautas atgriešanos dzimtenē V. Olavam nav lemts.

V. Olava teorētisko mantojumu veido vairākas tēmu kopas: pētnieciskie raksti par Latvijas aizvēsturi un vēsturi, etnogrāfiska satura raksti, publicistiskie raksti par sava laika aktualitātēm, kristīgās mācību grāmatas, plašais darbs ētikā. V. Olavs ir viens no retajiem latviešu 20. gadsimta sākuma teorētiķiem un darbiniekiem, kas pārstāv politiskā liberālisma pozīciju, ko veido vairāki viņa formulēti un īstenoti principi: nacionālisms gan kā tautas tiesību un tautas kopīgo interešu pamats, gan arī kā indivīda izpausmes forma un mērķis; "kristicisms" kā ētikas un politikas pamats, indivīda brīvības un cieņas princips; saimnieciskā faktora un sociālo reformu atzīšana sabiedrības attīstībā un pilnveidē. Taču atšķirībā no konsekventa liberālisma V. Olavs nav akcentējis individuālisma principu, identificējot to ar egoismu un savtīguma interesēm, bet tā vietā stipri uzsvēris nacionālisma iestādni. Nacionālismu V. Olavs saprot ne tikai kā gara un kultūras ideju, kuru kā karogu var pavināt svētku dienās, bet kā reālu materiālu norisi, kā tautas visu aprindu stāvokļa reālu uzlabošanu – par aforismu nu jau ir kļuvis citādi labsirdīgā V. Olava indīgais izteikums, ka "tautiskā atmoda mums deva tikai tautiskos vadoņus un labākās familijas". V. Olava nacionālisms ir motivēts gan saimnieciski, gan sociāli, gan ētiski: viņš kā galveno izvirza nacionālo mērķi, nenorobežojoties ne no individuālajiem, ne vispārcilvēciskajiem mērķiem. V. Olava sociāli ētiskajos uzskatos ir saņemama I. Kanta un Ļ. Tolstoja ietekme.

Arī par V. Olava kristicismu liecina ne tikai viņa sarakstītās reliģiskās mācību grāmatas, bet arī ikviena praktiskā pozīcija. (Tā 1905. gada revolūcijas laikā V. Olavs ir viens no retajiem, kas aicina saglabāt cilvēcības un ētikas normas; bet pret V. Olavu vērsta, F. Veinberga inspirētā Centrālkomitejas finanšu pārbaude uzteic savā slēdzienā V. Olava grāmatvedību un ieteic ņemt to par paraugu citām krievu iestādēm.)

Savdabīgs un savā ziņā līdz pat mūsdienām nepārspēts darbs ir V. Olava filozofisko pārdomu grāmata "Galvenie virzieni ētikā", par kuru autors pats saka: "Tādā straujā laikmetā, kādu nupat pārdzīvojam, mēdz steigšus noārdīt pastāvošo morāli, bet jaunu tās vietā neizdodas uzcelt. Iestājas it kā tikumisks apmulsums. Tas citus padara vienaldzīgus, citus stipri sarūgtina, dažus dziļi apbēdina un noved pat līdz izmisībai. Te vajadzīga ātra palīdzība un padoms. Tas būtu noziegums, ja ļautu mūsu tautai tikumīgi bojā iet, nesniedzot tai nekādu palīdzību." V. Olavs izdala ētikā trīs pamatievirzes – hedonismu, enerģismu un morālismu, kā arī jauktos virzienus. To tikumisko virzienu, kas veicināms latviešu dzīvē, V. Olavs redz morālismā. Tajā pat laikā sev nepieņemamos virzienus autors nevis noliedz, izejot no savas pozīcijas, bet atspēko it kā viņu pašu pozīcijās. Spilgts piemērs tam ir, piemēram, sociālisma kā jaukta virziena ar enerģisma ievirzi vēstures un tagadnes aprādījums, kas, manuprāt, ir viena no kompetentākajām šīs ievirzes analizēm.

V. Olavs nepieņem nedz galēju konservatīvismu, nedz kreiso revolucionārismu, taču vienlaikus atzīst, ka daļai viņu prasību var piekrist. Tautas nošķiršanos partijās un savu partijisko interešu aizstāvību jeb pārlieto "partijisko garu" V. Olavs ir atzinis par vienu no būtiskākajiem šķēršļiem nacionālās apziņas un vienības stiprināšanā. Turklāt V. Olava rakstības stils nav

moralizējošs, bet valoda ir tik dzīvi uzrunājoša, ka lasītājs jūtas nevis kā sveša teksta apguvējs, bet kā paša dzīves jautājumu risinātājs. V. Olavs nepiedzīvo Latvijas nodibināšanas faktu, taču viņš ir atzīts par "Latvijas namdari".

IZTEIKUMI

Vai var būt tautas mīlestības cēlāka inkarnācija kā Vilis Olavs. Patiess, dziļš un karsts, skaidrs, taisns un nesavtīgs, – tādu es viņu redzu, tāds viņš izauga par to personību, kurai īpatnējs liels spēks: saukt, aicināt, apvienot.

A. Brigadere

Ar savas personības lielajiem spēkiem un organizētāja talantu Olavs kļūst par latviešu vienotāju izšķirīgajā posmā ap gadu simteņa maiņu, revolūcijā un bēgļu laikā. Būdam tiešs Valdemāra un Kronvalda centienu turpinātājs, Olavs ir cēlis tiltu no tautiskās atmodas laikmeta uz neatkarīgo Latvijas valsti. Šai nozīmīgajā pārejas posmā liktenis viņu sūtījis vienot un audzināt latviešu tautu.

J. Andrupis

Vēstures pazišana Olavu pasargāja no aizraušanās ar sociālismu, bet savas tautas patiesā pazišana un viņas interešu saprašana to pasargā no tautibnieku vienpusības un gara šaurības. Darbos Olavs tiešām nāca kā nacionālisma atjaunotājs. Viņš nebijās arī no ciņas ar jaunstrāvnikiem. Viņš bija citāda auguma gara cilvēks, nekā Puriņu Klāvs, Fricis Kārkluvāls vai Skruziņu Mikus.

Līgotņu Jēkabs

Kā atklātības darbiniekam, viņam nereti bija jāpanes uzbrukumi laikrakstos, biedrībās. Dzirdēju viņu kādreiz atzinīgi atsaucoties par kādu darbinieku. "Vai tas nav tas pats, kas laikrakstos tev sīvi uzbruka?" – "Tas pats," viņš atbildēja, "bet vai es lai būtu vienpusīgs tādēļ, ka viņš toreiz tāds bija? Viņš ir zināmos jautājumos lietpratējs un tādēļ derīgs sabiedrības loceklis."

F. Adamovičs

Svešiniekus, kas nepazīst mūsu apstākļus un vēsturi, bieži dzird brīnamies, kā latvieši no it nekā piepeši varēja radīt savu patstāvīgu valsti, kurai netrūkst ne vajadzīgo spēku, nedz darbinieku, nedz valstiska saprāta. Šī jautājuma izskaidrojums ir V. Olavs. Mūsu valsts ir radusies kā tautisko centienu papildīšanās. Bez tiem mūsu valsts rašanās tiešām nav saprotama un izskaidrojama. Olavs nav tiešs pirmās atmodas laikmeta līdzdarbinieks, viņš arī nepiedzīvoja mūsu patstāvīgo valsti, bet viņš bija spilgtākā no tām personām, kuras mūsu nacionālo kustību pārvadīja līdz nacionālai valstij pa to tuksnesi, kurš guļ starp abiem. Lūk, Olava vēsturiskā loma, lūk, tā vieta, kur stāv viņa garīgais piemineklis.

A. Berga

Un tomēr nevaram teikt, ka arī tad Viļa Olava paustās idejas un iezīmētais ceļš nebūtu atstājis pēdas vēlākajās paaudzēs. Vismāz tā paaudze, kam bija lemts stāvēt pie Latvijas neatkarīgās valsts celšanas un izveidošanas darba, daudz guva no tā darbīgā un uzurpīgā patriotisma, kā arī no tām sociālētiskajām atziņām, kuras Vilis Olavs bija ieviesis latviešu biedrošanās pasākumos. Šķiru cīņas un sociālas diferenciacijas vietā viņš lika tautas kopību.

Ā. Šilde

DARBI

- Kopoti raksti / *Līgotņu Jēkaba* sakārt. – R.: Olava fonds, 1922–1924. – 1.–4. sēj.
 Bībeles stāsti / Sast. V. Plutte. 9. izd. – R., Zichmanis, 1910.
 Dieva valstības vēsture. Vidējām skolām / Sarakst. V. Plutte. – R., Zichmanis, 1903.
 Kristīgs vadonis skolniekiem / Sast. V. Plutte (*Olavs*). 4. izd. – R., Zichmanis, 1910.
 Latviešu etnogrāfiskā izstāde. – R., 1896.
 Latvju vēsture līdz 12. gadsimteņa beigām. – Jelgava, 1892.

LITERATŪRA

- Lielas personības. Tautu vadoņi (J. Akmens, V. Olavs) / Prof. A. Dauges redakcijā. – R., 1935.
Andrups J. Vilis Olavs. Dzīve un darbi. – R., Gulbis, 1939.
Vilis Olavs. Piemiņas raksti / J. Akmeņa red. – R., b. g.

BALTIJAS AIZVĒSTURE

1. nodaļa

Senbaltijas daba un viņas satiksmes ceļi ar vecajām kultūras tautām

Velti mekletum robežas, cik tāli Senbaltija stiepusies Sarmatijas līdzenumā, jo dabisku robežu, izņemot Narovas upi un Peipusa ezeru, šē nav, un tautiņas, kas apdzīvoja Senbaltiju, nav dzīvojušas pastāvīgi vienā vietā, bet dažu reiz izplatījušas savas dzīves vietas tāli, jo tāli: dažu reiz atkal, ienaidnieku apmāktas, sarāvušās šaurā zemes stūrītī, bieži pat iznikušas, nei pēdas, nei vēstis no sevis neatstādamas. Maz kā ievērojama mēs atradīsim tā laika Baltijā: visur bezgalīgi, drūmi meži, plaši nepārredzami purvi. Tikai retumis šē un te pārtrauc biezo milzīgo mežu kāds klājumiņš, un vēl retāki sastopams šē kāds apdzīvotājs, kas, nebēdādams par plēsīgiem lāčiem un vilkiem, uzdrošinājies meža biežumiem caurlausties un nomesties šē uz pastāvīgu dzīvi. Mežos dzīvo blakus plēsīgajiem zvēriem staltais briedis un tramīgā stirna, tikai

retumis traucēti no drošsirdīgā mednieka smagā akmeņa cirvja. Zemkopim nesmaida šē nekāda prieka saule, jo mežu un purvju daudzuma dēļ klimats auksts un mitrs, tā ka retumis sēto labību daudzreiz aizkož agrās rudens salnas.

Rosīgāku dzīvi sastopam gar upmalām un jūras piekrastēm. Še atrodam visagrāki iedzīvotājus ievērojamākā daudzumā, jo auglīgās upes lankas tiem spēj ražot vajadzīgo pārtiku, mežos tie atrod bagātu medījumu, upes mudžēt mudž no dažādu zivju sugām. Baltijas daudzās upes, kuras senātnē bij bagātīgāki apbalvotas ūdeņiem, nekā šais laikos, vilināt vilināja savus apdzīvotājus sēsties oša laivās, aizlaisties jūriņā un likties no plašās jūras viļņiem sev aizligot uz svešām zemēm, lai meklētu svešumā to, kas nebij atrodams dzimtenē. Baltijas piekrastes apdzīvotāji arī čakli paklausījuši šādam dabas mājienam, drošu sirdi dodamies jūrā, lai varētu no svešām tautām sev sapeļnīt pārtiku, sev iegūt bagātību.

Bet vēl daudz agrākos laikos, un vēl jo lielākā mērā nekā baltieši svešas zemes, apmeklēja svešu tautu izveicīgie tirgoņi šejienes piekrastes, cenzdamies iemantot glezno dzintaru, kuru senatnes kultūras tautas cienīja augstāki un samaksāja dārgāki nekā zeltu. Visas ievērojamās kultūras tautas jau no veciem laikiem tādēļ centušās pašas nokļūt dzintara zemē, lai paturētu pašas brango peļņu, kādu atmeta tirgoņiem Baltijas piekrastēs meklētais dārgums. Senbaltijas vēsture tādā ziņā cieši, jo cieši saistīta ar dzintara tirdzniecību, jo dzintaru nekur neatrada tādā daudzumā un labumā, kā šejienes piekrastēs, daži vecos laikos pat domāja, ka viņš vienīgi te uzietams. Nabadzīgajai Baltijas piekrastei, kura nevarēja lepoties, kā siltās dienvidus zemes, kupliem augiem un diženiem stādiem, mūsu dzimtenei, kura nebij apbalvota ne zeltu, nedz sudrabu, nedz ar citu materiālu bagātību, kāda sastopama kalnāju zemēs, bij caur senlaiku priežu sveķiem, kurus jūras putošās bangas bagātīgi izmeta viņas krastmalā, iespējams ieņemt pasaules tirdzniecībā jo ievērojamu vietu un iepazīties agri ar kultūras panākumiem un labumiem. Baltija tais laikos līdzināma lielam tirgum, uz kura sanāca no malu malām dažādas tautas gan no rietumiem un ziemeļiem, gan arī no tālajiem austrumiem, gan pa zemes, gan pa ūdens ceļu, cita citu pūlēdamās pārspēt un izskaust izienesīgā peļņas avota.

No rietumiem veda plašais jūras ceļš uz Baltijas piekrasti, bet ne visām tautām un visiem tirgoņiem bij šis garais jūras ceļš pazīstams, un daudzi arī, kas to pazina, negribēja labprāt uzņemties šā ceļa bezgalīgās grūtības. Vecie grieķi tādēļ jau sen bij meklējuši un ar' atraduši īsāku ceļu uz dzintara zemi, dodamies no Melnās jūras pa Dņepru augšup un pa Daugavu lejā līdz Baltijas jūrai. Šo ceļu izlietoja vēlākos laikos arī vecie skandināvieši, daudzreiz pa viņu braukdami uz Melno jūru. Kāds cits ceļš, kuru līdz ar augšā minēto skandināvieši mēdza saukt par austru ceļu, veda no Somijas jūras līča pa Ņevu, Ladogas ezeru, Volchovu, Ilmeņa ezeru, Lovatu augšup; šē mēdza ceļotāji šķirties; daži gāja uz Dņepru; daži atkal brauca pa Volgu līdz Kaspijas jūrai, no kuras tad sasniedza Baktriju, Persiju, varbūt pat Indiju.

Bet arī pa sausu zemi mēģināja vecās tautas nokļūt līdz Baltijas jūrai. Vecie grieķi un vēlāk romnieki daudzreiz izlietoja ceļu no Norikas, tagadējās Bavārijas, gar Donavu līdz Vīnei, tālāki iegriezdamies Marcha ielejā caur Bohēmiju un Morāviju un beidzot turpinādami ceļu caur Zileziju un Poznāniju līdz pašai Baltijas jūrai. Caur Vidus- un Ziemeļ-Vāciju tais laikos nebij nekāds ceļš domājams, jo tā bij aplāta vairāku desmitu jūdžu platu un daudzu simtu jūdžu

garu mežu. Vecās kultūras tautas, kuras pa visiem šiem minētiem ceļiem nemitīgi kustējās, arī uzglabājušas visvecākās, kaut gan daudzreiz pasakainas ziņas par mūsu dzimteni. Viņu ziņas aplūkosim turpmākās nodaļās.

2. nodaļa

Foinīķiešu un grieķu ziņas par Baltiju un viņas apdzīvotājiem

(No apm. 1000 g. pr. Kr.)

Jau vecajiem foinīķiešiem dzintars bijis labi pazīstams. Vai viņi paši arī sasnieguši dzintara zemi, nav skaidri izzināms, tikai domājams, ka tie drošsirdīgie kuģinieki, kas spēja apbraukt milzīgo Āfriku, kas, kā daži grib pierādīt, atraduši pat tālo Ameriku, būs visiem spēkiem pūlējušies arī sasniegt dārgā dzintara piekrasti, jo nav ticams, ka viņi nebūtu uzdrošinājušies no Īrijas un Anglijas, kuras tiem bij labi pazīstamas, doties tālāki uz rītiem Baltijas jūrā. Mājās pārnākot, viņi gan nebūs izpauduši nekādas sīkākas ziņas par dzintara zemi, baidīdamies, ka citi drošsirdīgi un mantas kāri kuģinieki nepamazinātu tiem labo peļņu. Izstāstīja varbūt arī, kā tādos gadījumos mēdz notikties, melu ziņas par atrastām zemēm, gan vēstīdami par briesmoņiem, ar kādiem tur jācinoties, gan arī par dabīgiem šķēršļiem un grūtumiem, kādi tur jāpārvarot.

Grieķi, foinīķiešu kultūras mantinieki, jau 1000 g. pr. Kr. zinājuši cienīt spožos Baltijas sveķus, kurus tie nosauc par "elektron". 5. g. simtenī pr. Kr. grieķu vēsturnieks Herodots zin jau pastāstīt par Eridana upi, pie kuras atrodot dzintaru. Eridans, kā tagad mēģināts pierādīt, nesot nekas cits, kā mūsu Daugava, no kuras ziemeļos un rītos, pēc Herodota ziņām, dzīvojuši melanchlaini (melnsvārci), kuros grib uzzīmēt igauņu sentēvus, jo vēl šobaltu dienu igauņi ļoti mīļo melnas drēbes krāsas. Kādu gadu-simteni vēlāk ceļoja kāds Masilijas (tagadējās Marseljas) tirgonis, vārdā Pitejs (*Pytheas*), pa jūru uz ziemeļiem (apm. 320 g. pr. Kr.). Pitejs piemin divus tautu vārdus, ostjiešus (laikam austrumniekus) un gutoņus jeb gudus, kuri vēl daudz gadu simteņus vēlāk sastopami Baltijas piekrastēs. Piteja apraksts par Baltijas krastiem skan, ka šai aukstā zemes joslā nepazīstot dārza augļus, ka iedzīvotājiem tikai maz sugu māju loņu, ka viņi uzturoties no lēcām un citiem stādiem, saknēm un augļiem. Kam medus un labība, tie sagatavojot no viņiem dzērienu, kā domājams, vēlākos laikos tik ļoti mīļoto miestīņu. Labību tie kuļot lielās ēkās (rijās), kur to savedot, lai no lietus neizmirktu.

Pitejs ziņo arī tālāk par kādu Abala salu, kura atrodoties vienu dienas braucienu no Metonoma piekrastes. Šī sala, pēc viņa ziņām, galvenākais dzintara avots, jo jūras viļņi pēdējo izskalojot tik ievērojamā daudzumā, tā kā salas iedzīvotāji, kuri laikam būs augšā minētie gudi, viņu lietojot pat malkas vietā un pa daļai tikai pārdodot saviem kaimiņiem teitoņiem. Bez Abala salas Pitejs piemin arī vēl daudz citas, bet kā ievērojamāko Bazilijas salu, līdz kurai trīs dienas jābraucot no piekrastes.

Šis Piteja diezgan ievērojamās ziņas par dzintara piekrasti nodarbinājušas daudzus ievērojamus pētniekus mūsu laikos, kuri nopūlējušies pierādīt, ka Abala sala nav nekas cits kā

Somijas zemes šaurums Prusijas piekrastē, kuru svešinieks lēti var noturēt par kādu salu, un ka Bazilija, kuru daži arī nosauc par Baltiju, meklējama augstāki ziemeļos – mūsu Sāmsalā. Bet jo vairāk ievēribas Pitejs būs mantojis jau savā dzīvības laikā un ne tik vien pie pētniekiem, bet arī pie tirgoņiem, kuri, pamatojoties uz viņa pasniegtām ziņām par dzintara zemes attālumu, dabu un apdzīvotājiem, būs mēģinājuši aizsniegt sen kāroto bagātības avotu. Še sevišķi jāpie-min vēl tas, ka grieķi taisni Piteja laikā caur Maķedonijas karaļa Aleksandra Lielā uzvarām bij ieguvuši pasaules valdību, tā ka grieķu valoda un kultūra izplatījās uz visām pasaules malām, gan pazīstamām, gan nepazīstamām. Šādiem apstākļiem valdot, grieķu tirgoņi arī nonāca Pi-teja aprakstītā dzintara zemē pa visiem augšā minētiem ceļiem, un, kā domājams, arī ierīkoja tirdzniecības noliktavas, jo gar visiem šiem ceļiem, nevis izkaisīti, bet tikai dažās vietās, kuras no metnei un stacijai derīgas, atrodamas grieķu bronzas lietas un monētas, pēdējās taisni iz laikmeta pēc Aleksandra Lielā nāves. Ja grieķu tirgoņu stacijas gribētum meklēt mūsu dzim-tenē, tad tādas būtu domājamas pie Aizkraukles, Pēterupes, Dreimaņa muižas un Sāmsalā, jo visās šajās vietās izraktas grieķu kultūras atliekas, gan monētas, gan arī citādas lietas, un visas šīs vietas atronamas pie austru ceļa, kas, no Daugavas grīvas izejot, griežas uz ziemeļiem gar Rīgas jūras liča krastmalu, apmēram līdz Salaces ietekai un no turienes taisni pāri pār jūru uz Sāmsalu. Šis grieķu tirdzniecības sakars ar Baltiju pastāvējis kādus pāris gadu simteņus; bet kad pasaules pārvarētāja Roma grieķus pārspēja, tad pēdējo satiksme ar dzintara zemi pa-likla arvienu retāka un retāka, līdz beidzot romnieki paši to atjaunoja, ieņemdami grieķu vietu pasaules tirdzniecības laukā.

3. nodaļa

Romnieku sakars ar Baltiju

(Apm. 100 g. pr. Kr. – apm. 350 g. pēc Kr.)

Kamēr romniekiem bij diezgan darba pašu mājās, nodibinot mieru un pārvarēto tautu starpā kārtību, tie maz ko spēja ievērot Baltijas piekrastēs; tikai vēlāki, no ķeizara Augusta sākot, kas bij pratis visu pasauli savienot zem savas varenās rokas, mēs manam, ka viņi ar sparū dodas uz ziemeļiem, sākumā gan pamatodamies uz grieķu pasniegtām ziņām, sevišķi Pitija, bet vēlāki arī paši uz savu roku pētīdami. Cezara vairākgadīgie kari ar galliešiem, britaņņiem un ģermaņiem jau romniekus brangi iepazīstināja ar ziemeļu zemēm. Šis ziņas paplašinājās caur vairākkārtīgiem kariem ar ģermaņiem Augusta un Tiberija laikā, kur romnieku ērglis izplatīja savus spārnus līdz pašai Ziemeļu jūrai. Ķeizaram Neronam valdot, ap 60. g. pēc Kr., redzam jau kādu romnieku bruņinieku pa veco grieķu sauszemes ceļu no Vinas caur Morāviju taisni dodamies uz dzintara jūrmalu, kur tas arī savācis milzīgu daudzumu meklētā dārguma, tā ka Roma varēja apieties ar viņu izšķērdīgi.

Maz gadus vēlāk romnieku slavenais dabas pētnieks Plinijs apceļojis pats Ziemeļ-Vāciju, gribēdams izpētīt turienes ļaužu ierašas un iepazīties ar zemes dabu. Meklējot Plinija rakstos pēc ziņām par Baltijas krastiem, tie mums gan maz ko jauna varēs pavēstīt, jo Plinijs pa lielākai

daļai atstāta tikai Piteja ceļojuma piezīmējums; bet ievērojamais būtu pie viņa, ka viņš nosauc Baltijas jūru ar tādu vārdu, ko varētu tulkot "gudu jūra", ka dod Ņemunai nosaukumu "Guttala", kas apzīmētu gudu upi, īsi sakot, ka viņš atrod Piteja minētos gudus pēc 400 gadiem vēl tai pašā vietā pie Vislas un Ņemunas. Šos gadus Plinijš līdz ar kariņiem (*Carini*), kurus daži tura prātā par kuršiem, pieskaita plašajai vandiļu jeb pareizāki vandaļu tautai, bet te būtu jāpiemin, ka pie ģermaņiem vārds "vandalis" neapzīmēja vis kādu sevišķu tautu, bet dažādu tautību piekrastes apdzīvotājus Baltijas jūras dienvidos un varbūt arī rītos.

Bet ne tikvien pa zemes ceļu romnieki lūkoja nokļūt Baltijā, arī pa jūru tie agri mēģinājuši aiztapt arvienu tālāki un tālāki, līdz kamēr sasniedza Baltijas jūras austruma piekrasti. Romnieku kuģiniekiem, salīdzinot ar grieķu, jūras ceļš bij daudz īsāks un to tiesu arī vieglāks, jo viņiem nevajadzēja ar kuģiem iz Vidusjūras braukt ap Eiropu, lai sasniegtu dzintara zemi, bet viņi varēja sarīkot vajadzīgos kuģus Ziemeļu-Francijā, toreizējā Gallijā, un pa daļai arī Vācijā, ar kuriem tad apciemoja visus Baltijas jūras krastus. Kuģinieku ziņas, saprotams, arī nonāca Romā, kur tādā vizē diezgan labi pazina Baltijas jūru līdz ar viņas salām, krastiem un apdzīvotājiem.

Vismaz Tacits, kādus 100 g. pēc Kr., var jau pasniegt diezgan sīku aprakstu par zviedriem (*Suevi*) un citām tautām, kas dzīvojušas ap Zviedru, t. i., Baltijas jūru. Zviedru jūras labo krastu, taisni tai vietā, kur pie Piteja atrodam gudus, pēc Tacita ziņām apdzīvo aiztjiešu tautas, kuru vārds mums atgādina Piteja ostjiešus un laikam līdz ar šiem nenozīmē nekā cita, kā "austrumniekus".

Kā Tacits raksta, tad aiztjieši pēc apģērba un ierašām līdzinoties zviedriem, bet valodas ziņā tie tuvinoties vairāk britaņņiem-ķeltiem, nekā ģermaņu zviedriem. Šie aiztjieši arī tai ziņā izšķīroties no ģermaņiem, ka viņi rūpīgāki kopjot labību un citus augļus, nekā tas pie pēdējo parastā slinkuma būtu sagaidāms. Dzelzs ieročus šīs tautas reti lietojot, jo biežāki rungu; bet visievērojamākais būtu, ka aiztjieši vienīgie, kas savācot pie saviem krastiem dzintaru, kuru tie paši saucot par *glaesum* (glāzi). Šo saukto glāzi viņi pārdodot saviem kaimiņiem un saņemot brīnīdamies dārgo cenu. Ziemeļos no aiztjiešiem Tacits apraksta mežonīgās feņņu (*somu*) ciltis, kuras ar savu nabadzību tā apradušas, ka viņām neesot pat ne vēlēšanās pēc kaut kā labāka.

Pēc Tacita, paiet gan ilgāks laiks, kur neatronam pie romniekiem nekādas skaidras ziņas par dzintara zemi, bet dzīvā satiksme starp Romu un Baltiju, kādu redzējām pirmajā gadu simtenī, pastāv arī turpmāk. Romnieku tirgoņi cenšas arī joprojām nodibināt jaunas tirdzniecības stacijas, pāriedami no Sāmsalas, savas pirmās nometnes, uz cietzemi pie Kapsētas muižas Liepājas tuvumā un pie Klaipēdas, kur tiem, ja spriežam pēc lielā daudzumā izraktām lietām un monētām, bijuši savi apcietinājumi, tā ka viņi spējuši ilgāku laiku turēties šais apgabalos. Bet arī iekšzemē izveicīgie veikalnieki pūlējušies ierīkot pastāvīgas noliktavas savām precēm, braukdami pa Lielupi augšup līdz Mežotnei un Bornsmindei Bauskas tuvumā, kur tagad atrastas daudzas romnieku naudas iz vairākiem gadu simteņiem. Šie daudzie kuģinieki-tirgoņi, pēc tautības pa lielāki daļai grieķi, krustīm un šķērsīm braukādami pa Baltijas jūru un labi pārzinādami viņas krastus, arī pirmie uzzīmēja un izmērija šejienes ievērojamākas vietas. Viņu mērojumus un zīmējumus vēlāk, otrā g. s. beigās, izlietoja Ptolemajs, sastādīdams karti par visām tais laikos pazīstamām zemēm.

Pēc Ptolemaja, atkal atrodam bagātīgas, kaut arī daudzās vietās nedrošas ziņas par dzintara zemi un viņas apdzīvotājiem. Ptolemajs ziņo, ka mūsu, sen jau pazīstamie, gudi dzīvojot Vislas labajā pusē. Ziemeļu austrumos no viņiem atrodam kādu līdz tam laikam nedzirdētu tautas vārdu – proti, venedus, kas iespiedušies starp gudiem un feņņiem (somiem) un ieņēmuši Baltijas iedzīvotāju starpā tik ievērojamu vietu, ka Ptolemajs pēc viņiem nosauc visu jūras līci no Vislas grīvas līdz Kurzemei par Venedu jūru. Bet no lielāka svara priekš mums ir Ptolemaja ģeogrāfijā minētie sudeņi ungalindi jeb, pareizāki, galinti, kuru dzīves vietas izplatoties uz dienvidiem no venedu zemes. Šie vārdi svarīgāki tādēļ, ka viņi uzglabājušies visus vidus laikus divos Rīta-Prūsijas novadu nosaukumos, Sudavijā un Galintijā, kuri bijuši diezgan ievērojama lieluma. Šie vārdi svarīgāki vēl tādēļ, ka viņos varam pazīt leišu-latviešu valodas celmus un dzirdam tajos mums it labi pazīstamas skaņas, galintis-galietis mums atgādina sirdīgo zemgalieti un lēno latgalieti mūsu šaurākā dzimtenē. Šādā vizē mēs pie Ptolemaja būtu sastapuši pirmās drošās ziņas, ka leišu-latviešu tautas jau otrā g. s. mitušas Baltijas jūras tuvumā. Ar Ptolemaju nobeidzas visas cik necik drošās ziņas par mūsu Baltiju pie romniekiem, kaut gan pēdējie vēl visiem spēkiem pūlas uzturēt tirdzniecības saites ar dzintara zemi, kā tas redzams no atrastām naudām iz trešā g. s. pēc Kr. Bet jau trešajā g. s. romnieku vara daudzreiz smagi satricināja barbaru uzbrukumī, jo pēdējie bij atzinuši, ka nu pienācis laiks, kur vajadzētu nokratīt romnieku bīstamo varu. Un kaut arī ziemeļu tautas ne visās reizēs bij laimīgas savos uzbrukumos un daudzreiz pat tika pārvarētas, kā to pierāda piemiņas monētas, kuras Cezars Gallus līcis kalt savam dēlam Voluzianam par godu, ka tas pārspējis vandaļus, feņņus, venedus un galintus, tad tomēr romniekiem neizdevās ilgāki paturēt pārsvaru par ziemeļu tautām. Romas vara bij iekšķīgi satricināta un nespēcīga pretīm jaunajām tautām, kas dienu no dienas vairāk uzplauka Eiropas ziemeļos. Ceturtajā g. s. lepnā Roma neapturami un neglābjami tuvojās savām pēdējām dienām, atstādama ziemeļu tautām savu vietu vēsturē. Mēs tikai ievērosim kādas divas no šīm tautām, proti, gotus un skandinavišus jeb, kā dienvidnieki tos sauca, normaņus. Bet jau šē pat jāpiezīmē, ka gotu-skandinavišu laikmets vistumšākais Baltijas vēsturē, lai gan taisni šinī laikā dzintara zemes iemītnieki attīstījušies par tādu lielu varenu tautu, kādu to sastapsim desmitajā g. s. Par šiem ievērojamiem notikumiem un pārgrozījumiem dzintara zemes piekrastē mums trūkst drošu vēsturīgu ziņu. Mūsu galvenākais un bagātākais avots šinī laikmetā ir vecas skandinavišu tautas dziesmas un teikas, kuru vēsturīgais kodols ne visās reizēs viegli izlobams. Tādēļ arī varēsim tikai tur paļauties uz minētām teikām, kur citas mums pazīstamas vēsturīgas ziņas tās apstiprinās, vai atkal arheoloģiskie pētījumi pierādīs viņu pareizību.

Kopoti raksti. – R., 1923. – 2. sēj. – 7.–15. lpp.

SOCIĀLISMA PIEKRITĒJI

Nodibinot sabiedrību uz kolektivistiskiem pamatiem, modernais sociālisms cer ar vienu rāvienu izšķirt sarežģīto sociālo jautājumu, kas jau gadu tūkstošiem nodarbinājis cilvēku prātus. – Senajā Ķīnā reiz bijusi liela sajūsmība priekš sociālistiskās kārtības. Galu galā to arī ievēduši, bet tā izrādījusies par tik neērtu un nederīgu, ka steigšus vajadzējis to atcelt. Tagadējie

ķīnieši vairs ne domāt nedomājot par sociālisma atjaunošanu. – Mozus grāmatās blakus reliģiskiem un morāliskiem likumiem sastopami arī tādi, kas zīmējas uz sociālo jautājumu. Katram izraielietim, piemēram, nākas sava tiesa no apsolutās zemes. Pat parādos kritot, ieķīlājot un pārdodot savu īpašumu, izraielietis nezaudē to uz visiem laikiem; piecdesmitajā jeb tā sauktajā gaviļu gadā viņš jeb viņa mantinieki dabū to atpakaļ, svabadu no parādiem. Šī ideālā kārtība, ko nosaka Mozus likumi, īstenībā, kā liekas, nekad nav pastāvējusi. Vismaz praviešu laikā pretība starp bagātību un nabadzību ir visai asa. Pravieši bez mitēšanās apkaro bagātnieku netaisnību, varmācību, greznības un baudījumu kāri, tomēr galu cilvēku ciešanām tie paredz tikai nākamību, kad mesija nodibinās savu valstību un uzcelš jaunu Jeruzalemi. Praviētis Jezaja iztēlo laimību mesijas valstī šādi (Ez. 65., 19.–25.): “Es priedāšos par Jeruzalemi un ligsmošos par saviem ļaudīm; tur netaps vairs dzirdēta ne raudāšanas, nedz kaukšanas balss. Tur nebūs vairs bērniņu, kas ilgi nedzīvos, nedz veču, kas savas dienas nepiepilda, bet jauneklis mirs simts gadu vecs būdams, un bezdievīgais taps nolādēts simts gadu vecs būdams. Un tie uztaisīs namus un dzīvos iekš tiem; tie dēstīs arī viņa dārzus un ēdīs viņu augļus. Tie neuztaisīs, lai cits tur dzīvo, un nedēstīs, lai cits to ēd. Jo manu ļaužu mūžs būs kā koka mūžs, un mani izredzēti baudīs savu roku darbu. Tie nestrādās velti, nedz bērnus dzemdēs briesmīgam galam... Vilki un jēri ies kopā ganos, un lauva ēdīs salmus kā vērsis, un pīšļi būs čūskas barība; tie nedarīs ļauna un nedarīs posta visā manā svētā kalnā, saka tas Kungs.” – Ideālās sabiedrības un valsts problēmas nodarbināja arī grieķu filozofus. Lai atgādājamies, piemēram, Platona valsti, kurā valda pilnīga taisnība un labklājība un kur katrs loceklis strādā tādu darbu, kas vislabāk saietas ar viņa spējām. – Romieši, būdami praktiski ļaudis, gan netaisija pārspīlētus projektus par laimes valsti, bet sociālais jautājums tapa arī no viņiem vairākkārt cilāts. Ļoti asu formu tas pieņēma kustībā, kuras priekšgalā stāvēja brāļi Grakhi. Par pirmo kristīgo draudzi lasām (Ap. darb. 4., 32), “ka neviens nekā no savas mantas nesauca par savu, bet mantas bij visiem kopā”.

[..]

Visu agrāko gadu simteņu sociālistiskie pasākumi izrādās tīri niecīgi un nenozīmīgi, ja tos salīdzina ar tiem panākumiem, kādus sociālisms ieguvis 19. g. s. Sākumā viņa dedzīgākie sludinātāji bij franči, starp kuriem minami grafs Sen-Simons, Furjē, Prudons, Luijs Blans un citi. Grafs Sen-Simons gribēja reformēt sabiedrību caur valsti, prasīdams pārgrozījumus īpašuma tiesībās, satversmē un pārvaldē. Viņu var uzlūkot par valsts sociālisma dibinātāju. –

[..]

Tagadējās sociālistiskās kustības priekšgalā stāv vācu proletariāts, kas, pamudināts no Ferdinanda Lasala (1825.–1864. g.), sāka biedroties uz sociālisma pamatiem. 1863. g. Lasals pieslēcas Hegeļa filozofijai. Viņš pārceļ dialektisko paškustību uz tiesiskiem institūtiem, kuri, laikiem mainoties, pārgrozās ar loģisku nepieciešamību. It sevišķi tādai pārgrozībai padotas īpašuma tiesības.

[..]

Daži no šiem prasījumiem tiešām pelna ievēribu. Erfurtas programmas nozīme sniedzas pāri par Vācijas robežām. Izdarot dažus sīkus pārgrozījumus, kas attiecas uz vietējiem apstākļiem, tā starp citiem pieņemta arī no Krievijas un Latvijas sociāldemokrātiem. Marksisma iespaidi

uz sociāldemokrātiju tagad liels visā Eiropā. No šejienes tas pārgājis uz Ameriku, aizsniedzis Austrāliju, Japānu un citas zemes. Marksa skolas sociālisms tapis mūsu laikos par vienu no svarīgākiem starptautiskiem jautājumiem, par kura izšķiršanu cīnās visās pasaules malās. Ir daudz iemeslu, kas veicina marksisma ātru izplatīšanos. Pieminēsim te tikai dažus no svarīgākajiem: attīstīts kapitālisms, uzplaukstoša fabriku rūpniecība, nenodrošināts strādnieku stāvoklis, nekārtīgi agrāri apstākļi, politiski spaidi, inteliģenta proletariāta vairošanās, patriotiskas sajūsmības trūkums, sieviešu kustība un vienaldzība pret reliģiju. Kur sagadās vienā laikā vairāki no šiem uzskaitītiem iemesliem, tur sociāldemokrātija atrod auglīgu zemi. Viņas attīstību turpretim mēdz kavēt pamatīgas sociālas reformas, plašas pilsoniskas brīvības, silts patriotisms un stipra reliģiska ticība. Šādu uzskatu pareizību apstiprina piedzīvojumi daudzās zemēs.

Šveicijai, piemēram, ir plaša rūpniecība, netrūkst tai tādēļ arī savas sociāldemokrātijas; bez tam Šveicija dod patvērumu savās robežās citu zemju politiskiem bēgļiem: sociāldemokrātiem, anarhistiem, teroristiem un daždažādiem politisku un sabiedrisku eksperimentu izgudrotājiem, tomēr pati Šveicija maz no visa tā cieš. Plašā mērā piekoptā sociālā politika, lielā pilsoniskā brīvība un pazīstamais šveiciešu patriotisms neļauj valdības grožiem pāriet sociāldemokrātu rokās.

[..]

Sociāldemokrātija aizrāva sevīm līdzīgu ne vien proletariātu un zemniekus, bet, atskaitot birokrātiju, gandrīz vai visu Krievijas inteliģenci. Bija jau par vēlu, kad krievu inteliģence atjēdzās, ka viņas mērķi nav sociāldemokrātu mērķi un ka sociāldemokrātu cīņas līdzekļi nevar būt viņas līdzekļi. Tagad notiek pamazām prātu noskaidrošanās un domu šķiršanās. Bet tā kā kārotās brīvības un steidzamās reformas kavējas nākt, tad sociāldemokrātiem pa sajaukto ūdeni vēl vienmēr bagāta zveja. Tagadējā Krievija pielīdzināma dārzam, kas visai noderīgs sociāldemokrātijas kultivēšanai.

Baltija turpretim ir tīra sociālisma siltumnīca. Kaut gan šī siltumnīca visiem labi pazīstama, tomēr nekaitēs, ja ļaujam pa viņu slīdēt savam skatam.

[..]

No saimnieku kārtas izauga latviešu inteliģence un no pēdējās ar laiku attīstījās inteliģentais proletariāts. Jēdzienu inteliģentais proletariāts šie lietojam plašākā nozīmē, nekā parasts. Mēs saprotam zem tā ne vien tos, kas apmeklējuši vai pat beiguši augstskolas, bet visus, kas baidījuši augstāku, nekā elementāro izglītību, un tādu cilvēku mums nav trūkums. Vairāki tūkstoši latviešu apmeklējuši ģimnāzijas, seminārus, reāl- un komercskolas, apriņķa, pilsētas, tirdzniecības, amatniecības, zemkopības, jūras, mākslas un citas skolas. Tikai ļoti mazai daļai no šo dažādo mācības iestāžu audzēkņiem palaimējas aizsniegt augstskolu un ar grūtībām izcīnīt sevīm daudz maz apmierinošu stāvokli; viena daļa top par skolotājiem, bieži izlietodami šo amatu par pakāpi un pāreju uz ienesīgākām vietām; praktiskas saimniecības nozarēm nav visai daudz piekritēju starp latviešu paglitotiem jaunekļiem, kuru lielais vairums mētājas pa visu visādām privātām un kroņa iestādēm kā kanclisti, rakstveži un zemāko šķiru ierēdņi, pazīdami daudz darba, bada algu un dzīvodami bez cerības uz labāku nākotni. Ja priekšnieks ir vācietis, tad piešķir siltākās vietas savējiem; ja priekšnieks ir krievs, tad tas aiz politiskiem aprēķiniem

atbīda latviešus, jo tie nenoder pārkrievošanas nolūkiem. Ļoti zīmīgs ir kāda augstāka krievu ierēdņa izteiciens: *Латышей можно терпеть на службе, но давать им движения нельзя*, t. i., latviešus var ciest dienestā, bet tiem nevar dot virzienu (uz paaugstinājumiem). Tas izskaidro, kāpēc augstākos amatos nav latviešu, bet, ja kāds pagadās, tad tas savos nacionālos uzskatos mēdz būt tik nepastāvīgs un bailīgs, ka cenšas vēl pārspēt vāciešus un krievus savu tautiešu atstumšanas ziņā. Viegli saprotams, ka tādos apstākļos drīz pagurst cilvēka spēki, cilvēks garīgi sastingst, top pret visu vienaldzīgs, mehāniski izpilda savu darbu un nedomā tālāk par acumirkli. Patiesu cienību pelna tie, kas nezaudē dūšu, bet, visus spēkus saņemdami, cīnās tālāk un cenšas papildināt savu izglītību. Nespēdami iegūto izglītību izlietot savā darbā un amatā, daudzi no tiem cer izpelnīties atklātības atzinību; tie ķeras pie spalvas un top par rakstniekiem. Mēdz iesākt ar laikrakstu korespondencēm un dzejoļiem. Ja tie atrod daudz maz piekrišanas, tad jauns latviešu rakstnieks izcepts. Bieži viņš atmet agrāko darbību un peļņu, lai dzīvotu vienīgi no rakstniecības. Dažs top ar laiku tiešām par nopietnu rakstnieku un valkā godam šo nosaukumu, bet lielais vairums, dzenoties pēc nabadzīgā rindiņu honorāra, raksta par tik dažādiem jautājumiem un grābstās par visu visādām zinību nozarēm, ka cauru mūžu paliek tikai sekli diletanti. Nav jautājuma pasaulē, pie kura neķertos šāds rakstnieks. Te viņš raksta par politiku, militarismu, tautsaimniecību, te nodarbojas ar zemkopības, rūpniecības, amatniecības, jūrniecības un zvejas jautājumiem, šodien viņu interesē prostitūcija, sieviešu kustība, atturības lieta, rīt tas nodarbojas ar mākslu un filozofiju, bet parīt varbūt jūtas aizrauts no miera idejas, gaisa kuģa un *perpetuum mobile* problēmām. Reti kad tas apstājas un apdomājas, bet trauc tik vienmēr tālāk, lai "zinību popularizētu". Par viņa vispusību to varētu apskaut pat slavenākie enciklopedisti.

[..]

Sociālisms nesola sīkus panākumus un neatliek cīņas izšķiršanu tālā, nesaredzamā nākamībā. Viņš prasa gan sīvu, pat nāvīgu cīņu, bet uzvara nāks drīz, un tā būs – galīga un pilnīga. Tādā cīņā latviešu jauneklis labprāt iet. Cīņas vadoņi komandē uz boikotu, varmācībām un slepkavībām. Labs ir! Atbild latviešu inteligēntais proletārietis un stājas starp teroristiem. Krievijas inteligēntais proletariāts lepojas, ka viņš ar savu cīņu pret tagadējo sabiedrību ejot visas pasaules proletariātam pa priekšu, bet latviešu terorists dižojas, ka viņš stāvēt šo Krievijas cīnītāju pirmajās rindās. Ne par velti zobojas jokupēteri, ka Maskavas dumpi tik tādēļ izdevies valdībai apspiest, ka latviešu proletārieši nav paguvuši laikā nonākt Maskavā ar saviem lielgabaliem. Tomēr jokus pie malas tik bēdīgā lietā! Hēgels saka, ka katra tauta reprezentējot zināmu ideju pie vēstures gara troņa. Teiksim: judi – reliģiju, grieķi – mākslu, romieši – tiesības, franči – smalku garšu, vācieši – zinību, angļi – tirdzniecību un kuģniecību. Bet ja nu vēstures gars prasītu pēc reprezentanta iz Latvijas, kas tad stāsies viņa priekšā? Vai čaklie zemkopji, krietnie amatnieki, nopietnie rakstnieki, ideālie mākslinieki vai citi godīgi cilvēki? Nē. Caur viņu vidu spiežas drošiem soļiem un spītīgu skatu ar saviem simboliem – mauzeri un bumbu – latviešu terorists un, nostājies pie troņa pakāpēm, teic: "Es nāku no Latvijas, bet mani pazīst Krievija, Somija, Zviedrija, Vācija, Šveicija, Anglija un Amerika – man ir vispasaules slava." Es domāju, ka mums vajadzētu celt lūdzoši rokas uz augšu un saukt: "Kavējies, tu, augstais

Dievs, ar spriedumu! Pacieties ar mums! Dod mums laiku strādāt un pūlēties, tad arī mēs nesīsim tev, kaut arī pazemīgu un vienkāršu, bet godīgu dāvanu!" Ja tā sauksim, tad vēstures gars majestātiski pamās teroristam, lai tas atkāpjas no viņa torņa, un neatzīs par visas latviešu tautas reprezentantu. –

Kā cienīga māsa sociālisma propagandēšanā seko latviešu inteligēntajam proletārietim sievietei. Maz te krīt svarā laucinieces, kas strādā zemes un mājas darbus. Nerunāšu te par pilsētniecēm strādniecēm, kas bieži darbojas tais pašās fabrikās, kur vīrieši, domā tās pašas domas, dzied tās pašas dziesmas un riko streikus kopīgi ar vīriešiem. Še teikšu pāris vārdus par latviešu inteligēnto sievieti. Kaut gan sieviešu skološana lielākā mērā pie latviešiem iesākās tikai pagājušā g. s. pēdējā desmitā, tomēr tagad izglītotu un paglītotu sieviešu nav vairs trūkums. Bet ko tās dara, skolu atstājušas? Mazāk izglītotās top par šuvējām, modistēm, saimniecēm, slimnieku kopējām un varbūt vēl pārdevējām un kasierenēm; kas baudījušas daudz maz labāku izglītību, pieņem bonu, guvernantu un skolotāju vietas. Ar to būtu puslīdz uzskaitīts izglītotām sievietēm pieietamais darba lauks, jo tirdzniecībā un rūpniecībā inteligētās sievietes vēl maz tiek nodarbinātas. Pateicoties pārmērīgai konkurencei, sieviešu algas nereti nospiestas zemāk par eksistences minimumu, un tomēr rodas vienmēr vairāk kārotājas pēc tādas bada maizes, nekā svabada vietu. Pārējām sievietēm, kam nav izdevies samedīt nevienas vietas, neatliek nekā cits, kā pacietīgi gaidīt uz preciniekiem; tomēr tādi nerodas, dažai pat ne pie vispacietīgākās gaidīšanas, bet, ja kāds gadās, tad sievietei steigšus jāiet prom, neraugoties, vai precinieks patīkams, vai nē, jo, ilgi meklējoties, var viegli palikt sēžam. Nomāc inteligēnto sievieti gan raizes par eksistences līdzekļiem, gan domas par dzīves tukšumu un bezmērķa nākamību. Nereti tās grimst tai pesimismā, kuru Šopenhauers iztēlo kā svārstīšanos starp sūpēm un garlaicību. Vai tiešām dzīvei nav mērķa? Vai tiešām nav nekādas izejas no šī stāvokļa? Jautā izmisusē sievietei. "Ir gan," atbild sociāldemokrātu propagandists, tuvodamies tai ar Bebeli rokā un proklamāciju paku padusē. "Palasāties te Bebeļa tēvu, tas pamatīgi pazīst visas sieviešu ciešanas, viņu domas klusajās stundās, viņu ilgas un izmisumu. Tas visu to sīki aprakstījis un uzrādījis līdzekļus kaites dziedināšanai. Universālais līdzeklis ir nākamības sabiedrība, tā nepazīs vairs darba un maizes trūkuma, tur nebūs vairs ne precinieku, ne laulību, ne ģimenes, bet sievietei būs uz mata vienādas tiesības ar vīrieti, un abi dzīvos tīrā mīlestībā kā Ādams ar Ievu pa paradīzi, nepazīdami ne raizes, ne ļaunumu..."

[..]

Dažās zemēs, kā, piem., Norvēģijā un citur, cienība pret reliģiju un pieķeršanās baznīcai stipri kavē sociālisma izplatīšanos. Baltijā tāda pretsvara sociālismam nebij. Kas zīmējas uz baznīcu, tad te krīt visvairāk svarā evaņģēliskā Lutera baznīca, kura jau no nacionālās kustības sākuma atradās zināmā opozīcijā pret latviešu tautiskajiem centieniem. Latviešu nacionālisti prasīja tautības cienīšanu, veicināja izglītības izplatīšanu caur skolām, grāmatām, laikrakstiem un skubināja uz sabiedrisku gara attīstību; baznīca visus tādus centienus uzlūkoja par kaitīgiem reliģijai un morālei. Tā cēlās dziļa plaisa starp latviešu nacionālismu un baznīcu, kuras reprezentanti, galvenā kārtā, bij karsti vācietības aizstāvji. Kādu laiku rādījās, it kā starp baznīcas reprezentantiem un latviešu nacionālistiem nodibināsies kluss kompromiss. Baznīca izturējās

puslīdz vienaldzīgi pret latviešu nacionālo kustību, uzlūkodama tautisko centienu piekritējus un sludinātājus par atkritējiem no baznīcas. Latviešu nacionālisti raudzījās uz baznīcu kā ceremoniju iestādi un reģistratūru, kurā ved sarakstu par dzimšanu, laulību, miršanu un citiem. Daudzi griezās pie mācītāja tikai tad, kad ievajadzējās kādas apliecības vai "zīmītes". Šī nepieņemamā vienaldzība pret baznīcu bij visai izplatīta, it īpaši starp jauno paaudzi, bet baznīca nelikās to ievērojam, jo veco māmiņu baznīcā nebij trūkums, kas slaucīja asaras par katru mācītāja vārdu. Latviešu nacionālisti domāja atdzīvīnāt interesi priekš baznīcas, pārmainot vācu mācītājus ar latviešu tautības mācītājiem; bez tam viņi cerēja, ka tāda maiņa lieliski veicināšot latviešu nacionālismu. Latviešu prasījums dēļ savas tautības mācītāju iecelšanas atdūrās uz sīvu pretestību no baznīcas reprezentantu jeb, pareizāki sakot, no vācu nacionālistu puses. Baznīca bij viena no pēdējām un stiprākām vācietības pozīcijām, tādēļ viegli saprotams, ka vācieši visiem spēkiem mēģināja to aizstāvēt. Tā pārvērtās baznīca no miera un prieka vietas par niknas cīņas arēnu starp naidīgiem vācu un latviešu tautībniekiem.

[..]

Ievērojamā loma Baltijas sociāldemokrātiskā kustībā pieder skolai. No skolas daudz atkaras, vai jaunā paaudze top par sociālisma propagandētāju jeb, sajūsmināta priekš taisnības un patiesības un iesildīta caur skolu mīlestībā uz Dievu, tuvāku un tēvijū, rada pretspēku, kas kavē sociālisma izcelšanos. Pie mums, diemžēl, skolas tapa par bīstamu sociāldemokrātijas perēkli, sākot no augstskolām un beidzot ar tautas skolu, skolotājiem un skolēniem. Starp profesoriem bij biežāk sastopami priekšzīmīgi činovnieki, nekā krietni zinību vīri. Daudzi profesori uzmanīgi klausījās uz dažādiem vējiem, kas pūta no augšienes, verdziski izpildīja visus priekšrakstus un cirkulārus, bet maz bēdāja par taisnību un nerūpējās daudz par zinātnisku patiesību. Apnikuši tādu vīru priekšlasījumus pēc pāris apmeklējumiem un gatavodamies kaut kā uz eksāmeniem pēc drukātām lekcijām, studenti izlietoja visu brīvo laiku, lai meklētu uz savu roku pēc ideāliem, kas tos spētu saistīt. Lielākais pievilksanas spēks bij sociālismam, jo tanī viss likās sakopots, pēc kā kāroja ideālā studenta sirds: taisnība, patiesība un brīvība.

[..]

Runājot par skolas jaunības dalību sociāldemokrātiskā kustībā, jāpiemin slepenā biedrošanās, kas visai izplatīta gan augstākās, gan vidējās, dažreiz pat zemākās skolās. Tā uzlūkojama dažā ziņā par latviešu atavismu. Mūsu senči slēpa savus elkus, burvības un māņticību no katoļu priesteriem un protestantu mācītājiem, vectēvi slēpa zādzības un laiskumu no vagariem un muižkungiem, tagadējā jaunība slēpj savas "idejas" un it īpaši sociālismu no skolu priekšniecības un policijas. Bargu sodu nav trūcis. Pieķerot, senčus stiepa uz ugunssārtu, vectēvus pamieļoja rīkstēm un bērnus tagad izraida iz skolām un met cietumā. Tomēr slapstišanās no atklātības vēl vienmēr zeļ. Acīmredzot, tai piemīt liels pievilksanas spēks. Tā liekas paceļam varonības apziņu, ka mazais pulciņš konspiratīvo nes nākamību visai tautai, zemei, varbūt pat cilvēcei. Cik niecīgi un nožēlojami ir tādu konspiratīvu jaunekļu acīs vientiesīgie darba rūķi, kas dienu no dienas strādā savu parasto darbu, ne vērot nevērodam, kādas lielas un pārsteidzošas lietas jaunība gatavo viņu vidū. Agrākos laikos skolnieku slepenie pulciņi mēdza nodarboties ar latviešu valodu, etnogrāfiju, vēsturi un literatūru, bet pagājušā g. s. pēdējā desmitā tie sāka veco, kā teica, niecīgo programmu pārmainīt ar "visuvareno" sociālismu.

[..]

Beidzot pārskatu par sociāldemokrātisku kustību Baltijā, ievērojama vēl nacionālā buržuāzija, kas, paredzējama, kādas briesmas draud visai latviešu tautai no sociālisma viņa, mēģināja stāties tam pretim, dievamžēl, bez kādiem panākumiem. Apmēram 4 gadu desmitus nacionālā buržuāzija bij stāvējusi latviešu kustības priekšgalā, kas galvenā kārtā grozījās ap tautisko jautājumu un saistīja visu inteliģentu latviešu prātus. Sociāldemokrātu vadoņi, noskārzdami, ka attīstītais nacionālisms var zem apstākļiem tapt par stipru kavēkli viņu propagandai, slēpa, cik varēdami, savas mācības internacionālo karakteri, sargājās aizskart latviešu tautiskās jūtas un dēvēja sevi labprāt par īstiem tautiešiem.

[..]

Mūsu jaunā, tikko no bērna autiem izlīduse buržuāzija, sadalīdamās tautas partijā, reformistos, kadetos, demokrātos un progresistos, top par rotaļas lietiņu citām stiprākām politiskām partijām. Labajām jāmeklē atbalsts pie vāciešiem, kreisos atkal šad un tad paglauda sociāldemokrāti, bet patstāvīgas nozīmes nav ne vieniem, ne otriem. Kā sociāldemokrāti skatās uz kreisajiem jeb liberālajiem pilsoņiem, to izteic Rainis šādā zobgalīgā pantā:

Teic, liberāls,

Kas ir tavs ideāls?

– Mans karogs un mans svētums

Ir: gaisma, brīvība un darba lētums.

Latviešu pilsonības tagadējais stāvoklis nav nekāds apskaužamais, un nav arī paredzams, ka tas varētu tik drīz laboties. Vēl mūsu pilsonība cer uz glābiņu, gan no kompromisa ar vāciešiem, gan no bloka ar žīdiem un citiem svešautiešiem un varbūt arī no piesliešanās sociāldemokrātiem. Vēl mūsu pilsoniskās partijas par daudz samilējušās savās programmās, un katra dzīvo tai ciešā pārliecībā, ka taisni viņas programma izteic patiesās tautas vajadzības. Vedot savstarpējas ķildas dēļ atsevišķiem programmu punktiem, tās aizmirst pilsonības kopīgās intereses, neuzsver pietiekoši tautību, kā visu partiju vienības saiti, un neapgaismo diezgan noteikti savu stāvokli pret cittautiešiem un sociāldemokrātiju.

[..]

Pavisam nepietiekoši tapa apgaismots sociālais jautājums; pēc birokrātijas ieskatiem tāda jautājuma Krievijā un Baltijā nemaz nebij, un nebij tādēļ arī nekādas vajadzības atklāti to pārrunāt, bet vismazāk par to bij atļauts spriest latviešu biedrībās un rakstīt latviešu laikrakstos. Lojāliem pilsoņiem gan bij laupīta iespēja izsacīt savas domas par sociālo jautājumu, bet sociāldemokrātijas izplatīšanās caur to vēl vairāk sekmējās.

[..]

Beigās vēlreiz jāuzsver, ka ar ārējām reformām vien nepietiks. Politika, valsts un sabiedrība neizšķirs sociālo jautājumu, ja tās neies roku rokā ar reliģiju un morāli. Tādēļ bez ārējām reformām ir vajadzīga vēl iekšējīga jeb garīga reforma. Pie ārējo reformu izstrādāšanas nevarēs visi ņemt dalību, bet tikai daži izredzēti darbosies attiecīgās valsts un sabiedrības iestādēs. Iekšējā reforma turpretim ir katra indivīda darbs; katrs to var strādāt pie sevis un daudzi savā mājā vai apkārtnē.

[..]

Sociāldemokrātija pastāvēs laikiem joprojām, un starp proletāriešiem tai piekritēju netrūks. Jāvēlas tik būtu, lai tā izvēršas par mierīgu reformu partiju. Kaitīga valstij un sabiedrībai ir tikai revolucionārā sociāldemokrātija, kas kūda uz nemītīgu šķiru cīņu un izturas naidīgi pret reliģiju. Ja sociāldemokrātija atmet revolucionārismu, atteicas no proletāriešu nemītīgās kūdišanas pret citām šķirām un atsvabinās no materiālistiskā pasaules uzskata, tad viņa var ar laiku tapt par derīgu partiju. Bet lai tāda pārmaiņa notiktu sociāldemokrātiskos uzskatos, tad mājas līdzekļi nebūt nav smādējami. Šķiru samierināšanas ziņā tie var pastrādāt ievērojamu darbu. Vismaz angļi, blakus visādām reformām, ļoti prot cienīt tā saucamos līdzekļus, caur kuriem panākuši šķiru naida stipru mazināšanos. Anglijas zemākās šķirās tagad reti sastopams uzskats, it kā glābšana būtu gaidāma vienīgi no pastāvošās kārtības apgāšanas, un augstākās šķiras nelūkojas uz zemākām, kā bīstamu ienaidnieku, kas savaldāms ar varas līdzekļiem un apspiežams ar ieročiem. Vācija cenšas ņemt Angliju par paraugu. Vācu inteliģence: zinību vīri, mācītāji, skolotāji, ierēdņi un citi sprauduši sevīm par mērķi modināt augstākās šķirās sociālu apziņu un iedvest strādnieku masai dzīvu reliģisku garu un siltu tēvijas mīlestību, lai, apvienojot visas šķiras, padarītu tautu stipru un veselu. Anglijas priekšzīme rāda arī Krievijai un Baltijai, kāds ceļš staigājams, lai veicinātu vispārīgu labklājību, un kādi līdzekļi lietojami, lai dziedinātu sabiedriskās kaites.

Kopoti raksti. – 3. sēj., 1. puse.

Galvenie virzieni ētikā. – R., 1923. – 183.–217. lpp.

DEMOKRĀTISMS UN NACIONĀLISMS

Daudz rakstīts un vēl vairāk runāts par nākamo Rīgas aizstāvi valsts domē. Minētas vairākas personas, un izsacīti dažādi uzskati par šī aizstāvja īpašībām un nacionalitāti. Tas viss rāda, ka balsotājiem grūti atšķetināms jautājums. Grūtības cēlās caur to, ka bloka dalībnieki šķēlās savos uzskatos: vieni uzsver demokrātisko principu, otri nacionālo, pie kam tiklab vieni, kā otri paliek tajās domās, it kā šie abi principi nebūtu lāgā savienojami un viens otram runātu pretim. No demokrātiskā principa aizstāvju puses vismaz bieži dzirdēts apgalvojums, ka nacionalitātes jautājums pie nākamā domnieka izvēles esot gluži lieks. Pēc mūsu pārlicības tā ir liela maldīšanās, kā to vislabāk aprādīs daži piemēri iz mūsu dzīves.

Demokrāti, piemēram, prasa, ka ierēdņiem vajagot būt apzinīgiem, gudrākiem un saprātīgākiem, un cer, ka tad vairs nenotiks tādas pārestības, kā līdz šim. To visu, protams, prasa arī nacionālisti, piemērinot vēl turklāt, ka ierēdņiem vajag prast arī vietējās valodas. Ja nu rīkotos pēc demokrātu uzskatiem, ka nacionalitāte šai ziņā pilnīgi lieka, tad turpmāk uz Baltiju būtu tikai jāsūta derīgāki ierēdņi tagadējo nederīgo vietā. Esam pārliecināti, ka pat vislabākais un apzinīgākais ierēdnis nespēs izpildīt pienācīgi savu uzdevumu, kamēr vietējo iedzīvotāju valoda tam būs sveša. Tātad nacionalitāte nav vis lieka, bet ļoti vajadzīga, lai realizētu demokrātisko principu.

Tālāk demokrāti nosoda tagadējās tiesas un prasa, lai turpmāk tiesa būtu lēta, viegli pieietama un paši tiesneši bezpartejiski un pamatīgi tiesu lietu pratēji. Tie ir, bez šaubām, jauki principi, kurus neviens nacionālists negribēs noliegt. Pats par sevi protams, ka labus tiesu lietu pratējus un godīgus cilvēkus atradīsim arī starp sveštautiešiem. Bet vai ar to vien pietiek, lai dabūtu lētu, viegli pieietamu un taisnu tiesu? Nebūt nē. Nešaubāties arī, ka starp tagadējiem tiesnešiem ir daudz godīgu un apzinīgu cilvēku, un tomēr mēs dzirdam ļaudis žēlojamies par tiesām. Mēs arī zinām, no kā tas nāk; tas nāk no tam, ka tiesnesis un tiesājamais nevar tieši sarunāties. Nabaga ļaudīm, kam jāgriežas pie tiesām, jātērējas lieki, meklējot palīdzību pie kāda aizstāvja, kas prot krieviski, un tomēr lieta galu galā nav tā aizstāvēta, kā to spētu darīt pats interesents, ja tikai prastu tiesas valodu. Ja jau tagad no demokrātu puses dzird vai vārdu galā atkārtojam, ka nacionalitātes uzsvēršana ir lieka, tad maz gaidāms, ka tāds aizstāvis ir valsts domē gribēs un varēs aizstāvēt šai ziņā mūsu intereses, kaut gan ļaužu vairums pārliecināts, ka tik ilgi mums nebūs taisnu, lētu un viegli pieietamu tiesu, kamēr tiesneši nespēs tieši vest sarunas ar tiesājamiem; bet tas panākams, tikai uzsverot nacionalitātes principu.

Vācieši gadu simteņiem nolieguši nacionalitātes principu baznīcā, kaut gan tas atzīts visā pasaulē, izņemot Baltiju. Viņi pastāvīgi apgalvojuši, ka evaņģēliju varot sludināt katrs kristīgs cilvēks, lai piederētu pie kādas tautības piederēdams. Vācu mācītāji pat runāja "latviski", un tomēr tauta nemitējās prasīt pēc mācītājiem, kas ir kauls no viņa kaula un miesa no viņa miesas. Ja šis dibinātais tautas prasījums būtu laikā ievērots, tad droši varam apgalvot, ka starp draudzēm un baznīcu nebūtu izcēlusies tāda plaisma, kā tagad, kura pagājušā gadā parādījās baznīcu apgānīšanā un mācītāju piesmiešanā. Tas viss bij sekas no tā, ka nacionālismu nicināja, jo, kur baznīcā ievērots nacionalitātes princips, tur mācītāji ar draudzēm allaž sapratušies pat tādos kustības laikos, kā pērn. Lai atgādājamies tikai Somiju un Lietuvu, kur mācītāji, būdami savas tautas locekļi, aizstāvējuši savu tautu un tauta arī tos pratusi cienīt, kā tie pelnījuši. Visa mūsu baznīcas nākamība atkarājas pa lielai daļai no tam, vai baznīca taps nacionāla. Demokrāti mums šai ziņā nevarēs būt palīdzīgi, kamēr tie atklāti noliegs nacionalitātes principa svarīgumu.

Mūsu sājpu bērns ir mūsu skolas. Visi atzīst, ka tās stāv uz zema izglītības un tikumības pakāpiena, bet visi arī zin, ka tas nāk no nacionalitātes principa nezināšanas. Cilvēki, kas domā, ka laba pedagogiskā izglītība, krievu valodas prašana un labas tikumības īpašības vien spēs pacelt mūsu grimstošo skolu, ļoti maldās. Mūsu skolas nebūs audzināšanas iestādes, bet tikai zinību un valodu iekalšanas institūts, kamēr tās netaps pilnīgi nacionālas. Kas šai ziņā grib noliegt nacionalitātes principu, tas nekad nebūs patiesi vispārīgas izglītības veicinātājs, ko demokrāti tak tik ļoti uzsver savās programmās. Ja demokrāti ne vien grib mētāties ar frāzēm un tikai kaut ko solīt, bet arī patiesi savu programmu, kura ļoti laba, dzīvē izvest, tad tie nedrīkst noliegt nacionalitāti, jo tikai caur to tie spēs realizēt savu demokrātisko ideju.

Viss augšā sacītais būtu lieka papīra tērēšana, jo tas viss pats par sevi saprotams, ja mūsu latviešu balsotāju starpā valdītu vajadzīgā vienprātība. Diemžēl tā nav. Kā priekš 700 gadiem latvieši atdeva savu dzimteni svešniekiem caur pašu ķildām un nevienprātību, tā arī tagad domnieku vieta Rīgā var krist sveštautiešiem tikai caur latviešu pašu vainu. Pirms 700 gadiem arī latviešu priekšstāvji varen gudroja, ar ko būtu derīgāki biedroties, vai ar vāciem, vai

krieviem, bet paši savā starpā apkarojās, vai, ja viens gāja cīņā, citi palika vienaldzīgos skatītājos, kamēr beidzot pienāca arī viņu rinda. Latviešu balsotājiem Rīgā starp 84 balsīm ir 41. Ja tie iet vienprātīgi, pie tam vēl droši pabalstīti no mūsu kaimiņiem leišiem un igauņiem, tad uzvara ir droša. Bet ja ne – tad tauta raudās, raudās par to, ka mēs pārdzīvotos 700 gados nekā neesam mācījušies. Tomēr cerēsim, ka vēl pēdējā brīdī atmodīsies dažā labā balsotājā tautības apziņa un tas balsos pēc savas sirdsapziņas.

Kopotī raksti. – 4. sēj. – 305.–307. lpp.

TIKUMISKIE VIRZIENI LATVIEŠU ATTĪSTĪBĀ

Daudz runā un raksta par tikumisko pagrimšanu starp latviešiem un izsaka vēlēšanos, lai latvieši tikumiskā ziņā atjaunotos. Jautājuma svarīguma un lietas skaidrības dēļ nākošās rindiņās lūkosim atzīmēt, kādi tikumiski virzieni novēroti līdz šim latviešu attīstībā un kāds virziens turpmāk būtu vēlams.

Ir divi ļoti teicami tikumības virzieni, kas vecāki, nekā visvecākās ziņas par latviešiem: tie ir hedonisms un enerģisms. Abi virzieni sastopami arī pie latviešiem.

Hedonisms māca, ka augstākais labums dzīvē ir baudījums, bet tā kā cilvēka dzīve ir īsa, tad vajag pasteigties ar baudījumiem, jo kad pienāks vecums un beidzot nāve, tad dzīve nebūs nekā vairs vērts. Tādēļ šīs strāvas piekritēji rīkojas pēc dziesmiņas: “Brāļi, šodien priecāj’ties!” Hedonismam bijuši visos laikos ļoti daudz piekritēju. Pie viņa piekritējiem piederējuši un pieder arī latviešu lielum lielā daļa. Hedonisms izaudzināja starp latviešiem tās vagara dvēseles, kas tikai sava labuma dēļ kalpināja savus tautas brāļus; pie hedonistiem piederēja kārkluvācieši, kas pārdeva savu tautību, lai varētu baudīt ērtāku dzīvi, pie hedonistiem pieskaitāmi arī tādi tautieši, kas vicināja tautisko karogu vienīgi aiz tā iemesla, lai iegūtu peļņu; hedonisti tikumiskā ziņā ir arī daži tā sauktie “progresisti”, kuriem viss progress tikai tik daudz vērts, cik viņš tiem atmet skanošā labuma. Starp hedonistiem atrodam nereti arī tādus, kuri uz pirmo acu uzmetienu ir ļoti zimpatiski: piem., censoņus pēc labākas izglītības; bet arī šie nereti piedzīvojam, ka visam tam ir bijis vecu vecais mērķis – jauni smalkāki baudījumi. No augšējā redzams, ka hedonisti parādās ļoti dažādos veidos, bet viņiem visiem ir kopīgs, ka tie nepiegrīž vērtības vispārīgam labumam; tie visi lolo egoismu, cits smalkākā, cits rupjākā kārtā. Hedonisms gan bieži un sīvi apkarots, bet pārvarēts viņš vēl nav. Mūsu laikos caur materiālistiskiem pasaules uzskatiem viņš dabūjis itin kā jaunu sparū. Bez tam novērots, ka viņš parādās lielākā mērā pie jaunām kultūras tautām, gluži tāpat kā atsevišķa persona drīzāk jaunībā piesliesies hedonismam, nekā vecumā.

Savā ziņā gluži pretēja strāva hedonismam ir enerģisms, kas māca, ka cilvēka augstākais labums meklējams apzinīgā darbā, kas nāk par labu sabiedrībai vai pat visai cilvēcei. Enerģismam nav tik daudz piekritēju kā hedonismam, bet tie mēdz būt inteligenti, nopietni un sparīgi cilvēki, kas savu labumu nemeklē un par šķēršļiem nebēdā, bet iet, kā Rainis kādā dzejolī saka, uz priekšu: “Ne sevi, ne citus tie nežēlo, tie redz tik mērķi (zvaigzni) vienvienīgo.” Pateicoties enerģismam, kultūra dažu reizi pabīda labu soli uz priekšu. Tā grieķi, sekodami enerģismam,

Ieguva nemirstamu slavu mākslas un prātniecības ziņā, romieši izstrādāja pamatīgus likumus, angļi nesa kultūru mežoņu tautām. Bez šaubām, enerģisms var uzrādīt lielus panākumus, bet ne katru reizi šie panākumi bijuši pozitīvi un tiešām atnesuši labumu. Bieži enerģisma piekritējiem iznācis tā, ka tie, labu gribēdami, padarījuši ļaunu. Tā Konstantīns Lielais, nelūkodamies uz vēsturīgo attīstību un izlietodams savu ķeizarsko vārdu, iecēla kristīgo ticību par valsts ticību un caur to pārlēca pāri dabīgai attīstībai. Gan toreiz daudzi gavilēja un viņu cildināja, bet vēl tagad var šaubīties, vai tas kristīgai baznīcai ar šādu ārējās varas aktu nav padarījis vairāk ļauna, nekā laba. Pēteris Lielais izcirta Krievijai logu uz Eiropu, bet, nedabīgā kārtā piesliedamies visam eiropēiskam, pārtrauca Krievijas iekšīgo dabīgo attīstību, kuras sekas vēl tagad daļai manāmas Krievijas dzīvē. Krusta karos darbojās ievērojamā mērā enerģisms, kas, starp citu, skubināja arī vāciešus nākt uz Baltiju un te ar varu uzspiest kristīgo ticību. Nav ko šaubīties, ka arī bez kāda pakalpojuma latvieši būtu atraduši kristīgo ticību, kas būtu bijis daudz labāk ir kristīgai ticībai, ir latviešu tautai. Lielu darbu pastrādāja pagājušā gadu simteņa 60. gados tie enerģiskie vīri, kas modināja mūsu tautisko apziņu. Arī te neskatījās uz apstākļiem, bet rikojās vienīgi tikai pēc devīzes, lai to skaits vairotos, kas atklāti atzīstas sevi par latviešiem. Itin tāpat kā kristīgās ticības misionāriem vidus laikos nebija vaļas izsijāt, kas aiz pārliecības un kas aiz liekulības ļaujas aplieties ar svētīto ūdeni, tā arī mūsu tautiskās apziņas nodibinātāji pilnīgi apmierinājās, ja kāds tik vārdos apliecināja, ka viņš ir latvietis, pat vēl priecājās, ka tāda pazudusi avs atkal atgrieziesies... Tad nāca zociālisma laiki. Atkal jauns ievērojamais enerģijas patērētājs, atkal tā pati vecā kārtība; kas arī atzīstas par piekritēju, tas labs un cildināms; kas aiz iekšīgas pārliecības pretojas jaunajai mācībai, tas uz nāvi apkarojams. Upuru skaits šē nekrita svarā, dažreiz pat rādījās, ka enerģisma piekritēji vēlētos, lai būtu tik jo vairāk upuru.

Ja arī enerģisms iegūst kādreiz pozitīvus panākumus, tad tie katru reizi dārgi samaksāti; pie rezultātiem tiek tikai pār liķu kaudzēm. Aiz šā iemesla vien, protams, nederētu enerģismu vēl nebūt atmest un apkarot, bet ir kāda cita lieta, kas enerģismu padara visai neizpatīgu; tā ir aristokrātijas izaudzināšana. Enerģisma attīstība cieši saistīta ar vājāko kalpināšanu un apspiešanu. Senajai Grieķijai un Romai bija blakus enerģismam verdzība, vācieši par kristīgās ticības atnešanu uzspieda latviešiem dzimtbūšanu. Un ko deva mūsu tautiskās apziņas modinātāji? Tautiskos vadoņus un labākās ģimēļas. Bet brīvības karotāji tak uzstājās pret aristokrātiju visādos veidos? Jā gan, pret agrāk pazīstamo. Tai pašā brīdī, kur tie apkaroja muižniecību, garīdzniecību, tautiskus vadoņus un birokrātiju, tie iecēla centrālo un federatīvo komiteju un deva jaunus vadoņus, kas rikojās vēl patvarīgāki nekā agrākie.

Tikumības ziņā viņi teicās atsvabinām ļaudis no visiem veciem aizspriedumiem. Attaisnoja tos jau iepriekš par visādiem pārkāpumiem pret veco kārtību. Izrāva tos kā koku ar visām saknēm no pierastās zemes. Bet kas iznāca? Nekāda jauna augstāka tikumība, bet gan atpakaļ slidēšana rupjā hedonismā, par ko tagad dzird sūdzamies no visām pusēm. Ļaudis bij vēl pārāk maz sagatavoti visām tām idejām, kādas toreiz tapa sludinātas, un drīzāk un labāk saprata, ka tie no vecā jūga vaļā, nekā izprata savus jaunus pienākumus. Tomēr neiesim ar enerģismu tiesā. Arī tas nāk savā laikā un savā reizē, kad laiks piepildījies. Tik tas gan mums jāatzīst, ka, pa enerģisma ceļu tālāk staigājot, tikumiski savu tautu neatjaunosim. Bet ko tad darīt? Atliek vēl viena strāva, kura no latviešiem līdz šim mazāk ievērota. Tas ir morālisms.

Morālisms nemeklē augstāko labumu ārējos panākumos kā enerģisms, bet pašā cilvēkā jeb viņa apziņā. Ar kādu apziņu cilvēks ko dara, tāda morāliska vērtība ir viņa darbam. Morālisms atšķiras no hedonisma tai ziņā, ka nedzenas pēc sava, bet vispārības labuma. Kopīga ar enerģismu viņam ir attīstības veicināšana, bet, kamēr pirmais bieži rīkojas ar varmācību un nepacietību, tikmēr morālisms lūko sasniegt mērķi ar lēnprātību un pacietību. Enerģisms apspiež un iznīcina vājos, morālisms tos saudzē un lūko glābt. Ārēji aplūkojot, morālismam dažreiz mazāk ievērojami un mazāk spīdoši panākumi nekā enerģismam, bet toties tie ir paliekamāki. Latviešu literatūrā morālisms nespēlēja tādu lomu kā hedonisms un enerģisms. Vēl līdz šim latvieši savā dzīvē piegriezuši lielāku vērību visam ārējam, nekā nodevušies savai iekšējai izkopšanai. Šur un tur paspīd morālisms. Neikena un Apsīšu Jēkaba, un vēl citos rakstos. Bet būtu maldīgas domas, ka morālismam pasaules literatūrā trūktu aizstāvju. Šo strāvu pazinuši jau budisma piekritēji un senie grieķi, tā izkopta kristīgā ticībā un apstrādāta no slaveniem prātniekiem, kā, piem., Kanta. Viens no lielākiem morālisma veicinātājiem mūsu laikos ir slavenais krievu rakstnieks Ļevs Tolstojs. Tādēļ būtu vēlams, ka arī latviešu tauta turpmāk piegrieztu šai strāvai vairāk vērības, nekā tas līdz šim noticis, tad cerams, ka tā spēš arī atjaunoties tikumiskā ziņā.

Visas trīs no mums aplūkotās strāvas zināmā mērā pārdzīvo katra tauta, ja pat katra atsevišķa persona, kā to Gēte attēlojis savā meistara darbā "Fausts". Lugai sākoties, mēs Faustu redzam kā enerģisma piekritēju – bet tas viņu noved pie izmisuma – un viņš dodas velna varā, lai baudītu dzīvi pēc hedonisma mācībām. Izbauda arī līdz pašam padibenēm – bet tad parādās riebums un dzīves apnikums. Beidzot caur enerģisma un hedonisma maldībām Fausts nāk pie pārliecības, ka var dzīvei vēl būt kāds mērķis – proti, aiz mīlestības strādāt vispārības labā. Kaut arī tapis vecs, nespēcīgs un neredzīgs, viņš šai apziņā dzīvi vēl atrod patīkamāku nekā savos jaunības un vīra gados, kad sekoja enerģismam un hedonismam. Tagad viņš aiz dziļas pārliecības spēj sacīt uz brīdi, ko pats agrāk nebij ticējis: "Tu esi skaists, jel kavējies! Viss, ko es radīju pa dzīves sprīdi, ne mūžos nevar izgaisties. – Šī laime iepriekš mani saviļņo, nu bādu acumirkli augstāko."

Latviešu tauta diezgan ilgi staigājusi pa Fausta maldu ceļiem, tādēļ būtu no visas sirds vēlams, ka tā drīz nāktu pie Fausta šķīstīšanās un atzišanās, ka īsta laime atrodama tikai labvēlībā uz tuvākiem un nesavtīgā darbā vispārības labā.

Kopotī raksti. – 4. sēj. – 316.–320. lpp.

MĒRĶU KONCENTRĀCIJA

Modernam kultūras cilvēkam mēdz būt vesela virkne mērķu, pēc kuriem tas dzenas. Tādēļ saprotams, ka jauns laikraksts, kas vēlas apmierināt tagadējā kultūras cilvēka vajadzības, uzstāda plašu programmu ar daudzējādiem mērķiem. To darījusi arī "Baltija". Bet visi mērķi ir jāsavēd sakarībā, harmoniskā saskaņā, tie jāapvieno un jākoncentrē, lai nepaliktu izklaidēti, izraustīti daudzi mērķi, bet viena koordinēta kopība. Un šāda mērķu kopība, kurā satek atsevišķie mērķi, kura viņiem dod vajadzīgo augstāko apvienojošo virzienu, pēc manām domām,

ir nācija. Viņa ir atsevišķo mērķu vajadzīgā koncentrācija, un kā tā domāta un kādā veidā tā izdarāma, to centīšos aprādīt nākamās rindiņās.

Visur cilvēku mērķus var iedalīt trijos riņķos: individuālos jeb īpatnējos, sociālos jeb sabiedriskos, pie kuriem pieskaitīsim nacionālo mērķi, un humānos, vispār cilvēciskos.

Karstie individuālisma sludinātāji, dzirdot, ka es nacionālo mērķi gribu nostādīt par galveno, laikam kratīs galvu. Izbrīnījušies viņi varētu prasīt: vai tad īpatnim jeb indivīdam grib atņemt vai ierobežot viselementārākās cilvēka tiesības uz pašuzturēšanu, pašaplaimošanu un pašpapildināšanu? Nebūt nē. Mūsu tautas atsevišķie locekļi laikam gan sen nebūs veduši tik karstu pašuzturēšanas cīņu, kā šinī pārbaudīšanas laikā, kur esam izdzīti no dzimtenes un izklidināti pa visām valsts malām. Viņu cīņu es neturu par mazvērtīgu, bet vēlos tikai vienu lietu, lai tie apzinās, ka viņi ir mūsu tautas locekļi un ka viņu bojā iešana būs sāpīgi sajūtams zaudējums mūsu mazās tautas organismā. No šī stāvokļa raugoties, izsaku dziļu līdzjūtību viņu pašuzturēšanās cīņai un ieteicu to pabalstīt visiem spēkiem. – Runājot par pašaplaimošanu, ko es labāk gribētu apzīmēt par pašapmierināšanu, man jāsaka, ka tā ir nevērtīga, pat gluži patīga, ja indivīds pēc tās dzenas tikai sevis paša dēļ, bet es dziļi cienu to dvēseles līdzsvaru, kas arī visgrūtākajā pārbaudījumā nezaudē cerību, atrazdams prieku un mieru tai pārliecībā, ka reiz nāks labāki laiki, ja arī ne tieši viņam pašam, tad vismaz viņa bērniem, draugiem un citiem tautas locekļiem. Tādu indivīdu mums, paldies Dievam, netrūkst, un kaut to būtu vai desmitreiz vairāk, arī tad vēl nebūtu par daudz. – Pašpapildināšanās ir gluži vienaldzīga, ja indivīds ar to meklē vienīgi savu labumu, viņa var tapt kaitīga, ja tas, piem., krājot zinības, cenšas citus kalpināt, un tīri riebīga, ja mantu raušot, tiecas pēc retiem baudījumiem un dārgām izpriecām. Turpretim ar prieku apsveicama tāda pašpapildināšana, kas smēļ zinības, krāj piedzīvojumus, vingrina saimnieciskās spējas, lai tās lietotu tautas labā. Atgriežoties dzimtenē un atjaunojot savu dzīvi, mums nekad nebūs par daudz zināšanām bagātu cilvēku, spējīgu organizatoru, stingru raksturu un saimnieciskās lietās norūdītu spēku. Katrs individuāls spēks, lai arī kādā nozarē, mums būs miļš un dārgs. Visi individuālie spēki, koncentrējot tos ap nacionālo mērķi, neietu vis bojā un nemazinātos savā nozīmē, bet iztaisītu to kopību, kura viņiem dotu cēlāku virzienu un augstāku mērķi. Tā būtu individuālo mērķu koncentrācija.

Zociālie mērķi ietilpst šādas dzīves formās: ģimene, biedrības, pašvaldības, šķiras un beidzot valsts. Nav grūti arī tās saskaņot ar nacionālo mērķi un pastāvīgi virzīt uz viņu pusi. Priekšzīmīgi ģimenes tēvi un mātes, kam darba pilnas rokas pašu mājās, varbūt uztrauksies, dzirdēdami, ka es viņus aicinu uz nacionālu darbu, zem kura bieži mēdz saprast piederību pie kādas biedrības un dalības ņemšanu viņas sēdēs un sapulcēs. Tādam uzskatam es nepiekrītu. Pēc manas pārliecības klusi nama tēvi un mātes, kas izaudzinajuši krietnus bērnus, varbūt vairāk kalpojuši mūsu nacionālai lietai, nekā tie, kas neskaitāmus vakarus un naktis sēdējuši biedrībās, tērēdami sev un citiem laiku neauglīgās, bezgalīgās debatēs. Es neprasu ģimenes dzīves upurēšanu zināmam nacionālās dzīves veidam. Tomēr nacionālam mērķim jābūt dzīvam arī ģimenēs un vienu lietu gan es prasītu no katra latviešu nama tēva un mātes: lai mūsu valodai un vispār mūsu tautas dzīves jautājumiem allaž, bet it īpaši svarīgos ģimenes dzīves notikumos taptu ierādīta goda vieta. – Nedomāju arī nicināt mūsu biedrību darbību. Tanīs visskaidrāk izteicās

mūsu nacionālie centieni. Vēlams tikai būtu, lai pašlabuma meklēšana, personīgā godkārība un savstarpējās ķildas neaptumšotu un neparalizētu šo mūsu nacionālās dzīves nozari tādā mērā, kā tas bijis pirms kara. – Pašvaldības darbinieki, it īpaši pilsētās ar jauktu iedzīvotāju sastāvu, kas strādājuši blakus blakām ar cittautiešiem, varbūt mani uzlūkos par šausirdīgo nacionālistu, kas ieteic pašvaldību piemērot nacionālās dzīves prasībām. Nedomāju nebūt sveštautiešiem ņemt to, kas tiem patiesi nākas, un nevēlos apcirt viņu dibinātās prasības, tikai man liekas, ka mēs, latvieši, savās attiecībās pret sveštautiešiem līdz šim esam bijuši pārāk piekāpiņi un savas prasības uzstādījuši pārāk kautrīgi. Baidīdamies nodarīt pārestību cittautiešiem, esam visvairāk pāri darijuši sev un savai tautai. Mēs tak nedrīkstam aizmirst, ka Latvija ir vairāk gadu tūkstošus mūsu dzimtene, kurā vēl tagad vismaz 3/4 no visiem iedzīvotājiem ir latvieši. Tā ir zeme, ko bagātīgi slacījuši savām asinīm mūsu senči, laistījuši saviem sviedriem mūsu tēvi un atpirkuši ar savu dzīvību un ciešanām mūsu dēli un brāļi. Nevienam nav lielākas vēsturiskas un morāliskas tiesības uz šo zemes stūrīti, kā mums – latviešu tautai. – Bez šaubām, dažādām šķirām, pilsoņiem un strādniekiem ir savas intereses, kas saimnieciskos jautājumos bieži mēdz būt pretējas. Bet tādēļ nebūt nav vajadzīgs pastāvīgi un pie tam vēl gluži mākslīgi kurināt šķiru naidu. Nacionālās kultūras dzīvē kopdarbība un savstarpējā saprašanās ir ne vien vēlama, bet arī gluži labi iespējama, kā to redzam Francijā, Beļģijā un Anglijā, kur saimnieciskos jautājumos pretējie lēģeri cieši sasienas kopā, tiklīdz viņu nacionālai kultūrai draud briesmas no ārienes. Man liekas, ka tādu saprašanos varētu panākt arī Latvijā. Ar kopējiem spēkiem mums izdosies uzcelt un uzturēt īpatnēju latviešu kultūras ēku. Tad mācīsimies paši cits citu cienīt un varēsīm ar pilnu patiesību prasīt, lai arī sveštautieši mūs ciena.

Valsts ir plašākā sabiedriskā forma, kas sniedzas pāri par nacionālās vienības robežām, aptverdama pat simtu un vēl vairāk nāciju. Mazās tautiņas var justies laimīgas, ka svarīgos starptautiskos jautājumos tās atrodas spēcīgas valsts aizsardzībā un patvērumā. Tas apstāklis tām uzliek pienākumu kalpot arī valsts mērķiem. Bet te izrādās, ka taisni nacionālā vienība visspilgtāki rāda savas spējas. Kamēr mūsu latviešu kareivji bij izkaisīti pa dažādiem pulkiem Krievijas milzu armijā, tie it kā noslika pelēko šineļu jūrā. Savas patiesi augstās kareiviskās īpašības, kā drošsirdību, izveicību, izturību un labu disciplīnu, tie sāka izrādīt vislabāki tad, kad tiem bija dota iespēja pulcēties latviešu bataljonos. Te katrs kareivis liekas apzināties savu atbildību pret tautu un valsti un tādā kārtā nemanot izveidojās par īstu varoni. Nav šaubu, ka pelēkajā šineļu jūrā daudzi no viņiem būtu nolaidīgāki un katrā ziņā tērētu mazāk enerģijas uzvaras sasniegšanai. Ne citādi tas ir miera laikos. Viena otra tautieša gūtie panākumi izglītības laukā vai saimnieciskā dzīvē skubināt skubina desmitus un simtus sekot viņa priekšzīmei: tā rodas dzīva sacensība un plaša auglīga darbība. Pareizi saprasta valsts politika nekad nedrīkstētu apspiest nacionālos centienus kultūras laukā, jo, atļaujot tiem brīvi attīstīties, pati valsts visdrošāk un ātrāk veicinātu vispārīgo progresu savās robežās, kā tas redzams Ziemeļu-Amerikas Savienotās Valstīs.

Beidzot gribu vēl ieminēties par vispārcilvēciskajiem jeb humāniem mērķiem, kuri izteicas zinības, mākslas, tikumības un reliģijas centienos. Vai arī lai tie būtu vedami ciešā sakarā ar nacionālo mērķi? Iedrošinos atbildēt ar noteiktu jā. Centieni pēc augstākiem cilvēces mēr-

ļiem apsveicami ar dziļu cienību, un ļoti vēlams, kaut latviešiem rastos jo vairāk darbinieku šai laukā. Tomēr jāaizrāda, ka tikai reti, ļoti reti cilvēki spēj tieši strādāt visas cilvēces labā, lielajam vairumam gribot negribot jāapmierinās ar darbību šaurākās robežās. Bet arī vislielākie cilvēces gari, kas runājuši un runās uz cilvēci, nedara to ārpus savas tautības rāmjiem. Kristus, lielākais mācītājs, dzīvoja kā jūds starp jūdiem un runāja uz viņiem kā jūds uz jūdiem. Bet, ieskatīdamies savas tautas dvēseles dziļumos un izsmeldams viņu dvēseles līdz pašiem pamatiem, tas izteica līdz ar to visu cilvēku ilgas pēc pestīšanas. Grieķu meistari mums atstājuši nemirstīgus mākslas ražojumus. Viņi nav gudrojuši par kādām vispārcilvēciskām formām, bet pamatīgi pētījuši savas tautas dzīvi un to pūlējušies attēlot savos darbos. Līdz ar to tie devuši arī cilvēcei nemirstīgas vērtības, kuras vēl tagad nebeidzam apbrīnot. Nevar būt šaubu, ka šis vecum vecais ceļš staigājams arī mūsu laikā. Kas, ķeršīdamies pēc viegliem lauriem, domā piemēroties kādai abstraktai cilvēces kultūrai, tas bieži paliks par vienkāršu diletantu, reti kad pacelsies par ievērojamu virtuozu, bet nekad netaps par īstu meistarū. Kas tādu godu grib iemantot, tam jāpētī sava tauta, tam jāsmel no savas tautas garīgiem krājumiem, tik tad viņš spēs radīt jaunas vērtības arī visai cilvēcei.

Tā es saprotu daudz un dažādu mērķu koncentrāciju ap nacionālo mērķi kā degpunktu, no kura izplūst stari uz visām pusēm.

Kopoti raksti. – 4. sēj. – 348.–352. lpp.

Filozofisko uzskatu raksturojumu un materiālu sagatavojuši E. Buceniece.

ANDRIEVS NIEDRA

(1871–1942)

Rakstnieks, mācītājs un politiskais darbinieks Andrievs Niedra dzimis Tirzas Daukšānos, mācījies Tirzas, pēc tam Vecpiebalgas draudzes skolā un Rīgas pilsētas ģimnāzijā. 1889. gadā viņš kā eksterns beidzis Jelgavas ģimnāziju un no 1890. gada līdz 1899. gadam ar pārtraukumiem studējis Tērbatas universitātes Teoloģijas fakultātē. Ordinēts par mācītāju 1899. gadā.

Jau 1887. gadā "Dienas Lapā" un "Baltijas Vēstnesī" iespiesti viņa pirmie stāsti un iznāk dzejoļu krājums "Pirmās ziedoņa vēsmas". Gadsimtu mijā ar romānu "Līduma dūmos" (1899) A. Niedra kļūst tautā plaši pazīstams rakstnieks. Romānā risinātas laikmetīgas sadzīves un morāles problēmas, tēlojums ir dzīvs un saistošs. Šajā darbā literārā formā autors īsteno savu sociāli ekonomisko programmu, tas ir, rāda, kā topošie latviešu lielgruntnieki un uzņēmēji konkurences ceļā var uzveikt vācbaltu muižniecību. Tautā populāri ir arī viņa liriskie dzejoļi.¹ A. Niedru uzskata par jaun nacionālisma virziena² nodibinātāju latviešu literatūrā un tā galveno teorētiķi³.

No 1903. gada līdz 1906. gadam A. Niedra ir žurnāla "Austrums" īpašnieks un izdevējs, nosaka tā politisko orientāciju, uzstājas pret 1905. gada revolūciju, tā nodrošinot sev vācbaltu aprindu un Evaņģēliski luteriskās baznīcas vadības labvēlību, kas nepieciešama sekmīgai teologa karjerai. Sākot ar 1906. gadu, A. Niedra ir mācītājs Matīšu draudzē, bet no 1908. gada līdz 1918. gadam – Kalsnavā un Vietalvā, kur, pateicoties prasmīgai saimniekošanai mācītājmuižā un izmanībai veikalnieciskos darījumos, kļūst turīgs. Kā draudzes gans viņš ir iecienīts: lielisks orators – "runātājs no Dieva žēlastības", kapu svētku tradīcijas aizsācējs un garīgo dziesmu sacerētājs. Revolūcija Krievijā 1917. gadā un tai sekojošais lielinieku apvērsums Vidzemē izjauc viņa plānus. Padomju vara, kas neatbilst ne A. Niedras sabiedrības ideālam, ne praktiskajiem mērķiem, atsavina viņa īpašumus, bet pašu apcietina un nodod Kara revolucionārajam tribu-

¹ Labākie no tiem apkopoti ciklā "Ceļinieka dziesmas". A. Niedras dzejoļi ir noskaņām bagāti, bieži sentimentāli, vairāki no tiem komponēti (E. Dārziņš, A. Kalniņš).

² Jaun nacionālismu kā literāru virzienu 20. gs. sākumā (līdz 1905. gadam) min T. Zeiferts "Latviešu rakstniecības vēstures" 3. sēj. (R., 1925.) un A. Upīts "Pasaules rakstniecības vēstures" 4. sēj. (R., 1934.). A. Upīts šo literāro virzienu raksturo kā nacionālistisku romantismu, kas turpina tautiskā romantisma tradīcijas (736–739. lpp.).

Jaun nacionālisms atšķiras no tautiskā romantisma ar to, ka nacionālos ideālus vairs nemeklē tautas pagātnē, bet reālā tagadnes dzīvē un praktiskos nākotnes mērķos. Tautas teiku varoņu cīņu ar vācu bruņiniekiem nomaina latviešu zemniecības cīņu ar vācu muižniecību. Šim virzienam bez A. Niedras vēl pieskaitāmi Vilis Olavs, Tirmaliete (Minna Dzelzkalne), J. Kleinbergis u. c.

³ Nacionālo jautājumu un ar to saistītos aktuālos politiskos uzdevumus Latvijā A. Niedra apcer rakstā "Morituri" ("Pēterburgas Avīžu literārais pielikums", 1902), bet jaun nacionālisma sociāli ekonomisko programmu izklāsta 1904. gada "Austruma" ievadrakstā.

nālam, lai tiesātu kā kontrrevolucionāru. Brīnumainā kārtā, pateicoties drosmei un izveicībai, A. Niedra izbēg no gūsta, pāriet frontes līniju, lai ar vācu muižniecības un armijas atbalstu 1919. gadā īsu laiku kļūtu par Ministru prezidentu, vadot tā saucamo "Niedras kabinetu"¹. Pēc vācu karaspēka sakāves pie Cēsīm A. Niedras valdība drīz krīt, un rakstnieks atstāj Latviju. 1924. gadā viņš atgriežas Rīgā un tiek tiesāts par tautas nodevību, bet piespriesto cietumsodu valdība drīz nomaina ar izraidīšanu no Latvijas. Turpmāk A. Niedra dzīvo un strādā par mācītāju vācu draudzē Austrumprūsijā. 1942. gadā A. Niedra atgriežas Rīgā un tā paša gada rudenī – 22. septembrī – mirst.

A. Niedra ir kolorīta un reti komplicēta personība² latviešu kultūrā, viņa ietekme uz sava laika literatūru un it īpaši viņa politiskā darbība vērtēta visai pretrunīgi un līdz šim maz izpētīta³.

A. Niedra raksta visai atšķirīga satura literārus darbus dažādam lasītāju kontingentam: vieni ar saistošu sižetu, tēlainā valodā ir domāti vienkāršajam lauku cilvēkam, citi – filozofiskām refleksijām bagāti – domāti inteliģencei, radošām personībām. Plašu teorētisku pētījumu A. Niedram nav, bet ir reliģiski ētiskas, psiholoģiskas ievirzes apceres gan viņa kritikā, gan publicistikā un vienā otrā daiļdarbā.

A. Niedram kā teologam ir tuva morāles problemātika: viņa prozā atrodam cēlā un zemiskā, ētiskā ideāla un dzīves īstenības sastatījumu, kas raksturo autora metodi – skatīt dzīvi un tēlus pretstatos. A. Niedra raksta, ka izkopis savu iedzimto spēju redzēt visas parādības vienlaikus no divām pusēm, jo labais nepastāv bez ļaunā. Rakstnieka radītie literārie tēli ir psiholoģiski rūpīgi izstrādāti un viņu rīcība motivēta. Šīs prasmes pamatā ir intuitīvās iegušanās spēja, kas nav iegūta psihoanalīzes studijās, bet gan iedzimta, paša pilnveidota un praktiski pārbaudīta.

Viskoncentrētākais saturā, ideju un atziņu bagātākais ir apjomā nelielais darbs "Zemnieka dēls". Lielā mērā šī grāmata ir arī autora pašatklāsme robežsituācijā, jo garīgas pārpūles izraisītā

¹ "Niedras kabineta" valdīšanas laikā vācu karaspēks Kurzemē un Rīgā ar vietējo vācu baronu tiešu atbalstu un līdzdalību nogalina lielu skaitu kreisi noskaņoto strādnieku un lielinieku, kā arī sociāldemokrātu aktivistu.

² Apveltīts ar bagātu fantāziju un iztēli, ar literāta un izcila demagoga talantu, A. Niedra tajā pat laikā ir izmanīgs aprēķinātājs un prasmīgs organizators. Šāda emocionāli bagāta, mākslinieciska personība var gūt izcilus panākumus kultūras laukā, bet saimnieciskajā dzīvē un politikā, īpaši vēsturiski sarežģītā situācijā, palaušanās uz tādiem cilvēkiem saistīta ar risku. Tā 1919. gadā vācbaltu aprindas rakstnieku iesaista politiskā avantūrā un izmanto viņa vārdu, lai maskētu savus kolonizācijas mērķus Baltijā.

³ A. Niedras literāta veikumu un personību jau pirms kara ir vērtējuši J. Asars, V. Eglītis, A. Birkerts, T. Zeiferts, A. Upīts u. c.

Pēc kara trimdā Tīlta apgādā izdota A. Niedras darbu izlase četros sējumos, atkārtoti iznākuši vairāki romāni, memuāri un bērniņas atmiņas. 1960. gadā J. Ezerģailis publicē rakstniekam veltītu piemiņas rakstu krājumu, bet A. Niedras simtgadē – 1971. gadā – iznāk stāstu krājums "Māras josta".

Latvijā par A. Niedru rodas iespēja atklāti runāt un rakstīt, sākoties atmodai 80. gadu beigās. Vēsturieks A. Puriņš laikrakstos publicē rakstus, kuros pārskata līdzšinējo A. Niedras lomas un nozīmes vērtējumu politikā un vēsturē.

1993. gada 9. februārī Latvijas Universitāte organizē A. Niedram veltītu zinātnisku konferenci. 1993. gada sākumā D. Lūse izdod brošūru par A. Niedras personību un daiļradi.

slimība un piespiedu ārstēšanās Šveicē, Davisā, veicina nepastarpinātu dzīves un savu apslēptāko domu atklāsmi. Grāmatas apakšvirsraksts ir "Mūsu laiku pasaka". Izvēlētais žanrs ļauj vispārināt tēlus, tvērt tos kā simbolus, tā padziļinot darbā atsegtās pārejas laikmeta problēmas. A. Niedra rāda nozīmīgākos garīgos strāvojumus, ar ko saskaras tā laika jaunā paaudze. Zemieka dēls iet pasaulē, lai apgūtu zināšanas, viņš iepazīstas ar kristīgo mācību, ar zinātnisku pasaules skaidrojumu un aizraujas ar tai laikā jauno sociālisma mācību. Visos gadījumos dzīve tvērtā pretstātos: katrai lietai ir divas puses – labais nepastāv bez ļaunā. Tēvs un māte pasakā vēl ir viengabala cilvēki, kas dzīvo saskaņā ar dabu, darbs ir viņu dzīves pamats un evaņģēlijs, bet viņu dēls jau pieder citam laikmetam, viņa šaubas un tiekšanās pēc jaunām atziņām liek iet vecāku nestaigātus ceļus – tie ir grūti, bet neizbēgami. Jaunā laikmeta cilvēks ir šķelta personība: viņā vēl ir dzīva senču dzīves ziņa un vienlaikus ienāk pilsētas kultūra ar savu morāli un prasībām.

20. gadsimta sākumā A. Niedra ietekmē veselu latviešu rakstniecības paaudzi. Viņu augstu vērtē J. Poruks, ciena un apbrīno R. Blaumanis un J. Misiņš, bet apkaro sociāldemokrāti, lielnieki un to idejiskie sekotāji. Viņš ir K. Ulmaņa politisks pretinieks. A. Niedra ir sava ceļa gājējs kā politikā, tā kultūrā, viņa idejas ar laiku aizgūst pat pretinieki. Daudzi viņa pravietiskie paredzējumi, kas pārsteidza laikabiedrus, šodien ir piepildījušies. Varbūt tāpēc latvieši trimdā no jauna izdeva viņa darbus, lai uzturētu savu kopienu nacionālo pašapziņu un pilnīgāk saprastu 20. gadsimta vēsturiski politiskās norises Baltijā, kuras noteica lielvalstu intereses un savstarpējās intrigas.

Rakstnieka apceres par mākslu, par ētikas un psiholoģijas problēmām ar savu patstāvīgo, loģiski motivēto pieeju veicina dziļāk izprast dzīves īstenību un cilvēka iekšējo dabu, modina interesi par filozofiju un rosina spriest neatkarīgi, kā arī pievērsties mūžīgām vērtībām.

IZTEIKUMI

No tautiski reālu novērojumu un sīku utilitāru nodomu aploka Niedra ievada latviešu rakstniecību lielu psiholoģisku un sabiedrisku problēmu pasaulē un cauri tai romantisku ilgu valsti. [...] Stāstos Niedra ierosina līdz tam latviešu beletristikas rakstniekam un lasītājam pilnīgi svešu filozofisko domāšanu, paceļ lasītāju lielu sadzīves, reliģijas un psiholoģijas problēmu apvārksnī.

A. Upīts

Andrievs Niedra ir locīts un lauzīts visos mūsu sadzīves, rakstniecības un politikas vējos. Gadu simteņa maiņā viņš šķīta vislielākais spīdekļis mūsu rakstos. Viņu daudz zināja ne tikvien izglītotie, arī ļaužu masas. Neapšaubāms modernists pēc gara trauksmes, juteklības un jaunlaiku iejūtas, viņš pazina ļoti labi tolaik pasaules literatūras pēdējos rakstu un zinātnes strāvojumus, izglītībā tālu pārsniedza sava laikabiedrus, pārvaldīdams daudz zinātnisku arodu un nozaru.

R. Klaustiņš

Neviens cits rakstnieks nav tik dziļi ieskatījies ģimenes būtībā. Ar saviem darbiem un personīgo dzīvi ir tiešs paraugs skaistai latviešu ģimenei. Ģimēni uzskata ne tikai par mūsu dzīves piepildījumu, bet par visas mūsu dzīves skaistumu un svētumu. Skaistas, cēlas ģimenes – būs skaista latviešu tauta, bija viņa atziņa.

J. Ezergailis

ANDRIEVS NIEDRA

Bij cits gara vīrs šis latvietis:
 Gan dzejnieks elegisks, gan tvirtais spriedējs,
 Gan fantasts bija viņš, gan praktiķis,
 Smalks aplēsējs un sevi dēkās sviedējs.

Tais, nu jau tālos liktenīgos gados
 Ar tautu kopā nespēja viņš iet.
 Ar tiem, kas bij pret tautu, nāca rados
 Un daudziem latvjiem asinis bij liet.

Gan, mīlot tēviju, viņš ļaunu sniedza
 Un kļuva izstumtais un trimdinieks.
 Un zaimus "nodevējs" un "kangars" kļiedza
 Dažs, kas tam blakus ikšķītis un nieks.

Vien karam likts, lai ceļu mājup šķirtu;
 Vīrs sirms un gurdens beidzot atgriezās;
 Viņš martā nāca, septembrī lai mirtu –
 Loks savādais tad skumji noslēdzās.

Bij viņa lidums dedzis sūriem dūmiem.
 Vai dzimis dilstošā viņš mēnesī?
 Varbūt kā rakstnieks liels pēc gadiem kļūmiem
 Spožs atvizēs reiz citā laikmetā.

P. Ērmanis

Niedra nekādi nav uzskatāms par vāciski orientēto latviešu politiķi. Apzināta pilsoniski liberālā nostāja pastāvošajā vēsturiskajā konstelācijā gan spieda viņu tuvināties baltvācu muižniecībai, bet ne vairāk kā citus nacionālos politiķus, t. sk. K. Ulmani u. c., kas kopā ar vācietību cīnījās pret boļševikiem. Niedra konsekventi aizstāvēja Latvijas saimniecisko orientāciju uz Krieviju un reizē ar to valstisku kopsoli ar pilsonisku Krieviju, gan iestājoties par plašu kultūras autonomiju un spēka valstu garantijām tai.

Ā. Puriņš

DARBI

Niedra A. Kopoti raksti 10 sējumos. – R., 1925.–1926.

Niedra A. Nemiera ceļi 4 sēj. – R., 1928.–1933.

Niedra A. Tautas nodevēja atmiņas 3 sēj. – R., 1923., 1924., 1930.

Niedra A. Raksti 4 sēj. – Tilta apgāds, 1971.–1972.

LITERATŪRA

Eglītis V. Andrievs Niedra savā dzīvē un darbos. – R., 1923.

Akmens J. Andrievs Niedra // Grām.: Latviešu literatūras vēsture. – R., 1936. – 3. sēj. – 344.–363. lpp.

Andrievs Niedra / J. Ezergaiļa sakārtojumā. – Latvju grāmata, 1960.

Lūse D. Andrievs Niedra. Personība un daiļrade. – R., 1993.

LĪDZĪBA UN SIMBOLS¹ (1933)

[..] Mākslas galvenais uzdevums un nolūks ir – ne cilāt un kombinēt vecas atmiņas, bet paplašināt un padziļināt savu iekšējo dzīvi ar jauniem pārdzīvojumiem. Jaunus iespaidus kā jaunu pārdzīvojumu kompleksu materiālu mēs saņemam no ārpusaules ar savām piecām maņām vai savā iekšējā pasaulē kaut kur tās jūtu, emociju un gribas nodaļā, bet ne ar kritizējošo prātu. Iespaidi veidojas par jauniem pārdzīvojumiem un izjutumiem kaut kur mūsu zemapziņā, kamēr mūsu kritiskais prāts var darboties tikai mūsu virsapziņā. Mākslas darbnīca ir zemapziņā, prāta un kritikas – virsapziņā. Māksla strādā ar suģestijas, iedvesmes līdzekļiem; bet iedvesme ir iespējama tikai tur, kur viņas iespaids ir novadīts virsapziņai cauri garām prāta kritikai. Suģestija nav ar kritiku apvienojama. Prāta kritika un loģika turpretim necieš savā darbībā nekādu suģestiju. Virsapziņā darbojas kārtotā zinātne, zemapziņā – radoša māksla.

Simbols ir virsapziņas konstrukcija; zemapziņā tas var būt tikai surrogats, tikai trauks, ar ko pasmelt pārdzīvojumu kompleksus no zemapziņas akas. [..]

Nemiera ceļi. – R., 1933. – 4. sēj. – 432.–433. lpp.

¹ Par tēmu “Līdzība un simbols” A. Niedra raksta, apcerot Raiņa darbu “Zelta zirgs”. Viņš ir iecerējis uzrakstīt par Raiņa grāmata, bet šo nodomu nerealizē un vēlāk atsevišķos materiālus apkopo savā nepabeigtajā Kopotu rakstu izdevumā “Nemiera ceļi” (R., 1928.–1932.). Raksta fragments no “Nemiera ceļi” 4. sēj. – 432.–433. lpp.

NESPĒCĪGĀ DVĒSELE¹ (1933)

[..] Es redzu, ka pasauli, tā ārējo, kā iekšējo, mēs uztveram un apspriežam vai kārtojam divējādi: vai nu ar prātu, vai ar tieksmēm. Ar prātu (loģiski) mēs kārtojam pasaules lietas un notikumus objektīvi, kādas ir viņu attiecības laikā, telpās un cēloniskā sakarībā. Ar savām tieksmēm mēs vērojam lietas un notikumus intuitīvi un subjektīvi: vai lieta un notikums saskan ar mūsu tieksmēm, vai traucē tās? Šim pasaules uztveršanas subjektīvajam veidam valoda vēl nav radījusi vienzīmīga un savdabīga vārda. Var viņu raksturot kā subjektīvu, kā dinamisku, kā individuālu, kā intuitīvu, instinktīvu, kā jūtu vai vērtības spriedumu: bet katrs no šiem vārdiem apzīmē tikai viņa vienu pusi, kamēr patiesībā viņš uzrāda visas šē minētās pazīmes. Bet atšķirt no loģiskā uztveres veida to praktikā var ļoti viegli. Kādēļ man viena kompozīcija patīk un citas nē? Loģiski es tā izskaidrot nevaru, bet es to tieši jūtu, ka pirmā saskan ar kaut kādu tieksmi manī, bet otra to traucē.

Tad nu šai instinktīvai, subjektīvai pasaules uztverei istais darba lauks ir māksla, reliģija un tikumība. Viss var būt, ka viņām visām trim ir kopēja sakne, tikai tad tā guļ dziļi zem mūsu novērošanas un apziņas sliekšņa. Bet kur šās trīs lielās tieksmes mums nāk apzināmas un izpaužas uz āru, tur visur mēs novērojam, ka viņas izveidojas un izpaužas vienādā ceļā: razdamās no it kā vispārējiem kopdzīves instinktiem un tiekdamās uz kaut kādiem mums maz nojaušamiem garīgās vai dabiskās dzīvības mērķiem, viņas tomēr izveidojas katrā cilvēkā individuāli, – tāpat kā dzīvība atsevišķā individā. Viņas visas dod cilvēkam spēku, ja viņš tās sajūt kā saskaņotas ar savu attiecīgo tieksmi vai instinktu, tātad ir dinamiskas dabas; viņas visas trīs var uztvert intuitīvi, bet ne loģiski.

Nemiera ceļi. – R., 1933. – 4. sēj. – 189.–190. lpp.

AKTIVITĀTES PROBLĒMA² (1933)

Mūsu bērnība mums tādēļ stāv atmiņā tik jauka, ka ār pasaule toreiz vēl no visām pusēm spiedās iekšā mūsu dvēselē vēl tik neredzēta un neatkārtoties. Un vīra gadu jaukums pastāv iekš tam, ja mēs savu gribu arvien pilnīgāki varam uzspiest ār pasaulei. Bet starp abiem šiem jaukumiem un viņu laikmetiem vidū jāpārstaigā tukšas vietas. Jo vairāk iespaidu mēs no ār pasaules uzņemam, jo biežāk viņi sāk atkārtoties; un kas atkārtojas, tas notrulina mūsu jūtas; mēs zaudējam uzņemšanas prieku. Psiholoģiski tas izteicas tā, ka mums dzīve sāk izlikties tukšāka un bezmērķaina. No šās dzīves tukšuma sajūtas mēs atsvabināmies tad, kad mūsu gara dzīve sāk darboties otrādā virzienā – no iekšas uz āru, ne vairs kā uzņēmēja, bet kā rīkotāja un darbības virzītāja, ne vairs receptīvi, bet aktīvi, ne kā baudītājs, bet kā darītājs. Tas tad ir citāds prieks, ko piešķir aktivitāte; bet mūsu mūžu tas atkal dara pilnu un kūsošu un uzspauž mums

¹ Raksta fragments no "Nemiera ceļi" 4. sēj. – 189.–190. lpp.

² Raksta fragments no "Nemiera ceļi" 4. sēj. – 224.–228. lpp.

mērķi pēc mērķa. Mechāniskā līdzībā mēs to varētu tā izteikt: papriekš mūsu dzīves ritums kustas receptīvā virzienā, no sākuma ātrāk, bet tad arvien gausāk, līdz beidzot apstājas pavisam savā “nedzīvajā punktā”; bet tad šis ritums pamazām sāk kustēties pretējā aktivitātes virzienā arvien ātrāk un spēcīgāki, līdz sasniedz savu kulminācijas punktu; pēc tam atslābst arī viņš... līdz apstājas kapa malā.

Šo mūsu mūža ritumu mēs varam novērot tā savā dabas, kā arī garīgā dzīvē. Nezinu, vai tas pie visiem tā. Bet dažus “zemnieku dēlus”, tas ir – pārnācējus no dabas dzīves uz garīgo, jaunās atziņas taisni kā reibina; viņš uzņem tās sevī, aizgūdamies un kā aizgrābts. Bet pamazām pienāk arī garīgā uzņemšana pie sava nedzīvā punkta. Jaunekli mostas tā sajūta, it kā viņš būtu vīlies, neatrazdams garīgā dzīvē tā, ko šī dzīve sākumā sajūsmā likās solām; dzīve viņam nāk sajūtama arvien tukšāka, līdz beigās viņš vairs neatrod viņā ārpus pašapmānīšanās nekādas nozīmes, nedz mērķa.

Šis nedzīvais punkts ir bīstams tā bioloģiskā, kā arī garīgā ziņā. Tikai tas cilvēks ir dzīvot spējīgs, kas tiek viņam pāri, iekļūdams aktīvā, radošā darbībā. Kas tā nespēj, tas nomētājas vai iznīkst. [..]

Šie novērojumi manī nostiprināja un noskaidroja jau tuvāk nojausto – ka griba cilvēka dzīvē ir nesalīdzināmi vērtīgāka nekā domāšana un ka varēšana ir vērtīgāka par zināšanu.

Tad gribā un praktiskā darbā mums jāmeklē tie spēki, kas lai mūs pārstumtu pāri mūsu jaunības nedzīvajam punktam. Zemnieka dēlam bija jāsaprot, ka skola un zināšana nav mērķis, bet tikai līdzeklis un ierocis; mūsu mūža mērķis ir darbs, aktivitāte. Zinātne mūsu darbam ir tikpat derīga, kā cirvis mežniekam; bet cirvis nenes mežnieku uz mežu.

Līdz ar to ieguva praktisku nozīmi arī mana atziņa par loģiskā un dinamiskā sprieduma savdabību. Mūsu dinamiskais gribas spriedums sakņojas mūsu zemapziņā, mūsu dziņās un intuīcijās, loģiskais turpretim – virsapziņā. Dinamiskais ir dzinošas un radošas dabas, loģiskais – kārtjošas; mūsu gara dzīves dinamiskai daļai ir primāra un valdoša nozīme, viņas loģiskai daļai – sekundāra un kalpojoša. Tā bija liela kļūda vācu skolas audzināšanā: tā nostādīja loģiku par galveno, kas lai valdītu un rīkotu mūsu zemapziņas dzīvi, mūsu dinamiku! Tas bija vecu vecais saokratisma lāsts vācu domāšanā. Tikai gausi viņa raisās no tā vaļā.

Nemiera ceļi. – R., 1933. – 4. sēj. – 224.–228. lpp.

DIVAS TAISNĪBAS¹

Senākajam teātra direktoram Pēterim Ozoliņam bija katru gadu uz sezonas beigām benefice. Reiz, Rīgā tiekoties, viņš man uzstāja, lai es sarakstot jaunu lugu viņa 1903. gada beneficei.

Es toreiz vēl atrados “Liduma dūmu” ideju aplokā, kaut gan jau vēru vārtus uz tālāku ceļu. Domas par to, kā tautas izaug garīgi patstāvīgas, mani vajāja jau sen. Bet “Nespēcīgā dvēselē” izteicas vēl tikai ilgas pēc tās patstāvības. “Liduma dūmos” es vēroju arī jau ceļus uz turieni. Tad

¹ Nemiera ceļi. – 4. sēj. – 76.–81. lpp., sarakstīts ap 1929. gadu.

biju jau nojautis, ka tautu garīgā patstāvība tomēr sakņojas viņu saimnieciskā neatkarībā. Bet kā lai mūsu tauta tiktu pie saimnieciskas neatkarības, kur gandrīz puse no visas Latvijas zemes piederēja cittautiešiem? Saimnieciska cīņa tur likās būt neizbēgama un līdz ar to arī šķiru naidis starp latviešiem un vāciešiem. Šis naidis un viņu rūgtums nāk dzirdams jau "Skaidrā sirdī".

Bet, ka "Līduma dūmi" tomēr izskan izlīgumā, tam par cēloni ir mans uzskats par "Divām taisnībām".

Es jau diezgan agri, vēl kā students, biju pāraudzis pāri tam uzskatam, it kā taisnība būtu kaut kas mūžīgs un negrozāms – kā matemātiskā taisnas līnijas sajēgums. Gan pati taisnības sajūta kā tāda ir cilvēcē neiznīcināma, bet ko viņa tur par taisnību, tas katram cilvēkam un katram laikmetam ir kas cits. Pa lielākai daļai savādības mūsu īpatnējā taisnības sajūtā nav tik lielas un asas, ka tās mūs nostādītu vienu pret otru. Bet nāk laikmeti, kur ticība pret ticību iet karā un kur nāves sārtus. Kā cilvēkos var rasties tik pretējas pārlicības? Tā problēma mani ir daudz nodarbinājusi. Pie tam es nomanīju, ka šī taisnības sašķelšanās pretējos spēkos stāv ciešā sakarā ar lielām pārgrozībām tautas saimnieciskajā dzīvē.

Bet vai tas nu nāk no manas garīgās stereoskopijas, no manas raudzīšanās pa diviem lodziņiem, par ko es esmu runājis citā vietā, vai arī no manas dzīves un piedzīvojumu raibuma – katrā ziņā es redzu abas taisnības reizē, un man viņu abu ir žēl. Visskaidrāk es nojautu šo savu garīgo divpusību, noraudzīdamies latviešu cīņā pret vāciešiem. Es biju dzimis un audzis šās cīņas ēnā. Arī mans tēvs piederēja pie tiem, kas meklēja saimniecisku neatkarību Krievijā, – kaut gan citādu iznākumu nekā daži no viņa laikabiedriem. Lai cik nomaļā kaktā bija Daukšāni – Sadovska rikšu šļakstoņa, Ramkas atentāta šāviens un "Daugavas saucēja" dziesma tomēr atbalsojās arī pie mums. Un Vecpiebalgā nakts pagāja nemanīta Merķeļa "Latviešu" kvēlē. Nelaiķis Grūbe, kuram es pirmajam lasīju priekšā savu "Skaidro sirdi", pārsteigts izsauca: "Es nemaz nezināju, ka tu esi tāds jaunlatvietis!"

Bet Puseniekos es dabūju noskatīties baltiešu kultūrā arī pa otru lodziņu. Gan manī nekad neizzuda tā sajūta, ka "viņi" un mēs piederam šķirtām pasaulēm, ka viņu dzīvi un darbu mēs gan redzam kā caur gaišu stiklu, ka varam arī sanākt tuvumā; bet tomēr šī stikla siena mūžam paliek starp mums. Bet es raudzījos caur šo stiklu ar zināmu nožēlošanu. Es redzēju viņu tradīcijās, kultūrā un raksturā tik daudz laba un vēlama, ka man bija jājautā: vai arī latvieši nevarētu pie tā tikt? Ne tā es sapratu šo svešas kultūras piesavināšanos, it kā mums nāktos to tikai atkārtot un darīt viņai pakaļ. Cik smagi panesama man bija šāda svešas kultūras atkārtošana, ir jo skaidri redzams "Nespēcīgā dvēselē". Bet savas tautas augšanu uz garīgu patstāvību es sev biju iedomājies tā, ka viņa uzņems sevī no visām pusēm iespaidus un piemērus, lai tad tos pārkausētu savas īpatnības kvēlē kā metālu pašas lejamam tēlam. Stāsta, ka krievu tirgotāji metuši sudraba rubļus kausējamā metālā, kur lējuši zvanu viņu baznīcai. Tad man likās, ka šāda dārga metāla bija daudz mūsu baltiešu kultūrā. Bet garīgās vērtības var piesavināties tikai satīcīgā kopdzīvē, ne karā.

Tad te man nāca apzināma mana garīgā divpusība: no vienas puses, es ar katru dzīslīņu jutu, ka latvietim ir tiesība uz patstāvīgu, īpatnēju dzīvi. Bet pie šās patstāvības viņš nevar tikt, saimnieciski un garīgi neatsvabinājies no baltiešiem, kuru kultūra bija izaugusi uz latviešu atkarības. Tādēļ latvietim ir jāsaņemas pret šiem saviem "kungiem" – tā ir viņa taisnība.

Bet, no otras puses, arī baltietim ir tiesība uz savu kultūru. Ja arī viņš latvieti ir izlietājis tai par materiālu, tad tomēr tas, ko un kā viņš veidoja, taču ir viņa īpatnējo spēju radīts. Tā ir garīga dzīvība, un katrai dzīvībai ir tiesība pastāvēt, kamēr viņai uz to vēl ir spēks. Tā ir baltiešu taisnība.

Tad cīņa starp abām šīm taisnībām ir neizbēgama; bet līdz ar to ir žēl visa tā, ko šī cīņa iznīcina un sadauza. Muižu un zemi latvietis vācietiem atņems; bet tā garīgā spēka, kas būs veidojis šo muižu un pats tanī veidojies, to līdzī paņemt nevarēs. Tam jāiznīkst un jāpazūd, un visā mūžībā viņš vairs neatkārtosies un neatplauks.

No tās dilemmas es nonācu pie savas "morituri" teorijas. Uzstādītais jautājums: ko latvieši savai īpatnējai, vēl nule radāmai kultūrai var no baltiešiem visvairāk mantot, mani noveda pie atbildes: vācieši Latvijā izmirst paši no sevis, latviešiem jātop par viņu garīgiem mantiniekiem; bet par garīgu mantinieku var tikt tikai kopdzīvē, ne naidā, tādēļ mums iznāk derīgāki dzīvot ar viņiem satīcīgi, novadot viņus pamazām kapā un saņemot viņu atstāto mantojumu. Šo savu uzskatu es lūkoju teorētiski izvest "Pēterburgas Avīzēs" rakstu virknē "Morituri". Tikai tur iznāca pārpratums: mana līdzdalība pie "Pēterburgas Avīzēm" tikai pārtraukta, kad biju aprādījis tikai baltiešu izmiršanu; viss pozitīvais: kā lai mēs tiekam par viņu garīgiem mantiniekiem, palika neizteikts.

Atkal man jāatkārto: šis mantojums man nestāvēja priekš acīm kā miežu apcirknis, ko mantinieks samals cūkām vai izdarīs alū, bet kā sēklas krājums, no kurienes jaunais saimnieks grābs pilnu sētuvī un ies pats savā tīrumā.

Šādā izlīgumā izskan arī "Liduma dūmi": lielgruntniecības kapitālistiskā daļa šķiras no zemes un pāriet uz tīru naudas saimniecību (Zandens aiziet uz galvaspilsētu par bankas direktoru), bet ar zemi saaugušais Vestfals novēl jaunajam latviešu arājam dievpalīgu. Tā tad būtu izeja jaunā saimnieciskā un arī ētiskā laikmetā: vecā taisnība mirst līdz ar savu laikmetu, lai atstātu savu mantojumu jaunās taisnības laikmetam.

Bet tas bija tikai skats nākotnē. 1903. gadā mēs vēl tik tālu nebijām. Lielgruntniecība vēl nedomāja mirt, un 1905. gada nepacietība jau trīcēja gaisā. Un šai nepacietībai bija sava dziļa sakne. Kur lai paliek mūsu tautas pieaugums, kam tēvu tēvu tīrumos vairs nebija nedz darba, nedz maizes? Viņi blīvējās pilsētās, iestīgdami šķiru cīņā, pirms vēl bija izauguši par jaunu rūpnieciskās strādniecības šķiru; viņi izklīda pa visu Krieviju līdz Klusajam okeānam; bet tā vieni, kā otri zuda mūsu tautai un tās īpatnējai kultūrai. Morituri teorija varēja būt derīga tiem, kam jau bija zeme zem kājām, bet ko lai ar to iesāktu tas, kas no zemes jau bija projām? Arī bezzemniekam bija sava taisnība; bet tā ar lielgruntnieka un mazgruntnieka izlīgumu nekā nevarēja iesākt.

Tad šis te ir jau solis pāri "Liduma dūmiem". Tai cīnījās latviešu mazgruntnieku un to dēlu taisnība pret lielgruntnieku vāciešu taisnību. "Zeme" nāk klāt arī bezzemnieku taisnība, un saimnieku dēliem nu ir jāizšķiras, kas viņiem tuvāka rada: saimnieks vācietis vai bezzemnieks latvietis? Šo sarežģījumu lūko atrisināt "Zeme".

ZEMNIEKA DĒLS¹ (1933)

Daža ziņā varētu teikt, ka arī "Zemnieka dēlā" izteicas tā pati pārejas laikmeta ideja, kā "Liduma dūmos", tikai no citas puses uztverta un citiem līdzekļiem attēlota. "Liduma dūmos" pārejas laikmets ir rādīts kā cīņa starp veco un jauno; līdz ar to viņu stils ir dramatisks. "Zemnieka dēlā" turpretim lūkots rādīt šās pārejas atspulgu un atbalsi novērotāja dvēselē, tā sakot: viņas izjūtu, – tādēļ te arī galvenā kārtā lietāti izjūtas liriskie izteiksmes līdzekļi. Un vēl viena cita savādība te jāatzīmē. Kā dažkārt jau esmu pieminējis: mana domāšanas kārtība savā pārsvarā ir dinamiski cēloniska, kādēļ dzīvē es noskatos kā dažādu spēku darbībā. Tikai "Zemnieka dēlā" es eju pa citu ceļu: tur nav rādīta dzīve savā attīstībā, nedz arī cēloniskā sakarā, bet taisīts it kā šķērsgrīziens caur latviešu tautas pārejas laikmetu: redzi, tādus slāņus viņā noguldījuši jaunā dzīves pavasara plūdi. Pie tam viss tur rādīts stereoskopiski, no divām pusēm (pa "diviem lodziņiem"): kā tas izskatījās idejā un kā tas iznāca dzīvē... Zemnieka dēls nav darbinieks savā stāstā; viņš ir tikai novērotājs... ar acīm un ar sirdi. Viņš novēro savas paaudzes dzīvi.

Vecais zemnieks simbolizē veco zemniecību un tās prāta kultūru, māte – tautu un dzimteni. Laimas kodeļas domātas kā visa tā asinsradniecība un garīgā iedzimtība, kas vērpijas no tautas uz viņas atsevišķo locekli. No visām pusēm dēls tiks vēl atpakaļ pie mātes, tikai uz ziemeļiem – uz kosmopolitismu – mātes pavedienam Laima nav devusi kodeļas. Tēvs un māte vēl ir vecie viengabala cilvēki. Daba un darbs – tas viņu kopējais dzīves pamats; tas izaudzināja viņu pasaules uzskatu, tas izveidoja viņu kopdzīvi. Tikai viņu dzīves turpinātāja un mantinieka viņiem vairs nav. Ko Laima viņiem vecumā piešķir, starp to un starp viņiem guļ jau veselas paaudzes laikmets.

Un ja arī šis viņu vēlinais dēls it kā vēl ar senču tīrumu un dzied vecās dziesmas – ar otru ausi viņš jau klausās garāmgājējā: naudas laikmetā un viņa atnestās skolās, kas zemnieka dēlam pauž arī par citādu dzīvi un citādām dziesmām, nekā viņš to redzēja un dzirdēja tēva sētā.

Un tad viņš redz šo citādo dzīvi, no zemniecības aizgājušās paaudzes dzīvi. Tikai tā vairs nav tā viengabalainā dzīve, ko dzīvoja viņa vecāki, zemnieku tauta. Tai ir jau sava otra puse. Pilsētā tai ir jau savs kungu nams un savs sētas nams. Ģimēni visur varētu vienot darbs un bērni, bet jau to postī baudošais individuālisms. Izglītība varētu vienot zemnieka dēlus jaunā saimē; bet vienam tā piešķir seskādas kažoku, otrs drebinās zem plāna mētelīša nekurinātā istabā. Tautībā varētu iedegties jauna kvēle, bet ideālists viņai tiek lieks, un praktiķim arī bez viņas ir labi... Un tomēr visas šās pretešķības ir vienas un tās pašas lietas divējādas puses. Kas ņem vienu pusi, tam jāņem arī otru līdzī. Vai tad bija vērts iemainīt tēvu tēvu viengabalaino dzīvi pret šo pretrunu pilno? Bet arī šis jautājums ir lieks. Dzīve diferencējas, un šo diferencēšanos aizkavēt mēs nevaram, lai arī cik asas būtu šķautnes plaisai starp veco un jauno. Mums atliek tikai jautāt: kādēļ tas tā un kā to novērst?

¹ Nemiera ceļi. – 4. sēj. – 209.—212. lpp. Filozofiski interesanto darbu "Zemnieka dēls" autors skaidro nodaļā "Kas manos stāstos un romānos gribēts teikt". Šis materiāls atvieglo izprast darba sižetu, atšifrēt simbolus, bet jāatzīmē, ka komentāri rakstīti vēlāk Vācijā un ne vienmēr precīzi atspoguļo rakstnieka uzskatus gadsimtu mijā, kad tapa pati grāmata.

Uz šo pirmo jautājumu meklē atbildi arī zemnieka dēls. Tas tādēļ, ka cilvēks novērsies no Dieva... Reliģija atkal apvienotu sadrumstaloto tautu – tā viņam atbild garīdznieks. Tas tādēļ, ka cilvēks novērsies no dabas... atbild dabas pētnieks. Peldi līdz dabas straumei un nedomā par to, kurp tā tevi nes. – Cilvēks novērsies no cilvēka... tā to izskaidro sociologs. Iznīcīni viņā individuālo un izkop kolektīvo, un viņš atkal sapratīsies ar citiem... Zemnieka dēls varētu jāt un vaicāt arī vēl tālāk, lai vēl nešaubīgāki pārliecinātos, ka katrai šķirai ir savas domas par dzīves sadrumstalošanu un savs tilts tai pāri. Bet ja nu es pats esmu pārgājējs no vienas šķiras citā? Un tad nāk cilvēka praktiskie gadi. Cik ilgi novērosi dzīvi, cik ilgi meklēsi, kam piesiet sirdi? Viss pārdzīvotais tak reiz sāk atkal lauzties uz āru kā nolūks un darbs.

Zināms: tu iesāksi ar to, no kā tev sirds vispilnākā, strādāsi priekš tiem, kas tev vismīļāki. Bet tad nāks dzīves un praktiskā dzīves loģika: ceļa cirtējs cērt ceļu uz savu mērķi; ceļa gājējam jānonāk pie tā paša mērķa, uz ko jau gājuši simti citi. Zvaigžņu ceļus mēs varam aprēķināt, bet nevaram pa tiem staigāt. Kolīdz mēs nostāsimies praktiski staigājamā ceļā, tā drīz vien nomaņsim, ka tas ved mūs – ikkatru arvien tuvāk paša kabatai un Māras dīķiem.

Tad atliktos vēl vienas domas. Cilvēce ir sašķelta tautās un tautas atsevišķās šķirās un individos; bet pati viņa ir viena pati un nesašķelta. Ja es strādātu visas cilvēces labā, tad tak mans darbs nāks visiem par labu, un pretinieku man nebūs.

Tas domās tā. Bet dzīvē neviens neprec līgavu visiem. Pasaules slava sēd augstā kalna galā, un ja tu to gribēsi sev iegūt, tad tev būs daudz līdzcenšu, un ja tu būsi veiklāks par viņiem, tad tev būs daudz skauģu un naidnieku. Un pati šī slava – vai tāda tā sirds laime?

Tad kļūsi vientulīgāks gads pēc gada... un pāri paliks tev tikai atmiņu kamoliņi.

Kā tikt pārejas laikmetam atkal pie viengabalainas dzīves? “Zemnieka dēls” izskan šai jautājumā...

Nemiera ceļi. – R., 1933. – 4. sēj. – 209.–212. lpp.

ZEMNIEKA DĒLS¹ (1902)

[..] Izbrīnējies Zemnieka dēls izstaigāja māju. Vienā vietā visa siena bij nosprausta ar tauriņiem; citā vietā bij pudeles pilnas spirta un spirtā visvisādi smūdzi un kukaiņi. Atkal citur vārījās visvisādos traukos šādi tādi šķidrums, un tvaiks tapa stikla krūkās atkal par ūdeni, gan zilu, zaļu, sarkanu... Bet cilvēka tur nebija neviena. Tad viņš izgāja dārzā. Ilgi viņš meklēja starp brīnišķīgajām puķēm un krūmājiem, līdz beidzot, pašā dārza malā, ieraudzīja cilvēku. Tas bij pusmūža vīrs, ar brillēm uz acīm. Viņš bij nogūlies uz vēdera zālē un skatījās caur apaļu stiklu uz mazu kukainīti.

“Dievs palīdz!” Zemnieka dēls teica, “vaj es netraucēju?”

¹ Zemnieka dēls. Mūsu laiku pasaka. – R., 1925. – 87 lpp. A. Niedras oriģinālais, apjomā neliels sacerējums ir tik monolīts, ka pilnīgu iespaidu var gūt tad, ja izlasa visu darbu. Šeit ievietotais fragments rāda tikai dažus ceļa posmus zemnieka dēla dzīvē: sarunu ar dabas pētnieku, garīdznieku un cīnītāju par sociālo taisnību.

Pusmūža vīrs īsi iesmējās.

“Nu,” viņš teica, “pie šitā darba labs palielinams stikls man vairāk palīdz, nekā tavs dievs. Vaj tu tur no tā sirmgalvja nāc?”

“Jā.”

“Un viņš tev gribēja iestāstīt, ka šitā dzīve nemaz nav dzīve?”

“Jā.”

“Nabaga vecītis! Viņš vēl no aizpagājušā gadu simteņa. Es reiz viņu aicināju, sak, lai nāk, – man visādi instrumenti, lai iztaisa man kādu eksperimentu no savas otras pasaules. Bet nenāca.”

“Vaj jūs tur ar saviem rīkiem daudz varat redzēt?” Zemnieka dēls nedroši ievaicājās.

“Vairāk kā citi.”

“Un vaj jūs lietām otru pusi ar’ varat redzēt?”

“Arī pašu sirdi, ne tikai otru pusi.”

“Un tad jūs zināt, kādēļ pasaulē tik daudz nelaimes?”

Pusmūža vīrs pacēla uz viņu savas briļļainās acis.

“Pasaulē? Tu gan gribēji teikt: kādēļ starp cilvēkiem tik daudz nelaimes?”

“Vaj tad tas nav vienalga?”

Pusmūža vīrs atkal īsi iesmējās.

“Mūžam tā pati vecā pasaka: ja sāp cilvēkam zobi, tad tie sāp visai radībai. Vaj tu zini, cik cilvēku pavisam ir pasaulē?”

“Skolā teica...”

“Bet vaj tu zini, ka šai ūdens glāzē ir vairāk dzīvnieku, nekā cilvēku visā pasaulē?”

Zemnieka dēls iepleta acis.

“Lūk!” pusmūža vīrs turpināja, “te, šai ūdens piltē pie mana pirksta, ir vairāk dzīvību, nekā cilvēku vislielākā pasaules pilsētā. Un uz katras zālītes, uz katras lapiņas dzīvo, tā sakot, vesela pasaule. Un cik taurenīšu, cik tārpiņu, cik zivtiņu, cik putniņu gaisā!... Tu nevari soļā spert pat tur tai tukšā tuksnesī, ja neredzēsi tūkstošām dzīvību, zināms, ja tev būs priekš tam acis. Un visi šie neizskaitāmie kustonīši un dzīvnieciņi, tāpat viņi dzīvo ikviens savu dzīvi, priecājas, ienīd, mīlē, vairojas... Un tad cilvēks lai būtu visa pasaule! Jā, kas tad ir tava pasaule? Te uz mūsu zemes cilvēks ir tikai niecīga daļa no visas radības. Bet kas tad ir mūsu zeme pret visu bezgalību? Skaties taču naktī uz neskaitāmo zvaigžņu tālēm... Tu domā, ka tās tur nezina kādās tās dzirkstis debesu velvē sabēgušas no cilvēces ugunsкура? Tās visas, draugs, ir pasaules, lielākas, varenākas, nekā šis pīslītis, ko mēs par zemi saucam. Un tad tu gribi, lai cilvēka nelaime esot visas šās bezgalības nelaime! Nē, draugs: šī bezgalība ir pastāvējusi mūžības gadus, pirms vēl bij attīstījies cilvēks. Un viņa pastāvēs vēl mūžību, kad jau beidzamais cilvēks būs gimis vēsajā ledus kapā. Viens pīslītis vairāk, vaj mazāk – par to pasaules gaita negrozīsies.”

“Bet arī visā šai bezgalīgā dabā taču tāpat valda nāve un nelaime...” Zemnieka dēls uzdrošinājās iebilst.

“Nāve un nelaime – atkal tā pati vecā dziesma!” pusmūža vīrs iesaucās. “Vaj tad nāve kāda nelaime! Vaj tu redzi šo mazo mušīņu, kas tik jautri, tik priecīgi sīc savu mīlestības dziesmu?”

Šorīt pat viņa ir dzimusi, un, pirms sietiņš atspīdēs pār koku galiem, jau viņa būs mirusi. Vaj tāpēc viņa nelaimīga? Nē, draugs: viņa tāpat izbauda savu dzīves ziedoni, tāpat vienojas kaislībā ar savu izredzēto, tāpat priecājas, kad izdevies atrast derīgu vietu, kur dēt olas savai cilts uzturēšanai. Kāpēc lai viņa nemirtu vakarā, kad saulīte riet? Savu pienākumu viņa darījusi, savu dzīvi izbaudījusi... Lai snauž, lai dus! Jā, tā būtu nelaime, ja viņa vēl atmosfost otrā rītā. Uz ko lai viņa mostas? Mīlestība vairs nenāks viņas sirdī, pienākuma viņai vairs nav, spēka nav... Bez nolūka, bez vajadzības viņa lai skrien no vienas lapiņas uz otru... Nē, draugs: nāve nav nelaime, kad esi darījis savu darbu. Nelaime ir – dzīvot bez dzīves uzdevuma...”

Zemnieka dēlam sāka pa galvu iet viss juku jukām.

“Bet cilvēks taču sajūt nāvi kā nelaimi!” viņš teica. “Un prāts tā nevar pārgrozīt.”

Pusmūža vīrs savilka uzacis.

“Cilvēks...” viņš teica, “tas, zināms, mūžīgi juties nelaimīgs.”

“Kādēļ?”

“Tādēļ, ka viņš atkāpies no dabas. Dabā nelaiemes nav. Tur tikai mūžīga dzīves kāre un mūžīga dzīves pārveidošanās.”

“No vismazākā knisliša līdz elefantam un valzivs milzenim – visur tā pati dabas tiekšanās dzīvot un dzīvību vairot. Un visa daba atdodas šai dziņai. No pirmā acumirkļa katrs radījums klausā savam dabas dzineklim, dara savu dabas uzlikto pienākumu un bauda dzīvi šai dabas zagšanā. Un kad viņš ir darījis savu darbu, viņš nozūd tikpat mierīgi, ļaudams vietu saviem pēcnācējiem.

Tikai cilvēks nāca uzreiz un teica: nē, es neklausīšu šim dabas dzineklim. Es neesmu tāds, kā citi. Manī un pār mani ir vēl viens cits likums; mani vada vēl viens cits spēks, kas dabā velti meklējams... Un uzcēla cilvēks visapkārt savam ceļam dzeloņainas ērkšķu sētas un plosās asiņains gar tām. Un runā viņš par to augstāko spēku, kas viņā esot, un tomēr dreb un trīc, kad nāk tā stunda, kur jāpārvēršas arī viņam. Dabā neiet pazušā neviens spēks. Bet cilvēks tomēr neuzdrošinās ticēt, ka viņa sevišķais spēks mūžīgs būšot. Lūk, šai divkosībā, šai atkrišanā no dabas – tur cilvēka nelaime un lāsts. Priecājies, milē, strādā, nīsti... un mirsti, kad esi visu darījis. Tas ir dabas ceļš. Uz to viņa aicina arī cilvēku. Un cilvēks neatradis miera, kamēr nebūs atgriezies pie dabas... vaj nu kā putekļi un pelni, vaj arī kā radījums, kas grib būt tikai mazs loceklītis bezgalīgajās dzīvības važās...”

“Kas atsvabinās tos cilvēkus no šā otrā likuma, kuri to jau jūt savā sirdī?”

“Nāve!”

“Un kā es varētu palīdzēt pie šā atsvabināšanas darba?”

“Mirsti!”

Un pusmūža vīrs atkal noliecās zālē un skatījās uz mazo kukainīti.

Meža malā Zemnieka dēls apstājās. Viņš paskatījās uz tuksnesi, paskatījās uz jūru un spieda roku pie pieres.

“Atpakaļ pie dabas... atpakaļ pie dabas...” viņš murmināja. “Mēs to vairs nevarot. Un tomēr... Nē, sirmīt, jāsim vēl tālāk.”

* * *

Un atkal jāja Zemnieka dēls vienu gadu. Beidzot viņš iejāja lielā, lielā pilsētā. Ostas malā viņš redzēja neskaitāmos kuģu mastus; otrā pusē pilsētu norobežoja rindām vien apkvēpušie fabriku skursteņi. Bet pa vidu ripoja rati ar gumijas riteniem, un lielajos tirgotavu logos mirdzēja zelts un sudrabs, un dārgi audekli.

Un tad Zemnieka dēls redzēja daudz nokvēpušu un noputējušu ģimju. Vīri zilās un pelēkās darba blūzēs un sievas lielo lakatu ap izdilušiem pleciem. Visiem viņiem bij sarkanas puķes pie krūtīm, un visi viņi gāja drūmiem sejiem uz to pašu pusi.

Zemnieka dēls vilka sirmītim pavadu uz to pašu pusi.

Uz liela laukuma sapulcējās šie darba ļaudis, no visām pusēm nākdami: no ostas, no fabrikām. Visi skatījās uz vienu vietu un gaidīja.

Un tad pakāpās jauns cilvēks uz dēļu paaugstinājuma un sāka runāt. Par darbu viņš runāja un par darba cilvēku, par badu un par bagātību. Un drūmie vīri nopietni palocīja ar galvu, un sievu izdzisušās acīs uzliesmoja savāda uguns.

Zemnieka dēls nesaprata, ko jauneklis runāja. Tikai daži vārdi iespiedās viņam prātā.

“Mēs zinām, kur meklējama cilvēces nelaiemes sakne...” viņš teica. “Mēs esam atminējuši to nežēlīgo mīklu, kas cilvēkus vārdzināja gadu tūkstošiem. Tādēļ uz priekšu, brāļi un māsas! Atsvabināsim tos, kas cieš, no viņu nelaiemes!”

Ar gavilēm un dziesmām pavadīja vīri un sievas šo jaunekli uz māju. Bet Zemnieka dēls palika pie vārtiem stāvēt.

Vēlā vakarā viņš klauzdzināja pie svešā jaunekļa durvīm. “Te, vaj nekur!” sirds viņam sacīja. Varbūt te bija patiesība!

Svešais jauneklis sēdēja uz vienkārša krēsla pie rakstāma galda. Zaļā lampas kupeļa ēna krita pa daļai uz grāmatām, pa daļai uz jaunekļa ģīmi. Viņš pacēla savas dedzīgās acis uz ienācēju.

“Es nesapratu šodien tevis...” Zemnieka dēls teica, “un es nāku pēc padoma.”

Jauneklis apsēdināja viņu un domīgi noraudzījās uz viņa apjukušo seju, gaidīdams, līdz cie-
miņš iesāks runāt.

“Es ilgi meklēju patiesības...” Zemnieka dēls teica, “un neesmu atradis. Kur ir cilvēka nelaiemes sakne?”

“Un kur tad tu meklēji atbildes?” jauneklis jautāja.

Zemnieka dēls izstāstīja, kur bijis un ko dzirdējis. “Viņi abi maldās,” jauneklis teica, “tā tas sirmgalvis, tā arī tas pusmūža vīrs. Ne tādēļ cilvēks nelaimīgs, ka viņš no Dieva atkāpies, nedz arī tādēļ, ka viņš no dabas atkāpies, bet tādēļ, ka cilvēks atkāpies no cilvēka. Vieni raugās tikai padebešos: tur augšā esot istā dzīve, te tikai sapnis, un maldīšanās un posts. Un viņi atkāpjas no šās dzīves un atkāpjas no tā cilvēka, ko dzelžu važas ir saistījušas pie šās pašas dzīves. Un otri neatzīst cilvēkā nekā cilvēciska, nekā, kas viņu paceltu pār dabu, un prasa, lai visur un allaž vadītu tikai dabas likums. Jā, jauks jau ir šis likums priekš tiem, kas spēcīgi un veikli un kam asi zobi: cik tev spēka vaj viltības, tik tev tiesības uz dzīvi. Bet ja tev sirds sāp dēļ taviem mazākiem brāļiem, ja tu domā, ka varbūt arī no viņu bērniem un bērnu bērniem reiz izceltos vīri, kas dzīvi vieglāku darītu visai cilvēcei, un ja tev sirds asiņo dēļ tiem, kuriem jānonīkst paēnā,

saulītes neredzējušiem, jau pirms viņi – kā Jonatans – “maķenīt medus baudījuši”... tad mirsti līdz ar viņiem, jo viņiem nav tiesības uz dzīvi. Vaj tā neskanēja tas negrozāmais dabas likums? Nē, draugs: mēs esam dzimuši šai pasaulē, tad tak laikam mums te arī kāds uzdevums būs. Tādēļ nost acis no padebešiem un griez tās atkal uz lidumu un plēsumu tavā priekšā! Un mūsu prāts mūs atšķirs no neprātīgās dabas. Tad tak laikam tādēļ viņš cilvēkam dots, lai cilvēks caur viņu cilvēcīgs būtu. Stājies atkal pie darba šai pasaulē; savaldi savas kārības un savu egoismu; iekārto savu un savu līdzcilvēku dzīvi pēc cilvēka prāta likumiem... Un izzudis netaisnība un varmācība, izzudis nabadzība un posts, tiks atkal sārti tavu nonīkušo bērnu vaigi, un sajūtīsi arī tu pats, ka neesi lieks un nederīgs šai pasaulē, ka arī tu esi – daudz vaj maz līdzī strādājis pie cilvēces kultūras darba. Un ja tad ar' pēc augļu pilnas vasaras tev pienāk dzīves rudens, tu tomēr bez bailēm varēsi raudzīties pretī mūžīgam mieram: tavs augums, tava miesa iznīks, bet tavs darbs paliks, un tavi bērni strādās to tālāk.”

“Un vai drīz nāks šie cilvēces zelta laiki?” Zemnieka dēls, elpu aizzurēdams, jautāja.

Jauneklis rūgti iesmējās.

“Papriekšu jāmirst tur tam sirmgalvim. Un tad jāmirst tam, kas tikai dabas likumus grib klausīt. Un tad jātop visiem cilvēkiem tik nelaimīgiem, ka viņi katrs vairs nevar pats sev palīdzēt. Tad nāks cilvēkam liela ilgošanās pēc cilvēka, tad nāks lielā atzīšana, ka cilvēka prāts ir cilvēka vienīgais Dievs un valdnieks.”

“Un vaj es ko varētu strādāt uz tā ceļa, pa kuru laimes laiki nāks?” Zemnieka dēls jautāja mirdzošām acīm.

“Tu?... Varbūt, ja tev būtu tik daudz dūšas...”

Un viņš iečukstēja vienu vārdu Zemnieka dēlam ausī.

Zemnieka dēls nobālēja.

“Nē, tā es nevaru!” viņš klusi teica.

Jauneklis iesmējās.

“Es aizmirsu, ka tu esi Zemnieka dēls!” viņš teica. “Nav tava bērība samīdīta uz pilsētas akmeņiem, nav tava krūts vārga tikusi fabrikas dūmos, nav tava māsa pārdevusi savu godu tam, kas māk zeltu kalt, nav tava auss dzirdējusi bada dziesmas... Tev, draugs, jāstāv nomalē, kad darba vīrs savai nākotnei iet pretī!”

...Tālu bij Zemnieka dēlam uz māju ko jāt. Ziemeļi norāva viņam cepuri, un rudens sarma ķērās viņa matos. Bet Zemnieka dēls to nemanīja. Pasaulē bij tik daudz posta un nelaimes, un viņš nevarēja nevienam palīdzēt...

Zemnieka dēls. Mūsu laika pasaka. – R., 1925.

"AUSTRUMA" NODOMI¹

Ar 1904. gada pirmo burtnīcu sākot, par "Austruma" vadītāju parakstījies Andrievs Niedra. Bet aiz viņa stāvēs pulciņš draugu un līdzstrādnieku, kuru nodomus un nolūkus lai būtu atļauts te īsumā izteikt.

Vienas cietas vietas vajag mums mūsu dzīvē, ja negribam kļīst apkārt kā vēja putinātas smiltis. Tikai tas var zelt un turēt citus, kam pašam pamats zem kājām.

Mēs, latvieši, vēl esam kā meklētāji: tēvu tēvu sēta mums tiek par šauru, viņu darbs par mazu... Mēs ejam un meklējam sev jaunus pamatus un jaunus darbus, šaubāmies un meklējam atkal. Katram sava gribēšana, katram savi nodomi... Cits cita nesaprot; un kur klausies, tur ir nesaskaņa un partijas, starp veciem un jauniem, starp skolotiem un neskolotiem, starp rīkotājiem un darbiniekiem.

Kur atrast tādu pamatu, uz kura nostādāties mēs visi varētu stipri tikt un pulcināties uz vienprātības darbiem?

Mēs esam par daudz izklīduši... katrs par sevi. Tādēļ mums jāgriežas atpakaļ pie biedrošanās pirmajiem sākumiem, pie viņas mūžīgajiem pamatiem.

Mūsu jaunā paaudze vēl nav izpratuse, ka ģimīlija ir visas sabiedrības dzīves pamats. Un mēs netiksīm stipri, kamēr nebūsīm atraduši ceļu uz to spēka avotu, kas plūst no šās klints.

Tikai ģimīlijā mēs mācamies atrast īsto robežu starp paša labumu un cita: priekš saviem tuviniekiem strādādami, mēs tomēr jūtam, ka mūsu darba svētība nāk arī pār mums.

Tikai ģimīlijā mēs mācamies taisīt tiltu pār lielo plaisu starp vecumu un jaunību: savu bērnu dēļ atdodami savu mūžu, mēs tomēr jūtam, ka viņos izdzīvojam savu dzīvi vēl reiz cauri... plašāku un spēcīgāku.

Un ģimīlijā mēs radināmies – būt lielāki un mazāki, pavēlnieki un kalpi, bet tomēr visi brāļi.

Tādēļ "Austrums" uzskata par savu jaukāko pienākumu: strādāt līdzī pie latviešu ģimīlijas dzīves izkopšanas un izdailēšanas. Kad mūsu jaunā paaudze kā pavasara plūdos būs sataustījuse šo pamatu zem kājām, tad viņai nenāksies grūti griezt krūtis pretim visām strāvām, kas viņu tagad vēl svaida pa labo un pa kreiso.

Bet ne ģimīlijas dzīvi mēs atronam sev par vēlējamu, kas ieslēdzas savā asinsradniecībā kā vecu laiku pili. Tā lai noslēdzas tikai tie, kas uz izmiršanu taisās. Mēs gribam, lai mūsu saime arvien plašāka tiek, lai mūsu asinsradniecība sasauca pār Gauju, pār Daugavu, pār Lielupi. Un arī tie lai vēl dzird mūsu saucienus, ko liktenis izkaisījis pār zemēm un jūrām. Ikviens, kam dzīslās tek latviešu asinis, lai jūt, ka viņš ir vajadzīgs un mīļš loceklis savā ciltī un tautā, lai jūt, ka tur viņu visdrīzāk saprot un tur viņš nestāvēs viens pats ar savu darbu kā uz vientuļas salas.

Un ja mēs tā būsīm mācījušies stāvēt viens priekš visiem un visi priekš viena, tad mēs sa-
prātīsim arī savus pienākumus pret mūsu tēviju, lielo Krieviju. Tikai kā loceklis lielai Krievijas

¹ Ievadraksts no žurnāla "Austrums". – 1904. – 1. nr. – 1.–3. lpp. 1903. gadā A. Niedra iegūst "Austrumu" savā īpašumā, ir tā redaktors un izdod to līdz 1906. gadam, drukājot tajā kā savus literāros darbus, tā arī literatūrkritiskos un publicistiskos rakstus.

tautu saimē, kā loceklis, kam savs īpašs uzdevums, piemērots viņa īpašam spēkam, tikai tā mēs varam cerēt – ņemt dalību pie tās arvien lielākas nākamības, kas sagaidāma mūsu tēvijai. Priekš viņas strādādami, mēs strādājam arī priekš sevis.

No ģimenes pie tautas un tēvijas – tas mūsu ceļš un gaita. Tādēļ “Austrums” nevarēs staigāt kopā ar tiem, kas strādā pret ģimeni, pret dzimtenes mīlestību un pret mūsu tēvijas labklājību.

Mēs zinām, ka pretnieku un pēlēju mums netrūks. No divām pusēm viņi nāks. Vienā pusē tur stāv visi tie, kas zaimo ģimējas dzīvi, un tie, kam tautība tikai kavēklis attīstībai, kā arī tie, kas negrib cīnīties priekš mūsu tēvijas attīstības mierīgā un likumīgā kultūras cīņā. Un, no otras puses, mūs nesapratīs tie, kam ģimējā patīk tikai tas, kas pie svešiniekiem novērots, kam kauns no savas tautas un kas netic mūsu tēvijas iekšējam spēkam. Pret šiem pretniekiem mēs allaž stāvēsim savā sarga vietā; tomēr mūsu cīņas līdzekļi lai būtu ne bāršanās un sodīšanās, bet nopietns, paliekams darbs, tās ticības un tās mīlestības iedvests darbs, kas mūs saista pie mūsu tautas un tēvijas.

Ir divi ieroči, ko mēs asināsim priekš šī darba: zinātne un māksla. Tām “Austrums” ziedos savus spēkus, kā varēdams un prazdams. Bet arī te lai mums būs atļauts iet pašiem tos ceļus, kuriem mēs visvairāk ticam.

Rakstus par zinātni pasniegdami, mēs nedzīsimies pēc tam runāt par visu un allaž par to visjaunāko.

Ne ziņkārību, bet slāpes pēc zināšanas mēs lūkosim apmierināt. Un ne tā, lai pasniegtu tikai vispārīgus apcerējumus, pie kam tiktu atstāts pašu lasītāju ziņā, vai viņi spēs un prātīs zinātnes vispārējos likumus piemērot atsevišķajiem gadījumiem savā dzīvē un darbā; mēs pēc iespējas iziesim no atsevišķajiem gadījumiem, rādīdami, kā tur izlietojami zinātnes atradumi, lai tad lasītājs, iedziļinādams savā darbā, pamazām dabūtu arvien plašāku pārskatu pār to zinātnes zaru, kas attiecas uz viņa dzīvi. Mēs vēlamies sasniegt ne tikai teorētisku “prāta vingrināšanu” vien, bet reizē arī darba un dzīves pavieglināšanu caur zināšanu izplatīšanu tautā. Pie tam mēs ievērosim tā dabas un sabiedrības, kā arī “gara zinātnes”, kas varētu atbildēt uz jautājumiem no tiešās dzīves.

Iepazīstinādami lasītājus ar dažādiem mākslas nozariem, mēs iziesim vienu mēr no tās pārlicības, ka īstai mākslai vajag būt tautiskai. Mākslas tehnika mums ir jānācās no citām tautām, bet mākslinieka sajūšanai vajag būt tautiskai, ja viņš grib atrast paliekamu vietu tautas sirdī. Viss, ko mēs sniegsim no svešas vai pašu mākslas mūsu lasītājiem, būs izraudzīts ar to nolūku: vai tas var veicināt latviskas mākslas attīstīšanos un vai tas var ienest vairāk spēka latviešu dzīvē?

“Latviešu dzīvē ienest vairāk spēka” – tā gandrīz ar vienu vārdu mēs varam apzīmēt savu programmu. Latviskai šai dzīvei vajag būt aiz diviem iemesliem. Pirmkārt – lai kultūras attīstībai neietu pazušanai tie sevišķie īpatnējie spēki, kas atronami tikai pie latviešiem un otrkārt – lai mēs mācītos strādāt pulcīnā, cits citu papildināmi. Bet nav mums šimbrīžam stiprākas savstarpējas saites nekā tautiskā apziņa. Nav sagaidāms, ka augtu mūsu spēki, ja mēs plucinātu šo saiti...

Un spēka mūsu tautai tagad vajaga. To prasa vispirms mūsu pavalstnieku pienākums. Mūsu

tēvu zemei Krievijai, kā katrai jaunai kultūras valstī, ir jāatkratās no visiem tādiem liekēžiem, kas nāk šurp tikai iedzīvoties, lai tad aizietu. Mēs stāvam te savā dzimtenē kā Krievijas robežsargi. Jo spēcīgāki mēs būsim saimnieciskā ziņā un izglītībā, jo grūtāk nāksies svešniekiem ieperināties mūsu tēvzemē.

Spēka no mums prasa arī tie jaunie uzdevumi, kas gulsies uz mūsu pleciem, kad būs pilnīgi atvērts pasaules ceļš no Āzijas austruma līdz mūsu piekrastei. Spēku prasa no mums arī mūsu dzimtene, kur grūtie laiku mūs sūta jaunus ceļus izcirst mūsu dzīvei.

Mūsu draugu pulciņš nav liels. Bet darbi aug ar katru dienu. Tādēļ mēs raugāmies pēc darbiniekiem kā zemes kopējs, kad vārpas taisās birt. Un smagas viņas ir, šās vārpas mūsu vispārības druvās. Iesim pie darba visi, kam sirds sāp, ja izbārstās dzeltenā graudu svētība... pie darba priekš ģimenes, priekš tautas, priekš tēvijas, priekš nākotnes.

Austrums.

Ideju raksturojumu un materiālu sagatavojis E. Mucenieks.

FRICIS VEINBERGS

(1844–1924)

Fricis (Frīdrihs) Veinbergs (bieži lietota arī forma Veinberģis) – jurists, advokāts, žurnālists, publicists, politiķis (arī teātra un jūrniecības darbinieks) ir viens no pazīstamākajiem latviešu labējās ievirzes politiskajiem domātājiem un darbiniekiem.

F. Veinberga darbības centrālais jautājums ir latviešu tautas sagatavošana varas pārņemšanai savā zemē un Latvijas izveidošanai. Tāpēc viņš iestājas par plašām reformām liberālisma principu garā, vienlaicīgi ievērojot tautas zemāko slāņu intereses. Daudzu gadu gaitā neapšaubāmi viņš ir Rīgas Latviešu biedrības ietekmīgākais idejiskais vadītājs. Saņemot atbalstu no citiem Rīgas Latviešu biedrības vadītājiem, it īpaši no tās priekšnieka Krišjāņa Kalniņa, kopš 19. gadsimta 70. gadiem F. Veinbergs iestājas par Latvijas kā autonoma teritoriāla veidojuma izveidošanu. Viņš uzsver radikālu, pret viduslaicīgajām vācu privilēģijām vērstu, pēc būtības liberāli revolucionāru politisku reformu nepieciešamību Latvijā, iestājas par strauju, bet nevardarbīgu latviešu nacionālās pašnoteikšanās tiesību īstenošanu, politisku sarunu un politiska spiediena ceļā iegūstot tās no Krievijas cara un valdības, tajā pašā laikā izvirzot par galveno Latvijas vēlamās attīstības orientieri Anglijas liberāli konservatīvās politiski ekonomiskās sistēmas attīstību. F. Veinbergs ir par visu Latvijas teritorijā dzīvojošo tautību sadarbību, minoritāšu tiesību ievērošanu. Kopš savas darbības sākuma viņš vēršas pret ārzemju sociāldemokrātu komunistiskās ievirzes nostādnēm un vēlāk pret latviešu Jauno strāvu, bet it īpaši 20. gadsimta sākumā – pret latviešu sociāldemokrātiem, kuru lielākajai daļai viņa interpretācijā ir raksturīgas minētās komunistiskās noslieces. F. Veinberga viedoklis par vēlamo pārmaiņu īstenošanu, nevis gāžot Krievijas monarhiju kā tādu, bet politiska spiediena rezultātā liekot tai pavērt ceļu straujām un tālejošām liberālām reformām un Latvijas un citu nekrievu tautību teritoriālu autonomiju izveidošanai, bieži tiek interpretēts kā apliecinājums viņa konservatīvismam. F. Veinbergs augstu vērtē čartismu Anglijas strādnieku kustībā, kas savu mērķu sasniegšanai lieto politiska spiediena stratēģiju, nevis iestājas par vardarbīgu revolūciju. F. Veinberga uzskati zināmā mērā ir tuvi Anglijas fabiāņu sociālisma ideoloģijai, kas aicina sociālā taisnīguma principus īstenot nevis graujošas revolūcijas, bet pakāpenisku reformu ceļā. Pirmā pasaules kara beigu posmā un vēlākajos gados F. Veinbergs veicina neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas valsts izveidošanos un nostiprināšanos.

F. Veinbergs dzimis 1844. gada 12. janvārī Lielsvētes muižā Zemgalē, kur viņa tēvs ir tautskolotājs. Viņš ieguvis ļoti labu izglītību. 1861. gadā F. Veinbergs pabeidz Jelgavas ģimnāziju, pēc tam studē tieslietas Pēterburgas un Maskavas universitātēs. Pēc Maskavas universitātes beigšanas 1867. gadā viņš sāk strādāt Kurzemes guberņas valdes un oberhoftiesas struktūrās Jelgavā. Kopš 1869. gada F. Veinbergs pastāvīgi dzīvo Rīgā. Sākumā viņš ir Vidzemes guberņas Kamerpalātas sevišķu uzdevumu ierēdnis, bet 1870. gadā kļūst par Vidzemes hoftiesas un Rīgas rātes advokātu, kādu laiku (1873) ir Vidzemes guberņas Valdes nodaļas sekretārs.

Kopš 19. gadsimta 60. gadiem aizvien aktīvāk F. Veinbergs sāk pievērsties latviešu nacionālpolitisko problēmu analīzei tā laika Baltijas guberņu politiskās un ekonomiskās situācijas kontekstā. 1871.–1872. gadā viņš ir Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks, pēc tam daudzus gadus – tās runasvīrs un dažādu komisiju vadītājs un loceklis. Kad 1869. gada maijā Rīgas Latviešu biedrībā tiek nodibināta Zinātnības komisija (vēlāk Zinību komisija), 25 gadus veco F. Veinbergu ievēl par tās rakstvedi, pēcāk viņš kādu laiku ir tās priekšnieks. Mūsdienās šī komisija tiek uzskatīta par Latvijas Zinātņu akadēmijas priekšteci.¹

Kopš 1869. gada viņš ir Rīgas Latviešu biedrībai idejiski tuvā nedēļas laikraksta "Baltijas Vēstnesis" līdzstrādnieks, vēlāk faktiskais un oficiālais vadītājs (līdz 1902. gadam). 1873.–1875. gadā F. Veinbergs izdod avīzi "Baltische Zeitung" vācu valodā, kurā cenšas izskaidrot vāciešiem latviešu problēmas, nepieciešamību pēc būtiskām reformām, kas būtu panākamas savstarpēji sadarbojoties. Avīze iznāk neregulāri, vācu lasītāju vidū tai ir maz piekristēju, un tā savu darbību pārtrauc. F. Veinbergs iemanto valdošo vācu aprindu vairākuma nelabvēlību, kas meklē iespēju apturēt viņa darbību. 1877. gadāniecīga iemesla dēļ Rīgas rātes tiesa ierosina lietu pret viņu, un gandrīz sešus gadus viņš ir spiests atrasties faktiskā mājas arestā. Tieši šajos ierobežotajos apstākļos F. Veinbergs attīsta vētrainu darbību. Viņš pieņem savā dzīvoklī trūcīgus juridiskas palīdzības un padomu meklētājus no dažādām Latvijas malām, neprasot par to samaksu. Tas padara viņu ļoti populāru tautā, ko veicina viņa daudzie, lielas reformas atbalstošie raksti laikrakstos. Neraugoties uz minētajiem pārvietošanās ierobežojumiem, 1877.–1880. gadā F. Veinbergs ir pirmās latviešu dienas avīzes "Rīgas Lapa" redaktors. Viņš uzskata, ka latviešiem katru dienu jāvērtē gan vietējo, gan pasaules notikumu attīstība, lai varētu tos vairāk ietekmēt un veidot. F. Veinbergs sniedz līdz tam laikam latviešu presē nepieredzēti plašu informāciju un vērtējumus par citu valstu politisko dzīvi, to politiskajām partijām un programmām, šo partiju darbību parlamentos, analizē un prognozē ģeopolitiskas nostādnes un to pārmaiņas, kā arī to potenciālo nozīmi latviešu tautai. Šajā laikā viņš intensīvi nodarbojas arī ar vēsturiskiem pētījumiem un ar teorētisko darbību Eiropas revolūciju pieredzes vispārīnāšanā. Šajā kontekstā uz citu valstu pieredzes fona F. Veinbergs analizē Latvijas politiskās nākotnes iespējamus variantus, izstrādā konkrētus reformu projektus, kuru nolūks ir bez vardarbīgas un postošas revolūcijas panākt to, lai latvieši kā tauta kļūtu par noteicējiem savā dzimtenē, lai nodrošinātu tādu tās attīstību, kas balstītos uz iedzīvotāju ievēlētu pārvaldi un tādām reformām, kas vestu uz vispārēju tautsaimniecības un kultūras uzplaukumu.

Viena no iespējām ir pārveidot pilnībā vācu rokās esošos Baltijas guberņu landtāgus, caur kuriem tiek īstenota Baltijas provinču autonomija, par tādām institūcijām, kurās savai reālajai nozīmei atbilstošu lomu sāktu spēlēt latvieši un igauņi.² 19. gadsimta 70. gadu beigās šajā jomā F. Veinbergs mēģina rast sadarbību ar baltvācu liberāļiem, kas arī deklarē būtisku reformu nepieciešamību. Taču baltvācu konservatīvais vairākums par to pat negrib dzirdēt. Lai veicinātu

¹ Stradiņš J. Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. 1. daļa. – R.: Zinātne, 1998. – 61. lpp.

² Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres / Atb. red. J. Bērziņš. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000. – 451. lpp.

diskusiju, Vidzemes landtāga liberālā spārna reformu projektu, kam ir šāda ievirze un ko ir izstrādājis Ernests fon Mezenkampfs, vispirms publicē F. Veinberga "Rīgas Lapa", un tikai pēc tam tas tiek publicēts vācu presē. Taču šim projektam ir tik daudz pretinieku, ka top redzams, ka nav cerību uz tā atbalstīšanu landtāgā no vairākuma puses.¹

Kad, pastiprinoties latviešu un igauņu protesta kustībai pret vācu iedibināto klaji netaisnīgo un savu laiku pārdzīvojušo kārtību Baltijas guberņās, ar Krievijas cara Aleksandra III rīkojumu 1882. gadā Rīgā ierodas pret Baltijas vācu muižniecības arhaiskajām privilēģijām nelabvēlīgi noskaņotais senators Nikolajs Manaseins kopā ar 17 ierēdņiem, lai veiktu Vidzemes un Kurzemes vietējo pārvaldes orgānu darbības pārbaudi ar nolūku rast pamatojumu Baltijas vācu autonomijas likvidēšanai, F. Veinbergs ar domubiedriem lieliski izmanto šo revīziju, lai mobilizētu latviešu sabiedrības spēkus savu prasību izvirzīšanai un revīzijas secinājumu ietekmēšanai par labu latviešiem un virzībai uz Latvijas autonomiju. F. Veinbergs kļūst pat vienu no galvenajiem N. Manaseina ziņojuma ideju līdzautoriem no latviešu puses, kas gan notiek neoficiāli. Šādu vēlēšanos ietekmēt revīzijas gaitu veicina tas, ka 1882. gadā latviešu deputācija ar Rīgas Latviešu biedrības priekšnieku K. Kalniņu priekšgalā dodas uz jaunā Krievijas ķeizara Aleksandra III kronēšanas svinībām ar mērķi pārrunāt ar viņu vairākus praktiskus jautājumus, uzsverot, ka tā saucamajās vāciskajās Baltijas provincēs istie pamatiedzīvotāji ir latvieši un igauņi. Jau pirms revīzijas sākuma Pēterburgā Krišjānis Valdemārs informē vairākas ietekmīgas personas, tajā skaitā N. Manaseinu, par daudzām konkrētām nevēljamībām vecajā pārvaldes sistēmā un iespējamo palīdzību to atklāšanā. Sadarbojoties ar N. Manaseinu, F. Veinbergs balstās uz tūkstošiem latviešu valodā rakstītu sūdzību un priekšlikumu, kuru iesniegšanu viņš veicina, uzstājoties presē. Savā ziņā viņš, līdzīgi angļu čartistiem, organizē politisku spiedienu uz augstākajām Krievijas varas institūcijām. F. Veinbergs apkopo daudzās sūdzības un priekšlikumus iekļaušanai ziņojumā caram. Vēlāk K. Valdemārs raksta: "It īpaša pateicība pienākas Veinberg[a] k[ungam] par vispārīgiem juristīgiem darbiem Manaseina laikā: tas strādāja vairāk[us] mēnešus gandrīz diennakti visu Rīgas latv[iešu] advokātu vārdā."² N. Manaseina, ko daži ietekmīgi Baltijas vācu autori dēvē par ebreju ietekmētu, labvēlīgā attieksme pret šīm latviešu (un igauņu) aktivitātēm kļūst vispārzināma.

Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks K. Kalniņš biedrības vārdā iesniedz N. Manaseinam plašu un ļoti radikālas reformas rosinošu iesniegumu – memorandu, kura galvenais autors ir F. Veinbergs. Tajā laikā cenzūras dēļ iesniegums netiek publicēts, un arī vēlāk Aleksandra III kontrreformu gaisotnē tam nav labvēlīgi apstākļi, bet 20. gadsimta sākumā iesnieguma teksts šķiet pazudis. Tikai 1921.–1922. gadā tā melnrakstu (toreiz visi teksti tiek rakstīti ar roku), kas iegūts no K. Kalniņa arhīva, publicē Ernests Blanks.³ Tomēr tas nav zināms M. Āronam (Āronu Matīsam), kas 1932. gadā publicē līdz šim plašāko F. Veinberga biogrāfiju. Bez šī ārkārtīgi svarīgā dokumenta analīzes Rīgas Latviešu biedrības un arī F. Veinberga uzskatu attīstības

¹ Švābe A. Latvijas vēsture 1800–1914. – Upsala: Daugava, 1958. – 359., 504. lpp.

² Valdemārs K. Lietišķā un privātā sarakste. – R.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997. – 693.–694. lpp.

³ Vēsturiski dokumenti // Kultūras Vēstnesis. – 1921. – 4.–6. nr. – 25.–29. lpp.; 7. nr. – 28.–40. lpp.; 8.–9. nr. – 42.–51. lpp.; 10.–12. nr. – 28.–35. lpp.; 1922. – 4. nr. – 11.–15. lpp.

vērtējums nevar būt pietiekams. Līdz pat mūsdienām šis iesniegums nav guvis tam pienācīgo ievēriību. Šis iesniegums ir ar lielu vēsturisku nozīmi – tas ir pirmais plaši izvērstais Latvijas autonomijas pieprasījums. Tajā pirmo reizi samērā detalizēti izstrādāti Latvijas autonomijas izveidošanas praktiskie līdzekļi. Tajā pamatota nepieciešamība apvienot Vidzemes guberņas latviešu daļu un Kurzemi, lai izveidotu Latvijas vai Rīgas guberņu, kurā visvairāk lietojamā vietējo iestāžu darba valoda būtu latviešu valoda. Izvirzīta tiek arī prasība, lai latviešu valoda ieņemtu daudz nozīmīgāku lomu visos izglītības sistēmas līmeņos. Toreiz iesniegumā vēl netiek izvirzīts jautājums par Vitebskas guberņā ietilpstošās Latgales iekļaušanu Latvijā. Šī autonomija būtu īstenojama, ieviešot Latvijā zemstu sistēmu, pie kam noteikti izdarot tajā vairākus, turklāt būtiskus, demokrātiskus uzlabojumus salīdzinājumā ar to, kāda tā bija Iekšķrievijā, kā arī vairākos jautājumos paplašinot jaunizveidojamo zemstu pilnvaras likumdošanas jomā, izmantojot Baltijas landtāgus kā paraugu. Šo uzlabojumu būtība – noteicošās varas atņemšana muižniekiem zemstēs (kā tas bija Iekšķrievijā) un tās nodošana iedzīvotāju vairākumam – latviešiem.

1884. gadā savā Aleksandram III iesniegtajā ziņojumā izteiktajos priekšlikumos N. Manaseins daļēji ņem vērā F. Veinberga un citu jaunlatviešu izstrādātos ieteikumus. N. Manaseins detalizēti pamato nepieciešamību mainīt Baltijas guberņu administratīvās robežas, pieskaņojot tās pamatiedzīvotāju – latviešu un igauņu – apdzīvotajām teritorijām. N. Manaseina ziņojumā teikts: “[..] kā igauņu un latviešu tautību ģeogrāfiskais sadalījums, tā arī vietējie ekonomiskie apstākļi norāda, ka nepieciešams izveidot no tagad pastāvošām trim Baltijas guberņām divas – Rēveles un Rīgas guberņas.”¹ Kā viens no pamatojumiem šādiem pārveidojumiem tiek minēts, ka “projektējamā dalīšana divās guberņās, kas pilnīgi sakrīt ar latviešu un igauņu tautību ģeogrāfisko sadalījumu, ievērojamā mērā atvieglinās administrācijas un tiesu darbību un pa daļai zemstu iestāžu ieviešanu Baltijas guberņās”.² N. Manaseina ziņojumā atspoguļojumu nerod nosaukums “Latvija”, jo tas, no vienas puses, ir pasaulē vēl pavisam neierasts, no otras puses, un tas ir galvenais, nepavisam neatbilst jūtāmākajām valdošo aprindu vairākuma antilibērālajām un ultrakonservatīvajām politiskajām nostādnēm Pēterburgā, kas līdz ar to kategoriski ir pret jaunu nacionālu autonomiju veidošanu. Toreiz Latvijas vārdu Rīgas Latviešu biedrības vadītāji var atļauties arī lietot tikai kā neoficiālu nosaukumu un to, izraisot lielu latviešu atsaucību, dara, piemēram, tautiskā romantisma dzejnieki Auseklis un A. Pumpurs (ar to aizvietojojt līdz tam lietoto aprakstošo nosaukumu “Latviešu zeme”, kas tieši korelēja ar vācu *Letland*). Tā kā N. Manaseina revīziju jaunais Krievijas cars, ultrakonservatīvais Aleksandrs III, un viņam tuvās valdošās Krievijas impērijas lielkrievisko nacionālistu – slavofilu aprindas lielā mērā uzskata par līdzekli Baltijas vāciskās autonomijas graušanai un it īpaši tāpēc, ka tās ne tikai nevēlas turpināt Aleksandra II uzsāktās liberālās ievirzes reformas un vēlāk sāk ierobežot arī zemstes to “pārliecīgi” lielo pilnvaru dēļ, ziņojuma saturs tiek turēts stingrā slepenībā. Daļa no tā kļūst zināma 1905. gada revolūcijas laikā. Tikai daudzus gadus pēc Krievijas monarhijas

¹ Manaseina revīzija. Senatora N. Manaseina ziņojums par viņa izdarītu revīziju Vidzemes un Kurzemes guberņās no 1882. līdz 1883. gadam. – R.: LVI, 1949. – 384. lpp.

² Turpat. – 385. lpp.

sabrukšanas 1949. gadā tiek izdota līdz šim augstvērtīgākā ziņojuma publikācija, ko sagatavo vēsturnieks Aleksandrs Drīzulis Rīgā. Pret reformām noskaņotais Aleksandrs III un viņa ultra-konservatīvie padomnieki revīzijas rezultātus un ierosinājumus uztver ļoti negatīvi. Literatūrā ir izteiktas versijas, ka aptuveni 20 tūkstoši latviešu sūdzību par nelikumībām, kuras N. Manaseins vedis uz Pēterburgu, esot kāda "negadījuma" dēļ sadegušas ceļā starp Narvu un Krievijas galvaspilsētu, bet pats N. Manaseina ziņojums pēc kāda laika esot izzagts no cara rakstāmgalda atvilknes, lai neviens uz to turpmāk nevarētu balstīties. Tiek izteikts viedoklis, ka galu galā tas pazudis bez pēdām. 1949. gada publikācijas pamatā ir ziņojuma melnraksts, kuru pēc N. Manaseina nāves atrod viņa arhīvā.

Kaut arī kopumā N. Manaseina sagatavotais pārskats un priekšlikumi ir nozīmīgs latviešu nacionālpolitisks panākums (pēc revīzijas pabeigšanas senatoru pirms aizbraukšanas uz Pēterburgu pavada lāpu gājiens, kas sākas no Rīgas Latviešu biedrības), F. Veinbergs, ņemot vērā arī pretdarbības milzīgos apjomus, uzskata par nepieciešamu cīnīties, izvēršot publiskas debates par tajā izteikto priekšlikumu īstenošanu, kā arī par daudz tālāk ejošu programmu. Viņš ir pirmais no latviešu politiskajiem domātājiem, kurš skaidri un nepārprotami izvirza publiskai apspriešanai prasību par Latvijas kā autonoma politiska un ekonomiska veidojuma radīšanu. Autonomijas apzīmēšanai F. Veinbergs lieto nosaukumu "pašvaldība". Tās izveidošanas jautājumiem veltīta viņa apjomīgā brošūra "Politiskas domas iz Latvijas", kuru 1884. gadā viņš anonīmi publicē Vācijā ne tikai latviešu, bet arī krievu valodā.¹ 1885. gadā turpat Vācijā iznāk brošūras tulkojums arī vācu valodā (*Politische Gedanken aus Lettland*). Šis darbs balstās uz nopietniem pētījumiem, kuru zinātniskā nozīme vēl nav zudusi arī mūsdienās. Izdevums krievu valodā domāts Krievijas valsts augstāko aprindu ietekmēšanai, kurām cita starpā vajadzēja pieņemt lēmumu par N. Manaseina revīzijas rezultātiem un priekšlikumiem. Brošūrā F. Veinbergs attīsta domu, ka Latvijā "latvieši vispārīgi nevar apmierināties ar otro vietu pēc vāciešiem". Viņš uzsver, ka Latvijā jāīsteno šāds princips: "Politiskam pārsvaram vietīgā (vietējā – red.) pašvaldībā pilnīgi jāpāriet no vācietības uz latvietību. Vadītāju loma šai pašvaldībā un visā zemes politiskā attīstībā pienākas ne vācu, bet latviešu augstākām šķirām."² Brošūrā F. Veinbergs vēršas pēc atbalsta pie Krievijas slavofiliem, izsakot cerību, ka tas atbilstu arī viņu interesēm.

Īpaši atzīmējams arī tas, ka savā darbā F. Veinbergs uzsver, ka brošūrā izvirzīto mērķu sasniegšanai jau darbojas "Latviešu tautiskā partija."³ To latviešu laikrakstos viņš propagandē jau kopš 19. gadsimta 70. gadiem. Šīs partijas, kas pauž labējās – liberālās – politiskās ievirzes jaunaltriešu nostāju, praktiskās darbības pirmsākumi attiecināmi uz pagājušā gadsimta 70. gadu beigām, 80. gadu sākumu. Toreiz tā gan nebija partija mūsdienu izpratnē, bet vairāk gan neoficiāla domubiedru kopdarbība latviešu biedrībās un presē – "Baltijas Vēstnesī", "Rīgas Lapā" u. c.

¹ Veinbergs F. Politiskas domas iz Latvijas. – Leipciga: Breitkopfs un Hartels, 1884. – 106. lpp. (Krievu valodā izdoto un daudzkārt minēto versiju autoram vēl nav izdevies atrast. Taču Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa nodaļā glabājas šī darba melnraksta fragmenti ar F. Veinberga personiski rakstītu titullapu "Политические мысли из Латвии".)

² Turpat. – 95. lpp.

³ Turpat. – 105. lpp.

Daudzkārt savā brošūrā F. Veinbergs uzsver ideju par nepieciešamību politiskās attīstības jomā par paraugu ņemt Angliju un mācīties no tās. Viņš izceļ Anglijas spēju izvairīties no lieliem iekšējiem satricinājumiem, īstenojot sabalansētu iekšpolitiku un novēršot pārāk lielu pretišķību izveidošanos vai pastāvēšanu starp iedzīvotāju šķirām. F. Veinbergs izvirza domu, ka saskaņā ar viņa "politikas zinības" izpratni Latvijā iespējams ļoti ātri un sekmīgi attīstīt tādu sabiedrību, kurā būtu vēl mazāks augstāko šķiru pārsvars pār zemākajām nekā Anglijā, un līdz ar to latvieši varētu izveidot tādu iekārtu, kas "varētu derēt citām tautām par priekšzīmi".

F. Veinbergs iestājas par Latvijas autonomiju Krievijas impērijas sastāvā. Šajā gadījumā ārpolitisko jautājumu kārtošana paliktu pēdējās rokās. Tolaik tas būtu izdevīgi latviešiem: "Caur to viņiem paliks daudz brīvu spēku priekš cīņai uz zinību un vispārējas attīstības lauka. Jo vairāk viņi savienos savus spēkus uz šī lauka, jo lielākus augļus tie panāks. Ieņemt ar laiku uz šī lauka spīdošu stāvokli – to latvieši var, nelūkojot uz viņu mazo skaitu."¹ F. Veinbergs raksta, ka "latvieši var arī priekš visas Krievijas izpildīt darbu uz politiskā lauka: viņi var parādīt labu priekšzīmi **vietīgā pašvaldībā**. [...] tā būs īstēni tautiska, dibināsies uz visu kārtu draudzīgu kopdarbību [...]"² F. Veinbergs uzsver, ka Latvijas priekšrocība ir tā, ka pašu latviešu starpā vēl nav izveidojusies liela atšķirība un pretišķības starp kārtām (šķirām) un ka tas, ja tiktu veiktas nepieciešamās tālejošās liberālās reformas, varētu nodrošināt nākotnē strauju un mierīgu, nevis revolucionāri vardarbīgu un postošu Latvijas sabiedrības attīstību. Tā būtu līdzīga Anglijai pēc sava liberālā un reizē gan konservatīvā, gan konstruktīvā gara. Šādu F. Veinberga pārliecību veicina tas, ka visnotaļ sekmīgajā Anglijā (un ASV) atšķirībā no kontinentālās Rietumeiropas nav ietekmīgu komunistiskas ievirzes sociālistisku kustību vai partiju, kas iestātos par privātīpašuma pilnīgu vai daļēju iznīcināšanu – nacionalizāciju. Iestājoties par varas pāriešanu latviešu augstāko šķiru rokās, visas savas dzīves laikā F. Veinbergs kategoriski nosoda visus tos (it īpaši latviešus), kas savas bagātības, amata, izglītības vai kādu citu iemeslu dēļ izrāda vai tiecas izrādīt šādu savu pārkumu pār citiem. Viņš kategoriski nostājas arī pret jebkuras tautības noniecināšanu, vēršas pret naida veicināšanu tautību starpā. Kopumā F. Veinbergs atbalsta sabiedrības solidāru attīstību, sociālo pretrunu risināšanu kompromisu ceļā. Tādējādi, kā jau minēts, viņa uzskati sasaucas ar Anglijas fabiāņiem, kas tajā laikā sāk attīstīt savu koncepciju par labklājības sociālisma veidošanu ilgstošā šķiru izlīguma un tuvināšanās procesā, kas vēlāk ietekmē Anglijas leiboristu partiju. Mūsdienās fabiāniskā sociālisma koncepcija tiek uzskatīta par vienu no 20. gadsimta otrās puses Rietumeiropas "labklājības valsts" teorētiskajiem izejas punktiem.

Savā darbā F. Veinbergs enerģiski un neatlaidīgi pauž viedokli, ka Latvijā vācu augstāko slāņu viduslaicīgo privilēģiju un augstprātības dēļ sabiedriskās pretrunas ir sasniegušas ārkārtīgi lielu asumu un turpina dramatiski pieaugt, ka tās tik ļoti kavē ekonomikas un citu jomu attīstību, ka Latvijā veidojas tikpat eksplozīva situācija, kāda tā bija Francijā pirms 1789. gada revolūcijas. Runājot par varas pāriešanu no vāciešu rokām latviešu rokās, F. Veinbergs uzskata, ka šāda at-

¹ Veinbergs F. Politiskas domas iz Latvijas. – Leipciga: Breitkopfs un Hartels, 1984. – 102. lpp.

² Turpat. – 102.–103. lpp.

tīstība, it īpaši saimnieciskajā jomā, jau notiek.¹ Taču, pēc viņa domām, tā krasi jāpaātrina ar atbilstošām reformām. F. Veinbergs parāda izcilas prognozēšanas spējas, aizstāvot viedokli, ka jebkāda kavēšanās un atturēšanās no viņa ieteiktajām reformām novestu pie mierīgai attīstībai ārkārtīgi bīstami radikālu – sociāldemokrātisku – ideju izplatīšanās un uzplaukuma Latvijā. Tad Latvija varētu kļūt par tādu “vislielāko nelabumu”, t. i., vardarbīgas revolūcijas “perēkli”, par kuru “lielāks nevienā citā pasaules malā nebūtu atrodams”².

Brošūra tiek konfiscēta pēc cariskās Krievijas cenzūras rīkojuma, jo F. Veinberga liberālisma garā caurstrāvotie vērtējumi un piedāvātie risinājumi tai liekas nepieņemami, lai ar tiem bez ierobežojumiem varētu iepazīties vairāk vai mazāk plašas lasītāju aprindas. Tas notiek apstākļos, kad Krievijas valdošo aprindu vairākums, kā jau minēts, sliecas par labu ultrakonservatīvajai un nacionālistiski agresīvai nostājai, ka Krievijas impērijā reformu jau ir bijis par daudz un ka nekrievu tautībām pat jau ir dots pārāk daudz patstāvības. Kaut arī cariskā cenzūra aiztur radikāli sociālistiskas un komunistiskas idejas aizstāvošus darbus un, no šī viedokļa raugoties, F. Veinberga brošūra ir visai konservatīva, K. Valdemārs šajā sakarībā raksta, ka kaut arī Veinbergs “bija licis ārzemēs iespiest konservatīvu brošūru latviešu valodā un identisku krievu valodā, tagad viņš piedzīvo brīnumu, ka šo ļoti konservatīvo brošūru Pēterburgas cenzūra pat krieviski vairs nelaiž cauri!”³

Tomēr neliels šī darba eksemplāru skaits nonāk Latvijā un Krievijā. K. Valdemārs iedod to Jānim Čakstem, toreizējam latviešu studentu sabiedriskās dzīves aktīvam dalībniekam Maskavā. Nākamais Latvijas Republikas pirmais prezidents plaši referē par šo F. Veinberga sacerējumu vienā no Maskavas latviešu studentu sapulcēm.⁴

F. Veinberga nostāja neapšaubāmi sasauca ar liberālo nacionālo kustību prasībām Vidusēiropā, piemēram, ar jaunčehu prasībām, kas pieprasa Čehijai autonomiju un uzstājas par Austrijas impērijas un vēlāk Austroungārijas impērijas pārveidošanu par federatīvu valsti, kur čehiem un vairākām citām nācijām būtu nodrošinātas autonomijas tiesības. F. Veinberga brošūrā tiek izvirzītas līdzīgas prasības. Tās arī ir vērstas uz strauju latviešu apdzīvotās teritorijas autonomijas veidošanu. Atbilstoši šādai orientācijai vēlāk Krievijas pirmajā Valsts domē J. Čakste iestājas autonomistu frakcijā, kuras deklarētais nolūks ir cīnīties par nacionālu emancipāciju un Krievijas pārvēršanu tādā valstī, kurā visām tautām ir nodrošinātas aizvien plašākas brīvas attīstības iespējas un autonomija.

¹ 1897. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka latviešu valodā runājošu personu skaits, kas pieskaitāms iedzīvotāju virsslānim, ir ievērojams, kaut arī salīdzinājumā ar vācu valodā runājošiem tas joprojām ir mazs. Saskaņā ar tautas skaitīšanas datiem Latvijā šajā laikā ir 952 personālie muižnieki (nejaukt ar dzimtmuižniekiem, kas par tādiem kļūst mantojuma ceļā), 564 lieltirgotāji, 52 635 namnieki, kuru mājas valoda ir latviešu. (Sk.: *Dunsdorfs E.* Latvijas iedzīvotāji 100 gados. Archīvs. – Melburna: PBLA un K. Zariņa fonds. – 23. sēj. – 26. lpp.).

² *Veinbergs F.* Politiskas domas iz Latvijas. – Leipciga: Breitkopfs un Hartels, 1984. – 105. lpp.

³ *Valdemārs K.* Vēstule J. Kēleram 1885. gada 2. februārī // Grām.: K. Valdemārs. Lietišķā un personīgā sarakste. – R.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997. – 612.–613. lpp.

⁴ *Bandrevičs A.* Jānis Čakste manā atmiņā // Grām.: Jānis Čakste. Ilustrēts piemiņas rakstu krājums. – R., 1928. – 104. lpp.

Līdz pat Pirmā pasaules kara beigu posmam F. Veinberga darbības pamatā ir principi, kas formulēti Rīgas Latviešu biedrības iesniegumā N. Manaseinam un brošūrā "Politiskas domas iz Latvijas".

Senators N. Manaseins pēc tam, kad viņš pabeidz Baltijas gubernu revīziju un savas sekmīgās darbības rezultātā kļūst par Krievijas iekšlietu ministru, griežas pie ķeizara Aleksandra III ar priekšlikumu apžēlot F. Veinbergu, lai izbeigtu viņa gadiem ilgo faktisko mājas arestu. Savu lūgumu N. Manaseins motivē ar F. Veinberga sniegto palīdzību viņa veiktās revīzijas laikā.¹ Ķeizars atbalsta viņa priekšlikumu, un 1885. gadā F. Veinbergs atgūst brīvību. 1887. gadā F. Veinbergs kļūst par Vidzemes gubernas valdes sekretāru. Šeit viņš veic svarīgus pienākumus, strādājot pie jaunajām tiesu, pilsētas pārvaldes un citām reformām, kas notiek pēc N. Manaseina revīzijas. Taču šīs reformas ir ne tikai maznozīmīgas salīdzinājumā ar reālajām vajadzībām, bet iegūst aizvien konservatīvāku atpakaļrāpulis raksturu. Tāpēc 1889. gadā viņš demonstratīvi atstāj valsts dienestu. F. Veinbergs neslēpj savu neapmierinātību, un viņa piekritēji vēlāk augstu novērtē šo soli.

Asi kritizējot pastāvošo stāvokli un iestājoties par plašām reformām un latviešu kļūšanu par noteicējiem savā zemē, F. Veinbergs izvēlas īpašu politisku taktiku, lai tai pašā laikā izvairītos no represijām. Šīs taktikas būtība ir sekojoša: no vienas puses, apliecināt atbalstu valdošajam ķeizaram, no otras puses, pierādīt, ka ķeizaram padoto institūciju un personu darbība ir tāda, kas kaitē monarha centieniem nodrošināt stabilu valsts attīstību un tās pilsoņu labklājības vispārēju pieaugšanu. Tādējādi F. Veinbergs atbrīvo sev ceļu visdažādāko monarham padoto varasvīru nosodīšanai un vēlamo pārmaiņu sludināšanai. Pēc būtības šāda taktika nav nekas īpaši jauns – tā ir turpinājums gadsimtiem ilgušajām latviešu sūdzībām un ierosinājumiem dažādu valstu monarhiem, kas gandrīz bezcerīgās situācijās ne vienreiz vien tomēr dod pozitīvus rezultātus.

Kopš 19. gadsimta 80. gadu vidus vairākos galvenajos jautājumos Krievijas carisma politika sāk attīstīties pilnīgi pretēji F. Veinberga un Rīgas Latviešu biedrības liberālās ievirzes nostādņēm. Ne mazāko atbalstu nerod ne tikai Latvijas (un Igaunijas) autonomijas izveidošanas ideja, bet arī ar to saistītā prasība par latviešu (un igauņu) valodu lietošanas būtisku paplašināšanu pārvaldē un izglītībā. 1885. gadā Krievijas carisms uzsāk rusifikācijas politiku Baltijā. Kaut arī F. Veinbergs atzīst, ka valsts pārvaldes jomā krievu valodai salīdzinājumā ar vācu valodu piešķirama daudz lielāka loma un latviešiem vēlams iegūt arī krievu valodas zināšanas, taču jau no paša sākuma viņš ir noteikti pret centieniem pārkrievot latviešus un jebkuru citu Krievijas impērijas tautību. Viņš nepārprotami ir par visu nekrievu tautību brīvu nacionālo attīstību.

Rusifikācijas jautājumā F. Veinberga nostāja ir šāda: latviešiem jāvērsas pret rusifikāciju kā pret valdības, bet it īpaši Krievijas birokrātijas neļūdu politisku kļūdu, taču šajā jautājumā jācenšas panākt krievu sabiedrības atbalstu. Lai iegūtu krievu tautas vairākuma simpātijas, latviešiem, pēc F. Veinberga domām, vajag izvairīties no poļu un vācu ceļa, kuri, cīnoties par

¹ *Arns M. Fridrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās.* – R.: Rīgas Latviešu biedrība, 1932. – 15.–16. lpp.

savām nacionālajām interesēm, cenšas meklēt atbalstu ārpus Krievijas. Ja Krievijas birokrātija, kalpodama neprātīgajai pārkrievošanas politikai, sāktu par daudz nomākt latviešus, tad viņiem, pēc F. Veinberga domām, nebūtu jāmeklē Eiropas līdzjūtība, bet jāpiekļiedz visa Krievija ar saviem protestiem, pamatoti cerot saņemt atbalstu krievu plašās aprindās kā pretvāciskam spēkam. Viņa asā un lieliski argumentētā uzstāšanās pret plāniem ieviest latviešu rakstībā krievu burtus – kirilicu – ierasto rakstu zīmju vietā pieliek punktu rusifikatoru centieniem šajā jautājumā.¹

Viņš uzskata par nepareizu, ka latvieši varētu iesaistīties tautas tālākai attīstībai bīstamā vardarbīgā konfrontācijā ar Krievijas impērijas varu apstākļos, kad latviešu nacionālo interešu īstenošanas galvenais šķērslis ir Baltijas vāciešu kundzība un draudošais Vācijas uzbrukums Krievijai, kura rezultātā Latvija varētu nonākt latviešu lietai sevišķi naidīgas impērijas varā. Jau 19. gadsimta 80. gados F. Veinbergs pamatoti uzskata, ka Krievija atrodas lielas politiskās krīzes priekšvakarā, kas neatrisināto iekšpolitisko jautājumu dēļ varētu rasties neilgā laika posmā kara rezultātā ar Vāciju.

1902. gadā pēc nesaskaņām ar Aleksandru Vēberu (Varaidošu Sanderi), kurš, viņaprāt, pārvērtē vācu liberāļu iespējas iestāties par radikālu liberālu reformu īstenošanu Latvijā, F. Veinbergs aiziet no "Baltijas Vēstneša" un tajā pašā gadā nodibina "Rīgas Avīzi", kas turpmāk kļūst par viņa ideju galveno ruporu. Šo ideju lielākais balsts Krievijas mērogā, pēc viņa domām, varētu būt liberālisma caurstrāvotā un aizvien aktīvākā zemstu kustība, kas iestājas par Aleksandra III reakcionāro kontrreformu atcelšanu zemstu jomā, vietējās pašvaldības iestāžu pilnvaru paplašināšanu un to kardinālu demokratizāciju.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā kļūst acīmredzams, ka F. Veinberga 1884. gadā "Politiskajās domās..." izteiktās prognozes īstenojas – savā radikālajā variantā sociāldemokrātiskās idejas aizvien straujāk pārņem aizvien lielākas latviešu daļas prātus, visās Latvijas malās veidojas slepeni tās atbalstītāju pulciņi un organizācijas. Vardarbīga, antiliberāla un pret privātīpašumu vērsta revolūcija, par kuras tuvošanos viņš brīdināja pirms 20 gadiem, ir pie durvīm. Kad 1903. gadā F. Veinbergs izvērs argumentētu šādas revolūcijas piekritēju principu un darbības kritiku, Latvijas sociāldemokrāti uzsāk vērienīgu F. Veinberga nomelnošanas kampaņu, iztēlojot viņu par latviešu darba tautas ienaidnieku. 1903. gadā argumentācijas trūkuma dēļ sociāldemokrāti sāk arī pielietot vardarbību pret "Rīgas Avīzi" – tās izplatīšanas vietās tiek sviestas grūti panesamas smirdīgas vielas, avīzes pārdevējiem tiek izteikti fiziskas izrēķināšanās draudi.²

Krievijas impērijas ultrakonservatīvās, lielkrieviski nacionālistiskās un intelektuāli mazspējīgās valdošās elites nespēja atbalstīt un veikt savlaicīgu liberāli revolucionāru reformu programmu izsauca F. Veinberga un viņa domubiedru sašutumu, taču vēl nepieņemamāka viņiem ir iespējamā komunistiskās ievirzes sociāldemokrātisma uzvara. Kopš 1905. gada revolūcijas

¹ "Rižskij vestņiks" un latviešu lieta // Baltijas Vēstnesis. – 1887. – 28. marts (9. aprīlis)–4.(16.) aprīlis. – 71.–76. nr.

² [F. Roziņš-Āzis.] Smirdoņas izsmirdināšana // Sociāldemokrāts. – 1904. – Janvāris. – 22. nr.

sākuma F. Veinbergs vīrišķīgi, neatlaidīgi un konsekventi aizstāv liberālisma principus, reizē uzstājoties pret tiem liberāļiem, kas kaut nelielā mērā izrāda vēlmi sadarboties vai kaut kādā ziņā atbalstīt sociāldemokrātus, jo tas, pēc viņa domām, dod viņiem papildu iespējas aizvien vairāk veikt uz privātīpašumu balstītas sabiedrības graušanu. Joprojām galvenais jautājums, ko viņš izvirza dienaskārtībā, ir Latvijas autonomijas idejas veicināšana. Turklāt tās īstenošanas pamatojums ir gandrīz tieši tāds pats, kā aizliegtajā 1884. gada brošūrā. Tas rada atspoguļojumu, piemēram, 1905. gada martā F. Veinberga un viņa atbalstītāju uzrakstītajā Rīgas Latviešu biedrības iesniegumā Krievijas iekšlietu ministram, kurā teikts, ka Baltijas landtāgi pārstāv tikai muižniecības un vācietības intereses, ka Latvijā ieviešamas zemstes, bet ne tādas, kā citur Krievijā: zemstes Latvijā jāveido principiāli citādāk: tā, lai latviešiem tajās būtu noteicošā loma.¹

F. Veinbergs apsveic cara 17. oktobra liberālās ievirzes manifesta izdošanu, kas ir liela piekāpšanās visu opozīcijas spēku spiedienam. Savā "Rīgas Avīzē" F. Veinbergs uzsver, ka beidzot ir pienācis laiks, kad Latvijas autonomijas izveidošanas iespēja ir kļuvusi reāla. Viņš uzstājas par lielas, dažādas tautības apvienojošas labējas partijas vai partiju apvienības izveidošanu, kas iestātos apvienotiem spēkiem par Latvijas autonomiju. F. Veinbergs raksta, ka agrāk "visi uzaičinājumi priekš vietējās autonomijas interešu aizstāvēšanas skanēja kā tukšas frāzes", bet tagad, "spriežot par vietējo autonomiju, mums ir darīšana ar reālu varbūtību".² Vēlāk, pēc Krievijas vēsturē pirmās valsts Domes ievēlēšanas, visiem latviešu deputātiem tajā, pēc viņa domām, būtu jāapvienojas ar citu nekrievu teritoriju deputātiem, lai izvirzītu kopīgi autonomijas iegūšanas jautājumu par galveno domē risināmo.³ Kad tas nenotiek, viņš ir sašutis.⁴ F. Veinbergs raksta, ka, ja autonomisti būtu vienprātīgi un rīkotos "pēc iepriekš apdomāta plāna, tad viņiem vajadzēja iegūt Domē **izšķirošu** stāvokli". Nekrievu teritoriju deputātu iesaistīšanos visas Krievijas mēroga partiju izvirzīto problēmu risināšanā un it īpaši šo partiju darbībā viņš uzskata par otršķirīgu vai pat kaitīgu. 1905. gada revolūcijas beigu posmā par cenzūras aizliegtajām 1884. gada "Politiskajām domām..." izraisās debātes un polemika presē. F. Veinbergs atzīst savas agrākos viedokļus par pilnīgi pareiziem, kā arī turpina iestāties par savu politisko mērķi – Latvijas autonomijas sasniegšanu. Revolūcijas atplūdu laikā F. Veinbergs kritizē premjerministra P. Stolipina, viņaprāt, nepieņemamo pozīciju, kas ir vērsta uz valsts centralizācijas pastiprināšanu, autonomijas iespēju mazināšanu un uzsver, ka, neraugoties uz to, "zināma decentralizācija, zināma apgabala autonomija nākamībā būs priekš Krievijas nenovēršama".⁵

Revolūcijas laikā F. Veinberga liktais uzsvars uz iepriekš raksturoto monarhisma aizstāvēšanu kļūst arvien apstrīdamāks, jo kļūst aizvien skaidrāk redzams, ka Krievijas cars un viņa

¹ Ārons M. Frīdrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās. – R.: Rīgas Latviešu biedrība, 1932. – 129.–130. lpp.

² Par lielas politiskas partijas dibināšanu // Rīgas Avīze. – 1905. – 27. oktobris (9. novembris) – 235. nr.

³ Latviešu tautas vietnieku savienošanās par atsevišķu partiju // Rīgas Avīze. – 1906. – 13.(30.) aprīlis. – 86. nr.

⁴ Autonomistu partijas vājība // Rīgas Avīze. – 1906. – 13.(26.) jūnijs. – 125. nr.

⁵ Centralizācija un pašvaldība // Rīgas Avīze. – 1907. – 30. novembris (12. decembris). – 265. nr.

valdība negrib darīt neko, lai pieņemtu latviešu nācijas taisnīgās prasības. Sociāldemokrātu veiktā F. Veinberga nomelnošanas taktika gūst panākumus. F. Veinbergu sāk saukt par "melno Frici", un viņa "Rīgas Avīze" piedzīvo lielas finansiālas grūtības arī pusteroristisko, pret avīzi vērsto sociāldemokrātu pasākumu dēļ. Valdības atbalstu savai privātīpašumā esošai avīzei F. Veinbergs atsakās pieprasīt un pieņemt principiālu apsvērumu dēļ. Viņš uzsver, ka pauž latviešu, bet ne valdības uzskatus, kuri pārāk bieži ir citādi, bet nereti ir nesaprātīgi un pat absurdi. Polemikā ar sociāldemokrātiem F. Veinbergs izdara pārspilējumus, apšaubot visu sociāldemokrātu godīgos nolūkus, apgalvojot, ka sociāldemokrātiem latviešu nacionālās intereses ir svešas, tādējādi izsaucot sašutumu kreisi noskaņotajā sabiedrības daļā. Ebreju plašās piedalīšanās nosodījumu sociāldemokrātiskajā revolucionārajā kustībā viņa pretinieki iztēlo par antisemitismu. F. Veinbergam tiek izteikts daudz citu pārmētumu. Sociāldemokrātu acīs viņš kļūst par galveno kritizējamo personu latviešu vidū, un viņam nepatiesi vai vienpusīgi piedēvē latviešu interesēm kaitīgus centienus izlīgt ar vietējo vāciešu privilēģētajām aprindām, nostāšanos pret latviešu taisnīgajām sociālajām prasībām. Tiek pārspilēts atbalsts Baltijas muižniecības un carisma organizētajām soda ekspedīcijām, kaut arī F. Veinbergs nožēlo, ka tās notiek sociāldemokrātu nenosodītās, uz privātīpašuma postīšanu vērstās un teroristiskās darbības rezultātā. Šie nereti absurdi tendenciozie pārmēti uz laiku pārvēš F. Veinbergu no latviešu tautas īpaši cienītas personības par izstumto. Līdz pat mūsdienām tas ir kavējis veikt F. Veinberga ieguldījuma analīzi liberālisma, politiskās brīvības principu veicināšanā un Latvijas autonomijas idejas izvirzīšanā un aizstāvēšanā.

Pēc revolūcijas apspiešanas F. Veinbergs Rīgā personīgi iepazīstas ar Krievijas premjerministru P. Stolipinu un vēlāk arī ar V. Kokovcevu, kas pēc P. Stolipina nogalināšanas 1911. gadā stājas viņa vietā. F. Veinbergs uztur ar viņiem kontaktus, mēģinot ietekmēt viņu darbību vēlamajā virzienā. Šos Krievijas premjerministrus viņš apmeklē arī viņu Pēterburgas rezidencē.

Kaut arī F. Veinbergs un viņa 1907. gadā izveidotā Tautas partija piedalās Krievijas domes vēlēšanu kampaņās, viņš apšaubā šī varas orgāna darbību vispār, argumentējot, ka latviešu pārstāvjiem viņu mazā skaita dēļ nav iespējams panākt sev labvēlīgu lēmumu pieņemšanu, jo krievu tautības deputātu vidū ir vērojams pieaugoši agresīvs un pret mazākumtautībām vērsts nacionālisms un centralizācijas tendences. Latviešiem labvēlīgāki varētu būt Krievijas čara lēmumi. Šāda nostāja izriet no tā, ka F. Veinbergs ir par maksimālu Krievijas lielkrieviski nacionālistisko pārvaldes institūciju un birokrātijas, kas veido starpposmu starp latviešu vadītājiem un monarhu, samazināšanu, jo uzskata, ka tā dotu latviešiem lielākas iespējas panākt sev vēlamos politiskos lēmumus.

Drīz vien pēc revolūcijas F. Veinbergs atgūst lielu daļu no zaudētās popularitātes. 1911. gadā tiek pabeigta jaunās Rīgas Latviešu biedrības ēkas celtniecība, kuras fasādes izgreznojumu būtisks elements ir Lielbritānijas karogu nepārprotami atgādinājošie rotājumi, kas tiek saistīti ar F. Veinberga un Rīgas Latviešu biedrības simpātijām pret šis valsts politisko iekārtu.¹ 1914. gada janvārī Rīgas Latviešu biedrībā tiek vērienīgi atzīmēta F. Veinberga 70 gadu jubileja. Plaši

¹ Krastiņš, J., Mucenīks E. Rīgas Latviešu biedrība. – R.: Madris, 2002. – 63. lpp.

izplatīts ir uzskats, ka viņš ir šīs biedrības galvenais idejiskais vadītājs. Pirmā pasaules kara laikā F. Veinbergs atbalsta Krievijas valdības nostāju attiecībā uz Vāciju, cerot, ka tas pēc kara un Vācijas zaudējuma tajā nodrošinās Latvijas pašvaldības pāriešanu latviešu rokās, tādējādi nostumjot malā vietējās vācu privileģētās aprindas.

Kad kara beigu posmā Latviju okupē Vācija un Krievijas cars atkāpjas no varas, F. Veinbergs attīsta kontaktus ar vācu varas iestādēm savu iepriekšējo monarhisma principu garā. 1917. gada 22. decembrī pēc Vācijas amatpersonu iniciatīvas sasauktajā latviešu labējo pilsonisko politiķu sapulcē, kad tiek apspriests Vācijas okupācijas varas priekšlikums atdalīt Baltijas guberņas no Krievijas un izveidot jaunu no ķeizarkās Vācijas atkarīgu Baltijas valsti, pēc F. Veinberga ierosinājuma tiek pieņemta rezolūcija, kas, no vienas puses, atbalsta Baltijas guberņu atdalīšanu no boļševistiskās Krievijas, bet, no otras puses, nepārprotami iestājas nevis par Baltijas valsts, bet gan par Latvijas izveidošanu, kuras teritorijā ietilptu ne tikai latviešu apdzīvotā daļa Baltijas guberņās, bet arī Vitebskas guberņas latviešu novads. Rezolūcija aicina Vācijas vadību, slēdzot miera līgumu ar Padomju Krieviju "par to rūpēties, ka no latviešiem apdzīvotie apgabali: proti, Kurzemes guberņa, Vidzemes guberņas 4 dienvidu apriņķi un Vitebskas guberņas 3 rietumu apriņķi tiktu savienoti par vienu autonomu valsti "Latvija"". Tas ir klajā pretrunā ar vācu plāniem, kas negrib pieļaut atsevišķu latviešu un igauņu autonomu valstu veidošanos, jo tad vācu virsšķiras privilēģijas saglabāšanas izredzes radikāli samazinātos. Kad šī rezolūcija tiek nosūtīta pa telegrāfu Vācijas vadītājiem, tās publicēšana vai citāda izplatīšana tiek aizliegta.

Vācu okupācijas laikā F. Veinbergs (kopā ar vēlāko neatkarīgās Latvijas "preses karali" A. Benjamiņu) izdod "Rīgas Latviešu Avīzi". Viņš ir arī Rīgas pilsētas domnieks. Kad F. Veinbergs sāk publicēt rakstus, no kuriem kļūst redzama vācu kolonizācijas plānu bīstamība Latvijai, pret to vērsas Vācijas okupācijas vara.

1918. gada rudenī F. Veinberga agrākie politiskie oponenti, gatavojoties Latvijas neatkarības pasludināšanai, atsakās ar viņu sadarboties, taču viņu argumenti par labu tādai nostājai no mūsdienu viedokļa ir pavisam apšaubāmi (pārmetumi par sadarbošanos ar vāciešiem, sociāldemokrātu kritika u. c.).

P. Stučkas padomju valdībai nākot pie varas, F. Veinbergs emigrē uz Vāciju. A. Niedra mēģina viņu iesaistīt savos plānos, taču bez rezultāta.

F. Veinbergs apsveic neatkarīgās Latvijas valsts reālu izveidošanos un tās starptautisko atzīšanu, iestājas par tās nostiprināšanos un izaugsmi. Neatkarīgas valsts izveidošanās ir fakts, kas pārsniedz viņa iepriekšējās ierobežotās autonomijas prasījumus, bet nav pretrunā ar tiem. Šajā sakarībā viņš pauž viedokli, ka viņa un domubiedru 1883. un 1884. gadā izvirzītās idejas bija pirmais zvans Latvijas neatkarības pieteikumam. Tāpēc šo latviešu tautai ārkārtīgi labvēlīgo pavērsienu F. Veinbergs aicina maksimāli izmantot, istenojot atbilstošu iekšpolitiku un ārpolitiku. Viņš kritizē sociāldemokrātus un citus kreisos politiķus. Tomēr kopumā F. Veinbergs atrodas politiskā izolācijā, jo lielākā daļa atrodas viņa pretinieku izdomājumu un pārspilējumu varā par 1905. gada revolūcijas laiku un laikmetu pēc tās. Tikai vēlākajos gados politiskās kaislības pakāpeniski sāk izlidzināties un F. Veinberga darbībai tiek dots objektīvāks vērtējums.

1924. gadā F. Veinbergs pēkšņi mirst un viņa bēres izvēršas par lielu, valstiskas nozīmes notikumu. Viskrāšņāko vainagu uz viņa kapa liek Latvijas valsts pirmais prezidents Jānis Čakste. F. Veinbergs ir apglabāts Rīgas Lielajos kapos. Rīgas Latviešu biedrība drīz vien viņam uzstāda lielu kapakmeni. Lielā mērā objektīvāku attieksmi pret F. Veinberga darbību 1905. gada revolūcijas laikā un pēc tās veicina arī 1932. gadā Rīgas Latviešu biedrības izdotā F. Veinberga ilggadīgā kolēģa M. Ārona monogrāfija.

Padomju historiogrāfijai ir raksturīgi ļoti vienpusīgi F. Veinberga vērtējumi, kas bieži balstās uz viņa pretinieku polemikā izteiktajiem nepamatotajiem vai pārspilētajiem apgalvojumiem un kas pievērš uzmanību gandrīz tikai visdiskutablākajām F. Veinberga darbības pusēm.

Pēc Otrā pasaules kara emigrācijā latviešu vēsturnieki devuši nozīmīgu ieguldījumu F. Veinberga uzskatu izvērtējumā, aplūkojot Latvijas vēsturi attiecīgajos laika posmos. Pēc neatkarības atgūšanas iezīmējusies tendence mazāk balstīties uz viņa idejisko pretinieku apgalvojumiem. Taču kopumā F. Veinberga uzskatu evolūcijas un darbības dažādo posmu vispusīgam izvērtējumam nepieciešams veikt papildu izpētes darbu.

IZTEIKUMI

Veinbergs ir sevišķi lietpratīgs un ar skaidru domāšanu un runas veidu; būdams **ārkārtīgi** konservatīvs, viņš iesākumā ārkārtīgi nopūlējās, lai samierinātu latviešus ar vāciešiem un saķausētu tos uz mūžīgiem laikiem [...]. Tagad viņš jau gadiem ilgi ir **enerģisks** latviešu literāts, kam nav ne ko pielikt, ne atņemt.

K. Valdemārs

Par pirmo latviešu politisko partiju uzskatāma advokāta Fr. Veinberga nodibinātā "Tautas partija", kuras pirmsākumi saskatāmi jau [...] gados, kad F. Veinbergs sāka izdot pirmo latviešu dienas laikrakstu "Rīgas Lapa".

O. Freivalds

No rokas rupji tev var izraut spalvu,
Un tavus rakstus plēst un kājām mīdīt,
Var kaupt un saukt, tu centies esot rīdīt –
Nekas par to, cel lepnī savu galvu!

Tik kas ar tevi zina tavu "grēku":
Kad tauta glēvā izlaidībā slika,
Tad sirds tev dega, tavi vaigi tvīka,
Kā pretiniekam rādīt viņas spēku!

Un vienprātību tu tai sludināji
Un patstāvību mācīt neapnīki,
Un brāļa roku brāļa rokā liki
Un rāji tos, kas uzticībā vāji. [...]

R. Blaumanis

Un taisni strādniekiem no Veinberga darbības jācieš visvairāk, jo tiem tas laupa viņu šķiras apziņu, grauj pamatu zem kājām, apgalvodams, ka latvieši esot visi brāļi savā starpā, ka sociālisms vedot tos atpakaļ zem muižniecības jūga... Strādnieku labā tas nav teicis ne vārda. Ir tikai vēlējis, ka viņi vedot tos laimei pretim... Katrs, kas nāk šādā vai tādā draudzīgā sakarā ar Veinbergi un viņa avīzi, lai top boikotēts.

F. Roziņš

Veinbergs ir latviešu agrākā nacionālisma ideologs, kam blakus nostādāms varbūt tikai Valdemārs.

T. Zeiferts

Viņa uzskats un mācība bija, ka latviešiem nākas viņu dzīvē sastopamus ļaunumus un posta pārēkļus pašiem atklāt, lai šo uzrādīšanas un ārstēšanas darbu neatstātu svešinieku rokām, kas to var izdarīt un izdara ļaunā un postīgā nolūkā mums pretim.

M. Ārons

Ne A. Solžeņicinu, ne latviešu publicistus, kas apraksta staļinisma upuru miljonus, tagad par "trakiem" negodājam. Viņi runā taisnību, ar dokumentiem apstiprinātu [..]. Varbūt "galējais melnsimtnieks" Fr. Veinbergs ir bijis "kārtējais gaišregis" [..] kā Dostojevskis, Deglavs? [..] Un melnais zārks, ko latviešu studenti tajos trakajos gados [..] ir ienesuši Frīdriha Veinberga dzīvoklī! Vai šis zārks nav novērtējams kā viņu pašu – studentu un revolucionāru, staļiniskā genocīda upuru, – likteņa drausmīgs pareģojums?

U. Lasmanis

DARBI

Par jauniem pilsētas likumiem Rīgā. Kāds vārds pie Rīgas latviešiem. – R.: Weyde, 1878. – 20. lpp.

Politiskas domas iz Latvijas. – Leipciga: Breitkopfs un Hartels, 1884.

Политические мысли из Латвии. (Darbs minēts literatūrā, bet pats darbs Latvijas bibliotēkās nav atrasts. Misiņa bibliotēkā glabājas šī darba rokraksta fragmenti.)

Politische Gedanken aus Lettland. – Leipzig: Wigant, 1885. – S. 111.

Iz latviešu-leišu vēstures. – R.: Dīriķis, 1985. – 98. lpp.

Riga am Scheidewege. Ein offenes Wort an die deuchen Waler Riga's. – R.: Druck von Kalnin & Deutschmann, 1905. – S. 16.

Niedra pret Veinbergi. Latviešu tautiskās apziņas jautājums. – R.: Rīgas Avīze, 1909.

Докладная Записка редактора латышской газеты «Ригас Авизе» по вопросу о политическом направлении латышей. – Петроград: Орбита, 1915.

Latvijas pirmā Saeima. Viņas ievēlēšana un tuvākais uzdevums. – R.: b. i. 1922. – 31. lpp.

Luteriskās baznīcas krīzes lietā. – R.: Golta un Jurjāna grāmatu spiestuve, 1923. – 18. lpp.

LITERATŪRA

- Alberts F.* No cilts līdz nacionālai valstij. – Liepāja: Liepājas Burtnieks, 1925. – 57.–58. lpp.
- Ārons M.* Frīdrihs Veinbergs savā mūža darbā un savās idejās. – R.: Rīgas Latviešu biedrība, 1932.
- Blanks E.* Latvju tautiskā kustība. – R.: Zvaigzne, 1994.
- Bandrevičs A.* Jānis Čakste manā atmiņā // Grām.: Jānis Čakste. Ilustrēts piemiņas rakstu krājums. – R., 1928.
- Deglavs A.* Rīga. 1.–3. sēj. – R.: LVI, 1960.
- Freivalds O.* Latviešu politiskās partijas 60 gadus. – Kopenhāgena: Imanta, 1961.
- Frīdrihs Veinbergs. 1844–1914. – R., 1914.
- Krastiņš J., Mucenieks E.* Rīgas Latviešu biedrība. – R.: Madris, 2002.
- Lasmanis U.* Arveds Bergs: sabiedriski politiska biogrāfija. 1. grām. 1875–1918. Impērijas demokrāts. – R.: Autora izd., 1997.
- Puriņš Ā.* Andrievs Niedra: četri gadi un viss mūžs. – R.: Valters un Rapa, 2005.
- Roziņš F.* Strādnieki, boikotējiet "Rīgas Avīzi"! // Rakstu izlase. 1. sēj. 1894–1904. – R.: LVI, 1963. – 249.–253. lpp.
- Švābe A.* Latvijas vēsture 1800–1914. – Upsala: Daugava, 1958.
- Valdemārs K.* Lietišķā un personīgā sarakste. – R.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997.
- Zeiferts T. Fr.* Veinbergs // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1924. – 660.–661. lpp.

POLITISKAS DOMAS IZ LATVIJAS

4. Par augstākām kārtām

[..] Lielie politiskie satricinājumi var izcelties tik caur augstāko kārtu kļūdām, proti, kad šīs kārtas pārāk ilgi meklē uzturēt vai vēl pacelt savu sadzīves stāvokli, kad tas palicis nedabiski augsts.

5. Par angļu aristokrātiju

[..] Kad lūkojam, kurā zemē sadzīves attīstība gājuse vislabāki un kārtīgāki uz priekšu un kur visa valsts būšana stāv uz visstiprākajiem nesatricināmajiem pamatiem, tad atrodam par tādu zemi – Angliju. [..]

[..] Redzam visā Anglijas vēsturē no pirmajiem līdz jaunākiem laikiem (izņemot vienu laiku 17. gadu simtenī), ka nekur visā Eiropā starpība starp augstākām, vidējām, zemākām vai jebkurām ļaužu kārtām nav bijusi tik maza kā Anglijā. [..]

[..] Tātad katram politiķim der pamatīgi iepazīties ar angļu domām par visādiem politiskiem un sadzīves jautājumiem un lūkot uz angļu sadzīves un sabiedrības kārtību kā uz derīgu

priekšzīmi. Pie tam nav jādodomā, ka Anglijā jau sasniegts visas politiskās gudrības augstākais mērs un ka nekas nav vairs klāt pieliekams. Kā visās lietās, tā arī te lietojama pienākoša kritika. [..]

[..] Arī jāievēro, ka ne katra mācība, ko kāds angļu politiķis sludinājis vai rakstnieks rakstījis, jau ir dzīva patiesība un zinība. Politiskas kļūdas Anglijā arī atgadās. Tomēr tās tur notiek daudz retāki, nekā citās zemēs. Tie, kas ņem savas politiskās domas iz Anglijas, daudz retāk maldīsies, nekā tie, kas ņem tās iz Vācijas, kur pareizas domas par politiskajiem jautājumiem atrodas kā reti graudi pelavās. Arī Anglijā, pērkot graudus, dabon līdz pelavas, bet to ir daudz-kārt mazāk. [..]

6. Maize un gods

[..] No visiem baudījumiem, tikpat miesīgiem, kā garīgiem, ir viena daļa tāda, kas katram vajadzīga un bez kuras nevar iztikt, ja negrib panīkt, un otra daļa, kas lielākā vai mazākā mērā lieka vai bez kuras var iztikt. No miesīgiem priekiem vajadzīgi ir tie, caur kuriem miesa un dzīvība tiek uzturēta; līdzekļus priekš tam var nosaukt ar kopīgu vārdu: **maize**. Tie baudījumi, kas cilvēkam vajadzīgi priekš tam, lai viņa gars būtu mierīgs, ir pienākošā cienīšana sadzīvē, kas apzīmējama ar vispārēju vārdu: gods. Jo pareizākā mērā ļaudīm ir abi šie vajadzīgie baudījumi, – jo mierīgāka un labāka ir viņu dzīve. Jo vairāk vienā vai otrā valda trūkums – jo lielāki nelabumi izceļas no tam. Dzīšanās pēc šādiem baudījumiem (kuru pilnīgs trūkums tiek saukts par “badu” un “nicināšanu”) ir tas spēks, kas cilvēkus skubina uz miesīgiem un garīgiem cīņiem. [..]

[..] Par to, ka katram cilvēkam ir vajadzīga maize, valdības vīri un politiķi gan sen vairs nešaubās. [..]

[..] Bet daudz mazāk valdības par to rūpējušās, ka visiem arī būtu pienākošais gods. Pēdējo rūpēšanos politiķi ieraudzīja par ko nesvarīgu un nevajadzīgu. Un tomēr tā tagadējos laikos ir daudzkārt svarīgāka lieta, nekā rūpēšanās par maizi. Vai maizes jeb bagātības izdalīšana pareiza, tas ir daudzkārt nesvarīgāks jautājums par to, vai **gods** pareizi izdalīts. Visiem jaunlaiku nemieriem, visām revolūcijām, visiem lieliem valsts un sadzīves satricinājumiem par cēloni ir nevis **maizes** jautājums, bet **goda** jautājums. Tas būs gaišāki redzams iz šādiem izskaidrojumiem.

Ja maizes jautājums būtu īstais nemiera cēlonis, tad cilvēkiem vajadzētu palikt gadu no gada mierīgākiem. Ir sen pierādīts, ka tautu bagātība gadu no gada pastāvīgi aug. Kad par piem. aplūkojam to zemi, kur zemākās un nabadzīgākās šķiras visvairāk kurn par savu likteni, kur tās visstiprāki sašutušas pret pastāvošo būšanu un visvairāk gatavas uz nemieriem un pastāvošās kārtības apgāšanu, proti, Vāciju, tad atrodam, ka “maizes” ziņā zemāko šķiru liktenis tur jaunākos laikos pastāvīgi labojies. [..]

[..] Arī Francijā lielās revolūcijas priekšvakarā zemnieki un visi zemākām šķirām piederīgie bij mantas ziņā labi pacēlušies, salīdzinot ar to būšanu, kādā viņi atradās 50 un 100 gadus agrāk. Un tomēr šī “maizes” pārlabošana nebūt neatturēja francūžus no revolūcijas. [..]

[..] Tā kā aristokrācija agrāk bij apradinājuse ļaudis ar domām, ka zemākās šķiras gan drīkst prasīt priekš sevis maizi, bet ne godu, tad arī sociāldemokrāti, turēdamies pie tām no aristokrātijas iepotētām domām, sacel ļielas brēkas par zemāko šķiru nabadzību (kas tagad tak daudz mazāka kā agrākos laikos) un ļoti maz aizkustina isto kaites sakni, nepareizo goda izdališanu. No tam arī gaiši redzams, ka tā sauktais "valsts sociālisms" (pie kura daži politiķi un valdības vīri Vācijā sākuši turēties) nebūt nav zāles, kas varētu izārstēt tagadējo pasaules kaiti. Kad diagnoze, slimības pazīšana, nepareiza – kā tad lai zāles, kas pēc minētās diagnozes sastādītas, var līdzēt? Sociālisma piekritēji pavisam nepareizi saprot nelabuma isto sakni un tādēļ, kā saprotams, arī nemāk pasniegt pret to derīgas zāles. Viņu reformas priekšlikumi dibinājās tik uz maizes jautājumu un tādēļ jāsaka: ja tā sauktais "valsts sociālisms", kādu Vācijā kopj, arī varētu pārlabot zemāko šķiru mantas būšanu (kas tam pēc tautas saimniecības likumiem grūti var izdoties), tad panākums būtu priekš pasaules pavisam nesvarīgs un nebūt neatsvērtu nestos upurus. [..]

[..] Kad mēs sakām: viena šķira pārāk augstu pacelta pār otru, – tad tas apzīmē, ka vienai šķirai iešķirts pārāk liels goda mērs, tā ka citām šķirām pietrūkst vajadzīga goda. [..]

[..] Vispārīgi sakot, visas sabiedrības intereses goda piešķiršanas ziņā tā savienojušās, ka gods tiek piešķirts no divām pusēm: **no augšas** (no valdības vai augstākām šķirām) un **no apakšas** (no tautas vai no zemākām šķirām).

Nevienā no civilizētām valstīm gods nenāk tik no vienas puses: visur abām zināms spēks, bet šī spēka mērs dažās zemēs ļoti nevienāds. Tur, kur tauta ļoti politiski attīstīta un stipra un kur nepastāv liels šķiru plaisums, kā, piem., Anglijā, gods pa lielākai daļai nāk no apakšas vai no tautas. Tas Anglijā gājis jau tik tālu, ka arī ordeņu vai goda zīmju došana un lorda titula dāvāšana mēdz notikt pēc tautas pagērējuma (t. i., to pagēr ministrija, kas valda pēc iecelto tautas vietnieku prāta). Kad salīdzina dažādu Anglijas kārtu svaru goda piešķiršanas ziņā, tad atkal redzams, ka augstākām kārtām gan dažos sadzīves sīkumos zināms spēks, bet visos lielos jautājumos augstākām šķirām arī prātā nenāk stāties preti tautas vairākuma domām. Francijā jau no veciem laikiem bija citādi. Tur agrāk gods gandrīz vienīgi nāca no augšas. Pēc revolūcijas gan notikuse zināma pārgrozīšanās, tomēr tur arī tagad goda piešķiršana no augšas arvienu vēl spēlē daudz svarīgāku lomu nekā Anglijā.

Kad vaicā: kura sistēma tā labākā? – tad jāatbild, ka tas grozās pēc tautas attīstības stāvokļa, pēc viņas ieradumiem un jūtām. Kur tauta vāji attīstīta un nav ar pašvaldību apradusi, tur derīgāki, ka goda piešķiršana lielākā mērā nāk no augšas, nekā no apakšas. Atrast pareizo mēru, kāds vajadzīgs tautas attīstības stāvoklim, – tas ir viens no praktiskas politikas svarīgākiem jautājumiem. [..]

7. Iz Latvijas

Vispārīgais likums, ka priekš kārtīgas valsts attīstības visvairāk jāievēro dažādu kārtu savstarpīga satiksme, ir spēkā arī priekš krievu Baltijas guberņām. Jautājums, vai attīstība šais guberņās vispārīgi nestaigā greizu ceļu, tādēļ ir jautājums: vai še nepastāv pārāk liela starpība

starp augstākām un zemākām šķirām? Diemžēl uz šo jautājumu nevar atbildēt ar „nē”, jo katram šīs zemes pazinējam jāatzīst, ka te pastāv tik liels šķiru plaisums, kā tas citur laikam nekur nav atronams. [..]

[..] Mēs te redzam ievērojamu starpību starp Baltijas guberņu un Iekš-Krievijas attīstības ceļiem. **Iekš-Krievijā** augstākās kārtas pagājušos gadu desmitos jaunlaiku attīstībā gājušas ļoti ātri uz priekšu un zemākās turpretim it kā stāvējušas uz vietas; Baltijas piekrastē turpretim zemākās ātri devušas uz priekšu pa attīstības ceļu un turpretim senākās augstākās savās domās un ierašās it kā stāvējušas uz vietas vai ļoti maz kustējušas uz priekšu. Zināmā āriņa izglītība un pa daļai arī ziniska mācība pie pēdējām gan augušas, bet viņu politiskās domas, viņu uzskati uz sadzīves un kārtu jautājumiem vispārīgi nav daudz grozījušies. Kaut gan arī viņu pulkā jaunas domas atradušas dažu piekritēju, tomēr visās svarīgākās lietās vecās domas pie viņām valda. Zemāko kārtu attīstības straumei vācu augstākās šķiras nespēja un negribēja līdziet. Palaizdamās uz savām privilēģijām un savu politisko spēku, viņas liedza zemākām šķirām pienākošos jauno sadzīves stāvokli un meklēja uzturēt savu agrāko augstumu. Caur to plaisums starp augstākām un zemākām šķirām palika arvienu lielāks. Nekur visā Eiropā starpība starp augstākām un zemākām šķirām nav vairāk nedabiska nekā Krievijas Baltijas guberņās, t. i., nekur augstākās un zemākās šķiras nestāv tik tālu tam stāvoklim, kāds tām pēc iedzīvotāju attīstības būšanas dabiski pienākas.

Ievērojot lielo attālumu, pa kuru Baltijas vācu augstākās šķiras pacēlušas pār zemākām šķirām, ievērojot dziļi iesakņotos Baltijas vāciešu aizspriedumus un viņu atsvešināšanos no latviešu iedzīvotājiem, katram jāatzīst, ka plaisuma izlīdzināšana un šķiru kara novēršana nav panākama uz vecā Baltijas kārtības pamata, pēc kuras augstākās šķiras piederēja pie vācu un zemākās pie latviešu (vai igauņu) tautības. Tautības nevienādība tagadējos laikos ir nepārvarams šķērslis priekš dažādu kārtu tuvošanās. Ja patur minēto veco Baltijas dzīves pamatu, tad nākamībā paredzami vislielākie sadzīves nelabumi. Plaisums starp augstākām un zemākām dzīves šķirām paliktu arvienu nedabiskāks, zemākās šķiras redzēdamas, ka tām no augstākām šķirām pastāvīgi paredzama apspiešana un nicināšana, pildītos ar tikpat lielu ienaidu pret augstākām kārtām, kā tas bij Francijā iepriekš revolūcijas. Zemāko šķiru centieni dabūtu arvienu asāku demokrātisku dabu, un tā kā jaunākos laikos visur, kur pastāv liels šķiru plaisums, demokrātiskie centieni pieņem **sociāldemokrātisku** dabu, tad saprotams, ka sociāldemokrātu būšana Baltijā kupli uzplauktu. Ja sociāldemokrātu gars līdz šim, nelūkojot uz pastāvošo šķiru plaisumu, pie latviešiem nav ieradies, tad tas izskaidrojams, vienkārt, caur cerību, ka tagadējā nebūšana caur ilgi gaidītām reformām labosies, un, otrkārt, it īpaši caur to, ka latvieši, kas caur augstāku mācību vai mantu, vai citiem apstākļiem pacēlušies uz augstāku sadzīves stāvokli, neatsvešinājas no zemākām šķirām, bet tuvojas tām, kopā ar viņām kopdamas savus kopīgos tautiskos centienus. **Tautības jautājums** saistīja un tuvoja latviešu **augstākās** šķiras pie zemākām. Caur to pēdējās nepazaudēja uzticību un cerību uz augstākām šķirām. Cerēdamas vai sajuzdamas, ka ar gaidāmām reformām latviešu augstākās šķiras zemes dzīvē dabūs arvienu lielāku svaru un spēš diezgan stipri aizstāvēt zemākās, šīs pēdējās pacietās. Un tāpat vairāk visi izglītotie un mācītie latvieši, kas vēl labāki saprata, ka priekš Baltijas kaitēm ir pilnīgi pietiekoši

līdzekļi, vēl mazāk varēja padoties aplamām politiskām mācībām, kas izaudzinātas caur dusmu un atriebšanās garu.

Ja nu augšminētais vecais Baltijas sadzīves pamats atnes nelabumus un tādēļ atmetams, tad jautājums: kas liekams viņa vietā? Viens līdzeklis būtu latviešu pārvācošana, caur kuru izzustu svarīgākās starpības un plaisuma cēlons un uzturētājs. Bet šī pārvācošana jau pati par sevi nav tik ātri izdarāma. Te vispirms jāievēro vāciešu mazais pulks zemē, it īpaši ārpus pilsētām. Kad arī līdzskaita visus latviešus un igauņus, kas runā vāciski, tad pēc pagājušās ļaužu skaitīšanas (no 1881. gada) Vidzemē ārpus pilsētām dzīvojošie vācieši iztaisa tik 2½ procentu no iedzīvotājiem. Pie tam pārvācošanai radušies nepārvarami šķēršļi latviešu un igauņu tautiskos cēnienos. Un beidzot arī domājams, ka valsts valdība mierīgi neciestu, ja caur latviešu un igauņu pārvācošanu Baltijas piekraste paliktu par pilnīgu vāciešu zemi, kura itin dabiski pastāvīgi grieztu savas acis uz Vācijas valsti.

Kad nu vācu valodas izplatīšana pie zemākām šķirām nav izdarāma un vāciešu domu un prāta piepeša pārgrozišana nav gaidāma, tad atliek tik viens ceļš: latviešu valodai un tautībai vajag izplatīties pie augstākām šķirām. Tas nav tā saprotams, ka Baltijas vāciešiem jāpieņem latviešu valoda un tautība: tas tik drīz vai arī nemaz nav domājams. Nē, latviešu tautas augstākām šķirām, kas jau izcēlušās un pastāvīgi aug, pašām vajag ieņemt zemē augstāko vietu. Latvieši vispārīgi nevar apmierināties ar otru vietu pēc vāciešiem, kas iztaisa tik vienu mazu iedzīvotāju daļu. Vienīgi Rīgas pilsētā vācietībai ir stiprāks dabisks pamats, un tādēļ šai pilsētā vācietības svars, kaut gan ar laiku ies mazumā, tomēr arī nākamībā paliks diezgan ievērojams. Turpretim no visas citas Latvijas bez šaubīšanās jāsaka: **politiskam pārsvaram vietīgā pašvaldībā pilnīgi jāpāriet no vācietības uz latvietību.** Vadītāju loma šai pašvaldībā un visā zemes politiskā attīstībā pienākas ne vācu, bet latviešu augstākām šķirām. Vācu augstākās šķiras priekš šīs lomas tagad nederīgas, tādēļ ka tās caur savu atsvešināšanos no tautas, caur savu ienaida politiku pret latviešu tautības un valodas augstāku pacelšanos pazaudējušas zemāko kārtu uzticību un svaru pie tām. Pēc zemes vēsturiskās pagātnes citādi nevarēja būt. Nelūkojot uz tiem augļiem, kādus šķiru plaisums atnes pēc agrāk izskaidrotiem vispārīgiem likumiem, te vēl jāievēro, ka lielās privilēģijas, kas atsvabināja augstākās kārtas no vajadzības kaut kurā ziņā ievērot citas šķiras, pataisīja augstāko kārtu politisko attīstību vienpusīgu. Minētās kārtas izaudzināja pie sevis tik tādas īpašības, kas bija vajadzīgas, dabūt svaru pie valsts valdības un pie pēdējās veiksmīgi izvest cauri savu gribu; bet šīm kārtām nebija vajadzīgs kopt un attīstīt pie sevis tādas īpašības, kas palīdz iegūt uzticību un morālisku spēku pie citām kārtām. Un tādēļ tādas īpašības pie viņām nav attīstītas. Tas svara mazumiņš, kas vācu augstākām kārtām še un te vēl palicis, ar katru dienu izzūd arvienu lielākā mērā. **Vispārīgie** cēloņi, kas izposta šo svaru, ir tik stipri, ka nekādi pūliņi, nekādi politiski līdzekļi nevar apturēt postu. Ja neskatās uz šo svaru, kas dažiem ir kā parāda prasītājiem, tad nav noliedzams, kas vispārīgi vācu augstākām šķirām tik tad svars, kad valdība stutē tās ar savu spēku. Cik drīz šīs stutes un palīdzības trūkst, viņas ir vājas un nespēcīgas. Bet augstākām kārtām priekš savu uzdevumu izpildīšanas (būt citām šķirām par padoma devēju un ceļa rādītāju) ir morālisks svars pie tautas. Augstākās šķiras, kurām pašām nav par sevi tāda svara, nemaz nepelna šo vārdu. Turpretim **latviešu** augstākās kārtas patiesi

ir un būs īstas augstākās, proti, tādas, uz kurām citas šķiras skatās ar uzticību un draudzību, uz kurām pašām par sevi bez likuma piespiešanas vajadzīgais svars pie tautas, kurām pati tauta no laba prāta atļauj un uztic savu valdīšanu. Tādas augstākās šķiras arī var būt pastāvošas valsts kārtības stute, jo viņām ir (savā apgabalā) vajadzīgais spēks. Turpretim tādas augstākās šķiras, kurām nav morāliska svara pie tautas, nevar būt nekādas stutes, jo tām priekš sava augstākā stāvokļa uzturēšanas pašām vajadzīga stute no citiem, no valdības un no likumiem. Ir itin dabiski, kas tie, kas nespēj vairs noturēt grožus, atdod viņus tādiem, kuriem vajadzīgais spēks. Kad latviešu augstākās šķiras ieņem zemes valdīšanā to vietu, kas tagad ir vācu augstākām šķirām, tad tiek izdziedēta zemes lielākā kaite. Šķiru plaisuma lielākā sakne (tautības nevienādība) tad ir izrauta, un greizās sadzīves domas, kas pie vācu augstākām kārtām izaudzinātas caur viņu vēsturisko pagātņi, tad vairs nevar traucēt zemes vēsturisko attīstību. Šis pēdējais panākums arī ļoti svarīgs. Pie tādām tautām, kurām patstāvīgs cīņiņš ar savām augstākām kārtām, visa politiskā attīstība slimo un beidzot nonāk pie katastrofas. Tādēļ priekš latviešiem liela laime, kad tie bez kādiem satricinājumiem īsā laikā var iegūt jaunas, no aizspriedumiem svabadas un citām šķirām tuvu stāvošas augstākās kārtas.

Caur šo nenovēršamu pārgrozījumu, kā saprotams, nevienam Baltijas vācietim kā personai pašai par sevi netiktu atņemta neviena tiesība. Vācu tautība un vācu sabiedrība varētu mierīgi pastāvēt blakus latviešu tautībai un sabiedrībai. Vāciešiem paliktu pilna brīvība ne tik[ai] svabadi līdzcīnīties uz ekonomiskā lauka (par tirgotājiem, rūpniekiem, advokātiem, ārstiem u. t. j. pr.), bet arī kopt savu valodu, savas vācu skolas un biedrības, savus teātrus, lietot savu balsu tiesību, kā arī ieņemt amatus tikpat valsts valdības dienestā, kā arī pašvaldībā. Vācu valodai paliktu tiesās un iestādēs līdzīgas tiesības ar latviešu valodu, un nevienam vācietim latviešu valoda netiktu uzspiesta. Tik vien vāciešiem jāatsakās no domām būt latviešu tautai vai Baltijas provincēm par kādu vadoni un ceļa rādītāju attīstības un politikas laukā. Viņiem jācieš, ka latviešu tauta attīstās un dzīvo pilnīgi patstāvīgi, nepadodamās vācu elementa svaram.

Dažs varbūt vaicās: vai tad latviešiem, pie kuriem augstākā ziniskā attīstība tik visjaunākā laikā sākuse drusku parādīties, varētu būt iespējams panākt kārtīgu un veselīgu sadzīves organizāciju, pēc kuras daudz citas tautas ar lielākiem zinību krājumiem līdz šim par velti dzinušās? Rūpes, kas šai jautājumā izsacītas, pavisam bez pamata.

Piedzīvojumi pierāda, ka dažu zinību un mākslu kopšana kādā tautā vēl nebūt nepataisa to par politiski attīstītu un vēl nenodibina dažādu kārtu un šķiru savstarpīgu pareizu satikšanu. Francija iepriekš lielajai revolūcijai bija zinību un mākslu ziņā sasniegusi vienu no tā laika augstākām vietām un tomēr kārtu un šķiru organizācijas ziņā ieņēma viszemāko vietu. Ievērojot to, latviešiem nav jādomā, ka viņiem šai sadzīves lietā nav panākams kas ievērojams, tādēļ ka latviešu tauta dažādu zinību un mākslu ziņā vēl nav sasniegusi augstu stāvokli. Sadzīves pareizās organizācijas jautājumā latviešiem nebūt nav jāatraujas no līdzcīniņa pēc augstākās algas. Visi apstākļi šai ziņā runā latviešiem par labu. Latviešu tautas liktenis novērsis to, ka viņu augstākās šķiras, kas jaunākā laikā radušās, būtu pārāk pacēlušās pār zemākām un caur to pārāk atsvešinājušās no pēdējām. Kā zināms, mācītie latvieši un visi latvieši, kas sadzīvē pacēlās, atdurās pret vācu tautības augstākām šķirām. Šo rokās bija vara un vietējā zemes valdība.

Viņas negribēja nedz uzņemt latviešu augstākās šķiras savā vidū, nedz atzīt, ka latviešiem tautiskās tiesības un varētu būt savas pašu augstākās kārtas. Tātad vācu augstākās kārtas meklēja nospiest latviešu augstākās šķiras kādā zemākā, maz cienītā stāvoklī. Tas piespieda latviešu augstākās šķiras cieti turēties kopā ar tautu, rūpēties par tautas zemākām šķirām un latviešu tautības pacelšanos. Spiešana no ārienes saspieda latviešu šķiras kopā tā, ka neviena nevarēja pārāk augstu pacelties viena pār otru. Nebūtu bijusi šī ārīgā spiešana, latviešu tautas attīstība viegli būtu varējusi noklist uz nepareiza ceļa. Baltijā caur viņas senatni bija attīstīties tik stiprs aristokrātijas gars, kā tas pēc vecās francūžu aristokrātijas krišanas nekur Eiropā vairs nebija atrodams. Šis gars būtu arī skubinājis latviešu augstākās šķiras pacelties pārāk augstu pār tautu, ja tās, kā jau izskaidrots, nebūtu atradušas minētos ārīgos šķēršļus. Tagad šie šķēršļi latviešiem vairs nav vajadzīgi. Pirmkārt, dažādas latviešu kārtas tagad jau tik stipri saaugušas kopā, ka tās arī bez ārīgas spiešanas vairs neizšķīdīs. Otrkārt, patstāvības gars pie latviešu zemākām šķirām audzis un stiprinājies un politiska saprašana katrā ziņā vairojusies. Vācu sadzīves domas un dzīves uzskati, kuri kavēja patstāvības izaugšanu pie zemākām šķirām un kuriem latvieši agrāk akli padevās, tagad pazaudējuši priekš tiem spēku, jo latvieši mācījušies atzīt un saprast, cik greizas un sadzīves kārtīgai attīstībai skādīgas ir minētās domas. Attālums, kurā vācu augstākās šķiras turēja latviešus, ir modinājis pie viņiem stingru patstāvības garu. Un kaut arī ne visas tautas daļas pilnīgi atsvabinājušās no vecās vājības un nepastāvības, tomēr patstāvības gars pie latviešiem ik dienas tālāk izplatās un caur nekādiem līdzekļiem vairs nav iznīcināms. Tātad jaunajām latviešu augstākām šķirām, ja tās arī gribētu darīt pēc vāciešu aristokrātijas priekšzīmes, nemaz nebūtu iespējams pārāk augstu pacelties pār citām kārtām.

Latviešu tauta tagad dodas uz attīstības ceļa tik svabada no dažādiem veciem aizspriedumiem, kā tas vēl nekad nav bijis pie otras lielas vai mazas tautas. Citām tautām viņu vēsture radījuse dažādus aizspriedumus. Bet latviešiem, tā sakot, – vēstures nav, un tādēļ tiem arī trūkst vēsturiski izaugušu aizspriedumu. Un īpaši tagadējā laikā vispārīga politiska zinība jau tiktāl tikuse, ka daudz maz var noprast, kāds ceļš ved tautu uz postu un kāds uz labu attīstību. Politiska zinība un vēsture tagad pierāda, ka lielākais posts ceļas priekš tautas no augstāko šķiru pārākās pacelšanās pār zemākām. Latviešu augstākās šķiras tagad zin to un tādēļ mācēs atturēties no šīs lielās kļūdas. Ka šī sajēga tik drīz izplatīsies pie citām tautām, kurām [ir] vēsture un vēsturiski ar tautas mīļākām jūtām saauguši aizspriedumi, nav domājams. (Saprotams, izņemot Angliju, kurai šī sajēga, kaut arī ne arvienu gaiši sajūta, bijuse gandrīz visos laikos.) Tātad latvieši šīs attīstības ziņā var droši stāties citām tautām blakus un iz sevis izstrādāt kārtību, kas varētu derēt daudz citām tautām par priekšzīmi. Tā sadzīves un ļaužu sabiedrības kārtība, kuru redzam Anglijā un kas no visām šīm brīžam pastāvošām ir vislabākā priekšzīme, no latviešiem var būt ne tik panākta ne visai ilgā laikā, bet arī dažā ziņā pārlabota. Saprotams, es te nerunāju no dažām nesvarīgām ārīgām formām un veclaiku grabažām (kuras daži ierauga par svarīgāko lietu), bet no lielajiem angļu sabiedrības un attīstības pamatiem, proti, dažādu kārtu savstarpīgas satikšanas un visas sabiedrības pareizas organizācijas.

Augstākās šķiras nodibināšanās pie latviešiem dažiem varbūt izliksies grūti panākama, tādēļ ka latviešu **lielgruntnieku** skaits ļoti mazs. Gan taisnība, ka citās zemēs muižas īpašums

pa lielai daļai ir augstākās kārtas pamats; bet tas nebūt nav vienīgais pamats. Tā ir atmiņa no veciem feodalisma laikiem, kad ierauga lielu zemes īpašumu par augstākās kārtas vienīgo pamatu. Nekāda dabiska vajadzība nepaģēr to. Senlaiku attīstība, it īpaši pilsētu un mācības uzplaukšana, arvienu vairāk pārgroza veco kārtību. Blakus muižas īpašumam arī katra cita manta paliek tikpat svarīga. Tais zemēs, kur pilsētu būšana stipri attīstījies, kā par piem. Anglijā un Francijā, lielgruntnieki iztaisa tik mazu daļiņu no augstākās šķiras. Un beidzot nav jāaizmirst, ka bez mantas vēl ir kāds cits spēks, kas zeļ augstākā kārtā, proti, mācība un izglītība. Šī paliek dienu no dienas lielākā mērā par augstākās kārtas īsto zīmi. Kad ļaudis ierod turēt izglītību par augstākās kārtas pamatu, tad neviens nespēj atņemt izglītotam piederību pie augstākās kārtas.

Tad arī vēl jāievēro, ka latviešu lielgruntnieku skaits nākamībā laikam arvienu vairosies. Ir visās zemēs piedzīvots, ka pastāvīgi kāda lielgruntnieku daļa iztērē savu mantu un piespiesta pārdot savas muižas. Muižu pircēju pulkā turpmāk arvienu vairāk atradīsies arī latvieši, un tā latviešu lielgruntnieku skaits augs. Bez tam arī domājams, ka dažs lielgruntnieks, kas tagad turas pie vācu tautības, turpmāk redzēdams, ka latviešu tautība nav vairs apspiežama un ka ieņaidis pret latviešiem nekā nelīdz, vai arī vairāk rūpēdamies par vispārīgo zemes labumu, nekā par kādas kārtas vai tautības interesēm, piebiedrosies latviešiem. No tam redzams, ka tagadējs latviešu lielgruntnieku trūkums nebūt nav ieraugāms par šķērsli priekš latviešu augstākās kārtas nodibināšanās.

Bet kā arī nebūtu, augstākā kārtā galu galā arvien ir tā, kas no ļaudīm par tādu tiek turēta. Zemes iedzīvotāju lielākais vairākums ir **latvieši**, un ko šie neierauga par augstāko šķiru, tie arī par tādu nevar tikt saukti. Vienīgi tie, kurus latvieši ceļ uz saviem pleciem, var patiesībā būt zemes augstākā kārtā.

Kad pēc augšminētiem pārgrozījumiem kārtu būšana pie latviešiem būs pareizi nodibināta un turpmāk caur saprātīgu izturēšanos šai ziņā lielu nelabumu izcelšanās arvienu pie laika tiks novērsta, tad latviešu attīstībai nākamībā ļoti labas cerības. Lielas politiskas aģitācijas un lieli partiju cīņiņi pie viņiem tad nenotiktu, jo tādu cīņiņu sakne arvienu ir lielas nepareizības kārtu organizācijā. No tam zemei atlektu liela peļņa. Kā zināms, tais valstīs, kur pastāv lieli politisku partiju cīņiņi, ļoti daudz cilvēku ar lielākām gara dāvanām izlieto visus savus spēkus priekš politisku partiju kara. Ja nu partiju cīņiņi paliek nevajadzīgi vai ļoti maz vajadzīgi, tad minētie spēki tiek sataupīti un var tikt izlietoti priekš zinību, mākslu, kā arī labākas ekonomiskas attīstības kopšanas un citiem derīgiem mērķiem.

Otrkārt, priekš šiem pēdējiem mērķiem pie latviešiem atliks daudz spēku tādēļ, ka latviešiem nevajadzēs ņemt daļību pie tā sauktās augstās politikas. Spēlēt svarīgu politisku lomu, tas latviešiem dēļ viņu mazā skaita nav iespējams. Latviešu tautas politiskā dzīve arī turpmāk būs provinces dzīve. Piederēdami pie lielas, stipras valsts, tie svabadi no rūpēm par ārīgu politiku un kas ar to savienots. Tie spēki, kas iz citām valsts daļām aiziet uz dienestu diplomātijā un augstos valsts amatos, latviešiem paliks mājās. Caur to viņiem paliks daudz brīvu spēku priekš cīņiņa uz zinību un vispārīgas attīstības lauka. Jo vairāk viņi savienos savus spēkus uz šī lauka, – jo lielākus augļus tie panāks. Ieņemt ar laiku uz šī lauka spīdošu stāvokli, to latvieši var, nelūkojot uz viņu mazo skaitu.

Vienā ziņā latvieši var arī priekš visas Krievijas izpildīt darbu uz politiskā lauka: viņi var parādīt labu priekšzīmi vietīgā pašvaldībā. Senākā Baltijas vācu pašvaldība, kas atradās tik augstāko šķiru rokās un dibinājās uz vecām privilēģijām, kā zināms, izaudzinājuse lielus nelabumus, kas tika novērsti caur valsts valdības iejaukšanos. Jaunā latviešu pašvaldība būs citāda; tā būs īsteni tautiska, dibināsies uz visu kārtu draudzīgu kopdarbu, un uz viņu valdība varēs droši palaisties, jo no tās vairs nekad neizaugs kaut kādi lieli nelabumi.

Tādēļ arī nav jādodomā, ka Krievijas valsts valdība varētu minētam dabiskam pārgrozījumam būt pretim. Priekš katras augstākās valsts valdības var būt tik patīkams, ka tai nav jārūpējas par visādiem sīkiem jautājumiem, bet kad visur nodibinājas tāda kārtība, no kuras paredzama mierīga tālāka attīstība un visu lielu satricinājumu novēršana. Tad valdībai rokas svabadākas priekš vispārīgiem valsts un politikas jautājumiem.

Tāpat arī nav jābīstas, ka krievu tauta varētu uz pārrunāto pārgrozījumu skatīties nedraudzīgi. Nelūkojot jau uz to, ka krievu tautai, tāpat kā valdībai, interesē redzēt savā Baltijas piekrastē mieru un kārtību cieti nodibināties, arī jāatzīst, ka krievu tautai nav nekādas intereses uzturēt pār latviešiem vai igauņiem kādu vācu šķiru valdību. Krievu valodas lietai Baltijas piekrastē minētais pārgrozījums varētu nākt tikai par labu, jo nav šaubīšanās, ka latvieši, kuriem tikpat tautības, kā valodas ziņā ar krieviem kopīgs celms, skatās daudz draudzīgāk nekā vācieši uz krievu valodas izplatīšanos. Un kad ievērojam to krievu partiju, kura nākamībā laikam spēlēs visievērojamāko lomu un kura ir par visām tā patstāvīgākā un dūšīgākā, proti, krievu tautisko partiju, kuru arī mēdz saukt par slavofilu partiju, tad redzam, ka šī partija lielā mērā dzenas pēc tā paša mērķa, kāds šai rakstā uzsprauts priekš latviešu tautiskās partijas. Šī mērķu vienādība būs saprotama, kad tuvāki aplūkojam krievu tautiskās partijas centienu kodolu.

Kā zināms, no krievu tautiskās partijas pastāvīgi izsacītās domas, ka caur vāciešu un citu ārzemnieku svaru Krievijā krievu tautas attīstība pagājušos divos gadu simteņos neesot gājusi pa pareizu ceļu un ka priekš šī ceļa sasnieguma krieviem tagad cieti jādzenoties pēc sava tautiska gara atsvabdinājuma no svešiem iespaidiem un pēc patstāvīgas attīstības uz tautiska pamata. No otras puses, tam pretī pagērēts, lai jel uzrādot, ko īpaši šie svešinieki padarījuši Krievijai nelaba un kādā ziņā tie samaitājuši krievu tautisko attīstību. Tā kā uz šo jautājumu, cik man zināms, vēl nav dota pilnīga atbilde, tad es pie tam, kas par šo lietu jau sacīts no citiem, vēl gribu pielikt šādu piezīmējumu: minētie svešinieki caur sava gara ievēšanu Krievijā **stipri pavairojuši starpību starp augstākām un zemākām šķirām.**

Proti, caur svešinieku svaru Krievijā svešas valodas, svešas ierašas un svešas domas iesakņojas pie krievu augstākām šķirām. Francūžu, vācu vai citas svešas valodas prašana palika par augstākas kārtas un augstākas attīstības zīmi. Caur to krievu zemākās šķiras tika no augstākām tālāk atstumtas un krita lielākā nicināšanā. Tā kā Rietumeiropā (it īpaši pie vāciešiem un francūžiem) bija izaugušas dažādas nepareizas domas un zemāku kārtu pārāka nicināšana, tad svešinieki ar laiku iepotēja šīs domas krievu augstākām šķirām. Tas ir sveša gara lielais grēks Krievijā, un kad ievērojam, ka pārāks plaisums starp dažādām tautas šķirām ir lielākais no visiem politiskās attīstības nelabumiem, tad gan varam sacīt, ka krievu tautiska gara sacenšanās pret sveša gara valdību ir patriotisks darbs. Caur to, ka slavofili meklē atsvabināt krievu tautu no

iepotētām nepareizām, svešām sadzīves domām un pie tam ar vienu griež savas acis uz tautas zemākām, no sveša gara neaizskartām šķirām, tie cīnās priekš plaisuma pamazinājuma starp dažādām ļaužu kārtām, t. i., pēc tādas pat kārtības, kādu grib nodibināt arī latviešu tautiskā partija. Un tādēļ varam droši cerēt, ka šī lielā krievu partija līdzjutis latviešu centieniem.

Latviešu tautiskiem centieniem, kuru mērķis augšām īsumā uzrādīts, ir arī kāds svars priekš vispārības. Ja Baltijas piekrastei rodas tāds liktens, kas nospiestu minētos centienus un nodibinātu uz patstāvīgiem laikiem vācu augstāko šķiru valdību pār latviešiem, tad šē šķiru karš un ienaid rastos lielā mērā. Dēļ lielās kārtu starpības šē izceltos vislielāko nelabumu perēklis, kāds lielāks nevienā citā pasaules malā nebūtu atrodams. Lielajiem nelabumu cēloņiem pastāvot, nekādi sīki politikas līdzekļi nevarētu novērst to. Ja turpretim liktens atvēl latviešu centieniem sasniegt augšuzrādīto dabisko mērķi, tad Baltijas piekraste pārvērtīsies par mierīgāko zemes gabalu pasaulē, kurš rūpīgi strādās līdz uz cilvēciskās attīstības un kultūras lauka.

Politiskas domas iz Latvijas. – Leipciga: Breitkopfs un Hartels, 1884. – 62.–105. lpp.

PAR LIELAS POLITISKĀS PARTIJAS DIBINĀŠANU

[..] Gan jāatzīst, ka līdz šim visi agrākie mēģinājumi sastādīt politisku partiju, kas neatbalstītos arī uz nacionāla pamata, bet savienotu dažādu tautību principus priekš kopējas politiskās rīcības, pie mums Baltijas guberņās nekad nav izdevušies. Galvenais mēģinājums šai ziņā notika 25 gadus atpakaļ, kad nopietni pūlējās izveidot Vidzemē tā saukto reformas partiju.

Bet, saprotams, tādēļ ka senāk tas nav izdevies, vēl nevar sacīt, ka tas arī šimbrīžam pilnīgi pārgrozītos apstākļos arī nebūtu iespējams. [..]

Iekš kam nu pastāv šie “pārgrozītie apstākļi”? Vispirms kultūrai naidīgās sociāldemokrātiskās un anarhiskās kustības pieaugšana [..].

Otrkārt, apstākļu pārgrozīšanās pastāv iekš tam, ka tagad radusies cerība panākt ko priekš vietējās autonomijas. Agrāk, kad šai ziņā nebija nekādu uzskatu, visi uzaicinājumi uz biedrošanos priekš vietējās autonomijas interešu aizstāvēšanas skanēja kā tukšas frāzes, aiz kurām meklēja kādus citus nolūkus. Tagad turpretim, spriežot par vietējo autonomiju, mums darīšana ar reālu varbūtību. [..]

Rīgas Avīze. – 1905. – 27. oktobris (9. novembris). – 235. nr.

MASKAVAS ZEMSTENIEKU KONGRESS

Tāpat kā šī kongresa priekšteči, viņš vienā ziņā izturas simpātiski, proti, mazo vai vajāto tautību lietā. Šai ziņā tas tagad taisījis sekošus nolēmumus – [..] lai žīdiem dotu tādas pat tiesības kā citām Krievijas tautām [..], ka jau tagad [..] tautskolās pēc iespējas jāievieš leišu, latviešu, igauņu un mazkrievu valodas un jāatceļ visi nolēmumi un cirkulāri, kuri zīmējas uz vietējo valodu aprobežošanu.

Gan var būt, ka ar tādu izturēšanos zemstenieki zvejo pēc mazo tautību balsīm un ka tie vēlāk savu stāvokli tautību jautājumā varētu pārgrozīt (kā tas savā laikā noticis Vācijā no turienes vāciešiem poļu jautājumā), tad tomēr viņu tagadējā uzstāšanās šīnī lietā pelna mūsu pilnīgu atzišanu.

Rīgas Avīze. – 1905. – 15.(28.) novembris. – 251. nr.

LATVIEŠU TĀUTAS VIETNIEKU SAVIENOŠANĀS PAR ATSEVIŠĶU PARTIJU

[..] Visiem latviešu tautas vietniekiem [deputātiem Valsts Domē] jāsavienojas par vienu atsevišķu partiju jeb frakciju.

[..] Ievērojot vienādās intereses, kādas ir latviešiem un igauņiem, viņu tautas vietniekiem pienāktos sabiedroties par vienu kopīgu partiju jeb frakciju.

[..] No mums ieteiktā baltiešu frakcija varētu nākt pie vēl lielākas nozīmes, ja tai piebiedrotos arī leišu tautības deputāti.

[..] Un ja arī neizdotos minētās trīs tautības savienot vienā kopējā frakcijā, kas noteiktos jautājumos pastāvīgi ietu slēgta, tad tomēr, arī katrai tautībai dibinot atsevišķu tautisku frakciju, ļoti daudz jautājumos tām nāksies iet roku rokā un uzturēt savā starpā tā saukto karteļa saiti. Tik [tikai] vien [vienīgi] jā rūpējas, ka neviena no tām neiestājas kādā vispārējā partijā un tā nenozūd no politiskās skatuves.

Ja grib panākt minēto tautību savienojumu, tad kopējā programma nedrīkst uz to iziet, lai aptvertu visus politiskus jautājumus, jo tad savienošanās nebūs panākama. Jāatstāj katrai nodaļai daudz jautājumos brīvība izturēties pēc pašas prāta. **Kopēja** rīcība un programma jāprasa tik priekš tām vajadzībām, kuras nenoliedzami ir priekš viņām kopējas, proti, **tautiskā** lieta un vietējās **pašvaldības** lieta. Uz šādas programmas pamata vienošanās starp latviešu, igauņu un leišu tautas vietniekiem viegli un ātri būtu panākama. Vai iespējams un derīgi vienoties arī par kādiem citiem jautājumiem, par to varēs spriest tik vēlāk, kad Valsts Domes partiju centieni un vispārējie politiskie apstākļi būs vairāk noskaidrojušies. [..]

Rīgas Avīze. – 1906. – 13.(30.) aprīlis. – 86. nr.

AUTONOMISTU PARTIJAS VĀJĪBA

Kad dažādu mazo tautību priekšstāvji valsts domē (poļi, mazkrievi, latvieši, leiši, igauņi u. c.) savienojās par vienu kopēju "autonomistu" partiju jeb savienību ar kopēju mērķi aizstāvēt mazo tautību tautiskās un pašvaldības tiesības, tad izlikās, ka šī savienība spēlēs valsts domē ievērojamu lomu. Pie šīs savienības pierakstījās ap 140 valsts domnieku, un šim skaitam vajadzēja vēl pieaugt caur Kaukāzijas un Āzijas mazo tautību priekšstāvjiem. Ja autonomisti bij [būtu] vienprātīgi un rīkojas [rīkojušies] pēc iepriekš apdomāta plāna, tad viņiem vajadzēja iegūt domē **izšķirošu** stāvokli.

Bet no tam nekas nav iznācis. "Autonomistu" vārds gan pastāv, bet viņu savienība nav parādījuse nekāda ievērojama dzīvības spēka. Pa vecam arvienu vēl skatās tik uz to, ko saka "kadeti" vai "darba ļaužu" partijas, bet neviens neprasa, ko kādā jautājumā domā "autonomisti". Šiem kā savienībai gandrīz nekādas nozīmes nav, jo viņu pulkā par svarīgiem jautājumiem pastāv vislielākā nevienprātība. Tik par pašvaldību jeb autonomiju tie būtu vienos prātos, bet tādi jautājumi līdz šim domē gandrīz nemaz nav kustināti. Panākt vienprātību un disciplīnu arī citos jautājumos, no tam pie "autonomistiem" nevar būt runa. Kā liekas, autonomisti ierauga par savas savienības vienīgo mērķi balsot vienprātīgi autonomijas jautājumos, turpretim visās citās lietās atļaut savienības locekļiem balsot pēc saviem partijas uzskatiem. Daļa no tiem ir mērena, daļa kadeti, daļa atkal iet kopā ar darba ļaužu grupu jeb sociālistiem. Šais jautājumos autonomistu savienība kā tāda ir pilnīga nulle. Tas nu nav tas ceļš, pa kuru autonomisti var iegūt svaru valsts domē.

Rīgas Avīze. – 1906. – 13.(26.) jūnijs. – 125. nr.

SOCIĀLDEMOKRĀTU LIETA PIE LATVIEŠIEM

Tagadējās revolucionārās kustības galvenais spēks ir sociāldemokrātija, un kustības mērķis ir sociāldemokrātiska valsts un sabiedrības kārtība, kuras kodols ir tagadējā privātīpašuma atņemšana. Kas attiecas uz citiem dažkārt daudz zinātiem mērķiem (parlamentārisms, cīņa pret birokrātiju, brīvības), tad tie ir tik izkārtne [..].

Nekad nevienā zemē sociāldemokrāti tik daudz nav ņēmuši savā mutē "tautības" lietu, kā tas notecējušā revolucionārā gadā notika pie latviešiem [..]. Ka "Latviešu sociāldemokrātija" pieder nevis pie kādas "latviešu", bet pie internacionālas lietas, to pierāda nesen (saprotams, slepeni) noturētais "Latviešu sociāldemokrātu strādnieku partijas 3. kongress" [..]. Proti, šis kongress nolēmis **Latviešu sociāldemokrātu strādnieku partiju "apvienot" ar "krievu" sociāldemokrātu strādnieku partiju**, pilnīgi pievienojoties pēdējai. Caur to "latviešu" sociāldemokrātu strādnieku partija atsacījuse no savas patstāvības un palikuse par rīku minētās "krievu" partijas rokās. No pēdējās latviešu "partijas" biedri turpmāk dabūs savas pavēles, un viņas interesēm tiem būs jākalpo [..].

Rīgas Avīze. – 1906. – 30. augusts (12. septembris). – 190. nr.

A. NIEDRA KĀ POLITIĶIS

[..]

A. Niedra apgalvo, ka tā latviešu nacionālā jeb tautiskā kustība, kas iesākās ar Valdemāru, tagad esot izbeigusies; viņas sakne esot novītuse. Viņa esot cēlusies no tam, ka latviešiem toreiz trūcis mantas, izglītības un tiesību un viņi tādas gribējuši iegūt. Tagad šis mērķis esot sasniegts, un tādēļ kustībai bijis jābeidzas.

[..]

Taisni caur to, ka tautiskai kustībai bijuši zināmi panākumi, viņa palikusi stiprāka un ne vājāka. Latvieši tagad ar daudz lielāku sparū dzenas pēc tā, kas tiem tautiskā ziņā vēl trūkst, nekā tas bij pirmajā tautiskā laikmetā, priekš kura A. Niedra tik stipri sajūsminājās. Tie, kas minētā laikmetā līdzdzīvojuši, zin, ka latviešu tautiskā kustība tagad ir simtkārt stiprāka, nekā viņa bij toreiz, kad tik atsevišķas personas vai grupas priekš tās sajūsminājās un lielais vairums vai nu bija vienaldzīgs, vai kustībā meklēja tik materiēlus labumus vai kādas kārtas intereses aizstāvēšanu. Apziņa, ka latviešu tautiskā kustība nav vis tik kādas zemnieku kārtas, bet ir latviešu tautiskā aizstāvēšana, lēnām pieauga.

Niedras domas, ka ar tādu labumu sasniegšanu mantas, izglītības un tiesību ziņā "tautiskai" kustībai jābeidzas, ir pavisam maldīgas. Tad jau pie citām, pie lielākām, izglītotām un bagātām tautām nacionālai apziņai un nacionālai kustībai vajadzēja pilnīgi izzust. Bet mēs redzam taisni otrādu parādību. Taisni pagājušā gadu simtenī, kad minētās tautas stipri pieņēmas mantā, izglītībā un tiesībās, visur attīstījās un uzplaukuse nacionālā apziņa. Kādēļ nu Niedra meklē pie latviešiem izņēmumu no šī vispārējā likuma? Mums šķiet, ka pie A. Niedras (laikam viņam pašam to skaidri neapzinoties) uzturējies vecais aizspriedums, ka latvieši nav pilntiesīga tauta, ka viņi tik drīkst meklēt kādus ārējus labumus un ka viņu tautiskai kustībai jāapstājas, cik drīz tai kādi mēreni panākumi mantas, izglītības un tiesību ziņā. Lai jel A. Niedra izskaidro, kādēļ latviešu nacionālai kustībai jābūt citādas dabas, nekā pie vāciešiem vai citām tautām? Kādēļ A. Niedra šai ziņā latviešu tautu uzskata par ko zemāku, mazāk pilntiesīgu? Ka viņš to dara, to apstiprina arī viņa (no mums vēlāk pārrunājama) apgalvojums, ka ar latviešu pilsonības kustības aizstāvēšanu latviešu nacionālai kustībai nācies tik aizstāvēt šo pilsonību un nevis visu latviešu tautu. Citās tautās ir pilsonība un vēl citas raibākas šķiras, un tur tomēr pastāv tautiska apziņa, tautiska kustība, kas aptver visas tautas daļas, un pie latviešiem tas lai nedrīkstētu būt?

[..]

Un tā kā arī nākamībā latviešiem arvienu nāksies dzīvot citu tautu pulkā, tad nacionālā jeb tautiskā apziņa un kustība pie latviešiem pastāvēs vienmēr.

[..]

Šīs kustības piekopēji nav domājuši, ka dara tautai tādu žēlastību, ka tie rikojas aiz līdzciecības. Viņi savu darbu darijuši kā vienkāršu pienākumu, apzinādamies par latviešu tautas locekļiem. Aizstāvēdami latviešu nacionālo lietu un rūpēdamies pacelt latviešu tautības stāvokli un godu, tie strādājuši priekš visiem latviešu tautas locekļiem un tātad arī paši priekš sevis. Nekad viņi nav skatījušies uz mazāk attīstītām tautas masām no augšas, it kā ar sajūtu, ka tiem pasniedz tādas dāvanas.

[..]

Domādams, ka latviešu tautiskā kustība tagad būtu tik kāda pilsoniskās šķiras kustība, A. Niedra laikam ticis maldināts caur to, ka pēdējos gados tautiskās kustības galvenā rūpe bijusi latviešu pilsonības attīstība. Tā tautiskai kustībai vienā vai otrā laikā var būt kāds galvenais uzdevums. Pirmajā laikmetā tautiskā kustība visvairāk nodarbojās ar zemnieku vajadzībām, ar agrārjautājumu, ar zemnieku pašvaldības tiesībām un līdzīgiem. Bet caur to kustība nebūt nezaudēja savu nacionālo raksturu, tāpat kā viņa to nav zaudējusi tagad, kad viņai visvairāk

vērība bij jāpiegriež latviešu pilsonības nodibināšanai. Cik drīz tā būs panākta, nāks rinda citiem svarīgiem jautājumiem, bet nekad neviens no tiem neaizņems visu kustību, kuras mērķis arvien būs visas latviešu tautas pacelšana.

Pēdējā laikā, kā zināms, mūsu sociāldemokrāti un citi radikāļi pastāvīgi klaigājuši, ka latviešu tautiskā lieta esot beigta, ka tā esot novecojusies u. t. t. Liekas, kas šī pastāvīgā klaigāšana arī būs darījusi uz A. Niedru zināmu iespaidu.

[..]

Ko nu sociāldemokrāti grib pēc savas programmas? Visupirms tie grib, ka tādu cilvēku nebūtu, kāds A. Niedra. Viena no sociāldemokrātu pamata prasībām ir: nost ar mācītājiem, nost ar baznīcu, nost ar ticību! Vai šī prasība patiesi nāk "mazajam brālim" par svētību?

[..]

Tad jo svarīga sociāldemokrātu prasība ir: "nost ar privātīpašumu, lai dzīvo vispārēja mantas dališana!" Vai A. Niedra šīs idejas izplatīšanu pie latviešiem ierauga par svētīgu? Vai necieņšana pret privātīpašumu neizaudzināja sociāldemokrātu pulkā ekspropriatorus, dedzinātājus un līdzīgus? Un tad sociāldemokrātijas tālāka prasība ir: nost ar tautību! [..] Sociāldemokrātija tādēļ ir dabiska latviešu tautisko centienu pretiniece. Šo pretestību latviešu sociāldemokrāti tik bieži uzsvēruši, ka grūti saprotams, kā A. Niedra latviešu sociāldemokrātos grib atrast latviešu tautiskās lietas piekopējus, kuriem esot "latvieša" sirds? [..] Beidzot sociāldemokrāti nonāk pie visas tagad pastāvošas kārtības un visu veco kultūras pamatu apgānīšanas. Tagadējās individuālās brīvības vietā viņi visus grib pataisīt par valsts vergiem, visus ieslodzīt sociāldemokrātiskā darba namā, kurā katru grib piespiest pie zināma darba un viņam par to dot barību un apģērbu, kā arī līdzīgi rīkoties laulības un ģimenes ziņā. Tā ir kārtība, kura, ja tā varētu pastāvēt, pāri augumos iznīcinātu kultūru un nospiestu tautu mežonībā un panīkšanā. Un tā kā nekad visas tautas nepiekritīs sociāldemokrātiskai pasaules kārtībai, tad tās tautas, kuras pirmās to pieņemtu, arī pirmās panīktu un tīktu no citām kalpinātas.

[..]

Latviešu sociāldemokrāti visu savu politiku pamatoja uz terorisma, uz politiskām slepkavībām un vajāšanu. Viņi nogalināja mācītājus vai pastrādāja pie tiem varas darbus, kad tie negribēja izpildīt viņu prasības. Viņi tāpat nogalināja vai mēģināja nogalināt daudz citus latviešus (un tādu daudz vairāk nekā vāciešus), kuri viņu politikai nepiekrita. [..] Lai uzturētu un stiprinātu sev partiju, sociāldemokrāti ar visneģēlīgākiem meliem pastāvīgi publicējušies un pūlas uzmusināt latviešu strādniekus pret latviešu pilsoņiem, sacelt vienu šķiru pret otru un caur to izpostīt latviešu tautas vienību un iekšējo spēku.

[..]

A. Niedras maldīšanās ceļas no viena viņa pamata kļūdas: viņam "sociāldemokrāti" un "strādnieki" ir viens un tas pats, tā kā viņš bieži lieto vienu no šiem vārdiem otra vietā. Viņš domā, ka katram, kas grib aizstāvēt "strādnieka" intereses, jābūt "sociāldemokrātam" un ka tas, kas ir pret **sociāldemokrātiju**, caur to arī **strādnieku** pretinieks. Un tā ka "Rīgas Avīze" apkaro "sociāldemokrātiju", tad viņa A. Niedras acīs apkaro arī "strādniekus". Tas ir pavisam kļūdainais uzskats, kas runā pretim piedzīvojumiem visās zemēs. Anglijā un Amerikā ilgu laiku pie strādniekiem nemaz nebija sociāldemokrātija, un tomēr angļu strādnieku intereses bija

visstiprāki aizstāvētas. [...] Taisni tie, kurus A. Niedra grib nostādīt par latviešu strādnieku pretiniekiem, tas ir, latviešu **pilsonības** aizstāvētāji (kā A. Niedra tos sauc), ir latviešu strādnieku labākie draugi, jo tie grib latviešu strādniekus vilkt uz augšu pilsonībā. Latviešu pilsonības lielais vairākums ir tik kā strādnieku vecākie brāļi un priekšteči. Viņi iemidījuši teku, pa kuru citiem strādniekiem tālāk jāstaigā. Latviešu pilsonība ir tā, kura vairāk par visiem citiem pastāvīgi palīdzēs pie strādnieku pacelšanās.

[..]

Sevišķi "Rīgas Avīze" un Tautas partija pastāvīgi aizstāvējuse visu latviešu šķiru kopējās nacionālās intereses un visos laikos, kā arī prāti lielajā pūlī nemaldījās un nešaubījās, arvienu prasījuse pulcināšanos zem nacionāliem un nevis zem šķiru karogiem. Liekas, it kā A. Niedra nemaz nebūtu lasījis nedz "Rīgas Avīzes", nedz referātus par Tautas partijas sapulcēm. Citādi viņš zinātu, ka taisni latviešu tautiskiem centieniem pastāvīgi bijis mērķis mazināt šķiru plaismu un šķiru cīņu.

Kā visi citi A. Niedras apgalvojumi, tā nepareizs ir arī tas, ka latviešu Tautas partijai un "Rīgas Avīzei" vācu pilsonis stāvēt tuvāki, nekā latviešu strādnieks. A. Niedra te zīmējas uz kompromisu pie Rīgas vēlēšanām, kurā viņš ierauga latviešu un vācu pilsoņu sabiedrošanos uz šķiru cīņu pret latviešu strādniekiem! Tāda rakstura kompromisa nekad nav bijis un nevar būt. Nedz latviešu, nedz vācu vēlētajī, kas kompromisu noslēguši, nav atsacījušies no savām nacionālām prasībām vai no savas nacionālās lietas aizstāvēšanas, un taisni uz nacionāla un vienīgi nacionāla pamata sarunas tika vestas un vienošanās tika panākta. Latviešu priekšstāvju centiens bij pacelt latviešu stāvokli Rīgā, paplašināt latviešu dalību pie pašvaldības un nevis izkarot tādu pilsonības šķiru cīņu pret proletariātu. No tādas šķiru cīņas šē arī nevarēja būt runa, jo "strādnieku" skaits pilsētas vēlētajū pulkā pavisam niecīgs. Kompromisa nolūks bija tik pēc iespējas izlīdzināt nacionālo plaismu un nacionālā naida turpināšanu caur katras tautības dabisko tiesību ievērošanu. Ka cerētā izlīdzināšana vēl nav pilnīgi panākta un ka atlikuse zināma starpība starp teoriju un praktiku, tas nebūt nepārgroza kompromisa pamata ideju.

[..]

A. Niedra apgalvo, ka Veinbergs gan ar prātu mācot apsvērt tautas ārējos apstākļus, bet viņš nespējot ar sirdi, ar jūtam nojaust tautas iekšējos psihiskos spēkus. [...] A. Niedra atrod jūtas tik tur, kur tās nemāk savaldīt, kur tām ļauj pilnīgu vaļu pār veselu prātu. [...]

No vecā mikstčaulainā glēvuļa latvietis tagad pasaules straumē un cīņā attīstās par stingru raksturu, kas ciena spēku un ienīst katru vājību. Lai A. Niedra šai kustībai piegriež vērību, un viņš pārliecināsies, ka Veinbergs daudz tuvāki stāv latviešu tautas tagadējai "psihei", nekā Niedra, kas savu uzskatu ziņā vēl ir veclaiku cilvēks.

[..]

Sava priekšnesuma pēdējā daļā A. Niedra izsaka savas domas par latviešu tautisko attīstību nākamībā. Vecā tautiskā apziņa gan esot iznikusi, saka Niedra, bet izaugšot kāda jauna. Senāk latvieši esot uzauguši vai nu zem vācietības, vai zem krievu būšanas iespaidiem. Viena daļa tādēļ vilkusi uz rietumu un otra uz austrumu, jo neviena daļa neesot iekšķīgi pārstrādājusi iegūto vāciskumu vai krieviskumu. Caur to latviešu sabiedrībā esot izcēlušās jukas, plaisma, savstar-

pēja nesaprašana. Nākamībā nu latvieši sagremošot iegūto vāciskumu un krieviskumu un no tā izstrādāšot īstu jaunu latviešu tautisku apziņu. Tas notikšot vēlākais kādos 20 gados.

[..]

Patiesība ir tā, ka svešo kultūras elementu pārstrādāšana īstā latviskumā pie visiem tautiskas apziņas vadītājiem bijuse diezgan pietiekoša, bet ka vispārīgi latviešu sabiedrībā, kā jau no mums augšā sacīts, palicis daudz kas nepārstrādāts. Bet šai ziņā apstākļi pastāvīgi labojušies, un nevis palikuši ļaunāki. Latviešu tautiskā apziņa ar katru gadu palikuse pilnīgāka, bagātāka un patstāvīgāka. Pats no sevis saprotams, ka viņa arī tais no Niedras aizrādītos nākošos 20 gados paliks vēl kuplāka; bet tas viss attīstās no tā pašas vecās saknes un nav nekāda jauna kustība, kā to Niedra tagad grib iestāstīt.

[..]

Par šīs jaunās apziņas otru sakni A. Niedra nostāda savāktās vecās latviešu gara mantas, vecās tautas dziesmas, no kurām izplūdišot īsts latviskums tautā.

[..]

Bet šai latviskas tautiskās apziņas saknei tomēr nedrīkstam piešķirt pārspīlētu nozīmi, kā to dara A. Niedra. Tādas vecas gara mantas ir tik viens no daudziem tautiskas kultūras faktoriem, bet nebūt vienīgais. Kas daudz maz iepazīnie ar citu tautu kultūras vēsturi, tas zin, ka ir vēl daudz, daudz citu svarīgāku faktoru. Piešķirdams vecām tautas dziesmām pārāk lielu nozīmi, A. Niedra turpretim pavisam necienā tur citus faktorus, kuriem šimbrīžam latviešu tautiskas attīstības ziņā daudz lielāka nozīme. Tā viņš, piemēram, it nekādu svaru nepieliek tai dažādo šķiru un grupu izaugšanai pie latviešiem, kuras apzīmējam ar vārdu pilsonība un kura pārvērtuse latviešus no kādas zemākas kārtas par īstu tautu, pataisīdama viņu dzīvi kuplu un daudzpusīgu. Vienīgi šī latviešu izaugšana par tautu radījuse pamatu latviešu nacionālas kultūras uzplaukšanai; ja nebūtu tās, tad ar visām vecām gara mantām latvieši tautiskas apziņas un kultūras ziņā būtu vēl turpmākus gadu simteņus palikuši uz sava vecā stāvokļa, uz kāda viņi, nelūkojot uz savām tautas dziesmām, jau bij atradušies dažus agrākus gadu simteņus.

[..]

Jums ir ļauts noklausīties viņas (tautas – *red.*) sirds pukstēšanā. Ko Jūs tur dzirdat? Vai Jūs nenojaušat, ka ļoti liels pulks vēl cerē un ilgojas pēc jauniem revolūcijas viņiem un no šiem tie sagaida nezin kādu pavisam neaptveramu labumu? Vai Jūs nesaklausāties, ka daudzu krūtīs ir vēl vienmēr dziļa simpātija ar saucienu: “Nost ar buržuiem (pilsoņiem), lai dzīvo proletariāts!”? Vai Jūs neredzat, ka jaunieši vēl vienmēr mīl apvilkties zilo blūzi un apsieties sarkanu šlipsīti, caur ko tie kļusībā grib sacīt: “Pilson, sargies! Vēl mēs neesam pilnīgi aprēķinājušies!”? [..] Jo, ja viņu saucieni uzvar, tad nāks briesmu plūdi pār mūsu tautu, daudz lieliskāki [lielāki] nekā tie, kurus esam pārlaiduši pār savām galvām 1905. g. Tāpēc nebrīnāties, ka pravietis Veinbergs, to redzēdams, steidzas turp ar savu vārda zobinu. [..]

[..]

Caur šādu rīcību, man šķiet, tiek gādāts arī par mazā brāļa likteni. Jo viņš pats nezina, ka, atstādamies no Dieva jeb arī biedrodamies ar krievu un citu tautu destruktīviem elementiem, iet pretim nenovēršamam postam bez kādas izredzes uz sava stāvokļa uzlabošanu. Bet praviešam tas jāredz, kurp novedis šis virziens, un viņa uzdevums nebūt nav katrā gadījumā mazo

brāli glaudīt un gūt pēc viņa aplausiem. Lai to dara viltus pravieši. Īstais pravietis rādīs katram brālim, lai tas liels vai mazs, viņa maldīšanos, vienalga, lai tas vai svilptu, vai aplaudētu.

[..]

Mazām tautiņām nekad nav ieteicams piedalīties pie politiskām burzām, kad tādas kādreiz izceļas valstības iekšienē. Lai lielās tautas lāpa pašas savu kažoku, kad tas ir iziris vai saplīsis.

Niedra pret Veinbergi. Latviešu tautiskās apziņas jautājums. – R.: "Rīgas Avīzes" druk., 1909.

VIDZEMES UN LATGALES IEŅEMŠANA

[..] Tagad ir iespējama visu latviešu apgabalu apvienošana vienā politiskā vienībā un iespējama latviešu nacionālo interešu stiprāka piekopšana, nekā tā varētu notikt saskaldītā Latvijā.

[..]

[..] Nav šaubu, ka no Latvijas apgabaliem neviens vairs Krievijai atpakaļ netiks atdots. Tāpat izslēgta varbūtība, ka caur latviešu pašnoteikšanu varētu kāds latviešu apgabals pie Krievijas atgriezties. [..]

[..] Atšķiršana no Krievijas tātad ieraugāma par galīgu; un ar to dažādi krievu gara, krievu politisku uzskatu, krievu tikumu vai netikumu iespaidi uz latviešiem beigsies. [..]

[..] Anarhija tur [Krievijā] turpināsies vēl ilgu laiku, un tāpat nepārgrozīsies lielkrievu ne-labvēlīgais gars pret mazo tautību nacionāliem centieniem. [..]

Rīgas Latviešu Avīze. – 1918. – 25.(12.) februāris. – 46. nr.

LATVIJAS PIRMĀ SAEIMA. VIŅAS IEVĒLĒŠANA UN TUVĀKAIS UZDEVUMS

Ievadam

[..] Es še neuzstājos nevienas politiskas partijas vārdā, mani vada tikai visas Latvijas interese, kura it nebūt nav saistīta ar kādu vienu no mūsu pastāvošām politiskām partijām ar viņas uzvaru un valdīšanu.

Parlamentāriskās valdīšanas sekas

Līdz ar Latvijas patstāvību viņā nodibinājusies tā sauktā "parlamentāriskā valdīšana", t. i., iecelto tautas priekšstāvju **vairākuma** partijas valda un mazākumam jāpadodas. Šī sistēma nav jauna. Viņa izmēģināta jau gadu simteņus daždažādās zemēs, bet priekšzīmīga tā arvienu bijusi **Anglijā**. No Anglijas parlamentārisma piedzīvojumiem un tur izstrādātiem principiem mācās visas tautas, kas grib nodibināt parlamentārismu pie sevis. Tas jādara arī latviešiem.

[..]

Nacionālo minoritāšu jautājums

Partijas, kuras, būdamas valdībā, pašas pie nelabumu izaudzināšanas bijušas vainīgas, kā arī daudzi, kas tādām partijām grib iztapt, bieži cenšas aptumšot īsto vainu un vērst vēlēšanu acis uz kādu citu iedomāto vainīgo pretinieku, pret kuru iespējams vēlētajus sakarsēt aiz dažādiem iemesliem. Tā radušies centieni, kas tagad aicina uz cīņu pret mūsu nacionālām minoritātēm: **krieviem, žīdiem un vāciešiem**. Bet šīs minoritātes nav atradušās valdībā, un tādēļ nemaz nav spējušas radīt ļaunus apstākļus, kas cēlās no valdības rīkojumiem un kuru dēļ vajadzīgs domāt uz valdības pārmaiņu. Kā dažkārt valdības cenšas savu pavalstnieku acis vērst uz **ārejiem** ienaidniekiem un nodarbināt viņu prātus ar cīņu pret tādām, lai pavalstnieki nedomātu par **iekšējās** politikas nekārtībām un nepastāvētu tānī uz pārgrozījumiem, tā tagad pie mums dažas partijas, kas aiz dažādiem aprēķiniem negrib aizskart īsto nelabumu sakni, rīda pret augšminētajām minoritātēm un uzstāda cīņu pret tām Saeimas vēlēšanās par svarīgāko Latviešu nacionālo pienākumu!

[..]

Daži ieteic cīņu pret vāciešiem un krieviem, lai caur to stiprinātos **latviešu nacionālā apziņa**. Ar šo nolūku brīdina no vācu un krievu valodu mācīšanās un iepazīšanās ar šo valstu kultūru, literatūru, mākslu! Tāda mācība ir bēdīga, kultūrai naidīga šovinisma produkts. Latvieši tikai tad spēs uzturēt savu tagadējo stāvokli un sasniegt lielāku cienīšanu līdzīgi vecajām kultūras tautām, ja viņi patstāvīgi turēsies kultūras augstumos, ja viņi kulturālā attīstībā nevienai tautai nēpaliks pakāļ. Bet to viņi var sasniegt nevis caur noslēgšanos, bet tikai caur vispilnīgāko iepazīšanos ar lielo tautu vecāku kultūru. Tie, kas skubina uz politisku cīņu ar vāciešiem un krieviem, devuši padomu, lai latvieši mācoties **angļu** valodu un caur to uzņemot sevi **angļu** kultūru. **Teorētiski** tas skan jauki un pareizi, jo angļu kultūra patiesi noder būt citiem par paraugu. Šo rindiņu rakstītājs laikam **pirmais** uzrādījis to savā 1884. gadā izdotā brošūrā "Politiskas domas iz Latvijas". Bet praktiski latviešiem, izņemot retas personas, bijis iespējams tikai ar vācu (retāki ar krievu) valodas palīdzību smelt iz lielo tautu kultūras krājumiem. Un tas arī šim brīžam, nelūkojot uz visām pūlēm priekš angļu valodas izplatīšanas pie latviešiem, tik drīz nevarēs pārgrozīties.

[..]

No tā visa redzams, ka notiek vēlēšanu mānīšana, kad gaidāmās Saeimas vēlēšanās uzsprauž cīņas karogu pret "minoritātēm". Ar to mūsu apstākļos nekā labot nevar.

[..]

Kādēļ tagad pie tautas vispārīgi valda dziļš nemiers

Tautas nemiera cēloņi mēdz būt divējādi: **politiski-sociāli** vai **ekonomiski**.

[..]

Kaut gan arī politiskā ziņā mums ir daudz trūkumu, tomēr tie paši par sevi vēlētajus nav tik dziļi iekustinājuši, lai viņu novēršanas pēc tie dzītos pēc valdības un pastāvošā virziena pamatīgas pārgrozīšanas.

[..]

Tagadējo **politisko partiju** valdības **saimnieciskā politika** ir bijusi pavisam nepietiekoša un stipri satricinājusi zemes labklājību. Ar dziļu nožēlošanu jāsaka, ka Latvijas valsts pastāvēšanas laikā latvju tauta ir progresīvi palikusi **nabagāka**.

[..]

Pārbaudot visus apstākļus, mēs šai ziņā atrodam divus galvenos vaininiekus. Pirmais no tiem ir mūsu sociāldemokrātija.

Sociāldemokrātijas ļaunais iespaids

Sociāldemokrātijai ir bijis liels iespaids uz saimniecisko politiku, it īpaši uz agrāro reformu, uz darba likumu, uz politiku pret bezdarbniekiem u. c., tas visiem zināms, un uz to sociāldemokrāti paši lepni atsaucas. Kaut gan sociāldemokrātijas piekritējiem Satversmes Sapulcē piederēja tikai sēdekļu trešdaļa, viņi tomēr ar dažu pilsonisku klibiķu un līdzskrējēju palīdzību varēja izvest savu gribu.

[..]

Jo lielāks vienā zemē paliek sociāldemokrātu skaits un spēks, – jo smagāki apdraudēta ir zemes ekonomiskā labklājība. Sociāldemokrātija, kad tai dod vēl arvienu, izaug par lielniecismu un komunismu.[..]

Otrais lielais vainīgais

[..] Bet ar sociāldemokrātijas iespaids pamazināšanu vien mūsu saimnieciskais posts vēl nebūtu novērsts, jo viņam vēl otrs cēlonis, pie kura vairāk vainīgas tās pilsoniskās partijas, kurām Satversmes Sapulcē bija majoritāte un kuras bija visas valsts politikas galvenās vadītājas. Šis cēlonis ir pārmērīgi izšķērdīgā un pa daļai nelietpratīgā saimniekošana. [..]

Minētā izšķērdība visvairāk parādījusies gādībā par mūsu birokrātiju un mūsu priekšstāvību ārzemēs. [..]

Mēs nebūt nesakām, ka augstām amatpersonām nepienāktos augstas algas. Nē! [..] Ja Latvijas ienākumi būtu diezgan lieli, mēs neteiktu ne vārda pret ierēdņu skaitu, nedz pret viņu algu lielumu.[..]

Agrārā reforma un viņas sekas

[..]

Viņas lielākā kļūda šai ziņā pastāv iekš tam, ka **muižas centri nav īpašniekiem** atstāti, kā tas noticis pie agrārreformas Polijā. Būtu šie centri ar viņu ēkām un piederumiem atstāti viņu īpašniekiem, tad izlīgums par atsavinātiem gabaliem būtu lēti bijis panākams, bez lielu parādu uzņemšanās, sevišķi, ja atsavinātie gabali būtu izdalīti nopietniem zemkopjiem ar inventāru. Tas bij izdarāms, ja reformu neizvestu tik pārsteidzīgi, kā tas noticis. Centru atņemšana jo vairāk ieskatāma par smagu kļūdu tādēļ, ka valdībai no šiem centriem nekāds sevišķs labums

nav atlecis. Agrārreformas likuma revīzijai nu būtu jāliek par pamatu: centru atdošana viņu agrākajiem īpašniekiem, caur ko no valsts lielākā nastas daļa būtu novelta.

[..]

Nepiedodamu grēku agrārās reformas izgudrotāji un izvedēji padarījuši, izdzīdami agrākos muižu kalpus, kā arī daudzus citus spējīgus lauksaimniekus iz viņu nomātiem un apsaimniekotiem zemes gabaliem un nododami tos lauksaimnieciski mazāk spējīgu vai pilnīgi nespējīgu rokās. Pie šo kļūdu izlabošanas nopietni jāķeras.

Mūsu valūtas lietā

[..]

Tē nu jautās: bet kas tad darāms? Atbilde itin vienkārša: nav jādomā par devalvāciju, bet jā rūpējas par tagadējā Latvijas rubļa kursa pacelšanu.

[..]

Morāliskā bojāšanās

Lieli materiēli zaudējumi valstij cēlušies caur morāliski bojātām neuzticamām, privātām un oficiālām personām valsts uzņēmumos, ligumos vai amatu pildīšanā. Pa daļai šāda morāliska bojāšana gan ir ilgā kara un tam sekojošās revolūcijas auglis, bet pa daļai atbildība guļ uz valdības un deputātu majoritātes **naidīgas izturēšanās pret baznīcu un reliģijas** lietu. Tā parādījās, pirmkārt, baznīcas nekustamā īpašuma atsavināšanā (bez atmaksas) caur agrāro reformu. Šai reformas likumā no atsavināšanas gan bija atsvabināti īpašumi, kas pieder iestādēm ar vispārderīgiem mērķiem (labdarība, zinība), bet baznīca šādām iestādēm nebija pieskaitīta.

[..]

Ka jaunajai valdībai izturēšanās pret baznīcu būs jāpārgroza un no agrākās valdības padarītās kļūdas būs jāizlabo, par to neviens tēvijas draugs nešaubīsies. Un jāiesāk būs ar to, **atdot baznīcai atņemto īpašumu** un tā pataisīt baznīcai ekonomisku eksistenci par iespējamu. Tā kā baznīca atzīstama par publiska rakstura iestādi, kurai jāizpilda svarīgi uzdevumi arī priekš laicīgās valsts mērķu ziņā, tad dabiski uz laicīgas valsts paliek guļam zināmi pretpakalpojumi arī pēc baznīcas šķiršanas no valsts. Pēdējo prasa tagadējie laika apstākļi, it īpaši tas fakts, ka Latvijā pastāv triju konfesiju baznīcas: luteriska, katoļu un pareizticīga, no kurām neviena ne grībēs atstāt otrai kādas likumīgas priekšrocības.

Par latviešu nacionālās lietas stiprināšanu

Latviešu skaits ir mazs, un tādēļ priekš viņu nacionālās lietas nākamības vislielākā nozīme ir diviem apvienošanās jautājumiem: iekšējai apvienošanai ar **latgaliešiem** un ārējai apvienošanai ar **lietaviešiem**. Abējādā ziņā, man šķiet, nav staigāti pareizi ceļi. [..] **..latgaliešu izloknes tiesības jāatzīst.** [..] Otrkārt, jāievēro arī latgaliešu centieni pēc lielākas **pašvaldības**, tā ka par Latgales vietējām vajadzībām spriedēji un noteicēji būtu paši latgalieši.[..]

Sabiedrībai un saitei ar Lietuvu priekš Latvijas arvienu jābūt pirmā vietā, un to nevar upurēt nekādām attiecībām pret kādu citu valsti. [..]

Gala vārds

[..]

Privātīpašums satricināts, jo īpašumu var atsavināt bez atlīdzinājuma. Ražošana mazinājas, uzņēmības gars apspiests. Ekonomiska brīvība aprobežota. Latvieši, kuri agrāk bij spējīgi spriest par savu mantu, no Latvijas valsts dibināšanas momenta šai ziņā atzīti par nepilnīgiem un nostādīti zem birokrātiskās aizbildniecības: tie bez valdības atļaujas nedrīkst nedz pirkt, nedz pārdot nekustamu īpašumu, nedrīkst to ieķīlāt jeb uz to uzrakstīt obligācijas un caur to sev radīt kapitālu. Dzīvokļu izīrēšanas brīvība aprobežota. Caur baznīcas stāvokļa satricināšanu un reliģijas iespaida aprobežošanu veicināta morāliskās sabojāšanās izplatīšanās un noziegumu vairošanās. Un, tagadējam virzienam pastāvot, ļaunumam vēl jāaug. **Vai tam tā tālāk būs palikt? [..]**

[..] Jāatjauno ekonomiska brīvība, jāatceļ kavēkļi lauksaimniecības, tirdzniecības un rūpniecības uzplaukšanai, revidējot arī muitas tarifu. [..]

[..] Ne tikvien pilsonisko **partiju** vidū, bet, es domāju, arī pie sociāldemokrātiem būs atrodamas personas, kas atzīs, ka tagadējā kritiskā laikā visupirms jā rūpējas par valsts un tautas **ekonomiskā** stāvokļa glābšanu un nodrošinājumu un ka visi citi centieni atliekami uz vēlāku laiku.

[..]

2) Pēc Saeimas iecelšanas visiem deputātiem, kas grib aizstāvēt jauno ekonomisko virzienu, vienlga pie kādām partijām tie piederējuši, būtu jāapvienojas **vienā kopīgā saimnieciskā blokā**, kurš enerģiski pabalstītu vecās saimniekošanas likvidēšanu un jauno ekonomisko politiku. Protams, šim saimnieciskam blokam jābūt nopietni domātam, un nevis tikai tādām ārējam apsegam priekš vecās saimniekošanas turpināšanas.

[..]

Beigdams saku: ar to nepietiek, ka Latvijas valsts nodibināta. Vajadzīgs vēl viņu pataisīt dzīvības spējīgu, un, proti, dzīvības spējīgu tikpat ekonomiski, kā arī morāliski, lai tā varētu pastāvēt civilizēto tautu pulkā un sabiedrībā.

Latvijas pirmā Saeima: viņas ievēlēšana un tuvākais uzdevums. – R.: b. i., 1922.

RŪPES

[..] Daži vieglprātīgi ļaudis gan domā, ka tādas rūpes par Latvijas nākotni liekas, jo **lielie Sabiedrotie**, pēc kuru prāta notikusi Latvijas valsts dibināšana, jau šo valsti apsargāšot pret visiem uzbrucējiem. Šo sarga lomu pie mums no sabiedrotiem varētu spēlēt vienīgi **Anglija**, jo citi vai nu pārāk tālu, vai kara sarežģījumos būs paši nodarbināti **citās** vietās. Ka Anglija varbūt spertu kādus aizsardzības soļus, ja uzbruciens Latvijai nāktu no **Vācijas** puses, tā kā draudētu vācu varas izplatīšanās mūsu piekrastē, tas gan pēc agrākiem piedzīvojumiem un pēc tagad

diezgan skaidri redzamās angļu politikas būtu ticams. Bet uzbruciens no **Vācijas** mums it nebūt nedraud. Vācijai visi savi spēki vajadzīgi aizstāvēt vācu zemi pret Franciju un Poliju, un nopietni jāšaubās, vai viņai arī tikai šim nolūkam būs pietiekoši spēki. Domāt uz **Latvijas** iekarošanu viņai tādos apstākļos nevar nākt prātā, sevišķi ievērojot paredzamo Anglijas uzstāšanos pret tādu politiku. (No Anglijas vispārīgi gaida nepiedalīšanos minētos kara sarežģījumos, kaut gan piekopšot Francijai draudzīgu neitralitāti.) Beidzot Vācija tagad rēķinās ar sava vienīgā sabiedrotā, Padomju Krievijas, centieniem. Vācijas mēģinājums iekarot Baltijas piekrasti, un it sevišķi Latviju, izpostītu katru sabiedrības iespējamību ar Krieviju.

Bet ja nu arī pastāv uzskats uz zināmu Anglijas pabalstu pret **Vācijas** uzbrucieni, tad apstākļi pavisam citādi, ja uzbruciens nāk no **Padomju Krievijas**. Ar šādu uzbrucieni mums vienīgi nopietni jārēķinās. Pirmkārt, Padomju Krievijas valdība cenšas iegūt Latvijas ostas Baltijas jūrā, un, otrkārt, Krievijā dzīvojošie latviešu lielinieki pastāvīgi skubina Padomju Krieviju uz Latvijas iekarošanu, atsaukdamies uz savām saitēm ar Latvijas kreisajiem sociāldemokrātiem, kas viņiem došot iespēju ātri nodibināt Latvijā lielinieku padomju kārtību. **Ja nu mums uzbrūk Padomju Krievija, tad mums nekāds pabalsts no Anglijas nav gaidāms.**

To apstiprina 1918. gada piedzīvojumi, kad lielinieki no Krievijas ielauzās Latvijā un jaundibinātai latviešu pagaidu valdībai bija jābēg uz Liepāju un pa daļai no zemes prom. Anglija, kura tobrīd vēl nebija atbrūņojusies no lielā kara, ar maziem pūliņiem būtu varējusi apturēt lieliniekus un tos no Latvijas izraidīt, bet viņa to nedarīja. Angļu karakuģi toreiz mierīgi aizbrauca no Rīgas, atstādami Latviju savam liktenim. Tikai tad, kad ar vācu karapulku palīdzību padzina lieliniekus no Latvijas un še taisījās nodibināties kāda **vācu** vara, Anglija atminējās Latviju un pabalstīja vācu varas izdzīšanu. Bet no ienaida soļiem pret Padomju Krieviju viņa cieti atturējās. Un šī politika nav nekāda nejaušība. Tā ir cieti pārdomāta un saskaņota ar Anglijas interesēm. Šis pēdējās prasa Padomju valdības uzturēšanu Krievijā, tādēļ ka zem šīs valdības Krievija ir samērā vāja un nekādā ziņā nevar būt Anglijai par sāncensi nedz Eiropā, nedz Tuvējos, nedz Tālajos Austrumos. Katra cita valdība, kas stātos Padomju valdības vietā, varētu Krieviju atkal pacelt un pataisīt stipru, un no tam varētu ciest tagadējā Anglijas vara. Mēs tak nevaram no Anglijas gaidīt vai prasīt, ka Anglija mūsu dēļ upurē savas svarīgās pašas intereses! Un nav jādoma, ka šī politika Anglijā varētu grozīties caur kādu Anglijas Ministru kabineta maiņu. Šinīs dienās Anglijas opozīcijas vadonis Loids Džordžs publiskā runā ieteica draudzību ar tagadējo Krievijas Padomju valdību, jo tā esot ne tikai tagadējā, bet arī nākotnes valdība Krievijā. Citiem vārdiem sakot: Anglija to pabalsta tagad un nākotnē. Ievērojot tagadējās Padomju valdības pamatu satricināšanu un vajadzību viņu kaut kā atkal stiprināt, lai tā vēl kādus gadus varētu vilkt dzīvību. Anglija laikam labvēlīgi noskatītos, ja Padomju Krievija kādā nebaltā dienā ņemtos Latviju apēst.

Tātad patvērums meklējams citur. Atliek tikai divējādas izejas: **vai nu sabiedrošanās ar vienu kara vedēju valsti, vai stingras neitralitātes ievērošana sabiedrībā ar citām nomaļu valstīm** (Somiju, Igauniju, Lietuvu).

Pirmā no šīm izejām mums nenoder. Ja mēs gribētu sabiedroties ar vienu kara vedēju valsti, tad mums būtu jāizvēlas starp Krieviju un Poliju. Sabiedrošanās ar Krieviju mūs tūlīt labprātīgi

nodotu lielinieku rokās, kuru karapulki ieņemtu Latviju. Sabiedrošanās ar Poliju atkal atnestu mums pirmās kara dienās lielinieku karaspēka ielaušanos Latvijā, kuriem piebiedrotos mūs-māju sociālisti komunisti. Tas atnestu Latvijas un viņas kultūras izpostīšanu. Un, ja vēlāk kara gaitas ņemtu priekš Krievijas nelabvēlīgu virzienu un lielinieki no Latvijas atkal tiktu izdzīti, zemes iznīcināšana vairs nebūtu labojama. Zaudēto tie atpakaļ nedabūtu. Viņu lielais sabiedrotais viņus būtu izlietojis par tā saukto lielgabalu barību, no kam lielajam sabiedrotajam ciņa būtu atvieglota. Polijai, kura cenšas pēc savām 1772. gada robežām un pēc lielvalsts stāvokļa Eiropas austrumos, nav nekāda interese uzturēt dzīvu kādu Latviju. Visiem zināms, kā poļi izturējušies pret viņiem caur ticību un vēsturi daudz tuvāk stāvošiem **leišiem**, un no tam var spriest, kas latviešiem būtu gaidāms, ja viņi nāktu poļu varā. Latvieši caur kara sabiedrību ar Poliju vislabākā gadījumā panāktu savas zemes izpostīšanu, savas pilsonības izkaušanu un beidzot poļu nacionālo jūgu.

Pavisam citāds izskats mums atklājas, kad mēs izvēlamies stingras neitralitātes izeju. Vispirms mums tad iespējams noslēgt četru nomaļu valstu aizstāvēšanās savienību (Somija, Igaunija, Latvija, Lietava). Šāda savienība, kurai, protams, arī jābūt pietiekoši apbruņotai, ir ievērojams spēks, kuru bez vajadzības neviena puse labprātīgi neaiztik. Un, lai kāds arī būtu kara iznākums, mēs pa tā laiku nebūtu cietuši, un kara beigās nomaļu savienība stāvētu ar svaigiem neaizskartiem spēkiem un varētu par savu likteni runāt līdzī.

Mums nav ne mazākā iemesla censties pēc tagadējo Austrum-Eiropas apstākļu pārgrozišanas [...]. Pie tam tādos centienos parādītos mūsu spēkiem nepiemērota pārgalvība. Mums nepienākas izšķirt Eiropas lielvalstu strīdus. Tanīs jaukdamies, mēs tikai varam iegūt sāpīgas ciešanas. Turpretim stingras neitralitātes un atgaiņāšanās savienība, kas tikai grib aizstāvēt savu īpašumu, visā pasaulē mēdz atrast simpātijas.

Visu to ievērojot, gan jābrīnās, ka šī nomaļu valstu atgaiņāšanās (un neitralitātes) savienība līdz šim nav cieti noslēgta, kaut gan sarunas vestas. Reiz ziņoja, ka Somija atdūrusies uz līguma pantu, ka savienībai jāuzstājas arī pret Vāciju, ja tā uzbruktu vienai valstij. To apņēmties Somija negribējusi. Bet tā kā uzbruciens no Vācijas mūsu nomaļu valstīm it nebūt nav gaidāms, minētam pantam nav praktiskas nozīmes, un, ja Somija šai ziņā vēlas paturēt sev brīvas rokas, tad tas viņai atļaujams.

Bija runa, ka pēc Latvijas jaunā Ministru kabineta sastādīšanas sapulcēšoties nomaļu valstu pārstāvji. Ir pēdīgais brīdis minētā lietā taisīt galu. Ir vajadzīgs līgums, ka visas četras nomaļu valstis kopā aizstāvēsies pret katru viņu robežu aizskārēju. Bez tam vajadzīgi militārlīgumi par pienācīgo apbruņošanu un militāro rīcību līgumu robežās. Šai lietā, ar ko visā nopietnībā ir saistīts Latvijas eksistences jautājums, tā novilcināšana var palikt par lielu valsts jautājumu. [...]

Liepājas Avīze, 1923. – 128., 130. nr.

Ideju raksturojumu un materiālu sagatavojis J. Prikulis.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306016831

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

8-

2006-5
L 47

Viss grāmatā izlasāmais nepārprotami liecina, ka aprakstāmajā periodā daudzveidību un to savstarpējo kritisko dialogu patiesi ir veidojusies moderna, arī individuālistiskā balstīta sabiedrība, kultūras un nācijas izpratne, kas turpmākajā likumsakarīgi noveda pie Latvijas valstiskuma.

Sastādītāja ELLA BUCENIECE

Rakstīt atmiņas 90. gadam tuvojoties, nav tiešām viegli. Laika ritumā ir daudz kas zaudēts, bet arī daudz panākts, kas ap gadu simteņu maiņu šķita neiespējams, neiedomājams. Tagadējai paaudzei daudz kas no tiem laikiem izklausīsies kā pasaciņa. Tagad ir cita pasaule, citas problēmas. Tomēr Svētā uguns, kas gadu ritumā uzliesmoja toreizējās latviešu jaunatnes sirdīs, sildīs arī nākamās paaudzes un dos tām spēku "ciņu vest galā" ideāla cilvēcīguma ievirzē.

KLĀRA KALNIŅA

Bet jau mana vecmāte mēdza sacīt, ka tam, kam ik dienas svētdiena, nav nevienas svētdienas, t. i., kur visi ir kungi, tur nav neviena kunga, jo neatliek neviena ko kalpināt. Kad saujiņa slinku bezdarbju sagražusi savās rokās visas pasaules mantas un bagātības, tad tā ir kundzība šī vārda sliktākajā nozīmē. Bet, kad strādnieku šķira atņems saviem izsūcējiem grožus, tad tā nebūs šķiras valdība, bet masas valdība. Tā ir mūsu interese, tas ir mūsu princips, tā ir mūsu morāle.

FRICIS ROZIŅŠ

Tagadējā denacionalizācijas politika radījusi cilvēkus, kuri gan aizstāv savas šķiras, kārtas, korporācijas, biedrības, profesijas, ģimenes utt. godu un tiesības, bet kuriem vienaldzīga tauta.

MARĢERS SKUJENIEKS

Māksliniekam ir īpatnēja zobgalība, jo radošā darbība ārkārtīgi saskrūvē nervus. Dzejnieka zobgalībai ir vissimpātiskākais raksturs, jo smieklis ir piedošanas akts, smieklis ir izārstēšanas līdzeklis; smieklos mēs savu zemi mīlam; nedrīkst pārmetēt dzejniekam viņa smieklus.

FALLIJS

Bet savas tautas augšanu uz garīgu patstāvību es sev biju iedomājies tā, ka viņa uzņems sevī no visām pusēm iesaļaidus un piemērus, lai tad tos pārkausētu savas īpatnības kvēlē kā metālu pašas lejamam tēlam.

ANDRIEVS NIEDRA

ISBN 9984-15-765-2

9 789984 157658